

המרחב הימי, אסטרטגיה ימית ומה שביניהם

שאול חורב

המרחב הימי, אסטרטגיה ימית ומה שביניהם

תא"ל (מיל') פרופ' שאול חורב

המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית
Maritime Policy & Strategy Research Center

Maritime Domain, Maritime Strategy and Everything in Between

Rear Admiral (Ret.) Prof. Shaul Chorev

עריכת לשון: מרים מילשטיין

עריכת ליטוש: עדי לרנר

עיצוב וגרפיקה: נוגה יוסלביץ

עיצוב כריכה: נוגה יוסלביץ

הדפסה: מפעל השכפול, אוניברסיטת חיפה

© כל הזכויות שמורות למרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית,
אוניברסיטת חיפה 2021

הספר יצא לאור באמצעות "מערכות", בית התוכן המקצועי של צה"ל
לצבא ולביטחון לאומי

ISBN 978-965-7437-93-3

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מבני או
אחר, כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג בחומר
הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

Printed in Israel

תוכן העניינים

5	הקדמה
9	מבוא
	שער ראשון – מושגים בנושאי המרחב הימי ואסטרטגיה על מרכיביה השונים
15	מודעות למרחב הימי
55	מרחבים ואזורים בעלי חשיבות אסטרטגית במזרח התיכון
73	מרחב החלל החיצון והמרחב הקיברנטי והשפעתם על המרחב הימי
87	אסטרטגיה, דוקטרינה ואסטרטגיה ימית – מינוח והמשגה
	שער שני – ההתפתחות ההיסטורית של האסטרטגיה הימית ומרכיביה השונים
125	רקע היסטורי להתפתחות הלוחמה הימית עד תחילת המאה ה־20
	אסטרטגיה ימית (Maritime Strategy) ואסטרטגיה ביטחונית ימית (Maritime Security Strategy)
179	
235	חוק ימי והשפעתו על האסטרטגיה הימית
299	שיטות שונות של בנייה ופיתוח אסטרטגיה ימית
	שער שלישי – אסטרטגיה ימית, הלכה למעשה
307	אסטרטגיה ימית ומלחמת העולם הראשונה
337	אסטרטגיה ימית ומלחמת העולם השנייה
373	אסטרטגיה רבתי ואסטרטגיה ימית בתקופת המלחמה הקרה
433	אסטרטגיה רבתי ואסטרטגיה ימית לאחר סיום המלחמה הקרה
451	גורמים עיקריים המשפיעים על האסטרטגיה הימית במאה ה־21
517	סוף דבר
529	טבלאות עזר
539	רשימת מקורות נבחרים

הקדמה

לקראת סיום תפקידי כראש הוועדה לאנרגייה אטומית פנה אליו אלוף (בדימוס) עמי אילון, ששימש באותה עת בתפקיד ראש הוועד המנהל של אוניברסיטת חיפה, והציע שאצטרף לאוניברסיטה כדי להקים בה את המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית. לדבריו, האוניברסיטה הייתה חסרה את הרובד העליון בתחום המדיניות והאסטרטגיה הימית. לפני שהשבתי להצעתו בחנתי בעצמי את הנושא, ואכן הבחנתי מהר בפקר המובהק שיש בין חשיבות מרחב הים לישראל ובין העיסוק המחקרי, הן מבחינה אקדמית והן מדינית (Policy Oriented) בתחום הזה.

הוועד המנהל של אוניברסיטת חיפה אישר את הקמת המרכז בתחילת 2016, ואימץ את הגדרת ייעודו להיות מרכז מחקר וידע אקדמי, בין-תחומי, ישראלי, מוביל וייחודי בעולם בתחומי המדיניות והאסטרטגיה הימית במובן הרחב, בדגש על מזרח הים התיכון והים האדום.

על חשיבותו הגוברת של המרחב הימי במאה ה-20 וה-21 לביטחון וחוסן של מדינות השוכנות לחופיו לא נדרש להכביר מילים, גם אם הנושא עדיין אינו זוכה להכרה בישראל. במאה ה-21 רוב הסחר העולמי, ובמיוחד בתקופת הגלובליזציה נעשה בנתיבי הים; כמות הולכת וגוברת של משאבים מופקת מהים; מתרחבת השליטה של מדינות באזורי המים הכלכליים; משתמשים במי הים לאחר התפלתם כמקור שתייה במיוחד בארצות שחונות; המרחב הימי משמש מקור אפשרי להפקת מזון לאוכלוסיית העולם ההולכת וגדלה, ולבסוף, גם בהיבט האקלימי המרחב הימי הוא הגורם הראשון במעלה לתרום לתהליך הפוטוסינתזה שבו מיוצר החמצן. לצד יתרונות אלה מתחדדת הבעייתיות של הפרת איזון המערכת האקולוגית הטומנת בחובה סכנות רבות לאנושות, ומחייבת התגייסות בין-לאומית לפעול לשימורה.

חשוב לציין שהמחקרים על נושאי התחרות הימית (Maritime Competition) והלוחמה הימית (Naval Warfare) התלכדו רק במקרים נדירים. עליית החשיבה המודרנית על ציים מלחמתיים ועוצמה ימית התרחשה עוד לפני התפתחות תחום היחסים הבין-לאומיים המודרני, אך שני הנושאים התפתחו עם הזמן לצד תחומי המשנה של מחקרים אסטרטגיים, מחקרי ביטחון ובאופן כללי יותר מחקרי ביטחון בין-לאומיים (International Security)

(Studies)¹. מן הספרות שליקטתי לקראת התוויית כיווני המחקר, הן המדעי והן היישומי, ובשיחה עם אנשי תוכן העוסקים בתחום הבחנתי שיש ספרות ענפה באסטרטגיה הימית במובנה הרחב, במכלול רחב של תחומים (Disciplines), אך רובה ככולה אינה כתובה בשפה העברית. לאחר אישור פתיחת התוכנית ללימודי התואר השני בנושא "ביטחון לאומי ואסטרטגיה ימית" בבית הספר למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה, נרתמתי בשיתוף עם עוזרת המחקר, שקד דברן, לכתיבת מקראה לקורס שכותרתו "אסטרטגיה ואסטרטגיה ימית" עבור הסטודנטים שיבחרו ללומדו. בהציגי את המקראה בפני פרופסור רותם קובנר מהחוג ללימודי אסיה באוניברסיטת חיפה, המלמד את הקורס "התפתחות הלוחמה הימית", הוא שכנע אותי להרחיב את היריעה, להמיר את המקראה בספר, ולהוציאו לאור במהדורה רגילה. ברצוני להודות לו על שעודד אותי לכתוב ספר זה במתכונת הנוכחית, ועל הערותיו החשובות בנוגע להתפתחות האסטרטגיה הימית היפנית במאות ה-19 וה-20. תודה גם לעמיתיי הפרופסורים מעוז עזריהו וארנון גולן מהחוג לגאוגרפיה ולימודי סביבה באוניברסיטת חיפה, שהעירו את הערותיהם החשובות, מיקדו אותי בשלבי העריכה הסופיים של הספר, וסייעו בידי להסב את כתב היד ממקראה לספר אקדמי.

בכתיבת הספר עמדו בפניי שתי מטרות עיקריות: הראשונה, לספק ידע לכל המתעניינים במדיניות ואסטרטגיה ימית בת זמננו, לרבות אלה העושים זאת במסגרות האקדמיות השונות, בלימודיהם על נושאים הקשורים למדיניות, ביטחון ימי ואסטרטגיה ימית בעולם הרחב ובישראל. השנייה, לתרום להעלאת המודעות למרחב הימי בשיח הציבורי בקרב הציבור הרחב בישראל ומקבלי ההחלטות. צורך זה אף זכה לתמיכה אוהדת של נשיא המדינה, מר ראובן ריבלין, בפגישה שנערכה במשכן הנשיא ב-10 ביוני 2018, במעמד הצגת הדוח השנתי של המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית. נשיא המדינה בירך על הקמת המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה, ועודד את אנשי המרכז "להמשיך לחקור את התחום הימי רבתי, לשמש מוקד ידע בנושא עבור תושבי ישראל, לעורר את השיח הציבורי בנושאים אלה ולהשתלב בו".

עקב ייחודיותו של הספר בחרתי בשלב הראשון להוציאו לאור כטייטה, לקבל הערות והארות, הן מחוקרים ועמיתי מחקר של מרכז חיפה לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, והן מתלמידי התוכנית לתואר שני ב"אסטרטגיה ימית וביטחון לאומי" של בית הספר למדעי המדינה ויחסים בין-לאומיים. אכן, נתקבלו הערות והארות רבות לקראת פרסום הספר במהדורתו הנוכחית. השינויים המהירים המתרחשים במרחב הימי, כנראה, יחייבו בעתיד לשקול הוצאת מהדורות מעודכנות, שבהן ישולבו גם עדכונים והתאמות נוספים.

פרקים אחדים בספר מפנים את הקורא למאמרי מדיניות שפרסמו חוקרים ועמיתי המחקר של המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית. ובמיוחד להערכות מצב שנתיות שהמרכז פרסם, שהן פרי רעיונו ויוזמתו של מר דוב (בר'לה) שפיר, שבנוסף אליהן דאג לתמוך במרכז במשאבים מתאימים. עד כה פרסמו בעריכתו המסורה של מר אודי גונן

¹ Barry Buzan and Lene Hansen, "Beyond The Evolution of International Security Studies?", *Security Dialogue*, 4179(6) (December 2010), 659–667

ארבע הערכות מצב, ואחת מהן גם נמסרה במעמד חגיגי לנשיא המדינה. מסמכי מדיניות נוספים של המרכז שפורסמו בנפרד ועסקו בנושאים אחרים הקשורים למרחב הימי, שימשו גם הם בין היתר חומר גלם לספר זה, ועל כך תודתי לחוקרי המרכז ועמיתי המחקר שלו.

תודות לחוקרים ועמיתי המחקר במרכז חיפה לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, לד"ר ישראל לָשֶׁם על ההגהה המסורה והקפדנית, לד"ר בני בן ארי על הערותיו לכל הנושאים הקשורים לאזור דרום מזרח אסיה, תחום מומחיותו, ועל נכונותו לערוך את הנספח בנושא שמות ותפקידים של כלי שיט שהיו לי לעזר רב. לד"ר בני שפניר שהערותיו לנושא חוק אמנת הים והיבטים של תיחום גבולות ימיים סייעו לי להשיג הבנה טובה יותר של הנושאים בפרקים הנוגעים בכך. לד"ר אריה רונה, שהאיר את עיניי בכל הקשור לנושאי הים המצויים בספרות היהודית העתיקה. ד"ר אריה רונה ואל"ם (מיל") אריה גביש שסייעו בידי להבין את חשיבותה ותרומתה של ספנות ישראלית לביטחונה וכלכלתה של ישראל, ולשאר החוקרים במרכז חיפה לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית שקראו את כתב היד, והעירו הערות מאירות עיניים ובונות בנושאים השונים.

כתיבת הטיוטה עד שלב ההוצאה לאור הייתה משימה מורכבת, וברצוני להודות לגברת נוגה יוסלביץ, העורכת הגרפית המסורה של קתדרת חייקין על הסיוע המסור שהעניקה לי בכך. ברצוני להודות לעורכת הלשון הגברת מרים מילשטיין, שנענתה לאתגר לשמש כעורכת לשונית גם עבור הוצאת "מערכות", ושתיקוניה והערותיה הנבונות שיפרו ללא ספק את הנגשת החומר הכתוב לקוראים העתידיים של ספר זה. כמו כן תודות למנהלת המסורה של המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, גברת זהבית סלמן־מאיה, שעצותיה הטובות בנוגע להתנהלות עד להוצאת הספר לאור, ותיאום השלבים השונים של כתיבתו ועריכתו קידמו את הוצאתו במתכונת הנוכחית. הגברת שחר גל סייעה אף היא יחד עם בת־אל פוליקוב בעריכה הסופית של כתב היד, ועל כך תודתי לשתיהן. ולבסוף, לד"ר אמיר גילת מפקד "מערכות", בית התוכן של צה"ל לצבא ולביטחון לאומי, על שנענה לשכנע את הגורמים המתאימים בחשיבות הוצאת הספר באמצעות "מערכות" ולעדי לרנר על הערותיו המועילות שסייעו להשלים את מלאכת הפקתו והפצתו.

ואחרונים חביבים: ברצוני להודות לבני משפחתי היקרים, לאשתי רחל, לבנותיי מיכל ועופרה ובני זוגן, הראל ותמיר, שתמכו במסלול הקריירה השלישית שבה בחרתי ובהוצאת הספר הזה.

מבוא

ספר הנושא את השם **אסטרטגיה ימית ומרחב ימי** חייב כבר בראשיתו להבהיר את שני המושגים האלה, כיוון שגם אם הדבר נראה לכאורה ברור, יסתבר לקורא שהמונחים עצמם ומשמעותם השתנו במשך הזמן, וגם כיום יש אי־בהירות ופרשנות שונות בנוגע למשמעותם. ג'ון הטנדורף, אחד ההיסטוריונים הימיים הבולטים בתקופתנו, מזהיר מפני הניסיון להשתמש באירועים היסטוריים להסברת חלק מהמרכיבים באסטרטגיה הימית של מדינה כלשהי. לטענתו, אומנם באמצעות המחקר ההיסטורי מושגת הבנה עמוקה יותר של המציאות הקיימת, אך עם זאת, חייבים לנקוט משנה זהירות בבואנו ללמוד את התפתחות האסטרטגיה הימית במשך השנים וכיצד (אם בכלל) אפשר להשליך ממנה על אירועים המתרחשים בהווה, או צפויים להתרחש בעתיד.²

האסטרטגיה הימית בת זמננו התפתחה רק בסוף המאה ה־19, מה שגם תחם את מסגרת הזמן של תוכן הספר לתקופה שתחילתה מעט לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, וסופה בתום העשור השני של המאה ה־21. אומנם יש היסטוריונים ימיים המערערים על קביעה זאת, וטוענים שיש עדויות לחשיבה אסטרטגית ימית החל מהמאה ה־3, אך רוב העוסקים בנושא, ובכללם המחבר, גורסים שהמרכיבים של אותה חשיבה אינם תואמים את מה שמגדירים כיום כחשיבה אסטרטגית.³

בספר שלושה שערים ראשיים: **הראשון** עוסק בהמשגה, בביאור מונחים, בבחינת השפעות של נושאים שונים על האסטרטגיה הימית, בביאור מודעות ימית, ובמונח החדש שקנה לעצמו מקום במאה ה־21 בנוגע להיבט הרחב יותר – ביטחון ימי (Maritime Security). יתואר בו המקרה הישראלי בנוגע למודעות ימית, לרבות ביטויה (או החוסר שלה) בתפיסת הביטחון הלאומי. כמו כן תובא סקירה של אזורים אחדים בעלי חשיבות ימית במזרח התיכון שבו שוכנת ישראל, וגם מרחבים אחרים, כמו החלל והמרחב הקיברנטי שלהם השפעה גוברת והולכת על המרחב הימי. בהמשך יוסברו המונחים "אסטרטגיה", "דוקטרינה" ו"אסטרטגיה ימית", ויבוארו הממדים השונים של האסטרטגיה רבת־יונה המסד לשער השני בספר.

² John B. Hattendorf, "What is a Maritime Strategy?", *Soundings* 1 (October 2013) DoD, Sea Power Centre, Canberra, p. 1.

³ Geoffrey Till, *Seapower: A guide for the twenty first century*, Routledge, New York & London, 2018, pp. 69–73.

השער השני קושר את הרקע הכללי והמושגים שתוארו בראשון לתהליך התפתחותה של האסטרטגיה הימית החל מסוף המאה ה־19 ועד ימינו. מתוארות האסכולות השונות שהתפתחו, נסקרים תפיסות ומונחים, ומתוארת גם השפעת תחומים שונים כמו המשפט הימי, הטכנולוגיה, הדיפלומטיה ומכוני מחקר (Think Tanks) על האסטרטגיה הימית בת זמננו. לנוחות הקורא, נידונו המונחים ותפיסות הלחימה שהתפתחו בצמידות לנושא המתואר. כך לדוגמה, סגרים ימיים חד־צדדיים מתוארים בפרק ה־11 בהשפעת המשפט הימי על האסטרטגיה הימית. כדי לעורר עניין אצל הקורא צורפו לחלק מהנושאים ניתוחי אירועים שבחלקם הגדול נוגעים לחיל הים הישראלי. מכיוון שהמחקר ההיסטורי בישראל בנוגע להיסטוריה של חיל הים הישראלי עדיין בחיתוליו, הספר הזה איננו מתיימר להחליף את המחקר, נהפוך הוא.

השער השלישי מוקדש לאסטרטגיה הימית הלכה למעשה. מובא תיאור המרכיבים של האסטרטגיה הימית כפי שבאו לידי ביטוי מסוף המאה ה־19. הפרקים השונים בשער מתייחסים למלחמת העולם הראשונה, מלחמת העולם השנייה, המלחמה הקרה, לרבות מרכיב ההרתעה הגרעינית שבה, ובמיוחד במרחב הימי. גם בשער הזה יוסברו מושגים שצמחו במשך התקופה, כמו מלחמה מוגבלת (Limited War) ומאפייניה במרחב הימי, ואלה ילוונו בניתוחי אירוע. כמו כן תתואר התפתחות האסטרטגיה הימית לאחר המלחמה הקרה והגורמים העיקריים המשפיעים על האסטרטגיה הימית במאה ה־21. בסיפּה של השער אסקור שני נושאים: חשיבות המרחב הימי לביטחונה ולחוסנה של ישראל, וסוף דבר – מעין סיכום לספר, המוקדש רובו ככולו לחידוד האתגרים העומדים בפני ישראל במרחב הימי עם כניסתה לעשור השלישי של המאה ה־21. בפרק מובאות כמה הבחנות, תובנות ועם כל הצניעות הראויה, המלצות בתחומי מדיניות האסטרטגיה הימית של ישראל. המסר המרכזי בפרק הסיכום הוא החשיבות בגיבושה של אסטרטגיה ימית לישראל, ואישורה על־ידי הממשלה בהקדם.

חלקים רבים בספר מוקדשים לחשיבה הימית בת זמננו, ומטבע הדברים מתארים את הפעילות העיקרית בנושא המובלת מן הסתם על־ידי הצי האמריקני ומכוני מחקר אמריקניים. אומנם מתקיימות "חשיבות" גם במדינות בעלות מסורת ימית כמו בריטניה וצרפת, או מעצמות ימיות עולות כמו הודו ואוסטרליה, אך הן מצומצמות בהיקפן והנגישות אליהן מעטה ביחס לחשיבה של ארצות־הברית. בישראל, למרבה הצער, מוגבלת חשיבה זו לזרוע הים, וגם היא מתרכזת יותר בבניין הכוח ובפיתוח מערכות לחימה ימיות מבהיבטים דוקטרינריים. אחת ממטרותיו של ספר זה היא להגביר את החשיבה הימית בת זמננו בנוגע למרחב הימי של ישראל, את הגופים המעורבים בה, את השקיפות למידע ולתהליכים, ולבסוף את הכרת הדרג המדיני בחשיבותם של תהליכים אלה ומעורבותו בהם.

מאחר שהשפה העברית החדשה היא שפה צעירה יחסית, חשתי במהלך כתיבת הדברים קושי בהבהרת מושגים מסוימים, אשר בשפה האנגלית יש להם משמעות שונה מן העברית, ובעברית אי אפשר למסור אותה. כך לדוגמה המושגים Naval ו־Maritime כשמות תואר זוכים לאותו פירוש – "ימי" – בעברית, גם אם האחרון נוטה להיות משויך יותר לצי המלחמתי. לפיכך מונחים לועזיים אחרים המשמשים את עולם התוכן של

האסטרטגיה הימית כמו: Maritime Strategy, Maritime Security Strategy, Naval Strategy, Cooperative Maritime Strategy, טעונים הבהרה והמשגה, ואלה יתבהרו בשער הראשון וברשימת מונחים וקיצורים בסוף הספר.

שער ראשון

מושגים בנושאי המרחב הימי ואסטרטגיה על
מרכיביה השונים

מודעות למרחב הימי

עבור האנושות הים מגלם ארבע תכונות עיקריות: הים כמשאב (Resource); כתווך (Medium) לתעבורה וסחר; כתווך של מידע והעברת רעיונות; וכתווך לשליטה (Dominion).¹

מודעות למרחב הימי (Maritime Domain Awareness) מוגדרת כ"הבנה יעילה" (The Effective Understanding) של כל דבר הקשור למרחב הימי שיכול להשפיע על הביטחון, הבטיחות, הכלכלה או הסביבה של המדינה.² המרחב הימי כולל את האוקיינוסים, הימים, המפרצים, שפכי הנהרות (Estuaries), האיים, אזורי חוף והמרחב האווירי שמעליהם כולל האזור החופי (Littoral).³

המושג החל להתפתח לאחר התקפת הטרור ב-11 בספטמבר 2001 בארצות הברית, בשל אירועים שגרמו לחשש בממשלו של הנשיא ג'ורג' בוש הבן (George W. Bush), שהתקפת הטרור הבאה תשתמש במרחב הימי שזוהה כחדיר ופגיע כדי לפגוע בארצות הברית. בינואר 2002 פרסם הנשיא בוש הנחיה נשיאותית (Presidential Directive), ובה הגדיר את מושג המרחב הימי, לרבות "מודעות למרחב הימי".⁴ בוש הדגיש שחיוני עבור ארצות הברית לגבש מכלול אמצעים לזיהוי איומים במרחב הימי שלה, מוקדם ככל האפשר

¹ Till, 2018, pp. 5–6; קטעים מהפרק הזה מתבססים על המאמר שפרסם ד"ר רם ארז: רם ארז, "מדיניות המרחב הימי: ממודעות למציאות", *הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2018/19*, אוניברסיטת חיפה, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית של אוניברסיטת חיפה, 2019, עמ' 168–179.

² US, National Intelligence Manager (NIM) for Maritime, "National Concept of Operation for Maritime Domain Awareness", 2 December 2007. לאומי (IMO) ב-2010. "Amendments to the International Aeronautical and Maritime Search and Rescue (IAMSAR) Manual", May 2010.

³ US, JCOS, "Joint Maritime Operations", *Joint Publication* 8 June, (2018) pp. 3–32.

⁴ US, Executive Office of the President, "National Security Presidential Directive NSPD-41", 21 December, 2004. "The Maritime Domain facilitates a unique freedom of movement and flow of goods while allowing people, cargo, and conveyances to transit with anonymity not generally available by movement over land or by air. Individuals and organizations hostile to the United States have demonstrated a continuing desire to exploit such vulnerabilities"; "...the effective understanding of anything associated with the global Maritime Domain that could impact the security, safety, economy, or environment of the United States"

(מבחינת זמן) ורחוק ככל שניתן (במרחב הגאוגרפי), למען בניית תמונת מצב אחידה וזמינה לכלל גופי הממשל האמריקני.

ארצות־הברית, שהייתה חלוצה בעל כורחה בהגדרת יעדי הביטחון הלאומי, הגדירה שישה יעדי־על לצורך השגת ביטחון במרחב הימי אלה:

1. מניעת התקפות טרור ופעולות פליליות המנצלות את המרחב הימי וצמצום הפגיעות של ארצות־הברית לתקיפה במרחב הימי.
2. חיזוק הביטחון הלאומי וביטחון המולדת על־ידי חיזוק ההגנה על מרכזי אוכלוסייה, תשתיות חיוניות, גבולות, נמלים ונתיבי גישה במרחב הימי.
3. שיפור וחיזוק יכולת ההתאוששות לאחר התקפה במרחב הימי.
4. הגברת המודעות לביטחון במרחב הימי נוכח איומים מזוהים.
5. חיזוק והרחבת שיתופי פעולה בין־לאומיים, וכן שילוב המגזר הפרטי למען גיבוש מסגרת ביטחון ימי גלובלית, כמו גם גיבוש וקידום אינטרסים משותפים במרחב הימי.
6. הידוק שיתוף הפעולה הבין־סוכנותי למען יישום המדיניות המתואמת במרחב הימי, ומימוש הסמכויות של הגופים המעורבים.

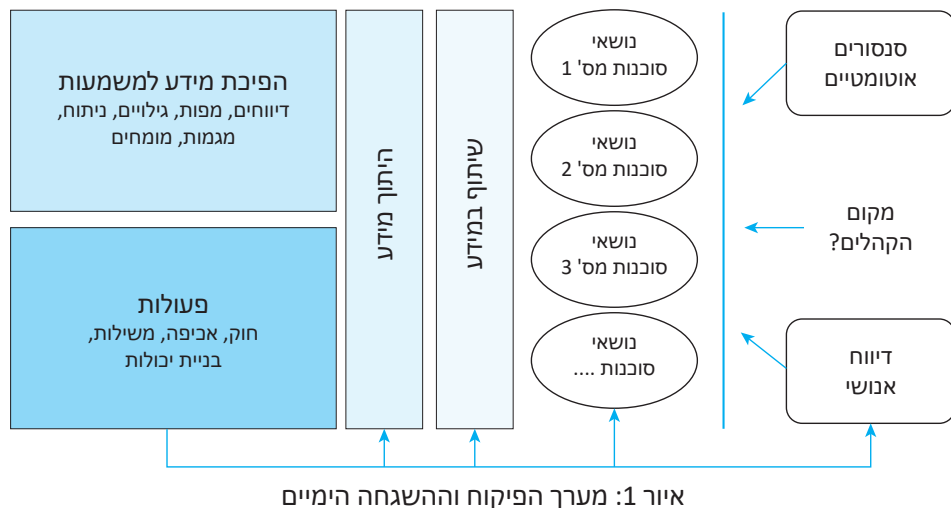
המשרד להגנת המולדת (Department of Homeland Security – DHS), שהוקם בארצות־הברית בעקבות התקפת הטרור בספטמבר 2001, גיבש מסמך שמטרתו לשפר את המודעות למרחב הימי. היעד שהגדיר היה להשיג יכולת קבלת החלטות מדויקת ובזמן המתאים, כך שתאפשר פעולה יעילה לנטרול איומים מסוג זה במרחב הימי באמצעות מה שכינה מודעות מצבית (Situational Awareness)⁵. מודעות מצבית בוחנת את האירועים המתרחשים בשטח, ומנסה לזהות את אלה שעלולים להפוך לסיכונים. לשם כך פיתח הצי האמריקני (ובהמשך גם ציים אחרים) יכולת היתוך מידע (Data Fusion) מכמות גדולה של אמצעי גילוי המופעלים על־ידי פעילות פיקוח, מעקב והשגחה ימיים (Maritime Surveillance Mission). אמצעים אלה מאפשרים לצי לבנות תמונה ימית הכוללת כלי שיט, אנשים, אתרים, תשתיות, מטענים, נתיבי סחר ואיומים⁶. עקרונות הגישה האמריקנית אומצו גם על־ידי מדינות אחרות, בהן מדינות נאט"ו והארגון הימי הבין־לאומי (International Maritime Organization – IMO)⁷. הפיקוח וההשגחה הימיים מתבססים על שלוש דרכי פעולה עיקריות (ראו: איור 1):

1. איסוף מידע ממקורות רבים בו בזמן, בדגש על מידע קיים וזמין הכולל בין היתר מידע מלוויינים, מקורות גילוי ימיים, אוויריים וחופיים, הנשענים על מאגרי מידע.

⁵ Andrew Metrick and Kathleen H. Hicks, "Contested Seas: Maritime Domain Awareness in Northern Europe", *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*, Rowman & Littlefield, Washington DC. 2018, p. 15

⁶ US Navy, "Navy maritime domain awareness concept", 29 May, 2007

⁷ IMO, 2010

2. שימוש גובר במערכות לא מאוישות אשר מאפשרות יכולת רציפה ואמינה בַּעֲלוֹת נמוכה יחסית.

3. אוטומציה בהתכת מידע מבוססת בינה מלאכותית.

בעקבות כך התקבל כלי יעיל ומעודכן, המגדיל ומשפר את המודעות המצבית, ובמיוחד את היכולת לזהות אי־סדירויות בהתנהגות במרחב הימי. איסוף המידע הרציף מאפשר לאחזר את המידע שנאסף.

מאחר שאין למדינה אחת יכולת לפקח ולהשגיח על הפעילויות המתבצעות במרחב הימי ושיתוף הפעולה הוא הכרחי, מבחין ההיסטוריון הימי הבריטי ג'פרי טיל (Geoffrey Till) בין ציי מלחמה מודרניים (Modern Navies) לצי מלחמה בתר־מודרניים (Post Modern Navies) על בסיס נכונותם לחלוק מידע בעניין הזה. טיל טוען שציים מודרניים מתאפיינים בחוסר נכונותם לחלוק מידע ולפעול על־פי אמנות בין־לאומיות בנוגע למודעות למרחב הימי (Maritime Domain Awareness). זאת אם בשל אירצון לחשוף את חולשותיהם, או מכיוון שאינם בעלי רמת משילות מספקת ההופכת את היענותם (Compliance) ליעילה. לדברי טיל, התנהגות מהסוג הזה הקשתה בעבר לערוך פעולות נגד פירטיות באזורים ימיים רגישים כמו מִצְרַ מלאקה (Strait of Malacca).⁸

אם בתחילת הדרך העדיפה ארצות־הברית לגבש כלים ונהלים כדי להתמודד עם טרור מן הים, הרי שבחלוף השנים ועם התרחבות בעיות הפירטיות, הברחת סמים והטרור הימי, התרחבו הצרכים לפיתוח מודעות למרחב נגד איומים אלה, לרבות תפיסות הפעלה שהתפתחו וזכו לכינוי "מבצעי התערבות או יירוט ימיים" (Maritime Interdiction)

⁸ Till, 2018. p. 52

(Operations – MIO), אלה יידונו ביתר הרחבה בפרק – לוחמה בטרור ימי.⁹ נוסף לפעילות המדינתית בנושא אפשר למצוא חברות אזרחיות רבות המעמידות שירותים ומוצרים בתחום זה, כמו גם ריבוי המדינות והציים המשקיעים בו משאבים.¹⁰ דוגמה לכך אפשר למצוא במסמך האסטרטגיה הימית ההודית ל-2009, המגדיר את המושג "מודעות במרחב הימי" כך:

מושג חובק-כול הכולל הכרה בעמדתם ובכוונותיהם של כל השחקנים, בין אם הם עצמם עוינים או ניטרליים, בסביבה הימית המתפתחת בהתמדה בתחומי העניין. פערי הידע ברמות השונות מתבקשים להיסגר באמצעות מעקב, מודיעין ושיתוף מידע. מודעות למרחב הימי היא מרכיב חיוני לביטחון הימי של המדינה ולרווחתה הכלכלית.¹¹

המודעות למרחב הימי התחילה לקנות אחיזה, אך הקשיים במימושה (כפי שמפורט בהמשך) נותרו רבים. בהקשר זה עולים שלושה קשיים עיקריים: קושי בהתמודדות עם היקף המידע ורמת המורכבות הטכנולוגית, קושי בשיתוף במידע והקושי להרחיב את מושג המודעות למרחב הימי בקרב גורמים רבים יותר. המודעות הזו היא מרכיב חיוני לביטחון הימי של המדינה ולרווחתה הכלכלית. איסוף המודיעין על נוכחות של יחידות ימיות זרות במרחב צריך להיעשות על-ידי אוניות מלחמה, צוללות ומטוסים, לרבות כלי טיס, כלי שיט וכלי שיט תת-ימיים בלתי מאוישים. יתרונם של האחרונים הוא יכולתם לשהות זמן ממושך בים, לשדר בזמן אמת למרכז המידע ורגישותם הפחותה לתנאי מזג האוויר. מערכות כאלה מאפשרות מעקב אחר פעילות כלי השיט הזרים השוהים במרחב הימי של המדינה, ומעקב אחר מגמות וניסיון להעריך את כוונותיהם. ראוי לציין, שלוויינים לסוגיהם השונים הפועלים במרחב החלל (Space Domain) מסוגלים לתרום לשיפור המצב הקשור למודעות מצבית ימית (Maritime Situational Awareness). מערכת המיקום הגלובלית הלוויינית (Global Position System – GPS), מערכות ניווט לווייני גלובלי (Global Navigation Satellite System – GNSS) ומערכת זיהוי אוטומטי (Automatic Identification System – AIS), מאפשרות לספק ידיעה מיידית על כל כלי שיט הנושא מערכת מסוג זה, ולחלופין, להחשיד פעילותם של כלי השיט שאינם מפעילים מערכת זאת, או מפסיקים הפעלתה באזור מסוים.

⁹ הגדרת מבצעים מהסוג הזה היא: "פעולת יירוט ומניעת העברת סחורה או אדם אסורים".

¹⁰ כך לדוגמה החברה הישראלית Windward מציינת על אודות עיסוקיה: ווינדוורד היא המובילה העולמית בתחום התובנות הימיות והחדשנות הטכנולוגית. הודות לאופן הייחודי שבו אנו אוספים, מנקים ומנתחים נתונים בזמן אמת – כולל נתונים קנייניים של השותפים שלנו – אנו יכולים לספק את התובנות הנכונות, עם ההקשר הנכון, בזמן הנכון. We enable maritime professionals to see beyond the horizon for every decision, no matter how big or small.

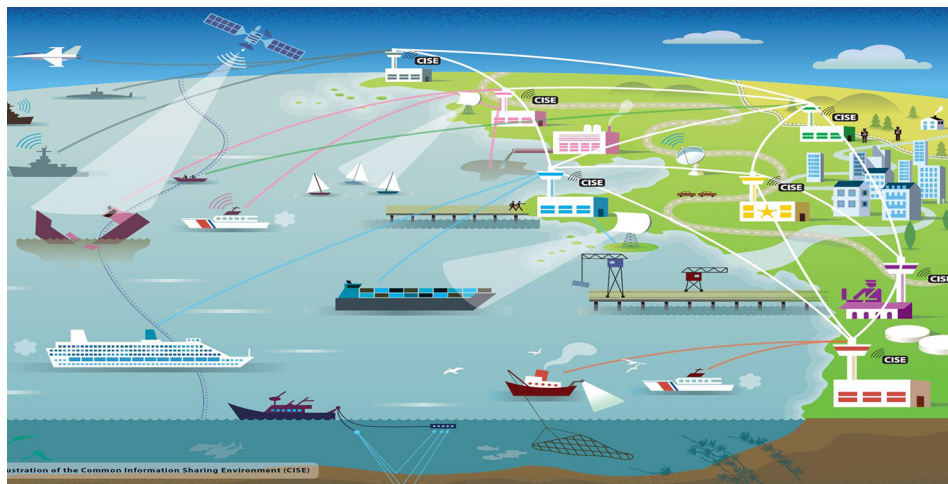
¹¹ Maritime Domain Awareness (MDA) is an all-encompassing term that involves being "cognizant of the position and intentions of all actors, whether own, hostile or neutral, in the constantly evolving maritime environment in the areas of interest". **Indian Maritime Doctrine, Indian Navy, Naval Strategic Publication 1.1, "Maritime Domain Awareness, the Concept"**. New Delhi, 2009.

נתונים ממערכות לוויינים כגון תמונות אופטיות ומכ"ם צמצם סינתטי (Synthetic Aperture Radar – SAR) משפרים בצורה מעמיקה את הביצועים, ומציעים מידע מאמת מהחלל בנוגע לפעולות ימיות (ראו: איור 2).¹²

ההתפתחות המהירה בתחום הבינה המלאכותית (Artificial Intelligence – AI), והיכולת לעבד כמות גדולה של מידע, מאפשרים שילוב של אמצעים אלה כדי לספק תמונה מקיפה, אמינה, בזמן אמת כמעט של הפעילויות האנושיות במרחב הימי. עם זאת, יש להכיר בקושי של התמודדות עם היקף המידע ורמת המורכבות הטכנולוגית הנדרשים ככל שאורך חופי המדינה גדול יותר ושטח המים הכלכליים הבלעדיים גדל לפיהם. לדוגמה, הודו החולשת על חוף שאורכו 7,500 ק"מ, ארבעה מיליון דייגים הפועלים לאורכו באמצעות 250 אלף סירות דיג, שחלקן אינן מצוידות בחשמל, ולפיכך לא יכולות להפעיל אמצעי תקשורת.¹³ לכן נדרש לעיתים לקדם פתרונות טכנולוגיים שהם פשוטים למימוש.¹⁴

מודעות למרחב הימי הופכת משמעותית רק אם היא מסוגלת לגרום לפעולות נוספות כגון תגובות מהירות לאירועים המתרחשים בים, לרבות שיפור אכיפת החוק להשגת סדר טוב בים (Good Order at Sea); בניית מוסדות משפטיים ופוליטיים חזקים יותר; משילות בימים ברמה לאומית, בין־מדינתית, או רב־מדינתית. כריסטיאן בויגר (Christian

איור 2: תרומתה של מערכת הזיהוי הלוויינית (AIS) לפיקוח ולהשגחה הימיים

¹² Shaul Chorev, "The Importance of the Maritime and Space Domains for Israel's security", **SAGAR Discourse – 2018 Security & Growth for All in the Region Space Partnership**, Goa, 2018.

¹³ מתוך סקירה של National Maritime Foundation – NMF בדיאלוג שנערך עם המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה ב-15 במאי 2018.

¹⁴ Christian Bueger, "Effective Maritime Domain Awareness in the Western Indian Ocean: Policy Brief", **Institute for Security Studies – ISS**, 2017. p. 5

(Bueger) המשמש כמראה ליחסים בין־לאומיים באוניברסיטת קופנהגן שבדנמרק, עומד על הבעייתיות במיוחד אם פעולות אלה יערבו קבלת החלטות ברמות פוליטיות גבוהות. לדעתו, רמות גבוהות יותר אלה פועלות על־פי שיקולים שונים, והידע שמספקים מרכזים ופעילויות מסוגים אלה עלול להיות מנוצל לסדר יום פוליטי מסוים.¹⁵

בארצות־הברית, הגדולה במעצמות, התגלה קושי בשיתוף מידע בין־סוכנותי שמקורו ברביבו הסוכנויות, היריבות הארגונית ביניהן ומאפייני התרבות הארגונית המוטמעים בהן זה שנים. קושי זה מצוי גם ברמה הבין־מדינתית, במיוחד כאשר מנסים לעבור מתמונת מצב מדינתית לאזורית. ייתכן שהאתגר המובהק ביותר לתפיסה של מודעות למרחב הימי עדיין ניצב בפנינו, שכן התהליך האמריקני הסדור לגיבוש מודעות המרחב הימי התמקד באיומים הביטחוניים באופיים, אך בכך פתר רק חלק מהמושג של חוסר מודעות למרחב הימי.

הרחבת המודעות הימית לצד ההיבט הצבאי־ביטחוני

מאמצע שנות ה־90 של המאה ה־20 החלה גישה חדשה כלפי המודעות למרחב הימי לקנות לעצמה אחיזה רחבה יותר בקהילה האקדמית, גם אם מימוש הרעיון נתקל בלא מעט אתגרים.¹⁶ כחלק מהמהלך נעשה ניסיון להרחיב את משמעות המונח "ביטחון ימי".¹⁷ ואומנם מושג זה רחב יותר בהגדרתו לפי הגדרת צי ארצות־הברית במסמך "התפיסה המבצעית הימית" (Naval Operations Concept 2010) שחיברו מפקד הצי, מפקד משמר החופים ומפקד המארינס. ולשונו: "משימות ומבצעים שמטרתם להגן על ריבונות ארצות־הברית ומשאביה הימיים, לתמוך בסחר הימי החופשי, למנוע פעולות טרור ימיות, הפצת נשק, פשע בין־לאומי, פירטיות, הרס סביבתי והגירה בלתי חוקית בים". ולמרות הרחבת ההגדרה עדיין המושג אינו כולל את כלל הנושאים המוצגים באיור 3.¹⁸ ניסיונות אלה לפתח גישות חדשות בהקשר למודעות למרחב הימי ולביטחון הימי הן עדות לרצון (המוצדק, לדעתי) להרחיב את הדיון במודעות למרחב הימי, ובמיוחד לסוגיות שאינן נוגעות לממד הביטחוני־צבאי בלבד. בויגר ואדמונד אף טוענים כי יוזמות הביטחון הימי והפעילויות שנצפו במהלך העשור האחרון, מצריכות טיפול מהותי יותר בנושא בדיון האקדמי בתחום היחסים הבין־לאומיים ולימודי הביטחון, וכי הגיע הזמן שדיסציפלינות אלו יתנו דגש רב

¹⁵ Christian Bueger and Amanu Senu, "Knowing the Sea: The prospects and Perils of Maritime Domain Awareness", *Piracy Studies.org*, 8 July 2016.

¹⁶ Barry Buzan, Ole Waever and Jaap De Wilde, *Security: A new framework of analysis*, Lynne Rynner Publishers, 1998; Ole Waever, "Securitization and De Securitization", in Ronnie D. Lipschutz (ed.) *On Security*, Columbia University Press, New York, 1995, 46–86. האסכולה הזאת מדגישה שההצלחה להגדיר נושא מסוים כסוגיה ביטחונית מאפשרת לקבל תשומת לב ציבורית וממשלתית רבה יותר, וכן הקצאת משאבים. הפיכת נושא לביטחוני מעניקה לו עוצמה רבה, ובשל כך עצם הגדרתו כביטחוני משנה את העיסוק בו ואת השלכותיו על סוגיות אחרות.

¹⁷ Christian Bueger, "What is Maritime Security?", *Marine Policy*, 53 (2015), pp. 159–164.

¹⁸ James T. Conway, Gary Roughead and Thad W. Allen, *Naval operations concept 2010, Implementing The Maritime Strategy*, US Government, 2010.

יותר לזירה הימית ויצאו אף הן ממצב העיוורון הימי בו הן מצויות.¹⁹ חשוב להבין שהעלייה בחשיבותו של המרחב הימי יותר מההיבט הצבאי נובעת מהתפתחותן של כמה מגמות:

1. חלקו של המרחב הימי בסחר העולמי והמדינתי גדל, כפי שבא לידי ביטוי בתופעת הגלובליזציה.
2. מרכיב "הכלכלה הכחולה" גדל, בין היתר בשל מצוקת שטחים וקיימות ביבשה לצד התפתחויות טכנולוגיות המאפשרות ייצור מזון והפקת אנרגיה מהים במחירים תחרותיים.²⁰
3. מקומו של המרחב הימי בבסיס להערכת תשתיות חיוניות על איים מלאכותיים או לבנייתם גדל.²¹
4. המרחב הימי משמש תווך לתשתית תקשורת באמצעות כבלים תת־ימיים (Submarine Cables).²²
5. השימוש במרחב הימי לסחר לא חוקי בבני אדם ובסחורות, להגירה לא חוקית, הברחת סמים ופירטיות גדל.
6. יש עלייה במודעות לצורך לטפל בהיבטים אקולוגיים במרחב הימי, משום שהסביבה האקולוגית מושפעת מהתהליכים שהוזכרו לעיל, כמו גם מתהליכי רוחב נוספים המגבירים את העומס על הסביבה הימית, דבר העלול להפר את האיזונים הטבעיים שעליהם היא מבוססת.

המונח ההפוך במובנו ל"מודעות ימית" הוא "עיוורון ימי" (Maritime Blindness).²³ אדמירל לוך פלדט (Lutz Feldt) ששימש מפקד הצי הגרמני בשנים 2003–2006, מציין שמדובר במונח ההולם במיוחד תעשיות סודיות שאינן מצטיינות בשקיפות ובהצגה מדויקת של נתוניהן, אך גם ארגונים ממשלתיים, ובמיוחד אלה שנמנעים מלחלוק מידע ושתפיסת עולמם אינה מוכוונת "לפתרון בעיות" (Solution Oriented).²⁴ כדי להיחלץ מהבעיה פלדט מציע שתי המלצות שעשויות לשפר את המודעות הימית: הראשונה,

¹⁹ Christian Bueger & Timothy Edmunds, "Beyond sea blindness: A new agenda for maritime security studies", *International Affairs*, 93(6), (2017), pp. 1293–1311.

²⁰ "כלכלה כחולה" (Blue Economy) היא מדיניות אסטרטגית ארוכת טווח למיצוי מושכל, מקיים ומוסדר של הפוטנציאל הכלכלי בים. המונח נטבע לראשונה על־ידי הנציבות האירופית שהחלה בקידום היוזמה. המדיניות צריכה לאפשר גמישות ולשלב בין ראייה אסטרטגית ארוכת טווח ובין כלים ליישום מיידי והיענות לתנאים המשתנים (לאומיים, אקלימיים וגלובליים).

²¹ להרחבה ראו שמואל וייס, **איים מלאכותיים בחופי ישראל**, אוניברסיטת חיפה, קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, ינואר 2014.

²² Douglas Main, "Undersea Cables Transport 99 Percent of International Data", *Newsweek*, 4 February, 2015.

²³ Bueger & Edmunds, 2017.

²⁴ Lutz Feldt, "A European Perspective", in Joachim Krause and Sebastian Bruns (eds.), *Routledge Handbook of Naval Strategy and Security*, London and New York: Routledge, 2016, p. 12.

ליצור סיפור (Narrative) קליט שימשוך את תשומת ליבם, הן של הפוליטיקאים והן של האזרחים למודעות הימית. השנייה, לערוך שינוי תרבותי בנוגע לתרבות הקיימת המקדשת את הסודיות (Secrecy), ולהטיף להבנה שמושג הביטחון (Security) של ימינו מבוסס בין היתר על שקיפות, והמונחים "הגנה" (Defense) ו"בטיחות" (Safety) הם חלק מהמונח הרחב יותר של "ביטחון ימי". זיהום חופי ישראל בפברואר 2021 בזפת, שמקורה בשפך אונייה ששייטה מערבית לחופי ישראל, ומבלי ששפך זה אותר במשך זמן ארוך עד הגיעו לחופים – מצביע אף הוא על "עיוורון ימי" שבו מצויה ישראל ביחס למרחב הימי שלה.²⁵

ביטחון ימי (Maritime Security)

ביטחון ימי הוא מונח חדש יחסית הנוגע לאתגרים חדשים העומדים בפני המדינה בנוגע למרחב הימי, ונעשה בו שימוש רב בהקשר הזה בעשרות השנים האחרונות. לדוגמה, האסטרטגיה הימית רבתית שפותחה עבור בריטניה ב-2014 "אסטרטגיית הביטחון הלאומי הימית" (The National Strategy for Maritime Security). מטרתה "לתאר את גישת בריטניה לדרך שבה תספק הממשלה ביטחון ימי בשטחה ובזירה הבין-לאומית באמצעות ההסבר, כיצד תארגן בריטניה יכולותיה הלאומיות ותשתמש בהן כדי לזהות אתגרי הביטחון במרחב הימי, להעריכם ולהגיב להם".²⁶ יש לשים לב שהמונח מתייחס למילה העברית "ביטחון" ולא למילה "הגנה".

בגלל "צעירותו" של המונח טרם התגבשה הסכמה בין-לאומית על הגדרתו המדויקת והשלמה (ראו: איור 3). ביטחון ימי מצביע בין היתר על "האיומים" השוררים במרחב הימי. איומים אלה כוללים סכסוכים ימיים בין מדינות, טרור ימי, פירטיות, סחר בסמים ובסחורות בלתי חוקיות, הפצת נשק (Proliferation of Weapon), דיג בלתי חוקי, סחר בבני אדם, פשעים סביבתיים, או תאונות ואסונות ימיים. יש בעיה כשמושג מוגדר רק בלשון השלילית – איומים – ולא בדרך של אתגרים הכוללים הזדמנויות וסיכונים כאחד. בניגוד להגדרה השלילית של הביטחון הימי, מוצעת הגדרה של סדר טוב בים המשקפת את היעדרם של כל מגוון האיומים שצוינו לעיל, ותפיסה של מצב אידאלי מסוים שצריך להגיע אליו.²⁷

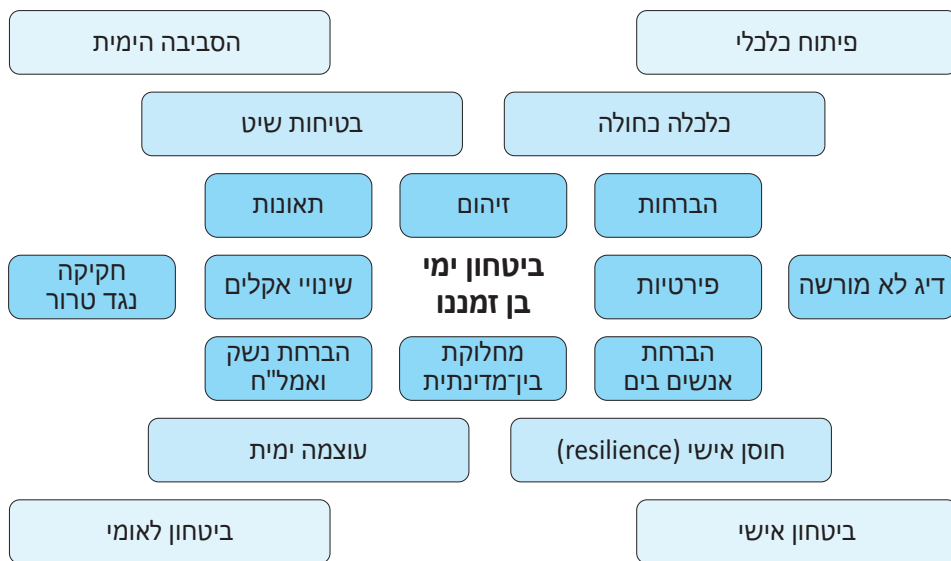
בויגר טוען שביטחון ימי יוצר רשת של קשרי גומלין בין ארבעה גורמים עיקריים: עוצמה ימית, בטיחות ימית, "כלכלה כחולה" וביטחון אישי:

1. עוצמה ימית (Maritime Power) קשורה לביטחון ימי בכמה דרכים. הכוח הימי המזוין הוא אחד השחקנים המרכזיים בהשגת ביטחון ימי. יתר על כן, דיונים על

²⁵ Shaul Chorev, "Israel must increase its maritime awareness in light of recent oil spill", *The Jerusalem Post*, March 1, 2021.

²⁶ *The UK National Strategy for Maritime Security*, Presented to Parliament by the Secretary of State for Defence by Command of Her Majesty, Printed in the UK by the Williams Lea Group on behalf of the Controller of Her Majesty's Stationery Office, May 2014, p. 9.

²⁷ Bueger, 2015, p. 161.

איור 3: כלל הנושאים המרכיבים את המושג ביטחון ימי בן זמננו

עוצמה ימית עוסקים בהסדרת פעילות הכוחות הצבאיים הימיים של המדינה – הם קובעים מהן משימות הצי מחוץ למים הטריטוריאליים שלה ובאילו אזורים אחרים יפעל. לדוגמה, העדיפות שניתנה לצי ארצות-הברית לפעול באזור אסיה (Pivot to Asia).²⁸

2. בטיחות ימית (Maritime Safety) עניינה בבטיחות השיט ובאמצעי הבטיחות של אוניות ומתקנים ימיים, כדי להגן על המפליגים בים למנוע עקב כך תקריות או תאונות דלף של חומרים הנישאים על-גבי כלי השיט ועלולים לסכן את הסביבה הימית או לזהם אותה. הבטיחות הימית קשורה גם לפיתוח כלכלי, שכן עיקר המסחר נעשה דרך הים ודיג הוא ענף רחב היקף.

3. "כלכלה כחולה" (Blue Economy) או "הצמיחה הכחולה" (Blue Growth) הן גם כן חלק מהביטחון הימי מאז שאסטרטגיות ניהול דורשות סביבה ימית מאובטחת המספקת את התנאים המוקדמים לניהול המשאבים הימיים. לפי הוועדה האירופית (European Commission), "הכלכלה הכחולה" היא אסטרטגיה ארוכת טווח שנועדה לתמוך בצמיחה בת-קיימה בענפים הימיים כמכלול. הימים והאוקיינוסים הם נכסים עבור הכלכלה האירופית, ויש בהם פוטנציאל רב לחדשנות וצמיחה.

²⁸ המושג "Pivot to Asia", או 'Rebalancing' מבטא שינוי באסטרטגיה הלאומית שנערך בתקופת ממשל אובמה, ונועד לתעדף את פעילות הכוחות האמריקניים בזירת אסיה, ובעיקר באזור ים סין הדרומי כתגובה לעליית של סין כמעצמה אזורית בעלת שאיפות אסטרטגיות להגמוניה באזור הזה.

4. הביטחון האנושי (Human Security) מתייחס למזון, למקלט, לפרנסה בת־קיימה ולעבודה בטוחה. לביטחון האנושי יש כמה ממדים ימיים החובקים נושאים, החל בביטחון של ימאים בודדים וכלה בפגיעות של אוכלוסיות חוף מאיומים ימיים באופן רחב יותר.²⁹ האירועים שהתרחשו ב־2018 בישראל באזור זיכרון־יעקב ובהם תושבי האזור התנגדו למיקום דוברת ההפקה של שדה לווייתן בסמוך לחוף בגלל האפשרות שתסכן את חייהם בתרחישי תאונה, הם דוגמה טובה למרכיב הביטחון האישי.

כל אחד מארבעת המושגים מצביע על הממדים השונים של הביטחון הימי. עיון בממדים האלה מוביל למתאר של מטריצת ביטחון ימי שיכולה לשמש כדי למפות תובנות שונות, ולחקור כיצד שחקנים שונים מתייחסים למרחב האיומים (ראו: איור 3).³⁰

נדרש לעבור משיח על ביטחון לאומי במרחב הימי בלבד, לשיח רחב יותר שמבטא שלושה ממדים נוספים: חברה, כלכלה וסביבה, שכן מודעות למרחב הימי אמורה לענות על המתח המובנה בין השימושים, כמו גם בין המשתמשים. כמו כן על המתח בין הרצון לקיים פיתוח כלכלי במרחב הימי ובין הרצון לשמור על הסביבה (בתי גידול, בעלי חיים, חופים) ועל אתרים היסטוריים.

המקרה הישראלי – הצורך לשפר את המודעות למרחב הימי

בפתח הפרק הועלתה הטענה שישראל לוקה בחוסר מודעות למרחב הימי, וכי נדרשים צעדים ופעולות כדי לשנות מצב זה, מה שמחייב בחינה היסטורית כדי להבין את ההתייחסות למרחב הימי כפי שמשתקפת בראי ההיסטוריה והמורשת הימית שלה.

כך לדוגמה, מסמך האסטרטגיה הימית הביטחונית הבריטי פותח בציון המורשת הימית של בריטניה: "בריטניה היא מדינת אי בעלת מורשת ימית חזקה ואינטרסים ימיים ברחבי העולם [...] וכאומה, תמיד הסתכלנו על העולם הרחב כדי לעצב אירועים בין־לאומיים ולהשפיע עליהם".³¹ גם פורטוגל נשענת על המורשת הימית שלה, הנטועה עוד בתקופתו של אַסקוֹ דה־גאמה, כפתיח למסמך האסטרטגיה הימית שגיבשה לשנים 2012–2013.³²

²⁹ Bueger, 2015, p. 161.

³⁰ .ibid

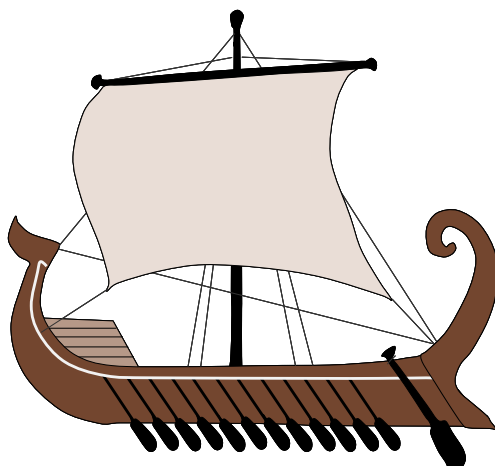
³¹ UK Government, *The UK National Strategy for Maritime Security*, 2014, p. 7. "The United Kingdom is an island nation with a strong maritime heritage and maritime interests throughout the world. As a nation, we have always looked out into the wider world to shape and influence international events"

³² "הים שימש סימן דרך בהיסטוריה של פורטוגל. הקשר בין פורטוגל והים זכה לרלוונטיות רבה יותר בתקופת התגליות הגדולות, והשפיע בצורה מכרעת על תהליך התפתחותה של הגלובליזציה. בהוצאתה אל הפועל של האסטרטגיה הימית לשנים 2013–2020, פורטוגל מעוניינת לקדם את עצמה למעמד מדינה ימית (Maritime Country) על־ידי מצוינות שחיה לצד המרחב הימי, שתביא מרחב זה בחזרה לאירופה בכללותה, ואשר תביא את אירופה בחזרה למרחב הימי". Portugal, *Politica Do Mar*, "National Ocean Strategy 2013–2020 (The NOS 2013–2020)"

בהקשר הישראלי פרק זה פותח בתיאור חוויות משותפות וסיפורים (נרטיבים) שהתפתחו במסורת היהודית על הים, כדי לבחון בהמשך את השפעתם על התרבות וההתנהגות האסטרטגית הישראלית בת זמננו בנוגע לגיבושן של מדיניות ואסטרטגיה ימית לישראל.³³ את הסקירה הקצרה על המורשת היהודית ראוי לפתוח בשבט זבולון, המזוהה בתנ"ך כמי שעסק במסחר ימי ותפקידו היה לפרנס את אחיו, שבט יששכר שלמדו תורה. בברכת יעקב לבניו נאמר: "זְבוּלוֹן לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכֵּן וְהוּא לְחוֹף אֲנִיֹּת וַיִּרְכָּתוּ עַל-צִידוֹ".³⁴ בעת חלוקת הארץ על-ידי משה ולאחר מכן על-ידי יהושע הוקצתה לשבט נחלתו לחוף הים, וגבולה הצפוני היה צידון. ה"אות" של שבט זבולון הוא ספינה על רקע לבן (ראו: איור 4).

פרשת מטות מספר במדבר, המשרטטת את גבולות ארץ ישראל, מתארת את גבולה המערבי בלשון הזו: "וּגְבוּל יָם וְהָיָה לְכֶם הַיָּם הַגָּדוֹל וּגְבוּל זֶה יְהִיֶה לְכֶם גְּבוּל יָם".³⁵ לכאורה נוצר הרושם שגבולה המערבי של ארץ ישראל הוא במקום המפגש בין הים והיבשה. הדיפלומט הישראלי, פרופסור שבתאי רוזן, מומחה למשפט בין-לאומי טוען בעניין זה כך:

קביעה זו מתקבלת לכאורה על הדעת, שהרי בני ישראל לא הצטיינו אז בתודעה ימית כל שהיא, משום שנכנסו לארץ לאחר שהלכו ארבעים שנה במדבר. משום כך לא נראה שהייתה לים שום משמעות מעשית בעיניהם, פרט למעשה קריעת ים סוף, ובוודאי לא לעניין קביעת גבולות הארץ וחלוקתה.³⁶

איור 4: הסמל של שבט זבולון

³³ הרחבה בתת-פרק "התרבות האסטרטגית הישראלית".

³⁴ בראשית, מט: 13.

³⁵ במדבר, לד: 6.

³⁶ שבתאי רוזן, "תרומת מקורות ישראל למשפט הבין-לאומי, זה יהיה לכם גבול ים", פרשת מטות-מסעי, אביעד הכהן ומיכאל יוגודה (עורכים), מכללת הרצוג דעת, לימודי יהדות ורוח, תשס"ד (2004), גיליון 172.

בספר מלכים כתוב "וַיִּשְׁלַח חִירָם בְּאֶנְי אֶת עֲבָדָיו אֲנָשֵׁי אֲנִיּוֹת יָדְעֵי הַיָּם עִם עֲבָדֵי שְׁלֹמֹה".³⁷ לפיכך יש הסבורים כי ראשית היישוב היהודי בתוניסיה היה בקרתגו הפיניקית. יש מסורת של יהודי האיים ג'רבה וכרתים על היותם צאצאי שבט זבולון שהגיעו לאזור עם הפיניקים שהיו, בין היתר, גם מקימי העיר קרתגו.³⁸ בימי שלמה המלך שוגרה משלחת מסחרית לאופיה, שממנה יובאו לארץ ישראל זהב ואוצרות טבע אחרים על-ידי עבדי שלמה ועבדי חירם מלך צור.³⁹

החשמונאים נלחמו במאה השנייה לפנה"ס לכיבוש יפו, והפכו אותה לעיר הנמל של ירושלים. במלחמות עם התושבים המקומיים נאלצו תושביה היהודים לברוח לים בסירות שהתנפצו על סלעי הנמל, וכנקמה שרף יהודה המכבי את העיר. בהמשך, לאחר שהשתקמה, כבש יונתן הוופסי את יפו, שמעון אחיו גירש את כל התושבים הנוכרים מתחומה ועשה אותה לנמל יהודי שהפך להיות מבוא אל איי הים האגאי.⁴⁰ יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלביוס), ההיסטוריון בן המאה הראשונה לספירה שהיה מצביא יהודי בתקופת המרד הגדול, כתב בספרו **נגד אפייון**, שהיהודים בארץ ישראל לא עסקו בסחר ימי בשל תרבותם ופוריות אדמתם: "הנה, אנחנו [היהודים] לא שפת הים היא מושבנו ולא המסחר נותן שמחה בליבנו, ובעבור זה אין אנו באים בקהל עמים זרים, כי ערינו בנויות מרחוק לים, ונחלתנו היא ארץ טובה ופורייה, ואת אדמתה אנחנו עובדים".⁴¹

בתקופת המשנה היה ניסיון לנסח תפיסה ייחודית בנוגע לגבול הימי, ולפיה מה שמכונה בימינו "תחולתו הטריטוריאלית של החוק" אינו מצטמצם ליבשה בלבד, אלא נמשך במידה מסוימת אל חלק הים הסמוך ליבשה.⁴² הדבר נדון בקשר לדין המחייב להפריש תרומות ומעשרות, וכן בעניין מצוות הפרשת חלה.⁴³ מאחר שמדובר במצוות התלויות בארץ עלה הצורך להגדיר במדויק את גבולותיה של ארץ ישראל, דהיינו: מאיזה מרחק מן החוף רואים אונייה המתקרבת אל היבשה כאילו נכנסה לתחומי ארץ ישראל? באתר דעת מצוין:

לשם כך הגדירו חז"ל קו מדומה המתוח בין שתי נקודות על היבשה. בהתאם לכך נקבע כי הגבול המערבי כבר איננו מקום המפגש של הים והיבשה. תחילה, בתקופת התנאים, הורחב תחומה של ארץ ישראל לעבר הים לעניין קיום המצוות

³⁷ מלכים א', ט: 27.

³⁸ נחום שלושץ, **האי פֿליא**, דביר, תל-אביב, 1957.

³⁹ מלכים א', ט: 28.

⁴⁰ מאיר שש, **המערכה על הימים – תולדות העוצמה הימית**, משרד הביטחון ההוצאה לאור – מערכות, 1991, עמ' 451.

⁴¹ יוסף בן מתתיהו, **קדמות היהודים – נגד אפייון**, א"י שטיבל, תל-אביב, 1968, עמ' ט"ז.

⁴² רוזן, תשס"ד (2004).

⁴³ תוספתא, תרומות, ב, 12; תוספתא, חלה, ב: 10.

התלויות בארץ, ואחר כך, בתקופת האמוראים, הוחל הכלל גם לתחום המעמד האישי, בהלכת מי שמביא גט מעבר לים.⁴⁴

עדויות על ספנות יהודית מוצאים בכל הגלויות כמעט. כבר בתקופת המשנה והתלמוד השיטו ספנים יהודים ספינות על נהרות בבל, ומקצועות הים נתפסו למכובדים, כפי שמעידים יותר מ־200 מושגי ספנות הנזכרים בתלמוד הבבלי. בתקופה הביזנטית פעלו באלכסנדריה יורדי ים ובעלי סירות יהודים. מאוחר יותר, עם התפשטות האסלאם, עסקו יהודים בעיר עדן בתימן בשיט ובמסחר באוקיינוס ההודי.⁴⁵ בסוף ימי הביניים פיתחו מדענים יהודים בספרד הנוצרית מכשירי ניווט ומיפוי ששימשו את מגלי הארצות בראשית העת החדשה. לאחר גירוש יהודי ספרד בסוף המאה ה־15 הם לקחו עימם את הידע שלהם לארצות השפלה, וסייעו בבניית האימפריה הימית ההולנדית. כך לדוגמה התפרסמו לאחרונה עדויות על שמואל פלאג'י שחי במאות ה־16 וה־17, ושימש רב ושוודד ים (פירט) שלחם בספרדים וחילץ אנוסים. הרב פלאג'י היה ממולח ומשכיל שעבד במשך שנים רבות בשירותו של סולטן מרוקו כשוודד ים ודיפלומט לסירוגין, ותקף בעיקר אוניות ספרדיות.⁴⁶ קהילת הימאים היהודים בסלוניקי שלטה בכל מקצועות הסוורות, והמשיכה במסורת זאת גם עם עלייתה לישראל בשנות ה־30 של המאה ה־20. בעת החדשה עסקו משפחות יהודיות בפיתוח סחר ימי בין־לאומי, כמו למשל בין צפון אפריקה להולנד. סוחרים יהודים באמריקה הקימו את קווי הספנות הראשונים בין אירופה לארצות־הברית, וסייעו במימון מלחמת העצמאות שלה. יהודים עסקו גם בסחר על נהרות אירופה, בדומה למשפחת הכט שסחרה לאורך נהר הריין בגרמניה, ולימים הקימה את ממגורות "דגון" בחיפה.⁴⁷

אין ספק שבמשך אלפיים שנות הגלות של העם היהודי התרופף הקשר שלו עם הים. עם זאת טוען ההיסטוריון מאיר שש כי: "עיון בספרות המדרש והתלמוד מעלה שאבותינו היו בקיאים במלאכת הים על בוריה [...] ומכיוון שקיימות הלכות למכביר בענייני ספנות, הרי עדות היא כי היהודים לא רק נסעו בספינות, אלא אף הפעילו אותן". בהיותם בין ראשוני המתיישבים בעולם החדש שבפאתי המערב נלחמו רבי חובלים וקציני ים יהודים להגשמת רעיון חירויות האדם גם במלחמת השחרור של ארצות־הברית.⁴⁸

בעת הקמת התנועה הציונית בשלהי המאה ה־19 ובתחילת המאה ה־20, ראתה התנועה ביהודי העולם אומה אחת שלה עבר משותף, דת ותרבות, ולכן שאפה לעצמאות לאומית־מדינית בארץ ישראל לעם היהודי. חוזה המדינה בנימין זאב הרצל תיאר ברומן האוטופי **אלטנוילנד** את התפקיד המרכזי שיהיה לעיר חיפה, לנמל ולהגעתן של אוניות

⁴⁴ גטין ז ע"ב-ח ע"א; רוזן, תשס"ד (2004).

⁴⁵ **אריה רונה, ספנות בכתבי הגניזה הקהירית**, קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה והמרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, 2020.

⁴⁶ מושיק גולסט, **שוודי המפרש השחור 1: מבצר העבדים**, כנרת זמורה־דביר, תל־אביב, 2019.

⁴⁷ **משרד התחבורה, ענף הספנות, הספנות בארץ ישראל**, 2013.

⁴⁸ שש, 1991, עמ' 452.

ענק לנמלה המוגן (אך יש לזכור שמדובר ברומן אוטופי בלבד).⁴⁹ לטענת קובי כהן־הטב, שחקר את המהפכה הימית בארץ ישראל עד הקמת המדינה, הושפעו דבריו של הרצל מרוח התקופה של שלהי המאה ה־19 "בה תנועה ימית ערה והתפתחות נמלים היו לחלק חשוב בהוויה האירופית [...] וכי הוא הושפע מהמציאות בתחומי הספנות והנמלים באותם ימים".⁵⁰

את המפנה האמיתי בהתייחסות של הנהגת היישוב היהודי בארץ ישראל אפשר לזהות מתחילת שנות ה־30 של המאה ה־20, שבהן חלה תמורה אצל מוסדות היישוב של המדינה שבדרך לים ולמקצועותיו. הדבר התבטא בכך שהתחילו להגיע לארץ ישראל חברות ספנות יהודיות פרטיות. כמו כן ב־1935 הוקמה "מחלקת הים והדיג" של הסוכנות היהודית וב־1936 הוקם נמל תל אביב – הנמל העברי הראשון – בתגובה לשביתה שפרצה בנמל יפו באפריל 1936 כחלק מהמרד הערבי הגדול.⁵¹ חשיבות הנמל של תל־אביב בהיותו "שער ציון" הודגשה על־ידי מנהיגי היישוב, שהגעת העולים לארץ ישראל ועצמאותם היו עבורם בחזקת צו גאואסטרטגי (Geostrategic Imperative) באותה עת.⁵² כמו כן, באותן שנים חל גידול בפעילויות החינוך ובהכשרה הימית במחלקות הימיות באגודות הספורט, והונחו היסודות לבית הספר הימי שליד הטכניון. בשנים אלה גדלה ההכרה של היישוב היהודי בקשר החשוב שבין הצורך באחיזה ימית של ממש ובין מימוש ריבונות יהודית עתידית בחלקי הארץ השונים.⁵³

ואולם, הקדימות הלאומית שניתנה לכיבוש וגאולת אדמות ארץ ישראל הייתה מובנת, ולמרות כינוי התהליכים שהתרחשו במרחב הימי כ"מהפכה ימית" שנגעה הן במרחב הגאוגרפי הימי בארץ ישראל, והן בתודעה הימית של הציבור היהודי בארץ ישראל, הרי שהיא נותרה שנייה בחשיבותה ביחס לפעילות ליישוב הארץ ולגאולת אדמתה. יתר על כן, עם תחילתה של ההעפלה באמצע שנות ה־30, נתפס הים כתווך שיש לעבור מיבשת המוצא (אירופה בדרך כלל) אל ארץ היעד, משום ששערי הארץ היו באותה תקופה סגורים בפני העלייה.

יש המציינים את עמדתה של התנועה הרוויזיוניסטית בהנהגתו של זאב ז'בוטינסקי, שראתה בים חלק מהנכסים הריבוניים של ממלכת ישראל הקדומה. "יש זיקה קדומה,

⁴⁹ בנימין זאב הרצל, **אלטנוילנד: ארץ עתיקה חדשה**, חברה להוצאת ספרים, חיפה, 1961.

⁵⁰ קובי כהן־הטב, **המהפכה הימית – אחיזת היישוב היהודי בים ובחופי ארץ ישראל 1917–1948**, יד בן צבי, ירושלים, 2019. עמ' 25.

⁵¹ שש, 1991.

⁵² פרופסור מעוז עזריהו הפנה את תשומת ליבי למאמר קצר על פתיחת נמל תל־אביב שהתפרסם זה לא מכבר בקטלוג התערוכה שנפתחת בוורשה בנושא "גדיניה ותל־אביב", המציין כי בתפקידו כ"שער ציון", "הנמל הצנוע שנבנה בסוף שנות ה־30 של המאה ה־20 היה סמל חיפושיה של תל־אביב להיות מוקד השיקום הציוני של המולדת היהודית העתיקה. מבחינה ציונית, הנמל היה נכס אסטרטגי עיקרי במאבק לעצמאות יהודית. מנקודת מבטם של יהודים שמשאירים את אירופה מאחוריהם, נוחתים בתל־אביב, התכוון שער ציון לשער לחיים חדשים במולדת יהודית, עם סיכויי הפיתוח והסכנות שלהם".

⁵³ כהן־הטב, 2019, עמ' 328.

ומתמשכת בין הים לבין העבריות וההיסטוריה היהודית בארץ־ישראל".⁵⁴ כהן־הטב מציין כי: "הים נתפס כים עברי, לא כאמצעי למען המטרה היבשתית אלא כבעל תפקיד מכוון ועצמאי לביסוס הפרויקט הציוני בארץ המובטחת".⁵⁵ אחת הפעולות הראשונות שעשתה התנועה הייתה להקים את בית הספר הימי של תנועת בית"ר שפעל בשנים 1934–1938 בנמל צ'וויטווקיה (Civitavecchia) שסמוכה לרומא באיטליה, אך יש חילוקי דעות בנוגע לחשיבותו של המהלך.

ניסיון נוסף להעמיק את המודעות של הציבור למרחב הימי נעשה באמצעות קביעת "יום הים" כיום חג של הימאות העברית. היום הוכרז ב־29 במאי 1932 מטעם מחלקת הים של הסוכנות היהודית וביוזמת אגודת יורדי ים "זבולון" כיום חג קבוע לתאריך כ"ג באייר מדי שנה, וצוין בארץ ישראל ובתפוצות (ראו: איור 5). החג נועד להגביר את המודעות לימאות, לצורך ביורדי ים בכל המקצועות והרמות ולקצונה ימית כדרך חיים. אירועי יום הים התפתחו והתרחבו במשך השנים, ובהם תערוכות של ציוד ואמצעים ששימשו את הימאות העברית כגון כלי שיט, עזרי ניווט, דגלים ועוד. כמו כן נערכו מפגני שיט של חניכי האגודות הימיות, ופעילות הסברה חינוכית בבתי הספר. אמצעי התקשורת גויסו לסקירה נרחבת על תקומת הימאות העברית והקמת צי עברי. בבתי הכנסת נערכו תפילות למען יורדי הים ולזכרם של חלוצים, ואורגנו סיורים בנמלים וביקורים ביישובים שבהם עסקו בדיג. כמו כן נערכו

איור 5: כרזה לרגל יום הים ב־1949, עיצוב פרנץ קראוס

⁵⁴ שם, עמ' 29.

⁵⁵ שם, עמ' 30.

מצעדים, מסיבות, תוכניות אמנותיות ותערוכות אמנות שנושאים היה הים והספנות.⁵⁶ יום הים צוין עד תחילת שנות ה־50, ומאז נשכח והוזנח.

ההעפלה הבלתי לגלית לארץ ישראל הייתה יעד פוליטי חשוב ביותר בתקופה שלפני הכרזת העצמאות, ובמיוחד לנוכח ההגבלות שהטילו הבריטים על העלייה החוקית לארץ ישראל. ב־1945 ועד קבלת העצמאות במאי 1948 הגיעו לארץ ישראל בדרך הים כ־84 אלף מעפילים ב־140 אוניות. יש לזכור שבפני ניצולי מלחמת העולם השנייה עמדה האפשרות לשקם את חייהם באירופה או במדינות אחרות בעולם, והמוסד לעלייה ב' נאבק בשלב מסוים בהנהגה הפוליטית של הסוכנות היהודית, שבעת מסוימת רצתה להקטין את ממדי ההעפלה.⁵⁷ ההיסטוריון מאיר שש מצוין בהקשר זה את התופעה המשונה כלשוננו:

בדרך כלל, נוהגת כל מדינה להשליך באמצעות הצי את עוצמתה הרחק מחופיה, שהיא מהווה קו ראשון בין מגננה למתקפה. במאבקו של עם ישראל נוצר תהליך הפוך, חסר תקדים היסטורי ושונה לחלוטין. את מקום כוח האש ב"צי הצללים" מילאו הייאוש והתעוזה של רבבות המעפילים, שנשא עימם את זכרה הטרי של טראומת השואה, מלווים באהדת הקהל העולמית [...] "צי הצללים" חתר בכיוון ההפוך – לעבר המולדת כדי לכבשה ולשחררה מעול זרים כדי ליצור בה חיי אומה נורמלית.⁵⁸

ככל שתיאור זה מרגש, אין הוא סותר את הטענה שהמרחב הימי בעת ההעפלה שימש תווך מעבר מיבשת המוצא אל ארץ ישראל, ולא ניתן לתאר את חוויית המעבר שבו כגורם שהביא לגיבוש התודעה הימית אצל אזרחיה לעתיד של ישראל.

לקראת תום מלחמת העולם השנייה הרחיב בן־גוריון את תפיסת החשיבות של הים לממדים רחניים כמעט. הוא לא ראה בים גבול, אלא דווקא גשר לעולם היהודי בגולה, ואף התייחס אליו כאל בסיס קיומי. "משום מה חשבנו שחוף הים זהו הקצה של הארץ", אמר בנאום "חזון הים" שנשא ב־1944, "זוהי טעות. על חוף הים מתפשטת, במרחב של מאות ואלפים ורבבות קילומטרים לאין סוף, ארץ ישראל ימית".⁵⁹ לתפיסה זאת היו גם ממדים מעשיים. ב־1945 הקימו 'החבל הימי' ו'מחלקת הדיג' של הסוכנות היהודית את חברת הספנות 'צים', ושנתיים לאחר מכן הוקמה חברת 'קדם', השותפות הראשונה של 'צים', שהפעילה את האונייה הראשונה של החברה, 'קדמה'. לאחר הכרזת העצרת הכללית של האו"ם בכ"ט בנובמבר על הקמת מדינה יהודית, הבינו בהנהלת 'צים' את הצורך להגדיל את צי אוניות החברה בהתבסס על ההנחה שהסוכנות היהודית "עושה תוכניות להבאת 6,000 עולים לחודש, ומלבד האונייה 'קדמה', אין [ל'צים'] אונייה נוספת".⁶⁰ נוסף על כך,

⁵⁶ מאיר גורביץ, "היקיצה הימית", דבר, (19 למאי, 1937), עמ' 8–9.

⁵⁷ דוגמה לכך אפשר לקרוא בספרה של ברכה חבס, **הספינה שניצחה – קורות יציאת אירופה תש"ז**, מערכות, תל־אביב, 1949.

⁵⁸ שש, 1991, עמ' 456.

⁵⁹ דוד בן־גוריון, חזון הים, נאום ביום הים, חיפה 1944, ים, אוקטובר–נובמבר 1946, עמ' 2–4.

⁶⁰ צבי הרמן, **הנובשים בים נתיבה – תולדות הספנות העברית**, הקיבוץ המאוחד, 1978, עמ' 144.

עדיין לא היו ברשות המדינה שבדרך אוניות משא, וביום שבו פרצה מלחמת העצמאות הרימו עוגן כל האוניות שנמצאו בנמלי חיפה ותל־אביב, הביאו סחורות חיוניות עבור היישוב בארץ, ועזבו את נמלי הארץ בלי שפרקו את סחורותיהן.⁶¹ ביוזמת משרד התחבורה ו'צים' הוקמה 'חברת איחוד חברות האוניות הארץ ישראליות בע"מ', כדי לתאם את כל מאמצי ההובלה של כל חברות הספנות הישראליות.⁶²

בתום המנדט הבריטי על ארץ ישראל יצקו מוסדות היישוב העברי משמעות פוליטית ברורה למאבק שניהלו בנושא הימי, וראו בו חלק מהמאבק הלאומי־ציוני להשיג שליטה על האזורים שיועדו בהמשך להיות שטחה של המדינה. כהן־הטב טוען: "ניתן להבחין כי בד בבד עם התפתחותו ההדרגתית של הסכסוך היהודי ערבי בארץ ישראל והקצנתו, חלה השתרשות ציונית במרחב הימי, הן הגאוגרפי והן המקצועי".⁶³

בתחום הספנות הישראלית נטעו שלושת העשורים הראשונים לעצמאות ישראל סיבה לאופטימימיות: ב־1953 החלה 'צים' בתהליך בנייה והתרחבות, תוך שהיא נתמכת על הסכס השילומים עם גרמניה. החברה בנתה 36 אוניות חדשות, מה שאִפשר הרחבה ניכרת שלה ושל היקפי פעילותה (ראו: איור 6). בשנות ה־60 של המאה ה־20 החלה 'צים' להפעיל אוניות מתמחות כמו אוניות צובר, אוניות קירור ומכליות דלק. תחום פעילות חשוב של החברה היה הובלת נפט איראני לישראל, ומוצרי נפט מעובדים מישראל לאירופה. בשנות

איור 6: בול ישראלי בערך של 1,000 פרוטות ועליו תמונת אוניית הנוסעים "ציון"

⁶¹ שם, עמ' 153–154.

⁶² חברות הספנות הישראליות באותה תקופה היו: חברת 'צים', עתיד, נחשון והליד הימי. האיחוד הצליח לחכור 34 אוניות שלמעשה פרצו את המצור הימי על ישראל. לאחר התפרקות האיחוד במחצית 1949, המשיכה חברת 'צים' למלא תפקיד זה.

⁶³ כהן־הטב, 2019, עמ' 336.

ה־70 של המאה ה־20 הוקם שירות המכולות של 'צים', והחברה הזמינה שש אוניות – דור ראשון מסוג זה.⁶⁴

'צים' הפכה לחלוצת ההובלה במכולות, ובהדרגה הפך ענף ההובלה במכולות לתחום הפעילות המרכזי שלה. עם זאת, בראשית שנות ה־80 של המאה ה־20 התחילה תקופת שפל בספנות העולמית ו'צים', שעמדה בפני משבר חריף, הצליחה להתאושש ממנו לאחר שנקטה צעדי הבראה קשים. בשנות ה־90 של המאה ה־20 חידשה את צי האוניות שלה, ובנתה 15 אוניות מכולה חדשות במספנות בגרמניה. המהלך ששינה באופן מובהק את מעמדה של החברה בישראל התרחש ב־2004, כאשר במסגרת גל ההפרטות, שנערך במשק הישראלי החל בתחילת שנות ה־80, החליטה המדינה למכור את אחזקותיה ב'צים' ל"חברה לישראל" מקבוצת האחים עופר, אך שמרה בידיה את "מניית הזהב".⁶⁵

חברת ספנות ישראלית נוספת שקמה לאחר פירוק 'איחוד חברות האוניות הארץ ישראליות בע"מ' ב־1953 (ובמקרה זה חברה בבעלות פרטית), הייתה חברת 'אליים' בבעלות האחים רפאל ויעקב רקנאטי. חברת 'אליים' התבססה כלכלית, ובהסכם השילומים שנחתם בין ישראל לגרמניה המערבית הזמינה ארבע אוניות משא להובלה ולשינוע של מטענים ייעודיים. ב־1961 בנתה אוניות קירור מהמתקדמות בתחומן, וכן אוניית תפוזרת. היא הפכה למתחרה של חברת 'צים' הוותיקה, ובמשך שנים רבות הובילה כמחצית מייבוא הגרעינים לישראל. בשנות ה־70 של המאה ה־20 פעלה החברה בעיקר בשוק הבין־לאומי מאחר שצמחה מעבר לצורכי ישראל בהובלת סחורות, ותרמה בכך למשק הכנסות במטבע חוץ. בשנות ה־80 צירפה החברה לצי שלה אונייה שהובילה פחם לתחנת הכוח בחדרה, וב־1983 צירפה לצייה את האונייה "לאון" שהובילה פחם לתחנת הכוח החדשה בחדרה, ומכליות נפט גדולות שהובילו חלק גדול מייבוא הנפט לישראל. עד שנות ה־90 המשיכה 'אליים' לפעול בהצלחה בזירה העולמית. במשך עשור זה צומצם בהדרגה הצי שלה, ובראשית שנות ה־2000 נמכרו האוניות האחרונות של החברה והיא חדלה מלפעול.

החברה הימית להובלת פרי שהוקמה על־ידי איש העסקים ורב החובל מילה ברנר יחד עם איש העסקים יעקב מרדור, החליטה להקים ב־1962 צי של אוניות להובלה בקירור של פירות וירקות מחצי הכדור הדרומי לחציו הצפוני. לאחר מלחמת יום הכיפורים ועם העלייה במחירי הדלק, נקלעה 'החברה הימית' לקשיי נזילות חמורים. אוניות החברה, ששימשו ערבות למיזמי הבנייה החדשים, נמכרו, וב־1977 חדלה 'החברה הימית' להתקיים.

⁶⁴ הרחבה אפשר למצוא בספרו של רב חובל הלל ירקוני, **75 שנות ספנות עברית בארץ ישראל 1927–2002**, אפי מלצר בע"מ, מחקר והוצאה לאור, רעות, 2005.

⁶⁵ שלמה אקשטיין, בן ציון זילברפרב ושמעון רוזוביץ, **תהליכי הפרטה בישראל – הפרטת חברות בישראל ובעולם**, אוניברסיטת בר־אילן, 1988, פרק ה' 'משקיעים זרים': 'מניית הזהב' – כאשר קיים 'אינטרס ציבורי' שחייב להישמר גם אחרי מכירתה של חברה ממשלתית לידיים פרטיות, מקובל להשאיר בידי הממשלה 'מניית זהב'. היא אמורה להבטיח שהאינטרס הציבורי לא יקופח. באותן מדינות שבהן יושמה נועדה מניית הזהב בעיקר למטרות האלה: להבטיח את נוכחות הממשלה בחברות אסטרטגיות או בחברות בעלות אינטרס ציבורי, למנוע השתלטות 'בלתי רצויה', בעיקר זרה, למנוע הנפקת מניות עם זכויות מיוחדות, למנוע פירוק החברה, להבטיח שהמנכ"ל יהיה נתין מקומי, להבטיח שליטה במצבי חירום לאומיים. כמו כן מזדגש שהשימוש במניית הזהב נעשה הן בהנפקת מניות והן במכירה ישירה.

גם אנשי התנועה הקיבוצית יוצאי הפלי"ם וצי הסוחר הבריטי התאגדו, וב־1960 רשם הקיבוץ המאוחד חברת ספנות חדשה בשם 'תרשיש', ובעקבותיה את חברת 'סלע' שנועדה לטפל בצד המסחרי. שתי אוניות נוספות הוזמנו במספנות הולנדיות: 'דרור' ו'החלוץ', ונכנסו לשירות ב־1964. החברה חברה 12 אוניות נוספות והגיעה להסכמים עם 'צים'. הם ערכו תקנון בסיסי לחיים באונייה, שאמור היה לגשר על הפערים שבין ההיררכיה הקפדנית וחובת הציות – חלק כה מרכזי במסורת הימית, במיוחד הבריטית, שעליה התחנכו רובם – ובין עקרונות השוויון שבבסיס האידיאולוגיה הקיבוצית. בשיאה הפעילה החברה 60 אוניות, והייתה רווחית ביותר, ואז נמכרה בפועל ל'צים' בתהליך הדרגתי שבראשיתו שולבו קווי 'תרשיש-סלע' במערך הקווים של 'צים', ואוניותיה הוחכרו לחברה. כל החלק המסחרי, הסוכנויות והארגון עברו ל'צים' ב־1968. בסוף שנות ה־80 של המאה ה־20 נקלעה החברה לקשיים כספיים. גם הבעיות החברתיות-אידיאולוגיות הציקו לה, ובמאי 1992 מכרה ל'צים' את שתי האוניות האחרונות שלה, "פלמ"ח" ו"מורן", ובכך הגיע לקיצו חלום הספנות הקיבוצית.⁶⁶

ההבנה שישראל היא במובן מסוים "מדינת אי" התלויה בסחר החוץ שלה, בנמלי הים ובצי הסוחר בצורה מוחלטת כמעט, הובילה ב־1957 להחלטה על תכנונו של נמל חדש באשדוד. בנייתו החלה ב־1961, ופעילותו כנמל החלה ב־1965 כאחד הבודדים בעולם שנבנו בים הפתוח. לאחר פתיחתו נסגרו נמלי תל-אביב ויפו כנמלים מסחריים, בים סוף ובמפרץ אילת נבנה ב־1955 המזח הראשון של נמל אילת. בעקבות הגדלת נפח התעבורה שבו, וחתימת הסכמי סחר עם מדינות המזרח הרחוק, הוחלט לבנות נמל חדש דרומית לראשון לציון (שהועבר לרשותו של חיל הים). הבנייה החלה ב־1962 והנמל החדש נחנך ב־1965. ב־25 באוקטובר 1966 נחנך בנמל מזח חדש לפריקת מכליות נפט לצורך העברתו בצינור הנפט צפונה.

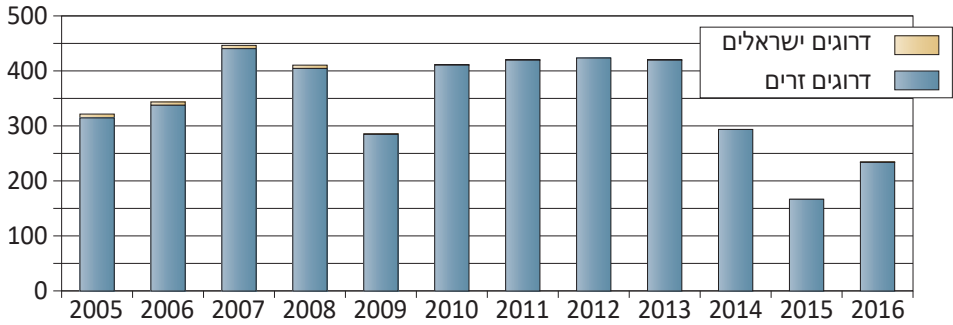
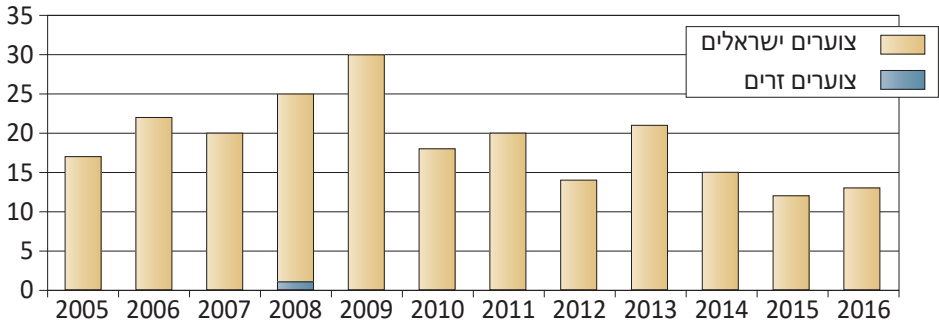
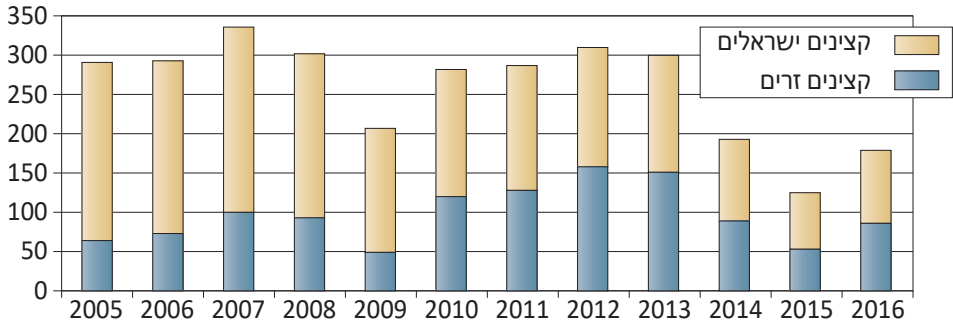
גם בתחום החינוך הימי חלה בשנות ה־50 של המאה ה־20 התפתחות. לצד בית הספר לקציני ים בעכו (שנוסד ב־1938 לצד הטכניון בחיפה, ונועד להכשיר נערים עבריים לשרת כקצינים באוניות צי הסוחר של המדינה שבדרך והועתק ב־1954 למקומו הקבוע מדרום לעיר), קם מוסד להכשרה ביישוב מכמורת בשם בית הספר "מבואות ים". ב־1966 הונחה אבן פינה לבית ספר ימי נוסף באשדוד, שנועד להכשיר כוח אדם בתחום רדיו, אלקטרוניקה וחשמל.⁶⁷

בתחום כוח האדם המשרת בצי הסוחר הישראלי, שירתו באמצע שנות ה־70 של המאה ה־20 בצי הסוחר הישראלי 2,165 קצינים ודירוגים, 1,360 ישראלים ו־785 זרים. ב־2016 שירתו בצי הסוחר הישראלי 425 קצינים, צוערים ודירוגים, מהם 105 ישראלים ו־320 זרים (ראו: איור 7). הסיבות העיקריות לירידה בנכונותם של ישראלים לעסוק בתחום זה הן: תדמית הימאי, התפתחות הטכנולוגיה והאוטומטיזציה, פיחות באטרקטיביות של

⁶⁶ הלל ירקוני, **הים האנייה ועם ישראל**, פרדס הוצאה לאור, חיפה, 2009.

⁶⁷ הרמן, 1978.

הצטרפות לצי הסוחר כדי לראות עולם (שהרי מחירי הטיסות נמוכים), ירידה בתנאי השכר המגולמים וסיבות משפחתיות שונות.⁶⁸

איור 7: מצבת כוח אדם בצי הסוחר הישראלי בשנים 2005–2016 בחתך ישראלים וזרים⁶⁹

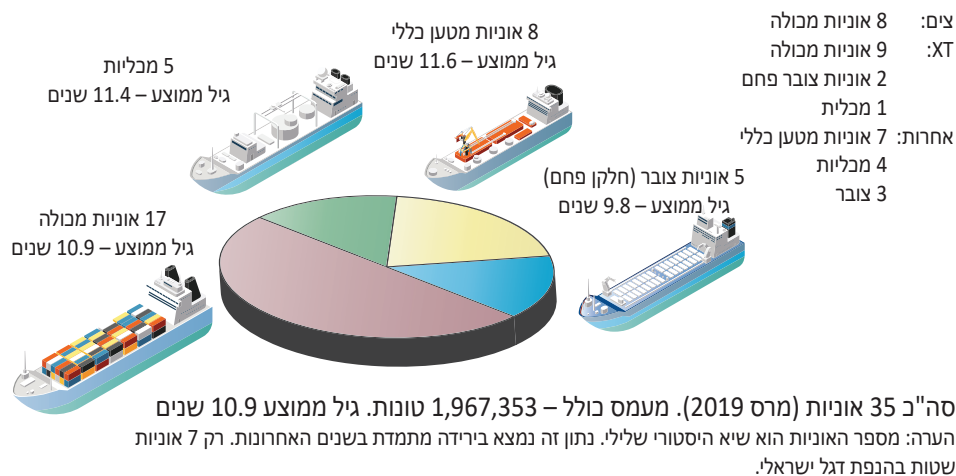
68 ש.ם.

69 ישראל, משרד התחבורה, שנתון סטטיסטי ספנות ונמלים, 2018, עמ' 102.

צי הסוחר הישראלי (בעלות ושליטה) כולל (נכון למרס 2019) 35 אוניות במעמס כולל של 1,967,353 טונות, והגיל הממוצע של האוניות הוא 11.6 שנים. מתוך האוניות שבבעלות ובשליטה ישראליות, 17 הן אוניות מכולה, 8 מטען כללי, 5 מכליות ו-5 אוניות צובר (חלקן להובלת פחם). רק 6 אוניות שטות בהניפן דגל ישראל, נתון שהוא למעשה שיא היסטורי שלילי. מתוך 6,300 פקידות של אוניות בנמלי ישראל, רק 4% היו של אוניות ישראליות (ראו: איור 8).⁷⁰

מצבה של הספנות הישראליות בסוף העשור השני של המאה ה-21 השתנה בצורה מובהקת: הספנות הישראליות נמצאת בתחרות כלכלית מתמדת מול חברות ספנות ממדינות בעלות מסורת ימית ותיקה מצד אחד, מול מדינות המאפשרות ספנות בדגלי נוחות מצד אחר וכן מול מדינות עם סחר מקומי גדול המקנה להן יתרונות כלכליים מובהקים. אוניות שמניפות דגל ישראל מוגבלות בכניסתן או בפעילותן בחלק מהנמלים בעולם מטעמים פוליטיים, מה שמקשה על חברות ספנות ישראליות ליצור התאגדויות ובריתות עם חברות ספנות אחרות, כפי שמקובל כיום בספנות הבין-לאומית. לפיכך, יש כמה גורמים המציינים את מצבה הנוכחי הקשה של הספנות הישראלית, לרבות תשתית הקצונה הישראלית וכוח האדם הימי. חלק מהם מאמינים שיש צורך דחוף בבדיקה נוספת של השאלה: האם וכיצד אפשר להחיות את הספנות הישראלית? הם ממליצים לממשלה ולמקבלי ההחלטות במדינה לקבוע מדיניות שתאפשר קיום ספנות ישראלית על בסיס כלכלי ותחרותי, כדי למצות את מלוא התרומה האסטרטגית לחוסן ולעוצמה הלאומית של ישראל מבחינה כלכלית, ביטחונית ומסחרית.⁷¹

סה"כ 35 אוניות (מרס 2019). מעמס כולל – 1,967,353 טונות. גיל ממוצע 10.9 שנים הערה: מספר האוניות הוא שיא היסטורי שלילי. נתון זה נמצא בירידה מתמדת בשנים האחרונות. רק 7 אוניות שטות בהנפת דגל ישראל.

איור 8: צי הסוחר הישראלי (בעלות ושליטה נכון ל-2019)⁷²

⁷⁰ יורם זבה, **הספנות בישראל תעודת זהות** (מהדורה השישית), לשכת הספנות הישראלית, חיפה, 2019.

⁷¹ אריה גביש, זאב לשם ואריה רונה, "ספנות ישראלית לאן?", **הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2018/2019**, אוניברסיטת חיפה, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, 2019, עמ' 255–262.

⁷² זבה, 2019.

התרומה בקיום ספנות ישראלית לחוסן של ישראל מתבטאת בכמה תחומים:

- אבטחת שרשרת האספקה לאוכלוסיית ישראל בעת חירום על-ידי ייבוא של מוצרים חיוניים, כדי לאפשר המשכיות בפעילות הכלכלית בישראל.
- מקור אספקה של עובדים מיומנים למקצועות "ביבשה", כגון נתבים ורבי-חובלים בנמלי ישראל, מפקחים ימיים ברספ"ן (ראשות הספנות והנמלים), תפקידים בתחום הגנת הסביבה החופית, חינוך והכשרה ימית, תפקידים בחברות ספנות, סוכני אונייה ועוד.
- הערך המוסף של אונייה ישראלית לכלכלה הישראלית (מוערך בכ-25%).
- סך כול הפדיון של חברות הספנות הישראלית הוא כ-14 מיליארד שקלים בשנה.
- חיסכון לספנות הישראלית בעיתות חירום שבהן מוטל היטל ביטוח סיכוני מלחמה על-ידי חברות הביטוח הבין-לאומיות על אוניות הנכנסות לאזור המסוכן, וכיסוי הביטוח נעשה על-ידי המדינה.⁷³
- פיתוח תעשייה ימית (פיתוח מערכות ושירותים לתחום הימי ששוקי היעד שלהם מצויים הן בארץ והן בחו"ל).⁷⁴

כאמור, הים ונתיביו היו מרכזיים בתפיסה הישראלית עוד מימי המנדט הבריטי, שהרי הים שימש ערוץ עיקרי להגעת מעפילים. זאת ועוד, הלחץ הערבי והחשש מאמברגו היו בין הדוחפים להקמת צי סוחר בהנפת דגל ישראל, לחץ שהגיע לשיאו בשנות ה-70. ב-1977 חל מהפך פוליטי בישראל, ומפלגת "הליכוד" עלתה לשלטון. היא אימצה את השקפת העולם הנאו-ליברלית בנוגע לחברה וכלכלה, ופעלה להפחתת מעורבות הממשלה בפעילות הכלכלית של המשק הישראלי. בהתאם לכך החליטה ועדת שרים לענייני כלכלה ב-5 במרס 1978 על הפרטת 47 חברות. ב-1985 (בעת הקמת ממשלת האחדות הלאומית), הוקמה ועדת שרים לענייני מכירת חברות ממשלתיות.⁷⁵ בינואר 2004 מכרה המדינה את אחזקותיה ב'צים' ל"חברה לישראל" תמורת 115 מיליון דולר, המשקף שווי של 236.6 מיליון דולר. בעקבות המכירה נשמעה ביקורת חריפה מפי גורמים רבים, בטענה ש'צים' נמכרה במחיר הנמוך בהרבה משוויה.⁷⁶ מאז הובילו תהליכים גלובליים את המשק הישראלי להסתמך על הספנות הבין-לאומית לצורך הסחר הישראלי, וכך גם לדעיכת הספנות הישראלית. בהקשר הזה יש לציין את כניסת המכולה כאמצעי סחר עיקרי שהביאה לסחר ימי המבוסס על נמלי שְטָעוּן וקווי הזנה. אלה הוציאו את העוקץ מהחרם הערבי על אוניות המבקרות בנמלים ישראליים, והפחיתו את הצורך להישען על אוניות

⁷³ עדות לכך אפשר לראות בפעולות חתמי הביטוח שהגדילו את הפרמיות לאוניות העוברות במפרץ הפרסי בתגובה לתקיפות שהתרחשו במהלך קיץ 2019 באזור ראו: Adriano Lyle, "Persian Gulf Issues Prompt Surge in Shipping Insurance Costs", *Insurance Business Asia*, 3 June, 2019.

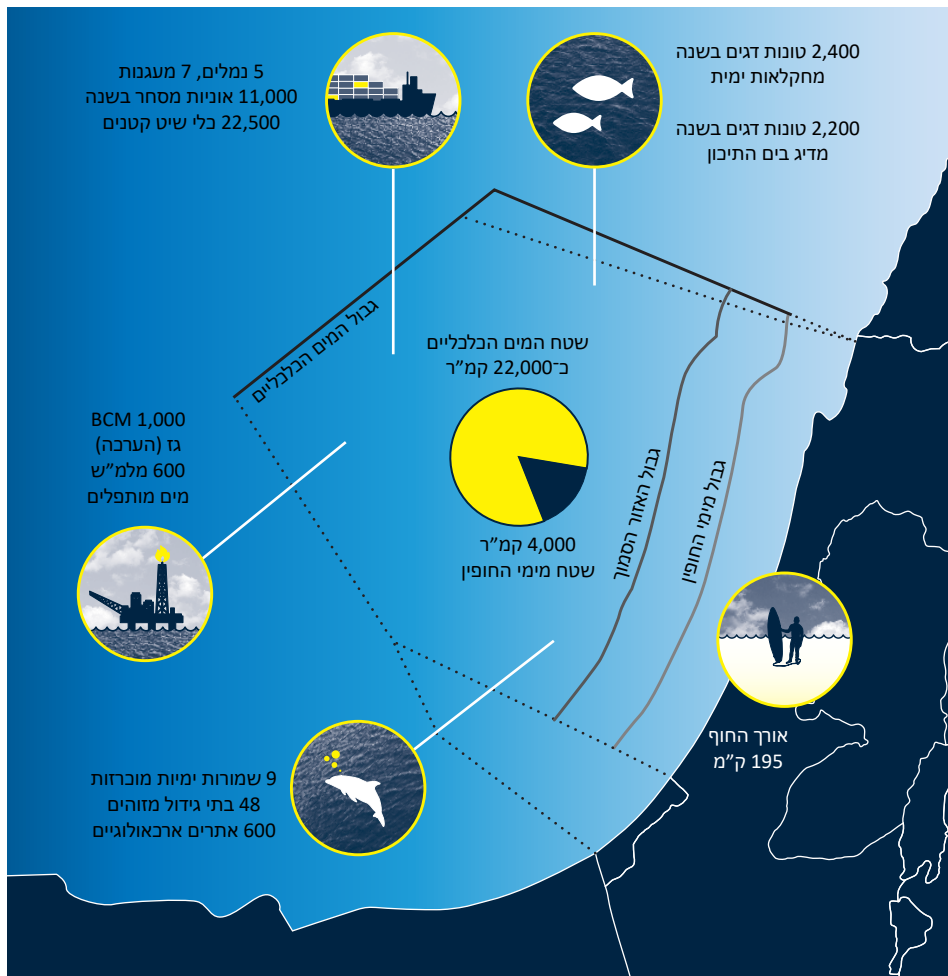
⁷⁴ גביש, לשם ורונה, 2019.

⁷⁵ יצחק כ"ץ, "ההפרטה בישראל: 1962–1987", *מדינה ממשל ויחסים בין-לאומיים*, 35 (סתיו חורף תשנ"ב), עמ' 140–143.

⁷⁶ ליאור ברון, "מוכרים בזול", *nrg*, 8 במאי 2005.

מניפות דגל ישראל, לצד גלובליזציה של מערכות רבות בשווקים הלאומיים וקריסת הגוש הקומוניסטי (הפרו־ערבי).

לבד מן האזניות ומן הנמלים, חלו שינויים ניכרים במרחב הימי של ישראל, הן במאפייניו המרכזיים והן בשל השינוי במודעות הלאומית כלפיו. מאפייניו משקפים במידה רבה את המרחבים הימיים של מדינות אחרות בים התיכון – בעיקר במתח שבין הדחיפה לניצול כלכלי מוגבר של המרחב הימי, ובין השפעת הניצול הזה על הסביבה והחרפת האיומים האקולוגיים. אלה עלולים להפוך את המרחב ל"מדבר ימי" בעקבות זיהום הים, עליית טמפרטורת מי הים, מליחות יתר, שינוי חומציות הים, הרס בתי גידול, דיג יתר וכדומה (ראו: איור 9).

איור 9: מאפייני המרחב הימי הישראלי מתוך תוכנית ימית לישראל של הטכניון

השאלה שנעמוד עליה בהמשך חשובה ביותר: מדוע בתקופת המדינה שבדרך ולאחר הקמתה התגברה המודעות של החברה הישראלית למרחב הימי, ומה גרם לכך שהחל בתחילת שנות ה-2000 השתנתה המגמה עד כדי כך שיש הטוענים שאנו מצויים במצב של "עיוורון למרחב הימי" (Maritime Domain Blindness)? התופעה מתבטאת בחוסר היכולת להעריך את התפקיד המרכזי שממלאים המרחב הימי והכוח הימי של המדינה בהבטחת ביטחונה ושגשוגה הכלכלי. ראוי לציין שבעיית העיוורון למרחב הימי איננה ייחודית לישראל, ומדינות נוספות כמו הודו חוות אותה גם כן, גם אם בממדים שונים.⁷⁷

בלי משים, תשומת הלב הלאומית להזדמנויות ולאיומים במרחב הימי גדלה מאוד בשנים האחרונות, בעיקר עקב גילוי מאגרי גז במים הכלכליים של ישראל ומתוך הבנה שהיוזמות במרחב הימי יתרבו, ויש להתחשב בשינויים במזרח הים התיכון בפרט ובשינויים הגלובליים בכלל.

החל ב-2014 מוביל מְנָהל התכנון (במועד כתיבת ספר זה במשרד האוצר), תהליך לגיבוש מדיניות למרחב הימי של ישראל. התהליך עצמו לוקה בשתי בעיות עיקריות: האחת, שלא אוגדרו לפעולתו מדיניות (Policy) ויעדי-על מטעם הדרג המדיני. השנייה, שהוא מתרכז בים התיכון בלבד, ואיננו מתייחס למפרץ אילת והים האדום.

בסוף 2018 מְנָהל התכנון פרסם טיוטת מסמך מסכם שהוא בבחינת מסמך תכנון למרחב הימי (Marine Spatial Planning), אשר במועד כתיבת הספר הזה טרם אושר על-ידי ממשלת ישראל.⁷⁸ במרס 2020 הוציאה מנכ"לית מְנָהל התכנון מסמך חדש שאושר לדבריה על-ידי ולחוף (הוועדה לשמירת הסביבה החופית), ובו מצוין כי "בקרב, מנהל התכנון יחל לגבש את מתווה העבודה ליישום מסמך המדיניות". כל זאת בלי שהנושא נדון ואושר על-ידי ממשלת ישראל.⁷⁹

עדות נוספת לחשיבותו של המרחב הימי לביטחונה וחוסנה של ישראל עלתה בעת הסגר הראשון שהוטל עקב מגפת הקורונה (COVID-19) בישראל במרס-מאי 2020. המשבר פגע באורח אנוש בתחבורה האווירית אל ישראל וממנה, אך דווקא נמלי הים של המדינה, המשמשים שער לסחר הימי לישראל, תפקדו בצורה סדורה וביעילות. ראש הממשלה בנימין נתניהו, בנסותו להרגיע את הציבור מהסתערות על מדפי המרכולים, מסר: "רוב האספקה לישראל מגיעה דרך הים – מוצרים, חומרי גלם, כולל מזון, ואין שום סיבה להסתער על הסופרמרקטים, כי יש די והותר מזון ויהיה די והותר מזון".⁸⁰ ואכן, למרות ההשפעה הקשה של נגיף הקורונה על כלכלת ישראל והמשק הישראלי, המשיכו הנמלים לתפקד בצורה סבירה באופן יחסי. עם זאת, הרוב המוחלט של האוניות הפוקדות את נמלי

⁷⁷ Gurpreet S. Khurana, "India's sea-blindness", *Indian Defence Review (IDR)*, 24(1), 2009

⁷⁸ מטרת התוכנית היא לצמצם את הקונפליקטים בין המגזרים וליצור סינרגיה בין פעילויות שונות. התהליך אמור לעודד השקעות באמצעות יצירת חיזוי, שקיפות וכללים ברורים יותר. התכנון מקדיש תשומת לב לשימור הסביבה – באמצעות זיהוי מוקדם של השפעה והזדמנויות לשימוש מרובה בחלל.

⁷⁹ מנהל התכנון המרחב הימי של ישראל, מסמך מדיניות למרחב הימי של ישראל | ים תיכון, מאי 2020.

⁸⁰ דף הפייסבוק של ראש הממשלה, 11 במרס 2020.

ישראל אינן מניפות דגל ישראל, אלא אוניות זרות כיאה לתקופת הגלובליזציה. כל עוד השירות בממלכה מוגש להן בצורה טובה (גם אם צוותם מוחזק בבידוד), הן ימשיכו לפקוד את נמלי ישראל. ואולם, בתרחיש שבו האיום על הספנות והנמלים לא יהיה גלובלי כמו נגיף הקורונה, אלא ביטחוני, כמו ירי של אלפי ועשרות אלפי טילים שיירו על נמלי ישראל מרצועת עזה, או משטח לבנון, סביר (לנוכח לקחי מלחמת לבנון השנייה), שאוניות זרות יפסיקו לפקוד את נמלי ישראל. חוזרת ועולה המסקנה שאי-הימצאות צי של אוניות תחת דגל ישראלי לצורך שימוש בשעת חירום עלולה להביא לכך שקברניטי ישראל לא יוכלו להבטיח הגעת אספקה חיונית למדינה.⁸¹

תפיסת הביטחון של המדינה שבדרך והמרכיב הימי שבה

בשנות ה-20 של המאה ה-20 הפך הים בהדרגה למוקד תשומת הלב והפעילות הציונית. 1924 סימנה את תחילתו של התהליך שהעניק לים עדיפות בהוויה הציונית, ושיאו של התהליך היה באמצע שנות ה-30. ב-1928 הקימו ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל והציונים הכלליים בעקבותיה אגודות ספורט ימיות, כדי למשוך את הנוער היהודי לפעילות ימית. הרעיון של הים כהזדמנות מסחרית ניכר בסדרה של יוזמות להקים חברות ספנות ודיג בבעלות יהודית.⁸²

החלטת הקונגרס הציוני ה-19 ב-1935 על הקמת המחלקה הימית – המחלקה לדיג ולים במסגרת הסוכנות היהודית; הקמת נמל תל-אביב ב-1936 בתגובה לחרם הערבי על הפעילות היהודית בנמל יפו בראשית המאורעות; הקמת חי"ל (חבל ימי לישראל) שהיה אגודה להכשרה ימית ולהעמקת התודעה הימית שנוסדה באותה שנה – כל אלה היו אירועים שסימלו את החשיבות שהתחילה ההנהגה היהודית בארץ ישראל לייחס לים. לכך נוספו הקמת חברת הספנות הלאומית 'צים' בתום מלחמת העולם השנייה, ומאוחר יותר המאבק על ההעפלה של יהודים לארץ ישראל דרך הים, שהיה לאחד מסימני ההיכר הבולטים של התנגדות היישוב למדיניות העלייה של הבריטים.⁸³

ב-1932 הביע יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית דוד בן-גוריון את חשיבות המרחב הימי לישראל.⁸⁴ במאמרו "לקראת הים" כתב בין השאר דברים שהיו בבחינת שינוי בתפיסה המדינית והפוליטית של הנהגת היישוב:

הים הגדול הזה נחשב לתחום המערבי של ארצנו. זוהי טעות נפסדת שעלינו לעקור משורשה. מבחינה יישובית, כלכלית ופוליטית יש לראות בים התיכון לא את

⁸¹ Shaul Chorev and Alex Gerson, "The Coronavirus Outbreak and Maritime Trade to and from Israel", *The Jerusalem Post*, 6 April, 2020

⁸² Maoz Azaryahu, "The Formation of the 'Hebrew Sea' in Pre-State Israel", *Journal of Modern Jewish Studies*, 7(3) (2008), pp. 251–267

⁸³ קובי כהן-הטב, "ועדת המים" והניצנים הראשונים לתרבות ימית ציונית בארץ ישראל בראשית תקופת השלטון הבריטי", *ישראל*, 22 (2014), עמ' 53.

⁸⁴ דבריו מבטאים למעשה את ה־National Values & National Aims שבאיוור 36 בעמוד 181.

גבולה אלא את המשכה של ארצנו. על חוף הים לא מסתיימת הארץ אלא יבשתה בלבד. האפשרויות הכלכליות והיישוביות הנמצאות בחובה של ארצנו מקומן לא רק ביבשה אלא גם בים.⁸⁵

דמות מרכזית בהקמת הספנות העברית בארץ ישראל היה ד"ר נפתלי וידרא. ב־1936, שלוש שנים בלבד לאחר שעלה לארץ ישראל, ובלי שהייתה לו כל הכשרה בתחום הימי, החל לנהל את המחלקה הימית של הסוכנות היהודית בחיפה. המחלקה הזאת הייתה למעשה הזרוע המבצעת של ההסתדרות הציונית העולמית בתקופת המנדט הבריטי, במוסד השלטון של היישוב היהודי. וידרא היה גם מעורב בהקמת בית הספר הימי "קציני ים" שליד הטכניון. "אנו נוכחים שהימאות היא אחד מנדבכי היסוד של בניין זה, ואין ספק שנצליח להוסיף ליסודות מולדתנו, לחקלאות ולתעשייה גם את משק הים העברי".⁸⁶ גם אלה הם, ללא ספק, דברים שאפשר לראות בהם "ערכים לאומיים".

החל באמצע שנות ה־30 של המאה ה־20 נתפס המרחב הימי כחלק מהמרחבים האחרים שאותם נדרשה לכבוש המדינה שבדרך, והיה חלק בלתי נפרד מהאתוס הלאומי שהתפתח.⁸⁷ החל בקיץ 1939 לקחה הנהגת היישוב תחת חסותה את מנגנון ההעפלה, וביולי אותה שנה הוקם "המוסד לעלייה ב" כזרוע של ארגון "ההגנה", הוכפף למחלקה המדינית של הסוכנות היהודית והפך לגוף המרכזי שהנהיג את ההעפלה בעזרת שלוחותיו בארצות השונות. יותר מ־100 אלף איש עלו לארץ ישראל לפני הקמת המדינה במסגרת ההעפלה ביותר מ־120 אוניות, והמאבק בשלטון הבריטי כדי לפרוץ את הסגר שהוטל על־ידו היה מר. שמותיהן של מקצת האוניות אף שיקפו סמלי אתוס לאומיים כמו "אף על־פי כן", "מדינת היהודים", "לא תפחידונו", "כנסת ישראל", "אקסודוס", "קיבוץ גלויות", "עצמאות" ועוד.⁸⁸

עם זאת, אנשי היישוב התגייסו לצי הבריטי כדי להילחם בשורותיו בגרמניה הנאצית, וכוח של "ההגנה" הכשיר עצמו לתוכנית שאפתנית במיוחד לפגוע בתשלובת זיקוק הנפט בטריפולי שבלבנון. ב־18 במאי 1941 יצא הכוח בדרך הים ליעדו, ומאז נעלמו עקבותיו. אלה היו "כ"ג יורדי הסירה" שאליהם הצטרף קצין בריטי. מאז ועד היום לא הצליח איש לפצח את חידת היעלמותם.⁸⁹

בתגובה לפעילות השלטון הבריטי למנוע עלייה בלתי לגלית לארץ, הקימו שלוש המחחרות ("ההגנה", "אצ"ל ולח"י) כוחות ימיים שפעלו נגד מתקנים בריטיים כגון חבלה במתקני המכ"ם, במבני משמר החופים ובספינות משמר בריטיות. נוסף על כך, שליחי

⁸⁵ ארנון סופר, "האופציה הימית: הצורך ביציאה אל הים", קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה, 2014.

⁸⁶ מתוך דברים שנשא פרופסור שאול חורב לזכרו של ד"ר וידרא נפתלי ביום העיון לזכרו של ראובן חייקין במושב על הספנות והנמלים, 23 בינואר 2019.

⁸⁷ לדוגמה, שירה של לאה גולדברג "שיר הנמל" לכבוד חנוכתו של נמל תל־אביב שהולחן מאוחר יותר על־ידי רבקה לוינסון. השיר זכה להצלחה מיידית סוחפת ופשט במהרה בכל מושבות הארץ ועריה.

⁸⁸ מרדכי נאור, **ההעפלה, 1934–1948**, משרד הביטחון והוצאה לאור, יולי 2007.

⁸⁹ הרחבה אפשר למצוא בספרו של מרדכי נאור, **הכ"ג – שליחות עלומה**, רשת צומת ספרים, ינואר 2019.

ההעפלה יצרו קשר חשוב עם יהדות אירופה, החדירו בהם את התודעה הציונית, והכינו תשתית לרכישת נשק בחו"ל. פעולות ההעפלה הביאו לניסיון ימי לא מבוטל, בייחוד של הפל"ם (היחידה הימית של הפלמ"ח) שליוותה את הספינות והייתה יסוד להקמת שירותי הים ובהמשך לחיל הים בצה"ל. ההעפלה העמידה לרשות המערך הלוחם של צה"ל כ-15 אלף גברים, שהיו בתש"ח בני 18–25, והיוו עתודה לוחמת חיונית ביותר במלחמת העצמאות. חלקם אומנו על-ידי שליחי "ההגנה" עוד במחנות המעצר בקפריסין, ובהגיעם לישראל נשלחו ישירות להילחם בחזית תחת השם "גח"ל" (גיוס חוץ לארץ).

מרכיב הים בביטחונה של ישראל מצא את ביטויו עוד לפני הקמת המדינה באמצעות שני המרכיבים: ערכים לאומיים ומטרות לאומיות (National Values & National Aims). המאבק במנדט הבריטי הסתיים על הים בהכרעה ברורה לצד היישוב היהודי, ואפשר לקבוע בבירור שהוא הגיע לעצמאות ימית מלאה: הוא שלט בשלושת הנמלים של ארץ ישראל, הייתה לו חברת ספנות לאומית, הדיג ומשקי הדיג התפתחו מאוד ואף בתחומי החינוך וההכשרה הימית ניכרה התקדמות רבה.⁹⁰ למרבה הצער, עם השגת העצמאות ופתיחת שערי הארץ ליהדות התפוצות התייתר מרכיב זה במדיניות הביטחונית של ישראל הצעירה, ותשומת לב ההנהגה הופנתה ליעדים ביטחוניים אחרים.

תפיסת הביטחון (Security Doctrine) של ישראל ומרכיב הים

לכאורה, למרכיב הים היה אמור להיות משקל גבוה ביותר בדמוגרפיה בישראל, שכן הכפלת אוכלוסיית היישוב העברי בארץ בשנים 1948–1949 התרחשה רובה ככולה דרך הים (מ-650 אלף איש ב-1948 ל-1.3 מיליון איש ב-1949). ובנוגע להיבטים הגאואסטרטגיים הקשורים למרחב זה יצוין שבאפריל 1948 נכבשה העיר חיפה, וחודש לאחר מכן הועבר נמל חיפה, שהיה נמל המים העמוקים היחיד והעיקרי, לידיים ישראליות. במאי 1948 סייע חיל הים לשחרור הגליל המערבי ולכיבוש עכו שלא נכללו בגבולות החלוקה של 1947 על-ידי חטיבת כרמלי. כיבוש אילת, שלא הייתה מיושבת, בסיום מבצע "עובדה" במרס 1949, פתח בפני ישראל שער חדש לים סוף.⁹¹

בהתייחס להתגבשות המסגרת הארגונית של חיל הים, יש לציין שתי אבני דרך עיקריות: הראשונה, פקודת יום שהוציא גרשון זק שדוד בן-גוריון מינה אותו להיות ראש השירות הימי לאחר החלטת החלוקה באו"ם בכ"ט בנובמבר 1947.⁹² חשוב לציין שבעת הקמת השירות הימי לא הוגדר תפקידו של מח"י (מפקד חיל הים), והשירות הימי בראשותו של זק היה מינוי פוליטי ללא רקע ימי וכפוף לשר הביטחון. השנייה, הגדרת תפקידי השירות

⁹⁰ כהן-הטב, 2019.

⁹¹ הספר איננו דן במבצעי חיל הים במלחמת העצמאות. להרחבה ראו את ספרו של אליעזר טל, **מבצעי חיל הים במלחמת העצמאות**, מהדורה שנייה מורחבת, ספרי מורשת ימית ישראלית עמותת חיל הים, תשס"ב 2002.

⁹² גרשון זק, **פקודת יום 29 נובמבר 1947, חיל הים**, חוברת ו', דצמבר 1948, עמ' 14.

הימי שהתפרסמה בפברואר 1948 עוד לפני הכרזת המדינה מטעם ראש מטה הפלמ"ח באותה תקופה, יגאל ידן. בהגדרה נקבעו הדברים האלה:

התפקידים העומדים על הפרק, בעתיד הקרוב, מחייבים הגדלה מספרית והרחבה ארגונית של כוח המחץ הימי. התפקידים העיקריים הם: 1. אבטחת חופים; 2. הבטחת הנמלים; 3. פעולות נגד בלוקדה אפשרית של ארצות ערב; 4. נחיתה מהים, נגד מטרות בעומק האויב, בתוך הארץ ומחוצה לה; 5. הבטחת תחבורתנו הימית, בעיקר העלייה.⁹³

הגדרות תפקיד אלה בבחינת יעדים לגיבוש אסטרטגיה לחיל הים היו בהירות, ואפילו מרחיבות במובן מסוים, אך נעדרו מהן האמצעים (Means). בנוגע לדרכים למימוש, שררו בין מי שהיו אמורים להיות מובילי החיל בעתיד חילוקי דעות קשים, שנבעו מהשקפות עולם שונות וניסיון מבצעי שונה.

בן־גוריון שהיה מודאג מהתארגנותו של השירות הימי, ובמיוחד מהמתחים ששררו בין אנשי הפל"ם ובין בוגרי הכשרה ימית מסודרת בצי הבריטי, ביקש לקבל המלצה מקצועית חיצונית בעניין. לצורך כך נעזר במרכוס יוסף־זיו שהיה קפטן (מקביל לדרגת אל"ם) בצי המלכותי הבריטי במהלך מלחמת העולם השנייה. זיו הגיש לבן־גוריון את המלצותיו, והעיר שאף שייעודו ומבנהו של החיל נקבעו זה מכבר, עדיין לא נכתבה תוכנית גיוס וחימוש אופרטיבית המותאמת למבנה הזה. לדבריו, אף כי בבניין החיל מושקעים רצון טוב ומאמצים רבים, עקב חוסר הניסיון אין עדיין תוצאות ראויות. בהתאם לכך החליט בן־גוריון באוקטובר 1948 למנות את פול שולמן, ששירת בצי ארצות־הברית והשתחרר קומנדר (סא"ל), למפקד המבצעי הימי (עדיין ללא תואר מפקד חיל הים, אלא בתפקיד של ראש המטה, ובכפוף לרמטכ"ל).

למרות הקשיים בבניית חיל הים ובעיצוב אסטרטגיית הפעלתו, המשיך בן־גוריון להדגיש את חשיבות "כיבוש הים". בנאום שנשא ב־1948 המשיך להצביע על חשיבותו של המרחב הימי והיסודות המגוונים הטמונים בו ואמר:

יש עוד שטח אחד שימלא תפקיד גדול בביטחון, בעלייה ובהתיישבות, ושטח זה גדול אפילו מהנגב, גדול מכל ארץ־ישראל – זהו הים. זהו אחד החלקים החשובים של ארץ־ישראל, של המדינה היהודית. שם אין "שלנו" ו"לא שלנו", וגם לפי המושגים של אנשי קק"ל אין צורך לקנותו בטאבו. דרושים רק שני דברים: אוניות ויורדי ים.⁹⁴

לצד הצהרות כאלה המבטאות את "המטרות הלאומיות" במבנה גיבוש אסטרטגיה ימית, נתקל מימושן בפועל בבעיות ומכשולים רבים: במרס 1949, לקראת סיום מלחמת העצמאות, הוקמה ועדה בראשות שאול אביגור, ששימש סגנו של בן־גוריון במשרד הביטחון, לבחינת מעמד חיל הים, הרכבו וזיקתו למטכ"ל. על־פי המלצותיה הוחלט שמעמד חיל הים יהיה שווה ערך לזרועות האוויר והיבשה במסגרת פיקוד מאוחד לשלוש הזרועות

⁹³ יגאל ידן, מסמך בדבר תפקידי כוח המחץ הימי – בשלב הנוכחי, 4 בפברואר 1948.

⁹⁴ יהודה בן־צור, "הזקן והים – מעורבות דוד בן־גוריון בהקמת חיל הים עפ"י יומני מתקופת מלחמת העצמאות", אתר הפל"ם וההעפלה, (2007) עמ' 1.

בדרג של הפיקוד העליון, ובראש החיל יעמוד מפקד מבצעי.⁹⁵ שולמן התפטר מתפקידו בשל מחלוקות קשות עם יגאל ידין, ממלא מקום בפועל של הרמטכ"ל, או הרמטכ"ל בפועל באותה תקופה, ובעקבותיו התפטר גם ראש שירותי הים, גרשון זק. רק במאי 1949 מונה אלוף שלמה שמיר, איש צבא בריטי לשעבר וללא רקע ימי, למפקד החיל, ובכך תמה התקופה של מינוי כפול של ראש שירותי הים ומפקד מבצעי לחיל. בימיו של שמיר החל חיל הים בתהליך בנייה וארגון בעקבות הפקת לקחים מהיעדר מקצועיות בחיל.

דברים שנשא ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון בטקס סיום קורס חובלים ב-1950, היו הזדמנות מתאימה לסקירת התפתחותם של התעבורה הימית והכוח הימי מתקופת המקרא, כמו גם ההתפתחויות האחרונות בתחום לאחר הקמת המדינה.⁹⁶ בן-גוריון הציג את המציאות שנוצרה לאחר קום המדינה שבה ישראל יושבת לחופי שני ימים, דבר המהווה מפנה וחיידוש. הוא ציין שמהקמת המדינה תלוי ביטחונה בשליטה בים, וגם "ציודנו, מזוננו, מסחרנו נישא על גלי הים". ומכאן הסיק שללא כוח ימי, "לא יעמוד לנו צבא היבשה וחיל האוויר החזק ביותר" כלשונו. בנוגע להזדמנות שהמרחב הימי טומן בחובו ציין:

הים אינו מדבר-מים, כפי שנראה הדבר לרבים. הים הוא אוצר בלום שלא יחסר בו כול [...] כיבוש מרחבי הים חיוני שבעתיים למדינה קטנה כישראל, שעתידיה להתרחב ולהתפתח אם נבין שחוף הים אינו מחיצה וגבול, אלא גשר ופתח לאימפריה ענקית המשתרעת כמעט לאין-סוף על גלי הימים השוקקים.

מכל האמירות שהובאו לעיל עולה שלפי המתודה שמציע ג'פרי טיל לגיבוש עוצמה ימית, הצהרותיו של ראש ממשלתה הראשון של ישראל מביעות לכאורה את הערכים הלאומיים והמטרה הלאומית, ובהתאם לכך אפשר לגבש מדיניות ימית (Maritime Policy Tier-1). אומנם דברי בן-גוריון משקפים ניסיון להתוות את הערכים הלאומיים בנוגע לים, אך בפועל, ובמיוחד בכל האמור להקצאת משאבים לאומיים לפיתוח הזרוע הימית של צה"ל, לא יושמו הכרזותיו למשאבים וסדרי עדיפויות.

לפני שנשא תפיסת הביטחון של ישראל ייבחן נדרש להבהיר את חשיבותה של תפיסת ביטחון למדינה, ועל אחת כמה וכמה למדינה כמו ישראל. תפיסת ביטחון עדכנית חיונית ביותר כדי לאפשר את גיבושם של עקרונות המענה, לקביעתם של סדרי העדיפויות, ולניהול הסיכונים מול אתגרי הביטחון. בן-גוריון הבין זאת, והחל בסדרה של דיונים בפורומים שונים שסיכומיהם שימשו אותו בגיבוש תפיסת הביטחון הראשונה של ישראל, ולאישורה בממשלת ישראל באוקטובר 1953 מיד לאחר שהגיש לה את עיקרי תפיסתו. ראוי לציין שהתפיסה שאושרה לא שיקפה (במרכיבים הצבאיים שלה) את החשיבות שייחס לכאורה למרחב הימי בקשר לחוסנה וביטחונה של המדינה, ומוכן שהעדיפות הנמוכה שחיל הים

⁹⁵ בספר זה לעיתים מכונה חיל הים כחיל ולעיתים כזרוע. החל מחודש אוקטובר 2014 קבע מח"י, רם רוטברג, את המונח זרוע הים כשמו הרשמי של החיל.

⁹⁶ דוד בן-גוריון, "חיל הים – הרצאה בסיום קורס חובלים", חזון ודרך, כרך שלישי, מפלגת פועלי ארץ-ישראל, 1950.

זכה לה בנוגע לתוכנית בניין הכוח שלו משקפת זאת נאמנה. ד"ר צ'ק פרייליך, לשעבר סגן יו"ר המל"ל (המטה לביטחון לאומי), מציין בספרו:

לתפיסת הביטחון של בן־גוריון הייתה השפעה עצומה על החשיבה האסטרטגית של ישראל עד לשנות ה־80 [...] ובמציאות, היא הייתה רחבה יותר מאשר דוקטרינה ביטחונית, והקיפה מרכיבים משמעותיים של מדיניות חוץ ומדיניות חברתית־כלכלית, ולפיכך ראוי שיתייחסו אליה כאל דוקטרינת ביטחון לאומי קלסית.⁹⁷

גם אם הכיר בן־גוריון בחשיבותו האסטרטגית של המרחב הימי (כפי שביטא זאת בנאומו), הרי שבתפיסת הביטחון שגיבש ואושרה ב־1953 בממשלת ישראל לא באו אלה לידי ביטוי.

ההנחות שעמדו בבסיס תפיסת הביטחון של ישראל היו:⁹⁸

- הא־סימטריה הכמותית – מדינות ערב עולות על ישראל בכל מדד כמותי.
- היעדר עומק אסטרטגי – שטח מדינות ערב גדול ביחס לשטח ישראל.
- חוסר אפשרות לניצחון סופי מול מדינות ערב.

בן־גוריון כלל שני מושגים בקביעת תפיסת הביטחון של ישראל: כוח המחץ וכוח העמידה. הראשון הוא סך כל המרכיבים הצבאיים המשתתפים בלחימה ותורמים להכרעה (אך אינם מביטחים את ההישגים במשך זמן). השני הוא סך כל המשאבים העומדים לרשות המדינה (שטחה, כלכלתה, גודל אוכלוסייתה, יכולתה לספוג אבדות ולהוריד את רמת החיים).

היעד העליון בתפיסת הביטחון של בן־גוריון היה השגת שלום, או לפחות השלמה של מדינות ערב עם קיומה של ישראל כמדינה יהודית במזרח התיכון. בן־גוריון הבין את משמעות הא־סימטריה הכמותית בין ישראל לשכנותיה, כך שהכרעה ב"סיבוב אחד של עימות" לא תבטיח בהכרח שזאת ההכרעה הסופית. כדי להקטין את הפער הכמותי הבין־ישראלי תיאלץ להחזיק צבא סדיר גדול יותר (יחסית) בהשוואה למדינות המערב, דבר שחייב גיוס חובה לצה"ל (כולל אוכלוסיות חלשות), שיפור מעמד הנשים וגיוסן לצה"ל. דרך פעולה נוספת להקטנת הא־סימטריה הכמותית הייתה בעידוד העלייה והילודה. בן־גוריון הבין את חשיבות הכלכלה כמרכיב חשוב בתפיסת הביטחון, ותלותה של ישראל ביכולתה המשקית והכספית של האומה. לצד הצורך בצבא סדיר גדול יחסית, הצבא חייב להיות חזק בכוח המחץ שלו, שיקטין את הוצאות האחזקה שלו (צבא חובה תמורת שכר נמוך). כדי לא להעיק על כלכלת המדינה צבא המילואים צריך להיות "זול", להתאמן רק בתקופה מוגדרת וקצרה בשנה ולקבל את שכרו מהביטוח הלאומי. כמו כן, כדי לתעדף בניין כוח

⁹⁷ Charles D. Freilich, *Israeli National Security: A new strategy for an era of change, foreign policy response, diplomacy in support of strategic partnership*, Oxford: Oxford University Press, 2018, p. 14.

⁹⁸ דוד טל, *תפיסת הביטחון השוטף של ישראל, מקורותיה והתפתחותה 1949–1956*, באר שבע: המכון למורשת בן־גוריון, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, 2008.

החליט בן־גוריון שלא לבנות תשתיות חדשות (מחנות ובסיסים), אלא להישען על התשתית שהבריטים הורישו לצה"ל.

בן־גוריון קבע שתינתן עדיפות להכשרת לוחמים ביחידות האיכות (חיל אוויר ושריון) על־פני גורמים אחרים. בנוגע ליתרונות היחסיים שיש לישראל (שבניתוח גאואסטרטגי נמצאו גם כחסרונות) התייחס לגודלה המצומצם (גאוגרפית) של ישראל המאפשר שינוע מהיר של כוחות מזירה אחת לשנייה; למקום מושבו של עם אחד שהוא גם אומה אחת (בניגוד למדינות הסובבות את ישראל); ליתרון הטכנולוגי שצריך להיות לצה"ל על־פני יריביו; ליתרון הרוח החלוצית שיש בצה"ל וכן לגורם האנושי והמדעי – הגניוס היהודי (התרבות היהודית החותרת למצוינות), המדע והטכנולוגיה.

"שלוש הרגליים" שעליהן נשענה תפיסת הביטחון (הרתעה, התרעה והכרעה) פירושו: על ישראל לגרום לאויביה לחשוש מלתקוף אותה, ואם לא תצליח – עליה לזהות היעדר הצלחה במועד מוקדם דיו כדי לגייס מילואים. אם אפשר אף להעביר את המלחמה לשטח האויב במכה מקדימה ולנצח במהירות (כדי שאפשר יהיה לשחרר את כוחות המילואים), ובאופן מובהק ניצחון שיחדש את ההרתעה ויחזק אותה. תפיסת הביטחון הזאת נועדה לתת פתרון לבעיית "הביטחון היסודי", שהיא השמירה על קיומה של ישראל מפני איום צבאי קונונציונלי חמור סביר. בכל סבב של עימות בינה ובין שכנותיה העוינות ישראל צריכה להכריע בעוצמה ובמהירות את העימות. סבב אחד של עימותים ככל הנראה לא יביא לרגיעה, ורק ניצחון בכמה סבבים יוכל למנוע מהאויב לרצות לשוב לשדה הקרב. בכך תתבסס יכולת "ההרתעה המצטברת", שייטכן שתניע את מדינות האויב לפתוח במשא ומתן על הסכמי שלום עם ישראל. ראוי לציין שהתפיסה הזאת לא ייחסה למרחב הימי (במרכיבים הצבאיים) חשיבות רבה, אלא נהפוך הוא. על־פי תרשימו של ג'פרי טיל (איור 63 בעמ' 300) אפשר לומר שבן־גוריון הכיר בערכים הלאומיים ובמטרה הלאומית ואף באינטרסים הלאומיים (National Interests) של העוצמה הימית, כאמור, אך העדיף להסתפק בכך ולא להתמודד בתפיסת הביטחון עם קביעת המדיניות הימית והאסטרטגיה הימית (Maritime Policy and Strategy). כך כאשר נדרש לקבוע את המשאבים והעדיפויות (Priorities and Resources) "נשאר חיל הים מחוץ למשחק".

ייתכן שעל אף אי־ההתייחסות לתפיסת הביטחון למרחב הימי, ובהתאם לכך גם העדיפות הנמוכה שנפלה בחלקו של חיל הים הישראלי, הבין בן־גוריון את חשיבותו של כוח הצוללות לישראל, והמשיך במאמצים לפתח כוח זה. עדות לכך מוצאים בשיחתו עם קנצלר גרמניה המערבית, קונרד אדנאואר (Konrad Adenauer), שנערכה בתחילת 1960 במלון וולדורף־אסטוריה בניו־יורק. בשיחה דנו השניים בנושאים מגוונים כגון תמיכה כספית לישראל, אספקת כלי נשק לצה"ל, בעיות התְּכָלוּל (אינטגרציה) של העולים החדשים בישראל, תנועת הקיבוצים והמצב הפוליטי העולמי בכלל. אחת מנקודות המפתח החשובות בשיחה נגעה לצוללות. מפרוטוקול השיחה בין השניים עולה שכוח הצוללות הוא מרכיב חשוב בעוצמה הביטחונית ולפיכך גם בעוצמה הימית, היה גורם מובהק בתפיסתו של בן־גוריון, גם אם לא מצא את מקומו בתפיסת הביטחון הכתובה, או בעדיפות בהקצאת המשאבים שנגזרו ממנה. בן־גוריון ציין בפני אדנאואר:

ישנם שני דברים שאנו צריכים מכם, ושבהם אתם יכולים לעזור לנו. הדבר הראשון – צוללות. הצוללות האנגליות שקיבלנו אינן מתאימות למטרות שלנו. הן מיועדות לטווחים ארוכים, ונדרשים בהן צוותים גדולים. אנחנו זקוקים למשהו שונה, קטן יותר [...] אנו זקוקים לצוללות המתאימות לפעולה בים התיכון ובים סוף.⁹⁹

שינוי מערכתי (פרדיגמטי) בנוגע לתפיסת ההפעלה של חיל הים בתהליך "מלמטה-למעלה" (Bottom Up), חל בתקופת פיקודו של אלוף יוחאי בן-נון על החיל בשנים 1960–1966. בן-נון היה מודע לחולשתו של החיל באיכות ובכמות. הביטוי השגור אז היה "זה מה שיש ועם זה ננצח", אולם הדרישה מאנשי הים להקרבה לא אפְשרה להביא להצלחה בקרב הימי. בן-נון הפעיל סיעור מוחות עם ריבוי משתתפים וניצל את הניסיון, ההשכלה והתובנה של קציני החיל שדנו בבעיה ונדרשו להביע את דעתם.¹⁰⁰ הוא סיכם את תפיסתו במילים הבאות:

חיל הים מיצה את כל הפתרונות האפשריים לבעיית הזירה הימית באמצעות סדר הכוחות הקיים [...]. יש לקיים צי אשר ישיג את עיקר משימתו בדרך המהירה והזולה של השמדת צי האויב בימי הלחימה הראשונים, ושיהיה מסוגל לענות על מרב המשימות הנדרשות על-ידי המטכ"ל בנושא מלחמה כוללת [...]. הפתרונות גלומים בשינוי התפיסה ובפיתוח נשק עדיף וחדיש שישרת התפיסה. הנשק הנדרש: סטי"לים, צוללות ובתמורה השבתת הסד"כ, המשחתות והסטר"רים.¹⁰¹

דרך הפעולה שנבחרה הייתה הצטיידות בכמות גדולה של כלי שיט קטנים ומהירים המצוידים בנשק קטלני. כדי להשיג את כמות היחידות הדרושה ביכולת תקציבית סבירה, היה ברור שעל כלי השיט הבודד להיות קטן-ממדים ככל האפשר.¹⁰² בהסכם לכינון יחסים שחתמו בן-גוריון ואדנאואר, הוכנסו כלי שיט עבור חיל הים לרשימת הציוד שיספקו הגרמנים לישראל.¹⁰³ גם בעשור השני של המאה ה-21 ובהנהגתה של הקנצלרית אנגלה מרקל (Angela Merkel), ממשיכה גרמניה לשאת במחויבותה לביטחונה של ישראל.¹⁰⁴

⁹⁹ זכי שלום (הבאה ותרגום) "מן הארכיון, פגישת בן-גוריון – אדנאואר, 14 במרס 1960 מלון ולדורף אסטוריה", עיונים בתקומת ישראל, 6, (1996) עמ' 604–626.

¹⁰⁰ גם אלוף ביני תלם, מפקד חיל הים במלחמת יום הכיפורים, מצוין: "במשך הרבה שנים לא נעשה שום דבר בצה"ל לגבי חיל הים. זה נבע אך ורק מאי עשייה בתוך חיל הים בעניין זה. זה שבסוף כן נעשה נבע אך ורק מתוך הפעילות והלחץ של אנשים בתוך חיל הים. זה אף פעם לא מלמעלה כלפי מטה". שמעון עדן, **אנשי הברזל על ספינות עץ**, רעות: אפי מלצר, 2000, עמ' 271.

¹⁰¹ יוחאי בן-נון, **התקופה לקחה אותנו**, תל-אביב, 2003, עמ' 116. סטי"ל – ספינת טילים; סד"כ – סדר כוחות, סט"ר – ספינת טורפדו.

¹⁰² הרחבה על התהליך שהתנהל בהובלתו של מח"י אלוף בן-נון, ההתנגדויות בתוך החיל ומחוצה לו ראו: זאב אלרון ושואל ברוכפלד, "המטכ"ל מול חיל הים בעשור עגום 1953–1962", **יסודות**, 1, צה"ל: המחלקה להיסטוריה, (מאי 2019), 127–163.

¹⁰³ דוד ויצטום, **תחילתה של ידידות מופלאה? הפיוס בין ישראל לגרמניה, 1948–1960**, ירושלים ותל-אביב, 2018, עמ' 275.

¹⁰⁴ Freilich, 2018, pp. 283–284.

בינואר 1963 הגיש אלוף בן־נון את תוכנית בניין הכוח למטכ"ל, בראשותו של רא"ל צבי צור, ובה שתיים־עשרה ספינות טילים. בסיכום הדיון אישר הרמטכ"ל לבנות סדרה ראשונה של שישה סטי"לים לחיל הים, אך הוא קיבל אישור להמשיך ולפתח אותם – כלים מהפכניים שפיתוחם היה עמוס בסיכונים טכנולוגיים ומבצעיים. שאול (סם) ברונפלד, עמית מחקר ב"מרכז דדו לחשיבה צבאית בין־תחומית" וזאב אלרון, היסטוריון צבאי טוענים: "בן־נון ויתר על הפלטפורמות המסורתיות, וכך קיבל אישור לפתח פלטפורמות חדשות, המטכ"ל קיבל בתמורה תפיסה ימית שתאמה עם תפיסת הביטחון".¹⁰⁵

בתקופת כהונתו של לוי אשכול בתפקיד ראש ממשלת ישראל (החל ביוני 1963), ולמרות הגידול בסדר הכוחות של חיל הים שחל בתקופתו, בדיונים שהתקיימו בקבינט המדיני־ביטחוני של ממשלת האחדות הלאומית בראשותו על משימות וסדר הכוחות של חיל הים מוצאים בדברי הרמטכ"ל דאז רא"ל חיים בר־לב עדות לחוסר הכרה במרכיב הים בביטחונה של ישראל. בר־לב גרס: "המלחמה לא תוכרע בים. המלחמה תהיה קצרה וההכרעה בה לא תלויה באספקה מהים. תפקיד חיל הים הוא להגן על חופי המדינה בעזרת חיל האוויר, ויש מספיק כוחות למטרה זו".¹⁰⁶ הדברים מלמדים שגם תהליך בניין הכוח של חיל הים, שהחל במחצית שנות ה־60 של המאה ה־20 והיה משמעותי ביותר מבחינת כלי השיט שבהם הצטייד (12 סטי"לים ו־6 נחתות חדשות), היה בבחינת שיפור יכולותיו של חיל הים. השיפור הזה אִפְּשֶׁר לבצע את משימות אבטחת הגבול הימי של ישראל והקניית יכולת ביצוע מבצעי נחיתה, אך הן לא נתפסו כתורמים ישירות לאחת מ"שלוש הרגליים" שעליהן הייתה מבוססת תפיסת הביטחון.

אלוף שלמה אראל, שהחליף את אלוף בן־נון כמפקד חיל הים בינואר 1966, הדגיש את חשיבות המרחב הימי כמעניק עומק אסטרטגי לישראל, ולפיכך לדבריו אין היא יכולה לוותר על השליטה בו. עוד הוסיף כי השליטה במרחב הימי מגוננת מפני איום פוטנציאלי מצד הים על יעדים אסטרטגיים בשטח ישראל, ומעניקה יכולת התקפה של חיל הים על מטרות ערכיות של האויב. לדעתו, יש לקיים שליטה במרחב הימי ולמנוע חופש פעולה של ציי האויב באותו מרחב, בין אם למטרות הגנה ובין אם לצורך שימוש בים כמרכיב כוח אסטרטגי. מכיוון שהשגת העליונות הימית היא תנאי שבלעדיו לא יוכל צה"ל להשתמש במרחב הימי לכל מטרה שהיא, העדיפות בבניין הכוח של חיל הים חייבת להינתן לכוחות החיוניים להשגה וקיום עליונות ימית.¹⁰⁷

דווקא תחום הספנות והנמלים זכה בתקופה ההיא לעדנה: ב־1965 נפתח נמל אשדוד כנמל השני של ישראל בים התיכון. נמל אילת, ובמיוחד מסוף הדלק שבו קלטו נפט שיובא מאיראן, שונע דרך קצא"א (קו צינור אילת אשקלון), ויוצא דרך המסוף באשקלון לאירופה. לישראל היו אז ארבע חברות ספנות: 'צים', 'אלים', 'החברה להובלת פרי' ו'החברה

¹⁰⁵ אלרון וברונפלד, 2019, עמ' 216.

¹⁰⁶ שלמה אראל, לפניך הים – סיפורו של ימאי, מפקד ולוחם, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1998, עמ' 308.

¹⁰⁷ שלמה אראל, "הים כעומק אסטרטגי", מערכות, גיליון 388 (2003).

הקיבוצית תרשיש'. בסוף שנות ה־60 הפכה 'צים' לחברה בין־לאומית שהפעילה כ־150 אוניות מסוגים שונים (נוסעים, משא, צובר ומכליות דלק) ב־21 קווים סדירים בכל רחבי העולם.¹⁰⁸ אין ספק שהסכם השילומים עם ממשלת גרמניה בשנות ה־60 אִפְּשֶׁר להזרים כספים לאספקת אוניות ולמימון הקמת הצי הישראלי, והאוניות שנבנו בכספי השילומים הביאו לצמיחה מואצת של צי הסוחר הישראלי בכלל, וחברת 'צים' בפרט.

במלחמת יום הכיפורים, שנתפסה בתודעה הישראלית כטראומה שהרעידה את אמות הסיפים במדינה, בלט תפקודו יוצא הדופן של חיל הים, שהשיג השפעה מכרעת במערכה הימית, ואשר מהלכיו נלמדים בבתי הספר לאסטרטגיה צבאית במדינות העולם.¹⁰⁹ פרופסור מרטין ון־קרפלד טוען כי: "מלחמת יום הכיפורים עשתה עבור ישראל ושכנותיה את מה שמלחמת העולם השנייה עשתה עבור המדינות המתפתחות – היא שמה קץ למלחמות הגדולות בין מדינות מפותחות".¹¹⁰ למרות זאת, הדבר לא הביא לשינוי בתפיסת הביטחון הישראלית, והדגשים לבניית סדר הכוחות של צה"ל לאחר המלחמה נותרו באותם מרכיבים שהודגשו עוד בתפיסת הביטחון של בן־גוריון – חיל אוויר, מודיעין ושריון. כך לא נדון חלקו של חיל הים כמו לדוגמה מבצעים אמפיביים שתוכננו להתבצע במלחמת יום הכיפורים (גם אם נעשה בהם שימוש מערכתי במלחמת לבנון הראשונה ב־1982). חשיבות הבטחת נתיבי השיט לישראל, ואפשרות התספוק המסיבי שהגיע לישראל מארצות־הברית לא זכו לניתוח אסטרטגי, ולכן אין פלא שבתודעה של מקבלי ההחלטות נשארה חקוקה רק הרכבת האווירית שהגיעה לישראל.¹¹¹

לאחר מלחמת יום הכיפורים פעל חיל הים לשינוי התפיסה האסטרטגית, וטען שיש לשנות את תפיסת המלחמה ולאורה לתכנן את כלי המלחמה שלו. היה זה תהליך "מלמטה–למעלה" שבו ניסה חיל הים לשכנע את המטכ"ל ואת הדרג המדיני בצורך לנקוט תהליך שיבטא את העוצמה הימית הנדרשת לישראל. חיל הים בראשות מפקד החיל, אלוף זאב אלמוג, טען שהעומק האסטרטגי הימי של ישראל מאפשר להנחית אש וכוחות בעורף שטחי האויב הקרוב, להרתיע את האויב הרחוק ולשהות מחוץ לשטחים הפגיעים והמאוימים (מצד הים, טיל קרקע–קרקע וטרור) בחופי ישראל. אי לכך, ב־1979 החליט חיל הים לנצל עומק זה באמצעות תכנון של סטי"לים וצוללות חדישים המצוידים בכמות ניכרת של טילים ארוכי טווח, בעלי רש"קים (ראשי קרב) עם כושר פגיעה נקודתית ועוצמת אש רבה. עוד נקבע כי לסטי"לים ולצוללות אלה תוקנה יכולת שהייה מחוץ לנמלים, וכושר

¹⁰⁸ נפתלי וידרא. מנהל 'צים'.

¹⁰⁹ רמי לונץ, "הסטי"ל מרעיון להכרעה בים". מערכות, גיליון 362 (1999), עמ' 16–25; איליה שרקי, "ים, ידע וקרבות: חיל־הים מנצח 0:40 במלחמת יום כיפור", מידה – כתבות תחקירים, ניתוח (14 באפריל 2013).

¹¹⁰ מרטין ון־קרפלד, "אסטרטגיות צבאיות במהלך המלחמה", בתוך: חיים אופז ויעקב בר־סימן־טוב (עורכים), מלחמת יום הכיפורים מבט חדש, האוניברסיטה העברית, מכון דיוויוס, 27 באוקטובר 1998, עמ' 115–122.

¹¹¹ אומנם לאחרונה התווסף לוויקיפדיה הערך "הרכבת הימית לישראל במלחמת יום הכיפורים", אך טרם בוצע מחקר היסטורי בנושא.

פעולה על-ימי ותת-ימי במרחב הימי. כמו כן הם היו אמורים לסייע בהנחתת כוחות לוחמה זעירה וכוחות קרקעיים בתוך זירת האויב.

כדי להבטיח השגת מטרות אלה אמורים היו הסטיל"ים והצוללות להיות מצוידים באמצעי הגנה וכושר התחמקות מאיומים מהים, האוויר והחוף; לדגל במהירות מזירת לחימה אחת לשנייה; לגלות ולזהות מטרות שטח אויב מעבר לאופק, ולאתר צוללות אויב במטרה לפגוע בהן. הם היו אמורים גם לפגוע בנמלי האויב כדי לרתק את כוחותיהם להגנתם, למנוע תגבור של כוחות משלוח וציוד אסטרטגי ולאפשר חופש תנועה לשיט הסוחר של ישראל.¹¹²

מאחר שהתהליך היה "מלמטה-למעלה" ונשאר בתחום המטכ"ל בלבד, הגיע חיל הים לדיון בפני הדרג המדיני – שר הביטחון, אלוף (מיל) אריאל שרון – ולא לקבינט הביטחוני-מדיני. הוא התמקד בעיקר בבניין הכוח ולא במקומה של העוצמה הימית כנגזרת מהאינטרסים של ישראל ותרומם למדיניות ימית (Maritime Policy), אלא ברובד השני של "הקצאת משאבים וקביעת האסטרטגיה הימית" (Deciding Resources and Setting Maritime Strategy). יתר על כן, התפיסה שחיל הים ניסה לקדם נמצאה מאוחר יותר מנותבת לשטחים אחרים כגון: התמודדות מול פרויקט "הלביא", המחסור במשאבים; הכנסת גורמים אמריקניים כמו דב זקהיים (Dov Zakheim) מהפנטגון (שהוביל את מאמצי אמריקה לביטול פרויקט 'הלביא'); עריכת ניתוחים כלכליים בנוגע ליכולתו של חיל הים הישראלי להתעצם בספינות סער 5 ובצוללות דולפין.¹¹³ כך לדוגמה הגיעה לישראל בפברואר 1985 הוועדה האמריקנית שבחנה את שני הפרויקטים שמח"י אלוף בן שושן דחף לביצועם – סער 5 ו'דולפין', וסיכמה את ביקורה במסקנה שטענת חיל הים על בעיות מבניות בצוללות מדגם 'גל' איננה נכונה, ושחיל הים הישראלי אינו זקוק בעשור הקרוב לצוללות חדשות, ועל אחת כמה וכמה לצוללות גדולות יותר ובעלות טווח רחוק יותר.¹¹⁴

אחד הראשונים והבודדים מתוך אלופי המטכ"ל שהבין את הצורך בשינוי תפיסת הביטחון בנוגע למרחב הימי היה דווקא "אבי טנק המרכבה" אלוף (מיל) ישראל טל. בספרו **ביטחון לאומי – מעטים מול רבים** כתב:

הכוח האווירי חשוב וחיוני מאין כמוהו, אבל הוא אינו יכול עוד לשמש גורם הרתעה והיסוד האסטרטגי הצבאי הבלעדי של ישראל [...] הים יכול להוות עומק אסטרטגי אם קיים צי מלחמה המנצל את מרחביו ומעמקיו. על חיל הים של ישראל להפוך את הים לחלק מהעומק הביטחוני שלו.¹¹⁵

¹¹² זאב אלמוג, **הכוח הימי המודרני של ישראל: שפותח לאחר מלחמת יום הכיפורים**, עורך: אריה אידן, רמת גן: המכון לחקר מלחמות ישראל, 2018.

¹¹³ Dov Zakheim, **The United States Navy and Israeli Navy, Background, Current Issues, Scenarios, and Prospects**, CAN Analysis & Solution, February 2012, pp. 21–24.

¹¹⁴ ibid. p. 21; אינני מטיל ספק במאמצים שהשקיעו מפקדי חיל הים באותה עת בקידום תוכנית ההצטיידות של החיל. ואולם, כאשר יש חוסר נכונות של הדרג המדיני לקשור את הנושא הזה להקשר הרחב יותר שלו – תפיסת הביטחון של ישראל – כך מתנהל וכך גם מסתיים המאבק.

¹¹⁵ ישראל טל, **ביטחון לאומי – מעטים מול רבים**, דביר, 1996, עמ' 223.

ד"ר יובל שטייניץ הוא תומך נלהב ברעיון של הים כעומק אסטרטגי של ישראל. במאמרו "הים כעומק אסטרטגי של ישראל"¹¹⁶ הציג תפיסה שלפיה יש לפתח את חיל הים כזרוע אסטרטגית ומערכתית נוספת על חיל האוויר. לטענתו, ישראל נעדרת עומק אסטרטגי, ובעת מלחמה מול אויב במעגל הקרוב והרחוק יהיו בסיסי חיל האוויר חשופים למתקפה. המרחב הימי של הים התיכון מסוגל להעניק לישראל את העומק האסטרטגי החסר לה. שרידותם של כוחות ימיים, הנמצאים בתנועה מתמדת במרחב היא גבוהה מזו של בסיסים קרקעיים.

ב-2004 מינה שר הביטחון רא"ל (מיל") שאול מופז ועדה בראשותו של חבר הכנסת לשעבר עו"ד דן מרידור כדי לגבש את תפיסת הביטחון של ישראל. מופז וראש הממשלה אריאל שרון ביקשו מהוועדה לנתח את השינויים והמגמות בסביבה האסטרטגית-ביטחונית של ישראל, לבחון את תקפות התפיסה הקיימת ולהמליץ על תפיסת ביטחון מעודכנת נוכח האתגרים העיקריים העומדים על סדר היום הביטחוני לעשור הקרוב (2006–2016). בסיומו של תהליך שארך כשנתיים הניחה הוועדה בפעם הראשונה בפני קברניטי המדינה מסמך כתוב הפורסם תפיסת ביטחון מקיפה בראייה אינטגרטיבית וארוכת טווח. דוח הוועדה אומץ על-ידי שר הביטחון והוצג לראש הממשלה, לוועדת השרים לענייני ביטחון לאומי (הקבינט), לראשי מערכת הביטחון, לפורום המטכ"ל של צה"ל ולגורמים נוספים.

למרות הצגת הדוח באופן אישי לראש הממשלה וההסכמה הכללית הרחבה בנוגע לממצאיו ולנחיצותו, הוא לא אושר על-ידי הקבינט המדיני-ביטחוני. בהנחיית ראש הממשלה נקבע תהליך סדור לאישורו בוועדת השרים לביטחון לאומי, גובשה "הצעת מחליטים" מפורטת לשם כך, הוא הוצג בקבינט, אך לא נערכה הצבעה, ולכן הדוח לא אושר באופן פורמלי. ואולם חלק מהמלצותיו אומצו ומומשו בפועל, ובמיוחד נוספה לשלוש הרגליים של תפיסת הביטחון המסורתית של ישראל "רגל רביעית" – התגוננות. הוועדה הדגישה את חשיבותה של המועצה (לימים המטה) לביטחון לאומי, וציינה את הצורך שיהפוך לגוף המטה המרכזי של הממשלה. הדוח הציע שאחת לחמש שנים ייבדקו הנחות היסוד בתפיסת הביטחון, ויוקם מנגנון שיעקוב אחרי הטמעת ההמלצות.¹¹⁷ יש לציין שגם בוועדה הזאת לא היה חבר או גורם עם רקע מתאים בתחום המרחב הימי, ולכן גם היא בדוח הגלוי לא התייחסה כלל לעוצמה הימית, לא לכל הקשור להיבטים הצבאיים של תפיסת הביטחון ולא לשאר ההיבטים הנוגעים למושג הרחב יותר של ביטחון ימי בן זמננו (Maritime Security).¹¹⁸

יש הסוברים שלצד התפיסה המוכרת המיועדת בעיקר להתמודדות עם מדינות אויב, ישראל מחזיקה בתפיסת ביטחון נוספת המיועדת להתמודדות עם מצבים שאינם מלחמה

¹¹⁶ יובל שטייניץ, "הים כעומק האסטרטגי של ישראל", מערכות, גיליון 383 (2003).

¹¹⁷ דן מרידור ורון אלדדי, "תפיסת הביטחון של ישראל", דוח הוועדה לגיבוש תפיסת הביטחון של ישראל (ועדת מרידור) ובהינתן בחלוף עשור, מזכר 182, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל-אביב, 2018.

¹¹⁸ עמוס הראל מצוין בכתבתו כי ראש הממשלה שרון לא אישר את חברותו של אלוף (מיל") עמי אילון לחברות בוועדה.

כוללת – פעילויות טרור שונות מצד מדינות, ובמיוחד מצד גורמים שאינם מדינתיים.¹¹⁹ לדעת מובילי הרעיון הזה, לא נכון להתייחס לתפיסת הביטחון של ישראל כאל שלם אחד, בין אם כתפיסה כתובה ובין אם כאוסף של רעיונות שונים. זאת מכיוון שהיא עלולה, לדידם, לפגוע בהבנת המטרות שישראל מנסה להשיג במצבים שונים ולהוביל לבחירה בפעולה שגויה, והדבר אף עלול להנחיל אכזבה לציבור ולצה"ל עקב פעולות שלא השיגו מטרות, שמלכתחילה מעולם לא נועדו להשיג.

"אסטרטגיית צה"ל" שגובשה ונוסחה באוגוסט 2015 על-ידי הרמטכ"ל רא"ל גדי אייזנקוט, מתייחסת בין היתר לנושא הזה, ומבהירה כיצד רוצה צה"ל לפעול נגד סוג כזה של איומים וכיצד הוא רואה את הסכסוך. חשוב לציין שבהיררכיה של גיבוש אסטרטגיה חסרים אותם רבדים, ובהם תפיסת ביטחון לאומי, והצבא לא אמור ליישם את האסטרטגיה שלו במנותק מן המטרות שקבעה הממשלה. החשיבה בנוגע לתפיסת הביטחון היא בדרך כלל פוליטית ביסודה, מכיוון שהיא משקפת את התפיסה וסדרי העדיפות של המנהיגות הבכירה על אודות איומים על המדינה והזדמנויות העומדות בפניה. לכן אסטרטגיית צה"ל היא אחת מאסטרטגיות העזר שצריכות להתגבש אחרי שהדרג המדיני הגדיר את יעדיו ומדיניותו בנושא. בטבלה 1 להלן מוצגים ההבדלים העיקריים בין אסטרטגיית צה"ל "המסורתית" לעומת החדשה.

ישראל מחזיקה בפועל בתפיסות ביטחון משלימות (או חלקים שונים של תפיסה). עובדה זו בעייתית מפני שהיא איננה מגדירה לדרג הצבאי יעדים ברורים שאמורים להפוך בהמשך למדיניות ואסטרטגיה מתאימות. האסטרטגיות הימיות רבתי של מדינות כמו ארצות הברית, בריטניה, צרפת ואפילו הדוקטרינה הרוסית, מצליחות להתמודד עם יעדים שונים ולהפוך אותם לאסטרטגיות ימיות רבתי או דוקטרינות. יתר על כן, אתגרים חדשים בהתפתחות במרחב החלל והמרחב הקיברנטי לא יצרו תפיסות הפעלה חדשות נפרדות, אלא שולבו בצורה מטריצינית באסטרטגיה ובדוקטרינה החדשה של אותן מדינות.

גם ועדה בראשותו של מי שכיהן בתפקיד ראש המל"ל בממשלת נתניהו בשנים 2009–2011, ד"ר עוזי ארד, שכללה 100 אישים בולטים ממגזרים מגוונים, ועסקה בשנים 2015–2017 בגיבוש תוכנית לאומית "לאסטרטגיית-על למדינת ישראל", גיבשה הצעה מרשימה לאסטרטגיה בכמה תחומים עיקריים: מדינאות, ביטחון, התפתחויות גלובליות ואזוריות והסדרים עם הפלסטינים; מדע, טכנולוגיה וחינוך; כלכלה, חברה וממשל. גם היא, למרבה הצער, לא הפנתה את הדגש הראוי למרחב הימי (ולפיכך גם לעוצמה הימית של ישראל).¹²⁰

¹¹⁹ יגיל הנקין, **תפיסות הביטחון של ישראל**, מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון, 2018.

¹²⁰ עוזי ארד, דרור שטרם וזאב תדמור, **אסטרטגיית-על למדינת ישראל חיפה**, ישראל מוסד שמואל נאמן, 2017.

טבלה 1: אסטרטגיית צה"ל המסורתית ו"החדשה" – השוואה¹²¹

האסטרטגיה החדשה	האסטרטגיה המסורתית	
פיגועי טרווה, ירי תלול מסלול, פשיטות (האיום אינו נתפס כקיומי) למעט איום הגרעין (אם יתממש)	התקפה יבשתית רחבת היקף. האיום נתפס כקיומי	האיום הדומיננטי
איראן ושלוחיה (Proxies), חזבאללה, חמאס ופליגים אחרים פלסטיניים וג'האדיסטיים	מדינות ערב הגובלות בישראל וכוחות משלוח	האויבים העיקריים
סיכול, הפעלת אש, פעולות יבשה מוגבלות, לוחמת סייבר. המטרה היא לגרום נזק לאויב עד שיסכים להפסקת אש	התקפה על האויב, השמדת כוחותיו וכיבוש שטחים – בעיקר באמצעות צבא המילואים ועוצבות משוריינות	התגובה העיקרית
קריטי לניהול המערכה והמבצעים	קריטי למתן התרעה מקדימה לגיוס המילואים	מודיעין
לחץ ציבורי להפסקת הירי תלול המסלול על העורף	אילוץ זמן כבדים לגיוס המילואים ולסיום המלחמה בהכרעה	זמן
מלחמה במרחבים אורבניים לחימה א-סימטרית והיברידי, חשיפה תקשורתית כמעט מלאה	מלחמה בשטחי תמרון רחבים ופתוחים	מרחב
המלחמה יכולה להסתיים גם בהפסקת אש יציבה ובלא הכרעה	קריטית לסיום מהיר של המלחמה ולשחרור המילואים	הכרעה

פיתוח תפיסת ביטחון עדכנית

בקיץ 2018 הציג נתניהו לקבינט הביטחוני-מדיני את "תפיסת הביטחון 2030" שגיבש במהלך השנתיים שלפני כן, והודיע שמדובר בדיון ראשון מתוך סדרה שתתקיים בנושא. בדיון הציג נתניהו את האיומים הצפויים בעשור הקרוב, בניין הכוח הדרוש, העקרונות להפעלת הכוח והצורך להגדיל את תקציב הביטחון. באופן כללי הותר לומר שתפיסת הביטחון החדשה כוללת את העקרונות הבאים: חיזוק כושר התקיפה, יכולת סייבר מעצמתית, שדרוג ההגנה נגד טילים, המשך מיגון העורף והשלמת גדרות הביטחון.¹²² אלוף (מיל") יעקב עמידורו, לשעבר ראש המל"ל, התייחס לנושא: "העובדה שאחרי שנים רבות שהדבר לא נעשה על-ידי קודמיו, ראש הממשלה מוצא זמן לשבת ולמצות את הדיונים במסמך הזה בסיוע עוזריו חשובה מאוד לביטחון הלאומי של ישראל".¹²³ פרייליך, שכתב את ספרו על הביטחון הלאומי של ישראל, ועל הצורך להתאים את האסטרטגיה של ישראל לתקופת השינויים, מנסה להסביר את הימנעותו של הדרג המדיני להתחיל לגבש אסטרטגיה ביטחונית לאומית:

¹²¹ שמואל אבן וקובי מיכאל, "אסטרטגיית צה"ל בממד הזמן", בתוך: מאיר אלרן, גבי סיבוני, קובי מיכאל (עורכים), אסטרטגיית צה"ל בראי הביטחון הלאומי, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוגוסט 2016, עמ' 54-45.

¹²² משרד ראש הממשלה, "ראש הממשלה נתניהו הציג לקבינט את 'תפיסת הביטחון 2030'", הודעות דוברות, 15 באוגוסט 2018.

¹²³ אריאל כהנא, "נתניהו הציג: 'תפיסת הביטחון 2030'", ישראל היום, 15 באוגוסט 2018.

תהליך מהסוג הזה מתנגש בצרכים הפוליטיים של הדרג המדיני, וכי במערכת פוליטית קואליציונית, ראשי ממשלה כמו גם שרי חוץ וביטחון, אינם מעוניינים להיות מחויבים באמצעות תהליכים שבהם יהיו חייבים להציג בפני ממשלתם ניתוח שיטתי של יעדי ישראל, והאמצעים הנדרשים להשגתם [...] בהירות אסטרטגית מטבעה מעודדת מחלוקות ויוצרת סיכונים פוליטיים, לעומת זאת דו־משמעות יכולה להיות חיובית, ולאפשר לראשי ממשלות לשמור על יציבות קואליציונית.¹²⁴

יש בעיה נוספת החוזרת על עצמה בדיונים על ההערכה הביטחונית השנתית של המצב בראשות הדרג המדיני, והיא שמוזגשים בעיקר האיומים החדשים שעל ישראל להתמודד עימם, ונזנחת הצגת ההזדמנויות החדשות שנפתחות בפניה בתקופה הנדונה. נוסף על כך, במקום לדון באסטרטגיה ובדוקטרינה פונים בדרג המדיני באופן ישיר לפתרונות הטכנולוגיים כאילו הם חזות הכול.¹²⁵ במקרה הזה ההזדמנויות שמִזְמֵן המרחב הימי לישראל רבות מהאיומים, ומן הראוי היה שיוכנסו אף הן לתפיסת הביטחון החדשה, כפי שנעשה בעשור האחרון על־ידי מדינות רבות בעולם.

התובנות שעלו מסקירת האירועים הן שהמושג "מודעות למרחב הימי" חשוב לשיח הציבורי בישראל, ויש מקום להרחיב את העיסוק בו ולהנחילו למגזרים רחבים בציבור ובמוסדות הממשל הישראלי. עדות לכך ששיח מהסוג הזה נעדר מההוויה הישראלית אפשר ללמוד מכך, שאפילו הספרות המקצועית שעניינה האסטרטגיה הביטחונית הלאומית של ישראל (Israeli National Security) איננה דנה במרחב הזה ובאתגרים שהוא מזמן בעת הנוכחית לישראל.¹²⁶ הנושא היחידי המוזכר בעניין הוא התפתחותה של תפיסת "עומק אסטרטגי מלאכותי" (Artificial Strategic Depth) שנוצרה בעקבות שימוש רחב יותר במרחב הימי, ובכלל זה צוללות וכלי שיט שטח המצוידים בטילים.¹²⁷

בכל האירועים שבהם שונתה תפיסת הביטחון הישראלית, אם בצורה ממוסדת (בן־גוריון), חלקית (ועדת מרידור), או במשתמע (קביעת אתגרים עיקריים לישראל בהערכת המצב השנתית שנערכת בקבינט המדיני־ביטחוני), לא עלתה האסטרטגיה למרחב הימי לדיון מעמיק יותר כמרכיב בביטחונה וחוסנה של ישראל. רוב מפקדי חיל הים ניהלו מאבקים קשים ומרים על תוכנית בניין הכוח של הזרוע, חלקם בהצלחה, וחלקם פחות בהצלחה, ולא היססו כמו האלופים אברהם בן שושן, מיכה רם ועמי אילון, להתעמת עם הרמטכ"ל והמטה הכללי על הצורך בסד"כ צוללות ובכלי שיט שטח מתאימים, אך מעולם לא נדון העניין בפני הדרג המדיני בראייה רחבה יותר למרות שינויים שחלו בזירה הימית. במקרים מסוימים אף בחר הדרג המדיני למסור את ההכרעה בנושאים האלה לוועדה כמו ועדת טל בסוף שנות

¹²⁴ Freilich, 2018, p. 7.

¹²⁵ חגי עמית, "ארבעה מיליארד שקל בשנה? ההתרברבות של ישראל תעלה הרבה יותר", *TheMarker*, 15 באוקטובר 2019, עמ' 5.

¹²⁶ Freilich, 2018, pp. 325–339. כנ"ל גם במסמך הגלוי של הוועדה בראשותו של עו"ד דן מרידור שמונתה ב־2006 כדי לגבש תפיסת ביטחון לאומי חדשה לישראל.

¹²⁷ Freilich, 2018, pp. 206–207.

ה־80, או להחלטה אישית של ראשי הממשלה כפי שאירע במיזם הצוללות.¹²⁸ כך לדוגמה עם גילוי מאגרי הגז הטבעי בים עלתה לדין אבטחת המים הכלכליים, וחיל הים אף זכה לתקצוב בניין כוח המתבסס על "ספינות מגן" שבנייתן מתבצעת בגרמניה בימים אלה. ברם, מרכיבים גאופוליטיים אחרים כמו ייצוא הגז הטבעי, משמעות מיקום מתקני ההפקה, הגנה על הסביבה לא נשקלו בראייה מקיפה יותר. הדבר גרם לכך שסוגיות אסטרטגיות כמו חופש השיט במְצָרֵי טיראן; הסרת הסגר במלחמת יום הכיפורים שהוטל על מְצָר באב אל-מנדב; העברת תשתיות חיוניות כמו נמל המפרץ בחיפה; איום הסייבר על צי הסוחר הישראלי; חשיבות קיומה של ספנות ישראלית (מניית הזהב שבידי המדינה בחברת 'צים') ועוד, טופלו אד־הוק – ולא בתהליך אסטרטגי כפי שנעשה במדינות אחרות, והוצג בספר הזה בפרקיו השונים.

אירוע זיהום חופי ישראל בים התיכון בזפת שהתרחש במהלך פברואר 2021 הוא עדות ל"עיוורון הימי" שבו לוקה ישראל בכל הקשור לנעשה במרחב הימי שלה. הזפת שמקורה בנפט גולמי ששוחרר מאונייה מערבית לחופי ישראל, נע בים במשך 17 ימים עד הגעתו לחופיה בלי שיתגלה ושתינקט תגובה להכיל אותו, ובכך גרם לאחד האסונות האקולוגיים החמורים ביותר בישראל מאז הקמתה. אירוע זה הוא בבחינת קריאת השכמה לכל העוסקים בנושא ובמיוחד לאחראים על בניית תמונה ימית אחודה, ומענה למגוון תרחישי חירום אזרחיים במרחב הימי של ישראל.¹²⁹

מיקומה הגאואסטרטגי של ישראל קובע רבות בקשר לתפיסת הביטחון שלה, כפי שגם אמור להשפיע על האסטרטגיה הימית של המדינה לכשתגובש.

Yaakov Lappin, "Germany's Role in the Israeli Navy's Developing Submarine Fleet", ¹²⁸ **Jewish News Syndicate – JNS**, 2018.

Shaul Chorev, "Israel must increase its maritime awareness in light of recent oil spill", ¹²⁹ **The Jerusalem Post**, March 1, 2021.

מרחבים ואזורים בעלי חשיבות אסטרטגית במזרח התיכון

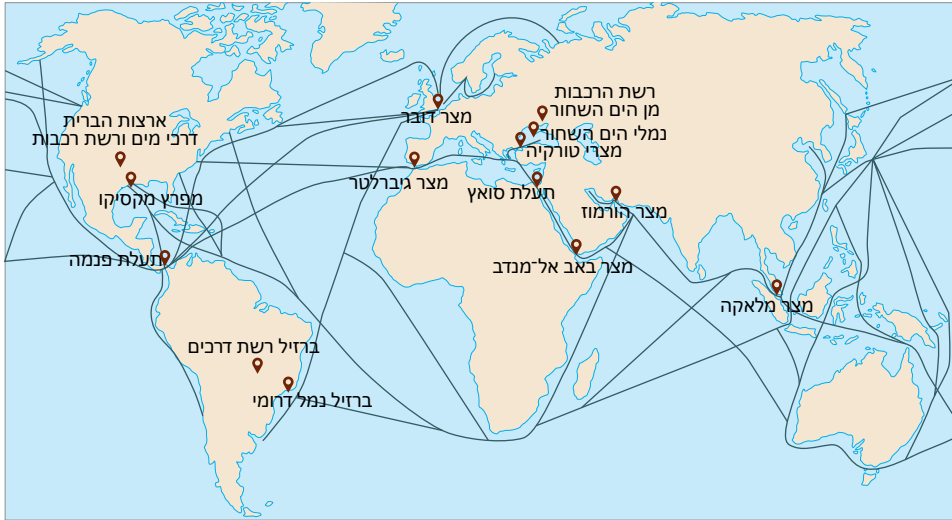
בפרק זה תובא סקירה של אזורים נבחרים במרחב הימי במזרח התיכון שלהם חשיבות גאואסטרטגית, גאוככלכלית וגאופוליטית בימינו, אשר אמורים להשפיע על האסטרטגיה והדוקטרינה הימית של ישראל. מפאת קוצר היריעה צומצמה בחירת האזורים לאלה שלהם השפעה ישירה או עקיפה על ישראל, דהיינו הים התיכון, הים האדום, הים הערבי והמפרץ הפרסי. הבחירה הזאת איננה מקטינה את חשיבותם של אזורים אחרים שלא נדונים כאן, שלהם חשיבות גלובלית רבה, כמו האזור ההודי־שקט והאוקיינוס הארקטי. למרות קוצר היריעה תובא בפתח הפרק סקירה על נקודות משנק עיקריות ברחבי העולם, שבתקופת הסחר הגלובלית יש להן חשיבות רבה מבחינה גאואסטרטגית, גאוככלכלית וגאופוליטית.

נקודות משנק – Choke Points

מְצָרִים (Straits) הם מעברי מים צרים המחברים בין שני ימים, או שני אזורים גדולים אחרים של מים.¹ יש מְצָרִים שהם מקומות רגישים המציבים בפני המפליגים בהם אתגרים, ובמיוחד במקומות שבהם נפגשים גאוגרפיה, מסחר ופוליטיקה. אלה זוכים גם לכינוי "נקודות משנק". עם הגידול בסחר הבין־לאומי הימי גדלה חשיבותן האסטרטגית של נקודות אלה, והאזורים שבקרבתם.

חלק מנקודות משנק אלה שולטים על כמה מנתיבי השיט החשובים בעולם, ובסביבת כמה מהן מתרחשים סכסוכים בין־מדינתיים, פעילות טרור ימי, פירטיות, הברחות לרבות נשק ואמצעי לחימה. לעיתים קרובות מוצע להימנע ממעבר באזורים אלה כדי להימנע מהיקלעות לאירועים מעין אלה, אך מסלולים עוקפים וארוכים יותר עלולים לגרום לכלכלה העולמית הפסדים כבדים, שכן רוב תנועת המכליות נערכת דרך נקודות המשנק הללו. המפורסמות ביותר בעולם הן בין היתר: מְצָר מלאקה באוקיינוס ההודי; מְצָר הורמוז במזרח התיכון; תעלת סואץ המקשרת בין הים התיכון לים האדום; מְצָר באב אל־מנדב בין האוקיינוס ההודי לים האדום, המשמש שער כניסה לכלי שיט העוברים בתעלת סואץ דרך החוף המזרחי של אפריקה; תעלת פנמה המקשרת את האוקיינוס האטלנטי עם האוקיינוס השקט; מְצָרֵי הבוספורוס והדרדנלים המקשרים את הים התיכון לים השחור, ושלושת המְצָרִים הדניים המקשרים את הים הבלטי עם הים הצפוני (ראו: איור 10). חסימת תעלת סואץ בסוף מרס 2021 על־ידי אוניית המכולות הענקית אבר גיוון (Ever Given), עצירת

¹ בנוגע להיבטים הלגליים של שיט במְצָרִים ראו תד־פרק – "המשטר בנתיבי ים ארכיפלגים".

איור 10: נקודות משנק עיקריות במרחב הימי²

השיט בתעלה עד לחילוצה והנזקים הכבדים לכלכלה הגלובלית שנגרמו במהלך התקופה הזאת הם עדות אחת למשמעות הכבדה של חסימת אחת או יותר מנקודות משנק אלה. בעבר שלטו מעצמות כלכליות שונות על נקודות המעבר האלה, ומנעו בשעת מלחמה את מעבר התעבורה הימית של האויב דרכן. בריטניה בהיותה "גברת הימים" בעיקר בסוף המאה ה-18 וה-19, החזיקה בשליטה ימית על חלק גדול מן הנקודות, כולל באיי פוקלנד, שבמידה מסוימת אף חלשו על מצר מגלן, וסייעו לה להשיג שליטה ימית (Sea Control) באזור. בימינו יש חשש שמדינות השוכנות בסביבה פוליטית עוינת יציבו כוחות ימיים סמוך לנקודות המשנק (לדוגמה, סין בג'יבוטי), ויערערו בכך את המצב שהוא שברירי בלאו הכי.³ מילאן ויגו (Milan Vego), מרצה לאמנות המלחמה במכללת הצי האמריקני (Naval War College – NWC), מונה את השיטות הקיימות למניעת שליטה על נקודות המשנק הימיות: מניעת שיט כוחות אויב דרכן; מניעת שיט מסחרי של האויב או העברת כוחות צבא דרכן; סיוע לצבא היבשה בהגנה על נקודות המשנק; הבטחה של העברת כוחות צבא של מדינות ידידותיות בנקודות אלה; מניעת מעבר כוחות של מדינות יריבות בהן.⁴

² .The National, (2017), "Maritime Choke Points – Interactive"

³ Peter A. Dutton, Isaac B. Kardon, and Conor M. Kennedy, *China Maritime Report No. 6, Djibouti: China's First Overseas Strategic Strongpoint*, U.S. Naval War College, China Maritime Studies Institute, April 2020

⁴ Milan Vego, *Maritime strategy and sea denial, theory and practice*, Routledge, Taylor & Francis Group, London, 2019, p. 301

הים התיכון

הים התיכון הוא הים הסגור הגדול ביותר בין הימים, ושטחו 2.5 מיליון קמ"ר (ראו: איור 11). הרומאים כינוהו "הים הגדול" (Mare Magnum), או "הים הפנימי" (Mare Internum), ובתקופת האימפריה הרומית "הים שלנו" (Mare Nostrum). המונח "Mare Mediterrāneum" מופיע רק מאוחר יותר במאה השלישית, ופירושו – "באמצע הארץ". הים התיכון שימש נתיב שיט עיקרי לבני עמים רבים ושונים שפניהם היו לכבוש את הארצות לחופיו. כאן התפתחו לראשונה המדעים העוסקים בשיט כגון אסטרונומיה, גאוגרפיה, בניית כלי שיט ועוד. עמק נהר הפרת במזרח ועמק נהר הנילוס בדרום, היו שני אזורים בולטים שהשפיעו על התפתחותה של הציוויליזציה בעולם, ואילו מהים האגאי, הנמצא במזרח הים התיכון, התפתח הסחר עם כל ארצות האגן.⁵

אלפרד תייר מָהַן (Alfred Tayar Mahan), הנתפס כאבי האסטרטגיה הימית המודרנית, טען:

הים התיכון מילא בהיסטוריה העולמית תפקיד גדול יותר – מנקודת ראות צבאית ומסחרית כאחד – מכל חלקת מים אחרת בגודל דומה. אומה אחר אומה ניסו לשלוט בו, והמאבק עדיין נמצא בעיצומו. [לפיכך] העיון בתנאים שבהם הייתה תלויה העדיפות במימי הים התיכון, ובהם היא תלויה כיום, וכן בערך הצבאי היחסי של נקודות שונות לאורך חופיו, יהיה מועיל יותר ממאמץ דומה שיושקע בתחום אחר.⁶

נראה ש"לא נס ליחס" של דברי מהן, והם ישימים למצב הנוכחי בים התיכון.

באופן מסורתי שימש הים התיכון מעבר מים לסחר פנים־אירופי ולייבוא מאפריקה ומאסיה (במיוחד מאז פתיחת תעלת סואץ לשיט ב־1869), והוא נותר בעל חשיבות אסטרטגית גם במאה ה־20. השליטה הבריטית בגיברלטר הבטיחה את השפעת הבריטים באפריקה ובדרום־מערב אסיה, והים התיכון שימש זירת לחימה ימית חשובה ביותר, הן במלחמת העולם הראשונה והן במלחמת העולם השנייה. בסוף האחרונה ועליית ארצות־הברית וברית־המועצות כשתי מעצמות־על יחידות, ניסו השתיים למלא את הפער שנוצר מחולשת בריטניה וצרפת ששלטו בעבר באזור, ומאז החלו התחרות והמאבק בים התיכון בין שתי מעצמות אלה. אזור הים התיכון הוא אחד האזורים הבלתי יציבים בעולם. מתום מלחמת העולם השנייה התרחשו באזור שליש מהסכסוכים הפנימיים והבין־לאומיים. תקופת השיא הייתה במלחמת יום הכיפורים ב־1973, אך גם משבר קפריסין, מלחמת האזרחים בלבנון, אירועי "האביב הערבי" ועימותים נוספים הפכו את אזור הים התיכון למקור של חוסר יציבות.

החשיבות האסטרטגית של הים התיכון מבוססת על כמה מרכיבים: החשיבות הגאוגרפית (גאואסטרטגית), הפוליטית, הכלכלית והצבאית הנובעות מכך שהוא מחבר כמה ימים ואגנים באמצעות נקודות משנק אסטרטגיות. כאשר בוחנים את כל המרכיבים

⁵ שש, פרק א', יורדי ים ראשונים, 1991, עמ' 22–23.

⁶ אלפרד תייר מהן, **השפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה, פרקים נבחרים**, עריכה מדעית: יהודה ואלך, הוצאת מערכות צבא ההגנה לישראל, משרד הביטחון והוצאה לאור, 1985, עמ' 68.

הללו אפשר לומר שהים התיכון הוא נתיב המים החשוב ביותר המקשר מערב למזרח וצפון לדרום. זהו המסלול הימי הקצר ביותר להובלת חומרי גלם, במיוחד נפט, בין המדינות המייצרות למדינות המתועשות. כמו כן, הוא נתיב המים היחיד המאפשר למדינות הים השחור, ובמיוחד לרוסיה, גישה חופשית לנמלים נוספים בים התיכון במהלך כל עונות השנה. חשיבותו האסטרטגית של הים התיכון נעוצה בכך שהוא מאפשר למעצמה ששולטת בו מבחינה ימית לשלוט באמצעותו על שטחים גדולים של המזרח התיכון. חסימת הים התיכון לשיט באסטרטגית "שלילת גישה לשטח או לאזור" (A2/AD), עלולה לאלץ את היריב להאריך את מסלול ההפלגה שלו אל המזרח הרחוק, וממנו בנתיב דרך כף התקווה הטובה. אחדים מנתיבי השיט העמוסים ביותר בעולם עוברים בים התיכון. ההערכה היא שכ־220 אלף אוניות סוחר, שהן כשליש מכלל אוניות הסחר העולמי במעמס גדול ממאה טונות, חוצות את הים התיכון מדי שנה, וכ־20% מתעבורת הדלק העולמי מועברים בו בכל שנה. מתחים פוליטיים באזור הזה קיימים מאז אמצע המאה ה־20, עם זאת בשנים האחרונות הם עלו מדרגה. הכישלון של ממשלות האזור לייצב את המצב באזור, היעדר יכולת ביטחונית ימית והאיומים הימיים הפוטנציאליים הנשקפים ממדינות סוררות (Rouge States) בו – כל אלה מציבים אתגרים לא פשוטים לביטחון הימי של האזור.⁷

איור 11: גאוגרפיה אסטרטגית של הים התיכון⁸

⁷ Carlo, Masala and Konstantinos Tsetsos, "The Maritime Dimension of the European Union's and Germany's Security and Defence Policy in the 21st Century," *ISPSW*, 229 (2013) pp. 1–4; Robert M. Shelala, **Maritime Security in the Middle East and North Africa: A Strategic Assessment**. Center for Strategic and International Studies, 2014

⁸ Peter Engelke, Lisa Aronsson, & Magnus Nordenman, **Mediterranean Futures 2030. Toward A Transatlantic Security Strategy**, Atlantic Council, 2017, p. 5

ההערכה הטובה ביותר של אחדות הים התיכון ומרכזיותו להתפתחויות המתרחשות בהקשר הבין־לאומי הרחב מתאפשרת באמצעות תפיסתו כ"מרחב מעבר" בצומת של כמה אזורים גאופוליטיים וגאו־כלכליים. מדינות הים התיכון ומספר גדל והולך של שחקנים חיצוניים מאירופה במזרח התיכון ובאפריקה, כמו גם באסיה, משתמשים באופן אינטנסיבי באזור כאמצעי תחבורה, תקשורת ומרחב להקרנת עוצמה. סביר לטעון שגורמים אלה הם בעלי עניין בשימור הקהילה האסטרטגית מצד אחד, ובה בעת הם משחקים בזירה של תחרות כלכלית ואסטרטגית אינטנסיבית, מצד אחר.⁹ למדינות האזור יש אינטרסים ביטחוניים־אזוריים שחופפים ומצטלבים עם האינטרסים של המעצמות העולמיות כמו ארצות־הברית, רוסיה, סין ועוד.¹⁰

אחת מתופעות הלוואי של "האביב הערבי" הייתה הגדלת חוסר האמון במוסדות החדשים של המדינה. הממשלות החדשות שקמו הפכו בעצם ל"מדינות כושלות" (Failed States). במדינה כושלת המערכות הפוליטית, הכלכלית והחברתית חלשות כל־כך שהממשלה אינה מצליחה לשלוט בהן, או שהן כבר לא בשליטה. יצוין ששתיים ממדינות הים התיכון (סוריה ולוב), מדורגות גבוה במדד המדינות הכושלות.¹¹ בעקבות כך התרחשו בהן אירועי טרור קטלניים עם שאיפות אזוריות וגלובליות, ותנועות פליטים אל אירופה בהיקף שלא נראה כמוהו מאז מלחמת העולם השנייה. תופעת הלוואי של הכשל הזה היא תנועת הפליטים הגדולה בים התיכון, בעיקר מצפון אפריקה, אבל לא רק. זאת תנועה הנעה מהמזרח התיכון ועד חצי האי ג'רבה שבתוניס. בזרם הפליטים לאירופה קיפחו אלפים את חייהם בנתיב ההפלגה, וכמו כן "יצא מחדש מהבקבוק" שד הלאומיות. נושאים אלה הם אתגר ביטחוני מובהק מאחר שהם כוללים או עלולים לכלול בין היתר, סחר בבני אדם, טרור והפצת נשק להשמדה המונית. הצורך בהגברת הביטחון במרחב הימי כמו גם בנמלים, אומנם מתבטא במשאבים שמקצים האירופים לפן הצבאי של התופעה, אך הדבר מצריך גם שיתופי פעולה כלכליים ואסטרטגיים בין המדינות השונות כדי להגביר את רמת הביטחון הימי.¹²

במסמך שכתבו חוקרים אחדים מאוניברסיטת ג'ורג'טאון שבארצות־הברית, שבוחן את עתיד הים התיכון לעשור השלישי של המאה ה־21, צוין שהגאופוליטיקה שלו ממשיכה להיות מעוצבת על־ידי חלוקתו המלאכותית בין מדינות השוכנות לחופו הצפוני, לאלה השוכנות לחופו הדרומי במעין קו דמיוני הנמשך מגיברלטר למְצָרִים הטורקיים (בוספורוס

⁹ Emiliano Alessandri, & Silvia Colombo. "Maritime Commerce and Security in the Mediterranean and Adjacent Waters". *Documenti Istituto Affari Internazionali*, 10, (26 December 2010)

¹⁰ Engelke, Aronsson & Nordenman, 2017; Alessandri and Colombo, 2010

¹¹ *Fragile States Index*, 2018

¹² Engelke, Aronsson & Nordenman, 2017; Fabiano Schivardi. "Middle Sea: The Mediterranean", In: Daniel Moran and James Avery Russell (eds.), *Maritime strategy and global order: Markets, resources, security*. Georgetown University Press 2016, pp. 91–120.

וזרדנלים). הקו הדמיוני הזה מחלק בין התרבויות השונות והמחלוקות הדתיות שמאפיינות כל-כך את האזור, ועם זאת החוקרים סבורים שבבואנו לבחון את סוגיית הביטחון במרחב הזה צריך לראות באזור מקשה אחת, ובהיבט האינטרסים אין המדינות שונות אחת מהשנייה.¹³

בין האירועים המרכזיים שהתרחשו בים התיכון במאה ה-21 נמנים דילול כוחותיו של הצי השישי האמריקני בעקבות שינוי המדיניות האמריקנית למדיניות עם הפנים לאסיה (Pivot to Asia); שובו של הצי הרוסי לים התיכון מ-2008 בעקבות מלחמת האזרחים בסוריה; התבססותו של הצי הזה בנמלי סוריה והפיכתו לצי הדומיננטי במזרח הים התיכון;¹⁴ זרם הפליטים שמגיעים לאירופה דרך הים התיכון, אם ממזרח (בים האגאי) או מדרום, מחופי צפון אפריקה בעיקר לאיטליה ומלטה. כל אלה חייבו מדינות כמו איטליה וספרד לרתום את הציים שלהן למניעת התופעה הזאת, או במקרים אחרים להגיש סיוע הומניטרי וליזום פעולות חיפוש והצלה ימיות.

המאבק על המים הכלכליים בין המדינות השוכנות באגן המזרחי של הים התיכון הוא מתמשך, ולעיתים אף מאיים על היציבות באזור הזה. כך, טרם הוסכם על תיחום המים הכלכליים בין ישראל ללבנון, קפריסין היוונית והטורקית, ישראל והרשות הפלסטינית ועוד. לא די שלא חלה התקדמות בפתרון סכסוכים אלה, אלא שמזמן לזמן מתווסף אליהם סכסוך חדש. כך לדוגמה בסוף נובמבר 2019 חתמה טורקיה על מזכר הבנות עם ממשלת ההסכמה הלאומית הלוברית בראשות פאיז אל-סראג', ובו קבעה תחום אזור כלכלי בלעדי ימי (Exclusive Economic Zone – EEZ) בין הממשלות. התיחום עתיד לחסום את החלק המזרחי של הים התיכון ברצועה הימית הנחלקת ביניהן. הדבר עורר גל של מחאות והצהרות בין-לאומיות ובראשן מטעם יוון, מצרים וקפריסין הנפגעות מהמזכר במישרין או בעקיפין. המהלך הטורקי יכול ועלול לשנות את כללי המשחק בזירה הימית במזרח הים התיכון, והוא בעל משמעות גאואסטרטגית לעולם בכלל ולישראל בפרט וראוי לתשומת לב.

נוסף על כך, לים התיכון יש בעיות חמורות בתחום האקולוגי והן נובעות, בין היתר, ממאפייניו הגאוגרפיים. היותו ים סגור ובעל פתח צר לאוקיינוס האטלנטי דרך מצר גיברלטר מגביר את זיהומו. זורמת אליו כמות קטנה של מים מתוקים בשל בניית סכרים על הנהרות, מה שמגביר את מליחותו, מצמצם את כמות המים המתוקים ומאיט את תחלופת המים. זרם חופי של המים נגד כיוון מחוגי השעון לאורך חופי הים התיכון, ומשם לחופי הלבנט – ישראל, סוריה ולבנון – ומשם לאורך חופי טורקיה וחופי דרום אירופה גורם לכך, שמשך הזמן הדרוש לתחלופת מי התיכון הוא כ-80 שנה. בים התיכון אין זרמי גאות ניכרים שהיו יכולים לסלק מהחופים זיהום שנוצר משפכים עירוניים ותעשייתיים לא מטוהרים הנוצרים בערים גדולות. זאת ועוד, תנועה רבה של כלי שיט מנמלי אירופה דרך תעלת סואץ וממנה

¹³ Schivardi, 2016.

¹⁴ ראו מאמרו של עידו גלעד, "סוגיות מרכזיות בפעילות הצי הרוסי באגן המזרחי של הים התיכון ב-2018", בתוך: שאול חורב ואהוד גונן (עורכים), **הערכה ימית אסטרטגית רבת ישראל 2018–2019**, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, 2019, עמ' 106–128; Hillary Clinton, "America's Pacific", *Foreign Policy*, (11 November 2011).

אל המזרח הרחוק גרמת לזיהום מימיו בשמנים, נפט ודלק, וחלק מהאוניות מזהמות את מימיו בשחרור מי הנטל. כמו כן נערך פיתוח מואץ של אתרי נופש ותיירות לאורך חופיו, והם מוקד משיכה לשליש מהתיירות העולמית. כל אלה נופלים בקטגוריה של "הסביבה הימית" בביטחון הימי בן זמננו, ומחייבים גיבושה של מדיניות כוללת בין מדינות האזור לטיפול בבעיות, דבר שבמציאות הפוליטית הקיימת בלתי אפשרי כמעט.

לאזור הים התיכון יש מאפיינים מורכבים והטרוגניים. הוא מאכלס נאמנויות מתחרות; מדינות ערב הן ערביות לפני שהן יס־תיכוניות; מדינות דרום אירופה הן אירופיות לפני שהן יס־תיכוניות, ולכן אי אפשר להצביע על זהות של מדינה שהיא יס־תיכונית טהורה. התוצאה הטבעית של זהויות מזהויות שונות היא התערורות חששות ביטחוניים תת־אזוריים מגוונים. על אף שמדינות אזור הים התיכון חלקו בעבר גורל משותף, גאוגרפיה משותפת והיסטוריה משותפת, רוב הזמן מנעו חששות ביטחוניים תת־אזוריים מתחרים היווצרות זהות וקהילה יס־תיכונית אחת. המצב הזה מקשה על המדינות השוכנות באזור לגבש מדיניות ואסטרטגיה ימית המותאמות לשינויים שמתרחשים בו, לבחון אפשרויות חדשות של שיתופי פעולה אסטרטגיים, במיוחד כאשר לחלק מהמעצמות יש אינטרס שחוסר היציבות באזור דווקא ימשך, ויאפשר להן להגדיל את נוכחותן בו.

הים האדום (The Red Sea)

הים האדום הוא ים בין־יבשתי (אסיה ואפריקה) – הוא שלוחה של האוקיינוס ההודי, ומחובר באופן מלאכותי לים התיכון באמצעות תעלת סואץ. לחופיו שוכנות המדינות ג'יבוטי, אריתריאה, סודאן, מצרים, ישראל, ירדן, ערב הסעודית ותימן. הים האדום מחובר בקצהו הדרומי לאוקיינוס ההודי דרך מצר באב אל־מנדב, ובקצהו הצפוני הוא מתפצל דרך מצר טיראן לשלוחה הצפונית־מזרחית למפרץ אילת, או בשמו השני – מפרץ עקבה (The Gulf of Aqaba), ולשלוחה הצפונית מערבית – מפרץ סואץ, הנמצאות משני צידיו של חצי האי סיני. אורכו כ־1,900 קילומטר (כ־1,000 מיל) ורוחבו המרבי כ־300 קילומטר. עומקו הממוצע כ־500 מטר ועומקו המרבי כ־2,500 מטר. הים האדום עתיר במכשולי ניווט לכל אורכו, ובכמה מחלקיו הניווט אף מוגבל. הוא המלוח ביותר מבין הימים הפתוחים, שכן הוא מוקף מכל צדדיו במדבריות, והוא הים היחיד בעולם ששום נהר או נחל איתן נשפכים אליו (ראו: איור 12).

מרכזיותו של הים האדום וחיוניותו לסחר ימי הוכרו במשך מאות שנים על־ידי כובשים כמו אלכסנדר מוקדון ונפוליאון בונפרטה, שהכירו בו כאזור עם משמעות גאופוליטית חשובה ביותר. פתיחת תעלת סואץ לשיט ב־1869 הגדילה את חשיבותו הגאואסטרטגית והגאופוליטית. עם זאת התפתחו בשנים האחרונות בשוליו הדרומיים של הים האדום ובקרן אפריקה שמעבר למצר באב אל־מנדב חוסר יציבות, ובמקרים מסוימים חוסר משילות.

שתי נקודות המשנק של הים האדום הן תעלת סואץ העוברת בשטחה של מצרים ומצר באב אל־מנדב בקצהו הדרומי בין תימן לג'יבוטי. רוחב המצר כ־29 קילומטר. האי פרים הנמצא בתחומו, מחלק את המצר לשניים: חלקו המזרחי הקרוי בשם מצר איסכנדר, רוחבו

איור 12: הים האדום

כ־3 קילומטר. החלק המערבי נקרא דקת אל־מאיון, דרכו עובר נתיב השיט העיקרי, ברוחב כ־25 קילומטר, ועומקו המקסימלי יותר מ־300 מטר. סמוך לחוף האפריקני מצויים כמה איים קטנים הידועים בשם "שבעת האחים" או "סוואבע".

באזור קרן אפריקה והים האדום מתרחשת בשנים האחרונות התמודדות בין מדינות מזרח תיכוניות בהן ערב הסעודית, איחוד האמירויות, קטר וטורקיה, המבקשות לבסס את נוכחותן במדינות אפריקניות, חלקן מדינות כושלות, כדי להשיג גישה לזירות מרוחקות ולהקדין עוצמה מעבר לגבולותיהן. התוצאה היא ששחקנים שונים, חלקם לא ידידותיים לישראל, מנסים להתבסס לאורך נתיבי הגישה הדרומיים למפרץ אילת ולתעלת סואץ – התפתחות העלולה אף היא ליצור סיכונים ביטחוניים על הסחר הימי של ישראל.

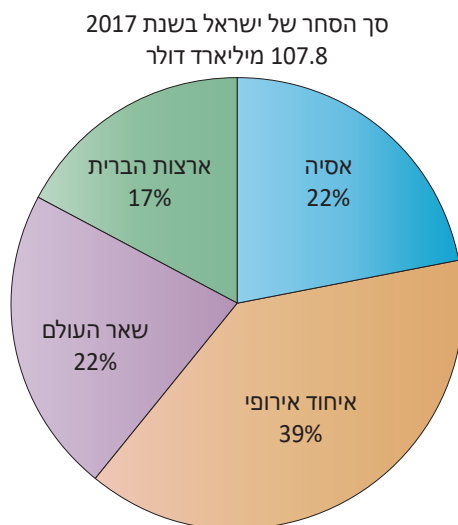
בדרום הים האדום ובציודו המזרחי שוכנת תימן בעלת קו חוף באורך של 2,000 קילומטר (חלקו הגדול בים הערבי/מפרץ עדן). מלחמת האזרחים המתחוללת בה זה כמה שנים הפכה אותה לכר נוח לפעילות משמרות המהפכה האיראניים (Iranian Revolutionary Guards), וכל הניסיונות שנעשו עד כה להפסיק אותה לא צלחו.

שתי מדינות נוספות השוכנות לחופו המערבי של הים האדום חוו לאחרונה החלפת שלטון לאחר שהמשטרים הקודמים שלטו יותר מעשור. ערב־הסעודית ואיחוד האמירויות מיהרו לתמוך בראש ממשלת אתיופיה החדש אביי אהמד (Abiy Ahmed) ולסייע לו כלכלית. בסודאן לא התקבלו ההצעות של ערב־הסעודית ואיחוד האמירויות, והממשלה המעורבת מצבא ואזרחים נמצאת עדיין בתהליך התגבשות. להתפתחויות שיווצרו בה תהיה השפעה רבה על הגאואסטרטגיה של הים האדום.

אסטרטגים צבאיים מזהים את מצר באב אל-מנדב כאזור שעלול להיות מושפע מפעילות עוינת, ולהשפיע על חופש התנועה שבו. המשטר האיראני מבין את החשיבות האסטרטגית של האזור הזה, ועלול להסתייע במורדים החות'ים בתימן לצורך פעילות עוינת במצרים, כפי שכבר דווח בעבר על ביצועה.¹⁵

עבור ישראל החשיבות של הים האדום הולכת וגוברת ככל שהסחר עם מדינות מזרח ודרום-מזרח אסיה הולך וגדל. כיום הסחר למדינות אסיה עומד על כרבע מכלל הסחר כמעט (ראו: איור 13). כזכור, במלחמת יום הכיפורים הכריזה מצרים על חסימת באב אל-מנדב בפני ספינות ישראליות (בעיקר מכליות שסיפקו נפט לקצא"א), והסגר נותר על כנו עד לחתימת הסכמי הפסקת האש ב-11 בנובמבר 1973. בעקבות הסכם נרמול היחסים בין ישראל לאיחוד האמירויות (בספטמבר 2020) מתגבשת יוזמה ישראלית שלפיה יוצע לאיחוד האמירויות לקדם הקמת מסדרון יבשתי להזרמת נפט, גז ותזקיקים לאירופה ולצפון אמריקה, ובתוך כך שימוש בתשתיות ההולכה של קצא"א. אם תתממש היוזמה יתווסף עוד נדבך לחשיבותו של הים האדום בתפיסת הביטחון הישראלית.¹⁶

המעורבות הסינית הגוברת באזור הים התיכון ניכרת בבסיס הימי הראשון שלה בג'יבוטי שבקרן אפריקה, ובהשקעות הסיניות באזורי תעשייה באזור תעלת סואץ.

איור 13: התפלגות הסחר של ישראל (על-פי נתוני משרד הכלכלה ל-2017)

¹⁵ Zach Vertin, "Red Sea geopolitics: Six plotlines to Watch," *Brookings*, December 15, 2019.

¹⁶ פזית רבינא, "הסיוט האיראני: צינור הנפט אילת אשקלון", *מקור ראשון*, 1 באוקטובר 2020.

הים הערבי

הים הערבי הוא חלק מהאוקיינוס ההודי, משתרע על חלקו הצפוני-מערבי והוא חלק מתוואי הים בין אירופה להודו. לחופו הצפוני שוכנת פקיסטן ואיראן, במערב מפרץ עדן, חצי האי ערב ומזרח אפריקה, במזרח הודו ובדרום המשך האוקיינוס ההודי. מפרץ עומאן (Gulf of Oman) בחלקו הצפוני של הים הערבי מחבר את הים הערבי עם המפרץ הפרסי דרך מצר הורמוז. במערב מחבר מפרץ עדן (Gulf of Aden) את הים הערבי עם הים האדום דרך מצר באב אל-מנדב (ראו: איור 14).

יותר ממחצית מהסכסוכים המזוינים בעולם מתרחשים כיום באזור האוקיינוס ההודי, כולל הגידול בתחרות על ההגמוניה האזורית בין סין והודו, העימות הגרעיני הפוטנציאלי בין הודו לפקיסטן, הטרור האסלאמי, שכיחות עולה של פירטיות בקרן אפריקה וסביבותיה וניצול יתר של משאבי הדיג המדלדלים באזור. בעקבות כל אלה כמעט כל הכוחות הגדולים בעולם פרסו כוחות צבאיים מובהקים באזור האוקיינוס ההודי.¹⁷ כבר ב־2012 קרוב ל־120

איור 14: גאוגרפיה אסטרטגית בים הערבי

¹⁷ Sergei DeSilva-Ranasinghe, "Why the Indian Ocean Matters", *The Diplomat*, March 2, 2011

כלי שיט מלחמתיים של 20 ציים שונים שהו באזור במשך כל השנה במטרה להגן על האינטרסים המדינתיים שלהם באזור.

הים הערבי היה משחר ההיסטוריה נתיב סחר ימי חשוב: כבר לפני כ־7,000 שנה התנהל בו נתיב סחר קרוב לקו החוף הצפוני של הים, ששימש את הספינות הקדומות של תרבויות בעמק האינדוס (Indus Valley) ושומר (Sumer). בתקופה הרומית היו באזור כמה דרכי סחר ששילבו נתיבי ים ויבשה. החל במאה התשיעית וכלה בתקופת ימי הביניים המאוחרים נשלט הים בידי הסוחרים הערבים, שעל שמם הוא גם נקרא "הים הערבי". כיום יש נתיבי סחר ימיים חשובים החוצים את הים הערבי שבחלקם הגדול מפליגות מכליות הנושאות נפט שמקורו במדינות המפרץ הפרסי ועומאן. נוסף על כך, רוב התעבורה הימית מתעלת סואץ ואליה עוברת בים הערבי.

הים הערבי מתוחם על־ידי שלושה חצאי־אי גדולים (או תת־יבשות): תת־היבשת ההודית, חצי האי ערב וקרן אפריקה. הוא ים עמוק מאוד ברוב שטחו – עומק המים הממוצע הוא 2,900 מטר, והמקום העמוק ביותר בו הוא 5,000 מטר. הנמלים העיקריים בים הערבי הם: נמל קראצ'י (Karachi Port) שהוא נמל הים הגדול והעמוס ביותר בפקיסטאן; נמל גוואדאר (Gwadar Port) אף הוא בפקיסטאן בחבל בלוצ'יסטאן שלאחרונה נעשה בו פיתוח מסיבי ביותר כנמל שיחבר את דרך המשי היבשתית הסינית במערב. סין חכרה מידי פקיסטאן את הנמל, ותמורת הרחבתו קיבלה את האחריות התפעולית בו עד 2059. פרויקט גוואדאר כולל פיתוח תשתית של כבישים מהירים ודרכי תחבורה, תחנת כוח, שדה תעופה ואזור כלכלי שיאפשרו לסין חיבור ל"מסדרון" הסחר היבשתי שלה עם פקיסטאן. ייתכן שסין מייעדת להציב בעתיד בנמל הזה כלי שיט צבאיים בהיותו קרוב יחסית למִצְרַ הורמוז. נמל סלאלה בסלאלה (Salalah in Salalah) שבועמאן גם הוא נמל מרכזי באזור. במרס 2019 חתמה ארצות־הברית עם עומאן על הרחבת ההסכם הביטחוני שבין שתי המדינות שיחול גם על הנמל החדש בדוקם (Duqm), ועל הנמל הדרומי בסלאלה. בפברואר 2018 הודיעה הודו שהבטיחה גישה למתקנים בנמל דוקם עבור חיל האוויר וחיל הים שלה, וביוני 2019 הפעיל חיל הים ההודי שני כלי שיט שלו במפרץ עומאן. גם בריטניה חתמה ב־2019 על הסכמים ביטחוניים עם עומאן, ובהם עגינה ושימוש של כלים צבאיים ואזרחיים במתקני נמל דוקם. הגישה האמריקנית לנמל המים העמוקים בדוקם אמורה להעניק לצי החמישי של ארצות־הברית בסיס חשוב מבחינה אסטרטגית בנוגע להיערכותה הצבאית מול איראן. יש לציין שמערכת היחסים בין ארצות־הברית לעומאן היא ארוכת שנים: השתיים חתמו כבר ב־1833 על חוזה של ידידות וניווט (Friendship and Navigation), שהוחלף ב־1958 ב"אמנת החיבה", והן כוננו ביניהן יחסים דיפלומטיים ב־1972.¹⁸

בעשור הראשון של המאה ה־21 התגברו ורבו באזור הים הערבי אירועי פירטיות ימית. בשנים האחרונות נרשמה עלייה ברמת האלימות, התחכום והשימוש בכלי נשק. שודדי הים כבר אינם מסתפקים בשלל שבאוניה, אלא לעיתים משתלטים עליה ומזייפים את

זהותה.¹⁹ באוקטובר 2008 החליטה מועצת הביטחון של האו"ם על הקמת כוח משימה ימי רב-לאומי משולב 151 (CTF-151), שבו משתתפות יותר מ-20 מדינות, והוא מתבסס בין היתר על מתקני הצי החמישי של ארצות-הברית במנאמה בירת בחריין לביצוע משימתו. כוח משימה נוסף הפועל באזור הזה גם כן בהחלטת מועצת הביטחון של האו"ם, הוא כוח ימי משולב 150 (CTF-150), הפועל נגד טרור ימי ולמען הענקת ביטחון ימי (Maritime Security and Counter Terrorism) באזור, וגם מפקדתו נשענת על מפקדת הצי החמישי האמריקני בבחריין.

הים הערבי ומפרץ עדן הפכו בשנים האחרונות גם לאזור מסוכן לשיט לספנות הישראלית – ב־24 במרס 2021 הותקפה אוניית המכולות לורי (Lori) בהיותה בטווח 500 מיל מחופי עומאן ובנתיב הפלגה להודו עלידי טיל ימי ששוגר אליה ככל הנראה מכלי שיט של משמרות המהפכה האיראניים. האונייה שבבעלות חברת XT הישראלית נחכרה מחברה סקנדינבית. מעריכים כי התקיפה בוצעה כתגמול לפעילות חיל הים הישראלי נגד מכליות איראניות שעסקו בשנים האחרונות בהברחת דלק לסוריה ויצרה אתגר אבטחתי ביטחוני נוסף הן לישראל והן לכוחות הבין-לאומיים הפועלים באזור זה.²⁰

מפרץ עדן

שוכן בים הערבי בין תימן בחוף הדרומי של חצי האי ערב וסומליה שבאפריקה (ראו: איור 15). בצפון-מערב המפרץ מתחבר לים האדום דרך מְצַר באב אל-מנדב. הנמלים העיקריים במפרץ הם: עדן בתימן וברברה ובוסאסו בסומליה. בעקבות חשיבות מרחב השיט הזה הוא משמש גם אבן שואבת לפעילויות בלתי חוקיות כמו פעילויות של פירטיות ימית, דיג בלתי חוקי וטרור. פעולות אלו מוצאות באזור כר נוח לפעולה בעקבות מלחמת האזרחים בסומליה ובתימן המהווים אתגרים ביטחוניים מתמשכים המאיימים על היציבות באזור.

למפרץ עדן חשיבות אסטרטגית רבה ביותר, שכן הוא נתיב מעבר הנפט מהמפרץ הפרסי למדינות אירופה, מה שהופך אותו לאחד מנתיבי הסחר העמוסים ביותר בעולם.²¹ לג'יבוטי, הממוקמת לחוף המפרץ, יש נמל מסחרי מרכזי שהוא המפתח לסחר באזור. באמצעות "יוזמת החגורה והדרך" (Belt and Road Initiative – BRI) חנכו הסינים ב־2017 בג'יבוטי את הבסיס הצבאי הראשון מעבר לים בתולדותיהם, הכולל רציף לעגינה שיאפשר לאחר השלמתו עגינה של כלי שיט גדולים. הבסיס הזה הוא חלק מהתפיסה הסינית הנוגעת ל"נקודות אסטרטגיות חזקות" (Strategic Strongpoints), שאומנם אין להן הגדרה רשמית, אך אנליסטים ופקידים של הרפובליקה העממית של סין (PRC) משתמשים בהן כדי לתאר נמלים זרים בעלי ערך אסטרטגי וכלכלי מיוחד המארחים מְסֹפִים ואזורי מסחר

¹⁹ מדינת ישראל, משרד התחבורה, רספ"ן, *מגמות עולמיות, האתגר: ביטחון בים*.

²⁰ Patrick Kingsley, Ronen Bergman, Farnaz Fassihi and Eric Schmitt, "Israel's Shadow War With Iran Moves Out to Sea", *The New York Times*, March 26, 2021.

²¹ ראוי לציין שבאזור תימן מתנהלות זה שנים מלחמות א־סימטריות. אלו נמשכות מתקיפת המשחתת האמריקנית 'קול' ב־2000 ועד לתקיפות אוניות מצוי המלחמה הסעודי בסירות מתאבדים, ומיקוש ימי של עיר הנמל מוקה שעלול לגלוש אל מְצַר באב אל-מנדב ולפגוע בתנועת צי הסוחר.

איור 15: מפת מפרץ עדן

שמפעילות חברות סיניות.²² הבסיס הסיני ממוקם במקום אסטרטגי חשוב בנקודת משנק של הסחר העולמי דרך מצר באב אל-מנדב.²³ בג'יבוטי עצמה קיימים זה מכבר בקצה השני של המפרץ בסיסים צבאיים נוספים השייכים לארצות-הברית, צרפת ויפן. בכך השיגה סין דריסת רגל צבאית באחת מ"נקודות המשנק" של הסחר העולמי. לאזור מפרץ עדן יש פוטנציאל של משאבים טבעיים, אך למדינות האזור אין תשתית מתאימה כדי להפיקם ולהפיצם.

המדינות השוכנות לחופי המפרץ, ובמיוחד תימן וסומליה, נתונות לסכסוך מזוין, כולל מלחמת אזרחים הגורמת להגירה ותנועת פליטים ברחבי המפרץ. הסכסוך המתמשך בסומליה הוביל להופעתה של אל-שבאב – קבוצה מיליטנטית אסלאמית שהגבירה את פעילות הטרור באזור. הפירטיות גם אם הצטמצמה בעקבות הכוחות הימיים הפועלים באזור, הרי שבלי שתיפתר בעיית התעסוקה ויצומצמו ממדי העוני באזור, ימשיכו לשרוד בו חוסר יציבות ואי-השקט.²⁴

הקשרים ההולכים ומתהדקים בין השיעים החות'ים של תימן ובין איראן יוצרים איום נוסף הן על ערב-הסעודית והן על ארצות-הברית, ומאפשרים לאיראן לפרוס כוחות אוויר

²² Conor Kennedy, "Strategic Strong Points and Chinese Naval Strategy." **Jamestown** Foundation China Brief, 19(6) March 22, 2019

²³ Dutton, Kardon, and Kennedy, 2020

²⁴ .ibid

וצי בתימן ולפעול מהאזור הזה. החות'ים מפעילים כוח ימי המצויד באמצעי לחימה ימיים שסופקו להם על ידי האיראנים, והוא פועל בטקטיקות דומות לאלה של הזרוע הימית של משמרות המהפכה האיראנית נגד כלי שיט אמריקניים וסעודיים הפועלים באזור מִצְרַבַב אל-מנדב. האיום הזה נראה עדיין מצומצם, אך חשוב לציין כי שטחי תימן והאיים באזור ממלאים תפקיד קריטי בביטחונם של מִצְרַבַב אל-מנדב או "שער הדמעות".²⁵ המערכה הימית נגד המורדים החות'ים, גם אם מתנהלת לכאורה רחוק מחופי ישראל, עלולה להיות בעלת השלכות רחבות על הסחר אל ישראל וממנה. הסחר הימי בין ישראל ואסיה (ייצוא וייבוא) הוא מרכיב חשוב בסחר החוץ הישראלי, נמצא בגידול מתמיד, ועומד על כשליש מסך כל הסחר של ישראל. 15% מהסחר הזה מובלים דרך נתיבי הים האדום, רובו באוניות שאינן מניפות דגל ישראל. טילי החוף-ים והמיקוש הימי שבידי המורדים החות'ים מאיימים על חופש השיט בים האדום בכלל ועל כלי שיט ישראליים בפרט, וזהו אחד מהאתגרים החשובים שחיל הים הישראלי יצטרך להתמודד עימם במשימת הבטחת נתיבי שיט לישראל וממנה. אירוע מכלית ה"קוראל סי" (Coral Sea) ב-1971 שהותקפה בעת מעבר במִצְרַבַב אל-מנדב בדרכה לישראל יכול להמחיש את הצורך בהתאמת החשיבה האסטרטגית בישראל לשינוי במצב, כפי שמתרחש בדרום הים האדום. ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו התייחס באוגוסט 2018 בדברים שנשא בסיום קורס חובלים של חיל הים לאיומים אלה: "ישראל תהיה חלק מקואליציה שתמנע מאיראן לחסום את נתיב השיט בים סוף".²⁶ מן הראוי שגורמי מערכת הביטחון יכירו את התפיסה שביטא ראש ממשלת ישראל, ויהפכו אותה לדוקטרינת הפעלה ממוסדת עם אותם הציים שאליהם כיוון נתניהו בדבריו. האינטרסים של מדינות המערב במלחמה בטרור, בממשל תקין ובצמיחה כלכלית, יכולים למצוא בסיס משותף עם הדאגות הביטחוניות במפרץ עדן, ולהיות אחד האתגרים הגדולים במאה הנוכחית. בגלל החשיבות האסטרטגית של הים הזה מפעילים הצי הסיני וההודי באופן עצמאי כוחות ימיים שיאבטחו את השיט הימי המדינתי שלהם מפני פירטיות או טרור ימי.

המפרץ הפרסי

המפרץ הפרסי הוא מעין "לשון" של מפרץ עומאן המשתרעת בין חצי האי ערב ואיראן (ראו: איור 16). שטח המפרץ 251 אלף קמ"ר, ובמזרחו הוא מתחבר למפרץ עומאן דרך מִצְרַבַב הורמוז. אורכו 989 קילומטר, ורוחבו בנקודה הצרה ביותר (מִצְרַבַב הורמוז) – 56 קילומטר. המים במפרץ הפרסי רדודים מאוד, ועומקם אינו עולה על 90 מטר. המפרץ הפרסי וחופיו הם המקור הגדול בעולם להפקת נפט גולמי (כ-60% מהעתודות הידועות בעולם מרוכזות בסביבתו), גז טבעי, ותעשיות הנפט ומוצריו הן התעשיות העיקריות באזור. המדינות

²⁵ הרחבה אפשר למצוא במאמרו של אייל פינקו, "המערכה הימית מול המורדים החות'ים בתימן", בתוך: שאול חורב ואודי גונן (עורכים), **הערכה ימית אסטרטגית רבתי לישראל 2018/2019**, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית ינואר 2019, עמ' 92–102.

²⁶ נעה שפיגל, "נתניהו: ישראל תהיה חלק מקואליציה שתמנע מאיראן לחסום את נתיב השיט בים סוף", **הארץ**, 1 באוגוסט 2018.

איור 16: מפת המפרץ הפרסי ומפרץ עומאן

השוכנות לחוף המפרץ הפרסי במערבו הן: איחוד האמירויות הערביות (United Arab Emirates), ערב הסעודית, קטר השוכנת על חצי אי בחוף הסעודי, בחריין השוכנת על אי, כוויית ועיראק בצפון־מערבו של המפרץ ואיראן בצפון ובמזרח. כמה איים קטנים שוכנים בתחומי המפרץ, והשליטה עליהם היא מוקד למחלוקות ועימותים בין המדינות השוכנות לחופיו.

חשיבותו הכלכלית והספנותית של המפרץ הפרסי ידועה עוד משחר ההיסטוריה. אלכסנדר הגדול רצה לבנות באזור נמל ראשי, אך במרוצת השנים דעכה חשיבותו של המפרץ. במאות השנים שלאחר מכן היה המפרץ נתון לשליטה פרסית, ערבית, טורקית ומערב־אירופית. באמצע המאה ה־19 הכירו השיח'ים הערבים בדומיננטיות הבריטית במפרץ, ובראשית המאה ה־20 הכירו בכך גם המעצמות האירופיות. ב־1960 עזבה בריטניה את המפרץ הפרסי, ותחתיה ביססו ארצות־הברית וברית־המועצות את נוכחותן באזור. ב־1971 הוקם הבסיס הצבאי האמריקני הראשון בבחריין, וב־1983 עם הקמתו של פיקוד המרכז האמריקני (Central Command), הוקם הבסיס הקדמי שלו ב־2002 בדוחא, קטר, שב־2009 הועבר המטה הקדמי שלו לבסיס האוויר אל־עדיד (Al Udeid Air Base) בקטר. מ־1995 אחראי הצי החמישי האמריקני לכוחות חיל הים במפרץ הפרסי, בים האדום, בים הערבי ובחלקי האוקיינוס ההודי. מפקדת הצי החמישי ממוקמת בבחריין.

כחלק מהרחבת נוכחותה הצבאית במזרח התיכון הציבה טורקיה בקטר ב־2014 מערך כוחות של 4,000 חיילים בבסיס צבאי שבנתה שם והיא ממשיכה בהרחבתו. למעשה הנוכחות הטורקית בקטר משמשת מעין ביטוח לממלכה הקטרית נגד התערבות סעודית בענייניה הפנימיים. ב־2018 התפרסמו איומים סעודיים על קטר בדבר כוונת ערב־הסעודית לבנות תעלה שתנתק את קטר מחצי האי ערב, ותאפשר לאוניות לעקוף אותה בדרכן למפרץ הפרסי. נראה כי בשלב הזה מדובר על איומים בלבד.²⁷

אזור המפרץ הפרסי הפך בעשורים האחרונים לאחד האזורים הבלתי יציבים ביותר בעולם, שהביאו לסכסוכי גבולות אלימים ספורים. המפרץ הפרסי היה זירת הלחימה הימית העיקרית במלחמת איראן–עיראק (1980–1988) בעקבות סכסוך גבולות ליד שט אל־ערב, וכן על רקע המתח הדתי־עמדי בין הנהגת איראן השיעית ובין הנהגת עיראק הערבית מרקע סוני. שני הצדדים פעלו בין היתר כדי לפגוע בתשתיות הנפט של היריב. ארצות־הברית נאלצה להגן על מכליות נפט חיוניות, ונאט"ו וכוחות חיל הים הסובייטיים במפרץ התמודדו מחדש עם אתגרים ישנים ממגוון איומים איראניים ועיראקיים. ככל שנמשכה המלחמה מ־1981 ועד לסיומה ניהלו שני הצדדים מה שמכונה "מלחמת המכליות", שבה כל צד בסכסוך מנסה לפגוע במכליות שפקדו את יריבו באמצעים מגוונים, לרבות מיקוש ימי, ויציבותן הביטחונית של כל מדינות המפרץ הייתה בסכנה במלחמה הזאת.²⁸ בסכסוך נפגעו במפרץ 340 כלי שיט מתוכם 259 מכליות להובלת דלק. בלחימה האסימטרית שהתנהלה במפרץ נפגעה ב־1987 המשחתת האמריקנית 'סטארק' (USS Stark) מטיל עיראקי שנורה לעברה. ב־1991 שוב עמד המפרץ הפרסי במוקד עימות צבאי, כאשר פלשה עיראק לכווית ובסופו של דבר נאלצה לסגת ממנה, במה שנודע בשם "מלחמת המפרץ הראשונה" (וב־2003 במלחמת המפרץ השנייה), אף שהסכסוך לא התמקד בראש ובראשונה במפרץ עצמו.

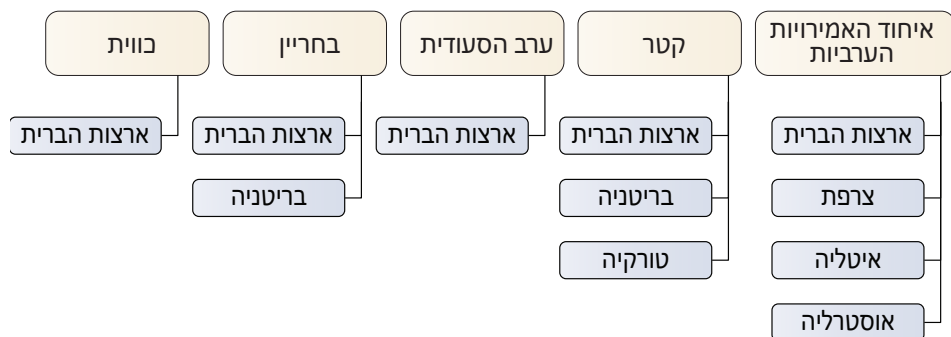
שינוע הנפט והגז מהמפרץ הפרסי דרך מצר הורמוז הוא למעשה מעבר האנרגיה החשוב בעולם. מִנהל מידע האנרגיה מעריך שיותר מ־85% מהנפט הגולמי שעבר דרך נקודת המשנק הזאת מגיע לשווקים באסיה, וייצוא הנפט הזה ממלא תפקיד קריטי באספקת אנרגיה לכלכלות מרכזיות כמו סין, הודו, יפן, קוריאה הדרומית וטייוואן, כמו גם להגבלת המחיר העולמי של נפט, גז ומוצרי נפט. הוא משפיע גם על המחיר העולמי של נפט ומוצריו במקום שאליו הם מובלים, והוא מרכיב מפתח במה שנוגע לבריאות הכלכלה העולמית.²⁹

מבין הבסיסים הזרים במפרץ, אלה האמריקניים הם הוותיקים והגדולים ביותר (ראו: איור 17). בשטחה של בחריין נמצא הנמל הימי הגדול והוותיק ביותר של ארצות־הברית

²⁷ Jane Dalton, "Saudi Arabia Mulls Plans to Turn Qatar into Island by Building Canal Along Border and Dumping Nuclear Waste There," *Independent*, April 10, 2018

²⁸ Ronald O'Rourke, "The Tanker War", *Proceedings*, Vol. 114/5/1,023, May 1988

²⁹ Anthony H. Cordesman, "America, Saudi Arabia, and the strategic importance of Yemen", *CSIS*, 2015

איור 17: בסיסים זרים השוכנים לחופי המפרץ הפרסי ומפרץ עומאן³⁰

במפרץ הפרסי, ובשטחה של קטר נמצא בסיסה האווירי הגדול של ארצות-הברית במפרץ ופיקוד המרכז של ארצות-הברית. הקמת בסיס זה ב־2002 התרחשה בד בבד עם יציאת מרבית הכוחות האמריקניים משטחה של ערב הסעודית. גם איחוד האמירויות הערביות ועומאן מעניקות תשתיות וגישה לפעילות חיל האוויר וחיל הים האמריקניים. ב־2014 נחתם הסכם בין בחריין לבריטניה על הקמת בסיס ימי גדול בשטחה. כמו כן, סין אשר מעוניינת להגביר את נוכחותה במזרח התיכון, מפעילה כעת טרמינל מכולות בנמל בצָרָה בעיראק.³¹

החל באמצע העשור הראשון של שנות ה־2000 הפך המפרץ לזירת עימות בין איראן ושלוחיה (Iran's Proxies), ובין גוש המדינות הסוניות בהובלת ערב הסעודית. עימותים אלה הלכו וגברו בעקבות ניסיונות איראן לקדם את תוכניתה הגרעינית, והסנקציות שהטילו עליה מדינות המערב, בהן בין היתר גם סנקציות בייצוא הנפט. על הרקע הזה חשוב לציין את התקרבותה של קטר לאיראן ולטורקיה, דבר שהביא לבידודה בין שאר מדינות המפרץ. בקיץ 2019 הפכו ההתנגשויות בין איראן לארצות-הברית במפרץ הפרסי לחלק מהמאבק של איראן נגד הטלת הסנקציות של ארצות-הברית למנוע ממנה את ייצוא הנפט. בשורה של פעולות ימיות בהן מיקוש מכליות זרות שהובילו נפט באזור; פגיעה בהן באמצעות טילים והשתלטות על מכלית בריטית כתגובה לעצירת מכלית איראנית שנשאה נפט לסוריה בגיברלטר; הפלת מטוס ללא טייס אמריקני אשר הביא כמעט להתנגשות צבאית בין שתי המדינות. ארצות-הברית ניסתה לשכנע את בנות בריתה ליצור קואליציה בין-לאומית במטרה מוצהרת לספק 'ביטחון' לשיט המסחרי העובר במֶצֶר הורמוז.³² בעימותים הימיים באזור מופעלות שיטות לחימה מסוג "לוחמה א־סימטרית" ו"לוחמה היברידיית" המתוארות בהרחבה להלן.

³⁰ אנטון ברקובסקי, **בסיסים זרים במזרח התיכון**, קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה, 2018.

³¹ מורן זגה, "מרוץ החימוש במפרץ הפרסי", **הערכה ימית אסטרטגית רבתי לישראל 2018/19**, שאול חורב ואהוד גונן (עורכים), המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, 2019, עמ' 136–143.

³² **Pars Today**, "Britain to Join US-led Naval Mission in Persian Gulf", 6 August, 2019.

בסקירת האזורים האסטרטגיים שלהם משמעות אסטרטגית במאה ה-21 נמצא מכנה משותף שהוא חלק בחשיבה האסטרטגית של המדינות. אזור המפרץ הפרסי ומפרץ עדן הפכו לאזורים ימיים בעלי פוטנציאל להתלקחות הן בעקבות המאבק בין ארצות-הברית לאיראן על עצירת תוכנית הגרעינית, והן בגלל רצון המשטר האיראני להפיץ את המהפכה השיעית לאזורים ולמדינות נוספים. הקמת בסיסים לחילות ים זרים במדינות המפרץ הפרסי משקפת את חשיבות הבסיסים מהסוג הזה, כפי שהדגיש מהן במשנתו. "יוזמת החגורה והדרך" הסינית הביאה להגדלת הנוכחות הצבאית והאזרחית הסינית באזורים אלה, ונגדה ארצות-הברית, בריטניה הודו ומדינות נוספות נוקטות צעדי בלימה. המערכה המתנהלת בים סין הדרומי על קביעת גבולות המים הכלכליים של האזור היא מוקד חיכוך נוסף המסכן את שלום העולם. יש אומנם חשיבות למרכיב הצבאי באסטרטגיות הימיות של הציים הפועלים באזורים אלה, אך הן באות לידי ביטוי יותר במהלכים של הקרנת עוצמה, הפגנת נוכחות, לרבות מבצעי חופש שיט וכלים נוספים באסטרטגיה רבתי כמו סנקציות כלכליות, בידוד מדיני ומדיניות של הליכה על הסף (Brinkmanship), המוצאים את ביטויים באירועים המתרחשים באזורים אלה. לצד כל אלה נאלצים הציים השונים להתאים את דוקטרינת ההפעלה שלהם באזורים הנזכרים למשימות שיטור (Constabulary Missions) נגד פירטיות ימית, טרור ימי ומניעת מעבר פליטים מחופי צפון אפריקה לאירופה יחד עם התמודדות עם משימות הומניטריות קשות. תהליך הגלובליזציה המתמשך מחייב את חיזוקם של מוסדות בין-לאומיים וכוחות רב-לאומיים הפועלים להבטחת השיט בנקודות אסטרטגיות.

מרחב החלל החיצון והמרחב הקיברנטי והשפעתם על המרחב הימי

בין המרחבים של כדור הארץ מונים את המרחב היבשתי, הימי, האווירי, החלל החיצון (להלן "מרחב החלל") והמרחב הקיברנטי – סייבר (ראו: איור 18). השאלה שתידון היא מהן השפעות הפעילות במרחבים אלה על הגאואסטרטגיה והגאופוליטיקה העולמית בכלל, ועל האסטרטגיה הימית ותפיסת ההפעלה של ציי מלחמה בפרט.

מחקרים שנערכו לאחרונה על ביטחון לאומי מדגישים את הצורך שלימודים בתחום הביטחון הלאומי יפנו תשומת לב רבה יותר לנושאים רלוונטיים הקשורים ליכולות חדשות בתחום הקרנת עוצמה (Power Projection) המצויים, בין היתר, במרחבי החלל החיצון והמרחב הקיברנטי, כמו גם למשמעויות הביטחוניות של שינויי אקלים.¹

איור 18: חמשת המרחבים (Domains) כולל המרחב הקיברנטי (סייבר)

¹ Jonathan D. Caverley and Peter Dombrowski, "Too Important to Be Left to the Admirals: The Need to Study Maritime Great-Power Competition," *Security Studies*, 29(4), (2020a), pp. 579–600.

מרחב החלל החיצון (The Outer Space) והשפעתו על המרחב הימי

החלל החיצון או בקיצור החלל, הוא המרחב הקיים בין גופים שמימיים כולל כדור הארץ. צבא ארצות־הברית וסוכנות החלל האמריקנית נאס"א, (National Aeronautics and Space Administration – NASA = מנהל האווירונאוטיקה והחלל הלאומי), מעניקים את תואר האסטרונאוט לכל מי ששוהה בגובה של יותר משמונים קילומטר. עם זאת, קו הבסיס המקובל ביותר למקום שבו מתחיל החלל מכונה "קו קארמאן" (Kármán Line), שגובהו מאה קילומטרים מעל פני הים. בגובה הזה האטמוספירה דלילה מכדי לתמוך בכלי האווירונאוטיקה המסורתית, וכך מייצגת הפרדה סבירה של התחומים.² האדם ניצל מאז ימי קדם את התצפית בגורמי השמיים לניווט ימי ולקביעת לוחות השנה לסוגיהם. עם זאת, החלל במחצית המאה ה־20 בעקבות הפיתוחים הטכנולוגיים שתמכו במרוץ המעצמות אל החלל, אִפְשֶׁרו המשגרים שפותחו לשגר לוויינים לחלל למטרות שונות.

בכלליות אפשר לחלק את סוגי הלוויינים הקיימים בעולם ללווייני חישה מרחוק, לווייני ניווט, לווייני תקשורת ולווייני מחקר. הלוויינים לסוגיהם נבדלים זה מזה בצורתם ובמשקלם, ומשקל הקטנים שבהם מאות גרמים בלבד, ואילו הכבדים יותר מעשרה טונות.³

באופן עקרוני מסווגים את הלוויינים לקבוצות האלה:

- לוויינים הנמצאים במסלול לווייני נמוך (Low Earth Orbit – LEO) – זה מסלול שמרכזו בכדור הארץ וגובהו 2,000 קילומטר או פחות. רוב תחנות החלל המאוישות הופעלו במסלול הזה.
- לוויינים הנמצאים במסלול לווייני בינוני (Medium Earth Orbit – MEO) – אלה כוללים בין היתר את מערכות הניווט הלווייניות (NAVSTAR Global Positioning Systems – GPS).
- לוויינים המבצעים מסלול גאוסטציונרי (Geostationary Satellites – GEO) – מסלול המכונה גם מסלול משווני גאוסִינְכְרוֹנִי (Geosynchronous Equatorial Orbit) – הוא מסלול מעגלי ברום של 35,786 קילומטר מעל קו המשווה, ובעקבות כיוון סיבוב כדור הארץ. אובייקט במסלול כזה נראה לצופה בכדור הארץ כחסר תנועה ובמצב קבוע בשמיים. רוב לווייני התקשורת הם מהסוג הזה, ונתנים שירות קבוע כתחנת ממסר לקליטה ושידור של אותות ונתונים, כגון שיחות טלפון בין־לאומיות או שידורי טלוויזיה.
- המסלול הקוטבי – הוא המסלול שמעבר למסלול הגאוסטציונרי והוא שימושי מאוד בחקר האסטרופיזיקה, במיוחד כאשר עוסקים במיפוי כוכבים.

² Stefanie Waldek, "Where Does Outer Space Start? It All Depends on Who You Ask," *Popular Science*, 1 June 2018.

³ מטבע הדברים, אין בכוננתנו להעמיק בלוויינות בספר הזה, כאן יתוארו בתמציתיות בלבד סוגי הלוויינים וסוגי מסלוליהם כדי להבין את מגוון ההשלכות של השימוש בהם לשליטה בתחום החלל כמרחב שחשיבותו עולה וגוברת. למבקשים להרחיב את ידיעותיהם מומלץ לקרוא את הספרות הטכנית המתאימה.

חמש אמנות בסיסיות מנסות להסדיר את השימוש בחלל, והמרכזית שעליה חתומות כ-100 מדינות היא "אמנת החלל החיצון" (Outer Space Treaty), שאושרה על-ידי האו"ם ב-1967.⁴ העקרונות המרכזיים כוללים את השימוש בחלל החיצון למטרות שלום על-ידי כל המדינות, לרווחת האנושות, למניעת ניכוס לאומי או תביעות של ריבונות בחלל החיצון, ואיסור על הצבת נשק להשמדה המונית בחלל. אמנת הירח (Moon Treaty) נחתמה ב-18 בדצמבר 1979 בניו-יורק, ונועדה להפוך את הירח לבין-לאומי ולהסדיר את הפעולות הנערכות עליו.⁵ החלטות נוספות הנוגעות לשימוש בחלל לצורכי השלום נוסחו על-ידי האו"ם, אך לא מנעו מהמעצמות תכנון לפריסת נשק בחלל החיצון, ואף בדיקה בפועל של אמצעים להשמדת לוויינים. יש כמה סוגיות הנוגעות לאסטרטגיה במרחב החלל כגון גיבוש הסכמה רחבה בנושאים משותפים; מתן דין וחשבון על פעולות שונות של הגורמים השונים הפועלים בחלל; שימושים בני-קיימה בחלל וקיום "משילות יעילה במרחב החלל".⁶

בהקשר הזה טוען רם ג'אקו (Ram Jakhu), איש אקדמיה קנדי העוסק בנושאים משפטיים וזכויות אדם, שההסדר המשפטי והפוליטי הבין-לאומי, שאמור להסדיר את פעילות החלל, אינו מספיק כדי להיענות לצרכים הקיימים ולהתמודד עם האתגרים המתפתחים במאה ה-21. לפיכך יש לבחון בדחיפות את הלימות המערכת הקיימת של משילות בחלל (Space Governance) ושמירה על הבטיחות (כפי שנעשה במרחב הימי [המחבר]).⁷ אליגר שדה (Eligar Sadeh), מדען פוליטי ואיש אקדמיה אמריקני, טוען שמדינות העולם צריכות להתייחס להקשר הרחב יותר של הפעילות במרחב הזה כמו מסחר, תועלות לאזרחים ומיסודם במערכת החקיקה וההסדרה המדינתית. כמו כן נדרש להגן על נכסי החלל מפני אימונים שונים כדי שיהיה אפשר להפיק מהם ערך מוסף בתחומי הביטחון, הכלכלה, השימושים לאזרח הפשוט ולמטרות הגנה על הסביבה.⁸

ברחבי העולם פועלות כיום כשבעים סוכנויות חלל. לוויינים לסוגיהם השונים נבנים על-ידי מדינות רבות (יותר מ-65 מדינות מחזיקות בבעלות על לוויינים או שותפות בבניית לוויינים), וכמעט כל מדינה בעולם משתמשת בשירותי לווייניות לצרכים שונים. עם זאת ראוי לציין כי ביכולת השיגור של לוויינים (המוגדרת כיכולת אסטרטגית), יש מספר מצומצם של מדינות (12 בעת כתיבת ספר זה), ובהן גם לישראל. בעשור האחרון הצטרפו גם כמה יזמים פרטיים והחדירו רעיונות חדשניים ספורים לתחום, והבולט בהם הוא אילון מאסק (Elon Musk) בעל חברת Space Exploration Technologies Corporation – SpaceX (המפעילה משגרי לוויינים רב-פעמיים מסוג פאלקון 9 (Falcon 9) הניתנים להנצלה, וחלליות מטען מסוג 'דרגון' (Dragon)).

4 ISA – סוכנות החלל הישראלית, "מושגי חלל".

5 Secure World Foundation, (2013).

6 Eligar Sadeh, "Towards A National Space Strategy," *Astropolitics, The International Journal of Space Politics & Policy*, 8(2-3), (2010), p. 75

7 Ram Jakhu and Joseph Pelton (eds.) *Global space governance: An international study*, Springer Press, 2017, pp. 305-327

8 Eligar Sadeh (ed.), *Space strategy in the 21st Century: Theory and policy*, Routledge, 2013

מערכות ניווט מבוססות לוויין (Global Positioning Satellites) שינו את פני הניווט העולמי, הן בתחום הצבאי והן בתחום האזרחי. כמעט כל מערכות הנשק הימיות תלויות בצורה זאת או אחרת במיקום הניתן להן ממערכות הניווט הלווייניות. תלות זאת הביאה לכך שבנוסף לארצות־הברית (GPS) פיתחו מדינות כמו רוסיה (GLONASS), האיחוד האירופי (גלילאו) וסין (BDS) מערכות ניווט מבוססות לוויין עצמאיות. בתת־פרק "מבצעי תמרון מהים" מודגש הצורך הגובר של ציים להשתתף בתקיפת מטרות ביבשה באמצעות נשק המשוגר מהים, שכן מסלול התקיפה שלו (נשק דוגמת טילי הטומהוק) מבוסס בחלקו הגדול על נתונים מלווייני ניווט, דבר המדגיש את הצורך לחסן מערכות אלה בפני שיבושים אפשריים. במלחמת פוקלנד שבה ניהלו הבריטים מבצע אמפיבי לכיבוש האיים מחדש,⁹ ובמערכת היחסים האסטרטגית המיוחדת שבין בריטניה ובין ארצות־הברית, סיפקה האחרונה לבריטניה תצלומי לוויין לגבי היערכות הכוח הארגנטינאי באיים, וכן על היערכות הצי הארגנטינאי בנמליו.¹⁰

מדינות שברשותן מערכות ניווט מבוססות לוויין משתמשות בטכנולוגיה הזאת כחלק מהפעלת כוח רך, בידוען שהמדינות המשתמשות בהן לצרכים מגוונים רגישות לשלילת יכולת זאת. לדוגמה, מערכת ניווט לווייני שפיתחה סין נועדה לשמש את "יוזמת החגורה והדרך" הסינית, וכמו כן מבטלת את התלות שלה במערכת ניווט הלוויינים הנשלטת בידי ארצות־הברית. סין גם לוטשת את עיניה להיות ספקית בין־לאומית של שירותי לוויינות בשוק שצרכיו הולכים וגדלים. עבור סין, שיגור של לוויינים ומתן שירותי ניווט לווייני הם כלים להשגת השפעה פוליטית על מדינות עולם שלישי, ועל תעשיית הניווט הלווייני באזורה. קישור "יוזמת החגורה והדרך" או "דרך המשי" למרחב החלל, ובמיוחד לתחום הניווט הלווייני, הוא צעד נוסף קדימה בהפיכת החלל למרכיב חשוב יותר בתחרות הגאופוליטית.¹¹

על העלייה בחשיבות מרחב החלל אפשר גם לעמוד לפי המקום שהוא תפס באסטרטגיית הביטחון הלאומי האמריקני של שנות ה־80. יוזמת ההגנה האסטרטגית (Strategic Defense Initiative – SDI) נועדה לפתח מערכת אמריקנית נגד התקפות גרעיניות אפשריות מברית־המועצות, והיא הוכרזה לראשונה בפי הנשיא רונלד רייגן במרס 1983. מכיוון שחלקים ממערכת ההגנה שיזם רייגן תוכננו להתבסס על החלל, כונתה המערכת המוצעת גם בשם "מלחמת הכוכבים", על שם נשק החלל של תמונת קולנוע פופולרית בשם הזה. המערכת נועדה להגן על ארצות־הברית מפני התקפות טילים בליסטיים בין־יבשתיים סובייטיים (ICBM) על־ידי יירוט הטילים בשלבים השונים של מסלולם.

⁹ ראו בתת־פרק "ניתוח אירוע – מלחמת פוקלנד".

¹⁰ Christoph Bluth, "Anglo-American Relations and the Falklands Conflict", In: A. Danchev (ed.) *International perspectives on the Falklands conflict*, Palgrave Macmillan, London, 1992, pp. 203–223.

¹¹ "China's Space Silk Road", Belt and Road Initiative, (2018).

השערה שרווחה בעבר גרסה ש"יוזמת ההגנה האסטרטגית" היא שגרמה לברית- המועצות להגדיל את תקציבה הביטחוני, ובעקבותיה לקריסה כלכלית שהביאה בהמשך להתמוטטותה. רוב העדויות והמחקרים שנערכו לאחרונה אינם תומכים בהשערה זאת.¹²

ב-2011 אישר ממשל הנשיא ברק אובמה לפרסום אסטרטגיית ביטחון לאומי למרחב החלל שנכתבה על-ידי גורמי הפנטגון ומשרד מנהל הביון הלאומי (Office Director National Intelligence – ODNI), אך היא הייתה ביטחונית בעיקרה.

במרס 2018 פרסם ממשל הנשיא דונלד טראמפ את תמצית האסטרטגיה האמריקנית הלאומית בתחום החלל. המסמך מדגיש את האינטרסים האמריקניים בראש ובראשונה (America First), את יחסי הגומלין הדינמיים והשיתופיים בין מגזרי החלל הביטחוניים, המסחריים והאזרחיים (הנעדרים מאסטרטגיית 2011 – ממשל אובמה), ואת תרומת האמצעים האמריקניים במרחב החלל לשמירה על השלום העולמי.¹³ עם זאת, יכולות החלל אינן מצוינות כמרכיב בולט לשימוש באסטרטגיה הימית האמריקנית (A Cooperative Strategy for the 21st Century Seapower) שהתפרסמה ב-2015.

לעומת זאת, במסמך האסטרטגיה הימית של צרפת שפורסם ב-2015 מובא פרק המתייחס לצורך לפקח על המרחב הימי הצרפתי (Monitor our Maritime Areas) ולנטר אותו, ומפורטים התחומים שבהם תשקיע צרפת מאמצים לשפר את יכולתה בתחום. בהקשר לכך החלל זוכה להתייחסות, ומתואר הצורך להעריך את הדרישות למעקב לווייני באזורים ימיים כאחת מהפעולות לשיפור יכולת הפיקוח והניטור הצרפתית במרחב הימי שלה.¹⁴ הדוקטרינה הצבאית של רוסיה מ-2010 קבעה שהבטחת עליונות בחלל היא "גורם מכריע" בהשגת יעדיה האסטרטגיים של רוסיה.

למרות החשיבות הרבה של מרחב החלל באסטרטגיה הימית, אין עדיין הכרה גורפת מצד גורמים האחראים לכתיבת האסטרטגיה הימית ביכולות שאמצעים במרחב החלל יכולים לתרום לאסטרטגיה הימית, ובמיוחד בקשר לשליטה ימית (Control of the Sea). כך לדוגמה, באסטרטגיה הימית של צרפת הפרק שעניינו "חיזוק השימוש בכלי מעקב" (Strengthen the Use of Surveillance Tools), פותח בצורך של "פריסת מכ"מי מעקב חדשים ומודרניזציה של ציוד קיים, המבוססים על ניסויים של מכ"מי תדירות גבוהה (HF)", ורק בהמשך מציין כמי שקפאו שד ש"תעשיית החלל מחפשת תגובה טובה יותר לדרישות הממשלה למעקב ימי: מכ"ם או דימות לוויין אופטיות, מערכת מידע אוטומטית (AIS) מרחבית ותקשורת לוויינית".¹⁵

¹² Pavel Podvig, "Did Star Wars Help End the Cold War? Soviet Response to the SDI Program", Russian Nuclear Forces Project, Working paper, March 17, 2013, p. 19.

¹³ Monica Smith, "White House Releases Fact Sheet on New National Space Strategy", SpacePolicyOnline.com, March 24, 2018.

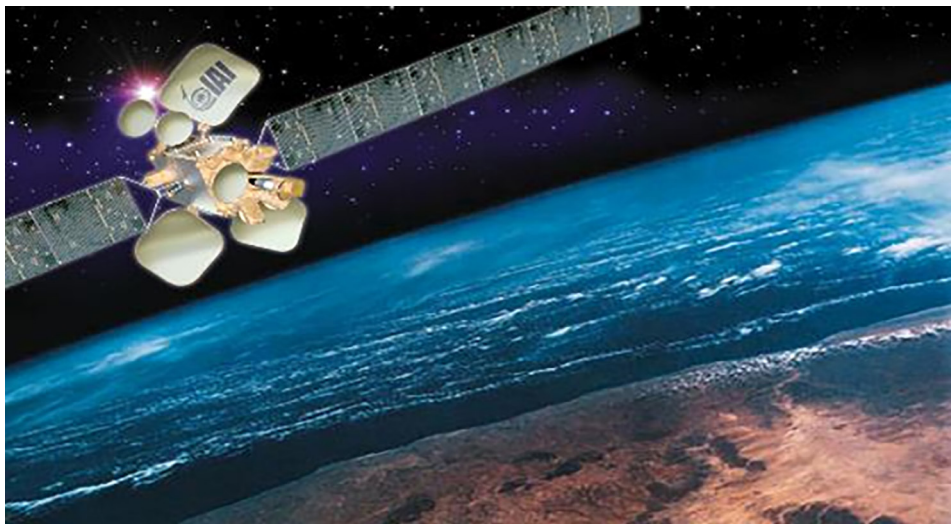
¹⁴ France Premier Ministre, national strategy for the security of maritime areas, Adopted by the inter-ministerial sea committee on 22 October 2015, p. 15.

¹⁵ ibid, p. 48.

בהקשר למודעות הימית, טכנולוגיות החלל יכולות לספק תרומה חשובה מאוד לתמיכה בתפקידה של המדינה בהעלאת הפיקוח בתחום הימי בעידן של תחרותיות ימית. מערכת זיהוי אוטומטי, הידועה בראשי התיבות AIS, נמצאת בשימוש בכלי שיט ובשירותי בקרת תעבורת כלי שיט לצורך זיהוי ומיקום כלי שיט באמצעות תשדורות מידע אלחוטיות עם כלי שיט אחרים. המידע המגיע ממערכת הזיהוי האוטומטי משלים את זה המתקבל ממערכות הגילוי החופיות של מדינות המבוססות בעיקרם על מכ"ם ימי ותצפיות חוף. וזאת כדי לחזק את מערכת השליטה והבקרה המדינית שאמורה לסרוק שטחי ים גדולים יותר בעקבות הרחבת זכויותיה של המדינה בשימוש במים הכלכליים. החלק המיידי של מודעות ימית תלוי ביכולת הפיקוח, המעקב וההשגחה (Surveillance) של מדינה השוכנת לחוף הים, יכולת הנתמכת על-ידי מערכת ה-AIS. המערכת הזאת מאפשרת כיום לעקוב אחר תנועותיהן של יותר מ-60 אלף כלי שיט השטים על-פני שבעת הימים בעולם.

ההתבסס על מערכת משולבת של מכ"ם (Signature Aperture Radar – SAR) ולוויינים בעלי יכולת דימות (Imaging) אופטית, יכולה מדינה כמו ישראל לקבל תגובה או פתרון מקיפים או יעילים לשירותי הניטור הימי (ראו: איור 19). כך לדוגמה, מכ"ם (בניגוד ללווייניות מבוססת אופטיקה) יכול לגלות מטרות בים בכל תנאי מזג אוויר וראות, ואילו חיישנים אופטיים יכולים להשלים את המשימה על-ידי גילוי וזיהוי כלי שיט בעלי חתימה מכ"מית נמוכה מאוד.

מתוך הבנת החשיבות הגאואסטרטגית שמרחב החלל מעניק למדינות הפועלות ושולטות בו, אך טבעי שבעשורים האחרונים התפתחו אמצעים המיועדים לפגוע ביכולות אלה ולנטרן. האמריקנים היו הראשונים להדגים יכולת כזו כבר ב-1985. הסינים התחילו ביירוט לוויינים בחלל, ובינואר 2007 ערכו הדגמת יכולת כזאת באמצעות פגיעה בלוויין

איור 19: לוויין תצפית מבוסס מכ"ם (SAR)

של מזג אוויר סיני.¹⁶ הודו, הרואה עצמה כמעצמה עולה, הדגימה השמדת לוויין הודי שנע במסלול בגובה של כ־300 קילומטר, ובעקבות כך גרמה לכמות שברים שהתפזרה בחלל וזכתה לגינוי מצד גורמים רבים בעולם.¹⁷ אירועים אלה רק מדגישים את החשיבות שהמרחב הזה תופס בתחום הגאופוליטיקה, ומחייב בין היתר שהמסגרות האקדמיות בתחום מדעי המדינה יחסים בין־לאומיים יפתחו מומחיות בנושא באמצעות מסלולי לימוד אקדמיים מתאימים.¹⁸

גישת ישראל לפעילות במרחב החלל החיצון נובעת בעיקר מעמדתה במערכות האזוריות והעולמיות. כמדינה קטנה ומאוימת ישראל שואפת להבטיח את ביטחונה הלאומי. החלל, בדומה לתחום הימי, מספק עומק אסטרטגי על־ידי הרחבת שטח הפעילות הרבה מעבר לגבולות הגאוגרפיים של המדינה. הצורך של ישראל להגיב למעגל רחב של מדינות המקיפות אותה, מעבר לשכנותיה המיידיות, כמו גם לאינטרסים הלאומיים והביטחוניים שלה, דורש שליטה בתחום החלל. החתימה על הסכם השלום עם מצרים ב־1979 ועם ירדן ב־1994 הקטינה את האיומים מסביבתה הקרובה של ישראל, אך החל בתחילת שנות ה־90 של המאה ה־20 גברו על ישראל האיומים ממדינות מעגל שני ושלישי כמו איראן של ח'ומייני ועיראק של צדאם חוסיין.

המצב הזה יצר אתגר עבור שירותי המודיעין הישראליים לאיסוף מודיעין חיוני. ההזדמנות לראות את שטח האויב מן החלל היא אפוא פתרון תפעולי וטכנולוגי לבעיה הגאואסטרטגית שישראל ניצבת בפניה. אלוף ישראל טל מצוין בספרו **ביטחון לאומי – מעטים מול רבים**, שנכח השטחים שישראל פינתה בהסכם השלום עם מצרים והתפתחות האיום הטילי עליה, נותרו שני מרחבים שבהם ישראל יכולה להשיג עומק אסטרטגי: מרחב החלל ומרחב הים.¹⁹ שימוש במרחב החלל וניצול העומק האסטרטגי שהמרחב הימי מקנה לישראל הם ללא ספק יסודות הכרחיים בכל תפיסת ביטחון ישראלית עתידית.

המרחב הקיברנטי (סייבר) והשפעתו על המרחב הימי

המרחב הקיברנטי (או בכינויו "מרחב הסייבר") הוא מרחב וירטואלי במהותו, שבו נערך עיבוד מידע אלקטרוני (נתונים) הכולל תשתית אחת או יותר של טכנולוגיות מידע. זהו מרחב מטפורי של מערכות מחשב ורשתות מחשב שבהן נאגרים נתונים אלקטרוניים ומתבצעת

¹⁶ Craig Covault, "China's Asat Test Will Intensify U.S.-Chinese Faceoff in Space". *Aviation Week*, 21 January, 2007.

¹⁷ Sandeep Unithan, "India Attains The Capability to Target, Destroy Space Satellites in Orbit Anti-Satellite Capability Can Target Space Satellites and Act As Deterrent Against India's Powerful Neighbors". *India Today*, 28 April, 2012. Updated: 2019.

¹⁸ ראו לדוגמה התוכנית שמציעה אוניברסיטת מגיל (University McGill) שבקנדה, הנקראת בשם "לימודי משילות בחלל הגלובלי" (Study Governance Space Global).

¹⁹ טל, 1996.

תקשורת מקוונת והידודית (Interactive), ללא תלות במיקום הגאוגרפי של המשתמשים במרחב הזה.²⁰

בבואנו לבחון את הקשר שיש למרחב הסייבר על תחום היחסים הבין-לאומיים וההשפעה עליו, אחד הדברים החשובים ביותר הוא הבנת התהליכים המתרחשים בעולם הממוחשב, ויחסי הגומלין שלהם עם סוגיות הביטחון הלאומי. אפשר להגדיר את מאפייני המרחב הקיברנטי כך: המרחב הזה אינו חלק מהטבע אלא נוצר בידי בני האדם, ולא היה קיים ללא טכנולוגיות המידע שפותחו בעשרות השנים האחרונות. זהו מרחב מוחשי הרבה פחות מהמרחבים האחרים (יבשה, ים, אוויר וחלל), הוא מורכב מכל הרשתות הממוחשבות בעולם ומכל נקודות הקצה שמחוברות אל אותן רשתות, ואלה נשלטות באמצעות פקודות העוברות בהן. במרחב הסייבר מתרחשות תופעות ופועלים בו בני האדם.²¹

ההיבטים האסטרטגיים של המרחב הקיברנטי מתייחסים לשלושה יתרונות משמעותיים שהם מציעים למשתמשים במרחב זה בהיבט ההתקפי: מתקפת סייבר היא בעלת סיכון נמוך לתוקף עצמו; נגישות "הנשק" ודיוק הפגיעה שלו הופכים את ההתקפות לזולות, קלות לביצוע; יעילות יותר הן עבור מדינות והן עבור שחקנים לא-מדינתיים.²² התקפות סייבר נערכות על-ידי ארגוני טרור, מדינות עוינות, פעילים פוליטיים וכמובן גורמים פוליטיים לשם רווח כלכלי. החשיבה על המרחב החדש יחסית, שחדרה למערכת הבין-לאומית, עתידה לשנות בעתיד הקרוב את האופן שבו מדינות וגופי הביטחון שלהן, כמו גם שחקנים אחרים במערכת, יילחמו זה בזה.²³ מכאן עולה שהמרחב הקיברנטי של היום מעניק יתרון ברור להתקפה על-פני ההגנה. התקפה קיברנטית אינה כוללת פגיעה קינטית בתשתית הפיזית שעליה בנוי המרחב, אלא משתמשת בכלי נשק מסוג תוכנה וחומרה. לנוכח מאפיינים אלה, עצם זיהוי תקיפה קיברנטית איננו פשוט (תסמינים זהים משותפים לתקלות ולתוצאות של חדירה בלתי מורשית למשאבי המחשב). על כן, קשה מאוד להעריך את זהות החוזר ומטרתו.

ההגנה מפני איום קיברנטי צריכה להתחיל מהמכנה המשותף הנמוך ביותר שלו – חדירה בלתי מורשית למערכת ממוחשבת. ההגנה צריכה להיות ממוקדת במאמצים טכנולוגיים לזהות חדירה בלתי מורשית, לאתר את מקור הבעיה, להעריך את הנזק הנגרם,

²⁰ המושג "cyberspace" – מרחב קיברנטי – הופיע לראשונה בספרות המדע הבדיוני. מרכיביו הלשוניים הם space+cyber. המילה cyber מקורה במילה היוונית kybernetes, שפירושה "הגאי". יישומה המודרני הופיע לראשונה במושג cybernetics, שהוצג על-ידי המתמטיקאי נורוורת וינר (Wiener) (Norbert) בספר שכתב ב-1948 כדי לתאר שליטה, בקרה ותקשורת בעולם החי או בעולם המכונות. ליאור טבנסקי, "לחימה במרחב הקיברנטי: מושגי יסוד", **צבא ואסטרטגיה**, 3(1), (2011), עמ' 6.

²¹ שם, עמ' 65–80.

²² לפי הגדרת המוסד הלאומי האמריקני לסטנדרטים וטכנולוגיה (National Institute of Standards and Technology – NIST) "התקפה דרך המרחב הקיברנטי, מכוננת לשימוש ארגוני במרחב הקיברנטי לצורך שיבוש, השבתה, השמדה או שליטה בזדון בסביבת / תשתית מחשוב; או הרס של שלמות הנתונים או גניבת מידע מבוקר".

²³ Peter Dombrowski, and Demchak, C. Chris, "Cyber War, Cybered Conflict, and The Maritime Domain". *Naval War College Review*, 67(2), (2014), p. 7

כניסתו למערכות המחשוב והתפשטותו לרשת, ולשחזר את הנתונים שנפגעו. מגבלות ההגנה הן רבות מכיוון שנפח הפעילות עצמו מציב את המתגונן בעמדת נחיתות. הביזור של משאבי מחשוב ורשתות מאתגר כל ניסיון לזהות את גבולות תחומי האחריות. מערכות תעשייתיות מנצלות את יתרונות המחשוב, ובכך פותחות פתח לפגיעות, ולפיכך הנטל של ההגנה הפסיבית הולך וגדל.

המרחב הקיברנטי פתח אפיקים חדשים, והוסיף שכבות נוספות של מורכבות למדיניות ולאסטרטגיה בת זמננו, ואפשר להבחין בכך שהוא משפיע יותר ויותר על השיקולים האסטרטגיים של המעצמות המרכזיות במערכת הבין לאומית. לדוגמה, במסיבת עיתונאים ב-14 ביוני 2016 הסכימו שרי הברית של נאט"ו רשמית לכלול פעולות סייבר בין יתר יכולות הלחימה של הברית, יחד עם יכולותיה באוויר, ביבשה ובים, ולהגביר את ההגנה על רשתות המחשבים שלה.²⁴ אליסון ראסל (Alison Lawlor Russell) מבית הספר למדעי המדינה במכללת מרימק (Merrimack College), מציינת שמרחב הסייבר הוא חיוני למבצעים הימיים המודרניים וללוחמה המודרנית מאחר שהוא מחזק את הפיקוד והשליטה של כוחות ימיים שחיוניים לכלל המבצעים של הצי.²⁵ נוסף על כך, היא משתמשת בהשאלה בצורת הלחימה הימית המכונה "מניעת גישה והכחשת אזור" (A2/AD) למרחב הקיברנטי.²⁶ היא בוחנת כיצד פעולות אסטרטגיות מהסוג המצוין לעיל יכולות לנתק מדינות מהמרחב הקיברנטי באמצעות תקיפה בשכבות הפיזיות או הלוגיות של מרחב הקיברנטי, ושימוש בו ככלי כפייה בדיפלומטיה (Coercion). דוגמה לשימוש כזה אפשר למצוא בכתבתו של זק דופמן (Zak Doffman) אחרי הפלת המל"ט האמריקני על-ידי כוחות איראניים במפרץ הפרסי ביוני 2019. לדבריו: "ארצות-הברית תוקפת את איראן ללא טילים אלא באמצעות סייבר – ותקיפה זו היא בבחינת "משנה כללי המשחק" (Game Changer), ולא מסלול פעולה משני".²⁷ גם גיא פאגלין מעלה את השאלה בקשר למונח ההרתעה ב"מהפכת המרחב החמישי", ותוהה אם ניתן לייצר את "נשק יום הדין" בעולם הסייבר הודות ליכולת להגיע לכל מקום בזמן אמת באמצעות הרשת.²⁸

זה כמה שנים דן הארגון הימי הבין לאומי (IMO) בהשלכות האפשריות של התקפות סייבר על הסחר העולמי. ביוני 2017 פרסם הארגון הנחיות ראשוניות בניהול סיכונים בתחום הסייבר הימי, מתוך כוונה לספק מסגרת למנוע התקפות סייבר בקנה מידה גדול.

²⁴ Anna Ferrara, and David Inserra, "NATO Designates Cyber as Official Domain for Warfare", *The Daily Signal*, 29 June, 2016

²⁵ Alison Lawlor Russel, "The Implications of Cyberspace for Naval Strategy and Security", in: Joachim Krause and Sebastian Bruns (eds.), *Routledge handbook of naval strategy and security*, Routledge, 2016, p. 199

²⁶ Alison Lawlor Russel, *Strategic A2/AD in cyberspace*, Cambridge University Press, 2017

²⁷ Zak Doffman, "U.S. Attacks Iran With Cyber Not Missiles – A Game Changer, Not A Backtrack", *Forbes*, June 23, 2019

²⁸ גיא פאגלין, "מרוץ החידוש" – טכנולוגיות מסחריות וצבאיות באמצעי לחימה – נקודת האיוון המתאימה, קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה והמכללה לביטחון לאומי, ינואר 2018, עמ' 84.

ניהול הסיכונים שיש לעשות כולל "תהליך זיהוי, ניתוח, הערכה ותקשורת של סיכון הקשור בסייבר, וקבלה, הימנעות, העברה או צמצום לרמה מקובלת ובהתחשבות בעלויות ויתרונות של פעולות שננקטו לבעלי העניין".²⁹ היעד שהגדיר הארגון הוא ספנות שתהיה בטוחה (Safe) ומאובטחת (Secure), ובהפעלתה תהיה עמידה לאיומים במרחב הסייבר.³⁰ הארגון טוען שאפשר לשלב את ההנחיות בתהליכי ניהול סיכונים קיימים, והן משלימות את שיטות ניהול הבטיחות והאבטחה שכבר הוקמו על-ידי הארגון הימי הבין-לאומי. הוועדה לבטיחות הימית של הארגון הימי הבין-לאומי אימצה החלטה הנוגעת לניהול סיכונים סייבר ימי במערכות לניהול בטיחות. ההחלטה קוראת למדינות החברות להבטיח שהתייחסות מתאימה לסיכונים סייבר במערכות ניהול הבטיחות הקיימות תיעשה לא יאוחר מ-1 בינואר 2021.³¹ הארגון פיתח והגדיר קווים מנחים כלליים המספקים המלצות ברמת המדיניות בנוגע לסייבר ימי וניהול סיכונים כדי להגן על המשלוח מפני האיומים הנוכחיים והמתפתחים של איומים ופגיעות.³²

ביוני 2017, תקופה קצרה לאחר פרסום הנחיות הארגון הימי הבין-לאומי, נפגעה חברת הספנות הדנית 'א'פ מולר ומארסק' (A. P. Moller & Maersk), אחת מחברות הספנות הגדולות בעולם, מתקיפת סייבר שכונתה 'פטייה' (Petya). התקיפה התבצעה דרך תוכנת Microsoft Windows המכונה בשם Eternal Blue, שתקפה אלפי מחשבים של החברה ברחבי העולם. החברה נאלצה לסגור מערכות כדי להכיל את ההתקפה. אף-על-פי שהאוניות שלה היו מסוגלות עדיין להפליג בבטחה, יחידת הטרמינלים שלה לא הייתה מסוגלת לטפל במטענים באתרים שונים ברחבי העולם, ואוניות בנמלים כמו רוטרדם ולוס אנג'לס התעכבו ביציאתן. למרות שהתקיפה שויכה לשירותי הריגול של רוסיה, ויעדיה היו כלפי ארגונים וחברות אוקראיניים, היא פגעה במדינות כמו צרפת, גרמניה, איטליה, פולין, רוסיה, בריטניה, ארצות-הברית ואוסטרליה, גם אם ההערכה הרווחת היא ש-80% מכלל ההשפעות היו באוקראינה.³³ הנזק הישיר שנגרם לחברת 'מארסק' מהתקיפה הסתכם בכ-300 מיליון דולר, אך הנזק העקיף היה גבוה הרבה יותר. התקיפה הזאת הדגימה את המשמעות החמורה של תקיפות במרחב הקיברנטי על אוניות, נמלים ותשתיות ימיות, שעלויות לשבש את הסחר העולמי, ולהוות ממד נוסף של טרור ימי שלא הוכר עד כה, ואשר המדיניות והאסטרטגיה הימית צריכות להתמודד עימו.

שני אירועים נוספים הממחישים מצד אחד את התלות של הספנות העולמית במרחב הקיברנטי, ומן הצד האחר את פגיעותה לתקיפות במרחב הזה הם התקיפה שבוצעה נגד

²⁹ The process of identifying, analysing, assessing and communicating a cyber-related risk and accepting, avoiding, transferring or mitigating it to an acceptable level, considering costs and benefits of actions taken to stakeholders

³⁰ International Maritime Organization – IMO, [Maritime cyber risk](#)

³¹ .ibid

³² [The Guidelines on Cyber Security Onboard Ships Version 3](#)

³³ Ellen Nakashima, "Russian Military was Behind 'NotPetya' Cyberattack in Ukraine, CIA concludes", [The Washington Post](#), 13 Jan., 2018

חברת השילוח הימית השנייה בגודלה בעולם חברת MSC (Mediterranean Shipping Co.) בתקופת מגפת הקורונה ב־2020, והתקיפה המיוחסת לישראל על נמל בנדר עבאס באיראן כתגובה לתקיפות המיוחסות לאיראן על תשתיות המים בישראל.³⁴ במענה לתקיפה על חברת השילוח הימית של חברת MSC ב־10 באפריל 2020, הופסקה פעולת אתרי האינטרנט של החברה מחשש לתקיפת סייבר נגדם. יש לציין כי החברה מאפשרת ללקוחותיה לעקוב אחר משלוחי מכולות שלהם, דבר שחשיבותו עלתה במהלך משבר הקורונה.³⁵

בשנים הקרובות עתידים להתחיל בניסויים ובהמשך בהפעלה סדירה של אוניות סוחר אוטונומיות, או אוטונומיות למחצה (– Maritime Autonomous Surface Ships (MASS)).³⁶ פגיעות כלי שיט מהסוג הזה לתקיפות סייבר היא גדולה, ואף עלולה להוביל להשתלטות מרחוק על כלי השיט, משום שהוא נעדר אנשי צוות שיכולים להגיב לתקיפת סייבר, והדבר עלול ליצור בעיות בטיחות וביטחון חמורות ביותר.³⁷ הארגון הימי הבין־לאומי קבע לעצמו שבאמצעות התוכנית האסטרטגית שלו לשנים 2018–2023 יבחן את הנושא לרבות הרגולציה שתידרש בנוגע לספינות שטח ימיות אוטונומיות.³⁸

הגנה על מערכות ורשתות מידע לאומיות וימיות מחייבת היערכות הגנתית מתאימה בתחום הזה כדי למנוע מהתקיפות לחדור למערכות שאליהן כוונו. כמו כן נדרש לקיים הערכת מצב ברמה ביטחונית לאומית וכן במסגרת הצי (חיל הים וצי הסוחר), ולהידרש לנושאים הבאים:

- בחינת הצורך בהקמת יכולת סייבר התקפית כדי להרתיע יריבים מלתקוף את המדינה, או את חיל הים וצי הסוחר, ולמקרה שבו ההרתעה לא פעלה לאפשר תגובה בסוגה (In Kind).
- היערכות לשיפור ביכולות ההתגוננות בתחום הסייבר מתוך הנחה שהיריב יצליח להגדיל את טווח התקיפה ואת דיוקה. הדבר חשוב ביותר לציים שמערכת השליטה והבקרה שלהם היא בעלת קישוריות (Connectivity) רבה, מה שהופך אותן לפגיעות יותר לסוג הזה של איום.

³⁴ Ronen Bergman and David M. Halbfinger, "Israel Hack of Iran Port is Latest Salvo in Exchange of Cyberattacks", *The New York Times*, 19 May, 2020

³⁵ Greg Miller, "MSC Sites Down: Carrier Not Ruling Out Cyberattack", *American Shipper*, 10 April, 2020

³⁶ Autonomous surface ships (MASS) are seaborne vessels that transport either containers or bulk cargo over navigable waters with little or no human interaction

³⁷ .ibid

³⁸ .IMO, Media Center, Autonomous shipping

התמודדות ישראל במרחב הימי עם האיומים במרחב הקיברנטי

בהיות ישראל מדינה הנשענת באופן מסיבי על טכנולוגיית התקשורת והמחשבים, היא פגיעה במיוחד לתקיפות סייבר, ומשמשת מטרה לאויביה בתחום הזה. ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו הכריז שתקיפות סייבר הן "אחד מארבעת האיומים העיקריים לישראל"³⁹. עוד קודם לכן הוקם במאי 2011 "מטה הסייבר הלאומי" שייעודו לשפר את ההגנה על התשתיות הלאומיות החיוניות ולאבטח אותן, במידת האפשר, מפני התקפות סייבר.⁴⁰ צה"ל עשה צעד חשוב בהכירו ב־2009 במרחב הקיברנטי כמרחב אסטרטגי ואופרטיבי חדש, והקים את "מטה הסייבר" המטכ"ל לתיאום והכוונה של פעולותיו במרחב.

ההתחום הצבאי של הלחימה במרחב הקיברנטי לתחום האזרחי. בעשורים האחרונים גבר השימוש של גורמי ספנות ונמלים, הן בכלי השיט והן בנמלי הים, במערכות המתבססות על מחשבים המשולבות בין ובין עצמן, ומפעילות באופן עצמאי תהליכים, ציוד ותתי־מערכות. עם העלייה ברמת האיום בתחום הסייבר ברשתות השונות מחויבים גורמי הספנות והנמלים לערוך ניהול סיכונים שיטתי בקשר לעבודה ברשת, ובמיוחד ככל שטכנולוגיית המידע (Information Technology – IT) והטכנולוגיה התפעולית (Operation Technology – OT) משולבות ביניהן. הסכנה היא שתקיפה במרחב הקיברנטי עלולה לגרום לכשלים תפעוליים, בטיחותיים או ביטחוניים עקב הפסקה באספקת המידע או בתפקוד המערכות.

חשוב לציין שעולם התקשורת (תקשורת ובקרה) בתחום הספנות והנמלים מאורגן ומנוהל בידי חברות שחלקן בין־לאומיות שאינן בשליטת המדינה. רשת האינטרנט, שהיא מרכיב מרכזי ומתפתח במרחב הזה, בנויה בצורה מבוזזת כדי לאפשר את המשך ההתפתחות של טכנולוגיות המידע והשימוש ביישומים חדשים המנצלים את התשתית הפתוחה של הרשת הזאת (העברת תמונות, וידיאו וקול על־גבי תשתית האינטרנט). כפי שבמרחבים אחרים מתנהלים מאבקים על השליטה בהם, גם במרחב הזה מתרחשים וצפויים להתרחש מאבקים וסכסוכים.⁴¹

גם מגזר הנמלים והספנות בישראל (בעיקר בנמלי חיפה ואשדוד) חווה ביוני–יולי 2019 שיבושים בהפעלת מנופי הנמל ובמכולות בשטח הנמל בשתי מערכות המתבססות על מערכת הניווט הגלובלית (GPS). מערכות אלה משמשות לתפעול העגורנים ולאיתור המכולות במרחבי הנמל. בעקבות ההפרעות האלה בחרו המפעילים בהפעלה ידנית של המנוף ונגרמו עיכובים בתהליך הפריקה. אין הסבר ודאי לפשר התופעה, ועוד פחות מכך לעיתויה, אולם אחד ההסברים שעשויים להיקשר לכך הוא תקיפת סייבר של גורם בעל עניין, כנראה זה אין אפוא ודאות שהשיבושים בחיפה נגרמו בידי מי המציים הזרים, ברם

³⁹ ברק רביד, "השב"כ ומטה הסייבר נאבקים מי יילחם בהתקפות מחשבים, נתניהו נמנע מהחלטה" **הארץ**, 21 ביוני, 2014.

⁴⁰ שם.

⁴¹ טבנסקי, 2011, עמ' 80–85.

אפשרות כזאת קיימת, והיא מצביעה על איום מתמיד המגיע ממרחב הסייבר נגד פעילות הספנות.⁴²

במרחב הימי תכנון התגובה לאיום הסייבר צריך לבוא לידי ביטוי בהדרכה, בניית כלים טכניים נגדיים, ותפעול ברמת הארגון הדרוש להגנה על הסייבר באותו כלי שיט. החשיבה או התכנון צריכים להיות משולבים בתוך מבנה הצי המסורתי.⁴³ יהודה איתן, החוקר את הנושא במרכז חיפה לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, מציין:

במרחב הימי המודרני טכנולוגיות מבוססות מחשב, הכוללות מערכות של הנחיה, חישה, בקרה, שליטה ותקשורת, כמו גם זיקה בין הפלטפורמות של כלי השיט לתשתיות החוף (כמו נמלים), חיוניות לשם יצירת תפוקה והגדלת היעילות. המבנה הגלובלי של ענף הספנות יוצר מצב שבו לפגיעה בנמל מסוים או בחברה מסוימת עלולה להיות השפעה גלובלית.⁴⁴

מהבחינה הזאת יש חשיבות רבה לכך שישראל תגדיר באסטרטגיה הימית שלה את אותן תשתיות בתחום הספנות והנמלים שהן אסטרטגיות, ותשמור את הפעלתן בידיים ישראליות. בהקשר הזה במרכז למחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה עלתה כמה פעמים לדיון העברת ההפעלה של נמל המפרץ בחיפה לידי חברה סינית כחלק מהיעדרה של מדיניות ואסטרטגיה ימית לישראל. בתחום הלוחמה במרחב הקיברנטי יצוין, שהפקדה בידי חברה סינית שתתפעל את נמל המפרץ, את תכנון מערכות התקשוב של הנמל ואת הממשקים שלהן אל המערכות הממשלתיות ששולטות על הנמלים, כמו סמיכותן לבסיס העיקרי של חיל הים בחיפה, היא בבחינת "פרצה קוראת לגנב". בדיונים שנערכו חזרה ועלתה הבעיה שישראל חסרה הן את התהליך והן את המנגנון להתמודדות עם סוג כזה של בעיות והחלטות.⁴⁵

⁴² Joe Charlaff, [Port cranes GPS signals blocked](#), *Dredging and Port Construction*, August 5, 2019.

⁴³ Dombrowski and Demchak, 2014, p. 7.

⁴⁴ איתן יהודה, "ההיבט הימי של לוחמת סייבר", *הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2016*, אוניברסיטת חיפה, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, 2017, עמ' 114–126.

⁴⁵ הרחבה ראו: *אהוד גובן, היבטים גאואסטרטגיים בתפעול הנמל 'הסיני' בחיפה*, קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה והמרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה, ינואר 2020.

אסטרטגיה, דוקטרינה ואסטרטגיה ימית – מינוח והמשגה

בפרק הזה יונחו היסודות למושגים ותפיסות אחדים שהם חלק מעולם התוכן של האסטרטגיה הימית בת זמננו. ההמשגה חיונית בכל תהליך למידה שבו רוצים להבחין בין תופעות, לתאר תופעה מסוימת או להגדיר אופן פעולה ייחודי.

התפתחות האסטרטגיה על מרכיביה השונים

לורנס פרידמן (Lawrence Freedman), פרופסור ללימודי מלחמה בקינגס קולג' בבריטניה מחבר הספר על ההיסטוריה של האסטרטגיה כותב:

כל אחד זקוק לאסטרטגיה: מצביאים צבאיים, מנהלי תאגידים גדולים, מנהיגי מפלגות פוליטיות, מכולם מצפים שיחזיקו באסטרטגיות, אבל בתקופתנו שום ארגון רציני לא יכול לתאר לעצמו להתקיים ללא אסטרטגיה [...] למרות הבעיות של מציאת דרכי פעולה בעולם של חוסר ודאות ובלבול, גישה אסטרטגית עדיין נתפסת כעדיפה מפני טקטית, או בחירה אקראית בדרך מסוימת. הימצאותה של אסטרטגיה מאפשרת להתבונן מעבר לאירועים בטווח הקצר והפשוטים כדי לצפות לטווח הארוך והחיוני, לטפל בסיבות במקום בסימפטומים, ולראות את היער במקום את העצים.¹

אכן דבריו הם תיאור הולם להסכמה הרחבה הרווחת בימינו בדבר הצורך באסטרטגיה בתחומים רבים ומגוונים, גם אם ההבנה הזאת לא הייתה תמיד קיימת. לכן ראוי בפרק הזה לבחון את שורשיה ההיסטוריים של האסטרטגיה, ובמיוחד בעולם התוכן הצבאי.

אסטרטגיה צבאית היא שם כולל לכל רמות התכנון והביצוע של מלחמה או לוחמה. האסטרטגיה עוסקת בתכנון וניהול מערכות מלחמה צבאיות המורכבות בדרך כלל מכמה קרבות, תנועתם ופריסתם של כוחות צבאיים, ובמיוחד שיטות להטעיית האויב. ההגדרות המקובלות למונח "אסטרטגיה" לפי מילון אוקספורד הן: "תוכנית פעולה שנועדה להשיג מטרה ארוכת טווח או כוללת", "אמנות התכנון והכוונה של פעולות צבאיות ותנועות כלליות במלחמה או בקרב", "תוכנית להכוונת הפעולות והתנועות הצבאיות".²

המקור המוקדם והחשוב ביותר להבנת המונח "אסטרטגיה" הוא ביוון העתיקה במאה ה־5 לפנה"ס – תקופת ההאָרָה היוונית (Greek Enlightenment). התקופה התאפיינה בין

¹ Lawrence Freedman, *Strategy, A history*, New York: Oxford University Press, 2013, IV

² *Oxford Learner's Dictionaries*. "Strategy"

היתר בפעילותם של פילוסופים יוונים מפורסמים, לצד מאבקים פוליטיים קשוחים. ניצנים ראשונים של חשיבה אסטרטגית אפשר למצוא כבר בגיבורי הומרוס (Homers) (תחילת המאה ה-9 עד סוף המאה ה-8 לפנה"ס) בשני האפוסים (הסיפורים המיתולוגיים) הגדולים – איליאדה ואודיסאה. באפוסים אלה מתוארים מנהיגים כמו אכילס ואודיסאוס שהתאפיינו ביכולות מנוגדות: יכולת רטורית משובחת מחד גיסא, לצד יכולת החלטה וביצוע שאינם פחותים ממנה מאידך גיסא. עם זאת, בתקופת הנאורות היוונית קטן השימוש בהיוועצות עם האלים בני האלמוות, וגבר הדגש שהושם בהתנהגות הגורם האנושי והחלטותיו. מקור המונח במילה היוונית סטרטגוס (Strategos) שמשמעה "גנרל" או "מצביא" שהתגבש באתונה במאה ה-5 לפנה"ס. המונח מורכב מהמילים Stratos שמשמעותו מחנה צבאי פרוס על-פני שטח, ו-Agein שמשמעותו להנהיג. היוונים התייחסו באותה עת למילה אסטרטגיה כאל "ידע כללי" (Strategike Episteme), או ה"חוכמה הכללית" (Strategon (Sophia). הם כינו את מה שנוהגים לכנות כיום "ניהול המלחמה" בשם Techne Taktike שכלל לצד המונח טקטיקה גם את הרטוריקה והדיפלומטיה.³ אסטרטגיה כללה גם את "הידע" של המצביא, או את מה שמקובל לכנות היום "אמנות המלחמה". מועצת המלחמה האתונאית הייתה מורכבת באותה עת מעשרה Strategoi שהיו אמורים להוביל את הצבא, להילחם בעזרת יחידות העילית שלו ולהיות בעלי מחויבות מוחלטת לתוצאותיה.

ההיסטוריון היווני הנודע תוקידידס (Thucydides) 460–395 לפנה"ס נתפס כראשון ההיסטוריונים המדעיים, ואחד הראשונים שאיננו מסתמך בהסבריו על מעשים קפריזיים של האלים ועל סיפורי מיתולוגיה.⁴ הקו המוביל בכתיבתו מבליט מרכיבים האופייניים כיום לאסטרטגיה כמו המגבלות שהשיתו הנסיבות על האירועים; חשיבות גיבוש קואליציות כמקור לכוח ועוצמה, אך גם כמקור לחוסר יציבות; האתגר של התמודדות עם מתנגדים פנימיים ולחץ חיצוני בו בזמן; הקושי שמציבות אסטרטגיות הגנתיות מול חוסר סבלנות להגיע לניצחון מכריע; השפעת הבלתי צפוי במערכה ותפקידה של השפה כמכשיר אסטרטגי. תוקידידס נתפס כאבי הגישה הריאליסטית המתמקדת בעוצמה, שלפיה אינטרסים אישיים מסבירים בצורה הטובה ביותר את ההתנהגות.⁵

סון טסו (מסינית – "החכם סון"), שחי בסין במאה ה-6 לפנה"ס ומחבר הספר **אמנות המלחמה**, אחד הספרים המשפיעים ביותר על האסטרטגיה הצבאית, הגדיר את מטרת כל מלחמה כ"השגת הכרעה מהירה ומוחלטת". סון טסו ביסס את תורתו האסטרטגית על תפיסה ריאליסטית הרואה במלחמה תהליך בעל דינמיקה משלה, שקשה מאוד לשלוט בה במשך זמן. במונחים של ימינו אפשר לומר שסון טסו הבחין שהמלחמה היא שילוב של

³ Freedman, 2013.

⁴ הסופיסטים פעלו ביוון העתיקה במאה ה-5 לפנה"ס. הם היו מורים שנדדו מעיר לעיר והציעו חינוך גבוה – בעיקר ברטוריקה. המפורסמים בהם היו פרוטגורס ואיסוקרטס. עם ייסודן של האוניברסיטאות של אפלטון ואריסטו במאה ה-4 לפנה"ס נעלמו הסופיסטים.

⁵ ההיבט הריאליסטי הקלסי קשור לרוב בכתיבו של תוקידידס (400–460 BC), מקיאווילי (1469–1527) והובס (1588–1679). כל אחד מהם הדגיש מאוד את עליונותה של המדינה, אך גם הציג את "הטבע האנושי" המוצע של אגואיזם, אנוכיות וחמדנות על צביונה של המדינה.

גורמים אקראיים ובלתי מסודרים שהם דטרמיניסטיים במהותם, אך רגישים מאוד לתנאי סף, ולכן אי אפשר לחזות בדיוק את אופן התפתחותם או תוצאותיהם. חוסר הסדר בטבע המלחמה ובתהליך קבלת החלטות במהלכה גורם לכך שתמיד יהיה בה מרכיב גדול של אי־ודאות. לפיכך, טען, שאחת היכולות החשובות ביותר הנחוצות למנהיג צבאי היא היכולת לדעת כיצד לנצל את ענייני אי־הסדר השורר לרווחתו באמצעות שימוש בהטעיה מכוונת של האויב מצד אחד, ופעולה בהתאם לתהליך מסודר ומהיר של קבלת החלטות וביצוען המדויק, מצד אחר. סון טסו הכניס למעשה מרכיב נוסף לתחום האסטרטגיה והוא המרכיב הפסיכולוגי. דהיינו: היכולת להשתמש במרכיבים כמו הטעיה ולוחמה פסיכולוגית בשדה המערכה, ולא רק בכוח הצבאי.⁶ בהבחינו במצב אי־הסדר השורר במלחמה, הניח את אחד היסודות החשובים לתפיסה הריאליסטית של המלחמה בפרט, וההתנהלות המדינית בכלל. בהתאם לכך טען שיש להעדיף גמישות ואופורטוניזם על־פני עקשנות וסבלנות. לפי הגדרתו שכל מלחמה היא "השגת הכרעה מהירה ומוחלטת" הגדיר גם את סולם העדיפויות לפעילות צבאית על־פי היחס בין מוחלטות ההכרעה המושגת ובין מהירות ועלות השגתה. כך סיווג בסדר יורד את יעדי המלחמה: "הטוב ביותר במלחמה הוא להכריע את האויב ללא כל קרב; שני בטיבו הוא לסכל את האסטרטגיה של האויב; שלישי לכרות נגדו בריתות; רביעי להתעמת איתו בשדה הקרב, והגרוע ביותר הוא להטיל עליו מצור". סון טסו בחר להציג את ההבדל בין טקטיקה צבאית לאסטרטגיה, ולתפיסתו הריאליסטית יש עקבות בהתנהלותו של הצי הסיני במאה ה־21.

באירופה האסטרטגיה באה לידי ביטוי, במיוחד בנוגע למרכיב המדיני שלה, במשנתו של ניקולו מקיאוולי (Niccolo machiavelli, 1469–1527) במאה ה־16. מקיאוולי בן העיר פירנצה שבאיטליה היה בין היתר מדינאי ופילוסוף פוליטי, ודמות מפתח בתאוריה הפוליטית־ריאלית הקלסית בתקופת הרנסנס. ספרו המפורסם ביותר **הנסיך** נכתב ב־1513, אך פורסם כחמש שנים לאחר מותו, ב־1532. הספר נכתב מתוך רצון לשפר את התנאים של הנסיכויות הצפון־איטלקיות, אך למעשה הפך לספר הדרכה כללי לסגנון חדש בפוליטיקה. בספר אחר שלו **על אמנות המלחמה** (Dell'arte della guerra) עסק מקיאוולי בעיקר ביחסים בין הדרגים המדיניים והצבאיים, ובכך ניסח את מה שאנו מכנים "אסטרטגיה־רבתי". ההשפעה הדרמטית של מקיאוולי ברוח התקופה שבה חי הייתה ההסבר החד שנתן להתנהגות פוליטית המבוססת על האינטרסים האישיים של השליט.

החל בסוף המאה ה־19 חלה התפתחות בכל השימוש ב"אסטרטגיה" והפכה אותה ל"מדע חדש" הכולל התמקצעות ותוצרים. המחולל של התופעה הזאת (גם אם לא היה התאורטיקן שלה) היה, ללא ספק, נפוליאון בונפרטה (Napoleon Bonaparte, 1769–1821) שליט צרפת, מייסד הקיסרות הראשונה, מצביא מהולל ואסטרטג צבאי. מלחמותיו "הולידו" את שניים מההוגים האסטרטגים החשובים והגדולים שעיצבו את המאה ה־19 – קארל פון קלאוזביץ (Clausewitz) ואנטואן־אנרי ז'ומיני (Jomini) – שעם עלייתם הסתיימה

⁶ Freedman, 2013, pp. 44–45.

התקופה הנפוליאונית.⁷ אף שהספר הזה עוסק באסטרטגיה ימית, חשוב לסקור את תורתם של השניים משום שהיו האבן השואבת לגיבוש התאוריות של שני תאורטיקנים ראשונים בתחום הימי: מהן וקורבט, שעל גישתם נרחיב בהמשך.

התאורטיקן ואיש הצבא הפרוסי קארל פון קלאוזביץ, שייסד את תחום העיסוק והמחקר של האסטרטגיה הצבאית המודרנית, הכניס לשימוש את המונח אסטרטגיה כ"שימוש בקרבות לצורך סיום המלחמה". בכתביו עסק כמעט בכל הסוגיות האסטרטגיות החשובות, והטביע עליהן את חותמו, בין השאר בספרו **על המלחמה** (Vom Kriege), ובכך היה לאחד ההוגים הצבאיים החשובים ביותר עד ימינו. קלאוזביץ היה ריאליסט בהשקפתו, ועם זאת בעל כמה נטיות רומנטיות, והשפיע מאוד על הרעיונות הרציונליסטיים בעידן ההארה (The Age of Enlightenment).

קלאוזביץ טען ש"המלחמה אינה אלא המשך המדיניות בצורות אחרות" (הצבת היעדים הפוליטיים והמדיניים מעל ליעדים הצבאיים, שכל מהותם לסייע בהשגת היעדים המדיניים). לדבריו, מלחמה שייכת עקרונית לתחום החברתי ולא לאמנות או למדע, ואילו אסטרטגיה שייכת בעיקר לתחום האמנות, אך היא מוגבלת על-ידי ניתוחים "כמותיים" של הטבות פוליטיות לעומת עלויות והפסדים צבאיים. בהתייחס לטקטיקה גרס קלאוזביץ שהיא שייכת בעיקר לתחום המדע (הצורה המובהקת ביותר היא בהתפתחות לוחמת המצור). עוד טען ש"טקטיקה מלמדת כיצד לעשות את השימוש בכוחות מזוינים, באסטרטגיה, השימוש הוא ברור ותמציתי, אם כי קצת סטרילי". הוא הגביל את הגדרתו למונח אסטרטגיה לכוחות ופונקציות צבאיים, ועם זאת פָּתַח פְּתַח לשיקולים נוספים בחקר האסטרטגיה.

ב-1812, כאשר אילץ נפוליאון את פרוסיה לחבור אליו למתקפה על רוסיה, החלטה שקלאוזביץ התנגד לה בכל תוקף, הוא ערק מן הצבא מתוך דחף פטריוטי, וחבר לצבא רוסיה, שם שימש במגוון תפקידי פיקוד. לאחר מפלת נפוליאון שב לשורות הצבא הפרוסי, ב-1831 התמנה לראש מטה הארמיה שנשלחה לפולין לדכא מרידה, ומצא את מותו בהתפרצות מחלת הכולרה.

באותה עת לערך התפרסם אנטואן־אנרי ז'ומיני תאורטיקן נוסף בתחום האסטרטגיה. ז'ומיני שנולד בשווייץ התגייס לצבא צרפת, וקיבל ב-1805 את דרגת הקולונל מנפוליאון לאחר שקרא את ספרו **הסכם פעולות צבאיות גדולות** (Traité des Grandes Opérations Militaires). הוא טיפס בסולם הדרגות עד לדרגת גנרל, ותיעד את מהלכיו של נפוליאון בפלישה לרוסיה, אך איבד את כתביו בנסיגה. למרות שקלאוזביץ ותורתו מוכרים יותר בימינו מתורת ז'ומיני, עדיין זוכה האחרון להכרה כמוביל בכתיבתו על אמנות המלחמה של נפוליאון ושיטות ההפעלה של צבאו. יצירתו המפורסמת ביותר, **סיכום אמנות המלחמה** (Summary of the Art of War), נכתבה בדומה לעקרונות המלחמה של קלאוזביץ, עבור הנסיך הרוסי אלכסנדר הראשון, שז'ומיני שימש לו מורה. כפי שקרה לקלאוזביץ ב-1812, גם ז'ומיני החליט ב-1813 "לחצות את הקווים" ולשרת במשך שש שנים בתפקיד גנרל בצבא הרוסי, לאחר שהופסק קידומו בדרגה בצבא צרפת. ב-1826 הפך לעוזר לצאר ניקולאי הראשון

⁷ .ibid, p. 71

בדרגת גנרל. הוא נלחם נגד הטורקים ב־1828, וב־1830 ארגן את האקדמיה הצבאית הרוסית. החשיבות בהכרת תורתו נובעת מכך שלימים שימשה בסיס לתורת מהן.⁸ ז'ומיני הגדיר את האסטרטגיה "כאמנות המלחמה על המפה" (The art of making war on the map), ביכולתה להבין את זירת הלחימה של המבצעים. תפקיד האסטרטגיה הוא להחליט היכן לפעול; תפקיד הלוגיסטיקה להביא את החיילים לנקודה המיועדת; ותפקיד הטקטיקה רבתי (Grand Tactics) להפעיל את הכוחות וריכוזם בנקודת ההכרעה (Decisive Point). לדברי ז'ומיני, האסטרטגיה תלויה בזיהוי נקודת ההכרעה בזירת הלחימה, ומזוהה – בריכוז כלל הכוח הלוחם נגד אותה נקודה. נקודת ההכרעה של שדה קרב תיקבע על־ידי תוואי קרקע, היחס בין התכונות המקומיות למטרה האסטרטגית האולטימטיבית והעמדות של הכוחות היריבים.

אחד מעקרונות תורתו האסטרטגית של ז'ומיני שלא נס ליחם מתייחס למידת הכוח שיש להפעיל בקרבות. ז'ומיני גרס שבמערכה צבאית יש להפעיל את הכוח המינימלי הנדרש לשם השגת היעדים כדי להקטין את האבדות. הוא התנגד לגישה שמלחמה היא מדע מדויק, וטען שבמרכיביה היא אמנות. אסטרטגיה, לעומת זאת, יכולה להיות מוסדרת בעזרת חוקים קבועים הדומים לחוקים בתחום המדעים המדויקים, אך הדבר הזה איננו תקף למלחמה כמכלול. בין היתר, אפשר להתייחס לקרבות כעצמאיים מההקשר המדעי, והם יכולים להיות דרמטיים במהותם. איכות כוח האדם, ההשראה ואלפי דברים נוספים היכולים להיות הגורמים השולטים הם: הלהט שמניע את המסות שבאות לכלל התנגשות; האנרגייה והכישרון של המפקדים; הרוח של כוחות הצבא והעידן עצמו. במילים אחרות: לכל דבר שאפשר לכנותו הפואטיקה והמטפיזיקה של המלחמה תהיה השפעה קבועה על תוצאותיה.

מלבד מערכות היחסים השונות של שני התאורטיקנים עם נפוליאון, ההבדלים המהותיים בין קלאוזביץ וז'ומיני נעוצים בתפיסותיהם השונות את התהליך ההיסטורי, אופיה ותפקידה של התאוריה הצבאית. קלאוזביץ ראה את ההיסטוריה במונחים יחסיים, דוחה קטגוריות, סטנדרטים וערכים מוחלטים. צריך לקבל את העבר בתנאים שלו. על ההיסטוריון להבין את תפיסות הרוח והגישות של כל תקופה נתונה – "רוח העידן" (The Spirit of the Age). ההיסטוריה הייתה תהליך דינמי של שינוי, המונע על־ידי כוחות שמעבר לשליטה, ולעיתים קרובות מעבר להבנה של כל פרט או קבוצה. קלאוזביץ ראה במלחמה "דרמה גדולה", במה לגיבורים וגאונים צבאיים שכישוריהם מעבר להבנתם של בני תמותה גרידא. את הלוחמה המהפכנית שבה הוא עצמו השתתף תפס רק כשלמות כמעט טכנית של תופעה בלתי משתנה ביסודה, והשינוי שיכול לחול בה הוא על־ידי עניינים שטחיים כמו רשימת הדמויות האישיות, הטכנולוגיה והמניעים הפוליטיים החולפים בלבד. את מרשמיו התאורטיים והמעשיים שאב מחוויותיו במלחמות נפוליאון. קלאוזביץ עסק במהות המלחמה, ואילו ז'ומיני באופן שבו צריך להילחם בה; קלאוזביץ חיפש את השוני בין

⁸ להרחבה על חייו ותורתו של ז'ומיני ראו: John R. Elting, "Jomini: Disciple of Napoleon?" **Military Affairs**, Spring 1964, pp. 17–26.

המלחמות השונות, ואילו ז'ומיני חיפש קווי דמיון ביניהן; קלאוזביץ ראה במלחמה שילוש קדוש שבין התבונה, האלימות והסיכוי שפועלים יחד באינספור דרכים, לעומתו ז'ומיני האמין במלחמה לפי כללים; קלאוזביץ היה פילוסופי בגישתו, וז'ומיני בעל פרספקטיבה; קלאוזביץ הושפע מהתנועה הרומנטית, וז'ומיני מהפילוסוף הצרפתי דה קארט (René Descartes) שנודע בגישתו הרציונליסטית המעמידה את התבונה ותכונות המציאות הא־פריוריות.

אין ספק שהמהפכה הצרפתית של 1789 שימשה מקור חדש ועצום של אנרגייה בעלת כוח חדשנות והרס כאחד. בהיבטים הצבאיים הובילה המהפכה להקמת כוחות צבאיים גדולים יותר ועממיים, שאמצעי תחבורה חדשים אֶפְשְרוּ להם טווחי פעולה גדולים יותר מבעבר. המלחמות חדלו להיות סכסוכים בין נסיכים ורוזנים מוגבלים באמצעים ומשאבים, ונהיו טוטליות יותר, רב־מדיניתיות ובעלות אופי של קרבות הכרעה (Decisive Battles) גדולים. הקרבות עצמם חדלו להיות פולחן (Ritual) חוזר, אלא חלק ממערכה גדולה וכוללת.⁹ מכאן אפשר להבין שרק בסוף המאה ה־18 נכנסו לשימוש המונח והתפיסה של אסטרטגיה בקרב חוגים צבאיים רחבים יותר. בין הגורמים שתמכו במגמה זו נוסף לתקופת הנאורות שצוינה לעיל היה גם הרעיון האופטימי שהעתיד יכול להיות נתון לשליטה רבה יותר באמצעות יישום של תבונה ומדע. לאחר הפריחה שחלה באסטרטגיה, החל מתחילת המאה ה־19 עלתה באופן טבעי השאלה שסקרנה היסטוריונים אחדים, ובהם גם את ההיסטוריון הצבאי מרטין ון־קרפלד (Martin van Creveld), והיא: האם לא הייתה קיימת עד תחילת המאה ה־19 האסטרטגיה במובן שאנחנו מבינים אותה היום?¹⁰ אומנם זמן רב לפני תחילתה של המאה ה־19 עסקו כבר גנרלים בהפעלת צבאם, אך הדבר היה בעיקר במובן הטקטי, כפי שאנחנו מבינים זאת כיום.

יחסי הגומלין המורכבים שבין התאוריה והמעשה באסטרטגיה בלטו בבירור רב יותר במלחמת האזרחים האמריקנית (1861–1865). דווקא צבא הדרום חתר להגיע לקרבות הכרעה, בעוד צבא הצפון שהיה עשיר יותר באמצעים, לא עשה זאת כמעט עד 1865. הבחנה נוספת בנוגע לסוגי אסטרטגיות עשה ההיסטוריון הצבאי הגרמני הנס דלברוק (Hans Delbrück, 1848–1929), שהיה אחד מההיסטוריונים הצבאיים המודרניים שעשה במחקריו גם שימוש בתחומי מחקר נוספים כמו דמוגרפיה וכלכלה. דלברוק שהתבסס בעבודותיו על תורתו של קלאוזביץ, הבחין בין שני סוגים אפשריים של אסטרטגיה: אסטרטגיית התשה, שמובנה לעיף את האויב ולהתישו (Exhausting), או בגרמנית (Ermattungsstrategie) ואסטרטגיית השמדה (Annihilation). הבחנות אלה נגזרות למעשה מהגדרת היעדים האסטרטגיים שקלאוזביץ פיתח. הראשונה מציינת יעד אסטרטגי מוגבל, והשנייה יעד אסטרטגי בלתי מוגבל. הברירה לבחור ביעד כזה או אחר תלויה באופי היעד האסטרטגי שהגדיר הדרג המדיני, במגבלות הכלכליות ובגודלו של

⁹ קולין גריי טוען שזאת הייתה אחת מהמהפכות הצבאיות היחידות בהיסטוריה בת זמננו ששילבה מרכיבים צבאיים, חברתיים וכלכליים: Colin Gray, **Strategy for chaos: Revolutions in military affairs and the evidence of history**, London, Routledge, 2002, Ch. 6

¹⁰ Martin van Creveld, **Command is war**, Harvard, MA: Harvard University Press, 1985

הכוח הצבאי בהתאמה. לדוגמה, אם מדינה כמו גרמניה נלחמת בשתי חזיתות (מזרחית ומערבית), היעדים האסטרטגיים הפוליטיים לחזית אחת יכולים להיות שונים מאלה של החזית השנייה. לורנס פרידמן מגדיר את האסטרטגיה כ"אמנות יצירת העוצמה" (The Art of Creating Power). עם זאת, הוא טוען שהאסטרטגיה היא הרבה יותר מאשר תוכנית כתובה, ומדגיש שבאסטרטגיה טובה נשקלות ההשפעות האפשריות של גורמים בלתי צפויים ותפקידים של אחרים שעלולים לשבש את האסטרטגיה הכתובה בגלל אינטרסים מנוגדים.¹¹ לאור האמור לעיל, נוכל להסיק לפי טיל:

הבעיה האסטרטגית היא בעיקרה בעיה אינטלקטואלית, וכדי להגדירה רצוי בראש ובראשונה לשאול את השאלות האלה: מהו היעד? מהן הדרכים להשגתו? מה הם האמצעים הנדרשים כדי להשיגו? האם האמצעים זמינים? מהן העלויות? מהם היתרונות? הסיכונים? המגבלות? איך יגיב הציבור? האם הפעולות המוצעות מוצדקות מבחינה מוסרית? מהם לקחי ניסיון העבר? במה שונה ההווה מן העבר?¹²

קולין גריי (Colin Gray), פרופסור בריטי ליחסים בין-לאומיים, מסביר את מורכבותה של האסטרטגיה וטוען: "זו לא קביעה נועזת לומר שהאסטרטגיה היא מורכבת, לעיתים לא לינארית (בהיבט שאיננה ניתנת לצפייה [המחבר]), ומועדת להיות כאוטית".¹³ גריי מצביע על 17 ממדים של האסטרטגיה (Dimensions of Strategy) המקיימים ביניהם קשרי גומלין מתמשכים, ויכולים להשפיע זה על זה.¹⁴ לשאלה המתבקשת: "אם התנהגות אסטרטגית תכליתית (Strategic Behavior) היא כל כך מורכבת, לא לינארית וכאוטית, מדוע התנהגות אסטרטגית היא כמעט בלתי אפשרית?" משיב גריי "שהתנהגות אסטרטגית היא בדרך כלל אפשרית למרות שכל המבנה והדינמיקה האמיתיים של האסטרטגיה הם פשוטו כמשמעו מעבר להבנתו של מישהו".¹⁵

את יחסי הגומלין שבין האסטרטגיה לטקטיקה אפשר לתאר בכך שהאסטרטגיה עוסקת בהכוונה הכוללת של הכוח, ואילו הטקטיקה היא דרך הוצאה לפועל של יעדים ומטרות שנקבעו על-ידי האסטרטגיה באופן מיידי ובטווח הזמן הקצר. בסופו של דבר, כל אסטרטגיה מורכבת מהקשר בין היעדים שנקבעו (Objectives), הדרכים להשגתם והאמצעים שבעזרתם אפשר להשיגם (ראו: טבלה 2). יעדי המדינה תלויים באינטרסים ובערכים שלה. האמצעים הם התשומות שבהן משתמשים כדי לפעול באחת מדרכי הפעולה להשגת היעדים, והם יכולים להיות אחד או צירוף של אמצעים פוליטיים (דיפלומטיים), כלכליים, אידאולוגיים, צבאיים ומידע (אינפורמציה).

¹¹ Freedman, 2013, p. xi

¹² Geoffrey Till, **Maritime strategy and the nuclear age**, 2nd Edition, London: Macmillan Press, 1984, p. 64

¹³ Gray, 2002, p. 115

¹⁴ .ibid, pp. 109–110

¹⁵ .ibid, p. 115

למרות הנטייה לחשוב שתהליך קביעת האסטרטגיה הוא מכאון ורציונלי, שבו מחברים בין יעדים לאמצעים, רק לעיתים רחוקות מאוד תהליך קביעת האסטרטגיה נערך בדרך שיטתית ורציונלית. לכל ישות פוליטית יש דרך משלה לערוך את התהליך, וחלקים ממנה סמויים ורק מקצתם גלויים. תהליך גיבוש אסטרטגיה הוא למעשה תהליך של פתרון בעיות. יעדים ואמצעים אינם קבועים אלא משתנים, ונדרש להתאימם למציאות המתהווה. כך לדוגמה אירועים במלחמה: ההצלחות והכישלונות, התובנות מהלחימה עצמה, כניסת "שחקנים חדשים" והזדמנויות – דורשים שינויים הן של יעדים ומטרות המלחמה, והן של האמצעים (טבלה 2). אסור להניח שיש "מצב סופי" (End State), ולכן נדרש לגלות גמישות בשינוי היעדים והאמצעים לפי הצורך.

טבלה 2: מרכיבי האסטרטגיה והגדרתם

המרכיב	הגדרת המרכיב
יעדים (Ends)	היעדים שאותם שואפים להשיג
דרכים (Ways)	דרכי הפעולה להשגת היעדים
אמצעים (Means)	האמצעים המאפשרים להשיג את היעדים

בבואנו לדון על יעדים צריך להבחין מבחינה מוסדית בין שני סוגי יעדים מובהקים, אשר למרות ההבחנה הברורה ביניהם מתקיימים ביניהם גם קשר והשפעה הדדיים. הכוונה ליעדים פוליטיים־מדיניים ויעדים צבאיים־אסטרטגיים. המקור להבחנה כבר מצוי בספרו של קלאוזוביץ **על המלחמה**.¹⁶ היעדים הפוליטיים־מדיניים נבדלים מהצבאיים באופיים: הפוליטיים מציינים מה היעד שברצוננו להשיג; הצבאיים – מה האסטרטגיה שבאמצעותה אפשר להשיג את יעדי הדרג הפוליטי. נוסף ליעדים אלה ובהיררכיה נמוכה יותר, יש לגורמי הצבא יעדים אופרטיביים־טקטיים – כיצד ברצוננו להשיג את היעדים (ראו: איור 20).

קיים מרחב אפשרויות להגדרת יעדים פוליטיים – בין יעדים מוגבלים (Limited Objectives) ועד ליעדים בלתי מוגבלים (High End). יעדים בלתי מוגבלים – חיסולו של היריב כישות פוליטית (מהדחה, הגליה ועד הריגה), אם כי לא בהכרח של המדינה והחברה שאותה היריב מנהיג. בנוגע לנכסי השלטון (טריטוריה, משאבים, אוכלוסייה) אפשר להעביר לשלטון החדש, לספח (למשל, ברית־המועצות והמדינות הבלטיות), לחלק מחדש (גרמניה ופולין), או להכחיד לחלוטין (ראו: איור 21). יעדים מוגבלים אינם דורשים במפגיע את חיסולו של היריב הפוליטי (למשל, צדאם חוסיין במלחמת המפרץ הראשונה). המנהיג יכול להישאר על כנו, מוחלש כ"בובה" של הכובש.

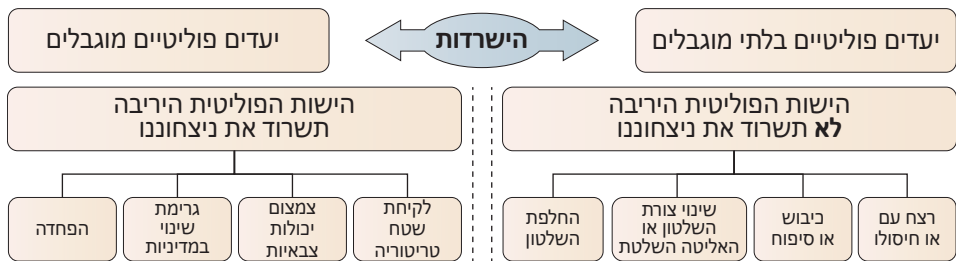
יעדים צבאיים אסטרטגיים נחלקים לשניים:

1. אסטרטגיה של השמדת האויב (Strategy of Inhalation) – לחסל את יכולתו להשתמש בכוח צבאי, ולהשאיר אותו חסר יכולת להתנגד לדרישותינו (לפרק אותו מנשקו, להכחיד את יכולתו להגן על עצמו). זוהי אסטרטגיה שיעדיה הצבאיים בלתי

¹⁶ Carl von Clausewitz, *On war*, (trans. and ed. Michael Howard and Peter Paret), Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976, p. 582–617

איור 20: יחסי הגומלין בין מדיניות, אסטרטגיה רבתי, אסטרטגיה מערכתית, טקטיקה ולחימה

איור 21: מרחב האפשרויות לקביעת יעדים פוליטיים (מוגבלים – לא מוגבלים) בהתמודדות צבאית¹⁷

מוגבלים והיא מצריכה: יתרון ברור וחד־משמעי בכוח ובהפתעה, (לדוגמה, הגרמנים במלחמת העולם השנייה בצרפת; מתקפת הפתע של מלחמת ששת הימים).

2. אסטרטגיה של התשה (Strategy of Erosion) – לגבות מהאויב מחיר כה גבוה, או חוסר נוחות פוליטית שתגרום לו להעדיף לסיים את מעשי האיבה (חוסר רצון להילחם) ולפתוח במשא ומתן בתנאים הרצויים לנו. זוהי אסטרטגיה שיעדיה הצבאיים מוגבלים, ונוקטים אותה כאשר לאויב עדיפות מובהקת בכוח הצבאי (לדוגמה, המורדים באפגניסטאן הצליחו לגרום לבריית־המועצות לסיים את מעורבותה); כאשר יש חוסר תמיכה מבית, או של בעלות ברית ליציאה למלחמה כוללת; כאשר אפשר להשיג את המטרות הצבאיות באמצעים כלכליים, דיפלומטיים או בלוחמה פסיכולוגית או בכולם, ובלי להיכנס ללחימה.

Christopher Bassford, Policy, Politics, War, and Military Strategy, Clausewitz.com, Ch. 3, ¹⁷ 1997.

כיום נעשה שימוש רחב יותר במרכיב המכונה "עוצמה רכה". זוהי גישה שנועדה לשכנע את האויב (Persuasive Approach) שלא באמצעים צבאיים אלא כלכליים או חברתיים, לפעול בדרך מסוימת שתתאים ליעדים של המדינה המפעילה עוצמה זאת.¹⁸ המְטְרִיפָה באיור 22 מצביעה על הקשר הדיכוטומי בין יעדים פוליטיים ויעדים צבאיים,¹⁹ כך בעצם יעד פוליטי יכול להיות מוגבל, ויעד צבאי יכול להיות בלתי מוגבל. לדוגמה, במלחמת המפרץ הראשונה (1991) היעד הצבאי היה בלתי מוגבל. היה שימוש בכוח ובאמצעים כדי להכניע את צבא עיראק, עם זאת היעד הפוליטי היה מוגבל (נסיגת הצבא העיראקי מכווית, פיקוח ובקרה על תוכנית הנשק להשמדה המונית ומגבלות לפעילות צבא עיראק), וצדאם חוסין לא הופל במלחמה הזאת. בשונה מזאת במלחמת המפרץ השנייה (2003) היעד הצבאי והיעד הפוליטי היו בלתי מוגבלים – היה שימוש מסיבי בכוח והשלטון הוחלף. אף־על־פי שיעדים פוליטיים שונים מיעדים צבאיים, כאמור, הקשר ביניהם משפיע לבסוף על התוצאות.

נדון כאן במגבלותיה של האסטרטגיה כשיטה. נשיא ארצות־הברית בשנים 1953–1961, דווייט אייזנהאואר (Dwight David Eisenhower), שהיה גם מפקד כוחות בעלות־הברית באירופה במלחמת העולם השנייה, אמר: "תוכניות הן חסרות ערך, אבל תכנון הוא הכול".²⁰ אפשר גם לגזור גזרה שווה בנוגע לאסטרטגיה – אימוץ אסטרטגיה כלשהי מחייב בין היתר הבנה של מגבלותיה. הדבר איננו מתייחס רק ליתרונות שאסטרטגיה מעניקה, אלא גם למרחב (Domain) שבו היא פועלת. בחלק מהמקרים שבהם האירועים הם פשוטים והסביבה מוכרת, עדיף אפילו לא "להיכנס למגרש המשחקים הזה".

אסטרטגיה צבאית בהגדרתה המודרנית לפי הגדרתם של מורן וראסל (Moran & Russell) מהמרכז לחקר סכסוכים בני זמננו בבית הספר של הצי האמריקני במונטריי קליפורניה, היא שורה של פעולות שיוזמים אותן, בדרך כלל, הגורמים הפוליטיים, ובעיצובה משתתפים גם גורמים נוספים לרבות הצבא. שימוש בכוח צבאי איננו בהכרח דרך הפעולה הנכונה למימוש האסטרטגיה, ולא תמיד גם "הקלף המנצח" לשימוש, אולם שימוש בכוח הוא אחד מהאפשרויות, וממלא תפקיד גם אם במשתמע כקלף חשוב להשגת המטרות שקבע הדרג המדיני. היעדים והאמצעים הם הדברים המשפיעים ביותר על אופי האסטרטגיה, ומציבים בפניה את האתגרים המובהקים ביותר, ועם זאת, הם גם המסייעים לה להשיג תוצאות. כדי להשיג את מטרות האסטרטגיה נדרשת נחישות להילחם כמו גם נכונות להתפשר.²¹

¹⁸ ראו פרק – עוצמה ועוצמה ימית.

¹⁹ .ibid

²⁰ Plan is worthless but planning is everything

²¹ Daniel Moran and James Avery Russell, "Introduction", in Daniel Moran and James Avery Russell (eds.), **Maritime strategy and global order: Markets, resources, security**, Washington DC: Georgetown University Press, 2016

יעדים צבאיים

	יעדים בלתי מוגבלים	יעדים מוגבלים
יעדים מוגבלים	<p>פירוק ממשקו – Disarm</p> <p>נפוליאון נגד רוסיה 1812 ארצות הברית נגד מקסיקו 1846 פרוסיה נגד צרפת 1870–1871 רוב הכוחות במלחמת העולם הראשונה ארצות הברית נגד צדאם חוסיין 1991</p>	<p>התשה – Erode</p> <p>ארצות הברית נגד בריטניה 1776–1783 מלחמת האזרחים האמריקנית 1865–1876 אום/ארצות הברית נגד קוריאה הצפונית 1953 ארצות הברית נגד צפון וייטנאם 1960–1975 מוג'אהדין נגד ברית המועצות שנות ה-1980 ארצות הברית בסרביה 1995</p>
	<p>פירוק ממשקו – Disarm</p> <p>פירוטים נגד שמרנים 1776–1783 מלחמת האזרחים האמריקנית 1862–1865 גרמניה נגד רוסיה 1941–1944 בעלות הברית מול גרמניה 1945 ארצות הברית מול הווייטקונג (מלחמת וייטנאם) שנות 1960–1970 מוג'אהדין נגד צבא אפגניסטן ארצות הברית נגד פנמה 1989 ארצות הברית נגד צדאם חוסיין 2003</p>	<p>הכלה – Contain</p> <p>המערב בראשות ארצות הברית מול ברית המועצות 1947–1989 ארצות הברית ודרום קוריאה נגד צפון קוריאה ארצות הברית מול צדאם חוסיין 1992–2003</p>
יעדים בלתי מוגבלים		

איור 22: דוגמאות מן ההיסטוריה למרחב אפשרויות השילוב בין יעדי הדרג המדיני (פוליטי) ליעדי הדרג הצבאי²²

אסטרטגיה רבתי (Grand Strategy)

צורת התכנון המורכבת ביותר של מדינה לקראת הגשמת היעדים ארוכי הטווח שהיא קובעת לעצמה.²³ גיבוש ויישום של אסטרטגיה רבתי מחייבים זיהוי של מטרה לאומית (National Goal), קביעת הדרך (Way) להשגת המטרה, הערכה של המשאבים הנדרשים לכך, והקצאתם של אותם משאבים באופן מסודר ביותר להשגת המטרה הלאומית. אף-על-פי שאסטרטגיה רבתי עוסקת בענייניה הלאומיים של המדינה, הן בעיות מלחמה והן בעיות שלום, ההתפתחות ההיסטורית של המושג הייתה בעולם התוכן הביטחוני, דהיינו: גיבוש אסטרטגיה רבתי כדי להתגבר על האויב. לשם כך ניסו בדרך כלל קובעי המדיניות לפתח את הדרך הטובה ביותר, והיא כללה לרוב יכולת צבאית, מנוף פוליטי, יכולת דיפלומטית ועוצמה כלכלית באמצעות אסטרטגיה רבתי סדורה אחת. אסטרטגיה זו אמורה להבטיח לא רק את השגת הניצחון במלחמה אלא גם השגת שלום בר-קיימא. אסטרטגיה רבתי אמורה גם לספק חזון לאומי לעתיד ותוכנית מדויקת להגשמת אותו חזון. לפיכך אפשר להגדיר אסטרטגיה רבתי כך: "הפעלה תכליתית של כל אמצעי העוצמה העומדים לרשות מוסדות הביטחון במדינה להשגת המטרה הלאומית".²⁴

²² Bassford, 1997.

²³ בארצות-הברית היא מכונה בשם National Security Strategy, ויוצאת בחתימתו של נשיא ארצות-הברית.

²⁴ Colin Gray, *War, peace and international relations: An introduction to strategic history*, New York: Routledge, 2007, p. 283.

גיבוש אסטרטגיה רבתי "טובה" היא עניין של איזון בין אמצעים ומטרות, קביעת יעדים מציאותיים, ואז הקצאת כל המשאבים הדרושים להשגתם. בעת עריכת אסטרטגיה רבתי מקבלי ההחלטות במדינה צריכים להביא בחשבון שורה של גורמים היסטוריים ופסיכולוגיים, כמו מסורות מדיניות החוץ של המדינה והסובלנות שלה לעימותים ברמות שונות. לדוגמה, אסטרטגיה המסתמכת מאוד על יצירת בריתות ביטחוניות רב־צדדיות מיושמת בקלות רבה יותר בידי מדינה שיש לה היסטוריה של שיתוף פעולה בין־לאומי מאשר בידי מדינה שחפצה בבידוד או בניטרליות פוליטית. סוגיות של אסטרטגיה רבתי כוללות בדרך כלל את הבחירה בזירת הפעולה העיקרית של הצבא, לעומת הזירה המשנית, חלוקת המשאבים בין שירותי הביטחון השונים וכריתת בריתות במישור הבין־לאומי שישרתו את היעדים הלאומיים. כך לדוגמה קבעו בעלות־הברית במלחמת העולם השנייה את זירת המערכה באירופה ובאוקיינוס האטלנטי כזירה העיקרית ביחס לזירת האוקיינוס השקט ויפן.

ההיסטוריון הבריטי באזיל הנרי לידל הארט²⁵ (Basil Henry Liddell Hart) טען שתפקידה של אסטרטגיה רבתי הוא "לתאם את כל המשאבים של מדינה, או קבוצה של מדינות, למען השגת היעד המדיני של המלחמה [...] בעוד האופק של אסטרטגיה מוגבל למלחמה עצמה, טווח ההשפעה של אסטרטגיה רבתי הוא גם לתקופות שלאחר סיום הלוחמה, כמו על השלום שלאחר מכן – וזאת כדי להביא לאחר מכן למצב של ביטחון ושגשוג".²⁶ לדוגמה, תוכנית מרשל (שהארט היה אחד מתומכיה), גובשה עדיין בשלביה האחרונים של מלחמת העולם השנייה, אך נועדה לעסוק בשיקומה של אירופה. לפיכך לסוג האסטרטגיה רבתי שמדינה מאמצת במלחמה יהיו השלכות מובהקות להבטחת השלום.²⁷

ההיסטוריון הבריטי פול קנדי (Paul Kennedy) טוען שעיקרה של אסטרטגיה רבתי טמון אפוא במדיניות, כלומר, היכולת של מנהיגי המדינה לכלול את כלל המרכיבים, הן הצבאיים והן הלא־צבאיים, כדי לשמר ולטפח את חוסנה של המדינה למשך זמן ארוך ככל הניתן.²⁸

קולונל (מקביל לדרגת אל"ם) ג'ו בסאני (Joe Bassani), לשעבר קצין בצבא היבשה האמריקני, ערך מחקר בנוגע לשלושה אירועים היסטוריים שונים: עידן הרומאים שלאחר הרפובליקנים (The post-Republican Era of the Roman); עליית האימפריה המונגולית בהנהגת ג'ינגיס חאן; בריטניה לאחר תבוסת הארמדה הספרדית ומלחמות ספרד. הדוגמאות האלה מצביעות על המאפיינים המשותפים לשלוש האסטרטגיות רבתי. הן גם מאפשרות להעריך אסטרטגיה רבתי כמוצלחת בכך שהיא חייבת להיות כללית דיה כדי

²⁵ היסטוריון ותאורטיקן צבאי בריטי, באזיל הנרי לידל הארט (1895–1970) ידוע בכך שטבע את המושג "אסטרטגיה של גישה עקיפה", לפיו "באסטרטגיה עשויה הדרך הארוכה ביותר, סחור סחור, להיות הקצרה ביותר למטרה".

²⁶ Basil Henry Liddell Hart, **Strategy London**, Faber & Faber, 1967. 2nd rev. ed. p.322

²⁷ Joseph Bassani, **Saving the world for democracy: An historical analysis of America's grand strategy in the 21st century**, Joint Forces Staff College, Norfolk, Virginia, 2005

²⁸ Paul Kennedy, **Grand strategies in war and peace**, New Haven: Yale University Press, 1991, p. 169

שאפשר יהיה לפרשה בהרחבה, ובנוסף ללמוד שהמדד החשוב ביותר בבחינת תקפותה של אסטרטגיה רבתי הוא המידה שבה הצליחה לשפר את רווחת המדינה שהיא משרתת לטווח זמן ארוך.²⁹

חלק מן ההחלטות המובהקות והקשות ביותר שמנהיגים בדרג הפוליטי והצבאי העליון צריכים להתמודד עימן כרוכות באסטרטגיה רבתי. החלטות אלה חשובות משום שלעיתים קרובות יש להן השפעה עמוקה על הביטחון הלאומי, הכלכלה ומדיניות החוץ. בתקופה המודרנית ברור שאסטרטגיה רבתי כוללת את שילוב כל הכלים של העוצמה הלאומית, הן בשלום והן במלחמה.³⁰

אסטרטגיה רבתי – זיהוי מרכז הכובד (Center of Gravity) במערכה

"מרכז הכובד" הוא מונח בתחום האסטרטגיה הצבאית שפותח במקור על-ידי קלאוזביץ. המונח בהקשרו הצבאי שאול מתורת המכניקה של ניוטון, אך ברבות השנים התעדכן ושוכלל על-ידי צבאות שונים, במיוחד הצבא האמריקני, והותאם מבחינה אסטרטגית לתקופה המודרנית. במקורו התייחס לבסיס כוחו של היריב ברמה המבצעית, האסטרטגית או הפוליטית, אם כי זהו רק מרכיב אחד שבו השתמש קלאוזביץ בנוגע למונח.

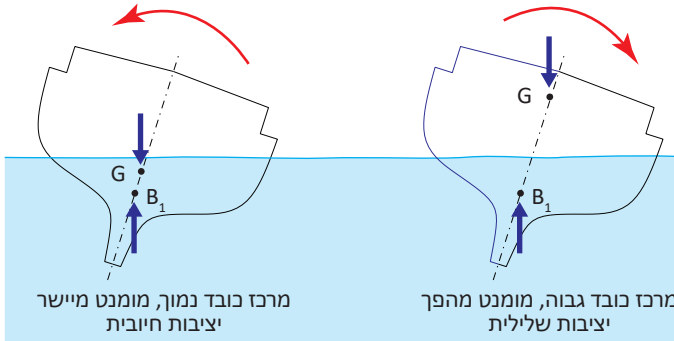
מבחינה פיזיקלית, מרכז הכובד של גוף כלשהו נמצא בנקודה במרחב שאליה אפשר לשקלל את כל מסת הגוף: כל חלק בתוך הגוף משוקלל לתוך נקודת מרכז הכובד לפי חלקה היחסי של המסה שבו, ולפי מרחקו היחסי מנקודת מרכז הכובד, כך מרכז הכובד אינו חייב להיות נקודה בתוך הגוף עצמו. שתי דוגמאות לכך: מרכז הכובד של כדור חלול נמצא דווקא במרכז הכדור אף-על-פי שלא ממוקמת בה כל מסה; מרכז הכובד של קערה נמצא בחלל שהקערה מקיפה. מאחר שיעודו של הספר הזה הוא אסטרטגיה ימית, נשתמש בדוגמה של מרכז הכובד באונייה כדי להסביר את חיוניותו ליציבות האונייה, או במקרה ההפוך כדי לגרום לה לאבד את יציבותה (כפי שנראה שנדרש לעשות בשדה המערכה הצבאית).

בכלי שיט כוח הכובד פועל במרכז הכובד של האונייה – מרכז המסה שלה (ראו: איור 23). משקלה של האונייה יוצר כוח – כוח כבידה – הפועל כלפי מטה, ואילו דחיקת המים מפני משקל האונייה יוצר כוח הפוך – כוח עליו – הפועל כלפי מעלה. השוויון בין שני הכוחות הוא היוצר את היציבה. מיקום מרכז הכובד משתנה לפי השינויים בחלוקת המעמס על האונייה. שלושה גורמים משפיעים על יציבות האונייה: $B = \text{מרכז הציפה}$; $G = \text{מרכז הכובד}$; $M = \text{המטא־סנטר}$. באיור 23 אפשר לראות שבציור מימין האונייה נוטה ימינה; מרכז הציפה נע גם הוא ימינה עם הנטייה. האנך המועלה ממנו מצטלב עם האנך שהועלה ממרכז הציפה במצב ניח, ומסמן את המטא־סנטר.

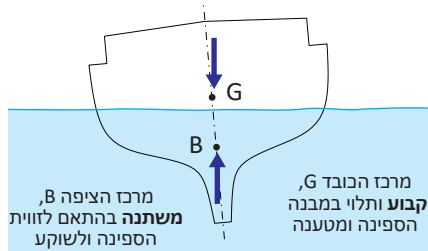
כאשר מופעל על האונייה כוח חיכוני רגעי (טלטול גל לדוגמה), גוף האונייה מוטה ומערכת הכוחות יוצאת מאיזון, מרכז הציפה משנה מיקומו מאחר שהוא פועל ממרכזו של הנפח הטבול, המשתנה עקב ההטיה, בשעה שמרכז הכובד נותר במקומו (ראו: איור 24).

²⁹ Bassani, 2005, p. 2

³⁰ .ibid

איור 23: השפעת מרכז הכובד – שימוש בדוגמה של תרומת מרכז הכובד ליציבות כלי השיט

איור 24: גוף כלי שיט בעת הפעלת כוח חיצוני

עקב ההטיה הכוחות שוב אינם פועלים על אותו ציר, ונוצר מומנט השואף לגלגל את גוף האונייה. אם המומנט מיישר, תשאף האונייה לחזור למצבה התקין; אם המומנט מהפך, תמשיך האונייה בתנועתה ותתהפך. מכאן, שלגובה מרכז הכובד חשיבות רבה ליציבות כלי השיט מאחר שכלי בעל מרכז כובד נמוך יוכל לעמוד בזוויות טלטול גדולות יותר בלי להתהפך. אם כך, התפיסה העומדת ביסוד המונח האסטרטגי "פעולה על מרכז הכובד של האויב" (בהשאלה), היא לגרום להפיכת כלי השיט, ובמשתמע להוציאו מפעולה. לפי קלאוזביץ, מרכז הכובד נתפס בדרך כלל כ"מקור הכוח" כי הוא מספק כוח מוסרי או פיזי, וחופש פעולה או רצון לפעול.³¹ מרכז הכובד נמצא תמיד במקום שבו מרוכזת המסה הגדולה ביותר, ובעצם כל הפעלת כוח במרכז הכובד היא יעילה יותר. כך מושגת עוצמת הכוח החזקה ביותר באמצעות הפעלתו במרכז הכובד – כמו גם המצב במלחמה: שדה הקרב – ככל שיהא גדול או קטן, ומה שלא יהיה גודלם של הכוחות הלוחמים – מהווה יחידה המתבססת על מרכז כובד אחד שבו אמורה ליפול ההכרעה (כהסבר בכלי השיט).

המבצע המכריע, המעשה שמביא לתחילת הכרעתו של האויב (בהשאלה: יצירת המומנט להפיכת כלי השיט), נעשה לרוב דרך מרכז הכובד המערכתי או הטקטי של האויב

³¹ Clausewitz, 1967, p. 567

במערכה, או במבצע צבאי מסוים, כך שמרכז הכובד הוא הנקודה שאליה צריך להפנות את מרבית הכוח. בכל מלחמה וקרב בהיסטוריה אפשר בדרך כלל (גם אם בדיעבד) לזהות נקודה שבה צד אחד התחיל לנצח, והשני להפסיד. במלחמת העולם השנייה, בהתקפת הגרמנים על צרפת ב־1940, אֶפְשָׁרוּ האוגדות המשולבות הצרפתיות־בריטיות (בניגוד לצבאות קו מאז'ינו) שהתקדמו לבלגיה לקבוצת טנקי הפנצ'ר הגרמנית לעקוף אותם בפריצת הדרך המהירה, ולהגיע במהירות עד לנמלים שלחוף תעלת למאנש. במלחמת יום הכיפורים (1973) הייתה זו התקפת הנגד המוצלחת של אוגדת אלוף אריק שרון בחצייתה את תעלת סואץ והתקדמותה עד הקילומטר ה־101 בכביש לקהיה בקרב על האוקיינוס האטלנטי הייתה זו סגירת "פער האוויר" האמצעי־אטלנטי של מטוסי הליברטור (Liberators) באמצע 1943, שהביאה לקצב המהיר של השמדת צוללות גרמניה, שעלה על קצב טיבוע אוניות הסוחר שהובילו אספקה לבריית־המועצות ולבריטניה.

עם השנים שֶׁלְלוּ אקדמיות צבאיות את ההגדרה של המונח "מרכז הכובד", וכיום ההגדרה היא "מקור העוצמה המספק כוח פיזי, מורלי, חופש פעולה או רצון לפעולה"³², ולפיכך מרכז הכובד נתפס כמקור הכוח (Source of Strength). אם נמצא את ההקבלה הצבאית לכך הרי שנוכל להגדיר את כוח הצוללות הגרמניות שפעלו באוקיינוס האטלנטי במלחמת העולם השנייה כמקור הכוח של הצי הגרמני בזירה הזאת. מקור כוח מורלי אפשר למצוא בגבורת הלוחמים הסובייטים במלחמת העולם השנייה.

בחירה של יעדים אסטרטגיים מחייבת שיקול דעת בנוגע לארבעה נושאים קשורים ומגוונים:

1. מרכז הכובד (Center of Gravity) – מורכב מישויות פיזיות או מורליות המשמשות מרכיבים עיקריים של כוח פיזי או מורלי, עוצמה והתנגדות. ברמה האסטרטגית, מרכיבים אלה בדרך כלל הם מנהיגים ואוכלוסייה הנחושים בדעתם לנצח. ברמות האופרטיביות והטקטיות הם בדרך כלל כוחות צבאיים מסוימים.
2. יכולות קריטיות (Critical Capabilities) – לכל מרכז כובד יש יכולות ראשיות העושות אותו מרכז הכובד בתרחיש, מצב או משימה מסוימים, לרבות שלבים במערכות או במבצעים. אלה צריכות להקנות יכולות ל"הרוס" או "לכבוש" אובייקט, או למנוע מלהשיג משימה מסוימת.
3. דרישות קריטיות (Critical Requirements) – תנאים, משאבים ואמצעים חיוניים למרכז הכובד כדי להשיג את היכולות הקריטיות שלו (לדוגמה, מזג אוויר טוב, מודיעין מדויק, אספקה חוזרת של תחמושת, השגת המשימה על־ידי כוח א' לפני פעולתו של כוח ב', תמיכה ציבורית בשיעור ניכר במבצע, תמיכת הקהילה הבין־לאומית במבצע וכדומה).

³² הגדרה של "מרכז הכובד" (Center of Gravity) על פי Military Dictionary All official U.S. DoD: "The source of power that provides moral or physical strength, freedom of action, or will to act. Also called COG"

4. הפגיעות הקריטיות (Critical Vulnerabilities) – הדרישות הקריטיות או הרכיבים הקריטיים שהם במחסור, החשופים לפגיעה והשמדה, ובמצב כזה עלולים להשפיע על מרכז הכובד, ולגרום לכישלון בהשגת היכולות הקריטיות שלו (מקור המפתח הפוטנציאלי של חולשת האויב).

אחת מתכונותיו החשובות של מצביא מוכשר היא היכולת לחשוף את מרכז הכובד האמיתי ואת מיקומו. יש הטוענים שבמלחמה בין מדינות מרכז הכובד נמצא בעיר הבירה, וכיבושה (בהשאלה) יוצר את המומנט ההופך את כלי השיט; במדינות קטנות הנשענות על בעלות ברית הריהו בצבאה של בעלת הברית; במדינות הקשורות ביניהן בבריתות מרכז הכובד הוא בעניין המשותף; אצל עמים שקמו ואחזו בנשק הוא באישיותו של המנהיג ובדעת הקהל. אל כל אלה יש לכוון את המכה המכרעת.

השימוש במונח מרכז הכובד מחייב להתמקד בשאלה אילו גורמים הם החשובים ביותר בנוגע לאויב מסוים במצב מסוים, ולצמצם אותם לגורם מפתח אחד בלבד. ברמת המערכה (Operational Level) מדובר על אלמנט אחד בלבד מתוך כלל הכוח הלוחם ואילו ברמה האסטרטגית ייתכנו כמה מרכזי כובד אפשריים (טבלה 3).

מבקרי השימוש במושג מרכז הכובד טוענים שיש לחדול מלהשתמש בו בגלל ההפשטה שהמושג מְשווה למציאות המורכבת ולטבע הדטרמיניסטי, מאחר שהוא מגביל למעשה כל חשיבה ביקורתית הפוגעת בהבנת המציאות האמיתית, מגביל גישות בעלות נקודות מבט מגוונות, מעבב בירור ביקורתי וחוסם את החשיבה היצירתית הנדרשת במאה ה-21.³³

טבלה 3: דוגמאות למרכזי כובד שונים ברמות הלחימה השונות

רמת המלחמה (a)	דוגמה למשימות הקואליציה (b)	דוגמה להתנגדות עיראקית (c)	מדוע זה מרכז הכובד (d)
הרמה האסטרטגית			
מדיניות לאומית	השבת הממשלה הלגיטימית של כונית	נשיא עיראק – צדאם חוסיין	מסוגל לשמור על תמיכה עממית ולהפנות את הצבא העיראקי לקיים את כונית נגד כפיית מודעות לגינוי בין־לאומי
הרמה האסטרטגית (Theater) זירת המלחמה	הבסת הצבא העיראקי מדרום לנהר פרת	הצבא העיראקי	יכול להגן על כונית הכבושה מפני מתקפת כוחות הקואליציה
הרמה המערכתית			
מערכות (Campaigns)	בידוד וכיתור הצבא העיראקי בכונית	משמרות הרפובליקה	יכול למנוע כיתור של צבא עיראק המגן על כונית

³³ Christopher Paparone and William J. Davis, "Exploring Outside The Tropics of Clausewitz, Our Slavish Anchoring to An Archaic Metaphor," in Celestino Perez Jr., Fort Leavenworth (eds.), **Addressing the fog of COG Perspectives On The Center Of Gravity In US Military doctrine**, KS: Combat Studies Institute Press, December 2012, pp. 65–80

רמת המלחמה (a)	דוגמה למשימות הקואליציה (b)	דוגמה להתנגדות עיראקית (c)	מדוע זה מרכז הכובד (d)
מבצעים עיקריים (Major Operations)	קטיעת התקשורת מבגדאד לכווית	מערכת ההגנה האווירית המשולבת העיראקית	יכול למנוע חופש פעולה של כוחות האוויר שחיקה של הקואליציה דרך התשה גבוהה של כלי טיס של בעלות הברית
הרמה הטקטית			
קרבות (Battles)	חדירת יחידות ההגנה העיראקיות לאורך גבול ערב הסעודית	הקורפוס ה-12 העיראקי	יכול למנוע חדירת הקורפוס ה-VII להגנות קוויות עיראקיות באמצעות עמדות הגנה קבועות
פעולות קרב (Engagements)	הבסת חטיבת טאווקאלנה, 73 מזרח	גדוד טנקי העתודה של טאווקאלנה	יכול להתנגד לתקיפה ולהביס אלמנטים של הקורפוס ה-VII התוקפים את חטיבת טאווקאלנה.
פעילות יחידות קטנות	חדירת יחידות בקו ההגנה העיראקי	מתחם בונקר הגנתי עיראקי	יכול להביס ניסיון פריצה באמצעות שימוש בירי ישיר

המרכיב הכלכלי של האסטרטגיה רבתי

תרבויות קדומות הכירו בכך שלוחמה כלכלית עלולה להשמיד יריב במהלך עימות, ולהחלישו בתקופות שבין העימותים, ובכך למנוע ממנו להפוך ליריב בעל יכולות. אחת הסיבות שהביאה למלחמה הפלופונסית לפני קרוב ל-2,500 שנה הייתה סוג של לוחמה כלכלית שהפעילו האתונאים באמצעות סנקציות כלכליות משתקות נגד בעלות בריתה של יריבתם העיקרית – ספרטה. הם עשו כן כדי לזרוע חילוקי דעות ולהחליש את יכולתה של הקואליציה שבראשותה לאיים על אתונה ובעלות בריתה. ספרטה, שהבינה את משמעות האיום הכלכלי נגדה ואת סכנתו, הגיבה בפעולה צבאית. המלחמה הגיעה לשיאה במהלך אחרון שבו הופעלה על אתונה לוחמה כלכלית באמצעות מצור שהטילה ספרטה (בסיוע פרס) והכניעה אותה.

במלחמת העולם השנייה עשתה בריטניה צעדים רבים במטרה לשבש את כלכלת גרמניה, מתוך הכרה שאפשר להפעיל לחץ נוסף ניכר על כלכלתה.³⁴ הצלחת ארצות הברית במלחמת העולם השנייה ובמלחמה הקרה הייתה כאשר רתמה את הכלכלה לשאת בנטל המלחמה: במלחמת העולם השנייה הפכה ארצות הברית למחסן הנשק של הדמוקרטיה (חימוש בעלות הברית ותמיכה בגיוס 16 מיליון חיילים חדשים). במלחמה הקרה לא יכלה ארצות הברית להכניע את ברית המועצות מבחינה צבאית, ונקטה מדיניות הכלה, אך ברית המועצות קרסה ב-1989 עקב חוסר יכולת כלכלית לתמוך בהמשך אחזקת צבאה. מנגנון הסנקציות על איראן ועל קוריאה הצפונית גם הוא מסתמך על המרכיב

³⁴ Nicholas A. Lambert, *Planning Armageddon: British Economic Warfare and the First World War*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012, p. 124

הכלכלי בלחימה, ואפשר לראות שהאפקט הכלכלי מובהק, וללא ספק הוא שהביא את איראן לשולחן המשא ומתן ב-2015.³⁵

במאמר מכונן שפרסם האסטרטג וההיסטוריון אדוארד לוטווק ב-1990 שבו השתמש במונח "גאו-כלכלה" (Goeconomics), הסביר כיצד במערכת הבין-לאומית בתקופה שלאחר המלחמה הקרה היריבויות העיקריות בין מדינות יהיו כלכליות ולא צבאיות. גם הפרופסור למדעי המדינה סמואל הנטינגטון (Samuel Huntington) צפה שבמציאות שבה עימותים צבאיים בין מעצמות יהיו נדירים, העליונות הכלכלית היא שתקבע את עליונותה של מעצמה.³⁶

אם מעוניינים להשתמש במרכיב הכלכלי של האסטרטגיה רבתי יש לבחון: את מידת התאמתה למצב; כיצד היא משתלבת עם אסטרטגיות אחרות; מה מידת הפגיעות של הגורם המותקף משימוש בסוג הזה של אסטרטגיה; מה התלות או העצמאות הכלכלית של המותקף. בהיבט הימי צריך לבחון עד כמה חשובים נתיבי השיט והאספקה הימית לכלכלת המותקף; האם ניתן לתקוף את התשתיות התעשייתיות של האויב; מה תלותם של כוחות צבא היריב בתקיפה של תשתיות אלה, ומהי השפעת התקיפות על יכולותיו במערכה.

בבואנו לבחון את המרכיב הכלכלי בעשור השני של המאה ה-21 בהתמודדות בין סין וארצות-הברית על ההגמוניה במזרח אסיה – התמודדות שבה סין רוצה להחליף את ארצות-הברית כשחקן העיקרי באזור – אפשר להבחין שבכלל היעדים שהציבה לעצמה סין יש גם יעדים כלכליים. לדוגמה, להשתמש בכוחה הכלכלי של סין כדי שמדינות האזור יתמכו במדיניותה הגאופוליטית, ולזרוע ספק בקרב מדינות האזור בדבר יעילות המודל הכלכלי האמריקני.

בבוא צבא ארצות-הברית לשקול כיצד להילחם ולנצח במלחמות של המאה ה-21 מול יריב כמו סין בעלת כלכלה המתקדמת במהירות בכוחות עצמה, ומצליחה גם לחדור לבסיס התעשייתי של ארצות-הברית, עליו לתת את הדעת על יכולת זאת של סין שעלולה בטווח הארוך להוביל לדעיכתה של ארצות-הברית ללא שימוש במרכיב הצבאי של האסטרטגיה. כך לדוגמה, מחקר שערך התאגיד ראנד (RAND Research and Development Institute –) ב-2005 הזהיר את הממשל האמריקני מפני חברת התקשורת Huawei וחברות סיניות פרטיות אחרות שהן רק לכאורה "הפנים הציבוריות", ובפועל הן מקיימות מחקר משותף עם הצבא הסיני (PLA).³⁷

³⁵ Geneive Abdo and Firas Maksad, "Evidence Trump's Iran Policy Is Working", *New York Daily News*, 2 May, 2019.

³⁶ Edward N. Luttwak, *The endangered American dream: How to stop the United States from being a third world country and how to win the geo-economic struggle for industrial supremacy*, New York, Simon & Schuster, 1993, p. 92.

³⁷ Evan S. Medeiros, Roger Cliff, Keith Crane, and James C. Mulvenon, *A New Direction for China's Defense Industry*, Santa Monica: RAND Corporation, Project Air Force, 2005, pp. 217–218.

פול קנדי בספרו **עליית ונפילתן של מעצמות** מציין שהיכולת של מדינה להתמודד עם מדינה אחרת, או עם קואליציה של מדינות אחרות, קשורה בעוצמתה הכלכלית של אותה מדינה. כאשר מדינות נמצאות בשיא כוחן הן עלולות גם להימצא בתנאים של ירידה כלכלית יחסית, ועוצמה אפשר לשמור רק עם שמירה על איזון נבון בין יצירת עושר ובין הוצאות צבאיות. מעצמות שמצויות בירידה מחישות בדרך כלל את תהליך שקיעתן על ידי הגדלת ההוצאות הצבאיות. קנדי טוען שהירידה בצמיחה התעשייתית האמריקנית בצירוף המחויבויות הבין-לאומיות הרבות שלה, והוצאות הענק שלה על בניין ותחזוקת הכוח הצבאי, יגרמו בהכרח לדעיכתה כמעצמה. לדעתו, האינטרסים הגלובליים של האימפריה האמריקנית נעשו רחבים ועמוקים יותר מיכולתה הכלכלית של ארצות-הברית לממן אותם.³⁸

המרכיב הגאוגרפי של האסטרטגיה רבתי

הדוגמאות ההיסטוריות שבהן המרכיב הגאוגרפי השפיע רבות על תוצאות המלחמה הן רבות וכוללות, בין היתר, את המערכה בין אתונה וספרטה במלחמות הפלופונסיות. בהיותה מעצמה ימית אתונה התקשתה לנטרל את הכוח היבשתי הספרטני, ולהפך. באופן דומה, ההצלחה המוקדמת והמדמה של גרמניה במלחמת העולם השנייה בחזית המערבית הניבה תשואות הולכות ופוחתות מול העומק הגאוגרפי של ברית-המועצות. לפוליטיקה יש תפקיד בהתמודדות עם ממד הגאוגרפיה. באופן אידאלי צריכה להיות התאמה בין יעדי המדיניות שקובע הדרג המדיני ובין המציאות הגאואסטרטגית שמולה הצבא אמור לפעול, ורצוי להימנע מלקבוע יעדים מדיניים המצריכים להתמודד עם מכשולים גאוגרפיים מאתגרים מדי. המרכיב האידאולוגי של האסטרטגיה רבתי לא אפשר לגרמניה הנאצית (למרות הסכם ריבנטרופ-מולוטוב) להימנע מהתנגשות עם ברית-המועצות. עם זאת, הדיאלוג האסטרטגי (בין הדרג המדיני לדרג הצבאי) היה אמור להבהיר בצורה טובה יותר את המרכיב הגאוגרפי לפני שנפתח מבצע ברברוסה.³⁹

בעקבות המתקפה היפנית על פרל הארבור ואובדן השליטה על הפיליפינים במלחמת העולם השנייה, הבינה ארצות-הברית את בעיית ניהולה של מערכה במרחבים העצומים של האוקיינוס השקט. כדי להתגבר על האתגר שהציבה בפניה הגאוגרפיה של האזור הזה השקיעה משאבים אדירים בכוחות אמפיביים, וכך הצליחה להתמודד עם האתגרים של הממד הגאוגרפי באוקיינוס השקט, ואפילו ניצלה אותם לרווחתה. אסטרטגיית "קפיצת מדרגה" (Island-Hopping), שהתמקדה בעקיפת עמדות יפניות מבוצרות, ובמקום זאת ריכוז המשאבים המוגבלים של בעלות-הברית באיים חשובים אסטרטגית שלא היו מוגנים היטב אך היו מסוגלים לתמוך לוגיסטית בהגעה לאיי יפן העיקריים, החלה להיות מיושמת בסוף 1943 ביוזמת הצי האמריקני. האסטרטגיה הזאת אפשרה לכוחות צבא ארצות-

Paul Kennedy, *The rise and fall of the great powers: Economic change and military conflict from 1500 to 2000*, New York, Vintage Books, 1987, pp. 527–528 ³⁸

David J. Lonsdale, "Ordering and controlling the dimensions of strategy", *Defence Studies*, 16(4), (2016), 390–407 ³⁹

הברית להגיע ליפן מהר יותר בלי לבזבז זמן, כוח האדם ואספקה כדי לכבוש איים יפניים בדרך, כמו גם לשמור על יתרון ההפתעה ולהפר את שיווי המשקל של היפנים. המאמץ הזה נתמך היטב באמצעות גיוס יכולות המודיעין של ארצות־הברית, שאפשרו לה להשתמש ביכולותיה ביעילות רבה יותר במרחבים העצומים של זירת האוקיינוס השקט. נוכל לסכם שלמעשה ביצועים צבאיים יעילים יכולים לנצל את הממד הגאוגרפי, או לפחות לנטרל את השפעותיו השליליות.

החוקר בתחום לימודי הביטחון, פול ואן הופט (Paul van Hooft) טוען שהבידוד (Insularity) הגאוגרפי של ארצות־הברית מיריבותיה דוחף ובו בזמן מושך את האסטרטגיה רבתי שלה במאה ה-21 לקיצוניויות (Extremes). במאמרו מראה ואן הופט כיצד הדינמיקה הזאת, המושפעת ממצבה הגאוגרפי של ארצות־הברית, מוצאת את ביטויה בתחרות על ההגמוניה בין סין לארצות־הברית במערב האוקיינוס השקט.⁴⁰

המרכיב הבין־לאומי של האסטרטגיה רבתי

המרכיב הבין־לאומי של האסטרטגיה מתמקד במנגנון מאזן כוחות (Balance of Power) בזירה הבין־לאומית וביצירת בריתות וקואליציות. מדיניות וממשל עוסקים בחלוקת הכוח, וסכסוכים נוצרים בעקבות רצון לשינוי בחלוקת הכוח ושמירה על יציבות. מניעת התפתחותם של סכסוכים נעשית באמצעות מאזן כוחות שהוא מנגנון המיועד לשמר את המצב הקיים בהקשר לחלוקת הכוח. הדבר נעשה בדרך כלל באמצעות מערכת של בריתות ברמה הגלובלית (כפי שקרה בתקופת המלחמה הקרה בין מדינות המערב למדינות הגוש הקומוניסטי), או ברמה האזורית (הציר הסובי לעומת הציר השיעי במזרח התיכון).

השתתפות בקואליציה מספקת אפשרות בת־קיימה עבור מדינה בודדת להשיג את המטרות האסטרטגיות הלאומיות שלה באמצעות פעולה רחבה יותר עם שותפים שיש להם מטרות אסטרטגיות דומות. קואליציות מספקות לאומות בודדות גישה למשאבים גדולים יותר, כמו גם לגיטימציה לפעולה הצבאית. באופן הזה מסוגלים ליהנות חברי קואליציה מגישה ליכולות שלא היו עומדות לרשותן לו פעלו לבדן.⁴¹ ייתכן שהשיקול החשוב ביותר ביצירת קואליציה עם מדינות רבות הוא הלגיטימציה הרבה יותר מאשר במצב שבו מדינה תפעל לבדה להשגת מטרותיה המדיניות באמצעות כוח צבאי. כפי שציין חוקר במרכז האוסטרלי ללימודי אסטרטגיה וביטחון ANU ראסל גלן (Russell Glenn), "אפקטיביות תפעולית בלי לגיטימציה דיפלומטית היא כלי מסוכן להפעלת העולם של ימינו".⁴² הקמת האומות המאוחדות הביאה ליצירת נורמות התנהגות בין־לאומיות סביב השימוש בצבא כוח

⁴⁰ Paul van Hooft, "All-In or All-Out: Why Insularity Pushes and Pulls American Grand Strategy to Extremes," **Security Studies**, 29(4), (2020), pp. 701–729

⁴¹ M. J. Brick, Coalition perspectives on strategy, in: Nathan K. Finney (ed.), **On Strategy: A Primer**, Army University Press, 15 June 2020, Ch. 16, pp. 197–198

⁴² Russell W. Glenn, **Band of brothers or dysfunctional family? A military perspective on coalition challenges during stability operations**, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2011.

כאופציה לפתרון סכסוכים בין־לאומיים. בעוד אמרתו של קלאוזביץ "המלחמה אינה אלא המשך המדיניות בתוספת אמצעים אחרים" נשאת תקפה גם כיום, קיים כיום מעין תנאי מוקדם (לפחות בקרב מדינות המערב), שהשימוש בכוח להשגת מטרות מדיניות חייב להיות עקבי, ובדרך כלל תואם את אמנת האו"ם.⁴³ פעולה צבאית זוכה לגיטימציה באמצעות מנדט במסגרת אמנת האו"ם (כפי שהייתה המלחמה נגד עיראק של צדאם חוסיין ב־1991), או כאשר מדינות מחליטות לפעול יחד, אם כי בלגיטימציה קטנה יותר (כפי שהיה במלחמת המפרץ השנייה ב־2003). אנדרו פייר (Andrew Pierre) מאוניברסיטת ג'ורג'טאון טוען:

מבחינה פוליטית, קואליציה, ובמיוחד קואליציה מבוססת ורחבה, תיתפס על־ידי הקהילה הבין־לאומית כפועלת עם לגיטימיות גדולה יותר מפעולתה של מדינה יחידה, במיוחד אם הקואליציה נתמכת על־ידי מנדט בין־לאומי, כגון החלטת מועצת הביטחון של האו"ם.⁴⁴

עם זאת חשוב לציין שהמרכיב הבין־לאומי של האסטרטגיה רבתי האמריקנית בעשור השני של המאה ה־21, המכונה "איזון מחוץ לגבולות המדינה" (Offshore Balancing), דוגלת בנוכחות מופחתת מחוץ לארצות־הברית. לפי האסטרטגיה הזאת, ארצות־הברית תימנע ממעורבות של ממש בענייני ביטחון מעבר לים, אלא במצב שבו מדינה אחרת תנסה להשיג הגמוניה באחד משלושת האזורים האסטרטגיים המרכזיים בעולם: מערב אירופה, צפון מזרח אסיה והמפרץ הפרסי.⁴⁵ מכל מקום, הממד הבין־לאומי של האסטרטגיה רבתי זוכה לחשיבות רבה בימינו, ויש להביאו בחשבון כאשר מול היעד שנקבע יש לבחור את הדרך והאמצעים להשגתו.

המרכיב האידאולוגי של האסטרטגיה רבתי

יש כיום הסכמה רחבה על כך ששורשי גיבוש האסטרטגיה רבתי עמוקים יותר מהחשובים של קובעי המדיניות העכשוויים, כמו גם על כך שיש השפעה לא מועטה לכוחות התרבותיים בחברה למשל, על צורת האסטרטגיה רבתי של המדינה. הסכמה זאת מחזקת את המגמה ההולכת וגוברת להתמקד בתפקידים של "גורמים רעיוניים" ביצירת מדיניות. המרכיב האידאולוגי באסטרטגיה רבתי מוגדר כ"מערכת שכנוע או הנחות המפחיתה את המורכבות של מציאות מסוימת, מפשטת אותם למונחים המובנים בקלות רבה יותר ומציעה דרכים מתאימות להתמודד עם מציאות זו".⁴⁶

⁴³ Clausewitz, 1976, p. 87.

⁴⁴ Andrew Pierre, *Coalitions building and maintenance: The Gulf war, Kosovo, Afghanistan, and the war on terrorism*, Washington, DC: Georgetown University Institute for the Study of Diplomacy, 2002, p. 4; Glenn, 2011, pp. 4–5.

⁴⁵ John J. Mearsheimer, and, Stephen M. Walt, "The Case for Offshore Balancing", *Foreign Affairs*, 95(4), (July/August 2016), pp. 70–83.

⁴⁶ Michael H. Hunt, "Ideology", in Michael J. Hogan and Thomas G. Paterson (eds.), *Explaining the history of American foreign relations*, New York: Cambridge University Press, 2004, p. 222.

לדוגמה, ארצות־הברית יצאה למלחמת העולם הראשונה כדי להגן על זכויות ניטרליות וחופש הפלגה בימים, אך מטרות אלה השתנו במהלך ועידת השלום בפריז, והפכו להיות שאפתניות יותר. הנשיא וודרו וילסון, שהיה בוודאי המדינאי המשפיע ביותר שארצות־הברית סיפקה לזירה הבין־לאומית, הציג ממד אידאולוגי חדש למדיניות החוץ האמריקנית. בעוד המדינאים שלפניו צעדו על־פי עצת הנשיאים ג'ורג' וושינגטון, תומס ג'פרסון וג'ון אדמס, והפנו עורף לעולם הרחב, וילסון שכנע את העם האמריקני בדבר הצורך ליטול את מנהיגות העולם, ולהפכו מחדש ל"עולם בטוח לדמוקרטיה". בספרו **דיפלומטיה** הציע הנרי קיסנינג'ר נקודת מבט ייחודית, הן כגורם מקצועי והן כמלומד. קיסנינג'ר טוען שבתקופת הנשיא וילסון התגלתה אמריקה כשחקן מפתח בנושאים העולמיים, מצהירה על עקרונות אמריקניים חדשניים השונים מאלה של העולם הישן. לפיו, עליית מעמדה של ארצות־הברית הביאה לידי ביטוי לא רק את עליית יכולותיה, אלא הרחיבה גם את רצונותיה האידאולוגיים, המשתקפים גם באסטרטגיה רבתי שפיתחה.

המרכיב התרבותי של האסטרטגיה רבתי – תרבות אסטרטגית (Strategic Culture)

החל בסוף שנות ה־70 של המאה ה־20 הולך ותופס המושג "תרבות אסטרטגית" מקום חשוב יותר ויותר כמרכיב באסטרטגיה. עדות לכך מוצאים בהחלטת משרד ההגנה האמריקני לאחר כיבוש עיראק ב־2003, לצרף למטות צבא אמריקה אנתרופולוגים שיסייעו להעריך את יחסי הגומלין שבין פעולות הצבא האמריקני נגד מתקוממים ובין החברה העיראקית.⁴⁷ עד אז לא ייחסה הפרשנות הקלסית שהתבססה על הגישה הריאליסטית ביחסים בין־לאומיים חשיבות למרכיב הזה, אלא התבססה על מודלים תאורטיים כמו מודל הבחירה הרציונלית ותורת המשחקים. מודלים אלה הניחו שההיגיון המכוון את פעילות המדינות בכל מקרה הוא דומה, ומתבסס על השגת תועלת מִרְבִּית לאינטרסים הלאומיים בסביבה אנרכית. בהתאם לכך הוזנחו גורמים תרבותיים כגון ערכים, רעיונות ואמונות.⁴⁸ אין זה אומר שגישת התרבות האסטרטגית דוחה לחלוטין שיקולים רציונליים, גם אם תרבות אסטרטגית מביאה בפועל לרציונליות מוגבלת.⁴⁹

אחד מחלוצי המחקר של התרבות האסטרטגית היה ג'ק סניידר (Jack Snyder), שפרסם ב־1977 מחקר בנסותו להסביר את השונות בסגנונות קבלת ההחלטות הלאומיות בנשק הגרעיני, והאיר את הצורך לעמוד על ההבדלים התרבותיים הבין־מדיניים בתחום הזה.⁵⁰ סניידר הגדיר תרבות אסטרטגית כ"סכום הרעיונות, התגובות הרגשיות המותנות ודפוסי ההתנהגות הרגילה שרכשה קהילה אסטרטגית לאומית באמצעות הדרכה או חיקוי,

⁴⁷ Freedman, 2013, p. 231.

⁴⁸ Rafał Kopeć, "The Determinants of the Israeli Strategic Culture", *Review of Nationalities*, 6(1), (December 2016), pp. 135–146.

⁴⁹ Alastair I. Johnston, "Thinking About Strategic Culture", *International Security*, 19(4), (Spring 1995), p. 34.

⁵⁰ Jack L. Snyder, *The Soviet strategic culture: Implications for nuclear options*, *Rand Corporation*, September 1977.

והן משתפות בה זו את זו"⁵¹. הוא הדגיש את השפעתם של המוסדות החברתיים על תהליך החברות של שחקני העילית בתפקידים צבאיים-אסטרטגיים, והציע שהם עשויים להיות חברתיים לצורות מחשבה מובחנות בתוך תרבות אסטרטגית מסוימת, כלומר תת-תרבויות אסטרטגיות.

לפיכך אפשר לאפיין תרבות אסטרטגית בדרך שבה התרבות הארגונית של מדינה מוצאת את ביטויה בתחום האסטרטגי. תרבות פוליטית היא גם אוסף העמדות, הערכים, הרגשות, המידע והכישורים הפוליטיים בקרב אזרחיה ובעלי התפקידים שבתוכה, המספקים את הנחות היסוד והכללים השולטים במהלך זמן ארוך על ההתנהגות של המערכת הפוליטית, ומשפיעים על התנהגות אזרחיה ומנהיגיה במערכת הפוליטית, בארגונים הצבאיים ובשירות הממשלתי, כמו בתכתיב גנטי.

הכרת התרבות האסטרטגית והבנתה מאפשרות להבין טוב יותר את המניעים העומדים מאחורי פעולותיה של מדינה כלשהי.⁵² דמיטרי (דימה) אדמסקי מהמרכז הבינתחומי בהרצליה מגדיר תרבות אסטרטגית כך:

מכלול של אמונות משותפות, פורמליות ובלתי פורמליות, של הנחות ושל דפוסים התנהגות, שמקורם בחוויות משותפות ובנרטיבים מקובלים (המועברים בעל-פה ואף בכתב), שמעצבים את הזהות המשותפת, ואת היחסים עם קבוצות אחרות, ואשר משפיעים, ולעיתים אף קובעים את המטרות ואת האמצעים להשגת יעדים ביטחוניים.⁵³

לדוגמה, התרבות האסטרטגית הישראלית לבעיות בתחום הביטחוני מאופיינת בהעדפה להפעיל את צה"ל במבצעים צבאיים בניסיון לפתור בעיות אלה (בשונה למשל ממדינות דמוקרטיות אחרות שבהן תינתן עדיפות לפתרון הבעיות בדרך של משא ומתן, או פנייה למוסדות בין-לאומיים כדוגמת מועצת הביטחון של האו"ם).

המאפיינים של תרבות אסטרטגית הם: מבנה חברתי; סגנון קוגניטיבי; התייחסות תרבותית לגורם הזמן; סגנונות של תקשורת; גישה ארגונית לחדשנות; העדפות באופן ניהול המלחמות; מבנה המערכת הצבאית והתפקיד שממלאים בה המטכ"ל של הצבא; המטות המשולבים והמפקדה הראשית; היחס לפיתוחו של הידע הצבאי; תפקידה של הטכנולוגיה בעניינים צבאיים; ולבסוף הגישות להצטיידות במערכות הנשק.⁵⁴

כדוגמה לכך ניתן לראות את החלק המכריע במרכיבי התרבות האסטרטגית הימית השונים, של סין ושל הפיליפינים, בסכסוך המתמשך על אזור המים הכלכליים בים סין

⁵¹ Snyder, 1977, p. 8.

⁵² Snyder, 1977, p. v.

⁵³ דמיטרי אדמסקי, **תרבות אסטרטגית וחדשנות צבאית, השפעת התרבות באסטרטגית על המהפכה בעניינים צבאיים ברוסיה, בארצות-הברית ובישראל**, מודן ההוצאה לאור – צה"ל הוצאת מערכות, מושב בן שמן, 2012, עמ' 21–22.

⁵⁴ שם, עמ' 26.

הדרומי. סכסוך זה זוכה לתשומת לב מחקרית רבה, המדגישה בין היתר את חשיבות המרכיב הזה באסטרטגיה הימית של הצדדים המעורבים בסכסוך.⁵⁵

התרבות האסטרטגית הישראלית

החוקר גרגורי ג'ילס (Gregory Giles), שהשתתף במחקר השוואתי בנושא הזה עבור "הסוכנות להפחתת אימונים ביטחוניים" של משרד ההגנה האמריקני (Defense Threat Reduction Agency), מגדיר את התרבות האסטרטגית הישראלית כך: "אמונות משותפות, הנחות ואופני התנהגות הנגזרים מחוויות משותפות ומסיפורים מקובלים (הן בעל-פה והן בכתב), המעצבים זהות קולקטיבית ויחסים עם קבוצות אחרות, וקובעים מטרות ואמצעים מתאימים להשגת יעדי ביטחון (Security Objectives)".⁵⁶ התרבות האסטרטגית הישראלית היא תוצר של הסדרים ארגוניים (Institutional Arrangements) שמעצבים את תהליך קבלת ההחלטות של גורמי השלטון של המדינה, וכן של הרעיונות וההנחות (Assumptions) המשפיעים על תוכן החלטות אלה.⁵⁷ אדמסקי טוען כי "למרות שהתרבות הישראלית היא מיזוג של מסורות יהודיות, אירופיות, לבנטיניות ואמריקניות, אין זה נכון לתארה כ"יציר כלאיים חסר צורה שבלתי אפשרי לחלוטין לעשות לגביו הכללות", ושההיגיון הפנימי הקוהרנטי של התרבות מתיר לדון בה כתרבות ישראלית נפרדת.⁵⁸

התנאים החברתיים של התרבות האסטרטגית הישראלית מושרשים בחלקם בעבר הרחוק, ובחלקם, לעומת זאת, מתייחסים להיסטוריה המודרנית של החברה הישראלית. אחד מסמלי המפתח הללו הוא דמותו של עם ישראל כעם נרדף. סמל מפתח זה אינו מתייחס רק לשואה או לפוגרומים של המאה ה-19 נגד יהודים במזרח אירופה, אלא אפילו לעבודת של בני ישראל במצרים ולחיים בצל השלטון הבבלי והרומי. מיתוסים מסוימים שמקורם בעברו הקדום של העם היהודי עוד בימי בית שני, נותרו מרכיבים בתרבות האסטרטגית הישראלית עד ימינו אלה. יש לציין שצה"ל, המבוסס על שירות צבאי חובה ומשותף, הוא כלי המאפשר להעביר לחברה רעיונות האופייניים לתרבות האסטרטגית הישראלית. רעיונות אלה משותפים, אם כן, לא רק לאליטות הצבאיות או הפוליטיות, אלא הם מיוצגים בתודעה של החברה כולה.

בהתחשב בתרבות האסטרטגית של ישראל נדרש להביא בחשבון גם את הגורמים הגאופוליטיים ואת אופייה של החברה בישראל. מרכיבים מרכזיים בתרבות האסטרטגית

Lucio Blanco Pitlo III, "Strategic Culture and the South China Sea Disputes", *China US focus*, Aug 31, 2015 ⁵⁵

Gregory F. Giles, "Continuity and Change in Israel's Strategic Culture," in Jeannie L. Johnson, Kerry M. Kartchner and Jeffrey A. Larsen (eds.), *Strategic culture and weapons of mass destruction: Culturally Based Insights Into Comparative National Security Policymaking*, Initiatives in Strategic Studies: Issues and Policies, 2009, p. 7 ⁵⁶

Wendy Pearlman and Boaz Atzili, *Triadic coercion, Israel's targeting of states that host non-states actors*, New York: Columbia University Press. 2018, p. 25 ⁵⁷

אדמסקי, 2012, עמ' 174–175. ⁵⁸

נוצרו בהשפעת גורמים אלה, כמו "מנטליות המצור" והרצון להשיג הסדר צבאי מהיר שרצוי לעשות על-ידי העברת הסכסוך לשטח האויב. הרצון הזה מחוזק בעובדה שישראל נעדרת עומק אסטרטגי. גורמים חברתיים מסבירים גם את ענייניות (Specific) הגישה הישראלית, המוצאת את ביטויה בתרבות האלתור והיזומה, האופיינית לתחום הצבאי הישראלי. גישה זאת מאדירה את הפעולות המעשיות על-פני דיבורי הסרק, ומשתקפת היטב באופייה של החברה בישראל. הנטייה להגדיל בשנים האחרונות את תפקיד הגורם הטכנולוגי בכל דיון על בעיה אסטרטגית נובעת מהתנאים החברתיים-כלכליים של ישראל.⁵⁹

הסדרים ארגוניים המעצבים את תהליך קבלת ההחלטות בישראל

השימוש במונח "תהליך קבלת ההחלטות" מתייחס הן לתהליך הפורמלי המעוגן בחוק והמוסדות המשתתפים בו, והן לתהליך הבלתי פורמלי הכולל נהגים ונטיות המאפיינים את הגורם המקבל את ההחלטות במדינה, כמו גם לצורת קבלת ההחלטות.

השפעת צה"ל בפרט, ומערכת הביטחון בכלל, על תהליך קבלת ההחלטות בישראל בתחום המדיני-ביטחוני היא מכרעת ובולטת בצורה מובהקת, גם אם מבחינה היסטורית תמיד פעל צה"ל על-פי החלטות הממשלה, גם אם לא הסכים להן.⁶⁰ עם זאת, מערכת היחסים עם הממשלה התפתחה למה שיורם פרי, פרופסור לסוציולוגיה פוליטית ולתקשורת, מכנה בשם "שותפות צבאית-אזרחית", ולא שליטה אזרחית מוחלטת על הצבא.⁶¹ גם הקשר הישיר של ראשי הצבא לדורותיהם עם ראשי הממשלות בישראל אִפְּשֶׁר להם להיות שותפים פעילים ומובהקים ביותר בתהליך קבלת ההחלטות, ולכן, לעיתים קרובות השפעתם על התהליך עצמו הייתה תלויה באישיותו של הדרג הצבאי הבכיר. היעדר של פיקוח פרלמנטרי יעיל על הצבא הביא לכך שצה"ל נהנה מאוטונומיה רבה יותר מאשר בדמוקרטיה מערבית אחרות.⁶²

מרכיב נוסף המשפיע על תהליך קבלת ההחלטות הוא חוסר העידוד לתכנן אסטרטגי ארוך טווח בדרג המדינה, ובמיוחד בתחום המדיני-ביטחוני, דבר שמשפיע על אופי תהליך קבלת ההחלטות והופך אותו לאישי-פוליטי, אד-הוקי ובלתי שיטתי.⁶³ האתוס של צה"ל מגולם גם במבנה הארגוני שלו כפי שמתקף במערכות פו"ש (פיקוד ושליטה) של הצבא המגלמים את אתוס הביזור בסמכויות, ומתן אפשרות ליוזמה רבה למפקדים בשטח.⁶⁴

⁵⁹ Kopeć, 2016, p. 145

⁶⁰ Yehuda Ben Meir, *Civil military relations in Israel*, New York: Columbia University Press, 1995, p. 178

⁶¹ Yoram Peri, *Between battles and ballots: Israel military in politics*, New York: Cambridge University Press, 1985; Yoram Peri, *Generals in the cabinet room: How the military shapes Israeli policy*, United States Institute of Peace, 2006, pp. 17–32

⁶² Peri, 2006, 175–191

⁶³ Martin Van Creveld, *The sword and the olive: A Critical History Of The Israeli Defense Force*, New York, 2002, p. 161

⁶⁴ אדמסקי, 2012, עמ' 117–119.

דוגמה לכך היא ההחלטה במלחמת ששת הימים לכבוש את רמת הגולן, שהתקבלה בלחץ אלוף פיקוד הצפון אלוף דוד אלעזר, זכתה לאישורו של שר הביטחון משה דיין בלי לקיים סבב דיונים אחד בממשלה.

חוסר התכנון האסטרטגי מביא לכך ששיקולים לטווח הארוך ואפילו הבינוני נזנחים למען החלטות קצרות טווח. האתוס הזה השלוב במוסדות, מחזק את התרבות האסטרטגית של ישראל, ונוטה באופן קיצוני להעדיף שימוש בהפעלת כוח נגד כל איום שצץ ועולה מעבר לאופק.⁶⁵ מערכת הביטחון כולה (אנשי צבא ואזרחים) מסוגלת לנטרל את מעמדם של משרדי ממשלה אחרים, ובמיוחד משרד החוץ, שבגלל תקציבם הדל וגודלם המצומצם אינם מסוגלים להתמודד עם מערכת הביטחון בנושאי חוץ וביטחון שעולים לדיון בקבינט.⁶⁶ חוק המל"ל והוועדה שמונתה ב־2015 על־ידי ראש הממשלה לאחר מבצע "צוק איתן" לעניין עבודת הקבינט הביטחוני־מדיני (ועדת עמידרו)⁶⁷ אומנם שיפרו מבחינה חוקית את מעמדו של המל"ל ואת תפקידו בישיבות הקבינט. ואולם, לדעת פרייליך, בהיעדר תקציב וכוח אדם איכותי ביחס לשאר גורמי הביטחון המשתתפים בתהליך קבלת ההחלטות, הוא עדיין מתמודד על מקומו ב"שולחן קבלת ההחלטות של הקבינט" בקשר להשפעתו על תוכן קבלת ההחלטות עצמן.⁶⁸

התוכן והאופי של תהליך קבלת ההחלטות בתחום המדיני־ביטחוני נחקר על־ידי חוקרים רבים מתחום מדע המדינה, ורוב הממצאים העולים בו מצביעים על כך שככל שחשיבותו של צה"ל בתהליך קבלת ההחלטות גדולה יותר, כך הוא מצליח להחזיר למערכת את האתוס הצה"לי המתאפיין כ"אינטלקטואליזם חלש", ויש אפילו המכנים אותו "אנטי־אינטלקטואליזם".⁶⁹ ה"ביצועים" שולט כערך בתהליך קבלת ההחלטות, דוחף להבאת תוצאות בשטח, ולפיכך גם מעודד את "תרבות האלתור" בשדה הקרב. דמיטרי אדמסקי טוען את הדברים האלה:

תרבות זו הפכה לאחת ממכפלות כוחה של הגישה האנטי־אינטלקטואלית בצה"ל, וזאת משום שלמאמינים כי יש ביכולתם לטפל בכל בעיה ברגע שהיא מתעוררת, קיים תמריץ קטן יותר ללמוד ולהפיק לקחים. צה"ל הנציח תרבות זו בכך שקידם את הקצינים ה"מאלתרים" "ופותרי הבעיות" על חשבונם של האינטלקטואלים הצבאיים.

⁶⁵ Gil-li Vardi, "Pounding Their Feet, Israeli Military Culture as Reflected in Early IDF Combat History", *Journal of Strategic Studies*, 31(2), (2008), p. 296

⁶⁶ Charles D. Freilich, *Zion's dilemmas: How Israel makes national security policy*, New York: Cornell University Press, 2012, p. 65

⁶⁷ מדינת ישראל, *המלצות הוועדה לעניין עבודת הקבינט הביטחוני־מדיני*, כסלו תשע"ז – דצמבר 2016, מיצוב המטה לביטחון לאומי, עמ' 18.

⁶⁸ Freilich, 2012, pp. 238–243

⁶⁹ Avi Kober, "What Happened to Israeli Military Thought?", *Journal of Strategic Studies* 34(5) (2011), pp. 707–732

התוצאה המזיקה ביותר של בעיה זו היא היעדר הרצון, ובסופו של דבר חוסר יכולת בסיסית להתאמה תפיסית מראש לתמורות בהווייה הצבאית.⁷⁰

בניגוד לאבות המייסדים של צה"ל שהשכלתם הייתה אקלקטית, כלומר מבוססת על מקורות שונים ומגוונים, תפיסות ומושגים, גילו אלופי צה"ל ההרואיים והכריזמטיים סקרנות אינטלקטואלית מועטה בלבד ללימוד של המדע הצבאי. למרות קידומם לעמדות בכירות, מרביתם לא עשו את המעבר הנדרש לחשיבה אסטרטגית, והתמידו ביישום אותו היגיון טקטי גם כאשר עסקו בסוגיות אסטרטגיות.⁷¹

העיסוק הרב במשימות השגרה הלוחצות ללא הרף הותיר להנהגה הצבאית זמן מועט בלבד לחשוב על עתידה של הלחימה, או להתנסות בתפיסות חדשות [...]. רוב המרץ האינטלקטואלי הושקע בהיערכות סביב השאלה "היכן אנו עומדים?" יותר מאשר בביתוח הסוגיה "לאן פנינו מועדות?"⁷²

הביקורת טוענת שההעדפה של הביצוע על פני התאוריה יוצרת התנגדות לחשיבה עמוקה, אפילו כאשר התנאים מחייבים הגות והתבוננות עצמית (Self-Reflection). מאחר שהספר הזה עניינו אסטרטגיה ימית ומודעות למרחב הימי, אפשר להסיק שבתהליך קבלת ההחלטות בנוגע למרחב הימי של ישראל, ובמיוחד בנושאים שעלו על הפרק בתקופה האחרונה, חסר היה הגורם בעל ההכשרה המקצועית המתאימה. גורם שיביא את ההיבטים הרלוונטיים, בין אם בצורך להגן על המרחב הזה והתשתיות שבו מפני איומים מגוונים, תוכנית בניית כלי השיט שנועדה למטרה זו, ובין בחקיקה בתחום הזה. לראיה, בקיץ 2018 ולאחר תחילת בניית "ספינות המגן" בגרמניה, שנועדו להגן על אסדות ההפקה בטווח רחוק מחופי ישראל, הוחלט לקרב את אסדת ההפקה של שדה לווייתן לקרבת החוף.

מרחב הרעיונות (Ideas) בתרבות האסטרטגית הישראלית

השימוש במושג "מרחב הרעיונות" נועד לכלול את ההשערות המובילות של ישראל בנוגע לסביבה הביטחונית והעקרונות כיצד להגיב לאיומים ביטחוניים. הוא כולל בתוכו נושאים כמו אסטרטגיה ביטחונית לאומית, אסטרטגיית הגנה לאומית, תפיסת הביטחון הלאומי, אסטרטגיית הצבא ודוקטרינת הפעלתו. כזכור, תפיסת הביטחון של ישראל התפתחה במהלך שנות ה-50 המוקדמות, אושרה בממשלת ישראל ב-1953 והיוותה את הבסיס להתפתחות התפיסות הביטחונית והדוקטרינות הצבאיות עד ימינו. בהקשר הזה יודגש שמזהים קושי של המערכת הישראלית להתמודד עם מרחב הרעיונות ככל שהדבר קשור לגיבוש תפיסות ברמה הלאומית ולאסטרטגיה ביטחונית לאומית (National Security Strategy). הדבר בא לידי ביטוי בחוסר היכולת לאשר את עבודתה של הוועדה בראשותו של השר לשעבר עו"ד דן מרידור, שמונתה ב-2006 כדי לגבש תפיסת ביטחון לאומי חדשה לישראל. כמו גם ביכולת של המערכת הביטחונית מדינית לאבחן את השינוי העומד

⁷⁰ אדמסקי, 2012, עמ' 183.

⁷¹ שם, עמ' 187.

⁷² שם, עמ' 192.

להתחולל במישור הפרדיגמטי בנושאי ה"מהפכה בעניינים צבאיים" (Revolution in Military Affairs – RMA)⁷³, או לגיבוש אסטרטגיה ימית רבת למדינת ישראל.

תהליך קבלת ההחלטות שתואר לעיל, יחד עם הרעיונות המשתקפים בתפיסות ביטחון, אסטרטגיות ודוקטרינות, הם הדלק המניע ביצירתה של תרבות אסטרטגית ייחודית שהיא "רחבה יותר מאשר ההשפעות שמזינות אותה"⁷⁴. לפיכך התרבות האסטרטגית היא הדבק שמחבר את המרכיבים האחרים של נופ הביטחון הישראלי. בישראל מוסדה התרבות האסטרטגית מערכת של יחסי גומלין, אמונות, ערכים והתנהגויות אשר הקנו מעמד עליון לכוח הצבאי בקשר לכל סוגי האיום החזויים. התרבות הזאת הועצמה בגישתה של המערכת הצבאית עצמה ביחס לאימונים, קידום הקצועה, והן ביחסים עם הממשלה והחברה עצמה.⁷⁵ לדברי אדמסקי, תרבות אסטרטגית זו נשארה ברובה בְּלִתי וְדִירָה (Impervious) בפני מצבי שינוי.⁷⁶

דוגמה לערך הזה בהוויה הישראלית אפשר לראות במסורת שהתגבשה עוד מימי המדינה שבדרך להעלות את יהדות התפוצות לישראל. ראשיתה בתקופת ההעפלה שלפני קום המדינה. המשכה בחילוף בדרך הים של משפחות יהודיות שעמדו בפני איום נקמה מהמצרים באמצעות ספינות דיג מגויסות שנכנסו לנמל פורט־סעיד במלחמת סיני (1956) – החלק הימי של מבצע מלט, שבו מולטו לישראל בראשית שנות ה־70 של המאה ה־20 יהודים מסוריה, שהוברחו לְבִירוֹת וממנה הועלו בדרך הים לישראל. וכלה בחלקו הימי של "מבצע משה" להעלאת יהדות אתיופיה לישראל (1984–1985). הערך הזה הוא ייחודי לתרבות האסטרטגית הישראלית בבחינת "כל ישראל ערבים זה לזה", ומצא את ביטויו באסטרטגיה הימית הבלתי כתובה של ישראל.

עוצמה (Power) ועוצמה ימית (Sea Power)

משחר ההיסטוריה האנושית ביקשו אנשים ומדינות להיות בעלי עוצמה בכלל, ועוצמה במרחב הימי בפרט. עוצמה היא אחד המושגים החשובים והנדונים ביותר בתחום היחסים הבין־לאומיים, וחלק מההוגים מרחיקים לכת ומרמזים על כך שהיחסים הבין־לאומיים נשלטים על־ידי רעיונות ועוצמה. אומנם קיימות הגדרות רבות לעוצמה, אך ריצ'ארד פיין (Richard Payne) מגדיר אותה כ"יכולת לגרום לאחרים – אנשים, קבוצות או מדינות – להתנהג בדרכים שבדרך כלל לא היו נוהגים"⁷⁷. ויוטי וקאופי (Viotti & Kauppi) מגדירים עוצמה כ"אמצעי שבו מדינה או שחקן אחר מפעילים או יכולים לטעון השפעה או כפייה

⁷³ שם, עמ' 192.

⁷⁴ Pearlman and Atzil, 2018, pp. 28–29.

⁷⁵ Shimon Naveh, "The Cult of the Offensive Preemption and Future Challenges for Israeli Operational Thought", in Efraim Karsh (ed.), **Between war and peace: Dilemmas of Israeli security**, London: Routledge, 1996, pp. 168–187.

⁷⁶ אדמסקי, 2012, עמ' 113.

⁷⁷ Richard J. Payne, **Global issues**, New York, New York. Pearson, 2013, p. 25

ממשית או פוטנציאלית על מדינות אחרות וגורמים שאינם ממלכתיים בגלל היכולות הפוליטיות, הגאוגרפיות, הכלכליות והפיננסיות, הטכנולוגיות, הצבאיות, החברתיות, התרבותיות או אחרות שיש להם".⁷⁸ עוצמה ימית הייתה למעשה הבסיס לתורתו של ראשון האסטרטגים הימיים אלפרד תייר מֶהֶן.

לפני שיורחב הדיון בעוצמה הימית, נשוא הספר הזה, מן הראוי להקדיש מילים ספורות לגישות שונות על עוצמה, כפי שהתפתחו עם השנים בתחום היחסים הבין־לאומיים. באופן כללי נוכל לומר שעוצמה היא היכולת של מדינה להשפיע על מדינה אחרת לעשות כרצונה. יש להדגיש שהמושג הזה הוא יחסי ותלוי במקום ובעת שבוחנים את מעמדה של מדינה בתוך המערכת הבין־לאומית.

בתחום מדעי המדינה יחסים בין־לאומיים יש כמה גישות להבנת העוצמה והגדרתה:

- הגישה המוסרית הקובעת כי שיקולי מוסר מחייבים לעיתים את הקרבתם של אינטרסים לאומיים מסוימים. זאת ועוד, יעילות "העוצמה" תלכה בחסר אם תושגת רק על מרכיבי העוצמה הפיזיים בלי שתתבסס על שיקולי מוסר ועל יסודות אידאולוגיים.
- הגישה הריאליסטית מציבה את המושג "עוצמה" בראש סדר החשיבות במעשה הפוליטי, וכך את המצוי והאפשרי ולא את הרצוי מבחינה מוסרית או ערכית.⁷⁹
- גישת התלות שבה שני מרכיבי התלות העיקריים (אם כי לא היחידים) הם: התלות הכלכלית והתלות הצבאית (לדוגמה, תלותה של ישראל בארצות־הברית עקב הסיוע הביטחוני המוענק לה מטעמה).
- הגישה ההתנהגותית שלפיה תמיד יש לבחון את העוצמה במונחים יחסיים: עוצמתו של צד אחד לעומת עוצמת הצד השני. האופי היחסי והמורכב הוא המרכיב המשפיע על התנהגות השחקנים בזירה הבין־לאומית. גישה זו איננה שוללת מיסודה את הגישה הריאליסטית, אך מנסה להוסיף עליה רבדים הנוגעים הן לסוגי העוצמה והן לנסיבות הפעלתה.⁸⁰

⁷⁸ Paul R. Viotti, and Mark V. Kauppi, **International relations and world politics**, Fifth Edition. New York, New York. Pearson, 2013, P. 202

⁷⁹ עם השנים התפתחו בגישה הריאליסטית (The Realist Approach) גישות שונות העוסקות בעוצמה. כך לדוגמה התפתחה הגישה הנאוריאליסטית, או ריאליזם מבני, שפיתח ב־1979 קנת' וולץ (Kenneth Waltz), המדגישה את המציאות האנרכית ואת הצורך לקיים משחק כוחני כדי לשמור על האינטרסים. גישה זו מכונה לעיתים גם "ריאליזם הגנתי" משום שהיא מדגישה שהרצון להשיג עוצמה נובע מחוסר ברירה ומרצון לשרוד. לעומת גישה זאת יש גישה המכונה "ריאליזם התקפי" (Offensive Realism) מבית מדרשו של ג'ון מירשהיימר, הגורסת שמדינות רוצות למקסם את העוצמה היחסית שלהן. עקב רוחב היריעה מומלץ למעוניינים להרחיב את ידיעתם לעיין בספרות המתאימה; Hans J. Morgenthau, **Politics among nations: The struggle for power and peace**, New York: Alfred A. Knopf, 1978

⁸⁰ שמואל צבאג, **מושגי יסוד ביחסים בין־לאומיים – עצמה ביחסים הבין־לאומיים**, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה, 1997.

חשוב להבחין בין עוצמה ובין השפעה (Influence). השפעה היא יכולתה של מדינה לגרום למדינה אחרת לנהוג לפי דפוס התנהגות מסוים, לפי רצונה או תכתיביה של המדינה המשפיעה. לצורך כך משתמשת המדינה במגוון רחב של כלים כגון ענישה, תגמול, איומים או הבטחות. בשנים האחרונות, ובעיקר עם התפתחותה של המדיה ולוחמת המידע, הופיעו מושגים חדשים בתחום העוצמה כגון עוצמה רכה ועוצמה חכמה המשלבת בין עוצמה רכה לעוצמה קשה.

עוצמה רכה (Soft Power) – מונח ביחסים בין-לאומיים המתאר מצב שבו מדינה במערכת הבין-לאומית משפיעה על מדינה אחרת ללא הפעלת כוח, וכך משיגה יעדים שונים במדיניות החוץ. עוצמה רכה מבוססת בעיקר על יוקרתה של המדינה, כלומר כוח המשיכה שהיא יכולה להקרו, היכול לנבוע מהלגיטימיות שלה (בעיני אחרים), תרבותה, המוסר שלה, ערכיה, האתיקה שלה ועוד. כך לדוגמה שלחה סין לאיטליה סיוע רפואי מסיבי כדי שהאחרונה תוכל להתמודד עם מגפת נגיף הקורונה שפרצה בשטחה ב־2020.⁸¹ עוצמה רכה של מדינה יכולה להיות גם לא מכוונת, ולהשפיע באופן עקיף על מדיניות של מדינה אחרת ללא בקשה ישירה. עוצמה רכה נבדלת מעוצמה קשה (Hard Power) שמשמעותה שימוש בכוח צבאי או לחץ כלכלי כדי להשפיע על התנהגות, או האינטרסים של גופים פוליטיים.⁸² עוצמה חכמה (Smart Power) מתייחסת לשילוב אסטרטגיות של עוצמה רכה ושל עוצמה קשה. המונח עצמו הוגדר על-ידי המרכז ללימודים אסטרטגיים ובין-לאומיים (Center for Strategic and International Studies – CSIS) בראייה המתאימה לארצות-הברית בזה הלשון: "גישה המדגישה את הצורך בצבא חזק, אך בד בבד גם בבריתות, שיתופי פעולה ומוסדות בכל הרמות שמטרתם להרחיב את ההשפעה האמריקנית ולכונן את הלגיטימיות של השלטון האמריקני".⁸³ עם הירידה בחשיבותה של העוצמה הרכה במדעי המדינה בארצות-הברית, ובתגובה לפלישה האמריקנית לעיראק ב־2003, הופיע המושג "עוצמה חכמה" כחלופה הליברלית למול זאת הנאו-שמרנית של הנשיא דאז, ג'ורג' בוש הבן.

המונח "עוצמה ימית" מתייחס לעוצמה שכוללת את "האמצעים שדרכם מדינה מרחיבה את עוצמתה הצבאית במרחב הימי". העוצמה נמדדת במונחים של יכולת המדינה להשתמש במרחב הימי, בהגנה נגד יריבים ומתחרים, ויש בידיה מרכיבים מגוונים לדוגמה, אוניות קרב ומערכות הלחימה שלהן, ספינות עזר, צי מסחרי, בסיסים ואנשי צוות מאומנים

⁸¹ Chispian Balmer, "China Sends Medical Supplies, Experts to Help Italy Battle, Coronavirus" Reuters, March 13, 2020

⁸² המושג הופיע לראשונה בכתביו של ג'וזף ניי (Joseph Nye) שטען כי הדמוקרטיה (ובמיוחד הערכים הליברליים שבה כגון זכויות האדם וחירויות הפרט) יכולה לגרום למדינות להעריך מדיניות שנתפסות כהתגלמות ערכים ליברליים, ולכן לנסות לְקָצוֹת אותן עם סיומה של המלחמה הקרה, ואשר אפיון במידה לא מעטה את מדיניות החוץ האמריקנית מראשית שנות ה־90 ועד אירועי ה־9/11 ב־2001.

⁸³ CSIS Commission on Smart Power: A smarter, more secure America, CoChairs: Richard L. Armitage and Joseph S. Nye, Jr., Center for Strategic and International Studies, Washington, D.C, 2007, p. 7

ומוכשרים. יכולת הכוח הימי תלויה בגורמים כמו גודל האוכלוסייה, אופי השלטון, החוסן הכלכלי של המדינה, כמות ואיכות הנמלים, אורכו של קו החוף ומספרם ומיקומם של המושבות והבסיסים של המדינה ביחס לצפיפות הרצויה של התנועה בנתיבי השיט אליה. המטרה העיקרית של עוצמה ימית הייתה תמיד להגן על ספנות ידידותית מפני התקפות אויבים, ולהשמיד או להפריע למשלוח האויב – מסחרי וצבאי כאחד. כאשר צד יריב אחד (Belligerent) משיג שליטה על שטח ימי או חלקים ממנו, משמעות הדבר שהשיג עליונות ימית, וביכולתו להגן על נתיבי השיט שלו (Sea Lines of Communication) ולשלול שליטה זאת מהיריב.⁸⁴ הגדרה נוספת לעוצמה הימית היא: "כלל האמצעים אשר מדינה, או קבוצת מדינות הפועלות יחדיו, מנסות בעזרתם לקיים ולהבטיח שליטה בנתיבי הים כדי לאפשר העברת סחורות ומשאבים צבאיים הכרחיים לניהול הסחר והמאבק המלחמתי".⁸⁵

האדמירל וההיסטוריון הבריטי סר הרברט ריצ'מונד (Sir Herbert Richmond 1871–) טוען כי "העוצמה הימית בהיבטה הרחב יותר היא סוג של עוצמה המסוגלת לתמוך במדיניות הלאומית". הוא מייחס את הרחבת האימפריה הבריטית לעוצמתה הימית של הממלכה הבריטית שתוארה בעבר כ"גברת הימים" (Ruling the Waves). ריצ'מונד רואה בעוצמה הימית מרכיב בעוצמה הלאומית, ובסופו של דבר גם מרכיב חשוב בשלום העולמי: "כל המדינות הימיות הגדולות מבטיחות לעולם שחיל ים גדול הוא ערובה בטוחה ביותר לשלום, כי הוא מספק ביטחון נגד המלחמה, ולכן הוא מוסד מועיל מאוד". ריצ'מונד גם מציין בפני קוראיו (אם כי במונחים שונים), תפקידים ימיים נוספים שאינם צבאיים כגון הסעד ההומניטרי ואכיפת השלום (הכוללים היום במשימת הדיפלומטיה הימית של ציים מודרניים).⁸⁶

ההיסטוריון הימי הבריטי בן זמננו ג'פרי טיל מבחין בין "עוצמה ימית" כתשומה (Input), ובין "עוצמה ימית" כתפוקה (Output). מרכיבי העוצמה הימית כתשומה הם ציי המלחמה, משמר החופים, התעשייה הימית (אזרחית וצבאית), הכוחות היבשתיים והאוויריים התומכים ומסייעים לציים. עוצמה ימית כתפוקה היא "היכולת להשפיע על התנהגותם של אנשים אחרים, או דברים באמצעות פעולותיו של גורם כלשהו הפועל מהים". הגישה הזאת מגדירה את העוצמה הימית במונחים תוצאתיים (Consequences), ולא התשומות או האמצעים שבהם משתמשים להשגתם. יתר על כן, לדעת טיל, היכולת (Capabilities) מבוססות ים הן שיגדירו אירועים הן בים והן ביבשה.⁸⁷ בשנים האחרונות, עם השינוי במאפייני הלוחמה הימית, אנו עדים להסתת ההדגש מעוצמה ימית (Power at Sea) לעוצמה מהים (Power from the Sea). טיל טוען שעוצמה ימית אומנם תלויה בכוחו של הצי המלחמתי, אך לא רק בו, אלא גם במרכיבים אחרים כמו המיקום הגאוגרפי

⁸⁴ Encyclopedia Britannica, ed. s.v. "Sea power"

⁸⁵ שש, 1991.

⁸⁶ Kevin Rowlands, "Decided Preponderance at Sea-Naval Diplomacy in Strategic Thought", *Naval Diplomacy in Strategic Thought*, 65(4), (2012), pp. 89–106

⁸⁷ Till, 2018, pp. 24–25

של המדינה (גאופוליטיקה וגאואסטרטגיה), עוצמתה הכלכלית וערכיה התרבותיים והאידיאולוגיים. באמצעות מרכיבים אלה ביכולתה של המדינה לקבוע או להשפיע על אירועים והתפתחויות הן בים והן ביבשה. עוצמה ימית מדגישה גם את התרומה שיכול הצי המלחמתי לתרום לאירועים המתרחשים במרחב היבשתי או האווירי (ולאחרונה אף לאירועים המתרחשים בחלל). יתר על כן, עוצמה ימית כוללת לא רק את כל ההיבטים הלא־צבאיים של השימוש בים (צי סוחר, בניית ותיקון אוניות וכדומה), אלא גם מגוון רחב של נושאים הקשורים למרכיב הים בתרבותן האסטרטגית של המדינה, הכלכלה, התרבות הפוליטית והמערכת הפוליטית.⁸⁸

עוצמה כפי שמתבטאת בגישה הנאו־ליברלית (Neo Liberal Approach), בוחנת ממדים נוספים התורמים לעוצמה כגון הסחר הימי. לפי הגישה הזאת, מדינה שבה הגורמים העוסקים בסחר ימי צוברים ממון ועושה, הם מצליחים בעזרת ממון זה לצבור כוח פוליטי שבאמצעותו יצליחו להשפיע על מדיניות הממשלה. רעיונות אלה הם נאו־ליברליים של שוק חופשי, רעיונות המעודדים את המסחר, חופש המידע, מיסוי הוגן, ובעצם תופעה כמו הגלובליזציה. מכאן קיים הקשר בין כוח ימי, הנאו־ליברליזם, השווקים החופשיים והשגשוג.

אליאס איליפולוס (Ilias Iliopoulos) המכהן בתפקיד מרצה במכללה ביוון, מציין בדומה לג'פרי טיל, שבשנים האחרונות אכן חל שינוי בולט באסטרטגיה הימית, ותשומת הלב הגאופוליטית עוברת מהמושג "עוצמה ימית" ל"עוצמה מהים".⁸⁹

מושג נוסף בתחום העוצמה הימית הוא "הקרנת עוצמה". שימוש בה בסביבה הימית וממנה כולל קשת רחבה של פעולות צבאיות התקפיות החל בהשמדת כוחות אויב, תמיכה לוגיסטית או מניעת כוחות אויב להתקרב לטווח הנשק היעיל שלהם מכוחות ידידותיים. הקרנת עוצמה ימית עשויה להיעשות על־ידי פעולות תקיפה אמפיביות, תקיפת יעדים בחוף מהים, או תמיכה בפעולות שליטה בים.⁹⁰ הגדרה נוספת להקרנת עוצמה ימית היא שימוש בכוחות צבאיים מובלים על כלי שיט להשפיע ישירות על אירועים ביבשה. העיסוק מקיף קשת רחבה של משימות מפלישה ימית לכיבוש שטח יבשתי, ובקצה השני של הקשת פשיטות הטרדה (Nuisance Raids) והפגזת חוף מכלי שיט.⁹¹ הקרנת עוצמה ימית מגוונת בצורותיה – הכול בהתאם לתכלית שלשמה הופעלה, המאמצים המושקעים בביצועה, וההשפעה האסטרטגית שהיא יוצרת אחרי שהופעלה. עד כמה הקרנת עוצמה ימית יכולה להיות מכריעה מבחינה טקטית? לעיתים היא רק "גורם אפשרי" מבחינת אסטרטגית – משהו המספק את התנאים שבהם כוחות הקרקע וחיל הרגלים יכולים להמשיך לנצח במלחמה. דוגמה לפעולה כזאת אפשר לראות בפלישה לנורמנדי במלחמת העולם השנייה.

⁸⁸ .ibid, p. 27–31

⁸⁹ Ilias Iliopoulos, "Strategy and Geopolitics of Sea Power throughout History", *Baltic Security & Defence Review*, 11(2), (2009), p. 5

⁹⁰ תרגום לעברית מתוך: US Department of Defense, Dictionary of Military and Associated Terms, s.v. "[Maritime power projection](#)"

⁹¹ .Till, 2018, pp. 252–255

באופן ניכר יותר הקרנת עוצמה ימית יכולה להעניק למדינה את יכולת ההכרעה. אף־על־פי שבמהלך ההיסטוריה לא הבינו תמיד לחלוטין את חשיבות הקרנת העוצמה הימית, המשיכו ציי העולם להדגיש את חשיבותו של המונח. בנסיבות הקיימות בתחילת המאה ה־21 מתרחבת ההכרה בכך שהקרנת עוצמה ימית צריכה להיחשב לאלמנט מפתח המאפשר יכולת להשתמש באוקיינוס כמרחב התמרון הגדול ביותר בעולם. בעיני ארצות־הברית והמערב החופש הזה להפליג ולנצל את המרחב הימי הוא אכן הסימן הברור ביותר ליכולת האמיתית של הכוח הימי.⁹²

הקרנת עוצמה ימית יכולה ללבוש צורות שונות שייקבעו בדרך כלל על־פי המטרה שהיא משרתת. ג'פרי טיל מציין כמה מטרות שלשמן ראוי להשתמש בהקרנת עוצמה ימית:⁹³

1. קביעת תוצאות הסכסוך (שלשמו הוקרנה העוצמה)
2. פתיחת חזיתות מבצעיות חדשות
3. תמיכה ישירה בכוחות היבשה של המדינה בפעילותן החופית
4. כוח עקירה
5. לוחמה כלכלית
6. תפיסה או התקפה על בסיס ימי ויציאותיו
7. אילוץ יריב נחות לצאת ולהילחם.

דוקטרינה (Doctrine) ותפיסת הביטחון (Security Doctrine)

מקור המושג דוקטרינה הוא במילה הלטינית: *Doctrina*, שמשמעותה – הוראה, לימוד. מושגים של דוקטרינה צבאית ואסטרטגיה צבאית משמשים לעיתים בערבוביה, כאילו הם בעלי אותה משמעות. נוסף על כך, לדוקטרינה בהיבט המדיני משמעות שונה מדוקטרינה בהיבט צבאי, ולפיכך, חשוב להבחין בהבדלים שביניהם ולא לטשטש אותם.

בהיבט המדיני, דוקטרינה משמשת כעיקרון קבוע של מדיניות הממשלה, בעיקר ביחסים בין־לאומיים או צבאיים. העיקרון הזה בא לידי ביטוי בדרך כלל בהצהרה של מדיניות עקרונית (Fundamental Government Policy). לדוגמה, דוקטרינת "טרומן" (Truman) ממרס 1947 היא מדיניות אמריקנית שלפיה תתמוך ארצות־הברית ב"עמים חופשיים הנאבקים בניסיונות שעבוד על־ידי מיעוטים מושושים או כתוצאה מלחץ חיצוני". הדוקטרינה הזאת הייתה מדיניות שכוונה נגד פעולות ברית־המועצות באירופה, וגם נגד התנועות הקומוניסטיות שפעלו באותה תקופה באיראן, טורקיה ויוון במטרה למנוע

⁹² .ibid, p. 252

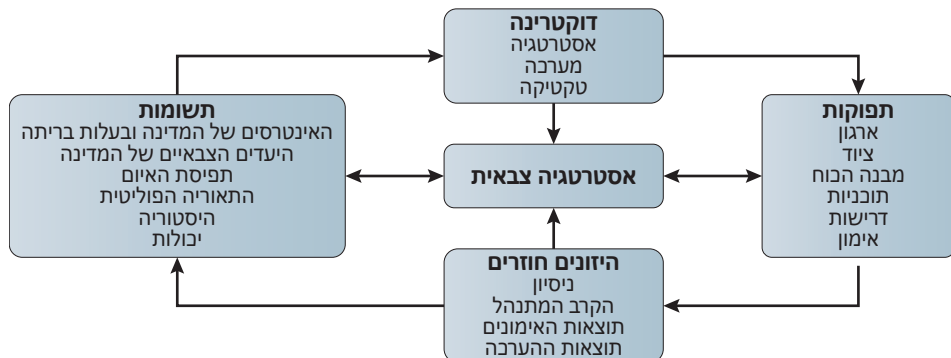
⁹³ .ibid, pp. 252–254

את התפשטות הקומוניזם בעולם. היא החליפה למעשה את דוקטרינת "מונרו" מ-1823 בעניינים זרים או צבאיים.⁹⁴

דוקטרינת הביטחון, או כפי שהיא מכונה בישראל "תפיסת הביטחון", היא מערכת של היגדים בסיסיים הנגזרים מנסיבותיה הביטחוניות-אסטרטגיות של המדינה. המערכת הזאת מנחה את הפעולה בתחום הביטחוני-צבאי, ומשמשת מעין מסגרת תפיסתית כוללת המבטאת את הערכים הלאומיים ואת התובנות המדיניות, החברתיות, הכלכליות, הגאואסטרטגיות והצבאיות. התפיסה משקפת את קווי המתאר העקרוניים ואת הגורמים היציבים בחשיבה הביטחונית. מתפיסת הביטחון נגזרת מדיניות הביטחון. המדיניות משקפת את השינויים ואת הפתרונות בנסיבות הנתונות. עניינה הוא היישום השוטף והיום-יומי של התפיסה לפי הנסיבות הנתונות במגמה לממש את יעדי הדרג המדיני, ולתת פתרון לאתגרי הסביבה האסטרטגית.⁹⁵

לעומת זאת, דוקטרינה צבאית היא הביטוי לאופן שבו כוחות צבאיים תורמים למערכה, למבצעים גדולים, לקרבות וללחימה עצמה. הדוקטרינה הצבאית משמשת מדריך לפעולה ולא אוסף כללים נוקשים. היא מספקת מסגרת התייחסות משותפת לכלל הצבא משום שהיא משמשת כמערכת העקרונות הבסיסית המנחה את הכוחות הצבאיים בפעולתם יחד עם שמירה על מטרות הביטחון הלאומי (ראו: איור 25).

אסטרטגיה צבאית משתמשת באמצעים צבאיים זמינים בדרכים ספציפיות להשגת מטרות אסטרטגיות צבאיות (יעדים) בהקשר אסטרטגי נתון. נקודת המפתח היא שלדוקטרינה יש השלכות על מבנה הכוח, האימונים והציוד העכשוויים והעתידיים (במקרה שאלה נתמכים מבחינה פוליטית). אסטרטגיה צבאית במצב נתון חייבת להשתמש במבנה

איור 25: יחסי הגומלין בין דוקטרינה לאסטרטגיה צבאית

⁹⁴ David McCullough, *Truman*, New York: Simon & Schuster, 1992, pp. 547–549

⁹⁵ פנחס יחזקאלי, "תורת הביטחון – תפיסת הביטחון". אתר ייצור ידע.

הכוח, ההכשרה והציוד הקיימים. הדוקטרינה והאסטרטגיה הצבאיות יכולות להיות כמעט זהות בסביבה אסטרטגית קבועה, אך לעולם לא יהיו זהות בסביבה אסטרטגית משתנה.⁹⁶

ג'ון ספנסר (John Spencer) ממכללת הצבא האמריקני בווסט פוינט (United States Military Academy in West Point) טוען: "הדוקטרינה היא החוכמה הקולקטיבית של הצבא והשפה המשותפת של המקצוע. היא מספקת את הלקחים שנלמדו במהלך קרבות קשים, מערכות ומלחמות מדורות של חיילים".⁹⁷ בבחינת שלוש רמות הלחימה השונות: דוקטרינה, אסטרטגיה וטקטיקה – הרי שדוקטרינה מתארת כיצד הכוח יופעל, או כיצד הצבא יפעל; האסטרטגיה מתארת את הגישה הכוללת להשגת המטרה; והטקטיקה היא אופן ההוצאה לפועל של פעולה ספציפית להשגה מיידיית של יעדים ומטרות ולטווח הזמן הקצר. ספנסר מציין את הנושאים הבאים כמרכיבים את הדוקטרינה:⁹⁸

עקרונות היסוד – משקפים את עמדות הצבא על סמך ניסיון העבר שלו. הם נועדו לטפח את היוזמה הדרושה לחיילים להיות יצירתיים ולפתור בעיות, ומספקים בסיס לשילוב רעיונות, טכנולוגיות ומבנים ארגוניים חדשים.

טקטיקות, טכניקות, ונהלים (Tactics, Technics and Procedures) – מטרם לשלב את הניסיון ואת הידע המתפתח של הצבא. הם תומכים בעקרונות יסוד ומיישמים אותם: "איך" של טקטיקות, טכניקות ונהלים, כולל שיטות ותאוריות. טקטיקות הן הסדר התעסוקתי של הכוחות ביחס זה לזה. טכניקות הן דרכים או שיטות שאינן מתמצות בשימוש בתפקידים או במשימות. הנהלים הם צעדים סטנדרטיים ומפורטים הקובעים כיצד לבצע משימות ספציפיות.

מונחים וסמלים – דוקטרינה מספקת שפה משותפת לאנשי מקצוע צבאיים לתקשר זה עם זה. הדבר חשוב במיוחד תחת אש כאשר הכרחי להעביר את המידע במהירות ובדייקנות, ועליו להיות מובן בצורה אוניברסלית. מונחים עם הגדרות מובנות בדרך כלל הם חלק נכבד מהשפה המשותפת של הצבא. הסמלים הצבאיים הם הדרך שלנו לספק הבנה גרפית משותפת של מידע ודרך אחרת להעביר מידע במהירות.

הדוקטרינה הצבאית הרצויה – מייצגת נוהג של כוח מזוין וציפיות מנומקות באזור נתון של לוחמה. היא תאוריה צבאית מחוזקת על-ידי ניסיון, עם השלכות על הכשרה, ארגון וציוד. הדוקטרינה הזאת תהיה משותפת – כלומר שילוב של כוחות קרקע, אוויר וים בדרך יעילה. היעילות מכוונת להשגת היעדים הצבאיים והגמישות שבדוקטרינה לשם התמודדות עם מגוון רחב של איומים צפויים ולא צפויים, ועם משרעת רחבה של יעדים פוליטיים. עם זאת, המציאות היא "אכזרית יותר", שכן בנוסף לתרחישים בלתי צפויים שעלולים להשפיע על הדוקטרינה יגבילו שיקולים פוליטיים, כלכליים, או חברתיים את הפעילות וגם את

⁹⁶ שם.

⁹⁷ John Spencer, "What is Army Doctrine?", *The Modern War Institute*, West Point, 21 March, 2016.

⁹⁸ .ibid

האסטרטגיה שבביכול נקבעה מראש. לכן, תמיד יהיה צורך להתאים את הדוקטרינה לתוכן אסטרטגי מסוים של משבר כלשהו או מלחמה.⁹⁹

דוקטרינה ימית בצי ארצות־הברית מוגדרת "כבסיס שעליו נבנים הטקטיקות, הטכניקות והנהלים של הצי".¹⁰⁰ ההיסטוריון הימי ג'ון הטנדורף (John Hattendorf) טוען שיש דוקטרינות המתייחסות לארבע רמות חשיבה לפחות: פוליטיות, צבאיות־אסטרטגיות, מבצעיות וטקטיות.¹⁰¹ מחבר ספר זה מסתייג מהקביעה הזאת, וטוען שנכון לאמץ רק את שתי הרמות שצוינו לעיל דהיינו: הרמה המדינית והרמה הצבאית־אסטרטגית, שכן ההנחיה לפעולה טקטית היא נוהלית במהותה ולא רעיונית. דוגמה לשינוי דוקטרינה שנערך ביולי 2015 ברמה המדינית היא הודעת רוסיה על תיקונים ושינויים לדוקטרינה הימית שלה. השינויים נומקו בהשתנות המצב הפוליטי העולמי והתחזקותה של רוסיה כמעצמה ימית גדולה, והצורך להגדיל את נוכחותה הימית באוקיינוס האטלנטי ואת פעילותה באזור הזה.¹⁰²

הפרק הזה סוגר את השער הראשון של הספר, והוא פרש בפני הקורא, הן את מאפייני המרחב הימי והמושג מודעות ימית, והן את יחסי הגומלין של המרחב הזה עם מרחבים נוספים.

Jacob Barfod, "[Military Strategy vs Military Doctrine](#)", *Krigsvidenskab. DK*, 6 January, ⁹⁹ 2015.

US Department of the Navy, Office of the Chief of Naval Operation, *Doctrine Publication 1 (NDP1) Naval Warfare*. 28 March 1994 ¹⁰⁰

John. B. Hattendorf, *Naval History and Maritime Strategy: Collected Essays*, Krieger Pub. Co. Publishing Company, Malabar, FL, 2000, pp. 241–242 ¹⁰¹

."Russian Maritime Doctrine", *Global Security.org*, 2015 ¹⁰²

שער שני

ההתפתחות ההיסטורית של האסטרטגיה
הימית ומרכיביה השונים

רקע היסטורי להתפתחות הלוחמה הימית עד תחילת המאה ה־20

קרבות ימיים התרחשו כבר משחר ההיסטוריה, אם כי לא כל המדינות שהתנסו במלחמות יבשתיות חוו התנסות דומה גם בתחום הימי. למרות זאת לקרבות הימיים יש חלק נכבד מאוד בעיצובה של ההיסטוריה האנושית. בין הקרבות הימיים המפורסמים נמנים קרב סלאמיס (Battle of Salamis) שניטש בספטמבר 480 לפנה"ס בעקבות פלישת אחשוורוש הראשון (Xerxes I) מלך פרס לארץ יוון. הקרב היה בין הצי הפרסי לצי הברית ההלנית במימי המצר המפריד בין אטיקה (Athica) לאי סלאמיס, צפונית־מערבית לאתונה; קרב לפנטו (Lepanto) שנערך ב־1571 בין צי "הליגה הקדושה" הנוצרית (ונציה, ספרד ומדינת האפיפיור), ובין הצי הטורקי (האימפריה העות'מאנית), ונתפס כקרב הימי הגדול האחרון בהיסטוריה בין אוניות מלחמה שהונעו באמצעות משוטים.¹

במאה ה־15 חלה התפתחות גדולה ביכולת השייט באמצעות המפרשים, והחלו להיבנות אוניות מלחמה שהונעו בכוח הרוח ולא "הזרוע האנושית", שעד אז הפעילה אותן באמצעות המשוטים. עם הופעת תותחים ימיים משופרים לקראת המאה ה־16 והתקנתם על כלי שיט החלו להופיע באירופה ציים משמעותיים שתמכו בתגליות של הפורטוגלים באפריקה והודו, והספרדים באמריקה הדרומית והאוקיינוס השקט. התפתחותה של אוניית המלחמה והופעתם של ציי מלחמה גדולים שהיו מסוגלים להפליג כצי במשך חודשים ארוכים, יצרו צורך להתאים את העקרונות הישנים של לוחמה ימית לתנאים החדשים. בעת המלחמות בין אנגליה להולנד (The Anglo-Dutch Wars) במחצית המאה ה־17 שופרה טקטיקת הטור העורפי שבאמצעותה הסתדרו האוניות בזה אחר זה, וירו ביריבותיהן מטחי דופן כדי להטביען. הצי היה נכנס לקרב בטור אחד ארוך, וכך היה אפשר לרכז את אש כל האוניות, או חלק גדול מהן, נגד מטרות מסוימות. דוגמה לשיפור טקטי מפורסם ויוצא דופן של תמרן הטור העורפי היא של אדמירל הוריישו נלסון (Horatio Nelson) הבריטי בקרב טרפלגר (Trafalgar) ב־1805.² במהלך הקרב הצליח כוח של הצי הבריטי בהרכב של 27

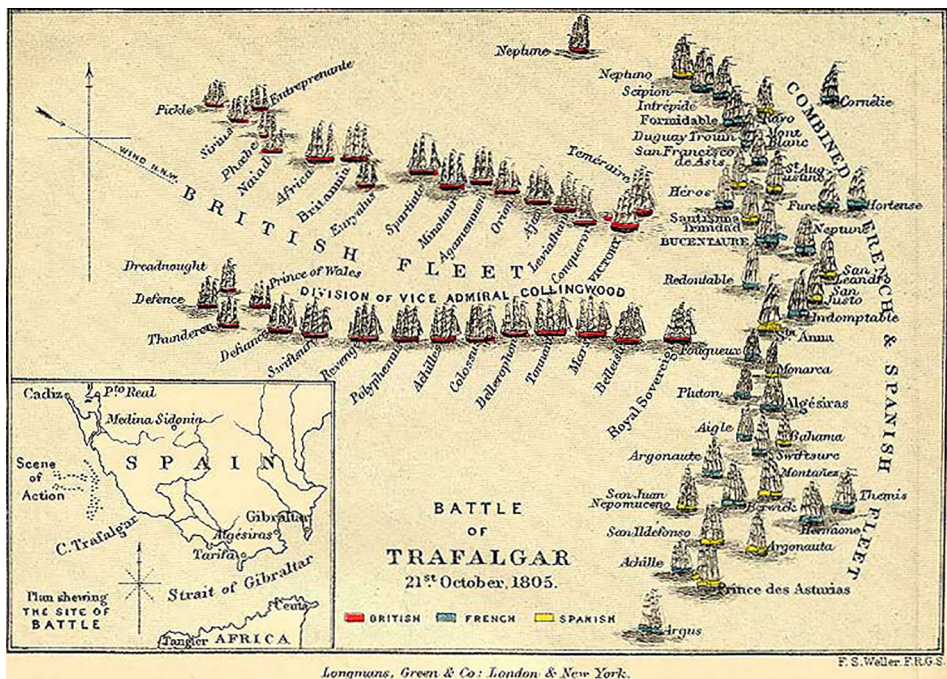
¹ הרחבה על הקרב הזה אפשר למצוא בספרו של שש, 1991, עמ' 197–192. וכמו כן במונוגרפיה שכתב אריה רוני, "אסטרטגיה במלחמות הימיות של פרס ויוון במאה החמישית לפסה"נ", "הים שלנו" – עיונים באסטרטגיה ים־תיכונית, אוניברסיטת חיפה, קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, ינואר 2020א, עמ' 29–11.

² להרחבה ראו רוני, 2020א, "מלורד נלסון ועד הדר קמחי, עיונים בתורת הקרב" עמ' 111–119.

אוניות מלחמה בפיקודו של אדמירל נלסון להביס כוח צרפתי-ספרדי משולב, שבו 33 אוניות מלחמה בפיקודו של האדמירל הצרפתי פייר וילנב (Pierre-Charles Villeneuve) (ראו: איור 26).

הניצחון הבריטי היה מכריע, אך נלסון נהרג בקרב הזה והוכתר כגיבור לאומי. נלסון, שפיקד על הצי הבריטי, תכנן לשבור את המערך הטורי של הצי היריב בעזרת שני טורים התקפיים במטרה לבודד את החלק המרכזי והאחורי של הכוח מן החלק הקדמי, ולבטל בכך את היתרון המספרי של אויביו.³ הניצחון הבריטי סיכל את תוכניתו של נפוליאון לפלוש לבריטניה בדרך הים, והפך את הצי הבריטי לתקופה שנמשכה יותר ממאה שנה (ולמעשה עד שנות ה-30 של המאה ה-20) לכוח הימי החזק ביותר בעולם.⁴

עד סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 התנהלו רוב הקרבות הימיים ברמה האופרטיבית-טקטית. בחלקם נכח השליט עצמו בשדה הקרב (נפוליאון) ולא היה צורך בגיבוש אסטרטגיה שתגדיר יעדים של הדג המדיני לדג הצבאי, כפי שהדבר מוכר כיום. לדוגמה, בתקופת מלחמות הצי בעידן המפרשים (1862–1871), אנשים מעטים ראו בכל

איור 26: קרב טרפלגר – אוקטובר 1805⁵

³ הרחבה על מהלך הקרב ניתן למצוא בספרו של שש, 1991, עמ' 322–328.
⁴ Reg G. Grant, *Battle at sea: 3,000 years of naval warfare*. London, Penguin, 2011
⁵ *The Battle of Trafalgar*, The Molossian Naval Academy, website of Spyglass Hill

סוג של אסטרטגיה רק מושג נפרד או תחום של תרגול: אדמירלים ומדינאים תרגלו את מלאכת האסטרטגיה הימית כאילו הייתה חלק מרצף אחד גדול, ורק לעיתים רחוקות תיעדו והסבירו את הסיבות לפעולותיהם בכתובים.⁶

חלק מהסיבות לשינוי שחל בשנות ה־70 וה־80 של המאה ה־19 נעוץ בהתפתחויות טכנולוגיות שהתרחשו באותה עת. במחצית המאה ה־19, לאחר ששופרו ביצועיהם של מנועי הקיטור ועם ראשית הבנייה של כלי שיט גדולים עשויים ברזל, דחקו אוניות הקיטור את אוניות המפרשים מנתיבי השיט בימים. ההיסטוריון הימי האמריקני ג'ון הטנדורף מסב את תשומת הלב לכך, שאחדים מקציני הצי שפיתחו מודעות לשינויים אלה, שאלו שאלות בעלות אופי אסטרטגי כגון "האם אנחנו באמת זקוקים לאמצעים והטכנולוגיות החדשים? אילו יכולות חדשות, אמצעים וטכנולוגיות יעניקו לנו? מה המשמעות הכספית של הדבר? מה המדד להצלחה שישפק אותנו?". ומכאן היו כמה קציני חיל הים המלכותי הבריטי ששאלו שורה של שאלות מעמיקות אף יותר כגון "מה תפקידיו של חיל הים? מהן הדרישות לכוח הימי? מה הקשר בין חיל הים להיבטים אחרים של הכוח הלאומי?".⁷

ראשוני התאורטיקנים בתחום הזה פנו לשני תחומי ידע שהלכו והתפתחו: תאוריה צבאית ומחקר היסטורי. המאמץ החל דווקא בצבא הגרמני, והתנהל בד בבד עם הפצת הרעיונות והנהלים המשמשים את המטכ"ל הגרמני לפיתוח תוכניות מלחמה, להכשרת קציני מטה ולייעוץ למפקדים בכירים. אפשר לראות בכך למעשה את הזרעים הראשונים שנזרעו, והיוו מאוחר יותר את הבסיס לתאוריה האסטרטגית הימית המודרנית. החל בשלהי המאה ה־19 ועד אמצע המאה ה־20 עסקו התאורטיקנים הימיים המשפיעים ביותר בעיקר בחקר הכוח הימי כמכלול, ובאסטרטגיה ימית בפרט. רובם ככולם התייחסו למרכיב הצבאי של האסטרטגיה הימית ופחות להיבטים הבין־לאומיים, דיפלומטיים, כלכליים ואידאולוגיים של האסטרטגיה המוכרים לנו כיום. עם זאת, ראשוני האסטרטגים הימיים הבינו כבר אז שתפקיד הצי הוא רחב יותר מתפקידיו הצבאיים־מלחמתיים. קווין רולנדס (Kevin Rowlands) איש הצי המלכותי טוען שגורם "היוקרה" העולה תדירות בכתביו של מהן, נראה דומה "לעוצמת המשיכה" (Power of Attraction) של התאורטיקן המוביל המודרני ג'וזף ניי (Joseph Nye)⁸ בנוגע ל"עוצמה חכמה" ו"עוצמה רכה" בפוליטיקה הבין־לאומית בת זמננו.⁹ עוד טוען רולנדס שבסוף המאה ה־19 ובתחילת ה־20 לא יכלו התאורטיקנים הימיים לחזות את עתיד ההתפתחות של האסטרטגיה הימית, ולפיכך התחילו להעלות על הכתב את העקרונות ההיסטוריים המתמשכים של האסטרטגיה הימית – אלה שעמדו בדרך כלל גם במבחן הזמן.¹⁰

⁶ Hattendorf, 2013.

⁷ .ibid

⁸ ג'וזף ניי ולץ' (Joseph Nye Welch, 1890–1960) היה משפטן אמריקני, שכיהן כיועץ המשפטי הראשי של צבא ארצות הברית, כאשר הצבא היה תחת חקירה בנוגע לפעוליות קומוניסטיות על ידי תת־הוועדה הקבועה לחקירות ביטחון לאומי של הסנאט של ארצות הברית.

⁹ Rowlands, 2012, 89–106.

¹⁰ .ibid

המכנה המשותף לכל ראשוני התאורטיקנים הימיים היה הרצון שהקוראים את כתביהם יבינו את ממצאי המחקר ההיסטורי שהם מציעים, וזאת לא רק בתחום הצר של הנושא אלא בצורה רחבה יותר. הם קיוו שהמושכל הראשון שיובן הוא חשיבותו העצומה של הים להתפתחות הציוויליזציה האנושית, וכמו כן את חשיבותו של הים לעתידה של המדינה. מטרתם הייתה להוכיח עד כמה הצליחו מדינות לבסס את עוצמתן כאשר פעלו באמצעות אסטרטגיה ימית והפנימו את חשיבות הים מחד גיסא, ואת כישלונן לבסס את עוצמתן כאשר לא פעלו כך מאידך גיסא. באותה תקופה (כמובן נוכח הנסיבות) שימשה בריטניה שמאז קרב טרפלגר ב-1805 שלטה בימים, המקרה הטוב ביותר למחקר היסטורי. תאורטיקנים אלה האמינו שלציים בעלי עוצמה ימית (Seapower) יש שלושה יתרונות בולטים:

1. עוצמה ימית תבטיח הצלחה להשגת עליונות ימית שתאפשר להם לשלוט על מושבות מעבר לים על הסחר עם מושבות אלה, ובהמשך להפוך למעצמה משגשגת.

2. עוצמה ימית מקנה למדינה יכולת לשמור על הנכסים שבשליטתה באמצעות האפשרות לאיים, להרתיע ולהביס אויבים פוטנציאליים. בלעדיה ייפסק הסחר הימי ואימפריות יקרוסו.

3. עוצמה ימית, צבאית ולא-צבאית, היא אמצעי הכרעה בעת סכסוך בין מדינות.¹¹

יש לציין שהנושא זכה גם לאתגור באמצעות תאוריות אחרות כמו התאוריה שפיתח הגאוגרף הבריטי הלפורד ג'ון מקינדר (Sir Halford John Mackinder, 1861–1947), אבי הגאופוליטיקה והגאואסטרטגיה המודרנית. אף שזוהי תאוריה יבשתית ראוי שתסקר בקצרה. מקינדר פיתח תפיסה שונה מהרעיון של "השולט בים – שולט בעולם", וגרס שבתקופתו היתרון יעבור ממעצמות הים למעצמות היבשה עקב התפתחות תעבורת הרכבות, ובפרט פריסתן של מסילות רכבת בין-יבשתיות (הן ברוסיה והן בארצות-הברית). יש לזכור, שעם ייסוד העיר ולדיווסטוק (Vladivostok) ב-1860 התגשמה שאיפה ישנה של רוסיה לכונן נמל לחוף האוקיינוס השקט. בנייה סדירה של הקו הטרנס-סיבירי החלה ב-1891 (בד בבד עם בניית קו הרכבת בין החוף המזרחי לחוף המערבי בארצות-הברית). מסילות רכבת אלה אִפשרו למעצמות היבשתיות לשנע כוחות צבא גדולים במהירות ממקום למקום, ולייתר לכאורה את השימוש בתעבורה הימית. לפיכך ראה מקינדר את הדברים כסכנה ממשית למעמדן של מעצמות דמוקרטיות כמו בריטניה, צרפת וארצות-הברית.¹² הוא פיתח תפיסה בתחום הגאוגרפיה הפוליטית שאותה תיאר לראשונה ב-1904 במאמו "המרכיב הגאוגרפי כציר המרכזי של ההיסטוריה".¹³ מקינדר טען שאירוסיה (Eurasia)

¹¹ Till, 1984, pp. 2–3.

¹² Joe Painter, *Politics, geography and 'political geography': A critical perspective*, London: Edward Arnold, 1995, p. 32.

¹³ Halford J. Mackinder, "The Geographical Pivot of History (1904)", *The Geographical Journal*, 170(4), (2004), pp. 298–321.

וצפון אפריקה הם מה שהוא כינה "האי העולמי" (World Island) והן מרכז ההתרחשות בעולם. לטענתו, פנים אסיה ומזרח אירופה (לב היבשת) יהפכו במיוחד למרכז האסטרטגי של העולם עקב הירידה היחסית של כוח הים שאפשר יהיה למנוע את גישתו, לעומת העלייה בכוח היבשתי והפיתוח הכלכלי והתעשייתי של דרום סיביר. לפי תורת מקינדר "השולט במזרח אירופה שולט באי העולמי (Heartland); השולט באי העולמי שולט בעולם כולו".¹⁴ מקינדר ייחס חשיבות לתעבורה על־פני המרחקים הגדולים במסילות ברזל, אך התעלם במפתיע מהפיתוחים שהתרחשו בתחום התעופה, ובמיוחד ממה שאירע לפני פרסום התאוריה שלו – חציית האחים רייט (Wright brothers) את האוקיינוס האטלנטי במטוס.

המשותף למקינדר ולמהן הוא ההתייחסות ליחסים הבין־לאומיים, שנתפסו אצל שניהם כמאבק מתמיד וטבעי של מעצמות בקשר לשאיפות ההתפשטות שלהן בעולם. אף שמקינדר לא השתמש בתורתו כתפיסה גאופוליטית, הרי שהיא לכדה את תשומת ליבו של הגאוגרף הגרמני קארל האוסהופר (Karl Haushofer, 1869–1946), מפתח התאוריה "מרחב המחיה" (Lebensraum). תאוריה זאת נהייתה למרכיב חשוב באידאולוגיה הנאצית (הגם שהאוסהופר לא היה נאצי), ואחד מהעקרונות הפוליטיים המרכזיים שהצדיקו כביכול את פלישתה של גרמניה הנאצית כדי לכבוש שטחים עשירים בתבואה ובמקורות אנרגיה במזרח אירופה.

גם חלק ממנהיגי אירופה ובמיוחד היטלר נשבו בתאוריה של מקינדר בשל פשטותה, שהפגם העיקרי שלה הוא חוסר יכולתה לתת משקל מתאים ליחידושים טכנולוגיים. התאוריה גובשה בסוף תקופת מסילות הברזל, שבהן ראה מקינדר את שיאה של מערכת תחבורתית המסוגלת לחבר את כלל לב הארץ ליחידה מגובשת אחת, דבר שלא התממש. לעומת זאת, ההתקדמות הטכנולוגית שחלה מתום מלחמת העולם השנייה בתחומי החלל, הטילאות והגרעין, והיכולת להשיג שליטה במרחבים (Command of the Commons) באמצעות טכנולוגיות אלה הפחיתה מהחשיבות האסטרטגית של המרחבים הגאוגרפיים.¹⁵

ומה בנוגע לאסטרטגיה הימית? בעקבות הניצחון האמריקני על ספרד ב־1902 וההשתלטות האמריקנית על איי הפיליפינים, פרסם מֶהֶן מאמר בשם "מבט לאחור ותחזית לעתיד" (Retrospect and Prospect).¹⁶ כפי שכותרתו מציינת, מהן בוחן אירועים שהתרחשו במאה ה־19 כדי לזהות מגמות שבאמצעותן יוכל לגבש תובנות בנוגע לאירועים שיתרחשו במאה ה־20. מהן ראה את המלחמה בפיליפינים כחלק מהתקדמות גדולה יותר של ארצות־הברית לקראת "השפעה רחבה יותר" בעולם. בניסיון להסתמך על תהליכים שהתרחשו בעבר, ובאמצעותם להסביר את ההווה ולחזות את העתיד, העיד מהן על אופייה

¹⁴ Geoffrey Sloan, "Sir Halfords J. Mackinder; The Heartland Theory Then and Now", *Journal of Strategic Studies*, 22(2–3), (1999), pp. 15–38.

¹⁵ השליטה במרחבים מוגדרת כיכולת להפעיל כוח צבאי ולעסוק בסחר ימי בתקופות ובמקומות על־פי בחירתו של השולט, אגב שלילת זכויות אלה מאחרים.

¹⁶ Alfred Thayer Mahan, *Retrospect and prospect: Studies in international relations, naval and political*, Boston; Little, Brown, and Company, 1902.

של האסטרטגיה והמדיניות בכלל, ועל הנטייה (Orientation) הצפויה למחקר כזה. זאת הייתה למעשה "יריית הפתיחה" להתייצבותם של האסטרטגים הימיים הראשונים על בימת ההיסטוריה.

התפתחותן של אסכולות שונות בתחום האסטרטגיה הימית

המונח "אסכולה" (School of Thought), או "אסכולת חשיבה" מתייחס לאסופה או קבוצה של יחידים, לרוב אינטלקטואלים, החולקים באופן מובחן מאפיינים משותפים של רעיון, ובמקרה הזה בקשר לאסטרטגיה ימית.

חשוב להבהיר את הבדל בין המושגים טבע הלוחמה/מלחמה (Nature of War/Warfare) ובין אופי הלוחמה/מלחמה (Character of War/Warfare). איש אינו טוען כי הלוחמה אינה משתנה, עם זאת, יש חילוקי דעות בין העוסקים בנושא בשאלה אם טבע הלוחמה משתנה, אופי הלוחמה משתנה, או שניהם גם יחד משתנים. לפי קלאוזביץ, טבע המלחמה הוא כאוטי, פוליטי מטבעו ואלים.¹⁷ קלאוזביץ קובע שלמרות "הדמיון הצבעוני של המלחמה למשחק של מקריות, כל תהפוכות התשוקה, האומץ, הדמיון וההתלהבות שהיא כוללת – הם אך ורק המאפיינים המיוחדים שלה".¹⁸ במילים אחרות, כל השינויים בלחימה הם קטעים קטנים יותר שמתפתחים ומתקיימים ביניהם יחסי גומלין כדי ליצור את אופי המלחמה. דהיינו, טבע הלחימה/מלחמה איננו משתנה, אך אופייה משתנה.¹⁹ זאת הבחנה חשובה מאוד לשאלה: כיצד שינויים במאפייני הלוחמה הימית השפיעו על השינויים באסטרטגיה הימית, ואם לא – אילו תוצאות היו לכך?

החל בשלהי המאה ה-19 התפתחו אשכולות (Clusters) של הוגים ימיים בעלי גישות דומות בנוגע לתפקידי הרחבים של חיל הים ויכולותיו, והן נקראו "אשכולות של אסטרטגיה ימית" (Schools of Naval Strategy). האשכולה האנגלית-אמריקנית לאסטרטגיה ימית קשורה להוגים ג'ון נוקס לוטון (John Knox Laughton), סטפן לוס (Stephen Luce), אלפרד תייר מֶהֶן, גוליאן קורבט וסר הרברט ריצ'מונד. בתחילתה היא כונתה "האשכולה ההיסטורית" (Historical School) משום שהמחקר האנליטי של ההתנסות ההיסטורית מילא תפקיד חשוב מאוד בבסיס מחשבתם של ההוגים.²⁰ בשונה מהגישה הזאת, האשכולה הצעירה הצרפתית (French Jeune École) התפתחה במהלך המאה ה-19, וכללה גיבוש תפיסות לרמות השונות (אסטרטגית, אופרטיבית וטקטית) בנוגע לאמצעי לחימה וטכנולוגיות חדשים, לרבות התייחסות לנושאים אתיים והמשפט הבין-לאומי אשר

¹⁷ Clausewitz, 1976, 85.

¹⁸ .ibid, p. 86.

¹⁹ הרחבה והתאמת המושג לימינו ראו פרסום משותף של מכון הדסון ומרכז חיפה למחקרי מדיניות ואסטרטגיה ימית: Douglas J. Feith, and Shaul Chorev, "The Evolving Nature of War", National Institute for Public Policy, Issue No. 458 (May 6, 2020), National Institute Press, Fairfax, 2020.

²⁰ .Hattendorf, 2013. pp. 5–6

להפעלת אמצעים חדשים כמו הטורפדו הימי נגד אוניות סוחר.²¹ אסכולות אחרות התפתחו במדינות אחרות, כמו גרמניה, יפן, איטליה ובריטניה המועצות. עם זאת, בתי ספר אלה עסקו בתורת לחימה וטקטיקה, ולא באסטרטגיה ימית רחבה.²²

הקביעה שהאסטרטגיה הימית התחילה להתפתח רק בסוף המאה ה־19 היא בעיקרה נכונה, אך אי אפשר לראות בה קביעה גורפת. אומנם רק בסוף המאה ה־19 אורגנו והוסדרו (Codified) לראשונה תאוריות האסטרטגיה הימית והחשיבה עליה, אך ראוי לציין שמדינאים ואדמירלים בריטים נהגו על־פי תפיסות מגובשות כבר מהמאה ה־17 ואילך. בגישות שהתגבשו בסוף המאה ה־19 בכלליות אפשר לציין שתי אסכולות בולטות: "האסכולה האנגלו־אמריקנית" ו"אסכולת ה־בֶּנְשֶׁת".

האסכולה האנגלו־אמריקנית (The Anglo-American School of Naval Strategy)

שני הוגים בולטים באסכולה זאת הם: ההיסטוריון הימי האמריקני אדמירל אלפרד תייר מהן, מי שנחשב אבי האסטרטגיה הימית המודרנית, והתאורטיקן הבריטי סר ג'וליאן קורבט. השניים סיפקו את המינוח, ההגדרות והתפיסות שהם היסודות של כל דיון על כוח ימי ואסטרטגיה ימית. שניהם השפיעו במידה מכרעת (גם אם בצורה שונה) על התפתחות האסטרטגיה הימית המודרנית ובניין הכוח הימי המלחמתי. יש המכנים את האסכולה גם בשם "אסכולת מים כחולים" (Blue Water School).²³

מהן השפיע הרבה יותר מקורבט הן במשך חייו והן לאחר מכן. התאוריות שלו הושפעו במידה רבה מכתביו של השוויצרי אנטואן־אנרי ז'ומיני (Antoine-Henri Jomini, 1779–1869) ששירת כגנרל בצבאות צרפת ורוסיה, ונחשב לאחד הסופרים המפורסמים ביותר על אמנות המלחמה הנפוליאונית.²⁴ רעיונותיו של ז'ומיני היו מצרך נדרש באקדמיות צבאיות,

²¹ השם ניתן לקבוצה של קציני ים צרפתים, קציני ים, עיתונאים ופוליטיקאים שעלו בשנות ה־70 של המאה ה־19, קולוניאליסטים, שסיבבו להיכנע להתעלמות האפקטיבית הזאת למעמד נחות ביחס לאסכולות האחרות. בהנהגתו של סגן האדמירל Hyacinthe Aube, שהאמין כי במוקדם יתעורר קונפליקט בין צרפת לבריטניה בגלל סוגיה קולוניאלית כלשהי. האסכולה הציעה לאמץ מבנה כוח "א־סימטרי" שעשוי להציע סיכויים טובים להצלחה מול צי קונוונציונלי גדול יותר. הם הציעו להפסיק לבנות ספינות קרב גדולות ולעבור לבניית כוח גדול יותר המורכב בעיקר מסירות טורפדו זולות. הרחבה ראו בספר: Arne Røksund, *The Jeune École: The strategy of the weak*, Brill, Leiden, 2007.

²² Hattendorf, 2000, pp. 241–251; James J. Tritton and Vice Admiral Luigi Donolo, *A doctrine reader: The navies of United States*, Great Spain, Naval War College Press, Newport, 1995.

²³ הגדרת המילון הבריטי למונח: "Blue Water School" A collective term for politicians or political thinkers who regard a strong navy and the command of the sea as essential to the security of the country, or as the chief or the only sufficient defense." Origin: Late 19th century; earliest use found in Parliamentary Debates

²⁴ הרחבה על תפיסותיו של ז'ומיני ראו בפרק "אסטרטגיה, דוקטרינה ואסטרטגיה הימית – מינוח והמשגה".

והאקדמיה הצבאית של ארצות־הברית בווסט פוינט הייתה דוגמה בולטת לכך. התאוריות שלו השפיעו על קצינים אמריקנים שהשתתפו במלחמת האזרחים באמריקה. לפי ז'ומיני אסטרטגיה של התקפה היא צורת הלחימה החזקה והיעילה ביותר.²⁵ לדעת מילאן ויגו, מהן למעשה לא היה תאורטיקן ימי אלא היסטוריון של כוח ימי שהשתמש בהיסטוריה הימית כדי להפיק תובנות שאפשר ליישמן באופן אוניברסלי ללוחמה מבצעית בים (Operational Warfare at sea), במינוח של היום. קורבט דאג בעיקר לשאלה אם הצי המלכותי הבריטי יהיה אפקטיבי מספיק במקרה שיתפתח סכסוך עם כוח יבשתי כמו גרמניה הקיסרית, והתבסס על תאוריות מלחמה ועל היחסים בין אסטרטגיה למדיניות השייכים לכתבי הגנרל הפרוסי קארל פון קלאוזביץ.²⁶

אדמירל אלפרד תייר מָהָן (Alfred Thayer Mahan)

אדמירל אלפרד תייר מָהָן נולד ב־27 בספטמבר 1840 בבסיס הצבאי ווסט פוינט ששכן במדינת ניו־יורק ושימש אקדמיה של קציני היבשה. אביו שימש מרצה באקדמיה הצבאית, אך אלפרד בחר ללמוד דווקא באקדמיה הימית באנאפוליס (Annapolis), וב־1859 סיים בה את לימודיו והוסמך לקצין ימי. במהלך מלחמת האזרחים האמריקנית (1861–1865) שירת בצי המלחמתי של מדינות הצפון, וב־1884 הוזמן על־ידי סטפן לוס, נשיא ה"מכללה ללוחמה ימית" (Naval War College) שזה עתה הוקמה בניו פורט, רוד איילנד (Newport in Newport Rhode Island) להרצות על ההיסטוריה והטקטיקות הימיות. מָהָן התמנה לנשיא המכללה ב־1886, ושימש בתפקיד עד 1889. ב־1887 התוודע לתאודור רוזוולט (Theodore Roosevelt) והפך לידידו.²⁷ מָהָן פרש מחיל הים האמריקני ב־1896, אך חזר לשירות ב־1897 כדי להמשיך ולהשפיע על גורמי השלטון בפיתוח העוצמה הימית. ב־1902 התמנה לנשיא האגודה ההיסטורית האמריקנית (The American Historical Association), ולפני מותו בדצמבר 1914 חזה את תבוסת המעצמות המרכזיות וחיל הים הגרמני במלחמת העולם הראשונה.

בלומדו היסטוריה, נתקל מהן בספרו של כריסטיאן מומסן (Christian Mommsen) **תולדות רומא** (Römische Geschichte), ושאל את עצמו מדוע בחר חניבעל דווקא בנתיב היבשתי במסעו לכיוון רומא ולא נקט גישה הפוכה. מהן שיער שהשליטה הימית טרם נחקרה בצורה מקפת וראויה, דבר שדחף אותו לחקור את תולדות המלחמות במאות ה־17 וה־18 ולשאל את עצמו "מה גרם לעלייתן ונפילתן של מדינות?".

ראוי לציין שמהן לא התחיל את דרכו כתאורטיקן אלא דווקא כהיסטוריון, ובאמצעות מחקר היסטורי מקיף שערך פיתח תאוריה מגובשת. מטרת עבודתו הייתה לבחון את

²⁵ Elting, 1964, pp. 17–26.

²⁶ Milan Vego, **Naval classical thinkers and operational art**, The Naval War College, New Port, 2009, p. 1.

²⁷ רוזוולט כתב בעת לימודיו באוניברסיטאות הרווארד וקולומביה ספר על המערכה הימית באמצעות מלחמת 1812, ספר שבסיס את מעמדו כהיסטוריון וייתכן שאף סייע ליצור בסיס משותף לקשריו עם מהן.

איור 27: אדמירל אלפרד תייר מָהֶן – אבי האסטרטגיה הימית המודרנית²⁸

ההיסטוריות של אירופה ואמריקה מתוך התייחסות מיוחדת להשפעת העוצמה הימית על מהלכן.²⁹ מחקריו שעסקו בתולדות המלחמות ולוחמת הים במאות ה־17 וה־18 יצאו לאור בשלושה כתבים עיקריים:

1. The influence of sea power upon history, 1891 – **השפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה**
2. The influence of sea power upon the French revolution and empire, 1892 – **השפעת העוצמה הימית על המהפכה הצרפתית**
3. Naval strategy compared and contrasted with the principles and practice of military operations on land, 1911 – **אסטרטגיה ימית לעומת העקרונות והביצוע של מבצעים צבאיים ביבשה.**

ספריו העיקריים האחרים כללו את חיי נלסון (1897) ואת פעולותיהם העיקריות של חיל הים במלחמת העצמאות האמריקנית (1913).

ספרו הראשון **השפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה, 1783–1660** שיצא לאור ב־1891, מתרכז בניתוח מהפכני של חשיבות העוצמה הימית כגורם לעלייתה של

²⁸ "WWATMD: Mahan in Memoriam", U.S Naval Institute Blog, June 17, 2013.

²⁹ יהודה ואלך (עורך), "מבוא לספר השפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה – 1783–1660 מאת אלפרד תיר מהן" בתוך: א"ת מהן, **השפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה, 1783–1660**, הוצאת מערכות, 1985.

האימפריה הבריטית.³⁰ מֶהֶן טען שהשליטה הבריטית בים, בשילוב עם ירידה מקבילה בכוחם הימי של יריבותיה הגדולות באירופה, סללו את הדרך להתהוותה של בריטניה ככוח הצבאי, הפוליטי והכלכלי הדומיננטי בעולם, וכלשונו:

עוצמה זו בים העשירה את אנגליה והגנה על הסחר שבאמצעותו צברה את עושרה. עוצמתה הגיעה לכל מקום שאליו הגיעו אוניותיה, ואיש לא חלק על שליטתה בים. באשר רצתה הלכה, ועימה הלכו תותחיה וגייסותיה. בעזרת ניידות זאת גדלו כוחותיה שבעת מונים וכוחות אויביה פוצלו. בהיותה גבירת הימים שמה מכשולים על נתיבי הים בכל פינה. ציי האויבים לא יכלו להתכנס, שום צי גדול לא היה יכול להפליג מנמליו, ואם הפליג, פגשו קציניו וצוותיו שלא עברו טבילת אש, בקצינים ותיקי סערות ומלחמות.³¹

דעותיו של מהן עוצבו על-ידי עימותים ימיים שהתרחשו במהלך המאה ה-17 בין הרפובליקה ההולנדית ואנגליה, ובמהלך המאה ה-18 עד סוף המלחמות הנפולאוניות בין בריטניה לצרפת וספרד. העליונות הימית הבריטית היא שהביאה בסופו של דבר לניצחון על צרפת, ובתוך כך שהיא מונעת בעקביות פלישה לאי הבריטי ומסכלת מצור ימי יעיל. מהן הדגיש שהניצחונות שהשיג הצי המלכותי היו בקרבות הכרעה ובסדרת סגרים ימיים.³² הוא וכמה פוליטיקאים אמריקנים מובילים כמו תיאודור פרנקלין רוזוולט האמינו שאפשר ליישם את הלקחים האלה גם על מדיניות החוץ האמריקנית, במיוחד במערכה להרחבת שוקי ארצות-הברית מעבר לים.

בספרו השני, **השפעת העוצמה הימית על המהפכה הצרפתית 1793–1812**, הדגיש מהן את התלות ההדדית של השליטה הצבאית והמסחרית בים, וטען שהשליטה בסחר בים יכולה לקבוע את תוצאת המלחמות. שני הספרים נקראו בצורה נלהבת בבריטניה ובגרמניה, שם הם השפיעו רבות על התפתחות הכוחות הימיים בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה.

ספרו השלישי, **אסטרטגיה ימית לעומת העקרונות והביצוע של מבצעים צבאיים ביבשה**, לא זכה לתשומת לב רבה בניגוד ליצירות הקודמות, ועם זאת, למרות כותרתו, עוסק במה שנתפס כיום כלוחמה מבצעית בים.³³

ספריו של מֶהֶן השלימו את עבודתו של היסטוריון אחר מבני דורו, פרדריק ג'קסון טרנר (Frederick Jackson Turner), הידוע בעיקר בזכות חיבורו ב-1893, **חשיבותו של הגבול בהיסטוריה האמריקנית** (The Significance of the Frontier in American History). טרנר היה פרופסור להיסטוריה אמריקנית באוניברסיטת ויסקונסין, וטען שההגירה מערבה בצפון אמריקה וגידול האוכלוסייה במדינה הביאו סוף סוף לסגירת הגבול האמריקני, אך

³⁰ פרקים נבחרים מהספר הזה יצאו לאור ב-1985 בהוצאת "מערכות" ובעריכתו המדעית של אל"ם (מיל') פרופסור יהודה ואלך.

³¹ מהן, 1985, עמ' 194.

³² Vego, 2009, p. 4.

³³ מהן, 1985, עמ' 1.

גם יצרו השלכות חברתיות וכלכליות עמוקות. טרנר לא טען במפורש לצורך לשנות מגמה ולהתחיל בהתפשטות אל מעבר לים, אך תמך במדיניות חוץ אמריקנית נמרצת (Vigorous Foreign Policy) שהתאפיינה בכך שרבים יותר מבין הפוליטיקאים האמריקנים התחילו להפנות מבטם אל מחוץ לארצות־הברית היבשתית כדי להשלים את רצונם להזדמנויות ושווקים כלכליים חדשים. גם מֶהֶן היה בין התומכים במדיניות חוץ נמרצת יותר, כפי שיבוא לידי ביטוי בתוצאות המלחמה עם ספרד.

התפיסה האסטרטגית הימית ששררה עד לפרסום ספריו של מהן התבססה על שתי תאוריות: הגנת חוף ופשיטה על נתיבי הסחר של האויב, כגון פשיטה על ריכוזים של שודדי הים בחופי צפון אפריקה – בתקופת הנשיא ג'פרסון (1801–1809), והנחתת כוחות אמריקניים על אדמת מקסיקו במהלך המלחמה עם מקסיקו בין השנים 1846–1848. כך לדוגמה נשלח הצי האמריקני בחזית האוקיינוס השקט לכבוש את קליפורניה. למעשה תפיסתו של מהן הניחה את היסודות לחשיבה אסטרטגית חדשה שהדגישה את השליטה הימית והעליונות הימית, ולפיה החל להיבנות צי מלחמתי אמריקני חדש.³⁴

מהן היה ההיסטוריון הימי הראשון שהדגיש בשיטתיות את המשמעות האסטרטגית של מבצעי הלוחמה הימית. הוא גיבש וחשף את העוצמה הימית לא רק בכוח גיבוי או תמיכה, אלא כבעל השפעה מובהקת וחשובה לא פחות מהאסטרטגיה היבשתית. הוא הכיר בתרומתו של הסחר הימי לעוצמתן הכלכלית של מדינות בעלות מושבות מעבר לים, ואת חשיבות הכוח הימי המאבטח את מערכות השינוע והאספקה של צבא היבשה בפעילויות שנערכות ביבשה. ואולם הוא לא תמך ברעיון שפעולות פשיטה על המסחר הימי יכולות לספק יתרון אסטרטגי, או שימוש יעיל במשאבים הימיים. מהן היה הראשון לפתח תאוריה של עוצמה ימית³⁵ שזכתה להסכמה של אנשי הצי, ונוסף על כך השפיעה על השאיפות המדיניות של מדינות רבות בתחילת המאה ה־20, בהן בעיקר ארצות־הברית, מדינות במערב אירופה ובראשן גרמניה. תרומתו של מהן היא בניסוח תאוריה חדשה לחלוטין של אסטרטגיה ימית ועריכת ניתוח ביקורתי על הטקטיקה של לוחמת הים שהייתה מקובלת בזמנו בקרב הציים. הוא היה הראשון שהבחין בין אסטרטגיה של לוחמה בים ובין הטקטיקה שלה. תורתו של מהן יוצאת מההנחה שכל המדינות זקוקות לנתיבי הים כדי לקיים קשרים הדדיים ולהחליף סחורות ביניהן, ועל כן בעל השליטה בים הוא גם בעל העוצמה הימית.³⁶

הגישה של מהן הייתה היסטורית מטבעה בהסתמכות על חומרים משניים.³⁷ הוא הסביר את השימוש בעוצמה ימית בהיבט הרחב ביותר שלה, ולא רק בהתמקדות בהיבטים

³⁴ אריה רוני, **האם תורתו של מהן תקפה לזמננו?**, אוניברסיטת חיפה, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, 2016. עמ' 2.

³⁵ ג'פרי טיל (Geoffrey Till) בספרו *Seapower, a guide for the twenty first century* טוען שלמרות שספריו של מהן עוסקים בעוצמה ימית, הגדרתו איננה מפורשת (Explicit), אלא רק באופן מוסק במשתמע (Inferred).

³⁶ מהן, 1985, עמ' 26.

³⁷ מקור משני הוא תיעוד אשר מכיל ניתוח, פרשנות או סינתזה של מידע המצוי במקורות אחרים, לרוב מקורות ראשוניים, אך גם מקורות משניים נוספים. בשונה ממקור ראשוני שהוא מסמך מקור (כלומר,

הטקטיים שבהם השתמשו במלחמות צי (למרות שחלקים רבים מכתביו עוסקים בטקטיקות אלה). הוא רצה להראות כיצד ציים במדינות ימיות שונות (ובעיקר בריטניה), הצליחו לממש את היעדים המדינתיים, ואכן סקירת הספרות שלו עוסקת בעיקר בצי המלכותי של בריטניה בין השנים 1660 ועד סוף המהפכה האמריקנית – 1783. מהן לא היה רק אסטרטג שהתאים מושגים משל תורתו של ז'ומיני לחקר הלוחמה הימית. יחד עם אדמירל פיליפ קולומב (Philip Colomb)³⁸ ואדמירל ג'ון נוקס לוטון, הם היו ממחדשי העניין במחקר המדעי של ההיסטוריה הימית.³⁹ בהנחת עלילת סיפוריו על המאורעות בים ושיוכם להיבט רחב יותר של ההתפתחויות הפוליטיות, הוא הצליח להפנות את תשומת לב ההיסטוריונים להשפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה, דבר שהם התעלמו ממנו. מהן גילה שהשליטה הבריטית על הים הייתה ממד מרכזי שאפשר לה להישאר בלתי מנוצחת על־ידי המדינות היבשתיות שהתנגדו לה, וניסו לעשות זאת באמצעות כוחות יבשתיים בלבד. לדידו, הצלחת בריטניה מאששת היסק דדוקטיבי פשוט: גדולתה של מדינה וכוחה הם תולדה של עושר שמקורו בסחר, וציים מאפשרים סחר ומגינים עליו.⁴⁰

מנקודת המבט הזאת פיתח מהן גישה בנוגע להפיכתה של ארצות־הברית למעצמה עולמית, וטען שאם ברצונה של ארצות־הברית להיות כזאת עליה לשנות את נקודת המבט הלאומית שלה ממבט יבשתי למעצמה ימית. לדבריו, ההיסטוריה של העוצמה ימית היא השתקפות של המאבק בין מדינות – שהיא צבאית בעיקרה, ואם ננסה לשייכה לאסכולה ביחסים בין־לאומיים היא מתאימה לגישה הריאליסטית בהקשר לעוצמה. לטענתו, היסטוריה משקפת מסכת של יריבויות הדדיות ושל אלימות שהגיעו לעיתים קרובות לשיא בצורת מלחמה, אולם היא איננה רק אלימה בטבעה. ההשפעה העמוקה של הסחר בים על עושרן ועוצמתן של מדינות הוכרה בבירור, וכדי להבטיח למדינה נתח בלתי יחסי מטובות אלה נדרש לעשות כל מאמץ לדחוק החוצה את האחרים, אם בדרכים שקטות כמו רכישת מונופולין או תקנות מגבילות, ואם באלימות ישירה כאשר דרכי הנועם נכשלו.⁴¹

מִהָן מִפְרִיד הַפְרָדָה בְּרוּרָה בִּין אֶסְטְרַטְגִיָּה לְטַקְטִיקָה, גַּם אִם לִשְׁיטָתוֹ כֹּאשֶׁר עוֹסְקִים בְּאֶסְטְרַטְגִיָּה יִמִית יֵשׁ לְהִיסְטוֹרִיָּה תְּפִקִיד חֹשֵׁב מְאֹד בְּגִיבוּשָׁה. עִם זֹאת, לְפִינִי, הַדְּבָרִים אֵינָם נִכְוָנִים בְּאוֹתָהּ מִיֵּדָה בְּנוֹגַע לְטַקְטִיקָה. "הַטַּקְטִיקָה הַיִּמִית מְבֹסֶסֶת עַל תְּנָאִים

שלא נוצר על יסוד מסמך אחר) או חפץ פיזי שנכתב או נוצר בתקופה הנחקרת והמספק מידע ממקור ראשון, עדות ישירה לאירוע מסוים.

³⁸ אדמירל פיליפ האורד קולומב (1831–1899). יליד סקוטלנד, היה קצין חיל הים המלכותי, היסטוריון, מבקר וממציא. אחיו הצעיר סר ג'ון קולומב גם היה חייל ואסטרטג של הצי המלכותי.

³⁹ סר ג'ון נוקס לוטון (1830–1915) היה היסטוריון ימי בריטי הראשון שטען לחשיבות הנושא כתחום לימוד עצמאי. היה בהכשרתו מתמטיקאי ושימש כמדריך אזרחי בחיל הים המלכותי, לימים פרופסור להיסטוריה מודרנית בקינגס קולג' בלונדון ומייסד משותף של חברת רשומות הצי. כתב את הביוגרפיות של יותר מ־900 אישים ימיים למילון הביוגרפיה הלאומית הבריטית (The Dictionary of National Biography).

⁴⁰ Till, 1984, p. 2.

⁴¹ מהן, 1985.

שגורמיהם העיקריים, דהיינו כלי הנשק, עשויים להשתנות: הדבר הזה בתורו גורם בהכרח לשינוי במבנה האוניות, בדרך הפעלתן, ולבסוף בפריסת הציים ובניהולם". אין ספק שגם יישום העקרונות באסטרטגיה משתנה מזמן לזמן. עם זאת, לטענתו השינוי קטן הרבה יותר ולפיכך קל יותר לזהות את העיקרון המונח ביסוד האסטרטגיה. לפי מהן, מטרת האסטרטגיה הימית היא לבסס, בימי שלום כבימי מלחמה, את העוצמה הימית ולהגדיל אותה.⁴² מהן גיבש שישה תנאי יסוד לקיומה של עוצמה ימית:⁴³

1. המצב הגאוגרפי: יש חשיבות למיקום הגאוגרפי בהעניקו למדינות יתרונות להרחיב את האסטרטגיה שלהן ולהחליט היכן להציב את המקום המרכזי ובסיס טוב לתקוף את האויב. "מדינה מבודדת" (Insular)⁴⁴ שאין לה גבולות יבשתיים זוכה לעדיפות טבעית ביחס למדינות בעלות גבולות יבשתיים. זה היה יתרונה של בריטניה בהשוואה לצרפת ולהולנד. עוצמתה של הולנד ירדה בגלל הצורך בהחזקת צבא גדול נוכח האיומים מכיוון היבשה, ואילו מדינותיה של צרפת טולטלה בהתמדה בין מבצעים ימיים ובין כיבושים יבשתיים, ועקב כך נאלצה לפצל את מאמציה הצבאיים. האיים הבריטיים העניקו לבריטניה חסינות יחסית מפלישה יבשתית עוינת, ומצבם הגאוגרפי אפשר את ריכוזו של הצי הבריטי, הן לצורכי הגנה והן לצורכי הסגר על נמלי היבשת. כך יכולה הייתה בריטניה לבסס את שליטתה על נתיבי הים.
2. הנתונים הפיזיים: חוף הים של מדינה כלשהי הוא גם אחד מקווי הגבול שלה. ככל שהגישה אל חופי המדינה נוחה יותר, כך תגדל שאיפתה לקיים קשרים עם חלקי התבל השונים. מדינה בעלת חוף ארוך אך ללא נמלים, לא תהיה מסוגלת לפתח סחר ימי וספנות, ואף לא לבנות צי. נמלים מרובים בעלי מים עמוקים הם מקור לעוצמה ולעושר, על אחת כמה וכמה אם הם מצויים בשפך נהרות עבירים לספינות. עמים היושבים על איים או על חצאי איים כגון האנגלים, הספרדים, והאיטלקים, חזקים בים מטבע הדברים, אם רצונם בכך. כאמור, הים משמש גם גבול, ועוצמתה הלאומית של מדינה לחוף ים תלויה במידה רבה ביכולתה להרחיק גבול זה עד כמה שאפשר.
3. תחום השליטה בהקשר של עוצמה ימית – אורך קו החוף: ככל שהדברים נוגעים להתפתחות העוצמה הימית יש להביא בחשבון את אורך קו החוף ואת טיב הנמלים, ולא רק את שטחה הכולל של מדינה מסוימת. אפשר לומר, שאם התנאים הגאוגרפיים והפיזיים זהים, יהיה גודלו של חוף הים מקור עוצמה או חולשה לפי גודל האוכלוסייה. מדינה דומה בעניין הזה למבצר: על חיל המצב להיות מותאם לגודל המצודה. דוגמה שמביא מהן היא התנאים שהיו למדינות הדרום במלחמת האזרחים האמריקנית. לטענתו, לו היה מספר התושבים של מדינות הדרום ביחס

⁴² שם, עמ' 18.

⁴³ שם, עמ' 17.

⁴⁴ מדינה המבודדת מבחינה גאוגרפית ואין לה גבולות יבשתיים.

ישר ללהיטותם לצאת למלחמה, וגודל הצי שלהם היה בהתאם למשאבים שעמדו לרשות מדינות הדרום, היה אפשר לנצל את חוף הים הארוך של מדינות הדרום ואת מבואות הנהרות הרבים שלהן כמרכיבים של עוצמה רבה יותר. אבל משום שלא פעלו כך, הרי שהתנאים הגאוגרפיים של קו החוף ומבואותיו הרבים הפכו למקור הפגיעה.

4. גודל האוכלוסייה: כמו שצריך לבחון את גודל השטח, גודלו וטיבו של חוף הים ביחס לעוצמה ימית, כך יש לבדוק לא רק את השיעור הכולל של האוכלוסייה, אלא גם שיעור העוסקים בים, או לפחות כוח האדם הזמין מיידית להעסקה על סיפון של אוניות, וייצור חומרים הדרושים בים. הסחר הימי של המדינה בימי שלום הוא קנה מידה ליכולת עמידתה במלחמה ימית. יש לפתח את הכישורים הדרושים לאחזקת האוניות בעיתות שלום ומלחמה, ולהכיר בכך שחלק ניכר מן האוכלוסייה הפונה לעיסוקים הקשורים בים הוא בימינו, כבעבר, מרכיב חשוב של העוצמה ימית.

5. האופי הלאומי: אם אכן נשענת העוצמה הימית על סחר נרחב של זמן שלום, כי אז צריכה הנטייה המסחרית להיות קו אופי בולט במדינות שהיו מעצמות ימיות בזמן זה או אחר. כל בני האדם מבקשים להרוויח כסף, מי פחות ומי יותר, אבל הדרך שבה הם מנסים להפיק רווחים משפיעה רבות על ההצלחה המסחרית ועל ההיסטוריה של התושבים המאכלסים ארץ מסוימת. הנטייה לסחור, הכרוכה כמובן בדבר מה סחיר, היא קו האופי הלאומי החשוב ביותר להתפתחותה של עוצמה הימית.

6. אופי הממשל וטיב המוסדות הלאומיים: הגורמים המכריעים העיקריים להתהוות העוצמה הימית הם החלטות הממשלה אם להקים בסיסים מעבר לים והיכן, המשפיעות ביותר על שליטת המדינה בים. רכישת מושבות ועוצמה ימית קשורות זו בזו קשר הדוק. יש לזכור שצורות ממשל מסוימות, המוסדות הנלווים אליהן ואופיים של שליטים בכל תקופה השפיעו השפעה ניכרת על התפתחותה של עוצמה ימית. כך לדוגמה עוצמתם הימית של הבריטים הושתתה בעיקר על שליטתם במְצָרֵי הים. הם הצליחו לרכוש כמות ניכרת של עמדות כאלה ולהשיג שליטה באוקיינוס האטלנטי המזרחי ובים התיכון בסיוע צי המלחמה.

בתפיסה שגיבש מהן בדבר השפעת הכוח הימי בהיסטוריה של הציים במלחמה הוא התמקד במיוחד בציים המלחמתיים של בריטניה וצרפת בעידן אוניות המפרש. בהתבסס על מחקרו בתחום ההיסטוריה הימית התייחס לשתי שיטות עיקריות להשגת העליונות הימית והשמירה עליה: קרבות הכרעה והטלת מצור ימי על נמלי האויב. לטענתו, המשימה העיקרית של צי מלחמה היא להעסיק (Engage) את צי האויב כדי להשמיד את כוחו המאורגן, ולהשיג עליונות ימית.⁴⁵ זאת מושגת על-ידי צמצום גודלו של צי האויב, וזה גם

⁴⁵ מהן הגדיר עליונות ימית כ: "Overbearing power on the sea which drives the enemy's flag from it or allows it to appear only as a fugitive". Alfred Thayer Mahan, *The influence of Sea Power upon History, 1660–1783*, New York: Dover, 1987, p. 138

השיקול הקובע במלחמה הימית.⁴⁶ מֶהֶן האמין באמונה שלמה שאפשר להשיג עליונות ימית רק באמצעות ניצחון מכריע וברור שנודע בבינוי "קרב הכרעה". הוא שאל מושג זה מז'ומיני, שהתייחס לדרך שבה השיג נפוליאון את ניצחונותיו בשדה הקרב על־ידי השמדת האויב (Battle of Annihilation). ההתמקדות שלו היא בהיבט הצבאי, ועם זאת, בכל עבודתו מוצאים גם דוגמאות והערות על התועלת שיש באיום של צי בכוח מוגבל. מהן מודה גם בחשיבותם של הציים בעיתות שלום, בעומדו על ההבדל במצב כזה בין האסטרטגיה הימית לאסטרטגיה צבאית קרקעית, בכך שהראשון הוא הכרחי בשלום כמו במלחמה.⁴⁷ אפשר לומר שמהן רואה את הציים, הן ככלי של כפייה, והן כסוכנים של הפצת מוניטין לאומי.

מהן התרכז בעידן אוניות המפרש במחקרו ההיסטורי והשווה בין שני סוגי מדינות: אנגליה והולנד שהיו מכוונות כלפי חוץ ל"השתלטות" על טריטוריות מעבר לים, לעומת צרפת שהתאפיינה במדיניות "זהירה", והסיק שסביר היה שאנגליה והולנד ישתמשו בכוח ימי להשגת מטרותיהן. מהן קשר זאת עם המרדף הפעיל של האינטרס הלאומי ו"וקרה". לטענתו, התנגשויות ביבשה יובילו לעיתים קרובות יותר למלחמה מאשר לכיפוף השרירים בין ציים ביים.⁴⁸ גורם "היוקרה" של מהן דומה במידה מסוימת לכוחה של "משיכה" במילותיו של ג'וזף ניי, ההוגה המוביל של תפיסת העוצמה הרכה והעוצמה החכמה בתחום היחסים הבין־לאומיים בזמננו.⁴⁹

כאמור, ההיסטוריה של העוצמה הימית איננה רק של מלחמות, לפי מהן, וכבר בתקופתו שררה הבנה שהסחר הימי בעיתות שלום משפיע רבות על עוצמתן ועושרן של מדינות. עם זאת, מלחמות שהתחוללו ביים מסיבות אחרות השתנו במהלכן ובתוצאותיהן במידה ניכרת עקב השליטה ביים. סיכום קצר של המונח "אסטרטגיה ימית" לפי מהן מוביל אותנו לטענה שעל־פיו, המונח המרכזי הוא דווקא בהקשר הצבאי, כלשונו: "ההיסטוריה של העוצמה הימית שחובקת בזרועותיה את כל אשר עשוי להפוך מדינה למעצמה אדירה ביים או באמצעות הים, היא בעיקרה היסטוריה צבאית".⁵⁰ מהן מפרש את האסטרטגיה הימית כמקור לעוצמה ושליטה במערכת הבין־לאומית, שכן מי שמשג עליונות ימית הוא בעל העוצמה הגדולה ביותר.

התאוריה של מֶהֶן גרמה לטלטה בחשיבה האסטרטגית הימית ברחבי העולם, והשפיעה בצורה בולטת במיוחד במדינות כמו ארצות־הברית, יפן, רוסיה הצארית וגרמניה

46 Phillip A. Crowl, "Alfred Thayer Mahan: The Naval Historian", in Peter Paret, Gordon A. Craig and Felix Gilbert (eds.), **Makers of modern strategy from Machiavelli to the nuclear age**, Princeton: Princeton University Press, 1986, pp. 450–451.

47 Rowlands, 2012, pp. 89–106.

48 .ibid

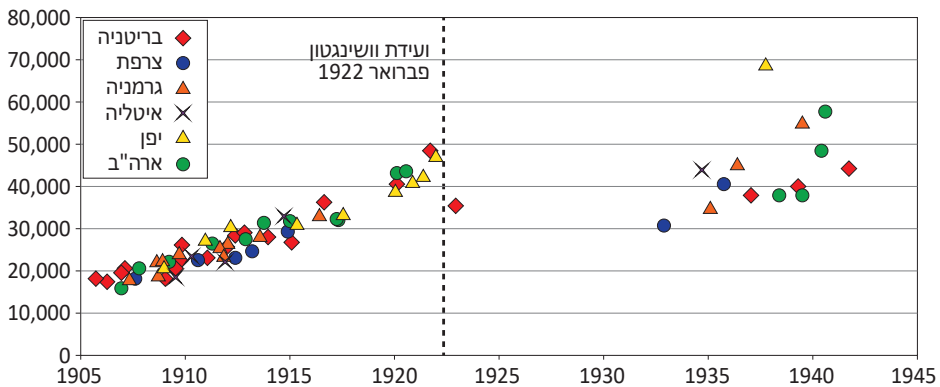
49 מדינות עשויות להימשך למדינות אחרות בשל דימוין המשקף עליונות בזירה הבין־לאומית. לדוגמה, אחדות ממדינות ברית־המועצות לשעבר רצו לאחר קריסתה של ברית־המועצות להצטרף לאיחוד האירופי בגלל הדימוי שהוא שידר באותה תקופה.

50 מהן, 1985, עמ' 27.

בקשר להערכה מחדשת של חשיבות הכוח הימי בשנים הראשונות של המאה ה-20 שעמדה בפתח.⁵¹ הצי הקיסרי הרוסי (The Imperial Russian Navy) תחת הצאר ניקולא השני (1894–1917), שהושפע אף הוא מתורתו של מהן, האיץ את בניית כלי השיט המלחמתיים, והפך לצי השלישי בגודלו בעולם דאז אחרי בריטניה וצרפת. עם זאת, חשוב להדגיש שללא קשר לתפיסת מהן מימשו מדינות כמו בריטניה תוכניות להתעצמות הצי שלהן. חוק ההגנה הימי (Naval Defence Act 1889) הוא רק דוגמה אחת. החוק אושר בפרלמנט הבריטי במאי 1889 עוד לפני פרסום ספרו הראשון של מהן **השפעת הכוח הימי על ההיסטוריה** ב-1890, וכנראה גם השפיע על ציים יריבים בקשר להתעצמות הציים באוניות מערכה ללא קשר לספרו (ראו: איור 28).

כמו כן, אי אפשר להפריז בהשפעתו של מהן על תוכנית בניין הכוח של הציים השונים באוניות מערכה משום שהצי הבריטי החליט על תוכנית התרחבות והתבססות על אוניות מערכה עוד טרם פרסום ספרו. עם זאת, בהמשך, הסתמך הצי הבריטי על ספרו של מהן כאמצעי להצדקת ההחלטות שהייתה להן משמעות תקציבית כבדה.

הביקורת על מהן היא שהוא לא נהג כהוגה שיטתי ולא היה עקבי במחשבתו: מהן לא התחשב בגורמים חברתיים ותרבותיים בעלייתן של מעצמות ימיות, ולא נטה להישען בעבודתו על מקורות ראשוניים, דבר שאינו אופייני להיסטוריון, אלא שאל תפיסות רבות מבית מדרשו של ז'ומיני שהיו ישימות ללחימה יבשתית. מהן הדגיש את חשיבות ריכוז הכוח של הצי בלוחמה, והתנגד לכל פיצול של הכוח הימי, כמו כן לא ייחס חשיבות לתפקידו של הצי בסיוע לצבא היבשה בלחימה היבשתית.⁵²

איור 28: התעצמות בוניות אוניות מערכה מתחילת המאה ה-20 ועד סיום מלחמת העולם השנייה

⁵¹ Till, 1984, p. 33

⁵² Vego, 2009

למרות כל האמור לעיל, חשוב לציין כי שני האישים שהשפיעו על התפתחותו של הצי האמריקני בתחילת המאה ה־20 היו: מהן בתחום התאוריה (התפיסה המבצעית), והנשיא תאודור רוזוולט בתחום המדיניות. רוזוולט פעל עוד בהיותו סגן מזכיר הצי, ומאוחר יותר כנשיא ארצות־הברית, להפיכת הצי האמריקני לשני בגודלו בעולם אחרי בריטניה כדי שיהיה מכשיר רב־עוצמה במדיניות החוץ האמריקנית. הוא גם אימץ את תפיסתו של מהן בדבר חשיבותו הלאומית של הצי כנקודת מוצא אסטרטגית, וראה בפיתוח הנרחב שלו פתח לשיפור כלכלת ארצות־הברית, תעשייתה, משאביה הטבעיים ויצירת אוכלוסייה שופעת ושאפתנית. בכך הראה רוזוולט כיצד הכוח הימי יכול להשפיע על אותם יסודות אחרים, ולשכנעם בחשיבות הכוח הלאומי הזה. זאת הייתה אסטרטגיה ימית סימטרית. מדד האפקטיביות ושיאה באותה עת היו כמות אוניות המערכה בתחרות ישירה עם ציים אחרים. ואולם הצי האמריקני החדש ייצג יותר מאשר את היכולת התעשייתית הדרושה לבנייה ולתחזוקה של צי גדול, את הרצון האמריקני להתחרות על בסיס גאוגרפי עם הכוחות האחרים של אותה תקופה, ושימש סמל להופעתה של ארצות־הברית כמעצמה גדולה בזכות עצמה (ראו: איור 28). זה היה כיוון חדש לאסטרטגיה רבתי של ארצות־הברית, והצי היה גם הסמל של האסטרטגיה הזאת וגם האמצעי למימושה.⁵³ מבחינת הסתכלות בתחום הלימוד (Disciplinary) של משנתו, מהן גם הפך לאחד החוקרים הראשונים במה שמכונה כיום "כלכלה פוליטית בין־לאומית" המקשרת בין רכישת צי רב־עוצמה עם אימפריות, שווקים גלובליים ושגשוג כלכלי מקומי.⁵⁴

שנות ה־90 של המאה ה־19 התאפיינו בתסיסה חברתית וכלכלית ברחבי ארצות־הברית, שהגיעה לשיאה במיתון הכלכלי שבין 1893 ל־1894. פרסום ספריו של מהן קדם להתעוררות התסיסה ואי־השקט החברתי, אך עבודתו נפלה על אוזניים קשובות של אינטלקטואלים ופוליטיקאים רבים, ובהם סגן מזכיר הצי רוזוולט ובנג'מין פרנקלין טרייסי (Benjamin Franklin Tracy, 1830–1915) מזכיר הצי של ארצות הברית בשנים 1889–1893, שהיו מודאגים מהאתגרים הפוליטיים והכלכליים של התקופה ומחוסר ההזדמנות הכלכלית ששררה אז ביבשת אמריקה. מעשי האיבה של אמריקה עם ספרד במאי 1898 הסתיימו סוף סוף בסיפוח איי הוואי באמצעות החלטה משותפת של הנשיא ויליאם מקינלי (William McKinley) והקונגרס. בתום המלחמה הצליחה ארצות־הברית להשיג שליטה על שטחים שיכולים לשמש כתחנות הספקה של פחם לספינות הצי כמו פורטו ריקו, גואם והפיליפינים, פעולה שתאמה את משנתו של מהן. חמש שנים לאחר מכן אף השיגה

⁵³ הרחבה על מערכת היחסים הזאת אפשר למצוא בספר: Richard W. Turk, *The ambiguous relationship: Theodore Roosevelt and Alfred Thayer Mahan*, Westport: Greenwood Press, 1987.

⁵⁴ Jon Tetsuro Sumida, *Inventing grand strategy and teaching command: The classic works of Alfred Thayer Mahan reconsidered*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2000. esp. chap. 2.

ארצות־הברית חוזה שכירות תמידי לבסיס ימי במפרץ גואנטנמו (Guantanamo Bay) שבקובה.⁵⁵

ראוי לציין שההדגשה של מהן ברכישת בסיסים ימיים ברחבי העולם לא הייתה חדשה לחלוטין למדיניות האמריקנית: כבר לאחר מלחמת האזרחים ניסה מזכיר המדינה ויליאם הנרי סיוארד (William Henry Seward, 1801–1872) להרחיב את הנוכחות המסחרית של ארצות־הברית באסיה באמצעות רכישת אלסקה (1867), והגברת ההשפעה האמריקנית על איי הוואי באמצעות כריתת חוזה הדדיות (Reciprocity Treaty) שיחייב את שילוב כלכלת האיים עם כלכלת ארצות־הברית. סיוורד ניסה גם לרכוש בסיסים ימיים מתאימים באיים הקריביים, ולחתום אמנה עם ממשלת קולומביה שתאפשר לארצות־הברית לבנות תעלה דרך מחוז פנמה (לימים – תעלת פנמה). עם זאת, בעקבות תוצאות מלחמת האזרחים הקונגרס היה עסוק בשיקום הדרום, ודחה את כל מאמציו של סיוורד ליצור רשת של בסיסים אמריקניים מחוץ ליבשת צפון אמריקה.

להלן עיקרי משנתו של מָהן:

- הלקח ההיסטורי מוכיח ששליטה של מדינה בים ובנתיביו היא הגורם העיקרי לניצחון במלחמה.
- הצלחה של אחד הצדדים בסכסוך למנוע מן הצד השני יכולת להשתמש בנתיבי הים תביא לקריסה בלתי נמנעת של כלכלת הצד השני ולניצחונו של הראשון.
- רומא ובריטניה הגדולה הצליחו להקים אימפריות חובקות עולם בזכות שליטתן בים. לעומתן, נכשלו חניבעל ונפוליאון מכיוון שלא שלטו בים.
- רק צי של אוניות מלחמה, במיוחד אוניות מערכה, מסוגל להגיע לתוצאה כזאת. על המדינה לבנות צי מלחמה גדול שגודלו יהיה תואם לגודל הסחר הימי ולאינטרסים הימיים שלה.⁵⁶
- המטרה צריכה להיות בניית צי מלחמה שיוכל להשמיד את צי האויב בקרב אחד מכריע, כזה שלאחריו אפשר יהיה להטיל מצור ימי על האויב ולהשמיד את כוחותיו הנותרים.
- על המדינה להקים בסיסים מעבר לים שיוכלו להגן על צי הסוחר המפליג באותם אזורים. בסיסים אלה יהיו מוגנים על־ידי כוח צבאי.
- למדינה בעלת צי חלש יעץ מהן להחזיק את אוניותיה בנמל, לרתק את כוחות האויב לנמל הזה, אך להימנע מלצאת לים הפתוח. דהיינו – אסטרטגיה של "צי

⁵⁵ US Department of State, "Mahan's The Influence of Sea Power Upon History: Securing International Markets in The 1890s", Milestones: 1866–1898, DoS, the site of Office of the Historian.

⁵⁶ מקור המונח Capital Ship: כפי שהיה לאורך ההיסטוריה, בנייה ותחזוקה של צי מלחמתי היו יקרות ביותר, ורמת ההתמחות הגבוהה הנדרשת לאוניות מלחמה פירושה שלא הן, ולא צוותיהם יכולים לשלם עבור עצמם על־ידי פעילות מסחרית בימי שלום. כך, נבנו בעבר אוניות כהשקעה הונית (Capital Investment), ומכאן צמח המונח Capital Ship.

בפועל", לאלץ בכך את צי האויב להקצות כוחות לצי שבפועל, ולצמצם את כוחותיו למבצעים בים הפתוח.

את כתביו ותורתו ניתן גם לבקר. ההדגש שנתן מהן ללחימה החלטית ונמרצת הוביל ציים רבים לפני מלחמת העולם הראשונה להדגשת יתר של חשיבות הטקטיקה והטכנולוגיה בעוד הלחימה המערכתית (Operational Warfare) הוזנחה, או התעלמו ממנה. הנחות אלה של מהן זכו לתמיכתו של הנשיא תאודור רוזוולט, שהיה בעברו גם כן היסטוריון ימי, מה שהביא להתעצמות מסיבית של הצי האמריקני לאחר 1907.⁵⁷ ההתעצמות נבעה גם מהעלייה בדומיננטיות היפנית באוקיינוס השקט לאחר ניצחונה במלחמת רוסיה–יפן, ובגידול בכלכלה האמריקנית שנהייתה הגדולה ביותר בעולם, וחייבה בהתאם צי מלחמתי גדול.

הביקורת על תורתו של מהן טוענת, בין היתר, שהדגשת העוצמה הימית כגורם החשוב ביותר לעלייתה של בריטניה כמעצמה עולמית, לפי מהן, גרמה לו להזניח נושאים חשובים אחרים כמו דיפלומטיה וחשיבות העוצמה היבשתית. יתר על כן, תאוריות של עוצמה ימית אינן מסוגלות להסביר את עלייתן של אימפריות יבשתיות כמו גרמניה של ביסמרק או האימפריה הרוסית. המבחן האמיתי לתורתו של מהן היה במלחמת העולם הראשונה. אף־על־פי שמהן מעולם לא טען שלוחמת סיירות ונחיתות אמפיביות הן צורות לחימה חסרות תועלת, הגרמנים היו כה מרותקים לרעיון הקרב הגדול, עד שלא הקדישו כמעט תשומת לב לאפשרות של תקיפת הסחר הימי הבריטי, ולמניעת נחיתת חיילים בריטים בצרפת. הם גם לא עשו שימוש יעיל בעליונותם הימית נגד הרוסים בים הבלטי. הגרמנים שכחו את המרכיב החשוב ביותר בתורת מהן: הערך הקריטי של פעולת הצי באוקיינוס הפתוח. צי המלחמה הגרמני נמנע במלחמת העולם הראשונה מלפעול בים הפתוח של האוקיינוס האטלנטי נגד הצי המלכותי והסחר הימי אל נמלי בריטניה ומהם. במחדל הזה אֶפְשָׁרו למעשה הגרמנים לצי הבריטי להטיל סגר ימי על נמלי גרמניה בים הצפוני.⁵⁸

במותו ב־1914, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שלטו התאוריות של מהן בחשיבה הימית. ואולם, מהן לא הספיק לחזות שלוחמה ימית חד־ממדית שבה הוא עסק (לוחמת השטח), תהפוך החל ממלחמת העולם הראשונה למלחמה תלת־ממדית על־פני השטח, באוויר ומתחת לפני הים. זאת למרות שמטוסים קבועי כנף (Fix Wing Aircraft) החלו כבר לשרת ב־1903, וב־1910 כבר נערכה המראה וטיסה ראשונה של מטוס מהסיפון של סיירת חיל הים האמריקנית. אך בעוד ההיבטים הטקטיים של לוחמת הים השתנו שינוי מהותי לאחר התקופה המְהֵבֵית, תורתו הבסיסית להשגת עליונות ימית באמצעות קרבות הכרעה קיבלה תוקף במלחמת העולם השנייה. המאבק על השליטה בים התיכון, בצפון האוקיינוס האטלנטי ובאוקיינוס השקט, שבו ניצחו בריטניה וארצות־הברית, הוכיח חיוניותו בהבסת מעצמות הצי.

⁵⁷ Freedman, 2013, p. 120

⁵⁸ Crowl, 1986, pp. 453–455

צי מים כחולים (Blue Water Navy)

המונח "צי מים כחולים" משויך במידה זו או אחרת למשנתו של מהן, ולפיכך זה המקום לעקוב אחר ההתפתחויות שחלו במובנו של הביטוי הזה מתקופת מהן ועד ימינו.

"צי מים כחולים" הוא הכינוי לכוח ימי המסוגל לפעול ברחבי העולם, בעיקר בים העמוק ומרחבי האוקיינוסים.⁵⁹ ראוי לציין שהגדרתו ההיסטורית של מהן למונח הזה הייתה "צי גדול בעל אוניות קרב (Capital Ships) המסוגל לפעול בים הפתוח באופן עצמאי, מפעיל אסטרטגית צי התקפית ובעל יכולת לנהל קרבות הכרעה".⁶⁰ הגדרה נוספת ומרחיבה היא "כוח ימי המסוגל לבצע במרחבי האוקיינוסים פעילות מתמשכת המאפשרת למדינה להקרין עוצמה הרחק מחופיה, ולכלול בסדר הכוחות שלה נושאת מטוסים אחת או יותר. הצי הזה צריך להיות בעל יכולת הגנה עצמית מפני מגוון של איומים (שטח, אוויר ותת-ימי)".⁶¹ במידה מסוימת "צי מים כחולים" מציין מונח בעל משמעות גאוגרפית השונה לדוגמה מ"צי מים חומים",⁶² או "צי מים ירוקים".⁶³ נוסף על כך, "צי מים כחולים" אמור להשיג שליטה ימית באזורים שבהם הוא פועל. בעוד ההגדרות בנוגע למרכיבי כוח של "צי מים כחולים" משתנות עם הזמן, הדרישה ליכולת לשלוט בים בטווחים שונים ורחוקים היא קבועה.⁶⁴

⁵⁹ UK, Ministry of Defence, **British maritime doctrine, BR 1806** (Third Edition), London, 2004.

⁶⁰ המונח Capital Ship התייחס באותה תקופה הן לאוניית מערכה (Battleship) והן לסיירת מערכה (Battlecruiser). יש המגדירים את המונח כאוניית מלחמה מהדרגה הראשונה בגודל ובחימוש: אוניית שטח ראשית (כאוניות מערכה, סיירת, נושאת מטוסים). המונח Capital Ship מציין את ההון הרב שנדרש להשקיע באונייה מהסוג הזה. מהן, 1985.

⁶¹ **US, Defense Security Service (DSS), Targeting U.S. Technologies: A Trend Analysis of Reporting From Defense Industry**, 2012, p. 16; Michiko Phifer, **A handbook of military strategy and tactics**, New Delhi: Vij Books India Pvt Ltd, 2010.

⁶² המונח "צי מים חומים" (Brown Water Navy) מתייחס במובנו הרחב לכל כוח ימי המסוגל לבצע פעולות צבאיות בסביבה של נהרות גדולים, או בסביבה הקרובה לחוף. מקור המונח בחיל הים של ארצות הברית מתקופת מלחמת האזרחים האמריקנית, והוא תיאר את פעולת הכוחות הימיים של הדרום (Union) שקימו סיורים ימיים בנהר המיסיסיפי שמימיו הבוציים היו בצבע חום. מאז משמש המונח לתיאור צי של סירות או ספינות מלחמה קטנות המבצעות פעילות מבצעית בנהרות. דוגמה בולטת לכך הן הסירות האמריקניות שפעלו במהלך מלחמת וייטנאם בדלתת המקונג.

⁶³ "צי מים ירוקים" (Green Water Navy) הוא מונח שנוצר כדי לתאר כוח ימי המיועד לפעול אומנם באזורים סמוכים לחוף של מדינתו, אך יש לו גם יכולות לפעול בים הפתוח ובאוקיינוס שגובלים באזור הזה. הוא מונח חדש יחסית שנוצר כדי להבחין טוב יותר בין "צי מים כחולים" ו"צי מים חומים". מקורו בצי האמריקני, המשתמש בו כדי להתייחס לחלק של הצי המתמחה בפעולות התקפיות במי החוף. בדרך כלל לצי מים ירוקים יש אוניות אמפיביות ולעיתים גם נושאות מטוסים קטנות, אשר אפשר ללוות עלידי משחתות ופריגטות עם תמיכה לוגיסטית כלשהי של מכליות ואוניות עזר. כמו כן יצוין ש"צי מים ירוקים" אינו מציין שאוניותיו אינן מסוגלות לתפקד הרחק מהחוף או בים הפתוח, אלא בהיעדר תמיכה לוגיסטית ימית ציים אלה לא יכולים להיות פרוסים לתקופות ארוכות בים, ולצורך כך מסתייעים בנמלים במדינות אחרות כדי לקיים פעילות בים הפתוח ובמרחק גדול מהחוף.

⁶⁴ Phifer, 2010.

הפרופסורים האמריקנים לגאוגרפיה מיכאל לינדברג (Michael Lindberg) ודניאל טוד (Daniel Todd) מציעים בספרם סיווג מפורט יותר של "צי מים כחולים" ושל צי שאיננו מים כחולים, והוא כולל ארבע קטגוריות שונות (טבלה 4).⁶⁵ ל"צי מים כחולים" צריכה להיות היכולת להשיג עליונות ימית, ועוצמה כזו שיריביו אינם יכולים לתקוף אותו ישירות. השגת העליונות הימית צריכה להיות מחופי מדינתו ועד למרחבי הים הפתוח והאוקיינוסים המרוחקים. כלומר, תנאי מחייב ליכולת העליונות הימית הוא "צי של מים כחולים". בלוחמה המודרנית נדרש "צי מים כחולים" לאחוז ביכולות התגוננות ושרידות מאיומים מגוונים הכוללים בין היתר איומים תת־ימיים, איומי שטח ואיומים אוויריים. יכולת כזאת מאפשרת לו לשהות בים במשך זמן בצורה נחושה, ולהפעיל יכולות מגוונות.⁶⁶ משמע, פעילות בים הפתוח ובמרחבי האוקיינוסים דורשת כוחות המסוגלים להישאר באזור הפעולה, ולמלא את משימתם לתקופות ממושכות, עם יכולת עמידה בפני מצבי ים קשים ויכולת תמיכה לוגיסטית (תדלוק ותספוק) המאפשרות לצי לשהות באזורים אלה שְׁהִיָּה ממושכת.

מאחר שלמדינות ספורות כמו סין והודו יש יכולות המתאימות להגדרת "צי מים כחולים", אך אזורי העניין שלהן מצומצמים יותר, נעשתה בשנים האחרונות חלוקה לכמה קטגוריות של "צי מים כחולים", המתייחסת בעיקר ליכולת הקרנת עוצמה של אותו הצי (טבלה 5):

- יכולת ביצוע משימות הקרנת עוצמה ממושכת בכל מקום בכדור הארץ (Multiple and Sustained Power Projection Missions Globally) – מצויה כיום בידי הצי האמריקני בלבד.
- יכולת ביצוע של משימת הקרנת עוצמה בכל מקום בכדור הארץ לזמן מוגבל (Limited Global – Reach Power Projection) – מצויה כיום בידי רוסיה, סין, צרפת ובריטניה.
- יכולת הקרנת עוצמה רב־אזורית (Multi region Power Projection) לאזורים הסמוכים למדינה המקרינה כוח – מצויה כיום בידי הודו, ברזיל, איטליה וספרד.
- יכולת הקרנת עוצמה אזורית (Regional Power Projection), יכולת הקרנת עוצמה לטווח פעולה מוגבל מעבר למים הכלכליים (EEZ) של אותה מדינה – מצויה כיום בידי מדינות כמו יפן, אוסטרליה, קוריאה הדרומית וגרמניה.

מינוח נוסף שנכנס לשימוש בעשורים האחרונים הוא "צי מים ירוקים". המונח נועד לתאר כוח ימי מדינתי שנועד לפעול באזור החופי של המדינה, והוא מסוגל לפעול גם בים הפתוח (אוקיינוסים) הסמוך למדינתו. המונח חדש יחסית, ונטבע בעיקר כדי להבחין טוב יותר ולהוסיף קטגוריית ביניים בין "צי מים כחולים" ל"צי מים חומים".

⁶⁵ Michael Lindberg and Daniel Todd, **Brown-, Green- and Blue-Water Fleets: The Influence of Geography on Naval Warfare, 1861 to the Present**, Praeger Publisher, Westport CT, 2002, p. 195

⁶⁶ .ibid

כפי שאפשר להבין, "צי מים כחולים" איננו מונח מוחלט אלא יחסי, ולכן הוא כולל כמה קטגוריות המוצגות בטבלאות 4 ו-5.

טבלה 4: קטגוריות משנה בהגדרות "צי מים כחולים" ושאינם "צי מים כחולים"

דירוג	ייעוד	סדר כוחות טיפוסים	הגדרת יכולות	דוגמאות
צי מים כחולים	1	הקרנת עוצמה גלובלית	כל האוניות הגדולות במספרים רבים	ארצות הברית (אין אחרות)
	2	הקרנת עוצמה גלובלית מוגבלת	CVN, אוניות נושאות מטוסים הרבה SSN\SSK וספינות תומכות רבות	צרפת, בריטניה (נמצאת בירידה), סין (בעלייה)
	3	הקרנת עוצמה במרחב רב־אזורי	CVL, אוניות נושאות מטוסים שונות, צוללות, מספיק ספינות תומכות	הודו, רוסיה, איטליה, ספרד, ברזיל (אין אחרות)
	4	הקרנת עוצמה אזורית בלבד	אוניות נושאות מטוסים (DD, FF), צוללות, כמה אוניות תומכות	יפן (בעלייה), אוסטרליה (בעלייה), קוריאה הדרומית, טיוואן, טורקיה, ניו זילנד, פקיסטן (עוד 8 מדינות מתאימות לקטגוריה)
ציים קטנים יותר (לא ציי מים כחולים)	5	כוח ימי הגנתי אזורי	ספינות קטנות (FF), קורבטות, ללא חידושים שונים	תאילנד (בעלייה), מלזיה, אינדונזיה, בנגלדש, ישראל, ערב הסעודית, נורווגיה, סינגפור (עוד 12 מדינות מתאימות לקטגוריה)
	6	הגנה חופית	רק ספינות קטנות (FF), קורבטות	ווייטנאם, פינלנד, המדינות הקטנות במפרץ הגולף, קוריאה הצפונית (21 מדינות בסך הכול בקטגוריה)
	7	כוח שיטור ימי אזורי	ספינות עם חימוש קל OPV, PB, PC בשביל משימות של משמר חופים	טווח גאוגרפי דרגה 5, אבל שיטור ימי במקום הגנה ימית
	8	שיטור חופי	ספינות פטרול	מאוסר למשימות בתוך אזור ה־200nm ב־EEZ
	9	נתיב מים יבשתי	ספינות פטרול	הגנה על נהרות במדינות מוקפות יבשה
	10	ציי כתפאורה	בדרך כלל רק כלי שיט אחד או שניים	משימות בסיסיות מאוד, אם בכלל

מקור: Lindberg and Todd.

טבלה 5: מדרג היררכי של ציים על בסיס יכולות

סיוע הומניטרי (Humanitarian Assistance)	ביטחון לאומי ושיטור (National Security & Constabulary)	דיפלומטיה ימית (Naval Diplomacy)	שליטה ימית (Sea Control)	הקרנת עוצמה (Power Projection)	הרתעה אסטרטגית וכפייה ⁶⁷ (Strategic Deterrence & Compellence)	משימות הצי / קבוצת כוח
+	+	+	+	+	+	ציים בעלי עוצמה ימית גדולה (Major Naval Power)
+	+	+	מוגבל Limited	בעיקר בשיתוף פעולה Mainly cooperative	-	ציים בעלי עוצמה ימית בינונית (Medium Naval Powers)
במים הריבוניים בלבד	+	-	במים הריבוניים בלבד	-	-	ציים בעלי עוצמה ימית קטנה ומדינות צי חופי (Small & Coastal State Navies)

מקור: Hayden, 2000

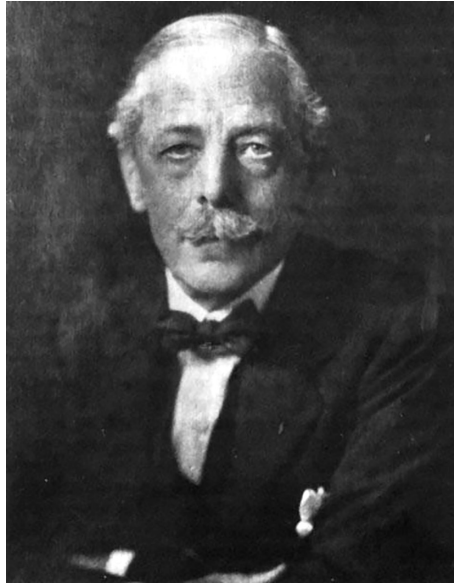
סר ג'וליאן קורבט (Sir Julian Corbett)

ג'וליאן קורבט הוא גדול האסטרטגים הימיים של בריטניה, והיחיד מבין האסטרטגים של תחילת המאה ה־20 שלא התחנך במסגרת צבאית כלשהי או היה איש צבא. קורבט נולד ב־1854, וסיים את לימודי המשפטים בהצטיינות באוניברסיטת קיימברידג'. למרות היעדר הכשרה ימית מסודרת נהיה בבחורותו לחבר מייסד בחברת הרשומות של חיל הים המלכותי (Navy Record Society), חברה שהוקמה ב־1893 כדי לערוך ולפרסם אוספי מסמכים מהארכיון של הצי הבריטי. המזכיר הראשון שלה, סר ג'ון נוקס לוטון, ביקש מקורבט ב־1896 לערוך את כרך המאמרים האחד־עשר שהחברה פרסמה, ובו מאמרים שהתייחסו למלחמת אנגליה–ספרד (1585–1587), שבה גברה יד האנגלים ב־1587 על הספרדים בקרב הימי במפרץ קדיס (Cádiz),⁶⁸ עניין שהשתלב היטב באותה עת עם עבודתו של קורבט על פרנסיס דרייק (Francis Drake).⁶⁹

⁶⁷ כפייה (Compellence) – היכולת של מדינה אחת לכפות על מדינה אחרת לבצע פעולה מסוימת, לרוב על־ידי איום בעונש. הכלכלן האמריקני תומאס סי שלינג (Thomas C. Schelling) שזכה בפרס נובל לכלכלה ב־2005, טבע את המונח בספרו **Arms and influence** (1966) הספר תורגם לעברית **חימוש והשפעה** (1981). שלינג תיאר את הכפייה כפעולה ישירה שמשכנעת את היריב לוותר על משהו שרצוי. הוא הבחין בין כפייה ובין הרתעה, שנועדה להרתיע יריב מפעולה באמצעות איום בעונש (הרחבה ראו בפרק – הרתעה והרתעה גרעינית).

⁶⁸ סר ג'ון נוקס לוטון היה היסטוריון ימי בריטי, ולטענתו הראשון שהבין את חשיבות הנושא כתחום לימוד עצמאי. התחיל את עבודתו כמדריך למתמטיקה בחיל הים המלכותי, ולימים הפך לפרופסור להיסטוריה מודרנית בקינגס קולג' בלונדון ומייסד משותף של חברת רשומות הצי (Navy Records Society).

⁶⁹ סר פרנסיס דרייק שחי בשנים 1540–1596, היה מגלה עולם אנגלי, רב חובל, סוחר עבדים, קצין ימי ופוליטיקאי. דרייק ידוע בעיקר בזכות הקפת העולם שלו במסע יחיד, בין השנים 1577 עד 1580. במסע

איור 29: סר ג'וליאן קורבט⁷⁰

קורבט קשר קשרים עם גורמים שונים בצי הבריטי המלכותי, ועד מהרה נהיה מעורב בקבוצה שהלכה וגדלה, ותבעה ביצוע רפורמה עמוקה בצי המלכותי. תומכי הרפורמה הזאת מתוך הצי סיפקו לקורבט חומר לא מעובד למאמריו אשר הופיעו בסקירה החודשית של החברה. במאמריו קרא לרפורמה בחינוך הימי בקווים קפדניים ושיטתיים יותר, והלורד השני של האדמירליות באותה תקופה, סר ג'ון פישר (The Second Sea Lord, Sir John Fisher), שנודע ברצונו לבצע רפורמות אלה, העריך את תמיכתו של קורבט במאבק הזה בפרסומיו. קורבט שרכש בינתיים מוניטין כחוקה, הוזמן למכללת הצי המלכותי בגריניץ' לשמש מרצה במכללה הלאומית ללוחמה ימית (Royal Naval College) ונענה להזמנה. הקורס נועד ללמד קצינים בכירים, מפקדים, קברניטים ואף מפקדי שייטות (Flag Officers) את "אמנות המלחמה", ובה היבטים אסטרטגיים וטקטיים כאחד, והוא נוהל על-ידי מייסד התוכנית, אדמירל מיי (H. J. May). הרצאותיו של קורבט במכללה סייעו בידו להשלים את עבודתו העיקרית – פרסום שני קבצים, שהראשון בהם היה מחקר על עלייתה והשפעתה של העוצמה הבריטית בים התיכון (England in the Mediterranean: A Study of the)

זה הפליג באוקיינוס השקט, שעד אז היה אזור בעל עניין לספנים הספרדים, ותביעתו להכיר בניו אלביון (New Albion), אזור המזוהה כיום עם מדינת קליפורניה שבארצות הברית, כחלק מהקולוניות האנגליות. משלחתו פתחה עידן של סכסוך עם הספרדים בחוף המערבי של אמריקה, אזור שבעבר לא נחקר כלל על ידי הספנות של ארצות אירופה. ב־1581 זכה בתואר אבירות, אך הספרדים התייחסו אליו כאל שודד ים.

⁷⁰ Steven Wills, "Clausewitz and Corbett are Now too Much," CIMSEC, Center for international maritime security, March 5, 2015

ב־1713–1603) שיצא לאור (Rise and Influence of British Power Within the Straits, 1603–1713). המחקר הזה היה למעשה המשכו של הפרסום ב־1904. סטיוארט (Naval History into the Stuart Period). עבודתו במכללת הצי במשרת מרצה אֶפְשֶׁרָה לו גם להתפתח יותר מכך, ולעסוק באסטרטגיה הימית ברמתה הגבוהה ביותר (The Higher Naval Strategy), שאותה כינה קורבט "ההיסטוריה היישומית" (Applied History).⁷¹ כל אלה ביססו את מעמדו של קורבט כהיסטוריון הימי המוביל בבריטניה באותה תקופה, והלורד פישר צירף אותו לחוג מקורביו בשם "בריכת הדגים" (Fishpond). החסות שהעניק פישר לקורבט סייעה לו גם להצטרף לתמרונים הימיים של הצי המלכותי שנערכו ב־1903 בתפקיד כתב מיוחד של עיתון הטיימס הלונדוני. לקורבט ניתנה גישה חופשית למסמכים רשמיים, אך הוא דווקא לא התרשם ממה שקרא, וב־1905 הביע בפני פישר את דעתו על הרמה האינטלקטואלית הנמוכה והחובבנית של אנשי האדמירליות הבריטית בנוגע לחשיבה האסטרטגית. קורבט זומן על־ידי פישר, שהיה כבר הלורד הראשון של האדמירליות, יחד עם מנהל המודיעין הימי לדיון בנושא, ובסיומו סיכם מיד שבקורס על המלחמה שקורבט מלמד לקציני הצי תודגש יותר האסטרטגיה הימית.

ב־1905 נעשה קורבט ליועץ האסטרטגי הראשי הבלתי רשמי של האדמירליות, וביהן בתפקיד מזכיר המשרד ההיסטורי של הקבינט (Cabinet Historical Office), והחל להדגיש ביתר שאת בהרצאותיו את המרכיב האסטרטגי.⁷² עם הזמן שיעור המשתתפים בקורס הלך וגדל, וקציני הצי שנטלו בו חלק שימשו עם סיומו סוכני שינוי להחדרת רעיונותיו ברחבי הצי. התמזל מזלו של קורבט לבחון את כתביו של מֶקֶן שכבר פורסמו, להעריך את תקפותם ולבנות על בסיסם מחדש את האסטרטגיה שלו מהמסד ועד הטפחות. כמו כן, הוא דאג לשבץ בהם את רעיונותיו של קלאוזביץ (בניגוד למהן שהתבסס על אלה של ז'ומינו), ולהתאים אותם מעולם התוכן היבשתי לימי.

את עקרונות האסטרטגיה הימית של קורבט ומושגי הליבה נוכל לתמצת במשפט אחד: "להבטיח את השליטה בים, או למנוע מהאויב את השליטה בו".⁷³ קורבט מציין שהשגת עליונות ימית אינה שונה במהותה מאבטחת קווי השיט הימיים (SLOC), ללא קשר אם למטרות עסקיות או צבאיות.⁷⁴ בדומה למהן, תפס קורבט את הלוחמה הימית כחלק ממדיניות רחבה יותר של המדינה. מבחינה זאת, ניכרת השפעה רבה של קלאוזביץ על משנתו של קורבט. השפעה חשובה נוספת הייתה של ג'ון נוקס לוטון, שיש הרואים בו את ההיסטוריון הימי הראשון, ואשר קורבט מתייחס אליו כאל "מומחה" (Protégé).

⁷¹ Julian. S. Corbett, *England in the Mediterranean: A Study of the Rise and Influence of British Power Within the Straits*, Longmans, Green, and Co., 1904

⁷² Jerker J. Widen, *Theorist of maritime strategy: Sir Julian Corbett and his contribution to military and naval thought*, Farnham and New York: Ashgate, Routledge, (2012), pp. 1–2; Freedman, 2013

⁷³ Julian Corbett, *Some principles of maritime strategy*. Annapolis: Naval Institute Press, 1988.

⁷⁴ .ibid

בשונה ממהן, קורבט לא גרס שלימוד מהיסטוריה יאפשר בניית חוקים מפורטים שבאמצעותם יהיה אפשר לחזות את ההתרחשויות בעתיד. חשיבות תפיסתו של קורבט היא בכך שהוא הצביע על התרומה של העוצמה הימית לאסטרטגיה לאומית – דהיינו, מה עוצמה כזו יכולה להשיג וכן גם מה מגבלותיה.⁷⁵

במהלך שירותו כמרצה בקולג' הממלכתי קורבט הוציא לאור כמה ספרים. הראשון ב-1909 וכותרתו **החוברת הירוקה** (The Green Pamphlet) שבו כבר שולבו חלק מהעקרונות המרכזיים שמצויים בתאוריה שלו בנוגע למלחמה ימית ולחשיבות הים. כך לדוגמה, מציין קורבט את ההבחנה שלו בין אסטרטגיה עיקרית ואסטרטגיה משנית, תפיסה שמוכרת כיום כאסטרטגיה רבתי ואמנות מערכתית.⁷⁶ ספר מאוחר יותר שפרסם ב-1911 נקרא **עקרונות ספורים של אסטרטגיה ימית** (Some Principles of Maritime Strategy), והוא נתפס כגולת הכותרת של קורבט האסטרטג הימי. קורבט התייחס בהרחבה לקרב צ'ושימה שנערך בין הצי היפני לצי הרוסי ב-1905. הספר מבוסס על טענות נרחבות מ"החוברת הירוקה", עם זאת הוא הרבה יותר מפורט ומכיל הרבה יותר מאפיינים שתרמו רבות להכרה בקורבט כאחד ההוגים החשובים ביותר בתחום האסטרטגיה הימית. בשני הספרים מובא דיון נרחב על מרכיב מרכזי בלוחמה הימית – העליונות הימית.⁷⁷ לדברי קורבט, המטרה היא להשיג שליטה על המרחב הימי, ובעיקר להשיג על נתיבי השיט העיקריים שליטה שמשרתת שלוש מטרות מרכזיות: דיפלומטית, כלכלית וצבאית. צי המשיג עליונות ימית מסוגל להשיג את כל אחת משלוש המטרות האלה.⁷⁸

לורנס פרידמן, שהספר **אסטרטגיה** הוא מפעל חייו, טוען שגם קורבט וגם הגאוגרף מקינדר היו ערים לכך כי "נותרה עוד תקופה קצרה שבה בריטניה תמשיך להיות בעלת עליונות ימית". לכן הם פנו לחפש אסטרטגיות חלופיות הגורסות שהעליונות הימית המוחלטת והדרך להגיע אליה באמצעות קרבות הכרעה ימיים אינן בבחינת מושכל ראשון, כפי שמהן טען.⁷⁹ קורבט הבדיל בין השגת עליונות ימית מוחלטת וקבועה ובין השגת עליונות מקומית. עליונות מוחלטת יכולה להיות קבועה או זמנית. לדעתו, אין ספק שעליונות מקומית אינה חשובה יותר מזמנית, אלא בתנאים גאוגרפיים טובים מאוד, שכן בדרך כלל היא עלולה להפריע למערכה נוספת שעלולה להתרחש מאוחר יותר, כל עוד יש בידי האויב כוח ימי יעיל. עליונות ימית כללית קבועה בים יכולה להיות למעשה מוחלטת. קורבט הסביר שעליונות כללית וקבועה בים אין פירושה שהאויב אינו יכול לעשות דבר, אך אין הוא יכול להתערב בסחר הימי ובפעולות מעבר לים, ובכך אין לו אפשרות להשפיע קשות על תוצאות המלחמה.⁸⁰

⁷⁵ Till, 1984, pp. 39–43.

⁷⁶ Widen, 2012.

⁷⁷ כדי לעשות הבחנה בין המושג Command of the Sea למושג Sea Control יכונה המונח הראשון "השגת עליונות ימית" והשני "שליטה ימית".

⁷⁸ Widen, 2012.

⁷⁹ Freedman, 2013, p. 120.

⁸⁰ Vego, 2009.

עליונות ימית מושגת על־ידי הגנה מפני פלישת האויב, תקיפה והגנה על סחר ימי ובעזרת תמיכה צבאית. בדיונו על רעיון העליונות הימית מבחין קורבט הבחנה חדה ומובהקת בין לוחמה יבשתית ולוחמה ימית. בלוחמה יבשתית המטרה היא להשתלט ולשלוט על טריטוריות האויב, ואילו בלוחמה ימית היא להשיג חופש שיט בים ולשמור עליו. השליטה בים מוגדרת כיכולת להשתמש בים ולהפליג בו, הן למטרות צבאיות והן למטרות אזרחיות, ולמנוע אפשרות זאת מהאויב.⁸¹ קורבט גורס שטעות היא להאמין שאם צד אחד מאבד את העליונות הימית היא עוברת מיד לצד השני. לדעתו, המצב הבלתי יציב ביותר בלוחמה הימית הוא המצב שבו שום צד לא משיג עליונות ימית.⁸²

קורבט האמין שאחת השיטות העיקריות להבטחת השליטה בים היא באמצעות הטלת סגר ימי על נמלי האויב, ואף טען בניגוד למהן שכדי להשיג עליונות ימית אין בהכרח צורך להגיע לקרב הכרעה. לקורבט הייתה השקפה שונה מאוד מזו של מהן בנוגע לערך של ריכוז הצי לקרבות הכרעה. לפיו, מלחמה לא יכולה להצליח אלא אם כן לוקחים סיכונים גבוהים אך זהירים, ואחד מהם הוא בדבר הפיזור של הצי. היבט מרכזי נוסף בתפיסתו הוא שלא ניתן להתעלם מאחת המשימות החשובות ביותר של הצי בעת מלחמה, והיא ההגנה על הסחר הימי, ולמעשה, המשמיה של הצי היא להגן על המסחר הימי בעת שלום כבעת מלחמה.⁸³

אחד הרעיונות המהותיים בספרו **עקרונות ספורים של האסטרטגיה הימית** הוא ההפרדה בין אסטרטגיה של הצי המלחמתי (Naval Strategy) ואסטרטגיה ימית (Maritime Strategy). קורבט טוען שאסטרטגיה של הצי רק קובעת את תנועתיו של הצי המלחמתי, בעוד אסטרטגיה ימית קובעת בנוסף את תפקידיו של הצי בלוחמה הנערכת על־ידי כוחות היבשה. השילוב בין רעיון המלחמה היבשתית לרעיון המלחמה הימית תרם את התרומה המרכזית שלו לרעיון התפתחות החשיבה על האסטרטגיה הימית.⁸⁴

החשיבה הכללית של קורבט על מלחמה ואסטרטגיה משקפת את החשיבה של קלאוזוביץ, וכמוהו טען שהיעדים הפוליטיים הם הקובעים את היעדים הצבאיים, ובהתאם לכך יש לבחור את האסטרטגיה המתאימה כדי להגן על האינטרסים העיקריים של המדינה. קורבט אף הרחיב את שיקוליו לתחום הדיפלומטי (יצירת קואליציה לפני המלחמה ובמהלכה), ולתחום הכלכלי והפיסקלי של מלחמה, כמו גם למרכיבים הטכנולוגיים והתעשייתיים שלה. לפיו, אסטרטגיה ימית היא עקרונות השליטה במלחמה שבה הים ממלא תפקיד מרכזי, אך עם זאת, הוא שב ומדגיש שכוח ימי בלבד אין בו די "האדם חי על האדמה ועל כן עליה צריכה להיעשות החלטה הסופית". ההצלחה תגיע רק מאיזון נכון בין שימוש בצבאות גלויים וצייים ימיים.⁸⁵ קורבט היה התאורטיקן הימי הראשון שחשב ברצינות על התרומה

⁸¹ Till, 1984.

⁸² Vego, 2009.

⁸³ Corbett, 1988, p. 86.

⁸⁴ Widen, 2012.

⁸⁵ Till, 1984, p. 40.

הישירה של אסטרטגיה ימית למלחמה ביבשה. לדעתו, הדאגה העיקרית של אסטרטגיה ימית היא לקבוע את יחסי הגומלין של הצבא והצי בתוכנית של מלחמה. עיקרי משנתו ותרומתו של קורבט:

- הבחנה בין מה שהוא כינה בשם אסטרטגיה עיקרית ובין אסטרטגיה משנית:
    - אסטרטגיה עיקרית (Major Strategy) – עניינה יעד המלחמה, כולל בדיפולומטיה והיבטים כלכליים ותקציביים שלה.
    - אסטרטגיה משנית (Minor Strategy) – עניינה האופן הייחודי בהשגת הניצחון במלחמה, כולל תכנון המערכה הצבאית, הימית ומבצעים משולבים.
  - הבחנה בין אסטרטגיה של הצי המלחמתי ובין האסטרטגיה הימית, ולא סביר שהחלטה על מלחמה תהיה לפי שיקולים שהצי רואה.
  - הדרך הטובה ביותר לשמור על העליונות הימית היא באמצעות הטלת סגר ימי על נמלי האויב.
  - כדי להשיג שליטה בים לא נדרש תמיד לנצח בצורה החלטית בקרב הכרעה.
  - לא תמיד קיים הכרח להגיע לקרב הכרעה, ולעיתים אפשר להסתפק בקרב הגנה ובמלחמה מוגבלת.
- ספרו עקרונות ספורים של האסטרטגיה הימית** ממשיך להיתפס כספר קלסי בספרות הימית וכבעל תרומה מקורית לחשיבה הצבאית הימית מהנימוקים האלה:
- מציג חשיבה יסודית ועמוקה בנוגע להיסטוריה הימית הבריטית המאפשרת במידה מסוימת לשמש בסיס אמפירי להסקת מסקנות כלליות.
  - מוצגת בו הבנה ייחודית לתאוריה צבאית המוכתבת על-ידי יעדים פוליטיים.
  - מתאר יכולת להציג בצורה פנומנלית רעיונות תאורטיים קשים בצורה נגישה ונוחה.
  - מדגיש את חוסר הדמיון בין נתיבי השיט הימיים ליבשתיים (You cannot conquer the sea because it is not susceptible to ownership)⁸⁶.
- אשר לתרומתו של קורבט לאסטרטגיה בת זמננו נוכל למנות את הנושאים האלה:
- שליטה על נתיבי השיט, התמקדות באויב ותמרון להשגת יתרון טקטי.
  - הדגשת הממדים הפוליטיים והכלכליים של ניהול מלחמה, כמו גם היבטים טכנולוגיים וחומרי גלם.
  - עליונותם של היעדים הפוליטיים במלחמה, ולפיכך הצורך לגבש אסטרטגיה מתאימה שתגן על האינטרסים הלאומיים.
  - ה"חסכון בקרב", דהיינו מתן דגש לניהול קרב יעיל ללא בזבז נכסים יקרים.

תפיסתו של קורבט את המלחמה המוגבלת, או מדינות לאום היא נושא קשה מאוד להשגה במורכבות הפוליטית והכלכלית בין אומות בצירוף הטכנולוגיות הקיימות בשדה הקרב הסימטרי, אם כי הן יכולות להיות ישימות בהצלחה בשדה הקרב האי־סימטרי.

השוואה בין תורתם של מהן וקורבט

למרות השיוך של מהן וקורבט ל"אסכולה האנגלית־אמריקנית" ההבדלים בין התאוריות דומים לניגודים שאפשר להציג בין תורתו של ז'ומיני לזו של קלאוזוביץ. מהן הדגיש את האסטרטגיה והטקטיקות הימיות כניצחון בזכות עצמן במלחמה, בעוד קורבט התייחס אליהן בצורה רחבה יותר; מהן העדיף את "הימי" הצר יותר (Naval), ואילו קורבט ביטא את "הימי" הרחב יותר (Maritime). מהן התייחס להשגת עליונות ימית כאל יעד העומד בפני עצמו שיש להשיג באמצעות קרב הכרעה שבו מושגת העליונות הימית על־ידי כוח אחד, ואילו קורבט טען שהשגת עליונות ימית היא בעלת ערך כל עוד היא תורמת לכוח הימי להשיג את יעדו, ולא כמטרה העומדת בפני עצמה. קורבט סבר שצי המתרכז יתר על המידה בקרב הכרעה עלול לגרוע מיכולתו להשיג ניצחון שאיננו גורף, והדגיש זאת עקב הבנתו שהניצחון במלחמות הושג בסופו של דבר על־ידי הכוחות הצבאיים בקרב היבשה, ולא על־ידי השגת עליונות ימית בים. בשעה שמהן התרכז בים בלבד ובצי, קורבט נקט את גישתו של קלאוזוביץ שהמלחמה היא בסופו של דבר "המשך הפוליטיקה באמצעים שונים", ולכן קורבט ראה את תפקידו של הצי כ"סיוע או חסימת מאמץ דיפלומטי".⁸⁷ מבחינת קורבט תפקידה של האסטרטגיה הימית הוא לסייע בהשגת יעדים לאומיים, ולשרת את האינטרס הלאומי של ארצו. מהן אומנם היה התאורטיקן הראשון בתחום האסטרטגיה הימית, ולמרות גישתם השונה בכמה נושאים, שניהם הכירו בערך של השגת עליונות ימית, גם אם קורבט פעל להרחבת הרעיון. שניהם ראו את מטרתו של הקרב הימי בהשמדת צי האויב כדי שלא יוכל לשבש באמצעות פעילות מבצעית בים את הסחר הימי של המדינה.

אסכולת ה־יִבְּשֶׁת (Continental School)

"אסכולת היבשת" מאגדת את תפיסותיהם של תאורטיקנים אירופים (בעיקר גרמנים וצרפתים) החל מסוף המאה ה־19 בנוגע לאסטרטגיה ימית, והגאוגרפיה של ארצם היא מרכיב עיקרי בגיבוש תפיסות אלה.

לפיכך, כאשר משייכים הוגה דעות לאסכולת ה־יִבְּשֶׁת של האסטרטגיה, יש לכך בדרך כלל שורשים בגאוגרפיה האסטרטגית (גאואסטרטגיה) של האומה שאליה האסטרטג משתייך. על חשיבותו של כוח קרקעי שהוא אנטייזה לכוח ימי אפשר למצוא כבר סימוכין ביצירותיהם של ההיסטוריונים הראשונים כמו תוקידידס (Thucydides) וטיטוס ליוויס (Titus Livius). תוקידידס, ההיסטוריון היווני בן המאה ה־5 לפנה"ס, מתאר בצורה מבריקה את המלחמה הפלופונסית שהייתה למעשה מאבק בין ספרטה היבשתית ובין אתונה הימית. באופן דומה מתאר טיטוס ליוויס את המלחמות הפוניות בין רומא, בעיקר בעלת

הכוח היבשתי, ובין קרתגו בעלת הכוח הימי הגדול. בשל כך נגזר על המדינאים עוד מימי קדם לקבוע סדרי עדיפויות ולהכתיבם בין היתר באמצעות האסטרטגיה (ובמקרה שלנו באמצעות האסטרטגיה הימית). מדינה בעלת גבולות יבשתיים ארוכים יותר מאשר קו החוף שלה תעדיף כמעט בוודאות את בניית הכוח הצבאי שלה לכוחה היבשתי, בניגוד למדינות כמו בריטניה וארצות-הברית, שגבולן הימי ארוך יותר מהגבול היבשתי, והן יעדיפו את כוחן הימי.

רק לשתי מדינות בהיסטוריה האנושית הייתה עוצמה מספקת שאפשרה להן להיות בעת ובעונה אחת כוח יבשתי וכוח ימי בקנה מידה עולמי: רומא העתיקה וארצות-הברית המודרנית. לפיכך, כשמדובר בהקצאת המשאבים הלאומיים רוב המדינות המודרניות נאלצו בדרך כלל לבחור את האפשרות האולטימטיבית בין היבשה לים.⁸⁸ בעקבות כך, עבור מעצמות יבשתיות גדולות כמו צרפת, גרמניה ורוסיה, המיקום הגאוגרפי קבע שהשליטה בשטח באמצעות כוח יבשתי תהיה בעלת משמעות רבה יותר לחוסן הלאומי מאשר שליטה בנתיבי הים ובסחר הבין-לאומי באמצעות כוח ימי.⁸⁹ אסטרטגים מן האסכולה הזאת זיהו את התלות ההדדית והצורך בשיתוף פעולה הדוק בין חיל הים לצבא. היו להם השקפות שונות בנוגע לעליונות ימית והדרכים להשגתה. לפי אלה, הם תפסו את האסטרטגיה הימית כחלק בלתי נפרד של האסטרטגיה הלאומית (National Strategy), והכירו בכך שהצלחה במלחמה תלויה בסופו של דבר בתוצאת המאבק בין צבאות יריבים. לכן אין זה פלא שהנציגים העיקריים של האסכולה הזאת היו אסטרטגים ימיים ממדינות שמתאימות להגדרה שצוינה לעיל, והם: האדמירל הצרפתי ראוֹל קאסטה והאדמירל הגרמני וולפגנג וגנר. כבר בשלב הזה ראוי לציין שרעיונותיו של קאסטה על אסטרטגיה ימית היו רחבים ואוניברסליים יותר, והוא היה הוגה דעות שיטתי ומעמיק יותר מווגנר. המיקוד של וגנר היה צר מדי כיוון שדאגתו העיקרית והיחידה כמעט הייתה מיקומה הגאואסטרטגי הגרוע של גרמניה בים, וכיצד אפשר לשפר מצב זה בסכסוך גדול עתידי ביבשת.⁹⁰

עוד טרם נסקור את תורתו של קאסטה ראוי לסקור את האסכולה הצעירה הצרפתית שהתפתחה החל ב־1840 בצרפת, ואשר בשונה מהאסכולה ההיסטורית, כללה גיבוש תפיסות לרמות השונות (אסטרטגית, אופרטיבית וטקטית) בנוגע לאמצעי לחימה וטכנולוגיות חדשים. זאת לרבות התייחסות לנושאים אתיים ומשפט בין-לאומי בהפעלת אמצעים חדשים כמו הטורפדו הימי נגד אוניות סוחר. המטריאליסטים הצרפתים מהמאה ה־19 ביקשו אך לא הצליחו להגדיר אסטרטגיה שתפסיק את העליונות של בריטניה בים. לפיכך ניסו אנשי אסכולה זאת לבדוק את הפוטנציאל של טכנולוגיה חדשה שתצליח לפצות על העליונות המספרית של הצי הבריטי, ובאמצעות מה שמכונה כיום "לוחמה א־סימטרית" להשיגה. חשיבה זו ליוותה את האסכולה הצעירה בצרפת בעשורים הבאים,

⁸⁸ Colin S. Gray and Roger W. Barnett (eds.), **Seapower and strategy**. Annapolis: Naval Institute Press, 1989.

⁸⁹ Colin S. Gray, "Geography and Grand Strategy", **Journal Comparative Strategy**, 10(4), (1991), pp. 311–329.

⁹⁰ Vego, 2009.

והוגיה דגלו בשימוש בספינות קטנות וחמושות בכבדות כדי להילחם בספינות קרב גדולות יותר, ובשימוש בפשיטות על אוניות סוחר כדי לשבש את הסחר הימי של מדינת היריב. חיל הים הצרפתי, שהיה שני בגודלו לצי הבריטי (עד עלייתו של הצי הגרמני בתחילת המאה ה־20), פיתח תפיסה זאת בצורה משוכללת יותר, כאשר רכש ניסיון בהפעלת טורפדו וסירות טורפדו. אפשר לזקוף את ההצלחות הימיות של הצי הצרפתי נגד סין במלחמת סין–צרפת בשנים 1883–1885 (למרות כישלון צבא היבשה הצרפתי). האסכולה הזאת השפיעה גם על התפתחותם של ציים קטנים אחרים, בהם הצי היפני הקיסרי במהלך המאה ה־19, שניסו לפצות על חולשותיהם באוניות הקרב.⁹¹

אדמירל ראול קאסטה (Raoul Castex)

אדמירל ראול קאסטה נולד ב־1878, הצטרף ב־1896 לצי הצרפתי לאחר שסיים בהצטיינות את האקדמיה הימית (École Navale) בברסט. ב־1919 התמנה למרצה באקדמיה ללוחמה ימית (École de Guerre Navale), והתבקש לארגן מחדש את השירות ההיסטורי של הצי הצרפתי. ב־1936 הקים את המכון הצרפתי לחקר הביטחון (Institut des Hautes Études de la Défense Nationale – IHEDN), שמטרתו הייתה לצמצם את הפער האינטלקטואלי

איור 30: אדמירל ראול קאסטה⁹²

⁹¹ הרחבה על "האסכולה הצעירה" אפשר למצוא בפרסום Hugues Canuel, "From a Prestige Fleet to the Jeune Ecole", *Naval war college*, 71(1), 2018

⁹² David March, "Theory into Practice: German Surface Raider Strategy", *World at war*, 26, (October/November 2012) pp. 40–47.

בין הדרגים האזרחיים לצבאיים. קאסטה עמד בראש המכון עד 1937, ואז התמנה למפקד הצי הצפוני עד ל-1939 (שנת סיום שירותו בחיל הים הצרפתי).

בין השנים 1929–1939 כתב שורה של מאמרים שיצאו בחמישה כרכים שכותרתם **תאוריות אסטרטגיות** (Théories Stratégiques), שבהם דן בקשרים בין היבשה ללוחמה הימית, והתמקד בפעולות שמדינות שעיקר כוחן הוא בשליטתן על שטחים יבשתיים צריכות לעשות בנוגע לאסטרטגיה הימית. לגישתו, צריך להעביר את תעשיית החימוש של צרפת ואת ההון לאלג'יריה, שכן אפשר להגן על המקום הזה בקלות רבה יותר במקרה שתפרוץ בו מלחמה עתידית. קאסטה הדגיש טקטיקות שעודדו את התפתחות מה שכינה "כוחות מאורגנים". כוחות ימיים אלה אמורים להיות מאורגנים למשימה, ויישלחו לים באופן זמני לפי הצורך כדי לבצע תקיפות מוגבלות. נוסף על כך, הוא הדגיש את הצורך בפשיטות על צי הסוחר של היריב בהטלת סגר ימי, בשימוש במיקוש ובמלחמה אמפיבית.⁹³

למרות שבתחילת מלחמת העולם הראשונה הושפעה הדוקטרינה הימית הצרפתית מתפיסתו של מהן על הכוח הימי, הרי שאירועי מלחמת העולם הראשונה שינו את התפיסה. סירובו של הצי הגרמני במהלך המלחמה להיכנס לקרבות הכרעה; כישלונם של חיל המשלוח הצרפתי בריטי לדרדנלים ב-1915;⁹⁴ פיתוח לוחמת צוללות והתגובה בדמות הבטחת שיירות – כל אלה חייבו לשנות את הדוקטרינה של הצי הצרפתי, ולהעדיף פעולות משולבות עם צבא היבשה. חלקו של חיל הים בהבטחת הניצחון לא הובן במלואו על ידי דעת הקהל הצרפתית ב-1918, אך סינתזה של רעיונות ישנים וחדשים שעלו מלקחי המלחמה שימשו כר פורה למשנתו של קאסטה, כפי שבאה לידי ביטוי בחמשת הכרכים של **תאוריות אסטרטגיות** שבהם כינס את מאמריו. הוא הפך את התאוריה של מהן, שלפיה עליונות ימית קודמת לאבטחת נתיבי שיט, ודאג לשלב כלי טיס וצוללות בתפיסה זאת.⁹⁵ קאסטה שואל את השיטה ההיסטורית של מהן על מרכזיותו של כוח הים ועליונותו של צי אוניות המערכה. עם זאת, בשונה ממהן, עבודתו התמקדה באסטרטגיה בכללותה ולא רק באסטרטגיה ימית. לדעת קאסטה, אסטרטגיה כללית גדולה מאחדת את הפעולות של צבאות וציים בכל פעם ששני סוגי הכוחות חייבים לעבוד יחד, ואסטרטגיה, כמו מלחמה, היא אמנות ולא מדע, כלומר אין חוק קבוע ותמידי.⁹⁶

⁹³ .ibid

⁹⁴ במהלך מלחמת העולם הראשונה סגרה האימפריה העות'מאנית את מצר דרדנלים במטרה למנוע מרוסיה ומשאר מדינות ההסכמה לשלוח את אוניותיהן במצרים לכיוון הים התיכון. מטרת מדינות ההסכמה, בהן צרפת, ובעיקר בריטניה, הייתה לחסום את נתיבי השיט לכיוון רוסיה. השלב הראשון של קרב גליפולי היה השלב הימי: אוניות ומשחתות בריטיות נשלחו להפיגז את סוללות התותחים העות'מאניות במצר דרדנלים, וכן להטביע אוניות עות'מאניות ובייחוד גרמניות. התקיפה הימית נמשכה בין נובמבר 1914 לאמצע מרס 1915. לבסוף הצליחו סוללות התותחים הטורקיות, וכן מוקשים שפוזרו על-ידי אוניות עות'מאניות לפגוע באוניות ובמשחתות של הצי הבריטי. מפקד צי מדינות ההסכמה בדרדנלים הורה על נסיגה לאחר ששלוש אוניות מלחמה בריטיות עיקריות טבעו.

⁹⁵ Martin Motte, "L'épreuve des Faits: ou la Pensée Navale Française face à la Grande Guerre", *Revue historique des Armées*, 2, (1996), pp. 97–106

⁹⁶ .Vego, 2009

כמו קצינים ימיים אחרים בתקופתו, קאסטה הושפע מהטכנולוגיה החדשה שהתבטאה בצוללות ובמטוסים, והשפעתם באופן תאורטי ומעשי על הלוחמה הימית. עם זאת, הוא לא גרס שהפיתוחים החדשים הללו יוצרים שינוי בחשיבות אוניות המלחמה הגדולות. הוא הסכים לכך שהכוח האווירי הפך לגורם מכריע בהשגת עליונות ימית, אבל טען שאסור להוריד מערכו של צי אוניות השטח, ומלחמת העולם הראשונה הוכיחה שהעליונות הימית חיונית להצלחה ימית במלחמה. גם עליונות ימית אינה תפיסה שלמה, שכן אפילו צי המשיג עליונות ימית מוחלטת על האוקיינוס אינו יכול למנוע מהאויב להופיע במים אלה. עם זאת, קאסטה טען שלעליונות ימית חשיבות רבה, והדרך להשיגה היא על־ידי ארגון הכוחות בצורה ובאופן היעילים ביותר, כמו שהוכיחה מלחמת העולם הראשונה שדברים שימושיים יכולים להיעשות גם על־ידי כוח ימי נחות אם הוא מנוהל בקפידה.⁹⁷

קאסטה היה סבור שלצד האסטרטגיה הימית והיבשתית יש גם מה שכינה "אסטרטגיה כללית" (במונחים של היום – אסטרטגיית ביטחון לאומי), והיא נמצאת בהיררכיה גבוהה יותר. היו לו דעות סותרות בנוגע ליחסים הראויים בין אסטרטגיה וטקטיקה (הוא לא הכיר באמנות המבצעית כמרכיב של אמנות צבאית). לדידו, האסטרטגיה הייתה האמנות העליונה של מנהיגים ברמה מסוימת של ההיררכיה ושל המטה הכללי המשרת אותם. מטרת האסטרטגיה היא לנצל את התנאים הטובים ביותר כדי להביא את התוצאות הטובות ביותר. היא מקשרת בין המערכות השונות, שולטת ומתאמת ביניהן בהתאם לתפיסה הכללית שבה מנוהלת המערכה, ובתוך תגובה לאירועים מתפתחים. לטענתו, האסטרטגיה היא ששולטת ומשפיעה על הטקטיקות לפני הקרב הימי, במהלכו ואחריו, והיא נמצאת בכל מקום ובכל רמה.⁹⁸

קאסטה, כמו מהן וקורבט, האמין בתוקף שמטרתם העיקרית של "מבצעים ימיים" היא להשיג עליונות ימית, ובאמצעותה לשמר את החופש להשתמש במרחב הימי מצד אחד, ולשלול אותו מהאויב, מן הצד האחר. לדעתו, להשגת עליונות ימית יש היבטים התקפיים והגנתיים. הוא זיהה את החשיבות הכלכלית הגדולה שיש להשגת העליונות הימית, ואת השפעתה על הפעילות המסחרית והתעשייתית של המדינה. לפיו, היבט התקפי והיבט הגנתי קשורים באופן הדוק, ומשפיעים זה על זה תמיד.⁹⁹

בניגוד למהן, קאסטה הכיר בכך שבמצבים מסוימים אפילו תוכנית התקפית חייבת לספק אפשרות לנהל קרבות הגנה בחלק מסוים מהזירה הימית. הוא טען נכונה שבמלחמה בין שתי מדינות יבשתיות שיש להן גם חוף ים, השגת עליונות ימית איננה תנאי הכרחי בתוצאות הלחימה מכיוון שתוצאות הקרב ייקבעו בסופו של דבר בקרב היבשתי. ובכל זאת, השגת עליונות ימית תשפיע לרוב ברצינות על פעולותיהם של צבאות אלה, ותועיל לכוח המשיג עליונות זאת. כמו קורבט, קאסטה האמין בחשיבות שיתוף הפעולה בין חיל הים

⁹⁷ Till, 1984

⁹⁸ Vego, 2009, p. 9

⁹⁹ Raoul Castex, *Strategic Theories*, Selections. trans. and edited with an introduction by Eugenia C. Kiesling, pp. 30, 35. Annapolis, MD: Naval Institute Press, 1994

וצבא היבשה, ואמר: "חיל הים הוא לעיתים קרובות לצבא כמו הארטילריה לחיל הרגלים – תמיכה בלתי נמנעת המאפשרת להשיג את המטרות". הוא הדגיש שההצלחה של פעולות קרקעיות היא, למעשה, החשובה ביותר, כי רק ניצחון על הקרקע מאפשר לכבוש את שטח האויב ולשכנעו שהובס. עבור קאסטה, חשיבותו של כוח הים קשורה ישירות לתרומתו לניצחון על הקרקע. רק במקרים חריגים יכול כוח ימי להשיג ניצחון מוחלט של המערכה הכוללת בעצמו.¹⁰⁰

בדומה לקורבט, קאסטה האמין שאין עליונות ימית מוחלטת אלא יחסית, שכן גם בהשגתה היא לא תמנע לחלוטין מכוחות אויב לפעול בים, גם אם במקומות מסוימים ובנפח פעילות קטן. אפילו שליטה בים באופן יחסי אי אפשר להפעיל בכל הנקודות בעולם באותו זמן, מכיוון שאפילו הכוח החזק ביותר חסר די כוח לביצוע משימה מהסוג הזה. קאסטה טען שמעולם לא הייתה שליטה כללית בנתיבי השיט בים אלא רק שליטה מקומית על חלקים מסוימים בזירה הימית, וגם הם מחייבים השקעת משאבים לא קטנה. נימוקו – לעיתים התנאים הגאוגרפיים ופריסתו של הצי במקומות שונים מאפשרים את השליטה המקומית בזירה הימית דווקא למען הצי החלש יותר. לדבריו, החופש להשתמש בים מאפשר גם לציים חלשים הזדמנויות לערוך פשיטות בחוף האויב, וקרבות בדידים בים הפתוח. באמצעות השגת שליטה בים, הצד החזק יותר יכול לשתק או לפחות להגביל את קשרי האויב עם מדינות זרות, לתקוף את חוף האויב ולנצל את היתרונות שיש לו בעצם העליונות הימית שהוא מחזיק בה. זאת כדי לבצע פעולות משולבות עם זרועות אחרים של הצבא, ולהגביל את יכולותיו של האויב לקיים קשר עם מדינות אחרות שאינן צד לסכסוך.¹⁰¹

קאסטה לא ראה כל יתרון במימוש התפיסה של "צי בפועל" כתפיסה שמאפשרת לצי חלש יותר להתמודד עם עליונות ימית שהשיג יריבו. לטענתו, שגיאת הדוקטרינה האינטגרלית של תפיסת "צי בפועל" מבוססת על ההנחה המוטעית שעצם קיומו של צי כזה מספיק ליצור השפעה, גם אם הצי האמור הוא חלש, וכי בהכרח יצליח באמצעות אסטרטגיה כזאת לשתק את העליונות הימית של צי האויב שהשיג עליונות ימית.

קאסטה טען עוד שאי אפשר להתייחס למאבק על העליונות הימית בלוחמה הימית כאל פעולה נפרדת משאר המאמץ הצבאי. השגת עליונות ימית בים היא מאבק צבאי בין ציים הלוחמים זה בזה, ומשעבדים לצורך כך את כל המשאבים הקרביים שלהם. קאסטה ראה במה שכונה "תמרון אסטרטגי" (שילוב של פריסה אסטרטגית ותמרון מבצעי) מרכז לתאוריות האסטרטגיות שלו. בהתייחסו למה שמובן בדרך כלל כהיערכות אסטרטגית, הוא כתב שהצי הצרפתי צריך להיכנס לקרב רק לאחר שהשלים את שלב התמרון, וזאת כדי שיחול שינוי חיובי במאזן הימי.¹⁰²

קאסטה הקדיש תשומת לב רבה למחשבה שיש לכוחות האוויר על ניהול המלחמה בים. הוא היה אולי אחד התאורטיקנים הראשונים שהאמינו באפשרות להפעיל מטוסים

¹⁰⁰ Castex, 1994, pp. 43, 45.

¹⁰¹ Vego, 2009, p. 12.

¹⁰² ibid, p. 9.

נגד כלי שיט מסחריים של האויב ונגד נמליו. יתר על כן, הוא גרס שהתקפות על הנמלים יהיו אפקטיביות יותר מאשר התקפה אווירית על קווי הסחר הימי. כמו מהן, הוא הדגיש את החשיבות של הגאוגרפיה או הסביבה הפיזית לניהול המלחמה בים. הגאוגרפיה מספקת או מונעת עמדות קריטיות לפעילויות שונות, ויוצרת את התנאים הבסיסיים להטלת מצור ימי על מדינה מסוימת ונמליה. עם זאת גרס, שהשפעת הגאוגרפיה על שדה הקרב הימי והפעילות הימית עשויה להשתנות עם הזמן, ובמיוחד עם שינויים ועם התפתחויות טכנולוגיות.¹⁰³

התאוריות של קאסטה, שפותחו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, תאמו באופן כמעט מלא למצבה של גרמניה כמעצמה יבשתית החזקה ביותר באירופה, אך נחותה ביחס לבריטניה בכוחה הימי. האסטרטגיה שלו מילאה חלק חשוב בחשיבה של מפקד הצי הגרמני אדמירל אריך ראדר (Erich Johann Albert Raeder, 1876–1960), לפני מלחמת העולם השנייה ובתחילתה. ראדר התרשם במיוחד מהרעיון של קאסטה שההזדמנויות לקרבות הכרעה ימיים במלחמה יהפכו לנדירים יותר ויותר, והניסיון להגיע לקרבות הכרעה הוא חסר תועלת. ראדר הדגיש טקטיקות שעודדו את התפתחות מה שכינה "כוחות משימה" שייקבעו עבורם משימות ייעודיות, שהם יישלחו למילוי משימות אלה לזמן מוגבל ויבצעו משימות תקיפה מוגבלות בהיקפן. עוד הדגיש את הצורך בפשיטות על קווי הסחר, בהטלת סגר ימי, בזריעת מוקשים ימיים בפתחי נמלים של האויב ובפשיטות אמפיביות מן הים. קאסטה, בדומה לראדר, ניסה לבחון אסטרטגיה ימית שעל־פיה יכול כוח ימי של מדינה יבשתית כמו צרפת וגרמניה להתמודד עם העליונות הימית הבריטית. לתפיסתו, אין צורך לחפש קרב הכרעה לפי הגישה המְהֵינִית, אלא ניצחון טקטי מוגבל במצב קריטי שיכול "לערער את האיזון". היתרונות של זכייה אפילו ביעדים משניים בשדה הקרב המשני עשויים לחרוג מהציפיות, ולהביא להצלחה ניכרת שתוקרן על שדה הקרב העיקרי ביבשה.

תרומתו העיקרית של קאסטה לתאוריה הימית הייתה עיקשותו בנוגע לצורך לקבל את היסודות המושגיים כדי שתהיה לו אסטרטגיה ימית. יסודות אלה חייבים להיות בהירים וגמישים, שאם לא כן, לא יצליחו לשרוד בתנאים המשתנים. כמו מהן, קאסטה האמין בתקפותה של הגישה ההיסטורית בפיתוח אסטרטגיה ימית. עם זאת, בניגוד לרבים מבני דורו, הבין שיש לשנות את התפיסות שהוחדרו על־ידי מהן כך שיתאימו לנסיבות לאומיות ולתנאים ספציפיים. הביקורות העיקריות שנמתחו על קאסטה היו על הקשר שבין המחשבה האסטרטגית שלו ובין היכולת ליישמה: "קל יותר לפתח תאוריה מליישם אותה לפעולה".¹⁰⁴

ראוי לציין כי לעבודותיו של קאסטה לא הייתה השפעה מיידית, ורק שנים רבות לאחר פרסומן הבינו קציני חיל הים הצרפתי את ערכם האמיתי וחשיבותם של רעיונותיו האסטרטגיים. עבודתו זכתה דווקא להערכה רבה ומקובלת בציים רבים מחוץ לצרפת

¹⁰³ .ibid, p. 14

¹⁰⁴ .ibid, p. 13

במדינות אמריקה הלטינית ובים התיכון. גרסאות מקוצרות ליצירותיו התפרסמו ביוגוסלביה, ביוון ובברית־המועצות.¹⁰⁵

האסטרטג השני המובהק השייך לאסכולה זאת הוא האדמירל הגרמני וולפגנג וגנר. אי אפשר לדבר על הגותו וחשיבותו של וגנר בלי להתייחס לאסטרטג גרמני חשוב אחר שקדם לו, אך הגותו האסטרטגית הייתה שונה בתכלית מזו של וגנר, אם כי השפעתו על תוכנית בניין הכוח של הצי הגרמני לקראת מלחמת העולם הראשונה הייתה מכריעה, הוא אדמירל אלפרד פון טירפיץ.¹⁰⁶

אדמירל אלפרד פון טירפיץ (Alfred von Tirpitz)

אלפרד פון טירפיץ (1849–1930) היה קצין הצי המשפיע ביותר בגרמניה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בן לפקיד ממשלתי בכיר, טירפיץ נולד בקיסטרין (Küstrin) שבברנדנבורג (Brandenburg) וגדל בפרנקפורט השוכנת על נהר האודר. הוא התגייס לצי

איור 31: אדמירל אלפרד פון טירפיץ¹⁰⁷

¹⁰⁵ Castex, 1994, xi

¹⁰⁶ חשוב לציין כי הגותו של טירפיץ לא נכללת באסכולת הגישה היבשתית! חשוב להתייחס אל גישתו כדי להבין את הגותו של וגנר.

¹⁰⁷ Michael Epkenhans, "Tirpitz, Alfred von", *International encyclopedia of the first world war*, 2016.

הפרוסי ב־1865, התקבל ללימודים בבית הספר הימי בקיל (Kiel) והוסמך לקצונה ב־1869. טירפיץ התחיל את דרכו בצי הגרמני בשייטת הטורפדות, וב־1877 מונה להיות אחראי לפיתוח הטורפדו בצי. באחת הפעמים שבהן השתתף הקיסר וילהלם השני בארוחת הערב עם קציני הצי הבכירים בקיל ושאל את דעתם בנוגע לכיווני הפיתוח של הצי, ייעץ לו טירפיץ לבנות ספינות קרב – תשובה שמצאה חן בעיני הקיסר – וב־1891 הוא הועבר לברלין כדי לעבוד על תוכנית אסטרטגית חדשה להקמת "צי ים פתוח". ב־1892 קודם לראש מטה הצי, ושלוש שנים לאחר מכן קודם לדרגת אדמירל משנה. בשנים 1896–1897 פיקד על שייטת הסיירות הגרמנית במזרח אסיה, ופיקח על העברת נמל קיאוצ'ו (Kiachtsou) מסין לידי הצי הגרמני.¹⁰⁸

עוד בהיותו צוער באקדמיה הימית הגרמנית ביקר טירפיץ בבסיס הצי הבריטי בפורטסמות' (Portsmouth), התרשם מאוד ולא נמנע מלהאמין שיכולתה של גרמניה לזכות בתפקיד בולט בין המעצמות תלוי בפיתוח העוצמה של הצי הגרמני, וביכולתו להוכיח עוצמה זאת הלכה למעשה. לפיכך החל לטפח את יחסי העבודה הקרובים שלו עם הקיסר וילהלם השני, ב־1897 התמנה על ידו למזכיר משרד הצי האמפריאלי (Reichsmarineamt), ובתמיכתו ניהל מאבק נמרץ להגדלת הכוח של הצי בצורה מהירה. טירפיץ הצליח לקדם את חוקי הצי של 1898, 1900, 1908, ו־1912, בעקבותיהם הפך הצי המלחמתי הגרמני ב־1914 לשני בגודלו בעולם (נפל בגודלו מן הצי המלכותי הבריטי בכ־40%). טירפיץ הועלה לדרגת אדמירל בכיר (Grand Admiral) ב־1911, והתמנה למפקד הצי הגרמני עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

לפני שהתמנה למפקד הצי נהיה טירפיץ לאדריכל "המהפכה הימית" של גרמניה, אשר כללה שילוב של טכנולוגיה צבאית עם היעד הפוליטי להפסיק את ההגמוניה של בריטניה בים על־ידי שינוי מאזן הכוחות הימי העולמי באמצעות הרחבה והגדלה של חיל הים הגרמני. טירפיץ היה בין אלה שהטיף לאימפריאליזם הגרמני, והצדיק כיבוש של ארצות מעבר לים כדי להשיג את חומרי הגלם שיספקו את צורכי התיעוש המוגבר של גרמניה. הוא נימק מהלכים אלה בצידוק שהם "בלתי נמנעים כמו חוק טבע".¹⁰⁹ טירפיץ היה האסטרטג המודרני הראשון שראה ברוץ חימוש כלי שיכול לשמש כמעין מנוף לאילוף כוחות אחרים לנוע בכיוון הרצוי.¹¹⁰ הוא הגה את "תוכנית טירפיץ" (The Tirpitz Plan), שהיא הרחבה ניכרת של הצי הגרמני (בניית שבע סיירות כבדות, אוניות מערכה, 35 סיירות, 20 אוניות מלחמה קלות ויותר מ־40 צוללות). מטרתו העיקרית לא הייתה להגדיל את עוצמת האש של הצי, אלא ליישם את הטכנולוגיה העדכנית ביותר ואת האיזון האידיאלי בין ניידות, כוח

¹⁰⁸ הוויתור על מפרץ קיאוצ'ו (The Kiachtsou Bay concession). זה היה שטח מוכר גרמני בסין הקיסרית מ־1898 עד 1914. השטח היה בגודל של 552 קמ"ר, ושכן סביב מפרץ ג'יאוז'ו (Jiaozhou Bay) בחוף הדרומי של הצי האי שאנדונג (Shandong Peninsula).

¹⁰⁹ Kennedy, 1987, p. 211.

¹¹⁰ ראו גם בפרק – "השפעת הטכנולוגיה על האסטרטגיה" בספר זה.

אש ומעל לכל יציבות בשילוב עם אימונים אינטנסיביים והחדרת מוטיבציה בקרב צוותי כלי השיט ומפקדיהם.¹¹¹

טירפיץ ראה במעמדה ההגמוני של בריטניה איום קיומי על גרמניה, וסבר שלנוכח התעצמותה של הכלכלה הגרמנית לא תשלים בריטניה עם עלייתה של גרמניה לדרגת מעצמה, ותרצה לבלום התעצמות זו על-ידי התקפת מנע על הצי הגרמני.¹¹² עם זאת, טירפיץ זיהה את נקודות התורפה של האסטרטגיה הבריטית: בריטניה, בהיותה מעצמה עולמית, נדרשה להציב אוניות מלחמה רבות ברחבי העולם כדי להגן על הסחר הימי שלה, ולפיכך הוא פיתח את "תאוריית הסיכונים" שנועדה לאפשר לגרמניה להתמודד עם בריטניה בים.¹¹³ לפי התאוריה הזאת, אם עוצמת הצי הגרמני תגיע לרמה מסוימת בהשוואה לרמת הצי הבריטי, אזי יימנעו הבריטים מעימות צבאי עם גרמניה. ובמונחים כמותיים – אם גרמניה תוכל לבנות צי שיהיה בערך שני שלישים ממה שיכולה הייתה בריטניה למקם בים הצפוני, אז היא תוכל לזכות במעמד אסטרטגי בכיר, להפחית את האיום של הצי המלכותי הבריטי על תנועת הצי המלחמתי שלה ועל הסחר שלה.¹¹⁴ במקרה ששני הצדדים יגיעו להתמודדות חזיתית, סביר שהצי הגרמני יפסיד במערכה, אך אבדות הצי הבריטי יהיו כבדות מנשוא, וישפיעו על מעמדה העולמי.

בבסיס "תאוריית הסיכונים" של טירפיץ עמדה ההנחה שעקב עליית איום הצי הגרמני תיאלץ בריטניה לשגר את הצי המלכותי שלה לים הצפוני כדי להטיל סגר ימי על נמלי גרמניה. בהקצאת כוחות למשימה הזאת ייחלש כוחה של בריטניה באזורים אחרים שבהם לצי יש חשיבות, וכך יוכל הצי הגרמני, לפי התוכנית, לשלוח כוחות לים הפתוח ולהילחם בכוחות הבריטיים. ואולם בשל מיקומה הגאוגרפי של גרמניה יִכְלָה בריטניה להטיל מצור ימי על גרמניה על-ידי חסימת הכניסה לים הצפוני בתעלה האנגלית, ובשטח שבין ברגן לאיי־שטלנד. כאשר הבריטים אכן הטילו מצור ימי במלחמת העולם הראשונה על הגרמנים, הם הצליחו לממש את תוכנית הסגר במשך זמן, ובפועל לא צלחה "תוכנית טירפיץ". בדיעבד אפשר לומר שהתוכנית הציבה מטרות לא ריאליות, גם אם הצליחה לעורר את דאגתם של הבריטים ולפתוח מרוץ חימוש ימי יקר בעשור הראשון של המאה ה־20.

לתפיסתו של טירפיץ, גם גרמניה יכולה לבלוט בין המעצמות, ולכן דרש שהצי יצויד בכמות גדולה של אוניות מערכה (Battle Ships), מכיוון שהאמין שיכולותיה התעשייתיות והטכנולוגיות של גרמניה יאפשרו לסגור את הפער שנוצר בין הצי הגרמני לצי הבריטי. באמצעות איומו בהתפטרות מתפקידו כפה על הרייכסטאג (Reichstag) לאשר את בנייתן של שלוש אוניות מערכה כבדות מסוג 'דרדנוט' (Dreadnought), והקפיא תקציבים שיועדו

¹¹¹ Patrick J. Kelly, *Tirpitz and the imperial German navy*, Bloomington: Indiana University Press, 2011, pp. 223–231.

¹¹² Kelly, 2011, p. 262.

¹¹³ Rolf Hobson, *The German School of Naval Thought and the Origins of the Tirpitz Plan 1875–1900*, Institut for Forsvarsstudier, 1996, pp. 44–59.

¹¹⁴ Kelly, 2011, pp. 266–269.

לבניית צוללות חדשות. הוא עמד על כך שיהיו לגרמניה 13 אוניות מערכה כבדות עד 1912 בהשוואה ל־16 שתוכננו להיות באותה עת בצי הבריטי המלכותי. כאשר נחשפה תוכניתו ב־1909 לציבור בבריטניה, הופעל לחץ ציבורי שגבל בפניקה, וממשלת בריטניה נדרשה להגדיל מארבע אוניות מערכה מהסוג הזה שנבנו באותה עת עבור הצי המלכותי לשמונה כלי שיט.

ערב מלחמת העולם הראשונה הפך הצי הגרמני לשני בעוצמתו בעולם לאחר הצי הבריטי. לורד פישר הבריטי, הלורד הראשון של האדמירליות שדרישותיו לתגבור הצי לא מולאו, העריך שב־1914 תתרחש מלחמה בין בריטניה וגרמניה, והביע את חששו מסדר הכוחות של הצי המלכותי באותה עת. בינואר 1911 פרש פישר בן השבעים לגמלאות, ובסוף אותה שנה התמנה וינסטון צ'רצ'יל ללורד הראשון של האדמירליות. צ'רצ'יל דרש מראש הממשלה לויז ג'ורג להגדיל את תקציב ההתעצמות של הצי, כך שסדר הכוחות שלו יהיה תמיד גדול בכ־60% מהצי השני בגודלו (למרות שלא היו בידי ממשלת הוד מלכותו המשאבים למלא תביעה זאת).

למרות מרוץ החימוש שניהלה גרמניה בעשור הראשון של המאה ה־20, היא הצליחה להשלים את בנייתן של 18 אוניות מערכה עד תחילת מלחמת העולם הראשונה, לעומת 29 אוניות בריטיות דומות. עקב אכילס של "תאוריית הסיכונים" הגרמנית היה שגרמניה נזקקה לזמן כדי להתחזק דיה בשביל להרתיע את בריטניה מפני תקיפתה – טירפיץ כינה זאת "אזור סכנה". באותה עת בריטניה יכולה הייתה להרחיב את אזור הסכנה באמצעות הרחבה ושדרוג הצי שלה, שלא לדבר על ניסיון הנחתת מכה מקדימה להרוס את הצי הגרמני לפני שיהפוך לאיום. טירפיץ למעשה לא העריך את רצונה ויכולתה של בריטניה לשמור על מעמדה הימי הדומיננטי. במקום להגיב לאתגר הגרמני, בריטניה תמיד שמרה על התקדמות בבניית הצי המלכותי, ואילצה את כל הכוחות האחרים להצטרף למרוץ החימוש. אחת מטעויותיו של טירפיץ הייתה שהטיל ספק ביכולתה של בריטניה לגייס משאבים נוספים כדי להגיב לאתגר הגרמני. כך, למרות הפיכתו של הצי הגרמני לשני בגודלו בעולם, לא הצליח טירפיץ לממש את האסטרטגיה שלו, וחולשת המנהיגות הפוליטית של גרמניה באותם ימים לא אִפְשָׁרה ל"תאוריית הסיכונים" שלו להשיג את יעדיה.¹¹⁵

בהמשך הפך טירפיץ לפסימי בנוגע לסיכוייה של גרמניה להגיע להישג מובהק מול בריטניה בים, והבין שרק יכולתן הקטלנית של הצוללות הגרמניות (שאת הקצאת התקציב לבנייתן עצר קודם לכן), עשויה להטות את הכף. בהתאם לכך הצליח לשכנע את הקיסר וילהלם השני בפברואר 1915 לפתוח בלוחמת צוללות בלתי מוגבלת. אחרי כמה התקפות, שהגיעו לשיאן ב־7 במאי 1915 עם הטבעת אוניית הנוסעים הבריטית "לוסיטניה" (Lusitania) – כשעל סיפונה 1,201 אנשים, כולל 128 אזרחי ארצות־הברית – הפסיקה הממשלה הגרמנית את מדיניות לוחמת הצוללות הבלתי מוגבלת כדי להימנע מעימות עם מדינות ניטרליות, ובעיקר עם ארצות־הברית. בעקבות זאת, הצי הגרמני היה מוגבל באפשרויותיו להפעיל את כוח הצוללות שלו עד כדי כך שלא היה לו שום סיכוי להשיג

את מטרותיו. במרס 1916 הגיש טירפיץ את התפטרותו לקיסר וילהלם השני, שלהפתעתו בפעם הזאת – הקיסר אף קיבל אותה.

לטירפיץ היו רעיונות דומים לאלו של מהן. עם זאת, בעוד מהן שאב את השראתו מד'ומיני, טירפיץ שאב אותה מקלאוזביץ. לפי תפיסתו, למלחמה בים יש דמיון רב למלחמה ביבשה, דהיינו: לחימה של קרבות הכרעה צי בצי כדי להשיג עליונות ימית – מודל שנלקח בעצם ממודל הלחימה היבשתי. תוכניתו לבניית "צי קרב" רב-עוצמה כדי לאתגר את הצי המלכותי למען מימוש שאיפותיה של גרמניה לעוצמה גלובלית, השפיעה עמוקות על מדיניות החוץ הגרמנית ועל הפוליטיקה הפנימית. לאחר פרוץ המלחמה התברר עד מהרה שתוכניתו של טירפיץ נכשלה מבחינה אסטרטגית, מאחר שכל ניסיון לפרוץ את הסגר – המצור שהטיל הצי הבריטי בים הצפוני, נתפס על-ידי הצי הגרמני כמעשה התאבדות, והצי העדיף להישאר במגננה בבסיסו.¹¹⁶

טירפיץ היה, על-פי אמות המידה של זמנו, קצין ימי מודרני, אובססיבי במידה מסוימת בעבודותיו, וכאשר ביטא את עקרונותיו העלה אותם מיד למעמד של דוקטרינה בלי לדון בהם דיון ביקורתי. חשיבתו האסטרטגית לא הצליחה להרחיק ראות מעבר לפעילות במרחב הימי, ולא התייחסה לדוגמה לשיתוף פעולה בין הצי הגרמני לצבא היבשה הגרמני.¹¹⁷

אדמירל וולפגנג וגנר (Wolfgang Wegener)

וגנר נולד ב-1875 בשטטין (Stettin) שבגרמניה, והצטרף לחיל הים ב-1894. במלחמת העולם הראשונה שימש תחילה כראש מטה שייטת אוניות המערכה הראשונה. בשנים 1917–1918 פיקד וגנר על כמה סיירות קלות. מינויו האחרון היה כמפקח על תותחני הצי שבסיסו בוילהלמסהאפן (Wilhelmshaven) שבצפון גרמניה (שבמספנותיה הושקה ב-1934 אוניית "המערכה של כיס" 'הגרף שפיי' [The "Pocket Battleship" Admiral Graf Spee]). הוא קודם לדרגת אדמירל ב-1926, ובאותה שנה אולץ לפרוש מהצי הגרמני עקב דעותיו השנויות במחלוקת. וגנר היה האסטרטג הימי הגרמני החשוב ביותר במלחמת העולם הראשונה ובשנים שבין מלחמות העולם. יצירתו העיקרית **האסטרטגיה הימית של מלחמת העולם** (The Naval Strategy of the World War), פורסמה ב-1929. הספר היה למעשה גרסה מורחבת של המזכר שווגנר כתב בפברואר 1915 תחת הכותרת **הרהורים על מצבנו הימי**. וגנר הושפע ממהן ומקלאוזביץ. מכאן שלרעיונותיו היה עומק אינטלקטואלי גדול בהרבה מאלה שהציעו מבקריו הרבים. התזה של וגנר נתפסת לעיתים קרובות כתרומה משמעותית לאסטרטגיית הצי הגרמני במלחמת העולם השנייה, אם כי המידה שבה אכן התממש הדבר שנויה במחלוקת. התזה פורסמה בברית-המועצות, שם שיבחו אותה הפרשנים על ההכרה בחשיבותו האסטרטגית של חצי האי הסקנדינבי. הפרשנים הבריטים

¹¹⁶ Epkenhans, 2016, p. 2.

¹¹⁷ William Terdoslavich and Sanders Marble, "High Seas Fleet: Was the Strategic Concept of the German High Seas Fleet Sound?" in Benjamin Frankel, Robert J. Allison and Denis E. Showalter (eds.) **History in dispute**, vol. 9, World War II: Second Series, St. James Press, World History in Context, 2002, pp. 139–145.

איור 32: אדמירל וולפגנג וגנר¹¹⁸

לעומת זאת טענו אחרת, שלא במפתיע, נוכח העליונות הימית של בריטניה באותה תקופה – שהגאוגרפיה מעולם לא הייתה חשובה כמו כוח הקרב הימי החזק שנדרש כדי להשיג שליטה ועליונות במרחב הימי.¹¹⁹

הרעיונות התאורטיים הראשונים של וגנר פורסמו בחיל הים הגרמני בה בעת שהחל הצי להתמודד עם ביקורת גוברת על כישלונותיו במלחמת העולם הראשונה.¹²⁰ הביקורת נבעה מכך שבניית הצי הייתה כרוכה בהוצאות גדולות, והאמונה הגוברת הן של האזרחים והן של הצבא שהוא היה חסר תועלת, כאשר נראה לכאורה כאילו האוניות שלו נשארו בנמל, ולא הצליחו לשבור את הסגר בריטי. וגנר הניח שהאסטרטגיה שבה אחזה גרמניה במלחמת העולם הראשונה לא הועילה לה, שכן היא לא איימה על נתיבי הסחר של הבריטים באוקיינוס ולא פגעה בהם. הצי הגרמני לטענתו, שגה בכך שניסה להתאים עצמו לתפיסת הלחימה של הצי המלכותי. לאחר שניתח וזיהה את נקודות התורפה של הצי הבריטי, הציע וגנר שהצי הגרמני יקים בסיסים חדשים מחוץ לשטח גרמניה, שמהם יוכל לאיים על הסחר הבריטי. הוא דגל במתקפה צבאית או בהפעלת לחץ דיפלומטי כדי לקבל בסיסים כאלה בנורווגיה, דבר שיאפשר לאוניות גרמניות לחמוק דרך המרחב שבין נורווגיה לסקוטלנד, וכן

¹¹⁸ March, 2012.

¹¹⁹ .ibid, p. 40

¹²⁰ ראו בסקירה על טירפיץ והקיסר וילהלם השני.

יאפשר לאוניות גרמניות לתקוף שיירות של בנות הברית המפליגות לעבר רוסיה. לטענתו, לאחר שיושגו הבסיסים הללו יאלצו הבריטים להתמודד עם קו הלחימה הגרמני במצבים מבצעיים וטקטיים שלא יהיו עוד בשליטתם.¹²¹

וגנר היה תומך נלהב בצורך של הצי הגרמני לגבש אסטרטגיה התקפית שתכליתה להשיג עמדה גאוגרפית מועדפת שממנה אפשר יהיה ליזום את המערכה על נתיבי הסחר הימיים. הוא גרס שיש להתקרב תחילה לנתיבי הסחר ורק אז אפשר להילחם עליהם,¹²² מכיוון שהאסטרטגיה הימית קשורה לתצורת החוף. הוא טעה בהשקפתו לחשוב שהאסטרטגיה הימית נקבעת בראש ובראשונה על ידי העמדה הגאואסטרטגית של המדינה בנוגע לנתיבי השיט של האויב. לטענתו, עמדתה הגאואסטרטגית הגרועה של גרמניה וחולשתה הגדולה ביותר היו בעמדתה הימית – שבסיס ההפעלה הגדול ביותר של הצי הקיסרי היה במפרץ הליגולנד, אתר המרוחק מכל נתיב סחר ימי. כך לדוגמה נתיב השיט המסחרי הבריטי שבין סקוטלנד לנורווגיה היה רחוק מאוד מבסיסי הצי הגרמני בצפון גרמניה, וכל הגיחות נותרו רק פעולות טקטיות חסרות השפעה מתמשכת, ולא אפשרו שליטה על נתיבי שיט אלה. מכאן שמגננה אסטרטגית שמטרתה לשמור על "עמדה אסטרטגית חסרת ערך" הייתה חסרת תועלת. וגנר התעקש שהמטרה העיקרית של שליטה על עמדה אסטרטגית כלשהי היא השגת עליונות ימית שתאפשר שליטה על נתיבי הסחר מאותה עמדה. מבחינתו, האסטרטגיה הימית הייתה אמנות המיקום הגאוגרפי והתאמתו ביחס לצירי סחר. אסטרטגיה התקפית משמעותה להשיג עמדה גאוגרפית טובה יותר, ואילו אסטרטגיה הגנתית מטרתה לשמור על מה שווגנר כינה "קיפאון עמדותי" (Positional Stagnation). לדעתו, כל מלחמה בים סובבת סביב השמירה על חופש השיט בים למטרות המדינה הנלחמת במערכה זאת. הוא עמד על דעתו ששום פעולה של צי בים הצפוני לא יכולה להיות מכרעת, ושאיש אינו יכול לשנות את הגאוגרפיה כדבריו: "מה שאבד בעקבות כישלון בקרב יוכל להיות מוחזר רק על ידי ניצחון בקרב, אבל את מה שאבד באמצעות הגאוגרפיה אפשר יהיה להחזיר רק באמצעות הגאוגרפיה".¹²³

וגנר היה אחד מהרדיקלים והקולניים ביותר בין מבקרי האסטרטגיה הימית של אדמירל טירפיץ ("תאוריית הסיכונים"). בתזכירו "מדיניות הבסיסים הימיים והצי" (Naval Bases Policy and Fleet), שנכתב באוגוסט 1915, מתח ביקורת על תוכנית בניין הכוח של טירפיץ. בניתוח שערך על תפיסת "צי בפועל" כתב: "אם הגרמנים אינם יכולים למנוע את קו החיים הכלכלי של יריבינו ממצוק הליגולנד, צי הים הפתוח הגרמני יוכל לצאת רק לפעולות טקטיות ספורות בים הפתוח".¹²⁴ הוא הדגיש את הצורך ליישם את האסטרטגיה

¹²¹ Wolfgang Wegener, *The naval strategy of the world war*, Holger H. Herwig (Trans.), Naval Institute Press, Annapolis, 1989.

¹²² Wegener, 1989, p. 30.

¹²³ March, 2012, pp. 40–47.

¹²⁴ הקרב הראשון מול מצוקי הליגולנד (Heligoland Bight) היה הקרב הימי הראשון של מלחמת העולם הראשונה שהתרחש ב-28 באוגוסט 1914 בין אוניות הצי הבריטי והגרמני. הקרב התרחש בדרום-מזרח הים הצפוני, כאשר הבריטים הציבו מארב ותקפו סיורי משחתות גרמניים מול החוף הצפון-

של "צי בפועל" בים הצפוני כך שהצי הבריטי ירגיש מאוים, התנגד בתוקף למיקוש התקפי, וטען כי פעילות זאת פוגעת בצי הגרמני. לדבריו, אם הצי כולו יוצא למבצעי מיקוש, הוא אינו עושה זאת כדי להפגין בפני האויב את תפקידו כ"צי בפועל", אלא רק כדי להגן על הכלים העוסקים בהטלת המוקשים. נוסף על התמיכה בפעילותן של ספינות הטורפדו בלילה נגד הצי הבריטי, טען וגנר כי דרכי הפעולה שנשארו עדיין פתוחות בפני צי הים הפתוח הגרמני (Hochseeflotte) היו לקיים מערכה קצרה על סחר במִצְרֵי סקרארק (Skagerrak), והפגזת חוף על מטרות השוכנות לאורך חופי בריטניה.¹²⁵ הוא ציין שגרמניה בנתה את הצי המלחמתי שלה בלי להתחשב בתנאים גאוגרפיים שבהם על ספינותיה לפעול, ובה בעת לא הצליחה להרחיב את בסיס פעולותיה עם הרחבת הצי שנבנה על-פי תפיסת "תאוריית הסיכונים" של טירפיץ. על כן הציע וגנר להילחם במצור הבריטי על נמלי גרמניה באמצעות ניהול מה שמכונה "מלחמה קטנה" (Kleinkrieg) עד להשגת שוויון כוחות, ואז להציע לאנגליה הפסקת לחימה בתנאים שיהיו נוחים לגרמניה. חשוב להדגיש שתוצאות מלחמת העולם הראשונה הוכיחו שאי אפשר היה להגיע בשום מקרה לשוויון כוחות בדרך של "מלחמה קטנה" בהינתן המצור האנגלי הרחוק שהושת על נמלי גרמניה. וגנר הציע אסטרטגיה חלופית המבוססת על יצירת איום לקווי השיט של בריטניה באמצעות כוחות ימיים המורכבים מכלי שטח וצוללות.¹²⁶

לאחר מלחמת העולם הראשונה גיבש והעלה וגנר על הכתב את תפיסתו בספר **אסטרטגיה ימית של מלחמת העולם**. שם הרחיב עוד על "תוכנית נורווגיה", וקרא לרכוש בסיסים על החוף הצרפתי האטלנטי. עוד טען שכדי לאתגר את העליונות הימית הבריטית במלואה יהיה צורך בברית אסטרטגית עם מדינה אחרת. וגנר הסביר שמלחמה בים מורכבת הן מחלק טקטי והן מחלק אסטרטגי – הטקטי הוא פעולה והאסטרטגי הוא אפקט. אם המטרה האסטרטגית לוקה בחסר, הקרב חדל להיות אמצעי והופך למטרה בפני עצמה. לדידו, צריך אסטרטגיה ימית מכיוון שכאשר מתוכנן קרב ימי הוא אמור להשיג מטרה כלשהי, ולא להיות מטרה בפני עצמה. אסטרטגיה ימית קשורה לתצורה של החוף, ולכן יש חשיבות של גאוגרפיה בפיתוח אסטרטגיה ימית: "כל אחד יכול להילחם בכל הקרבות האפשריים בים הצפוני, אך הגאוגרפיה שבה כל דבר תלוי לא תשתנה בכלום, וחופש הפעולה בים יישאר מעבר ליכולת ההשגה [של גרמניה, ש"ח"]".¹²⁷ המטרה העיקרית של בעל השליטה בכל עמדה אסטרטגית היא לממש את השליטה בים, טען, כלומר, שליטה על המקום ועל דרכי המסחר. וגנר כתב שתוכנית הפעולה הימית תלויה אך ורק במיקום האסטרטגי ולא

מערבי הגרמני. צי הים הפתוח הגרמני שהה בנמליו בחוף צפון גרמניה ואילו הצי הגדול הבריטי נערך בצפון הים הצפוני. שני הצדדים ניהלו קרב תותחים לטווחים גדולים, סירות ואוניות מערכה, ואת איסוף המודיעין על החוף עשתה משחתת בריטית. הבריטים, שהפעילו את התוכנית לביצוע מארב לצי הגרמני כדי לפגוע בכלי השיט הגרמניים בסיור היומי שלהם, ארגנו כוח של 31 כלי שיט, ובסיום הפעולה הוטבעו 3 סירות קלות ומשחתת גרמנית אחת. הקרב נחשב לניצחון גדול בבריטניה.

¹²⁵ Wegener, 1989, pp. 166–167.

¹²⁶ Wegener, 1989, p. 188.

¹²⁷ Wegener, 1989, p. 37.

בנקודות החוזק היחסי של הצי. בלי קשר לעוצמות צי הדדיות, מיקום אסטרטגי ותוכנית פעולה, המטרה האולטימטיבית של מתקפה אסטרטגית ימית היא להשיג שוויון עמדות גאוגרפיות.¹²⁸

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם החלה דמות נוספת להשפיע ולהטביע את חותמה על הבנייה המחודשת של הצי הגרמני ועל תפיסת הפעלתו – אדמירל אריך ראדר, שהתמנה ב־1928 למפקד חיל הים הגרמני (Oberbefehlshaber der Reichsmarine) ונדרש להתמודד עם משאבים מוגבלים שעמדו לרשות הצי הגרמני באותה עת. ראדר תכנן צי בעל יכולות וגיבש אסטרטגיה ימית גמישה. התוצאות שהשיג היו ללא יחס להשקעה הכללית של גרמניה בצי שלה בהשוואה לשאר המרכיבים, ולפיכך אי אפשר היה לצפות לתוצאות טובות יותר ללא שינוי מהותי שיחול במדיניות הממשלתית בנוגע לצי הגרמני (Kriegsmarine).

ההבדלים המהותיים בתפיסותיהם האסטרטגיות בין ראדר לווגנר נבעו אפוא מנקודות המבט השונות שלהם על אודות הבעיות שבפניהן ניצב הצי הגרמני לפני מלחמת העולם השנייה. ראדר, שהיה מפקד הצי הגרמני, היה מחויב לא רק לאסטרטגיה שגיבש, אלא גם למדיניות וסדרי העדיפויות הכלכליים והתקציביים הלאומיים שנקבעו באותה עת. לעומתו, התפיסות שפיתח וגנר לא היו מוגבלות בשל בעיות מציאותיות מהסוג הזה. וגנר נאחז בהתמדה ברעיונו שבריטניה הגדולה ושליטתה באוקיינוסים עמדו בדרכה של גרמניה להשיג את גדולתה. ואולם למעשה, מדיניות החוץ וההגנה הגרמנית בתקופת רפובליקת ויימאר (Weimar Republic) ואפילו בתחילת המשטר הנאצי, היו מכוונים לאו דווקא נגד בריטניה, אלא נגד האיום של פלישה פולנית וצרפתית משולבת לשטח גרמניה. הנושאים הימיים היו משניים בחשיבותם, ולראדר היו הוראות של השר שאליו היה כפוף, שהנחה אותו "לבסס את הרעיונות המבצעיים הימיים יותר על מציאויות פוליטיות וצבאיות (כלומר, לחימה יבשתית)".¹²⁹ קצין הצי הקנדי הקומנדר (סא"ל) קנט הנסן (Kenneth Hansen) שבחן בספרו **עימותים בנושא האסטרטגיה הימית הגרמנית בין ראדר לווגנר**, (ששניהם התגייסו לצי הגרמני ב־1884 והגיעו לאותה דרגה [Flag Officer] תחת פיקודו של טירפיץ), הגיע למסקנה שהנחיות הדרג המדיני היו לצנינים בעיני שניהם (גם אם כל אחד – מסיבה שונה). בשעה שראדר ביקש וקיבל שוב ושוב הבטחות מהיטלר שמלחמה נגד בריטניה הגדולה איננה חלק מתוכניתו הגדולה, וגנר לא יכול היה לראות תוצאה אחרת מלבד התנגשות עם בריטניה, וכתב בספרו ב־1929: "כל עוד אנגליה פועלת כמאחז של ארצות־הברית, לא ניתן להקים שום עולם אירופי".¹³⁰

¹²⁸ Vego, 2009, pp. 14–15.

¹²⁹ Wilhelm Deist, "The Rearmament of the Wehrmacht," in Militärgeschichtliches Forschungsamt (eds.), **Germany and the second world war**, vol. 1, Clarendon, Oxford, 1990, pp. 388–391.

¹³⁰ Kenneth P. Hansen, "Raeder Versus Wegener: Conflict in German Naval Strategy", **Naval War College Review**, 58(4), (2005), p. 102.

ג'פרי טיל טוען שווגנר היה האסטרטג הימי הגרמני החשוב ביותר בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, שכן הוא האמין באמונה שלמה שמדיניותה של גרמניה בבניית צי קרב גדול ללא הבטחת גישה חופשית אל מימי האוקיינוס האטלנטי היא חסרת תועלת. וגנר מתח ביקורת קשה על המפקדים של "צי הים הפתוח" (High Sea Fleet) שמוקמו בנקודות אסטרטגיות ברחבי העולם, בכך ששיחקו במשחק ההמתנה במהלך המלחמה הגדולה. לפי וגנר, כל דבר היה טוב יותר ממה שעשה בפועל הצי הגרמני. מובן שהצי הגרמני סבל מחוסר יתרון מובהק בהיבט התשתית התעשייתית, חומרי הגלם ומיקומה הגאוגרפי של גרמניה, אבל עדיין התפיסה האסטרטגית של הצי הגרמני, לטענת וגנר, היא שהביאה למפלתו.¹³¹ לדעתו, למרות נחיתות הצי הגרמני הוא עדיין יכול ליזום תקיפות על הצי הבריטי, ולהיעשות כלי אסטרטגי חיוני לאסטרטגיה הגרמנית רבתי. טענתו, שגרמניה בתנאי הגאוגרפיים איננה מדינה ימית מובהקת אלא במקרה הטוב חצי אוקיינית, נתמכה על־ידי רבים במסד הגרמני, ולכן למעשה אומצה והוטמעה תפיסתו אצל אדמירל קרל דניץ (Karl Dönitz) באסטרטגיה הימית הגרמנית מאמצע מלחמת העולם השנייה.

לפי וגנר, לכוח ימי יש שני מרכיבים מרכזיים: חוזקו של הצי והמיקום האסטרטגי שבו שוהים כוחותיו. הוא הבחין בין אסטרטגיה ימית התקפית (כאשר רוצים להשתלט ולהשתמש בכוח ימי להשגת מטרות במרחב הימי) ובין אסטרטגיה ימית הגנתית. כמו כן טען שיש הבדל חשוב בין הביטחון והתנאי לשימוש בו (Mastery of the Sea) ובין פעולות הקשורות בבלעדיות השימוש במרחב הימי (Control of the Sea). לחימה בים, הדגיש, מוצדקת רק אם המטרה האולטימטיבית דורשת זאת.

עם זאת, אפשר לזהות נקודות תורפה בהגותו האסטרטגית של וגנר. חלקן מזהות עם עודף החשיבות שייחס למיקומה הגאוגרפי של גרמניה, וחוסר תשומת הלב היחסית בקשר לנחיתות המספרית של הצי הגרמני בהשוואה לצי הבריטי. הטענה המרכזית של מבקריו היא שלמרות טענותיו, הצד החלש פגיע בים יותר מאשר ביבשה, ולכן ביטול נחיתות גודלו של הצי צריך להיות חשוב הרבה יותר בתפיסה האסטרטגית של מדינה. וגנר, בדומה למהן (ולמרות האוריינטציה הגאופוליטית), התעלם מהמציאות הכלכלית בתאוריות שלו. מבנה הכוח הימי הגרמני נקבע על־ידי גורמים מערכתיים, וגרמניה אכן לא הייתה בעלת המשאבים הדרושים כדי לבנות את היכולת הימית מחזונו של וגנר כנדרש.¹³² כך היה וגנר דמות שנויה במחלוקת בשנים שבין שתי מלחמות העולם, ואדמירלים רבים ביקרו אותו בחריפות על האסטרטגיה הימית שלו. עם זאת, רעיונותיו מצאו הסכמה בין שני דורות של תלמידי האקדמיה הימית הגרמנית. אומנם החשיבה שלו משמעותית פחות משל קודמיו, אך בכל זאת הדגיש כראוי את הצורך להחזיק בעמדה גאואסטרטגית נוחה כדי ליצור אסטרטגיה ימית מוצלחת.¹³³

¹³¹ Till, 1984, pp. 51–52.

¹³² Hansen, 2005.

¹³³ Vego, 2009.

וגנר המשיך ללחוץ לאימוץ תפיסותיו, ובכך הרחיק עצמו מאוכלוסיית הקצינים הגרמנים הבכירה שהותירו אותו בודד ומר נפש. גם אם תורותיו המבצעיות היו לא מציאותיות דיין, הוא צפה במדויק את האויב העתידי, ועד מהרה ראה את ארצו העוסקת במלחמה שתמיד אמר עליה שהיא בלתי נמנעת.

עם זאת, גם ראדר לא היה אופטימי בנוגע לסיכויי גרמניה במלחמה מול הצי הבריטי: התבטאותו הפטליסטית המצוטטת לעיתים קרובות על כך שכוחות צי השטח הגרמניים היו חלשים כל כך עד שיכלו, כלשונו: "לעשות יותר מאשר להראות שהם יודעים למות באבירות, ובכך מוכנים ליצור את היסודות לשיקום מאוחר יותר" מנוצלת יתר על המידה, והייתה מוכרת לבכירי הצי והשלטון הגרמני.¹³⁴ תפיסת ההפעלה של הכוח הימי של ראדר נוצרה ממבנה פילוסופי שאינו נטוע בהשקפה האנגלו-אמריקנית הטיפוסית, שהתבססה על כתביהם של מהן וקורבט, או אפילו מההשקפה הגרמנית של טירפיץ עשרות שנים קודם לכן. ראדר שהיה דובר רוסית שוטפת, השתתף כמשקיף במלחמת רוסיה-יפן 1904-1905. שימושיו החדשניים בכוח הימי היו למעשה דוגמאות מוקדמות ללוחמה א-סימטרית. התאוריה שלו שהתקפה מבוססת באופן נרחב על כל מרכיבי הסחר הימי, יכולה להידמות ולהתאים לתפיסות המודרניות על טיבה של המלחמה הא-סימטרית בים.¹³⁵ במובן הזה, ראדר הצביע על דרך לכל חיל ים המסווג ככוח ימי בינוני, והשוואף להפעיל עוצמה ימית הרחק מחופי ארצו.

לאחר שהתמנה למפקד הצי וכדי לקדם את הלכידות בקרב קציני הצי, מיהר ראדר לאמץ תרבות של אחידות מחשבתית שבה לא נסבלו דעות חריגות. גישה זאת גרמה לפרישתו הכפויה של וגנר. לעומת ראדר, התזות של וגנר לא הוגבלו על-ידי מציאות זאת, וכך עמד וגנר בעיקשות על דעתו שבריטניה הגדולה ושליטתה על-פני האוקיינוסים בעולם לא יאפשרו לגרמניה לממש את שאיפותיה הלאומיות.¹³⁶ בפתיחת מלחמת העולם השנייה זכה הצי הגרמני בפיקודו של ראדר לכמה הישגים והצלחות מבצעיים ובהם הפלישה לנורווגיה, והפעילות המבצעית של אוניות המערכה 'שרנהורסט' (Scharnhorst) ו'גנייזנאו' (Gneisenau) נגד אוניות בעלות-הבריית באוקיינוס האטלנטי. ראדר ניצל את הכיבוש המהיר של צרפת בידי גרמניה, והכשיר חלק מנמלי צרפת לחוף האוקיינוס האטלנטי כבסיסים לצי הצוללות הגרמני ולאוניות המערכה שלו (ניצול המרכיב הגאוגרפי באסטרטגיה הימית). הוא לא תמך בעדיפות שיש לתת לבניית צי הצוללות הגרמני בכמות הנדרשת כדי להטות את הכף במערכה על האוקיינוס האטלנטי. לאחר שגלגל המזל התהפך, והצי הגרמני איבד את אוניות המערכה 'ביסמרק' (Bismarck), ולאחר כישלונם של הקרב בים בֶּרְנֶץ (Barents Sea), כפה היטלר על ראדר להתפטר מתפקידו בינואר 1943, ומינה תחתיו את אדמירל קרל דניץ (Karl Dönitz) למפקד הצי הגרמני.

¹³⁴ Vego, 2019, p. 104

¹³⁵ .ibid, p. 104

¹³⁶ .Hansen, 2005

למרות עלייתם של שני הוגים אלו בזמן, היסטוריונים ימיים אחדים ביקרו דווקא את מנהיגותו של ראדה. לטענתם, מנהיגי הצי הגרמנים וראדר בהם, לא למדו דבר מהניסיון של מלחמת העולם הראשונה, וכיוונו את כל כוחם להכנות לקראת התנגשות צי גדולה נוספת נגד הצי המלכותי (כפי שהיה בקרב יוטלנד במלחמת העולם הראשונה). ראדר הואשם בניסיון "לגבש אסטרטגיה כמו קודמו טירפיץ, ללא התייחסות למטרות לאומיות, אינטרסים, איומים או אסטרטגיות, ובכך לראות את הצי בעיקר כישות מבודדת, מנותקת מתכנון אסטרטגי גדול". גם וגנר שהצטרף ב־1923 למבקריו ראדר, טען שהאורינטציה האסטרטגית־הגנתית של תורת הסיכונים של טירפיץ אינה תקפה, מכיוון שאיננה מאיימת על הפגיעות הבריטית העיקרית – הסחר הימי. הדרך הברורה להביס את האימפריה הבריטית, לפי וגנר, הייתה לנתק את יכולת הסחר הימי שלה, היגיון שהיה במקורו רעיון מְהֵנִי – בכך ביקש לאיים על הסחר הימי הבריטי כאמצעי לאלץ את הצי המלכותי להיאבק עד מוות.¹³⁷

"צי בפועל" (Fleet in Being)

הן מהן והן וגנר השתמשו במושג "צי בפועל", מושג שהתפתח בסוף המאה ה־17, אם כי כל אחד מנקודת מבט שונה. "צי בפועל" מציין תפיסת הפעלה (Concept of Operation) של צי מלחמתי אשר בלי לעזוב את נמלי הבית שלו יכול לשלוט ולהשפיע על אזור ימי הסמוך לחופיו. בבסיס תפיסת ההפעלה הזאת עומד הרעיון שאם ה"צי בפועל" יצא מנמליו, או ממימי חופיו, סביר שיובס בקרב ימי מול אויביו. לעומת זאת, אם הצי הזה נשאר בנמליו או בתחום מימי חופי ארצו, הוא יכול עדיין לשלוט על אזורי הכניסה והיציאה של הנמלים ועל המים החופיים, ובכך הוא מאלץ את היריב, בבואו לתכנן את המערכה הימית הכוללת, לרתק כוחות ימיים לזירת הלחימה שבה הצי נמצא.

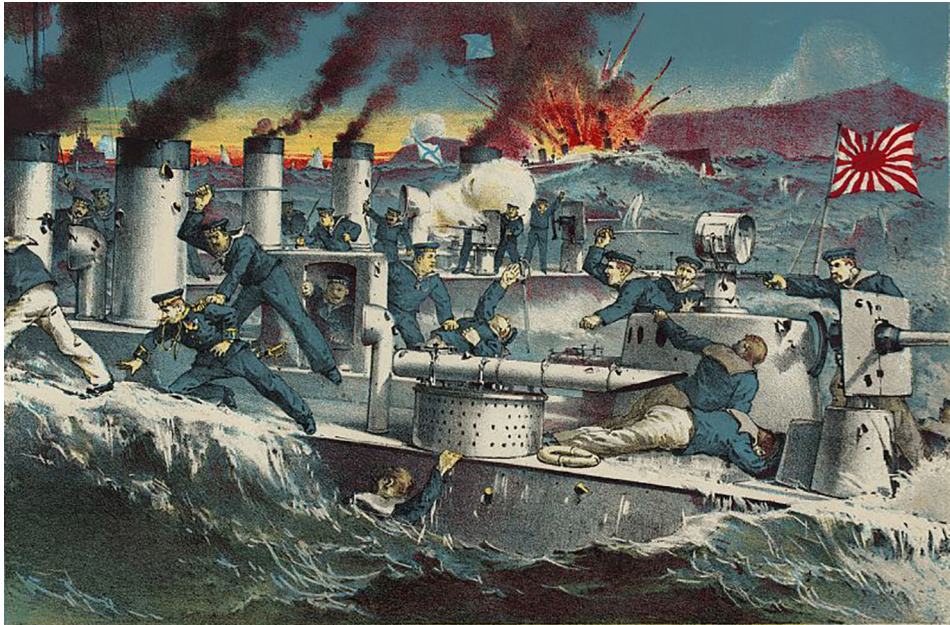
יש טענה שהמושג "צי בפועל" הוא אחד מהמושגים בעלי המשמעויות המגוונות שהיסטוריונים ואסטרטגים ימיים נטו להשתמש בהם לתיאור מצב בלתי ברור. המושג הופיע לראשונה בהתייחסות לקרב הימי מול ראש חוף הים ב־1690, במהלך מלחמת תשע השנים בין אנגליה לצרפת, כחלק מניסיונו של אדמירל ארתור הרברט (Arthur Herbert) לתרץ את אי־רצונו להיכנס לחגימה מול הצי הצרפתי בקיץ 1690. ההיסטוריון הימי האמריקני ג'ון הטנדורף, שבחן את רעיון ה"צי בפועל" בראייה היסטורית מקיפה, מטיל ספק בכך, שבאשר טורנינגטון נקרא להופיע בפני הפרלמנט כדי להסביר את תבוסתו הוא אכן השתמש בביטוי "צי בפועל". אך הוא מציין כי "בין אם טורנינגטון השתמש בביטוי ב־1690 ובין אם לאו, זהו מושג שהתקבע בעגה [ד'רגון] הימית עד ימינו".¹³⁸

ההנחה הסמויה שעליה מתבססת תפיסה זאת היא שצי השווה בנמל מוגן טוב יותר מזה השווה בים הפתוח. המושג עצמו הפך לשגור בשיח של האסטרטגים הימיים כעיקרון

¹³⁷ .ibid

¹³⁸ John B. Hattendorf, "The Idea of a Fleet in Being in Historical Perspective," *Naval war college review*, 67(1) (Winter 2014), pp. 43–44

אסטרטגי חשוב החל ב-1891, עם פרסום ספרו **לוחמה ימית** של האדמירל הבריטי פיליפ קולומב.¹³⁹ בהמשך, זכה המושג להתייחסויות רבות בקרב תאורטיקנים בולטים כמו מהן וקורבט.¹⁴⁰ תפיסת ההפעלה של "צי בפועל" בעת המודרנית מוצאים בכוחות הצי הרוסי בפורט ארתור (Port Arthur) במלחמת רוסיה-יפן. ערב המלחמה היו לרוסיה שלושה ציים: צי הים הבלטי, צי הים השחור וצי האוקיינוס השקט. האחרון והחדיש מכולם פעל במזרח אסיה, והיה ערוך ברובו בנמל פורט ארתור שבדרום מנצ'וריה ומקצתו בנמל ולדיווסטוק לחוף האוקיינוס השקט.¹⁴¹ אומנם במהלך המלחמה שייטת אוניות המערכה של הצי יצאה את נמל פורט ארתור רק פעמיים, אך בעצם שאיפתה להמתין עד הגעת תגבור מן הצי של הים הבלטי היא נקטה למעשה שיטת "צי בפועל".¹⁴² בתחילת ינואר 1905 נכנעו הרוסים בפני הגנרל היפני נוגי מרסקה, והסתיימה התפיסה של "צי בפועל" (ראו: איור 33).

איור 33: השמדת משחתות רוסיות על-ידי משחתות יפניות בפורט ארתור¹⁴³

¹³⁹ .ibid, p. 43

¹⁴⁰ .ibid, p. 45

¹⁴¹ רותם קובנר, **המערכה הנשכחת: מלחמת רוסיה-יפן ומורשתה**, מערכות, תל-אביב-יפו, 2005.

¹⁴² הרחבה לגבי המלחמה הזאת מוצאים אצל רותם קובנר בספרו **המערכה הנשכחת: מלחמת רוסיה-יפן ומורשתה**.

¹⁴³ Torajirō Kasai, *Library of congress prints and photographs division*, Washington, D.C. 20540.

התפתחות מטוסי תקיפה של מטרות ימיות בים ובמים החופיים פגעה במוצקות של התפיסה הזאת, ותקיפת היפנים את נמל פרל הרבור בדצמבר 1941 הוכיחה את מגבלותיה. במערכה על איי פוקלנד נקט הצי הארגנטיני אסטרטגיה דומה, נמנע מלהתמודד ישירות עם הצי הבריטי (למעשה נשאר מחוץ לאזור שהוכרז כסגור) והתקיפות נגד כוח המשימה הבריטי בוצעו באמצעות מטוסי תקיפה חמושים בפצצות או בטילים.

הטנדורף טוען ש"צי בפועל" הוא אסטרטגיית הרתעה הגנתית של כוח ימי חלש יחסית המסוגל בין היתר גם לבצע התקפות נגד (דהיינו, פעולות התקיפות מתוך אסטרטגיה הגנתית). לפיכך הוא מציע להרחיב את המושג "צי בפועל" ולחלקו לארבע קטגוריות בעלות מאפייני פעולה שונים (ראו: איור 34):

1. השגת יכולת שליטה מוגבלת בים והימנעות זמנית מקרב הכרעה נגד הצי החזק יותר.
2. השגת תועלת אסטרטגית על־ידי ביצוע משימות תקיפה של צי סוחר של האויב, והימנעות מקרב הכרעה עם הצי המלחמתי של האויב בעל היכולות הטובות יותר.
3. השתת איום מתמשך על נתיבי השיט של האויב, הימנעות ממפגש איתו, ובכך מניעה מהאויב להשיג עליונות ימית.
4. שימוש בפעולות שנועדו להבטיח את הישרדותו של הצי החלש.¹⁴⁴

איור 34: מנעד האפשרויות של פעולת "צי בפועל" לפי ג'פרי טיל

עוד טוען הטנדורף שבמצב אסטרטגי שבו הכוחות הימיים מפוזרים בכמה אזורים גאוגרפיים, "צי בפועל" הנוקט פעילות התקפית יכול להרתיע זמנית באזור אחד, גם אם לפרק זמן מוגבל מאוד, ובה בעת לנצל את הזמן לרכז כוחות באזור אחר שבו יש איום גדול יותר על מדינתו. עם זאת, ניסיון העבר מוכיח שזוהי אסטרטגיה בעלת סיכון גבוה, וכדאי להשתמש בה רק כאשר משאבי המדינה מצומצמים, והאיומים עליה מפוזרים באזורים גאוגרפיים שונים, ולפיכך מומלץ לא להרחיב את ההיגיון של האסטרטגיה הזאת ליציבה (Posture) אסטרטגית כוללת.¹⁴⁵ יש לציין שתפיסת "צי בפועל" איננה מאפשרת לצי להשיג עליונות ימית באזורו, אך מנגד היא מאפשרת לו לאמץ אסטרטגיה של "שלילת גישה לשטח" (Area Denial).¹⁴⁶

¹⁴⁴ Hattendorf, 2014, p. 47.

¹⁴⁵ .ibid, p. 56–57.

¹⁴⁶ ראו הרחבה בתת־פרק – עליונות ימית.

לוחמה א־סימטרית (Asymmetric Warfare)

המונח "לוחמה א־סימטרית" התחיל להתפתח במלחמת העולם הראשונה, ובמיוחד בקשר ל"לוחמה הא־סימטרית המשבשת" שהצי הגרמני התחיל לנקוט עלידי צי הצוללות החל ב־1916.

בלוחמה א־סימטרית יש שוני מהותי בין הצדדים הלוחמים מבחינת הכוח הצבאי או הכלכלי. הגדרה זאת מבדילה בינה ובין לוחמה סימטרית, שהיא מצב לחימה בין שני כוחות בסדרי גודל דומים בשדה הקרב, המשתמשים בטקטיקות ובאסטרטגיות דומות. הפופולריות של המונח לוחמה א־סימטרית החלה עם מאמרו של אנדרו ג'ר מאק (Andrew J. R. Mack) "מדוע עמים גדולים מאבדים מלחמות קטנות", שבו א־סימטרי התייחס לפער משמעותי בכוח בין שחקנים יריבים בסכסוך.¹⁴⁷

במלחמת העולם הראשונה ובהמלצת האדמירל הגרמני הנינג פון הולצנדורף (Henning von Holtzendorff) הפעיל הצי הגרמני צורת לוחמה שמכונה לוחמה א־סימטרית משבשת (Disruptive Asymmetric Submarine Warfare). הולצנדורף אולץ להתפטר מתפקידו בצי הקיסרי הגרמני ב־1913 נוכח התנגדותו לתוכנית של טירפיץ להאיץ את התעצמות הצי הגרמני כדי לסגור את הפער ביחס לצי הבריטי, אך נקרא לחזור לצי ב־1915 ולשמש ראש המטה שלו. ב־1916 הצי הע הולצנדורף למטכ"ל הגרמני לעבור למלחמת צוללות בלתי מוגבלת נגד בריטניה (בעלת העליונות הימית המובהקת אז), גם אם יוביל הדבר להצטרפות ארצות־הברית למלחמה. בדצמבר אותה שנה אושר המזכר, והגישה הוכחה בדיעבד כנקודת מפנה במלחמת העולם הראשונה. למרות הצלחות ראשוניות בהטבעת אוניות סוחר שהובילו אספקה חיונית לבריטניה, לא הנחיתה האסטרטגיה מכה מכריעה שהייתה אמורה להביא את בריטניה להפסיק את הלוחמה. יתר על כן, היא גררה את ארצות־הברית למלחמה, והובילה לתבוסתה הסופית של גרמניה. זאת אם כן דוגמה ללוחמה א־סימטרית בתווך הימי שברמה האופרטיבית אומנם זכתה להישגים, אך ברמה האסטרטגית נחלה כישלון צורב.

בלוחמה א־סימטרית יש פער רחב בין העוצמה הצבאית, הפוליטית והכלכלית של שני היריבים, והוא משפיע על דרכי הפעולה שיכול לנקוט כל צד להשגת יעדיו. זירות הפעולה של הצד החלש מתבססות על התחום הצבאי, התודעת־פוליטי, התקשורת וידי המדיני. צד מסוים ינקוט גישה א־סימטרית כאשר הוא איננו רוצה בה, או אינו יכול להתמודד עם יריבו, אך לעומת זאת הוא מעוניין לשנות את הסטטוס־קוו, והדבר תקף הן לגבי הצד החלש והן לגבי החזק.

ב־2000 הגדירה סוכנות המודיעין האמריקנית את הלוחמה הא־סימטרית "אוסף של פעילויות המיועדות לנטרל יתרונות ולנצל נקודות תורפה כאלטרנטיבה לעימותים של כוח

¹⁴⁷ Andrew J. R. Mack, "Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict", *World Politics*, (January 1975), pp. 175–200

בכוח¹⁴⁸. ב־2007 פרסמה המכללה לביטחון לאומי של צבא ארצות־הברית את נוסח ההגדרה בזו הלשון: "מלחמה א־סימטרית מתארת מציאות צבאית שבה שני הצדדים הניצים אינם בעלי עוצמה צבאית שווה, וכל צד בעימות מנצל לרווחתו את יתרונותיו ובתוך כך מנצל את חולשת יריבו"¹⁴⁹. לפי הגדרה זאת, עיקרו של הסכסוך הא־סימטרי הוא היותם של הצדדים המשתתפים בו בלתי שווים בעוצמתם, ואין התייחסות להתמודדות בין מדינות או בין ארגונים. לוחמה א־סימטרית לא חייבת להתנהל בהכרח בין שני צבאות סדירים, אלא שצבא סדיר עלול למצוא עצמו מתמודד בלוחמה א־סימטרית מול ארגונים שאינם סדירים, או אינם מדינתיים. סטיבן מץ (Steven Metz), ראש התוכנית ללימודי אסטרטגיה במכללת המלחמה של צבא ארצות־הברית (United States Army War College), טוען שנדרש להרחיב את ההגדרה של לוחמה א־סימטרית ולכלול בה לא רק הבדל בין היריבים בעוצמה הצבאית, אלא גם בטכנולוגיה, בשיטות (Method), במורל, ברצון (Will), בארגון (Organization) ובאורך הרוח להמשיך ולקיים את הלוחמה (Patience)¹⁵⁰.

לוחמה ימית א־סימטרית מציבה לציים הפועלים במשימה כזו התמודדות עם צורות שונות של א־סימטריה המאפיינת כוחות צבא סדירים ובלתי סדירים¹⁵¹. לוחמה א־סימטרית ימית בת זמננו היא אתגר לציים המודרניים והפוסט־מודרניים, שכן היא מחייבת את הכוחות הימיים להגיב לאיומים שעלולים להימצא בשולי המאפיינים המסורתיים של הלחימה או מחוץ להם¹⁵². לוחמה א־סימטרית מתנהלת מול שחקנים לא־מדינתיים היכולים להסב למדינה ולכוחות הימיים הפועלים מטעמה "כאב ראש" רציני, זאת גם אם מבחינה אסטרטגית הלוחמה הא־סימטרית איננה יכולה להיות גורם משנה מצב¹⁵³.

בריאן ג'נקינס (Brian Jenkins) ועמי אילון, שכתבו במשותף מאמר על האתגרים שמציבה הלוחמה הא־סימטרית בת זמננו בפני דמוקרטיות מערביות, מציינים שהיא מציבה אתגרים קריטיים לדמוקרטיות כמו ארצות־הברית וישראל, ועלולה להישאר כסכסוך השכיח והדומיננטי שניצב בפני שתי המדינות בעתיד הנראה לעין. כמו סטיבן מץ, גם ג'נקינס ואילון מציינים שלוחמה א־סימטרית אינה רק בכלי נשק וטקטיקות של הצדדים הלוחמים, אלא גם בערכיהם הבסיסיים שבאים לידי ביטוי באסטרטגיות שלהם. אסטרטגיות למאבק

¹⁴⁸ אייל פינקו, **התמודדות הצד הנחות במערכה ימית אסימטרית**, קתדרה חייקין לגאואסטרטגיה: אוניברסיטת חיפה, 2017, עמ' 15.

¹⁴⁹ שם.

¹⁵⁰ Steven Metz and Douglas V. Johnson, **Asymmetry and U.S. military strategy: Definition, background and strategic concepts**, Pennsylvania: Strategic Studies Institute, US Army War College, 2001, pp. 10–11.

¹⁵¹ דוגמה ללוחמה א־סימטרית בים, הכוללת את כל המרכיבים הנדרשים, יכולה להיות המקרה של היפגעות אח"י 'חנית' בעת מלחמת לבנון השנייה מטיל חוף של חזבאללה.

¹⁵² Francois Vreÿ, "Asymmetric Threats at Sea: A Perspective on Three Cases", Copenhagen: Royal Danish Defence College Publishing House, 2013.

¹⁵³ Tim Benbow, "The Future of Naval Conflict" in Joachim Krause and Sebastian Bruns (eds.), **Routledge handbook of naval strategy and security**, Routledge, New York, 2016, p. 36.

באויבים א־סימטריים חייבות להתייחס באותו זמן לחזיתות צבאיות, דיפלומטיות, תקשורת ציבורית וחוקיות. לדעתם, הטכנולוגיה, ובמיוחד האינטרנט והמדיה החברתית, שינו באופן מהותי את שדה הקרב. במלחמות כאלה נדרש לטפל בקביעה נכונה של מטרות המלחמה, הגדרת הניצחון ותכנון סיום המלחמה עוד לפני שמתחילים בהפעלת כוח צבאי.¹⁵⁴

לוחמה א־סימטרית אינה מציבה רק אתגרים לכוחות הצבאיים המעורבים בה, אלא גם עלולה לשחוק את ערכי הליבה של דמוקרטיה ליברלית, וזאת גם כאשר הממשלה מבקשת להגן על אזרחיה, שכן לא קיים משטר חוקי נפרד למתארי לוחמה א־סימטרית.

תרומתם של ההוגים הימיים הקלסיים – סיכום

ההוגים הימיים הקלסיים עסקו בעיקר בהדגשת תפקידו וחשיבותו של הכוח הימי כמקור לעלייה ושגשוג של מדינות ימיות. תחום נוסף, חלוצי, של מחקרם היה האסטרטגיה הימית שבה הקדישו בין היתר תשומת לב מיוחדת לאמצעים העיקריים הנדרשים לצי מלחמתי להשגת העליונות הימית ולשמירה עליה. יתר על כן, כמו שנפוליאון ולאחר מכן היטלר גילו – ללא השגת עליונות ימית ושליטה בנתיבי הסחר הימיים יש מגבלות ביכולת להשיג ניצחונות יבשתיים, מה שמשפיע ישירות על היכולות הצבאיות כמו גם על מגבלות כלכליות ופוליטיות ובכך על המאבק של הכוחות הקרקעיים של מדינה כלשהי.¹⁵⁵

שתי האסכולות הדגישו את האסטרטגיה במובנה הצבאי: האסכולה האנגלו־אמריקנית שמדגישה את האסטרטגיה הימית באומרה שהיא אחת מהשתיים: או אסטרטגיה התקפית באמצעות קרבות הברעה להשגת העליונות הימית, או תלויה בתלות הדדית ובצורך בשיתוף פעולה הדוק בין הצי והצבא. אסכולת ה־jcs התמקדה יותר בצורך להשיג עליונות ימית ובדרכים להשיגה. שתיהן ראו באסטרטגיה הימית חלק אינטגרלי של המבצע ונה היום "אסטרטגיה רבתי לאומית", והכירו בכך שההצלחה במלחמה תלויה בסופו של דבר בתוצאת המאבק בין הצבאות היריבים ביבשה. כל אחד מההוגים ניתח היבטים רבים של מלחמה בים ששייכים לתחום האמנות המבצעית. יחדיו, התאוריות מציעות שפע של מידע וידע בנוגע להיבטים שונים של לוחמה ימית. לתאורטיקנים של אסכולת היבשת הייתה השקפה רחבה יותר על עליונות ימית ועל הדרכים להשגתה. איש מההוגים הקלסיים הימיים לא הכיר רשמית בקיומן של פעולות או אמנות מבצעית (Operational Art) כתחום ביניים בין אסטרטגיה והטקטיקה של הצי המלחמתי. עם זאת, כל אחד מהם ניתח היבטים רבים של המלחמה בים השייכים לתחום המבצעים הימיים. חלק מהרעיונות התיישנו עם הזמן בעוד חלקם לא היו מדויקים אפילו בזמנם. עם זאת, הדבר איננו מפחית את הצורך לקרוא ולהבין את עבודותיהם. לטוב ולרע, הוגים קלסיים ימיים השפיעו על דורות של אנשי

¹⁵⁴ Amichay Ayalon and Brian Michael Jenkins, *War by What Means, According to Whose Rules?* Proceedings of a RAND–Israel Democracy Institute Workshop, December 3–4, 2014, RAND Corporation, Santa Monica, CA, 2015.

¹⁵⁵ Colin Gray, "The Leverage of Sea Power" in Eric Grove and Peter Hore (eds.), *Dimensions of Sea Power*, Hull: The University of Hull Press, 1998, pp. 32–46.

מעשה ותאורטיקנים. אי אפשר להבין את תרבותם של הציים השונים במחצית הראשונה של המאה ה־20 דרך לחימתם ותורת הקרב שהם אימצו ללא הבנה מעמיקה של רעיונות הוגי דעות אלה.¹⁵⁶

כפי שראינו בסקירה ההיסטורית על התגבשות המונח אסטרטגיה ימית מתברר שכאשר דובר עליו באותה תקופה התכוונו למרכיבים הצבאיים של האסטרטגיה שכללה את הרצון להשיג עוצמה ימית ועליונות ימית. הים שימש אמצעי נוסף להשגת יעדים אלה אם על־ידי כוח צבאי או כוח כלכלי. כפי שמהן טען "השולט בים הוא בעל העוצמה הגדולה ביותר". מאז לבש המונח "אסטרטגיה ימית" צורה חדשה, והתפיסות עצמן התרחבו מבחינת הטיפול בממדי האסטרטגיה, דבר שהרחיב את יסודות התורה המודרנית עבור אסטרטגיות ימיות.¹⁵⁷

---

¹⁵⁶ .ibid

¹⁵⁷ .Hattendorf, 2013

אסטרטגיה ימית (Maritime Strategy) ואסטרטגיה ביטחונית ימית (Maritime Security Strategy)

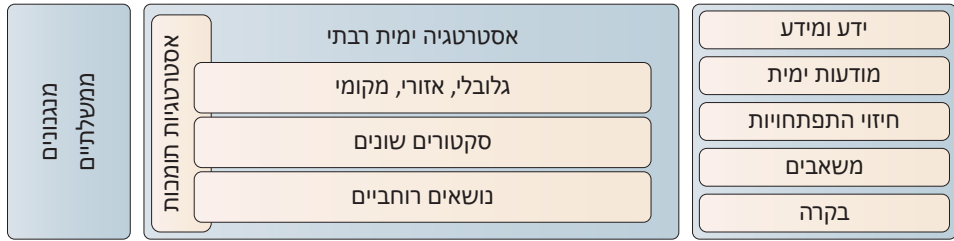
אסטרטגיה ימית נמצאת במדרג נמוך יותר מאסטרטגיה רבתי, ובמדרג גבוה יותר מאסטרטגיה של חיל הים. אסטרטגיה ימית היא רחבה יותר בתוכנה מהאסטרטגיה של חיל הים וכוללת בין היתר את הנושאים האלה: היבטים מדיניים, הגנה וביטחון השיט המסחריים, דיג, שימוש, שימור, הסדרה והגנה של אזורים כלכליים בלעדיים בים, הגנת החופים, אבטחת הגבולות, הגנה על איים, וכן השתתפות בארגונים ימיים אזוריים ובין-לאומיים.

הטנדורף טוען שההיסטוריה הלאומית והניסיון באסטרטגיה ימית יכולים לכאורה לסייע לזהות אינטרסים וסדרי עדיפויות לאומיים קבועים כביכול. ואולם, אלה לא יכולים להתקיים במשך זמן רב נוכח שינויים שחלים במבנה היחסים ושינויים בין-לאומיים בתפקיד שמדינה מסוימת ממלאת במערכת הבין-לאומית. לפיכך, חשוב להבין שאסטרטגיה ימית משתנה עם ההקשר, המבנה, המטרות הלאומיות, המרכיבים הטכנולוגיים וצידוד זמין, וכל העוסקים בתחום חייבים להיות מודעים לשינויים אלה. אכן ההיסטוריה מוכיחה זאת בכך שאסטרטגיה ימית השתנתה עם הזמן, ובחלק גדול מן המקרים השחקנים בהיסטוריה לא היו מודעים לשינויים אלה.¹ דוגמאות מובהקות לכך הן ירידתה של בריטניה ממעמדה כמעצמה ימית ועלייתה של סין, והשינויים המתבקשים באסטרטגיה הימית של כל אחת מהמדינות הללו. לפיכך, טוען הטנדורף, כדי להבין את מכלול הבעיות באסטרטגיה ימית, הניסיון ההיסטורי של המדינה צריך לבוא כתוספת להבנת חוויותיהם של עמים אחרים, בתקופות זמן מגוונות ובמצבים שונים.²

בעקבות החשיבה האסטרטגית המופשטת יותר של קלאוזביץ וז'ומיני במחצית הראשונה של המאה ה-19 חל שינוי תפיסתי גם בחילות הים. כמה מקציני חיל הים בעלי סקרנות אינטלקטואלית החלו להתמודד עם סוגיות רלוונטיות מתוך נושאים דומים שעסקו בהם השניים, אך קשורים למרחב הימי: האם אנו אכן זקוקים לצידוד החדש? אילו יכולות חדשות יעניק לנו הצידוד הזה ומה חיוניותן? מה תהיה העלות? מה הכמות המספקת? וכדומה. מכאן הייתה הדרך כבר קצרה לרובד האסטרטגי ולהתחבטות בסדרת שאלות מהותיות אף יותר כגון: מהם תפקידי הצי המלחמתי? מהן הדרישות מכוח ימי? מה הזיקות

¹ Hattendorf, 2013.

² .ibid

איור 35: המרכיבים המעורבים בגיבוש אסטרטגיה ימית רבתי³

בין הצי המלחמתי להיבטים אחרים של העוצמה הלאומית?⁴ החלוצים מבין הוגי דעות אלו היו סר ג'ון נוקס לוטון, אדמירל סר פיליפ קולומב וסר ג'וליאן קורבט בבריטניה, וכן אדמירל סטיבן לוס וקפטן אלפרד תייר מֶהֶן בארצות־הברית. כדי להתמודד עם שאלות כאלה הם פנו לשני שטחי מחקר, תאוריה צבאית ומחקר היסטורי, ששימשו בהמשך כיסודות התאוריה האסטרטגית הימית המודרנית.⁵ בתחילה התמקדה האסטרטגיה הימית בחקר תפקידו של הצי המלחמתי בעת מלחמה, שחלוצי החוקרים שלה בחנו את הדוגמאות ההיסטוריות של המלחמות הימיות שהתחוללו בין אנגליה לצרפת בשנים 1689–1815. מאז חלה התקדמות שהרחיבה את התפיסה, הן בתחום התרגול, והן בתחום התאוריה של האסטרטגיה הימית והים.

במהלך העשורים האחרונים נראה שאסטרטגיה ימית היא קבוצת משנה של האסטרטגיה רבתי, שכן היא עוסקת במגוון רחב של פעילויות ותחומי עניין במרחב הימי, ומוגדרת כך:

אסטרטגיה רבתי מוצלחת מנחה ביסודה שורה של עקרונות יסוד אשר מספקים את המסגרת האינטלקטואלית לפיתוחה (ראו: איור 36). עקרונות אלה הם ארציים ייחודיים ונובעים מאלמנטים של גאוגרפיה, משאבי טבע, מוסדות פוליטיים, היבטים דמוגרפיים ותקדימים היסטוריים.⁶

במאה ה־21 אנחנו עדים למגמת שינוי באסטרטגיות ימיות שונות ברחבי העולם, החל במדינות אירופה מרכזיות כמו בריטניה, צרפת, הולנד, פורטוגל, ספרד וכלה בארצות־הברית, סין, קוריאה והודו. מדינות אלה שינו את תפיסתן בנוגע לתכולתה של האסטרטגיה הימית, ורוב המדינות שנמנו כאן מדגישות שאסטרטגיה ימית היא רחבה יותר מאשר משימותיו של הצי המלחמתי, עם זאת, הציים המלחמתיים הם מרכיב חשוב הפועל במרחב הימי (Maritime Domain). הצי עוסק במגוון הרחב של פעילויות ביטחון לאומי מחד גיסא, ומעורב בכלל הפעילויות האזרחיות בים, ובמיוחד במדינות שבהן הצי גם ממלא את תפקיד

³ עודד גור לביא, **מודל ומתודולוגיה לאסטרטגיה ימית רבתי בישראל**, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה, 2017, עמ' 58.

⁴ Hattendorf, 2013, p. 4.

⁵ ibid, p. 5.

⁶ Bassani, 2005, pp. 8–9.

איור 36: תהליך קביעת אסטרטגיה ימית רבתי ואסטרטגיה של הצי המלחמתי

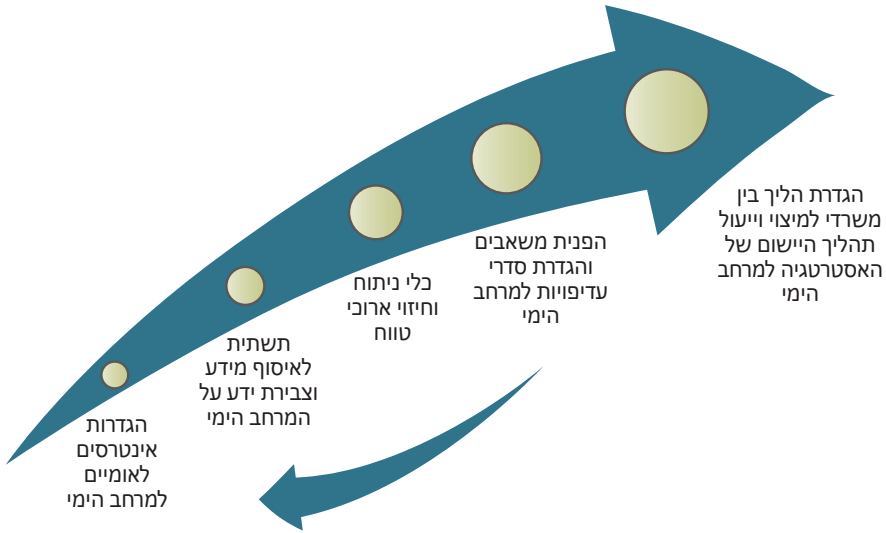
משמר החופים מאידך גיסא. במדינות שבהן קיים משמר חופים (Coast Guard) הצי מעורב פחות במשימות בעלות גוון אזרחי (Constabulary), אך במדינות שבהן הצי ממלא גם את משימות משמר החופים (כמו בישראל) הוא מעורב במשימת שיטור ומשימות אזרחיות נוספות.

לאחר שהמדינה גיבשה ואישרה אסטרטגיה רבתי (או במדינות כמו ארצות-הברית (National Security Strategy), מקיימים תהליך גיבוש ואישור האסטרטגיה הימית (או בבריטניה (Maritime Security Strategy); מגבשים את אסטרטגיות העזר הכוללות בין היתר גיבוש מדיניות תכנונית למרחב הימי של המדינה (Marine Spatial Planning); מקימים מאגר מידע לאומי בנושאים סביבתיים, טכנולוגיים, הנדסיים ומשפטיים הנוגעים למרחב הימי; יוצרים כלים לניהול משולב; מתאמים בין כלל הגופים העוסקים בים ומעודדים שיתוף פעולה ביניהם. במקרה של ישראל, למרות שהממשלה עדיין לא גיבשה אסטרטגיה ביטחונית ימית נערכה בשנים האחרונות תוכנית לתכנון המרחב הימי בהובלת מנהל התכנון שבמשרד האוצר (ראו: איורים 37 ו-38), והיא מתבססת על עקרונות שנקבעו לנושא על-ידי גופים בין-לאומיים כמו אונסקו (The Office of the United Nations Special Coordinator for the Middle East Peace Process – UNSCO).⁷

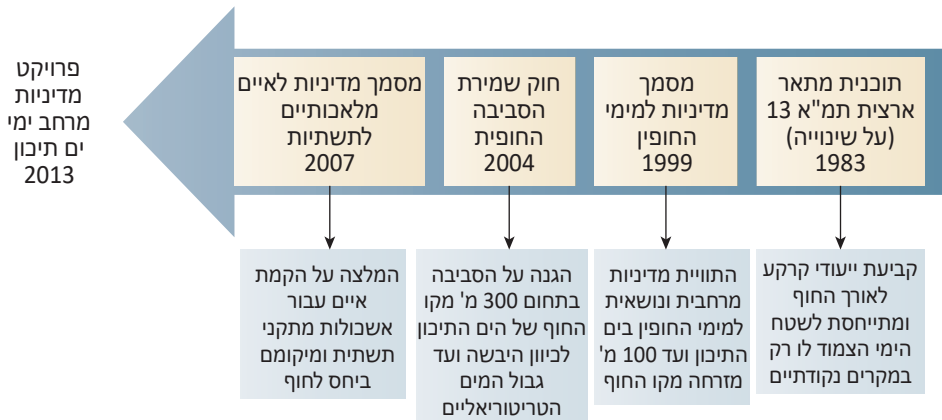
בתמצית – אסטרטגיה ימית היא ההכוונה הכוללת של כל מרכיבי הכוח הלאומי כדי להשיג את המטרות המדינתיות בים. באסטרטגיות הימיות שמתפתחות בעשור האחרון המרכיב הצבאי-מלחמתי עדיין חשוב ורחב (גם אם נמצא במגמת ירידה). המגמה היא לשלב מרכיבים נוספים כדי לטפל בביטחון הימי הכולל היבטים בתחומי הביטחון האישי, הכלכלה הכחולה והחוסן האנושי של האוכלוסייה. בהבנת האסטרטגיה הימית הבסיסית

⁷ UNESCO, "Marine Spatial Planning – A step by step management", 24 August, 2009

במושגים הכלליים אין אמירות מוחלטות (כפי שגרס בשעתו מהן), אלא תאוריה המתפתחת בלא הרף ומתאימה עצמה למציאות המשתנה.⁸

איור 37: מתודולוגיה ותהליך לבניית אסטרטגיה ימית רבתי⁹

איור 38: אבני דרך בקביעת המדיניות בנושא תכנון המרחב הימי בישראל¹⁰

⁸ Hattendorf, 2013, p. 7.

⁹ גור לביא, 2017, עמ' 57.

¹⁰ מדינת ישראל, מנהל התכנון, "הסדרת מדיניות במרחב הימי – רקע", מסמך מדיניות לניהול הים התיכון.

בהמשך יידונו שני מונחים חשובים בתחום האסטרטגיה הימית שלעיתים יש חוסר בהירות בנוגע להבדל ביניהם: עליונות ימית ושליטה ימית.

עליונות ימית (Command of the Sea) ושליטה ימית (Sea Control)

עליונות ימית היא מושג צבאי-ימי המתייחס לעוצמת צי מלחמתי מסוים, ולאזור ימי מסוים שבו הצי הזה שולט. צי מלחמתי מצליח להשיג עליונות ימית כאשר הוא חזק דיו עד כי יריביו אינם יכולים לתקוף אותו באופן ישיר. כאשר מדינה (או ברית של מדינות) משיגה עליונות ימית, היא יכולה להבטיח שהן הצי המלחמתי שלה והן צי הסוחר יהיו חופשיים להפליג באזור שבו הושגה העליונות, בשעה שיריביה יאלצו להישאר בנמל, או להתחמק מהתמודדות עם הצי בעל העליונות. הבלבול בשימוש במונח "עליונות ימית" לצד "שליטה ימית" מאפיין גם גורמים העוסקים בנושא, והוא מחייב הבהרה והבחנה ביניהם.¹¹

טיל מצוין ש"עליונות ימית" מבטאת את יכולתה של מדינה מסוימת להשתמש בנתיבי הים בצורה מקיפה יותר מאשר כל מדינה אחרת, ובלשון אחרת – היכולת להשתמש בים לצורכי אותה מדינה ולמנוע מהמדינות האחרות את השימוש בים ובנתיביו לצורכיהן.¹²

כפי שגרסו קורבט וקאסטה, המושג שליטה ימית משמעותו השגת הזכות לנצל את האזור הימי המסוים לפרק זמן מסוים והבטחת שליטה בים יכולה להיות אזורית או גלובלית בעת שלום כמו גם בעת מלחמה. אפשר להשיג יכולת זאת על-ידי השמדת הצי המלחמתי של האויב, או על-ידי איום לעשות זאת. לעיתים די בהפגנת עליונות ימית, לאמור, קיום נוכחות מתמדת של אוניות מלחמה באזורים ובנתיבי ים מסוימים, או הטלת הסגר מן הים כדי להרתיע את האויב מלהוציא את אוניותיו מן הנמלים או להתייצב לקרב. אפשר להשיג שליטה בשטחי ים מצומצמים יותר כמו הים התיכון גם באמצעות טילים ארוכי טווח. עם זאת, השליטה בים לעולם אינה מוחלטת משום שלא ניתן לכבושו כדרך שכובשים שטח ביבשה, ואין זה מן הנמנע שהצד החלש יצליח מדי פעם לפגוע בספנות המסחרית של האויב, או להפעיל מקצת מאוניותיו למרות שליטת יריבו בים.

בתקופת המלחמה הקרה התפתחה החשיבה שההתפתחויות האחרונות בתחומי טכנולוגיית החלל יקשו על השגת עליונות במרחב הימי. לדוגמה, חלק גדול ממשימות בניית התמונה הימית, הפיקוח וההשגחה יכולים להיעשות על-ידי לוויינים ומטוסי סיוור, ולא נדרשת נוכחות ימית. גם העתקת אזורי הסכסוך הימיים (Contested Area) לאזורים שבקרבת החוף הובילה למסקנה שקשה להשיג עליונות ימית במונחים שאליהם התכוון מהן

¹¹ כך לדוגמה הוציא משרד הביטחון לאחר ניסוי שנערך במערכת נשק ימית הודעה כי "מערכת הטיילים החדשה בעלת יכולות תקיפה מדויקות יותר מסוגלת להגיע לטווחים רחוקים יותר, בעלת גמישות תקיפה משופרת ובעלת יכולת התמודדות טובה יותר נגד איומים מתקדמים. זרוע הים ומפא"ת קיימו סדרת ניסויים מתוכננת מראש על-מנת לבחון את כשירותה של המערכת החדשה, שתשמור על עליונות זרוע הים". הרי ברור שלחיל הים הישראלי אין עליונות על הצי הרוסי במזרח הים התיכון וגם לא על הצי הטורקי המתגבר אותו בתקופה האחרונה. אודי עציון, "חיל הים מאשר לראשונה: קנינו טיל תקיפה חדש מהתעשייה האווירית", **גלובס**, 25 בספטמבר, 2020.

¹² Till, 1984; Freedman, 2013, p. 14

במשנתו. לפיכך הלך והצטמצם השימוש במונח "עליונות ימית", ואת מקומו תפס המונח "שליטה ימית", וגם הוא עם סייגים לא מעטים. אדמירל סטנספילד טרנר (Stansfield Turner) שהיה מפקד כוחות נאט"ו בתקופת הנשיא קרטור אמר:

השינוי הזה בטרמינולוגיה עשוי להיראות קטן, אך זה ניסיון מכוון להכיר במגבלה של עליונות מלאה על האוקיינוס, מצב שהתעצב ונגרם עקב פיתוח הצוללות והמטוסים. המונח החדש "שליטה ימית" מבטא שליטה באזורים מוגבלים מבחינת השטח לתקופת זמן מוגבלת [...] אין זה כבר מתקבל על הדעת לשלוט על הים במובן הרחב של המילה, או לשלול אותו לחלוטין מהאויב.¹³

אם כך נוכל להגדיר מצב שבו צי השיג שליטה ימית, במקרה שלכוחות הימיים יש יכולת לבצע קשת רחבה של מבצעים ברמת סיכון סבירה ביחס לאיום וביחס ליעדים המבצעיים שנקבעו לו. השליטה בים יכולה להיות ממשית (Actual Sea Control) לאחר השגת ניצחון בקרב ימי והשגת שליטה בזירה נתונה, או כוח בעל עליונות ימית מובחנת (Assumed) המוכן להתמודד במערכה ימית, כאשר התנאים יידרשו לכך. זוהי אבחנה בין שליטה בפועל לעומת שליטה בכוח. בהתאם לכך מגדיר ההיסטוריון הימי הבריטי אריק גרוב (Eric Grove) את המונח "שליטה בים": "התנאים שבהם לגורם מדינתי אחד יש חופש פעולה להשתמש בים למטרות שלו באזור מסוים ולתקופת זמן מוגבלת כרצונו". מכיוון שהמושג "שליטה ימית" נהיה עם השנים יחסי, הורחבה הגדרה זו לחמש קטגוריות עיקריות:¹⁴

1. שליטה מוחלטת לכוחותינו (Absolute control).
  2. שליטה בפועל לכוחותינו (Working control).
  3. שליטה שנויה במחלוקת (Control in dispute) או (Disputing Sea Control).¹⁵
  4. שליטה בפועל של האויב (Enemy working control).
  5. שליטה מוחלטת לאויב (Enemy absolute control).
- טיל מציע לקבוע ארבע תכליות לשליטה בים:¹⁶
1. להבטיח את האספקה לתעשייה.
  2. לחזק או לתספק מחדש את הכוחות הפועלים מעבר לים.
  3. לתספק את כוחות בעלות-הברית מעבר לים.
  4. להבטיח את פעולתם של כוחות ימיים הפועלים במשימה של הקרנת עוצמה בחוף.
- המושג "אבטחת נתיבי שיט" (Secure the Sea Lines of Communication – SLOC) מתאר את אבטחת נתיבי הים העיקריים בין נמלים המשמשים לסחר, ללוגיסטיקה ולתנועת

¹³ Till, 2018, p. 151

¹⁴ Eric Grove, "Principles on maritime strategy" in Eric Grove and Peter Hore (eds.), *Dimensions of sea power*, Hull: The University of Hull Press, 1998, p. 27

¹⁵ להרחבה ראו: Vego, 2019, Ch. 4, "Disputing Sea Control," pp. 104–123

¹⁶ Till, 2018, p. 151

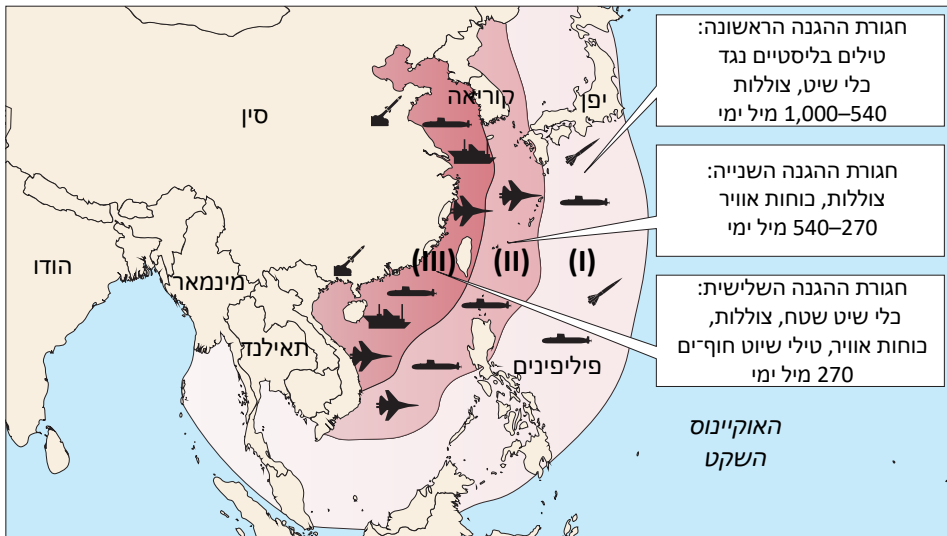
כוחות צבאיים ימיים. נתיבי השיט הארוכים יכולים לעבור בים הפתוח, לאורך החופים, דרך מְצָרִים, מבואות נמלים, תעלות לסוגיהן (Canals and Channels) ומפרצים. הם נתונים לאיומים שונים ומגוונים בתקופת שלום כמו גם במלחמה, וחשוב למדינה שנתיבים אלה יישארו פתוחים ומוגנים מכלל האיומים האפשריים. בתקופת שלום האיומים יכולים להגיע מפירטים, מטרור ימי ומקבוצות שלוחות מדינה (Proxies Groups), בשעה שבעת משבר או מלחמה האיומים יכולים להיגרם מצי מלחמה.¹⁷ במצב כזה מפעילה המדינה את הצי המלחמתי שלה כדי לאבטח את נתיבי השיט.

אם צי מעוניין למנוע מצי או ציים אחרים פעולה ושימוש באזור ימי מסוים, הוא מפעיל אסטרטגיה המכונה "שלילת גישה לשטח או אזור" (A2/AD). היעד של אסטרטגיה מן הסוג הזה הוא למנוע מהיריב להביא את כוחותיו לאזור התמודדות (Contested Zones) מסוים, ובתוך כך שימוש באסטרטגיה ובמערכות נשק המצויות בידי של הגורם הנוקט אסטרטגיה זאת. השיטות למנוע מצי שליטה באזור ימי מסוים ולאתגר את השליטה הזאת (Disputing Sea Control) הן רבות ומגוונות: הימנעות מהגעה לקרב הכרעה מול הצי השני; כניסה לקרב הכרעה מולו; החלשת כוחות האויב והתשתו במשך זמן; תקיפת פתע של חופי האויב או התשתיות הימיות שלו; הגנה על נקודות משנק חשובות, או תפיסתן.¹⁸ לדוגמה, הסגר שהטיל הצי המצרי במלחמת יום הכיפורים בדרום הים האדום על השיט לנמל אילת (שהצליח), או פריסת המשחתת המצרית למלטה בחורף 1974 כדי לאיים על השיט לישראל (שלא הצליחה), היו שימוש באחת משיטות הפעולה של אתגור השליטה הימית של חיל הים הישראלי.

מקצת מן הפרשנים רואים את פריסתו החדשה של הצי הרוסי במזרח הים התיכון (החל ב־2008) כחלק מאסטרטגיה כזו, שבעת הצורך תאתגר את השליטה הימית של הצי השישי במזרח הים התיכון. איור 39 מציג את מרכיבי המערך הסיני שנועד למנוע מציים אחרים, ובמיוחד מהצי האמריקני, גישה לאזור ים סין הדרומי. המערך מורכב מ"חגורות מניעה" המשתרעות עד לטווח 54 מיל מהחוף הסיני, ומורכבות מכלי שיט, מצוללות, מכלי טיס ומטילי חוף-ים. שלילת גישה ליריב לחלק מסוים של המרחב היבשתי, האווירי או הימי חדרה לתודעה הצבאית בסוף שנות ה־90 של המאה ה־20 ותחילת שנות ה־2000 כמונח המבטא את האיום המודרני שעומו מתמודדת ארצות־הברית בנשק מדויק, אשר עלול להיות מופעל על כוחותיה מן החוף או מן הים. כתגובה לתרחיש כזה אחת מעשר היכולות שהכוחות המשולבים האמריקניים נדרשו לפתח לפי מסמך ההנחיה האסטרטגית להגנה (Defense Strategic Guidance) היא היכולת להקרין עוצמה (Project Power) בצל האיום של אסטרטגיית שלילת גישה, או הכחשת שטח (A2/AD) מצד יריבים שונים

¹⁷ ההגדרה של "מלחמת שלוחים" (Proxies War) לפי מילון קיימברידג' בתרגום לעברית היא "מלחמה בין מדינה ובין קבוצות או מדינות קטנות יותר המייצגות כל אחת את האינטרסים של מעצמות גדולות אחרות, ועשויות לקבל מהן עזרה ותמיכה." *Cambridge Dictionary*, s.v. "Proxy war".

¹⁸ Vego, 2019, p. 118.

איור 39: מערך הכוחות והאמצעים של הצי הסיני למומש האסטרטגיה של שלילת גישה או אזור בים סין הדרומי

ובהם גם סין.¹⁹ בהיבט הזה אתגור השליטה הימית של צי ארצות־הברית הוא מוגבל, מטבע הדברים על־ידי חגורות ההגנה שהצי הסיני בשילוב עם כוחות יבשתיים ואוויריים הצליחו לבנות.²⁰

על רקע השימוש ההולך וגובר במונח "שלילת גישה לשטח או אזור", וטשטוש ההבחנה בינו ובין שיטות אחרות של שליטה או מניעת שליטה ימית, הורה ב־2016 מפקד חיל הים האמריקני, אדמירל ג'ון ריצ'רדסון (John Richardson), להפסיק את השימוש במונח הזה בצי ארצות־הברית:

כדי להבטיח בהירות בחשיבה ובדיוק שלנו [...] לא נשתמש יותר במונח A2/AD כמונח (Acronym) העומד בפני עצמו, ויכול להשתמע כדברים שונים לאנשים שונים [...] עלינו להיות טובים יותר מזה. [זאת ועוד] מכיוון שתרחישים שונים מצביעים אתגרים ייחודיים, שימוש במידה אחת (One Size) המתאימה לכל מצב כדי לתאר את המשמיה והאתגר הנלווה לה, יוצר בלבול ואי־בהירות [...] במקום זאת נדבר בפרטי פרטים על האסטרטגיות והיכולות שלנו ביחס לאלה של היריבים הפוטנציאליים שלנו, בהקשר הספציפי של גאוגרפיה, מושגים וטכנולוגיות.²¹

¹⁹ US, The Secretary of Defense, Sustaining U.S. global leadership: Priorities for 21st Century Defense, January 5, 2012.

²⁰ .Vego, 2019, pp. 266–267

²¹ Sam LaGrone, "CNO Richardson: Navy Shelving A2/AD Acronym", USNI News, October 3, 2016.

אין ספק שחוסר בהירות במחשבה וניסוח של אסטרטגיות הוא נושא חשוב, ובמיוחד בציים גדולים כמו צי ארצות-הברית המופקד על מימוש חלק מאסטרטגיות אלה. כיום נוטים הציים להצדיק את המאמץ הכרוך בבניית הכוח הימי להשגת שליטה ימית, ולהדגיש את מרכיב ההרתעה שיש לשליטה כזאת על יריבים אפשריים, לרבות היכולת אף למנוע את פריצתה של מלחמה. יש שלוש אסטרטגיות שהשימוש בהן מאפשר להשיג שליטה ימית:²²

1. קרב הכרעה פיזי בין שני כוחות ימיים שבו הכוחות הימיים העיקריים של האויב מושמדים פיזית.
2. שימוש באסטרטגיית "צי בפועל".
3. הטלת סגר ימי שבאמצעותו הצי החזק מבקש לנטרל יריב ימי המסרב להילחם, או לכפות עליו כניסה לקרב.

למרות שהמונח "שליטה ימית" מצא אחיזה רבה יותר באסטרטגיה הימית בעשורים האחרונים, אי אפשר שלא לדון במונח המקורי של "עליונות ימית" שהנחה את רעיונותיהם של ההוגים הקלסיים בנוגע לאסטרטגיה הימית.

ניתוח אירוע – עליונות ימית ושליטה ימית במלחמת יום הכיפורים

עד מלחמת יום הכיפורים (1973) ראתה ישראל בזירות היבשתית והאווירית את זירות הלחימה וההכרעה העיקריות, ובהתאם לכך הקצתה את מרבית המשאבים לזרועות היבשה והאוויר. לפיכך, המשאבים שהוקצו לחיל הים למלא את משימותיו היו מצומצמים יחסית, וגם לאחר מלחמת ששת הימים (1967) כאשר אורך הגבולות הימיים של ישראל גדל פי שלושה, עדיין זכה חיל הים ללא יותר מ-6% מסך הוצאות הביטחון. הגנת חופי המדינה, שהייתה משימתו העיקרית של חיל הים ואשר במלחמת סיני (1956) נתמכה על-ידי הצי הצרפתי, הסתמכה על סיוע של חיל האוויר.

אבטחת נתיבי השיט הישראלי לא הייתה בראש משימותיו של החיל משום שההנחה של קובעי המדיניות הייתה שהמלחמות אם תתרחשנה, יהיו בעלות משך קצר (דבר שעמד בבסיס תפיסת הביטחון של בן-גוריון, וזכה לאישוש במלחמות סיני וששת הימים). כך גם נבנתה תפיסת ההפעלה של החיל שאמורה הייתה להפסיק את תנועת השיט אל נמלי ישראל ומהם בשעת חירום, עד להשגת הכרעה והגעה להפסקת אש. במובן הזה, מלחמת יום הכיפורים הייתה שונה במאפייניה. חיל הים השכיל עד אותה מלחמה לגבש את תורת הקרב של ספינות הטילים החדשות, ולתרגל אותה בדקדקנות, הן במתקן האימונים הטקטי שהקים לצורך כך בבסיס ההדרכה שלו, והן בתרגילים בים.²³

²² Till, 2018, pp. 157, 188–190

²³ אריה רוני מגדיר במונוגרפיה שפרסם את המושג תורת לחימה: "התורה הקובעת את עקרונות הניהול וההפעלה של יחידה, תוך כדי שימוש מושכל בנשקם וציודם על-ידי פעולה או הימנעות מפעולה. כל זאת כדי להקנות לכוח יתרון על האויב במסגרת הקרב". רוני, 2020, "מלורד נלסון ועד הדר קמחי עיונים בתורת הקרב" עמ' 136.

מלחמת יום הכיפורים פרצה ב־6 באוקטובר 1973 בהתקפת קואליציה של צבאות מדינות ערביות נגד ישראל, בהובלת סוריה ומצרים. עם תחילתה הודיעו המצרים שהים התיכון והים האדום הם אזור מלחמה, והכריזו שכל מזרח הים התיכון – מחופי טורקיה ועד טוברוק שבליוב – הוא אזור סגור לשיט, וכל כלי שיט שייכנס לאזור הזה מסתכן בפגיעה. במטרה לממש את ההכרזה על חסימת נתיבי השיט לישראל, פרס הצי המצרי כמה צוללות מול חופי ישראל ובמרכז הים התיכון, והציב משחתות מדגם 'סקורי' בנמל בלוב כדי לשלוט על נתיבי השיט במרכז הים התיכון. עוד באותו הלילה עצרו הסורים את אוניית הנוסעים היוונית "רומנטיקה", שהסיעה 200 צליינים אמריקנים, והובילו אותה לנמל טרטוס שבסוריה. בשונה ממלחמות סיני וששת הימים, שבהן הלחימה היבשתית והאווירית הייתה קצרה, התארכה מלחמת יום הכיפורים, גרמה לשחיקה גבוהה בחזית המצרית והסורית ונוצר צורך חיוני בדלק ובאמצעי לחימה שונים. אוניות טענו מטוסי קרב ורכב קרבי משוריין בנמלים שונים באירופה ובאמריקה,²⁴ בפיקוח ביטחוני בנמלי היציאה. היו מקרים שצוותים זרים ששירתו על סיפון של אוניות ישראליות לא הסכימו להפליג באזור שהוכרז כאזור לחימה, למשל כל הצוות הזר שעל האונייה 'מיכל אנטרפרייז' של חברת 'גדות' נטש בנמל נאפולי. המכלית נשאה מטען חיוני של דלק סילוני ושמיני סיכה מהקריביים לישראל, ורק בזכות עיקשותם של מעט אנשי הצוות הישראלי שנותרו על סיפונה היא הפליגה לחיפה.²⁵ המקרה הזה אמור לשמש תמרור אזהרה לכל הטוענים כיום, שבאמצעות פרמיות גבוהות לבעלי אוניות זרות אפשר יהיה לשכנעם להפליג לישראל במצבי מתיחות ביטחונית.

בזירת הלחימה הימית השיג חיל הים הישראלי ניצחונות מרשימים על ציי סוריה ומצרים, ולמעשה השיג שליטה ימית הן במזרח הים התיכון, והן במפרץ סואץ ובצפון הים האדום. במלחמת יום הכיפורים הופעלו ספינות הסער של חיל הים לפי התורה המתורגלת, ולמעשה, קרב לטקיה (Latakia) בליל 7/6 באוקטובר היה קרב הסטו"לים הראשון בהיסטוריה.²⁶ במלחמה טובעו 12 ספינות טילים סוריות ומצריות, ואילו חיל הים לא ספג אבדות בכלי השיט. כמו כן סוכלה תקיפה מצרית בדרום סיני, ולקראת סיום המלחמה נערכו הכנות למבצע נחיתה במפרץ סואץ של כוחות משוריינים בסדר גודל של אוגדה.²⁷

²⁴ Simcha Dinitz, "The Yom Kippur War: Diplomacy of War and Peace", In Prasanna Kumaraswamy (ed.), *Revisiting the Yom Kippur war*, London: Frank Cass, 2000, pp. 104–126.

²⁵ הרחבה על הרכבת הימית לישראל, ראו מאמרו של סא"ל במיל. איתן לביא, **הרכבת הימית בתקופת מלחמת יום הכיפורים, משמר המורשת הימית**, 17 בינואר 2018.

²⁶ אריה רוני, "קרב לאט'קיה 1973 – קרב הטילים הראשון בלחימה הימית המודרנית", בתוך: אריה שמואלביץ' (עורך), זירת קרב – קרבות הכרעה בארץ ישראל, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2007, 322–315.

²⁷ הרחבה על קרבות הזירה במלחמת יום הכיפורים שהביאו לשיתוק הצי המצרי במפרץ סואץ, וגם השמדה ולקחת שלל של עשרים ושמונה כלי שיט מצריים אפשר למצוא בספרו של זאב אלמוג, **עטלפים בים האדום – פעולות מיוחדות של הקומנדו הימי במלחמות ההתשה ויום הכיפורים**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור ו"מכון גלילי לחקר כוח המגן", 2007. בתקופה זו שימש אלמוג כמפקד זירת ים סוף.

היזומה ושיטת הלחימה המנצלת את תנאי הזירה נטרלו את הכוח הימי המצרי במפרץ סואץ למרות שהכוח הישראלי נלחם שם ללא ספינות טילים ובעזרת כמות מוגבלת של כלי שיט מסדר גודל של "דבור" ויחידות קומנדו, והיה תחת תקיפות מצריות אינטנסיביות. כך גם נכשל הניסיון המצרי לחצות את המפרץ ולכבוש את דרום סיני. בידי ישראל נותרו כל שדות הנפט שהיו ברשותה לפני המלחמה, והנפט המשיך לזרום דרך מְצָרֵי מפרץ סואץ וטיראן לאילת. חיל הים היה יכול להשלים ולהדק את המצור על הארמיה השלישית המצרית באגפה הימי שמדרום, והמצרים פינו את כוחותיהם הימיים מן המעגן בע'רדקה, מול פתחו הדרומי של מפרץ סואץ. כך נוצר חופש פעולה לאוניות הישראליות להיכנס למפרץ ולצאת ממנו.²⁸

השגת העליונות הימית של חיל הים הישראלי במזרח הים התיכון לא נוצלה להטלת סגר ימי על נמלי האויב, והסורים והמצרים המשיכו לקבל סיוע צבאי מברית־המועצות במהלך המלחמה.²⁹ עם זאת, השליטה הישראלית בנתיבי השיט אִפְשָׁרָה את המשך האספקה הצבאית וסחר חוץ בים לישראל וממנה, ונמנע מהצי המצרי בים האדום להשפיע על זירות הלחימה ביבשה.³⁰ הטענה שחיל הים הצליח לרתק כוחות יבשה סוריים לחוף הים התיכון, ובכך מנע את העברתם לתגבור כוחות ברמת הגולן, מבוססת על תגובתו של הרמטכ"ל רא"ל אלעזר (דדו) לדיווח מח"י אלוף בנימין (ביני) תלם על תקיפת בתי הזיקוק בבניאס, ומטרות בחוף הסורי בליל 11/10 באוקטובר. דדו הביע התפעלות מחיל הים ואמר: "חיל הים תורם להכרעה, משחרר לי מטוסים מחוות הבניאס ומחוות לטקיה".³¹ בפועל לא הייתה לאורך החוף הסורי יותר מחטיבת חי"ר אחת, והסִבְכָּה שתרומתו של החיל למערכה ברמת הגולן הייתה בכך שריתק כוחות סוריים לאזור החוף – אין לה תימוכין. בסכמו את הישגי חיל הים במלחמת יום הכיפורים אמר מפקד החיל:

חיל הים טען במשך שנים רבות שהמשימה המרכזית שלו קשורה לחופש השיט, אולם הדבר הזה לא היה מקובל עד למלחמת יום הכיפורים על המערכת הביטחונית במדינה. זאת מתוך הנחת היסוד שקבעה כי המלחמה תהיה קצרה, משכה יהיה ימים ספורים, ובמשך הימים הספורים האלה אפשר יהיה להפסיק את השיט ולהסתדר עם המלאי הקיים.³²

בתום המלחמה הפיק חיל הים הישראלי לקחים מחוסר יכולתו להטיל סגר מוחלט על נמלי סוריה ומצרים, ופיתח את היכולות והתפיסה המבצעית בתחום לוחמת המיקוש

²⁸ זאב אלמוג, "הזירה הימית של ישראל – הערכה ולקחים", **מערכות**, גיליון 299 (אוגוסט 1985), עמ' 13.

²⁹ מתוך 65 אלף טונות של ציוד צבאי שהגיעו למצרים וסוריה במהלך המלחמה מברית־המועצות, 50 אלף טונות שונעו בדרך הים.

³⁰ הרחבה על מלחמת יום הכיפורים אפשר למצוא בספרו של אמוץ שורק, **תלם בים. סיפורו של אלוף ביני תלם**, אחווה, 2009.

³¹ שמעון גולן, **מלחמה ביום הכיפורים, קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים**, משרד הביטחון, מודן, 2013, עמ' 693.

³² אילי סוחוליצקי, "תרומת העוצמה הימית לביטחון ישראל", **מערכות**, גיליון 424 (2009).

ההתקפי (Offensive Mine Warfare), המתאימות לחימה באזורים שבהם קיימת אי-ודאות לגבי שליטתו הימית של חיל הים הישראלי.

ישראל נזקקה לנפט אשר יובא אז מאיראן, וחלק ממנו יוצא לאירופה באמצעות קו צינור אילת-אשקלון ששימש תחליף לתעלת סואץ אשר נחסמה מאז מלחמת ששת הימים. הנפט האיראני הועבר לישראל במכליות שהקיפו את חצי האי ערב, נכנסו לים סוף והגיעו לנמל אילת. במהלך מלחמת יום הכיפורים הכריזה מצרים על חסימת מצר באב אל-מנדב בפני אוניות ישראליות, וכדי לקיים סגר זה הציב חיל הים המצרי כלי שיט מלחמתיים בבסיסים קדמיים בתימן ובסודאן.³³ בבוקר 7 באוקטובר 1973, לאחר מעבר במצר באב אל-מנדב, ובסמוך לנמל ג'דה שבערב-הסעודית, נורו מאחת הצוללות המצריות מדגם R שני מטחים של שלושה טורפדו שכוונו למכלית 'סמסון' ששטה לכיוון אילת (ראו: איור 40). המטח הראשון חלף בקדמת החרטום והשני, תריסר דקות אחר כך, חלף מאחורי ירכתיה. המכלית לא נפגעה, המשיכה בדרכה והגיעה בשלום לנמל אילת. הטורפדו אומנם החטיאו, אך בעקבות התקיפה הופסקה תנועתן של מכליות הדלק לנמל הדלק באילת וממנו.³⁴ כך התבטא אלוף תלם בעניין:

מערך הספקת הדלק מאיראן לישראל על סף קריסה. הצי המצרי היה מודע לחולשת חיל הים הישראלי בים האדום כיוון שלא היו לו בזירה הזאת סטי"לים, שולות מוקשים ואוניות נגד צוללות. נוסף על כך המבנה הגאוגרפי של הים האדום מתאים להטלת סגר ימי. היה ברור למצרים שישאל תלויה בנפט מהמפרץ הפרסי (ובמיוחד לזה שהגיע מאיראן), ואשר הספקתו לישראל הייתה באמצעות מכליות שנדרשו לעבור במצר באב אל-מנדב. גם את הנפט שהגיע משדות הנפט שבשטח ישראל במפרץ סואץ נדרש היה לשנע דרך מצרי יובל בדרך לאילת, וחסימת המצר, שנעשתה באמצעות מיקוש ימי, פגעה בהספקתו הסדירה עד שחיל הים מצא דרך לפנות נתיב נקי ממיקוש באזור מצרי יובל.³⁵

הצי המצרי התכוון למנוע מעבר שיט ישראלי הרחק ממזרח הים התיכון, שם השיג חיל הים הישראלי לאחר כמה ימי לחימה עליונות ימית. הצי המצרי הציב משחתות במצר מלטה. המצרים העריכו שמתן פומבי לפריסת המשחתות ירתיע את חברות הספנות, וכך תצמצם מאוד תנועת האוניות לישראל – ובכללן המכליות – בלי שהמשחתות המצריות יצטרכו לירות אפילו ירייה אחת. אלוף תלם כתב "ישראל הופתעה מכך שמצרים הפעילה את הצי המצרי בטווחים של עד 2,000 קילומטרים מנמלי הבית שלו [...] היו אלה טווחים שבהם לא יכול היה חיל הים של ישראל לפעול ב-1973".³⁶ בים האדום הצליחו המצרים לנקוט אסטרטגיה של שלילת גישה לשטח או לאזור (A2/AD): לשתק את תנועת המכליות

³³ Rear Admiral Ashraf M. Refaat, "How the Egyptian navy fought the october war", US Naval Institute, *Proceedings*, Vol. 121/3/1,105, March 1995

³⁴ זאב תירוש, "התגוננות המיכלית 'סמסון' מטורפדו מצרי", ניר מאור, כוכבי אזור וואלי רהב (מראיינים), אתר משמר המורשת הימית, 2013.

³⁵ שם.

³⁶ סוחוליצקי, 2009, עמ' 9.

איור 40: המכלית 'סמסון'. באדיבות: רב חובל אריה לוי

הישראליות אל נמל אילת באמצעות פריסה של כלי שיט מצריים לאזור באב אל-מנדב – אזור שהיה מחוץ לטווח השליטה הימית של חיל הים הישראלי באותה תקופה.³⁷

ראוי לציין שדווקא בעניין הצורך של חיל הים להצטייד בכלי שיט שיוכלו לפעול בדרום הים האדום לא היו חילוקי דעות בין חיל הים לדרג המדיני בדבר חשיבות אבטחת השיט הימי בים האדום (National Interest), ובמיוחד לאחר תקיפת המכלית הישראלית "קוראל סי" ב-1971. הוקצו לכך משאבים (על-פי המודל של ג'פרי טיל), ובנייתן של שש ספינות מדגם סער 4 במספנות ישראל שבחיפה התחילה כדי לענות על צורך זה. הבעיה הייתה התזמון: שתי הספינות הראשונות בסדרה (אח"י 'רשף' ו'קשת') תוכננו באביב 1974 להקיף את אפריקה ולהגיע לזירת ים סוף. בפועל השתתפו שתי ספינות אלה בקרבות הימיים בזירת הים התיכון במלחמת יום הכיפורים. כתוצאה מכך חיל הים המצרי באמצעות שתי משחתות מיושנות ושתי צוללות שפעלו בדרום הים האדום הצליח להשיג שליטה ימית באזור, להטיל סגר ימי באזור על תנועת כלי שיט, ולחיל הים הישראלי לא הייתה תגובה של אבטחת שיט חיוני לישראל בים האדום. או כדברי אלוף במיל' זאב אלמוג ששימש באותה עת כמפקד זירת ים סוף: "בפועל נוצר, כביכול, מצב מאוזן מבחינה מדינית: בעוד כל חוף סיני משמש וגם ישמש לאחר מכן במשא ומתן עם המצרים קלף מיקוח בידי ישראל, הינה בידי המצרים נותר קלף השליטה על השיט לאוקיינוס ההודי".³⁸ המצרים טענו שברמה האסטרטגית השיג חיל הים שלו הישג חשוב בדרום הים האדום, וכך תיאר זאת:

³⁷ מוחמד שאכר, "המצור על באב אל-מנדב", מערכות, גיליון 332 (1993), עמ' 68–70.

³⁸ זאב אלמוג, 1985, עמ' 14; לעומת זאת הפרשן הצבאי אלוף (מיל') חיים הרצוג ממעיט בערך הסגר המצרי ומציין: "The Egyptian Red Sea blockade had little impact on Israel's ability to conduct its operations throughout the war as Mediterranean access was far more important to the Israelis". Herzog, Chaim, *The Arab-Israeli Wars: War and Peace in the Middle East from the War of Independence through Lebanon*, New York: Vintage, 1984, pp. 311–314.

כדי להמחיש את חשיבות הסרת המצור מעל ישראל, קיסינג'ר הבהיר בפגישה עם הנשיא סאדאט בקהיר ב־2 בנובמבר 1973 את שתי הדרישות העיקריות של ישראל, שהיו התנאים של ראש ממשלת ישראל להפסקת הלחימה, לנסיגה וליצירת תנאים לשלום: החלפת שבויים והפסקת המצור על באב אל־מנדב.³⁹

ואכן, ישראל הסכימה בשיחות הקילומטר ה־101 בין היתר להסיר את המצור מעל הארמיה השלישית המצרית, בתמורה להסרת הסגר המצרי בדרום הים האדום. יש הטוענים שבידי ישראל היו אמצעים צבאיים להפסיק את הסגר הזה.

ביום התיכון המצב היה שונה: בעקבות ההצלחה בקרבות הימיים מול הצי המצרי והסורי בימי הלחימה הראשונים, השיג חיל הים שליטה ימית (ולא עליונות ימית כפי שחלק נוטים לחשוב) בכל מזרח הים התיכון. למרות ההישגים הטקטיים לא יושמו הניצחונות בקרבות הימיים להישגים אסטרטגיים; בשל התמיכה הסובייטית במצרים ובסוריה, ישראל לא הכריזה מצור ימי על מצרים או סוריה; ולמעשה בכל משך המלחמה לא פעל חיל הים נגד אוניות סוחר, ואף לא חסם את נמלי סוריה ומצרים לכניסת אוניות נושאות אמצעי לחימה כדי להימנע מעימות עם הסובייטים.⁴⁰ המצור הימי שניסו המצרים להטיל על ישראל בים התיכון בהכרזה על שטחים סגורים לתנועת כלי שיט, לא מומש. בסיכומו של דבר המשימה לאבטחת השיט בים התיכון, שהצורך בה עלה רק במהלך המלחמה, הצליחה.

בתום שלושת הימים הראשונים של הלחימה הסתכמו אבדות צה"ל בצידוד ב־49 מטוסי קרב וכ־500 טנקים, וכן נעשה שימוש בתחמושת רבה ממחסני החירום. ארצות־הברית נענתה לבקשת ישראל לספק לה צידוד לחימה כפיצוי על האבדות האלה. במהלך ימי המלחמה התקיימו בבית הלבן ישיבות רבות לעדכון ולקבלת החלטות תחת ניהולו של מזכיר המדינה האמריקני הנרי קיסינג'ר ובהשתתפות קבועה של אנשי משרד החוץ, משרד ההגנה, סוכנות הביון המרכזית (CIA), נציגי המטות המשולבים ואנשי המועצה לביטחון לאומי.⁴¹ ב־13 באוקטובר, כאשר החלה לזרום לישראל האספקה באמצעות הרכבת האווירית, קיבל הצי השישי האמריקני הוראה לתמוך במבצע, ובעקבות כך נערכה קבוצת נושאות מטוסים ששייטה דרומית לכרתים לביצוע המשימה. בתגובה תגברה השייטת החמישית הסובייטית בים התיכון את כוחותיה ל־69 כלי שיט.⁴²

בישיבה שנערכה ב־16 באוקטובר נקבע שצידוד חיוני המיועד לישראל יועבר באופן מיידי ב"רכבת ימית" שתופעל במשך ששת השבועות הקרובים. ארצות־הברית הזרימה

³⁹ שאכר, 1993.

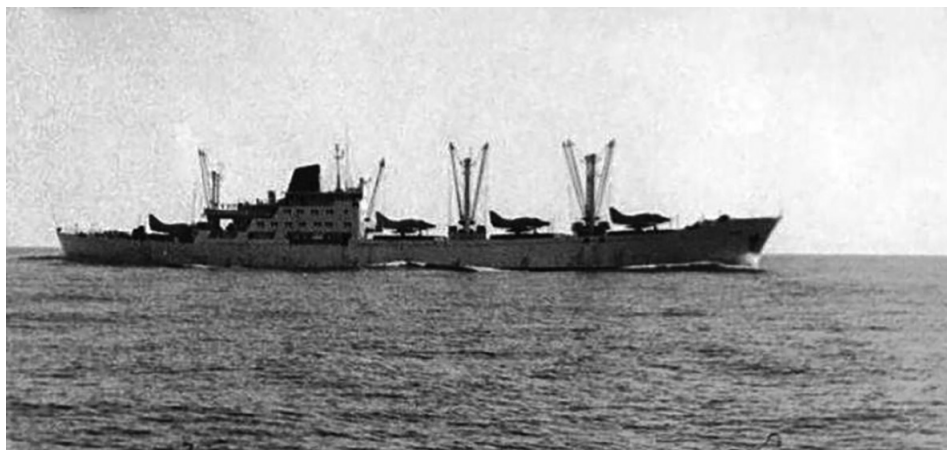
⁴⁰ מפקד חיל הים באותה תקופה אמר אף הוא בהרצאה שנשא בפני קציני חיל הים בבסיס חיפה ב־31 באוקטובר 1973 לסיכום שלב הלחימה: "סבורני שבליחות הראשונים היו לרוסים ולסורים בעיות בפריקת נשק בנמל לטקיה. לצערי לא יכולנו בתחום הזה לפעול רבות יותר. אין אנו בנויים להילחם ברוסים, ולכן מנענו מכך." **"קדמי מח" במלחמת יום הכיפורים**, עמ' 418. המסמך עצמו שוחרר על־ידי רע"ן ב"מ בחיל הים ב־3 באוקטובר 2018 ונמסר לי באדיבותו של אל"ם (מיל) שלמה גואטה.

⁴¹ US National archives, Nixon Presidential Materials, NSC Files, NSC Institutional Files (H-Files), Box H-117, WSAG Meetings minutes, Originals, 1973.

⁴² Zakheim, 2012, p. 12.

לישראל בדרך הים כ-95% מאמצעי הלחימה, ורק כ-5% בדרך האוויר במבצע שהוכתר בשם "ניקל גראס" (Operation Nickel Grass). מרבית סיוע החירום האמריקני הגיעה בדרך הים כחלק מ"רכבת ימית" שהופעלה על-ידי אוניות סוחר ישראליות, ואובטחה על-ידי חיל הים בכל מרחב האגן המזרחי של הים התיכון. היא פעלה במהירות וביעילות, ובסך הכול נפרקו 27 אלף טונות של מטען צבאי, וציוד חיוני הושט ארצה ונפרק בנמלי אשדוד וחיפה.⁴³ בין התאריכים 20–22 באוקטובר ערך קיסינג'ר מסע דילוגים בין מוסקווה, תל-אביב ולונדון. ב-22 בחודש פגש בהרצליה את ראשת הממשלה גולדה מאיר בהשתתפות של נציג המועצה לביטחון לאומי האמריקני ומנכ"ל משרד ראש הממשלה, מרדכי גזית. קיסינג'ר עדכן את ראשת הממשלה על כך ש-20 אוניות ועליהן 40 מטוסי סקייהוק ו-44 מטוסי פנטום נמצאות בשלבי טעינה, ויעשו את דרכן לישראל בקרוב. ב-14 בנובמבר 1973 העביר דובר הפנטגון ג'פרי פרידהיים (Jerry Friedheim) הודעה לעיתונות על כך שהרכבת האווירית תופסק, והאספקה לישראל תימשך רק בדרך הים (ראו: איור 41). הוויכוח הניטש עד היום בנושא חשיבות הרכבת הימית לעומת האווירית מתמקד בשני עניינים עיקריים: נפח הציוד ששונע, ובנוגע אליו אין ספק שהנפח ששונע בדרך הים היה מכריע. ביחס למועד והמשמעות הגאופוליטית של הסיוע אין חולק שהרכבת האווירית הגיעה בעיצומה של המלחמה, והותירה רושם עז בקשר להתייצבות ארצות-הברית לימינה של ישראל, ואילו הרכבת הימית התנהלה לאחר הפסקת האש (22–23 באוקטובר), אם כי יש לזכור שהפסקת האש שהושגה הייתה מול המצרים בלבד, ואף היא הייתה שברירית.

חיל הים אבטח את השיט לישראל באמצעות מבצעים שערך במזרח הים התיכון בשם "מבצעי לינול" (ראו: איור 42), שנמשכו עוד שבועות ארוכים לאחר הפסקת האש

איור 41: מלחמת יום הכיפורים – הובלת מטוסי קרב לחיל אוויר על-גבי אוניית סוחר ישראלית

John Scherer, "Soviet and American Behavior During the Yom Kippur War", *World Affairs*,⁴³ 141(1) (Summer 1978), p. 9.

איור 42: אבטחת השיט בים התיכון במלחמת יום הכיפורים ואחריה (מבצע 'לינול')

שהושגה עם מצרים ב־23 באוקטובר 1973. במהלך המלחמה ואחריה אבטח חיל הים את הפלגתן של 14 אוניות בים התיכון, ועליהן רכש צבאי בתשע גיחות של זוג או שלושה סטי"לים. במשימה הזאת השתתפו בסך הכול 12 סטי"לים. הגיחות נערכו בין התאריכים 21 באוקטובר ל־3 בדצמבר בחמישה סבבים במזרח הים התיכון, אך המקרים הקיצוניים שבהם כלי שיט מצריים פרסו עד האי מלטה – חייבו את חיל הים לפרוס סטי"לים עד האזור הזה.⁴⁴

מבחינה בין־לאומית הובילה ההתחייבות של ארצות־הברית לספק לישראל ציוד לחימה בהיקף כה גדול לכך, שמדינות ערב המייצאות נפט בתוך ארגון מדינות ייצוא נפט (Organization of the Petroleum Exporting Countries – OPEC) הפעילו את נשק הנפט והזהירו את ארצות־הברית. הן הכריזו על אמברגו נפט מלא על ארצות־הברית, והטילו הגבלות על מדינות אחרות. האירוע הזה והכישלון הזמני של המשא ומתן העיקרי על התמחור והייצור בין היצואנים לחברות הנפט הגדולות הביאו למשבר הנפט ב־1973. לסיכום ייאמר שבזירת הים התיכון הצליח חיל הים הישראלי כבר בימים הראשונים של מלחמת יום הכיפורים להשיג שליטה ימית במזרח הים התיכון, ובהמשך גם לאבטח את נתיבי השיט לישראל (SLOC) בצורה מרשימה.

בנוגע לחופש השיט במְצָרֵי טיראן: ישראל סיימה את אחיזתה בדרום האי סיני, ובמיוחד בבסיס שלמה (שארם א־שייח') שממנו שלטה על הכניסה למפרץ אילת דרך מְצָרֵי טיראן

לאחר חתימת הסכם השלום עם מצרים ב־1979. הסכם זה סיים את מצב הלוחמה והביא להכרה הדדית בין המדינות והוא כלל גם התייחסות לְמִצְרֵי טיראן בזו הלשון:

ב־1983 כאשר מצרים אשררה את אמנת הים של 1982 היא צירפה הצהרה הקובעת שההוראות בעניין מעבר בְּמִצְרֵי טיראן ומפרץ עקבה הכלולות בהסכם השלום עם ישראל תואמות את המסגרת של הנורמה הקבועה באמנה בנוגע למצרים. ישראל, שאינה חתומה על האמנה, הגיבה על הכרזה זו בהודעה למזכ"ל האו"ם והודיעה כי הסכם השלום וההכרזה המצרית מתיישבים עם אמנת הים.⁴⁵

חשיבות מְצֵרֵי טיראן לא ירדה מסדר היום גם בימינו. כבר ב־1982 בעת הנסיגה של ישראל מחצי האי סיני פנו הסעודים לְמִצְרֵים וטענו לבעלות על האיים טיראן וסנפיה. ב־1990 פרסם הנשיא המצרי חוסני מובארק צו נשיאותי המפרט את הקואורדינטות של הגבולות הימיים של מצרים בים התיכון ובים סוף, ואלה לא כללו את האיים טיראן וסנפיה. לדרישת ערב־הסעודית הופקד המסמך באו"ם. באפריל 2016, בעת ביקורו של מלך ערב־הסעודית במצרים, נחתם בין מצרים וערב הסעודית הסכם המסדיר את הגבול הימי בין שתי המדינות, והוא קובע שהאיים יועברו לידי הסעודים. מצרים עדכנה את ישראל על המהלך, וציינה כי בכוננת הסעודים לכבד את ההסכמים שבין ישראל למצרים, ולא לעשות באיים שימוש צבאי. עם זאת, העברת האיים טיראן וסנפיר לידי ערב־הסעודית יכולה לשנות וגם משנה את המצב. וכך כתב על כך החוקר בני שפנייר:

כניסתה של סעודיה לאיים מעוררת שאלות משמעותיות בהיבט משפט הים, לפחות בכל הנוגע לשטחה. סעודיה אינה מחויבת להסכם השלום כיוון שהיא איננה צד בו. ישראל אינה צד לאמנת 1982, ולפיכך סעודיה אינה רואה עצמה מחויבת להעניק לה זכויות מטעם אמנה זו. מעל הכול, סעודיה אינה מכירה במדינת ישראל ונמצאת עימה במצב של מלחמה. ייתכן מצב, לפחות בראי משפט הים, שבו עלולים הדברים להידרדר שוב למקרה שלסעודיה תיתכן האפשרות לשלול את זכות המעבר בְּמִצְרֵים הסמוכים לחופיה מכלי שיט ישראליים ומכלי שיט שעושים דרכם אל ישראל או ממנה. בהיעדר הסכם מפורש בין ישראל לסעודיה ייתכן שישראל חשופה שוב לסכנת חופש השיט בְּמִצְרֵים.⁴⁶

הלקח שנלמד ממלחמות סיני, ששת הימים ויום הכיפורים, היה שסגר ימי הוא כלי לחימה מוכר בדיני המלחמה, ונעשה בו שימוש רב בהיסטוריה וגם במקרה של ישראל. זהו כלי סלקטיבי, בדרך כלל, המאפשר איכפה ברמות שונות ובמשך זמן. כפי שמהן טען במאה ה־19, סגר ימי ומניעת סחר ימי הם הכלים המובהקים ביותר להשגת עליונות ימית. סגירת מְצֵרֵי טיראן לפני מלחמות סיני וששת הימים, כמו גם הסגר הימי על ישראל במלחמת יום הכיפורים מאששים טענה זאת. השגת שליטה ימית ואבטחת נתיבי השיט היו מרכיב בולט

⁴⁵ בני שפנייר, **חמישים שנה למלחמת ששת הימים: חופש השיט במצרי טיראן בראי משפט הים – תם ולא נשלם**, קתדרת חייוקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה, 2017, עמ' 33.

⁴⁶ שם, עמ' 39.

במלחמות ישראל מאז קום המדינה, גם אם לא תמיד ייחסו הדרג המדיני והדרג הצבאי הבכיר את החשיבות הראויה למרכיב הזה של האסטרטגיה הימית.

מלחמת יום הכיפורים במרחב הימי התאפיינה בשימוש רחב של מרכיבים הכלולים בממד הצבאי של האסטרטגיה הימית החל בהכרזת סגר ימי, עבור דרך קרבות סטי"לים להשגת עליונות ימית, שליטה ימית ואבטחת נתיבי שיט, לחימה חופית שבה נעשה שימוש באמצעים כמו מיקוש ימי ותותחנות חופית לשלילת גישה לשטח או אזור (A2/AD), וכלה בפעילות לוחמה זעירה. לעומת זאת, מבצע נחיתה אמפיבי שתוכנן בגדה המערבית של מפרץ סואץ לא יצא אל הפועל.

בנוגע לממד הבין-מעצמתי שליווה את המלחמה, ורובו היה במרחב הימי: לקראת סיום המשבר ב-30 באוקטובר, הגיעה השייטת ה-5 הסובייטית לשיא כוחה עם 96 כלי שיט בעלי יכולת לשגר 88 טילי ים-ים. במצב העדין שהיה לקראת סיום הלחימה בין ישראל למצרים ושיאו ב-25 באוקטובר, הייתה המתחוות הבין-גושית כה חריפה עד שארצות-הברית עשתה שימוש חריג במערכים הגרעיניים שלה, והעלתה את כוונותם. לפיכך זכתה מלחמת יום הכיפורים גם לתואר "המשבר הימי החמור ביותר" שהתרחש במהלך המלחמה הקרה.⁴⁷

ישראל אומנם ניצחה מבחינה צבאית במלחמת יום הכיפורים, אך הפסידה בה מבחינה מדינית ואסטרטגית, משום שמצבה הכולל לאחר המלחמה נחלש, מדינות ערב יכלו לנהל את המשא ומתן מולה מעמדת יתרון, וכלכלת ישראל חוותה התדרדרות קשה בעקבות נזקי המלחמה והצורך לשקם את צה"ל.⁴⁸ בזירה הימית השיג חיל הים הישראלי ניצחונות מרשימים, הן בים התיכון, והן במפרץ סואץ, והצליח לשמור על נתיבי שיט פתוחים לישראל בים התיכון. מניעת הגעת עשרות אלפי טונות של ציוד צבאי סובייטי למצרים ולסוריה במהלך המלחמה הייתה יכולה להיות ללא ספק מהלך אסטרטגי רב-חשיבות של חיל הים הישראלי. בשיטות ובאמצעי הלחימה שעמדו לרשות חיל הים באותה עת משימה כזאת הייתה מביאה להתנגשות עם ספינות הצי הסובייטי. עם זאת, חסימת הנמלים במצרים ובסוריה – היא תפיסה שתשואותיה גבוהות יותר, ולא מחייבות התעמתות חזיתית מול צי כמו הצי הסובייטי. בים האדום, ובלי שאותגרו על-ידי חיל הים הישראלי, הצליח הצי המצרי להטיל סגר ימי על השיט לישראל באזור מצר באב אל-מנדב, סגר שכדי להסירו ישראל הייתה מוכנה לשלם בהישגים שצברה בסיום המלחמה, כמו הסרת כיתור הארמיה השלישית המצרית בגדה המזרחית של תעלת סואץ.⁴⁹

⁴⁷ Victor Israelyan, *Inside the Kremlin during the Yom Kippur war*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1995, pp. 70–71.

⁴⁸ Freilich, 2018, p. 336.

⁴⁹ הדבר גם משתקף בדבריו של מפקד חיל הים באותה תקופה בדברים שנשא ב-31 באוקטובר 1973 בפני קציני בסיס חיפה לסיכום שלב הלחימה: "אם נשווה את הים האדום לים התיכון, עלינו לקבוע שבים האדום מצבנו חמור, אין לנו כוח שם [...] המצב הקיים לא ישתנה עד אשר הספינות שלנו תהיינה למטה". *קדמי מח"י במלחמת יום הכיפורים*, עמ' 421.

דיפלומטיה ימית (Naval Diplomacy)

"דיפלומטיה ימית" היא מושג המקיף מגוון רחב של פעילויות ימיות בימי שלום שמטרתן להשפיע באמצעות הצי המלחמתי על התנהגותה של מדינה אחרת. לענייננו, דיפלומטיה ימית היא הפעלת השפעה על עניינים בין־לאומיים באמצעות כוח ימי שלא במצב מלחמה.

ההתפתחות ההיסטורית של המושג

כפי שכבר ציין ההיסטוריון היווני תוקידידס, ציים הוכיחו את יכולתם לשמש ככלי ייחודי בניהול מדיניות חוץ, ובכך הם מבטאים את יעדי מדיניות החוץ של מדינה מסוימת. בהתאם לאופיין של מטרות אלה, הדיפלומטיה הימית יכולה להיות בעלת אופי כופה (Coercive) או שיתופי (Collaborative), או כמו שקורה בדרך כלל, כתערובת של השניים.⁵⁰

לצי מלחמתי יש ערך דיפלומטי משתי סיבות עיקריות: האחת, הצי הוא אחד מהזרועות המבצעיות של הצבא, ולפיכך מבצע לפחות חלק מהתפקידים האסטרטגיים שצבא היבשה וכוחות אוויר מבצעים, וכמוהם, משמש כאחד מהאמצעים שבידי המדינאי – הדיפלומט. השנייה, הנטייה הגוברת להשתמש בציים למטרות דיפלומטיות היא תולדה של המאפיינים הבסיסיים של כוחות ימיים ההופכים אותם לאמצעי מועדף לשימוש. לצי המלחמתי יש יכולת להפליג בחופשיות בים הפתוח (High Seas), ובעת שלום הוא מסוגל לשוט בימים ולערוך פעילות מבצעית מוגבלת מחוץ למים הטריטוריאליים של מדינה עוינת, ולהיות בעל יכולת אינטגרליות לבצע מבצעים ביבשה מהים. מכל הסיבות האמורות לעיל, לראשונה, נהייתה דיפלומטיה ימית עיסוקם המובהק של אסטרטגים ימיים, תפקיד מוצהר חשוב של ציי מלחמה, ואחת ההצדקות לקיומם גם בזמנים שבין המלחמות. לפיכך ממליץ ההיסטוריון הימי הבריטי טיל, שהתפקיד הזה של הצי יובן לעומק לא רק על־ידי הדיפלומטים עצמם, אלא גם על־ידי הקצינים הימיים בכל הדרגות, לרבות האתגרים, הדרישות ובוודאי גם המגבלות של משימת דיפלומטיה ימית.⁵¹ דוגמה שבה הופעל חיל הים הישראלי למשימה מהסוג הזה אירעה במרס 1951, שעה שכוח של חיל הים הישראלי בהרכב שכלל את הפריגטה אח"י 'משגב', והקורבטה אח"י 'הגנה' הפליגו לארצות־הברית למבצע בשם 'קולומבוס'. ההפלגה נקבעה לכבוד פתיחת "מלווה העצמאות" בארצות־הברית – הבונדס, ונועדה ליצור סביבה אוהדת להשקת מפעל הבונדס – קניית איגרות חוב של ממשלת ישראל.⁵²

מונח נוסף בתחום הדיפלומטיה הימית שהיה שגור ושכיח בעיקר במחצית השנייה של המאה ה־19, נשא את השם "דיפלומטיה של ספינות תותחים" (Gunboat Diplomacy). סר ג'יימס כבל (Sir James Cable), המוכר כהיסטוריון של המלחמה הקרה שבחן את הדיפלומטיה הימית בחשיבה האסטרטגית, הגדיר את דיפלומטיית ספינות התותחים "כשימוש או איום להשתמש בכוח ימי מוגבל בידי ממשלה אחת כלפי השנייה, וזאת ללא

⁵⁰ Till, 2018, p. 375

⁵¹ ibid, p. 394

⁵² מעריב. "חיל הים חצה את האוקיינוס", 26 באפריל 1951.

הכרזת מלחמה כדי להבטיח יתרון או למנוע הפסד".⁵³ לפי כבל, אפשר לקטלג בדיפלומטיה של ספינות תותחים ארבעה מצבים בסדר יורד של יעילות: כוח החלטי (Definite Force), כוח תכליתי (Purposeful Force), כוח מזרז (Catalytic Force) וכוח הבעתי (Expressive Force).⁵⁴

מקור המונח הוא בתקופת האימפריאליזם של המאה ה-19, כאשר מעצמות המערב – אירופה וארצות הברית – היו מאיימות על מדינות אחרות בעלות עוצמה ימית נחותה, להעניק להן ויתורים באמצעות הדגמה של עליונות יכולותיהן הצבאיות, שתוארו בדרך כלל על-ידי הצגת נכסיהן הימיים. מדינה שניהלה משא ומתן עם מעצמה מערבית הייתה מבחינה בכך שהחל בפתיחת המשא ומתן אוניית מלחמה, או צי של אוניות מלחמה, מטילים עוגן בקרבת חופיה. מראה של כוח כזה השפיע כמעט תמיד באופן ניכר על תוצאות המשא ומתן, ורק לעיתים נדירות היה צורך להפעיל את האוניות, למשל באמצעות שימוש בתותחיהן לירי על החוף כדי להפעיל לחץ נוסף במשא ומתן. מאז נטבע הביטוי "דיפלומטיה של ספינות תותחים" לתיאור מדיניות חוץ הנתמכת על-ידי שימוש או איום של כוח צבאי. דוגמה בולטת לדיפלומטיה הזאת היא האופן שבו הצי המלכותי הבריטי כפה על סין הסכמי סחר בלתי שווים במהלך מלחמת האופיום הראשונה (1839–1842) בעזרת אוניות של חברת הסחר 'הודו המזרחית'. דוגמה שנייה מצד האמריקנים היא פתיחת נמלי יפן לשימושן של אוניות אמריקניות. קומודור מתיו פרי (Matthew C. Perry), שפיקד על המשימה, יצא ב-1852 בראש כוח בן ארבע אוניות מלחמה (הכוח גדל בסופו של דבר לתשע אוניות), ועגן באופן מאיים בקרבת הבירה היפנית. בשני ביקוריו, הראשון ב-1853 והשני ב-1854, הצליח פרי לאלץ את ממשל השוגון לבית טוקוגאווה (Tokugawa Shogunate) לחתום על הסכם קנאגווה (Treaty of Kanagawa) ובכך סיים תקופת הסתגרות ארוכה של יפן. מופעי כוח ימיים נוספים התרחשו בהמשך בקוריאה, הוואי ושוב בסין.

עד אמצע המאה ה-20 התמקד העיסוק באסטרטגיה ימית ביכולות צבאיות. לפני מלחמת העולם השנייה היה העיסוק בדיפלומטיה ימית, בעיקר מטעם אותן מדינות ימיות בעלות שאיפות גלובליות, אשר השתמשו בה כדי לכפות, להרגיע ולקדם את הדימויים שלהן.⁵⁵ רק במחצית השנייה של המאה ה-20 – עידן המלחמה הקרה – נתפסה הדיפלומטיה הימית כחלק מאסטרטגיה ימית רבת, לעמוד בפני עצמה. העלויות והסיכונים הגדולים יותר של הפעלת כוח בעידן הגרעיני העלו את השאלות מה צריכים להיות תפקידיו ויכולותיו של הצי במצב מאזן אימה גרעיני יציב בין הגושים, כששום גוש אינו מעוניין לדרדר אותו.

בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה גברו הקולות שקראו תיגר על החשיבה האסטרטגית הימית מבית מדרשם של מהן וקורבט. כאשר התרכזו השניים בעיקר באמצעים

⁵³ James Cable, *Gunboat diplomacy 1919–1979: Political applications of limited naval force* (3rd ed.), London: Palgrave Macmillan, 1981, p. 10.

⁵⁴ *ibid.*, p. 33.

⁵⁵ Rowlands, 2012, pp. 89–106.

של לחימה בים, הטענה הייתה שלא רק שהלחימה הימית השתנתה, אלא גם החוויות של השנים אחרי 1945 הדגישו את השימוש בציים לא רק בעת מלחמה.⁵⁶ לדוגמה, במשבר בין סין העממית ובין טייוואן שהתרחש בשנים 1954–1955 נעשה שימוש רב בהפגנת נוכחות של הצי האמריקני במְצָרֵי טייוואן כדי להרתיע את סין העממית מלפלוש אליה. קו החשיבה הזה התגבר בשנות ה־60 וה־70 של המאה ה־20, והמונחים של "עליונות ימית", "שליטה ימית", או "הקרנת עוצמה" חדלו להיות המרכיבים הבלעדיים של האסטרטגיה הימית.

כבל סייע לקדם את עולם התוכן שעסק בדיפלומטיה הימית. הוא הגדיר אותה דרך זווית הראייה הצרה של מה שכונה "ספינות תותחים", ומשמעותו הייתה אמצעי של כפייה, דהיינו שימוש בכוח, או איום לשימוש בכוח. בכל המקרים שאותם תיאר בשבעת העשורים של מחקרו השתמש תמיד במונחים "תוקף" (Assailant) ו"קורבן", גם אם המציאות הוכיחה שהיא מורכבת קצת יותר מחלוקה דיכוטומית זאת.⁵⁷

האסטרטג האמריקני אדוארד לוטווק (Edward Luttwak) פרסם ב־1974 את ספרו **השימושים הפוליטיים של כוח הים** (The Political Uses of Sea Power) והרבה להשתמש במונח "שכנוע" (Suasion) כדי לתקף את טיעונו, ולהשתחרר מהדיכוטומיה המושגית (הרתעה וכפייה) שנקט כבל.⁵⁸ לוטווק הציג קשת רחבה של פעולות דיפלומטיות שהצי יכול לבצע, החל ב"היערכות שגרתית" (Routine Deployment) ל"פעולה מכוונת" (Deliberate Action), וכלה במה שאפשר לכנות "הסוף" הרך יותר, שבו הוא מבצע פריסות שגרתיות שבאמצעותן חיל הים יכול לספק משימות הרתעה או תמיכה מקומיות.⁵⁹ הוא הדגיש בתוקף את חשיבות הדימוי והתפיסה ביחס ליכולת, והקדיש פרק שלם ל"נראות וחיי הכדאיות". לדבריו, "כדי להפחיד את דרום תימן, או לעודד את השייח' של אבו דאבי אין צורך (שלכלי השיט, ש"ח) יהיו מערכת סונר מתקדמת, או מערכת נתונים דיגיטלית במבנה־העל".⁶⁰

ראוי לציין שהעבודה הבולטת ביותר שנכתבה במערב על הדיפלומטיה הימית הייתה של התאורטיקן הבריטי קן בות' (Ken Booth) שהציגה את "שילוש הפונקציות הימיות" (Trinity of Naval Functions) של צי מודרני, ביטוי ששולב מאז בין היתר בדוקטרינה הרשמית של הצי הבריטי, האמריקני, הקנדי והאוסטרלי. על־פי גישתו של בות', בעת המודרנית יש לכוחות הימיים שלושה תפקידים מרכזיים: צבא, שיטור ודיפלומטיה (Military, Policing, and Diplomatic) (ראו: איור 43).⁶¹ את התפקיד הדיפלומטי של הצי,

⁵⁶ Till, 1984, p. 58.

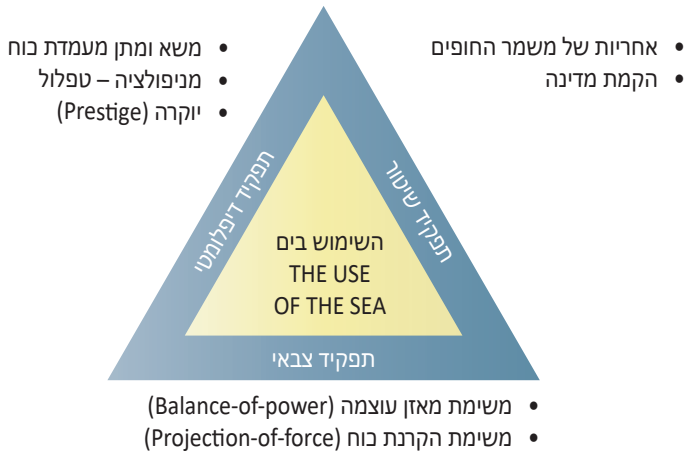
⁵⁷ Cable, 1981, p. 14.

⁵⁸ הפירוש האנגלי של המילה: The act of advising, urging, or attempting to persuade; persuasion.

⁵⁹ Edward N. Luttwak, **The political uses of sea power**, John Hopkins University Press, Baltimore, 1974, p. 3.

⁶⁰ ibid, p. 47.

⁶¹ Ken Booth, **Law, force and diplomacy at sea**, Allen & Unwin, Winchester, Mass., 1985, p. 131.

איור 43: משולש התפקידים של צי על-פי קנט בות'

כחלק ממדיניות החוץ ומימוש המטרות הפוליטיות של המדינה מגדיר בות' כניהול משא ומתן, טפלול (Manipulation) והשגת יוקרה. בות' זיהה שבעה מאפיינים מרכזיים של צי מלחמתי שיכולים לשמש כאמצעי דיפלומטי: רב-תכליתיות, יכולת שליטה, ניידות, יכולת הקרנת עוצמה, יכולת גישה, סימבוליות וסיבולת.⁶² לטענתו, למרות שמטרת האסטרטגיה הימית האמריקנית היא להבטיח חופש שיט (Freedom of Navigation) כדי לשמור על השימוש בנתיבי שיט חיוניים באין מפריע, כמו אלה שבמפרץ הפרסי, נשענת מדיניות החוץ של ארצות-הברית, בעיקר על מה שהופיע כסמל המובהק של דיפלומטיה של ספינות תותחים – על פריסת קבוצת קרב של נושאות מטוסים (Carrier Battle Groups) ולא על אֶמְנוֹת ועקרונות של המשפט הבין-לאומי.⁶³ ואכן על חולצות המלחים האמריקנים המשרתים בנושאות המטוסים מוטבעת האמרה "90 אלף טונות של דיפלומטיה".

לעומת בות', טיל מציין שתי הבחנות עיקריות בפעולתם של ציים במשימת דיפלומטיה ימית:⁶⁴ האחת, התכלית של הפעילות, והשנייה, סוג המבצע שהצי נדרש לממש. את סוג המבצע שעל הצי לבצע אפשר לחלק לחמש קטגוריות עיקריות: מניעה או שלילה (Pre-emption), יצירת סימטריה בכוח, השגת אפקט קינטי באמצעות הפעלת נשק (Kinetic effect), פעילות גלויה (Explicitness) ופעילות מתמשכת במשך זמן (Sustainment).

יש שתי תכליות לפעילותו של צי הפועל במשימת דיפלומטיה ימית: מבצעי כוחות משלוח (Expeditionary Operations) ומבצעים הומניטריים (Humanitarian Operations). שתי המטרות מחייבות נוכחות אזורית (Presence), ולשתיהן נדרשת בניית

⁶² Rowlands, 2012, pp. 89–90

⁶³ Booth, 1985, p. 121

⁶⁴ Till, 2018, pp. 223–224

תמונה ימית. לדוגמה, ממשל קלינטון במלחמות יוגוסלביה של שנות ה-90 של המאה ה-20 הצליח בשיתוף עם ממשלת בריטניה של טוני בלייר ליצור כוח ימי משותף שבנה תמונה ימית באמצעות סיורי מטוסי 'אווקס' (AWACS), והיה בעל יכולת קינטית באמצעות טילי טומהוק ששוגרו מכלי השיט.⁶⁵ מבצעי כוחות משלוח הם תחרותיים באופיים ונועדו ליצור סוג מסוים של כפייה, אם באמצעות הרתעה, או באמצעות הפעלת לחץ (Compellence), בשעה שמבצעים הומניטריים מאפשרים בקלות רבה יותר שיתוף פעולה ובניית קואליציה בין הציים.

עם זאת מדגיש טיל, שההבחנה בין תכליות של כוח העוסק בדיפלומטיה ימית אינה כה חדה וברורה, ולעיתים היא אף מטושטשת. לדוגמה, כוח ימי המיירט אונייה העוסקת בתפוצה לא חוקית של נשק, יכול למצוא עצמו פועל במסגרת כוח משימה רב-לאומי (קואליציה), עוסק גם בהרתעה ויצירת לחץ נגד גורם או מים אזוריים אחרים. כך גם בנוגע לכלי שיט של ארצות-הברית ובריטניה שפעלו בקיץ 2019 במפרץ הפרסי ונדרשו לבצע תכליות שונות, כמו אבטחת תנועת המכליות, כוננות ללחימה נגד משמרות המהפכה האיראניים והרתעתם מלפעול.⁶⁶

בתקופה שבה התווכחו הוגי הדעות המערביים על הדיפלומטיה הימית במשרעת שבין כפייה לשיתוף פעולה, התגבשה בגוש הסובייטי תפיסה להפעלת הצי במשימה מהסוג הזה. מוביל החשיבה היה לא אחר מאשר אדמירל סרגיי גורשקוב (Sergei Gorshkov) – "אדריכל" צי המלחמה הקרה של ברית-המועצות. גורשקוב אישית עיצב את התפתחות הצי במשך שלושים שנה כמעט, וגיבש את תפיסותיו החל מאמצע שנות ה-70, דבר שמצא את ביטויו גם בספרו שתורגם לשפות רבות **כוח הים של המדינה** (The Sea Power of the State).⁶⁷

בתום המלחמה הקרה בתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20 התחולל שינוי גדול מצד אחד, וחוסר ודאות מצד אחר בתחום הגאופוליטיקה. קריסת ברית ורשה ופירוק ברית-המועצות היו, ככל הנראה, הזרזים העיקריים לשינוי הזה, אך היו גם גורמים אחרים שמקורם בתחום החברתי, הפוליטי, הכלכלי והתרבותי. עלייתן המהירה של סין והודו; המשבר הכלכלי ב-2008 במערב; ההתנגשות שלאחר מכן של תנועות לאומניות; ההתקוממות והטרור האנטי-מערבי – כל אלה מילאו את חלקם, כמו גם הרשת ההולכת ומובילה של יחסי מסחר ענפים, קישורים ותלות הדדית המכונה "גלובליזציה". באותו אופן, שפע המחקרים שנערכו באותה תקופה, והמסקנות שאליהן הגיעו החוקרים, נראים בעשור השלישי של המאה ה-21 כמיושנים.

⁶⁵ Perry M. Smith, **Assignment Pentagon: A guide to the Potomac Puzzle Palace**, Brassey's Publishing, Washington, 1989, p. 50

⁶⁶ Till, 2018, pp. 365–367

⁶⁷ Sergei Gorshkov, **The sea power of the state**, Naval Institute Press, Annapolis, 1979, pp. 178–212

תפקיד הדיפלומטיה הימית וה"נוכחות קדימה" (Forward Deployment) של הצי המלחמתי נראו משכנעים בעידן ההתערבות, גם אם תפקיד זה נעשה בעיקר על ידי הכוחות הימיים של המערב. כמו היבטים אחרים של מחשבה ביחסים בין-לאומיים, תפקיד זה של הצי סבל ממרכזיות מערבית. בימים הראשונים שלאחר המלחמה הקרה לא הוקדשה כמעט תשומת לב לחילות הים של המעצמות העולות כמו סין והודו. דווקא שתייהן משתמשות במרכיב הדיפלומטי של האסטרטגיה הימית בצורה נרחבת. התמרון הימי המשותף שנערך בדצמבר 2019 במפרץ עומאן בהשתתפות כלי שיט מסין, מרוסיה ומאיראן היה מסר דיפלומטי מובהק לארצות-הברית בקשר לניסיונותיה לכפות על איראן הסכם גרעיני קשוח יותר.⁶⁸

הדיפלומטיה הימית הפכה אם כן לחלק משמעותי באסטרטגיות הימיות, מילאה תפקיד חשוב של הציים ושימשה הצדקה לקיומם. משימותיהם של מפקדי כוחות ימיים מהסוג הזה היא קשה ומורכבת ליישום, מחייבת להבחין בין התכליות השונות (לעיתים כמה תכליות בו בזמן) ולקבוע איזו צורה של דיפלומטיה ימית יש להפעיל במצבים השונים.

השפעת המרכיב הבין-לאומי והדיפלומטי על האסטרטגיה הימית

ג'ון סטיוארט מיל (John Stuart Mill) הפילוסוף, הכלכלן הפוליטי והוגה הדעות הליברלי המשפיע ביותר של המאה ה-19 אמר: "הדיפלומטיה שלנו לא הייתה יכולה להתקיים אם לא היה לה צי שיגבה אותה".⁶⁹ גם ג'וליאן קורבט טען: "התפקיד הראשון של הצי הוא לתמוך או להכשיל (Obstruct) מאמצים דיפלומטיים".⁷⁰ ואילו קן בות' טוען: "מדינות יורדות הים (Seafaring States) מנצלות את האוקיינוסים לתווך להעברת סחורות ואנשים, להקרנת עוצמה למטרות דיפלומטיות או צבאיות ומיצו משאבי טבע [...] כדי להבטיח את השימוש שלהם בים, בונות המדינות את חילות הים שלהן לצורך מילוי שלושה סוגי תפקידים: תפקיד צבאי, תפקיד שיטור ותפקיד דיפלומטי (ראו: איור 43)".⁷¹

לא תמיד היה המצב כזה, ועד תחילת המאה ה-20 ראו כל האסטרטגים הימיים את תפקיד הצי בהתכוננות למלחמה, ולמעשה למרות שפה ושם הזכירו משימה זו, הרי שבפועל סיפקו רקע תאורטי דל מאוד בנוגע לתפקיד הדיפלומטי של צי מלחמתי. לעומתם, ממשיכיהם במאה ה-20 וה-21 עוסקים בנושא הזה בהרחבה, וזאת מתוך הכרה והבנה שמלחמה בעידן הגרעיני עלולה להביא לתוצאות הרות אסון, ולפיכך לצי יש תפקיד חשוב למנוע אותה באמצעים אחרים, שאחד מהם הוא התפקיד הדיפלומטי.⁷²

⁶⁸ עידו גלעד, "התגברות נוכחות הציים הזרים במרחבי הים הערבי", המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית וקתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה, פברואר 2020, עמ' 8-9.

⁶⁹ .Till, 2018, p. 360

⁷⁰ .ibid

⁷¹ Ken Booth, *Navies and foreign policy*, Croom Helm, New York, 1977, p. 9

⁷² .Till, 2018, p. 366

אפשר לחלק את משימות הדיפלומטיה הימית על-פי התכליות שלשמן הן מבוצעות, והמרכזית שבהן היא נוכחות ימית (Naval Presence). באזור החשוב למדינה היא יכולה להיערך באמצעות נוכחות שגרתית או מיוחדת המאפשרת למלא תכליות אלה:

- בניית תמונה ימית (Naval Picture Building) – איסוף נתונים ובניית תמונה ימית על כוחות אויב, ידידים וניטרליים, כולל מעקב אחר שינויי מדיניות שחלים בשטח.
- כפייה ימית (Naval Coercion) – הפעלת כוח כפייתי שלא במסגרת קרב ימי כדי להשפיע על התנהגות היריב (Adversary) היא משימה דיפלומטית חשובה של צי מלחמתי לפני הגעה לסכסוך מסוים.
- מבצעי אילוץ ימיים (Naval Compellence Operations) – פעילות ימית המיועדת להכריח יריב לעשות דבר שאינו מעוניין בו, או להפסיק פעולה שהוא מעוניין בה באמצעות כוח של כפייה שמפעילים כוחות ימיים.
- מבצעי הרתעה ימיים (Naval Deterrence Operations) – מאז הפעלת הנשק הגרעיני בהירושימה ובנגסקי והתוצאות החמורות בעקבותיו הושקעה מחשבה רבה בגיבוש תפיסת ההרתעה משום שהוכח שנשק גרעיני עצמו גובה מחיר גדול מדי.
- דיפלומטיה ימית שיתופית ובניית קואליציות (Collaborative Naval Diplomacy and Coalition Building) – תכליתן להעביר מסר של אחדות, לצמצם קונפליקטים בלתי רצויים של כוחות שונים הפועלים בשטח מסוים ולחזק התחייבות מדינית.

עם זאת, ראוי לזכור שדיפלומטיה ימית מבוצעת באמצעות כלי שיט מלחמתיים שנבנו לתכלית שונה – להשגת ניצחון בקרב. כמו כן יעילות ביצוע המשימה תלויה בסוג כלי השיט המבצעים אותה וכמותם, ובמיוחד במשימות המביאות לידי ביטוי "תחרות" (Competition), לעומת משימות של שיתוף פעולה (Collaboration). כך לדוגמה, אי אפשר להוציא לפועל משימות הרתעה וכפייה על-ידי כלי שיט חסרי יכולות צבאיות, או בעלי יכולות חלשות.

את הממד הבין-לאומי לאסטרטגיה הימית מקנים בין היתר האו"ם וסוכנויותיו השונות. לאחר הקמתו בתום מלחמת העולם השנייה, אחת ממטרותיו המוצהרות הייתה להקל את שיתוף הפעולה בענייני החוק הבין-לאומי, הביטחון הבין-לאומי והשגת שלום עולמי. בהתאם לכך, הופעלו לא אחת כוחות ימיים בהחלטת מועצת הביטחון של האו"ם, שלה יש סמכות לקבל החלטות מחייבות שהממשלות החברות באו"ם צריכות לקיים. לאחר אישורה של מועצת הביטחון שולח האו"ם כוחות "שמירת שלום" לאזורי מלחמה שבהם הופסקו הקרבות או הושהו (הפסקת אש) כדי לאכוף את תנאי הסכמי הפסקת האש שהתקבלו, וכדי לשדל את הצדדים הלוחמים להימנע מחידוש העוינות והלחימה.

ב-1950 לדוגמה, החליטה מועצת הביטחון על הקמת כוח צבאי בין-לאומי בראשות ארצות-הברית שינהיג פעולת שיטור בקוריאה כדי לשמור על עצמאות קוריאה הדרומית, ובעקבות זאת נערכה ב-15 בספטמבר 1950 הנחיתה באינצ'ון (Incheon), שהייתה מבצע אמפיבי מזהיר. גם "מבצע סופה במדבר" שהחל ב-17 בינואר 1991, היה תולדה

של החלטה שהתקבלה באו"ם על הקמת קואליציה בת 34 מדינות בראשות ארצות־הברית במטרה לשחרר את כוויית הכבושה.

כך לדוגמה גם נמשכת באזור הים הערבי הפעילות של הכוח הימי הרב־לאומי המשולב (Maritime Combined Force) ללחימה בפירטיות הימית ובטרור, המבצע סיורים באזור כדי להבטיח שיט חופשי לאחר שיעור ניכר של תקריות שהתרחשו בו.

בעקבות אירועי הטרור נגד ארצות־הברית שהתרחשו ב־11 בספטמבר 2001, החליטה מועצת הביטחון של האו"ם ב־28 בספטמבר 2001 (החלטה 1373 שהתקבלה פה אחד), לקרוא לכל חברות האו"ם לשתף פעולה בתחום המודיעין כדי לסכל פעולות טרור ולהילחם בטרור הבין־לאומי, והוקמה "ועדת הלוחמה בטרור של מועצת הביטחון" (Counter Terrorism Committee – CTC). ההחלטה קוראת גם לכל המדינות להתאים את החקיקה המדינית שלהן כדי שיוכלו לאשרר את כל האמנות הבין־לאומיות הקיימות בנושא הטרור. המועצה קבעה שכל המדינות "צריכות גם להבטיח שפעולות טרור ייקבעו כעבירות פליליות חמורות בחוקים ובתקנות המקומיים, ושחומרתן צריכה להשתקף כראוי בתהליכי השיפוט המדינתיים".⁷³

בעקבות גילוי זהותם של מבצעי הפיגועים בארצות־הברית קראה ההחלטה גם להגביל את חוק ההגירה, כך "שלפני מתן מעמד של פליטים על כל המדינות לנקוט אמצעים מתאימים כדי להבטיח שמבקשי המקלט לא תכננו, לא אֶפְשְׁרוּ או לא השתתפו בפעולות טרור".⁷⁴ עם זאת, ההחלטה מדגישה שעל המדינות להבטיח שמעמד הפליטים לא ינוצל לרעה על־ידי מבצעי פעולות הטרור או מנחיהם, וכי טענות בדבר מוטיבציה פוליטית לא יוכרו כעילה לסירוב לבקשות הסגרה של טרוריסטים לכאורה. ואולם ההחלטה לא הגדירה מהו "טרור", ולכן היא בעייתית במובן מסוים, שכן היא מאפשרת לכאורה למשטרים אוטוריטריים לכלול בה פעולות לא אלימות כפעולות טרור, ובכך לפגוע בזכויות אזרח בסיסיות.

עם כל הביקורת על ההחלטה ומהירות קבלתה, היא דוגמה לשימוש בממד הבין־לאומי של האסטרטגיה (במקרה זה של ארצות־הברית) ללחימה בטרור. מחוץ לחלק ההצהרתי של ההחלטה הזאת וסימון הטרור הבין־לאומי כגורם המסכן את היציבות בעולם, לא הוכח שהיא הניעה מדינות תומכות טרור לשתף פעולה בתחום המודיעין עם מדינות נפגעות טרור.

דוגמה בולטת לדיפלומטיה ימית שיתופית ולבניית קואליציות היא הכוחות המשותפים של האו"ם – "תמיכה בפעולות שלום". במקרים מסוימים פעולות של כוחות משותפים לא יצריכו מעורבות של כוחות חיל הים, אבל זה יוצא דופן, במיוחד עבור פעולות הנמשכות זמן ניכר. דוגמאות בולטות לכך מהתקופה האחרונה (המאה ה־21) הן הקואליציה שיוצרת

⁷³ "Security Council unanimously adopts wide-ranging anti-terrorism resolution; calls for suppressing financing, improving international cooperation". **United Nations**. 28 September 2001.

⁷⁴ .Ibid

ארצות־הברית עם הודו, יפן ואחרות באזור האוקיינוס ההודי-שקט, או הקואליציה שגיבשה צרפת כאשר תקפה את לוב. נוכל לטעון שלמבצעי כוחות משלוח יש בדרך כלל ממד ימי מובהק. כך לדוגמה הופעל לראשונה בתרגיל נאט"ו BALTOP שנערך ביולי 2019, כוח משלוח משותף (Joint Expeditionary Force) בהובלתה של בריטניה. הכוח שמנה 3,000 חיילים מיחידות של כמה מדינות נאט"ו ושותפות, תרגל בין היתר באמצעות תרגיל החפה, גילוי, איתור ונטרול של מוקשים ימיים, התגוננות בפני תקיפת הכוח על־ידי צוללות, שימוש בהגנה אווירית, וכן הגנה מפני תקיפות של כלי שיט.⁷⁵

במאה ה־21 נמשכת המגמה של הגדלת החשיבות הבין־לאומית לפעילותם של ציי מלחמה, ועולה כמות המשימות שצייים מבצעים בעזרת כוחות רב־לאומיים שהוקמו בעקבות החלטות של מועצת הביטחון של האו"ם. זאת או ככוחות רב־לאומיים של בריתות כמו נאט"ו, או להבדיל שיתופי פעולה לעומתיים לארצות־הברית מצד מדינות כמו רוסיה וסין.

השפעת הטכנולוגיה על האסטרטגיה והדוקטרינה הימית

הקשר שבין המדע והטכנולוגיה למלחמה בצורותיה השונות הוא עתיק יומין. כבר בימיו של דיוניסוס הראשון, שליט סִיְרָקוּז (Syracuse) בראשית המאה הרביעית לפנה"ס, גויסו ידענים ובעלי מקצוע מכל מרחבי הים התיכון לעבוד במחסן הנשק שלו כדי לפתח מכונות מלחמה חדשות, מקום שהיה מוגדר כיום כתחילתה של מעבדת מחקר ופיתוח (Research & Development Laboratory). ארכימדס בן המאה השלישית לפנה"ס שהיה מתמטיקאי, פיזיקאי, פילוסוף, מהנדס, ממציא ואסטרונום יווני, ומשול לאחד המדענים המובילים של העת העתיקה, המציא מכונות מלחמה הגנתיות שנועדו להגן על עיר מולדתו סִיְרָקוּז מפלישת רומי.⁷⁶ בקשר שבין טכנולוגיה לחברה נתפסו אנשי ים תמיד כמפעילי המכונות המורכבות ביותר של זמנם, בין אם הייתה זאת ספינת המפרש (Galley), או הצוללת הגרעינית של העולם המודרני.

מקרגור נוקס ווילאמסון מוריי (Knox and Murray) מבחינים בין "מהפכה בעניינים צבאיים" (RMA) ובין "מהפכה צבאית" (Military Revolution), והאחרונה מתוארת על ידם כאירוע בלתי נשלט, בלתי צפוי ובלתי ניתן לחיזוי המשנה באופן מהותי את מסגרת המלחמה באמצעות שינויים סיסמיים, הן בחברה והן בארגון הצבאי. הם מביאים כדוגמה מובהקת לכך את המהפכה הצרפתית ששינתה את צרפת ממונרכיה אבסולוטית לרפובליקה דמוקרטית מתוך שחרור כוחות שהפכו את דרכי המלחמה שמימש נפוליאון לאפשריות. לעומת זאת, "מהפכה בעניינים צבאיים" היא תופעה בקנה מידה קטן יותר ומוגבל, הדורש תערובת של שינויים ברמה הטקטית, הארגונית, הדוקטרינרית והטכנולוגית כדי ליישם רעיון חדש, גישה ללוחמה או לאחד מענפי המשנה שלה. נוקס ומוריי זיהו רק

⁷⁵ "NATO navies test readiness in Baltic Sea", North Atlantic Treaty Organization website, 9 June, 2019.

⁷⁶ Brian Caven, *Dionysius I: Warlord of Sicily*, New Haven, Yale University Press, 1990.

חמש מהפכות צבאיות בעידן המודרני, שמתאפיינות בהשפעתן הגורפת לא רק על הצבא במלחמה אלא על ארגון ותפעול החברה האנושית כולה: עלייה של מדינת הלאום המודרנית במאה ה־17; המהפכה הצרפתית; המהפכה התעשייתית; מלחמת העולם הראשונה; תחילת העידן הגרעיני עם הטלת הפצצה הגרעינית על הירושימה באוגוסט 1945.⁷⁷

גם קולין גריי מבחין בין "מהפכה בעניינים צבאיים" ובין "מהפכות צבאיות". לדעתו, מהפכות צבאיות גורמות לניתוק הרצף בעניינים הצבאיים, ומביאות איתן שינויים בטכנולוגיות רלוונטיות צבאיות, מושגים מערכתיים, שיטות של ארגון או גם משאבים זמינים. המהפכות מופיעות בפתאומיות יחסית, בדרך כלל במרווחים הגדולים משניים עד שלושה עשורים, והן משנות את התנהלות המלחמה ומאפשרות גידול בסדר גודל (או יותר) של הרווח המתבטא ביעילות הצבאית. לדעת גריי, השינויים ההיררכיים קושרים בין המהפכות הללו לשינויים רחבים יותר מבחינה חברתית, כלכלית ומדעית. כדוגמה למהפכה צבאית מצוין גריי את טכנולוגיית הגרעין שהתפתחה בשנות ה־30 של המאה ה־20, שהביאה לפיתוחה של הפצצה הגרעינית בשנות ה־40, להטלתה על יפן ולהקמת המערכים הגרעיניים האמריקניים ולגיבוש אסטרטגיית ההרתעה הגרעינית (טכנולוגיה חדשנית < אסטרטגיה).⁷⁸ בין החוקרים יש הסכמה רחבה בנוגע למרכיב הטכנולוגי של המהפכה הזאת, גם אם ניתנו לה בהמשך שמות שונים כמו "אסטרטגיית המראה החדש" (The New Look Strategy) של הנשיא דווייט אייזנהאואר ב־1953, שנועדה לקזז (offset) את כוחם הקונוונציונלי הסובייטי על־ידי חיזוק כוחות גרעיניים אמריקניים.⁷⁹

בנוגע ל"מדד יעילות אסטרטגית", יצוין שאולריך פילסטר וטוביאס בוהמל (Pilster and Bohmel) שחקרו את השפעת היחסים האזרחיים־צבאיים על האפקטיביות הצבאית, מציינים שלוש הנחות לקביעת היעילות הזאת:

1. היעילות היא מושג דיאדי מטבעו, כלומר אפשר להעריכה רק ביחס ליריב מול צבא. דהיינו: אסטרטגיה אפקטיבית אם היא משתמשת במשאבים שהוקצו לה לפי התוכנית שאושרה ומספקת את התוצאות המצופות.
2. האפקטיביות הצבאית קשורה לניצחון, אך שונה מבחינה תפיסתית ותבוסה בשדה הקרב. צבא עשוי להיות יעיל ביותר אך עדיין יפסיד בקרבות, מבצעים או מערכות. השיפוט של יעילות צבאית צריך להתמקד בעלויות שנגרמו על־ידי ארגון צבאי, ועלויות שהוא גורם ליריב או יריבים במהלך הניסיון למלא משימה.

⁷⁷ MacGregor Knox & Williamson Murray (eds.), *The dynamics of military revolution, 1300–2050*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 6.

⁷⁸ Gray, 2002, p. 46.

⁷⁹ Chester J. Pach, "Dwight D. Eisenhower: Foreign Affairs", *Miller Center*, University of Virginia, no date.

3. הפעלה יעילה של כוח היא המרכיב העיקרי באפקטיביות צבאית. בעת הפעלת כוח תנאים סביבתיים וטכנולוגיים עשויים בהחלט להשפיע על תוצאות הקרב, וצבא אפקטיבי משתמש בהם כדי להשמיד את אויבו.⁸⁰

היות שתחילת התפתחותה של האסטרטגיה הימית המודרנית היא בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, ומלחמת העולם הראשונה צוינה כאחת מחמש המהפכות הצבאיות, תיבחנה בפרק הזה ההשפעות ההדדיות בין האסטרטגיה והדוקטרינה הימית לטכנולוגיה החל מאותה תקופה ועד ימינו.

במשנתו של מהן נטען שכדי שצי מלחמתי יהיה בעל יכולת הכרעה במלחמה הוא חייב להתבסס על אוניות מערכה, שכן היעד העיקרי שלו הוא להילחם בצי האויב. הפיתוח והבנייה של אוניית המערכה בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 סימלו את הדומיננטיות הימית והעוצמה הלאומית, ועד סמוך לתחילת מלחמת העולם השנייה הייתה האוניה הזאת גורם מרכזי הן בדיפלומטיה והן באסטרטגיה הימית. קורבט כתב: "סוגי האוניות שברשות צי צריכים להיות הביטוי בחומר (Material) לרעיונות האסטרטגיים והטקטיים הקיימים בתקופה כלשהי בצי, ובהתאם לכך הם משתנים לא רק לפי רעיונות, אלא גם לפי החומר שבאופנה (In Vogue)".⁸¹

כך, כמו אדמירל פישר בבריטניה שקידם את רעיון סיירת המערכה ב-1905, ואדמירל פורנייה (Fournier) בצרפת עם הסיירת הרב-תכליתית שלו (Bon à Tout Faire), החל מרוץ חימוש עולמי בבניית אוניות מערכה שעשו את טבילת האש שלהן דווקא בקרב בצ'ושימה (The Battle of Tsushima) ב-1905. המרוץ הזה השפיע באופן ניכר על התכנון של אוניית המערכה הבריטית מסוג 'דרדנוט', שכניסתה לשירות ב-1906 פתחה מרוץ חימוש ימי שהגיע לשיאו במלחמת העולם הראשונה בקרב יוטלנד (1916). מבחינה טכנולוגית, לאוניות המערכה הבריטיות היו תותחים בעלי קוטר גדול יותר וקצב אש מהיר יותר מאשר לגרמנים. לעומתן, לאוניות המערכה הגרמניות היה ציוד אופטי טוב יותר (כולל מודד טווח), והן חולקו למדורים רבים יותר עם מחיצות אטומות, דבר שאפשר להן יכולת ספיגה ובקרת נזקים טובות יותר. החידושים הטכנולוגיים במערכת ההנעה של כלי השיט באו לידי ביטוי בהחדרת הטורבינה, שהובילה לביצועי תמרון ומהירות טובים יותר, ותפסה נפח קטן יותר מאשר הפחם. בשעה שאוניות המערכה שקדמו ל'דרדנוט' הוגבלו במהירותן ל-12-17 קשר, זאת הגיעה למהירות של עד 20 קשר, ובכלי שיט בריטיים מסדרות מתקדמות יותר – אף ל-24 קשר. נוסף על כך, ייצור הג'ירוסקופ ומערכת בקרת האש הביאו לשיפורים ניכרים בתותחנות הימית: טווח הירי המרבי באוניות שנבנו לפני 1900 היה עד כ-1,800 ירד, ואילו באוניות המערכה "החדשות" גדל הטווח עד ל-10,000 ירד כמעט.

סיירת מערכה (Battle Cruiser) נכנסה לשירות סמוך לתחילת מלחמת העולם הראשונה בשני דגמים שונים: הבריטי והגרמני. סיירת הקרב הבריטית הייתה דומה

⁸⁰ Ulrich H. Pilster & Tobias Böhmelt, "Coup-Proofing and military effectiveness in interstate wars, 1967–1999", *Conflict Management and Peace Science*, 28(4), (2011), p. 4

⁸¹ Corbett, 1988, p. 107

בחימושה ל'דרדנוט', אך ללא כמות השריון כדי לחסוך במשקל ולשפר את המהירות. התפיסה המבצעית של הדגם הזה הייתה שהאוניות יוכלו להעסיק כל כלי מלחמתי קטן מהן, ולהימנע ממגע עם כלי שיט גדולים מהן. לעומת הדגם הבריטי, סיירות המערכה הגרמניות צוידו בתותחים בעלי קוטר קטן יותר (11 או 12 אינץ' בהשוואה לתותחי ה-12 או 13.5 אינץ' שבידי הבריטים), וזאת כדי לאפשר מהירות גבוהה יותר, אך עדיין לשמור על מיגון שריון כבד יחסית. סיירות המערכה הגרמניות יכלו לפעול באופן עצמאי באוקיינוס הפתוח, ומהירותן הֶעֱדִיפה הקנתה להן מרחב תמרון גדול, או לחלופין יכולת לשמש ככוח תצפית קדמי המפליג לפני כוח גדול יותר של הצי. דגם כלי השיט הזה והטכנולוגיות שסביבן נבנה, שיקפו נאמנה את האסטרטגיה הימית של מהן בדבר השגת עליונות ימית באמצעות קרבות הכרעה.

דגם כלי השיט החדש שהצי הגרמני הצטייד בו באותה תקופה בכמויות גדולות היה של ספינות טורפדו שפעלו בקרבת החוף בלוחמה חופית, שמכונה היום "לוחמה א־סימטרית". הדאגה מיכולותיהן של ספינות הטורפדו הקטנות והזולות, שהיו מסוגלות לתקוף בהמוניהן כלי שיט גדולים ולהסב להם נזק, הובילה להכנסת הסוג החדש של אוניות בשם "משחתות" (Destroyers) שמשימתן הייתה לנסות ולהשמיד את הטרפדות, ולהרחיקן מהכוח העיקרי של הצי. תחום חדש מבחינה טכנולוגית היה מכשיר הרדיו, שבתחילה הופעל באוניות מלחמה כטלגרף, ולקראת סיום המלחמה הסתיים גם הפיתוח של טכנולוגיה חדשה בתחום הגילוי התת־ימי – מערכת הסונר (Sound Navigation Ranging – Sonar).

במלחמת העולם הראשונה הפכו הצוללות לראשונה מערך לוחם מובהק, גם אם לפי פרופסור אוון קוטה (Owen R. Coté) מהתוכנית ללימודי ביטחון ב-MIT "הצוללות היו הנשק הנבחר עבור כוחות ימיים חלשים יותר, המבקשים להתמודד עם שליטתו של כוח ימי דומיננטי". לוחמת הצוללות במלחמת העולם השנייה הייתה בבחינת "מהפכה בעניינים צבאיים", משום שלפי קוטה "בצוללות היו ונמצאות ככל הנראה מערכות הנשק בעלות המנוף הגבוה ביותר (The Highest Leverage) במערכה על השליטה בים".⁸² כמו כן פותחה טכנולוגיה חדשה של מערכת ההנעה המתוחכמת יחסית של שילוב בין מנועי דיזל, שהצוללת השתמשה בהם בהפלגה על־ימית, וסוללת מצברים – בצלילה. אמצעים אלה אֶפְּשְׂרוּ לה להתקרב בצלילה לכלי שיט מלחמתיים, בעודה חסינה מפגיעת התותחים של אוניות המערכה והמשחתות (אם כי לא לזמן ממושך), ולשגר נגדן מטח קטלני של טורפדו. הטווח והמהירות של הצוללות היו מוגבלים, במיוחד בהפלגה תת־ימית, דבר שהקשה את השימוש בטורפדו נגד כלי שיט מלחמתיים, ולכן משימת הצוללות במלחמה הזאת התמקדה (בצדק) בתקיפת אוניות סוחר בניתוק קווי האספקה של המדינה היריבה – בריטניה.

כדי שטכנולוגיה תשפיע על האסטרטגיה והדוקטרינה היא חייבת בין היתר להיות חדשנית (תנאי הכרחי, אך לא מספק), ולכן ראוי להגדיר מהי חדשנות טכנולוגית צבאית

⁸² Owen R. Coté, "The third battle innovation in the U.S. Navy's silent cold war struggle with Soviet submarines", *Naval war college Newport papers* (16), Naval War College Press, Newport, 2003, p. 1

(Military Innovation). אדם גריסום (Adam Grissom) מתאגיד ראנד טוען שגם אם אין הגדרה מוסכמת לחדשנות טכנולוגית צבאית, אפשר ללמוד ממחקרים שונים שנערכו שאירועי חדשנות טכנולוגית צבאית חולקים מערך תכונות מובחן (גם אם במרומז), המתאפיין באחד משלושת הקריטריונים האלה:⁸³

1. החדשנות משנה את אופן פעולתן של יחידות צבאיות בשדה הקרב (לא כולל את פעילות ארגוני התמיכה המוסדיים שאינם נושאים באחריות מבצעית, אלא אם אפשר ליצור קשר ברור לפעילות מבצעית).
2. החדשנות היא משמעותית ומובהקת בהיקפה ובהשפעתה (הבנה תוצאתית של חדשנות צבאית).
3. החדשנות מביאה ליעילות צבאית גדולה יותר בלחימה טקטית ומערכתית (ולא מושגים כמו הרתעה בתחום הגרעין הצבאי שקשה למדוד את הצלחתה), ולכן רק רפורמות שיוצרות יעילות צבאית גדולה יותר ראוי שיוגדרו כחדשנות.

רצוי גם לציין את דילמת החדשנות (Innovation Dilemma) שמתאר יעקב בן חיים כ"דילמת ארץ הפלאות" (Dilemmas of Wonderland), ועיקרה – אם להישאר עם פתרון קונוונציונלי מוכח ועובד, או להמירו באמצעי חדש וטוב יותר להפליא, שאינו אמין עוד רק משום שהוא חדש.⁸⁴

דוגמה לטכנולוגיה חדשנית אך בעלת יעילות אסטרטגית נמוכה, היא הפיתוח של הדלק הנוזלי והכנסתו לשימוש בצי הבריטי כתחליף לפחם. הדלק הנוזלי אומנם הכיל 40% יותר אנרגייה לנפח, הרחיב את טווח הפעולה של כלי השיט המלחמתיים, הקל את התכנון הפנימי שלהם, יצר פחות עשן באופן ניכר והקשה את הגילוי של כלי השיט (ביחס לכלי שיט שהונעו בפחם). עם זאת, רק כמות מצומצמת של אוניות מלחמה בצי המלחמה הבריטי צוידו בדלק הנוזלי, והיה עליהן עדיין לפעול בשיתוף עם כלי שיט שהונעו בפחם, דבר שהטיל עליהן מגבלות הפעלה. בהקשר הזה טוען אריק דאהל (Erik J. Dahl) מהאוניברסיטה הלאומית להגנה בווישינגטון (National Defense University), שהמעבר מפחם לדלק נוזלי היה סימפטומטי למגבלות הרחבות יותר שמהן סבל הצי המלכותי בהנהגתם של הלורד פיישר וצ'רצ'יל. המעבר אומנם היה בבחינת טכנולוגיה חדשה, אך תרומתה מבחינה אסטרטגית לא הייתה משמעותית. הטכנולוגיה החדשה אומנם שיפרה את יכולת הלחימה של הצי המלכותי, אך לא שינתה את אסטרטגיית הלחימה הימית. במובן מסוים הטכנולוגיה אפילו יצרה סיכון כבד לבריטניה שהייתה בעלת עתודות פחם גדולות מצד אחד, אך ללא משאבי דלק נוזלי מצד אחר, ואספקתו הסדירה הופרעה על-ידי פעילותן המוצלחת של הצוללות הגרמניות. זוהי דוגמה המציגה כיצד הכנסת טכנולוגיה

⁸³ Adam Grissom, "The future of military innovation studies", *The Journal of Strategic Studies*, 29(5), 2006, pp. 905–934.

⁸⁴ Yakov Ben-Haim, *Dilemmas of wonderland: Decisions in the age of innovation*, Oxford University Press, Oxford, 2018.

חדשה שאיננה חדשנית, על-פי הגדרת אדם גריסום, אינה מסווגת כחדשנות טכנולוגית, ואיננה מניבה תשואות באסטרטגיה והדוקטרינה הימיות.⁸⁵

למרות ההתפתחות הטכנולוגית שחלה, איש מדע המדינה בארי פוזן (Barry Posen), אשר חקר אירועים בצבאות גרמניה, צרפת ובריטניה במלחמת העולם הראשונה, מצוין שהטכנולוגיה עצמה סיפקה הסבר חלש לכל אחד מהיבטי הדוקטרינה הצבאית שנבחרה למחקר. אומנם היה לטכנולוגיה תפקיד מסוים בקביעת הדוקטרינה, אך הוא היה עקיף מאוד.⁸⁶ לדברי פוזן, בהתחשב בתפיסתם השמרנית למדי של מרבית המנהיגים אין זה מפתיע שהם הגיבו באיטיות להכיר במלוא הפוטנציאל וההשלכות של הטכנולוגיות שבשליטתם, וכך נדרשו כמה שנים עד שהמלחמה התאפיינה במרבית התכונות המודרניות ביותר שלה. משמע, שלמרות הנאמנויות הלאומיות והנכונות הנלהבת של מרבית המדענים להשתתף, הרשויות הצבאיות היו איטיות מכדי למצוא את האמצעים היעילים ביותר לגייסם לפעול עבור המלחמה. החידושים הקשורים לצבא שהופקו מהיצירה הזאת בסך הכול, לא נבעו ממחקר מדעי שנעשה במהלך המלחמה. במקום זאת, המדענים השתמשו בעיקר בידע מדעי או טכנולוגי ידוע שנהגו בו בדרכים חדשות, או בקנה מידה גדול יותר ומתוחכם יותר ממה שחווינו בעבר. ההשפעה המובהקת ביותר של המלחמה על חדשנות מדעית בסיסית הייתה שלילית, והסיטה משאבים אנושיים וחומריים ממחקר לא מעניין למטרות הרסניות לטווח הקצר (לוחמה כימית), שאפשרו להוביל את הלוחמה של המאה ה-20 לרמה חדשה של טוטליות ואימה.

מלחמת העולם השנייה הייתה המלחמה הראשונה בהיסטוריה שבה חל שינוי מובהק בין אמצעי הלחימה הימיים שהיו בשימוש הצבאות בתחילת המלחמה לאלה שהיו בסיומה, ובמיוחד ברשם הכביר שהשאירה הפעלת הנשק הגרעיני על יפן בסיום המלחמה. בהבחנתו קולין גריי מכנה את פיתוח הנשק הגרעיני, הפעלתו והקמת המערכים הגרעיניים בשם "מהפכה צבאית".⁸⁷ לבד מכך, פותחו במהלך המלחמה בין היתר טכנולוגיות צבאיות רבות, והלקח שהתקבע בתודעת המנהיגים הפוליטיים והצבאיים (ובהמשך יצוין שלא היה בהכרח נכון, ש"ח) היה, שאם תשתית הייצור התעשייתית היא שהובילה לניצחון בעלות-הברית במלחמות העולם הראשונה והשנייה, החדשנות הצבאית היא שתביא את הניצחון במלחמה הבאה.

על מגבלותיה של המסקנה הזאת עומד בארי פוזן, שבחן את השפעת הטכנולוגיה על הדוקטרינה בשלושה אירועים מעצבים של תחילת מלחמת העולם השנייה (בצבא היבשה הגרמני, חיל האוויר המלכותי הבריטי והצבא הצרפתי). לדבריו: "השפעת הטכנולוגיה היא רק לעיתים רחוקות ישירה, והיא בדרך כלל מסוננת דרך הטיות ארגוניות ותפיסות

⁸⁵ Erik J. Dahl, "Naval innovation: From coal to oil", *JFQ – Joint Force Quarterly*, vol. 27 (Winter 2000/01), 50–56, Washington DC, p. 51.

⁸⁶ Barry R. Posen, *The sources of military doctrine: France, Britain, and Germany between the world wars*, New York: Cornell University Press, 1984, p. 239.

⁸⁷ Gray, 2002, p. 34.

המדינאים לגבי המערכת הפוליטית הבין-לאומית".⁸⁸ פוזן מקשר בין החדשנות הטכנולוגית והיעילות האסטרטגית על-ידי הכנסת מדד בשם "מדד היעילות האסטרטגית". המונח הזה נועד למדוד את היעילות של אסטרטגיה נתונה ולבחון כיצד קשורים היעדים שנקבעו לה לאופן שבו משיגים אותם, ולאמצעים ששימשו את השגת היעדים האלה.

חשיבותו של המדד הזה נבעה מההכרה שבחלק מהטכנולוגיות שפותחו במהלך המלחמה הושקעו משאבים ניכרים, אך תרומתן מבחינה אסטרטגית הייתה מועטה. כדי למנוע בזבוז משאבים על פיתוח טכנולוגיות מתקדמות אך בעלות השפעה מועטה בשדה הקרב, יש למצוא שיטה שתוכל לבחון את התרומה להשקעה בפיתוח טכנולוגי כלשהו.⁸⁹ במטרה להיענות לדרישה הזאת נכנסה לשימוש שיטה מדעית חדשה בשם "חקר ביצועים" (Operation Research).⁹⁰ דוגמה לתרומתה המכרעת של השיטה הזאת לאסטרטגיה ולדוקטרינה הימיות מוצאים בצוות שהקים הפיזיקאי וחתן פרס נובל לעתיד, פטריק בלאקט (Patrick Maynard Stuart Blackett) לבדיקת התפיסה והמבנה של תפיסת שיירות בעלת הברית באוקיינוס האטלנטי.⁹¹ בלאקט עבר ב-1941 לצי המלכותי לאחר שעבד לראשונה עם פיקוד החוף של חיל האוויר המלכותי. בצוותו במחלקת המחקר התפעולי של פיקוד החוף היו שני זוכי פרס נובל עתידיים, ואנשים רבים אחרים שבלטו בתחומם המחקרי. כולם ערכו עבודת חקר ביצועים חשובה שסייעה למאמץ המלחמתי, במיוחד ככלי עזר למקבלי ההחלטות. בריטניה הציגה את תפיסת השיירות כדוקטרינה שנועדה לצמצם את ההטבעות של כלי השיט שבשיירה. עיקרון השימוש באוניות מלחמה כדי ללוות אוניות סוחר היה מקובל, אך לא היה ברור מה עדיף להרכיב – שיירות קטנות או גדולות. הטענה הרווחת הייתה שקשה יהיה לצוללות הגרמניות לאתר שיירות קטנות, ולמרות זאת, הקצו לשיירות הגדולות אוניות מלחמה מלוות רבות יותר. לבחינת הפתרון האופטימלי התגייס צוותו של בלאקט, ובאמצעות מודלים מתמטיים הוכיח שכדי לצמצם אבדות כדאי לנוע בשיירה גדולה ולהקצות לה כמות גדולה של כלי שיט מלווים. מסקנתם הייתה שכמה שיירות גדולות מביאות למספר אבדות קטן יותר משיירות קטנות רבות, והצי אימץ אותה ומימש אותה בדוקטרינת מבנה השיירות באוקיינוס האטלנטי.⁹²

⁸⁸ Posen, 1984, p. 236.

⁸⁹ Stephen Peter Rosen, **Winning the next war: Innovation and the modern military** (9th edition), New York: Cornell University Press, 1994, p. 128.

⁹⁰ ibid, p. 253.

⁹¹ פיסיקאי ניסיוני בריטי הידוע בעבודתו על תאי ענן (Cloud Chambers), קרניים קוסמיות ופלאור-מגנטיות (Paleo magnetism). התחיל את שירותו הצבאי כמלח בצי הבריטי והתקדם לתפקידי קצונה. במהלך לימודיו בקיימברידג' עזב את הצי למען לימודי פיזיקה גרעינית. זכה בפרס נובל לפיזיקה ב-1948. ב-1925 נהיה לאדם הראשון שהוכיח כי רדיואקטיביות יכולה לגרום להעברה גרעינית של יסוד כימי אחד לאחר. תרם תרומה גדולה במלחמת העולם השנייה ביישום באסטרטגיה צבאית ובפיתוח מחקרים מבצעיים.

⁹² בהקשר הישראלי אפשר לראות בהקמת המרכז למחקרים צבאיים ברפאל – מחצ"ב, כדי לסייע לצה"ל בהערכת מדד היעילות האסטרטגית למערכות שרפאל פיתח החל משנות ה-70. מנכ"ל רפאל באותה תקופה, ד"ר זאב בונן, מצוין שהיחידה נקראה "מרכז למחקרים צבאיים" ולא "חקר ביצועים צבאי"

סטיבן רוזן (Stefan Rosen), פרופסור ליחסים בין-לאומיים באוניברסיטת הארוורד, מציין את חלקם ותפקידם של מדענים אזרחיים שגויסו למערכת החדשנות בארצות-הברית ובריטניה בתקופת מלחמת העולם השנייה, ואת תרומתם שהייתה באמצעות הרחבת גבולות הידע המדעי, דבר שבעיקר בא לידי מימוש בפיתוח הנשק הגרעיני. עם זאת, רוזן מציין, שברוב המקרים האחרים שחקר, לא מילאו המדענים תפקיד מרכזי בדברון הצבא האמריקני לפתח יכולות, שאילולא נדחפו, הן היו מוזנחות. רוזן טוען שלאחר פתיחתן של המעבדות הלאומיות שאליהן הצטרפו מדענים אלו, הם הפכו לאנשי ממסד המחפשים את אותם תמריצים ארגוניים האופייניים לקציני צבא ומדענים המועסקים על-ידי הממשל.⁹³

בתום מלחמת העולם השנייה החלה מערכת הביטחון האמריקנית לקדם את החדשנות הצבאית על-ידי מיסוד המחקר והפיתוח השיטתיים. לכל מערך חדש שפותח גובשה דוקטרינת הפעלה מתאימה, ובעקבות השינויים המהירים בטכנולוגיה אימצה מערכת הביטחון מושגים שגובשו בתעשייה האזרחית כגון "מחזור חיים" (Life Cycle). לפי הגישה הזאת, לכל מערכת נשק יש מחזור חיים שלקראת סיומו מתיישנת (Obsolete), ועל-פיה חשבה מערכת הביטחון האמריקנית שתשמור את הכוחות המזוינים האמריקניים בחזית הטכנולוגית (Technological Edge). הממסד הביטחוני-תעשייתי ייצר את מה שהנשיא אייזנהאואר כינה בנאומו בינואר 1961 "תשלובת צבאית-תעשייתית" (Military-Industrial Complex), שכל דאגתה היא לשמר מרוץ חימוש מתמיד, גם אם מדד היעילות האסטרטגית לא היה מובהק.⁹⁴

הקשר בין צבא, טכנולוגיה וחדשנות והשפעתם על האסטרטגיה היה בולט, במיוחד בנוגע למערך הגרעיני של שתי מעצמות-העל – ארצות-הברית וברית-המועצות, ונכלל בהגדרה של מהפכה צבאית. פיתוח המערך התת-ימי כזרוע השלישית של הטריאדה הגרעינית הביא לפיתוחן של טכנולוגיות חדשות בתחום הטילאות, הניווט והתקשוב. קוטה בוחן שני פרויקטים משמעותיים לזרוע האסטרטגית התת-ימית האמריקנית: פרויקט הפולאריס (Polaris Project) ופרויקט הטריידנט II (Trident II Project).⁹⁵ המניע לביצוע פרויקטים אלה היה חששו של הדרג המדיני האמריקני באמצע שנות ה-50 של המאה ה-20 ממצב השרידות של המערכים הגרעיניים, שהיו תלויים בשדות תעופה ובסיסים יבשתיים במקרה של תקיפה סובייטית גרעינית. שני פרויקטים אלה סיפקו בתקופות שונות (פולאריס בתחילת שנות ה-60, והטריידנט II באמצע שנות ה-80), חלופה שרידה למערכות נשק גרעיניות מבוססות מטוסים וטילים בליסטיים בין-יבשתיים (ICBM), ולטענתו, רק פרויקט

כדי להדגיש את הכוונה להרחיב את היריעה מעבר לעיסוק צר לפעמים בחקר ביצועים של מערכות קיימות". עוד מציין ש"הייתה הדגשה על חשיבות העבודה עבור גורמי צה"ל לצורך הבנה מעמיקה של שדה הקרב. זאב בונן ודן ארקין, **רפאל – ממעבדה למערכה**, ח"מ דנ"נ מדיה בע"מ, 2003, עמ' 56.

⁹³ Rosen, 1994, pp. 256–257.

⁹⁴ הציטוט המדויק: "We must guard against the acquisition of unwarranted influence, whether sought or unsought, by the military-industrial complex."

⁹⁵ Owen R. Coté, **The Politics of innovative military doctrine: The US navy and fleet ballistic missiles**, Massachusetts Institute of Technology (MIT), 1996.

הפולאריס הצליח לגרום לשינויים חדשניים באסטרטגיית הגרעין האמריקנית. קוטה מייחס זאת לתחרות הבין-זרועית החזקה שהתעוררה כתוצאה מהחלטתו של חיל הים לפתח את צוללות ה'פולאריס' כחלופה לכוחות המבוססים על חיל האוויר, והשגת שרידות טובה יותר על-פני הזרועות תלויות היבשה. לעומת זאת הוא טוען שפרויקט טרידנט II שימש מערכת נשק משלימה (למערך היבשתי והאווירי), ולא אלטרנטיבה לזרועות האחרות, ולכן גם לא הביא לחדשנות באסטרטגיה הגרעינית האמריקנית. קוטה ממליץ למקבלי החלטות בדרג המדיני לעודד ולנצל את התחרות בין הזרועות כדי להביא לחדשנות אסטרטגית ודוקטרינרית.⁹⁶

גישה שונה בנושא השפעת הטכנולוגיה על האסטרטגיה מציג קולין גריי, הטוען שחדשנות טכנולוגית מתקיימת כל העת, ובתקופתנו אפילו בתדירות גבוהה יותר. גם ל"מהפכה בעניינים צבאיים", כמו זאת שהתרחשה בשנות ה-90 של המאה ה-20 הייתה השפעה מסוימת על האסטרטגיה. עם זאת, מהפכות צבאיות היו רק ספורות בהיסטוריה המודרנית, ולהן הייתה השפעה מכרעת על האסטרטגיה. בספרו הוא מרחיב על הקשר שבין המהפכה בעניינים צבאיים ומהפכות צבאיות ובין ההתנהגות האסטרטגית וטוען:

יוצרי המהפכה בעניינים צבאיים ומפתחיה מפעילים את הכלי הצבאי שבידי האסטרטג ובאמצעותו מספקים לו ביצועים אסטרטגיים. כך לדוגמה, הכוחות הגרעיניים האמריקניים במלחמה הקרה הביאו לידי ביטוי מהפכה בעניינים צבאיים, ואולי אף יותר מאחת, ובהתנהגות האסטרטגית של מעצמת-על.⁹⁷

בנוגע לתלות של מהפכה בעניינים צבאיים בשלטון ובפוליטיקה, מדגיש גריי, יש להכיר בעליונות של הפוליטיקה בסוג הזה של מהפכות, אלא אם כן מתייחסים למהפכה כאל תהליך המגביל את עצמו רק לניהול חדשנות, ושאסטרטגיה ומלחמה נמצאות כל העת במעין דו-קרב. מאפייני האסטרטגיה והמלחמה משתנים כל הזמן, הם מורכבים באופיים ובדרך כלל לא מתפתחים בצורה לינארית. מורכבות האסטרטגיה נובעת מכך שממדיה הרבים נמצאים תמיד בקשרי גומלין דינמיים לדוגמה עם הגאוגרפיה, הטכנולוגיה, סגנון פיקוד וניהול ותפיסות פוליטיות וצבאיות. מהפכות בענייני צבא הן סוג של התנהגות אסטרטגית (Strategic Measure of Effectiveness) מכיוון שהן דומות להתנהגות אסטרטגית במורכבותן המבנית וחוסר הליניאריות שלהן. לדברי גריי, אפשר להעריך ולבחון את ערכה של מהפכה בעניינים צבאיים, בסופו של דבר, רק על-פי קריטריונים אסטרטגיים, ואלה קשורים למידת ההצלחה או לתמיכה של המהפכה הזאת במדיניות שנקבעה. קשה להיטיב עם מדיניות ואסטרטגיה, ומעט מאוד אנשים אחראים רשמית לנסות לעשות זאת, מכאן שכמעט כל אחד מקהילת ההגנה מעוֹדֵד מהאינטרס העצמי והנטיות הטבעיות האחרות להתמקד בצמצום האמצעים ולא במטרותיהם. לטענת גריי, הדיון במהפכה בעניינים צבאיים בשנות ה-90 של המאה ה-20 הוא ההוכחה האחרונה לתקפותו של השיפוט הזה.⁹⁸

⁹⁶ .ibid, p. 394

⁹⁷ Gray, 2002, p. 104

⁹⁸ Gray, 2002, pp. 253–254

ד"ר גרהאם ספינרדי (Graham Spinardi), עמית מחקר בכיר באוניברסיטת אדינבורו שבסקוטלנד, לעומתו, מציג כיצד "שינוי בטכנולוגיה" (השיפור במערכות הניווט וההנחיה של טילי הטרידנט II), הביא לשינוי באסטרטגיה הגרעינית האמריקנית החל מאמצע שנות ה-70. הצי שעד אז היה תומך בתפיסת "מטרות ערך" (Counter Value Targets) שינה את גישתו והפך לתמוך בתפיסת "מטרות כוח" (Counter Force Targets).⁹⁹ ספינרדי מציין שיש אינטרסים מושקעים רבי-כוח המעורבים בפיתוח טכנולוגיות של מערכות נשק, וכוחם נובע בחלקו מיכולתם לשרטט את הגבולות של מהו "טכני", ובהתאם לכך את אי-היותו "אינטרס פוליטי". אינטרסים מוסדיים וכלכליים ידחפו בדרך כלל למערכות נשק משופרות (Follow on Systems) שלרוב ייתמכו על-ידי אינטרסים ממשלתיים הדוחפים לשמר מוקדי ידע בעלי מומחיות קיימת. זהו תהליך חברתי שבו מעורבים גורמים רבים, ולא כפי שחושבים שרק התאגיד של תעשיות הנשק והצבא.¹⁰⁰

את אותה דרישה לחדשנות טכנולוגית, אם כי מנקודת מבט שונה, מנתח הסוציולוג דונלד מקנזי (Donald MacKenzie) בספרו **סוציולוגיה היסטורית של הנחיית טילים גרעיניים**.¹⁰¹ מקנזי חקר את התהליך שהוביל לדרישות דיוק חריגות במערך הטילים הבליסטיים האמריקניים (ICBM & SLBM), ומדגיש את הממד החברתי ביצירת טכנולוגיה (Social Construction of Technology – SCOT) שתעמוד בדרישות לגידול הדיוק של הטילים הבליסטיים. לפי מרכיבים נוספים המשתתפים בתהליך עיצוב הטכנולוגיה החדשה, טוען מקנזי, במקרים מהסוג הזה נכון להשתמש במונח "הנדסה הטרוגנית" (הנדסה הכוללת גם ממדים אחרים פרט לטכנולוגיה), משום שבמערכות כאלה יש (פרט לטכנולוגיה) מרכיבים ארגוניים, כלכליים ופוליטיים לא פחות חשובים. עוד מצביע מקנזי על הדמיון בין פיתוח טכנולוגי להתפתחות מדעית, לרבות מהפכות מדעיות כפי שתיאר תומס קוהן (Thomas Kuhn) בשנות ה-60. בהקשר להגדלת דיוק הניווט לצוללות הבליסטיות שדרש הצי האמריקני, מדגיש מקנזי את הצורך בשינוי פרדיגמטי של טכנולוגיה שתאפשר את הדיוק הזה, ולהפסיק את הניסיונות להגדיל את דיוקה של מערכת ניווט אינרציאלית (Inertial Navigation System – INS). ניסיונות אלה הגיעו ממעבדת הניווט שבראשה עמד "האורים והתומים" של הטכנולוגיה הזאת, צ'רלס דרייפר (Charles Drapper). השינוי הפרדיגמטי שערך הצי האמריקני משהבין שטכנולוגיית הניווט האינרציאלי מיצתה את

⁹⁹ Graham Spinardi, *From Polaris to Trident: The development of US fleet ballistic missile technology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 14. בלוחמה גרעינית מחלקים מטרות אויב לשני סוגים (ולפי זה גם את שתי דוקטרינות ההפעלה): מטרות כוח ומטרות ערך. מטרות כוח היא מרכיב בתשתית הצבאית של המדינה היריבה, בדרך כלל כלי נשק ספציפיים או בסיסים התומכים בהם. פגיעה במטרות כוח היא התקפה שמכוונת לאותם גורמים, אך איננה מיועדת לפגוע בתשתית האזרחית. מטרות ערך הם בדרך כלל ערים גדולות וחשובות של המדינה היריבה לרבות האוכלוסייה האזרחית המתגוררת ביעדים אלה. מתקפה נגד יעדי כוח נגד "אידיאלית" אמורה לא לפגוע באזרחים.

¹⁰⁰ Spinardi, 1994, p. 93.

¹⁰¹ Donald MacKenzie, *Inventing accuracy: A historical sociology of nuclear missile guidance*, MIT Press, Cambridge, 1993, pp. 205–206.

עצמה לעמוד בדרישות הדיוק עקב המעבר למטרות כוח, היה לעבור למערכת ניווט לפי גרמי השמיים שהותקנה בטיל (Stellar), ועדכנה את המיקום המדויק של הראש הקרבי לפני חדירתו לאטמוספירה.

על ההתמסרות לטכנולוגיה קיימת והעיכוב שהיא גרמה בפיתוח אסטרטגיה ימית חדשה או דוקטרינה חדשה, אפשר ללמוד מהעוצמה שריכז בידיו אדמירל היימן ריקובר (Hyman Rickover), אבי ההנעה הגרעינית בצי האמריקני. ההתמכרות לטכנולוגיות הנעה גרעיניות והשאיפה להימצא בתחום הזה בחזית הטכנולוגיה אפשרה לריקובר בשנות ה-60 וה-70 של המאה ה-20 לבנות "צי מחוץ לצי", ולפעול באופן ישיר מול הקונגרס האמריקני כדי לקבל משאבים לתוכניותיו.¹⁰² ההתמקדות בבניית מערכות הנעה גרעיניות חדשות שיימצאו בחזית הטכנולוגיה מכונה גם בשם "טכנופוריה" (Technophobia), שהיא התלהבות מהטכנולוגיה והמכשירים הטכנולוגיים האחרונים. הלך מחשבה כזה בא על חשבון הלך המחשבה האסטרטגי (Strategic Mindset) והיכולות האינטלקטואליות הצבאיות של הקצינים הבכירים בצי ארצות הברית, שהיו אמורים לעקוב אחר השינויים שהתרחשו בזירה הימית וחייבו שינוי פרדיגמטי באסטרטגיה ובדוקטרינת ההפעלה של הצי, ובהתאם לכך גם באמצעי הלחימה שזה הפעיל. לכך הצטרפה תבוסת הצבא האמריקני במלחמת וייטנאם והפניית משאבי ענק מסיום מלחמת העולם השנייה למערך הגרעיני האמריקני, שהובילו חלק מאנשי הממסד הביטחוני בארצות הברית למסקנה, שלא דאגו מבעוד מועד לחזות את השינוי הפרדיגמטי באופי המלחמה.

כתגובת נגד למצב שנוצר התפתחה באיטיות בקרב מערכת הביטחון האמריקנית החל באמצע שנות ה-70 של המאה ה-20 התפיסה שנדרשת "מהפכה בעניינים צבאיים".¹⁰³ מהפכה שאותה אפשר להגדיר כ"שינוי מהותי באופי הלחימה הנובע מההתקדמות הטכנולוגית הצבאית, אשר בשילוב עם שינויים דרמטיים בתפיסה הצבאית ובמושגים ארגוניים משנים באופן מהותי את אופי התנהלותן של פעולות צבאיות".¹⁰⁴ זוהי למעשה השערה צבאית תאורטית על עתידה של המלחמה הקשורה לעיתים קרובות להמלצות טכנולוגיות וארגוניות לשינוי בצבאות של המדינות. לפי ההשערה הזאת, בתקופות מסוימות של ההיסטוריה של האנושות היו דוקטרינות צבאיות חדשות, אסטרטגיות, טקטיקות וטכנולוגיות שהובילו לשינוי בלתי הפיך בהתנהגות של הלוחמה. יתר על כן, שינויים אלה מחייבים הסתגלות מואצת של דוקטרינות ואסטרטגיות חדשות. המהפכה בעניינים צבאיים

¹⁰² הסמכות הצבאית של ריקובר והמנדט שנתן לו הקונגרס היו מוחלטים ביחס לפעולות הכורים של ספינות הצי האמריקני, אך אישיותו השתלטנית הייתה לעיתים קרובות נושא למחלוקת פנימית בצי האמריקני. הוא היה ראש חטיבת הכורים הימיים, ובכך היה אחראי להחלטה על מיומנות הצוות להפעיל את הכור בבטחה, דבר שנתן לו את הכוח להוציא מכשירות מבצעית ספינת מלחמה (כלי שטח וצוללות כאחד), סמכות שאותה ניצל בכמה הזדמנויות. הדעה התבססה על כך שלעיתים הפעיל כוח לצבור הישגים. ריקובר פעל ישירות מול הקונגרס וועדותיו להבטחת תקציב כלי השיט בעלי ההנעה הגרעינית בצי ארצות הברית.

¹⁰³ הרחבה על המהפכה בעניינים צבאיים אפשר למצוא בספרו של אדמסקי, 2012.

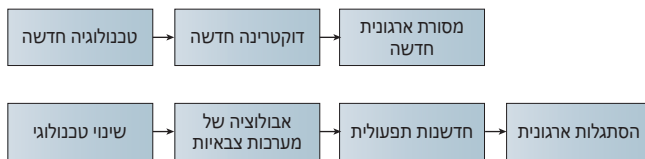
¹⁰⁴ Elinor Sloan, "Canada and The Revolution in Military Affairs: Current Response and Future Opportunities", *Canadian Military Journal*, 1(3), (2000), pp.7-14

מופעלת בדרך כלל על-ידי טכנולוגיות חדשות המובילות לציוד צבאי חדש, אשר בתורו גורם לשינויים מהירים במושגים מבצעיים, כמו גם "דוקטרינה וארגון" (ראו: איור 44).¹⁰⁵

את שורשיה של "המהפכה בעניינים צבאיים" אפשר למצוא בתהליכי חשיבה שהתחילו להתפתח דווקא בברית-המועצות בתחילת שנות ה-70.¹⁰⁶ תהליכי חשיבה אלה הוביל מרשל ניקולאי אוגרקוב (Nikolai Ogarkov), שהיה תומך נלהב בבנייתה מחדש של המכונה הצבאית הסובייטית הענקית חסרת הכוחות, לכוח קטן וקומפקטי יותר המבוסס על טכנולוגיה מתקדמת. לתפיסתו, שליטה בחלל תהפוך חיונית לשמירה על דומיננטיות בסכסוכים עתידיים, ולכן חיוני לשלוט במרחב החלל הן כדי להעביר מידע בצורה יעילה יותר, והן כמרחב שבו אפשר להציב מערכות נשק מתקדמות. עקב התבטאויותיו הקשות נגד הרמה הטכנולוגית של ברית-המועצות, פיטר הפוליטבירו את אוגרקוב ב-6 בספטמבר 1984, הן מתפקיד ראש המטכ"ל, והן מהיות סגן שר ההגנה הבכיר. חשוב לציין שהניסיון הסובייטי להתחרות בטכנולוגיה האמריקנית, והלחץ שהופעל על התעשייה הסובייטית בהקשר הזה היו בין היתר הסיבות לקריסתה של ברית-המועצות.¹⁰⁷

כאמור, ארצות-הברית התחילה לעסוק במהפכה בעניינים צבאיים באיחור מסוים ביחס לתהליך שהתחיל בברית-המועצות, ואת המהלך הוביל אנדרו מרשל (Andrew Marshal), איש מכון ראנד שבקליפורניה, שהתמנה ב-1973 על-ידי הנשיא ריצ'רד ניקסון (בהמלצת היועץ לביטחון לאומי, הנרי קיסינג'ר), לראש המשרד ל"הערכת נטו" (Office of Net Assessment) במשרד ההגנה האמריקני. על צוותו הוטל לשמש צוות החשיבה הפנימי (Think Tank) של המשרד, ומשימתו הייתה להתבונן ב-20–30 שנים אל העתיד של הצבא, לעיתים בסיוע מכוני מחקר חיצוניים, ולהפיק דוחות על תוצאות המחקר שלו. הם

- מהפכה צבאית-טכנולוגית (Military Technical Revolution) מתרחשת כאשר יישום טכנולוגיות חדשות במערכות צבאיות משולב עם מושגים מבצעיים חדשניים והתאמה ארגונית, כדי לשנות באופן מהותי את אופיין ואת התנהלותן של פעולות צבאיות

- מהפכות כאלה מאופיינות על-ידי:
  - שינוי טכנולוגי
  - אבולוציה של מערכות צבאיות
  - חדשנות תפעולית
  - הסתגלות ארגונית

- גורמים אלה משתלבים כדי ליצור שיפור משמעותי ביעילות הצבאית ובפוטנציאל הקרבי

איור 44: מהפכה טכנולוגית צבאית (Technological Revolution) – שלבים ומאפיינים

¹⁰⁵ להרחבה בנושא סוגיית ההסתגלות (Adaptation) של צבאות בעת הכניסה למלחמה ראה ספרו של מוראיי: Williamson Murray, **Military Adaptation in War with Fear of Change**. Cambridge: Cambridge University Press, 2014; וכן מאמרו של פארל: Theo Farrell, "Improving in War: Military Adaptation and the British in Helmand Province, Afghanistan, 2006–2009", **The Journal of Strategic Studies**, 33(4), (2010), pp. 567–594.

¹⁰⁶ הרחבה על ההתפתחות בברית-המועצות אפשר לקרוא בספרו של אדמסקי, 2012, עמ' 47–83.

¹⁰⁷ Till, 2018.

היו אמורים להיות חלק מצוות במשרד ההגנה בראשותו של ויליאם (ביל) פרי (William Perry), תת-מזכיר ההגנה למחקר והנדסה (Undersecretary of Defense for Research and Engineering), שעסק באסטרטגיה בשם "אסטרטגיית הקיזוז" (Offset Strategy), שנועדה לאפשר לארצות-הברית ובעלות בריתה לקזז את היתרון הכמותי של כוחות ברית ורשה על-ידי שימוש ביתרון הטכנולוגי האמריקני.¹⁰⁸ פרי (מתמטיקאי בהכשרתו) שהוביל את התהליך, הצהיר ב-1978 שהיעד הוא לקזז את היתרון הסובייטי באמצעות חימוש מונחה מדויק, בצירוף מערכות שליטה, בקרה, מודיעין ותקשורת. הצבא האמריקני, שהיה בסוף שנות ה-80 של המאה ה-20 במשבר מורלי לאחר כישלונו בווייטנאם ובמבצעים אחרים בהמשך (כמו שחרור בני הערובה האמריקנים באיראן ב-1979), הסכים לשתף פעולה בהפעילו חשיבה מערכתית, ובמיוחד בנוגע לשילוביות בלחימה המערכתית (Jointness) בכלל, ובפרט בשילוב אמצעי אוויר מתקדמים בקרב היבשה. האיכויות הטכנולוגיות של האמריקנים, שהתחילו להתפתח בסוף שנות ה-70 של המאה ה-20 (ולאו דווקא החשיבה התאורטית של הסובייטים), הם שהכשירו בסוף שנות ה-80 ותחילת ה-90 של המאה ה-20 את החשיבה שלפיה נדרשת "מהפכה בעניינים הצבאיים". מרשל שמילא את תפקידו בשנים 1973–2015, והיה במידה מסוימת עתידן שחזה את נפילת ברית-המועצות כמו גם את הופעתה של סין כמעצמה עולמית, הבין היטב כיצד הטכנולוגיה מסוגלת לשנות את אופי המלחמה המודרנית. הוא ייסד ב-1973 קבוצת חשיבה קטנה אך בעלת השפעה בתוך הפנטגון, שהתפרסמה בדעותיה הספקניות ובביקורתה על ההעדפות הצבאיות המסורבלות של הזרועות של הצבא האמריקני, כגון המשך בניית כלי שיט גדולים, מטוסים משוכללים וטנקים כבדים. הוא הפך גם לחלוץ המאבק שהוביל למהפכה הזאת, וטיפח שורה ארוכה של תלמידים שנפוצו ברחבי הקהילה האינטלקטואלית של מומחי מדיניות הביטחון בארצות-הברית. כמו כן פיתח תובנה דומה לזאת שאליה הגיעו הסובייטים, שחידושים טכנולוגיים אומנם מאפשרים מהפכה צבאית, אך המהפכה עצמה מתרחשת רק כאשר לצידה מתפתחים מושגים חדשים של פעולה, ובמקרים רבים נוצרים ארגונים צבאיים חדשים. מרשל נהנה ממערכת יחסים קרובה במיוחד עם מזכיר ההגנה בממשל בוש הבן, דונלד רמספלד (Donald Rumsfeld), כאשר האחרון, כמו גם סגן הנשיא דיק צ'ייני (Dick Cheney) וסגן מזכיר ההגנה פול וולפוביץ (Paul Wolfowitz), היו בשלבי שירותם המוקדמים בפנטגון והיו בני חסותו של מרשל.

הדוקטרינה שהפעיל צבא ארצות-הברית נגד הצבא העיראקי במלחמת המפרץ ב-1991 הציגה את השילוב המרשים שבין נשק מונחה מדויק, מערכות קשר שליטה ובקרה יעילות, מנגנון איסוף מודיעין וציון למערכות נשק ורכישתן (Targeting and Acquisition). תוצאות המלחמה הוכיחו שתפיסתו של אורגקוב הסובייטי, שיובאה לארצות-הברית ופותחה על-ידי מערכת הביטחון האמריקנית, החליפה את דוקטרינת הלוחמה הקודמת

¹⁰⁸ יש המכנים אותה בשם "אסטרטגיית הקיזוז השנייה", ומטרתה הייתה לפתח "מערך מערכות" (System of Systems) שתשפר את האפקטיביות הטקטית של כוחות ארה"ב. להרחבה ראה: Robert Tombs, "The Cold War Offset Strategy: Origins and Relevance." *War on the Rocks*, November 6, 2014.

שאבד עליה הכלח.¹⁰⁹ מבקריה של התפיסה הזאת טענו שזהו ניסיון להאדיר את מה שלפעמים מכונה בשם טכנופוריה – הנטייה להגזים בחשיבות עליונות טכנולוגית, כפי שהואשם בה רמספלד.¹¹⁰ לאסטרטגים רבים נראה שמלחמת המפרץ ב-1991 הצביעה על עידן חדש שהחל בתחום הלוחמה הצבאית: הניצחון המהיר של כוחות הקואליציה על הכוחות העיראקיים תיקף את עליונותה של הטכנולוגיה הצבאית המערבית, ואת התפקיד שהיא יכולה למלא בהיותה הגורם המכריע בהשגת הצלחה צבאית במלחמה המודרנית. נראה שטכנולוגיות המפתח של מלחמת המפרץ – החמקנות (Stealth), כלי הנשק המדויקים, החיישנים המתקדמים, מערכות פיקוד, שליטה, בקרה, מחשבים ומודיעין (C4I) ומערכות לוויינים בחלל בזמן אמת – ייצגו שינוי יסודי בלחימה עבור אלה (במקרה זה כוחות הקואליציה) שיכלו לרתום טכנולוגיות חדשות אלה ולהשתמש בהן. עבור רבים מלחמת המפרץ הייתה העדות הראשונה והאמיתית למהפכה הנוכחית בעניינים צבאיים. למרות זאת ובהתייחסות ביקורתית למה שמוצג כ"מהפכה בעניינים צבאיים" בניהול האסטרטגי של המערכות בעיראק ובאפגניסטאן, אפשר לציין שלארצות־הברית היו אמצעי לחימה רבים המיועדים למלחמה קונונציונלית. ואולם, בסופו של דבר המתקוממים (Insurgents) בעיראק וגם באפגניסטאן המשיכו להסתגל לשלילת הכוח האמריקני, ולבסוף אף להסתלקותם של האמריקנים משתי המדינות, בלי שהושגו יעדיהם הפוליטיים.

תופעה אחרת ולא פחות מדאיגה שנוצרה בעקבות הניצחון המהיר במלחמת המפרץ הראשונה (1991) והשנייה (2003) עם אימוץ דוקטרינת השימוש במודיעין בזמן אמת, נשק מדויק, מערכות שו"ב (שליטה ובקרה), קצב האש וכדומה, היא שהם גררו כנראה את פיקוד הצי האמריקני להגזים בחשיבות הטכנולוגיה. לקראת המאה ה־21 חש הצי האמריקני שהוא עומד בפתחה של תקופה חדשה שבה גם מאפייני הלחימה משתנים, ועליו לשנות את האסטרטגיה כך שהחדשנות הטכנולוגית תשמש גורם מאיץ. כבר בתחילת שנות ה־70 של המאה ה־20 רווחו בארצות־הברית גישות שלפיהן אין עוד מקום לאוניות מערכה בצי ארצות־הברית.¹¹¹ השאלות שעמדו לפתחו של הצי האמריקני היו: האם שיפורים בכלי השיט הקיימים יספיקו לצי להתמודד עם אתגרי העתיד, או שמא יש צורך בסוג חדש לגמרי של כלי שיט? בפני האסטרטגים של חיל הים האמריקני עמדה השאלה: כיצד יוכל הצי האמריקני, שיכולותיו ודוקטרינת ההפעלה שלו התמקדו היסטורית בלחימה בים הפתוח, להבטיח בעתיד את הרלוונטיות המבצעית שלו בלחימה במרחב החופי?

במרס 1995 חתם צי ארצות־הברית הסכם עם הסוכנות לפרויקטי מחקר מתקדמים (Defense Advanced Research Projects Agency – DARPA) על מיזם משותף לקידום המחקר והפיתוח של כלי שיט חדש בשם "אוניית מחסן נשק" (Arsenal Ship). כלי השיט הזה תוכנן על־פי תפיסה המדגישה את יכולת הנשיאה של מתעד (Payload) גדול יותר מכל

¹⁰⁹ Till, 2018, p. 170

¹¹⁰ Thomas Barnett, "Donald Rumsfeld – Old Man in Hurry", *Esquire*, 1 July, 2005

¹¹¹ Richard, A. Hough, *Death of the battleship: The tragic close of the era of seapower*, New York: MacMillan, 1963

כלי שיט קיים בצי האמריקני. הוא נועד לספק כוח אש מסיבי בשלבים הראשונים של סכסוך עם יכולות עבודה ברשת משולבת שתאפשר יכולות שליטה, בקרה, תקשורת, מחשבים ומודיעין (Command, Control, Communications, Computers, Intelligence, and Reconnaissance – C4IR), ושילוביות עם כוחות אחרים של צבא ארצות-הברית. ייעודו של כלי השיט היה לתת פתרון לצורך המבצעי שבו כוחות ימיים יוכלו בעתיד להשפיע בצורה מכרעת על סכסוכים אזוריים מרכזיים שיתעוררו (Multiple Regional Conflicts – MRC), וכמו כן אמור היה להציג את הפתרון הטכנולוגי לפעילות משותפת על היבשה הנתמכת על-ידי כוחות הצי בשם "קדימה מן הים" (Forward from the Sea). כוח האש המרשים היה אמור להיות מופעל בשלבים הראשונים של סכסוך בין ארצות-הברית למדינה יריבה כלשהי, והוא נתפס על-ידי צי ארצות-הברית כערובה להצלחה במשימה כזו, ולשם כך התחיל הצי האמריקני לאפיין ולפתח כלי שיט עתידי בשם "אוניית מחסן נשק". לפי האפיין המבצעי נדרשו לאונייה כ-500 משגרים אנכיים לסוגי נשק שונים (טילי ים-חוף, ים-אוויר, ים-ים וכדומה). הסוכנות לפרויקטי מחקר מתקדמים (של הפנטגון) תכננה לסיים לבנות כלי שיט להדגמה (Demonstrator) בתחילת שנות ה-2000 (ראו: איור 45).

איור 45: תפיסת התכנון (Concept Design) של אוניית הארסנל של צי ארצות-הברית ב-1995¹¹²

¹¹² מקור האיור: U.S. Navy, *All Hands Magazine*, May 1995, p. 15

בסופו של דבר בעיות תקציביות עיכבו את התוכנית, מה שאפשר לצי האמריקני למצוא פתרון פשוט יותר לדרישה המבצעית באמצעות שינויים והסבות שערך בארבע הצוללות הבליסטיות הוותיקות הנושאות טילים מסוג 'טרידנט' (Trident Class Submarines). הצוללות הותאמו לתצורה המאפשרת להן לשאת עד 154 טילי שיוט מסוג 'טומהוק' (The Tomahawk Land Attack Missile – TLAM) באמצעות מערכות שיגור אנכיות המותקנות במשגרים האנכיים שבהם נישאו בעבר טילים בליסטיים אסטרטגיים, וכך יצרו כלי שיט על-פי תפיסת אוניית מחסן נשק. הדבר מדגיש שאסטרטגיה איננה דבר העומד בפני עצמו, ובמשולש הכולל יעדים (Ends), הדרך להשיגם (Ways) והאמצעים הנדרשים לכך, יש לגורם המשאבים חשיבות לא פחותה משני הגורמים הקודמים לו.

עם הגידול בעיסוק בחדשנות טכנולוגית במערכות ביטחוניות התחיל בשנות ה-80 של המאה ה-20 להתפתח גם תחום מחקרי בנושא, שניסה בין היתר לעמוד על מקורותיה של החדשנות הטכנולוגית במערכות ביטחון. תחום המחקר עדיין צעיר, ולכן כולל יחסית אסכולות רבות (Schools of Military Innovation Research). אדם גריסום מתאגיד ראנד שחקר את הנושא מצביע על אסכולות ספורות, ובהן ארבע עיקריות:

1. יחסים אזרחיים-צבאיים (Civil Military Relations) – כדוגמת זאת המוסברת על-ידי בארי פוזן.
2. פוליטיקה בין-ארגונית (Interservice Politics) – כדוגמת זאת המוסברת על-ידי סטיבן רוזן.
3. פוליטיקה פנים-ארגונית (Intraservice Politics).
4. תרבות ארגונית-אסטרטגית (Organizational Culture/Strategic Culture) – כדוגמת זאת המוסברת על-ידי אדמסקי או קאצנברג.

יש טוענים שקיימות שתי אסכולות נוספות המתבססות בהתאמה על הגישה הנאו-ריאליסטית ביחסים בין-לאומיים וגישת הדטרמיניזם הטכנולוגי (Technological Determinism):

1. האסכולה הנאו-ריאליסטית גורסת שהפחד מיכולות צבאיות זרות נחוץ ומספיק כדי לגרום לחדשנות טכנולוגית.
2. האסכולה של דטרמיניזם טכנולוגי הקובעת שציווי טכנולוגי (Technological Imperative) הכרחי ומספיק כדי להניע חדשנות טכנולוגית.

עם זאת, קבוצת מחקרים גדולה מצביעה על כך שחידושים טכנולוגיים במערכות ביטחוניות שטרם נחקרו לעומק, הובנו והוסברו מתרחשים "מלמטה-למעלה" (Bottom Up).¹¹³

אליוט כהן (Eliot Cohen), ששימש פרופסור ללימודים אסטרטגיים באוניברסיטת ג'ון הופקינס ובמכללת הצי למלחמה (NWC), בוחן בביקורתיות את ה"מהפכה בעניינים

¹¹³ Grissom, 2006, 905–934.

צבאיים", או כפי שכוונתה בהמשך "טרנספורמציה צבאית" (Military Transformation). בנוגע לכך הוא מציין ארבע בעיות כלליות שמהן סבלה המהפכה הזאת: (1) הפשטה של תאוריית ה"מהפכה בעניינים צבאיים" מעולם הגאופוליטיקה, (2) התמקדות בטכנולוגיה על חשבון ארגון, דוקטרינה וכוח אדם, (3) נטייה לתאר שינוי כמשהו שקורה "מלמעלה-למטה", ולא "מלמטה-למעלה", (4) אי-התבוננות בתגובה ליכולות מסוג "מהפכה בעניינים צבאיים" מצד מתנגדים חלשים יותר. כהן טוען באופן אירוני, שרק על-ידי התבוננות בארבעת ההיבטים הללו אנו יכולים להעריך נכונה את אפשרויות השינוי הצבאי.¹¹⁴ יתר על כן, בחינת השינוי שחל בכוחות צבא, בתהליכי קרב ובתוצאות המלחמה בשנים האחרונות מספקת סיבה לחשוב שחל שינוי מובהק באופי הלוחמה עצמה, דבר שחשיבותו הודגשה כמה וכמה פעמים בספר הזה.

מכיוון שחדשנות טכנולוגית היא אחת מאבני היסוד של פיתוח מערכות לחימה מתקדמות, וטעות ברתימת חדשנות טכנולוגית למערכות לחימה יכולה להיות הרת גורל, מציע ההיסטוריון הימי הבריטי ג'פרי טיל עשרה תנאי יסוד לקיומה של חדשנות בצי מלחמתי שלטענתו, הוכחו כבר בעבר: הימצאות אנשים בעלי רמת השכלה וחינוך מתאימים בארגון; שמירת קשר עם חזית הטכנולוגיה; שמירת חלופות שונות לאימוץ טכנולוגיה; מנהיגות טכנולוגית חזקה; מוסדות מסתגלים לשינויים; היכולת ליהנות מניסיון העבר; יחסים בין-ארגוניים טובים; היכולת לבחון באופן תמידי את הנחות העבודה; יכולת שיווק יעילה והיכולת להתמודד עם הבלתי צפוי.¹¹⁵ עוד מציין טיל: "במצב שבו האסטרטגיה לא מצליחה להשיג את ההתקדמות הטכנולוגית, השטח יהפוך להיות נחלתם המסוכנת של טכנוקרטים, ולפיכך ציים צריכים לפתח אסטרטגיה שתעסוק בשינוי טכנולוגי (Technological Transformation)".¹¹⁶

הצי הבריטי מנסה להתמודד עם חדשנות טכנולוגית באופן שונה, ואת עקרונותיו הוא מפרט במסמך האסטרטגיה הימית שפרסם ב-2014.¹¹⁷ כדי לבצע סריקת אופק לטווח הארוך וזיהוי מגמות אסטרטגיות גלובליות (Global Strategic Trends – GST) נשענת בריטניה על מרכז פיתוח, מושגים ודוקטרינה של משרד ההגנה (The Ministry of Defence's Development, Concepts and Doctrine Centre – DCDC), אשר תומך בגורמי התכנון ארוכי הטווח בתחום הביטחון. זאת באמצעות חיזוי לטווח של 30 שנה על מגמות שמתפתחות ברמה האסטרטגית, ושעשויה להיות להן משמעות במרחב הימי, ובאמצעותה אפשר לבדוק את החוסן של האסטרטגיה שפותחה נגד שינויים עתידיים אפשריים.

¹¹⁴ Eliot Cohen, "Change and transformation in military affairs", *Journal of Strategic Studies*, 27(3), (September 2004), pp. 395–407.

¹¹⁵ Till, 2018, p. 177.

¹¹⁶ .ibid, p. 171.

¹¹⁷ .UK Government, 2014, p. 21.

הצי ההודי שנמצא בתחילת המאה ה-21 בתהליך פיתוח והתעצמות חסר תקדים, נאלץ לגשר על פער טכנולוגי מובהק, והוא מנסה לעשות זאת באמצעות רכש מגוון של פלטפורמות ומערכות ממקורות שונים, לצד ניסיון להקים תעשיית נשק ימית מקומית. הצי כנראה נעדר עדיין את עשרת תנאי היסוד לקיומה של חדשנות בצי מלחמתי שמונה ג'פרי טיל למרות קיומו של גוף מחקר ופיתוח גדול במשרד ההגנה (Defence Research and Development Organisation – DRDO).¹¹⁸ במסמך האסטרטגיה הימית של הודו מצוין בנוגע לטכנולוגיות חדשות ומפתחות, שהצי ההודי יבחר בטכנולוגיית "קפיצת מדרגה" (Leapfrogging Technologies) כדי להבטיח שאחוז גבוה של נכסים עם ציוד עכשווי יהיה מסוגל להתמודד עם איומים חדשים שצצים. הוא יעשה זאת על-ידי עידוד בניית שותפויות עם ארגונים מתאימים, הן לאומיים והן זרים, ותמיכה בהשקעות ממוקדות במחקר ופיתוח של טכנולוגיות חדשות, רצוי עם ממשק שוק תואם לתמיכה במוצרים. היבטים אלה יהיו ברוכים גם בהשתתפות המגזר הפרטי שסייע בבניית בסיס של מחקר ופיתוח מקומי חזק. המסמך מפרט קשת רחבה של טכנולוגיות חדשות ומפתחות שהצי יזדקק להן: טכנולוגיות חלל, נשק מדויק (Precision Weapon Technologies), טכנולוגיות אלקטרומגנטיות ולייזר (Electromagnetic and Laser Technologies), טכנולוגיות של מערכות הנעה וכוח (Propulsion and Power Technology), מערכות אוטונומיות (Unmanned Marine Systems), מערכות מחשוב ואוטומטיזציה (Computation and Automation Technologies), טכנולוגיות ביטחון קיברנטיות (Cyber Security Technologies), ננו-טכנולוגיה (Nano-Technology) וטכנולוגיות ירוקות (Green Technologies).¹¹⁹ זהו ללא ספק המקרה של צי המעוביין לבצע קפיצת מדרגה ביכולותיו, הופך להיות אחד מהציים הגדולים בעולם ומסמך האסטרטגיה שלו מגדיר את הטכנולוגיות שלהן יזדקק.

הצי הצרפתי הועיד לעצמו במסמך האסטרטגיה הימית שלו לפתח את השימוש בכלים טכנולוגיים חדשים (Develop the use of new technological tools). היעד הראשון המודגש בטכנולוגיה הוא המחויבות לעידן הדיגיטלי וקישוריות מערכות מידע למרחב הימי, כל זאת תחת פגיעויותיהן של מערכות מהסוג הזה להתקפות סייבר. היעד השני הוא חיזוק השימוש בכלי השגחה ומעקב לזירה הימית כדי להגביר את המודעות במרחב הימי, ולמנוע חדירת כלי שיט לא רצויים לטריטוריה הצרפתית. לאותה משימה נדרשת גם תעשיית החלל לשפר את התגובה למעקב ימי: רדאר או דימות לוויין אופטיים, AIS מרחבית, תקשורת לוויינית. האסטרטגיה גם מכויינה חלק מהדרישות שיתממשקו למערכות שממשלות אירופיות אחרות מפתחות.¹²⁰ אם נשווה את הדרישות הצרפתיות לאלה של הודו עלול להתקבל הרושם המוטעה שרמת הפיתוח של טכנולוגיות צבאיות בצרפת, שתומכות בדוקטרינות ההרתעה הגרעינית, כוחות אמפיביים ואחרות, כלל לא נזכרות. הסיבה לכך

¹¹⁸ להרחבה על ה-DRDO ראו: Government of India, Defence Research and Development Organisation.

¹¹⁹ Indian Government, Ministry of Defence, Ensuring secure seas: Indian maritime security strategy, 2015, pp. 142–145.

¹²⁰ France Premier Ministre, 2015.

היא שלצרפת תעשייה ימית מן המתקדמות בעולם, ורמת החדשנות שלה היא גבוהה אפילו במונחים אמריקניים, ולכן צמצמה האסטרטגיה (ובצדק) את הדרישות לנקודות עקבי אכילס שהיא מזהה.

המהפכה בעניינים צבאיים כפי שהתנהלה בארצות-הברית השפיעה מאוד על צבא השחרור העממי של סין (PLA), כמו גם על הצי הסיני (The People Liberation Army Navy – PLAN). ג'קלין ניומיייר (Jacqueline Newmyer) ממכון בלפר מציינת שאסטרטגים סינים מאמינים שהמהפכה בענייני צבא מציעה הזדמנות היסטורית לשנות את האיזון הצבאי עם ארצות-הברית.¹²¹ לעומתה, אנדרו אריקסון (Andrew Erickson) ממכללת הצי האמריקני בוחן את האופן שבו הצי הסיני מתמודד עם מהפכת המידע בקשר לשילוב אמצעי הפיקוד, השליטה והבקרה עם מערכות הנשק, כדי לקבל תמונת קרב ברורה יותר ולנהל לפיה את הלחימה. לדבריו, חיל הים הסיני חותר לקראת אוטומציה מוגברת וקישורי נתונים בין מערכות חלל חדשות רבות מאוד לניווט, חישה ותקשורת, כמו גם יכולות נגד לוויינים. לדעתו, הניסיון מציים אחרים מצביע על כך שכאשר החיבוריות גדלה הריכוזיות עולה, והוא מצייין את הבעייתיות שיכולה להתעורר מכך לצי שמרחיב את יכולותיו לפעול בים הפתוח הרחק מחופיו.¹²²

צבאות רבים אחרים חקרו גם הם את ה"מהפכה בעניינים צבאיים" כמושג ארגוני – לדוגמה, צבאות קנדה, בריטניה, הולנד, שוודיה, אוסטרליה, ניוזילנד, דרום אפריקה, סינגפור, הרפובליקה של סין (טייוואן), הודו, רוסיה וגרמניה, אך לא כולם אימצו אותה בשל התשתית הממשית ועלויות ההשקעה.

בעקבות שינויים שהתרחשו בסוף המאה ה-20 ובעשור הראשון של המאה ה-21 שעיקרם: הכישלון של הצבא האמריקני להתמודד עם מורדים מקומיים בעיראק ואפגניסטאן, עליונות הטכנולוגיה האזרחית על הצבאית בתחומים אחדים ותפוצת מרכיבי טכנולוגיה דו-שימושית (Dual Use Technology) כחלק מתופעת הגלובליזציה, החליט משרד ההגנה האמריקני ב-2014 ליזום גיבוש "אסטרטגיית קיזוז טכנולוגית" (Third Offset Strategy) חדשה.¹²³ היוזמה מכוונת לשלוש מטרות: (1) פיתוח טכנולוגיות מתקדמות על-ידי התמקדות בתחומים כמו רובוטיקה, מערכות אוטונומיות, מיניאטוריות, ניתוח נתונים גדולים ומתקדמים, כמו הדפסת תלת-ממד; (2) בחינת מושגים מבצעיים וגישות חדשות

¹²¹ Jacqueline Newmyer, "The Revolution in Military Affairs with Chinese Characteristics", *The Journal of Strategic Studies*, 33(4) (August 2010), pp. 483–504.

¹²² Andrew S. Erickson & Michael S. Chase, "Informatization and the Chinese People's Liberation Army Navy", in Phillip C. Saunders and others, (eds.), **The Chinese navy: Expanding capabilities, evolving roles**, Center for the Study of Chinese Military Affairs, Institute for National Strategic Studies, National Defense University, Washington, DC, 2011, p. 278.

¹²³ National Science and Technology Council Committee on Homeland and National Security, *A 21st Century Science, Technology, and Innovation Strategy for America's National Security*, (2016), p. 5.

ללחימה על-ידי שימוש בטכנולוגיות המתקדמות שפותחו; 3) השגת המוחות הטובים והמבריקים ביותר, ושמירה עליהם כדי שיקדמו את היעדים הטכנולוגיים וישמשו אותם בדוקטרינות ותפיסות הפעלה מתאימות. דהיינו, חדשנות טכנולוגית עם פיתוח מושגים תפעוליים חדשים ודוקטרינות מתאימות הם שעומדים בבסיסה של "אסטרטגיית הקיזוז השלישית". הדבר חוזר ומדגיש עד כמה חדשנות צבאית היא מתמשכת וסיזיפית.¹²⁴

נקודת המבט הטכנולוגית היא גורם יסודי אך לא גורם הכרחי למהפכות בענייני צבא. יש הסכמה נרחבת בין החוקרים שהמפתח להצלחה הוא האופן שבו מיושמים שינויים טכנולוגיים בדוקטרינה או אסטרטגיה, בין שהטכנולוגיה היא מוכחת וקיימת ובין שהיא חדשה. על כל אלה חשוב להוסיף את מרכיב התרבות האסטרטגית של המדינה או הארגון בקשר לאימוץ חדשנות טכנולוגית ושילובה בצורה טובה באסטרטגיה ובדוקטרינה.

כבר מיום הקמתו ביקש צה"ל להימצא ביתרון איכותי ביחס לאויביו, ולפיכך הוקמה תעשייה ביטחונית מפוארת שנדרשה גם להידרש למצבים שבהם הוטל על ישראל אמברגו של אספקת נשק מתקדם. בספרו **תרבות אסטרטגית וחדשנות צבאית** טוען אדמסקי שמלחמת ששת הימים שיקפה את נקודת השיא של הלימה בין הדוקטרינה ובין הנשק המתקדם שהפעילו חיל האוויר וכוחות השריון. עם זאת, בצה"ל שלאחר מלחמת ששת הימים האיזון שבין טכנולוגיה לדוקטרינה התחיל להיות מופר, והטיה מחשבתית הביאה לתחושה שפתרונות טכנולוגיים הם תרופת פלא לכל בעיה ביטחונית.¹²⁵

אשר לכשל שחל בצה"ל בחיבור שבין טכנולוגיה לדוקטרינה טוען ההיסטוריון האמריקני אליוט כהן שמשנות ה-80 של המאה ה-20 הוערך היתרון האיכותי מול צבאות ערב במונחים טכנולוגיים בלבד "בלי להביא בחשבון ממדים דוקטרינריים, איכות כוח האדם" ועוד.¹²⁶ לעניין זה טוען אדמסקי:

עומס המשימות הלא-צבאיות שהוטלו על המטכ"ל, והערכה כללית המפחיתה בערכו של המדע הצבאי שֶׁבָּרָה לכך, יצרו מחויבות מוסדית חלשה בלבד לתחומי התאוריה הצבאית והדוקטרינה [...] בחסות הגישה האנטי-אינטלקטואלית, הסולדת במוצהר מחשיבה מופשטת, נטה המטכ"ל לצמצם בעיות אסטרטגיות מורכבות לרמה של קושיות טכניות שיש לפתור אותן מהר בשל לחצי הזמן.¹²⁷

¹²⁴ כיום יש המציינים את כניסתה לתוקף של "אסטרטגיית הקיזוז הרביעית" המתמקדת באתגר של המודרניזציה המהירה של הצבא הסיני באמצעות שימוש בטכנולוגיות מתקדמות שחלקן מתבססות על "טכנולוגיות הליבה" שפותחו בארצות הברית. לטענתם, ארצות הברית איננה יכולה עוד להתבסס על עליונותה הטכנולוגית לביצוע קיזוז אסטרטגי (במיוחד בעולם שמציע כישרונות רבים, הון וצרכנים במקומות שונים). האתגר של "אסטרטגיית הקיזוז הרביעית" יהיה להשתמש בכל כלי המדיניות, כולל בקרת ייצוא, כדי לקזז יתרון זה של יריביה. להרחבה בנושא ראו: Michael Miklaucic, *America's allies: The fourth strategic offset*, *The Hill*, 24 October 2018.

¹²⁵ אדמסקי, 2012, עמ' 179.

¹²⁶ Eliot A. Cohen, Andrew J. Bacevich and Michael Eisenstadt, *Knives, tanks, and missiles: Israel's security revolution*, Washington Institute for Near East Policy, 2008, p. 59.

¹²⁷ אדמסקי, 2012, עמ' 192.

בנוגע לקשר שבין הטכנולוגיה לדוקטרינה בחיל הים הישראלי יצוין ששואל ברונפלד, עמית מחקר במכון דדו, זוקף לזכותו של חיל הים הישראלי את היכולת לבצע את המהפכה בעניינים צבאיים במהלך שנות ה-60 וה-70 של המאה ה-20, ולהביא אותה לכלל מימוש בזירה הימית במלחמת יום הכיפורים ב-1973. לטענתו:

הישגיו המפתיעים של חיל הים היו תוצאה ברורה של מהפכת הסטי"לים שהחיל הגה, תכנן וביצע במהלך עשור ויותר, מהפכה שתוארה באופן מפורט על-ידי אלה שהיו ראשי חיל הים, וראוי שתוצג כמקרה בוחן מוצלח ל"מהפכה בעניינים צבאיים" (RMA). [...] המקרה של חיל הים מעורר עניין מיוחד, משום שהוא ממחיש באופן ברור מהפכה מוצלחת בעידן הטכנולוגי וגם את הקשיים שעליהם צריכים המהפכנים להתגבר. יתר על כן, שני מאפיינים חשובים עושים את מהפכת חיל הים לנושא הערצה וחקיו: ראשית, הייתה בה ראשוניות ומקוריות שלא הייתה כמוה אפילו בעשייה המוצלחת ביותר של חיל האוויר, ושנית, המהפכה הגשימה את כל הבטחותיה במבחן האש והאלקטרוניקה של מלחמת יום הכיפורים.¹²⁸

עם זאת, לא פסחה על חיל הים לאחר מלחמת יום הכיפורים ובסוף שנות ה-70 ותחילת ה-80 של המאה ה-20 התופעה שבה הטכנולוגיה נתפסה כחזות הכול. אפשר לשייך זאת לשינוי אוריינטציה של החיל, כמו צה"ל כולו למערכות נשק וטכנולוגיות ימיות מתקדמות שפיתחו האמריקנים, כדוגמת טילי ה'הרפון' (Harpoon) והתותח נגד טילים מסוג 'וולקן פלנקס' (The Phalanx CIWS). קציני חיל הים הישראלי שיצאו ללימודי תארים מתקדמים במוסדות טכנולוגיים בארצות-הברית, חזרו לישראל נפעמים מטכנולוגיות מתקדמות שהיו בתהליכי פיתוח שם, הן במערכות נשק והן במערכות גילוי על-מימיות ותת-מימיות. הדבר הביא לכך שהחדשנות הטכנולוגית מצאה את מקומה בתכנון ופיתוח כלי השיט העתידיים של חיל הים, כדוגמת ספינות סער 5, אך ההתנהגות האסטרטגית שאפיינה את שנות ה-60 וה-70 של המאה ה-20 נזנחה, ואיתה גם הקשר החשוב שבין החדשנות הטכנולוגית לדוקטרינה והאסטרטגיה שאפיינה לפי ברונפלד את החשיבה הישראלית המקורית.¹²⁹ ייתכן שהיו אלה זרעי הפורענות שגרמו במלחמת לבנון השנייה של 2006 להיפגעות של אח"י 'חנית', שאומנם הייתה מצוידת בטכנולוגיות המתקדמות ביותר להתגוננות בפני טילים, אך בעטיין הוזנחו ההיבטים שעליהם מצביע אליוט כהן במאמרו: "התמקדות בטכנולוגיה על חשבון ארגון, דוקטרינה וכוח אדם".¹³⁰ ובמקרה הזה – ההתעלמות מהצורך לפתח דוקטרינת הפעלה חדשה במתאר לחימה חדש, כמו לחימה א-סימטרית באזור החופי של לבנון.

מאיר פינקל, ששימש עד 2019 מפקד מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית, טוען שכל המחקרים שצוינו לעיל מתמקדים בתנאים המאפשרים או מגבילים חדשנות צבאית

¹²⁸ שאול ברונפלד, "המהפכה בעניינים ימיים: שייטת הסטי"לים", בין הקטבים, 14 המטה הכללי חלק ג', 2017, עמ' 33.

¹²⁹ אדמסקי, 2012, עמ' 180.

¹³⁰ Cohen, 2004, pp. 395–407.

בתקופת שלום, אך אינם מטפלים בבעיה שקיימת כיום בצבאות שונים וגם בצה"ל. הוא מכנה אותה "חדשנות יתר" (Over Innovation). פינקל מציע תפיסה המשלבת בין חדשנות טכנולוגיה ובין מה שהוא מכנה "שמרנות מבחירה" (Conservatism by Choice), שתביא לכוח מאוזן וזריז יותר מהמגמה המדגישה בצה"ל יתר על המידה את החדשנות. גישת השמרנות מבחירה תדגיש חינוך צבאי מקצועי, ארגון יחידות ופילוסופיית פיקוד; תאפשר ניצול טוב יותר של חידושים בתחומי מערכות הנשק ותורת הטקטיקה. לדעתו, המיקוד הנוכחי של צה"ל בחדשנות לא מספק את הטיפול הנדרש במרכיבים החסרים.¹³¹

אין ספק שלטכנולוגיה בכלל ולחדשנות הטכנולוגית בפרט, השפעה מכרעת על האסטרטגיה הימית והדוקטרינה של ציי מלחמה שונים. הבחירה בטכנולוגיה המתאימה תלויה ביכולת להתאימה לשינויים באופי הלחימה, שאינו פשוט בתקופות שבין המלחמות, מחייב קיומו של מודיעין וחיזויים ארוכי טווח והגדרת מדדי יעילות אסטרטגיים (Strategic Measures of Effectiveness), כפי שהמחקרים והניסיון ההיסטורי (שהובאו בפרק) מצביעים על כך. משום עלותן הגבוהה של מערכות נשק חדשות הנמצאות בחזית הטכנולוגיה, חשוב שמפתחיהן יקבעו מדדי יעילות אסטרטגיים ועל-פי המדדים יהיה אפשר לשפוט את התרומה של טכנולוגיה מתקדמת ככל שתהיה לדוקטרינה ולאסטרטגיה שאותן נועדה לשרת.

מכוני מחקר מערביים והשפעתם על תהליך גיבוש דוקטרינה ואסטרטגיה ימית

בפרק הקודם צוינה הצעתו של ג'ורג מרשל, איש מכון ראנד למשרד ל"הערכת נטו" (יורחב בהמשך) שבפנטגון כחלק מניסיון הממשל לשנות את הדוקטרינה האמריקנית, בין היתר באמצעות חדשנות טכנולוגית. גם הממונה על מרשל בתקופה המדוברת, ויליאם פרי, כיהן לפני הגעתו לפנטגון כמנהל מעבדות ההגנה האלקטרונית של Sylvania/GTE בקליפורניה. מטבע הדברים השאלה העולה היא: מהן הסיבות להימנעות ארגונים צבאיים ליזום ולחדש את הדוקטרינה שלהם בכוחות עצמם? בארי פוזן שחקר את מקורות הדוקטרינה הצבאית (The Sources of Military Doctrine) משיב:

רק לעיתים רחוקות יחדשו ארגונים צבאיים באופן אוטונומי, במיוחד בענייני דוקטרינה. זה אמור להיות נכון מכיוון שארגונים מתעבים להימצא במצב של חוסר ודאות, ושינויים בדפוסים המסורתיים תמיד כרוכים באי-ודאות [...] ארגונים צבאיים הם היררכיים מאוד ומגבילים את שטף הרעיונות מהרמות הנמוכות לרמות הגבוהות יותר. נוסף על כך, לאלה שבראש ההיררכיה, שהשיגו את דרגתם ומעמדם באמצעות שליטה בדוקטרינה הישנה, אין כל אינטרס לעודד את התיישנותה על-ידי הכנסת דוקטרינה חדשה. מסקנה, שחדשנות צריכה להתרחש בעיקר כאשר

¹³¹ Meir Finkel, "Conservatism by Choice (stability) – A Necessary Complement to Innovation and Adaptation in Force Design", *Defence Studies*, 19(4), (2019), p. 1

הארגון נחל כישלון גדול, או כאשר אזרחים בעלי סמכות לגיטימית מתערבים לקידום חדשנות.¹³²

כבר בתחילת מלחמת העולם השנייה הבינו גורמי הממשל בארצות המערב, שהכוחות המצויים במערכת הצבאית המוסדית, לרבות אלה של הצי האמריקני, אינם מסוגלים מסיבות מגוונות להתמודד עם גיבוש דוקטרינות ומתן פתרונות מבצעיים הולמים, המאפשרים להתמודד עם השינויים התכופים באיומים החדשים והכנסתם של אמצעי לחימה חדשים לזירה הימית. הם בחנו את האפשרות להיעזר בגופים חיצוניים שזכו להיקרא בעברית "מכון מחקר" ובעגה הצבאית "Think Tank". מכון מחקר מסוג זה מוגדר "מכון, תאגיד או קבוצה המאורגנים ללמוד נושא מסוים (כגון מדיניות או בעיה מדעית) ולספק מידע, רעיונות ועצות".¹³³

עדות מאלפת לחיבור שבין המדע לפתרון בעיות ההפעלה של צי הצוללות האמריקני היה הקשר בין חתן פרס נובל אלברט איינשטיין לצי האמריקני במלחמת העולם השנייה, שמטרתו הייתה לסייע לצי הצוללות הזה לפתור את בעיית חוסר האמינות של הטורפדו מדגם 14 שנועד לפגוע בכלי השיט.¹³⁴ חוסר האמינות הזה גרם לכך שמתחילת המלחמה ועד אמצע 1943 סיכנו אנשי הצוללות את חייהם בבואם לתקוף כלי שיט עם נשק לא אמין. צוללות צי האוקיינוס השקט ביצעו 136 תקיפות, ירו 300 טורפדו בארבעת החודשים הראשונים, והטביעו רק 10 אוניות. אילו היו מצליחים לפגוע ביעילות במטרותיהם או להרוס אותן, ייתכן שההתפשטות היפנית הייתה מובלת, והדרך לסיום המלחמה הייתה מתקצרת. אלברט איינשטיין "גויס" על-ידי סרן סטפן ברונאור ממשד החימוש של הצי (Lieutenant Stephen Brunauer, U.S. Navy Bureau of Ordnance) כדי לסייע בפתרון הבעיה. במכתב התשובה שלו מ־4 בינואר 1944 מציע איינשטיין כיצד להתגבר על הבעיה הזאת. (ראו: איור 46).

עם הזמן השתנתה משמעות המונח "מכון מחקר", בעיקר בארצות-הברית במהלך שנות ה־60, והועתקה לתאר "ארגוני מחקר מדיניות אזרחיים ללא מטרות רווח".¹³⁵ בהתאם לכך שונתה ההגדרה ממכון מחקר מכון לקביעת מדיניות ל"מכון מחקר וארגון העורך מחקר ותומך בנושאים הקשורים למדיניות חברתית, אסטרטגיה מדינית, כלכלה, צבא, טכנולוגיה ותרבות". בתחילת המאה ה־21 רוב מכוני המחקר שוכנים באירופה ובארצות-הברית. בגרמניה לדוגמה, יש מכוני מחקר גדולים בעלי יוקרה והשפעה, אך הם ממומנים מכספי המדינה ובעלי שיוך אוניברסיטאי או ממשלתי. בצרפת מכונים הדומים למכוני מחקר מקושרים לממשלה, ואילו קשריהם עם המפלגות הגדולות חלש יותר.

תחום אחר שבו התגייס המדע לשורות הצבא במאה ה־20 היה "חקר ביצועים" (Operational Research), שהביא באמצעות שיטות מתמטיות לקביעת הדרך לניצול מיטבי

¹³² Posen, 1984, p. 222

¹³³ Merriam Webster

¹³⁴ ניתוח אירוע מרתק אפשר למצוא בספרו של סטיבן רוזן 130–147, Rosen 1994, Ch. 5.

¹³⁵ Stella Ladi, "Think tank" in Encyclopedia Britannica

CONFIDENTIAL!

January 4th, 1944

Commander Stephen Brunauer
Bureau of Ordnance
Navy Department
Washington D.C.

Dear Mr. Brunauer:

You have asked me yesterday to submit to you in writing my proposition to bring about a position of the torpedo parallel to the wall of the ship, before the explosion. In working this out, however, I became aware that the realization of this method is quite impossible. It is impossible, namely, to bring the torpedo to rest in working on it on such a short length which is available; the forces are so tremendous that they must mechanically destroy the torpedo.

If v is the speed of a torpedo of the mass m , the negative accelerating force K , the way of acceleration Δ , then K is given by the equation $\frac{1}{2} m v^2 = K \Delta$

If one puts for instance $m = 100 \text{ kg.} = 10^5$

$$v = \frac{25m}{\text{sek}} = 2,5 \cdot 10^3 \frac{\text{cm}}{\text{sek}}$$

$$\Delta = 10 \text{ cm}$$

one gets $K = 3 \cdot 10^{17}$ absolute units or 300 weight tons ($3 \cdot 10^5 \text{ kg.}$).

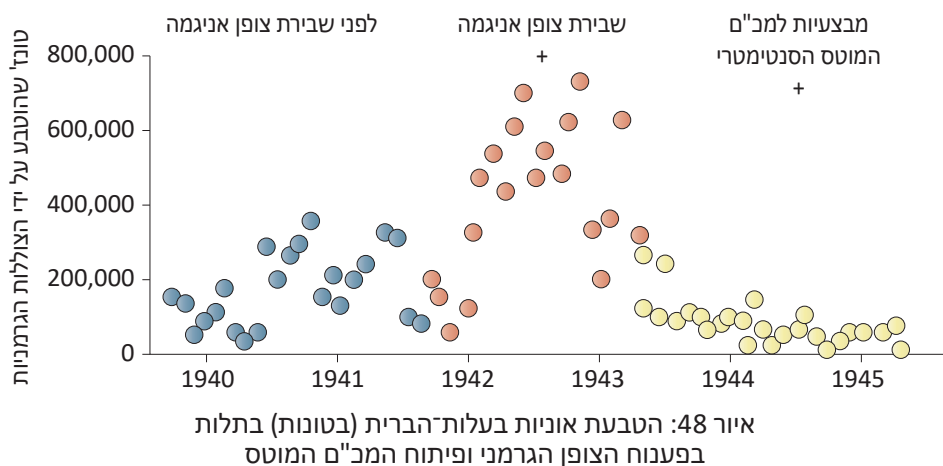
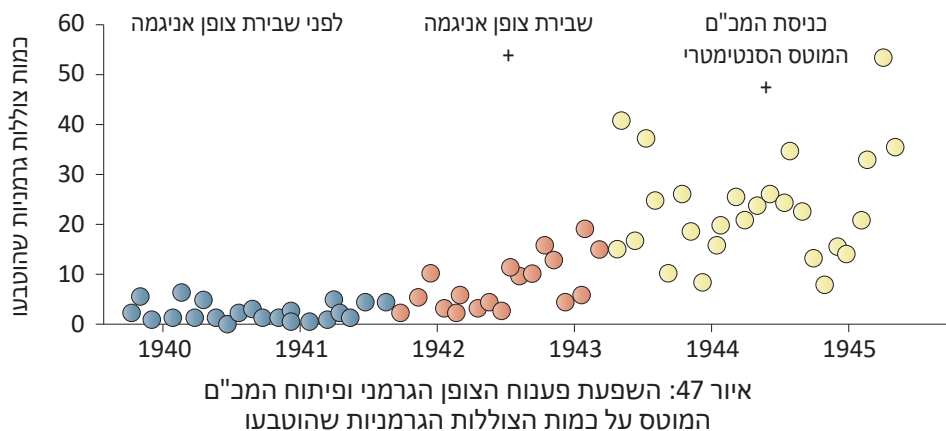
It is clear that the structure of the torpedo cannot stand this.

The torpedo has therefore to be brought to explosion before losing its speed. In 0,001 second it makes a way of 2,5 cm. To be sure, the explosion should be finished before ~~essential parts~~ essential parts of the torpedo undergo deformation. It can f.i.

איור 46: הצעת אלברט איינשטיין לשיפור האמינות של הטורפדו האמריקני מדגם 14

של משאבים מוגבלים, כדי לעזור לקבל החלטות טובות יותר לבניית חלק מהדוקטרינות המפורסמות במלחמת העולם השנייה. מקור המונח "חקר ביצועים" נובע מההיסטוריה של התחום שמקורה בשימושים צבאיים. אימוץ התחום התחיל במאמציהם של מתכננים צבאיים במלחמת העולם הראשונה למצוא פתרון אופטימלי לקביעת מבנה השיירות (Convoy Formation) ששטו באוקיינוס האטלנטי מחופי ארצות הברית לאירופה. הדרך נעשתה באמצעות בניית מודל אידאלי (מופשט) שמתאר את המציאות (ראו: איורים 47 ו-48). השם "חקר ביצועים" מקורו בכתובת דואר שהתנוססה בחדר שבו עבד צוות המחקר הבריטי (היה ממוקם באגף מבצעים והדואר שנשלח לשם היה חתום במבצעים/מחקר). ברבות הימים בוטל הלחץ, והדיסציפלינה כולה נקראה "חקר ביצועים". לעיתים קרובות משול התחום הזה לתת-תחום של מתמטיקה שימושית.¹³⁶

¹³⁶ גם חיל הים הישראלי לאחר מלחמת יום הכיפורים הסתייע במדענים כדי לפתור בעיות בתחום חקר ביצועים. כך גובשה טבלה של הפעלת מכ"מים לסירוגין על-ידי פרופסור עדי שמיר איש מכון וייצמן, שסייע לכוח הסטי"לים להמשיך לבנות תמונה ימית על-פי המכ"מים, אך בדרך שתמנע את גילוי השידורים על-ידי כוח אויב המפעיל אמצעי גילוי מכ"ם. עדי שמיר (יליד 6 ביולי 1952) הוא מדען מחשב ישראלי העוסק בעיקר בקריפטוגרפיה (תורת ההצפנה) ובסיבוכיות חישובית, חתן פרס טיורינג, פרס ישראל ופרס יפן.

גם בישראל לאחר מלחמת ששת הימים, כשהוטל האמברגו על-ידי ספקית הציוד העיקרית שלה, צרפת, החלה מערכת הביטחון לפתח מערכות לחימה מתוצרת תעשיות הביטחון הישראליות. כדי לדעת "לתרגם" את הצרכים המבצעיים ולערוך ניתוחים מערכתיים, הוקם ברפאל (רשות לפיתוח אמצעי לחימה) מחצ"ב (המרכז למחקרים צבאיים) המשמש עד היום כמוקד ידע לאומי, שייעודו לסייע בתהליכים של קבלת החלטות ביטחוניות בשיטות בעלות אופי מדעי-כמותי. במרכז מועסקים חוקרים בעלי רקע מתחום ההנדסה והמדעים, והוא עוסק באפיון, בפיתוח, בהטמעה, בהפעלה ובאחזקה של מערכות לחימה, ארגון והפעלת כוחות צבאיים, תוצאי חימוש, בטיחות, התגוננות אזרחית, היבטי ביטחון של תשתיות לאומיות, משרדי ממשלה ותעשיות ביטחוניות.¹³⁷

הדור הראשון של מכוני המחקר החיצוניים למערכת הביטחונית ניחן בכמה מאפיינים דומים:

1. ממוקדים בנושאי מדיניות, דבר שבא לידי ביטוי בחיבור בין ידע לקביעת מדיניות, באמצעות ידוע מקבלי ההחלטות לתוצרים וניסיון להשפיע על התהליך עצמו. המחקר שמכונים אלה עורכים מכוון מדיניות, ולא נעשה לקידום הוויכוח התאורטי.
2. עריכת המחקר נועדה לשפר את המדיניות הציבורית, והדו־שיח הציבורי הנלווה אליה הוא מוצר שברשות הכלל ונועד ללימוד הכלל.
3. המומחיות והמקצוענות של החוקרים הן המשאב העיקרי של מכוני המחקר, ונועדו לתת לגיטימיות ותוקף לממצאיהם.
4. הפעילויות העיקריות של מכוני המחקר הן בדרך כלל ניתוח מחקרי (Research Analysis) וייעוץ, המבוטאים בפרסומים, כנסים, סמינרים וסדנאות.

הדור השני של מכוני מחקר בארצות־הברית נוסד לאחר מלחמת העולם השנייה כמכונים נתמכי ממשלה (Government Contractors), שהתחילו למעשה את העיסוק בנושאי אסטרטגיה ודוקטרינה.¹³⁸ בדור הזה נכללים תאגיד ראנד שהוקם ב־1946 כדי לאפשר עריכת מחקרים יישומיים וניתוחם לזרועות הצבא האמריקני; מכוני הדסון (Hudson Institute) שייסד ב־1961 הרמן קאהן (Herman Kahn), שהועסק קודם לכן על־ידי ראנד; המרכז ללימודים אסטרטגיים ובין־לאומיים (CSIS) שהקימו ב־1962 דוד אבשהיר (David Abshire) ואדמירל ארליי ברוק (Arleigh Bruke); המרכז לניתוח ופתרונות ימיים (Center for Naval Analysis & Solutions – CNA) שנוסד ב־1942 כחלוץ בתחום חקר ביצועים, וסייע לצי ארצות־הברית בהתמודדות עם איום הצוללות הגרמניות בקרב על האטלנטי. עבודתם הניחה את המסד לשינוי בתפיסת ההפעלה של כלי השיט והמטוסים שפעלו נגד הצוללות הגרמניות באוקיינוס האטלנטי. במיוחד ידועה עבודת המחקר שערך המרכז הימי לניתוח ופתרונות ימיים בשנים 1967–1981 על האסטרטגיה הימית של הצי הסובייטי. אנליסט נוסף מתאגיד ראנד בשם ויליאם קאופמן (William Kaufman), פרופסור לשעבר למדעי המדינה בפרינסטון, יצא בתחילת שנות ה־60 של המאה ה־20 נגד דוקטרינת "הגמול המסיבי" (Massive Retaliation), וסלל בכך את הדרך לשינוי התפיסה על־ידי מזכיר ההגנה רוברט מקנמארה (Robert McNamara) לתפיסת "התגובה הגמישה" (Flexible Retaliation).¹³⁹

בשנים 1972–1973 התפרסמה בעיתון של חיל הים הסובייטי סדרה של 11 מאמרים מטעם מפקד החיל, אדמירל סרגיי גורשקוב, שבהם מאפיינים שרמזו על גיבושה של

¹³⁸ למעוניינים להרחיב את הידע בנושא מומלץ לקרוא את הפרק בספרו של פרופסור רון רובין על מכוני המחקר בארצות־הברית: **The Making of the Cold War Enemy, Culture and Politics in the Military-Intellectual Complex**, Princeton University Press, 2001. pp. 38–57.

¹³⁹ Fred Kaplan, **The bomb, presidents, generals and the secret history of nuclear war**, Simon & Schuster, New York, 2020, pp. 19–23.

דוקטרינת צי חדשה. עבודת ניתוח המאמרים במרכז למחקרים ימיים זכתה לשבחים ממנהל המודיעין הימי (Director of Naval Intelligence), אדמירל א' ריקטנוס (E. F. Rectanus). בה בעת גם ביקשה סיוע נוסף מהמרכז הימי לניתוח ופתרונות שתוצאתה הייתה טיוטת דיווח של המרכז ששולבה בהמשך בדוח "ההערכה המודיעינית הלאומית" (National Intelligence Estimate – NIE) בנוגע לצי הסובייטי.¹⁴⁰

כאמור, בסוף שנות ה־80, גיבש הצוות בראשות אנדריו מרשל את "אסטרטגיית הקיזוז" לתפיסה מבצעית שאומצה במבצע "סופה במדבר" נגד עיראק ב־1991, והפכה ל"המהפכה בעניינים צבאיים" האמריקנית.¹⁴¹

עם השנים נוסדו גם במדינות אחרות מכונים, מרכזים, או קרנות מחקר כגון "הקרן הימית הלאומית ההודית" (India National Maritime Foundation – NMF) שהוקמה בניו דלהי שבהודו ב־2005 כמכון מחקר בעל יכולת חשיבה עצמאית שבו מבוצעים מחקרים עצמאיים ומדיניות ואסטרטגיה ימית רבתי, והפיתוח האינטלקטואלי והארגוני שלו ממומן על־ידי משרד הביטחון והצי ההודי. הקרן מציינת שהיא בעלת קשרים אקדמיים חזקים בהודו ומחוצה לה, והקמתה נועדה לשמש צעד מתקן להזנחה ההיסטורית של הודו בתחום הימי רבתי שלה, לרבות התגברות על מחסור בהון אנושי אינטלקטואלי בתחום הזה. הקרן יצרה מצע משותף לדו־שיח בין מוסדות, ארגונים ודיסציפלינות בתחום הימי ברחבי הודו כולה. לטענתה, היא מאפשרת פורום פתוח לדיון מקצועי בקרב בעלי העניין השונים בתחום הימי רבתי של הודו, עם הגברת המודעות הימית בקרב קובעי המדיניות והאליטה האינטלקטואלית שלה, כמו גם החברה האזרחית בכללותה.¹⁴²

בבריטניה הקימה קבוצת קצינים יוצאי הצי המלכותי והמארינס שרכשו את השכלתם האקדמית בתחום המדיניות והאסטרטגיה ב־2009 מכון מחקר ימי וימי רבתי עצמאי בשם "פניקס" (The Phoenix Think Tank) (ראו: איוור 49). מייסדי המכון מגדירים את הצורך בהקמתו "בהיעדר הבנה ציבורית קריטית את מצבה של בריטניה בעולם, וכיצד המדיניות הביטחונית הלאומית צריכה להיגזר ממנו".¹⁴³ המכון טוען שעם סיומה של המלחמה הקרה וההתקדמות הקטנה שהושגה מאז בתכנון אסטרטגי, משימתו העיקרית היא להציף את הנושא המדאיג של היעדר ויכוח מסודר בעניין, ופיתוח תכנון אסטרטגי מתאים. המכון מצהיר שבשנים האחרונות חלה התפתחות מואצת בנושא בין כתליו עם צירופם של קציני צי מקצועיים ובעלי ניסיון מבצעי לצד גידול באנשי אקדמיה שהצטרפו אליו.

¹⁴⁰ John B. Hattendorf, *The evolution of the U.S. navy's maritime strategy, 1977–1986*, Naval War College Newport Papers, Papers No. 19, 2004.

¹⁴¹ אדמסקי, 2012, עמ' 114–118.

¹⁴² הקרן הימית הלאומית ההודית חתמה ב־2018 על הסכם הבנות עם המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית שבאוניברסיטת חיפה, ובמסגרתו מתקיימים מפגשים משותפים של החוקרים משני המוסדות, ונערכים מחקרים שונים בתחומי האסטרטגיה הימית רבתי.

¹⁴³ Phoenix Center.

הצי	מוסד להכשרה אקדמית	מכון מחקר
US Navy 	Annapolis/NPS/Naval War College 	The Strategic and Budgetary Assessment (CSBA)
Royal Navy 	The Defence Academy of the United Kingdom (King's College/Serco) 	The Phoenix Think Tank
French Navy 	École Navale/The Institut des hautes études de défense nationale 	Fondation pour la Recherche Stratégique
Israeli Navy 	University of Haifa 	Maritime Policy & Strategy Research Center

איור 49: דוגמאות לקשרי גומלין זרוע הים-מוסד אקדמאי-מכון מחקר

היות שהמחקרים המתפרסמים על-ידי מכוני מחקר הם מכווני מדיניות, ואינם נתפסים בדרך כלל באקדמיה כאקדמיים, הותאם המינוח במכוני המחקר או מרכזי המחקר והקתדרות גם לעניין הזה. כך אפשר למצוא שלצד פרסום ספרים, מאמרים בספרות מקצועית וכדומה, מופיע מונח חדש והוא "Think-Tank Analyses and Edited Works", כדוגמת המונח של פרופסור ג'ים הולמס (Jim Holmes), ראש הקתדרה על שם וויילי לאסטרטגיה ימית (J. C. Wylie Chair of Maritime Strategy) במכללה הימית למלחמה של צי ארצות-הברית.¹⁴⁴ אין אפשרות להבין את הקמתם של חיל המדע והמעבדות הלאומיות בלי לעמוד על המהפך שהתחולל ביחסי מדע ומדינה בעקבות מלחמת העולם השנייה, ועל השפעותיה של ההתפתחות הזאת על בן-גוריון ועל אנשי המדע של המדינה שבדרך. ארי בראל במארו "המנהיג, המדענים והמלחמה: דוד בן-גוריון והקמת חיל המדע", כתב:

דפוס היחסים בין בן-גוריון והמומחים התבסס, אם כן, על שיתוף פעולה בין המנהיג הפוליטי ובין "מסדר" המומחים ועל הבניה הדידית. במסגרתו תרגמו המדענים את היעדים הלאומיים לשפה הטכנית-מדעית, ובכך תרמו זאת לקידום הסדר הפוליטי, הביטחוני והמדיני החדש שניסה המנהיג הפוליטי לקדם.¹⁴⁵

¹⁴⁴ James R. Holmes, "Responding to China's Assertiveness in The South China Sea." **NBR Analysis Brief**, Seattle: National Bureau of Asian Research, 2014

¹⁴⁵ ארי בראל, "המנהיג, המדענים והמלחמה: דוד בן-גוריון והקמת חיל המדע", ישראל, 15, 2009, עמ' 91.

בעקבות מערכת היחסים הזאת קמו חיל המדע, מכוני המחקר השונים ואגף מחקר ופיתוח במשרד הביטחון.

במתכונת המודרנית של מכוני מחקר החליטה אוניברסיטת חיפה בתחילת 2016 לאשר את הקמתו של מרכז חיפה לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית. הצורך בהקמת המרכז נבע מכמה סיבות: התחושה שקיים פער ניכר בין חשיבות הים לישראל והעיסוק המחקרי בתחום הזה; הפוטנציאל להובלה מחקרית במישור הבין-לאומי בתחומים מדעי המדינה ויחסים בין-לאומיים (הנושא לא נחקר עד כה בהיקף ניכר); הצורך הדחוף של ישראל לגבש מדיניות ואסטרטגיה רבתי למרחב הימי; היעדר מרכז ידע באקדמיה ובמכוני המחקר שעוסק בהיבטים רחבים של אסטרטגיה במרחב הימי. הקמת המרכז מהווה נדבך נוסף ומשלים להובלה שנטלה על עצמה אוניברסיטת חיפה באמצעות הובלת התאגיד הישראלי לחקר הים התיכון (MERCI). בהגשת דוח הערכת המצב השנתית ל-2018/19 לנשיא המדינה, ראובן ריבלין, בירך הנשיא על הקמת המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, ועודד את אנשי צוותו: "להמשיך ולערוך מחקרים בתחום הימי רבתי, לשמש מוקד ידע בנושא עבור תושבי ישראל, לעורר את השיח הציבורי בנושאים אלה ולהשתלב בו".¹⁴⁶

תפקיד מכוני המחקר ומעמדם בממסד הביטחוני הפך חשוב יותר ויותר, ובמקרים רבים הוא גם זוכה לעידוד ותמיכה מצד גורמי הממסד עצמו. למכון המחקר יש יכולת לספק לגורמי הממסד ניתוחים הנשענים על סטנדרטים מקצועיים אקדמיים מצד אחד, ומצד אחר, להיות משוחרר מן המגבלות הקיימות במערכת הצבאית הדורשות משמעת ארגונית, היררכיה בתהליך קבלת ההחלטות, ותהליכים ארגוניים מובנים שכולם עלולים להוביל לאחדות דעות (Conformity).¹⁴⁷ כפי שכותבים ג'ונתן קאוורלי (Jonathan Caverley) ופטר דומברובסקי (Peter Dombrowski) במאמר שראה אור לאחרונה: "סכסוך ימי בעידן כזה חשוב מכדי להשאירו לטיפולם של האדמירלים או אנשי חיל הים לצורך העניין".¹⁴⁸ על הרקע הזה חשוב שבמאה ה-21 יהיה למערכת הביטחון הישראלית במובנה הרחב, ולחיל הים הישראלי בפרט, מכון מחקר מומחה (Specialist Tank) הנסמך על מוקדי ידע רב-תחומיים באקדמיה, ויעסוק בנושא הדוקטרינה והאסטרטגיה הימית במובנה הרחב.

¹⁴⁶ שאול חורב ואהוד גונן (עורכים), **הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2018/19**, אוניברסיטת חיפה, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, 2019, עמ' 7-8.

¹⁴⁷ Edward L. Katzenbach, "The Horse Cavalry in the Twentieth Century", **Public Policy**, 8 (1958), pp. 120-149.

¹⁴⁸ Caverley and Dombrowski, 2020a, p. 600.

חוק ימי והשפעתו על האסטרטגיה הימית

פתיחה

הפרק הזה מוקדש לדיון במרכיב חשוב הקשור למשילות (Governance) במרחב הימי, והוא חוק וסדר במרחב הימי (Rule Based Order), והשפעתו של החוק על האסטרטגיה הימית בת זמננו. המרחב הימי משתרע על כ-70% משטחו של כדור הארץ, תנועת השיט בו רבה והמשאבים המופקים ממנו הולכים וגדלים ככל שהטכנולוגיה מתפתחת. החוק הימי חיוני כדי שישורר סדר טוב בים, לרבות חופש השיט שבו, כמו גם לספק מסגרת נורמטיבית לכמות הולכת וגדלה של פעילויות אנושיות במרחב הימי המונעות משיקולים מגוונים של המדינות המשתמשות במרחב הזה. במאה ה-21 סכסוכי גבולות ימיים זוכים לחשיבות גוברת והולכת, וקשרי הגומלין של האנושות עם המרחב הימי הופכים אינטנסיביים ומורכבים יותר ויותר. גורמים לכך שינויים רבים ותדירים המתרחשים מחוץ למערכת (אקסוגניים) ובתוך המערכת (אנדוגניים) של המרחב הימי. מחקר שנערך לאחרונה מצביע על כך ששינויים אלה נובעים מהלחצים המופעלים להגדלת המשאבים מהים, הגדלת הסחר הבין-לאומי וטכנולוגיות חדשות הם אקסוגניים למרחב הימי, ומונעים על-ידי התפתחויות כלכליות.¹ ככל שהעיסוק בנושאי המרחב הימי יגדל, הדבר יתפוס מקום חשוב יותר בסדר היום הפוליטי במדינות השונות. קביעת הגבולות הימיים שהם מרכיב חשוב בשיח זה, ובמיוחד המדינות השוכנות לחוף ימים, יגביר את העיסוק במשפט הימי הבין-לאומי בכלל ובאמנת חוק הים בפרט.²

הישות המדינתית הראשונה על אודותיה יש כתבים העוסקים בחוקי הים היא האימפריה הרומית. הרומאים, ששלטו כמעט בכל אגן הים התיכון, חוקקו חוקי ים אחידים ועל-מדינתיים (בדומה לחקיקה העל-מדינתית שהנהיגו בנוגע לחיי היבשה). הם השיגו שליטה בים התיכון רק לאחר המלחמות הפוניות שהתרחשו במאה השלישית לפנה"ס. רודוס, שהייתה בעלת בריתה של רומא והייתה מפורסמת בחוקיה הימיים, הנחילה חלק גדול מהם

¹ Andreas Osthaugen, "Maritime boundary disputes: What are they and why do they matter?" **Maritime Policy**, 120 (2020), pp. 104–108.

² *ibid.*, p. 7.

לרומאים. ראוי לציין שגם האימפריה הביזנטית כינתה את קודקס חוקי הים שלה בשם "חוקי הים של רודוס".³

נקודת ציון נוספת המסמנת הסדרה בין־מדינתית במרחב הימי התרחשה במאי 1493, כאשר האפיפיור אלכסנדר השישי (Pope Alexander VI) בהסכם טורדסילס (Treaty of Tordesillas), הסדיר בין ספרד לפורטוגל את השליטה בטרטוריות העולם החדש שהתגלה על־ידי יורדי הים של אותן מדינות. אלכסנדר השישי "מסר" לשלטון ספרד את כל הטרטוריות שהתגלו ממערב לקו האורך של האיים האזוריים וכף וֶרְדֶה (Azores & Cape Verde), ולשלטון פורטוגל את כל הטרטוריות שממזרח לקו האורך הזה. היה זה הניסיון המוקדם ביותר והמקיף בקביעת ריבונות על שטחי ים.⁴ גם לדנמרק היו באותה עת דרישות להסדרת אזורי השליטה שלה בים, אך הן זכו להתנגדותה הקשה של אנגליה. האנגלים הציגו לדנים את גישתם, שהייתה מקובלת גם על הוונציאנים, ולפיה התנגדה לכל סוג של ריבונות למעט "מרחק קטן מהחוף שבו קיימים פיקוח (Oversight) ושיפוט (Jurisdiction), למעט על פעילות דיג ומעבר של כלי שיט והמטען שלהם".⁵ בגישה הזאת אפשר לראות מעין ניסוח ראשוני של מה שמכונה היום בשם "חופש השיט", וכן את סמכות הפיקוח והשיפוט של מדינה על אזור המים הסמוכים לחופיה.

מתחילת המאה ה־17 אנו עדים לשתי גישות מתחרות בנוגע לתפיסת הריבונות ולשליטה באזורים הימיים: האחת, סמכות לאומית (National Authority) על־פני הימים שזכתה גם לכינוי "הים הסגור" (Mare Clausum), והשנייה, חופש הימים (Freedom of the Seas) או "הים הפתוח" (Mare liberum).⁶ עדות לשתי התפיסות האלה מוצאים כבר בספר שיצא לאור ב־1609 מידי המלומד ההולנדי הוגו גרוטיוס (Hugo Grotius) ונקרא **Mare Liberum**.⁷ הוא מציג את הטיעון הקלסי בדבר "חופש השיט" במרחב הימי מעצם היותו שייך לקהילה (Res Communis), ולכן הוא לא ניתן לכיבוש או לבעלות של מדינה או מדינות מסוימות. הספר הזה הוא שיצק את היסודות המודרניים לנושא חופש השיט במרחב הימי.

הגישה המנוגדת לגישת חופש השיט הופיעה בכמה ספרים וטענה לזכות גשת "הים הסגור", והבולטים בהם היו של הסקוטי ויליאם וולודס (William Welwoods) בספרו **De dominio maris** ב־1615, ושל האנגלי ג'ון סלדן (John Selden) בספרו **Of the Dominion**,

³ תומר סימון, "אזור כלכלי בלעדי, המים הכלכליים של ישראל", 18 ביוני 2019, האתר לקידום המודעות והמוכנות למצבי חירום.

⁴ Tullio Treves, "Historical Development of the Law of the Sea", in Donald Rothwell and others (eds.), **The Oxford handbook of the law of the sea**, Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 3.

⁵ .ibid

⁶ .ibid, pp. 3–6

⁷ Hugo Grotius, **The free sea**, Liberty Fund Inc., Carmel IN, 2004

ב־1635. טענתם הבסיסית הייתה שהים ניתן לכיבוש, כפי שהיבשה, ולפיכך גם יכול להיות נתון לריבונותה של המדינה שכבשה אותו.⁸

בניסיון להשיג פשרה בין שתי גישות אלה (ים פתוח-ים סגור) כתב המלומד ההולנדי קורנליוס ואן בינקרסהוק (Cornelius Van Bynkershoek) בספרו **על חוק הים** (De Dominio Maris) שהתפרסם ב־1702, למרות שמרחבי הים פתוחים לשיט יש למדינות חופיות זכות לריבונות על השטח הסמוך לחופיהן, בכפוף לזכות ההפלגה 'בתום לב' (The Right of Innocent Passage for Navigational Purposes).⁹ בינקרסהוק המליץ שהגבולות של המים הריבוניים ייקבעו על-ידי יכולת השליטה שיש למדינה החופית על שטח הים הזה, דבר שזכה בהמשך לכינוי "טווח הירי של תותח יבשתי לכיוון הים" ("כלל התותח"). כמה מהחוקרים ובראשם הכלכלן האיטלקי בן המאה ה־18 פרדיננדו גליאני (Ferdinando Galiani), נתנו למושג זה ערך כמותי בקביעת רוחב המים הריבוניים על רצועה ימית במרחק של שלושה מילים ימיים מקו החוף.

בשנות ה־70 של המאה ה־19 התגבשה תמיכה של רוב המדינות באירופה לרעיון חופש השיט בימים, והמניע העיקרי לכך היה דאגה לחברות המסחר הגדולות כמו חברות הודו המזרחית (East India Company), ההולנדית והבריטית. הלחץ הגובר להעניק חסינות (Immunity) לרכוש פרטי מתפיסה והחרמה בים, שהונעה על-ידי האינטרנציונליסטים הליברלים מאסכולת קובדן (Liberal Internationalists of the Cobden School), ואשר נתמכה בידי מדינות שחששו מסגר ימי בריטי על נמליהן, הביאה ב־1911 להצהרת לונדון (The Declaration of London 1911).¹⁰ הוועידה התכנסה בלונדון, והגיעה להסכמה שבנוגע למשא ומתן שבריטניה תקיים על אמנות המשפיעות על השליטה שלה, היא תתייעץ עם מנסחיהן בעת הכנת הצעותיה עוד לפני שתיתן לאמנות תוקף חוקי.¹¹

בשנים הראשונות של המאה ה־20 היה החוק הימי יציב, ואפשר לתמצת את עקרונותיו כך: במדינות חופיות המים הריבוניים שלהן השתרעו על רצועה שהשתרעה לאורך החוף ועד טווח שלושה מיל. במים הריבוניים החזיקו האימפריה הבריטית, ארצות־הברית, צרפת ומדינות חופיות נוספות. מעבר לגבול המים הריבוניים השתרע הים הפתוח. החוק הימי התבסס על יסודות פשוטים יחסית: מנהג בין־לאומי; כמה אמנות שעסקו בנושאים טכניים; כתיבה מקצועית של גורמי אקדמיה ומספר מצומצם של בורריות שהתנהלו בנושאים אלה.

⁸ למעשה תפיסה זו נכתבה על ידם 16 או 17 שנה לפני כן, אך ג'יימס הראשון מלך סקוטלנד ומאוחר יותר אנגליה, אסרו על פרסומו מסיבות פוליטיות. מכאן הוא הופיע רבע מאה אחרי "הים החופשי" של גרוטיוס (Mare liberum), שאליו הוא נועד להיות מכונן. ראו: John J. Pocock, **The Ancient Constitution and the Feudal Law**, Cambridge University Press, 1957.

⁹ Cornelius Van Bynkershoek, Ralph Van Deman Magoffin & James Brown Scott, **De Dominio Maris Dissertatio**, Gale: Making of Modern Law, 2013.

¹⁰ בין־לאומיות ליברלית היא דוקטרינת מדיניות חוץ שלפיה על מדינות ליברליות להתערב במדינות ריבוניות אחרות כדי לקדם יעדים ליברליים. התערבות כזו יכולה לכלול גם פלישה צבאית וגם סיוע הומניטרי. להרחבה ראו בפרק "הגלובליזציה והשפעתה על האסטרטגיה הימית".

¹¹ הדומיניונים כללו באותה תקופה את קנדה, אוסטרליה, ניו זילנד, ניו פאונדלנד ודרום אפריקה.

לא היו ארגונים בין־ממשלתיים עם סמכות ימית, ולא היה פורום לדיון בשאלות הימיות. הסכסוכים הימיים היו שפיטים רק בהסכמת המדינות הנוגעות בדבר.

ב־8 בינואר 1918 בנאומו בקונגרס, הציג נשיא ארצות־הברית וודרו וילסון (Woodrow Wilson) כמה עקרונות שעליהם רצה לבסס את הסכמי השלום שלאחר מלחמת העולם הראשונה. העיקרון השני בנאום התייחס לשיט הימי, והדגיש את חופש התנועה המוחלט בים הפתוח מחוץ למימיהם הריבוניים של מדינות, הן בעת שלום והן בעת מלחמה, למעט מקרים שבהם יוחלט על הפסקת שיט, כללית או חלקית, בהסכמה בין־לאומית או על־ידי אמנה בין־לאומית. לקראת שנות ה־30 של המאה ה־20 כינס חבר הלאומים (The League of Nations) את הוועידה בהאג (Codification Conference) במטרה לאסוף חוקים ודינים בתחום הימי, ולערוך אותם בצורה שיטתית. הוועידה נכשלה משום שהמדינות שהשתתפו בה לא הצליחו להגיע להסכמה בנוגע למים הריבוניים, אולם נזרעו בה הזרעים למה שמכונה כיום "אזור המים הסמוכים" (Contiguous Zone).¹²

עד לסיום מלחמת העולם השנייה ב־1945 לא נערך שום דיון או שינוי בנושא הגבולות הריבוניים של מדינות חופיות, אך הלחץ לאשר גבולות מים ריבוניים־טריטוריאליים רחבים יותר עקב הרצון הגדל והולך של מדינות לניצול המשאבים בים הסמוך לחופיהן. בתום מלחמת העולם השנייה זכו מדינות רבות לעצמאות, דבר שהביא למעורבות גוברת והולכת של מדינות אלה באמצעות ארגונים בין־לאומיים שבהם היה קולם שקול לאלה של המעצמות הימיות. בד בבד חל כרסום בעיקרון חופש השיט: מדינות רבות החלו לפעול בצורה חד־צדדית, ולהכריז על זכויותיהן וריבונותן גם בשטחים שמעבר לשלושה מילים ימיים. דוגמה לכך רואים ב"הצהרות טרומן" שהושמעו ב־1945 ובהן פרסם נשיא ארצות־הברית הארי טרומן שתי הצהרות (Proclamations) בנושא הים. הראשונה, שהמשאבים הטבעיים של התת־קרקע וקרקעית המדף היבשתי מתחת לפני הים (Subsoil and Seabed of the Continental Shelf – CS) הסמוכים לחופי ארצות־הברית, כפופים לסמכותה ולשליטתה הבלעדית. השנייה שיוקמו אזורי שמורת טבע של דיג באזורים של הים הפתוח הסמוך לחופי ארצות־הברית. חוקרים ממדינות מתפתחות הצביעו על המצב האירוני שבו ארצות־הברית, שנתפסה עד אז כתומכת עיקשת בחופש השיט בים, התחילה לאתגר את הנושא הזה עקב אינטרסים של הגנת הדיג והזכויות הבלעדיות לניצול משאבים מינרליים ("חופש השיט הלא־שוויוני" או "חופש למעטים").¹³

לאחר מלחמת העולם השנייה קיבל על עצמו האו"ם את המשימה של איסוף חוקים ודינים בתחום הבין־לאומי ועריכתם בשיטתיות. הדוח האחרון שלה הוגש לעצרת הכללית ב־1956, ושימש טיוטה לוועידה הראשונה של האו"ם בנושא חוק הים (UNCLOS I) שהתכנסה בז'נבה בפברואר 1958 בהשתתפותן של 86 מדינות.

¹² Edwin Egede, "Law of the Sea", in Rene Marlin-Bennett (ed.), **Oxford Research Encyclopedia of International Studies**, Oxford: Oxford University Press, 2019, p. 5.

¹³ .ibid

המשפט המנהגי הבין-לאומי (The Customary International Law)

בזירה הבין-לאומית אין גוף עליון המוסמך ליצור נורמות משפטיות וחוקים החלים על כל המדינות. בכך ייחודיותו של המשפט הבין-לאומי בהשוואה למשפט מדינתי.¹⁴ מדינות אחריות ליצירת המשפט הבין-לאומי ובה בעת כפופות לו.¹⁵ מצב זה מציב סימני שאלה בנוגע לאופן היווצרותם של כללים משפטיים המחייבים מדינות ונוגע בסוגיית מקורות (Sources) המשפט הבין-לאומי.¹⁶ סעיף 38(1) לחוקת בית הדין הבין-לאומי ה-ICJ (International Court of Justice)¹⁷ מונה את ארבעת המקורות למשפט הבין-לאומי: משפט בין-לאומי הסכמי (קרי, אמנות בין-לאומיות), המשפט הבין-לאומי המנהגי,¹⁸ עקרונות משפטיים כלליים וכן פסקי דין ודעות מלומדים.

המשפט המנהגי עוסק במחויבות בין-לאומית המחייבת את המדינה מתוקף מנהג כללי (General Practice), עקבי וממושך של מדינות הסבורות שמוטלת עליהן חובה משפטית לנהוג בצורה מסוימת.¹⁹ חוקת בית הדין הבין-לאומי איננה קובעת היררכיה בין המקורות, או הנחיה במקרה של סתירה בינם ובין עצמם. המשפט המנהגי, המוסק מהתנהגות בפועל של מדינות, מדורג נמוך מאמנות בין-לאומיות המשקפות הסכמה מסוימת ומפורשת.²⁰ חשוב להדגיש כי משנוצר מנהג, הוא מחייב את כל המדינות בלי שהן צריכות לעשות דבר כדי לקבל עליהן את תוקפו, לרבות אלה שלא נטלו חלק ביצירתו, או שטרם נוסדו בזמן יצירת המנהג.²¹

המשפט הבין-לאומי המנהגי מורכב משני יסודות:²² "יסוד פיזי" (State practice) ו"יסוד נפשי" (Opinio juris). יש המכנים את היסוד הפיזי גם בשם "האלמנט האובייקטיבי",

¹⁴ לא רק שאין גוף עליון המוסמך לחוקק עבור כל המדינות, אין גם גוף עליון המוסמך לשפוט אותן בהיעדר הסכמה מדינתית, במישורין או בעקיפין.

¹⁵ Anthony D'Amato, *The concept of custom in international law*, New York: Cornell University Press, 1971, p. 33

¹⁶ Malcolm Shaw, *International law* (6th ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 74

¹⁷ לחוקת בית הדין הבין-לאומי ראו: Shaw, 2008, p. 70; website: [International Court of Justice](#); Michael Scharf, "Accelerated formation of customary international law", *ILSA Journal of International and Comparative Law*, 20(2), (2014), p. 311

¹⁸ רובי סיבל, *משפט בינלאומי*, האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי, 2010, עמ' 51.

¹⁹ כך למשל: Anthea Elizabeth Roberts, "Traditional and modern approaches to customary international law: A reconciliation", *American Journal of International Law*, 95(4), (October 2001), p. 757. ראו הרחבה בעניין דרישות המשפט הבין-לאומי המנהגי בהמשך.

²⁰ שו (Shaw) מדגיש שלא תמיד אפשר להבחין בבירור בין המקורות השונים, וכי יש מקרים שבהם אמנות בין-לאומיות משקפות או חוזרות על משפט מנהגי קיים. Shaw, 2008, p. 7.

²¹ סיבל, 2010, עמ' 54; Michael Akehurst, "Custom as a Source of International Law", *British Yearbook of International Law*, 47, (1975), pp. 1-24, 53; Scharf, 2014, p. 309, 318.

²² ראו למשל: Roberts, 2001, p. 757.

ואת היסוד הנפשי כ"אלמנט הסובייקטיבי".²³ היסוד הפיזי של המנהג הבין-לאומי מחייב שמדינות ינהגו בצורה מסוימת במשך זמן, בעקביות, שכן הוא נמשך זמן באותה צורה ועל-ידי מדינות רבות. המנהג יכול להיות אקטיבי או פסיבי, דהיינו, במעשה או במחדל,²⁴ וגם אם אין הכרח שיהיה אוניברסלי יש ציפייה שהרוב המכריע של המדינות ינהג באופן מסוים.²⁵

נשאלת השאלה: מה מידת ה"העקביות" במשפט המנהגי הנדרשת לצורך ביסוסו של מנהג? כלומר, כמה פעמים מדינות צריכות לחזור על המנהג כדי לבסס אותו? חוקרים רבים מדגישים שלשאלה הזאת אין תשובה כמותית ברורה. גם בנוגע למשך הזמן הנדרש להיווצרותו של מנהג אין קביעה ברורה, יש מקרים שבהם הוא נוצר במשך עשרות או מאות שנים, לעומת מקרים שבהם המשפט המנהגי מתגבש לאחר שנים ספורות בלבד. במקרים כאלה הפרקטיקה צריכה גם להצביע על הכרה בקיומה של מחויבות משפטית.

היסוד השני הנדרש להיווצרותו של משפט בין-לאומי מנהגי הוא היסוד הנפשי, דהיינו, המדינות פעלו בהתאם למנהג מסוים מתוך תחושת מחויבות משפטית, ובראיתן סטייה מהדפוס הזה עלולה להיות הפרה של הנורמה.²⁶ המדינות חייבות לפעול בצורה המעידה שהן מאמינות שאכן חלה עליהן מחויבות משפטית לנהוג באותה דרך. מכיוון שישראל איננה חתומה על אמנת הים, אי אפשר להפריז בחשיבותו של המשפט המנהגי כשתרצה לטעון בנושא כלשהו הנוגע לתיחום גבולותיה הימיים.

אמנת האומות המאוחדות בנושא חוק הים (UN Convention of the Law of the Sea – UNCLOS)

אמנה בין-לאומית היא הסכם בעל תוקף משפטי בין שתי מדינות או יותר שתוקפה ניתן לה מכוח עיקרון יסוד במשפט הבין-לאומי שלפיו "הסכמים יש לכבד" (מלטינית: *Pacta sunt servanda*). אמנה בין-לאומית יכולה להיות דו-צדדית, בין שתי מדינות בלבד (*Bilateral*), או רב-צדדית (*Multilateral*), בין שלוש מדינות או יותר. סעיפי המבוא של אמנה בין-לאומית הם מסגרת לסעיפים המהותיים המצויים בה, מקנים לה הקשר רחב יותר, ומשמשים במידת הצורך כלי עזר פרשני לעניין הכוונות של מנסחיה. הם אינם כוללים הסדרים או איסורים מהותיים, אלא מיועדים לשמש מעין פתיחה הצהרתית שבה מפורטים הרעיונות וערכי היסוד שהניעו את מנסחי האמנה, ואשר עמדו לנגד עיניהם בעת מלאכת הניסוח.

ועידות האומות המאוחדות על חוק הים (UNCLOS I–III)

הוועידה הראשונה של האו"ם בנושא חוק הים (UNCLOS I) התכנסה בז'נבה בפברואר 1958 בהשתתפותן של 86 מדינות.²⁷ בראייה היסטורית נוכל לציין שבמשך המאות

²³ Scharf, 2014, p. 312, 322

²⁴ סיבל, 2010, עמ' 52; Akehurst, 1975, p. 10

²⁵ סיבל, 2010, עמ' 53; Akehurst, 1975, p. 26

²⁶ סיבל, 2010, עמ' 53

²⁷ Treves, 2015, pp. 13–14

האחרונות שימש המרחב הימי זירת התגוששות שבה בחנו המעצמות הימיות את עוצמתן כדי לממש את האינטרסים הלאומיים שלהן, אך בד בבד שימש מעין "מעבדת פיתוח" לחוק הבין-לאומי. חופש השיט הימי מקובל בעולם כחלק מהמשפט הבין-לאומי המנהגי (Customary Law), ואפילו מדינה כברית-המועצות לשעבר הכירה בו בתור אבן יסוד של חוק הים.²⁸ עד מחצית המאה ה-20 היה החוק הבין-לאומי בנושא הים בעיקר עיסוקן של מדינות באירופה ובצפון אמריקה,²⁹ ומהמחצית של המאה התחילה להיות מורגשת השפעתן של מדינות נוספות על החוק. התבססות על החוק המנהגי, בצירוף ההתפתחויות שתוארו לעיל, הם ששללו בסופו של דבר את הדרך לגיבושה של אמנת חוק הים.

תוצריה של הוועידה הראשונה של האו"ם היו ארבע אמנות ז'נווה שאומצו ב-1958: האמנה בדבר המים הריבוניים והאזור הסמוך (The Conventions on the Territorial Sea and Contiguous Zone), הים הפתוח, המדף היבשתי והדיג (Continental Shelf and Fishing) ושימור משאבי החי של הים הפתוח (Conservation of the Living Resource). על הפרק עמד גם פרוטוקול שעסק ביישוב סכסוכים. למרות הצלחת הוועידה ב-1958 לא הגיעו הצדדים להסכמה על שני נושאים מרכזיים: רוחב המים הריבוניים וגבולות הדיג (טבלה 6).

טבלה 6: התביעות של מדינות לגודל תחום מים ריבוניים (Territorial Waters) ב-1960

רוחב התחום הנדרש	כמות המדינות הדורשות
תחום 3 מיל	26
תחום 4 מיל	3
תחום 5 מיל	1
תחום 6 מיל	16
תחום 9 מיל	1
תחום 10 מיל	2
תחום 12 מיל	34
תחום של יותר מ-12 מיל	9
לא מוגדר	11

ועידת האומות המאוחדות השנייה על חוק הים (UNCLOS II) שנערכה ב-1960, לא הצליחה לפתור את הסוגיות הבולטות שנשארו פתוחות בוועידת 1958, ואף הסתמן שהצדדים הקצינו את עמדותיהם. מ-1960 ואילך אירעו כמה תקריות בין-לאומיות, שהעיקרית שבהן מכונה "מלחמת הבקלה" (The Codfish War). המלחמה נבעה מהתנגדותן של בריטניה וגרמניה להרחבה החד-צדדית של שטח הדיג על-ידי איסלנד. עימותים אלה הציגו את הסיכון שמצוי באי-טיפול ואי-הסכמה על סוגיות ימיות.³⁰ כמו כן,

²⁸ ibid, p. 4.

²⁹ ibid, p. 22.

³⁰ Myron H. Nordquist and others (eds.), **United Nations convention on the law of the sea, 1982: A commentary**, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 2002.

החל בשנים אלה זכו מדינות מתפתחות רבות באפריקה ואסיה לעצמאות, ועם קבלתן לאו"ם הן התייחסו לאמנת הים, שהייתה בשלבי גיבוש, כמוטה למען המדינות המפותחות בעולם המערבי.

הוועידה השלישית בנושא חוק הים (UNCLOS III) זכתה לחסות של האומות המאוחדות, ושמה "אמנת האומות המאוחדות – חוק הים" (UNCLOS). על שולחנה הונח סדר יום שאפתני שהכיל את כל מרכיבי חוק הים, וכן את ההגנה על סביבת הים. בוועידה השתתפו מדינות רבות ממקומות שונים בעולם, כולל כמה מדינות מתפתחות, היא התנהלה כתשע שנים (1973–1982), והסתיימה בדצמבר 1982 בחתימה על האמנה במונטגו ביי (Montego Bay) שבג'מייקה. חלקה הגדול של האמנה הוא איסוף חוקים ודינים של המשפט המנהגי, ועריכתם בצורה שיטתית (Codification), אך גם מרכיבים חדשים שהיו באמנה זוכים כיום להכרה כמשפט מנהגי.

הוועידה השלישית שהתכנסה לדון על חוק הים הייתה אמורה לתת פתרון לצורכיהן של המדינות המתפתחות שלא יכלו להשתתף בשלבים המוקדמים יותר של התהליך, כולל התבססותו על המשפט המנהגי שהיה לגביהן חדש. בניסיון לצמצם את האפשרות שהמדינות המתפתחות שגדלו להיות הרוב בוועידה, ישלטו בתהליך ובתוצאות המשא ומתן, השתמשה הוועידה בתהליך קבלת החלטות המבוסס על הסכמה גורפת (קונצנזוס) ולא על הצבעה ברוב קולות, מה שאכן האריך את התהליך עד שהביא לפתרונות פשרה. נושא קרקעית הים באזורים בין־לאומיים לא סוכם ונשאר במחלוקת, והוא נפתר לבסוף בשיחות לא רשמיות שהתקיימו בין השנים 1990–1994.³¹

האמנה נפתחה לחתימה ב־10 בדצמבר 1982 ונכנסה לתוקף ב־16 בנובמבר 1994 לאחר שהמדינה ה־60 במספר אישרה אותה. עד היום אושרה האמנה על־ידי 168 חברות, בהן 167 מדינות (164 מדינות חברות באו"ם וכן נציג של הפלסטינים, משקיף (Observer) מטעם האו"ם, כמו גם איי קוק, ניואה (Niue) והאיחוד האירופי).³² האמנה משקפת פשרות שהושגו לאחר דיונים ארוכים. כך לדוגמה, בחלק החמישי המקורי שלה היה ביטוי לערכים הסוציאליסטיים שכמה מדינות מערביות ניסו לקדם בנוסח האמנה. הם היו אמורים להביא להעברת טכנולוגיה (Technology Transfer) וחלוקה מחדש של העושר, ככל הנראה ממדינות מערביות לעולם השלישי, ואולי גם למדינות קומוניסטיות (זאת עוד בתקופת המלחמה הקרה). ערכים אלה לא היו מקובלים על כמה מנהיגים פוליטיים בעלי השפעה כמו הנשיא האמריקני רונלד רייגן, שסירב שארצות־הברית תחתום על האמנה גם אם זאת קידמה רבות את הזכויות הריבוניות ואת צווי הביטחון הלאומי של ארצות־הברית. רייגן הכריז שלמעט החלק החמישי של האמנה, ארצות־הברית תומכת בה בהיותה מסמך המשקף את המשפט הבין־לאומי, ובהתאם, מחייב את הקהילה הבין־לאומית. מאז ימי

³¹ UNCLOS, 2008.

³² United Nations Division for Ocean Affairs and the Law of the Sea, Table recapitulating the status of the convention and of the related Agreements. 2009

רייגן והמלחמה הקרה ארצות־הברית לא חתמה על אמנת הים, אך היא מתייחסת אליה כמייצגת את עקרונות המשפט הבינלאומי – משפט מנהגי.³³

באזור מזרח הים התיכון, לבנון, מצרים וקפריסין חתמו על האמנה ואשררו אותה, לעומת זאת ישראל וטורקיה לא חתמו ולא אשררו, גם אם ישראל מצהירה שהיא נוהגת לפי הכללים הקבועים בה ומקבלת אותה כמשפט מנהגי.

בכפוף לאמנת חוק הים המרחב הימי עצמו נחלק לשמונה אזורים (ראו: איור 50): מים פנימיים (Internal Waters), מים הריבוניים (Territorial Waters), אזור הסמוך (Contiguous Zone), מים כלכליים בלעדיים (EEZ), מדף היבשת, ים פתוח, מְצָרִים בין־לאומיים (International Straits) ומים ארכיפלגיים³⁴ (Archipelagic Waters).³⁵

מים טריטוריאליים או ריבוניים, פירושו ריבונותה של מדינה חופית משתרעת מעבר לשטח היבשה שלה ולמים הפנימיים שלה (ובמקרה של מדינה ארכיפלגית, במימיה הארכיפלגיים), אל רצועת ים סמוכה המוגדרת כמים ריבוניים. אמנת הים קובעת: "ריבונות זו משתרעת על המרחב האווירי מעל המים הריבוניים כמו גם על קרקעית הים והתת־קרקע שלה".³⁶ גבולות המים הריבוניים הם: רוחב המים הריבוניים של כל מדינה יש זכות לקבוע אותו עד לטווח שאינו עולה על 12 מילים ימיים הנמדדים מקווי בסיס שנקבעו בהתאם לאמנה הזאת. הטווח הזה הוא למעשה פשרה שהושגה בין דרישותיהן של מדינות שונות בנושא (ראו: איור 50 וטבלה 6), החל ברוחב של שלושה מילים ימיים (צר למדי), שנתמך עד לחתימת האמנה בעיקר על־ידי מדינות בעלות כוח ימי מפותח ששאפו להגביל את שטחי הים בריבונות כדי שיוותר יותר "ים פתוח", ועד לרוחב של 200 מילים ימיים (רחב למדי), שנתמך בעיקר על־ידי מדינות מתפתחות שהיו "נלהבות יותר" להגדיל את שטח הים הסגור" כדי להרחיב את ריבונותן. למעשה, המים הטריטוריאליים הם שטחה של מדינת החוף וכל חוקיה חלים על השטח הזה.

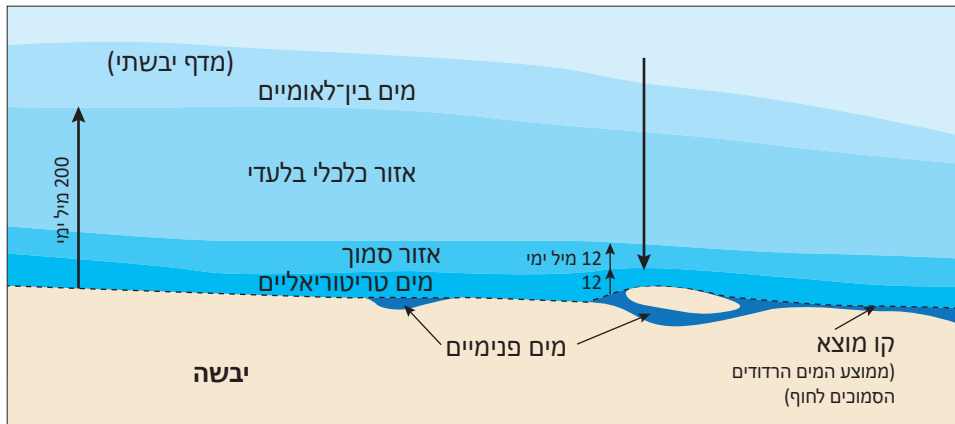
כלי שיט זרים (צבאיים ואזרחיים) רשאים לעבור במים הריבוניים כל עוד מדובר ב"מעבר בתום לב". לעומת זאת, זכות המעבר במְצָרֵי ים – שיט מעבר (Transit Passage) – הוא מושג של חוק הים המאפשר לכלי שיט או כלי טיס את חופש השיט או הטיס אך ורק לצורך מעבר רצוף ומהיר (Expeditious) של המְצָר, בין חלק אחד של הים הפתוח או אזור כלכלי בלעדי לחלק אחר. הדרישה למעבר רציף ומהיר אינה שוללת מעבר במצר לצורך כניסה,

³³ [United Nation Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982, 1833 U.N.T.S.3](#).

³⁴ מים ארכיפלגיים פירושה המים הסגורים על־ידי קווי הבסיס של קבוצת איים, כולל חלקי איים שהגדרתם באמנת הים מוסברת בהמשך.

³⁵ בספר הזה איננו אמורים להיכנס לעובי הקורה בתחום המשפטי בכל הנושאים הכלולים באמנת הים, ולכן נתרכז בפרק הזה בסקירת הסוגיות המהותיות ביותר שלהן השפעה בתחום המדיניות והאסטרטגיה הימית: קביעת גבולות ימיים (מים ריבוניים ומים סמוכים), מצב ארכיפלגי ומשטרי מעבר (Archipelagic status and Transit Regimes – ASATR) ומים כלכליים בלעדיים (EEZ). למעוניינים להעמיק ולהרחיב בנושא זה מומלץ העיון אצל Treves, 2015.

³⁶ [United Nations Convention on the Law of the Sea, Part II: Territorial Sea and Contiguous Zone, Section 1, Articles 2–6](#).

איור 50: מים טריטוריאליים, אזור סמוך ואזור מים כלכליים בלעדיים

יציאה או חזרה ממדינה הגובלת במצר, בכפוף לתנאי הכניסה למדינה הזאת.³⁷ המדינה החופית יכולה לנקוט את הצעדים הנדרשים במים הריבוניים שלה כדי למנוע מעבר שאינו בתום לב. הזכות איננה ניתנת לכל האוניות, והמשמעות היא שאפשר לדרוש הודעה מוקדמת על המעבר בתום לב מאוניות צבאיות, כמו שאכן עושות חלק מהמדינות.

אזור המים הסמוכים (Contiguous Zone) – זהו האזור הסמוך למים הריבוניים של המדינה החופית, בדרך כלל ברוחב 12 מיל, שבו היא יכולה להפעיל את השליטה הדרושה כדי למנוע הפרה של החוקים והתקנות שלה לגבי שטחה היבשתי הריבוני, או המים הריבוניים שלה. זאת בנושאים כמו כספים, הגירה או תקנות ותקנים בריאותיים, והמדינה יכולה להעניש כל הפרה של החוקים והתקנות הללו. אזור המים הסמוכים איננו יכול להשתרע מעבר ל-24 מיל מקו החוף.³⁸

אזור כלכלי בלעדי (EEZ) – האזור הכלכלי הבלעדי הוא שטח שמעבר למים הריבוניים וסמוך למים אלה, "כפוף למשטר המשפטי המיוחד שנקבע בחלק הזה, שלפיו הזכויות והסמכות השיפוטיות של מדינת החוף וזכויותיהן וחירויותיהן של מדינות אחרות כפופות להוראות הרלוונטיות של האמנה הזו".³⁹ האזור הכלכלי הבלעדי משתרע מעבר למים הטריטוריאליים, ועד לטווח 200 מילים ימיים (כ-370 ק"מ) מקו הבסיס, או למרחק 100 מיל מעבר לקו שווה-עומק (Isobaths) של 2,500 מטר (לרחוק יותר משני הטווחים).⁴⁰ אזור כלכלי בלעדי הוא משטר פונקציונלי המעניק למדינה החופית זכויות ריבוניות בלעדיות

³⁷ United Nations Convention on the Law of the Sea, Part III: Transit Passage, Section 2, Article 38.

³⁸ שרה וייס-מעודי, "דיני הים", בתוך רובי סיבל (עורך), **משפט בינלאומי**, האוניברסיטה העברית, המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי, 2010, עמ' 534–535.

³⁹ שם, עמ' 535–536.

⁴⁰ United Nations Convention on the Law of the Sea, Part VI: Continental Shelf, Article 76.

לנצל את המשאבים הטבעיים, ובה בעת מאפשר למדינות אחרות לממש את החופש של הים הפתוח למטרות חופש שיט, הנחת כבלים וצנרת תת-ימית. עם זאת, האזור הכלכלי הבלעדי בניגוד למדף היבשת, מאפשר חקירה וניצול לא רק של משאבים שאינם חיים, אלא גם את המשאבים החיים בקרקעית הים ובתת-קרקע. על המדינה שלה שייכים המים הכלכליים הבלעדיים מוטלת החובה לשמר ולנהל את המשאבים הטבעיים.⁴¹ בניגוד למים הריבוניים שבהם אין למדינות זרות כל זכות מלבד מעבר בתום לב (המוגדר בסעיף 19 של האמנה), בשטח המים הכלכליים יש למדינות זרות זכויות מוגדרות. כאשר המים הטריטוריאליים, המים הכלכליים הבלעדיים, או מדף היבשת של מדינות שכנות חופפים, קו הגבול חייב להיקבע בהסכמה הדדית כדי להשיג פתרון שווה והוגן.

מדף היבשת (Continental Shelf) – השטח הזה כולל גם את קרקעית הים של האזור הכלכלי הבלעדי והשטחים של קרקעית הים מעבר לאזור הזה, המתאימים לדרישות הגאולוגיות המפורטות בחוק אמנת הים. המדינה החופית אחראית לנהל את המשאבים של המדף היבשתי, וחולקת עם הקהילה הבין-לאומית את הרווחים משימוש של המשאבים המינרליים של המדף מעבר לאזור הכלכלי הבלעדי.⁴²

המשטר בנתיבי ים ארכיפלגיים ושיט במְצָרִים (The Regime of Archipelagic Sea Lanes Passage and Straits)

מדינות ארכיפלגיות (Archipelagic States) הן מדינות המורכבות מקבוצות איים המרכיבים מדינה כיחידה אחת עם האיים והמים בתוך קווי הבסיס כמים פנימיים.⁴³ על-פי התפיסה הזאת, ארכיפלג ייחשב ליחידה אחת, כך שהמים סביבו, בינו, והחיבור בין האיים של הארכיפלג, ללא קשר לממדיהם, הם חלק מהמים הפנימיים של אותה המדינה וכפופים לריבונותה הבלעדית. פיג'י, אינדונזיה, פפואה גינאה החדשה, איי בהאמה והפיליפינים הן חמש המדינות הריבוניות שקיבלו אישור באמנת האו"ם המקורית לחוק הים להגדרתן כמדינות ארכיפלגיות.⁴⁴ האמנה מכירה בזכות מעבר של אוניות בנתיבי ים הסמוכים למדינות ארכיפלגיות, והמדינה הארכיפלגית עשויה לייעד נתיבים ימיים כאלה בעצמה, ולקבוע נתיבים ואזורי הפרדה לשיט (Separation Zones). במְצָרִים המשמשים לשיט בין-לאומי (Straits used for International Navigation) קובעת האמנה שהמעבר בנתיבי ים יהיה רציף ומהיר (סעיף 53). מאחר שמעבר במְצָרִים חיוני לתעבורה הימית, המשפט הבין-לאומי מעניק למעבר במצר זכות רחבה יותר מאשר זכות המעבר בים טריטוריאלי

⁴¹ Egede, 2019, p. 12.

⁴² Caitlyn Antrim, "Indian ocean security: Development in the ocean law, trade and resources", in Yoachim Krause and Sebastian Bruns (eds.), **Routledge Handbook of Naval Strategy and Security**, London: Routledge, 2016, p. 89.

⁴³ הרחבה על קווי בסיס ומים פנימיים ראו: שרה וייס-מעודי, 2010, עמ' 528.

⁴⁴ Preamble to the **United Nations Convention on the Law of the Sea**: Article 46. United Nations. May 13, 2013.

רגיל.⁴⁵ המעבר הזה נעשה במצבים המשמשים למעבר בין אזור אחד של הים, או האזור הכלכלי הבלעדי עם חלק אחר של הים, או של האזור הכלכלי בלעדי.⁴⁶

נושא מעבר כלי השיט הצבאי בנתיבים ארכיפלגיים נותר מקור למחלוקת, והחשש הביטחוני העיקרי של מדינות שלישיות (שאין להן מעמד כלפי הנתיב) הוא, שמסיבה זאת או אחרת, לא יישמרו להן זכויות הניווט שלהן במים הארכיפלגיים, מה שהופך את משטר המעבר לבעיה פוליטית. בארי ראיין (Barry Ryan) מציין במאמרו על ביטחון וחלוקה לאזורים (Security and Zonation), כי מאז 1994, מועד כניסת המשטר המבוסס על חוק אמנת הים של 1982 (UNCLOS) לתוקף, הצליחה חלוקת האזורים הימית הגלובלית (Global Maritime Zonation) לאחד ולתאם את התביעות הטריטוריאליטיות שהיו למדינות ל"סכום אפס". הדבר נעשה באמצעות קביעת מטריצה מבוססת חוק וסדר בתחום הפוליטיקה הימית, שהחזירה את ההיגיון העומד בבסיס סדר זה, שעד כניסת משטר חוק אמנת הים סבל ממחלוקות קשות שערערו את ההיגיון.⁴⁷ מאז הפוליטיקה הבין-לאומית מכירה בלגיטימיות של התביעות המרחביות הנובעות מאינטרסים לאומיים רק אם הן מציגות התייחסות והבנה נורמטיביות בנוגע לסדר העולמי. בעוד שינוי זה הוא מרכזי בהבנת הפוליטיקה הימית במאה ה-21, אפשר לשייכו מבחינה היסטורית לאסטרטגיות הסדר הימי האימפריאלי שיזמה בריטניה בסוף המאה ה-18, אשר התבסס על העיקרון "סדר ראוי בים". עם זאת, חופש התנועה במרחב הימי בתקופתנו הופך יותר ויותר להיות תהליך של חציית מרחבים שיש לראות בהם תוצרי לוואי (Legible Artefacts) של הפוליטיקה הימית העכשווית. ככלי לניהול הסיכון הם מייצרים צורת ממשל דמוקרטית באופייה, מוכוונת ביטחון, וכזאת המכירה בצורך להקטין את התחרות. עם זאת, האופי הממוסד של החלוקה לאזורים בתקופת שלום יכול ללבוש צורה שונה בתקופה של משבר, ובמיוחד באזורי הים הפתוח. מסיבה זו תופעת החלוקה לאזורים אינה רצויה, שכן בעלות ושיוך (Enclosures) על אזורים ימיים יוצרים, כמו גם ביבשה, צורות חדשות של סיווג ובידול; מביאים להיררכיות חדשות של נגישות ושימוש; מפיקים טכנולוגיות מעקב חדשות ופולשניות יותר ויותר; ומציעים ערכים חדשים באזורים ימיים שהיו בעבר פתוחים. כך, ההתעצמות והחלוקה לאזורים של המרחב הימי מסמנות חלוקה מחדש של הסדר במרחב הימי.

בנוגע למעבר בנתיבים אלה יש פרשנויות מגוונות של מדינת משתמשים ומדינה ארכיפלגית בנושאים שונים סביב זכות מעבר נתיבי הים הארכיפלגיים של כלי שיט צבאיים ומטוסים. מצד אחד, על כלי שיט צבאיים חלות מגבלות בנוגע לצורת התנהגותם במעבר בנתיבים אלה (לדוגמה, אסור לערוך תרגילים ימיים בעת המעבר, והמעבר עצמו מכוּנה "מעבר רגיל" (Normal Mode)). מצד אחר, יש גם מחלוקת בנוגע לרמת החלת חוקי המדינה הארכיפלגית על נתיב המעבר (Level of Jurisdiction). סעיף 42 של האמנה

⁴⁵ וייס-מעודי, 2010, עמ' 478–479.

⁴⁶ להרחבה ראו בספר זה: Tara Davenport, *The Archipelagic Regime*, *The Oxford Handbook of the Law of the Sea*, pp. 134–159.

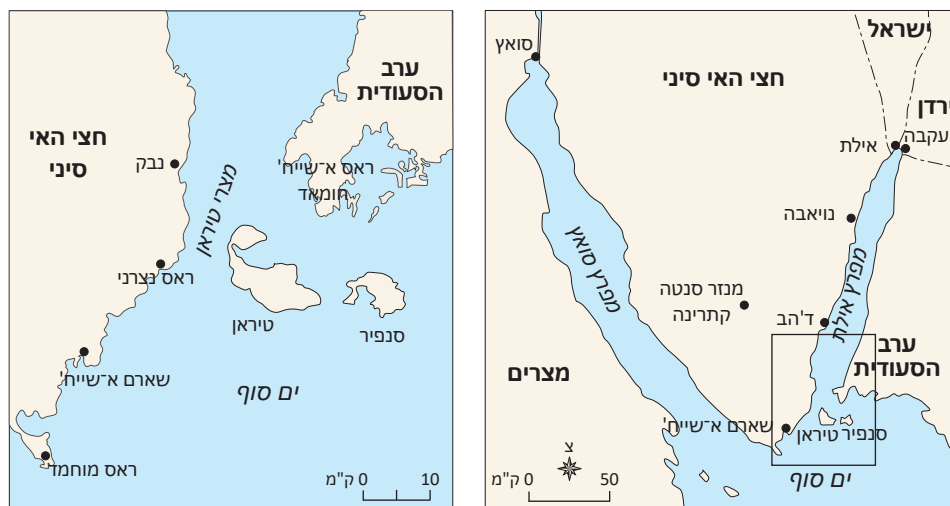
⁴⁷ Barry J. Ryan, *The disciplined sea, a history of maritime security and zonation*, *International Affairs*, 95(5), (2019) 1055–1073.

העוסק בכך, נוקט גישה של עריכת שינויים נחוצים בלבד בלי להשפיע על העיקרון המרכזי – זכות המעבר בנתיבי שיט ארכיפלגיים (Mutatis mutandis) כדי שיישום חוקים ותקנות לא יפגע בזכות המעבר. עם זאת, מדינת החוף רשאית לדרוש מכלי השיט העובר בנתיבים אלה עמידה בכללי הבטיחות, הדיג, בקרת זיהום והמכס. עצירת כלי שיט (מכליות) כפי שקרה במשבר בקיץ 2019 באזור מְצַר הורמוז (על-ידי השלטונות האיראניים), ובהקבלה עצירת מכלית דלק איראנית במעברה במְצַר גיברלטר – הם מקרים המציגים את הבעייתיות של נושא זכויות המעבר בנתיבי שיט ארכיפלגיים.⁴⁸

המקרה הישראלי של חופש שיט במְצַרי טיראן ותעלת סואץ מאז קום המדינה ועד הסכם השלום עם מְצָרִים במרס 1979 יתואר כביתוח אירוע בהמשך, וימחיש בין היתר את טיבן של ערבויות בין-לאומיות לנושא מסוג כזה.

ניתוח אירוע – חופש השיט במְצַרי טיראן ותעלת סואץ

חשיבותו של המוצא הדרומי של ישראל למזרח הרחוק הוכרה כבר על-ידי מנהיגי הציונות עוד לפני קום המדינה (ראו: איור 51). ב-1934 ביקר דוד בן-גוריון באום-רשרש (אילת של היום), ובמכתבו לשופט היהודי האמריקני לואי ברנדייס (Louis Brandeis) טען שאילת, בהיותה אלטרנטיבה לתעלת סואץ והשער לאסיה, תימצא בגבולות המדינה היהודית לכשתקום. רק בשלהי מלחמת העצמאות (פברואר 1949), במבצע "עובדה" נכבשה אום-רשרש, ובכך נפתח בפני ישראל המוצא לים האדום ולאוקיינוס ההודי.

איור 51: מְצַרי טיראן – מיקום גאוגרפי⁴⁹

⁴⁸ Vivien Jane Evangelio Cay, Archipelagic sea lanes passage and maritime security in archipelagic Southeast Asia, World Maritime University, 2010, pp. 73–75

⁴⁹ שפנייר, 2017, עמ' 8.

אפשרות נוספת שעמדה בפני ישראל לקיים את הסחר הימי עם המזרח הרחוק מנמלי הים התיכון שלה הייתה הפלגה דרך תעלת סואץ. על-פי אמנת קושטא ב-1888 נקבע שהמעבר הימי בתעלת סואץ יהיה חופשי בעיתות שלום ובעיתות מלחמה, וכי הצדדים מתחייבים שלא להתערב בשימוש החופשי בתעלה. על-פי האמנה, לעולם לא תקום הזכות לחסום את השיט החופשי במי התעלה, ובכך התאפשר לכאורה מעבר אוניות סוחר ישראליות בתעלת סואץ גם במצב של שביתת נשק, כפי שקרה באותה עת בין מצרים לישראל.⁵⁰ למרות זאת, לאחר קום המדינה מנעו המצרים בפועל את מעברן של אוניות הנושאות מטענים לנמלי ישראל או ממנה, ואוניות שפקדו את נמלי ישראל נכללו ב"רשימה השחורה" המצרית. ב-1951 התלוננה ממשלת ישראל בפני מועצת הביטחון על מניעת המעבר בתעלת סואץ שהטילה עליה ממשלת מצרים, ומועצת הביטחון קבעה (החלטה 95 של מועצת הביטחון של האו"ם ב-1951), שפעולותיה של מצרים מפירות את הזכות הזאת.

למרות ההחלטה הזאת מנעו המצרים שיט ישראלי בתעלה וטענו שמעבר אוניות ישראליות הנושאות מטען ישראלי מהווה סיכון ביטחוני למצרים לנוכח יחסי האיבה בין המדינות. ביולי 1954 הושג הסכם בין בריטניה למצרים בדבר הסגת כוחותיה של בריטניה מאזור התעלה, ופינוי בסיסיה עד 1956.⁵¹ ממשלת ישראל הביעה את מורת רוחה מכך שבהסכם לא נכללו כל ערובות בנוגע למעבר שיט ישראלי בתעלת סואץ. בהמשך, החליטה הממשלה, ביוזמתו של ראש הממשלה המתון דווקא, משה שרת, לשלוח אונייה ישראלית במטרה לממש את זכות השיט החופשי בתעלת סואץ. הוא תפס זאת כמהלך מדיני ולא ביטחוני, כפי שכתב לשר הביטחון פנחס לבון: "אני רואה את דבר העברת האונייה בתעלת סואץ כמבצע מובהק של מדיניות חוץ, ולא כצעד ביטחוני".⁵² שרת רצה בין השאר לעורר את דעת הקהל העולמית נגד הסגר, ולזכות בתמיכתן של המעצמות שהיו רגישות לסוגיית חופש השיט (בבחינת המרכיב הבין-לאומי באסטרטגיה הימית).

ישראל החלה לערוך הכנות להעברת ספינה בתעלת סואץ, ובאוגוסט 1954 נרכשה ספינה בת 400 טונות בשם 'פרימה', ואנשי הצוות ההולנדים השיטו אותה לנמל מסאוה שבדרום הים האדום. בנמל מסאוה קיבל לידיו את הפיקוד על האונייה רב-החובל צבי שידלו, איש הפל"ם וחיל הים, שהבין היטב (כמו שאר אנשי הצוות הישראליים) את המשימה שהוטלה עליו, כמו גם את הסיכונים שהיא נושאת בחובה. המבצע היה חשאי וסודי ביותר, וב-20 בספטמבר 1954 הפליגה האונייה 'בתגלים' מנמל מסאוה שבאתיופיה (העיר נכללה בשטחי אתיופיה עד זכייתה של אריתריאה בעצמאות ב-1991), ופניה מועדות

⁵⁰ אמנת קושטא היא אמנה בין-לאומית שנחתמה באוקטובר 1888 על-ידי בריטניה, גרמניה, האימפריה האוסטריו-הונגרית, ספרד, צרפת, איטליה, הולנד, רוסיה והאימפריה העות'מאנית, ונועדה להבטיח שיט חופשי בתעלת סואץ בעיתות שלום ומלחמה. האמנה קבעה את מעמדה של תעלת סואץ כנתיב מים בין-לאומי, אשר זכות המעבר החופשי בו צריכה להינתן לכול, ללא הבדל בהשתייכות לאומית של האונייה, בסוג האונייה, או בסוג המטען שהיא מובילה.

⁵¹ Mordechai Bar-On, *Anglo-Egyptian Treaty (1954) Encyclopedia.com*

⁵² אותו הים, על ספנות ישראליות ועוד, "אנחנו נעבור? היסטוריה קצרה של ספנות ישראלית בסואץ", 4 באוגוסט 2011, ארכיון חודשי.

לתעלת סואץ. ב־30 בספטמבר, עם הגעתה לפתח הדרומי של התעלה, נעצרה האונייה על־ידי השלטונות המְצָרִים, ואנשי צוותה הועברו לבית כלא צבאי בקהיר לאחר שהואשמו ברצח שני דייגים מְצָרִים. ב־4 בדצמבר 1954 הודיעו השלטונות המצריים לאנשי הצוות שהאישום נגדם בגין רצח הדייגים בוטל, והוגשו נגדם כתבי אישום חדשים בגין כניסה ללא רשות למים טריטוריאליים וכניסה לשטח צבאי סגור.⁵³ ב־7 בדצמבר 1954 ולאחר הפעלת לחצים כבדים של הקהילה הבין־לאומית, הודיעה מְצָרִים שבדעתה לשחרר את האונייה 'בת־גלים' ואת צוותה. ב־1 בינואר 1955 שוחררו אנשי הצוות בגבול מצרים–ישראל, סמוך לרצועת עזה, אך האונייה עצמה לא שוחררה, ובמלחמת ששת הימים טובעה בתעלת סואץ כחלק מניסיונה של מְצָרִים לחסום את התעלה לשיט.

סוגיית "אבטחת ההשברה" (אבטחת שיט חיוני, או במובן SLOC) לא ירדה מסדר היום, שכן חיל הים ראה בה הצדקה לסדר כוחות שביקש, ואפילו בן־גוריון היה מוטרד בגינה. כאשר העלה חיל הים את נושא ההשברה, הוא התכוון לקיים את המשימה הזאת בים התיכון בלבד, ולא התייחס למשימה בים האדום. בקיץ 1955, לאחר רכש המשחתות ואישור בניית שלוש טרפדות בצרפת, בדיון על הפרעות המצרים לשיט במְצָרִי טיראן, שאל הרמטכ"ל משה דיין: "פתרנו את בעיית הים התיכון, אך אין לנו שום אחיזה בים סוף, מה אפשר לעשות בנושא הזה?" במפקדת חיל הים נערכו להקמת כוח לחימה במפרץ אילת. תעלת סואץ הייתה חסומה באותה עת לשיט לאילת. לפיכך, אילוצים לוגיסטיים, כמו הצורך להוביל את הספינות על־גבי רכב ביבשה לאילת, הגבילו את אורך הספינה ל־16 מטר. לאחר אישור שר הביטחון, בן־גוריון, הוזמנו שלוש טרפדות ממספנה באיטליה, ואושרה בניית מזח לאוניות חיל הים בנמל אילת (ראו: איור 52).⁵⁴

חופש השיט במְצָרִי טיראן היה אחת הסיבות לפתיחת מלחמת סיני. מְצָרִי טיראן ממוקמים בין מְצָרִים (חצי האי סיני) לערב־הסעודית ומורכבים משני האיים טיראן וסנפיה. המְצָרִים שוכנים בקצה הדרומי של מפרץ אילת בטווח של כ־100 מיל ימי מהערים אילת ועקבה. לאורך המפרץ שוכנות ארבע מדינות: ישראל, מְצָרִים, ירדן וערב־הסעודית. השיט בנתיבי ים ארכיפלגיים ובמְצָרִים חיוני לתעבורה הימית, והמשפט הבין־לאומי מעניק למעבר במצר זכות רחבה יותר מאשר זכות המעבר בים טריטוריאלי רגיל.⁵⁵ בהיבט הזה מְצָרִי טיראן משמשים מעבר ים חיוני לכל האוניות העושות דרכן לנמלי אילת ועקבה. חסימתם לשיט ישראלי הייתה עילה לפרוץ שתי מערכות בין ישראל למְצָרִים: מלחמת סיני באוקטובר 1956, ומלחמת ששת הימים ביוני 1967.

⁵³ אלכס צור, **ושבט מצרים יסור ... קורות הצוות והאונייה "בת גלים"**. קריית ביאליק: הוצאת המחבר, 2002.

⁵⁴ צבי קינן, **במבט לאחור סיפור אישי**, הוצאת גבעול, 2005, עמ' 171–173.

⁵⁵ וייס־מעודי, 2010, עמ' 478–479.

איור 52: בסיס חיל הים באילת בשנות ה-50⁵⁶

מלחמת סיני (29 באוקטובר – 5 בנובמבר 1956) הייתה למעשה מבצע צבאי קצר בין ישראל למצרים שתואם עם בריטניה וצרפת שערכו בה בעת את מבצע "מוסקטר" (Operation Musketeer).⁵⁷ מבחינת ישראל המבצע, כפי שהוצג בקבינט המדיני-ביטחוני בראשות בן-גוריון ב-28 באוקטובר 1956, היה תולדה של חמש הפרות של החוק הבין-לאומי על-ידי מצרים, והיו אליבא דישאל עילה למלחמה (Casus Belli): ההפרה הראשונה של מצרים הייתה של סעיף (1) להסכם שביתת הנשק מראשיתו; השנייה, מצרים הפרה החלטה

⁵⁶ בסיס חיל הים באילת, מקור: אוסף מוזיאון ההעפלה וחיל הים – ניר מאור מוזיאון ההעפלה וחיל הים, CC BY-SA 3.0.

⁵⁷ מבצע מוסקטר באוקטובר 1956 על-ידי כוחות משותפים של בריטניה וצרפת במטרה לכבוש ולהשתלט על תעלת סואץ כדי להחזיר את השליטה על התעלה לידי מדינות אלה בעקבות הלאמת התעלה על-ידי מצרים. המבצע נערך בד בבד עם מלחמת סיני. שיתוף הפעולה בין ישראל, בריטניה וצרפת התנהל על-פי ההסכם שנערך ביניהן, ונחתם בוילה בפרוור סוור (Sevres) שלייד פריז.

מפורשת של האו"ם ב-1951 שלפיה "אין מצב של מלחמה בין מצרים לישראל". השלישית, גם אם שרר מצב מלחמה, החוק הבין-לאומי העניק לישראל את זכות חופש הניווט בתעלת סואץ; הרביעית, מצרים ארגנה כוח גרילה מיוחד, הפדאיון, שבשיתוף עם ירדן וסוריה היה הכוח האחראי לפשיטות טרור בשטח ישראל; החמישית, המצור של מצרים על מצרי טיראן מנע שיט חופשי של ספינות לנמל אילת, צעד שהביא את נמל אילת לשיתוק מוחלט (ראו: איור 53).⁵⁸ אחת משלוש המטרות במבצע הייתה לפתוח את מפרץ אילת לשיט ישראלי.⁵⁹ במהלך המלחמה כבשו כוחות משולבים של חיל הים הישראלי ולוחמי חיי"ר את האי טיראן, ונסיגת ישראל מחצי האי סיני ומהאי טיראן נעשתה רק לאחר ערבויות בכתב על חופש השיט במפרץ אילת מנשיא ארצות-הברית אייזנהאואר לראש הממשלה בן-גוריון ב-1957. יומיים לאחר תום מלחמת סיני התייחס ראש הממשלה בן-גוריון לחשיבות חופש השיט לאילת, ולזיקה ההיסטורית של ישראל למצרי טיראן. לדבריו, עתידה של ישראל וחופש השיט בים סוף ובאילת הוא לא פחות חיוני מאשר חופש השיט בסואץ. הסחר הימי של ישראל החל בעצם בים סוף לפני 3,000 שנה בימי שלמה המלך, ונמל אילת הוא הנמל העברי הראשון בימי מלכי יהודה. עוד לפני 1,400 שנה הייתה עצמאות עברית באי יוטבת אשר בדרום מפרץ אילת, האי ששמו בימינו טיראן.⁶⁰

ואולם, המשכה של מלחמת סיני לא היטיבה עם חיל הים. המלחמה הייתה מיוחדת: מלחמת קואליציה שבה נועד לצבאות בריטניה וצרפת תפקיד מרכזי בהשגת יעדיה האסטרטגיים. מבחינת צה"ל זאת הייתה מלחמה "דה לוקס", כפי שעולה מדברי דיין

איור 53: תותח שהציבה מצרים בראס נצרני כדי לחסום את הדרך למפרץ אילת. ברקע: האי טיראן

⁵⁸ Pnina Lahav, "A small nation goes to war, Israel's cabinet authorization of the 1956 war", *Israel Studies*, 15(3) (2010), p. 66. Special Issue: The Making of Israel Foreign Policy, Guest Editors: Gabriel Sheffer and Natan Aridan (Fall 2010)

⁵⁹ שלוש מטרות המערכה, כפי שהוגדרו לצה"ל, היו: השמדה של בסיסי ה"פדאיון" ברצועת עזה ועל גבול סיני; מניעת התקפה מצרית, לפחות בטווח הקצר, על-ידי הריסת המערך הלוגיסטי המצרי ושדות התעופה בסיני; פתיחת מפרץ אילת לשיט ישראלי.

⁶⁰ שאול שי, "המערכה על מצרי טיראן – מבצע ירקון", בתוך: שאול שי (עורך), **60 שנה למלחמת סיני – אסופת מאמרים**, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), המרכז הבינתחומי הרצליה, 2016, עמ' 13.

כשסיכם אותה.⁶¹ במהלכה התגלתה נכונותן של התפיסות העיקריות שעמדו ביסוד בניין הכוח האווירי והעוצבות המתמרנות, ואילו חיל הים "עלה על שרטון", ונוצר משבר אמן בינו ובין הרמטכ"ל.⁶² לקראת תחילת המבצע הייתה זירת מזרח הים התיכון עמוסה בכלי שיט מלחמתיים בריטיים וצרפתיים, וחיל הים הישראלי כבר היה מצויד בשתי "משחתות חדשות": אח"י 'אילת' ואח"י 'יפו' שנרכשו מבריטניה, אך לתפיסת הרמטכ"ל החיל לא היה יכול להביא תועלת. דיין תיאר את החלטתו במילים "אנשי חיל הים היו מאוכזבים".⁶³

נראה שהחלטה הביאה לא רק לתסכול אלא להתעלמות מהגיונה. מפקד חיל הים באותה תקופה, אלוף שמואל טנקוס, הבין שהאיסור לפעול באופן יזום נובע מסיבה אחרת "כי לא רצו, כאילו, להראות שאנחנו התחלנו", וזאת למרות שדיין אמר: "תעזוב, הצי הבריטי והצי הצרפתי יגמרו את הצי המצרי, למה לנו לעסוק בזה? חבל על התחמושת".⁶⁴ בלשון אחרת, חיל הים הישראלי לא נדרש להשיג שליטה ימית בזירת הים התיכון, וגם להגנת חופי המדינה התבקשו הצרפתים לצרף משחתת שתעסוק במשימה הזאת.

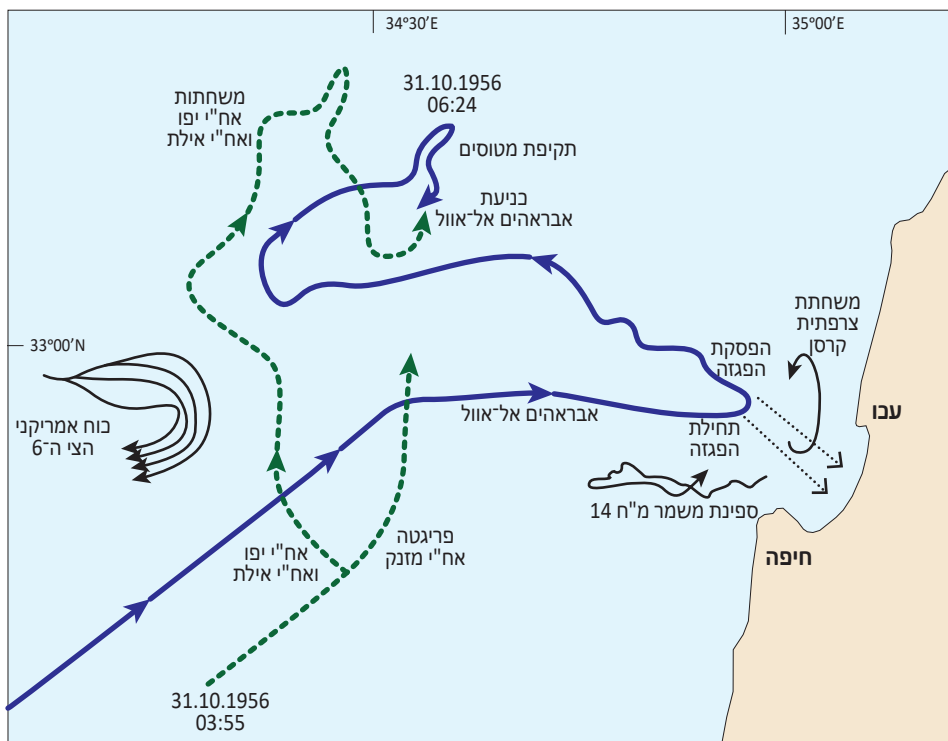
בליל 31/30 באוקטובר 1956 נשלחה המשחתת המצרית 'אבראהים אל-אוול' בפיקוד רס"ן רושדי טמזין להפגז את נמל חיפה ללא תכנון מוקדם וללא מודיעין עדכני. באותה עת עגנה במפרץ חיפה, עם תקלה באחד ממנועיה, המשחתת הצרפתית 'קֶרְסֵן' (Escorteur d'Escadre Kersaint I) שהשיבה באש מתותחיה. תגובתה גרמה להפסקת הירי המצרי בלי שנגרמו לעיר חיפה או לתשתיות שבמפרץ נזקים כלשהם. במפגש עם שתי המשחתות הישראליות (אח"י 'אילת' ואח"י 'יפו'), ירתה 'אבראהים אל-אוול' בתחילה אש מדויקת ונפילות הפגזים היו קרובות לאח"י 'יפו'. פגיעה במשחתת המצרית בחדר הדוודים הביאה להאטה ולאובדן יכולת נסירה. תקיפת מטוסי "אורגן" של חיל האוויר גרמו לכניעת המפקדה לאחר קבלת אישור מהמפקדה המצרית. הצוות של המשחתת ניסה להטביעה באמצעות הצפתה במי ים, אולם הניסיון לא צלח והיא נפלה בידי חיל הים הישראלי במצב ראוי לשימוש (ראו: איור 54).

⁶¹ ראו דבריו של משה דיין בסוף הכנס הדו־יומי של סד"כ לסיכום ראשון של לקחי המלחמה ב-27.12.1956. עמ' 137–141. א"צ 36/847/1962.

⁶² עוד בתקופה שלפני המלחמה אירעו שתי תקלות שהכעיסו את משה דיין. במבצע "שנונית", 31.3.1954 עד 3.4.1954, הוטל על חיל הים לאסוף מודיעין בחופי מפרץ אילת וּמְצָרֵי טיראן. בזיכרונותיו ציין דיין שתחילת המבצע נדחתה ארבע פעמים בגלל קלקולים בסירה "אלמוגית" שיועדה לביצוע הסיוע. הסירה עלתה על שרטון בחוף הסעודי, ורק בזכות חיל האוויר הסתיים האירוע ללא אבדות וללא תקרית בין־לאומית. ראו משה דיין, **אבני דרך**, הוצאת דביר, 1976, עמ' 112–113. וגם יצחק שטייגמן, **מעצמות לקדש, חיל האוויר בשנים 1948–1956**, עורך עמנואל לוטם, משרד הביטחון ההוצאה לאור, 1990, עמ' 113–117. במבצע ירקון, 9.6.1955–12.6.1955 הוטל על חיל הים להנחית בחוף ד'הב חוליית סיוע של חטיבת גבעתי שתבחן את עבירות הדרך היבשתית לשארם א־שייח'. חיל הים הנחית את הסיירים באיחור של ארבע שעות בשל חוסר יכולתו להנחיתם ללא אור ירח מלא. ראו: שטייגמן, שם, עמ' 150–154. וגם עדן, 2000, עמ' 114–116.

⁶³ משה דיין, **יומן מערכת סיני**, הוצאת עם הספר, 1965.

⁶⁴ אלרון וברונפלד, 2019, עמ' 149.

איור 54: תרשים הקרב מול אוניית הצי המצרי 'אבראהים אל-אוול' בליל 31/30 באוקטובר 1956

מלחמת סיני הסתיימה בעקבות אולטימטום אמריקני-סובייטי לצרפת, לבריטניה ולישראל, שבעקבותיו נסוג צה"ל מסיני ומרצועת עזה. בגלל האינטרס שהיה לארצות-הברית באספקת נפט מארצות ערב, נטה הממשל הרפובליקני יותר לכיוון. נוסף על כך, ארצות-הברית וברית-המועצות רצו לדחוק את רגליהן של בריטניה וצרפת מהמזרח התיכון. כך נוצרה קואליציה נדירה של ברית-המועצות וארצות-הברית. הערביות שישראל קיבלה מהנשיא אייזנהאואר והאו"ם בתום המבצע בנוגע למעבר החופשי במצרי טיראן נבחנו באמצעות האונייה הדנית 'בריגיטה טופט' (Brigita Toft), שנחכרה עלידי 'צים' מחברת הספנות הדנית 'יוטלנד', נשלחה לחצות את המצרים – ועשתה זאת ללא קשיים מיוחדים.⁶⁵ עם זאת, הסגר המצרי בתעלת סואץ נותר על כנו, וישראל המשיכה לחפש דרכים לפרוץ אותו. למודי הלקח המר של האונייה 'בת-גלים', החליטה ממשלת ישראל לנסות חלופה אחרת – שליחת מטענים ישראליים על-גבי אוניות זרות שאינן מניפות דגל ישראל.

⁶⁵ ערביות אלה לרבות הצבתו של כוח או"ם באזור מצרי טיראן צוינו בנאומה של שרת החוץ גולדה מאיר בעצרת הכללית של האו"ם, ומצויים באתר משרד החוץ: [Statement to the General Assembly 26](#). by Foreign Minister Meir-1 March 1957, Vol. 1-2: 1947-1974, IX. The Sinai campaign

ב-1957 עברה האונייה 'בריגיטה טופט' את התעלה בלי שנעצרה, אך האונייה האחות 'אינגה טופט' (Inga Toft) נשלחה למשימה הזאת, והמְצָרִים עצרו אותה (ראו: איור 55). 'אינגה טופט' נחכרה על-ידי חברת 'דיזנגוף' והפליגה מחיפה ב-18 במאי 1959 כשעליה 5,500 טונות אשלג ומלט ליפן. העיתונות הישראלית סיקרה בהרחבה את הפלגתה, בהנחה שזהו מסע מבחן נוסף. ב-21 במאי נעצרה האונייה על-ידי השלטונות המצריים שהורו להחרים את מטענה הישראלי. רב החובל סירב, על-פי הוראה מדנמרק, לאפשר למצרים לפרוק את המטען, ועמד בסירובו במשך ימים ושבועות. חיש קל הפכה הפרשה לתקרית דיפלומטית בין-לאומית, וישראל ביקשה את התערבותו של מזכ"ל האו"ם דאג המרשילד (Dag Hammarskjöld). האחרון פגש את נשיא מצרים, גמאל עבד אל-נאצר, אבל לא הצליח לשכנעו לאפשר לאונייה הדנית להמשיך ליעדה ביפן. תשעה חודשים תמימים נשארה האונייה במעצר, ובפברואר 1960 נואשו בעליה הדניים מכל סיכוי לשחרר את מטענה והודיעו לקברניט שהם מסכימים לפרוק את המטען הישראלי בתנאי שהאונייה תורשה להפליג לאחר מכן. עם שחרורה של 'אינגה טופט' נותרה במצרים אונייה נוספת שנשאה מטענים ישראליים – 'אסטיפליה' בבעלות יונית. גם היא שוחררה לאחר שמטענה הוחרם. ישראל המשיכה לנסות להשפיע על המְצָרִים באמצעות הקהילה הבין-לאומית שיאפשרו מעבר אוניות עם מטענים מישראל ואליה, אך המְצָרִים נותרו בשלהם. אוניות ישראליות לא עברו בסואץ, וישראל לא הצליחה לממש את אחד היעדים המדיניים שלשמו יצאה למלחמה – חופש שיט של אוניות ישראליות בתעלה, ואפילו לא מעבר חופשי של סחורות ישראליות על-גבי אונייה זרה בתעלת סואץ. חסימת השיט לאילת כשלעצמה לא גרמה נזק אסטרטגי או כלכלי רב, אך הזלזול באינטרס הישראלי סימן את אובדן כושר ההרתעה בעיני מדינות ערב.

נמל אילת שימש מוצא לכיוון המזרח, ואובטח על ידי ספינות טורפדו של חיל הים (ראו: איור 56). ב-1965 הסתיימה בניית הנמל החדש, וב-1966 – בניית מזח הדלק. הייצוא דרך נמל אילת, בנוסף לפוספטים, היה ביטחוני, בעיקר לאיראן. הדלק לישראל הגיע ברובו מדרום אמריקה לנמל חיפה. למעגן הדלק באילת הגיעו מכליות נפט מאיראן. על הקו שייטו המכליות: 'פאטריה' (Patria) של חברת 'צים', 'סמסון' (Samson) של חברת 'אל-

איור 55: מימין, האונייה הדנית 'אינגה טופט' שנשלחה לעבור בתעלת סואץ עם מטען ישראלי ונעצרה. משמאל, המפגש עם שרת החוץ גולדה מאיר לאחר שחרורה והגעתה לחיפה

איור 56: טרפדת ט-151 של חיל הים הישראלי מסיירת באזור אילת, 1958

ים' ו'סיריס' (Siris) של חברת 'אייזיק וולפסון', שלושתן בהנפת דגל ליבריה. צינור בקוטר 16 אינץ' הוביל את הדלק למרכז הארץ. שיתופי הפעולה עם איראן בתחומים ביטחוניים נוספים התבססו על תפיסתו הגאופוליטית של בן-גוריון בדבר החשיבות ליצור קשרים ולחזקם עם מדינות הפריפריה, כמו איראן וטורקיה. הנפט שהגיע לאילת מהמפרץ הפרסי במכליות הזורם משם בצינור לבאר שבע. רכישת הצינור והנחתו מומנו על-ידי משפחת רוטשילד, ומכירת הנפט מאיראן לישראל נעשתה למרות התנגדות מדינות ערב.

במלחמה עצמה לא נדרש חיל הים הישראלי להשיג עליונות ימית או שליטה ימית בזירת הים התיכון, והימצאותם של כלי שיט מלחמתיים של ציי בריטניה וצרפת נטעה בלב הקברניטים את ההנחה, שהדבר מייתר את חלקו של חיל הים הישראלי. גם המהירות שבה הסתיים המבצע לא הצריכה שמירה על נתיבי שיט חיוניים פתוחים אל ישראל, או כפי שהדבר כונה בעת ההיא: "משימת השברה".

האינטרס הלאומי היחיד שעלה בהקשר למרחב הימי במלחמת סיני היה חופש השיט במְצָרֵי טיראן. הוא לא הושג באמצעות שימוש במרכיב הצבאי באסטרטגיה, אלא דווקא במרכיב הבין-לאומי שלה, באמצעות ערבויות שניתנו לישראל בסופו. הדבר אף זכה להתייחסות של אלוף חיים לסקוב (שהחליף בינואר 1958 את דיין בתפקיד הרמטכ"ל):

מבחינת הלחימה, המאמץ העיקרי אצלנו הוא אווירי-יבשתי. המאמץ הימי הוא משני, וזה צריך לקבוע את המאמץ שאנחנו משקיעים בחיל הים. ואני רואה את המאמץ העיקרי של חיל הים בהטרדת חופי האויב, כי לא יהיה לנו יותר כוח לעשות משהו גדול מזה.⁶⁶

⁶⁶ ישיבת המטכ"ל ביום 20.8.1958 (עמ' 44). דברים דומים השמיע אלוף מאיר זורע, ראש אג"ם.

הוא שלל את הצורך בסדר כוחות ימי לאבטחת ההשברה, וגם להגנה על הכוחות המבצעים איגופים ימיים. לסקוב היה מודע בהחלט לחשיפת העורף שתיווצר בעקבות הטיית בניין הכוח להתקפה מהירה ומכריעה, אך האמין שישראל חייבת להסתכן בסיכון המחושב הזה.

ישראל לא הצליחה לממש באמצעות הישגי מלחמת סיני את זכותה למעבר חופשי בתעלת סואץ, והסתפקה בהבטחה לשיט חופשי במְצָרֵי טיראן, זכות שאף היא אותגרה על־ידי המְצָרִים ערב מלחמת ששת הימים. ישראל המשיכה במשך השנים בניסיונות להשתמש בתעלת סואץ כנתיב שיט מסחרי, אם כי באמצעות אוניות שאינן מניפות דגל ישראלי.

הסדר המעבר של אוניות ישראליות בתעלת סואץ התעכב עד לחתימת הסכמי השלום בין ישראל למְצָרִים, ואונייה ישראלית ראשונה "אשדוד" חצתה את תעלת סואץ רק ב־1 במאי 1979.

ניתוח אירוע – טיבן של ערבויות בין־לאומיות לחופש שיט ערב מלחמת ששת הימים

כאמור, הפסקת השיט של אוניות ישראליות במְצָרֵי טיראן, שהייתה מהסיבות המרכזיות למלחמת סיני ב־1956, הייתה אמורה להיפתר לאחר נסיגת צה"ל מסיני בתחילת 1957 באמצעות ערבויות בין־לאומיות לישראל, והצבת כוח חירום של האו"ם באזור שארם א־שייח'. ואכן, הוצב באזור מְצָרֵי טיראן כוח החירום של האו"ם (United Nations Emergency Force – UNEF) שנועד להגן על זכות המעבר של ישראל במְצָרֵי טיראן, ולמנוע את כניסתם של כוחות צבאיים מצריים לסיני, וישראל קיבלה מארצות־הברית ערבויות למעבר במְצָרִים.⁶⁷

בעקבות כך הפך נמל אילת להיות בעל העומס התפעולי השני בגודלו בישראל. נוסף על כך, ביקשה ישראל ב־1965 להרחיב את השותפות עם איראן בקו צינור אילת–אשקלון, ולהגדיל את קוטר צינור הנפט כך שיוכל להעביר דלק שהגיע למסוף באילת במכליות ענק שנטענו באיראן. לאחר משא ומתן שניהלה ישראל באמצעות שרת החוץ, גולדה מאיר, הוחלט להקים שותפות שווה בין ממשלת ישראל וחברות הדלק 'פז', 'סונול' ו'דלק' ובין חברת הנפט הלאומית של איראן בקו הצינור אילת–אשקלון שזכה לכינוי קצא"א.

התפתחות המשק הישראלי והגידול בייבוא ובייצוא עוררו צורך לאומי בנמל נוסף, והוחלט על הקמת נמל מודרני, עמוק מים ומשוכלל, שיחליף את נמלי יפו ותל־אביב הקטנים והמיושנים. נמל אשדוד, שבנייתו החלה ב־1961, הופעל ב־21 בנובמבר 1965

⁶⁷ In March 1957, President Dwight Eisenhower offered Israel a text known as an aide-mémoire through the State Department, which stated that: "no nation has the right forcibly to prevent free and innocent passage in the Gulf and through the Straits giving access thereto," and that "the United States, on behalf of vessels of United States registry, is prepared to exercise the right of free and innocent passage and to join with others to secure general recognition of this right"

לפריקה וטעינה, ובינואר 1967 הופעל לראשונה רציף הצובר (תפזורת), ונחנך בסיס חיל הים באשדוד.⁶⁸

בתחילת מאי 1967 פרסמה ברית המועצות דיווחי סרק על כך שישראל מרכזת כוחות בגבול עם סוריה כדי לתקוף. נאצר חשש שההיערכות הזאת של צה"ל תתרחש בהמשך גם בגבול ישראל עם מְצָרִים, דבר שיאלץ אותו לקיים את הסכם ההגנה ההדדי שחתם עם סוריה. ב־19 במאי הורה נאצר ל־3,500 החיילים מכוח החירום של האו"ם שהיו מוצבים בסיני להתפנות כדי שיוכל לגייס כוחות מצריים, ולהעבירם לסיני בלי שכוחות האו"ם יפריעו להם. סגן נשיא נאצר, מרשל עבד אל־חכים עאמר, הודיע ש"הגיע הזמן לשים קץ מוחלט למדיניות ההתנשאות והשחצנות של ישראל".⁶⁹ יומיים לאחר מכן, ב־21 במאי, גייסה מְצָרִים את עתודות המילואים שלה והעבירה אותם לסיני. בפגישה של נאצר עם קציני חיל האוויר בסיני ב־22 במאי הצהיר:

אנחנו מוכנים למלחמה [...] המים האלה הם שלנו. המלחמה עלולה להיות הזדמנות ליהודים, לישראל, לבחון את כוחם נגדנו. דגל ישראל לא יעבור במפרץ אילת. הריבונות שלנו על הכניסה למפרץ לא יכולה להיות שנויה במחלוקת. אם ישראל רוצה לאיים במלחמה, אנחנו אומרים לה: אתם מוזמנים.⁷⁰

ב־23 במאי 1967 הודיעה מְצָרִים על סגירת מְצָרֵי טיראן בפני כלי שיט ישראלים וכלי שיט המפליגים לישראל. ראש ממשלת ישראל לוי אשכול הגיב באומרו שהפעולה הזאת עלולה להוביל להידרדרות מהירה במצב:

עכשיו, אני אומר את שלי. אם לא נענה על העניין של שארם א־שייח' [סגירת מְצָרֵי טיראן], אם לא נראה את זאת כאקט תוקפני פרובוקטיבי מלחמתי, אז יכול להיות ספק גדול על כל ישראל. מה מפריע אז למְצָרִים ללכת על הדרום? מה מפריע לסוריה ללכת על היישובים, ומה מפריע להם לעלות על השדות שלנו? צריך לראות את העניין כמו שהוא, בחומרתו המלאה.⁷¹

שר החוץ אבא אבן נשלח לסבב שיחות עם מנהיגי צרפת, בריטניה וארצות הברית, מתוך כוונה לגבות את ההתחייבויות שניתנו לישראל בסיום מלחמת סיני. הפגישה הראשונה שנערכה בפרז' עם נשיא צרפת שארל דה גול התבררה כחסרת תועלת, ודה גול שחש מעימות מזרח תיכוני הזהיר את אבן שישראל לא תעז לפתוח בתקיפה מקדימה נגד מְצָרִים. באותו יום המשיך אבן לפגישה עם ראש ממשלת בריטניה הרולד וילסון (Harold Wilson), ממנו שמע דברי תמיכה במאבקה של ישראל לחופש שיט במְצָרֵי טיראן, אך

⁶⁸ מה היסטוריה המקוצרת של נמל אשדוד? חברת 'נמל אשדוד'.

⁶⁹ "Nasser Closes Straits of Tiran, Preparing the Way for the Six Day War", CIE – Center for Israel Education, May 21, 1967.

⁷⁰ .ibid

⁷¹ אסף גולן, "מהחשש ועד לניצחון: תמלילי ששת הימים נחשפים", NRG, 18 במאי 2017.

וילסון טען שרק ארצות־הברית יכולה ליזום מהלכים מונעים בכיוון הזה.⁷² ב־25 במאי הגיע אבא אבן לניו־יורק והשגריר אברהם הרמן הציג לו הודעה מראש הממשלה לוי אשכול, שלפיה למודיעין הישראלי נודע שסוריה עומדת לתקוף את ישראל בטווח המייד. על רקע הידיעה הזאת הפך חופש השיט ב־מֶצְרֵי טיראן לעדיפות משנית מול האיום הקיומי, כביכול, שהושת על ישראל. אשכול ביקש שאבן ידרוש מארצות־הברית תצהיר על כך שהתקפה על ישראל כמותה כהתקפה על ארצות־הברית, אולם הממשל האמריקני הובך מהבקשה, ובמיוחד נוכח המחויבויות שניתנו בזמנו על־ידי הנשיא אייזנהאואר. הנשיא לינדון ג'ונסון (Lyndon Johnson) ניסה להתחמק מפגישה עם אבא אבן.⁷³ קודם לכן פגש את הציר הישראלי בשגרירות אפי עברון, שהיה מקורב אליו, והבהיר לו דברים שאמר לאחר מכן לאבא אבן בצורה מעורפלת יותר בפגישה רשמית. לדברי ג'ונסון, בהיותו נשיא ארצות־הברית לא יכול היה להאמין שישראל תנקוט פעולה חד־צדדית שעלולה להזיק לה, אבל זה עניינה של ישראל בהיותה מדינה ריבונית, ואם תחליט לפעול באופן עצמאי תוכל לעשות כן באחריותה הבלעדית ותישא בכל ההשלכות של החלטתה. הנשיא לעומת זאת הדגיש שעליו לפעול בצורה המיטבית שתשרת את האינטרסים האמריקניים.⁷⁴ ישראל אומנם קיבלה מארצות־הברית במשתמע, אור ירוק לתקוף, אך הערבויות הבין־לאומיות שניתנו לה עשור קודם לכן התגלו כהבטחות ללא כיסוי ממשי.⁷⁵

מזכ"ל האו"ם אוֹ טנט (U Thant) נחפז לטוס לקהיר כדי לנסות להקטין את המתוחות באזור לאחר נאומו התוקפני של נאצר בפני קציני חיל האוויר המצרי בסיני, אך סיכם את ביקורו באמירה פסימית: "אם לא תהיה דרך להסיר את הסגר מעל אילת הסבירות לפרוץ מלחמה תהיה גבוהה."⁷⁶

ניסיונות בין־לאומיים לפתור את המשבר נכשלו, והרעיון היצירתי היחיד של האמריקנים והבריטים היה מה שהם כינו "תחרות הים האדום" (Red Sea Regatta), שהתבסס על כוח משימה ימי משותף אמריקני ובריטי שיפתח בכוח את מֶצְרֵי טיראן. אך הרעיון לא זכה לתמיכה ואישור של האדמירלים והפוליטיקאים בארצות־הברית ובבריטניה מחשש שאם הניסיון ייכשל – הוא ייתפס כניצחון נוסף של נאצר (כפי שקרה ב־1956). המֶצְרִים עצמם תגברו את כוחם הימי בזירת הים האדום עד כשליש מכלל הסד"כ שלהם, במטרה להרתיע את ציי מעצמות המערב מלפתוח בכוח את המצור על מֶצְרֵי טיראן. בפרק המוקדש בין היתר לנושא ההרתעה מובאים ארבעה תנאים קריטיים (לפחות) להשגת הרתעה אמינה: על המדינה המרתיעה להגדיר את התחייבותה (בדרך כלל באמצעות "קווים אדומים"); להודיע

⁷² Zaki Shalom, "Lyndon Johnson's meeting with Abba Eban, 26 May 1967 an introduction", *Israel Studies*, 4(2) (1999), p. 223

⁷³ .ibid, p. 224

⁷⁴ Report from the Israeli Embassy in the United States to the Israeli Foreign Ministry, 27 May 1967, HZ 5937/30, Israeli State Archives

⁷⁵ .Shalom, 1999, p. 225

⁷⁶ Jeremy Bowen, "1967 war: Six days that changed the Middle East", *BBC News*, 5 June 2017.

על קיומם ליריבים פוטנציאליים; לפתח אמצעים אמינים להגן על ההתחייבות או להעניש יריבים הקוראים עליה תיגר; ולהפגין נחישות להוציא אל הפועל את האיום המובטח. אין ספק שהרתעת המעצמות, או קיום הערבויות (Assurances) שניתנו לישראל בתום מלחמת סיני לא עמדו בקריטריון של הפגנת נחישות כדי לעמוד בהבטחתן ובערבויות שנתנו לישראל.⁷⁷ זהו אחד הלקחים שילוה את ישראל באירוע שבו החליטה לאפשר למצרים להעביר את הריבונות על האי טיראן לערב הסעודית בלי להבין את המשמעות המלאה של הדבר.

ראש אמ"ן דאז, אלוף אהרון יריב, אמר בעקבות חסימת המצרים: "אם ישראל לא תגיב על סגירת המצרים, לא יהיה עוד כל ערך לאמינותה ולכושר ההרתעה שלה. מדינות ערב יפרשו את חולשתה של ישראל בהזדמנות מצוינת להתנכל לביטחונה ולעצם קיומה".⁷⁸ לאחר סגירת מצרי טיראן הבינה ישראל שפני העולם הערבי למלחמה, תקפף בהפתעה את מצרים וסוריה, וזכתה בניצחון מהיר ומזהיר.

חיל הים הכין תגובה ישראלית בשם "מבצע מנחם" (על שמו של אל"ם (מיל') מנחם כהן שאמור היה לפקד עליו) במטרה לאתגר את הסגר של המצרים באמצעות אוניית סוחר שתעבור במצרי טיראן. לצורך כך נרכשה בכווית אוניית הסוחר 'אריון' (Arion), הופעלה בחכירה על-ידי 'צים' ונשלחה לנמל מסאוה שבאতিופיה כדי להעלות על סיפונה צוות ישראלי.⁷⁹ ב-26 במאי 1967 הוטס כהן עם כ-30 אנשי צוות לאסמרה שבאריתריאה ומשם הגיעו ברכב למסאוה. האונייה נרשמה בחיפה, שמה הוסב לשם 'דולפין' והיא עזבה את נמל מסאוה ב-3 ביוני בשעות הבוקר. יציאתה זכתה לסיקור תקשורת רב בעולם ובמצרים. עיתוי היציאה לא היה רצוי למטכ"ל של צה"ל, שעסק בהכנות האחרונות לתקיפה, והוא הורה למפקד חיל הים להחזירה לנמל מסאוה. לאחר פרוץ המלחמה וההבנה שידה של ישראל על העליונה, קיבלה האונייה הוראה להפליג לאילת, וב-9 ביוני שטה ללא הפרעה דרך מצרי טיראן בדרכה לאילת (ראו: איור 57).

חיל הים התכונן להעביר גם את המכלית 'סמסון' של חברת 'אליים' שהפליגה בהניפה דגל ליבריה לאילת דרך מצרי טיראן, אך צוותה המקורי, שהיה ברובו ימאים זרים, סירב להפליג, והמבצע לא יצא לפועל.

בדומה למלחמת סיני שבה שלחו המצרים את המשחתת 'אבראהים אל-אוול' להפיגז את מפרץ חיפה, כך התארגנו גם הפעם לשלוח כוח ימי שבו בין היתר משחתת מדגם Z וכלי שיט נוספים, להפיגז את העיר אילת. ואכן בצוהרי היום ב-5 ביוני התקבלו במפקדת חיל הים ידיעות על כוח ימי מצרי שבו שתי משחתות מדגם Z ושש ספינות טורפדו P-183 שמשירתו הפגזת אילת. מפקד הזירה באותה עת, אל"ם אברהם בוצר, קיבל הוראה להציב

⁷⁷ ראו תיאור מאלף של השתלשלות האירועים במאמרו של דיוד מקובסקי בג'רוזלם פוסט: David Makovsky, "When international guarantees utterly failed", *The Jerusalem Post, Opinion*, 4 May, 2017.

⁷⁸ אייל נווה, נעמי ורד ודוד שחר, *הלאומיות בישראל ובעמים – בונים מדינה במזרח התיכון*, ירושלים: הוצאת רכס פרויקטים חינוכיים בע"מ, 2009, עמ' 220.

⁷⁹ הרמן, 1978.

איור 57: אוניית הסוחר המגויסת 'דולפין' עוברת במִצְרֵי טיראן בדרכה לאילת (9 ליוני 1967)

את הטרפדות במארב באזור אי האלמוגים, והחליט לשלב במארב כוחות נוספים שעמדו לרשות חיל הים בזירה – סירות מרוץ ואמצעים של שייטת 13. המטרה שייעד לכוח הייתה לפגוע במשחתות שתותחיהן היו עיקר האיום.⁸⁰ משום מה קיבל הכוח המצרי הוראה לחזור לבסיסו ולא לבצע את המשימה, ואִפְשֵׁר לכוח בראשותו של בוצר להמשיך ולכבוש את שארם א־שייח'. בסיכומו של דבר, כבשה ישראל במלחמת ששת הימים שנית את האיים טיראן וסנפיר, וחופש השיט הישראלי במִצְרֵי טיראן כבר לא היה תלוי בערביות בין-לאומיות.

אירוע שאיננו קשור לחופש השיט אך הטיל צל כבד על מערכת היחסים שבין חיל הים הישראלי לצי האמריקני התרחש ב-8 ביוני 1967, כאשר אוניית הביון האמריקנית 'ליברטי' (USS Liberty) הותקפה בטעות על-ידי ספינות טורפדו של חיל הים ומטוסי חיל האוויר הישראליים, בהיותה בטווח של 13 מיל צפונית מערבית לחופי סיני. בתקיפה נהרגו 34 אנשי צוות האונייה, וישראל שילמה למשפחות ההרוגים פיצויים בסך שמונה מיליון דולר. מזכיר המדינה, דין רוסק (Dean Rusk) וקלארק קליפורד (Clark Clifford), שמונה ב-1968 למזכיר ההגנה, לא הסתפקו בהסברים של ישראל. בדוח של קליפורד נכתב מפורשות שהישראלים אשמים ברשלנות גסה. ארצות-הברית, שהפכה להיות ידידתה הקרובה של ישראל לאחר מלחמת ששת הימים, הביאה לתחום הימי מערכת יחסים חשדנית ועכורה.⁸¹

אומנם תעלת סואץ הייתה חסומה לשיט, אך כאשר התברר שסירות וכלי שיט מצריים שטים בתעלה ובאגמים המרים באופן חופשי, בדיונים מול משקיפי האו"ם הסתבר שהמִצְרֵים רואים את קו הפסקת האש על הגדה המזרחית של התעלה, בשעה שלפי תפיסת ישראל הקו היה אמור לעבור במרכז התעלה. ב-14 ביולי 1967 נקבעה לשר הביטחון משה דיין פגישה עם ראש משקיפי האו"ם, גנרל אוד בול, לדון בסוגיה. דיין

⁸⁰ הספר איננו עוסק בתיאור וניתוח פעילותו של חיל הים במלחמת ששת הימים. למעוניינים להרחיב ידיעותיהם מוצע להשתמש בין היתר בספרו של אראל, 1998.

⁸¹ Zakheim, 2012, p. 4

שאף להציג שיט ישראלי בתעלה כעובדה. ללא נוהל מבצעי מסודר הובאו למקום סירות גומי בהניפן דגל ישראל, שהושטו על-ידי אנשי חיל הים בשישה מוקדים לאורך תעלת סואץ. הפעילות הסתיימה בשבייתם של שני שייטים ישראלים.⁸² ההיגיון המבצעי איננו ברור, ובמיוחד הרווח האסטרטגי ממהלך מהסוג הזה, מעבר למה שקרוי "הצגת הדגל" (Showing the Flag).

עם זאת, כפי שלאחר מלחמת סיני הבין הרמטכ"ל דאז (1956), רא"ל דיין, את הצורך של חיל הים בכלי שיט שיוכלו להתמודד עם אתגרי חופש השיט במִצְרֵי טיראן, ושכנע את שר הביטחון בן-גוריון לאשר את ההצטיידות בטרפדות שהורדו לאילת, כך חסימת השיט לישראל דרך מִצְרֵי טיראן, שהייתה אחת הסיבות לפרוץ מלחמת ששת הימים, הביאה לתודעת שר הביטחון משה דיין (1967) את הצורך בכוח לחימה ימי גם בים סוף. דיין חזה את הפוטנציאל בקשר עם המזרח, ודרש שחיל הים יעביר שש ספינות לים סוף, ובים התיכון "סתדרו עם מה שיישאר".⁸³ לבסוף השתכנע דיין שיש לבנות שש ספינות מדגם 'סער' חדשות לזירת ים סוף, אך הרמטכ"ל רא"ל חיים בר-לב התנגד, ובדין בממשלת האחדות הלאומית אמר: "המלחמה לא תוכרע בים. המלחמה תהיה קצרה וההכרעה בה לא תלויה באספקה מהים. תפקיד חיל הים הוא להגן על חופי המדינה בעזרת חיל האוויר, ויש מספיק כוחות למטרה הזאת".⁸⁴ למרות עמדותיו של הרמטכ"ל, סיכם ראש הממשלה לוי אשכול את הדיון ואישר לבנות שש ספינות ייעודיות לזירת ים סוף. טווח הפעולה ותנאי הים בזירה הזאת חייבו כלי שיט גדולים יותר, וב-1968 אושרה רכישת שש ספינות טילים נוספות מדגם סער 4 ממספנות ישראל. יתר על כן, דיין ייחס חשיבות רבה ביותר להמשך שליטתה של ישראל בשארם א-שייח', מה שמצא את ביטויו באמרתו המפורסמת: "טוב שארם א-שייח' בלי שלום מאשר שלום בלי שארם א-שייח'" (National Values).⁸⁵ כיבוש שארם א-שייח' היה חלק חשוב בתפיסה הזאת היות שבאמצעותה לא הייתה יכולה אף לא אחת משכנותיה לפגוע בחופש השיט שלה לנמל אילת כל עוד מבואות מפרץ עקבה מאובטחים על-ידי ישראל. לכן הכריזה ישראל שלא תוותר בשום פנים ואופן על אזור שארם א-שייח' ועל רצועת החוף בכל הסדר שיושג בעתיד, כדי להבטיח את המשך השיט במפרץ עקבה. "תפיסת הביטחון הזאת לא הייתה בבחינת בלתי נודע לגבי ההנהגה המצרית".⁸⁶ הצורך בכוח ימי משמעותי של חיל הים שיאבטח את השיט בכל הים האדום עד מִצְרֵי באב אל-מנדב קיבל חיזוק כאשר ב-11 ביוני 1971 הותקפה בדרכה לאילת המכלית "קוראל סי" באזור מִצְרֵי באב אל-מנדב על-ידי ארגון החזית הפופולרית לשחרור פלסטין (The Popular Front for the Liberation of Palestine), והיא עמוסה בנפט שהוטען עליה באיראן.

⁸² עוזי אמבר, אברהם יסעור ויעקב כהנוב, "עדות אישית, נס ישראל בסואץ", אתר המורשת הימית, 14 באוגוסט 2015.

⁸³ אלי רהב, "קרבות בזירה הימית במלחמת יום הכיפורים", ניצחון בסבירות נמוכה, פרק 11, 2013.

⁸⁴ שם.

⁸⁵ Jack Schwartzwald, "Golda Meir and the Yom Kippur War". in **Nine lives of Israel**, Mackfarland & Company, 2012, Ch. 6, p. 113.

⁸⁶ שאבה, 1993, עמ' 68–70.

מלחמת ששת הימים הדגימה לישראל מה משמעותן של ערבויות בין-לאומיות בקשר לחופש השיט, ובמקרה של ארצות-הברית שנתנה אותן, שיקולים גאופוליטיים אחרים, ובמיוחד תלותה של האחרונה בנפט שמקורו במזרח התיכון, שהביאו את הנשיא ג'ונסון למשל, להפר ערבויות אלה.⁸⁷ המלחמה עצמה הייתה קצרה מאוד, הניצחון היה מוחץ ו"ההשברה" לישראל בדרך הים כלל לא אותגרה. בעיית חופש השיט במִצְרֵי טיראן אומנם נפתרה עם כיבוש חצי האי סיני והאיים טיראן וסנפיר, אך איום שאיננו מדינתי התפתח במִצְרֵי באב אל-מנדב השוכן במרחק של יותר מ-1,000 מיל משארם א־שייח', ובמלחמת יום הכיפורים הפך כבר לאיום מדינתי.

מאז תום מלחמת יום הכיפורים לא אותגרה ישראל בנושא אבטחת השיט בים התיכון, אם כי בים האדום ובמיוחד בדרומו, עולים מזמן לזמן איומים חדשים שעלולים לאתגר את השיט הישראלי. יתר על כן, בעקבות הסכם הפרדת הכוחות בין ישראל למצרים שנחתם ב-1974, ולאחר שתעלת סואץ פונתה ממכשולים, היא נפתחה מחדש לשיט, לרבות עבור שיט ישראלי.⁸⁸ בעקבות כך ירדה במידה מסוימת גם החשיבות של נמל אילת כשער של ישראל לסחר עם מדינות מזרח אסיה ודרומה. בנוגע לעתיד מעבר כלי שיט ישראליים בתעלת סואץ יצוין, שיציבות משטר הנשיא עבד אל-פתח א-סיסי במצרים משמשת ערובה להמשך המעבר החופשי הישראלי בתעלת סואץ, אך לנוכח ניסיון העבר ישראל חייבת להיערך גם למצבים אחרים שעלולים להתרחש במפתיע.

בטיחות שיט (Safety of Navigation)

אחד מארבעת הנושאים העיקריים שנכללו במושג "ביטחון ימי" היה בטיחות שיט. הגידול בנפח השיט הן בים הפתוח והן באזורי מים מוגבלים במאה ה-19 חייב הסדרה של נושא בטיחות השיט בים (Safety of Life at Sea). ב-1889 התכנסה בווינינגטון הבירה ביוזמת ארצות-הברית, "הוועידה הימית הבין-לאומית הראשונה" (The First International Maritime Conference) להסדיר את חוקי הדרך בים (The Rules of the Road). ב-1935 זכו החוקים להסכמת כל המדינות הימיות, אך התקנות אושרו על-ידיהן רק ב-1952, ונכנסו לתוקף ב-1954. נכון ליולי 2013, אושרה האמנה על-ידי 155 מדינות שהפעילו 98.7% מכוח הנשיאה (Tonnage) של ציי הסוחר בעולם.⁸⁹ תקנות בין-לאומיות למניעת התנגשויות בים אומצו בכנס של הארגון הימי הבין-לאומי (IMO) ב-20 באוקטובר 1972, ונכנסו לתוקף ב-15 ביולי 1977.

הרעיון בדבר הקמת ארגון בין-ממשלתי (Intergovernmental Organization) שעוסק בספנות העולמית, עלה כבר לראשונה בוועידה הימית הבין-לאומית בווינינגטון ב-1889, אך לבסוף הוחלט שהדבר איננו בר-ביצוע. ועידה שהתכנסה בחסות האו"ם

⁸⁷ Shalom, 1999, p. 224.

⁸⁸ במהלך מלחמת ששת הימים נלכדו בתעלת סואץ בקטע העובר באגם המר הגדול 14 אוניות סוחר אשר פונו גם הן בעת פתיחת התעלה לשיט.

⁸⁹ International Maritime Organization – IMO.

ב-1948 אימצה אמנה בנושא "הארגון הימי הבין-לאומי" (International Maritime Organization – IMO). מאז עודכנה כמה פעמים על-ידי העצרת הכללית של הארגון, וב-1982 הסבה את שם הארגון מ-IMOC לשם המוכר כיום – IMO. לארגון יש תפקיד מכריע באמנת הים של 1982, ובמיוחד בנוגע לזכויות הניווט והשיט.⁹⁰ זוהי דוגמה טובה להתאגדות ושיתוף פעולה בין-לאומי בתחום חשוב לשיט העולמי, גם אם מדובר על תחום הקשור לבטיחות השיט בים וההפלגה בו. עם זאת, למרות אישור האמנה של הארגון הימי הבין-לאומי לפני אמנת חוק הים (UNCLOS), ההוצאה לפועל של אמנות הארגון הימי הבין-לאומי היא באמצעות אמנת חוק הים, ולמרות שבאמצעות אמנת הארגון הימי הבין-לאומי (IMO) נוצרות מחויבויות משפטיות בין המדינות החתומות עליה, נקבע כי בשום מקרה הדבר לא יכול לעמוד בסתירה לאמנת הים.⁹¹

שימוש במשאבי הטבע במים הכלכליים של ישראל ואבטחתם

המרחב הימי של ישראל משתרע מערבה מקו החוף ועד למרחק של 70 מיל ימי בצפונה של הארץ, וכ-120 מיל בדרום הארץ. מצפון המדינה ועד לדרומה ובמרחק של 12 מיל משתרעים המים הטריטוריאליים, שההתייחסות אליהם היא כאל שטח המדינה, וממערב להם למרחק 12 מיל נוספים המים הסמוכים (Adjacent Waters), שלמדינה יש בהם סמכויות אכיפה בתחומים ייחודיים. שאר המרחב נקרא "האזור הכלכלי הבלעדי" (EEZ), שבו למדינה יש זכויות לניצול אוצרות הטבע ועריכת מחקרים ומחובתה לעשות את כל הפעילות מתוך הקפדה על הגנת הסביבה. במפרץ אילת המרחב הימי של ישראל מצומצם יותר, והצורך לנהל פעילויות הקשורות בהפעלת נמל (מסחר ודלק) לצד תיירות שחלקה הגדול הוא ימי, אף משית מגבלות חמורות יותר על פעולות אלה.

כפי שאפשר להסיק, אי אפשר להמעיט מחשיבות המרחב הימי של ישראל: הרוב המכריע של הסחר הישראלי מתנהל בדרך הים (עקב חוסר היכולת לסחר יבשתי); המים הכלכליים של ישראל הם תוספת שטח חיוני שבו מצויים אוצרות טבע רבים; גילוי הגז, הפקתו ותרומתו למשק האנרגייה בישראל הם בים; המרחב הימי הוא תווך לתשתיות תקשורת בין-לאומיות (טלפון, אינטרנט סיבים אופטיים); הים הוא מקור מי השתייה של אוכלוסיית ישראל (יכולות ההתפלה בשנים האחרונות התרחבו בצורה ניכרת); כ-50% מאוכלוסיית המדינה מתגוררת ברצועת החוף ובסמיכות לים; כמו כן המרחב הימי הוא מרחב אינטגרלי למרחב הישראלי (מבחינת תרבות הפנאי ומבחינת מורשת). אפשר אפוא לטעון שחשיבות המרחב הימי בתפיסת ישראל בשנים האחרונות עלתה עוד ועוד.

⁹⁰ הרחבה על תפקיד הארגון הימי הבין-לאומי (IMO) אפשר למצוא אצל: Aldo Chircop "The International Maritime Organization", in: *The Oxford Handbook of the Law of the Sea*, Edited by Donald Rothwell, Alex Oude Elferink and Tim Stephens, 2015, ch. 19, pp. 416–448.

⁹¹ .ibid, pp. 427–428

בתחילת 2009 חלה התפתחות מרחיקת לכת בעלת משמעות גאופוליטית וכלכלית בשוק האנרגייה הישראלי בעקבות גילוי מאגרי גז בשדות הימיים "תמר" ו"דלית", מערבית לחופי חיפה-חדרה. גילויים אלה הצטרפו לגילויי גז קודמים בים התיכון (מול חוף אשקלון), אשר הבטיחו את תנופת הפיתוח של משק הגז הטבעי בישראל. במשך מרבית שנות קיומה של המדינה לא נמצאו בשטחה מקורות אנרגייה מובהקים, וההתפתחויות האלה שינו את פני משק האנרגייה ואפשרו לישראל לראשונה עצמאות אנרגטית.⁹² בעקבות התגלית הואצו חיפושי הנפט והגז הטבעי בחופי ישראל, שאליהם נכנסו משקיעים מהארץ ומחו"ל, אשר יזמו עריכת סקרים סיסמיים ימיים באמצעות טכנולוגיות חדשניות. ב-2010 התגלו כמויות גז טבעי גדולות מאוד במאגר "לווייתן", והשדה הוכרז כתגלית הגז הגדולה ביותר בעולם באותה שנה. בזכות תגליות אלה הפכה ישראל למדינה היכולה לספק חלק ניכר מצריכת האנרגייה שלה ללא תלות במקורות חיצוניים. הדבר אפשר להסב בהדרגה את תחנות הכוח ומפעלי התעשייה הגדולים לשימוש בגז, ולהקים מערכת הולכה וחלוקה ארצית להובלת הגז הטבעי לכל מפעל בישראל.

אם נבחן את התהליך לפי המודל לקביעת אסטרטגיה ימית בנושא מסוים, לכאורה נראה שגילויי הגז הטבעי במים הכלכליים של ישראל יצרו אינטרסים לאומיים חדשים ונושאים ערכיים חדשים בכמה תחומים, כגון שימוש בגז ככלי גאופוליטי (ייצוא), היבטי מיסוי ורגולציה, היבטי הגנה על הסביבה, מטרת השימוש בתמלוגים וכדומה. כל אלה גם יחד מחייבים קביעת מדיניות חדשה למרחב הימי. כדי לבחון את ההשלכות של גילויים אלה על המדיניות הישראלית בכלל, ועל האסטרטגיה הימית רבתי של ישראל (שחסרה בשלב זה), הקימו המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה ומכון הדסון מארצות-הברית ועדת מומחים משותפת בתחום הביטחון והאנרגיה, שדנה ב-2016 במשמעויות המדיניות והאסטרטגיות של הנושא.⁹³

הוועדה פרסמה את מסקנותיה בספטמבר 2016 וקבעה בין היתר: "גילוי עתודות האנרגייה הגדולות באזור הים התיכון הבלעדי של ישראל הוא אחת ההתפתחויות המשמעותיות ביותר במזרח הים התיכון". גילוי הגז עתיד לשנות מהיסוד את הכלכלה בישראל ולהגדיל את היתרונות הסביבתיים להגדלת השימוש בגז והפחתת השימוש בפחם, ואולי יותר מכך. יתר על כן, קיימות עדויות לכך שיתכן שיש עתודות נפט גדולות מתחת לשדות הגז. הוועדה גם המליצה על המדיניות שישראל צריכה לנקוט בפיתוח מדיניות הגז הטבעי שלה (Israel Natural Gas Policy), וציינה:

לא כל המדינות עם משאבים גדולים מצליחות ליהנות מהם, וגורם המפתח הוא להיות מסוגל למשוך השקעות שיאפשרו את המשך הפיתוח, במיוחד במקומות

⁹² משרד האנרגיה, "חיפושי נפט וגז טבעי בישראל", עדכון 10 בספטמבר 2019.

⁹³ Commission members: Co-Chair Prof. Shaul Chorev Co-Chair Senator Mary Landrieu Admiral (ret.) Ami Ayalon Dr. Seth Cropsey Charles Davidson Douglas J. Feith Dr. Arthur Herman Ambassador Ron Prosor Admiral (ret.) Gary Roughead Prof. Eytan Sheshinski. Report of the Commission on the eastern Mediterranean sponsored by the University of Haifa and Hudson Institute, September 2016

שבהם מדיניות ורגולציה מקשים על המשך הפיתוח (במקרה זה הגז הטבעי), משום שיש דוגמאות בעולם לכך שגילויים יקרי ערך לא פותחו מסיבות אלה.⁹⁴

לפיכך המליצה הוועדה: "על ישראל ללמוד באופן מקיף את שיטות העבודה המתאימות להמשך הפיתוח, אשר מביאות בחשבון אינטרסים כלכליים, סביבתיים, מיסים ואחרים". הוועדה גם התייחסה לאחת הדילמות הפוליטיות המרכזיות והיא: כיצד הרווחים ממכירת הגז הטבעי צריכים לשרת את רווחת האזרחים? וציינה:

חוקי האנרגיה של ישראל התפתחו במידה רבה בעידן שבו פקידים ישראלים חשבו על ארצם כחסרת אנרגיה ומנקודת המבט של מדינה המייבאת מוצרי אנרגיה, דבר המחייב גיבוש מדיניות חדשה לנסיבות החדשות של ישראל. המטרה הכוללת של ישראל בנוגע למשאבי הגז הימי היא להבטיח שעתודות האנרגיה של המדינה יופקו בבטיחות, בזהירות ובמהירות.⁹⁵

דבר זה מחייב קביעת מדיניות שתלווה בהכרח בדיון ציבורי אינטנסיבי, ותכלול שאלות כגון: כיצד יש ליישם את חוקי ההגבלים העסקיים? איזה חלק של ההכנסות ממכירת הגז צריך לחזור לקופת המדינה? איזה אחוז מסך משאבי הגז אפשר להפנות לייצוא ומה השיקולים הגאופוליטיים בעניין הזה? כיצד מבצעים את הפיתוח וההפקה ומונעים את הפגיעה בסביבה הימית? האם הממשלה יכולה לספק את רצון היזמים ליציבות רגולטורית בשנים הקרובות?"

הוועדה זיהתה את ההזדמנויות והסיכונים של גילוי הגז בתחום הביטחוני וציינה:

הגז הימי של ישראל יוצר סיכונים ואתגרים הן למערכת הביטחון הישראלית והן לאזרחים. מתקני הגז, בין אם בים או ביבשה, הם יעד מועדף למתקפות של ארגוני טרור, ובמקרה של סכסוך אזורי – גם של כוחות צבא, ולכן אבטחת מתקני האנרגיה בים התיכון לאורך החוף הישראלי מחייבת את מערכת הביטחון הישראלית להיערך לנושא בהתאם. אִי־תיחום הגבולות הימיים עלול לגרום לעימותים עם לבנון, עזה ואחרים, בעוד אספקת הגז עלולה להיתקל בקשיים מבית במדינות קרובות, כמו ירדן ומצרים, והתחרות בשוק הגז העולמי עלולה לסבך את היחסים עם רוסיה. ייצור הגז כרוך גם בסכנות. תאונות שגורמות לנזק אקולוגי, אולי בקנה מידה גדול, עלולות להתרחש בישראל.⁹⁶

בהיבט הציבורי המליצה הוועדה שישראל צריכה להפוך את תקנות הפיתוח והשיווק של הנפט.

בנוגע להשלכות האסטרטגיות של גילוי הגז הטבעי במים הכלכליים של ישראל, ציינה הוועדה את ההכנסות ממכירת גז התורמות לחוסן הכלכלי של המדינה, ומאפשרות התייחסות לגז ככלי גאופוליטי בחיזוק האינטרסים האסטרטגיים של ישראל.⁹⁷ נושאים אלה

.ibid 94

.ibid 95

.ibid 96

.ibid 97

הם ללא ספק חלק מאסטרטגיה ימית רבתי של ישראל, שבמסגרת מתוקנת היו משמשים להגדיר את האינטרסים של ישראל כחלק מתפיסת הביטחון שלה, המדיניות שלה בנוגע אליהם ובהמשך גם האסטרטגיה הימית רבתי שנובעת מכך.⁹⁸ למצער, גם בהתפתחות הדרמטית הזאת של גילוי מרבצי הגז הטבעי של ישראל בסוף העשור הראשון של המאה ה-21 לא נערך תהליך מסודר של קביעת מדיניות סדורה. תחת זאת העדיפה הממשלה להתמודד עם הנושא לגופו של עניין באמצעות "ועדת ששינסקי" ו"ועדת צמח" שנדרשו כל אחת להיבט מסוים בלבד של המדיניות.⁹⁹

ניתוח אירוע – אבטחת תשתיות ביטחוניות בתחום המים הכלכליים של ישראל

לגילוי מאגרי הגז העשירים בתחום המים הכלכליים של ישראל חשיבות כלכלית ואסטרטגית רבה למשק הישראלי, ומשכך עלולים מתקני הגז לשמש יעד לפגיעה ממדינות עוינות וארגוני טרור (ראו: איור 58). מזכ"ל חזבאללה, חסן נצראללה, אף השמיע איומים מפורשים לפגוע באסדות הגז של ישראל.¹⁰⁰ לפגיעה במתקני הגז עלולות להיות השפעות כלכליות, אסטרטגיות וסביבתיות חמורות מבחינת ישראל, והיא אף עלולה להרתיע חברות בין-לאומיות בפעילותן בתחום גילוי מאגרי הגז והפקתו, ולגרום לשיבושים ניכרים למהלכם התקין של החיים בישראל. בנובמבר 2010 החל המל"ל בעבודת מטה לצורך גיבוש "הצעת מחליטים" לוועדת השרים לענייני ביטחון לאומי בנוגע לגורמים שיהיו אחראים להגנה על מתקני הגז בים והאמצעים הנדרשים לשם כך. בהצעה נכללה תוכנית ההגנה העתידית של צה"ל על תחום המים הטריטוריאליים והמים הכלכליים של ישראל.

חיל הים הציג את תוכניתו להגנה על המים הכלכליים כבר ב־2013, ואף הכין "הצעת מחליטים" בשם "התוכנית לאבטחת המים הכלכליים" שהיא תוצאה של עבודת מטה והסכמה שהושגה בין חיל הים, משרד הביטחון ומשרדי ממשלה אחרים. בתוכנית סיכונים מחושבים בהסתמך על ההרתעה שיש לצה"ל. לפיכך, שיטת ההגנה שנבחרה מבוססת על שלושה מעגלים: הראשון והרחב כולל איסוף וניתוח מודיעין הנוגע לאיום ופעולה על־פיו. השני, אפשר לכנותו "שמירה אזורית" או "פעילות מתריעה ומונעת", המבוסס על

⁹⁸ אילעזר מרום, "אתגרי הגנת המים הכלכליים", סמינר המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2012.

⁹⁹ השם ועדת ששינסקי הוא כינויה של ועדה ציבורית לבחינת המדיניות הפיסקלית במשאבי נפט וגז בישראל, שבראשה עמד פרופסור איתן ששינסקי. הוועדה הוקמה ב־2010 בידי שר האוצר יובל שטייניץ במטרה לבחון את נטל המס הראוי על הפקת נפט וגז טבעי בישראל (כולל המים הכלכליים שלה). השם ועדת צמח הוא כינויה של הוועדה הבין-משרדית לבחינת מדיניות הממשלה לגבי משק הגז הטבעי בישראל, אשר מונתה באוקטובר 2011 על־ידי ראש הממשלה בנימין נתניהו ושר האנרגיה והמים, עוזי לנדאו. הוועדה, שבראשה עמד שאול צמח, מנכ"ל משרד האנרגיה והמים, קבעה את היקף הגז שיש להבטיח למשק המקומי במטרה שיספיק ל־25 שנה, ועקב כך הגבילה את הייצוא המיועד. ביוני 2013 החליטה הממשלה לקבל את עיקרי ההמלצות של הוועדה.

¹⁰⁰ Times of Israel Staff, "Hezbollah threatens to target Israel's offshore gas platforms", *The Times of Israel*, 7 February, 2018.

איור 58: תיחום אזורי המים הכלכליים הבלעדיים באגן המזרחי של הים התיכון

נוכחות קבועה של כלי שיט וכלי טיס באזור שדות הגז, והמעגל השלישי הוא אבטחת אסדת הקידוח או מתקני ההפקה עצמם והים ברדיוס של חצי קילומטר מסביב להם.¹⁰¹

בספטמבר 2013 דן הקבינט הביטחוני לראשונה בהצעה הזאת, ובנובמבר 2013 החליט בעניין "ההגנה על האינטרסים החיוניים של ישראל בתחום האנרגיה בים התיכון (מים כלכליים)". ההחלטה הזאת מסדירה את ההגנה והאבטחה של מתקני הגז הימיים (להלן – החלטה ב/53), מטילה על צה"ל "לפעול להגנת האינטרסים החיוניים של ישראל בתחום האנרגיה באזור הכלכלי הבלעדי", ומפרטת, בין היתר, את תכולות מערך ההגנה המרחבית במים הכלכליים, ואת התקציב להקמת המערך הזה להפעלתו.

מבקר המדינה קבע בנושא:

במועד סיכום הביקורת, דצמבר 2013, ההגנה של צה"ל על מתקני הגז ב"מים הכלכליים" היא חלקית, עקב האמצעים הבלתי מספקים שיש באפשרות צה"ל להקצות למשימה הזאת [...] למרות שכבר בסוף 2010 נקבע שיש לטפל בדחיפות בנושא הזה, מהדוח עולה כי שלוש שנים של עבודת מטה, חיבור מסמכים, שליחת המלצות וקיום דיונים לא הספיקו לזרועות הביטחון להחליט איך להגן על מתקני הגז הטבעי שהתגלו מול חופי ישראל.¹⁰²

¹⁰¹ רון בן ישי, "רבים על הכסף, ואסדות הגז חשופות לפגיעה", ריאיון עם קצין בכיר מחיל הים, Ynet, חדשות, 22 ביוני 2013.

¹⁰² דוח מבקר המדינה, דוח שנתי 64 ב', הגנה על מתקנים להפקת גז ונפט בים, תשע"ד–2014, עמ' 22.

זאת ועוד, מערכת הביטחון ציינה שמניעת פיגוע במים הכלכליים של ישראל מצריכה הכוונה מחדש של מערך המודיעין הישראלי, כדי שימקד את תשומת ליבו בנעשה בעולם האסדות, ויוכל לאתר מראש חדירה של גורמים עוינים לכלי שיט בין-לאומיים.¹⁰³ בהופיעו בפני ועדת הכלכלה של הכנסת בדצמבר 2015 ציין ראש הממשלה את הדברים האלה:

הבטחת אספקת הגז חיונית לא רק לתפקוד המדינה, אלא לקיומה [...] כל מערכות התפעול שלנו תלויות באספקת גז, אני רואה באספקת הגז יסוד בביטחון הלאומי [...] המים הכלכליים זה לא דגה. זה לא טונָה. אבטחת המים הכלכליים זה איך לאבטח את אסדות הגז. ברור מאליו שהרבה לפני הדיון הזה, הקבינט מחליט למען הביטחון הלאומי להשקיע בהגנה אקטיבית מיליארדי שקלים למען אסדות הגז.¹⁰⁴

במאי 2015 בטקס החתימה עם מספנות 'טיסנקרופ' (ThyssenKrupp) בגרמניה על החוזה לבניית ארבע אוניות מגן למטרה הזאת, ציין מנכ"ל משרד הביטחון אלוף (מיל") דן הראל: "העסקה שנחתמה היום היא אירוע משמעותי ביותר המהווה קפיצת מדרגה, דרמטית ביכולות ההגנה של חיל הים על האתרים האסטרטגיים של ישראל בתחום הגז, במרחק של עשרות ומאות קילומטרים בים".¹⁰⁵

באוגוסט 2018 הגישו חיל הים ופיקוד העורף הצהרה כתובה לשר האנרגיה ובו טענו:

לנוכח האיומים, אמצעי ההגנה ויכולות ההגנה מהחוף, צה"ל ממליץ מבחינה ביטחונית על מיקום האסדה קרוב ככל שניתן לחוף, וזאת לטובת הכנסת האסדה תחת מטריית ההגנה של מערכי ההגנ"א (מערך ההגנה האווירית) השונים.¹⁰⁶

עד 2015 הייתה תוכנית ההפקה משדה לווייתן אמורה להיעשות מעל לבאר עצמה, ובמרחק 120 ק"מ מהחוף, וזאת הייתה אחת הסיבות לרכישת ארבע אוניות "מגן" הנבנות בגרמניה.¹⁰⁷ הגופים שהתנגדו להקמת האסדה סמוך לחוף דור (בחוף הכרמל) הביאו כדוגמה את מאגרי כריש ותנין, המרוחקים כ-90 ק"מ מהחוף, ותהו מדוע אותה אסדה מרוחקת מהחוף ואילו אסדת לווייתן קרובה.¹⁰⁸

הספר הזה אינו עוסק במכלול השיקולים לרכש ספינות ה"מגן", או במיקום של אסדות ההפקה של מאגר לווייתן, כריש ותנין, אלא בתהליכים אסטרטגיים הנערכים במרחב הימי,

¹⁰³ אביטל להב, "מי ישלם 3.5 מיליארד שקל על אבטחת מאגרי הגז", Ynet, 15 בינואר 2013.

¹⁰⁴ הדי כהן, "נתניהו חשף מסמך מסווג וטען: "אספקת הגז חיונית לקיום המדינה"", **גלובס**, 8 בדצמבר 2015.

¹⁰⁵ **חדשות 12**, "עסקת ענק: צה"ל ירכוש ספינות מתקדמות מגרמניה", 11 במאי 2015.

¹⁰⁶ אילנה קוריאל, "עמדת צה"ל לגבי האסדה בחוף דור: 'לאור האיומים, האסדה צריכה להיות קרובה לחוף'", Ynet, 25 ביולי 2018.

¹⁰⁷ שם.

¹⁰⁸ מסתבר שחיל הים בהיותו "גורם מנחה" כלפי חברות ההפקה של הגז, משית גם חלק מעלויות ההגנה על החברות עצמן. לדוגמה, ראו כתבתו של אבי בליזובסקי, "מערכת הגנה תת-ימית של DSIT, חברה בת של רפאל תגן על מאגרי הגז", **Chiportal**, 27 באוגוסט 2019; להרחבה על ההתנגדות של עמותת שומרי הבית אפשר למצוא באתר העמותה: <https://homelandguards.org>.

ובפרק הזה בקשר לתפיסת ההגנה של מתקני הפקה ימיים של הגז. כבר בפרק הראשון "מודעות למרחב הימי", הוסבר הצורך להרחיב את מושג המודעות הימית מעבר להיבטים הצבאיים. המסקנה שהוצגה הייתה, שיש צורך דחוף להמיר במרחב הימי את השיח על "הגנה לאומית" (National Defense), המגלם ממדים של עוצמה ימית בלבד, בשיח רחב יותר שמביא לידי ביטוי שלושה ממדים נוספים: חוסן חברתי, כלכלה כחולה והגנה על הסביבה. מודעות המרחב הימי צריכה לתת תגובה למתח המובנה בין השימושים, כמו גם בין המשתמשים, מתח בין הרצון לפיתוח כלכלי במרחב הימי ובין רצון לשמור על הסביבה (בתי גידול, בעלי חיים, חופי הים) ועל אתרים היסטוריים. כלומר, נדרשת גישה אינטגרטיבית שלא מפרידה בין היבטים ביטחוניים, כלכליים, חברתיים וסביבתיים. כך, התוצאה אמורה להיות של תפיסה בעלת משמעות רבה יותר, אשר מחייבת התמודדות עם המתחים האינהרנטיים בין המרכיבים השונים, ומכאן מחייבת גיבוש מדיניות כוללת מתוך ראייה מערכתית רחבה וארוכת טווח. דוגמה לכיתוח מהסוג הזה אפשר למצוא בעבודה שערך המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה, שמטרתה הייתה "לבחון את פגיעותן של חלופות תשתית אנרגיה ימיות לטיפול ואפסון גז טבעי ושמינים כתוצאה מאירועים ביטחוניים, מתוך התמקדות במקרה של תגליות לווייתן, כריש ותנין, ובמתחם הימי 'דור'".¹⁰⁹

דוגמה לראייה מהסוג הזה מוצאים באסטרטגיה הימית הצרפתית מ־2015 המציינת כך:

רשויות וארגונים שונים צרפתיים מסוגלים למלא מגוון רחב של משימות חופיות ועד למשימות המבוצעות בלב ים, ושילובן יתרום לשימור האינטרסים הצרפתיים בים ובביטחון הלאומי הצרפתי. בהתחשב באופיו הבין־משרדי, ארגון זה מבוסס על הובלה ותיאום של מזכ"ל הים בשם ראש הממשלה, נציגי המדינה לים ומנהלות הפונקציה של משמר החופים, בשותפות עם המזכירות הכללית לביטחון וביטחון לאומי, המזכירות הכללית לענייני אירופה, וכל השירותים והמנהלות של המשרדים המשתתפים במדיניות הימית של צרפת. הארגון הזה, המבוסס על צדדיות וסינרגיה, מגיב לנושאים הימיים העומדים בפני צרפת, ומסוגל בשל גמישותה ואופייה הפרגמטי, להשקיף מבט אירופי לחלוטין בנוגע לשיפור התיאום.¹¹⁰

באותו הקשר צוין שבחלוקה שנעשתה בספרות האסטרטגיה הימית בין ציי מלחמה מודרניים לצי מלחמה בתר־מודרניים, ציים מודרניים מראים פחות נכונות לחלוק מידע, פחות נכונות לפעול על־פי אמנות בין־לאומיות בקשר למודעות למרחב הימי, אם מפני שלא ירצו לחשוף את חולשותיהם, או מפני שאינם בעלי רמת משילות מספקת ההופכת את ההיענות שלהם ליעילה.

במקרה של תוכנית אבטחת אזור המים הכלכליים של ישראל בכלל, ושל מתקני ההפקה של הגז בפרט, לא יושמה הגישה הרחבה כפי שצוינה לעיל, והשיקולים ההגנתיים גברו על

¹⁰⁹ ניר זרחי, ניתוח פגיעות לחלופות מערכי טיפול ימיים בגז טבעי, המקרה של איזמים ביטחוניים על מערך 'דור', עבודה עבור המועצה המקומית זיכרון יעקב, יולי 2018.

¹¹⁰ France Premier Ministre, 2015, pp. 12–13.

שאר השיקולים, והציבו את ישראל בכלל וחיל הים בפרט בקטגוריה של צי מודרני בלבד, ולא צי בתר־מודרני. אירוע זיהום חופי ישראל בזפת שהתרחש בפברואר 2021, זפת שמקורה בהזרמת דלק לים מכלי שיט ששט מערבית לחופי ישראל, והגעתה לחופי ישראל לאחר 17 ימים בלי שהתגלתה, חשפה את חוסר מוכנותה של ישראל להתמודד עם אירועי חירום אזרחיים המתרחשים במרחב הימי שלה. מכיוון שהשאיפה של ישראל היא שתגלית הגז בשדות לווייתן, כריש ותנין איננה האחרונה, ראוי ללמוד לקחים מהאירועים הללו, ובעדכון התוכנית להביא בחשבון גם שיקולי חוסן חברתי, כלכלה כחולה והגנת הסביבה כמרכיבים חשובים לא פחות לחוסנה של המדינה. כמו כן, לפעול במידת השקיפות האפשרית כך שרמת העמידות החברתית (Human Resilience) תהיה אף היא מרכיב שיובא בחשבון בביטחון הימי במובנו הרחב.

סכסוכים על גבולות ימיים ותהליך יישובם באמצעות אמנת הים¹¹¹

בעוד לצורך קביעת גבולות יבשתיים לא קיימים כללים קבועים במשפט הבין־לאומי, הרי שאמנת הים מחייבת לפתור מחלוקות בים בדרכים של שלום, ומספקת הנחיות (מקילות) לאופן השימוש בדרכי הפתרון למחלוקות אלה. לפיכך, בהיבט המשפט הבין־לאומי, האמנה משמשת גם בסיס נורמטיבי ליישוב סכסוכים ומחלוקות ימיים. מגילת האו"ם שעליה חתומות כל המדינות החברות בארגון, מפרטת בסעיף 33 את הדרכים ליישוב סכסוכים בדרכי שלום.¹¹² הדרך הראשונה היא משא ומתן, ולאחריה: חקירה, תיווך, פישור, בוררות, פתרון שיפוטי ופנייה לארגונים בין־לאומיים.

בעניין ייחוס המים הכלכליים בין מדינות החולקות אותו שטח ים נותרו מחלוקות בין־מדינתיות רבות מאוד בנוגע לגבולות אזורי המים הכלכליים הבלעדיים, וכן לזכויות דיג באזורים אלה. הסכסוך הבולט ביותר הוא זה המתנהל בים סין הדרומי בין סין ושכנותיה, ונראה שלמרות פסיקתו של בית הדין הקבוע לבוררות ביולי 2016 נגד סין, היא ממשיכה לקבוע עובדות בשטח, ואף הצליחה למשוך לצידה את הפיליפינים, שלמעשה הגישה את העתירה לבית הדין הבין־לאומי בהאג ב־2013.¹¹³

¹¹¹ ראו: בני שפנייק, **בדרכי שלום – בחינת הסכסוך על הגבול הימי בין ישראל ללבנון בראי משפט הים**, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה, 2019. הפרק הזה מבוסס על מאמרו, ולהרחבה מומלץ לעיין בו.

¹¹² ראו: Charter of the United Nations, 26 June 1945, (להלן: מגילת האו"ם), בסעיף 33: "The parties to any dispute, the continuance of which is likely to endanger the maintenance of international peace and security, shall, first of all, seek a solution by negotiation, enquiry, mediation, conciliation, arbitration, judicial settlement, resort to regional agencies or arrangements, or other peaceful means of their own choice"

¹¹³ The South China Sea Arbitration Award of 12 July 2016, PCA Case № 2013-19, in the matter of the South China Sea Arbitration, before an Arbitral Tribunal Constituted under ANNEX VII to the 1982 United Nations convention on the Law of the Sea between the Republic of the Philippines and the People Republic of China

במועד כתיבת הספר נותרו באזור מזרח הים התיכון שלוש מחלוקות מהותיות שטרם הוסדרו:

1. תביעת צפון קפריסין (בחסות טורקיה) לחלק משטח המים הכלכליים שמסביב לקפריסין;
2. תביעת טורקיה לחלק מהמים הכלכליים הבלבדיים של קפריסין;
3. תביעת לבנון על כך שההסכם שהושג בין ישראל לקפריסין כולל חלק מהשטח השייך ללבנון (הגדרת קו הגבול הימי בין ישראל ללבנון).

בסוף 2019 חתמה טורקיה הסכם עם המשטר בלוב, ובו חילקה בינה ובין לוב את תחום המים הכלכליים המפרידים בין שתי המדינות, כולל הפקדת גבולות האזור באו"ם, ובכך הרחיבה את המחלוקת המצוינת בסעיף 1 לעיל.¹¹⁴

פורומים בין־לאומיים

בשנים האחרונות, ובעיקר מאז סיום המלחמה הקרה, גדלה באופן ניכר כמות בתי הדין (פורומים) הבין־לאומיים.¹¹⁵ בד בבד הורחבה סמכות השיפוט של חלק מהם. כך לדוגמה חלק מהפורומים החדשים נוטים להתבסס על האמנה המכוננת של בית הדין בהפעלת סמכותם השיפוטית על המדינות החברות, גם ללא הסכמה מפורשת נוספת של המדינה המקבלת את סמכותם.¹¹⁶ למגמה של הגדלת היקף בתי הדין וסמכויותיהם יש כמה משמעויות: האחת, הדבר מאפשר למדינות להפנות כמות גדולה יותר של סכסוכים לבתי הדין; השנייה, אם עד כה נחשבו בתי הדין לגוף שמפעיל את סמכותו לצורך מציאת פתרון נקודתי, כזה שיירצה את הצדדים ויביא לסיום הסכסוך, הרי שכיום בתי הדין נתפסים מצד אחד כמתווים מדיניות, ומצד אחר כמי שמבקרים את פעולות המדינות לפי הנורמות המשפטיות שאותן קבעו; שלישית, מגמה בולטת נוספת היא אובדן הבלעדיות של מדינות בתהליך של יישוב סכסוכים. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר באפשרות כניסתם של שחקנים לא־מדינתיים לזירת המשפט הבין־לאומי, לדוגמה, ארגונים לא־מדינתיים (Non-Governmental Organizations – NGO), חברות כלכליות ואפילו תובעים פרטיים (למשל בבית המשפט האירופי לזכויות אדם). ואולם לעומת התרחבותם של הפורומים הבין־לאומיים ניכר שחסרה יד מכוונת המסדירה את חלוקת העבודה והסמכויות ביניהם, ולעיתים נוצרת חפיפה בין בתי הדין, וכמו כן נוצרות הלכות משפטיות סותרות.

בבואנו לבחון את הפורומים העוסקים ביישוב סכסוכים על גבולות ימיים נמצא שיש כמה בתי דין העוסקים בכך, וצריך להיות מודעים להבדלים ביניהם מבחינת התהליך והפסיקה.

¹¹⁴ ראו: בני שפנייר, חי איתן ינר'ג'ק כהן ושאל חורב, "גלי סערה מעל מזרח הים התיכון", המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית ומרכז דיין, דצמבר 2019.

¹¹⁵ שפנייר, 2019, עמ' 21.

¹¹⁶ זאת בניגוד לבית הדין הבין־לאומי בהאג לדוגמה, שקבלת סמכות השיפוט שלו דרשה הסכמה נפרדת של המדינה הנוגעת בדבר.

בית הדין הבינלאומי בהאג (ICJ)

לאחר מלחמת העולם השנייה החליטו מנסחי מגילת האו"ם לפעול להקמת בית הדין הבינלאומי וליצור זיקה ארגונית בינו ובין ארגון האו"ם.¹¹⁷ בסעיף 92 של מגילת האו"ם מוגדר בית הדין כגוף השיפוט המרכזי של הארגון, וכל המדינות החברות בו כפופות לו מעצם חתימתן על האמנה. בית הדין החל לפעול באפריל 1946 ולו שתי מטרות: ליישב סכסוכים בין מדינות על-פי המשפט הבינלאומי ולספק חוות דעת משפטית לסוגיות שמפנים אליו מוסדות של האו"ם.

הדין התקף בבית הדין הזה בבואו להכריע בסוגיה כלשהי בתחום, יהיה מקורות המשפט המוגדרים בחוקת בית הדין בסעיף 38(1) והם: הסכמים שעליהם חתומים הצדדים; המשפט הבינלאומי המנהגי; עקרונות כלליים של החוק (במקרה הזה משפט הים); פרשנות החוקים לפי תקדימים משפטיים, כמו גם הערכות של מומחים לפי הספרות. בית הדין מוסמך לדון בסכסוכים שהופנו אליו על-ידי הצדדים, אך עליו לקבל את הסכמת כל הצדדים להליך בטרם יוכל לדון בו.¹¹⁸ הצטרפות לאו"ם ובאופן מעשי (*ipso facto*) למגילת האו"ם, וכפיפות לבית הדין אין משמעותן הכפפה אוטומטית לסמכות השיפוט של בית הדין. המשמעות היחידה של חֲבֵרוֹת באו"ם היא שכל אחת מ-193 המדינות החברות יכולה לתבוע או להיתבע בפני בית הדין. מדינה רשאית להביע את הסכמתה לסמכות השיפוט של בית הדין הזה בשלוש דרכים: (1) הסכמה אד-הוק (*ad hoc*) לדיון בסכסוך מסוים שבו המדינות חלוקות לגבי הפתרון אך מוכנות להביאו לבית הדין לצורך הכרעה (*ab initio*; 2) קבלת סמכות בית הדין באמצעות הצטרפות המדינה להסכם שיש בו סעיף ברירת דין המקנה סמכות לבית הדין הבינלאומי, ואולם במקרה הזה ייתכן שהסמכות המוקנה בהסכם תהיה צרה (רק על-פי מה שהוסכם בהסכם); (3) קבלת סמכות בית הדין הבינלאומי היא "הסעיף האופציונלי" (Optional Clause) בחוקת בית הדין שמאפשר למדינות המעוניינות בכך להתחייב מראש בעת הצטרפותן לאמנת האו"ם להפנות לבית הדין את הסכסוכים שלהן עם מדינות אחרות, זאת בתנאי שגם אותן מדינות הביעו את הסכמתן בהתחייבות מראש.

מושב בית הדין כולל את כל 15 השופטים. במקרה שתביעה נדונה בפני בית הדין, ולמדינות שהן צד להליך אין נציג בין השופטים, הן יכולות למנות שופט אד-הוק. לענייננו חשוב להבין שמצד אחד יש אפשרות שמדינות שאין להן ייצוג יוכלו למנות שופט כדי שקולן יישמע, ומהצד האחר לשופט אד-הוק אחד מהמדינה השותפה להליך יש השפעה מוגבלת בהרכב של 15 שופטים.

ישראל תִּבְרָה בבית הדין מתוקף חתימתה על מגילה האו"ם ב־1949, והשתתפה עד היום בשני הליכים בפניו: (1) ב־1957 תבעה ישראל את בולגריה בגין אחריותה להפלת מטוס

¹¹⁷ שפנייה, 2019, עמ' 22–26.

¹¹⁸ שפנייה, 2019, עמ' 23–24.

אל-על שנכנס לתחום האווירי שלה. בית הדין דחה את התביעה בשל חוסר סמכות.¹¹⁹ (2 ב-2003 ביקשה העצרת הכללית חוות דעת בנושא התוצאות המשפטיות של הקמת גדר ההפרדה.¹²⁰ ישראל טענה נגד סמכות בית הדין, ולא בעניין הצדקות מהותיות לבניית הגדר. בית הדין ביקר בחריפות את בניית הגדר וקבע שמכשול ההפרדה בתוואי שבו הוקם הוא בלתי-חוקי. ייתכן שניסיון זה יביא לחשש מהליכים בפני בית הדין בעתיד. כך אפשר אולי להסביר את סעיף ברירת הדין בהסכם בין ישראל לקפריסין בנוגע לאזור הכלכלי הבלעדי מ-2010, שבו נאמר שבמקרה של מחלוקת בין הצדדים שלא תיפתר בדרכים דיפלומטיות ובזמן סביר, ייקבעו תנאי ההתייחסות ונוהל הבוררות על-ידי הצדדים בהסכמה הדדית לפני תחילת הבוררות.¹²¹

בית המשפט הבין-לאומי לדיני הים

בית המשפט לדיני הים (International Tribunal for the Law of the Sea – ITLOS) הוקם מתוקף אמנת הים ב-1982, ונועד ליישב סכסוכים בין המדינות שהן צד לאמנה.¹²² האמנה מציינת ארבעה מנגנונים ליישוב סכסוכים עבור מדינות אלה:¹²³ 1. טריבונל הים; 2. בית הדין הבין-לאומי; 3. טריבונל לבוררות מכוח האמנה; 4. טריבונלי ים מיוחדים לבוררות מכוח האמנה שאליהם מופנות תביעות בארבעה נושאים מוגדרים: דיג, הגנת הסביבה הימית, מחקר מדעי ימי ושיט (כולל נושאים של זיהום הים). מדינה המצטרפת לאמנה יכולה בזמן ההצטרפות לקבל על עצמה את סמכות הטריבונל כפורום ליישוב סכסוכים עבורה, או כל אחת מהאפשרויות האחרות. אם מדינות שהן צד לסכסוך בחרו במועד ההצטרפות לאמנה מנגנונים שונים ליישובו, או כלל לא בחרו מנגנון, טריבונל הבוררות הכללי יהיה ברירת המחדל, והוא יהיה מוסמך לדון ולהכריע בסכסוך.

סמכות השיפוט של הטריבונל היא לכל סכסוך או מחלוקת בנוגע ליישום של אמנת הים אשר הופנתה לטריבונל בהתאם לנוהל.¹²⁴ הסכמים אחרים שאינם אמנת הים יוכלו להיות נידונים בפני הטריבונל אם הסכסוך נוגע למטרות או לנושאים הקשורים לאמנת הים. סמכות השיפוט של הטריבונל רלוונטית למדינות שהן צד לאמנה. מדינות יכולות ליזום

¹¹⁹ מדינת ישראל, אתר משרד המשפטים, [ייעוץ וחקיקה ועדת טירקל](#), כמופיע באתר האינטרנט של המשרד.

¹²⁰ International Court of Justice, [Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion](#), I.C.J. 136, 2004.

¹²¹ [Agreement between the Government of the State of Israel and the Government of the Republic of Cyprus on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone](#), signed in Nicosia on 17 December 2010.

¹²² שפנייר, 2019, עמ' 26–29.

¹²³ United Nation Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982, 1833 U.N.T.S.3 (להלן: אמנת הים). האמנה נכנסה לתוקף ב-16 לנובמבר 1994. סעיף 287(1).

¹²⁴ יצוין שבנוגע לסכסוכים בעניין ניצול קרקעית הים הוקם פורום משפטי מיוחד הנקרא Seabed Disputes Chamber. יש בו 11 שופטים משופטי ההרכב של הטריבונל, ובפניו יכולות לתבוע גם חברות שהן בעלות זיכיון או חוזה לניצול קרקעית הים.

הבאת הסכסוך בפני הטריבונל, ובהסכמה ביניהן לקבוע את הפורום שבפניו יתקיים ההליך שהופך למעשה לסוג של בוררות. למדינות ניתנת הזכות להוציא נושאים מחוץ לסמכות הטריבונל בהודעה בכתב במועד ההצטרפות או בכל מועד אחר. בין התחומים שאפשר להחריג מסמכות הטריבונל: סכסוכים על קביעת גבולות ימיים, סכסוכים על פעילות צבאית, או סכסוכים הנידונים בפני מועצת הביטחון של האו"ם. מדינה שהחריגה נושא מסוים לא תוכל לתבוע מדינה אחרת באותו הנושא ללא הסכמתה של הנתבעת.

מאז נובמבר 1997 ועד לינואר 2021 פסק הטריבונל ב־29 תיקים:¹²⁵ חלקם היו בעניין צווים זמניים או צווי שחרור (Prompt Release) של אוניות וצוותים שנתפסו במהלך הפלגות; נכתבו שתי חוות דעת מייעצות (Advisory Opinion)¹²⁶ ונפסקה פסיקה אחת בעניין מחלוקת על אזור דיג. עד היום פסק הטריבונל בשתי פרשות בלבד שעניינן תיחום גבולות ימיים.¹²⁷ בין הטריבונל ובין בית הדין הקבוע לבוררות ובית הדין הבין־לאומי יש שיתוף בחומרים ופסקי דין. ישראל לא השתתפה עד היום בשום הליך בפני הטריבונל.

בית הדין הקבוע לבוררות (PCA – Permanent Court of Arbitration)

כבר מסוף המאה ה־18 הועברו סכסוכים בין־לאומיים להכרעה בפני בוררים שנקבעו לגופו של עניין, ודנו בסכסוך הספציפי.¹²⁸ במקרים מסוימים הבוררים היו אף אנשים רמי מעלה כגון האפיפיור או מלכים. אלו קיבלו את החלטותיהם לפי מיטב שיקול דעתם, ופסקו ללא הסברים והנמקות. החל ממחצית השנייה של המאה ה־19 הפכו הבוררות להליכים בעלי אופי משפטי, והבוררים נתבקשו לנמק את החלטתם שהייתה מבוססת על שיקולים משפטיים.

סמכות השיפוט של בית הדין הקבוע לבוררות הלכה והתרחבה במשך השנים. עד 1934 דן בית הדין רק בבוררות בין מדינות, אז נידונה לראשונה בוררות בין תאגיד כלכלי למדינה. בשנים האחרונות שב בית הדין להיות פעיל, ובחסותו מתנהלות מאות בוררות, אך עיקר הפעילות היא בסכסוכים שבהם מעורבות ישויות לא־מדינתיות נגד מדינות.

¹²⁵ [International Tribunal for the Law of the Sea](#).

¹²⁶ ראו: אתר פסקי הדין של הטריבונל, Case No. 17 – Responsibilities and obligations of States sponsoring persons and entities with respect to activities in the Area לקרקעית הים (International Sea Bed Authority) ביקשה את חוות הדעת מהרכב המיוחד של קרקעית הים; Case No. 21 – Request for an advisory opinion submitted by the Sub-Regional Fisheries Commission.

¹²⁷ שם, Case no. 16, Dispute concerning delimitation of the maritime boundary between Bangladesh and Myanmar in the Bay of Bengal (Bangladesh/Myanmar), (2012) (להלן: Case no. 23 – Dispute Concerning Delimitation of the Maritime Boundary Between Ghana and Cote D'ivoire in the Atlantic Ocean (2017)); ראו: (Bangladesh/Myanmar).

¹²⁸ שפנייר, 2019, עמ' 29.

ישראל חברה בבית הדין מ־1962.¹²⁹ היא הייתה צד בהליך של בוררות במחלוקת בין ישראל למצרים על אזור טאבה. במקרה זה הוקם בית דין לבוררות שהתנהל בהאג (לא בבית הדין הקבוע). כל אחד מהצדדים מינה בורר מטעמו, והם הסכימו על שלושה חברים ניטרליים. התהליך שנקבע על־ידי הצדדים עבור בית הדין היה מיוחד בשני מובנים. האחד, בשלב הראשון היה הרכב של שלושה בוררים (Chamber) מתוך בית הדין שניסו לפתור את הסכסוך בדרך של פישור, אך ללא הצלחה. השני, הצדדים הגישו כל אחד את קו הגבול לשיטתו, והבוררים נדרשו לבחור את אחת האפשרויות, ותו לא. כלומר, לא אִפשרו לבוררים לבחור בדרך האמצע, או להציע כל חלופה אחרת. וכך למעשה קיבלו הבוררים את רוב טענות המִצְרִים בקובעם שאבני הגבול מתקופת המנדט הם שיקבעו את מיקום הגבול. נכון לינואר 2019 בבית הדין לבוררות מתנהלים שלושה תיקים בין מדינות; 106 תיקים בין מדינות למשקיעים (Investor-State) ו־51 תיקים הכוללים מדינות או גוף ציבורי אחר. עד היום ניתנו בבית הדין הקבוע לבוררות שבעה פסק דין בתיחום של גבולות ימיים.

החוק בנושא סכסוכים מזוינים (Law of the Armed Conflicts – LOAC)

היות שאחד מתפקידיו של צי מלחמתי הוא להילחם נגד יריביו, יש צורך בחוק שימנע סבל והרס מיותרים במהלך מלחמה או סכסוך מזוין, מתוך הכרה שאי אפשר למנוע אותם לחלוטין. רוב הנורמות המשפטיות הבינ־לאומיות המסדירות את דיני המלחמה בים וגם הכללים כבר נוצרו ב־1907, כשאומצו אמנות האג בוועידת השלום השנייה שהתכנסה באותה שנה.¹³⁰ כללי האמנה ניסו להתמודד עם התפתחויות טכנולוגיות שהתרחשו באותה תקופה, מציאות שהניעה את המכון למשפט בינ־לאומי (The Institute of International Law) למנות ב־1910 ועדה לעסוק בנושא. הוועדה המליצה על תקנות הנוגעות לחוקי המלחמה ומנהיגיה בים, הכינה לצורך כך טיוטת מדריך (Manual Draft) שהתבססה על מדריך אוקספורד שנכתב כבר ב־1880 ועסק בלוחמה ביבשה, וניסח־אומץ ב־1913 על־ידי המכון למשפט בינ־לאומי. ב־1936 אומצו בוועידה שנערכה בלונדון כללי התנהגות במלחמת צוללות מול כלי שיט שונים. במהלך שתי מלחמות העולם הוכח חוסר היכולת של הכללים והנורמות שאומצו באותן אמנות להגביל את מספר הקורבנות בלחימה הימית, ובפועל האמנה הזאת לא מומשה. כך במלחמת העולם השנייה תקפו צוללות בטורפדו ללא הבחנה, והטביעו כלי שיט של מדינות ניטרליות כמו גם אוניות בתי חולים.

בשתי מלחמות העולם התפתח השימוש ב"אזורי מלחמה" סגורים על־פני חלקים רחבים של הים הפתוח כמו הים הצפוני, שבהם היו שדות מוקשים קבועים. נאסרה על אוניות כלשהן (לרבות אוניות ניטרליות) הכניסה לאזורי המלחמה, פרט לנתיבי שיט מוגדרים ומוסדרים. כל אונייה שחרגה מנתיבים אלה הסתכנה במיקוש או בהתקפה של מטוסים וצוללות ללא אזהרה. הדעה המקובלת בעבר הייתה שיצירת "אזורי מלחמה" אינה

¹²⁹ Permanent Court of Arbitration, *Contracting Parties*

¹³⁰ Schindler Dietrich & Toman Jiri, *The Laws of Armed Conflicts*, 4th ed., Leiden/Boston, 2004.

חוקית, אבל לנוכח השימוש הנרחב בשיטה בשתי מלחמות העולם, ברור שהמשפט הבין לאומי בנידון השתנה. אף על פי כן, עדיין חייבים להשאיר נתיבי שיט מוסדרים כדי לאפשר מעבר של אוניות ניטרליות, וכך אכן פסק בית הדין הצבאי הבין לאומי בנירנברג.¹³¹

ב-1949 נעשה ניסיון באמצעות אמנת ז'נווה לשפר את ההתייחסות לפצועים, חולים ונספחים של כוחות מזוינים בים באמצעות האמנה השנייה שהחליפה את אמנת האג העשירית מ-1907.¹³² נוסף על כך, נכתב ב-1977 הפרוטוקול הראשון לאמנת ז'נווה, העוסק בפעולות ימיות העלולות להשפיע על האוכלוסייה האזרחית ועל אובייקטים אזרחיים על הקרקע.¹³³ ואולם, גם האמנה וגם הפרוטוקול הראשון לא הצליחו להבהיר את העניינים הנוגעים לניהול הלחימה בים.

אירועים אלה הביאו לגיבושו של "מדריך סן רמו של המשפט הבין לאומי הימי לסכסוכים מזוינים בים" (Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea).¹³⁴ המדריך הוכן בשנים 1988–1994 בידי משפטנים בין לאומיים ומומחים ימיים מ-24 מדינות בחסותו של מכון סן רמו הבין לאומי למשפט הומניטרי, שהשתתפו בסדרה של "שולחנות עגולים" שארגן המכון. המדריך הוא מסמך לא מחייב (Soft Law) המבוסס על הגרסאות הקודמות ומדריך אוקספורד על דיני המלחמה הימית, המסדירים את היחסים בין לוחמים שהתקבלו על ידי המכון למשפט בין לאומי ב-1913, וכולל הבהרות של הכללים החלים כיום על לוחמה ימית.¹³⁵ היתרון המרכזי של המדריך הוא באפשרו לשלב את ההתפתחויות שלאחר המלחמה במשפט הבין לאומי, ובמיוחד את המשפט ההומניטרי הבין לאומי (אמנות ז'נווה-1949 והפרוטוקול הראשון ל-1977).

עקרונות היסוד של המדריך קובעים שדיני המלחמה ביבשה חלים גם על מלחמה בים. לדוגמה, החובה לנקוט אמצעי זהירות בעת ביצוע תקיפה. המושג "מטרה צבאית" נכלל והותאם למלחמה בים. המדריך גם מבהיר בעיות מסוימות שלא היו נהירות וקשורות לפעולות ימיות ובו הוראות מפורטות לגבי שימוש בנשק ימי מסוים (מוקשים וטורפדו); מטפל באינטראקציה בין אוניות ומטוסים; מתייחס להבחנות בין סוגים שונים של אזור ימי המשקפות את ההתפתחויות בחוק הים ועוד.

העובדה שהמדריך סן רמו אינו מחייב ומלחמות ימיות אינן משולות לאירועים שכיחים פוגעת מעט בערכו ושימותו לאירועי תחילת המאה ה-21, שבהם הלוחמה היא אסימטרית

¹³¹ דינשטיין יורם, השפעת מלחמת העולם השנייה על דיני המלחמה, מלחמת העולם השנייה כאבן דרך במחשבה האסטרטגית, מערכות 300–301, נובמבר-דצמבר 1985, עמ' 48.

¹³² Geneva convention for the amelioration of the condition of the wounded and sick in armed forces in the field, Ch. II Wounded and Sick of 12 august 1949

¹³³ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977

¹³⁴ Louise Doswald-Beck (ed.), **San Remo manual on international law applicable to armed conflicts at sea**, Grotius Publications, Cambridge University Press, Cambridge, 1995

¹³⁵ Manual of the laws of naval war, Oxford, Adopted by the International Institute of International Law, August 9, 1913

והיברידית, ובמקרים מסוימים אחד הצדדים אינו ישות מדינית. עם זאת, המדריך מספק למדינות שונות ובכללן ישראל, מסמך קוהרנטי המאפשר להן להתחשב בדיני המלחמה בים במעשיהם ובחקיקתם, ומשמש כיום מסמך ההתייחסות העיקרי לדיני הלחימה הימית. בנוגע להגנה עצמית והזכות להגיב למעשי אלימות של מדינה אחרת, הכללים שקובעים את ההתנהגות בים זהים לאלה שביבשה, ומוגדרים בסעיף 51 לאמנת האומות המאוחדות בזו הלשון:

שום דבר באמנה הנוכחית איננו יכול לפגוע בזכות האינהרנטית של מדינה להגנה עצמית אינדיווידואלית או קולקטיבית, אם יתקיים אירוע מזוין נגד מדינה החברה באו"ם, עד שמועצת הביטחון תנקוט את הצעדים הדרושים לשמירה על השלום והביטחון הבין־לאומיים. האמצעים שנקטה המדינה בהפעלת זכות ההגנה העצמית ידווחו מיד למועצת הביטחון, ולא ישפיעו בשום אופן על סמכותה ואחריותה של מועצת הביטחון על־פי האמנה הנוכחית לנקוט בכל עת את הפעולה הנחוצה לשמור על השלום והביטחון הבין־לאומי.¹³⁶

שני העקרונות הקובעים את תגובת המדינה הם: המידתיות של הפעולה והנחיצות שלה. הבעיה בהגדרה הזאת היא שמדינה מסוגלת לקבוע את גודל הכוח הימי הנחוץ לה כדי להתמודד עם איום על שלמותה הטריטוריאלית ועצמאותה הפוליטית לפי סעיף 51 של האמנה. ואולם, אם הדבר נוגע לביטחון השיט האזרחי שלה בים הפתוח (לדוגמה על־ידי פירטיות, טרור וכדומה), תיחשב הפעלת האמצעים לגיטימית רק אם היא תואמת את העקרונות של המידתיות והנחיצות שבהפעלתם. חוץ מהגנה עצמית והגנה לגיטימית על אינטרסים של המדינה, כל החלטה אחרת בדבר הפעלת כוח טעונה אישור של מועצת הביטחון של האו"ם. תוקפנות (Aggression) כחלק מאסטרטגיה ימית איננה לגיטימית. החלטות מועצת הביטחון של האו"ם כוללות גם התייחסות למקרים שבהם הכריזה מדינה על פעילות צבאית להגנה עצמית, כמו במלחמת לבנון הראשונה ב־1982, ודוחה את טענת ישראל בנושא שימוש בסעיף 51 של האמנה לביצוע הפלישה ללבנון כפעילות להגנה עצמית.¹³⁷

האמנה נתפסת כמכשיר המקיף הבין־לאומי היחיד שנוסח בעניין חוקי המלחמה בים מאז 1913, מוכרת כמסמך משפטי, אך אינה מחייבת, והיא ריכוז של המשפט הבין־לאומי הפומבי הנוהג בפועל ושילוב של סטנדרטים משפטיים קיימים עם הוראות אמנת ז'נווה מ־1949. לפיכך, כאשר החליטה ממשלת ישראל ביוני 2010 על הקמת ועדה ציבורית בראשות שופט בית המשפט העליון בדימוס יעקב טירקל, לצורך בדיקת אירועי המשט הימי לעזה (אירוע ה'מרמרה'), התייחסה הוועדה לחוקיות הסגר לפי ההתאמה של פעולות ישראל למגבלות של מדריך סן־רמו.

¹³⁶ Charter of the United Nations, Ch. VII — "Action With Respect to Threats to The Peace, Breaches of the peace, and acts of aggression", Article 51, 1945

¹³⁷ Analytical Summary of Practice, Question of The Scope of The Right Under Article 51. "The Situation in the Middle East," Paragraph 14, p. 208

סגרים ימיים חד־צדדיים

סגרים ימיים חד־צדדיים שימשו מזמן לזמן כלי אסטרטגי, והם מושגים מבוססים היטב בסכסוכים בין מדינות. הסגר משמש כדי למנוע את התנועה של כלי שיט מן הנמלים של מדינה לוחמת ואליה, והוא כפוף לכללי המשפט הבין־לאומי המנהגי. חוק הסגר (The Law of Blockade) נקבע על־ידי שתי אמנות: אמנת פריז מ־1856 שקבעה את העקרונות הבסיסיים, וכל המדינות העיקריות דבקו (Adhere) בה פרט לארצות־הברית, שהסכימה לאמץ את תנאי החוק מבלי לחתום עליה. בעקבות שתי ועידות האג הוחלט שיש צורך בכנס נוסף, כך שהתקיים בבריטניה כנס קטן שהוביל להכרזת לונדון ב־1910, ובמקרה הזה בעוד כל המשתתפים האחרים חתמו עליו, הבריטים לא חתמו, אבל כמו במקרה האמריקני מאמנת פריז של 1856, הם הסכימו לציית לתנאיה.

מדריך סן־רמו 1994 קובע שבהכרזה על הטלת סגר ימי:

- אסורות הרעבת האוכלוסייה האזרחית או שלילת אמצעים אחרים החיוניים להישרדותה.
- אם האוכלוסייה האזרחית של השטח הנמצא בסגר אינה מקבלת אספקת מזון ואמצעים אחרים החיוניים להישרדותה, על המבצע את הסגר לאפשר מעבר חופשי של מצרכי מזון אלה ואספקה חיונית אחרת.¹³⁸

בשנים 1949–1958 הטילה הרפובליקה העממית של סין סגר על טייוואן; בשנים 1950–1953 במלחמת קוריאה הטילו הכוחות האמריקניים סגר על נמלי הצפון; ב־1962 במשבר הטילים בקובה הטיל הצי האמריקני סגר סלקטיבי על קובה. סגרים ימיים גם הוטלו באמצעות הסנקציות נגד עיראק (1990–2003); במלחמת השחרור של בנגלדש (1971); ב־1967 בחסימת מֶצְרֵי טיראן על־ידי המצרים; ב־1973 בחסימת מֶצְרֵי באב אל־מנדב; במלחמת איראן–עיראק (1980–1988) ועל־ידי ישראל על חופי לבנון במלחמת לבנון השנייה (2006).¹³⁹

ניתוח אירוע – הסגר על נמלי לבנון במלחמת לבנון השנייה (2006)

מלחמת לבנון השנייה בין ישראל לחזבאללה התרחשה בקיץ 2006 בלבנון ובצפון ישראל, ונמשכה יותר מחודש ימים. היא נפתחה בתקיפה מתוכננת של חזבאללה באזור הגבול שבמהלכה נחטפו שני חיילי צה"ל ונהרגו שלושה.

צה"ל הציב לחיל הים שתי משימות עיקריות במלחמה הזאת: סגר ימי על חופי לבנון להפעלת לחץ על הממשל הלבנוני כדי שיפעל נגד חזבאללה, והשתלבות במאמץ הצה"לי לפגיעה ישירה בחזבאללה באמצעות פגיעה במוצבים, בכוח אדם ובתשתיות בחוף. מטרת

¹³⁸ "San Remo Manual, Practice Relating to Rule 53." [Starvation as a Method of Warfare](#), Section C. Blockades and embargoes that cause starvation, section 102, 103.

¹³⁹ הרחבה על הטלת הסגר הישראלי על רצועת עזה – ראו בפרק ניתוח אירוע "הסגר הימי על רצועת עזה – אירוע ה'מאווֹי מרמרה'".

הסגר נקבעה על-ידי המטכ"ל ואושרה על-ידי ממשלת ישראל כ"הפעלת לחץ ישיר כבד על ממשלת לבנון למימוש האחריות המדינתית למניעת פעולות עוינות נגד ישראל מתחומה, והאצת המעורבות הבין-לאומית".¹⁴⁰ בשלב הראשון נקבע הסגר עד קו רחב ג'וניה שמצפון לִבְרִית, ובהמשך הורחב עד לגבול הצפוני של לבנון עם סוריה. בכוח שביצע את הסגר השתתפו קורבטת טילים מדגם סער 5 בתפקיד ספינת פיקוד מפעילת מסוק, ספינות טילים מדגם 'נירית', כלי שיט ביטחון שדה, מסוק ימי וסיוור אווירי. משימת הכוח הייתה לעצור את תנועת אוניות הסוחר מנמלי לבנון ואליהם, ולשבש את פעילות הדיג בגזרת החוף – תחילה עד ג'וניה ואחר כך עד טריפולי. ההוראות היו לעכב את תנועתם של כלי השיט: לדרוש מכלי שיט היוצאים מהנמלים לחזור לנמל, ומכלי שיט המגיעים מבחוץ – לחזור על עקבותיהם. ההנחיות הורו לגלות גמישות עם כלי שיט מערביים. יאכטות נעצרו ובעליהן תושאלו ועוכבו לזמן מה. פעילות הסגר מנעה תנועת נוסעים ואספקה אל נמלי לבנון, וכל פעילות כלי השיט הותנתה בהסכמת ישראל. נקודת הבדיקה לאוניות המבקשות כניסה נקבעה בטווח 50 מיל ימי מערבית לִבְרִית.

אסטרטגיית "הסגר ימי" (Maritime Blockade) הוכרה כדרך פעולה חשובה עוד על-ידי ראשוני האסטרטגים הימיים. במשך ההיסטוריה המודרנית מימשו ציים רבים את האסטרטגיה הזאת בצורותיה המגוונות, ואף מדריך סן-רמו התייחס להיבטים המשפטיים שלה. סגר ימי יכול להיות התקפי (Offensive) או הגנתי (Defensive). סגר התקפי מופנה באופן פיזי למניעת תנועת סחורות אל המדינה שעליה מוטל הסגר, והוא אמור לשמש מנוף אסטרטגי על-ידי גרימת קשיים ליריב הפוגעים בנחישותו להמשיך ולהילחם (לדוגמה, הסגר הימי שהטיל האו"ם על עיראק בעקבות פלישתה לכווית בקיץ 1990). לעומת זאת, סגר ההגנתי הוא אמצעי הגנה שמיועד למנוע תנועה של גורמים לא רצויים, סחורות, אמצעי לחימה או אנשי אויב אל תוך אותה מדינה או טריטוריה, או למנוע מאוניות מלחמה של האויב לצאת לים.

יש הסבורים שהסגר הישראלי על החוף הלבנוני בעימות עם חזבאללה אף משמש כהכרה מרומזת למצב מלחמה (Belligerency).¹⁴¹ הסגר הימי שהוטל על לבנון בזמן המלחמה ארך זמן רב אחרי הפסקת האש (14 באוגוסט 2006), אם כי ב-18 ביולי הוקל לאחר שצה"ל הסיר אותו באופן זמני, ובאותו היום פינו אוניות ומסוקים מנמל בִּרְית אלפי אזרחים זרים ותיירים, אשר לא יכלו לצאת מלבנון בעקבות הפצצות נמל התעופה הבין-לאומי עד אותה העת. נוסף להטלת הסגר הימי סייע חיל הים באש מן הים, וערך כמה פשיטות על יעדים בקרבת החוף. בלילה 15/14 ביולי נפגעה אח"י 'חנית' שעסקה במשימת הסגר הימי מערבית לִבְרִית בטווח של כ-9 מיל מהחוף מטיל C-802 שנורה מהחוף. ב-16 באוגוסט חזרה האונייה לכשירות מבצעית.¹⁴²

¹⁴⁰ מתוך פקודת מטכ"ל "שכר הולם" מס' 1, 13 ביולי 2006.

¹⁴¹ Magne M. Frostad, "Naval Blockade", *Arctic Review on Law and Politics*, 9, (2018), pp. 195–225; Faculty of Law, UiT The Arctic University of Norway, 2000.

¹⁴² אתר זרוע הים, בתגובה להפצצה בדאחיה – "חזבאללה ירו טילים לעבר ספינה של זרוע הים".

היות שמחבר הספר הזה איננו מתיימר לערוך ניתוח היסטורי של פעילות חיל הים במלחמת לבנון השנייה, ומתרכז בסוגיות ברמה האסטרטגית והדוקטרינרית, ייבדקו שני האירועים דרך שתי השאלות הבאות:

1. מה הייתה יעילותו האסטרטגית של הסגר הימי?
2. האם האירוע של היפגעות אח"י 'חנית' משקף עיוורון שלקה בו חיל הים בנוגע לשינוי פרדיגמטי באופי הלחימה (כפי שקרה לשאר זרועות צה"ל במלחמה הזאת)?

הסגר עצמו החל ב־13 ביולי ונמשך עד 8 בספטמבר 2006 – 58 ימים, שבמהלכם נעצרו לתשואל כ־2,000 כלי שיט. ל־241 כלי שיט צבאיים של מדינות אירופה וכ־190 כלי שיט אזרחיים אושרה הכניסה למימי החופים של לבנון בהפעלת בקרה. כ־20 אלף איש פונו דרך הים, וכ־200 משלוחי סיוע הומניטרי הועברו לתושבי לבנון.¹⁴³ כדי לבדוק את יעילותו של הסגר חשוב לדעת מה היה "מדד היעילות האסטרטגי", כפי שהגדיר לעצמו חיל הים (לפני הטלת הסגר או לאחריו). לכאורה הנתונים שמצוינים לעיל משקפים תשומות רבות שחיל הים השקיע בהטלת הסגר.

המושג "מדד לבחינת היעילות האסטרטגית" מופיע פעמים אצל חוקרים בנושא החדשנות הצבאית בתחום האמל"ח (אמצעי לחימה) והדוקטרינה. סטיבן רוזן בחן אף מערכות צבאיות רבות במלחמת העולם הראשונה והשנייה בהקשר הזה.¹⁴⁴ כדי למדוד את האפקטיביות של אסטרטגיה יש לבחון כיצד היא קושרת את היעדים שנקבעו למבצע הטלת הסגר הימי לאופן שבו מתכננים להשיגם, והאמצעים שבהם מתכננים להשתמש להשגתם. אסטרטגיה נתפסת כיעילה אם היא משתמשת במשאבים המוקצים לביצועה לפי תוכנית שנקבעה, ומספקת את התוצאות הצפויות (ראו: איור 59). "דוח הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006" (ועדת וינוגרד) שהתייחס לתוצאות הסגר קבע: "בעקבות הכרזת אזור סגור בלבנון נמנעו אוניות מלהגיע, מחירי הביטוח הימי הוכפלו, פעילות הדיג נפסקה כמעט כליל. הסגר פגע קשות בכלכלה הלבנונית. למרות זאת קשה להצביע על תרומה ישירה של הסגר לתוצאות המלחמה בכללותה".¹⁴⁵ ראוי לציין שמבחינת חזבאללה לא הייתה לסגר הימי השפעה מובהקת, שכן רוב האמצעים שלו התבססו על אלה שנאגרו טרם המלחמה, ומקורות אספקתם הייתה בדרך היבשה ולא בדרך הים.

בנוגע להיפגעות של אח"י 'חנית' יצוין שחיל הים נקלע במלחמת לבנון בין היתר למלחמה אי־סימטרית נגד חזבאללה. בספר הזה הוקדש פרק למאפייני הלוחמה האי־סימטרית בשם "לוחמה אי־סימטרית", ושם הוגדרה: "מתארת מציאות צבאית שבה שני הצדדים הניצים אינם בעלי עוצמה צבאית שווה, וכל צד בעימות מנצל לרווחתו את יתרונותיו מתוך ניצול חולשת יריבו".¹⁴⁶ אין ספק שחזבאללה במקרה הזה ניצל את יתרונותיו עד תום,

¹⁴³ שם.

¹⁴⁴ Rosen, 1994, Ch. 1, p. 36.

¹⁴⁵ הוועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006, דוח סופי, ינואר 2008, חיל הים עמ' 333.

¹⁴⁶ שם, עמ' 15.

איור 59: הסגר הימי על לבנון במלחמת לבנון השנייה (13 ביולי – 8 בספטמבר 2006)

וחיל הים לקה בכשל פרדיגמטי בנוגע להתפתחותה של לוחמה מן הסוג הזה, וההתאמות שהיה עליו לעשות בתפיסת ההפעלה של החיל. מסקנות התחקיר על פגיעתו של טיל חזבאללה באח"י 'חנית' הוצגו באמצע אוקטובר 2006 בפני פורום המטכ"ל על-ידי צוות התחקיר שחשף ליקויים חמורים בתפקודם של מפקדי הספינה ושל מפקדת חיל הים, וטען שבעת האירוע לא הופעלו ארבע מערכות הגנה שונות בספינה, כולל הטיל נגד טילים 'ברק'. הרמטכ"ל רא"ל דן חלוץ קבע שהאחריות הכוללת לאירוע היא בראש ובראשונה של מפקדת חיל הים המבצעית והמודיעינית, ובראשה מפקד חיל הים.

דוח ועדת יונגרד קבע את הדברים האלה:

הפגיעה באח"י 'חנית' הייתה אירוע מכונן שחייב תשומת לב מיוחדת כהמחשה לכישלון מבצעי חמור.¹⁴⁷ מנהיג חזבאללה, חסן נצראללה, דיווח על הפגיעה באח"י 'חנית' בזמן אמת בריאיון בטלוויזיה. תגובת צה"ל הייתה מהוססת ולא מדויקת. הדבר העצים מאוד את משמעות הפגיעה מבחינה תודעתית. [הוועדה סיכמה, המחבר] לדעתנו, ניתן היה למנוע את הפגיעה בסטי"ל 'חנית' בפעולה על-פי עקרונות מבצעיים מקובלים. הפגיעה, על הנזק הרב שהיה כרוך בה, הייתה תוצאה ישירה של שרשרת של כשלים, שהתנהלות מבצעית מקצועית סבירה הייתה יכולה וצריכה למנען. ראשיתן בהתייחסות המזלזלת ביכולותיו המבצעיות של חזבאללה. עליהן נוסף ונציין את המעבר התודעתי הלקוי משגרה לחירום, מבט"ש למלחמה. נדגיש את השאננות, אם לא את הזלזול מול האיומים שיכול היה להציב האויב מול המערכות המבצעיות של חיל הים. נוסף לכך את שגרת ההפעלה הקרובה של סטי"לים מול חוף אויב, ואת התקלות הטכניות בספינה, את חוסר המשמעת המבצעית, את הדיווחים הלקויים והחלקיים. נוסף גם את העובדה שהפקודה בנושא המרחק מן החוף לא עודכנה למרות שחלפו יותר משלוש שנים מהוצאתה, ובזירה חלו שינויים משמעותיים. כל אלה – מרכיבי מפתח שהיו צריכים להיות בשליטה הדוקה של המפקדים ברמות השונות – הביאו לפגיעה ב'חנית', למותם של ארבעה לוחמים ולנזק תודעתי חמור.¹⁴⁸

היות שמדובר כאן על כשל פרדיגמטי, נדרש למצוא לו הסבר החורג ממסגרת התחקיר הצבאי היבש. לפגיעה באוניית חיל הים הייתה השפעה לא רק בישראל אלא גם על ציים נוספים כמו צי ארצות-הברית. במיוחד בכל האמור לתכנון פעילות כוחות חיל הים האמריקני במשימת השיקולים התכנוניים של כוחות חיל הים הפרוסים קדימה (Forward Deployed Naval Forces), במדינות כושלות שבהן ארגונים שלוחים (Proxies Organizations) יכולים להיות מצוידים בטילי שיוט נגד כלי שיט (ASCMs) שנבנו במדינות כמו סין, ונרכשו על-ידי ארגונים אלה במישרין או בעקיפין. נשק חכם מהסוג הזה יכולים להפעיל מפעילים בלתי מאומנים יחסית, ולגרום לנזקים חמורים לכלי השיט שעליו נורה.¹⁴⁹

אליוט כהן מבית הספר ללימודים בין-לאומיים מתקדמים של אוניברסיטת ג'ונס הופקינס טוען שמשנות ה-80 של המאה ה-20 הוערך היתרון האיכותי מול צבאות ערב במונחים טכנולוגיים בלבד בלי להביא בחשבון ממדים דוקטרינריים, איכות כוח האדם ועוד.¹⁵⁰

אדמסקי טוען בספרו **תרבות אסטרטגית וחדשנות צבאית**:

עומס המשימות הלא-צבאיות שהוטלו על המטכ"ל, והערכה כללית המפחיתה בערכו של המדע הצבאי שקברה לכך, יצרו מחויבות מוסדית חלשה בלבד לתחומי

¹⁴⁷ שם, פרק 9 עמ' 332, סעיף 34.

¹⁴⁸ שם, עמ' 335–334 סעיף 47.

¹⁴⁹ Zakheim, 2012, p. 27.

¹⁵⁰ Cohen, et al., 2008, p. 59.

התאוריה הצבאית והדוקטרינה [...] בחסות הגישה האנטי־אינטלקטואלית, הסולדת במוצהר מחשיבה מופשטת, נטה המטכ"ל לצמצם בעיות אסטרטגיות מורכבות לרמה של קושיות טכניות שיש לפותרן מהר בשל לחצי הזמן.¹⁵¹

חיל הים (בניגוד לשאר זרועות צה"ל) הצליח לחולל לפני מלחמת יום הכיפורים את השינוי הפרדיגמטי המתאים למהפכה בעניינים צבאיים, הן בהיבטי דוקטרינת הפעלה לספינות הסער והן בהיבטי פיתוח אמצעי הלחימה.¹⁵² עם זאת, ייתכן שההצלחה במלחמה הזאת היא שהביאה אותו לקיפאון מחשבתי בנוגע להפעלת החיל בסביבה משתנה של לוחמה חופית ולוחמה א־סימטרית, ולא אֶפְשָׁרָה לו לחולל את השינוי הפרדיגמטי המתבקש. בהדגשת המרכיב הטכנולוגי על־פני המרכיב הדוקטרינרי גם חיל הים הישראלי זכה בשנים אלה לקבל מארצות־הברית מערכות נשק מתקדמות מבחינה טכנולוגית כמו טילי ההרפון והתותח נגד טילים מסוג 'וולקן פלנקס'. אח"י 'חנית' עצמה, תוכננה מגוף הספינה ועד מערכות הנשק וההגנה שלה על־ידי טובי המתכננים בעולם, עם שכבות הגנה נגד טילי ים-ים מתקדמים, ובכל זאת כשלה בהתמודדות נגד טיל חוף-ים שאיננו מהמתקדמים ביותר. ההתבססות על התגובה הטכנולוגית בלבד הביאה לכך שנזנחו גורמים אחרים הקשורים קשר בל ינתק לטכנולוגיה כמו הדוקטרינה וחשיבה מקורית.¹⁵³ בהקשר למלחמת לבנון השנייה מציין אדמסקי:

כאשר ישראל הפתיעה את עצמה בהחלטתה לצאת למלחמה ביולי 2006, היה צה"ל נתון בשיאו של בלבול קונספטואלי [...] התווה ובוהו הקונספטואלי-הארגוני הזה, היעדר אחידות דוקטרינרית שנלווה לכך, היו בין הגורמים שפגעו במידת מה בתפקודה של מכונת המלחמה הצה"לית במערכה של שנת 2006.¹⁵⁴

כל האמור לעיל חשוב וטוב שתוחקר, אך העניין העיקרי המחייב בחינה מעמיקה יותר שזרוע הים של צה"ל נדרש לעשות הוא להתרכז בשאלות: מה השינוי שחל בדמותה של הלוחמה הימית המודרנית (The Character of the Contemporary Maritime Warfare) מאז מלחמת יום הכיפורים? ואילו שינויים דוקטריניים מן הראוי שחיל הים יעשה כדי שיוכל להתמודד עם משימותיו בעתיד בהצלחה?¹⁵⁵ חוקרים מצביעים על כך שכדי להיות מסוגל לחולל שינוי מהסוג הזה, הארגון עצמו חייב לשנות את התרבות האסטרטגית שלו. קולין גריי, שהקדיש חלק גדול ממחקריו כדי לבחון את האפשרות של ארגון לחולל שינוי בתרבות האסטרטגית שלו, טוען אומנם שהתהליך קשה אך אפשרי. שינוי כזה יתרחש כאשר חוויות חדשות נקלטות בארגון, מקודדות ומתורגמות תרבותית. עם זאת, התרבות

¹⁵¹ אדמסקי, 2012, עמ' 192.

¹⁵² ראו הרחבה פרק השפעת הטכנולוגיה על האסטרטגיה הימית, ובמיוחד מאמרו של ברונפלד, 2017, עמ' 33.

¹⁵³ אדמסקי, 2012, 180; 395–407; Cohen, 2004, pp.

¹⁵⁴ אדמסקי, 2012, עמ' 174.

¹⁵⁵ ראו לדוגמה הדרך שבה התמודד הצי האמריקני: Sebastian Bruns, **US naval strategy and national security, The evolution of American maritime power**, Routledge, New York, NY, 2018, Ch. 6, pp. 111–169.

משתנה לאט.¹⁵⁶ חשוב שאנשים מעשיים, לרבות אסטרטגים, ישאלו כל העת מול השינויים והחוויות החדשות את השאלה הישירה ביותר ובצורה אכזרית, "אז מה?"¹⁵⁷

ניתוח אירוע – הסגר הימי על רצועת עזה – אירוע ה'מאווי מרמרה' (Mavi Marmara)

שינוי נוסף במאפייני הלוחמה במאה ה-21 המתגבר בין היתר את כוחות הביטחון של ישראל בכלל, ואת חיל הים הישראלי בפרט, הוא תנועת החרם נגד ישראל (The Boycott, Divestment, Sanctions – BDS). התמודדות עם פעילות מסוג כזה משתייכת למשימות העוסקות בתפקידי שיטור מול יריב בעל מאפיינים היברידיים.

ישראל מטילה על רצועת עזה זה שנים אחדות סגר ימי באמצעות חיל הים הישראלי. חוקיות הסגר מוטלת בספק עקב המצב הבלתי ברור של רצועת עזה. על פי הסכמי אוסלו, המים הטריטוריאליים של הרצועה היו אמורים להיכלל בסמכות השיפוט הטריטוריאלית של הרשות הפלסטינית שנוסדה בהסכמי אוסלו. עם זאת, הביטחון החיצוני של רצועת עזה נשמר בידי ישראל.¹⁵⁸ לפיכך, אוניות זרות לא הורשו להתקרב לטווח קטן מ-20 מילים ימיים מהחוף של רצועת עזה. בעקבות ניצחון תנועת חמאס בבחירות 2007 הטילה ישראל על רצועת עזה שורה של הגבלות כלכליות ופוליטיות, ששיאן היה בהגבלות על תנועת אוניות סוחר בעקבות הכרזת עזה כטריטוריה עוינת של ישראל בספטמבר 2007, לאחר שחמאס השתלטה עליה ביולי 2007. החל באמצע 2008, בתגובה לניסיונות של גורמים זרים להיכנס לרצועת עזה דרך הים באמצעות משטים ימיים שייעודם העיקרי היה פוליטי ותקשורת (BDS), נקטה ישראל שורה של צעדים שנועדו בראש ובראשונה להרתיע את קיומם של המשטים והם: הוצאת הודעה לימאים (Notice to Mariners – NTM) שהאזור המרכזי של אזור החוף הימי בעזה נתון לפיקוח, ושהגישה אליו אסורה לגורמים חיצוניים. בינואר 2009 לאחר מבצע "עופרת יצוקה" הוטל סגר ימי על רצועת עזה, ולימאים נמסרה הודעה "שהאזור הימי של עזה סגור לכל תנועה ימית, ונמצא תחת סגר שמטיל חיל הים הישראלי עד להודעה חדשה".¹⁵⁹ צו סגר צבאי נחתם על ידי מפקד חיל הים ב-28 במאי 2010 (צו אלוף) האוסר על אנשים להיכנס לשטח הסגור, ומיעץ לכל האוניות להתרחק משטח מסוכן. בנוגע לסגר הימי על הרצועה ישראל טוענת שהיא נמצאת במצב של לחימה עם ישות עוינת ברצועת עזה, ולמדינה יש זכות להחליט שהיא בוחרת לא לקיים יחסים כלכליים, לתת סיוע כלכלי לצד האחר לסכסוך, או לפעול נגד הישות העוינת באמצעות לוחמה כלכלית.

¹⁵⁶ Collin S. Gray, *Strategic Culture as Context, Out of The Wilderness, Prime Time for Strategic Culture*, Prepared for defense threat reduction agency advanced systems and concepts office, 31 October 2006, p. 10

¹⁵⁷ .ibid, p. 27

¹⁵⁸ Israel Ministry of Foreign Affairs, *Agreement on Gaza Strip and Jericho Area*, Art. 5, para. 1(a), 4 May 1994

¹⁵⁹ אתר משרד התחבורה: *Notices to mariners*, 18 April 2013

תנועת החרם נגד ישראל התחילה בקיץ 2005, והגדירה לעצמה שלוש מטרות: להביא לסיום הכיבוש ולקולוניזציה של אדמות ערביות; לאלץ את ישראל להכיר בזכויות הבסיסיות של ערביי ישראל עד כדי שוויון מלא; להגן על הפליטים הפלסטינים ולשמור על זכותם לשוב לבתיהם (לפי החלטת העצרת הכללית של האו"ם).¹⁶⁰ התנועה קוראת להפעיל לחץ על ישראל באמצעות חרם כלכלי, אקדמי ותרבותי, עד שתעמוד במחויבותה על־פי החוק הבינלאומי. כדי לדון באירוע 'מאווי מרמרה' כאירוע המייצג התמודדות של ישראל עם תנועת ה-BDS, הדבר מחייב להתאים את הדוקטרינה והאסטרטגיה הימית לאופייה החדש ומאפייניה של הלוחמה הימית בת זמננו. בהקשר לכך ראוי לציין אירוע דומה שהתרחש בשנות ה-80 של המאה ה-20 בניו־זילנד, שבו התמודדו מצד אחד ממשלת צרפת באמצעות מנגנוני הביטחון שלה מול הארגון העולמי להגנה על הסביבה "גרינפיס" (Greenpeace). ביולי 1985 הטביעו הצרפתים בפעולת קומנדו (שהייתה אמורה להיות חשאית) את אוניית הדגל של ארגון "גרינפיס" (Rainbow Warrior) בנמל אוקלנד שבניו־זילנד. בדרך הזאת ניסו הצרפתים להפסיק את ההטרדות והמחאות של הארגון נגד הניסויים הגרעיניים שערכו הצרפתים עד אמצע שנות ה-90 של המאה ה-20 במורורואה (Moruroa). בפעולה קיפח את חייו פרננדו פריירה, צלם שהיה על סיפון ה"גרינפיס". בשלב הראשון סירבה צרפת לקבל אחריות על המעשה, אולם שני סוכנים צרפתים נלכדו בידי משטרת ניו־זילנד והואשמו בהצתה, בקשר לביצוע הצתה, בנזק מכוון וברצח. לאחר פרסום הפרשה התפטר שר ההגנה הצרפתי צ'ארלס רנו. שני הסוכנים הצרפתים הודו באשמת הריגה ונידונו לעשר שנות מאסר. הם עוכבו קצת יותר משנתיים, מרותקים לאי הצרפתי "האו", לפני ששוחררו על־ידי ממשלת צרפת. ראש ממשלת ניו־זילנד דאז, דייוויד לנגה (David Lange), התייחס להטבעת האונייה כאל מעשה שנעשה בחסות המדינה.¹⁶¹ ביוני 1986, באמצעות עסקה פוליטית עם לנגה, בראשות מזכ"ל האו"ם חאבייר פרז דה קולר (Javier Pérez de Cuéllar), הסכימה צרפת לשלם לניו־זילנד 13 מיליון דולר פיצוי, ולהתנצל.

במאי 2010 יצאו כמה אוניות מטורקיה במשט לכיוון רצועת עזה, בארגונה של קרן הסעד ההומניטרית (Humanitarian Relief Foundation) שחברה לתנועת "שחררו את עזה" (Free Gaza) ופעילים פרו־פלסטינים שונים, חברי ארגונים אסלאמיים, פוליטיקאים וכמה עיתונאים, אנשי האו"ם והצלב האדום. ארגונים אלה הטעינו שש אוניות בציד ובאספקה במטרה להפליג לרצועת עזה שהייתה נתונה בסגר ימי ישראלי. ישראל הוציאה בעבר את ארגון קרן הסעד ההומניטרית מחוץ לחוק, לאחר שנטען שהעבירו כספים לחמאס.

על־פי הצהרת מארגני המשט ומשתתפיו מטרתו הייתה להשיט ציוד הומניטרי לתושבי הרצועה, לפרוק אותו בנמל עזה חרף הסגר על הרצועה ובכך לעורר את דעת הקהל העולמית לנושא.¹⁶² עמדת ישראל הייתה שהמטרה המוצהרת איננה האמיתית,

¹⁶⁰ Charles Tripp, *The power and the people: Paths of resistance in the Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, p. 125.

¹⁶¹ Paul Brown, and Evans Rob, "How Rainbow Warrior Was Played Down," *The Guardian*, 23 August 2005.

¹⁶² דוח ועדת הבדיקה של מועצת זכויות האדם של האו"ם, סעיף 79.

אלא לתמוך בחמאס ולהתגרות בישראל. עוד טענה ישראל שהמצב ההומניטרי ברצועת עזה טוב, בין השאר, משום שאפשר להעביר סיוע הומניטרי דרך מעברי הגבול היבשתיים עם ישראל ומצרים, ולא נחוץ להעבירו ישירות לנמל עזה. משתתפי המשט סירבו לקבל את הצעתה של ישראל, והמשיכו בהפלגה לעבר הרצועה.

הקבינט המדיני-ביטחוני אישר את תוכנית חיל הים להשתלט על האוניות מחוץ למים הריבוניים של ישראל, והתוכנית הופעלה בלילה 31/30 במאי 2010, בעוד האוניות מפליגות במים בין-לאומיים כ־190 ק"מ צפון מערבית לעזה. הפעולה הוכתרה בשם "רוחות שמיים 7", והמטרה שהוגדרה לה הייתה להשתלט על האוניות ולהביאן לישראל. כוחות חיל הים התקרבו אל אוניות המשט, פקדו עליהן לעצור בלי להפר את הסגר, ובמקום זאת לפנות לנמל אשדוד שם ייפרק הציוד, ייבדק ויועבר לרצועת עזה דרך מעברי הגבול היבשתיים בפיקוח אנשי המשט. על חמש מהאוניות נתקלה ההשתלטות בהתנגדות פסיבית, וכך גם היו מעט נפגעים, אם בכלל. ואולם, במהלך ההשתלטות על ה'מאווי מרמרה' (בקצרה 'מרמרה') התרחש עימות אלים. חלק מהנוסעים תקפו את החיילים באלות, במוטות ברזל, בסכינים ולטענת צה"ל גם ברימוני הלם, בבקבוקי תבערה ובירי מאקדחים שנחטפו מחיילי צה"ל. נוסעים שהיו על הסיפון אף חטפו כמה חיילים. משהרגישו שהם מאוימים, פתחו החיילים באש לעבר התוקפים, הרגו תשעה מנוסעי האונייה ופצעו עשרים. עשרה מקרב חיילי צה"ל נפצעו, מהם שניים קשה. רוב ההרוגים והפצועים ממפליגי ה'מרמרה' זהו עם ארגונים אסלאמיים טורקיים אחרים. הפעולה תועדה בכלי תקשורת ישראלים וזרים מארגון IHH, שנכחו על אוניות המשט. למעט מקרים בודדים, כל חומרי הצילום שצולמו בידי הפעילים על האוניות הוחרמו על-ידי צה"ל ולא יצאו לציבור. יחידת דובר צה"ל תיעדה אף היא את ההתרחשויות, ופרסמה את התיעוד באמצעי התקשורת המודפסים והמקוונים. לאחר האירוע מונתה בישראל ועדת חקירה בראשות השופט יעקב טירקל, ובה חמישה חברים ישראלים ושני משקיפים בין-לאומיים.¹⁶³ הוועדה מצאה שמנגנוני הבדיקה והחקירה בנוגע לתלונות וטענות על הפרות של דיני הלחימה הקיימים בישראל ודרכי פעולתם מתיישבים, בדרך כלל, עם חובותיה של ישראל, לפי כללי המשפט הבין-לאומי, והמליצה על דרכים לשיפור פעילותם של מנגנונים אלה.

בספטמבר 2010 התפרסם דוח מועצת זכויות האדם של האו"ם, ובו נקבע:

הפעולה הישראלית הייתה הפרה בוטה של זכויות אדם והחוק הבין-לאומי, והראיות מאפשרות להעמיד לדין את ישראל באישומים האלה: רצח בכוונה תחילה, התעללות וגרימת סבל ופגיעה במתכוון, וכי ישראל הפרה כמה סעיפים בחוק הבין-לאומי: הזכות לחיים ולביטחון, עינויים ויחס אחר של רשעות, חוסר אנושיות,

¹⁶³ מדינת ישראל, אתר משרד המשפטים, *ייעוץ וחקיקה ועדת טירקל*, כמופיע באתר האינטרנט של המשרד.

יחס משפיל וענישה, הזכות לחופש, ביטחון והחופש ממעצר שרירותי וכן חופש הביטוי.¹⁶⁴

ביולי 2010 הכריז מזכ"ל האו"ם באן קי-מוון (Ban Ki-moon) על הקמת ועדה מטעם האו"ם לבדיקת אירועי המשט בראשות ראש ממשלת ניוזילנד לשעבר, ג'פרי פאלמר (Geoffrey Palmer), וסגנו לעניין זה נשיא קולומביה לשעבר, אלווארו אוריבה (Alvaro Uribe). נציג ישראל בוועדה היה יוסף צ'חנובר, ונציג טורקיה, הדיפלומט אוזדם סאנברק, בכיר במשרד החוץ במדינה. בספטמבר 2011 סיימה הוועדה את עבודתה, ובדוח שפרסמה נטען שהסגר הימי על עזה שהוטל כצעד ביטחוני לגיטימי כדי למנוע כניסת נשק לעזה דרך הים ויישומו עומדים בדרישות המשפט הבין-לאומי. עוד קבעה הוועדה שאובדן החיים והפציעות נגרמו עקב שימוש בכוח בלתי סביר שהופעל על-ידי הכוחות הישראליים ללא התרעה מוקדמת של אנשי האונייה ובמרחק רב מאזור הסגר על עזה, והמליצה שישראל תביע חרטה בפני טורקיה ותשלם פיצויים למשפחות ההרוגים. ב-5 בנובמבר 2012 החל בטורקיה משפט שבו הועמדו לדין, שלא בנוכחותם, ארבעה ממפקדי צה"ל, שהיו כביכול מעורבים בעצירת המשט: הרמטכ"ל דאז, רא"ל גבי אשכנזי, מח"י אלוף אלי מרום, ראש אמ"ן אלוף עמוס ידלון, וראש להק מודיעין תא"ל אבישי לוי. התביעה האשימה את המפקדים בגרימת מותם של תשעה ממשתתפי המשט ובפציעתם של נוסעים נוספים. בנובמבר 2014, לאחר בדיקה ראשונית של התובע הראשי של בית הדין הפלילי הבין-לאומי בהאג, הוא הגיע למסקנה שבית הדין איננו צריך לנקוט עוד פעולה אף שיש "בסיס סביר להאמין כי פשעי מלחמה [...] בוצעו".¹⁶⁵

בתחילת 2013, בסיועו של נשיא ארצות-הברית ברק אובמה, התנצלה ישראל בפני טורקיה בשיחה טלפונית שניהל ראש הממשלה בנימין נתניהו עם ראש ממשלת טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן. בשיחה הובהר שהתוצאות הטרגיות של המשט לא היו מכוונות, ונתניהו הביע בשם ישראל צער על פגיעה ואובדן חיי אדם, והתנצל על כל טעות שיכולה הייתה להוביל לכך. ביוני 2016 הכריזו ישראל וטורקיה על הסכם פיוס ביניהן, ונקבע שישראל תשלם פיצוי של כ-20 מיליון דולר לנוסעי ה'מרמרה'.

אירוע ה'מרמרה' ראוי שייבחן לנוכח השינויים באופייה המשתנה של הלוחמה הימית בת זמננו והתרבות האסטרטגית של ישראל.

מדינות דמוקרטיות חשופות במיוחד לאסטרטגיות א-סימטריות – אלה המשתמשות בפעולות וטכניקות צבאיות שנועדו בעיקר ליצור השפעות פוליטיות ולא צבאיות. בעבר נועדו אירועי שדה הקרב להשפיע על הפוליטיקה הבין-לאומית רק בעקיפין ולטווח הארוך,

¹⁶⁴ Human Rights Council Fifteenth Session Agenda item 1 Organizational and procedural matters Report of the international fact-finding mission to investigate violations of international law, including international humanitarian and human rights law, resulting from the Israeli attacks on the flotilla of ships carrying humanitarian assistance, A/HRC/15/21, September 27, 2010.

¹⁶⁵ BBC News, "Mavi Marmara: Why did Israel stop the Gaza flotilla?", 27 June, 2016

ואילו המטרה המיידית של הקרב הייתה צבאית: לפגוע ביכולתו של האויב להילחם. בלוחמה ההיברידיית בת זמננו אין הדבר כך.¹⁶⁶

לעיתים תכליתה המיידית של התקיפה היא ליצור דיווחי חדשות שיפעילו לחץ על מקבלי ההחלטות של האויב בלי להפחית ממש את יכולתם להילחם. כלומר, לפעול על רצון האויב ולא על יכולתו. באופן אירוני, הצלחה בשדה הקרב, אם תביא לסיקור תקשורתי חדשותי שלילי, עלולה לגרום לאותו צד נזק רב יותר מתועלת. קבוצות כמו צוותי כלי שיט של מבצעי ה-BDS, המתארות עצמן כקורבנות של מדינה חזקה צבאית כמו ישראל, זוכות לתמיכה אוטומטית של כלי התקשורת המערביים – תמונות המחזקות רעיונות פשוטים – סיפורים – מסוג קורבן, יש להן השפעה ועוצמה רבות. עם סוג מסוים של קהלים אי אפשר להתמודד במהירות וביעילות בעזרת תמונות כאלה כיוון שהסברים על הקשר, היסטוריה ומורכבות אחרים אינם מועילים. יודגש שגם מעצמות לא־דמוקרטיות כמו רוסיה וסין משתמשות באסטרטגיות א־סימטריות, כפי שבאו לידי ביטוי במלחמה ההיברידיית שניהלה רוסיה על־ידי שלוחיה באוקראינה וסין – עם כוח המיליציה האזרחי המזוין שלה בים סין הדרומי, בין היתר נגד הפיליפינים.¹⁶⁷

חלק גדול מהמאפיינים הללו מצאו את מקומם באירוע ה'מרמרה'. אין ספק שמבחינה מבצעית יצא חיל הים וידו על העליונה: ההשתלטות על האונייה הושלמה, והיא הובלה לנמל אשדוד, גם אם המחיר בחיי אדם ופצועים היה גבוה ביחס לציפיות של הדרג המדיני. עם זאת, מבחינת הרמה האסטרטגית נחל המבצע כישלון הן במישור הדיפלומטי, והן במישור התדמיתי הבין־לאומי. המסקנה הזאת דווקא איננה נתמכת במחקר דעת קהל תחת הכותרת: *Whose Story Won?*¹⁶⁸ לאחר בדיקת ההיקף הרחב של החומרים שהופיעו בתקשורת הבין־לאומית (ובניכוי התקשורת הישראלית והטורקית), סיכם החוקר בייראם (Salih Bayram), שב־80% בקירוב מהמקרים זכתה העמדה הישראלית להצלחה רבה יותר מהעמדה הטורקית. בייראם זקף תוצאה זאת לזכות המשאבים הרבים של הדיפלומטיה הציבורית הישראלית, לחקירות שיזמה ישראל (או שנכפו עליה), וגם ל"הופעות דרמטיות של פוליטיקאים בפני הוועדות". הוא ציין שגם טורקיה נהנתה מסיקור חיובי כאשר יזמה אירועים בעלי פרופיל גבוה כמו משפטם של אלופים ישראלים והפגנות המוניות כדי לקבל

166 Frank G. Hoffman, **Conflicts in the 21st century: The rise of the hybrid wars**, Arlington: Potomac Institute for policy studies, 2007, p. 38.

167 See Office of the Secretary of Defense, Annual Report to the US Congress: Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2019, p. 53 (Regarding the People's Armed Forces Maritime Militia (PAFMM), "An Armed Reserve Force of Civilians in the South China Sea, the PAFMM plays a major role in coercive activities to achieve China's political goals without fighting, part of broader Chinese military theory that sees confrontational operations short of war as an effective means of accomplishing political objectives").

168 Salih Bayram, "Whose Story Won? Public Diplomacy and International News Coverage of the 2010 Gaza Flotilla/Mavi Marmara Raid", **International Relations**, 12(45), (2015), pp. 39–60.

את פני ספינת 'מרמרה', אך אלה היו מצומצמים יותר בהיקפם. עם זאת יצוין, שהיו אירועים אחרים ביוזמת טורקיה שלא זכו בסיקור נרחב, כמו עבודתו של החוקר הטורקי שבוצעה.¹⁶⁹ עוד טען בייראם:

העמדות הישראליות מתקבלות בצורה טובה יותר במדינות מערביות כמו ארצות הברית, אנגליה וצרפת, בעוד עמדותיה של טורקיה מתקבלות טוב יותר בארצות כמו איראן, מלזיה ואיחוד האמירויות הערביות, שבהן תפוקת החדשות באנגלית היא נמוכה. מחקרים עתידיים הכוללים יותר שפות עשויים לספק תמונה מלאה יותר של סצנת התקשורת הבין-לאומית.¹⁷⁰

גורמים לגליים רבים מאוד בחנו את אירוע ה'מרמרה': ארגון זכויות האדם של האו"ם, הוועדה שמונתה על-ידי המזכיר הכללי של האו"ם וגם ועדת טירקל. אין ספק שהתחום החוקי הולך ותופס מקום בעל השפעה על קבלת ההחלטות בביטחון.

יש שיטענו שהיו בישראל ניסיונות להביא לידיעת הדרג המדיני שפעולה כזאת נידונה לכישלון, ואף הציעו שיטות חלופיות. גם העובדה שביתר אוניות המשט לא התפתחו אירועים דומים איננה מקהה את הלקח הדוקטוריני והמערכתי שהלוחמה הימית בת זמננו (Contemporary Naval Warfare) השתנתה. לפיכך, חוסר היכולת לזהות שינוי פרדיגמטי זה (מבחינת רעיונות התרבות האסטרטגית), ותהליך קבלת ההחלטות (של התרבות האסטרטגית) הם שהביאו לתוצאות האירוע.¹⁷¹ התוצאה הקשה מבחינה אסטרטגית נגרמה כנראה בעטיים של הדומיננטיות של המערכת הביטחונית בתהליך קבלת ההחלטות, חוסר הפתיחות לשמוע דעות אחרות בנושא והיעדר הבנה סביב שולחן הקבינט המדיני-ביטחוני בנוגע למשמעות מבצע מסוג כזה במרחב הימי.¹⁷²

חוק האזורים הימיים של ישראל

עמדתה ההיסטורית של ישראל בנוגע לגבולותיה הימיים בים התיכון הייתה מאז ומתמיד להימנע מלחתום על אמנת הים מ-1982. יצוין שישראל חתמה ואשררה שלוש מתוך ארבע האמנות של 1958, למעט האמנה בדבר הדיג ושימור אוצרות החי בים הפתוח, שאותה אשררה אך לא חתמה.¹⁷³ אף-על-פי-כן ישראל קבעה את גבולות האזור הכלכלי הבלעדי (EEZ) והגבולות הימיים בים התיכון באמצעות הסכמה או הצהרה, על-פי המשפט הבין-לאומי המנהגי, או עקרונות מוכרים בעולם. הסיבה הרשמית, בין היתר, לאי-החתימה או לאי-אשרור האמנה מיוחסת לחלק ה-15 באמנה שעניינו יישוב סכסוכים אשר עלול לחשוף את ישראל לסמכות בין-לאומית בנוגע לתיחום גבולותיה הימיים.

¹⁶⁹ .ibid, p. 56

¹⁷⁰ .ibid, p. 57

¹⁷¹ ראו אדמסקי, 2012, עמ' 33-42 "סגנונות קוגניטיביים והבנת המהפכות בעניינים צבאיים".

¹⁷² "פיוס ישראלי-טורקי: נתניהו התנצל בפני ארדואן", Ynet, 22 במרס 2013.

¹⁷³ ישראל חתמה ב-6 בספטמבר 1961 על האמנה – Law of the Sea, Treaty Series No 39 (1964) Convention on the Continental Shelf.

המשפט הימי בישראל מתבסס על כך שהיא נשלטה עד 1948 על-ידי המנדט הבריטי, שבו הוחל המשפט הימי האנגלי מכוח מה שקרוי "דבר המלך במועצה מ-1937" (Colonial Courts of Admiralty Act 1890). לאחר קום המדינה מילא בית המשפט העליון את מקומו של בית המשפט העליון בתקופת המנדט, ולמעשה עד 1952 המשיך לדון בענייני ימאות בשבתו כבית דין ימי. חוק בית המשפט לימאות, התשי"ב-1952 העביר את סמכויות בית המשפט העליון לבית המשפט המחוזי בחיפה, וזה משמש מאז בית משפט לימאות היחיד בישראל. בהתאם לכך, חלים עדיין בבית המשפט לימאות בישראל חוקי האדמירליות מן המאה ה-19, וכן התקדימים המשפטיים מן המשפט האנגלי הימי. נוסף על כך, חקקה ישראל ב-1960 את חוק הספנות (כלי שיט), התש"ך-1960, שמשמש את בית המשפט לימאות.

למרות כל אלה ישראל לא הסדירה במלואו את המעמד המשפטי של האזורים הימיים (בתחום שבין 12–200 מיל מחופיה), בין אם משיקולים פוליטיים או אחרים. אי-הסדרה זאת גרמה לחוסר בהירות בעניין החוק הישראלי החל באזורים אלה בנוגע לסמכויות רבות כגון שיטור, חוקי עבודה, הגבלים עסקיים, ייבוא וייצוא, הגירה, מיסוי, בריאות ועוד. במשך שנים רבות נערכו דיונים בכנסת בנוגע לדרך הפעולה האפשרית בעניין המים הכלכליים. מכיוון שהמדינה לא הגישה בקשה להכרזה על מים כלכליים למשרדי האו"ם, הרי שלאחר גילוי מצבורי הנפט הטבעי בשטח שאמור להיות בריבונות כלכלית ישראלית, מדינות נוספות – קפריסין ולבנון, למשל – ביקשו לזכות בחלק מהתמלוגים. רק בסוף 2010 נחתם הסכם על גבול המים הכלכליים בין ישראל לקפריסין. על רקע הסבירות שהאזור הזה עשיר בכמויות גדולות של גז טבעי שטרם נתגלה, נראה שההסכם הזה הוא בעל חשיבות כלכלית עבור שתי המדינות. הגם שכך, מחלוקות נוספות עלולות להתעורר בעתיד עם מדינות שכנות אחרות (כמו לבנון), שכן לשטחי המים הכלכליים יש השפעה מהותית על כלכלת המדינה ורווחיה מאוצרות טבע פוטנציאליים.

ב-2017 גובשה הצעת "חוק האזורים הימיים" כדי להסדיר את מעמד המשפטי.¹⁷⁴ ההצעה אושרה בוועדת השרים לענייני גולציה ובוועדת השרים לענייני חקיקה, ועברה לקריאה ראשונה בכנסת. לאחר מכן הוגשה לדיונים בוועדת הכלכלה כהכנה לקריאה שנייה ושלישית במועד שטרם נקבע. נכון למועד כתיבת הספר התקיימו שלושה דיונים בוועדת הכלכלה עם הגורמים המקצועיים הרלוונטיים.¹⁷⁵ הצעת החוק הנוכחית מכריעה בסוגיות מהותיות שבין משרד האנרגיה והמשרד להגנת הסביבה בנוגע לסמכויות אישור פעולת נפט והיבטים הסביבתיים באזורים הימיים, ובכך נבדלת מגרסאותיה הקודמות. בעת דיונים בוועדה נוכחים גם נציגיהם של בעלי עניין, ובהם נציגי ארגונים סביבתיים, פעילים חברתיים, נציגי חברות גז ונפט, לוביסטים, עורכי דין, גופי ביטחון, אקדמיה ודומיהם. נייר

¹⁷⁴ להרחבה על הדיונים ראו בעבודותיו של אורן שפלה, "סקירת סטטוס הצעת חוק האזורים הימיים, התשע"ח-2017 הנמצא בדיונים בוועדת הכלכלה כהכנה לקריאה שנייה ושלישית בכנסת", **הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2018/19**, אוניברסיטת חיפה, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, 2019, עמ' 211–217.

¹⁷⁵ כנסת ישראל, **מאגר החקיקה הלאומי, הצעת חוק האזורים הימיים, התשע"ח-2017**.

העמדה מדגיש את החשיבות הגדולה שיש לריכוז כלל הנושאים הקשורים לניהול המרחב הימי תחת מנהל אחד במשרד ראש הממשלה, אך איננה רואה צורך בהפקעת סמכויות ממשרדי הממשלה האמונים על נושא הים אלא סידורם מחדש.¹⁷⁶

ממטרותיו העיקריות של החוק היא לתת ודאות למשקיעים וגורמים עסקיים הפועלים באזורים הימיים ולעודד את השקעותיהם. הצעת החוק מבוססת על חוקים דומים במדינות שונות, ועומדת בכפיפה אחת עם עקרונות הדין הבין־לאומי. החוק יאפשר למדינת ישראל לשרטט את האזורים הימיים כולל את הגבולות הימיים של המדינה. כמו כן, החוק ייתן ודאות בנושא תחולת חוקי המדינה באזורים הימיים.¹⁷⁷

יש הטוענים שהצעת החוק מסוכנת לביטחון ישראל ואין לקדמה, מאחר שישראל איננה חתומה על אמנת הים כמדיניות, והצעת החוק מנוגדת לאינטרס הביטחוני של המדינה.¹⁷⁸ נימוקיהם, שקיימת חבות משפטית שתוטל על המדינה בנוגע למחלוקת סביב הגבולות הימיים מכורח אמנת הים, וכי ללא הסדר בין המדינות הגובלות לישראל וסביבתה בים תועבר סוגיית הגבולות לבית המשפט הבין־לאומי, שבו לישראל מעמד נחות ועל כן תפסיד. לעומתם יש הגורסים שתרומתה של הצעת החוק מוגבלת לפרק הזמן הזה, מעניקה את הוודאות הרצויה בלי לחשוף את המדינה לדין הבין־לאומי המחייב. משרד המשפטים גורס שהחוק חיוני לישראל, ומכיוון שישראל איננה מצטרפת לאמנת הים אלא רק מאמצת חלק מעקרונותיה על דרך המשפט המקובל – היא לא תיחשף להליך מחייב של בית הדין הבין־לאומי ללא הסכמתה.¹⁷⁹

היעדים של החוק הזה לפי הצעת חוק האזורים הימיים, התשע"ח–2017¹⁸⁰ הם כדלקמן:

1. מימוש ריבונותה של ישראל במימי החופים ובמים הפנימיים.
2. הגברת יכולת המניעה והגילוי של עבירות והפרות דין בשטח ישראל, והטלת אמצעי ענישה ואכיפה בעטיין.
3. מימוש זכויותיה הריבוניות של ישראל באזור הכלכלי הבלעדי ובמדף היבשתי.
4. הבטחת פיתוחם וניצולם של האזור הכלכלי הבלעדי והמדף היבשתי לרבות לעניין אוצרות הטבע המצויים בהם.
5. הגברת ההגנה על הסביבה הימית והסביבה החופית ועל ערכי טבע מוגנים.

¹⁷⁶ שפלה, 2019, עמ' 211–217.

¹⁷⁷ שם, עמ' 212.

¹⁷⁸ כנסת ישראל, ועדת הכלכלה, שר האנרגיה לשעבר, משה שחל, מזהיר מאישור הצעת חוק האזורים הימיים: ישראל תאבד נכסים, 12 ביוני 2018.

¹⁷⁹ שפלה, 2019, עמ' 211–217.

¹⁸⁰ ממשלת ישראל, הצעת חוק האזורים הימיים, החלטות הממשלה התשע"ח–2017, 1165, עמ' 49–50.

בתוך כך שחקיקת חוק האזורים הימיים בישראל מתנהלת בעצלתיים, פרסמה הרשות הפלסטינית לקראת כינוס העצרת הכללית של האו"ם בסתיו 2019 את פירוט האזורים הימיים שלה מול רצועת עזה, והפתיעה בכך כנראה את מצרים וישראל.

הלקח מהמקרה הזה הוא שבעוד הרשות הפלסטינית מכריזה כמקובל בעולם על אזורים ימיים, ישראל לא השכילה לסיים את הליך החקיקה בעניין הזה. בהיותה מדינה שאיננה חתומה על אמנת האו"ם לגבי חוק הים מ־1982 (UNCLOS), ראוי שהחקיקה הפנימית לפחות תושלם בהקדם.

תיחום הגבול הימי בין ישראל לשכנותיה

התגליות של מאגרי הגז הטבעי במזרח הים התיכון הגבירו את הצורך של המדינות באזור לתחום את שטחי האזור הכלכלי הבלעדי שלהן במטרה לפתח ולנצל את המשאבים שבשטחן (ראו: איור 60). למרבה הצער, אין יחסים דיפלומטיים בין ישראל ללבנון שכנתה מצפון. כמו כן עם הרשות הפלסטינית הסכם אוסלו של 1993 וההסכמים שבאו בעקבותיו, לא חלטו את מערכת היחסים בין ישראל ובינה, ובכלל זה גם לא את תיחום הגבול הימי ברצועת עזה.

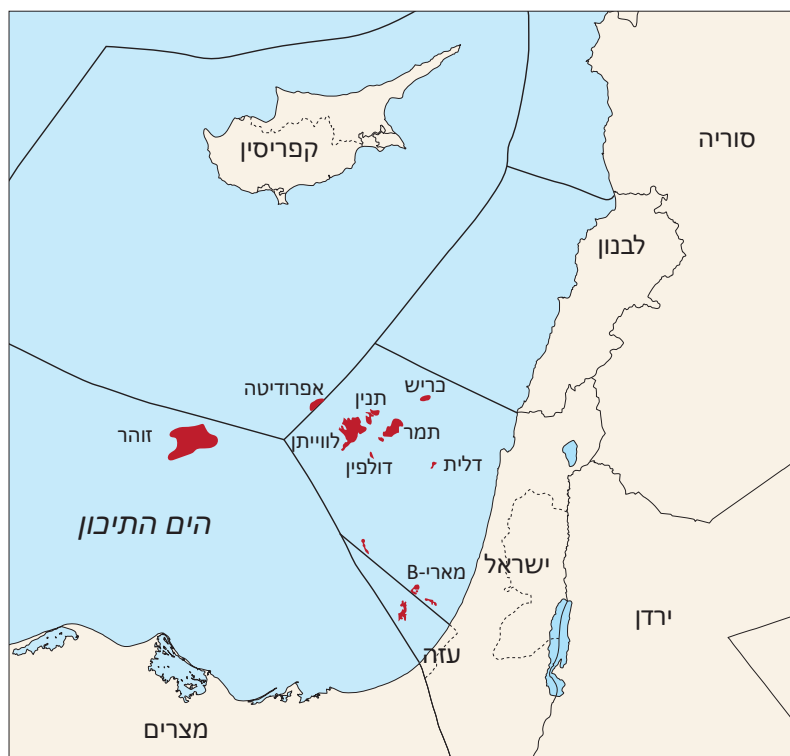
כאמור, אמנת משפט הים מ־1982 (UNCLOS) קובעת שיש לפתור חילוקי דעות כאלה באמצעות הסכם בין המדינות על־פי כללי המשפט הבין־לאומי במטרה להשיג פתרון הוגן וצודק. במצבים דומים נוהגות המדינות לעיתים קרובות להתבסס על שיטת "קו האמצע" כנקודת המוצא לניהול משא ומתן. השיטה הזאת שימשה בסיס להסכמים הקיימים באזורנו. אף שישאל אינה חתומה על האמנה היא הצהירה לא אחת שהיא "מקבלת על עצמה את הוראותיה המנהליות של אמנת הים, ובכלל זה את ההוראות הנוגעות לאזורים הימיים"¹⁸¹.

הרקע לסכסוך בין ישראל ללבנון על תיחום הגבול הימי נעוץ בהיעדר חוזה שלום בין שתי המדינות, ולא הוסכם מעולם קו הגבול הבין־לאומי ביבשה ובים.¹⁸² ישראל ולבנון התייחסו במשך השנים לגבול האנגלי-צרפתי מ־1923 שעליו הוסכם בין הבריטים ששלטו בפלסטינה, לצרפת ששלטה בסוריה ולבנון, וראו בו קו שעליו צריך יהיה להתבסס הגבול הבין־לאומי בבוא היום.¹⁸³ ב־2000, עם נסיגת צה"ל מלבנון לצורך קביעת ה"קו הנחול" לקו הנסיגה, קבעו האו"ם ומחלקת הקרטוגרפיה שלו את אותו קו מנדטורי בין־לאומי שנקבע למיטב הבנתם ושיפוטם בהסתמך על הקו הבריטי-צרפתי מ־1923. חשוב

¹⁸¹ נדיה צימרמן, "המחלוקת על תיחום קו הגבול הימי בין ישראל ולבנון – היבטים משפטיים", **הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2017/18**, מרכז חיפה למחקרי מדיניות ואסטרטגיה ימית, 2018, עמ' 148–149.

¹⁸² הרחבה על "סכסוכים על גבולות ימיים" אפשר לקרוא בפרק "חוק ימי והשפעתו על האסטרטגיה הימית" בספר זה.

¹⁸³ שפנייר, 2019, עמ' 9–10.

איור 60: תגליות הגז הגדולות באגן המזרחי של הים התיכון

להדגיש שמעולם לא הייתה הסכמה מלאה לגבי הקו הזה בין בריטניה לצרפת, ובוודאי שלא בין ישראל ללבנון.

בין ישראל ללבנון נותרו במחלוקת 13 נקודות על קו הגבול, ובהן גם נקודת ההתחלה בראש הנקרה (Starting Point) לצורך תיחום הגבול הימי.¹⁸⁴ שני אירועים משמעותיים התרחשו סביב סכסוך זה החל בשנות ה-80 ועד תחילת שנות ה-2000. הראשון, כניסת אמנת הים מ-1982 (UNCLOS) לתוקף, שהגדירה את השטחים של כל מדינה בים שלחופו היא שוכנת, ובין השאר את המים הריבוניים (Territorial Sea), האזור הסמוך, מדף היבשת, והוגדר בה לראשונה האזור הכלכלי הבלעדי. השני, האמנה ראתה לנגד עיניה מצב שבמדינות בעלות גבול סמוך (למשל ישראל ללבנון), או בעלות חופים נגדיים (למשל ישראל וקפריסין), תיווצר חפיפה בין השטחים, ולפיכך קבעה את הדרך ליישוב סכסוכים כאלה. בין השאר נקבע שעל הצדדים להגיע לפתרון מוסכם בתוך זמן סביר, ועד להשגת ההסכם ביניהם, אסור שיינקטו פעולות חד-צדדיות העלולות לחבל בהשגת ההסכם (Jeopardize).

¹⁸⁴ שם, עמ' 11.

הסכסוך בין ישראל ללבנון נסב למעשה הן על המים הטריטוריאליים, והן על האזור הכלכלי הבלעדי, שכן המחלוקת מתחילה כבר על מיקום נקודת הגבול בקו החוף. כדי להסדיר את גבולותיה הימיים ישראל נסמכת על שני הסכמים בילטרליים שקפריסין צד בהם: הסכם קפריסין-מצרים מ-2003 והסכם קפריסין-לבנון מ-2007 אשר לא אושרר (Ratified) על-ידי לבנון. ההסכם שנחתם בין ישראל לקפריסין בדצמבר 2010 הוא למעשה משיק להסכמים אלה. זהו הסכם מדיני על תיחום קו גבול ימי באזור הכלכלי הבלעדי של המדינות שאושרר על-ידי שתיהן, נכנס לתוקף בפברואר 2011 והופקד באו"ם.¹⁸⁵

בהיעדר הסכם בין ישראל ללבנון נוצר חוסר ודאות בנוגע לגבול הצפוני של המים הכלכליים של ישראל. בבסיס המחלוקת עומדת נקודת הגבול הצפונית (ראו: איור 61, נקודה 1) המשיקה לשלוש המדינות: ישראל, קפריסין ולבנון. וכך דווח על נקודה זאת:

בעוד ישראל מסתמכת על ההסכם עם קפריסין כ"עוגן" לשם תיחום גבולה הצפוני, נקודה 1 אינה מוכרת על-ידי לבנון, והיא נתונה למחלוקת בין-לאומית. מחלוקת זו הובילה את ישראל ולבנון להגיש לאו"ם הכרזות חד-צדדיות סותרות בדבר תיחום גבול הימי.¹⁸⁶

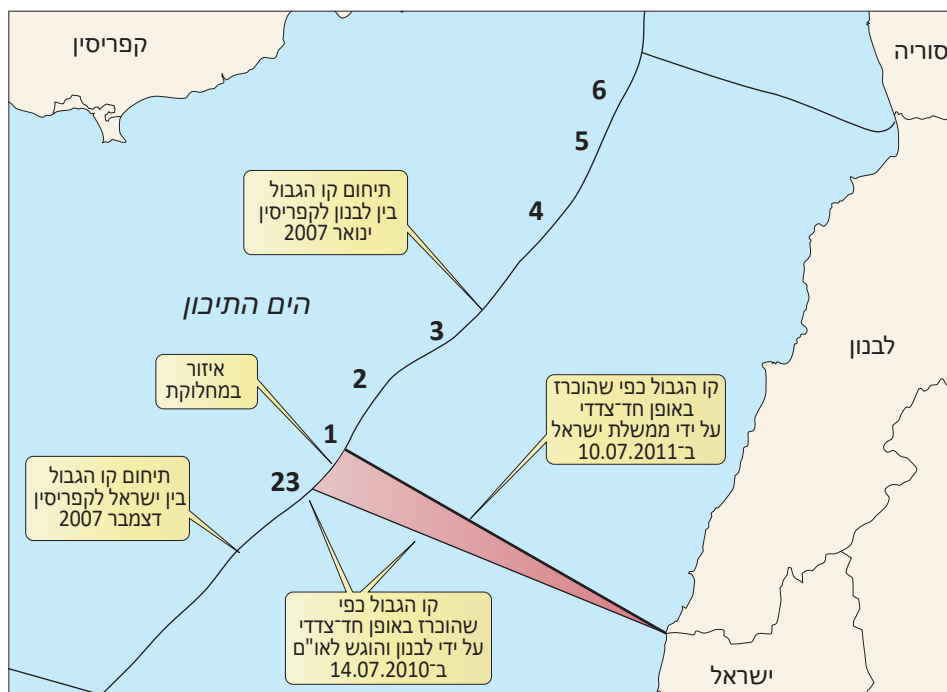
בעקבות ההסכם שנחתם בין ישראל לקפריסין שלחה לבנון ביוני 2011 מכתב התנגדות לאו"ם וטענה ש"נקודה 1" אינה נקודת האמצע בין המדינות. ביולי 2011 הגישה ישראל לאו"ם באופן חד-צדדי את רשימת הקואורדינטות המסמנות את הגבול הימי הצפוני של ישראל, ובהן כללה את "נקודה 1". בספטמבר 2011 שבה והביעה לבנון את התנגדותה לקו הגבול הימי שבין ישראל ללבנון על-פי הקואורדינטות שאותן הגישה ישראל לאו"ם. ראוי להזכיר, שהיו בעבר ניסיונות אמריקניים להגיע ל"מפת פשרה" על בסיס הגרסה הישראלית והלבנונית, אך נכון למועד כתיבת הספר, הם לא צלחו. כמו כן, ממחקרים גאולוגיים עולה שבשטח השנוי במחלוקת טמון פוטנציאל לתגליות ניכרות של גז טבעי. נכון להיום ישראל לא העניקה זכויות לחיפוש גז ונפט באזור המחלוקת, אולם מפעם לפעם מפורסם בתקשורת שיש בכוונת לבנון להעניק רישיונות חיפוש באזור הזה.¹⁸⁷ לנוכח היעדר יחסים דיפלומטיים בין לבנון לישראל נראה שפתרון המחלוקת באמצעות הסכם כנדרש לפי כללי אמנת משפט הים יהיה קשה עד בלתי אפשרי.

בעבודה מקיפה של בני שפנייר, חוקר במרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, הומלץ להפריד בין הסכסוך הימי ליבשתי, כלומר הפרדת סוגיית הגבול בראש הנקרה משאר הנקודות היבשתיות שבמחלוקת. המלצתו נוגעת לאופן הגדרת המחלוקת העומדת ליישוב, שמירת זכויותיה של ישראל באזור המחלוקת ועוד. לדבריו, עדיפות ראשונה יש לתת לפשרה בדרך של תיווך, שלה היתרונות האלה: הצדדים יוכלו לקבוע בעצמם את מסגרת הדיון, הן מבחינה פרוצדורלית והן בהיבט מרחב אפשרויות הפתרון; המדינות יוכלו לעלות הצעות מגוונות שאינן חייבות להיות לפי אמנת הים; המתודולוגיה של קביעת הגבול עצמה

¹⁸⁵ U.N, "Agreement Between The Government of the State of Israel and The Government of the Republic of Cyprus on The Delimitation of the Exclusive Economic Zone" 2010

¹⁸⁶ צימרמן, 2018, עמ' 150.

¹⁸⁷ צימרמן, 2018, עמ' 148-156.

איור 61: תיחום הגבול הימי של ישראל – אזור במחלוקת בין ישראל ללבנון

יכולה להיות לדיון; הצדדים יוכלו להסכים על המתווכים, ולמנוע בכך השפעות של גורמים זרים שאינם צד בעניין.¹⁸⁸ בסופו של דבר המליץ שפנייר לפתור את הסכסוך על הגבול הימי בין ישראל ללבנון בדרכי שלום, כמקובל במשפט הבין-לאומי. לדעתו, לנוכח עמדת הפתיחה של ישראל, ולפי משפט הים והפסיקה בהפניית הסכסוך לזירה הבין-לאומית באחת האפשרויות המקובלות, יש אומנם סיכונים, אך גם סיכויים שאותם יש לנצל.¹⁸⁹

עד אמצע 2019 שררה במערכת הישראלית אופטימיות שלבנון תסכים לנהל תהליך גישור לפתרון המחלוקת בתיווך עוזרו של מזכיר המדינה האמריקני לענייני המזרח התיכון, דייוויד סאטרפילד (David Satterfield). לפי פרסומים בתקשורת, אחד מהמכשולים העיקריים שעצר את תחילת המשא ומתן היה בשאלת משך זמן הדיונים שלא יוגבל (Open Ended) כפי שדורשת לבנון, או שמא יוגבל משך הזמן לדיונים לתקופה של חצי שנה, לפי עמדת ישראל.¹⁹⁰ לבנון הייתה אמורה להתחיל בקידוחי נפט וגז מול החוף שמצפון לְבִירוֹת עד סוף 2019, ובגוש הסמוך לאזור השנוי במחלוקת עם ישראל ב־2020, אך נוכח

¹⁸⁸ שפנייר, 2019, עמ' 64.

¹⁸⁹ שם, עמ' 65–66.

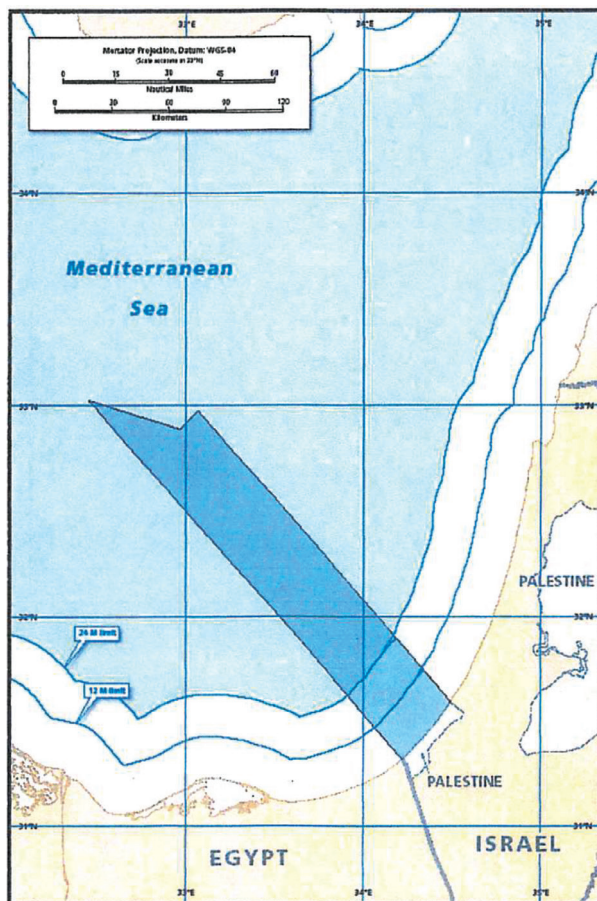
¹⁹⁰ Herb Keinon, "Israel, Lebanon to begin talks on maritime border in July – report, US envoy David Satterfield is expected to mediate", *The Jerusalem Post*, 16 June, 2019

מצב המשילות הרעוע במדינתה לא נראה שבמועד קרוב יחלו הקידוחים והחיפושים באזור הסמוך לגבולה הצפוני של ישראל. מכל מקום, על ישראל לשמור על זכויותיה באזור המחלוקת, ולהקפיד שלא ננקטים בו צעדים חד־צדדיים מצד לבנון.¹⁹¹ בקיץ 2020 (וייתכן שלאחר הפיצוץ בנמל בירות), חל שינוי בעמדת ממשלת לבנון, והסבב הראשון של השיחות בין הצדדים נפתח בבסיס האו"ם, בעיירה אינאקורה שבדרום לבנון ב־14 באוקטובר. את סאטרפילד החליף בתפקיד המתווך עוזרו של מזכיר המדינה האמריקני לענייני המזרח התיכון, דייוויד שנקר (David Schenker), יחד עם שגריר ארצות־הברית לאלג'יריה, ג'ון דסרוצ'ר (John Desrocher). במועד כתיבת הספר מתנהל המשא ומתן.

בספטמבר 2019, בעת כינוס העצרת הכללית של האו"ם, פרסמה הרשות הפלסטינית את האזורים הימיים, והגדירה את המים הטריטוריאליים, המים הסמוכים והאזור הכלכלי הבלעדי עד לטווח של 200 מילים ימיים (ראו: איור 62). הפרסום בחתימתו של ריאד אל־מאלכי, שר החוץ של הרשות הפלסטינית, מסדיר כמקובל בהכרזות כאלה את זכויותיה של הרשות בכל אחד מהאזורים, וכולל רשימה ארוכה של נקודות הגבול המדויקות בים ומפת האזור. הפרסום הפתיע את מצרים וישראל. מצרים הגיבה בדחיית הדרשה בהודעתה למזכירות האו"ם בדצמבר 2019, שהשטחים המוכרזים נמצאים בשליטתה, לפי אמנת הים. יתרה מכך, חלק מאותו אזור כבר חולק בהסכם רשמי בינה ובין קפריסין כמקובל במשפט הבין־לאומי, ומכיוון שמצרים כמו הרשות הפלסטינית הן צד לאמנת הים, הרי זהו הדין התקף ויש לנהוג לפיו. ישראל שאיננה חתומה על אמנת הים (בניגוד למצרים ולרשות הפלסטינית), הגיבה במזכר ששגרה הנציגות באו"ם למשרדו של המזכיר הכללי בינואר 2020, וטענה להיעדר סמכותה של הרשות להכריז על אזורים כאלה מכיוון שהיא איננה ישות מדינתית מוכרת לפי המשפט הבין־לאומי. מבחינה מעשית, אין להכרזה הזאת כל משמעות שכן ישראל שולטת בפועל בכל מרחבי המים שמול חופיה, ובכלל זה באזור הימי שמול רצועת עזה. לכן, למרות הזכות המשפטית שהרשות הפלסטינית טוענת לה, אין לה שום יכולת מעשית לממש את הריבונות הזאת, ולמרות זאת היא ממשיכה לנצל הזדמנויות ולקבוע עובדות במישור הבין־לאומי בעניין זכויותיה. גם אם אין לדבר משמעות מעשית, הרי שיש לכך משמעות תודעתית, שכן היא מעלה לסדר היום הבין־לאומי עיסוק במרחב הימי הנתפס כזכות טבעית ולגיטימית, ולא כמאבק על שטחים וכיבוש שהם במחלוקת.

שני המקרים שתוארו לעיל מבליטים שתי תופעות הקשורות למדיניות ישראל במרחב הימי, מלבד הצגת המחלוקת שטרם נפתרה בתיחום הגבולות הימיים של ישראל: האחת, הדגשת היתרונות שבבחירת אסטרטגיה של שיתוף פעולה, ובכלל זה בפתרון תיחום הגבול הימי שבין ישראל לשכנותיה, ובמיוחד עם לבנון. השנייה, העיורון הימי להתפתחויות החלות במרחב הימי, ובמקרה הזה להכרזת הרשות הפלסטינית על הגבולות הימיים שלה מחד גיסא, והדחייה בהשלמת חקיקת חוק האזורים הימיים של ישראל, מאידך גיסא.

¹⁹¹ שפנייר, 2019, עמ' 66.

איור 62: השטחים שעליהם הכריזה הרשות הפלסטינית כאזורים הימיים הפלסטיניים, ספטמבר 2019¹⁹²

Ministry of Foreign Affairs and Expatriates, The Minister, Declaration of the State of Palestine Regarding its Maritime Boundaries in Accordance With the United Nations Convention on Law of the Sea", September 24, 2019, p. 15 ¹⁹²

שיטות שונות של בנייה ופיתוח אסטרטגיה ימית

שני מושגים קשורים למדינות השוכנות לחוף ימים, כמו ישראל: "הווייה ימית" (Being Maritime) ו"עוצמה ימית" (Maritime Power). הווייה ימית היא עובדה גאוגרפית שאין למדינה שליטה עליה, והיא יכולה לציין שיש למדינה אינטרסים ימיים. לעומת זאת, כדי להחזיק בעוצמה ימית המדינה זקוקה ליכולות ברמה מסוימת. המעבר מהווייה ימית לעוצמה ימית מחייב את המדינה החפצה בכך לצעוד צעד נוסף כדי להפוך את האינטרסים שלה בים ליתרונות. עוצמה ימית איננה מחייבת בהכרח לנקוט תוקפנות ימית, אך מצריכה רצון ויכולת להגיב בצורה אקטיבית לנסיבות.¹ מהבחינה הזאת נכון לשייך את ישראל למדינה בעלת הווייה ימית ואינטרסים ימיים, שטרם גייסה את הרצון והיכולת הנדרשים כדי להופכם לעוצמה ימית בתהליך גיבוש אסטרטגיה ימית.

איורים 63–65 להלן נועדו להציג למדינות השוכנות לחוף ימים מודל עקרוני לפיתוח עוצמה ימית בתהליך סדור, ובשלושתם מתואר תהליך היררכי (Top Down).² הניסיון ההיסטורי מצביע על כך שהתנהלו תהליכים גם מהסוג "מלמטה–למעלה" (Bottom Up). לדוגמה, בהולנד במאה ה-15, כאשר איש משליטיה דאז לא חשב שהולנד חייבת להיות מדינה בעלת עוצמה ימית. בסופו של דבר, פעילות הדיג הענפה, פעילות הסחר והפעילות הפיננסית הביאו לכך שהולנד נהייתה ברבות הימים מדינה עם עוצמה ימית. בהקשר זה תיבדק האפשרות שהפעילות הנערכת בעשור האחרון על-ידי מנהל התכנון באגף התכנון של האוצר לתכנון המרחב הימי של ישראל, היא תהליך מסוג "למטה למעלה" (Bottom Up), שעשוי לסלול את הדרך להסדרת מדיניות במרחב הימי, ובהמשך לגיבוש אסטרטגיה ימית רבתי לישראל.³ למרות האפשרויות הקיימות, קשה בתקופתנו לראות מצב שבו ממשלה של מדינה ימית מאפשרת לתהליך כזה להתרחש מעצמו.⁴ לפיכך מומלץ להשתמש במודל ההיררכי שיוגדרו בו תחילה האינטרסים של המדינה, שבהמשך גם יהיו חלק ממרכיבי מדיניותה. לדוגמה, אם ישראל החליטה שיש לה אינטרס להשתמש בחלק מהגז המופק מהים לייצוא (ראו המלצות ועדת צמח שהוגשו ב-2013), בהמשך אפשר ליישם זאת למדיניות שתתייחס לשאלות: לאילו מדינות כדאי לייצא? ואיזה מרכיב

¹ Till, 2018.

² .ibid

³ מינהל התכנון, הסדרת מדיניות במרחב הימי – רקע, אתר השירותים והמידע הממשלתי.

⁴ שם.

איור 63: תהליך גיבוש תפיסת ביטחון לאומי, אסטרטגיה לאומית ואסטרטגיות צבאיות (Top-Down)⁵

באסטרטגיה ישרת הייצוא – גאו־כלכלי, גאו־פוליטי או אחר?⁶ בהינתן מדיניות ימית בשורה רחבה של נושאים (ספנות, נמלים, פיתוח כלכלי וכדומה), אפשר לגבש את האסטרטגיה הימית של המדינה, לאחר מכן להקצות משאבים ולקבוע סדרי עדיפויות, כפי שהמודל מציע.

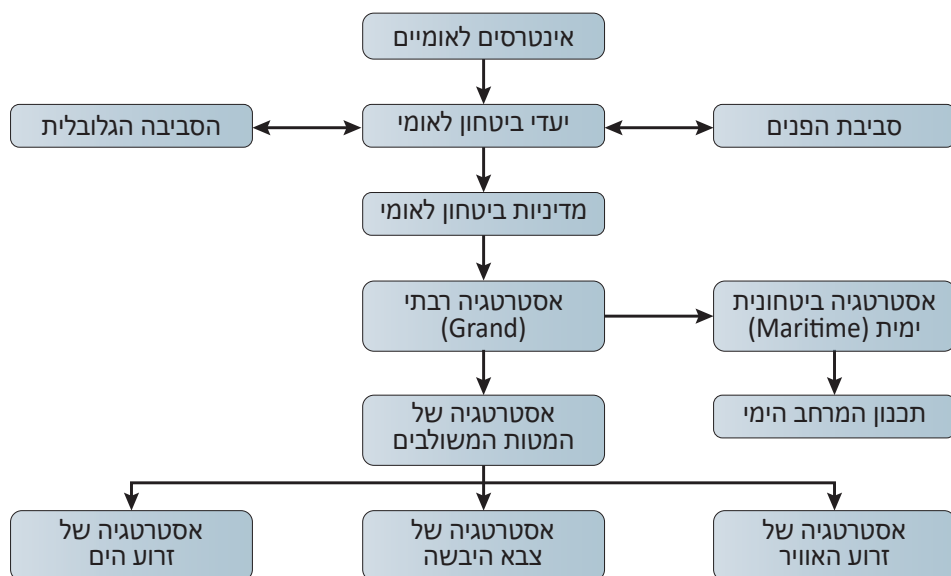
בין החוקרים העוסקים בבדיקת גיבושן של מדיניות ואסטרטגיה ימית ברחבי העולם כולו, יש הסכמה לכך ש"בחלק מהמדינות הפחות מפותחות, אין בנמצא המוסדות הנדרשים כדי לקבוע מדיניות ארוכת טווח, והדרך להתגבר על המצב הזה היא להקים מועצה לביטחון לאומי (National Security Council) שתהיה מסוגלת להוביל תהליך שבו יהיו מיוצגים כלל בעלי העניין בנושא".⁷ בנוגע למצב בישראל שיש לה מטה לביטחון לאומי שלכאורה זה אחד מתפקידיו, ההסבר לאי־גיבושה של אסטרטגיה לאומית תולה זאת "בטרודות דחופות ומיידיות יותר" שיש לדרג המדיני. צ'ק פרייליך שחקר את הנושא גורס, כלשונו:

לישראל אין דוקטרינת מדיניות חוץ, כפי שאין לה גם דוקטרינה ביטחונית, ומדיניות החוץ שלה מתנהלת לפיכך ללא מתכונת אסטרטגית (Strategic Formulation), או

⁵ India Maritime Doctrine, First Print August 2009 at Standard Press, India, Pvt. Ltd, Sivakasi.

⁶ הוועדה קבעה את היקף הגז שיש להבטיח למשק המקומי במטרה שיספיק ל־25 שנה, ועקב כך הגבילה את הייצוא כדי שלשימוש מקומי מ־2013 והלאה יושאר כ־540 BCM. ביוני 2013 החליטה הממשלה בהחלטה 442 לקבל את עיקרי המלצות הוועדה.

⁷ Till, 2018.

איור 64: מודל לגיבוש מדיניות הביטחון הלאומי והאסטרטגיות השונות (Top Down)

מבנה [...] אין לישראל תהליך מוסדר כמו בארצות-הברית הכולל הצהרות מדיניות מרכזיות (Major Policy Statements), או בבריטניה, הקובע את היעדים המדיניים ואת האסטרטגיות להשגתם. לפיכך, תהליך קבלת החלטות הביטחוני-לאומי מתנהל בעל-פה ועבשיו, כתגובה לאתגרים ספציפיים, ולא בניסיון ליצור אסטרטגיה קוהרנטית [...] ישראל נהנית מהיתרונות של תהליך קבלת החלטות אד-הוק, גמיש באופיו, לצד החסרונות המתלווים למערכת קבלת החלטות שאיננה ממוסדת.⁸

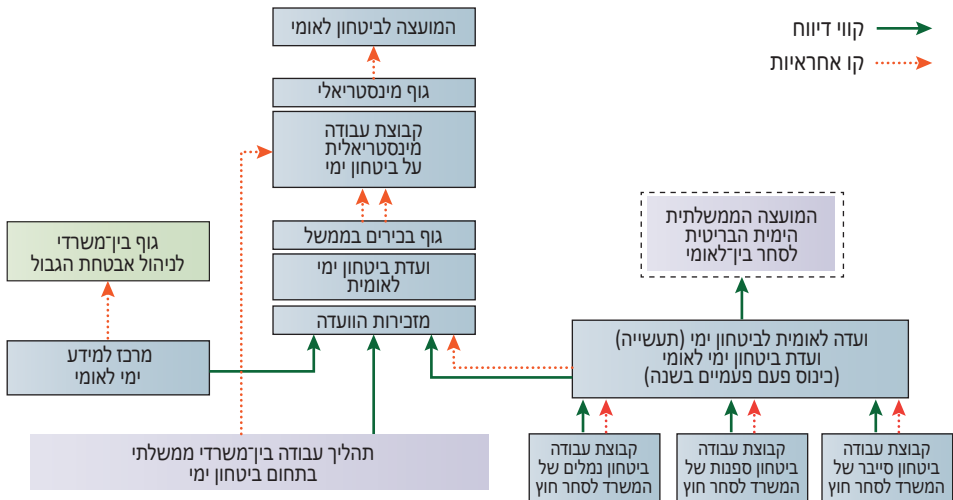
האופק קצר הטווח של חלק מהפוליטיקאים במדינות הדמוקרטיה המערבית בולט אף יותר בניגודיותו ביחס למדינות כמו סין. מנהיג המדינה שי ג'ינפינג (Xi Jinping) לדוגמה, נהנה ממעמד של בעל סמכות גדולה יותר במערכת הסינית, ובהתאם מוביל קבוצה מצומצמת העוסקת במדיניות ימית באמצעות ועדה לענייני ביטחון לאומי. כך הכריז ב־2013 בישיבת המליאה של הקונגרס ה־18 של המפלגה הקומוניסטית הסינית שרצונו להפוך את סין למעצמה ימית. השאיפה הזאת התבססה על תצפיות של קודמיו בשלטון, ונתמכה על-ידי יזמים רבים בתחום הימי, הצבאי והאזרחי. השאיפה תורגמה למדיניות ובהמשכה להצהרה ברורה בנוגע לאסטרטגיה הצבאית של סין ב־2015. ובלשונו של ג'ינפינג:

המנטליות המסורתית לפיה יבשה חשובה יותר מהים צריכה להיעלם, וחשיבות רבה צריכה להינתן לניהול הים והאוקיינוסים להגן על הזכויות הימיות והאינטרסים. חיוני לסין פיתוח צי ימי מודרני ההולם את אינטרס הפיתוח והביטחון הלאומי, לשמור על הריבונות הלאומית וזכויותיה הימיות והאינטרסים שלה, להגן על נתיבי

השיט שלה והאינטרסים שלה ברחבי הים, ושיתופי פעולה בין־לאומיים כדי לתמוך בבנייתה כמעצמה ימית.⁹

זוהי דוגמה אחת לתהליך בניית עוצמה ימית באמצעות הגדרת מדיניות ימית שמובילה לאסטרטגיה ימית. אפשר לראות בהמשך גם מודלים אחרים, חלקם תאורטיים, המצביעים על תהליך סדור בגיבוש האסטרטגיה הימית. המודלים מיוחסים למדינות שערכו תהליך מהסוג הזה בשנים האחרונות (אם כתהליך ראשוני, או כעדכון לאסטרטגיה הקיימת) כגון הודו, בריטניה (ראו: איוור 65),¹⁰ וצרפת אשר רואה באסטרטגיה הימית שלה אסטרטגיה משלימה לזו שהוכרזה ב־2014 על־ידי האיחוד האירופי (France Established a National Strategy Supplementing that of the European Union).¹¹

איוור 66 מציג בראיית המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה את המרכיבים העיקריים הנדרשים לתהליך אסטרטגי מהסוג הזה, כגון תפיסת ביטחון לאומי ויעדים לאומיים; יכולת חיזוי ארוך טווח ומנגנון בקרה לזמן אמת (מה השתנה ביחס לתחזית); שיתוף פעולה בין־משרדי בגיבוש האסטרטגיה (בבריטניה למשל: משרד הביטחון, הפנים, התחבורה והחוף); הבנת האילוצים ביחס למשאבים הנדרשים; נכונות לחלוק את הנטל עם מדינות ידידות אחרות.¹²

איוור 65: המודל הבריטי הבין־משרדי לבניית אסטרטגיית ביטחון ימי

⁹ China's Military Strategy, Beijing: State Council Information Office of the People's Republic of China, 2015.

¹⁰ UK Government, 2014.

¹¹ France Premier Ministre, 2015.

¹² בבריטניה לדוגמה נעשה השימוש בשם Maritime Security Strategy, בצרפת: National strategy Ensuring Secure Seas: Indian Maritime Security Strategy: בהודו: for the security of maritime areas Strategy; גור לביא, 2017.

איור 66: מרכיבים הכרחיים לבניית אסטרטגיה ימית רבתי ה"צופה פני עתיד"

שער שלישי

אסטרטגיה ימית, הלכה למעשה

אסטרטגיה ימית ומלחמת העולם הראשונה

המעצמה הימית המובילה ערב מלחמת העולם הראשונה הייתה בריטניה שמרכיב מרכזי באסטרטגיה שלה היה שמירת העליונות הימית שלהם בים, ושהייתה קריטית עבורם. היא אָפְּשרה לבריטים בראש ובראשונה להמשיך לקבל מזון, חומרי גלם, דלק ואמל"ח. העליונות הימית הבריטית אָפְּשרה להעביר לצרפת ציוד וחייילים מבריטניה, וכך גם לזירות הלחימה היבשתית תגבורות ואספקה ממדינות האימפריה הבריטית בכל העולם, כמו גם מארצות־הברית וממדינות ניטרליות. תבוסה של הצי הבריטי הייתה עלולה להיות גורלית: משמעותה הייתה אובדן העליונות הימית ותבוסה במלחמה. תבוסה של הצי הגרמני, לעומת זאת, לא הייתה מביאה לסיומה של המלחמה; גרמניה, כמעצמה יבשתית, נשענה בעיקר על צבא היבשה שלה. האסטרטגיה הימית במלחמת העולם הראשונה התאפיינה בעיקר במאמציהם של מעצמות ההסכמה באמצעות ציי המלחמה הגדולים שלהן ויתרונם הגאואסטרטגי להטיל סגר ימי על מעצמות הצי, ומנגד – מאמצי מעצמות הצי לנסות לשבור את הסגר, ולפגוע בסחר הימי של מעצמות ההסכמה, ובעיקר של בריטניה וצרפת באמצעות כוח הצוללות הגרמני.

מעניין שדווקא פישר, שהיה בתחילת המלחמה הלורד הראשון של האדמירליות (The First Sea Lord), ובשנים שלפני המלחמה האחראי לרפורמה בבניין הכוח של הצי המלכותי, חזה כבר ב־1904 את התפקיד החשוב שיהיה לצוללות במלחמה, למרות שהדבר לא מצא את ביטויו בתוכנית בניין הכוח שלו. המאבק בין צוללות גרמניות ובין אמצעי נגד בריטיים התפרסם בשם "הקרב הראשון באוקיינוס האטלנטי" (First Battle of the Atlantic).

ככל שגדל מספר הצוללות הגרמניות ותפיסת הפעלתן הביאה ליעילות גבוהה יותר (כמות הטבעת כלי שיט), חיפשו הבריטים דרכים להגן על אוניות הסוחר שלהם. אחת מהן הייתה שימוש ב"אוניות קיו" (Q Ships) – אוניות סוחר חמושות בתותחים שהופעלו נגד הצוללת לאחר שזו עלתה על־פני המים. חשוב מזאת, הבריטים הפעילו לראשונה טקטיקה שבה קיבצו את אוניות הסוחר שלהם לשיירות המוגנות על־ידי אוניות ליווי חמושות של הצי הבריטי. בתחילה הובעה התנגדות רבה בקרב האדמירליות הבריטית לגישה הזאת, מחשש שהיא תספק לצוללות הגרמניות טרף איכותי מבחינת הכמות. הודות להתפתחותם של מכשירי סוחר ואמצעי לחימה אחרים נגד צוללות צמצמה גישת השיירות את האבדות הבריטיות, והפכה אסטרטגיה זאת למוצלחת ביותר בנוגע לאבדות שסבלו אוניות הסוחר הבריטיות מהצוללות הגרמניות.

הזירה הימית המרכזית במלחמת העולם הראשונה הייתה בים הצפוני, ובמידה מסוימת בים הבלטי, שבהם כאמור היה לבריטניה יתרון גאואסטרטגי מובהק (שליטה על תעלת למאנש והים הבלטי), ואכן בריטניה ריכזה את רוב כוחותיה הימיים באזור הזה. רצונה של בריטניה (לדברי מֶהֶן) היה לשמור על מעמדה כמעצמה ימית, ובהתאם לכך גם על יתרונה הגאואסטרטגי בימים הצפוני והבלטי, ולא לוותר עליו ליריבתה (הצי הגרמני) בשום אופן. לעומתה, גרמניה רצתה לקרוא תיגר על העליונות הימית הבריטית, ובכך בעצם היוותה איום על האימפריה הימית הבריטית. מרוץ החימוש בין בריטניה וגרמניה לפני מלחמת העולם הראשונה בא לידי ביטוי במערכה על השליטה בים הצפוני, ומשמש עדות למשמעותו של המרחב הימי וחשיבותו בזמן המלחמה.

הסדר העולמי בסוף המאה ה־19 ובתחילת המאה ה־20 התאפיין לרוב בנוכחות של כוח דומיננטי אחד. מהמאה ה־18 לפחות עד ראשית המאה ה־20, הכוח הדומיננטי היה בידי בריטניה הגדולה, והצי המלכותי נהנה מעליונות בים. הוא היה שחקן מפתח במלחמות הנרחבות, ועבור בריטניה מרכיב המפתח בעלייתה הסופית ככוח הימי היחיד אֶפְשָׁר לה לשאת בהגמוניה העולמית. הקרבות הידועים ביותר בהיסטוריה של אותה תקופה התנהלו באותן שנים בים – החל בקרב הנילוס ב־1798 ועד ניצחונו של אדמירל נלסון ב־1805 בקרב טרפלגר.¹ מאז אותו קרב לא היו לבריטניה אתגרים משמעותיים במרחב הימי. כדי לשמור על ההגמוניה הימית הבינה בריטניה שגודל צי המלחמה שלה צריך לגדול כפליים משל כל צי אחר,² דרישה שכונתה – Two Power Standard Plus. משמעותה שהצי המלכותי שהיה בעל העוצמה הימית החזקה ביותר בתבל, נדרש לשמור על עוצמתו כך שבכל פרק זמן תהיה גדולה יותר מסכום כוחם של שני הציים החזקים ביותר אחריו. העוצמה הזאת היא שאֶפְשָׁרה לבריטניה גם לשמור על "הבדידות המזהירה" (Splendid Isolation).

באותה תקופה הגיע הצי המלכותי לשיא כוחו והשפעתו, ולא היו לו מתחרים באיכות כוח האדם ובטכנולוגיה שהפעיל. בסוף מלחמות נפוליאון התעצבה דמותה של בריטניה כמעצמת־על ללא כל יריב בין־לאומי רציני, מלבד אולי רוסיה במרכז אסיה. כאשר ניסתה רוסיה להרחיב את השפעתה בבלקן יצרו הבריטים והצרפתים יחדיו קואליציה, והביסו אותה במלחמת קרים (1854–1856), שבאופייה מוצגת עד היום כסוג של "מלחמה מוגבלת", ובכך הגנו על האימפריה העות'מאנית. תקופת הדומיננטיות הבריטית נקראה בשם Pax

¹ קרב הנילוס, או קרב מפרץ אבוקיר, היה קרב ימי חשוב שהתחולל במהלך מלחמות צרפת המהפכנית בין ה־1 ל־3 באוגוסט 1798. נפוליאון תכנן פלישה למצרים כדי להגביל את נתיבי הסחר של בריטניה ולאיים על החזקתה בהודו. בקרב זה הביס הצי המלכותי הבריטי, בפיקודו של אדמירל הורישו נלסון, את הצי הצרפתי. לקרב הנילוס היו כמה השפעות חשובות: הוא בודד את צבא נפוליאון במצרים ובכך הבטיח את התפרקותו המוחלטת. נפוליאון נטש את צבאו במצרים ומסעו הצבאי לכיבוש מזרח התיכון נכשל. כמו כן ניצחון זה הגביר את יוקרתה של בריטניה ואת השליטה הבריטית על הים התיכון (Encyclopedia Britannica, Battle of the Nile).

² **The Cambridge history of the British empire**, Vol III, The Empire – Commonwealth, 1870–1919, E. A. Benians, Sir James Butler, and C. E. Carrington (eds.), Cambridge University Press, 1967. p. 555

Britannica) (תקופת השלום הבריטית, בדומה לתקופה שהייתה בקיסרות הרומית וכונתה Pax Romana).

בעשורים שלאחר מלחמות נפוליאון צמצמו כל המדינות כמעט את חימושן, ואילו בריטניה שמרה על חיל ים גדול יחסית, אם כי למעשה היא צמצמה אותו באופן נמרץ ביחס להיקפו הקודם. באותם ימים הייתה נטייה להתמודד עם סכסוכים באמצעות ביטחון קולקטיבי, וציים לאומיים שונים מצאו עצמם פעילים בפעולות רב־צדדיות.³ דוגמה לכך היא שיתוף הפעולה בין ציי בריטניה לצרפת במלחמת קרים. במאה ה־19 התפתחו מאוד קווי הסחר הימיים ברחבי העולם, דבר שהתניע מאוחר יותר את החשיבה המודרנית בנוגע לתופעת הגלובליזציה המתאפיינת במעבר של סחורות, מידע ואנשים ממדינה למדינה ללא קושי רב.

התרחבות הסחר העולמי הורגשה בכל מקום בעולם. בהיות בריטניה מדינת אי היא הייתה תלויה באופן מוחלט בסחר בין־לאומי, והחשיבה הכלכלית במאה ה־19 עודדה רעיונות ליברליים, במיוחד של סחר חופשי. רעיונות אלה הקנו ללונדון דומיננטיות בשוקי העולם, והיא הפכה לגורם מרכזי ביותר בכלכלת העולם החדש. התלות במשאבי טבע בעידן המהפכה התעשייתית, והתלות במסחר שהלך והתפתח גרמו לכך שחברה כמו 'חברת הודו המזרחית הבריטית' (British East India Company) קיבלה זיכיון מלכותי בלעדי מהמלכה אליזבת הראשונה כבר ב־1600 לזכויות מסחר מועדפות בהודו.

חברות דומות זכו למעמד שהלך וגדל בפוליטיקה הבריטית, והשפיעו על האופי של האסטרטגיה הימית הלאומית.⁴ מדובר על תקופת המהפכה התעשייתית שבה היה צורך לייבא משאבים מהקולוניות דרך נתיבי הים – אחד האינטרסים המובהקים ביותר באותה עת. לפיכך שימש הים גורם ראשון בחשיבותו לפיתוח לאומי וכלכלי. גם גרמניה, שעשתה צעד מסיבי בתיעוש באותה עת, נדרשה להגדיל את ייבוא המזון מחוץ למדינה עקב מעבר חד של חלק מאוכלוסיית הכפריים אל הערים. ערב מלחמת העולם הראשונה ייבאה גרמניה כ־19% מהקלוריות שצרכה אוכלוסייתה בתוצרי מזון דרך הים. התחזית הייתה שהמצב הזה אף יחמיר בשעת מלחמה כאשר יתווספו לכך צורכי המזון של הצבא הלוחם.⁵

תקופות האימפריאליזם והקולוניאליזם השפיעו השפעה ניכרת על התפתחות הגלובליזציה במאה ה־19, ועימן התפתחות הציים באותה עת.⁶ תהליך הגלובליזציה יצר

³ Hattendorf, 2013, pp. 6–7.

⁴ Nicholas A. Lambert "The royal navy in the last long peace", in: Eric Grove and Peter Hore (eds.), **Dimensions of sea power**, The University of Hull Press, 1998, pp. 145–151; Nicholas A. Lambert, "The Pax Britannica and the Advent of Globalization" in Daniel Moran and James Avery Russell (eds.), **Maritime strategy and global order: Markets, resources, security**, Georgetown University Press, 2016, pp. 3–32.

⁵ A. Offer, **The first world war: An agrarian interpretation**, Oxford: Oxford University Press, 1989, pp. 331–332.

⁶ המושג "אימפריאליזם" מציין גישה מדינית המעוניינת להרחיב את השטח שנמצא בשלטון המדינה מתוך כוונה להעצים את עושרה ומשאביה על־ידי כיבוש ארצות אחרות וניצול משאביהן. המונח

מרחב עולמי של הדדיות ויחסי תלות מצד אחד, וניגודי אינטרסים מן הצד האחר. היחסים האלה קבעו את "מודל התלות" – המודל המבוסס על התפיסה שמדינות העולם המפותח (המערב בעיקר) מנצלות (הן כיום והן בעבר בתקופה הקולוניאליסטית) את המדינות המתפתחות. האימפריאליזם שלאחר מלחמות האופיום הראשונה והשנייה שהביא את פתיחתה של סין וכיבושה של הודו על־ידי הבריטים, הוביל לכך שתושבי מדינות אלה נהיו צרכני המוצרים שיוצרו באירופה. מדינות אפריקה שמדרום לסהרה והאיים באוקיינוס השקט צורפו אף הם למערכת הסחר העולמית, וסיפקו לתעשייה האירופית חומרי גלם חשובים כמו גומי, יהלומים ופחם, וסייעו להניע את הסחר ולמשוך השקעות של המעצמות האימפריאליסטיות באירופה והקולוניות שלהן. תושבי לונדון יכלו להזמין מוצרים מגוונים מרחבי העולם במחיר סביר ולקבלם בזמן קצר. הסחר הזה כולו ומעבר הסחורות התרחשו באותה עת דרך הים.

ללא שמירה על עליונות ימית לא היה נכון מבחינת בריטניה להשקיע משאבים כה רבים במושבותיה שמעבר לים. כך, באמצעות החזקת כוח ימי, היא יכולה הייתה לשמר את החופש הדיפלומטי שלה, ולהימנע מלהשתתף בבריתות האירופיות ביבשת בעייתיות שלום ששררו במחצית השנייה של המאה ה־19. לבריטניה לא היו שאיפות שהצריכו לצאת למלחמה באותה תקופה, והיא יכולה הייתה להתרכז רק באינטרסים ומושבות ברחבי העולם שדרשו מידה מסוימת של הגנה, ולכן האסטרטגיה שלה בתקופת השלום הארוכה הייתה של הרתעה. הצי המלכותי היה המרכיב העיקרי באסטרטגיה הזאת בין השנים 1815–1914. הוא הגן על האימפריה והרתיע מדינות אחרות מלאיים על בריטניה בעלת השליטה בים או על האינטרסים החיוניים שלה.⁷

לאחר המלחמות הנפוליאוניות ובמשך קרוב ל־100 שנה נשארה אירופה אזור יציב יחסית, ללא סכסוכים משמעותיים בין המדינות.⁸ אומנם הקנצלר הגרמני אוטו פון ביסמרק (Otto von Bismarck) ניהל בשנות ה־60 של המאה ה־19 כמה מלחמות שבאמצעותן איחד את המדינות הגרמניות לאימפריה הגרמנית תחת ההנהגה הפרוסית, אך עם השגת היעד הזה השתמש במיומנות רבה בדיפלומטיה כדי לשמר את ההגמוניה הגרמנית באירופה, והצליח לשמור על השלום ביבשת. העליונות הימית של בריטניה אותרה לראשונה מאז המאה ה־18 ברצינות ב־1898 עם עלייתו לשלטון בגרמניה של הקיסר וילהלם השני, שהושפע מאוד מהגותו של מֶהְן בדבר חשיבות העוצמה הימית.⁹ יתר על כן, עם תחילת המאה ה־20, נוסף להתעצמות הגרמנית נכנסה גם צרפת למרוץ החימוש ופיתחה צי מלחמה גדול. רוסיה התחילה אף היא בבניית צי מלחמה של ממש

"קולוניאליזם" מתייחס בדרך כלל לא רק להיבטים כלכליים, אלא גם להיבטי תרבות, מסורת ודת הנלווים להשתלטות וכיבוש שטח המדינה.

⁷ להרחבה ראו: Lambert, 1998, pp. 145–151; Lambert, 2016, pp. 3–32; Rowlands, 2012, pp. 89–106.

⁸ זוהי תקופת שלום יחסי (נקראת, Pax Britannica) בין המעצמות הגדולות שבמהלכה הפכה האימפריה הבריטית למעצמה ההגמונית העולמית, ואימצה את תפקיד "השוטר הגלובלי".

⁹ Terdoslavich and Marble, 2002, pp. 139–145.

ולמקמו במזרח אסיה, ואף הצי היפני לא טמן את ידו בצלחת. אימוץ גישתו של מהן על-ידי ארצות-הברית הביא גם כן לפיתוח הצי האמריקני, וצבר זה של אירועים לא אִפְשֵׁר לצי הבריטי לעמוד בהישג הנדרש של "שתי מעצמות ועוד". מרוץ החימוש שהתנהל בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 הטיל על בריטניה עומס תקציבי אדיר שהביא לאימוץ מרכיב חשוב באסטרטגיה רבתי, והוא המרכיב הדיפלומטי הבין-לאומי. ליתר דיוק – צמצום מספר האויבים האפשריים על-ידי מערך של בריתות, שסיים את מעמד "הבדידות המזהירה" של בריטניה.

בהחלטה הבריטית להפוך את יפן לבת הברית הראשונה היה היגיון פנימי רב, שכן באותה עת הוגבלו האינטרסים של יפן במזרח אסיה, אזור שזכה לתעדוף נמוך באינטרסים של הממלכה הבריטית. נוסף על כך, לא יכולה הייתה בריטניה מבחינה כלכלית להמשיך לשמור על עליונותה הכמותית מול הציים האירופיים, ונאלצה להשיב את אוניות המערכה שלה שהוצבו אז באסיה. לפיכך, שונה ב-1902 היעד מלהיות צי בריטי הגדול משתי מעצמות ועוד (Two Power Standard Plus), למעצמה אחת ועוד (One Power Standard Plus) עוצמה שמשמעותה – היכולת לגבור על כל כוח ימי אחד שיאיים על האינטרסים של בריטניה הגדולה. באופן פרדוקסלי שינתה בריטניה גם את תפיסתה האסטרטגית מקצה לקצה: ב-1902 היו צרפת ורוסיה יריבותיה של בריטניה, אך ב-1905 הן בריטניה והן צרפת הגיעו לתובנה שיריבתן העיקרית ביבשה ובים היא גרמניה. הברית שנחתמה ב-1904 בין בריטניה לצרפת לאחר פרוץ מלחמת רוסיה-יפן, וכונתה בשם "ההסכמה הלבבית" (Entente Cordiale), תרמה אף היא להשגת היעד הבריטי הנדרש החדש, ומהלך זה הושלם ב-1907 לאחר תבוסת רוסיה ליפן עם כריתת הברית בין רוסיה לבריטניה הגדולה.

עוד לפני הדיון בעיקרי רעיון המרחב הימי במלחמת העולם הראשונה והמאבק הבריטי-גרמני, ראוי לציין שלא רק גרמניה הייתה באותה עת מעצמה ימית עולה שאתגרה את ההגמוניה הבריטית, אלא גם ארצות-הברית, הגם שמבין השתיים דווקא גרמניה הפכה לאויבתה של בריטניה. גם אם בהיבט היסטורי מרוחק במקצת של ימינו נראה הנושא לכאורה טבעי וברור, הרי האירועים ההיסטוריים יכולים היו גם להתפתח בדרך שונה. יש לזכור, שבזמן שבריטניה שלטה בארצות-הברית ובמלחמת העצמאות האמריקנית, קיבלה ארצות-הברית סיוע מצרפת בלחימתה נגד הבריטים עד להבסתם ב-1781 בקרב יורקטאון. תהליך הפיכתה של ארצות-הברית דווקא לבת בריתה של בריטניה היה הדרגתי, התרחש בסוף המאה ה-19, כונה בשם "ההתקרבות הגדולה" (The Great Rapprochement) והיה כרוך בין היתר גם בשינוי יסודי ביחסים בין השתיים. התהליך החל ב-1895 בעקבות התלכדות היעדים המדיניים, הפוליטיים, הצבאיים והכלכליים של בריטניה וארצות-הברית, והביא בסופו של דבר להצטרפות ארצות-הברית למלחמת העולם הראשונה לצד הבריטים. בריטניה התייחסה לארצות-הברית כאל בת ברית דמוקרטית, בתקופה שבה מאזן הכוחות באירופה הושפע מעליית האוטוקרטיות ברוסיה ובגרמניה. גם השינויים בארצות-הברית

אפשרו את הקשר החדש, והסימנים הבולטים ביותר לשיפור היחסים ולהתקרבות הגדולה היו הפעולות הבריטיות במלחמת ארצות־הברית–ספרד של 1898.¹⁰

עם פרוץ המלחמה ב־1898 הייתה לבריטים מדיניות בסיסית של תמיכה באימפריה הספרדית ושלטונה הקולוניאלי על קובה, משום שבריטניה חששה מכיבוש אמריקני של האזור שעלול היה לפגוע באינטרסים המסחריים שלה. עם זאת, לאחר שארצות־הברית הבטיחה את הענקת העצמאות לקובה (ואכן מימשה אותה ב־1902), שינו הבריטים את עמדתם בניגוד לרוב המעצמות האירופיות ותמכו בארצות־הברית. בעקבות מלחמת ארצות־הברית–ספרד הפכה הראשונה למעצמה אימפריאלית בעלת שליטה על אזור האיים הקריביים והאוקיינוס השקט. זאת ועוד, חיל הים שלה נהיה שני בגודלו ובעוצמת האש ביחס לצי המלכותי. היות שבריטניה בין המדינות היחידות שתמכו בארצות־הברית במלחמתה נגד ספרד, נוצרה מערכת יחסים חדשה בין השתיים. בעולם מורכב של כוחות עולים ויורדים הסיטו שני העמים את ההיסטוריה הקשה שאפיינה אותם קודם לכן, ותחת זאת חברו יחדיו כדי להעריך את המטרות והאינטרסים המשותפים.¹¹

דוקטרינה מדינית חשובה שהשפיעה במחצית השנייה של המאה ה־19 על מדיניות ארצות־הברית באותה עת הייתה דוקטרינת מונרו מ־1823. ג'יימס מונרו, נשיא ארצות־הברית דאז, ציין ארבעה עקרונות למדיניות הזאת:

1. ארצות־הברית לא תתערב בעניינים הפנימיים של מדינות אירופה או במלחמותיהן;
2. ארצות־הברית מכירה ולא תתערב בקולוניות הקיימות בחצי הכדור המערבי;
3. חצי הכדור המערבי לא יכיל עוד קולוניות עתידיות;
4. כל ניסיון של מעצמה אירופית לשלוט בכל מדינה בחצי הכדור המערבי או לדכא אותה ייראה כפעולה עוינת נגד ארצות־הברית.¹²

השפעתה העיקרית של הדוקטרינה הזאת היא הבדלנות של ארצות־הברית מהמתרחש ביבשת אירופה. בעקבות הדוקטרינה הזאת נמנעה ארצות־הברית מלהשתתף בתחילת מלחמת העולם הראשונה, ועם זאת יצוין שהיא תיווכה בהסכם פורטסמות' (Treaty of Portsmouth) שנחתם בין רוסיה ליפן בפורטסמות' שבמדינת מיין בארצות־הברית בספטמבר 1905. הדבר העיד על מעמדה כמעצמה עולה שעתידה לתפוס את מקומה של בריטניה בסוף מלחמת העולם הראשונה.¹³

במזרח אסיה התרחשו ערב מלחמת העולם הראשונה התפתחויות חשובות. מערכת היחסים בין ארצות־הברית ליפן במחצית המאה ה־19 התהדקה לאחר ששייטת אמריקנית הגיעה לשערי טוקיו. אז נחתם הסכם קנאגווה בין ארצות־הברית ליפן על סיפון אוניית הצי

¹⁰ History on the Net, The Great Rapprochement, 2012.

¹¹ .ibid.

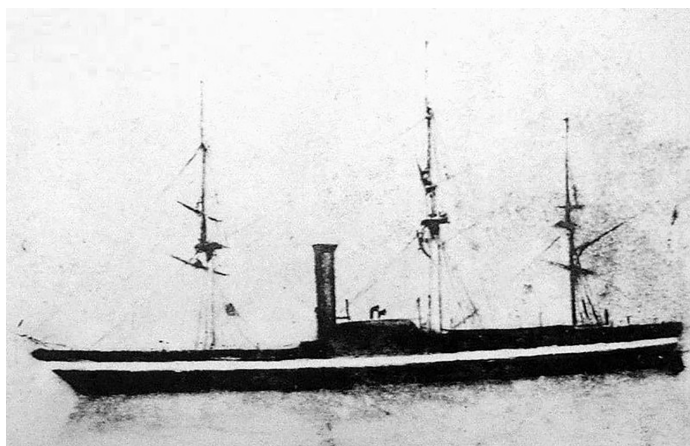
¹² "Encyclopedia Britannica, "Monroe Doctrine"

¹³ אהרון שי, "אימפריה בשקיעה; הממד הבריטי של המלחמה", בתוך: רותם קובנר, המערכה הנשכחת: מלחמת רוסיה–יפן ומורשתה, מערכות, משרד הביטחון והוצאה לאור, 2005.

האמריקני 'פאוהטאן' (USS Powhatan) במפרץ אדו (Edo Bay) ב־29 במרס 1854 (ראו: איור 67). קומודור מתיו פרי השיג הסכמה יפנית לאספקת פחם לאוניות אמריקניות, וכן הגנה על אנשי צוות של אוניות שנטרפו בים, אולם השאיר את הטיפול בסחר לשלב מאוחר יותר, והדבר מומש על־ידי טאוונסנד האריס (Townsend Harris), שליח אמריקני שניהל משא ומתן עם נציגי השוגון. ההסכם בין שני הצדדים הקרוי "הסכם האריס" (Harris Treaty) היה שלב נוסף בוותורה של יפן על מדיניות ההסתגרות שלה. ב־1898 ובעקבות מלחמת ארצות־הברית–ספרד, זכתה ארצות־הברית במאחז בפיליפינים, ושליטתה על הארכיפלג הזה הפך אותה למעשה למדינה קולוניאלית גם במזרח אסיה.¹⁴

אירוע נוסף בעל היבטים ימיים רבי משמעות שהתרחש במזרח אסיה היה מלחמת רוסיה–יפן. שורשי המלחמה נעוצים ביריבות שהתפתחה בין השתיים על הדומיננטיות בקוריאה ובמנצ'וריה (Manchuria). ב־1898 לחצה רוסיה על סין להעניק לה זכויות חכירה על הנמל הצבאי בפורט ארתור (Port Arthur), כיום לושון (Lüshun), הנמצא בקצה הדרומי של חצי האי ליאודונג (Liaodong Peninsula). רוסיה חתמה על הסכמים עם סין, שהחשוב בהם היה הזכות להשתמש בטריטוריה סינית במנצ'וריה לצורך חיבורו של קו הרכבת הטרנס־סיבירית ישירות לנמל הרוסי בוולדיווסטוק.

מורשת היסטורית היא אחד מהמרכיבים הבסיסיים בהתפתחותה של תרבות אסטרטגית. חמישים שנה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה יפן, שהייתה חברה פאודלית סגורה שנשלטה על־ידי תרבות צבאית, החלה לצמוח. הגעת השייטת האמריקנית בפיקודו של קומודור פרי באמצע המאה ה־19 זירזה קבוצה של אוליגרכים צופים פני עתיד תחת הקיסר מייג'י לעריכת רפורמה קיצונית בתהליכים צבאיים שמאפיינים את יפן, מה שסייע להפיכתה של יפן למעצמה בעלת יכולות ימיות. בהיותה מדינת אי דלה במשאבים בתהליכי

איור 67: ספינת הדגל של קומודור פרי בהסכם קנגאווה עם יפן ב־1854

¹⁴ בן־עמי שילוני, יפן המודרנית: תרבות והיסטוריה, הוצאת שוקן, 1997.

מודרניזציה, הייתה יפן בעלת תרבות ימית תוססת, ובעלת צורך עז לרכוש ממדינות אחרות את האנרגיה וחומרי הגלם שחסרו לה. מאפיינים אלה עם חוסר הביטחון של מנהיגי מייג'י, ותחושת הייעוד שלהם בנוגע לתפקידה המשתנה של יפן בענייני אסיה, הניעו את האומה היפנית להתפשט ולגדול לאימפריה. ואקום הכוח שהשאירה שושלת צ'ינג (Qing dynasty) המתפוררת של סין אֶפֶר לאימפריה לצמוח במהירות. החל ב־1868 ובתוך כארבעים שנה בנתה יפן בסיס תעשייתי וצי שיתחרה באלה של מרבית האימפריות האירופיות. הניצחון על סין הביא אותה לעימות בלתי־נמנע עם רוסיה הקיסרית בגלל המחלוקת על קוריאה ומנצ'וריה. קוריאה, שזכתה בעצמאות בתמיכתה של יפן, חששה שיפן תשתלט עליה ולפיכך התקרבה ב־1885 לרוסיה, והעניקה לה זכויות לסלילת מסילות ברזל, הקמת מפעלי תעשייה ועוד. הנוכחות הרוסית בקוריאה ובמנצ'וריה הייתה לצנינים בעיני יפן, מה שהביאה לחפש מעצמה אירופית שתהיה בת בריתה, וזאת יכולה הייתה להיות רק בריטניה. כך חתמו השתיים ב־1902 על ברית הגנה משותפת, מהלך ששיקף את מעמדה הגלובלי החדש של יפן.

ההשתלטות הרוסית ההדרגתית על מנצ'וריה, והחשש להשתלטות דומה גם על קוריאה עמדו בניגוד גמור לשאיפות ההתפשטות של יפן בזירה, ולאחר ניסיונות חסרי הצלחה להגיע למשא ומתן החליטה ההנהגה היפנית לצאת למלחמה (ראו: איור 68).

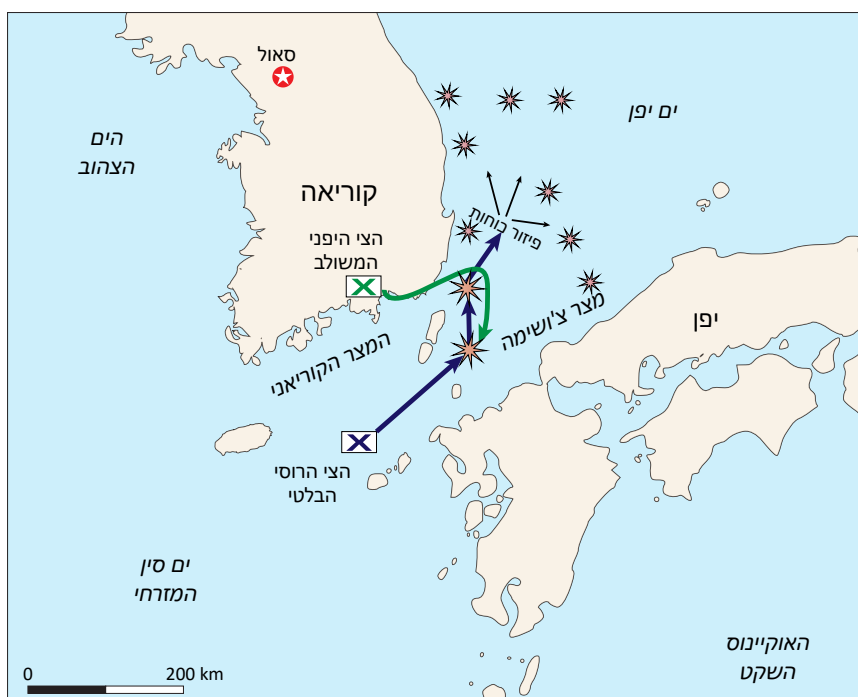

איור 68: מלחמת רוסיה-יפן – זירת הקרבות העיקרית

העימות עם רוסיה הקיסרית נפתח בהתקפה יפנית על שייטת הצי הרוסי בנמל פורט ארתור, וב־8 בפברואר 1904 הכריזה יפן מלחמה על רוסיה.¹⁵

במרס 1904 הנחיתו היפנים כוחות בקוריאה וכבשו במהירות את חצי האי. בחודש מאי הם הנחיתו כוחות בחופי האי ליאודונג, וב־26 במאי ניתק הכוח היפני את חיל המצב של פורט ארתור משאר הכוחות הרוסיים במנצ'וריה. ב־2 בינואר 1905 נכנע המפקד הרוסי של פורט ארתור בפני היפנים, למרות שעדיין נותר בידיו מלאי של שלושה חודשי אספקה ותחמושת. כמו במלחמה נגד סין, עוררו האירועים התרגשות פטריוטית גדולה ביפן. כיבוש פורט ארתור ב־1 בינואר 1905 סימל את קץ האחיזה הרוסית בדרום מנצ'וריה, ועורר התלהבות רבה ביפן. לאחר מכן גירש הצבא היפני את הרוסים ממנצ'וריה כולה, ובקרבות ימיים מזהירים הביס את רוסיה תבוסה מוחצת והשתלט על האי הרוסי סחאלין. בקרב צ'ושימה הושגה ההכרעה הימית הגדולה ביותר בתקופה של 111 שנה בין קרב טרפלגר (1805) לקרב יוטלנד (1916), וקרב ההכרעה היחיד בין קרב טרפלגר לקרב מידוויי ב־1942 (ראו: איור 69).

איור 69: קרב צ'ושימה, 27–28 במאי 1905 – זירת הקרבות¹⁶

¹⁵ מאפיין זה של תקיפת פתע לפני הכרזה על מלחמה חזר על עצמו גם בפרל הרבור. ראו בהרחבה בפרק "צי בפועל".

¹⁶ מקור האיור: Historic air – Image: [Tsushima battle map-fr.svg](#), CC BY-SA 3.0.

מהלכים אלה סייעו לשכנע את שני הצדדים להגיע להסכם שלום. הן יפן והן רוסיה (כל אחת מסיבותיה) היו מעוניינות בהפסקת הלחימה, ולגישור ביניהן נדרש תיווך. המתווך שנרתם למהלך היה נשיא ארצות-הברית טדי רוזוולט, ששימש שושבין בוועידת השלום בספטמבר 1905 בפורטסמות' שבמדינת ניו המפשייר, ארצות-הברית. בשלב ההתחלתי היה צורך להגיע להסכם אמריקני-יפני שבאמצעותו הכירה יפן בריבונות האמריקנית בפיליפינים, וארצות-הברית הכירה במעמדה המיוחד של יפן בקוריאה. כלומר, ארצות-הברית ויפן הסכימו לגבות אחת את האימפריאליזם-קולוניאליזם של רעותה. ההסכם שעליו חתמו רוסיה ויפן קבע שיפן תקבל לידיה את חצי האי ליאודונג (ופורט ארתור) ואת מחצית האי סחאלין, וכמו כן הוכרה שליטתה של יפן בקוריאה.

לניצחון היפני על הצי הרוסי בקרב צ'ושימה במאי 1905 היו השלכות פוליטיות ותרבותיות ביפן. זאת הייתה הפעם הראשונה שבה מעצמה ימית מערבית (במקרה הזה המעצמה עם הצי השלישי בגודלו בעולם), הובסה על-ידי מדינה אסייתית בעזרת שימוש בטכנולוגיות מודרניות. הניצחון הביא את הצי היפני למעמד של הכוח השישי בגודלו בשעה שהצי הרוסי ירד מגדולתו, ועודד את חיזוק כוחה הפוליטי והצבאי של יפן. הניצחונות שהשיג הצי היפני המלכותי במלחמת רוסיה-יפן הסבו גאווה לאומית עצומה, ושימשו נקודת מפנה בהפיכתה של יפן למדינה אימפריאליסטית.¹⁷ בארצות-הברית הביא הדבר לשינוי רדיקלי בתפיסה הגאופוליטית שלה בנוגע למזרח אסיה. הנשיא רוזוולט הפנים שלנוכח ניצחונה המוחץ של יפן רק מאזן כוחות יציב במזרח אסיה ישרת את האינטרסים האמריקניים בצורה המיטבית, ולא סכסוך בלתי פוסק וחד-צדדי.¹⁸

הקרבות הימיים של הצי הקיסרי היפני (Imperial Japanese Navy – IJN) במלחמת סין-יפן (1894–1895), רוסיה-יפן ובמיוחד קרב צ'ושימה ב-27–28 במאי 1905, היוו למעשה יישום האסטרטגיה של מָהֵן. הם היו קרבות הכרעה שכלי הנשק הדומיננטי בהם היו אוניות מערכה מצוידות בתותחים גדולי קליבר וארוכי טווח. או כפי שהתבטא סגן האדמירל הרוסי הנערץ, סטפן מקארוב (Stephan Makarov) בהשוותו בין תותחנות לשריון על-גבי מערכות לחימה: "תותח טוב מביא לניצחון, שריון רק דוחה את התבוסה".¹⁹ בשלבי הפתיחה של הקרב הזה היו אלה תריסר אוניות מערכה של הטור המרכזי היפני שזכו כבר בראשית הלחימה להשיג עליונות ימית, בכך שפגעו בארבע ספינות המלחמה הרוסיות החדישות ביותר, נטרלו אותן בזכות פיקוד טקטי טוב יותר, במהירות גבוהה יותר, ובשימוש יעיל בתותחים. הניצחון היפני היה יוצא מן הכלל, אך הוא הושלם בפעילות לילית שבה השתמשו בהצלחה בכמות גדולה של כלי שיט קטנים, בעיקר נחילי משחתות וסירות

¹⁷ Hilary Conroy, "Meiji Imperialism: 'Mostly Ad Hoc,'" in Harry Wray and Hilary Conroy (eds.), *Japan examined: Perspectives on modern Japanese history*, Honolulu, HI: University of Hawaii Press, 1983, pp. 136–140

¹⁸ Raymond Esthus, *Theodore Roosevelt and Japan*, Seattle, 1966, p. 40

¹⁹ הרחבה על קרב צ'ושימה מומלץ לקרוא בספר החדש שפרסם רותם קובנר בהוצאת אוניברסיטת אוקספורד כחלק מסדרת הספרים "קרבות גדולים": Rotem Kowner, *Tsushima, great battle*, Oxford University Press, 2020, pp. 30–54

טורפדו. אלה הצליחו לאתר את הספינות הרוסיות הנמלטות, לאלצן להתפזר ולהימלט לנמלים ניטרליים, או לחלופין להטביע אותן בעזרת טורפדו ששוגרו מטווח קרוב.²⁰ מפקד הכוח הימי הרוסי אדמירל רוזסטבנסקי (Zinoviĭ Rozhestvenskiĭ) אף נפל בשבי היפני, ושהה בבית חולים יפני כארבעה חודשים עד שובו לרוסיה ביולי 1906, שם הועמד למשפט.

מֶהָן נחשב כמקור השראה והדרכה לבניית האסטרטגיה הימית של הצי היפני אצל האסטרטגים הימיים המובילים של הצי הקיסרי היפני ערב מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, בהם אקיאמה סניוקי (Akiyama Saneyuki) וסאטו טצוטרו (Sato Tetsutaro), ששילבו מרכיבים בולטים מתורתו בעבודותיהם. לאקיאמה הייתה אף הזדמנות לחוות את התאוריה המֶהֱנִית הלכה למעשה במלחמת ארצות-הברית-ספרד ב־1898, כאשר בעזרת הקשרים הטובים של הצירות היפנית בושינגטון קיבל אישור להצטרף לכוח של הצי האמריקני שהפליג לקובה כדי להטיל סגר על צי ספרד שעגן שם. סופו של הסגר היה בקרב תותחים שבו השמיד הכוח האמריקני את הספרדים, במה שנראה כ"אימות מושגי" לאסטרטגיית מהן בכל הקשור לקרב הכרעה, גם אם הכוח הספרדי היה נחות ביכולות האש שלו ביחס לצי האמריקני.²¹ פרט מעניין בעניין זה הוא שבפועל תורגמו כתביו של מהן ליפנית יותר מאשר לכל שפה אחרת, ונעשו פרק בלימודי האקדמיה הימית של הצי היפני באטה ג'ימה (Eta Jima).²² מרכיב חשוב במיוחד היה אימוץ הרעיון של מהן על "קרבות הכרעה" בין אוניות מערכה כדי להשיג עליונות ימית.²³ ב־1911, חמש שנים לאחר סיום הקרב, התייחס מהן לקרב גם בספרו על האסטרטגיה הימית בכותבו שהקרב הימי בצ'ושימה רק המחיש שהעקרונות המוצגים של האסטרטגיה שלו טובים יותר מאשר בכל קרב מודרני אחר.²⁴

בשעה שהרשמים מקרב צ'ושימה טריים, הורה נשיא ארצות-הברית רוזולט לשלוח שיטת של 16 ספינות קרב שיצאו מדרכי המפטון (Hampton Roads) בחוף המזרחי של ארצות-הברית למסע ברחבי העולם שיימשך מ־16 בדצמבר 1907 עד 22 בפברואר 1909. השיטת שכונתה "השיטת הלבנה הגדולה" (The Great White Fleet) על שם הצבע האפור־לבן שבו נצבעו כלי השיט שלה, נשלחה לערוך ביקורי נמל במדינות רבות כדי להפגין את הכוח הימי המתעצם של ארצות-הברית לעולם, ולהציג את יכולותיו המתפתחות של הצי האמריקני והיותו "צי של מים כחולים". בשעה ששיטה למרחקים

²⁰ להרחבה על האסטרטגיה של האדמירל היפני טוגו ראו: Ronald Andidora, "Admiral Togo: An adaptable strategist", *Naval War College Review*, 44 (1991), pp. 52–62.

²¹ Sadao Asada, *From Mahan to Pearl Harbor: The imperial Japanese navy and the United States*, Annapolis: Naval Institute Press, 2006.

²² David C. Evans, and Mark R. Peattie, *Kaigun: Strategy, tactics and technology in the imperial Japanese navy, 1887–1941*, Annapolis: Naval Institute Press, 1997.

²³ המונח אוניות מערכה כלל באותה תקופה הן סיירות מערכה (Battle Cruisers) והן סיירות כבדות (Heavy Cruisers) וביטא את המשאבים הרבים (Capital) שהוקצו לבנייתן.

²⁴ Alfred T. Mahan, "Retrospect Upon the War Between Japan and Russia", in *Naval Administration and Warfare, Some General Principles*. Boston: Little Brown, 1918.

ארוכים יותר מכפי שהצי הבלטי הרוסי היה מסוגל לשוט, רוזוולט ומתכנניו הימיים חשבו על הקשיים הלוגיסטיים שעימם התמודד הצי הבלטי ועל טעויותיו, והיו נחושים לא לחזור עליהן. אם השיטת האמריקנית לא הפליגה לקרב, המסע נועד להעביר מסר ספציפי ליפן שיש ביכולתה של ארצות־הברית לפרוס את הצי המלחמתי שלה בכל מקום, ולמרות התבוסה של הצי הרוסי בקרב צ'ושימה שהתרחש הרחק מרוסיה לא תהסס ארצות־הברית להגן על האינטרסים שלה באוקיינוס השקט ובמזרח אסיה. עם זאת, רוזוולט הבין שדווקא מדיניות ההתרחבות הימית הגרמנית וההתנהגות המאיימת עלולות להוות איום גדול יותר על הסדר האירופי, ובהמשך גם על ארצות־הברית. בזמן הפלגה זו ממש המשיך הקונגרס האמריקני לייעד תקציבים גדולים לבניית כוח ימי, שכן בשנות ה־80 של המאה ה־19 הצי האמריקני מנה 90 ספינות קטנות בלבד, יותר משליש מהן מיושנות עשויות עץ, וכך גדל הצי האמריקני במהירות לצי בעל כלי לחימה חדשים מפלדה.

מלחמת העולם הראשונה פרצה בעקבות רצח הארכידוכס ויורש העצר האוסטרי, פרנץ פרדיננד ב־28 ביוני 1914 בידי סטודנט סרבי מבוסניה. הרצח הביא לתגובות שרשרת בלתי נשלטות שהציתו תגובות בין־לאומיות בלתי נשלטות עד לפרוץ הקרבות. אומנם ההתנקשות ביוורש העצר היא שהובילה לפרוץ המלחמה, אך הייתה זאת כאמור רק עילה. קדמו למלחמה סכסוכים פנימיים באירופה ששורשיהם נעוצים בסוף המאה ה־19 ותחילת המאה ה־20. הלקח מבחינה אסטרטגית הוא שראוי לבחון את היתרון של בריתות בכל הנוגע להיבט ההרתעתי שלהן, וכמו כן גם בחיסכון במשאבים כדי לעמוד ביעדים האסטרטגיים (לדוגמה, יכולת ההתמודדות של הצי המלכותי עם שני ציים גדולים). עם זאת, בריתות עלולות להיות גם "חרב פיפיות" כאשר מדובר במחויבות האולטימטיבית שהן יוצרות אצל השותפות בברית.²⁵

המערכה בים – היבטים אסטרטגיים ומערכתיים במלחמת העולם הראשונה

מלחמת העולם הראשונה הייתה תוצאה מובהקת של הקונפליקט בין המעצמות המרכזיות של אירופה באותה תקופה, והכוח הימי מילא תפקיד מרכזי במלחמה ובתוצאותיה. באמצעות ההשפעה האסטרטגית הלא־ישירה שלו על מבצעים צבאיים ביבשה, ועקב חשיבותו הרבה כמרכיב כלכלי, תרם הכוח הימי רבות לניצחונה של הברית המשולשת (בריטניה, צרפת ורוסיה הצארית), ומאוחר יותר לארצות־הברית על כוחות המרכז (גרמניה והאימפריה האוסטרו־הונגרית).²⁶ על חשיבות יצירתן של קואליציות בעיתות מלחמה, כפי שטען מהן, אפשר ללמוד מהצטרפותה של ארצות־הברית לצד בריטניה וצרפת ב־1917, מהלך ששינה את פני המערכה והביא לתבוסתה של גרמניה. כל זאת ראוי להדגיש על רקע החלטתה המפורשת של ארצות־הברית כבר בפתיחת המלחמה להישאר ניטרלית. הנשיא

²⁵ אין בכוונת כותב הספר להציג את רצף האירועים ההיסטוריים של המלחמה הזאת, ולהעמקה מומלץ לעיין בספרות ההיסטורית המתאימה.

²⁶ Williamson Murray, "Naval Power in World War I", in Colin S. Gray, and Roger. W. Barnett (eds.), *Sea power and Strategy*, Naval Institute Press, 1989, pp. 186–212

וילסון וממשלתו היו נחוישים להישאר מחוץ למלחמה, ולדבוק במדיניות האמריקנית ארוכת השנים של אי-מעורבות במלחמות המתחוללות באירופה, ואפילו לנצל את המצב לסחר עם שני הצדדים בתקופות משבר.²⁷

בריטניה התלבטה בנוגע למהות אסטרטגיית ההפעלה של הצי המלכותי במלחמה הזאת: היו שסברו שנכון יהיה ליזום מהלך התקפי נגד הצי הגרמני בים הצפוני, לחסום את נתיבי האספקה הגרמניים וכך להשיג ניצחון. אחרים, שדעתם התקבלה לבסוף, טענו שיש להפעיל את הצי המלכותי ב"פרופיל נמוך", להימנע מתקיפות גדולות כדי לשמור על שלמות הצי שימש כחרב דמוקלס (Damoclean Sword) התלויה מעל גרמניה, ולהטיל את הסגר הימי על גרמניה הרחק מחופיה.²⁸

גרמניה עמדה בפני הדילמה כיצד להגיב לסגר הרחוק שהוטל עליה. תקיפת כלי השיט המלחמתיים של הצי המלכותי בים הפתוח הייתה מסוכנת מאוד. אביו הרוחני של הצי, אדמירל טירפיץ, רצה לתקוף. לעומתו, קבוצת נגד חזקה, שדעתה אכן התקבלה, העדיפה לפעול ב"עקיפות" קטנות יותר שהיו אמורות להחליש את הצי המלכותי על-פני זמן ממושך. הגרמנים החליטו להפעיל גם את צי הצוללות, והכריזו בפברואר 1915 על שטח ימי מסביב לבריטניה כעל אזור מלחמה (ראו: איור 70).

בפועל התנהלו קרבות ימיים אחדים בים הצפוני, שהמפורסם בהם הוא קרב יוטלנד ב-1916, אך לא היו אלה אותם קרבות הכרעה שציפו והתכוננו לקראתם מפקדי הצי הבריטי. נוסף על כך, היו כמה קרבות ימיים בזירות רחוקות כמו בים התיכון, באוקיינוס ההודי ובאוקיינוס השקט. בין הכישלונות הבולטים במלחמה היה מתן אפשרות לספינות גרמניות להפליג לים השחור, ולעודד את כניסת העות'מאנים למלחמה. בריטניה הצליחה כבר מתחילת המלחמה "למחות את מרחבי הים מספינות הצי הגרמני". עם זאת, גרמניה הצליחה לשמור שנתיבי הסחר שלה עם שוודיה יישארו פתוחים, ובים הבלטי לא הושגה הכרעה בין היריבות גרמניה ורוסיה שנתמכה על-ידי בריטניה.

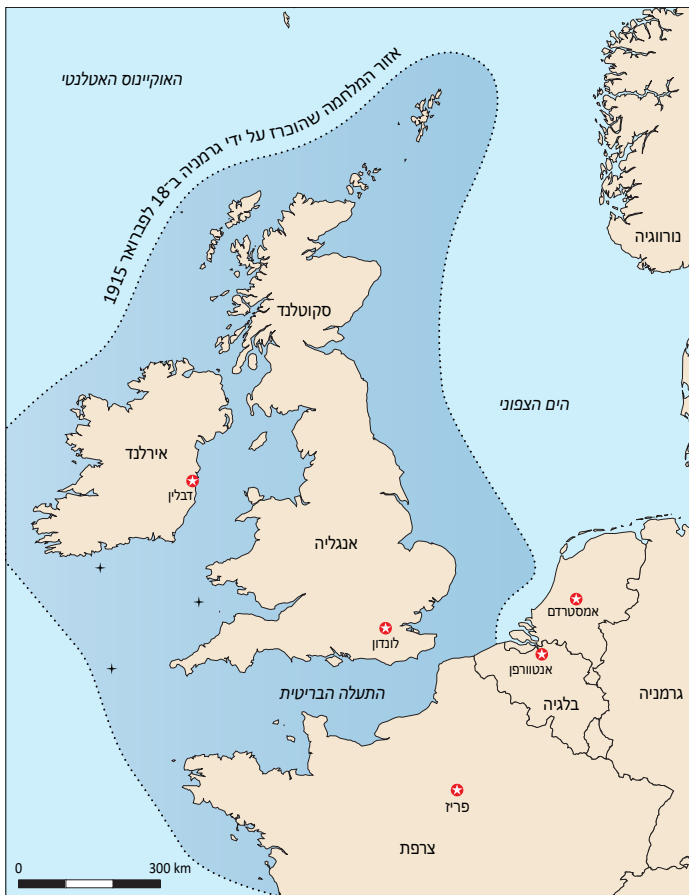
עשרה אירועים עיקריים שהתרחשו בזירה הימית במלחמת העולם הראשונה השפיעו במישרין או בעקיפין על תוצאותיה:

1. הקרב על מצוק הליגולנד שהתרחש באוגוסט 1914, שהיה הקרב הימי הראשון של מלחמת העולם הראשונה ונערך כמארב ימי.
2. הטבעת שלוש סירות בריטיות בתוך פחות משישים דקות על-ידי הצוללת הגרמנית U-9.

²⁷ John B. Hattendorf, "The United States Navy in the Mediterranean During The First World War and its Immediate Aftermath (1917–1923)," in Zisis Fotakis, (ed.), **The First World War in the Mediterranean and the Role of Lemnos**, Athens: Editions Herodotos, 2018, pp. 173–192.

²⁸ הביטוי "חרב דמוקלס" קשור לסכנה המתמדת העומדת בפני אנשים בעלי משרה רמה או כוח רב. מבוסס על הסיפור של המשתה שמלך סירקוזה, דיוניסוס השני, ערך לדמוקלס בארמונו ובמהלכו הבחין דמוקלס לפתע כי מעל ראשו תלויה חרב על שערת סוס יחידה.

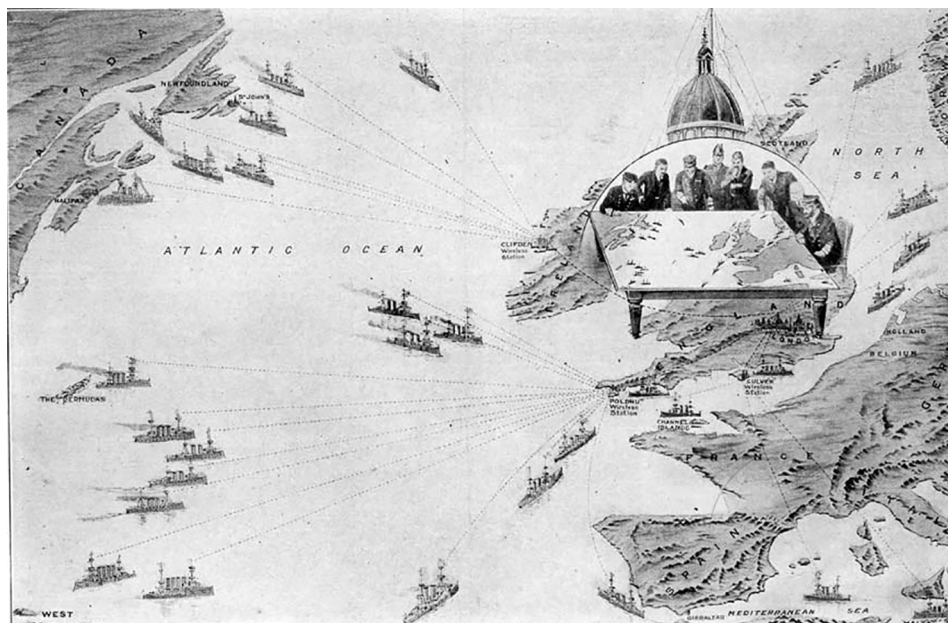
3. הטבעת אוניית הנוסעים לוסיטניה ב-7 במאי 1915 על-ידי צוללת גרמנית.
4. אפקטיביות מלחמת הצוללות הגרמניות (אוקטובר 1916 – ינואר 1917) והצלחתן להטביע 1.4 מיליון טונות אספקה של כוחות מדינות ההסכמה.
5. גיוס התשתית הלאומית הגרמנית שבנתה במהלך המלחמה 360 צוללות.
6. הכרזת הגרמנים על מלחמת צוללות בלתי מוגבלת (Unrestricted Submarine Warfare).
7. קרב יוטלנד (31 במאי – 1 ביוני 1916) שהיה הקרב הימי הגדול ביותר במלחמה, והסתיים ללא הכרעה ברורה.

איור 70: אזור המלחמה בים הצפוני והאוקיינוס האטלנטי שהוכרז על-ידי גרמניה ב-4 בפברואר 1915.²⁹

8. מיקוש מסיבי של הים הצפוני על-ידי שני הצדדים הלוחמים.
9. קרב פאסשנדייל (Passchendaele) שהתרחש בחזית המערבית (יולי–נובמבר 1917), על שליטה ברכסים מדרום וממזרח לעיר איפר הבלגית במערב פלנדריה. זה היה חלק מאסטרטגיה שאימצו מדינות ההסכמה בנובמבר 1916 לכידת הצוללות הגרמניות שבסיסן שכן בפלנדריה. ההתקפה עצמה נכשלה ובריטניה ספגה נפגעים רבים.
10. הסגר הימי של מדינות ההסכמה על גרמניה (אוגוסט 1914 – ינואר 1919). (ראו: איור 71 המציג כיצד נתפס הסגר בראי העיתונות באותם ימים).

עד פתיחת מלחמת העולם הראשונה שלטה בריטניה בימים באופן מוחלט, ולמרות השינויים שהיא קבעה ביעד הנדרש, לא התכוונה לוותר על מעמדה זה אף שאותגרה על-ידי הגרמנים. אסטרטגיית הצי הגרמני פותחה לפי השקפותיו של טירפיץ.³⁰ זה דגל באסטרטגיה שלפיה יש להגדיל ולהרחיב את הכוח הימי הגרמני בצורה מסיבית כדי שגודלו יאיים על השליטה הבריטית על הים. לטענתו, מה שצריך לעשות הוא להשיג שליטה על הים הצפוני, וכך יהיה אפשר לשבור את הסגר הימי שבריטניה תנסה להטיל על גרמניה.³¹

איור 71: הסגר הימי של מדינות ההסכמה על חופי גרמניה ונמליה

³⁰ ראו הרחבה בשער הראשון של הספר הזה בפרק על אדמירל טירפיץ.

³¹ March, 2012, pp. 40–47.

טירפיץ מצא נקודת תורפה באסטרטגיה האנגלית: בריטניה, כמעצמה עולמית, נדרשה להציב אוניות מלחמה רבות ברחבי העולם כדי להגן על הסחר שלה, ולפי התפיסה הזאת פיתח את "תאוריית הסיכונים" (Risk Theory – Risikotheorie), שביסודה מונחת הגרסה, שאם תגיע עוצמת הצי הגרמני (Risikoflotte) לרמה מסוימת בהשוואה לזו של הצי הבריטי, יימנעו הבריטים מעימות צבאי עם גרמניה. המטרה הגרמנית הייתה לבנות צי גדול די הצורך כדי שבריטניה לא תעז לערב את הצי המלכותי במלחמה. ואולם הנחתו של טירפיץ הוכחה כשגויה, שכן הבריטים ראו בבנייה המואצת של הצי הגרמני אתגר ("דילמת הביטחון"), והגדילו את הצי המלכותי בהתאם לכך.³² מרוץ החימוש בין שני הציים התקדם, ובסופו של דבר השליך על צורת הלחימה עצמה.³³

ב-1905 הספיק גודלו של הצי הבריטי להבטיח את מעמדה של בריטניה בים התיכון ויכולתה להשרות השפעות דיפלומטיות על האזור. היכולת הזאת אפְשרה לבריטניה לדוגמה, להציע לאיטלקים אלטרנטיבה – שבריטניה תבטיח לשמור על החופים והאינטרסים של זאת מפני תוקפנות אוסטרו-הונגרית וצרפתית, וגם להשפיע על האימפריה העות'מאנית שגבלה באזור אגן הים התיכון. ואולם בתקופה שקדמה למלחמה התמודדו הבריטים עם איום רציני בים הצפוני מצד הגרמנים. ההיסטוריון הצבאי האמריקני ג'ון הנדריקסון (Jon Hendrickson) טוען שמרוץ החימוש הימי הזה שאב מהבריטים את כל המשאבים הנדרשים לאזור הים הצפוני על חשבון הים התיכון.³⁴ מרוץ החימוש שאפיין את תקופת טרום מלחמת העולם הראשונה בין גרמניה ובריטניה הוא הידוע ביותר של אותה עת, והוא אף יצר מרוץ חימוש ימי נוסף. תשומת הלב של בריטניה הוסטה מאזור הים התיכון לאזור הים הצפוני עקב התחזקות הצי הגרמני והאיום שהשית על בריטניה מצפון. וכך בין מעצמות הים התיכון החל להיווצר סדר חדש, וקריק שהשאירה בריטניה בים התיכון נוצל בהדרגה על-ידי אוסטרו-הונגריה, איטליה וצרפת, שהגדילו בצורה ניכרת את הצי המלחמתי שלהן באזור.³⁵

בריטניה למעשה איבדה את יכולת ההשפעה שלה באזור הים התיכון, מה שהשפיע עמוקות על דרך ניהול המלחמה. בריטניה יכולה לשמש דוגמה לכך שאם מעצמה רוצה להשיג עליונות ימית באזור מסוים, עליה, כדברי מהן, להיות בעלת עוצמת כוח ימית שתאפשר לה זאת, והחל מרוץ חימוש ימי בין המעצמות האחרות שפעלו בים התיכון, וכל אחת שאפה לזכות בסטטוס של השליטה הימית על הים התיכון. דוגמה לכך היא

³² דילמת הביטחון – מדינות חייבות להתחמש לצורך הישרדותן בעקבות מבנה המערכת [האנרכית]. אולם חימושה של מדינה א' מאיים על מדינה ב' המתחמשת בעצמה כדי לגבור על האיום. מרוץ החימוש מגביר את חוסר הביטחון ועלול להסלים עד כדי מלחמה. גם אם מדינה שואפת לצאת ממעגל ההתעצמות, אין לה ברירה אלא להמשיך להתעצם או שתעמוד בפני סכנה קיומית. המדינות מתעצמות יותר ויותר, אך לא משיגות בכך יותר ביטחון.

³³ Murray, 1989, pp. 186–212.

³⁴ Jon K. Hendrickson, *Crisis in the Mediterranean: Naval competition and great power politics, 1904–1914*. Annapolis: Naval Institute Press, 2014, Annapolis, Md. pp. 106–132

³⁵ .ibid

ההתרחשות ב־4 באוגוסט 1914, ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשעה שהגרמנים שיגרו את שתי הסיירות 'גובן' (Göben) ו'ברסלאו' (Breslau) ששהו בים התיכון להפיגז מטרות בחוף אלג'יר. לאחר שהשלימו את המשימה המשיכו בדרכן מזרחה בלי שיורטו על־ידי כלי שיט בריטיים או צרפתיים, והצליחו להפליג לקושטא ב־20 באוגוסט 1914.

המערכה על גליפולי ומֶצֶר דרדנלים אכן טבועה עמוק בתודעה הישראלית עקב השתתפותם של חיילים מהיישוב בארץ ישראל, ובראשם יוסף טרומפלדור בגדוד נהגי הפרדות.³⁶ למערכה הזאת לא הייתה חשיבות מכרעת מבחינת השפעתה על תוצאות המלחמה (או בלשון אחרת – הזירה הזאת לא הייתה "מרכז הכובד" במערכה הימית במלחמת העולם הראשונה). למרות זאת חשבו הבריטים והצרפתים שבפלישה לאזור יצליחו להדיר את האימפריה העות'מאנית מה"משחק", להתחבר לרוסיה, ואז להפר את האיזון בין גרמניה לאימפריה העות'מאנית. ב־18 במרס 1915 פתחו כוחות בריטיים וצרפתיים במתקפה ימית בלתי מוצלחת על הכוחות הטורקיים בדרדנלים בצפון מערב טורקיה בקוותם להשתלט על המצר החיוני האסטרטגי המפריד בין אירופה לאסיה. ההתקפה, שתוכננה במשך כל חורף 1915, נפתחה בעזרת שש אוניות קרב אנגליות וארבע צרפתיות שפנו לִמְצֶה. הטורקים שהעריכו את הסבירות להתקפה הימית של בעלות־הברית, הסתייעו ביועצים גרמנים ושיפרו מאוד את ההגנה על האזור. למרות ההפצצות של בעלות־הברית והשמדת המבצרים הטורקיים הסמוכים לכניסה לדרדנלים בימים שקדמו לתקיפה, המיקוש הימי שהטורקים זרעו באזור אילץ את הכוח הימי של בעלות־הברית לסרוק ולטרה את האזור ממוקשים לפני שהצי שלהן יצא לדרך. ואולם שולות המוקשים לא הצליחו במשימת הטיהור, ושלוש מתוך עשר אוניות הקרב של בעלות־הברית (HMS Ocean ו־HMS Irresistible) הבריטיות, ו־Bouvet הצרפתית) נפגעו וטבעו ושני כלי שיט נוספים נפגעו באורח קשה. הפריצה הימית נכשלה, והבריטים החליטו לתקוף בעזרת כוחות קרקעיים גדולים שיונחתו בצד האירופי של המעבר – אזור גליפולי שממערב לִמְצֶר דרדנלים, בהעריכם שהצבא העות'מאני יתמוטט במהרה. בעלות־הברית נחתו בחצי האי גליפולי ב־25 באפריל 1915, ונתקלו בהגנה טורקית קשה בהשראת מנהיג טורקיה, מוסטפא כמאל (1881–1938), לימים נשיא טורקיה שנודע בשם אטאטורק, שהסתייע ביועץ הגרמני אוטו לימן פון סנדרס (Otto Liman von Sanders). במשך שארית השנה נותרו כוחות בעלות־הברית צמודים לחופי הים שבהם נחתו, ובתוך כך מנוהלים בידי מנהיגות זehירה, חסרת תעוזה ויעילות של מפקדם הבריטי סר איאן המילטון (Sir Ian Hamilton). הוא הוחלף בסוף 1915 על־ידי צ'ארלס מונרו (Charles Monro), שהמליץ לבעלות־הברית להפסיק את המבצע. עד סוף ינואר 1916 פונו הצבאות, אך מולם ניצבו דיוויזיות טורקיות מאומנות היטב למלחמה מודרנית. המערכה בחצי האי גליפולי התנהלה מאפריל 1915 עד ינואר 1916 בין כוחות האימפריה העות'מאנית ובין כוחות האימפריה הבריטית בסיוע צרפתי, והאחרונים נחלו כישלון מוחץ. נפגעו בה חיילים בריטים רבים, ונפגע קשות המוניטין של בעלות־הברית כמו גם של וינסטון צ'רצ'יל, הלורד הראשון הנערץ של האדמירליות, שהיה ידוע בתמיכתו

³⁶ גדוד זה השתתף במערכה בגליפולי והעביר אספקה לקווי החזית של הצבא הבריטי. לאחר כישלון המערכה בגליפולי ופינוי שרידי הצבא הבריטי המוכה משם, פוזר הגדוד ב־1916.

הנלהבת בהתקפה ימית אגרסיבית נגד טורקיה בדרדנלים. אחרי המערכה הזאת התפטר צ'רצ'יל מתפקידו, והתגייס לצבא הבריטי כמפקד גדוד בחזית הבלגית.

אחד המרכיבים של אסטרטגיה רבתי הוא השימוש בדיפלומטיה כדי להשיג את היעדים הפוליטיים של מדינה נתונה. בהקשר הזה מלחמת העולם הראשונה היא, כאמור דוגמה להיווצרותן של בריתות אד־הוק בין מדינות שחלקן אף קשור לזירה הימית. בהיבט הזה ראוי לציון הברית בין גרמניה לטורקיה, שאחד מיסודותיה היה חימוש הצי הטורקי בשתי סיירות מערכה גרמניות, 'גובן' ו'ברסלאו' ואנשי צוות גרמנים, וזאת לאחר שבריטניה החליטה להחרים את כל אוניות הקרב הזרות שנבנו במספנותיה, ובכלל זה שתי אוניות מלחמה טורקיות.³⁷ גם המשא ומתן בין גרמניה לרוסיה בברסט ליטובסק שהחל ב־22 בדצמבר 1917 לאחר חתימת הסכם שביתת הנשק בין רוסיה למעצמות המרכז, הביא לשליטתה המוחלטת של גרמניה על הים הבלטי עד סיום המלחמה.

מרכזיותו של המרחב הימי במלחמת העולם הראשונה באה לידי ביטוי גם בכך, שכבר לקראת סוף המאה ה־19 איבדה בריטניה את ההובלה הכלכלית שעברה לידי ארצות־הברית, ובה בעת נדרשה להקצות משאבים גדולים יותר ויותר כדי להתמודד עם ההתעצמות המסיבית של צי הקיסרי הגרמני. בספרו **עלייתן ונפילתן של המעצמות הגדולות** כתב פול קנדי שכוחן היחסי של מעצמות מובילות בעולם אינו נשאר קבוע לעולם, בעיקר בגלל קצב הצמיחה הבלתי אחיד בין החברות השונות ובין פריצות הדרך הטכנולוגיות והארגוניות המביאות תועלת רבה לחברה אחת יותר מאשר לשנייה.³⁸ מצב דומה נוצר בין בריטניה לארצות־הברית בסוף המאה ה־19, ולפיכך שיבח קנדי את ההחלטה האסטרטגית החשובה והחכמה ביותר שקיבלה בריטניה ברבע האחרון של המאה ה־19, שלא להתמודד עם עוצמתה העולה של ארצות־הברית.³⁹ למרות זאת, הסיבות העיקריות שגרמו לפרוץ מלחמת העולם הראשונה היו בין היתר האיום על ההגמוניה הימית של בריטניה, וחוסר נכונותה להשלים עם אובדן מעמדה כמעצמת־על ימית יחידה. בעקבות זאת החל מרוץ חימוש מתבדד, תהליך שהניצוץ הראשון שהצית אותו הפך ב־1914 למלחמת העולם הראשונה.

תפיסת ניהול המלחמה בים נבעה מתוך מצבם הגאואסטרטגי של האיים הבריטיים וחופי צפון אירופה. גרמניה שנהנתה מיתרונות אסטרטגיים בזירה היבשתית באירופה, הייתה נחותה בזירה הימית משום שאוניותיה יכלו להפליג אל האוקיינוס האטלנטי אך ורק דרך הים הצפוני. אומנם פתיחת תעלת קיל (Kiel Canal) לשיט ב־1895 אפשרה לחבר בין הים הבלטי לים הצפוני ולהעביר חומרי גלם כגון פלדה ועץ מארצות הצפון הניטרליות לגרמניה, אך לא סיפקה פתרון מלא לבעיה. לפני מלחמת העולם הראשונה הועמקה התעלה, כך שגם אוניות המערכה הגרמניות יכלו להפליג דרכה מהים הבלטי לים הצפוני וההפך בלי להקיף את חצי האי יוטלנד.

³⁷ שש, 1991, עמ' 366.

³⁸ Kennedy, 1987, Ch. 5.

³⁹ .ibid.

עקב מיקומה הגאואסטרטגי ניצבה גם רוסיה בפני בעיה דומה: עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה היא נזקקה לנתיב קשר בטוח עם בעלות בריתה – צרפת ובריטניה, אך גבולה המערבי, הן הימי והן היבשתי, הפך לזירת הלחימה. לפיכך, האפשרות המעשית היחידה הייתה לפרוץ נתיב ימי דרך ים בְּרֶנְץ. לצורך יישום ההחלטה הזאת הוקמה במרס 1915 על חוף מפרץ קולה של ים בְּרֶנְץ העיר מורמנסק (Murmansk), שהפכה לשער הימי הצפוני של רוסיה. בה בעת התחילה הנחת מסילת הברזל המובילה למורמנסק ובניית נמל צבאי. בדומה לבניית תעלת קיל בגרמניה, נבנתה בתחילת שנות ה־30 של המאה ה־20 תעלה שקישרה בין הים הבלטי לים הלבן, מה שאִפְּשֵׁר בין היתר להעביר ספינות מהים הבלטי לאוקיינוס הצפוני בלי לעקוף את כל יבשת אירופה. לעומת גרמניה ורוסיה, בריטניה הייתה תלויה באופן מוחלט בייבוא חומרי גלם ומוצרים מחוץ לאיים הבריטיים, וגם אם מחצית הספנות המסחרית הייתה בידיה, היא נאלצה לשם כך לשלוט בנתיבי הסחר ברחבי העולם, ולאפשר חופש הפלגה בנתיבי הגישה לנמלי בריטניה. מתוך הבנה שהצי הגרמני ינסה לשבש את שליטתה זאת, חסמו הבריטים עם פרוץ המלחמה באוגוסט 1914 את המוצא הצפוני של הים הצפוני, והטילו סגר על נמלי הצי הגרמני. מכיוון שהסיירות הגרמניות הצליחו לעיתים לשבור את הסגר הזה ולצאת לאוקיינוס האטלנטי, הכריע אותן הצי המלכותי בים הפתוח.

לורד פישר, הלורד הראשון של האדמירליות הבריטית, ריכז ב־1904 את עיקר יחידות הצי בקרבת האיים הבריטיים עם כוחות משניים בצי הים התיכון; הוציא משירות עשרות אוניות מלחמה מיושנות שנגרטו או צמצם שירותיהן לתפקידי נמל; את המשאבים שנחסכו הפנה לתכנון דגמים חדשים של צוללות, משחתות, סיירות קלות, ובמיוחד אוניות מערכה מהסוג החדש שכונה בשם 'דרדנוט'; והצהיר: "נדרש שיהיו לנו עשר אוניות מערכה מהסוג החדש לפני שתושק אוניית מערכה חדשה לצי גרמניה וצרפת, ויהיו לנו 30% יותר סיירות ממה שיהיו לגרמניה ולצרפת ביחד".⁴⁰ בנוגע לאסטרטגיית ההפעלה של הצי הבריטי כתב פישר לנסיך מוויילס כבר ב־1906 כך: "גרמניה מחזיקה באופן תמידי את הצי העיקרי שלה מרוכז במרחק שעות הפלגה מאנגליה. על הבריטים להחזיק צי הגדול פי שניים מהצי הגרמני ובטווח הפלגה של שעות בודדות מחופי גרמניה".⁴¹ לשיטתו, החליטו הבריטים להעביר את מפקדת הצי לבסיס המבודד בסקאפה פלאו (Scapa Flow) שבאיי אורקניי (Orkney), ולהציב שם את הכוח העיקרי שלהם (Grand Fleet). מסקאפה פלאו יכול היה הצי הבריטי לחלוש על כל היציאות מן הים הצפוני, ולמנוע את יציאת הצי הגרמני מבסיסיו אל האוקיינוס האטלנטי בנתיב הזה. כך מצאו עצמם הגרמנים בבעיה חמורה: במקום להביא את הצי הבריטי לקרב הכרעה סמוך לחופי גרמניה, שם יוכלו להסב לבריטים אבדות כבדות, היה עליהם להפליג צפונה למרחק של כ־30 שעות הפלגה, שבהן יחשפו

⁴⁰ Nichollas A. Lambert, *Sir John Fisher's naval revolution*, Columbia: University of South Carolina Press, 2002, pp. 97–127.

⁴¹ Arthur Marder, *From the Dreadnought to Scapa Flow: Vol. 1 The road to war 1904–1914*, Seaforth Publishing, 2014, p. 74; Holger H. Herwig, *Luxury fleet the imperial German navy 1888–1918*, Published by Allen and Unwin, London, 1980, p. 50.

להתקפת צוללות ולפגיעת מוקשים ימיים, ובסופו של דבר הצי הבריטי הוא שיבחר את מקום הקרב. כך נלכד הצי הגרמני במלחמת העולם הראשונה בבסיסיו, והיה מנוטרל מכל פעילות יוזמת.

כבר בחודשי המלחמה המוקדמים (ספטמבר–אוקטובר 1914) התבהר היתרון שמקנה השימוש בצוללות, ובמיוחד באלה של הצי הגרמני. הצי הבריטי לא העריך נכונה את ההתפתחות המרשימה שחלה בצוללות הגרמניות ובאמצעי הלחימה העיקרי שלהן – הטורפדו, ומיד עם פרוץ המלחמה בספטמבר 1914 הצליחה צוללת גרמנית להטביע בתקיפת טורפדו את שלוש הסיירות הבריטיות 'קרסיי' (Cressy), 'אבו קיר' (Aboukir) ו'הוגו' (Hogue). רק אז הסיק הצי הבריטי שהסיירות הבריטיות ואוניות המערכה אינן יכולות להסתכן בהפלגה לים הפתוח בלי ליווי של משחתות, שכוננו אז "משחתות נגד ספינות טורפדו" (Torpedo-Boat Destroyers). לכלי שיט אלה, שלימים ישמשו בסיס למשחתות המודרניות, היו שני תפקידים עיקריים: תקיפת צוללות באמצעות פצצות עומק בתוך שימוש באמצעי גילוי תת־ימיים מהדור הראשון, ותקיפת סיירות ואוניות מערכה בטורפדו. ההשפעה של מצב טקטי־אופרטיבי זה ניכרה שנתיים מאוחר יותר ב־31 במאי 1916, בקרב יוטלנד. ההתמודדות עם הנשק החדש הצריכה חשיבה מקורית, אולם הצי הבריטי, שהיה ארגון היררכי ונוקשה, לא עודד חשיבה מקורית ועצמאית בהנהגתו של אדמירל ג'ון ג'ליקו (John Jellicoe), וקצינים צעירים חונכו להתנהגות "מקובלת".⁴²

החשש בצי בכלל, וחששו של ג'ליקו בפרט מתקיפת צוללות גרמניות, מיקוש וטורפדו הניעו אותו להיבנס לקרב ביוטלנד, ולנהלו בשורה עורפית, בהובלת הפיקוד הבכיר, ולהתחיל בטווחים הגדולים ביותר האפשריים. ג'ליקו אומנם מְזַעַר בכך את יכולתן של המשחתות הגרמניות לתקוף את כוח הסיירות ואוניות המערכה בטורפדו, אך הייתה זו טקטיקה שגויה, מכיוון שהיא לא אִפְשָׁרָה פתיחה באש בו בזמן מכל אוניות הכוח נגד כוחות האויב. ההיערכות שנבעה משיקולים טקטיים לשליטה מקסימלית בכוח לא תאמה את התנאים המשתנים, ובכך אִפְשָׁרָה לכוחות האויב לרכז את האש בקלות יתרה על מרבית הכוח הבריטי בעת ובעונה אחת.

ב־30 באוקטובר 1914 ציין ג'ליקו במסמך ששיגר לאדמירליות שהוא מעדיף להילחם באזור הצפוני של הים הצפוני, הקרוב יותר לבסיסי הצי הבריטי, כדי להקל על כלי שיט פגועים להגיע אל חוף מבטחים. הוא הצביע על הקשיים הצפויים לסיירות בקיום השגרה בים, העלה את החשש ממחסור בפחם והזהיר מפני פגיעה אנושה במורל הצי בשל הסכנות הטמונות בצוללות ובמיקוש הימי, המעמידות בספק את היכולת לצאת למרדף אחר האויב הנסוג – דבר העלול להתפרש כאִירָצוֹן להילחם.⁴³ עקב כך הוקפא המצב בים הצפוני: שני הצדדים נקטו אסטרטגיה של הימנעות מעימות, בתנאים אופטימליים לכל צד, מעין תנאי של "בטיחות תחילה". הבריטים ראו בצי הצוללות הגרמני איום חמור, וכדי להימנע

⁴² Nigel Steel, and Peter Hart, *Jutland 1916, death in the Grey Wastes*, London: Cassel, 2004, p. 29.

⁴³ Temple A. Patterson, *The Jellicoe papers*, London, 1966, Vol. I, pp. 75–76.

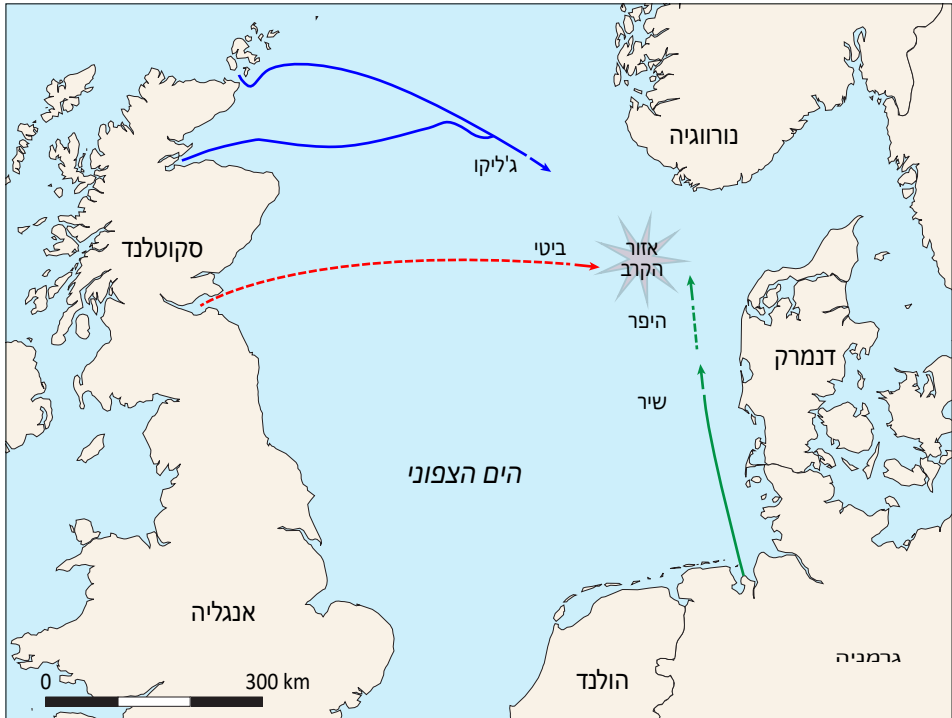
מלסכן את צי הים הפתוח הבריטי, הרחיק ג'ליקו את אוניות המערכה צפונה עד ללוך אווי (Loch Ewe). בתפיסת ההפעלה הזאת הייתה יציאת הצי לים תלויה במשחתות הבריטיות, בכל זאת ביטי (Beatty), האדמירל הבריטי, הצליח להטביע באוגוסט 1914 שלוש סיירות גרמניות באזור החוף הדני עם פלגת סיירות, ובינואר 1915 להטביע בשיטה דומה את הסיירת הגרמנית 'בליכר' (Blücher) באזור דוגר בנק (Dogger Bank) שבים הצפוני. בשני האירועים התגלו תקלות ניכרות בניהול הכוחות הבריטיים, אך למרות זאת הם היכו מכה אנושה בצי הגרמני, ומפקד הצי הגרמני, אדמירל פון אינגלהול (Von Ingenhol) הוחלף.

למרות הכול, איום הצוללות הגרמניות היה כה חמור, עד שבשלב מסוים במלחמה נשקפה סכנה ממשית לכלכלת בריטניה. איום חדש זה אילץ את הבריטים לחזור לשיטת השיירות בסחר הימי, ולפיה אוניות הסוחר הצטרפו בדרך כלל לשיירות שהיו מוגנות במשחתות מפני פעולת הצוללות. ואולם אוניות המערכה והסיירות המשוכללות של גרמניה לא יכלו לתרום את חלקן למערכה הימית לאחר שבריטניה הצליחה להשיג שליטה ימית. כך גרמניה, למרות שבנתה על-פי תפיסתו של טירפיץ צי שטח מובהק, הבינה (אם כי באיחור) שאין ביכולתה להתמודד עם עוצמתה הימית של בריטניה, ולא עם עוצמתה הכלכלית, אלא רק באמצעות הפעלת נשק הצוללות.

קרב יוטלנד, שהתחולל ב־31 במאי 1916 (ראו: אירוס 72 ו־73) עם כ־105 אלף משתתפים וכ־250 אוניות מלחמה, בכל זאת לא היה קרב הכרעה, וגם לא השפיע השפעה ניכרת על המלחמה כולה, או על ההתפתחות הימית שלאחריה.⁴⁴ ג'ליקו, מפקד הצי המלכותי ביוטלנד, עמד בפני החלטה קשה: לחפש ניצחון מוחץ הדומה לקרב טרפלגר של נלסון ב־1805, או לשמור את הצי המלכותי ואת יכולתו לגרום לצי הים הפתוח הגרמני (German High Seas Fleet) להישאר בנמליו. הקרב החל בניסיון גרמני למשוך למארב את שיטת סיירות המערכה הבריטיות כדי שייקלו בצי הים הפתוח כולו בפיקודו של האדמירל הגרמני ריינהרד שיר (Reinhard Scheer), שם המתין לצי הבריטי במארב. ואולם מאחר שהבריטים ידעו מראש על תנועת הגרמנים הם יצאו עם הצי כולו לים הפתוח.⁴⁵ בקרבת חצי האי יוטלנד (Jutland) שבדנמרק פגשו הגרמנים את הצי הבריטי במלוא חימושו ועוצמתו, וכך נכנסו לקרב הימי הגדול ביותר של מלחמת העולם הראשונה. הצי המלכותי בפיקודו של אדמירל ג'ליקו מנה כ־150 כלי שיט לעומת כ־100 כלי בצי הגרמני. תוצאות הקרב לא היו ברורות, ובוודאי לא מכריעות: מצד אחד, הגרמנים הצליחו להסב לבריטים אבדות כבדות בהרבה מאלה שספגו בעצמם, אולם מצד אחר, הם נכשלו בניסיונם לשנות את המאזן בין שני הצידים, ולא הצליחו לשבור את הסגר הימי. בקרב זה מצאו את מותם יותר מ־8,500 מלחים, 25 אוניות מלחמה הוטבעו, מרביתן של הצי הבריטי. אך מקרב יוטלנד ואילך חדל הצי הגרמני לאתגר את הצי הבריטי, ולמעט שני ניסיונות בלתי מוצלחים לתקוף שיירות בריטיות בדרכן לנורווגיה הסתגר בנמליו, והפך להיות בבחינת "צי בפועל" שחלק

⁴⁴ להרחבה על קרב יוטלנד ראו אריה רוני, **מערפל אופרטיבי לניצחון אסטרטגי – קרב יוטלנד 1916**, אוניברסיטת חיפה, **קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה**, מרס 2021.

⁴⁵ שם, עמ' 19–20.

איור 72: קרב יוטלנד – תרשים זירת הקרב – מיקום הצי הבריטי והצי הגרמני ב־31 במאי 1916 בשעות הצוהריים

איור 73: אוניית הוד מלכותה 'ונגארד' (HMS Vanguard) שהשתתפה בקרב יוטלנד

מאנשיו מגויסים לאיוש צי הצוללות, שנעשו ההבטחה הבאה של גרמניה בלחימה בזירה הימית.

דעת הקהל וחוגי הצי בבריטניה לא התלהבו ביותר מהישגיו של ג'ליקו בקרב יוטלנד, משום שגרסו שהצי הגרמני היה צריך להיות מוכרע ברוח הלחימה של נלסון, דהיינו מושמד. כך היווה קרב יוטלנד את נקודת השיא בלוחמת אוניות השטח בעידן הקיטור, בדומה לקרב לפנטו ב־1571 בלוחמת הגליאות ובקרב טרפלגר בלוחמת אוניות המפרשים.⁴⁶ מקרב יוטלנד ואילך נעשתה זרוע הצוללות הגרמנית לכוח הראשון במעלה בעלת משמעות אסטרטגית הולכת וגדלה. במהלך המלחמה עשו הגרמנים שימוש בלא פחות מ־351 צוללות, מתוכן איבדו עד יום הכניעה 178 כלי שיט. עם זאת, לעומת צי השטח, היה ההישג האסטרטגי של זרוע הצוללות גדול ונצבר ניסיון רב בהפעלתן. הישגי הצי הגרמני היו מובהקים: סך הכול הטביעו כלי שיט בדחי כולל של כ־12 מיליון טונות, מתוכן כ־8 מיליון טונות של הספנות הבריטית.⁴⁷

למרות ההתפתחות הטכנולוגית המהירה באותה עת שאפשרה לשנות את האסטרטגיה הימית, מרב הציים התנהלו עדיין לפי אסטרטגיות של העבר. פעולות הצי דבקו בדפוסי אסטרטגיות מסורתיות ומוכרות שלא הותאמו לשינויים הטכנולוגיים ולמציאות המתקדמת. עדות לכך אפשר למצוא בחוסר ההתייחסות של גנרלים מצבא היבשה לעובדה, שכוח ימי יכול למלא מרכיב מובהק יותר במלחמה המתקרבת. בגרמניה לדוגמה, לא היה שום תיאום בין כוחות הצבא הגרמני לצי הגרמני. התפיסה הייתה שלכוח ימי תהיה השפעה מינורית במלחמה. בתחילה העריכו שהמלחמה לא תארך זמן רב והתבטאו באמירות כגון "נחזור הביתה עד חג המולד". לא פלא שאפילו לאדמירלים עצמם לא היה ברור עד כמה יתרמו הציים לניצחון במלחמה הארוכה הזו.⁴⁸

הצטרפות ארצות־הברית למלחמת העולם הראשונה באביב 1917 לצד מדינות ההסכמה היה צעד אסטרטגי מכריע שהשפיע על מהלכה ותוצאותיה. ההצטרפות לא הייתה כלאחר יד, אלא נבעה כתוצאה מהשגיאות שעשו הגרמנים במלחמה. לאמריקנים רבים נראה האוקיינוס האטלנטי כגורם מבודד (Buffer Zone) נגד מלחמות שהתרחשו באירופה. וילסון, המנהיג הנבחר של אומת מהגרים, הצהיר ב־1914: "עלינו להיות ניטרלים, שאם לא האוכלוסיות המעורבות שלנו ינהלו מלחמה כל אחת נגד רעותה".⁴⁹ עם זאת, במהלך ששת החודשים הראשונים של 1915, שינה וילסון את עמדתו מקצה לקצה בעקבות שני אירועים עיקריים שהתרחשו דווקא במזרח הרחוק:

⁴⁶ Geoffrey Till, *Air power and the royal navy, 1914–1945, A historical survey*, London: Jane's Publishing Company, 1979

⁴⁷ עיטורי כבוד שניתנו במלחמת העולם הראשונה, *Decorations, Pour le Mérite, Uboats.net*

⁴⁸ להרחבה ראו: Murray, 1989; Gray, 1992, Ch. 6, pp. 174–212, Ch. 8, 230–263

⁴⁹ George Herring, *From colony to superpower: U.S. foreign relations since 1776, The History of the United States*, New York and Oxford: Oxford University Press, 2008, p. 399

1. 21 התביעות שהציגה יפן לרפובליקה של סין שבהן דרשה שסין תכיר בשליטה היפנית על חצי האי שנדונג ודרום מנצ'וריה, תעניק זיכיונות לחברות יפניות לסלילת רכבות, תשתף שוטרים יפנים במשטרת סין ועוד. התביעות לוו באיום שסירוב של סין יגרור כיבושים יפניים נוספים.

2. הצטרפותה של יפן למלחמה לצד בריטניה במטרה לכבוש את המושבות הגרמניות במזרח אסיה כדי להשיג שליטה על סין. צבא יפן השתלט על חצי האי שנדונג, איי מרשל, מריאנה (Mariana), קרולין (Caroline) ואיי גילברט (Gilbert islands) שהיו בשליטה גרמנית עד אז. התייצבות יפן לצד מעצמות ההסכמה נעשתה תמורת הבטחות מפורשות שיפן תירש את זכויות גרמניה בסין ובאוקיינוס השקט. כך התפרסם הצי היפני על שטח רחב ידיים כמעט בלי להילחם, ויפן נהייתה למעצמה עולמית אימפריאליסטית.

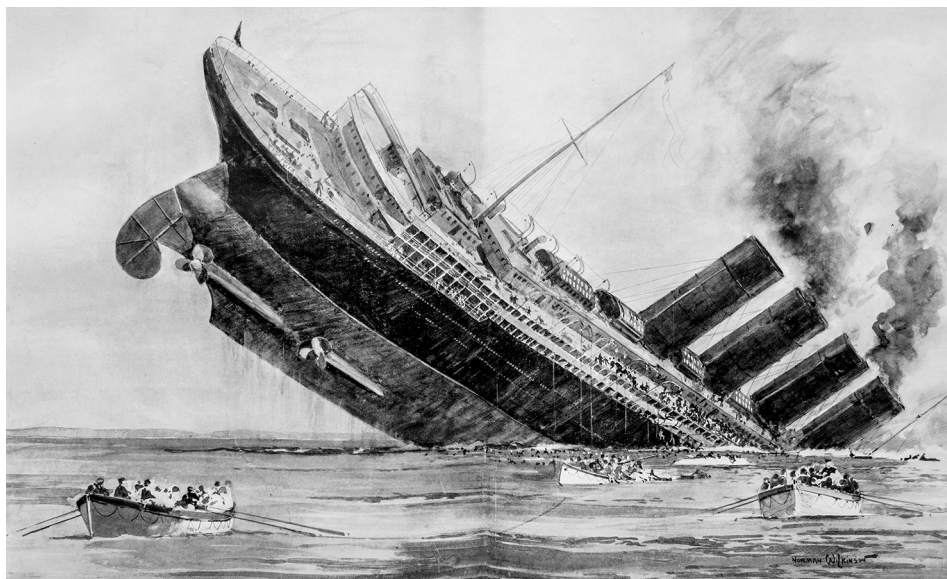
וילסון המנהיג של המדינה הניטרלית, ארצות־הברית, התנגד בעיקשות לצעדים כלשהם שעלולים היו לפגוע בסחר הניטרלי של ארצו. במהלך המלחמה אף התנגד לכמה מרכיבים של המצור הכלכלי הבריטי על גרמניה, כמו גם ללוחמת הצוללות הגרמנית, ככל שזה נגע לאינטרסים האמריקניים. ב־1915 ושוב בתחילת 1916 כמעט הוביל את ארצות־הברית למלחמה בהגנה על זכויותיה הניטרליות של מדינתו, אך בעמדה האמריקנית חל שינוי גדול כאשר ב־7 במאי 1915 טיבעה הצוללת הגרמנית U-20 את אוניית הנוסעים לוסטיניה (Royal Mail Steamer Lusitania), ומקרב 1,960 הנוסעים ואנשי הצוות שהיו על סיפונה ניצלו רק 763 איש. וחמור מכך: מקרב 1,197 ההרוגים 159 היו אזרחים אמריקנים (ראו: איור 74). שלושת המכתבים הדיפלומטיים של וילסון לגרמניה, ובעיקר התשובה הגרמנית השלישית, הובילו את וילסון לשנות את עמדת הממשל ולהתחיל בהכנות לכניסת ארצות־הברית למלחמה.⁵⁰

ב־21 ביולי 1915 הנחה וילסון את מזכיר ההגנה שלו ואת מזכיר הצי של ארצות־הברית להתחיל בהתנעת פרויקטים לחיזוק זרועות הצבא האמריקניות. ההנחיה התקבלה בברכה בקרב הצי שזיהה הזדמנות להתעצם, אך נתקלה בהתנגדות עזה בקונגרס, ועקב כך הואט תהליך ההתעצמות. רק לאחר שתוצאות קרב יוטלנד במאי 1916 הוכיחו שעוצמת הצי המלכותי הבריטי עלולה לא להספיק לבלימת ההתקדמות הגרמנית בים, וההערכה שהוצגה לקונגרס שאוניות המערכה (Battleships) היו עדיפות על סיירות המערכה (Battlecruisers), הסכים הקונגרס לאשר את תוכנית ההתעצמות של הצי האמריקני. ב־20 באוגוסט 2016 חתם וילסון על חוק ההתעצמות הימית (Naval Expansion Act) שהתיר את ההתעצמות הגדולה ביותר בהיסטוריה של הצי האמריקני עד אותה עת, וקבע תוכנית לבניית 156 אוניות חדשות.⁵¹ בבחירות לנשיאות ב־1916 השתמש הנשיא, שעמד בראשות המפלגה הדמוקרטית, בסיסמה "הוא הרחיק אותנו מהמלחמה" (He Kept Us out of War) וזכה בבחירות בהפרש קל. עם היבחרו המשיך במדיניות של שלום

⁵⁰ שם, עמ' 178.

⁵¹ שם, עמ' 179.

איור 74: טביעת אוניית הנוסעים לוסיתניה (Lusitania) שנפגעה מתקיפת צוללת גרמנית (7 במאי 1915)

ללא ניצחון, הכרה בשוויון של עמים, גדולים כקטנים, ובניית סדר עולמי חדש שיבטיח את "חופש הים", הגבלת מרוץ החימוש והבטחת הזכויות של כל הקבוצות הלאומיות להקים מדינות עצמאיות משלהן. וילסון היה זקוק לאירוע קיצון שישמש אותו לשכנע את הציבור האמריקני בכוונתיה של גרמניה, ובמיוחד בכל האמור בפגיעה בארצות־הברית. הבריטים הבינו זאת היטב, והמודיעין הבריטי "סיפק את הסחורה" כאשר הצליח ליירט (To Intercept) בסוף פברואר 1917, לפענח ולהעביר לארצות־הברית את הנוסח המפוענח של התשדורת הגרמנית, שלימים כונתה "מכתב צימרמן".

במברק שנתן שר החוץ הגרמני, ארתור צימרמן (Arthur Zimmerman) לשגריר גרמניה בארצות־הברית, הרוזן יוהאן פון ברנשטורף, כדי שימסור אותו לשגריר גרמניה במקסיקו, היינריך פון אקארדט (Heinrich von Eckardt), נכתב שבעקבות לוחמת הצוללות הגרמניות הבלתי מוגבלת תיאלץ, כנראה, ארצות־הברית לנקוט עמדה במלחמה, ולחבור לבריטניה ולצרפת. לפיכך הוסמך פון אקארדט להציע למקסיקו ברית עם גרמניה נגד ארצות־הברית, בתמורת לתמיכה כלכלית נדיבה והבנת גרמניה שעל מקסיקו לכבוש מחדש את שטחי דרום־מערב ארצות־הברית (טקסס, ניו־מקסיקו ואריזונה), שהיו בעבר בריבונות מקסיקנית. צימרמן הפנה את השגריר הגרמני במקסיקו לעבוד בסתר עם המקסיקנים כדי להתכונן למצב הזה, ולהכין את הקרקע לברית המקווה בין גרמניה, מקסיקו ויפן נגד ארצות־הברית. כוונת גרמניה הייתה ליצור הסחה אסטרטגית שתפריע לארצות־הברית לתמוך בבריטניה ובצרפת, ותאפשר לכוחות המנצחים שהגיעו מהחזית המזרחית לנצח את מדינות ההסכמה. עם חשיפת תוכנו של המברק באוזני האמריקנים, התחילו להישמע בקונגרס האמריקני קולות תמיכה רבים יותר לכניסת ארצות־הברית למלחמה לצד בריטניה וצרפת. בשלב הזה

לפני שהכריז הקונגרס רשמית מלחמה על גרמניה, זימן מזכיר הצי האמריקני יוספוס דניאלס (Josephus Daniels) לוושינגטון את נשיאה החדש של מכללת המלחמה הימית, אדמירל ויליאם סימס (William S. Sims), והורה לו לטוס ללונדון כדי לנהל דיונים באדמירליות הבריטית, ולתכנן כיצד להפעיל את חיל הים האמריקני במלחמה. הן מזכיר הצי והן ראש המבצעים הימיים (Chief of Naval Operations) של הצי, אדמירל בנסון (Benson) שכיהן בתפקיד החדש שזה עתה נוצר, חשדו בבריטים, והתנגדו לספק להם סיוע ישיר של ממש.

סימס, עם זאת, הוכיח שנים קודם לכן שתפיסתו זהה לזאת של מהן, ולפיה רק קואליציה של מדינות חופשיות יכולה למנוע מגרמניה ניצחון.⁵² בינתיים המשיכו הצוללות הגרמניות בתקיפות בלתי מוגבלות על אוניות סוחר,⁵³ והנשיא וילסון השתמש בעובדה זאת כנימוק לבקשתו מהקונגרס להכריז מלחמה על גרמניה ואמר ב־2 באפריל 1917 כך: "כדי להצדיק את עקרונות השלום והצדק העולמיים נגד כוח אנוכי ואוטוקרטי, יש להקים בין העמים החופשיים האמיתיים בעולם אחדות מטרה ופעולה כדי שאפשר יהיה להבטיח מעתה ואילך את קיומם של אותם עקרונות".⁵⁴ הכעס הציבורי בעקבות מברק צימרמן הוביל לניתוק סופי של היחסים בין ארצות־הברית למעצמות המרכז (גרמניה ובעלות בריתה). ב־6 באפריל 1917 אישר הקונגרס האמריקני ברוב מכריע את הכרזת המלחמה על גרמניה. פענוח מברק צימרמן על־ידי המודיעין הבריטי היה בבחינת ידיעת מודיעין אחת שהצליחה להשפיע בצורה אסטרטגית על מהלך מלחמת העולם הראשונה.

הלקחים הימיים ממלחמת העולם הראשונה

הלקח הראשון מבחינת האסטרטגיה רבתי הוא שנדרש למצות את כל האפשרויות האחרות לפני שמכריזים מלחמה או מצטרפים אליה (Exhaust Diplomacy before you). (use Force).

הצטרפותה של ארצות־הברית למלחמת העולם הראשונה באפריל 1917 לצד מדינות ההסכמה הייתה אחד הגורמים העיקריים שהביאו בסופו של דבר להכרעת גורל המלחמה. טעויות במהלכים אופרטיביים גרמניים שהביאו להצטרפות ארצות־הברית למלחמה הובילו לשינוי מהותי במאזן הכוחות, אך אלה לא נלמדו בקרב הגרמנים והם חזרו על הטעות במלחמת העולם השנייה. זאת ועוד, האסטרטגיה הימית שנקטה גרמניה להביס יריב ימי חזק יותר ממנה – באמצעות "הרתעה, שלילת גישה (Access Denial) ואסטרטגיות א־

⁵² John B. Hattendorf, "Changing American perceptions of the royal navy since 1775", *International Journal of Naval History*, 11(1), (July 2014), p. 1.

⁵³ ראו בפרק על הלוחמה הא־סימטרית את התיאור על המזכר שהוציא האדמירל הגרמני הנינג פון הולצנדורף (Henning von Holtzendorff – 1853–1919) למטכ"ל הגרמני ובו תמך במעבר למלחמת צוללות בלתי מוגבלת נגד בריטניה, גם אם המשמעות תוביל להצטרפות ארצות־הברית למלחמה. צורת לוחמה זאת נקראה "לוחמה א־סימטרית משבשת" (Disruptive Asymmetric Submarine Warfare) ואושרה על־ידי המטכ"ל הגרמני בדצמבר 1916.

⁵⁴ Woodrow Wilson, *War Messages, 65 The Congress, 1st Session*, Senate Doc. No. 5, Serial No. 7264, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1917, pp. 3–8.

סימטריות משבשות", ולצד זה נמנעה מלהיכנס למערכה ימית החלטית (Decisive Fleet Action) בנתיבי השיט בים הפתוח – לא צלחה.

היעדר ראייה אסטרטגית ארוכת טווח והבנת המשמעות המדינית של לוחמת הצוללות הבלתי מוגבלת שהכריזה גרמניה (שייתכן שאופרטיבית הניבה תוצאות מרשימות), גרמו לגרמניה בין היתר לנחול תבוסה, משהופר מאזן הכוחות והכוח עבר לבריטניה וצרפת עם הצטרפות ארצות-הברית למלחמה. קולין גריי בניתוח אירוע שערך לבחינת ה"מהפכה בעניינים צבאיים" במלחמת העולם הראשונה סיכם כך:

לגרמניה פשוט לא היה מנגנון לקביעת מדיניות, לניהול מדיניות או לבחינת מדיניות הראויות לשם כך [...] המדיניות הגרמנית, והאסטרטגיה רבתי והאסטרטגיה הצבאית, עלו מתוך הבחירות האישיות המטלטלות של הקיסר כמצביא העליון של המלחמה, ובאמצע 1916 עקפה את כל שדרת הפיקוד העליון.⁵⁵

בזירה הימית ראויים לציון שני מרכיבים מרכזיים שהשפיעו על אופייה של המלחמה: האחד, השפעתה של הטכנולוגיה על הכוח הימי; השני, יכולת ההסתגלות של הציים לקלות את השינויים המובהקים בכלי השיט ובמערכות הנשק שלהם. המהפכה התעשייתית והתפתחות הטכנולוגיה והנשק באו לידי ביטוי בשנים 1914–1918, שבהן הואץ ביותר קצב המרוץ הטכנולוגי. מלחמת העולם הראשונה הציגה בבירור ובמובהק את חשיבותו של הכוח הימי ואת מרכזיותו בתפיסה האסטרטגית. רק בעלי העוצמה הימית, טען מהן (שמת ב-1913), יכולים להשיג עליונות בים, ועל-ידי הבסת ציי האויב אפשר להבטיח את המשכו של הסחר הימי. מיקומה הגאוגרפי של מדינה מעניק לה יתרונות וחסרונות גאואסטרטגיים שקשה להתעלם מהם; האיים הבריטיים היו מבורכים מטבעם ביתרונות גאואסטרטגיים אלה, ואילו גרמניה הייתה חסרה אותם.⁵⁶ מלחמת העולם הראשונה הוכיחה שעליונות ימית היא מרכיב חיוני להצלחה ימית במלחמה.

עם זאת, השגת עליונות ימית, כפי שעשה זאת הצי הבריטי במרבית הימים והאוקיינוסים, לא מנעה מהאויב הגרמני להגיח מדי פעם לים הפתוח ולהפליג בו. כוחות המרכז בראשות גרמניה הובסו ביבשה תבוסה מוחצת רק בעקבות כישלונם למצוא אסטרטגיה ימית שיְכַלֵּה למנוע את העליונות הימית של מדינות ההסכמה.⁵⁷ הסגר הכלכלי שנכפה באמצעות צי מדינות ההסכמה על גרמניה, היה לכאורה הצעד המשמעותי ביותר שהוביל לניצחון במלחמה. מכאן ואילך התנהלו במלחמת העולם הראשונה כמו בקרב יוטלנד – קרבות של אוניות מערכה בעלות תותחים גדולים, שאֶפְשְׂרו העסקת מטרות בטווחים גדולים של עד 15 מיל (שלא תמיד השיגו ניצחון ברור בקרב). לפיכך אין זה מפתיע שבשנים שבין שתי מלחמות העולם נותרו עדיין ספינות המערכה השדרה המרכזית של הציים העיקריים, ואילו נושאות המטוסים והצוללות נחשבו כמסייעות לצי הקרב. יוצא דופן מהבחינה הזאת היה אדמירל איסורוקו יממוטו (Isoroku Yamamoto), המפקד הראשי של הצי המשולב,

⁵⁵ Gray, 2002, Ch. 7, p. 178

⁵⁶ Terdoslavich & Marble, 2002, pp. 139–145

⁵⁷ Gray, 2002, Ch. 6, p. 104

שהאמין כי נושאת המטוסים היא ספינת העתיד. הוא וקבוצה קטנה של תומכים לא הצליחו לשנות את הדוקטרינה הימית לפני תחילת המלחמה באוקיינוס השקט.⁵⁸

תרומתו המובהקת ביותר של צי ארצות־הברית למלחמת העולם הראשונה הייתה אבטחת האוניות שהובילו את שני מיליון החיילים האמריקנים מחופי ארצות־הברית לצרפת, הובלה שחלקה המכריע התנהל בששת החודשים האחרונים של המלחמה ללא כל פגיעה של צוללת גרמנית בכוח המוביל (ראו: איור 75). יש לציין שבשלבים האחרונים הועלה קצב הגעת החיילים האמריקנים לצרפת והגיע לכ־10,000 חיילים ביום, דבר שהבהיר לפיקוד העליון הגרמני שלא יוכל לגשר על הפער המתהווה ביחסי הכוחות, ועליו לבקש שביתת נשק.⁵⁹

מאפייני המלחמה בים במלחמת העולם הראשונה היו אלה: מאמציהן של "מדינות ההסכמה" (בראשות בריטניה, צרפת, רוסיה, איטליה ולקראת תום המלחמה גם ארצות־הברית), שלרשותם עמדו ציי מלחמה גדולים ומיקומם הגאואסטרטגי היה בעדיפות, לחסום את נתיבי השיט של שטחי "מעצמות המרכז" (בראשות גרמניה, הקיסרות האוסטרית־הונגרית, טורקיה ובלגריה). מנגד, היו מאמצי מעצמות המרכז לשבור את המצור הזה, או להגיב במצור ימי על בריטניה וצרפת באמצעות צוללות ואוניות סוחר חמושות.

איור 75: שיירה מהירה בדרכה מארצות־הברית לאירופה מלווה בכלי שיט של הצי האמריקני⁶⁰

⁵⁸ Milan Vego, "On littoral warfare", US Naval War College Review, 68(2), (2015), p. 34

⁵⁹ .Naval History and Heritage Command, World War I, A War to End All Wars...

⁶⁰ Frank A. Blazich, "United States Navy and World War I: 1914–1922", Naval History and Heritage Command, ציור שמן, 1920, Burnell Poole

לפני פרוץ המלחמה רווחה ההנחה שהמלחמה תתאפיין בקרבות יבשה קצרים, ויתאימו למלחמת ים קצרה שבה ציי מלחמה גדולים, שברשותם אוניות מערכה גדולות מסוג 'דרדנוט' החמושות בתותחים כבדים, והם ינהלו כמה קרבות הכרעה ימיים. בפועל, משהתארכה המלחמה מעבר לצפוי, התברר שהצי נדרש דווקא למשימות אבטחת שיט ואכיפת סגרים ימיים – שהתאימו דווקא לכלי שיט קטנים יותר דוגמת משחתות, ולא לאוניות הקרב הגדולות והיקרות.

מלחמת העולם הראשונה הציגה בבירור ובהבלטה את חשיבותו של כוח ימי ומרכזיותו בתפיסה האסטרטגית. היא הוכיחה שהשליטה בים חיונית להצלחה ימית במלחמה. עם זאת, בתחילת מלחמת העולם הראשונה טרם רווחה ההכרה בחשיבות המרחב הימי, והמצביאים משני הצדדים לא גרסו שכוח ימי ימלא תפקיד משמעותי, וישפיע על תוצאות המלחמה.

מנהיגי הצי הבריטי לפני מלחמת העולם הראשונה לא השכילו להעריך את הפוטנציאל העצום של הצוללות והמטוסים כמו גם את המהפכה הטכנולוגית שהם חוללו בעניינים הצבאיים שהתרחשה באותה עת. הדבר גרם לעיכוב בביצוע שינויים שהיו נחוצים, הן בדוקטרינה והן במבנה יחידותיו של הצי המלכותי. העיכוב הביא להחמצת ההזדמנות להשתמש בצי המלכותי כגורם מכריע של המדיניות הלאומית במלחמה נגד גרמניה. האדמירליות הבריטית גיבשה אסטרטגיה ימית המבוססת רק על הרכיב הצבאי שבה, ולא על צרכים לאומיים או מטרות לאומיות. הדבר נבע מ"ניוון וירטואלי של המנגנון האינטלקטואלי של הצי שהשתרש במהפכה הטכנולוגית מאז אמצע המאה ה-19, וגרם לכך שהוגים ימיים עסקו כמעט אך ורק בשאלות של תכנון אוניות מלחמה וביצועי מערכות הנשק שלהן".⁶¹

החידוש המובהק ביותר שמלחמת העולם הראשונה תרמה לחשיבה על אסטרטגיה ימית הוא ההבנה שבעת המודרנית הדבר החשוב ביותר הוא השגת עליונות ימית, ולשליטה במרחב הימי יש השפעה וחלק לא מבוטלים על האסטרטגיה היבשתית. שני האסטרטגים הימיים שהבינו דווקא את המרכיבים הנוספים שיכולים לספק ציים מלחמתיים לאסטרטגיה היבשתית בתקופה שבין שתי המלחמות, היו האדמירל הצרפתי ראול קאסטה והאדמירל הגרמני וולפגנג וגנר, מאסכולת היבשת (Continental School) של האסטרטגיה הימית.

רעיון השגת העליונות בים של מהן המשיך לאפיין את החשיבה של וגנר וקאסטה. עם זאת, בשונה ממהן, קאסטה גרס שלצד האסטרטגיה הימית והיבשתית יש גם לשיטתו אסטרטגיה כללית (במונחים של היום – אסטרטגיית ביטחון לאומי), המקשרת בין שתיהן. לפי קאסטה, האסטרטגיה הכללית מאחדת את הפעולות של הצבאות והציים בכל פעם ששני סוגי הגורמים נדרשים לשתף פעולה. כמו כן, לגרסת קורבט, האמין קאסטה בצורך בשיתוף פעולה הדוק בין חיל הים לצבא. לדידו, חשיבותו של הכוח הימי קשורה ישירות לתרומתו לניצחון על הקרקע. וגנר הביא לידי ביטוי את החשיבות של הקשר בין המרחב

⁶¹ Daniel McNeil, "Technology, History and The Revolution in Military Affairs". *Canadian Military Journal*, 1(4), (2000–2001).

היבשתי והמרחב הימי, בטענתו שאסטרטגיה ימית קשורה לתצורה של החוף, שלפיה יש חשיבות של גאוגרפיה בפיתוח אסטרטגיה ימית.

תוצאות מלחמת העולם הראשונה שינו את ההבנה של האסטרטגיה עצמה, והעניקו לה משמעות רחבה הרבה יותר משהייתה לה לפני המלחמה, כפי שראש ממשלת בריטניה לשעבר, הרברט אסקווייט' (Herbert Henry Asquith) התבטא ב־1918: "עם כל הכבוד לחיילינו, המלחמה הזאת נוצחה בזכות הכוח הימי".⁶² הדרישות שהמלחמה הובילה והאסטרטגיה שהתעצבה במהלכה חייבו יצירת מנגנונים ומוסדות חדשים שיאפשרו לכנס יחדיו הן את המנהיגות הפוליטית והן את הצבאית, כדי לקבוע את מהלכי המלחמה הבאה.⁶³ לאחר מלחמת העולם הראשונה החלה להתבסס ההבנה שאסטרטגיה ימית היא חלק אינטגרלי מאסטרטגיה יבשתית, וששילוב ביניהם כפי שטען קורבט, הוא מרכיב מפתח בהתבססותה וקיומה של אסטרטגיה מנצחת. ההשלכות של שינויים אלה לא הובהרו עד מלחמת העולם השנייה. עשרים ואחת שנים מאוחר יותר, בצורה של מלחמה גלובלית נוספת, טוטלית והרסנית, הודגמה עוד פעם (וניתכן שאף ביתר שאת) חשיבות המרחב הימי והאסטרטגיה הימית.

⁶² Gray, 1992, Ch. 6, p. 211.

⁶³ Hew Strachan, "The Strategic Consequences of the World War", *The American Interest*, 9(6), (June 2014).

אסטרטגיה ימית ומלחמת העולם השנייה

מלחמת העולם השנייה הייתה אירוע היסטורי משמעותי נוסף שבאמצעותו אפשר להבין את התפתחות המונח "אסטרטגיה ימית" וחשיבותו, ובמרכז "הסיבוב השני" הייתה מלחמת מאזן הכוחות שהובילה גרמניה. המלחמה נפתחה בהתקפה הגרמנית על פולין ב־1 בספטמבר 1939, נמשכה שש שנים והסתיימה עם כניעתן של גרמניה במאי 1945 ויפן ב־15 באוגוסט 1945. מלחמת העולם השנייה הייתה מלחמה טוטלית במלוא מובן המילה. 57 ממדינות העולם השתתפו בה, היא התפרסה על־פני אזורים נרחבים ביבשה, בים ובאוויר. היקף האבדות בנפש שנגרמו לצבאות היריבים עלה על 15 מיליון לוחמים, ובאוכלוסייה האזרחית מצאו את מותם יותר מ־20 מיליון נפש (ובהם 6 מיליון יהודים). שלביה העיקריים כללו את השתלטות גרמניה על מרבית שטחה של אירופה המערבית, לחימה בריטית הרואית נגד הכוחות הגרמניים, פלישת גרמניה לרוסיה, והגעת קורפוס אפריקה של הגנרל הגרמני ארווין רומל (Erwin Rommel) עד אל־עלמיין שבצפון אפריקה. הצטרפותה של ארצות־הברית למלחמה לאחר התקיפה היפנית בפרל הרבור (Pearl Harbor) ושינוי המגמה באל־עלמיין ובסטלינגרד הביאו בסופו של דבר לנחיתת בעלות־הברית בסיציליה ובצרפת, כיבוש ברלין וכניעת יפן לאחר תקיפתה בנשק חדש – הנשק גרעיני.

לבד מזאת, המלחמה הייתה בחזקת התמודדות בין הדומיננטיות של הכוח היבשתי מול הדומיננטיות של הכוח הימי. גם במלחמה הזאת הכוח הימי לא היה מסוגל לבדו להכריע את גורל המלחמה באירופה, ומנהיגי בעלות־הברית וראשי צבאה למדו את לקחי מלחמת העולם הראשונה, והפנימו את הקשר ההדוק בין המערכה במרחב הימי והיבשתי.

רקע

בתום הקרבות של מלחמת העולם הראשונה התכנסו ראשי המדינות המנצחות בארמון ורסאי, בקרבת פריז, לדון בהסכם השלום (ינואר 1919). חוזה ורסאי הטיל את אשמת המלחמה על גרמניה ובעלות בריתה, וקבע שהן אחראיות לכל האבדות וההפסדים שנגרמו למדינות ההסכמה ולמדינות הידידותיות ולעמיהן בעקבות המלחמה שנכפתה עליהן בהתקפותיהן של גרמניה ובעלות בריתה. החוזה עסק בהגבלות שהוטלו על גרמניה בתחומים שונים, ואחד מהם – הגבלת גרמניה במרחב הימי. לאחר מלחמת העולם הראשונה צומצם הצי הגרמני, והותר לגרמניה להחזיק 14 אוניות בלבד, שהדחי שלהן לא

יעלה על 10,000 טונות, ובצי הגרמני לא יהיו צוללות.¹ בהקשר הזה אפשר לראות כיצד ניצול המרכיב הכלכלי באסטרטגיה רבתי בצורה לא טובה (הפעלת "כוח קשה") והסכם השלום המשפיל מבחינת גרמניה, היו בבחינת זרע פורענות למלחמה נוספת.

הצי האמריקני נותר ממוקד בצורך לבנות ולתחזק צי של אוניות קרב, ורוב האדמירלים האמריקנים ועמיתיהם האזרחים דגלו באוריינטציה כלכלית. הם האמינו שיש צורך להתרכז בבניית הספינות הגדולות והיקרות עבור הצי (לרבות נושאות מטוסים), מתוך הנחה שבמצב חירום לכשיתרחש, אפשר יהיה לבנות במהירות ספינות שטח קטנות יותר, כמו משחתות. תרחיש הייחוס של צי ארצות-הברית לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה היה להיערך למלחמה מברעת נגד הצי היפני אי שם במערב האוקיינוס השקט. עקב כך נותח ונחקר קרב יוטלנד במכללת המלחמה הימית, והלקחים שנלמדו עדיין התבססו על משנתו של מהן. הדוקטרינה הטקטית של חיל הים האמריקני שגובשה קבעה תפקיד חשוב לשימוש בנושאות המטוסים האמריקניות ככלי השיט ששיגו את ההכרעה, ויטביעו או ישביתו את נושאות המטוסים של האויב, בעוד מטוסים שיופעלו מנושאות המטוסים ישמשו ככלי נשק לתקיפת הצי היפני בקרב ההכרעה, לכשיתרחש.

לצי היפני היו השקפות זהות כמעט לאלו של הצי האמריקני בנוגע לאופי הסכסוך באוקיינוס השקט, והאדמירלים היפנים הבכירים התחנכו על ברכי תורתו של מהן. ערב מלחמת העולם הראשונה היפנים, כמו גם הרוסים והבריטים, ביקשו לנצל את המהפכה בסין והתמוטטות הקיסרות המנצ'ואית כדי להרחיב את השפעתם, ולהפוך את סין למדינת חסות יפנית. מדינות המערב הבינו לאחר מלחמת העולם הראשונה שיפן מנסה לנצל את היעדרן מהמזרח כדי לתפוס את מקומן, ואילו יפן זיהתה באותה עת את הצי האמריקני כאויב לייחוס, ומיקדה את האסטרטגיה הימית היפנית בסוגיה כיצד מנצחים את הצי האמריקני ב"קרב הכרעה מְהֵנִי". היפנים הניחו שיצליחו להתחיל באסטרטגיית התפשטות באוקיינוס השקט מערבה מחופיהם, להשתלט על איי הפיליפינים ולנהל קרבות התשה נגד הצי האמריקני בעת שהם נעים מערבה. עם זאת, ההנחה הייתה שיידרש ניצחון יפני במערכה המכריעה כדי לנצח במלחמה. לרוע מזלו, הצי הקיסרי היפני לא התייחס ליכולותיה האסטרטגיות של ארצות-הברית, יכולת ההתאוששות שלה מהפסד בקרב הכרעה אחד, ולא לתוצאה שעלולה להגיע לאחריהן.² היפנים גם לא הפנימו את החשיבות של צי הנחיתה האמפיבי, שבדיעבד הפך לגורם משמעותי ביותר, ובמיוחד בזירת האוקיינוס השקט.³ רק קבוצת קציני ים יפנים מצומצמת (שאומנם גם הם התחנכו על

¹ WWI Document Archive > Conventions and Treaties [Conditions of an Armistice with Germany](#), 10 November 1918, surrender of 160 U-boats, 8 light cruisers, 6 Dreadnoughts: The rest of the fleet to be disarmed and controlled by the Allies in neutral or Allied harbors.

² James A. Smit, [The influence of Alfred Thayer Mahan upon the Imperial Japanese Navy](#), Submitted in partial fulfillment of the requirements for the Master of Arts in Military History, November 10, 2013.

³ Till, 2018, p. 187

תורת מהן), ובראשם אדמירל יממוטו חלקו על הגישה הזאת, אך לא זכו לאוזן קשבת אצל קובעי המדיניות. גם ממדיה האסטרטגיים החדשים של מלחמה תעשייתית חובקת עולם לא הובנה ולא הופנמה כראוי על-ידי קובעי האסטרטגיה הימית.

כפי שהיה לפני מלחמת העולם הראשונה, שמרוץ החימוש היה אחת העילות לפריצתה, כך גם התקופה של טרום מלחמת העולם השנייה התאפיינה במגמות המדגישות את חשיבות המרחב הימי למעצמות, ואת השאיפה להגיע לעליונות ימית, בדומה לטענות של מהן וקורבט. שאיפה זאת לא פסחה גם על האינטרסים של הקנצלר הגרמני אדולף היטלר, גם אם חיל הים הגרמני לא זכה לעדיפות העיקרית בגרמניה. בעקבות חוזה ורסאי צומצם באופן ניכר גודלו של הצי הגרמני, לעומת בריטניה בעלת העוצמה הימית הגדולה ביותר באותה עת, שרצתה לשמר אותה ולהמשיך להיות המעצמה הימית המובילה, אך לא הייתה מעוניינת להתעמת עם גרמניה של היטלר. שני מרכיבים אלה הובילו בסופו של דבר להסכם שנחתם ב־1935 לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה בין בריטניה וגרמניה. חלק מן ההסכם היה בקרה על יחסי הממדים בין גודלו של הצי הגרמני לצי הבריטי, כך שבכל פרק זמן לא יגדל הצי הגרמני (מבחינת דחי כולל) יותר מ־35% יותר מגודלו של הבריטי. באפריל 1939 ביטל היטלר באופן חד־צדדי את ההסכם חודשים ספורים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, ואילץ להגביל את הצי הגרמני ולערוך תוכנית בניין כוח סימטרית, בלי לתעדף בניית סוג מסוים של כלי שיט (כדוגמת הצוללות) על־פני כלי שיט אחרים.

הצי הגרמני של שנות ה־30 במאה ה־20 התמודד עם מה שתואר כ"דילמה ימית בינונית של כוח בינוני". צי המלחמה הגרמני מצא עצמו לכוד בין יכולותיו המוגבלות, המשימות הימיות הלאומיות שהוטלו עליו והתקציב הבלתי מספק שהוקצה לו לשם כך. בהתאם לכך קבעו אדמירל אוטו שניויןד (Otto Schniewind), מפקד הצי הראשי (1941–1944) ואדמירל קארל ג'ורג שוסטר (Karl George Schuster), מפקד הצי הדרומי (1942–1943) את שלוש המשימות העיקריות של הצי הגרמני בפרוץ מלחמת העולם השנייה:

להגן על חופי גרמניה ועל מימי החופים שלה מפני פעילות אויב; להגן על צי הסוחר הגרמני במים הטריטוריאליים, ולמנוע את הפסקת הסחר עם מדינות שכנות; לתקוף עם כל הכוחות העומדים לרשות הצי הגרמני את צי הסוחר של האויב ואת קווי האספקה של בעלות־הברית המערביות, לפגוע בהם ואם אפשר לשתק אותם.⁴

אחד ממפקדי הצי הגרמני הבולטים ביותר בזמן מלחמת העולם השנייה היה אדמירל קרל דניץ, שפיקד בתחילת המלחמה על צי הצוללות הגרמני וב־1943 מונה על-ידי היטלר למפקד הראשי של הצי הגרמני. בהמשך נראה שדניץ היה דמות כה משמעותית ברייך השלישי, שאף נבחר על-ידי היטלר ליורשו בתפקיד. עוד ב־1937 החל דניץ במאמצים לתעדף את בניית כוח הצוללות על-פני אוניות השטח, אם כי ללא הצלחה. הוא האמין שמערכה שתפקידה להטביע אוניות סוחר של בריטניה תרתיע ותמנע ממנה השתתפות עתידית במלחמה נגד גרמניה, והצוללות יהיו הנשק הימי העיקרי של גרמניה בכל סכסוך

עתידי.⁵ השקפותיו הביאו אותו לעיתים קרובות לעימות עם ראשי הצי הגרמני, כמו אריך ראדן, מפקד הצי הגרמני בתחילת מלחמת העולם השנייה, שבאמור האמין בהגדלת צי השטח של גרמניה ובבניית צי מאוזן.⁶ דניץ טען שבאמצעות צי של 300 צוללות מדגם 7 החדש, שהתאימו לפעילות מבצעית באוקיינוס האטלנטי, גרמניה תוכל לנצח במערכה מסוג זה. כדי להתגבר על נוכחות אוניות הליווי של השיירות הצי דניץ להפעיל את הצוללות בטקטיקה של "עדת זאבים", שתתגבר על ההגנה באמצעות יצירת עדיפות כמותית מקומית לצוללות התוקפות. זאת הייתה אסטרטגיה של מלחמת צוללות בלתי מוגבלת.⁷ בדיעבד אפשר לומר שאדמירל דניץ זיהה נכונה את המושג שטבע בשעתו קלאוזביץ "כמרכז הכובד" של מלחמת העולם השנייה במרחב הימי. ואולם גרמניה איבדה את כל אוניות המערכה המרכזיות שלה: ה'שרנהורסט' הוטבעה בדצמבר 1943, ה'גנייזנאו' הופצצה בנמל קיל בפברואר 1942 ומעולם לא יצאה להילחם בים, ה'ביסמרק' הוטבעה בקרב באוקיינוס האטלנטי במאי 1941, ואילו ה'גרף שפיי' (Graf Spee) נלכדה במונטה וידאו והוטבעה ב־1941 בידי צוותה.

בתום מלחמת העולם הראשונה הייתה בריטניה אחד הציים הגדולים והחזקים בעולם (אם לא החזק שבהם), עם זאת, כלכלתה הייתה במשבר חמור עד כדי כך שהיה חשש לקריסתה.⁸ התיאבון ללחימה מחודשת באירופה לאחר קרבות ההתשה של מלחמת העולם הראשונה היה נמוך, והדרג הפוליטי היה נכון להגיע להסדרים חדשים עם גרמניה המתחדשת והמתחמשת במקום חוזה ורסאי, מתוך כוונה לשמור על השלום הקיים. לצד זה שמרה בריטניה על מדיניות תכנון של עשור שנים, כדפוס מחזורי של הסכמה פוליטית שבאמצעותה הוערכו סדרי העדיפויות לתוכנית בניין הכוח של הצי המלכותי, והיעדים שנקבעו להוצאות ההערכה הזאת התבססו על סבירות לסכסוך עתידי. ואולם ב־1935, עם שינוי המצב הפוליטי באירופה, החלו הדברים להשתנות עם נטישת תוכנית עשר השנים, והחל תהליך איטי של חידוש הצי המלכותי, אם כי נקבע שההוצאה הזאת לא תפריע לרצון לשפר את מאזן הסחר של בריטניה באותה עת.⁹

הצי הצרפתי היה בתום מלחמת העולם הראשונה הרביעי בגודלו, ודמה לזה של חיל הים האיטלקי. חיל הים הצרפתי פעל בשנים שבין המלחמות בבניית צי חזק, אך בהתאם לאמנות המגבילות באותה תקופה, ובמיוחד אמנת וושינגטון.¹⁰ הצי האיטלקי ראה את

⁵ Kennedy Hickman, "World War II: Grand Admiral Karl Doenitz", Thought Co., 7 March, 2018.

⁶ ראו הרחבה על עמדותיו של ראדן בפרק על וולפגנג וגנר.

⁷ Hickman, 2018.

⁸ Paul Kennedy, *The rise and fall of British naval mastery*, 1976, pp. 267–298.

⁹ Joseph Maiolo, "Did The Royal Navy Decline Between The Two World Wars?" *The RUSI Journal*, 159(4), 2014, pp. 18–24.

¹⁰ אמנת וושינגטון (Washington Naval Treaty), המכונה גם אמנת חמשת הכוחות נחתמה ב־1922 בין המדינות הגדולות שזכו במלחמת העולם הראשונה, ובה הסכמה למנוע מרוץ חימוש על־ידי הגבלת הבנייה הימית. מדינות אלה ניהלו משא ומתן בוועידה הימית בווינגטון שהתקיימה בנובמבר 1921

עיקר ייעודו בשמירה על נתיבי הים התיכון לצפון אפריקה פתוחים לצד היכולת לפעול בבלקן.

בברית־המועצות חלה בין מלחמות העולם מהפכה באסטרטגיה הימית כחלק מהמהפכה הקומוניסטית. התאוריות שנלמדו בעבר באקדמיה הימית הסובייטית בוורוסילוב (Voroshilov Naval College) זנחו, ותחתיהן נוסדה אסכולה חדשה שהתמקדה בעיקר בהפעלה יעילה של "מלחמה משנית" (Minor War) באזור המים החופיים של ברית־המועצות. כאשר פלשה גרמניה הנאצית לרוסיה ביוני 1941 ושבתה מיליוני חיילים סובייטים, הועברו מהצי הסובייטי לכוחות היבשה אנשי צי רבים ותותחים ימיים כדי לחזק את הצבא האדום. הצי הסובייטי בים הבלטי נחסם בלנינגרד ובקרונושטט על־ידי שדות מוקשים, ורק הצוללות הצליחו לצאת לים הפתוח. צי השטח שנותר בנמלים שולב בלחימה עם מערך ההגנה נגד מטוסים על העיר, והפגיז בתותחיו עמדות גרמניות.¹¹ האסטרטגיה הימית הסובייטית הדגישה את הפעלת הצוללות, המיקוש והמטוסים כדי להגן על החוף מפני פלישה מהים. כמו כל אחת מהאסטרטגיות המרכזיסטיות, הודגשו בה יסודות חברתיים וכלכליים. יש לציין שבמחצית שנות ה־30 טרם הלחלה האסטרטגיה כלפי מטה, ובמספנות הסובייטיות עדיין המשיכו להיבנות אוניות מערכה גדולות.¹²

לעומת זאת, בצד השני של האוקיינוס האטלנטי החל להתפתח בתקופה שבין שתי מלחמות העולם "הגל השני" (Second Cycle) של אסטרטגים ימיים בארצות־הברית. ראוי לזכור שסיום מלחמת העולם הראשונה ותחילת השפל הכלכלי נתנו את אותותיהם גם בצי האמריקני: מצי של 243 כלי שיט שטח בסוף מלחמת העולם הראשונה נותרו ב־1921 102 כלי שיט בלבד. נוסף על הצמצום בכמות כלי השיט, גרם השפל הכלכלי לקיצוץ דרסטי בהקצאת דלק לצי, כך שהדבר התבטא בשעות אימון מעטות יחסית בים. השפל הכלכלי לא אִפשר לצי האמריקני לפתח אסטרטגיה ימית שתתמודד עם הסוגיות ארוכות הטווח שעניין כיצד נערכים לאיום האסטרטגי מצד הצי היפני, וכיצד מגינה ארצות־הברית על הקולוניה שלה בפיליפינים. למרות זאת, הייתה זאת שעה של פתיחות ושעת רצון לצי האמריקני להתמודד עם המשימה הקשה של יציאה מההגדרות הקודמות של הדוקטרינה המֶהֶנִית (Mahanian Doctrine), בנוגע להשגת ניצחון קצר ומוחץ במערכה נגד הצי היפני המלכותי (Naval History and Heritage Command). בשנות ה־30 של המאה ה־20 התברר לקצינים הימיים הבכירים שנושאות מטוסים הפכו לשדרה המובילה החשובה

עד פברואר 1922, ונחתמה על־ידי ממשלות בריטניה, ארצות־הברית, צרפת, איטליה ויפן. האמנה הגבילה את בניית אוניות הקרב (Battle Ships), סיירות מלחמה (Battle Cruisers) ונושאות מטוסים. הכמויות של קטגוריות אחרות של ספינות מלחמה, כולל סיירות, משחתות וצוללות, לא הוגבלו על־ידי האמנה, אך ספינות אלה הוגבלו לדחי (Displacement) של 10,000 טונות כל אחת.

¹¹ Sergei G. Gorshkov, T. A. Neely, (Translator), and H. Preston (eds.), **Red star rising at sea**, Annapolis: Naval Institute Press, 1974, pp. 84–91.

¹² Till, 1984, p. 51.

והיקרה של הצי, והן מסוגלות להילחם אפילו באוניות מערכה. עם זאת, הצי התקשה לקבוע את האופן שבו נשק מודרני ישתף פעולה עם נשק מסורתי בניהול מלחמה.¹³

גם הצי היפני הושפע רבות מהדוקטרינה של מהן: ספרו של מהן **השפעת הכוח הימי על ההיסטוריה, 1783–1660** תורגם ליפנית, ושימש ספר לימוד בצי הקיסרי היפני. מעודד מהניצחונות שהשיג נגד הצי הרוסי והסיני בתחילת המאה ה-20 תכנן הצי את המערכה הבאה נגד הצי האמריקני, בלי לשנות את הדוקטרינה שלו. ההבדל בין שני הציים היה שהאמריקני היה מוכן לאחר התקיפה היפנית על פרל הרבור לשנות את תפיסתו גם ברמה האסטרטגית וגם ברמה הדוקטרינרית, בעוד הצי היפני לא הצליח להשתחרר מהתפיסה האסטרטגית המִקְהִינִית של קרבות הכרעה בין שני ציים גדולים.¹⁴ אובדן אוניות המערכה בעקבות התקיפה היפנית בפרל הרבור הביא את מפקד הצי האמריקני באותה עת, אדמירל ארנסט ג'יי קינג (Ernest J. King) להסיט את הדגש בבניין הכוח והפעלתו מאוניות המערכה, שהיו לפי תפיסתו של מהן, הגורם המרכזי בקרבות ההכרעה, לנושאות המטוסים.¹⁵

עריכת השינוי בצי האמריקני דווקא על-ידי קציני שטח כמו אדמירל ויליאם מופט (William Moffett) במשך שני עשורים מתום מלחמת העולם הראשונה, כולל הסתייעות בקצינים צעירים שקודמו לתפקידים משפיעים בצי, זכתה לתיאור מאלף בספרו של סטפן רוזן **Making things happen: From the battlefield to the carrier task force in the US Navy**.¹⁶ זאת ועוד, במלחמת העולם השנייה שונתה משימת צי הצוללות האמריקני באוקיינוס השקט מכוח שהופנה לזירת הקרב היפנית לכוח שעסק בפשיטה על הסחר האזרחי היפני. חידוש זה הביא לשינויים רבים באופיו של כוח הצוללות האמריקני ושל קציניו, והצריך שינוי ארגוני למבנה פיקודי מבוזר באופן קיצוני, ואיסוף מודיעין מהיר וטוב לגבי האויב.¹⁷ הסתגלות מפקדי הצוללות לחידושים הטכנולוגיים לא הייתה קשה פחות מההסתגלות לשינויים הדוקטרינריים. ב-1943 הועברו מתפקידים 30% ממפקדי הצוללות האמריקנים שפעלו באוקיינוס השקט, מכיוון שלא הצליחו להסתגל לשינויים הדוקטרינריים הנדרשים שהתבטאו בצורך להטביע מספר רב ככל האפשר של כלי שיט יפניים, ובמיוחד אוניות סוחר שנשאו מטען של חומרים אסטרטגיים לרבות דלק כדי לתמוך בתעשיית המלחמה היפנית (או בלשונו של קלאוזביץ: "מרכז הכובד האסטרטגי" במערכה).¹⁸ עד כמה הייתה חשובה המשימה של ניתוק קווי הסחר האסטרטגי היפני אפשר ללמוד מהעובדה שהטבעת מכליות הנפט היפניות אילצה את ממשלת יפן עד 1944 לתעדף את

¹³ Craig C. Felker, **Testing American sea power: U.S. navy strategic exercises, 1923–1940**, College Station: Texas A& M University Press, 2007, pp. 9–33.

¹⁴ Donald M. Goldstein, and Katherine V. Dillon, **The Pearl Harbor papers: Inside the Japanese plans**, Washington: Brassey's, 1993, p. 5.

¹⁵ Henry M. Dater, "Tactical Use of air power in world war II: The navy experience," **Military Affairs**, 14 (1995), pp. 192–200.

¹⁶ .Rosen, 1994, pp. 76–80.

¹⁷ .ibid, 190.

¹⁸ .ibid, 130.

הקצאת מלאי הפלדה שעמד לרשותה (יותר מ-83% מהמלאי) לבניית אוניות סוחר ומכליות, וזאת למרות האבדות הכבדות שספג חיל הים היפני בקרב מידווי ובקרב ים הפיליפינים.¹⁹

בנכונות לשנות ולהתאים את תפיסתו האסטרטגית למציאות המתפתחת, קיבל הצי האמריקני ערב מלחמת העולם השנייה תמיכה משני גורמים עיקריים וחשובים: הנשיא פרנקלין רוזוולט (Franklin Roosevelt), שלא דגל בתפיסת הבדלנות האמריקנית שרווחה באותה תקופה, וחבר הקונגרס קארל וינסון (Carl Vinson), שהפך להיות אביה הפוליטי של התפיסה "צי לשני אוקיינוסים" (Two Ocean Navy). וינסון, בהיותו יו"ר הוועדה של הקונגרס (House on Naval Affairs Committee), הצליח גם בשנות השפל הכלכלי לאפשר את חידוש הצי האמריקני והוצאת כלי שיט ישנים מסדר הכוחות. כל זאת נעשה עדיין במגבלות אמנת וושינגטון של 1922 (Washington Naval Treaty of 1922) והאמנה של לונדון מ-1930 (The London Treaty of 1930).²⁰ לכך יש להוסיף את תוספת התקציב שלה זכה הצי ב-1934 (The Emergency Appropriations Act of 1934), את החקיקה שנוספה בשנים 1938 ו-1940 לרבות הגדרת ההישג הנדרש של הצי האמריקני כצי בעל יכולת פעולה בשתי זירות (The Two-Ocean Navy Act of 1940), ואת העמדת גודלו של הצי כך שיוכל בבוא העת להתמודד עם הצי היפני שהתעצם במהירות רבה.

הצי האמריקני אִתְגַּר עצמו כל העת בגיבוש תפיסות ברמות האסטרטגית, המערכתית והטקטית, דבר שאִפְּשֵׁר לוֹ בבוא העת לא רק לגדול ולקלוט כלי שיט חדשים, אלא גם לחולל שינויים מובהקים ביותר בתפעול כלי שיט אלה, הן מבחינה טכנית והן מבחינה מבצעית. עידוד החשיבה האינטלקטואלית והאסטרטגית הניב גם תוצאות להשגת תמיכה פוליטית ותקציבית. זאת הייתה עבודה קשה שהתנהלה במשך שני עשורים מתום מלחמת העולם הראשונה, גזלה זמן רב מכלל המשרתים בצי, כללה בין היתר פתרון בעיות רבות, מאות משחקי מלחמה במכללת הצי והגדרת טקטיקה חדשנית. תוצאת מאמצים אלה הייתה שכאשר הצליח קארל וינסון בקיץ 1940 לאשר את החקיקה של "צי שני אוקיינוסים", היה אפשר לממש את התוכנית במהירות, וכל קצין צי בכיר הוכשר במכללת הצי לפני שמלחמת העולם השנייה פרצה. הצי שבין המלחמות היה מסוגל להמשיג (Conceptualize) בצורה הרוטה בתחילה לעצמו, את ייעוד הצי ומטרותיו, ובהמשך לקונגרס, לנשיא ולציבור האמריקני.

בניגוד לאסטרטגיה שגובשה בתחילת המאה ה-20 זאת הייתה אסטרטגיה איסימטרית ימית, המבוססת על עוצמה לזמן לחימה ממושך, והשגת עליונות ימית שדחתה תפיסות מתחרות של לחימה קצרה, ואשר ראתה את קווי הסיום שלה בשימוש נחרץ בעוצמה הימית ללחימה בחוף האויב. בבסיס התפיסה הונחה ההנחה שהמלחמה תהיה ממושכת, והריסת התשתית הכלכלית הלאומית היפנית כחלק מהכנעת יפן תהיה אחד מיעדי הצי האמריקני.

¹⁹ ibid, 131.

²⁰ אמנת לונדון (The London Treaty of 1930) היא אמנה ימית שמטרתה להגביל את ההתחמשות הימית ולצמצם את סדר הכוחות הימיים לרבות לוחמת צוללות. האמנה נחתמה ואושררה על-ידי בריטניה, יפן, צרפת, איטליה וארצות-הברית ב-1930.

בהתאם לאסטרטגיית "הגל השני" גדל הצי האמריקני בסדר הכוחות ובעוצמתו ללא תקדים בהיסטוריה שלו, דבר שהתאפשר הודות לבהירות הניסוח של ייעודי הצי ומטרותיו, ומונחים חדשים שהוא טבע באסטרטגיה הלאומית כמו: פריסה קדמית (Forward Deployment), הגנת נתיבי שיט ועליונות ימית, מושגים שהמשיכו להיות בעלי משמעות לחמישים השנים הבאות.²¹

זירת האוקיינוס השקט

התפתחות האסטרטגיה הימית היפנית

בשנות ה־30 של המאה ה־20 הגיעה יפן למסקנה שעליה ליצור אזור שליטה אוטרקי בהנהגתה (ראו: אזור 76). פרט לסין וקוריאה שכבר היו בשליטתה, ראתה יפן בדרום־מזרח אסיה, על משאבי הטבע הרבים שבו, יעד מרכזי להשתלטות עתידית (מרכיב הגאוגרפיה באסטרטגיה רבתי). ואולם לצורך זה היה עליה להתמודד עם כמה כוחות קולוניאליים מערביים, ובראש ובראשונה עם שתיים מהמעצמות הימיות החזקות ביותר בעולם באותה עת: בריטניה וארצות־הברית. לדברי החוקר הימי האמריקני מרק סטילה (Mark Stille), בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה התבססה האסטרטגיה של הצי הקיסרי היפני באוקיינוס השקט על הנחות יסוד אחדות שהובילו, בסופו של דבר, לתקיפה היפנית בפרל הרבור – הבסיס האמריקני העיקרי באוקיינוס השקט. ההיסק ההיסטורי היה שכשם שהמלחמה נגד רוסיה הוכרעה בקרב הימי בצ'ושוימה ב־1905, המלחמה נגד ארצות־הברית תוכרע גם היא בקרב ימי מכריע אחד ויחיד.²²

הממשל האמריקני ראה באמברגו הנפט ובתפיסת הנכסים היפניים ביולי 1941 גישה מדינית ריאליסטית ואופורטוניסטית. היפנים לעומת זאת, ראו בזה פגיעה בכבוד הלאומי והגזעי שלהם שאיימה על עתיד הקיסרות. האמריקנים ציפו שהיפנים יגיבו על כך בצורה פרגמטית. המרכיבים התרבותיים באסטרטגיה רבתי היפנית לא רק שהובילו לפתיחת המלחמה, אלא גם הפכו להיות סמכות מנחה בהתנהלות יפן, ובסופו של דבר גם בתבוסתה באוקיינוס השקט.

הצי היפני דרש להגדיר בעצמו את האויב הפוטנציאלי העיקרי שלו, ועוד ב־1907 הכריז על הצי האמריקני כאויב עקב היותו הצי הגדול ביותר באוקיינוס השקט. ואולם התפיסה של הצי לא בהכרח הלמה את זו של המדינה. למעשה, בשנות ה־20 של המאה ה־20 דגלה יפן בשתי אסטרטגיות לאומיות נפרדות שנתמכו על־ידי הגורמים הפוליטיים בעלי ההשפעה הרבה ביותר בממשלה: צבא היבשה מחד גיסא, והצי מאידך גיסא. לעומת זאת, מעברו השני של האוקיינוס מדיניות ההגירה האמריקנית שהפלתה לרעה מהגרים מיפן, ופגעה

²¹ Paul S. Giarra, "The Navy and Nation Need A Maritime Strategy", *Proceeding Magazine*, 143(12), 1,378, (December 2017).

²² Mark Stille, *The imperial Japanese navy in the Pacific war*. Osprey Publishing, 2014, p. 146.

איור 76: ההתפשטות של יפן האימפריאלית 1870–1942

בזכויות המיעוט היפני בארצות־הברית עודדה את יפן לתמוך בתוכניות הצי היפני לצאת לפעולה נגד ארצות־הברית, ולהקצות תקציב מתאים לבניית כוחו למשימה הזאת.²³

התפיסה הימית היפנית גרסה שבקרוב הימי יידרש תוקף לעליונות כמותית ביחס של 1.5 ל-1 כדי לאפשר ניצחון במערכה על ארצות־הברית, ולפי הגרסה הזאת פעלו ראשי הצי היפני ודרשו ערב המלחמה את הגדלת הצי בדגש על הגדלת כמות אוניות המערכה. אומנם

²³ Clayton D. James, "American and Japanese Strategies in the Pacific War". in *Makers of modern strategy from Machiavelli to the nuclear age*, edited by Peter Paret, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986, pp. 703–732

בתוכנית בניין הכוח לא הצליחו היפנים לשנות את גודל הצי שלהם שעדיין סבל מנחיתות מספרית (6 ל-10), אך הם הניחו שאמנת לונדון שבה נקבע כי גודלם של צי ארצות-הברית ובריטניה בבסיסיהם באוקיינוס השקט לא ישתנה, תפתור את הבעיה מבחינה אזורית.²⁴ הייתה זו תקופה של חוסר יציבות ביפן. שישה ראשי ממשלות נרצחו ביפן בשנים 1921, 1930, 1932 ו-1936, חלקם בשל התנגדות לניסיונות להשתתף בוועידות בין-לאומיות שמטרתן הייתה להגביל את כוחה הימי של יפן.²⁵ חלק מההצדקות של אנשי הצבא שהשתתפו בפעולות הרצח נבעו מאמונתם, שהחוקה היפנית אִפְרָשה להם את הסמכות והשליטה העליונה בנושאי ביטחון לאומי, ומחויבות אחת בלבד – לקיסר יפן. ב-1933 פרשה יפן מחבר הלאומים, ובינואר 1936 עזבה המשלחת היפנית בראשותו של אדמירל נגאנו את הוועידה הימית בלונדון, לאחר שנדחו דרישותיה לשוויון במכסות לבנייה ימית וגודל כולל של הצי שהוקצבו לארצות-הברית, בריטניה ויפן.²⁶

האסטרטגים היפנים הניחו שההתנגשות הימית לכשתתרחש, תוכרע על-ידי התותחים הגדולים שעל סיפון אוניות המערכה, ולהערכה זאת היו שותפים, הן מפקדי הצי היפני הקיסרי, וגם חלק ממפקדי הצי האמריקני. לפיכך, כל שאר הכוחות הימיים של הצי היפני נועדו לתמוך באוניות המערכה. היפנים הגיעו למסקנה שכיבוש דרום-מזרח אסיה חייב לכלול גם כיבוש מהיר של הפיליפינים שבה היו מוצבים כוחות אמריקניים רבים. כך יכולים היו היפנים להשיג שליטה ימית בים סין הדרומי לאורך המסלול שבו עברו חומרי הגלם שלהם מדרום-מזרח אסיה. בראיית היפנים, כיבוש הפיליפינים היה אמור גם לאלץ את האמריקנים לסגת מחלק גדול מעמדותיהם באוקיינוס השקט, ולהיערך לכבוש אותם מחדש במועד מאוחר יותר. לפי ההערכה הזאת, האזור שבו תתרחש ההתנגשות המכריעה הגדולה עם האמריקנים צפוי להיות אי שם במערב האוקיינוס השקט, שם לדעת היפנים היה גם האזור הנכון לעצור את ההתקדמות האמריקנית (מהלך דו־שלבי).

ליפנים היה גם ברור שכדי לנצח בקרב המכריע הם יאלצו לפצות על הנחיתות המספרית שלהם בכלי שיט. באותה עת היה הצי היפני בזירה הזאת גדול מהצי האמריקני, אולם ארצות-הברית התחילה בתוכנית בינוי צי חסרת תקדים שהייתה אמורה לשנות את המצב, ולהקנות לה יתרון כמותי החל ב-1942. התוכנית הזאת עמדה לשנות מן היסוד כל חישוב קודם לגבי יחסי הכוחות, ולכן זירזה את ההחלטה על ההתמודדות. למעשה, עד שנות ה-30 המוקדמות של המאה ה-20 הניחו היפנים שאם סדר הכוחות הימיים שלהם יגיע ל-70% מכוחו של הצי האמריקני, הם יצליחו להשיג ניצחון.²⁷ ההשערה הזאת

²⁴ Stephen E. Pelz, *Race to Pearl Harbor: The failure of the second London naval conference and the onset of world war II*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1974, pp. 167–178

²⁵ Dan Van der Vat, *The Pacific campaign: The U.S – Japanese naval war 1941–1945*, New York: Touchstone, 1991, pp. 39–45

²⁶ אמנת הים השנייה בלונדון (The Second London Naval Treaty) הייתה אמנה בין-לאומית שנחתמה בעקבות ועידת הפירוק הימי השנייה בלונדון, בריטניה. הוועידה החלה ב-9 בדצמבר 1935 ונחתמה על-ידי המדינות המשתתפות ב-25 במרס 1936, אך ללא הסכמת יפן.

²⁷ ראו הנחת האדמירל הגרמני טירפיץ ותאוריית הסיכונים שפיתח מול הצי הבריטי במלחמת העולם הראשונה, שלבסוף לא הוכיחה עצמה.

התבססה על שתי הנחות יסוד קודמות שהשפיעו גם על בניין הכוח של צי הקיסרי היפני בקביעת דוקטרינת ההפעלה שלו ובאימונים שערך בשנות ה־30 ועד תחילת המלחמה: האחת, שבידי הצי היפני יהיו כלי הנשק המתאימים שבשילוב עם דוקטרינת התשה יצליחו להגיע לשוויון כוחות מול הצי האמריקני. השנייה, שבהגיע הצי היפני לקרב ההכרעה מול הצי האמריקני, הרי בעזרת אמצעי הלחימה שברשותו, מהירות האוניות שלו ובעיקר התותחנות הכבדה באוניות המערכה יצליח להכריע את הקרב.

האסטרטגיה היפנית הזאת שונתה לחלוטין עם מינויו של אדמירל איסורוקו למפקד הצי המשולב באוגוסט 1939. יממוטו שינה את אסטרטגיית המלחמה הדו־שלבית, והחדיר מרכיבים התקפיים יותר לאסטרטגיה של הצי. הוא החל לדון במתקפה על פרל הרבור במרס או אפריל 1940, כ־180 יום לפני הפעולה, אך התקשה להשיג את אישור המטכ"ל של חיל הים (Naval General Staff) לתוכניתו בגלל ספקנותו בנוגע לסיכויי הצלחת הפעולה. בסדרת פגישות שקיים יממוטו בתאריכים 17–18 באוקטובר 1941 הוא איים להתפטר אם לא תאושר תוכניתו, איום שהביא לבסוף לאישור התוכנית. עם תקיפת פרל הרבור ב־7 בדצמבר 1941 נכנסה יפן למלחמה נגד ארצות־הברית ובריטניה. בוועידה הקיסרית המקשרת (Imperial Liaison Conference) ב־6 בספטמבר 1941 בארמון הקיסר בטוקיו אושרו "קווי המתאר של תוכנית הביצוע של המדיניות הלאומית הקיסרית" (Outline Plan for the Execution of the Empire's National Policy) ובהם שלושה שלבים עיקריים:

1. השמדת קו ההגנה הקרבי של הצי האמריקני בפרל הרבור ותפיסת שטחים עשירים במשאבי טבע בדרום־מזרח אסיה.
2. ייצוב הגבול מבורמה, דרך סומטרה, לאיי גילברט עד לצפון האוקיינוס השקט.
3. ניצול המשאבים הטבעיים של השטחים שנכבשו, ובתוך כך סיכול ניסיונות הצי האמריקני לכבוש מחדש שטחים אלה.²⁸

האירועים בזירת האוקיינוס השקט

עם כל ההערכה להתפתחות המחשבה האסטרטגית האמריקנית, נפלה ארצות־הברית בדצמבר 1941 בפרל הרבור קורבן להפתעה אסטרטגית של הצי היפני. למרות תבנית פעולה דומה של הצי היפני מול הצי הסיני והצי הרוסי (פורט ארתור 1904), שבה תקפו היפנים לפני הכרזה על פרוץ פעולות איבה, ולמרות שבגיבוש האסטרטגיה זוהה הצי היפני כאיום הייחוס²⁹ העיקרי לצי האמריקני, לא נערכו האמריקנים כ־איה לתרחיש הזה.³⁰

²⁸ Van der Vat, 1991, pp. 77–113.

²⁹ מילון מונחי צה"ל מגדיר את המושג "איום הייחוס" כ"איום הנגזר ממכלול האיומים האסטרטגיים, הנכללים בהערכת המודיעין, כחלק מהערכת המצב בתחום הביטחון הלאומי, והוא האיום המוגדר בתסריט הייחוס" (אג"ם-תוה"ד, 1998, עמ' 31). איום הייחוס מגדיר את האיומים המרכזיים, הקונקרטיים, שאליהם יש להפנות את המאמץ המבצעי־המדיני האסטרטגי בתקופה שאליה מתייחסים.

³⁰ הרחבה על האירועים ראו: רותם קובנר, **המערכה הנשכחת – מלחמת רוסיה יפן ומורשתה**, הוצאת מערכות, משרד הביטחון ההוצאה לאור, 2005.

ביולי 1937 פתחה יפן במלחמה נגד סין הלאומנית, ובדצמבר כבשה את בירתה ננג'ינג. כיבוש סין הוביל את יפן למסלול התנגשות עם ארצות־הברית. בתקופה של בדלנות קיצונית עשו האמריקנים שימוש בכלים כלכליים (המרכיב הכלכלי באסטרטגיה רבתיו). ב־1939 ביטלה ארצות־הברית את הסכם הסחר שלה עם יפן; ביולי 1940 הטילה איסור על אספקת בנזין תעופתי ליפן שהייתה נתונה ללחץ כלכלי הולך וגובר; ביולי 1941 הטילה אמברגו נפט ותפסה נכסים יפניים בארצות־הברית. צעדים אלה, בד בבד עם חולשתה של ברית־המועצות בעקבות המתקפה הגרמנית ביוני 1941 ותוכניות הבנייה של הצי האמריקני הובילו את מקבלי ההחלטות היפנים למסקנה, שאין מנוס אלא להיכנס למלחמה. קציני הצי הבכירים היו מהדוחפים העיקריים לכך, בין השאר משום שהצי היפני היה אחד הנפגעים העיקריים מהאמברגו הזה.³¹

בלי להמעט מההפתעה האסטרטגית שאליה נקלעה ארצות־הברית, יש לזכור שיפן וארצות־הברית ניהלו משא ומתן ממושך במשך 1941 בניסיון לשפר את היחסים ביניהן, ובו הציעה יפן לסגת מרוב סין והודו־סין לאחר כריתת שלום עם הממשלה הלאומנית, ואף לאמץ פרשנות עצמאית של הסכם המשולש ולהימנע מאפליה מסחרית בתנאי שכל המדינות האחרות יתגייסו. וושינגטון דחתה את ההצעות הללו. לאחר הדחייה הציע ראש ממשלת יפן קונויה (Konoye) להיפגש עם רוזוולט, אך האחרון התעקש להגיע להסדר לפני כל פגישה. ממשלת קונויה קרסה בחודש שלאחר מכן, כאשר הצבא היפני דחה את נסיגת כל הכוחות מסיין. ההצעה הסופית של יפן הועברה לארצות־הברית ב־20 בנובמבר 1941, ועליה הגיבה ארצות־הברית ב־26 בנובמבר, היום שבו יצא כוח התקיפה היפני לדרך כדי לתקוף את פרל הרבור, שנחשבה בעיני יפן כתקיפת מנע למנוע את צי ארצות־הברית באוקיינוס השקט מלהתערב בפעולות הצבאיות המתוכננות שלה בדרום־מזרח אסיה נגד שטחים של בריטניה, הולנד וארצות־הברית מעבר לים.

אדמירל נאגנו אוסאמי (Nagano Osami), ראש מטה הצי היפני, העריך באותה עת שאפשר יהיה להצליח ליישם את התוכנית הזאת במשך כשנתיים, אך לא התחייב ליותר מכך. בפועל, ולמרות ההצלחה בשלב הראשון, במשך עשרת החודשים הבאים איבד הצי היפני שני שלישים מכוח נושאות המטוסים שלו, הסתבך בקרבות התשה סמוך לאיי שלמה, וויתר על היוזמה שנטל במערכה הזאת. השאלות הן: מדוע לא הצליח הצי הקיסרי היפני לשמור על הישגיו מתחילת המלחמה עם ארצות־הברית? האם קשור הדבר לתרבות האסטרטגית שלו?

ב־7 בדצמבר 1941 (8 בדצמבר בטוקיו), תקפה יפן מושבות בריטיות ובסיסים אמריקניים, והחלה לפלוש בה בעת כמעט לכמה מוקדים בדרום־מזרח אסיה ובמרכז האוקיינוס השקט. בתקיפות האלה היו ההתקפה על בסיס הצי האמריקני בפרל הרבור ובסיסי הצבא בפיליפינים שגרמו לארצות־הברית, לבריטניה, לסין, לאוסטרליה ולכמה מדינות נוספות להכריז רשמית מלחמה על יפן. ברית־המועצות, שהייתה עסוקה זה חצי

³¹ Chihaya Masataka, "An Intimate Look at the Japanese Navy," in Donald M. Goldstein and Katherine V. Dillon (eds.), **The Pearl Harbor papers: Inside the Japanese plans**, Dulles: Prange Enterprises, 1993, pp. 312–372

שנה בלחימה עיקשת נגד מדינות הציר בחזית האירופית, שמרה לפי שעה על הסכם הניטרליות שלה עם יפן ושברה אותו רק לקראת סיום המלחמה.

בראשית מאי 1942 החליטה יפן להפעיל שורה של מבצעים נגד צי ארצות־הברית. בתחילת מאי 1942 נערכה התמודדות ראשונה בין נושאות מטוסים אמריקניות ויפניות בקרב על ים האלמוגים (The Battle of the Coral Sea). יפן יזמה ותכננה לכבוש את נמל מורסבי (Port Moresby) שבגינאה החדשה (New Guinea) באמצעות פעולה אמפיבית, ובכך רצתה לנתק את קווי השיט והאספקה הימיים בין ארצות־הברית לאוסטרליה. הפלישה המתוכננת סוכלה כאשר כוח משימה של בעלות־הברית, שבמרכזו שתי נושאות מטוסים אמריקניות, לחם בכוחות הימיים היפניים בקרב ימי שנערך בין 4–8 במאי 1942. לקרב משמעות היסטורית משום היותו הקרב הימי הראשון שבו הפעילו שני הצדדים נושאות מטוסים, שמנה המריאו המטוסים ולחמו זה נגד זה. לעומת זאת, ספינות השטח שהשתתפו בכוחות של שני הצדדים לא הגיעו לטווח ירי, ולא השפיעו כלל על תוצאות הקרב. למרות הניצחון הטקטי של היפנים והאבדות הכבדות של שני הצדדים, הצליח הצי האמריקני לראשונה לעצור התקפה יפנית גדולה. ואולם, הדבר לא השפיע על הצי היפני שהמשיך בתכנון המבצע הימי הבא בעקבותיו, במטרה לכבוש את קבוצת האיים של מידוויי (Midway Atoll) ואת קבוצת האיים באלסקה (Alaska Atolls). האמריקנים פיצחו את הקוד הימי היפני בסוף מאי 1942, ידעו את התוכניות וסדר הקרב שלו, והשתמשו בידיעתם כדי להשיג ניצחון מכריע על הצי הקיסרי היפני בקרב מידוויי (Midway).³²

קרב מידוויי היה עימות אָפִי (Epic Confrontation) בין הצי האמריקני לחיל הים היפני הקיסרי שנערך כחצי שנה לאחר התקיפה היפנית המוצלחת בפרל הרבור.³³ הניצחון המכריע של הצי האמריקני במערכה האווירית־ימית שנערכה בתאריכים 3–6 ביוני 1942, וההגנה המוצלחת שלו על הבסיס העיקרי השוכן באי מידוויי, הורידו לטמיון את תקוותיה של יפן לנטרל את ארצות־הברית כמעצמה ימית. הם גם הביאו לאובדן של ארבע נושאות מטוסים חשובות של היפנים, והיו נקודת מפנה מובהקת בזירת האוקיינוס השקט במלחמת העולם השנייה.³⁴ מילאן ויגו טוען שהתבוסה הכבדה של יפן בקרב זה הביאה לשינוי באסטרטגיה רבתי של יפן שהפכה מאסטרטגיה התקפית (Offensive Strategy) לאסטרטגיה הגנתית (Defensive Strategy).³⁵

אסטרטגיה חדשה שהופעלה בקרבות האוקיינוס השקט לאחר שהאמריקנים כבשו את האי גוואדלקנאל (Guadalcanal Island) בקיץ 1942 כונתה בשם "אסטרטגיית קפיצת איים" (Leapfrogging או Island-Hopping). האסטרטגיה התבססה על אחד מעקרונות

³² Theodore Ropp, *War in the modern world*, (Revised ed.), Baltimore: Johns. Hopkins University Press, 2000, p. 359

³³ התואר אָפִי מתייחס לאירוע בלתי רגיל במיוחד בגודל או בהיקף.

³⁴ תיאור מפורט יותר אך ממצה של האירועים אפשר למצוא בספרו של אנתוני ביוור, **מלחמת העולם השנייה**, הוצאת ידיעות ספרים, 2014, פרק 20, "הכיבוש היפני וקרב מידוויי", עמ' 325–337.

³⁵ Vego, 2019, p. 64

המלחמה של חיסכון בהפעלת כוח שלא לצורך, ובמקרה הזה – דילוג על איים שהוחזקו בידי היפנים והיו מבוצרים ומוגנים היטב במטרה לתפוס מקומות מוגנים פחות, אך בעלי פוטנציאל לתמוך בשלב ההתקדמות הבא. צי ארצות־הברית בודד את האיים המוגנים והמבוצרים מאספקה, וגרם לחיל המצב שם להתמודד עם רעב ומחלות. כך, הכוחות באיים שנעקפו כמו הבסיס העיקרי ברבאול (Rabaul), נהיו חסרי תועלת במאמץ המלחמתי היפני. אסטרטגיה חדשה זאת הפכה את מרחבי האוקיינוס השקט ל"בת ברית אמריקנית", וארצות־הברית השתמשה במרחבים כדי לדלג מעליהם עד להכנעתה הסופית של יפן באוגוסט 1945. גנרל דאגלס מקארטור (Douglas MacArthur) תמך באסטרטגיה הזאת כחלק משאיפתו להשיב את הפיליפינים לשליטת ארצות־הברית מוקדם ככל האפשר. לאסטרטגיה מוצלחת יש אבות רבים, ובמקרה הזה מקארטור טען להמצאתה, אם כי העובדות מצביעות על כך שהיוזמה המקורית הייתה של צי ארצות־הברית.³⁶

האסטרטגיה והטקטיקה של הצי היפני במהלך מלחמת העולם השנייה שיקפו דוקטרינה שהתפתחה במשך ארבעת העשורים שלפני מלחמת העולם השנייה. ליבה של הדוקטרינה הזאת נסוב סביב קרבות הכרעה, שבהמשכם קרבות התשה (Attrition Battles) שהיו אמורים לגרום להשמדתו הסופית של האויב הימי. התפיסה התפתחה במכללה הימית היפנית (Naval Staff College) שנוסדה ב־1888 בתמיכה בריטית (כולל משלוח מרצים בריטים), וזכתה לחיזוק ואישוש במלחמות של תחילת המאה נגד סין ורוסיה.³⁷ התפיסה המְהֵנִית בדבר הצורך לשלוט בים ובנתיבי השיט שלו אומצה בצי היפני, אך רק בגישה אזורית ומוגבלת. לצד בניין הכוח היו מפקדי הצי היפני מודאגים מכך שאיכות כלי השיט של האויב (הצי האמריקני) עלולה להביא לקיזוז היתרון הכמותי. בהתאם לכך אימץ הצי גישה של עדיפות לבניית אוניות מערכה מצוידות בתותחי 18 אינץש (457 מילימטר), שיהיו בעלות כוח אש ניכר ועדיף על כוח האויב, ובעלות יכולת לנטרל ולהשמיד את נושאות המטוסים שברשותו.

הטכנולוגיה החדשה והיכולות הטקטיות שיושמו בצי היפני הוגבלו והותאמו לשיפור הדוקטרינה הקיימת, ולא לעיצובה של דוקטרינה חדשה. לדוגמה, למרות ההצלחות שנחלו הצוללות הגרמניות במלחמת העולם הראשונה בלוחמה נגד נתיבי השיט של בעלות־הברית, לא הכניסו היפנים את התפיסה הזאת לצי הצוללות שלהם שהיו לו יכולות גילוי ותקיפה טובים ביותר. כמו כן לא הונחו גורמי הפיתוח בצי היפני לפעול לשיפור רמת הלוחמה נגד צוללות (Anti-Submarine Warfare – ASW), לנוכח הגידול באתגר לוחמת הצוללות,³⁸

³⁶ Mark D. Roehrs, and William A. Renzi, *World war II in the Pacific* (2nd ed.), London: ME Sharpe, 2004, p. 122

³⁷ .Evans and Peattie, 1997, p. 13

³⁸ עדות להזנחת בניית יכולת נגד צוללות בצי היפני מובאת בספרו של סטיבן רוזן, המציין שנתונים שלאחר המלחמה מראים, שהטבעת מכליות הנפט היפניות אילצה עד 1944 את ממשלת יפן להקדיש יותר מ־83% ממלאי הפלדה לבניית אוניות סוחר כדי לאפשר את המשך הייבוא של מוצרים חיוניים לתעשייה. זאת למרות האבדות הכבדות שספג חיל הים היפני בקרב מיזויו וקרביים הפיליפינים. Rosen 1994, Ch. 5, New blood for the submarine force

אלא התמקדו בתחומי לחימה ששויכו לדוקטרינה ההתקפית.³⁹ הדוקטרינה היפנית ייחסה חשיבות גדולה לרוח הלחימה העדיפה (Superior Fighting Spirit) שיש לצי היפני על הצי האמריקני, לתרומה לניצחון בקרב ולתכנון מראש של המערכה, כולל קביעת אזור ההתמודדות נגד הצי האמריקני (Marianas Islands), השלב שבו יבוצע המעבר מקרב ההכרעה לקרב ההתשה. התוכנית אף העריכה את הסתברות ההצלחה (50%) להחזיר את הצי האמריקני למצבו עשור לפני תחילת המלחמה.⁴⁰ הגישה הזאת הניבה אומנם תוצאות בתחילת המלחמה, כאשר הצליחו היפנים להפגיע בתקיפותיהם, אך הייתה בעוכריהם כאשר פסקו הקרבות מלהיות קרבות הכרעה, ונדרשו שינויים והתאמות לפני הקרב ובמהלכו. יתרה מכך, החל ב-1943 הייתה לכוחות הימיים והצבאיים שעמדו לרשות ארצות-הברית עדיפות מכרעת הן בכוח האש והן בציווד.⁴¹

התרבות האסטרטגית היפנית לקתה בחסר, שכן הצי הקיסרי היפני היה נטול יכולת לנהל את המלחמה שבה התחיל מאחר שהדוקטרינה שלו הייתה מיושנת, ולא התאימה לדרישות האסטרטגיות של המלחמה. דהיינו, הצי היפני לא השכיל להבין את אופייה של המלחמה שאותה יזם. המבנה מעורר המחלוקות של פיקוד הצי גרם לתהליך קבלת החלטות פגום ולחוסר תיאום של הפיקוד בהיררכיות השונות שלו. לבסוף, הצי לא הצליח להתמודד עם המציאות המשתנה של המלחמה. הדוקטרינה הדוגמטית של הצי הקיסרי היפני, שהתבססה על דוקטרינה התקפית בלבד, גרמה להטיה מחשבתית והובילה את הצי למצב תודעתי (Mindset), שלפיו לא הבין במקרים מסוימים ובאופן מלא את אופייה של המלחמה כפי שהתפתחה באותה עת. הצי לא השתמש כראוי בצוללות שברשותו, לא פיתח לוחמה ראויה נגד צוללות, לא ידע לנצל את כוחותיו בהתאם לצורך במאבק עם צי שסדר הכוח שלו הלך וגדל במהלך המלחמה, ולא ניסה לשקול חלופות אחרות הנמצאות במרחב האסטרטגיה רבתי ובכך תרם בסופו של דבר לכישלונם במלחמת העולם השנייה.

הזירה האטלנטית והים התיכון

לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה כל ההחלטות האסטרטגיות הימיות האמריקניות היו קשורות ליעדים האסטרטגיים ולתעדוף בין הזירות הימיות השונות (אטלנטית והאוקיינוס השקט), שהיו למעשה נגזרת מזירות הלחימה היבשתיות העיקריות. עם כניסתם למלחמה סברו האמריקנים שהזירה העיקרית היא אירופה, ולכן הפנו אליה מאמץ תעשייתי גדול, בעוד זירת האוקיינוס השקט – הזירה היפנית – הייתה זקוקה לעוצמה ימית גדולה. אלה מרחבי ים גדולים מאוד ואויב ימי חזק יותר, התובעים כושר אדיר של תובלה ימית. האמריקנים העדיפו אפוא לנחות תחילה בצפון אפריקה, שם המאמץ הימי הנדרש היה קטן

³⁹ Masataka, 1993, pp. 312–320.

⁴⁰ Hedly P. Willmott, *The barrier and the javelin: Japanese and allied Pacific strategies, February to June 1942*, Annapolis: Naval Institute Press, 1982.

⁴¹ Evans and Peattie, 1997, p. 491.

יותר יחסית. המאמץ הזה היה עבור האמריקנים כעין התנסות שאפשרה להם ללמוד את הנחיתה ואת השלכת העוצמה הצבאית על האוקיינוס, ולהתמחות בהן.

שיקול זה עלה בקנה אחד עם האסטרטגיה הלאומית האמריקנית: ראשית, יש להכריע את גרמניה, וליתר דיוק למנוע את התמוטטותן של רוסיה ושל בריטניה, ואילו כלפי יפן יש לנקוט מדיניות הכלה (Containment) ובלימה. האסטרטגיה הזאת התאפשרה בזכות מרחבי הים העצומים שהשתרעו בין יפן לאמריקה, ולמרות כל ההצלחות היפניות לא הייתה ליפנים כל יכולת להשתלט ממש גם על הצד המזרחי של האוקיינוס השקט, ולהשפיע השפעה כלשהי על יבשת אמריקה עצמה. מצב זה אפשר לאמריקנים מרווח נשימה בזירת האוקיינוס השקט, כך שיכולים היו להפנות את המאמץ העיקרי לצפון אפריקה ולאירופה, ורק בהמשך להתפנות בהדרגה להקצאת משאבים וכוחות לזירה היפנית.

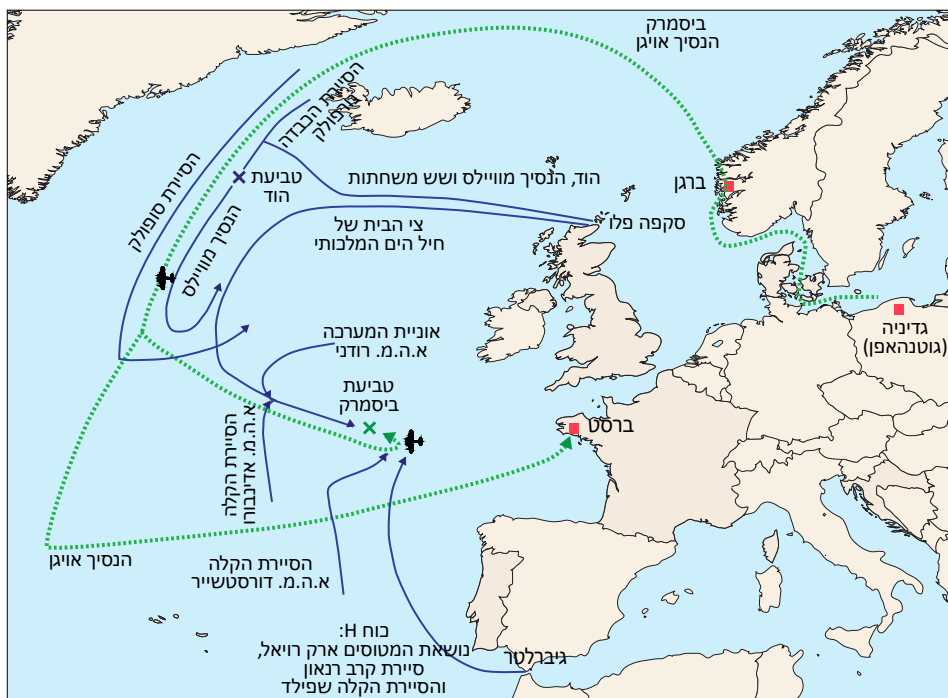
טרם סקירת הקרב על האטלנטי ראוי להתעכב על שני אירועים שבהם היו מעורבים הציים המלחמתיים של בריטניה וגרמניה. האחד, הוא המערכה הימית של כיבוש נורווגיה ודנמרק על-ידי גרמניה, והשני קרב מצר דנמרק (Battle of the Denmark Strait) (ראו: איור 77).

חיל הים הגרמני נטל חלק פעיל במבצע הפלישה הצבאי לנורווגיה שנערך במרס-אפריל 1940. יתר על כן, מפקד חיל הים הגרמני, אדמירל ראדר היה תומך נלהב בתוכניתו של היטלר לפלוש לארצות אלה, והסביר זאת בשלושה נימוקים: האחד, כדי להעניק לחיל הים הגרמני נמלים שאפשר להפעילם במשך כל השנה ולתקוף מהם את צי הסוחר הבריטי; השני, להתבסס על נמל נרוויק (Narvik) שבנורווגיה כדי לאבטח את ייבוא עופרות הברזל שנחצבו בשוודיה ושונעו מנמל זה לגרמניה; השלישי, לסכל (Pre-empt) מבצע כזה שתוכנן באביב 1940 על-ידי כוחות משולבים של צרפת ובריטניה.⁴² בריטניה הקצתה עוד קודם לכן חיל משלוח אנגלי-צרפתי מיוחד שהיה אמור להישלח לנורווגיה ופינלנד, אך ראש ממשלת בריטניה נוויל צ'מברליין (Arthur Neville Chamberlain) החליט לפזרו לאחר שברית המועצות ופינלנד השיגו הסכם להפסקת הלחימה ביניהן.

ב-7 באפריל 1940 הפליג כוח ימי גרמני גדול מנמל וילהלמסהאפן לנרוויק וטרונדהיים (Trondheim), שבו סיירות המערכה 'גנייזנאו' ו'שרנהורסט', הסיירת הכבדה 'אדמירל היפר' (Admiral Hipper) ו-14 משחתות, והתגלה על-ידי מטוס סיור בריטי ומפציצי חיל האוויר המלכותי שיצאו לתקוף את הכוח, אך אלה לא הצליחו לעצור את התקדמותו. "צי המולדת הבריטי" (British Home Fleet)⁴³ הצליח אומנם לפגוע בסיירות המערכה 'גנייזנאו' ו'שרנהורסט', בשתי סיירות גרמניות 'קניגסברג' (Königsberg) ו'קרלסרוהה' (Karlsruhe) ובחצי תריסר משחתות גרמניות, אך עד מחצית אפריל השלימו הגרמנים את כיבוש טרונדהיים וסטוונגר. הגרמנים שלחו את הסיירת הכבדה החדשה שלהם 'בליכר',

⁴² ביוור, 2014, פרק 5 "נורווגיה ודנמרק", עמ' 88.

⁴³ "צי המולדת הבריטי" היה כוח הלחימה העיקרי של הצי המלכותי במים האירופיים במלחמת העולם השנייה. מפקדו החל ב-3 בספטמבר 1939 היה אדמירל פורבס (Forbes) והוא שכן בסקאפה פלאו (Scapa Flow) שבצפון האי הבריטי.

איור 77: קרב מִצַר דנמרק בין הצי המלכותי לצי הגרמני – 24 במאי 1941

את ספינת המערכה של 'כיס לוצוב' (Lutzow) לסייע לכוח. סוללות תותחים נורווגיות וספינות טורפדו הטביעו את הסיירת 'בליכר', ואילו 'לוצוב' נפגעה קשות עד שנאלצה לסגת ולהיגר לתיקונים בנמל קיל. הבריטים והצרפתים ניסו לעצור ביבשה את תנועת הכוחות הגרמניים, ואף כבשו באופן זמני את נרוויק, אך הדרגים המדיניים של בריטניה וצרפת החליטו בסוף אפריל לסגת מנורווגיה. הצלחותיו החלקיות בלבד של חיל הים הגרמני והאבדות הכבדות שספג לא הועילו במאומה לבריטניה ולצרפת למניעת הובלתם של יותר מ־100 אלף חיילים גרמנים לנורווגיה במרוצת חודש אפריל 1940.⁴⁴ ב־20 במאי נכנעו אחרוני החיילים הנורווגים בפני גרמניה, אך המחיר בזירה הימית היה כבד מאוד: מתוך 23 אוניות השטח הגרמניות בגודל של משחתת ויותר, שהשתתפו בפלישה לנורווגיה, 17 הוטבעו או נפגעו (טבלה 7).

קרב "מִצַר דנמרק" היה הניסיון לממש את "אסטרטגיית שני הקטבים" (Double-Pole Strategy) של האדמירל הגרמני ראדו. אסטרטגיית שני הקטבים התבססה על הפעלת צי השטח הגרמני בשתי זירות: הוצאת כלי השיט המלחמתיים החדשים לים הפתוח כדי

⁴⁴ ביוור, 2014, עמ' 91–93.

לפגוע בקווי השיט של בריטניה והפעלת שאר צי השטח הגרמני (המיושן יותר) בקרבת חופי גרמניה (בנמלים), כך שירתק כוחות של הצי המלכותי הבריטי.

טבלה 7: אבודות כלי שיט של הצי המלכותי הבריטי, הצי הגרמני ובעלות-הברית בקרבות על כיבוש נורווגיה

סוג כלי השיט	הצי המלכותי	צי בעלות-הברית	הצי הגרמני
נושאות מטוסים	1	-	-
סיירות	2	-	3
משחתות	7	-	10
צוללות	4	2	4
סה"כ	14	1	17

הקרבת הימי במצור דנמרק התרחש ב־24 במאי 1941 בין הצי המלכותי והצי הגרמני. הוא ארך כשנה לאחר האבודות הכבדות שספג צי השטח הגרמני בפלישתו לנורווגיה. בניגוד למלחמת העולם הראשונה שבה הסתגרו אוניות צי הים הפתוח הגרמניות בנמלים ויצאו רק לקרבות קצרים, שאחד מהם היה קרב יוטלנד של 1916, הרי שבקרבת מצור דנמרק יצאו אוניות המלחמה הגרמניות מהנמל לפי "אסטרטגיית שני הקטבים" מתוך כוונה להגיע לנתיבי השיט הבריטיים בים הפתוח ולפגוע בסחר אל בריטניה וממנה. המבצע כונה בשם "Rheinübung Operation", והשתתפו בו אוניית המערכה 'כיס ביסמרק' (Battleship Bismarck) והסיירת הכבדה 'הנסיך אויגן' (Heavy Cruiser Prinz Eugen) של הצי הגרמני. ספינות הקרב של הצי המלכותי הבריטי היו 'הנסיך מוויילס' (HMS Prince of Wales) וסיירת המערכה 'הוד' (Battlecruiser HMS Hood), שיצאו מאזור סקאפה פלאו (Skapa Flow) שבסקוטלנד כדי ליירט את הכוח הגרמני, לסכל את כוונתו ולהביס את אוניית המערכה 'כיס ביסמרק' הגרמנית והסיירת הכבדה 'הנסיך אויגן', שכבר הצליחו להגיע לים הפתוח לאזור שבין גרינלנד ואיסלנד (ראו: איור 77). שתי ספינות הצי המלכותי הבריטי הצליחו ליירט את הכוח הגרמני ופתחו עליו באש תותחים. ה'ביסמרק' השיבה באש ועשר דקות לאחר שהבריטים פתחו באש פגע פגז אחד מהמטח החמישי שירתה ה'ביסמרק' פגיעה ישירה באזור מחסני התחמושת האחוריים של סיירת ה'הוד', וגרם לפיצוץ התחמושת שבמחסנים ולטביעת האונייה על כל אנשי צוותה בתוך שלוש דקות (רק שלושה מתוך 1,421 אנשי הצוות ניצלו). 'הנסיך מוויילס' המשיכה להעסיק את ה'ביסמרק', אך סבלה מתקלות קשות בחימוש העיקרי שלה. יש לציין, שהיא נכנסה לשירות רק בסוף מרס 1941, לאחר שהותקנו בצריחה תותחים חדשים שעדיין סבלו מבעיות אמינות. עקב כך נאלצה 'הנסיך מוויילס' לנתק מגע מה'ביסמרק' כדי להמתין לתגבור של כוחות צי מלכותי נוספים. הקרב נתפס כניצחון טקטי של הגרמנים, אך השפעתו הייתה קצרת מועד. הנזק שנגרם למכלי הדלק הקדמיים של 'ביסמרק' אילץ אותה לחזור לנמל ברסט שבחוף המערבי של צרפת הכבושה. הבריטים התארגנו עם כוח משימה ימי בסיוע אווירי שהצליח ב־27 במאי להטביע אותה

באמצעות כמה טורפדו שנטרלו את מערכת ההיגוי של ה'ביסמרק'. הסיירת הכבדה 'הנסיך אויגן' הצליחה להתחמק מפגיעת כוח המשימה הבריטי ולהגיע לנמל ברסט.⁴⁵

תוצאות הקרב סימלו את כישלון "אסטרטגיית שני הקטבים", שלא זיהתה נכונה את המושג "מרכז הכובד" של המערכה הימית, ולפיכך גם לא את היכולות הקריטיות, הדרישות הקריטיות והפגיעות הקריטיות. ההפסדים במערכה הנורווגית הותירו רק קומץ של אוניות כבדות לא פגועות לרשות הפלישה המתוכננת בקיץ 1940 לבריטניה שכונתה "מבצע ארי הים" (Sea Lion), ושמעולם לא יצאה אל הפועל מחמת תפקודו של חיל הים הגרמני בשני הקרבות שצוינו לעיל, והאבדות שספג. בקרב ההנהגה הגרמנית שררו ספקות כבדים בנוגע ליכולתו של הצי הגרמני לאבטח מבצע פלישה בדרך הים לבריטניה ולהתמודד עם הצי הבריטי המלכותי במבצע כזה. עם זאת, נפילת צרפת וכיבוש נורווגיה העניקו לצוללות הגרמניות גישה נוחה לצירי ספנות בריטיים באוקיינוס האטלנטי. בהיבט הזה החלפתו של ראדר בדניץ, והתמקדות ב"מערכה על האטלנטי" זיהו נכון (אך אולי מאוחר במידה מסוימת) את מרכז הכובד מבחינת גרמניה, ולמעשה את כישלון התפיסה עצמה.

הקרב על האוקיינוס האטלנטי (The Battle of the Atlantic)

הקרב על האוקיינוס האטלנטי שהתרחש בין השנים 1939–1945 היה הקרב הארוך ביותר במלחמת העולם השנייה, ולמעשה היה הקרב להשגת עליונות ימית בזירה הזאת. הוא החל מיד עם הכרזת המלחמה הבריטית על גרמניה בספטמבר 1939, והסתיים עם כניעתה של גרמניה לבעלות-הברית במאי 1945. עם כניסתן של בריטניה וצרפת למלחמת העולם השנייה ב-3 בספטמבר 1939, החל חיל הים הגרמני ליישם אסטרטגיות דומות לאלה ששימשו אותו במלחמת העולם הראשונה. הוא לא הצליח לאתגר את הצי המלכותי הבריטי בספינות המערכה, ולכן פתח במערכה נגד קווי הסחר של בעלות-הברית במטרה לנתק את בריטניה מהאספקה הדרושה למלחמה. בפיקודו של ראדר ביקשו כוחות חיל הים הגרמני להעסיק כוח מעורב של ספינות שטח וצוללות להשגת המשימה. ראדר, שהעדיף את בנייתו של צי מאוזן (שטח וצוללות), היה בר-פלוגתא של מפקד כוח הצוללות הגרמני, אדמירל קרל דניץ, בנוגע לשימוש בצוללות. בתחילת המלחמה הצטווה צי הצוללות להטביע ספינות מלחמה של הצי המלכותי, ואכן בשלבים הראשונים זכו הצוללות הגרמניות לכמה הישגים והטביעו את אוניית הקרב הישנה 'רויאל' (HMS Royal Oak) באזור הסקאפה, וכן את נושאת המטוסים 'HMS Courageous' סמוך לחופי אירלנד. למרות ההישגים דגל דניץ באסטרטגייה של הפעלת צוללות שכונתה "עדת זאבים" (Wolfpack Tactics), כדי לתקוף את שיירות האוקיינוס האטלנטי שהעבירו אספקה לבריטניה. אומנם צי השטח הגרמני השיג גם הוא הישגים מסויימים, אך הצי המלכותי הבריטי החליט להשמיד את כלי השיט הגרמניים, או לאלצם להישאר "כלואים" בנמליהם, ולפיכך פעל מול 'הגרף שפיי' בשפך נהר 'הריבר פלייט' (River Plate) ב-1939 ובקרב מצר דנמרק ב-1941.

⁴⁵ Holger H. Herwig and Robert J. Winklareth, "The Battle of the Denmark Strait: A Critical Analysis of the Bismarck's Singular Triumph", *Naval War College Review*, 68(4), (2015), Article 13

עם נפילת צרפת ביוני 1940 השיג דניץ בסיסים חדשים במפרץ בסקאיה שממנו יוכלו הצוללות הגרמניות לפעול בדוקטרינת "עדת זאבים", ולפגוע בשיירות הבריטיות. הגרמנים נעזרו במודיעין שנאסף על מיקום השיירות הבריטיות באמצעות ההצלחה לפענח את הצופן הבריטי. בשלהי 1940 ובמשך כל 1941 הצליחו הצוללות הגרמניות במשימתן בצורה מרשימה, והטביעו כמות ניכרת של אוניות אספקה שהגיעו לבריטניה (יותר מ-270 ספינות של בעלות-הברית), הצלחה שזכתה בקרב צוותי הצוללות לכינוי "השעה המאושרת" (Die Glückliche Zeit).

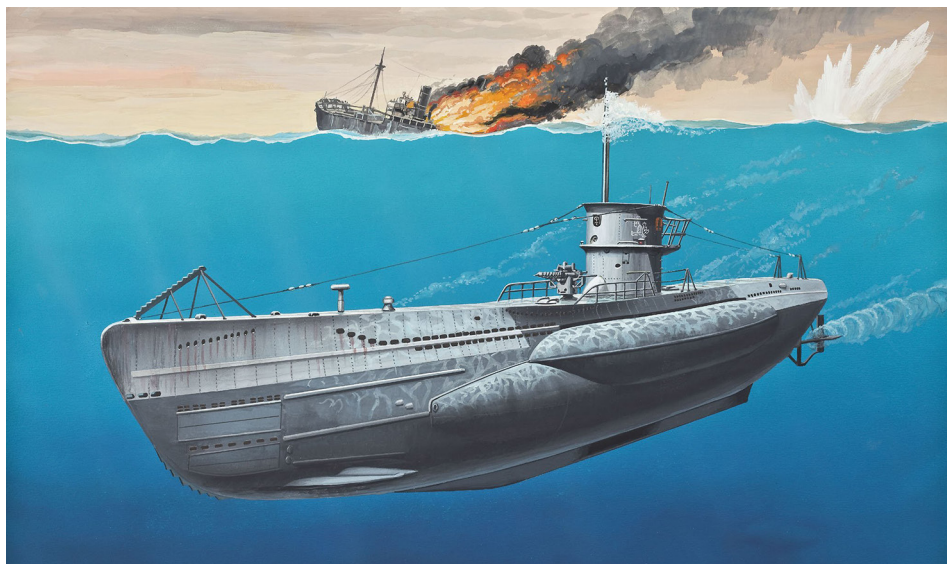
יש לזכור שארצות-הברית הפעילה החל ממרס 1941 בצעד חסר תקדים את התוכנית "החכר והשאל" (Lend and Lease), וסיפקה לבעלות-הברית באירופה, ומאוחר יותר גם לברית-המועצות, ספינות, משאיות, כלי טיס, חומרים, מזון ועוד, שאת העברתם לאירופה היה צריך לאבטח (המרכיב הכלכלי של האסטרטגיה רבת).⁴⁶ בשנים הללו הוטבעו אלפי אוניות, ועשרות אלפי אנשים נספו באוקיינוס האטלנטי. היה זה סכסוך בין בעלות-הברית המערביות ובין מעצמות הציר (במיוחד גרמניה) על השליטה בנתיבי האוקיינוס האטלנטי ועל השגת עליונות ימית בהם. האסטרטגיה הימית של בעלות-הברית (Grand Alliance Strategy) התאפיינה במאבק שרתם את העוצמה הלאומית וחידושי הטכנולוגיה נגד האסטרטגיה שהפעיל הצי הגרמני באמצעות לוחמת הצוללות שלו (ראו: איור 78).⁴⁷

בעלות-הברית קבעו למערכה שלוש מטרות: הסגר ימי על מעצמות הציר באירופה, ביטחון השיט של בעלות-הברית והחופש להקרין עוצמה במרחב הימי של האוקיינוס האטלנטי. מעצמות הציר, לעומת זאת, קיוו לסכל ולשבש את השימוש של בעלות-הברית באוקיינוס האטלנטי, ולמנוע מהן להשיג שליטה ימית באזור. נתוני הפתיחה של קרב ממושך זה עודדו את מעצמות הציר, ובמיוחד את גרמניה, לכך שמזדמנת אפשרות לפעול כדברי קלאוזביץ על "מרכז הכובד", שיביס את בריטניה באמצעות השגת ניצחון במערכה.⁴⁸ ואכן, אילו הייתה בריטניה מצליחה למנוע מאוניות הסוחר של בעלות-הברית לשאת מזון, חומרי גלם, חיילים וציודם מצפון אמריקה לבריטניה ובעיקר לרוסיה, כי אז תוצאות מלחמת העולם השנייה היו יכולות להיות שונות לחלוטין. יתר על כן, אילו מדינות בעלות-הברית לא היו מסוגלות לשלוח אוניות אל צפון האוקיינוס האטלנטי, אי אפשר היה להעביר כוחות קרקע

⁴⁶ תוכנית "החכר והשאל" או בכותרתה הרשמית ה"חוק לקידום ההגנה של ארצות-הברית" נחקקה ונחתמה ב-11 במרס 1941, הסתיימה בספטמבר 1945, ובעקבותיה סיפקה ארצות-הברית לבריטניה (ולחבר העמים הבריטי), לצרפת החופשית, לרפובליקה של סין, ובהמשך גם לברית-המועצות ומדינות בעלות-הברית האחרות מזון, נפט וחומרים החל ממרס 1941 עד לאוגוסט 1945. זה כלל ספינות מלחמה ומטוסי מלחמה יחד עם כלי נשק אחרים. באופן כללי הסיוע היה בחינם, אם כי מעט מהפריטים כמו אוניות, הוחזרו לאחר המלחמה. בתמורה קיבלה ארצות-הברית שכירות בבסיסים צבאיים וימיים בשטח בעלות-הברית במהלך המלחמה. תוכנית "החכר והשאל" סיימה למעשה את היומרה של ארצות-הברית לשמור על ניטרליות שעוגנה בחוקי הניטרליות של שנות 1930.

⁴⁷ Hattendorf, 2013, p. 2.

⁴⁸ Eliot A. Cohen & John Gooch, "Failure to Learn: American Antisubmarine Warfare in 1942". In: *Military Misfortunes: The Anatomy of Failure in War*, New York: Free Press, 2005.

איור 78: מלחמת העולם השנייה – צוללת גרמנית לאחר תקיפת אוניית סוחר באוקיינוס האטלנטי

בריטיים ואמריקניים לחופים בזירות לחימה כמו הים התיכון.⁴⁹ זאת הייתה גם הערכתו של צ'רצ'יל, שטען כי סכנה זו לא באה לידי ביטוי בצורה של קרבות מרשימים או נוצצים, אלא בסטטיסטיקה מבעיתה ובלתי נתפסת, והבין כי הפסד בקרב על האוקיינוס האטלנטי יפתח בפני גרמניה סיכויים טובים ביותר להביס את המעצמות המערביות.⁵⁰ לקרב הזה התגייסו כמה אנשי מדע של בעלות-הברית כדי להשפיע על עיצוב הדוקטרינה המתאימה לסוג הזה של הלחימה בשעה שבנו דיסציפלינה מדעית חדשה בשם "חקר ביצועים".

בחורף ובתחילת אביב 1943 נמשך "הקרב על האטלנטי" והאספקה לבריטניה הגיעה לרמות קריטיות. למרות האבדות שספגו הגרמנים, נראה היה שהאסטרטגיה הגרמנית להטביע אוניות בקצב מהיר יותר ממה שבעלות-הברית יכלו לבנות אותן הצליחה, אך באפריל-מאי של אותה שנה חל שינוי במגמה לרעת הגרמנים. במפגשים שבין השיירות של בעלות-הברית לצוללות הגרמניות החל היחס הכמותי להשתנות. כך לדוגמה שיירה של בעלות-הברית בשם "ONS 5" שהותקפה על-ידי 30 צוללות גרמניות הצליחה להטביע שש צוללות גרמניות, אך איבדה 13 אוניות סוחר. שבועיים לאחר מכן, שיירה בשם "SC 130" הצליחה לשרוד את התקיפה הגרמנית, וספינות הליווי שלה הטביעו חמש צוללות גרמניות. התפנית המהירה להובלת בעלות-הברית הייתה תוצאה של שילוב כמה טכנולוגיות שהפכו לזמינות בחודשים שקדמו לה. מדובר בשילוב עם תוכניות בנייה של ספינות סוחר מסוג

⁴⁹ Gary Sheffield, "The Battle of the Atlantic: The U-boat peril", BBC, 3 March, 2011

⁵⁰ Winston S. Churchill, *The Second World War*. London: A&C Black, (2013), p. 397; Thomas A. Hughes and Marc Milner, "Battle of the Atlantic, World War II", *Britannica*

Liberty, וכל אלה שינו את המגמה ב"קרב על האטלנטי". בקרבות הימיים שהתנהלו בחודש מאי (וזכו לכינוי הגרמני "מאי השחור"), איבדה גרמניה 34 צוללות לעומת 34 אוניות של בעלות-הברית שהטביעו הצוללות הגרמניות.

מח"י לשעבר, אלוף שלמה אראל שהפליג כמלח בצי הבריטי בשיירות באוקיינוס האטלנטי, ואונייתו טובעה בינואר 1941 באמצעות טורפדו מצוללת גרמנית, ציין לקחים היסטוריים, טכנולוגיים ואסטרטגיים של המלחמה הזאת בזו הלשון:

במהלך מלחמת העולם השנייה התפתחה דוקטרינת הלחימה בים במונחים של 'חיפוי וליווי' (Cover and Escort). ה'חיפוי' בזירה ימית מוגדרת ניתן על-ידי כוח לחימה ימי המורכב מאוניות שטח ונושאות מטוסים (ובהתאם לטווחים גם כוחות אוויר מבסיסים יבשתיים), והיה מסוגל לאתר וליירט בכוחות עדיפים כל כוח אויב החודר לזירה. המושג 'ליווי' הוא שם כולל לכל פעילות ימית הנערכת תחת המטרייה של כוח החיפוי, אך בעיקרו הוא ליווי צמוד של שיירות הצבא או האספקה על-ידי כוחות קלים ומתמחים.⁵¹

יש הסכמה רחבה בקרב ההיסטוריונים של מלחמת העולם השנייה שגיוס מיטב המוחות האזרחיים, והשתלבותם במאמץ המלחמתי ברמות הגבוהות ביותר, היה סיפור הצלחה בריטי יוצא מן הכלל. אחד הבולטים שבהם היה פטריק מיינארד סטיוארט בלאקט, פיזיקאי ניסויי בריטי, חתן פרס נובל ב-1948, שהתחיל את שירותו הצבאי כמלח בצי הבריטי והתקדם לקצונה, אך בתוך תקופת לימודיו בקיימברידג' עזב את הצי כדי ללמוד פיזיקה גרעינית. בלאקט, ששימש בשנים 1942–1945 מנהל חקר ביצועים של האדמירליות הבריטית, תרם תרומה גדולה במלחמת העולם השנייה ביעוץ, באסטרטגיה צבאית ובפיתוח תחום חקר הביצועים. הוא הגדיר את תכלית עבודתו במילים "למצוא מספרים שעליהם ניתן לבסס אסטרטגיה ולא משבי רגש" (To find numbers on which to base strategy, not gusts of emotion). בהתאם לכך הוא תמך בתפיסת השיירות כדוקטרינה שנועדה לצמצם את כמות ההטבעות של כלי השיט שבשיירה. אומנם העיקרון של שימוש באוניות מלחמה כדי ללוות אוניות סוחר היה מקובל, אך לא היה ברור אם עדיף להרכיב שיירות קטנות או גדולות (יש לזכור שמהירות ההפלגה של השיירה נקבעת תמיד לפי מהירות ההפלגה של האונייה האיטית שבה). הטענה הרווחת עד השלמת מחקרו של בלאקט הייתה, שקשה יהיה לצוללות הגרמניות לאתר שיירות קטנות, ולכן הן עדיפות. צוותו של בלאקט הראה שהאבדות שספגו השיירות תלויות במידה רבה בכמות אוניות הליווי המלוות את השיירה ולא בגודלה, ולכן מומלץ לפעול לפי תפיסה מבצעית המעדיפה מספר שיירות גדולות מוגנות טוב יותר משיירות רבות קטנות.⁵² תוצאות הקרב על האוקיינוס האטלנטי היו קשות ביותר לשני הצדדים (טבלה 8), אך הגרמנים לא הצליחו לבלום את זרם האספקה האסטרטגית

⁵¹ שלמה אראל, "הזירה הימית במלחמת העולם השנייה – לקחים היסטוריים, טכנולוגיים ואסטרטגיים", **לקחים**, מערכות 300–301, 1985, עמ' 20.

⁵² Maurice W. Kirby and Jonathan Rosenhead, "Patrick Blackett (1897)", in **Profiles in Operations Research Pioneers and Innovators**, 147, Springer New York Dordrecht Heidelberg London, 2011, pp. 1 – 30

לבריטניה, מה שאפשר בסופו של דבר גם לבנות את אותן מסגרות צבאיות, לאמן את צוותן, לציידן ולדאוג לספק להן את כל הנדרש לקראת הפלישה לנורמנדי ביוני 1944.

טבלה 8: מלחמת העולם השנייה – אבדות הצדדים בקרב על האוקיינוס האטלנטי

גרמניה	בעלות־הברית
30,000 מלחים	36,200 מלחים
	36,000 אנשי צי סוחר
783 צוללות	3,500 אוניות סוחר
47 אוניות מלחמה אחרות	175 אוניות מלחמה

הניצחון בקרב על האוקיינוס האטלנטי, ובמיוחד התבוסה שנחלו הצוללות הגרמניות שם, היה אחד מהמרכיבים שאפשרו לכוחות בעלות־הברית להבטיח את הבסת גרמניה במלחמה.⁵³

הקרב בים התיכון

בזירת הים התיכון התמודדו החל ב־1940 זה מול זה שלושה ציים עיקריים: הצי המלכותי הבריטי, הצי הגרמני (Kriegsmarine) והצי האיטלקי (The Regia Marina). ב־1942 הצטרף הצי האמריקני אף הוא ללחימה במבצע שנודע בשם "מבצע לפיד" (Operation Torch או Torch to Tunis), שמשימותיו העיקריות היו שליטה על נתיבי השיט, העברת גייסות ותמיכה לוגיסטית לכוחות הלוחמים ביבשה. לפיכך, היעד האסטרטגי של בעלות־הברית היה לשלוט בשלוש נקודות אסטרטגיות חשובות ביותר: גיברלטר, מלטה ותעלת סואץ. הזירה התאפיינה בכמה מערכות שבהן הכוחות הימיים השתתפו במבצעי תקיפה אמפיביים ופעולות סגר ימיות. הפלישות המשמעותיות הראשונות ליבשת אירופה שערכו בעלות־הברית הופעלו למעשה מהזירה הזאת בסיציליה, באנצ'יו (Anzio) שבאיטליה ולדרום צרפת. חשוב גם לציין את הטבעת הצוללת הגרמנית "U-559", שחולץ ממנה חומר הצופן ששימש לפענוח מכונות אניגמה גרמניות, ושימש חומר מודיעיני רב־ערך לבעלות־הברית בסיכול תוכניות מערכה גרמניות במשך כל המלחמה. בין היתר אפשר חומר הצופן לפענח את תנועת השיירות הלוגיסטיות הימיות הגרמניות, ולהפעיל מולן את הטקטיקה שהגרמנים אימצו במלחמה על האוקיינוס האטלנטי – טקטיקת "עדת זאבים".

אפשר לומר שהמערכה בים התיכון המחישה והבליטה את יחסי התלות ההדדיים בין זירות הים, היבשה ובמידה מסוימת גם האוויר. בספר **המאבק על הים התיכון** (Struggle for the Middle Sea) מתואר כיצד חמישה ציים מרכזיים הפעילו כוח ימי בים התיכון מ־1940 עד 1945 עם התייחסות לפעולות הצי במשימות הסיוע השונות לכוחות היבשתיים.⁵⁴ הסופר וההיסטוריון הימי האמריקני וינסנט אוהרה (Vincent O'Hara) טוען שבמלחמת

⁵³ .British losses and losses inflicted on Axis Navies, National Museum of the Royal Navy

⁵⁴ Vincent O'Hara, **Struggle for the Middle Sea: The great navies at war in the Mediterranean theater, 1940–1945**, Anova Books: 1, 2009

העולם השנייה נערכו בים התיכון הרבה יותר מערכות ימיות גדולות מאשר באוקיינוס האטלנטי או באוקיינוס השקט, אך רק מעט נכתב על כך, ושהמערכה על השליטה בים התיכון הייתה ארוכה ביותר במלחמת העולם השנייה ביחס לשאר הזירות. "כל אחד שרוצה לדעת לגבי אסטרטגיה רבתי של אימפריות העולם לא יכול לעשות טוב יותר מאשר ללמוד מקרוב את אזור הים התיכון".⁵⁵

האירועים שהתרחשו בזירת הים התיכון בזמן מלחמת העולם השנייה ממחישים בבהירות את חשיבות השימוש בדוקטרינה ימית, כמו גם את מערכת היחסים של הכוח הימי עם הכוח היבשתי, ואת חשיבותה לאסטרטגיה רבתי באופן כללי.⁵⁶ חלק מהקרבות המשמעותיים ביותר במלחמה הזאת נועדו להשיג שליטה ועליונות ימית באזור. מבחינת יחסי הכוחות הימיים ראוי לציין שעד "מבצע לפיד" שבו הצטרפו הכוחות האמריקניים למערכה, הייתה לצי האיטלקי עליונות ימית מספרית בים התיכון ביחס לצי בעלות-הברית, דבר שהשתנה עם כניסת ארצות-הברית למערכה (טבלה 9).

טבלה 9: אבודות הצדדים הלוחמים בזירת הים התיכון

סוג כלי השיט	אוניות מערכה	נושאות מטוסים	סיירות כבדות	סיירות קלות	ספינות טורפדו	צוללות
הצי האיטלקי	6	0	3	8	99	84
בעלות-הברית	1	0	0	7	25	31

בעקבות הצלחותיו של חיל הים המלכותי לשלוט על נתיבי השיט בים התיכון ולהטביע את ספינות האספקה שנשלחו אל קורפוס אפריקה של רומל בסתיו 1941, כפה היטלר את דעתו על מפקדי הצי הגרמני (לרבות אדמירל דניץ), שיש להעביר צוללות מהאוקיינוס האטלנטי לים התיכון. הצוללות הגרמניות הצליחו אומנם להטביע את נושאת המטוסים הבריטית 'ארק רויאל' (Ark Royal) בנובמבר 1941 ואת ספינת המערכה 'ברהם' (HMS Barham), אך חסרונן של הצוללות הורגש בקרב על האטלנטי, שם הייתה "נקודת מרכז הכובד" האמיתית של המערכה הימית בין גרמניה לבריטניה.

לסיכום, רעיון השגת העליונות בים של מהן וקורבט, שאפיין את מלחמת העולם הראשונה, המשיך ללוות את חשיבות המרחב הימי והאסטרטגיה הימית גם בזמן מלחמת העולם השנייה. כמו כן הוכחה בצורה מובהקת חשיבות הרעיונות של קאסטה ווגנר, שאפיינו את תקופת המעבר בין שתי המלחמות. גם במלחמת העולם השנייה הוכרעה המלחמה בסופו של דבר ביבשה, אם כי התפיסה של השילוב בין הכוח היבשתי לכוח הימי החלה לשלוט ביתר שאת באסטרטגיה הימית.

במלחמת העולם השנייה עלתה האסטרטגיה מדרגה, ושילבה מלחמה בשלושה ממדים – יבשה, אוויר וכמובן ים. המונח "Grand Strategy" של קורבט, שבימינו מכונה "אסטרטגיה רבתי", הלך ולבש צורה יותר ויותר. התפתחות המחשבה הזאת נוצרה עקב

⁵⁵ .ibid, p. Xiii

⁵⁶ .ibid, p. 137

הלקח שנלמד מתוצאות מלחמת העולם הראשונה, ולפיו יש צורך לשלב יכולות ימיות עם היכולות של הכוח היבשתי. הרעיון הפך למעשה לאבן הפינה של אסטרטגיית בעלות־הברית במלחמת העולם השנייה. יתר על כן, שיקולים כמו לאיזו זירה יש לתת עדיפות במלחמה כוללת (זירת האוקיינוס האטלנטי לעומת השקט, הלחימה באירופה לעומת הלחימה מול יפן) חייבו שימוש במרכיבים של אסטרטגיה רבתי.

השמדת הכוחות הימיים של מעצמות הציר במלחמת העולם השנייה הייתה בקנה מידה שלא היה לו אח ורע במלחמות הקודמות, ונדרש היה להשיג שליטה ועליונות ימיות בזירות פעולה רבות מאוד. אמצעי הלחימה הימיים סופקו לציי בעלות־הברית, (ובמיוחד בקשר לציי אספקה ותובלה) באמצעות שימוש תשתית תעשייתית חסרת תקדים בהיקפה בעיקר בארצות־הברית, כמו גם תוכנית "החכר והשאל", שאת פריטיה היה נדרש לאבטח באוקיינוס האטלנטי. השימוש באמצעי הלחימה נעשה באמצעות הקרבות הימיים כמו גם רצף של פעולות אמפיביות, הובלת ציוד ואספקה והגנה על קווי השיט הימיים. האסטרטגיה הימית הזאת זכתה בסופו של דבר להצלחה רבה, בעיקר משום שכוחות הציר, ובייחוד היפניים, לא הצליחו להתאושש מתבוסות שספגו במערכות השונות במלחמה. לעומתם, ארצות־הברית בנתה את יכולותיה הימיות מחדש לאחר התבוסה בפרל הרבור, הגבירה את כוחה, הצליחה לנצל את מרחב התמרון הימי לשלוט על קצב הפעולות, והעבירה את המאבק עם האויב הימי לזירות פעולה רבות שהיו מרוחקות מחופי ארצות־הברית עד שהשיגה את כניעתן המוחלטת של גרמניה ויפן.

אחד היתרונות המרכזיים שהיו לבריטניה וארצות־הברית במלחמה הגלובלית של 1939–1945 היה ששתייהן היו בעלות מעמד של מעצמות ימיות עם יכולות מרשימות ועומק אסטרטגי רחב. הייתה להן יכולת שליטה בים, והיא שהובילה בסופו של דבר לניצחון במלחמה. הכוח הימי הבריטי־אמריקני היה הגורם המשמעותי והחשוב ביותר בתקופה של המלחמה הממושכת ההיא, והדבר סייע למערכה היבשתית שהכריעה בסופו של דבר את הרייך השלישי. בעלות־הברית מעולם לא איבדו את יכולת השליטה בים, ובכך הצליחו לסכל כל משימה צבאית הכרחית של האויב. כישלון של גרמניה ויפן למנוע את השליטה בים של בעלות־הברית הוביל לתוצאה שכל הכוח הפוטנציאלי – הצבאי והכלכלי – של בעלות־הברית היה יכול לפעול בנוחות וללא מחסור מובהק. הייתה זאת התנהלות שרק עליונות ימית יכולה הייתה לאפשר. העוצמה התעשייתית שעמדה מאחורי הצי האמריקני אֶפְשָׁרָה לו באמצעות תוכנית "החכר והשאל" (Lend Lease) להעניק לבריית־המועצות כמות ניכרת של כלי שיט צבאיים בדחי כולל של 810 אלף טונות.⁵⁷ כמו כן, הכוח הימי של בעלות־הברית מנע מגרמניה את היתרונות הכלכליים והצבאיים שגרמניה הייתה יכולה להשיג אילו הייתה עושה שימוש נכון בים.⁵⁸

⁵⁷ Boris V. Sokolov, "The Role of Lend-Lease in Soviet Military Efforts, 1941–1945", *Journal of Slavic Military Studies*, 7(3), (1994), pp. 567–586

⁵⁸ Gray, 1992, Ch. 6, 174–212, Ch. 8, pp. 230–263

המלחמה הראתה שהכוח הימי, שנתמך על-ידי התשתית התעשייתית היבשתית של המדינות, ובמיוחד של ארצות-הברית, היה חזק בעוצמתו יותר מאי פעם. הכוח הימי של בעלות-הברית היה הבסיס של האפשרויות האסטרטגיות: הוא לא הבטיח ניצחון אבל עשה את הניצחון אפשרי.⁵⁹ הלקחים שנלמדו במלחמת העולם השנייה בנוגע לאסטרטגיה וחשיבות המרחב הימי נותחו על-ידי קפטן סטפן רוסקיל (Stephen Wentworth Roskill), ההיסטוריון הרשמי של הצי המלכותי בשנים 1949–1960. רוסקיל ציין שהעליונות הימית שבריטניה השיגה בשלבים הראשונים של המלחמה היא שהביאה לכך שהצי המלכותי המשיך ל"הכתיב" את מהלכי המלחמה במרחב הימי, ובסופו של דבר את הניצחון.⁶⁰

הכוח האווירי במלחמת העולם השנייה מצא עצמו משולב בחזון של אסטרטגיה שהייתה רחבה הרבה יותר מזו שאליה הצליחו להגיע התאורטיקנים הצבאיים לפני 1914. הדוגמה המוצלחת של תפיסה זו הודגמה היטב בפלישת בעלות-הברית לנורמנדי שבצרפת ביוני 1944. השילוב הזה הפך למבנה האינטלקטואלי של ניסוח האסטרטגיה של הברית הגדולה במלחמת העולם השנייה.⁶¹ למרות הטענות הנרחבות שהיו לפני המלחמה בדבר היתרונות של הכוח האווירי והכוחות היבשתיים, ניסיון מלחמת העולם השנייה דווקא מציג את חשיבות הכוח הימי וחשיבות האסטרטגיה הימית במערכה הכוללת שהתנהלה.

הלקחים שנלמדו הם משתי מלחמות העולם בתחומי הדוקטרינה ובניין הכוח ימי: הצוללת שהופעלה לראשונה במלחמת העולם הראשונה הובילה להתפתחות כלי נשק וטקטיקות הפעלה חדשות. בשתי מלחמות העולם הופעלה הצוללת, בעיקר להפסקת הסחר הימי בנתיבי שיט עיקריים. הצוללות לא נועדו להשיג עליונות ימית ולא הצליחו להשיגה, אך הצוללות הגרמניות גרמו כמעט לתבוסת הצי המלכותי ב-1917, לפגיעה קשה בשיירות של בעלות-הברית באוקיינוס האטלנטי ששיאה היה ב-1943, והצוללות האמריקניות פגעו קשות בשיירות שהובילו דלק וחומרי גלם לתעשיית המלחמה של יפן הקיסרית באוקיינוס השקט במיוחד בשנים 1944–1945.

מעמדה של אוניית המערכה (Capital Ship) שהייתה שדרת הציים השונים במלחמת העולם הראשונה ובתחילת מלחמת העולם השנייה ירד מגדולתו. למרות שספינות הקרב שהוטבעו על-ידי היפנים בפרל הרבור חולצו ונבנו אוניות מערכה חדשות רבות, הן הועברו למלא תפקיד משני בהמשך המלחמה, שהוגבל בעיקר להפגזת חוף של איים שתוכננו לנחיתה אמפיבית. גם מועדון "התותח הגדול" (Big Gun) ששלט בצי ארצות-הברית מאז סוף המאה ה-19 ירד מגדולתו.⁶²

⁵⁹ .ibid

⁶⁰ Stephen W. Roskill, **The strategy of sea power: Its development and application**. London: Collins 1962.

⁶¹ Strachan, 2014.

⁶² David C. Fuqea, "Task Force One: The Wasted Assets of the United States Pacific Battleship Fleet, 1942", **Journal of Military History**, 61(4), (1997), pp. 707–734

פיתוח הכוח האווירי הוביל לשינויים אופרטיביים נוספים, ובהם הופעתן של נושאות המטוסים ואוויריית הצי. במקום לפלוש לכל אי שהוחזק בידי יפן באוקיינוס השקט, פיתחו האמריקנים את "אסטרטגיית קפיצת מדרגה". דהיינו, בהתקדמות באוקיינוס השקט עוקפים עמדות יפניות מוגנות היטב, ובמקום זאת מרכזים את המשאבים המוגבלים של בעלות-הברית באיים חשובים אסטרטגית שאינם מוגנים היטב, אך מסוגלים לתמוך בהגעה לאיי יפן העיקריים. האסטרטגיה הזאת אפשרה לכוחות ארצות-הברית להגיע ליפן מהר יותר, להימנע מאבדות וציוד יקר כדי לכבוש איים יפניים בדרך, וכך לשמור על יתרון ההפתעה ולהוציא את היפנים משיווי משקל.

אין לשכוח את חשיבותו העולה של המודיעין כגורם משפיע על מהלכים אסטרטגיים בשתי המלחמות: במלחמת העולם הראשונה – שבירת הצופן של "מכתב צימרמן" שהביא להצטרפות ארצות-הברית למלחמה (אפריל 1917), ואפשר לאפיין במידה מסוימת גם את קרב מידוויי כניצחון של מודיעין – החל בשבירת הצופן היפני JN25, וכלה בביצוע תוכנית מתוחכמת כדי לאשר שמידוויי אמורה להיות מטרת ההתקפה היפנית. הדבר השתקף היטב בדיווחו של אדמירל נימיץ (Nimitz) מפקד הזירה שאמר: "אילולא היה בידינו מידע מוקדם על תנועת היפנים, ואילו נתפסנו עם כוח נושאות המטוסים מפוזר, אולי עד לים האלמוגים, קרב מידוויי היה מסתיים אחרת לגמרי".⁶³

בסוף מלחמת העולם השנייה היה ברור שהשגת עליונות ימית מחייבת לא רק את השליטה על-יפני הים, אלא גם במרחב האווירי שמעל הים ובמעמקי הים.

הצי האמריקני סיים את מלחמת העולם השנייה עם עוצמה ימית גדולה שהתבססה על אוניות קרב ונושאות מטוסים. בשילוב עם בעלות ברית התפתח חיל הים האמריקני במהלך המלחמה, ורכש יכולות מגוונות שהרכיבו את עוצמתו הימית. אלה נעו החל בשליטה בים, לוחמה יעילה נגד צוללות ומלחמה נגד כלי שיט שטח, במשך ביכולת לבצע נחיתות אמפיביות רחבות היקף, שינוע כוחות באמצעות כלי טיס, וכלה בסיוע באש לכוחות ביבשה ועוד. יכולת הבנייה המסיבית של כלי שיט צבאיים ואוניות סוחר תמכה במאמצי בעלות-הברית, וסיפקה את כלכלות המלחמה שלהן. לכוחותיהן תרמה ארצות-הברית כוח אדם, חומרים ואמצעי לחימה בכמות ניכרת, שרק מעצמה כאמריקה מסוגלת הייתה להעניק. המלחמה החלה בהלם בבוקר ה-7 בדצמבר 1941 בהתקפה היפנית על בסיס חיל הים האמריקני בפרל הרבור (האי הוואי), והסתיימה בעליונות ימית מוחלטת של צי ארצות-הברית עם כניעת היפנים על סיפונה של ספינת הקרב 'מיזורי' בנמל טוקיו ב-2 בספטמבר 1945.

עם זאת, חיל הים האמריקני מצא עצמו במהרה בליבו של ויכוח פוליטי סוער. מלחמת העולם השנייה הסתיימה בהטלת פצצות אטום על הירושימה ונגסאקי, ובכך זיכתה את המאה ה-20 בתואר "המאה של האטום". הפצצות הוטלה ממטוסי B-29 שהותאמו במיוחד לנשיאתן והטלתן. הטלתן המוצלחת ותוצאות פעולתן ההרסניות הביאו להכרה שבידי ארצות-הברית יש נשק אולטימטיבי. הזרוע שהפעילה נשק זה הייתה זרוע האוויר

האסטרטגיה האמריקנית, שיייתהרר לכאורה חלק מהיכולות והמשימות האסטרטגיות של הצי האמריקני. בספטמבר 1945, חודש ימים לאחר ההפצצה הגרעינית על הירושימה ונגסאקי שאילצה את יפן להיכנע, התייצב מזכיר הצי האמריקני ג'יימס פורסטל (James Vincent Forrestal) בפני ועדת הקונגרס לענייני חיל הים (The House Committee on Naval Affairs) ואמר: "מדוע עלינו לקיים בכלל את הצי? אחרי מלחמה כזאת כבר לא קיים אויב ימי, ובלוחמה גרעינית באמצעות מטוסי חיל האוויר אפשר להשיג את ההרתעה וההכרעה הנדרשות".⁶⁴ מול אתגר משמעותי כזה אמור היה הצי האמריקני למצב עצמו בין שאר הזרועות בתקופת המלחמה הקרה.

לעומת זאת, ברית-המועצות מצאה לנכון לעשות בדיוק את מה שראתה כנקמה על תבוסתה בקרב צ'ושימה. הסובייטים ניצלו את תבוסתה המתקרבת של יפן, פלשו למנצ'וריה, וכבשו את פורט ארתור מחדש באוגוסט 1945. הניצחון על יפן הפך מיד לשיאו של מאבק בן ארבעים שנה שתחילתו בקרב צ'ושימה של 1905. סטאלין עצמו הכיר בכך ואמר: "העם שלנו האמין וקיווה שיבוא יום שבו יפן תופצץ והכתם יבוא. ארבעים שנה חיכינו ליום הזה".⁶⁵

במלחמת העולם השנייה התפתחו אסטרטגיות לחימה חדשות בהן מבצעי לחימה מהים, הקרנת עוצמה ותקיפה מהים, מבצעים אמפיביים ומבצעי תמרון מהים.

מבצעי לחימה מהים (Operations from the Sea)

המרחב הימי מעניק לכוחות הפועלים בו יתרונות ייחודיים הקשורים ליכולתם להשפיע על האירועים המתרחשים ביבשה. ככל שהתפתחו היכולות בתחום, כך הלכה וגדלה תדירות השימוש בהן והן נהיו מובהקים יותר. המשברים שהתרחשו במדינות יוגוסלביה לשעבר בשנות ה-90, מבצע "סופה במדבר" של 1991 ואירועים נוספים העלו את תכיפות השימוש במבצעים מהסוג הזה.

הגידול במבצעים האלה הצריך הבחנה ברורה יותר בין מבצעי לחימה מהים בצורתם המגוונת ובין אופן ביצועם על-ידי ציים שונים. ג'פרי טיל הציע לחלק את סוגי המבצעים בשני חתכים: לצי מודרני-תחרותי ולצי בתר-מודרני-שיתופי. עם זאת ציין שהבחנה המוצעת בין מאפייני הציים איננה כה חדה, וקיימים מקרים שבהם ההבדלים בין שני הסוגים מטושטש.⁶⁶

⁶⁴ George W. Baer, *One hundred years of seapower: The U.S. navy 1890–1990*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1994, p. 275

⁶⁵ .Isaac Deutcher, *Stalin*, London, Oxford University Press, 1967, p. 528

⁶⁶ .Till, 2018, p. 250

טבלה 10: סוגי מבצעים מהים לפי אופי הצי (מודרני-תחרותי – בתר-מודרני-שיתופי)⁶⁷

צי מודרני תחרותי (Modern/Competitive)	צי בתר-מודרני שיתופי (Post Modern/Collaborative)
1. מבצעים אמפיביים (Amphibious Operations)	מבצעי כוחות משלוח (Expeditionary Operations)
2. מבצעי תמרון מהים (Operational Manoeuvres from the Sea)	בניית יכולת ימית (Maritime Capacity Building)
3. תקיפת מטרות ביבשה מהים (Sea Based Land Attack)	מבצעים הומניטריים וסיוע באסונות טבע (Humanitarian and Disaster-Response Operations)
4. הגנת החוף (Coastal Defense)	

הקרנת עוצמה ותקיפה מהים (Maritime Power Projection and Attack)

הקרנת עוצמה בסביבה הימית וממנה כוללת קשת רחבה של פעולות צבאיות התקפיות, החל בהשמדת כוחות אויב, תמיכה לוגיסטית או מניעת כוחות אויב להתקרב לטווח נשק היעיל שלהם מכוחות ידידותיים. הקרנת עוצמה ימית אפשרית על-ידי פעולות תקיפה אמפיביות, תקיפת יעדים בחוף מהים, או תמיכה בפעולות שליטה בים.⁶⁸ הגדרה נוספת להקרנת עוצמה ימית היא שימוש בכוחות צבאיים מובלים על כלי שיט להשפיע באופן ישיר על אירועים ביבשה. להקרנת עוצמה מגוון משימות החל בפלישה ימית לכיבוש שטח יבשתי וכלה בפשיטות הטרדה והפגזת חוף מכלי שיט,⁶⁹ ומגוון צורות לפי התכלית שלשמה הופעלה, המאמצים המושקעים בביצועה וההשפעה האסטרטגית שהיא יוצרת לאחריה. מידת ההכרעה שהקרנת העוצמה הימית תיצור ברמות השונות של הלוחמה (טקטית, מערכתית ואסטרטגית) תלויה בנסיבות עצמן. לעיתים היא משמשת כמאפשר אסטרטגי (Strategic Enabler), ולעיתים היא מאפשרת לכוחות יבשתיים ואוויריים להמשיך במערכה ולנצח, לדוגמה מבצע הנחיתה האמפיבי בנורמנדי ביוני 1944. ככל שהמדינה היריבה היא בעלת אוריינטציה ימית רבה יותר, כך תידרש רמה גבוהה יותר של הקרנה עוצמה ימית.⁷⁰

מבצעים אמפיביים (Amphibious Operations)

מבצעים אמפיביים הם סוג של פעולה צבאית התקפית המשתמשת בכלי שיט לסוגיהם כדי להקרין עוצמה קרקעית ואווירית באתר חופי ייעודי הנמצא בשליטת כוח עוין, או שהוא

⁶⁷ .ibid, p. 250

⁶⁸ Maritime power projection, Dictionary of Military and Associated Terms, US Department of Defense, 2005

⁶⁹ .Till, 2018, p. 25

⁷⁰ .Gray, 1992, pp. 236–246

בעל פוטנציאל להפוך להיות עוין.⁷¹ מבצעים אמפיביים הם אחד מתתי־הקבוצה של משימת הקרנת עוצמה ימית.⁷²

ההיסטוריון והתאורטיקן הצבאי האנגלי בזיל הנרי לידל הארט כתב: "הגמישות האמפיבית היא הנכס האסטרטגי הגדול ביותר של העוצמה שבסיסה בים".⁷³ במאמרו על הכוחות האמפיביים אף טען שהם עדיפים על כוחות אוויריים.⁷⁴ היתרון בא לידי ביטוי בכך שהם אינם זקוקים לשדות תעופה המחייבים הכשרה והגנה מתמידים, ובעיקר יש ביכולתם של כוחות אלה לשאת רכבים כבדים וציוד שאי אפשר לשאתו בתובלת מסוקי סעה. במשך ההיסטוריה נעשו המבצעים האמפיביים באמצעות כלי שיט לשיטה עיקרית להעברת הלוחמים לחוף. מאז המערכה בגליפולי במלחמת העולם הראשונה תוכננו ונבנו כלי שיט מיוחדים להנחתת הכוחות, ציודם, כלי הרכב שלהם, לרבות הנחתת יחידות קומנדו מיוחדות באמצעות סירות מהירות ומיני צוללות.⁷⁵ נהוג לסווג את המבצעים האמפיביים לארבע תתי־קבוצות עיקריות:⁷⁶

1. מבצע תקיפה אמפיבי (The Amphibious Assault) – כשהמטרה היא להגיע לחוף אויב, לשהות שם, לבנות כוח לחימה בחוף ולהקים חזית חדשה, ואולי אף לשנות באמצעותה את כיוון המלחמה (דוגמת מבצע הנחיתה בנורמנדי ביוני 1944).
2. מבצע פשיטה אמפיבי (The Amphibious Raid) – כשהמטרה היא להקים מתפס זמני כדי להשיג יעד טקטי או מערכתי, לפני ביצוע נסיגה ופנוי החוף (דוגמת מבצע "רביב" במפרץ סואץ בקיץ 1969).
3. מבצע נסיגה אמפיבי (Amphibious Withdrawal) – היכולת לנהל לחימת לחילוך כוחות היא חיונית לכוחות משימה הפועלים בחוף ועלולים בהמשך להזדקק לחילוך, אם עקב כישלון במערכה היבשתית (מקרה גליפולי במלחמת העולם הראשונה או מלחמת קוריאה), או באפשרות לחזור ולהנחית את כוח המשלוח בחוף נחיתה אחר.

⁷¹ Ian I. Speller and Christopher Tuck, **Amphibious Warfare, Strategy and Tactics**, Spelmount, 2001, p. 7. ("Amphibious warfare is a type of offensive military operation that today uses naval ships to project ground and air power onto a hostile or potentially hostile shore at a designated landing beach")

⁷² Till, 2018, p. 255

⁷³ ראו: בזיל הנרי לידל הארט, "גמישות אמפיבית וכוחות אמפיביים" **צקלון**, 9 (1981) עמ' 20. לידל הארט הוא שטבע את המושג "אסטרטגיה של גישה עקיפה" לאור ניתוח שעשה ובו הוכיח עד כמה האיום האמפיבי היה ממשי על צבא גרמניה במלחמת העולם השנייה. לידל הארט מציג כיצד חלקם הגדול של הגייסות הגרמניים רותקו לחופי האוקיינוס האטלנטי מחשש לנחיתה במקום להצטרף לקרב נגד רוסיה (שם, עמ' 14–18).

⁷⁴ שם, עמ' 14; 138–134, Freedman, 2013, pp.

⁷⁵ הרחבה בנוגע לרקע ההיסטורי של מבצעים אמפיביים אפשר למצוא במאמרו של בני שפנייה, "חמישים שנה למלחמת ההתשה – איגוף ימי ונחיתה מהים – לקחי העבר ואתגרי העתיד", **הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2019–2020**, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה, ינואר 2020, עמ' 330–348.

⁷⁶ Till, 2018, p. 255.

4. מבצע הטעיה והסחה אמפיבי (Feints and Demonstration) – מיועד בעיקר להטעות את היריב ולרתק את כוחותיו כדי לאפשר תיאום טוב יותר בין "כוחותינו" במקום אחר.

"תמונת הראי" של מבצעי נחיתה ופשיטות אמפיביות היא הגנת חופי הנחיתה נגד מבצעים מהסוג הזה באמצעות אסטרטגיות של "צי בפועל" או לחימה במים חופיים. הודות ליתרון שאפשר להשיג באמצעות מבצעים כאלה, ובמיוחד בנוגע למהלך של איגוף ימי, הקימו מדינות חופיות רבות החוששות מתרחיש כזה מערכי הגנה המסוגלים לסכל מבצעים דומים. מערך הגנה כזה מורכב ממערך גילוי מוקדם (המכונה גם "הגנה קדמית בלתי ישירה של החוף" – Indirect Forward Defense)⁷⁷ המכיל: מערך מודיעיני המבוסס על חיפשי גילוי שונים, או בניית תמונה ימית של אזור החוף ואמצעי הטעיה מסוגים שונים. כמו כן מערך הגנה ישיר המכיל: סוללות טילי חוף-ים, כוחות אוויריים המסוגלים לפעול ולסכל נחיתה אמפיבית, תותחנות חופית וכוחות ייעודיים הנמצאים בחוף. המערך הזה מתוגבר גם בכלי שיט המבצעים סיורים ימיים, או מוזנקים מהנמלים על סמך ידיעה מוקדמת. בנוגע לקושי של הכוחות האמפיביים במערכה מהסוג הזה כתב כבר קורבט שבמצבים אלה כאשר מתגלה כוח הנחיתה כדאי להשהות את הנחיתה עצמה עד השלב שבו יתברר שפעולות ההתנגדות של האויב נחלשו, והכוח האמפיבי יכול להצליח במשימתו.⁷⁸ הַשְׁקִיָּה כזאת אימצו הכוחות הבריטיים במלחמת פוקלנד ב־1982. גם ברית־המועצות ב־1930 עשתה זאת, כאשר הקומיסר הראשי מוקלביץ (Chief Commissioner Muckelevitch) הנחה את הצי הסובייטי ללוות את הכוחות הקרקעיים לא להיכנס לקרבות הכרעה, ובמקום זאת לנהל 'מלחמה קטנה' נגד כוחות האויב באמצעות מיקוש ימי, צוללות ומטוסים.⁷⁹ שימוש בהגנה כזאת או במרכיבים שלה עשו כוחות קוריאנה הצפונית בחוף וונְסַן (Wonsan) ב־1950 נגד הכוחות הימיים של צי ארצות־הברית, וגם עיראק במלחמת עיראק הראשונה בשנים 1990–1991.⁸⁰

מבצעי תמרון מהים (Operational Manoeuvres from the Sea)⁸¹

הנחיתה של הכוחות האמריקניים באינצ'ון במלחמת קוריאה נתפסת כמבצע תמרון מהים קלסי. בהמשך גובשה התפיסה כחלק מהאסטרטגיה האמריקנית של שנות ה־90 של המאה ה־20 וכונתה "קדימה מהים". עקרונות התמרון המבצעי או התפעולי מהים

⁷⁷ .ibid, p. 271

⁷⁸ .ibid

⁷⁹ .ibid

⁸⁰ המצור הימי על וונְסַן התרחש מ־16 בפברואר 1951 עד 27 ביולי 1953 במלחמת קוריאה. הוא היה המצור הימי הארוך ביותר בהיסטוריה המודרנית שנמשך 861 יום. כוחות חיל הים של האו"ם, בעיקר מצי ארצות־הברית, מנעו בהצלחה מהצי הצפון קוריאני להשתמש בעיר נמל בעלת המיקום האסטרטגי החשוב שלה.

⁸¹ US Department of the navy, *Operational maneuver from the sea*, US Marine Corps Headquarters, Washington, D.C, 1996, p. 11

מתמקדים ביעד מבצעי (Operational Objective), הים משמש כמרחב תמרון, והתמרון מחולל לדעת מגבשי התפיסה קצב ותנופה מכריעים, מעמיד כוח נגד חולשה, מדגיש תחכום, מפעיל הונאה וגמישות בפעולה, וכן משלב את כל הנכסים האורגניים, המשותפים והמשולבים לצי האמריקני וליחידות המארינס.

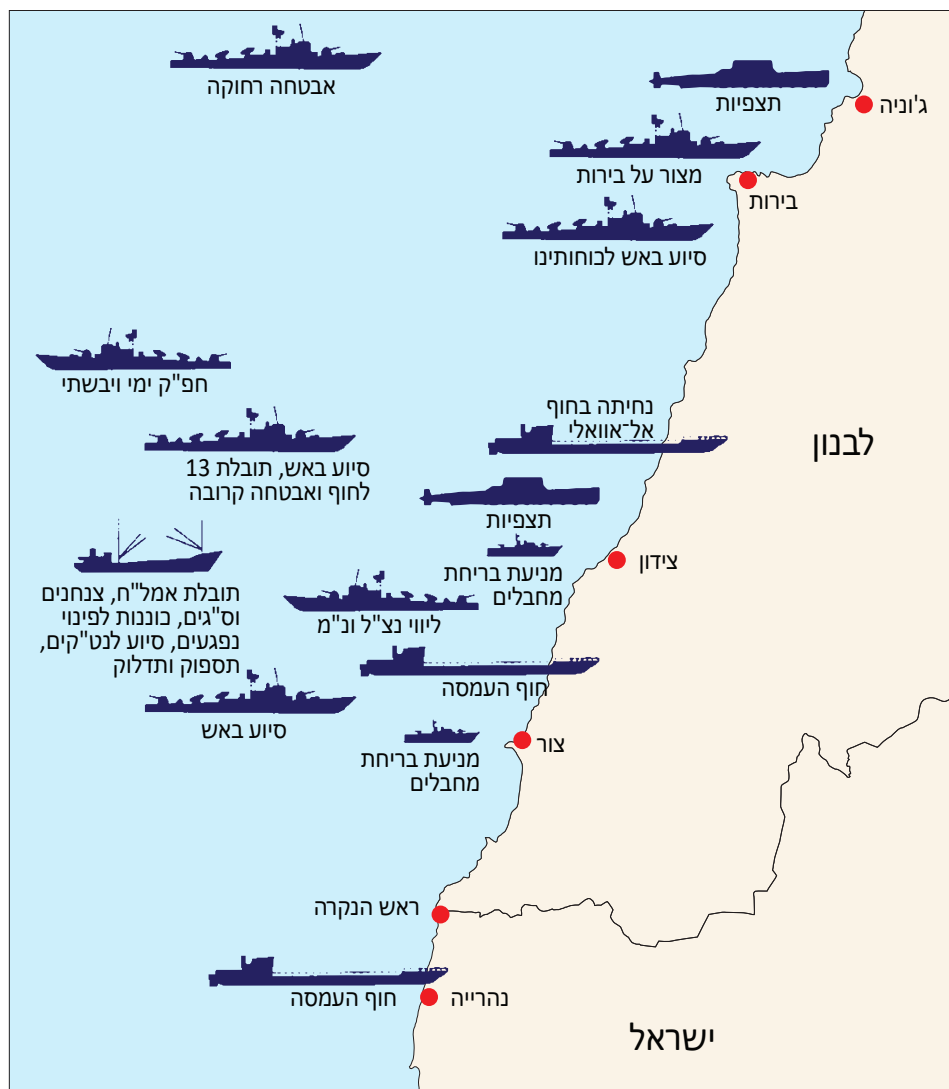
ניתוח אירוע – חיל הים במלחמת לבנון הראשונה – מבצע לחימה מהים

בפרק הזה נסקרו עד כה כמה סוגי מבצעים שכונו בשם "מבצעי לחימה מהים" ולניתוח אירוע ישמשו מבצעי חיל הים במלחמת לבנון הראשונה ב־1982 כדוגמה. במלחמה זו לא נדרש חיל הים למשימות של אבטחת שיט חיוני לישראל, או לשליטה ימית כפי שהדבר בא לידי ביטוי במלחמת יום הכיפורים, ולכן התרכז בעיקר במבצעי לחימה מהים. המבצע המרכזי היה מה שמכונה בשם "מבצע תמרון מהים", ובו הנחתת כוח צנחנים מאוגדה 96 וכן העברת רק"ם (רכב קרבי משוריין), ציוד וכוחות נוספים ללבנון. הנחיתה התרחשה בלילה שבין 6/7 ביוני 1982, באזור שפך אל־אוואלי שמצפון לצידון שבלבנון, ונועדה ליצור איגוף ימי לבסיסי המחבלים שלאורך ציר החוף באמצעות נחתות של חיל הים, ובסיוע אווירי של חיל האוויר. החלק הימי של המבצע אובטח על־ידי ספינות טילים, צוללות וספינות "דבור" של חיל הים, שסייעו לכוחות היבשה גם באש מן הים, סיוע מהיר ומדויק יחסית. לרשות חיל הים במבצע הזה עמדו 54 כלי שיט שהוקצו לצורך הנחיתה ואבטחתה, וכ־34 סירות גומי להובלת הכוח לחוף הנחיתה.

הרקע להתרחשויות אלה נטוע עוד במלחמת האזרחים בלבנון שפרצה ב־1975, גרמה לתוהו ובוהו שלטוני שאֶפֶשר לאש"ף (ארגון שחרור פלסטין) להתבסס במדינה, וליצור בכך מעין מדינה בתוך מדינה. ארגוני המחבלים הקימו את בסיסיהם בלבנון, ניצלו אותם לביצוע תקיפות טרור נגד ישראל, ואחת הקשות בהן הייתה נחיתה מהים בסירות גומי ופיגוע בכביש החוף ("אוטובוס הדמים") ב־11 במרס 1978, והריגת 35 ישראלים. ישראל הגיבה ב"מבצע ליטני" (14–21 במרס 1978), שבו נכבשה לכמה ימים רצועה מדרום לנהר הליטני ובתוך כך פגעה בבסיסי מחבלים שהיו באזור, וכבשה רצועת ביטחון שהועברה לשליטת צבא דרום לבנון. למרות זאת המשיך אש"ף להפגז יישובים בגבולה הצפוני של ישראל, ולאחר חילופי אש ממושכים בקיץ 1981 הושגה בתיווך ארצות־הברית הפסקת אש בין הצדדים, ובכל זאת המשיכו הארגונים הפלסטיניים בפיגועים בישראל.

בשונה מן המצב שנוצר בין חילות האוויר הישראלי והסורי לקראת מלחמת לבנון הראשונה, חיל הים הצליח להשיג שליטה ימית בים התיכון בזכות הניצחונות המכריעים על ציי סוריה ומצרים במלחמת יום הכיפורים. העליונות הימית המלאה הזאת הרתיעה את הצי הסורי ומנעה ממנו מלהתערב בזירה הימית (וזאת בניגוד לחיל האוויר וכוחות היבשה הסוריים). מצרים שחתמה על חוזה שלום עם ישראל נשארה מחוץ למערכה, ולפיכך הייתה

לישראל בגזרת חוף לבנון שליטה ימית כמעט מוחלטת, שאפשרה לתכנן העברת כוחות לנחיתה בביטחון יחסי (ראו: איור 79).⁸²

איור 79: פעילות חיל הים במלחמת לבנון הראשונה

⁸² השימוש במונח "שליטה ימית כמעט מוחלטת" נובע מכך שבכוחות הצי הסובייטי (ובמידה מסוימת הצי השישי), היו ערוכים במזרח הים התיכון, וחיל הים נדרש בחלק מהמבצעים שתכנן להגיב אליהם.

הצי הסובייטי תגבר את כוחותיו בים התיכון ב־10 ביוני 1982, יום לאחר שחיל האוויר הישראלי תקף את סוללות הטילים והשמיד מטוסים סוריים בלבנון במבצע שכונה "ערצב 19". השייטת ה־5 של הצי הסובייטי נערכה עם סירת 'דזנוב', משחתת וכלי שיט ספורים בבסיס הצי הרוסי בנמל טרטוס שבסוריה, במטרה להגן על הנמל.⁸³ הערכתם שמטוסים ישראליים לא יתקפו את הנמל דחתה הצעה להעמיד כלי שיט רוסיים על גבול המים הטריטוריאליים של לבנון. בתום הקרבות החלו שיירות של אוניות רוסיות להעביר לסורים נשק ותחמושת, ולמעשה חידשו את כל המלאי שאבד לסורים במלחמת לבנון.

מבין ארבעת סוגי המבצעים האמפביים שצוינו לעיל, נחיתת חיל הים במלחמת לבנון הראשונה היא הסוג הראשון המכונה "מבצע תקיפה אמפבי", שמטרתו להגיע לחוף אויב, לשהות שם, לבנות כוח לחימה בחוף ולהקים חזית חדשה ואולי אף לשנות באמצעותה את כיוון המלחמה.

למבצעים אמפביים נחוצים שליטה ימית לפחות אזורית, מודיעין טוב, מיומנויות מיוחדות, אימון של משתתפי המבצע, היכולת להפעיל מבצעים משולבים (לרבות "הפיקוד המתגלגל" במהלך המבצע), ולבסוף יתרון טכנולוגי שיפצה על היתרון שיש למתגונן בפני הנחיתה ופגיעותה בשלבי המבצע הראשונים, דבר שאפשר לספק על-ידי סיוע אווירי צמוד לכוח הנחיתה. חיל הים השכיל להשיג את כל התנאים הנדרשים הללו, ואכן הצי הסורי הורתע ולא יצא את הנמל. בפעולת האיגוף הימי נחסכו אבדות מכוחות היבשה, וחיל הים הישראלי הצליח להוציא לפועל את המבצע המורכב ללא אבדות בצידוד או בנפש: צורכי צה"ל מחיל הים מולאו במהרה, במדויק וללא נפגעים, ותוך הימנעות מחיכוך עם ציים זרים ששייטו באזור, ומניעה מחיל הים הסורי להתערב בלחימה. בהמשך הלחימה העבירו הנחתות משאיות תחמושת מחוף נהרייה לראש החוף באל־אוואלי, כמו גם כוחות משפך נהר זהרני, מדרום לצידון, אל שפך אל־אוואלי כדי לחסוך את הנסיעה בדרך החוף ויֶה צידון, שהלחימה בה טרם הסתיימה.

ההפתעה המערכתית שחיל הים הצליח להשיג בנחיתה בחוף נחל אל־אוואלי הייתה מול ארגוני המחבלים הן בעיתוי והן במקום ההתרחשות. למרות שמנהיגי אש"ף חזו את הפעילות הזאת, ואף ציינו אותה לפני פתיחת המלחמה כאפשרית, הם לא "תרגמו" אותה להיערכות מתאימה בחוף הנחיתה כדי לסכלה.⁸⁴ אלוף זאב אלמוג, מח"י באותה עת, סיכם את הפעולה בזו הלשון:

המבצע הבולט ביותר של חיל הים במלחמת "שלום הגליל" היה האיגוף הימי המוצלח שביצע: הנחתת אוגדת "געש" מצפון לצידון. אולם נוסף על כך הוא ביצע בהצלחה עוד שתי משימות מרכזיות: סיוע באש לכוחות שנעו צפונה לאורך ציר

⁸³ Galia Golan, "The Soviet Union and the Israeli Action in Lebanon", *International Affairs*, 59(1), (Winter, 1982–1983), pp. 7–16.

⁸⁴ ראובן אבירן, "הנחיתה בחוף האוואלי במלחמת 'שלום הגליל' מזווית הראייה של המחבלים", *מערכות*, גיליון 302–303 (אפריל 1986), עמ' 25–29.

החוף והטלת מצור על נמלי לבנון.⁸⁵ [...] הנחיתה בשפך נהר האוואלי מוטטה למעשה את מערך המחבלים בצידון ובסביבותיה. בכך הושג בגזרה הזאת הישג אסטרטגי ואופרטיבי כאחד.⁸⁶

הלקח שהופק ממלחמת לבנון הראשונה היה שברמה המערכתית "מדד היעילות האסטרטגי" של מבצע הנחיתה היה גבוה, וזה אמור להניב את התוצאה שיכולת מבצעית כזאת תישמר ואף תשודרג. בעקבות המבצע המוצלח החל חיל הים לאפיין ולתכנן נט"ק (נחתת טנקים) רב-תכליתית בשם "פלשת" (באורך 100 מטר ובמעמס 1,400 טונות). האפיין שנבחר הותאם לתנאי הזירה העתידיים ולשימושים רבים אחרים. עקב עדיפויות אחרות של חיל הים והמגבלות התקציביות על תוכנית בניין הכוח של החיל (ספינות מדגם סער 5 וצוללות דולפין), הוחלט להשלים את התכנון במספנות ישראל, ולנצור את התכנון המוגמר בלי להוציאו אל הפועל. אלוף זאב אלמוג כתב:

אילו נבנו הנט"קים האלה זה מכבר, ואילו יושמו הלקחים ממלחמת "שלום הגליל", שהצביעו על יתרונותיהם האופרטיביים והאסטרטגיים של כוחות הנחיתה והסיוע מן הים, ניתן היה לנצל את הכוחות האלה במלחמת לבנון השנייה, ואולי פני המערכה האחרונה – הן בתחילתה והן בסופה – היו נראים אחרת.⁸⁷

באוגוסט 1984 הועלה הנושא בדיון של המטכ"ל בראשות הרמטכ"ל דן שומרון. השיקולים היו בין הקצאת תקציב לטנקי מרכבה סימן 3 או בניית "פלשת", ולבסוף הוכרע ונקבע שטנק המרכבה יזכה בהקצאה ואילו פרויקט פלשת הוקפא.

היות שעניינו של הספר הזה באסטרטגיה ימית ונגיעה גם בתורת המערכה – דוקטרינה, חוזרת ועולה השאלה בנוגע למבצעי כוחות משלוח; מקומם של מבצעים אמפיביים בלוחמה הימית בת זמננו; יכולתם לבצע את המשימה מול חופים מוגנים במערך טילים; תותחנות ויכולות גילוי של כלי שיט המתקרבים לחוף בטווחים גדולים – אבל אין לכך תשובה ברורה. בני שפנייר, עמית מחקר במרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה, טוען:

דווקא כיום, חמישים שנה לאחר מבצע "רביב" המוצלח, נראה כי הפרדיגמה הצבאית של הנחיתה כפי שהייתה במלחמת ההתשה ומלחמת שלום הגליל כבר לא תחזור על עצמה. לפחות בכל הקשור לניתוח הסיכויים והסיכונים נכון יהיה להניח כי הזירה הימית במערכה הבאה תיראה שונה לחלוטין, ואליה יש להיבנות.⁸⁸

תקיפת מטרות ביבשה מהים (Sea Based Land Attack)

במלחמה הקרה התמקדה תקיפת מטרות ביבשה מן הים בעיקר ביכולת האסטרטגית של מערך הצוללות הבליסטיות של ארצות הברית וברית-המועצות לבצע סיורים מבצעיים בים, כשהם חמושים בטיילים בליסטיים בעלי ראש נפץ גרעיני, ולשמר את כושר המכה

⁸⁵ זאב אלמוג, "זרוע הים במלחמת שלום הגליל", מערכות, גיליון 413 (יולי 2007), עמ' 11–19.

⁸⁶ שם, עמ' 16.

⁸⁷ שם, עמ' 19.

⁸⁸ שפנייר, 2020, עמ' 348.

השנייה.⁸⁹ לאחר סיום המלחמה הקרה הורחב המושג הזה והוא כולל נשק תקיפה המיועד לתקיפת מטרות בחוף המשוגרת מבלי שיט או צוללות. לדוגמה, תקיפה באמצעות טילי טומאהוק (TLAM) שהופעלו כבר במלחמת המפרץ הראשונה נגד מטרות בעיראק, או טילי קליבר (The 3M-54 Kalibr) שנורו מבלי שיט וצוללות רוסיות במהלך הסיוע שהגישו למשטר הסורי של הנשיא אסאד החל ב־2015.

מבצעי כוחות משלוח (Expeditionary Operations)

מבצעי כוחות משלוח – אלה מבצעים שבהם המדינה פורסת את צבאה למלחמה, או למשימה צבאית אחרת מחוץ לשטחה והרחק מבסיסי צבאה, בתוך כך שהכוח מסתמך על היכולת הלוגיסטית והחימוש שמספקים לו כוחות השינוע הימיים. במלחמת העולם הראשונה היה זה הכוח שנחת מהים ולחם בחצי האי גליפולי.

כיום בריטניה וצרפת מחזיקות ביכולת משולבת כזאת הנקראת בשם "Combined Joint Expeditionary Force". המרכיב הימי מכיל עד סדר גודל של קבוצת משימה ימית (Naval Task Group) המבוססת על נושאת מטוסים, או ספינת נחיתה אמפיבית, או נושאת מסוקים אחת או יותר, והכוחות הימיים הנדרשים לביצוע הפעולה הזאת תלויים בעיקר בנסיבות. הכוח עשוי לכלול כל שילוב של נכסים ימיים של בריטניה וצרפת שנאספו בקבוצת משימות ופיקוד ממפקדה משולבת של בריטניה או צרפת שיכולה להיות מובלת על-ידי כל אחת מהאומות.⁹⁰

⁸⁹ Till, 2018, p. 268

⁹⁰ Declaration on Security and Defence, France – UK Summit, 31 January 2014, article 9

אסטרטגיה רבתי ואסטרטגיה ימית

בתקופת המלחמה הקרה

תקופת המלחמה הקרה (The Cold War) התאפיינה במאבק פוליטי, אסטרטגי ואידאולוגי בין הגוש המזרחי שבראשו ברית-המועצות, לגוש המערבי שבראשו ארצות-הברית. נוטים לתחום אותה החל בפרסום דוקטרינת טרומן ב-1947, וכלה בפירוק ברית-המועצות ב-1991. הכינוי שהוענק לתקופה מבטא את העובדה שבמהלכה לא נערכו קרבות בקנה מידה גדול ובאופן ישיר בין שתי המעצמות, אך כל אחת מהן תמכה בסכסוכים אזוריים גדולים המכונים "מלחמות שלוחים" (Proxies). זוהי גם הסיבה לכינוי שניתן לה לראשונה על-ידי איל ההון והיועץ הפוליטי-כלכלי של נשיא ארצות-הברית, ברנרד ברוך (Bernard Baruch).¹ כאמור, זה היה מאבק רב-תחומי שכלל את כל התחומים – פוליטיקה, אידאולוגיה, תרבות, כלכלה, צבא – הגם שלא הגיע לכלל מלחמה ישירה בין שתי מעצמות-העל.

בברית-המועצות נתפסה המלחמה הקרה כהכנות של העולם האימפריאליסטי בהובלתה של ארצות-הברית להשמדת המדינות הסוציאליסטיות, כוונה שההנהגה הסובייטית התכוננה למנוע בכל מחיר. לפיכך, האסטרטגיה הסובייטית, ממש כמו האסטרטגיה של ארצות-הברית, התרכזה בהרתעה שתיאר ריימונד גרתוף (Raymond Garthoff) כ"הרתעה נגדית" (Counter Deterrence).² לעומתו טען אדוארד לוטווק שדווקא לברית-המועצות היה אופי אימפריאליסטי, ומרכיב ההרתעה באסטרטגיה שלה צעד יד ביד עם נטייתה להתפשטות.³

לצד שתי מעצמות-על אלה התקבצו מדינות שתמכו בהן – לימין ארצות-הברית ניצבו כמה מדינות ממערב אירופה, ובהן בריטניה, צרפת ואחרות – אשר הקימו את הברית הצפון-אטלנטית – נאט"ו (North Atlantic Treaty – NATO). מולן ניצבו לימין ברית-המועצות

¹ המונח "מלחמה קרה" נטבע בנאומו של ברנרד באפריל 1947 בבית הנבחרים של דרום קרוליינה, כשהוזמן לשאת בו נאום. הנאום נסב על יחסי עבודה בין האיגודים המקצועיים והמעסיקים בארצות-הברית שבו הזהיר כי: "בואו לא נוכל לשקר את עצמנו – אנו נמצאים היום בעיצומה של מלחמה קרה. אויבנו נמצאים בחו"ל ובבית. בל נשכח זאת לעולם: התסיסה שלנו היא לב ההצלחה שלהם. שלום העולם הוא התקווה והמטרה של המערכת הפוליטית שלנו; זהו הייאוש והתבוסה של מי שעומד נגדנו. אנחנו יכולים להיות תלויים רק בעצמנו". ומאז הפך המושג לשימוש היסטורי.

² Raymond L. Garthoff, **Soviet military policy: A historical analysis**, London, Faber & Faber, 1966, p. 110

³ Edward N. Luttwak, **The grand strategy of the Soviet Union**, London, 1983, p. 73

מדינות מזרח אירופה שנשלטו על־ידי ברית־המועצות, בהן הונגריה, צ'כוסלובקיה, פולין ואחרות שהקימו את ברית ורשה. העימות הבין־גושי לווה בחשדנות הדדית, פעולות ריגול אסטרטגי רב־תחומי, תחרות על כוח, עוצמה ואיומים צבאיים. האסטרטגיות העיקריות של המלחמה הקרה הקצינו מחלוקות כדי לזכות בווייתורים של הצד השני, השתמשו בסיוע חוץ שהגישו למדינות כדי למשוך אותן לצידן, כרתו בריתות הגנה וניהלו תעמולה ומלחמה באמצעות "ממלאי מקום" (Surrogate Wars).

האסטרטגיה רבתי האמריקנית שהתגבשה זכתה לכינוי הכלה או בלימה. היא ביטאה את המאמצים האמריקניים באמצעות הצבא, הפוליטיקה והכלכלה להתנגד להתפשטות הקומוניזם ברחבי העולם במהלכה של ה"מלחמה הקרה". בשנות ה־50 של המאה ה־20 הכניס נשיא ארצות־הברית אייזנהאואר לשימוש את "תאוריית הדומינו", שלפיה נפילה של מדינות בודדות, בלתי חשובות ככל שיהיו בדרום־מזרח אסיה, עלולה לגרום לאפקט אזורי של נפילת מדינות נוספות בזה אחר זה כאבני דומינו.⁴ הראשון שהעלה את תפיסת אסטרטגיית הכלה על הכתב היה איש מחלקת המדינה האמריקנית ג'ורג' קנאן (George Frost Kennan), דיפלומט והיסטוריון שהתמחה ביחסים שבין ברית־המועצות לארצות־הברית. בשנות ה־40 המאוחרות עוררו כתביו השראה לדוקטרינת טרומן ולמדיניות החוץ של ארצות־הברית להכיל את ברית־המועצות. במברק ששיגר ממקום שבתו במוסקווה ב־1946, ומאוחר יותר במאמר שפרסם ב־1947 בכתב העת היוקרתי *Journal Foreign Affairs*, סיכם: "המרכיב העיקרי בכל מדיניות של ארצות־הברית כלפי ברית־המועצות חייב להיות כמו של לקוח ארוך טווח (Long Term Patient), ולהתבטא בהכלה נחרצת וערנית (Firm and Vigilant Containment) מול נטיות ההתפשטות של ברית־המועצות". גישה זו הורחבה בהמשך, וסיפקה את הבסיס למדיניותו של ממשל טרומן כלפי ברית־המועצות.⁵ המדיניות התבססה על העקרונות האלה: קיימת חשיבות אסטרטגית עליונה לאזורים הכוללים את אירופה המערבית, יפן וצפון אמריקה, ובנוגע לאזורים אלה יש לקיים מאבק בלתי מתפשר גם אם לא באמצעים צבאיים בהכרח. על בסיס תפיסה זאת הרחיבו קובעי המדיניות האמריקנים בתחילת שנות ה־50 של המאה ה־20 את גישתם לאזורים נוספים בעולם, דבר שהביא למעורבות האמריקנית במלחמת קוריאה, ובשנות ה־60 גם למלחמת וייטנאם. מדיניות הכלה לפי קנאן הייתה צריכה להיות ארוכת טווח, סבלנית אך קשוחה, העומדת על המשמר נגד כוונות ההתפשטות של ברית־המועצות. לצורך המטרה הזאת הוא קרא להתנגד ללחץ הסובייטי המופעל נגד מוסדות חופשיים בעולם המערבי באמצעות עמידה איתנה ומפוכחת על המשמר, ובתוך כך שימוש באמצעים נגד כוח (Counter Force) שיותאמו לאזורים שבהם מתרחשת מדיניות ההתפשטות הסובייטית. באמצעות מדיניות כזאת העריך ממשלו של טרומן, שבסופו של דבר, יישבר או יתמוסס הכוח הסובייטי. מחליפו של קנאן במחלקת תכנון המדיניות במחלקת המדינה, פול ניטצה

⁴ תאוריית הדומינו התגבשה בארצות־הברית בתחילת המלחמה הקרה והוצגה לראשונה על־ידי הנשיא דווייט אייזנהאואר ב־7 באפריל 1954, ובה התייחס למצב בהודו־סין כולל וייטנאם.

⁵ Office of the Historian, "George Kenan and Containment", A Short History of the Department of State.

(Paul Nitze), גרס אחרת, וטען שיש להרחיב מדיניות זאת ולהשתמש במקום שנדרש גם בכוח צבאי.

מסמך המועצה לביטחון לאומי של ארצות־הברית מספר 162/2 (NSC 162/2) היה מסמך אסטרטגיה לאומית שאישר הנשיא אייזנהאואר ב־30 באוקטובר 1953, והגדיר את מדיניות הביטחון הלאומי של ממשלו. המסמך קבע שארצות־הברית צריכה לשמור על "יציבה צבאית חזקה" (Strong Military Posture), בדגש על היכולת לבצע פעולות תגמול שבהן יוסב לאויב נזק בלתי נסבל על־ידי כוח שיפגע פגיעה עוצמתית, ובמקרה של פעולות איבה תשקול ארצות־הברית גם הפעלת נשק גרעיני כמו גם אמצעים אחרים. האסטרטגיה הזאת הוכתרה בשם "הגמול המסיבי" ומאוחר יותר "אסטרטגיית המראה החדש", שמבחינה תקציבית הקטינה את ההוצאות של צבא היבשה והצי האמריקני, והגדילה אותן עבור חיל האוויר והנשק הגרעיני. הצי האמריקני הצליח להינצל מקיצוצים אלה עם בנייתן לשירות של נושאות המטוסים מדגם 'פורסטל' (Forrestal-class aircraft) ב־1954, שהיו בעלות יכולת הפעלה של מטוסי סילון חדשים שיכלו לשאת נשק גרעיני אסטרטגי.

הרתעה (Deterrence), הרתעה גרעינית (Nuclear Deterrence) ויישומן במרחב הימי

מקורו של המונח "הרתעה" הוא מהמילה הלטינית Deterre, שמשמעותה "להפחיד". במובן המודרני שלה ההרתעה מכוונת להביא את היריב להימנע מלנקוט פעולה או אירוע באמצעות החדרת ספק או חשש בנוגע להשלכות של הפעולה או האירוע שיעשה. כאסטרטגיה בתקופה המודרנית היא פותחה ערב מלחמת העולם השנייה, והתבססה על הפחד והבהלה שעלולים להיגרם מתקיפות אוויריות אסטרטגיות למרכזי אוכלוסייה. לאחר התקיפה הגרעינית על הירושימה ונגסאקי בסוף מלחמת העולם השנייה, והבנת ממדי ההרס והחורבן שהנשק הגרעיני יכול לגרום, הביאה אסטרטגיית ההרתעה הגרעינית לכך, שאפשר היה להשתמש בה בלי להיכנס בשלב הראשון לחילופי מהלומות גרעיניות בין היריבים. במהלך המלחמה הקרה שוכללה תורת ההרתעה כך שההרתעה הגרעינית נהייתה הרתעה יציבה, וזאת באמצעות ההבנה שבידי שני הצדדים יש יכולת השמדה הדדית.

ההרתעה הגרעינית הפכה לחלק חשוב במדיניות ההכלה שפיתחה ארצות־הברית בתחילת המלחמה הקרה, ומטרתה הייתה למנוע הישגים סובייטיים במלחמה אפשרית, או במעשי פרובוקציה, הן נגד ארצות־הברית והן נגד בעלות בריתה. יש לציין שהסובייטים שברו את המונופול הגרעיני האמריקני כבר ב־1949 בניסוי גרעיני ראשון שערכו, מה שהפתיע את האמריקנים ממהירות הפיתוח, גם אם הפצצה לא הייתה פרי תכנון סובייטי והתבססה על חומר שהובא בידי מרגלים.

היות שההרתעה אמורה לפעול על התודעה חשוב להבחין בהבדלים בין שני מושגים דומים שמשמשים בהם, אך שונים במשמעותם: כפייה לעומת הרתעה. כפייה מביאה

את הזולת לעשות מעשה שלא היה עושה אילולא הופעלו עליו כוח והשפעה. דיפלומטיה כופה מופעלת במטרה לגרום ליריב לחזור בו מכוונתו להפר את הסטטוס קוו. הבחירה באסטרטגיה הזאת מצביעה על כך שלנוקט אותה יש אינטרס להגיע לפתרון בדרכי שלום (סנקציות איראן), ולשם כך הוא מפעיל אסטרטגיה של הסלמה מודרגת המאפשרת לו למתוח את המדיניות עד לסף המלחמה. להבדיל מהרתעה שנועדה למנוע פעולות מזיקות עתידיות, הרי שהדיפלומטיה הכופה באה כצעד הגנתי לבלימת התנהגות בלתי רצויה של היריב, שלמעשה כבר מתרחשת בפועל. הרתעה נועדה למנוע (Dissuasion) מהזולת לעשות מעשה שיש בו כדי להזיק לאינטרסים החיוניים של המרתיע.

הדרישות להרתעה אמינה (Credible Deterrence) הן שלמרתיע תהיה יכולת אופרטיבית לכפות על יריבו "מחיר" גבוה, ואם יידרש להוציא לפועל את העונש כלפי המורתע הוא יהיה חמור דיו. ההנחה היא שהמורתע חייב להאמין ביכולתו של המרתיע ובכונותו להוציא את האיום אל הפועל.

יש ארבעה תנאים קריטיים (לפחות) להשגת הרתעה אמינה:

1. על המדינה המרתיעה להגדיר את התחייבותה (בדרך כלל באמצעות "קווים-אדומים")
2. להודיע על קיומה ליריבים פוטנציאליים
3. לפתח אמצעים אמינים להגן על ההתחייבות, או להעניש יריבים הקוראים על המרתיעה תיגר
4. להפגין נחישות להוציא אל הפועל את האיום המובטח.

בתום מלחמת העולם השנייה ופתיחת המלחמה הקרה הגדירו האמריקנים שקו ההגנה שלהם מול התפשטות הקומוניזם באסיה יימשך מהפיליפינים בדרום לעבר אוקינווה, משם ליפן, והלאה לכיוון אלסקה. קוריאה הדרומית וטייוואן נותרו מחוץ לקו ההגנה של ארצות-הברית, מה שייתכן שגרר פירוש מוטעה והביא ב-25 ביוני 1950 לפלישת כוחות קוריאה הצפונית לדרום המדינה. המסקנה של האמריקנים ממלחמת קוריאה הייתה שיש למנוע הפתעה דומה. לפיכך החליט הממשל החדש של הנשיא אייזנהאואר, עם היבחרו בינואר 1953, לגבש דוקטרינה שלפיה התגובה לתוקפנות סובייטית או סינית עתידית תיענה בגמול מסיבי, באמצעים ובמקום שתבחר ארצות-הברית. הדבר מצא את ביטויו בהצהרה שנשא מזכיר המדינה האמריקני ג'ון פוסטר דאלס (John Foster Dulles) בינואר 1954. מנקודת מבטו של אייזנהאואר, ההרתעה הטובה ביותר מפני מלחמה תהיה להראות לעולם עד כמה מזעזעת יכולה להיות "מלחמה גרעינית מוחלטת" אם תתרחש אי פעם. לכן הציע שארצות-הברית תארגן סדרה מקיפה של ניסויים גרעיניים פומביים באוקיינוס השקט, ותיתן עדיפות עליונה לתקציב הביטחון לנשק גרעיני ומערכות אספקה של נשק קונוונציונלי, והצהרות חוזרות ונשנות בציבור על כך שארצות-הברית תהיה מסוגלת ומוכנה להשתמש בכל עת בנשק גרעיני.

הביקורת על דוקטרינת הגמול המסיבי הייתה שהיא גרמה להישענות כמעט מוחלטת על הנשק הגרעיני בקשר להרתעה נגד הסובייטים, והפכה לפחות ופחות אמינה ככל

שהסובייטים הגדילו את ארסנל הנשק הגרעיני שלהם, וצמצמו את הפער שהיה בתחילת שנות ה־50 בינם לארצות־הברית.

בד בבד עם העלייה בחשיבותו של הנשק הגרעיני כחלק מהמלחמה הקרה ותהליך בניין הכוח הגרעיני האמריקני, החל להתפתח הדיון הרעיוני בהפעלתו של נשק כזה. מלכתחילה היה ברור שנשק גרעיני איננו דומה לשום נשק אחר שפותח בהיסטוריה של המין האנושי, לפיכך מן הראוי שיופקד בידיו של הקברניט, והוא ידרוש אנשי מקצוע מתאימים שיפתחו את אסטרטגיית הפעלתו. כשהופעל הנשק הגרעיני בתום מלחמת העולם השנייה נגד יפן, הבין הממסד האמריקני שלא ניתן להסתמך על הצבא בגיבוש אסטרטגיות הפעלה לנושא מורכב כמו הגרעין. לפיכך הוקמו מכוני מחקר שסייעו לממסד הביטחוני ביישום התכונות הפיזיקליות החריגות שהנשק הגרעיני מקנה לתפיסת ההפעלה – אסטרטגיה גרעינית.

האסטרטג הגרעיני הראשון הרמן קאהן (Herman Kahn), בן למהגרים יהודים ואיש מכון ראנד, החל את הקריירה שלו כמנתח מערכות ואסטרטג צבאי ביחידה שתפקידה היה לחקור את ההשלכות האפשריות של מלחמה גרעינית והרתעה.⁶ קאהן הבחין בין שלושה סוגים של הרתעה: הראשון (Type I) מיועד למנוע חילופי מהלומות גרעיניות בין מעצמות־על; השני (Type II) הוא הפעלת מלחמה מוגבלת הכוללת שימוש בנשק גרעיני או קונוונציונלי שמשתתפות בו בעלות ברית; השלישי (Type III) כולל את כל שאר התרחישים האפשריים.⁷ יש לזכור שתפיסות ההרתעה שפותחו, ובעיקר אלה המתייחסות להרתעה הגרעינית, התבססו על הגישה הרציונלית במדעי המדינה.

מקומן של הגישות הרציונליות הוא בדור השלישי של מדעי המדינה, אשר ינקו מהישגי המתמטיקה ומיישומיה בכלכלה ותורת המשחקים. אחד מהמובילים בגיבוש תפיסת ההרתעה האמריקנית היה איש מדע המדינה והכלכלן האמריקני תומאס שלינג, שהיה אחד האסטרטגים האזרחיים האמריקנים הידועים ביותר, זוכה פרס נובל לכלכלה ב־2005 בשיתוף עם ישראל אומן בזכות מחקריהם בנושא "הגברת ההבנה בנושאי עימות ושיתוף פעולה במסגרת תורת המשחקים". בספרו שתורגם לעברית **חימוש והשפעה**, מסביר שלינג שעצם קיומו של "החימוש" מאפשר השגת "השפעה" – כלומר, קידום האינטרסים של המדינה מתוך הישענות מפורשת או מרומזת על העוצמה הצבאית.⁸

גישות אלה הניחו שקיימת אצל מקבלי ההחלטות התנהגות אינסטרומנטלית ולא התנהגות אקספרסיבית, יש סדר עדיפויות תמידי במשך של זמן, כמו גם יש קשר בין אמצעי למטרה ושיקולי עלות–תועלת כדי למקסם תועלות בעלות הנמוכה ביותר. לגישות אלה היו כמה הצלחות במאה ה־20 בניתוח העדפות בבחירה בין אלטרנטיבות, ניתוח משא ומתן ומיקוח, חקר קואליציות והרכבתן, חקר ההרתעה ודפוסים אסטרטגיים של סכסוכים, וחקר תהליכים אלקטורליים. עם זאת, חשוב להדגיש את מגבלותיהן של גישות אלה כיוון שהבנה תאורטית של משחק פשוט עם מעט משתתפים אינה משקפת את מציאות הזירה

⁶ Herman Kahn, *Thinking about the Unthinkable*. New York: Horizon Press, 1962

⁷ Herman Kahn, *On thermonuclear war*, Princeton: Princeton University Press, 1961

⁸ תומאס שלינג, **חימוש והשפעה**, משרד הביטחון הוצאה לאור, תל־אביב־יפו, 1981.

הפוליטית שבה המשחקים מורכבים, מרובי עדיפויות, אסטרטגיות ואופציות. הבנת ההיגיון הבסיסי של ההחלטות באמצעות מודלים אינה ממצה את מורכבות המציאות הפוליטית שבה מתערבים משתנים רבים. רציונליות אינסטרומנטלית אינה מספקת מענה להבנת היעדים כפי שנקבעים על-ידי הגורמים הפוליטיים משום שהגדרת תועלת ועלות משתנה מאדם לאדם ומחברה לחברה. הגישה הרציונלית ממעיטה בדרך כלל בחשיבות תהליך הלמידה הכרוך ביחסים מורכבים בין בני אדם, לדוגמה, תוצאות משחק דילמת האסיר (Prisoner's Dilemma) במשחק אחד שונות מתוצאותיו של אותו המשחק בסדרת משחקים הנערכת ברצף.⁹

תורת ההרתעה סיווגה את סוגי ההרתעה השונים לארבע קטגוריות עיקריות:

1. הרתעה כללית (General Deterrence) – היכולת למנוע מהיריב לנקוט מהלך עוין כלפי המרתיע, לצד שמירה שגם בטווח הארוך יימנע היריב מלהזיק לענייניו וקיומו של המרתיע. לדוגמה, ההרתעה שנמשכה במשך שנות המלחמה הקרה בין ברית-המועצות לארצות-הברית. אם הרתעה כללית ממלאת את ייעודה בהצלחה לא מתרחשים משברים ומלחמות העלולים להוביל לשימוש בהרתעה מיידית.
2. הרתעה מיידית (Immediate Deterrence) – היכולת למנוע מהיריב לנקוט פעולה ספציפית או להזיק למרתיע. הרתעה מיידית מתייחסת למצב בין שתי מדינות שבו לפחות צד אחד חושב ברצינות לתקוף את האחר, שבתגובה מנסה להרתיעו מלעשות כן. לדוגמה, משבר הטילים ב־1962 בקובה. שימוש בהרתעה מיידית מצביע על כישלונה של ההרתעה הכללית. במלחמת יום הכיפורים 1973 לדוגמה, שתי המעצמות (ארצות-הברית וברית-המועצות), עברו ממצב של הרתעה כללית למצב של הרתעה מיידית כדי להביא להקפאת מצב המלחמה שבין ישראל למצרים וסוריה. הלוחמה הסתיימה בפשרה – הפסקת אש ועצירת ההתקדמות הישראלית בקילומטר ה־101 בכביש לקהיר.¹⁰
3. הרתעה ישירה (Direct Deterrence) – היכולת למנוע מהיריב להסב נזק ישיר בתחום הטריטוריאלי של המרתיע (במקרה של ארצות-הברית – בגבולות ארצות-הברית עצמה בלבד). בעת המלחמה הקרה הרתעה ישירה הייתה כרוכה בהרתעת מתקפה גרעינית סובייטית על שטח ארצות-הברית, בשעה שהרתעה מורחבת כללה מניעת התקפה קונוונציונלית סובייטית על חברי ארגון נאט"ו.
4. הרתעה מורחבת (Extended Deterrence) – מבוססת על עקרון הבריתות. היכולת למנוע מהיריב להזיק לבעלות-הברית ומדינות הנמצאות בחסותו של המרתיע (מטרייה גרעינית). שני המקרים המובהקים שבהם כשלה ההרתעה המורחבת הם: פלישת כוחות קוריאה הצפונית לקוריאה הדרומית ב־1950 ופלישת צדאם חוסיין לכוחות בקיץ 1990.

⁹ אבינש דיקסיט ובארי נילבאף, **תורת המשחקים**, הוצאת משכל, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 2006.

¹⁰ Vesna Danilovic, "When the Stakes are High, Deterrence and Conflict among Major Powers", **Deterrence and Conflict**, The University of Michigan Press Ann Arbor, 2005, Ch. 3, p. 67.

המחשבה על מערכה גרעינית כוללת שבה אחד הצדדים ינסה להשיג הכרעה באמצעות מכה גרעינית (בהפתעה או שלא בהפתעה) הפכה לנושא שהעסיק את האסטרטגים הגרעיניים במערב מהעת שבה הגיעו הסובייטים ליכולת גרעינית דומה לזו של האמריקנים – החל באמצע שנות ה-50. המונח "יכולת מכה ראשונה" (First Strike Capability) מתאר מצב שבו אחד מהיריבים יוכל לנטרל את השני מיכולותיו באמצעות תקיפת פתע גרעינית, שכן זאת דרך פעולה, אומנם בעלת סבירות נמוכה, אך יש בה כדי להזיק בעוצמה שתצריך תגובה אסטרטגית הולמת.¹¹ בין הראשונים שזיהו את התופעה הזאת היה האסטרטג הצבאי האמריקני ברנרד ברודי (Bernard Brodie 1910–1978), שנודע בפיתוח עקרונות האסטרטגיה הגרעינית. ברודי היה חוקר ימי שעסק בחקר העוצמה הימית (Naval Power), עבר ב-1959 מהאקדמיה למכון ראנד, ושם הצטרף לקבוצה בראשות הרמן קאהן שעסקה באסטרטגיה גרעינית.

ברודי, שבלט מאוד בניתוח ערכו ותפקידו של הנשק הגרעיני, זכה לימים לכינוי "קלאוזביץ האמריקני", הסביר את הסיבות להשפעתו הרבה של הנשק הגרעיני על האסטרטגיה. סיבותיו נבעו מהתכונות הבסיסיות של הנשק הזה: כוח הרס בקנה מידה שלא היה מוכר עד כה; אפשרות הפעלת כוח ההרס מכאיבה כמעט באופן מיידי; גרימת הרס עצום בשילוב מערכת שיגור ונשיאה ארוכי טווח; גרימת הרס אפשרית עוד לפני הכנעת האויב מבחינה צבאית. ברודי הבין גם שאם יותר ממדינה אחת מחזיקה בנשק גרעיני, אפשר לאיים באמצעותו על השמדה הדדית (Mutual Destruction), ולכן גם אם נשק זה איננו יכול לשמש להגנה הוא יכול לשמש להרתעה ולאיום משכנע. בספרו **אסטרטגיה בעידן הטילים** (Strategy in the Missile Age) התווה ברודי את המסגרת לתורת ההרתעה, וטען שנקיטת "מכת מנע גרעינית" תוביל להסלמה ממלחמה מוגבלת למלחמה טוטלית. הוא הסיק שהרתעה המבוססת על "יכולת מכה שנייה" (Second Strike Capability) תוביל למצב יציב יותר מבחינת שני הצדדים היריבים.¹²

כניסת ממשל קנדי ב-1961 לזירה הפוליטית האיצה את השינוי בדוקטרינה הגרעינית האמריקנית מדוקטרינת "הגמול המסיבי" לדוקטרינת "הגמול הגמיש". כאשר התמנה רוברט מקנמארה למזכיר ההגנה וקיבל תדרוך ממפקד הפיקוד האסטרטגי (Strategic Command) על תוכנית הפעולה המבצעית המשולבת האמריקנית (The Single Integrated Operational Plan – SIOP) הזדעזע לשמוע, שפלישה סובייטית לחלק כלשהו של העולם החופשי בלי להפעיל נשק גרעיני עלולה לגרום להפעלת הארסנל הגרעיני האמריקני (שמנה מעל 20 אלף ראשי נפץ גרעיניים) נגד הסובייטים. מקנמארה התרשם מחוסר היראוליות של התוכנית המבצעית המשולבת מהסיבות האלה: היא לא פורסמה

¹¹ "מכה ראשונה" היא תקיפת מנע גרעינית (Preemptive Attack) המבוצעת בהפתעה ומשתמשת בכוח רב מאוד. יכולת כזאת של מדינה מתבטאת בהבסת מדינה אחרת בעלת יכולת גרעינית באמצעות השמדת ארסנל הנשק הגרעיני שלה עד השלב שבו תגמול של המדינה הנתקפת לא פוגע ביכולותיה של התוקפת להמשיך ולנהל את המלחמה. האסטרטגיה הזאת קרויה בשם תקיפת מטרות כוח (Counter Force) בשונה מתקיפת מטרות ערך (Counter Value Targets).

¹² Bernard Brodie, **Strategy in the missile age**, Princeton: Princeton University Press, 1959.

ולא הגיעה לאוזני הסובייטים, וגם אילו היו הסובייטים מכירים אותה הם לא היו מאמינים שארצות־הברית תפעיל נשק גרעיני במצב אמת. התוכנית הייתה אמורה להתגלגל בצורה אוטומטית כמכונת יום הדין (Doomsday Machine), ויוכלו לפעול נגדה ב"שיטת הסְלָמִי". הרמן קאהן כינה אותה בשם הלא־מחמיא "מלחמת עווית-פרכוס" (Spasm War).

דוקטרינת "הגמול הגמיש" של קנדי ומקנמארה, שהחליפה את דוקטרינת "הגמול המסיבי", הייתה דוקטרינת הגנה שהתבססה על הרתעה הדדית ברמות אסטרטגיות, טקטיות וקונוונציונליות, מה שהקנה לארצות־הברית את היכולת להגיב לתוקפנות בכל ספקטרום המלחמה, ולא רק בתחום הגרעיני. היא התבססה על בניית יכולת קונוונציונלית שתרתיע ותאפשר הגנה נגד כל תוקפנות סובייטית, או ברית ורשה באירופה (ותדחה את הצורך להשתמש בגרעין), וכן להכין תוכנית תגובה גרעינית מוגבלת נגיבוי להידרדרות למצב כזה מתוך התבססות בלעדית על יכולת "מכה שנייה" ממערך הצוללות האסטרטגיות. בהתאם לכך גם נקבעה ההגדרה של יכולת המכה השנייה כיכולתה המובטחת (Assured) של מדינה להגיב לתקיפה גרעינית בתגמול גרעיני בעל עוצמה נגד התוקף. התביעות שנדרשו ממערכת נשק גרעינית ל"מכה שנייה" היו אלה:

- מערכת יציבה, בטוחה שעלותה אפשרית מבחינה כלכלית, המותאמת לפעולה במצב רגיל (מצב שלום).
- מערכת המסוגלת לשרוד תקיפה בהפתעה של היריב (לרבות תקיפה גרעינית).
- מערכת בעלת תקשורת אמינה מדרג מקבלי ההחלטות ועד למפעיליה.¹³
- מערכת בעלת מעטפת הפעלה רחבה, כך שתהיה מסוגלת להגיע לארצות היעד.
- מערכת בעלת יכולת חוזרת טובה למערך ההגנה האווירי של האויב והגעה למטרה.
- מערכת עם כושר השמדת המטרה שלעברה שוגרה, כולל התגברות על הגנה והקשחה.

כדי להשיג יכולות אלה ולשכנע את היריב שהן בנות־קיימה, פנו מעצמות הגרעין (ובראשן ארצות־הברית) להקמת זרוע גרעינית נוספת, הזרוע הימית, המבוססת על מערך צוללות מונעות בהנעה גרעינית, הפועלות במעמקי הים למשכי זמן ארוכים, ומשיגות את השרידות הנדרשת באמצעות חשאיות פעולתן והקושי לגלותן. התוכנית נודעה בשם "תוכנית הפיתוח של צי הצוללות הבליסטיות האמריקניות" (US Fleet Ballistic Missile). להלן אבני הדרך שהביאו את הצי האמריקני, ובמיוחד את מערך הצוללות שלו, להיות חלק דומיננטי ממערך ההרתעה הגרעיני של ארצות־הברית.

¹³ על הבעייתיות של אבטחת תקשורת אמינה בעידן הסייבר ראו מאמרו של אחד מבכירי החוקרים במדעי המדינה האמריקני – רוברט גרוויס (Robert Jervis) מאוניברסיטת קולומביה: Robert Jervis, "Some thoughts on deterrence in the cyber era", *Journal of Information Warfare*, 10(2), 2016, pp. 66–73.

לאחר מלחמת העולם השנייה היה הצי האמריקני אדיש לכל הנוגע לחלקו האפשרי בתוכנית הגרעין הצבאית האמריקנית. מטבע הדברים, עיקר המשאבים בנושא הזה הופנו לחיל האוויר, שכבר החזיק ביכולת הזאת (הפצצת הירושימה ונגסאקי ביפן באוגוסט 1945). לפיכך, הייתה דאגתו העיקרית של הצי האמריקני נתונה לכך שכוח נושאות המטוסים שלו ימשיך להתפתח ויישמר בגודל הדרוש למשימות הצי. זו גם אחת הסיבות לכך שבתגובה להחלטת ממשל טרומן על קיצוץ חריף שהושת על זרועות הצבא האמריקני בסוף שנות ה-40 קצינים בכירים אחדים בצי יצאו בגלוי נגד התוכנית.¹⁴

ההתנגדות כוונה בעיקר נגד תוספת התקציב לתוכנית פיתוח המפציץ האסטרטגי B-36 של חיל האוויר. התוכנית התבססה על "מדיניות המטרות" (Targeting Policy) שגיבש הפנטגון, נתמכה על-ידי והדגישה את הפיתוח והרחבת היכולת של "הפצצת מטרות ערך" (ערי אויב בעלות אוכלוסייה גדולה) כהמשך למדיניות שהופעלה נגד יפן והביאה לכניעתה. יתר על כן, חלק מהאסטרטגים של המלחמה הקרה המוקדמת בארצות-הברית טענו: "תכונות מסוימות של ספינות בים, לא רק שהן גורמות לכך שהן יהיו מטרות נחשקות לתקיפה בנשק גרעיני, אלא שגם מגבלות על השימוש בנשק גרעיני נגד כלי שיט יהיו קלות יותר ביחס להפעלה נגד מטרות יבשתיות".¹⁵ תוכנית טרויאן (Trojan Plan) שאושרה בדצמבר 1948, הגדירה לחיל האוויר האסטרטגי את היעד לפגוע ב-70 ריכוזי אוכלוסייה בברית-המועצות באמצעות 133 פצצות, שעל-פי הערכות יגרמו ל-2.7 מיליון הרוגים, ארבעה מיליון נפגעים, ובתוך 30 יום יביאו להכנעתה.¹⁶ הצי הציג תוכנית חלופית בטענה שיש לבנות נושאות מטוסים שמהן ימריאו בשעת הצורך מטוסים לתקיפה מדויקת של מטרות כוח. אנשי הצי אף הרחיקו לכת, והתייצבו לתת עדות בפני ועדת השירותים המזוינים של הקונגרס, דבר שגרם לפיטוריהם של כמה אנשי צי בכירים ולאווירת מורל קשה בצי. עם זאת אושר לצי לפתח יכולת מסוימת המבוססת על מטוסים המוצבים בנושאות המטוסים, וב-1951 הושגה היכולת של מטוסי הצי שהופעלו מנושאות המטוסים לשאת פצצות גרעיניות, והם נכללו בכוח התקיפה הגרעיני האמריקני (Offensive Striking Power).¹⁷

הנשק הגרעיני בנושאות המטוסים יועד למטרות שיש להן קשר ישיר או עקיף לאינטרסים ימיים כגון נמלים, מספנות לבניית כלי שיט צבאיים, בסיסי המראה למטוסים בעלי משימות ימיות ובסיסי צוללות. כבר במחצית 1954 צוידו המטוסים של נושאות המטוסים בטילי שיוט בעלי ראש נפץ גרעיני מסוג 'רגולוס' (Regulus). אך המפנה הגיע רק בתחילת 1957, בעת מינויו של אדמירל ארלי ברוק למפקד הצי האמריקני (Chief of Naval Operations – CNO). בהנהגתו סיים הצי האמריקני עבודה מקיפה הבוחנת את יכולת ההרתעה שיוצר צי צוללות אמריקני מצויד בטילים בליסטיים בעלי ראש נפץ גרעיני.

¹⁴ James C. Freund, "The Revolt of the Admirals", *The airpower historian*, 10(1), (1963), pp. 1-10.

¹⁵ Desmond Ball, "Nuclear War at Sea", *International Security*, 10(3), (Winter 1985-1986), p. 8.

¹⁶ Spinardi, 1994.

¹⁷ Kaplan, 2020, p. 7.

יכולת ההרתעה הזאת כונתה "ההרתעה המוחלטת" (Finite Deterrence), המבוססת על שרידות הצוללות ואמינות התגובה נגד תקיפה כלשהי, ועל היכולת להגיב בתגומול קשה (Retaliation) באמצעות צוללות מעטות ולגבות מהיריב מחיר כבד באמצעות פגיעה ביעדים שייקבעו על-ידי הדרג המדיני.¹⁸

הנשק של צוללות ה'פולאריס' שתוכננו בהתאם לכך (Invulnerable Counter City Weapon), אמור היה לספק את היעדים שלעיל, להשלים את הפיתוח ולהיכנס לצוללת הראשונה ב-1961. מעניין להיווכח שהצי שהטיף בתחילת שנות ה-50 של המאה ה-20 ליכולת פגיעה מדויקת של נשק גרעיני שיינשא על-ידי מטוסים שימריאו מנושאות מטוסים, שינה את גישתו בעוברו לצוללות ה'פולאריס', שלהן דיוק פגיעה נמוך (כ-4,000 מטר CEP בטווח 2,000 ק"מ),¹⁹ ולפיכך הותאם בעיקר לפגיעה במטרות ערך. הדבר ממחיש כיצד במקרים מסוימים תכונות מערכת הנשק הן שקובעות את הדוקטרינה, ולא להפך.

הטווח המוגבל של הטילים מצוללות ה'פולאריס' (ביחס למטרות ברחבי ברית-המועצות) אילץ את הצי לפתח "אסטרטגיית פריסה קדמית" בבסיסים ימיים של מדינות נאט"ו שבסקוטלנד ובספרד. עם כניסתה של הזרוע הימית המבוססת על צוללות נושאות טילים בעלי ראש נפץ גרעיני הוטבע מונח נוסף המציין את רב-זרועיות המערך הגרעיני במדינה מסוימת והוא "השילוש הגרעיני" (Nuclear Triad). זהו למעשה מערך אסטרטגי של נשק גרעיני המבוסס על אמצעי שיגור אוויריים (מטוסים), טילים בליסטיים המוצבים ביבשה וטילים בליסטיים המוצבים בצוללות בעלות טילים בליסטיים.

מערכת הנשק הזאת המכונה בשם "מערכת נשק אסטרטגית", איננה מתייחסת רק לראש הנפץ הגרעיני, אלא למערכת המורכבת על פלטפורמה משגרת (במקרה זה צוללת), לאמצעי השיגור (טיל בליסטי) ולראש הנפץ הגרעיני. המאפיין הבולט במערכת נשק אסטרטגית הוא יכולתה לשגר ראשי נפץ גרעיניים מימניים (Thermonuclear Warheads) בצורה מדויקת מיבשת אחת לשנייה (– Intercontinental Ballistic Missile). המערכת הזאת בגרסתה הימית זכתה לכינוי "מערך הצוללות הבליסטיות בעלות הנעה גרעינית" (Submersible Ship Ballistic Nuclear – SSBN), או בכינוי (Boomers, Submersible Ship Nuclear – SSN). להבדיל ממערך הצוללות בעלות ההנעה הגרעינית לצרכים קונוונציונליים (Submersible Ship Nuclear – SSN).

אפשר להעמיק בהכרת שלבי הפיתוח המרתקים של צי הצוללות האסטרטגיות האמריקניות, לרבות פיתוח דור הצוללות הנושאות את טילי הטריידנט (Trident Missile), שיפור הדיוק וזיווד מערכת ראשי נפץ מתפצלים בטיילים וחלקו של אדמירל ריקובר בנושא, אולם תקצר היריעה לעשות כן. עם זאת ראוי לציין את השפעת הפיתוח של טילי הטריידנט על האסטרטגיה הגרעינית של ארצות-הברית.²⁰

¹⁸ Spinardi, 1994.

¹⁹ CEP – Circular Error Probability: The circle of radius centered on the mean, whose boundary is expected to include 50% of the hits.

²⁰ Spinardi, 1994.

הכנסת הטילים שבהם הושג שיפור מובהק בדיוק הניווט ופיתוח ראשי נפץ גרעיניים מתקדמים (W-76 ובהמשך W-88) המתפצלים לפני חדירתם לאטמוספירה (Multiple Independently Targetable Reentry Vehicle – MIRV), גרמו לתזוזה מובהקת של מטולת האסטרטגיה הגרעינית הימית האמריקנית. תזוזה ממערך שייעודו אסטרטגית ההרתעה האמריקנית לצורך תקיפה של "מטרות ערך" לעבר תפיסה של תקיפת "מטרות כוח" מוקשחות (Hard Targets) ומוגנות על-ידי מערך להגנה בפני טילים בליסטיים (Anti-Ballistic Missiles – ABM). ההתפתחויות האלה מעלות ללא ספק סוגיות מרתקות בפוליטיקה הארגונית והבין-ארגונית האמריקנית.²¹ התבטאותו של מפקד הצי האמריקני באמצע שנות ה-70, אדמירל אלמו זומוולט (Elmo Zumwalt) כי "שקלתי והחלטתי שטוב להיכנע לדרישותיו של ריקובר מאשר להיכנע לרוסים" היא רק דוגמה לכך.²²

טבלה 11: מאזן היכולות הגרעיניות בתקופת המלחמה הקרה (1945–1989) בין ארצות-הברית לברית-המועצות

		ברית-המועצות		
מְטְרִיֶצֶת יכולות גרעיניות		יכולת "מכה ראשונה" לא בלעדית בלבד	יכולת "מכה ראשונה" בלעדית	יכולת "מכה שנייה" מובטחת
ארצות-הברית	יכולת "מכה ראשונה" לא בלעדית בלבד		עליונות של ברית-המועצות (1985??)	
	יכולת "מכה ראשונה" בלעדית	מונופול ארצות-הברית (1945–1952) ועליונות ארצות-הברית (1962–1967)	איזון עדין (1953–1961)	
	יכולת "מכה שנייה" מובטחת			השמדה הדדית (MAD) מובטחת

הנשיא רונלד רייגן (Ronald Reagan) שינה ב-1983 את תפיסת ההרתעה האמריקנית משהעלה את הרעיון להגן על ארצות-הברית בפני תקיפה גרעינית סובייטית באמצעי יירוט שיוצבו בחלל החיצון, מה שלימים הפך ליוזמת ההגנה האסטרטגית (Strategic Defensive Initiative) שנודעה בשם "מלחמת הכוכבים". יוזמה זאת היא שהביאה בין היתר להתמוטטותה של ברית-המועצות בתחילת שנות ה-90.²³

²¹ .ibid

²² Mary Schumacher, **Trident: Setting the requirements, case study C15-88-802.0**, Harvard University, John F. Kennedy School of Government, 1987

²³ Kaplan, 2020, pp. 152–153

התפיסה של צי צוללות אסטרטגיות המסוגל למלא את התפקיד של יכולת מכה שנייה שרידה ואמינה זכה להכרה בקרב מדינות נוספות שהקימו מערך דומה, ובהן המדינות הגרעיניות (Nuclear Weapon States) ברית-המועצות (1972), בריטניה (1968), צרפת (1972) וסין (1983).²⁴ כיום נמצאות הודו ופקיסטאן אף הן בשלבים האחרונים של הקמת מערך מהסוג הזה, ופקיסטאן עורכת פעילויות מגוונות המעידות על שלבי פיתוח ראשוניים של שיגור טילים בליסטיים מצוללות.

מאפיין בולט שראוי לציון בנוגע לדוקטרינות ההרתעה השונות הוא הוצאת העיסוק בנושאים אסטרטגיים הקשורים לגרעין מתחום הצבא, והעברתו לידי מכוני מחקר, שהמוביל בהם באותה תקופה היה מכון ראנד, כאמור. הדבר אפשר פריחה לתחומי מחקר חדשים כמו תורת המשחקים, והעסיק חוקרים רבים (שחלקם אף זכו בהמשך בפרס נובל).

מלחמה מוגבלת (Limited War)

מלחמה מוגבלת מוגדרת כמלחמה שבה הנשק המשמש את המדינות, או שטחי הארץ המעורבים בה, או היעדים להשגה במלחמה עצמה מוגבלים בדרך מסוימת. במקרה שלרשות אחד הצדדים יש נשק גרעיני, יש הבנה בין היריבים שלא יעשה בו שימוש כלשהו (ההפך ממלחמה טוטלית שבה משתמשת המדינה בכל האמצעים העומדים לרשותה). הגדרה מעט שונה למלחמה מוגבלת הציע קן בות': "במלחמה מסוג זה אחד מהצדדים (במשתמע הצד החזק יותר) משית על עצמו במודע מגבלות מסוימות אשר יכולות להתבטא ביעדי הסכסוך, האמצעים שבהם ישתמש, או המרחב הגאוגרפי של הסכסוך.²⁵ במלחמה מוגבלת הצדדים הלוחמים אינם מנצלים את כל המשאבים העומדים לרשותם, בין אם בכוח אדם, תעשייה, חקלאות, צבא, טכנולוגיה או אחרים. מכאן שמלחמה מוגבלת היא עניין של דרגת הפעלת הכוח. עם זאת, ייתכן שברמת המדינה המלחמה היא מוגבלת, אך ברמת היחידות הלוחמות היא מלחמה מלאה (לדוגמה, מלחמת פוקלנד). המונח היה שגור מאוד בתקופת המלחמה הקרה, ומלחמת קוריאה ומלחמת וייטנאם הן דוגמאות למלחמות מוגבלות, אף שהמשאבים שהושקעו בהן גם האבדות בעקבותיהן – היו גדולים ביותר. מלחמות מוגבלות התרחשו עוד בתקופה הקדומה בין העמים הפרימיטיביים והמתקדמים ביותר, ובכל ציוויליזציה.²⁶ בתחום הימי יצוין, שלאחר סיום מלחמת העולם השנייה, שבה עדיין התרחשו קרבות הכרעה ימיים מבית מדרשו של מהן כמו קרב מידווי (Battle of Midway), עלייתם של מרכיבים נוספים באסטרטגיה רבתי כמו המרכיב הכלכלי, הדיפלומטי והבינלאומי משמשים אלטרנטיבה "סבירה יותר" במאבק בין מדינות, וקטנו מאוד הסיכויים להתרחשותם החוזרת של קרבות הכרעה ימיים בין-מעצמותיים.

²⁴ הגדרת המדינות הגרעיניות היא על-פי פרק 1 באמנה למניעת תפוצה של נשק גרעיני (NPT).

²⁵ Ken Booth, **Navies and foreign policy**, Holmes & Meier Publishers, INC. New York, 1979, p. 228.

²⁶ Robert E. Osgood, "Limited War" in **International Encyclopedia of the Social Sciences**, 2nd Edition, 2008.

במלחמת וייטנאם לדוגמה, מטוסי התקיפה האמריקניים שהמריאו מסיפון נושאות המטוסים השתלבו היטב במערכה היבשתית, גם אם לא השפיעו על תוצאותיה מבחינה האסטרטגית. עם זאת יש עדויות שהצי האמריקני התקשה להבין את מרכיבי המלחמה המוגבלת בווייטנאם, להסתגל אליהם ולהשתתף בהם, ככל שהדבר נוגע לשליטה על החופים (Coastal Control) ולסירות בנהרות (Riverine Patrols).²⁷

אחת המלחמות המוגבלות בת זמננו שהיה בה גם מרכיב ימי חשוב היא המלחמה ב־1982 באיי פוקלנד־מלווינס.²⁸ בשל היקף הכוחות והאבדות, גודל הזירה וההשלכות האזוריות והגלובליות, יש חוקרים המתקשים לסווג אותה כמלחמה מוגבלת.²⁹ מכאן למדים שבתקופה המודרנית רווח הביטוי מלחמה מוגבלת בעיקר בתקופת המלחמה הקרה, והכוונה העיקרית בהגדרה הזאת היא לציין שמטרות המלחמות המוגבלות והנשק שהופעל בהן היו מוגבלים ביחס לשימוש בנשק האולטימטיבי – הנשק הגרעיני.

מאפייני המלחמה הקרה השפיעו גם על האסטרטגיה הימית. אומנם העליונות הימית נשארה עדיין מרכיב חשוב בחשיבה האסטרטגית, אך מרכיבים אחרים שמקורם באסכולות השונות של ההוגים הקלסיים התחילו לתפוס מקום בקדמת הבמה. החשוב בהם היה שלמרחב הימי חשיבות רבה לא רק בעיתות מלחמה אלא גם בעיתות שלום, והחשיבות הזאת משתקפת באינטרסים שיש למדינה במרחב הימי שעליה לכלול אותם באסטרטגיה הימית שלה ולשאוף להשגתם. הצי האמריקני יצא ממלחמת העולם השנייה כצי החזק בעולם, אך מצא עצמו מול הצי הסובייטי שהיה בעל גישה יבשתית מובהקת, והפעיל צי חופי שעיקר משימותיו היו משימות עזר עם ייעוד עיקרי והוא הגנה על חופי המדינה ללא כל שאיפות התקפיות. ומנגד, כבר במלחמת קוריאה היה הצי האמריקני מעורב באחד המהלכים החשובים ביותר – הנחיתה באינצ'ון.

סבסטיאן ברונס (Sebastian Bruns) שחקר את התפתחות האסטרטגיה הימית האמריקנית, מציין חמש התפתחויות שהתרחשו במלחמת העולם השנייה ואחריה, שסייעו לחזק את אסטרטגיית ההכלה, ולהקנות לה גם מרכיבים בתחום הימי, ובמיוחד בקשר ל"נוכחות קרבית קדמית אמינה" (Combat Credible Forward Presence).¹ הפיתוח והשימוש בזמן מלחמה בכוחות משימה נישאים על־גבי כלי שיט שמסוגלים לפעול במהירות, לתקוף ולהשמיד יעדים קריטיים בחוף ובים; ² יצירה מהירה בתקופת המלחמה של כוחות אמפיביים משותפים של הצי האמריקני והמארינס המאפשרים פשיטה על חופים מרוחקים מארצות־הברית והגנה עליהם; ³ בשלבים המאוחרים יותר של הלחימה הקמה ושימוש בכוחות תמיכה לוגיסטיים ניידים המאפשרים לתדלק ולתספק את ספינות המלחמה הנמצאות הרחק מחופי ארצות־הברית, אפילו במהלך הקרב; ⁴ פיתוח פצצות גרעין משוגרות ממטוסים כנשק הקטלני והחשוב ביותר בארסנל של ארצות־

²⁷ Baer, 1994, pp. 392–393

²⁸ באנגלית: The Falklands War; בספרדית: Guerra de las Malvinas

²⁹ James Cable, "Limited War at Sea", in **Navies in violent peace**, Palgrave Macmillan, London, 1989, pp. 24–25

הברית; 5. ההחלטה של הצי האמריקני ב־1949 לפתח את צוללת התקיפה כמערכת נשק עיקרית.³⁰

לצד אסטרטגיית ההכלה התפתחה "אסטרטגיית המלחמה המוגבלת". שכיחותה של המלחמה המוגבלת בתקופתנו גדלה מכיוון שאם ברשות אחד מהיריבים נשק גרעיני, קיימת הבנה בין הצדדים שלא יעשה בו שימוש כלשהו אלא במצבים קיצוניים וחריגים. מלחמת קוריאה (1950–1953) בין קוריאה הצפונית, בסיוע צבא סין ובמידה פחותה ברית־המועצות, לקוריאה הדרומית, שנתמכה בידי האומות המאוחדות בהנהגת ארצות־הברית, הייתה למעשה המלחמה המוגבלת הראשונה (גם אם לא ישירה) בין המעצמות בתקופת המלחמה הקרה. כוח האו"ם בהובלת ארצות־הברית שהתערב במלחמה, הסתמך במידה ניכרת על נכסים ימיים כמו ספינות קרב, נושאות מטוסים וכלי שיט אמפיביים. הצי ביקש לבטא את היתרונות הטמונים בכוחו: ניידות, מוכנות, גמישות והקרנת עוצמה לחוף. אמצעי הלחימה של הצי האמריקני היו בעלי הבחנה טובה מאלה שהציעו חיל האוויר ותומכי המלחמה הגרעינית.

כסכוכים מוגבלים אחרים באותה התקופה, ככל הנראה, מצביעים על עמדה דומה, ומדגישים את תפקידיו של הצי בסכסוכים אלו.

משבר סואץ של אוקטובר 1956, שהתפתח בעקבות "מבצע מוסקטר", היה מבצע בריטי־צרפתי מתואם עם ישראל, שמטרתו הייתה השתלטות על תעלת סואץ בעקבות הלאמתה על־ידי מצרים. המבצע התנהל בתיאום עם מלחמת סיני של צה"ל ובו בזמן יצר חזית של ארצות־הברית וברית־המועצות נגד המבצע. בעקבותיו קיבל האו"ם החלטה להעביר את תעלת סואץ לבעלותה של מצרים. המבצע הדגיש את המצב המורכב והבעייתי במזרח התיכון, שלמעשה התפתח כסכסוך אלים של שלוחי המזרח והמערב. התערבותו של הנשיא אייזנהאואר אומנם בלמה את הסלמתו של המשבר, אך פגעה קשות ביוקרתן הצבאית והמדינית של בריטניה וצרפת. ההיסטוריון הבריטי קיט קייל (Keith Kyle) רואה באירוע זה את סופה של האימפריה הבריטית, ואת עיצובו מחדש של המזרח התיכון.³¹

ביולי 1958 פרץ משבר לבנון לאחר משבר אתני, ובה בעת הופל בעיראק הממשל הפרו־מערבי, דבר שהביא את נשיא לבנון כמיל שמעון (Kamil Chamoun) לפנות לעזרת ארצות־הברית כדי לייצב את המצב בארצו. ארצות־הברית התערבה במשבר בהישענה על יכולת הפריסה הקדמית של הצי השישי בים התיכון. שני משברים אלה (סואץ ולבנון) שבהם הופעל הצי השישי האמריקני במזרח התיכון כדי לשרת יעדים מדיניים של ארצות־הברית, הובנו חיש מהר בברית־המועצות, ובונה הצי הסובייטי אדמירל סרגיי גורשקוב יישם את לקחי המשברים בבניין הכוח של הצי הסובייטי ובדוקטרינת הפעלתו.

³⁰ Bruns, 2018, p. 50.

³¹ Keith Kyle, *Suez: Britain's end of empire in the Middle East*, London: I.B. Tauris, 2011.

ב-1970 פרסם מפקד הצי האמריקני אדמירל זומוולט מזכר תכנון (A Planning Memorandum), שכונה לימים גם בשם "פרויקט 60",³² ותיאר את עיקרי תפיסתו בנוגע לתפקידי הצי האמריקני ולתוכנית בניין הכוח שלו כנגזרות מתפיסת הביטחון הלאומי האמריקנית. זומוולט מנה את ארבע משימותיו העיקריות של הצי האמריקני: הרתעה אסטרטגית, שליטה ימית, הקרנת עוצמה ונוכחות ימית.³³ המסמך גם קבע את ההרכב של צי ארצות-הברית במה שנודע בכינוי "המיזוג הגבוה-נמוך" (High-Low Mix) שהחדיר שיקולים כלכליים לנושא, בהכירו בעלות הגבוהה שמשתים כלי שיט כמו נושאות המטוסים והצוללות הגרעיניות על תקציב הצי. לפיכך שילב בשירות כלי שיט בעלות נמוכה יותר שיוכלו לשאת במשימת שליטה ימית, שאותגרה ביותר על-ידי הצי הסובייטי המתפתח בפיקודו של גורשקוב באותן שנים. ב-1974 פרסם אדמירל סטנספילד טרנר, מפקד מכללת הצי האמריקני, מסמך שהרחיב את המזכר של זומוולט, וסיפק למעשה מסגרת לאסטרטגית צי ארצות-הברית ולתוכנית בניין הכוח שלו.³⁴

מאמצע שנות ה-70 ועד תחילת שנות ה-80 של המאה ה-20 היה הדרג המדיני-האמריקני עסוק בפרשת ווטרגייט וספיחה, ולא התפנה לקביעת מדיניות ביטחון שתאפשר לצי לגזור ממנה ולהתאים לעצמו אסטרטגיה ימית. הצי האמריקני התייחס בתוכנית בניין הכוח שלו למה שנודע בכינוי "הנחת המלחמה באחת וחצי זירות" (The 1.5 War Assumption), שהתבססה על ההנחה שלצי ארצות-הברית יהיה כוח מספיק להגיב לתרחיש מלחמתי בזירת האוקיינוס האטלנטי, ובשעת הצורך אפשר יהיה לתגבר אותו בחלק מיחידות הצי השביעי שהיה אחראי לאזור האוקיינוס השקט.³⁵ בנובמבר 1979 השתלטו כוחות המהפכה האיראניים על שגרירות ארצות-הברית בטהרן, והחזיקו בבני הערובה האמריקנים במשך יותר משנה. בנובמבר 1979 פלשה ברית-המועצות לאפגניסטאן, דבר שקירב אותה לאוקיינוס ההודי. בתגובה לשני אירועים אלה, ומתוך חשיבותם הגוברת של המפרץ הפרסי והאוקיינוס ההודי לביטחונה של ארצות-הברית, הודיע הנשיא ג'ימי קרט (Jimmy Carter) בנאומו לאומה (State of the Union Address) בינואר 1980, שארצות-הברית תגיב בכוח אם ייפגעו האינטרסים שלה בשני אזורים אלה. אומנם החכרת האי דיגו גרסייה (Diego Gracia) מידי בריטניה, הצבת כוחות אמריקניים והפניית כוחות משימה של נושאות מטוסים לאזור הזה אמורה הייתה לשפר את ההיערכות האסטרטגית של ארצות-הברית, אך היא הציבה יעד פעולה שהיה מעבר ליכולתו של הצי האמריקני – פעולה בשלוש זירות ימיות בו בזמן.³⁶

³² John Hattendorf (ed.), *US naval strategy in the 1970s*, Newport: Naval War College Press, 2007, pp. 1–30

³³ Baer, 1994, p. 404

³⁴ Turner Stanfield, "Missions of the US Navy", *Naval War College Review*, 26(5), (September 1974), pp. 2–17

³⁵ Bruns, 2018, p. 55

³⁶ Paul Ryan, *First line of defense: The US navy since 1945*, Stanford: Hoover Institution Press, 1981, pp. 153–166

נשיא ארצות־הברית רונלד רייגן שהחליף את קרט, עשה בשנות ה־80 של המאה ה־20 "סיבוב פרסה" בכל הנוגע למדיניות האמריקנית כלפי ברית־המועצות, הרחיק לכת מעבר לאסטרטגיית ההכלה וגרר את הסובייטים למרוץ חימוש יקר, במטרה לרושש את כלכלתם ולמוטט את משטרם. האסטרטגיה הזאת מצאה את ביטויה גם בהתעצמות גדולה של הכוחות הימיים של ארצות־הברית (צי של 600 כלי שיט) ובאימונים אגרסיביים באזורים ימיים הקרובים לברית־המועצות. המטרה הייתה ללחוץ על הקרמלין בעת משבר, או בשלבים הראשונים של מלחמה עולמית. החשיבה מאחורי האסטרטגיה הייתה נעוצה בתפיסת ההרתעה הגרעינית האמריקנית שהקנתה הזרוע הימית, באמצעות הקרנת העוצמה שהיא היוותה, ובעצם היות ארצות־הברית בעלת כושר "המכה השנייה" באמצעות צוללות.

מהות האסטרטגיה הימית של רייגן הייתה במאמציו של חיל הים האמריקני לארגן אמצעי נגד כדי למנוע שימוש בנשק גרעיני על־ידי צוללות טילים בליסטיים של הצי הסובייטי הצפוני. עם זאת, במקום שבו התמקדו האדמירלים האמריקנים, השקועים במסורות האינטלקטואליות של "תאוריות העוצמה הימית של מהן", כמו גם בצורך לשלוט על נתיבי השיט ולהשיג עליונות ימית, הביטו הסובייטים בכוח הימי מבעד לפריזמה של "הכוח הצבאי הכולל של המדינה". האסטרטגיה הימית של 1980 ניסתה להשתמש ברעיונותיהם של מהן (הצורך להשיג ניצחונות מכריעים בים לצד יכולות פוליטיים שהצי יכול להקנות), ושל סמואל הנטינגטון (לספק לצי סיבה לפעילותו ואת המשאבים להגנת המולדת) כדי לפתח הסבר סיפורי מבוסס (Sound Explanatory Narrative) שישקף גם את רוח התקופה.³⁷ הדבר אִפְּשֶׁר בהמשך להציג את הרנסנס הימי שהתרחש בצי, ואת תוכנית בניין הכוח לצי של 600 כלי שיט.³⁸

מפקדי חיל הים הסובייטי לא נקטו צעדים מיוחדים, או מאמצים יוצאי דופן כדי להתגבר על האסטרטגיה הימית שהתפתחה. אפילו אדמירל סרגיי גורשקוב לא השתכנע מעולם באפשרות של מלחמה גרעינית מוחלטת. עם זאת, הופעתם של טילים בליסטיים גרעיניים על צוללות הרחיבה באופן ניכר את האפשרויות לכוחות חיל הים לפגוע בחוף, והם קיבלו משמעות חדשה לגמרי אם סכסוך עם ארצות־הברית לא יגיע לכדי שימוש בנשק גרעיני. האדמירלים הסובייטים לא ראו בפעולות הימיות כל היגיון עצמאי משלהן, אלא כלי נוסף של השפעה על מאזן הכוחות האסטרטגי. נקודת מוצא בתפיסה הזאת הובילה את הדוקטרינה הימית הסובייטית בכיוון שונה מכפי שציפו האסטרטגים של הצי האמריקני.

דוקטרינת הצי החדשה של ארצות־הברית נועדה לנצח במלחמה נגד הסובייטים אם יהיה צורך בכך, אבל במטרה למנוע ממנה להשתמש ביכולות הגרעיניות שלה כחלק מאסטרטגיית ההרתעה. אומנם היו ביקורות על האסטרטגיה הזאת, ובמיוחד על יכולתה לגרום להסלמה במשברים, והחשש שמא תפתה את המנהיגים הסובייטים להשתמש בטילים על צוללות בשלב מוקדם יותר במשבר. עם זאת, מפקדי הצי האמריקני אימצו אותה כדרך הטובה ביותר לשכנע את מוסקוה שמלחמה ימית תביא להפסד ברוח. בטווח

³⁷ Eric Grove, *The future of the sea power*, London: Routledge, 1990, pp. 127–128

³⁸ הרחבה אפשר למצוא בפרק 4 בספרו של ברונס: Bruns, 2018

הארך, התחרות בין שתי מעצמות־העל בפיתוח הזרוע הימית לא היטיבה עם ברית־המועצות, וכניסתה למרוץ החימוש בחלל הייתה מעבר ליכולותיה הכלכליות. סבסטיאן ברונס טען שההנהגה האמריקנית הכריזה במודע על מרוץ חימוש נגד ברית־המועצות מתוך הנחה שלא יהיה ביכולתה של האחרונה להמשיך בתחרות כה ארוכה ויקרה.³⁹

ההיסטוריונים כריסטופר פורד ודוד רוזנברג (Christopher Ford & David Rosenberg) טוענים שלאמיתו של דבר, האסטרטגיה הימית נותרה תמיד בשלב ההתפתחות, ומעולם לא הגיעה למתווה סופי. חלו בה שינויים תקופתיים לפי גישות כאלה ואחרות שהוצעו עקב ניתוחים מודיעיניים ו"משחקי מלחמה" שונים.⁴⁰

בעקבות הופעתו של הנשק הגרעיני חשבו תאורטיקנים רבים במכוני מחקר בארצות־הברית שעימות ישיר בין מעצמות העל נהיה מסוכן מאוד. כך הוכנס ללקסיקון של החשיבה האסטרטגית המונח "מלחמה מוגבלת". הנשיא טרומן הגביל את יעדי מלחמת קוריאה והאמצעים שהופעלו בה כדי למנוע עימות גרעיני עם ברית־המועצות. מלחמת קוריאה הפכה ל"קו פרשת המים" בשינוי התפיסה שחל בארצות־הברית ממלחמה טוטלית כמו מלחמות העולם הראשונה והשנייה, למלחמה שנתפסה על־ידי מדענים מתחום מדעי החברה כ"מתורבתת יותר ומסוכנת פחות". הבעיה שתפיסה זו הייתה נעוצה בהנחה שגם האויב יבחר מטרות מלחמה מוגבלות וישתמש באמצעים הולמים. במלחמה הקרה פיתחו הן נאט"ו והן ברית ורשה אסטרטגיות ימיות שהתבססו על הציים של שתי מעצמות־העל, חמושות בצוללות נושאות טילים גרעיניים. לעומת זאת מדינות קטנות ובינוניות רבות התאימו את תמורותיהן הימיות כך שיתאימו לאסטרטגיות הברית הרחבות, זאת באמצעות התמחות בתחומים ייחודיים כגון שליית מוקשים, הגנה אווירית או מלחמה נגד צוללות. המלחמה הקרה עוררה חשיבה רחבה על השימוש בכוח צבאי להרתעה, ובמיוחד לשימושים דיפלומטיים ומשכנעים של חיל הים בימי שלום. נקודות מבט רחבות אלו העצימו את יסודות התאוריה לאסטרטגיות ימיות מודרניות.⁴¹

במהלך המלחמה הקרה התפתחה האסטרטגיה הימית בשני כיוונים בה בעת. מצד אחד אסטרטגיה ימית מוכוונת מלחמה שכן העולם היה במצב של כוננות מתמדת לפריצתה, ומצד אחר, אסטרטגיה ימית להפעלת צי בעת שלום.

המרכיב הצבאי הימי בתקופת המלחמה הקרה

מורשת המלחמה הקרה במרחב הימי מרשימה וטרגית כאחת: עשרות שנים של מאבק בים רתמו את הטכנולוגיות המתקדמות ביותר בעולם ואת המרחב הימי (מרחבי האוקיינוסים, מעמקיהם ואפילו מתחת לשכבות הקרח של אזור הקוטב הצפוני), ואלה הפכו לזירה של מאבק מתמשך. יתר על כן, לאחר גילוי יתרונותיו של התווך התת־ימי ככזה המספק

³⁹ .ibid

⁴⁰ Christopher A. Ford & David A. Rosenberg, "The naval intelligence underpinnings of reagan's maritime strategy", *Journal of Strategic Studies*, 28(2), 2005, pp. 379–409

⁴¹ .Hattendorf, 2013, pp. 6–7

הרתעה שרידה, בטוחה ואמינה, התחיל כל צד להציב בצוללותיו ארסנל גדול יותר של כלי נשק גרעיניים, דבר שהגדיל את הסבירות של הפעלה שגויה של הנשק הזה, או תאונה שעלולה להוביל לעימות גלובלי.⁴²

ארצות הברית

עם סיום מלחמת העולם השנייה ולאחר הבסת גרמניה ויפן עמד הצי האמריקני בפני האתגר החדש של התאמת יעדיו למצב שבו לא היה לו יריב, וההנחה הייתה שאם גם יקום יריב כזה, ההגמוניה שממנה נהנתה כבר ארצות הברית, לרבות יכולת ההרתעה של הנשק הגרעיני, תאפשר לה להרתיעו, ובמקרה הצורך גם להביסו. עדות למצב הזה מוצאים בדברים שנשא מזכיר הצי האמריקני ג'יימס פורסטל בספטמבר 1945 בפני ועדת בית הנבחרים בנושאים ימיים. פורסטל תהה ושאל (אף שלא היה מצופה ממזכיר הצי לשאול): "מדוע עלינו להחזיק צי כלשהו לאחר המלחמה הזו?" לדבריו ללא כל אויב ימי, וביכולת לוחמה גרעינית המבוססת על חיל האוויר האמריקני נראה שבעתיד הנראה לעין אין לצי האמריקני לאחר מלחמת העולם השנייה כל משימה מובהקת.⁴³ מה גם שברית המועצות שזוהתה כמעצמה עולה וכיריבתה העיקרית של ארצות הברית, התבססה בעיקר על כוח יבשתי, ולא היו לה באותה עת יכולות התקפיות מובהקות במרחב הימי.

יתרה מכך, גם ב־1949 בעת שברית המועצות ערכה את הניסוי הגרעיני הראשון, ובכך שמה קץ למונופול על הנשק הגרעיני שהיה עד אז לארצות הברית, לא השתנתה ההנחה הבסיסית בדבר אופייה של המלחמה העתידית – מלחמה גרעינית בין שתי המעצמות שתתבסס על חיל האוויר האסטרטגי האמריקני. לפיכך, נאלץ הצי האמריקני להתאים את תפיסתו האסטרטגית למציאות הגאופוליטית החדשה כדי לשמור לא רק על תפקידו ועל תקציבו (שעמד בפני קיצוצים של ממש) אלא גם על האינטרסים המרכזיים של ארצות הברית. המשימה הראשונה שנראתה בעיני הצי האמריקני כרלוונטית לאופי התקופה הייתה לסייע לזרועות אחרים של צבא ארצות הברית בלחימה היבשתית כמו במלחמת קוריאה. השינוי הזה בהבנת אופי המלחמה הצפויה העלה את הצורך לשינוי האסטרטגיה הימית האמריקנית. ההגנה על ארצות הברית ועל האינטרסים שלה הייתה הכרחית כדי לשמור על ההתחייבות האמריקנית המתמדת לבעלות הברית מעבר לאוקיינוס (השקט או האטלנטי), בדבר יכולתה לאיים בכוח על כל אויב פוטנציאלי. זאת ועוד, החידושים הטכנולוגיים כמו טכנולוגיית הטילים והנשק הגרעיני, גרמו לכך שלראשונה בהיסטוריה

⁴² Lyle J. Goldstein, John B. Hattendorf & Yuri M. Zhukov, "The cold war at sea: An international appraisal introduction", *Journal of Strategic Studies* 28(2) (2005), pp. 151–156; לגבי אפשרות הפעלה שגויה של נשק גרעיני ראו: Scott Douglas Sagan, *The limits of safety: Organizations, accidents, and nuclear weapons*, Princeton: Princeton University Press, 1993.

⁴³ Bruns, 2018, p. 49.

חדל המרחב הימי, שבדד את ארצות־הברית מיריביה במלחמת העולם הראשונה והשנייה, להיות כזה, והפך את שטח ארצות־הברית לפגיע.⁴⁴

בבואה לגבש אסטרטגיה רבתי חדשה התעורר בארצות־הברית ויכוח נוקב על הצורך בצי האמריקני בגודלו הנוכחי, כפי שהיה בסיום מלחמת העולם השנייה, ובמיוחד בצורך להמשיך בהפעלת נושאות המטוסים. פיקוד האוויר האסטרטגי האמריקני טען שהמטוסים החדשים ארוכי הטווח והמצוידים בנשק גרעיני, מסוגלים להחליף את תפקיד נושאות המטוסים להפעלת כוח אווירי לתקיפת מטרות ביבשה. התחזיות היו שבמלחמה עתידית נגד ברית־המועצות לא יהיה עוד צורך בפעולות אמפיביות, וזה מייתר את תפקידו של הצי במלחמה. הטענה הזאת קוממה קצינים בכירים בצי האמריקני הן בשירות פעיל והן בדימוס, והם יצאו בגלוי נגד המדיניות הזאת בחריפות ובבוטות, התארגנות שזכתה חיש מהר לכינוי "התקוממות האדמירלים" (Revolt of the Admirals). ההתקוממות התרחשה ב־1949, בעיצומה של התקופה שבה הממשל האמריקני גיבש צעדים ראשונים לתוכנית כלכלית שבבסיסה צמצום של ממש בהוצאה הביטחונית.

מזכיר ההגנה האמריקני לואיס ג'ונסון (Louis A. Johnson) הצהיר:

אין עוד סיבה להמשיך ולהחזיק את צי ארצות־הברית והנחתים. גנרל בראדלי (יו"ר המטות המשולבים) מספר לי כי פעולות אמפיביות הן נחלת העבר וכי לעולם לא יהיו לנו עוד פעולות אמפיביות. דבר זה מייתר את המשך החזקת חיל הנחתים, וכוח האוויר יכול לעשות כל דבר שהצי יכול לעשות, כך שזה מייתר גם את החזקת חיל הים.⁴⁵

לכך נוספה התבטאותו של אדוארד טלר, אבי פצצת המימן: "לא הייתי שָׁם שום דבר מעל פני המים של האוקיינוס – זה יעד טוב מדי לכלי נשק גרעיניים ובעיקר כאשר מדובר בנושאות מטוסים", שהוסיפה לזרות מלח על הפצעים הפתוחים של הצי.⁴⁶ הדרג הפוליטי דרש מהצי האמריקני לצמצם באופן ניכר את סדר הכוחות שלו בנימוק שביכולתה של ארצות־הברית שלאחר מלחמת העולם השנייה לשמור על עליונות ימית מוחלטת גם בסדר כוחות קטן בהרבה מהקיים, ולא צפוי שהיא תאבד עליונות זאת בזמן הקרוב.⁴⁷

כבר ב־1947 גיבש אדמירל פורסט שרמן (Forrest Sherman), שב־1949 התמנה למפקד הצי האמריקני, אסטרטגיה ימית המבוססת על ההנחה שגם במאפייני התקופה החדשה עדיין יידרש הצי האמריקני לשמור על אותן היכולות שנזקק להן במלחמת העולם השנייה. הוא הציע לבנות את הצי לקראת שני תרחישים אפשריים: מלחמה קונוונציונלית

⁴⁴ Jakob J. Grygiel, "The dilemmas of US maritime supremacy in the early cold war", *Journal of Strategic Studies*, 28(2), (2005), pp. 187–216

⁴⁵ Charles C. Krulak, "Expeditionary Operations", *Marine Corps Doctrinal Publication 3*. Headquarters Marine Corps, 1998

⁴⁶ Till, 1984, p. 183

⁴⁷ Baer, 1994

או גרעינית, או שתיהן במקביל.⁴⁸ שיחק מזלו של הצי האמריקני ומלחמת קוריאה שפרצה ביוני 1950 דחתה על הסף את יוזמת מזכיר ההגנה האמריקני ג'ונסון לצמצם את הצי האמריקני, ואיששה את הנחות העבודה של שרמן שמלחמות קונוונציונליות יישארו גם בעידן הנוכחי, והצי חייב להיבנות כחלק בלתי נפרד מכוח צבאי מאוזן. בנוגע למלחמת קוריאה ראוי לציין שהן לקוריאה הצפונית והן לבעלת בריתה סין, היה צי קטן, ולכן השגת עליונות ימית לא הייתה בעייתית. העליונות הימית של הצי האמריקני אֶפְשָׁרָה לו לקחת חלק פעיל במבצע האמפיבי הגדול באינצ'ון, לשנע כוחות בין הזירות השונות ולספק אספקה לכוחות מצבאות אחרים שהשתתפו עם ארצות הברית במערכה. למעשה, שישה מכל שבעה חיילים שלחמו בקוריאה הגיעו בדרך הים.

בתחילת המלחמה הקרה הציב הצי האמריקני הצעות לאתגרים אלה בדרכים חדשניות בהתמקדו בשתי מטרות: האחת, הצי האמריקני הוא שישמור על הקשר בין ארצות הברית ובין בעלות הברית מעבר לים (בעיקר באירופה); השנייה התקפית במהותה, לפתח יכולות ארוכות טווח שיאפשרו לצי לאיים על הכוח היבשתי הסובייטי. זה היה ניסיון ישיר לתרגם את העליונות הימית שבה החזיק הצי האמריקני להשפעה על המתרחש בזירה היבשתית.⁴⁹ פיתוחם של טילים בליסטיים בעלי ראש נפץ גרעיני על הצוללות מסוג 'פולאריס' (Polaris) הרחיב משמעותית את יכולות הצי האמריקני לפגוע מהים במטרות שבעומק היבשה.

בריטניה

לעומת ארצות הברית, עוצמתן של המעצמות הימיות שהשתתפו בלחימה לצידה במלחמת העולם השנייה נחלשה במלחמה הקרה, ובמיוחד בשנים 1960–1970. ירידה חדה חלה בעוצמתו ומשימותיו של הצי המלכותי הבריטי כחלק מירידת מעמדה של האימפריה הבריטית. בשיאה הייתה בריטניה האימפריה הגדולה ביותר בהיסטוריה, ובמשך יותר מ־100 שנים הכוח הימי העולמי הבולט ביותר. עד 1913 החזיקה האימפריה הבריטית יותר מ־412 מיליון איש, 23% מכלל אוכלוסיית העולם באותה עת, וב־1920 היא שלטה על 24% מהשטח הכולל של כדור הארץ. המשאבים העצומים שהשקיעה בריטניה במלחמת העולם השנייה, דרישות העצמאות של מדינות שונות כמו הודו, פקיסטן, ישראל ואחרות שזכו לתמיכת האומות המאוחדות – כל אלה ביטלו את מעמדה כ"גברת הימים" (Britain Ruled the Waves). תוצאות משבר סואץ ב־1956, הענקת עצמאות לחלק גדול ממושבותיה ומצבה הכלכלי הגרוע, הביאו את ממשלתה בסוף שנות ה־60 להחלטה על פינוי בסיסה הימיים במזרח התיכון ממזרח לתעלת סואץ עד 1971. ההחלטה הזאת הבליטה את חשיבות נוכחות הצי האמריקני בכל אותם אזורים במזרח התיכון שבהם היו לצי המלכותי בעבר נוכחות ושליטה קבועות בנתיבי השיט.⁵⁰ עם זאת, נשמרה לבריטניה יחד עם ארצות

⁴⁸ .ibid

⁴⁹ Grygiel, 2005, pp. 187–216

⁵⁰ Eric Grove, *The royal navy since 1815: A new short history*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005, pp. 213–263

הברית ההגמוניה בנאט"ו, ובתור ידידתה הקרובה היא זכתה לסיוע אינטימי, הן בפיתוח תוכניתה הגרעינית, והן בבניית מערך צוללות ה'פולאריס' הבריטיות. עם תום מלחמת העולם השנייה חששה ממשלת בריטניה ממצב שבו תבחר ארצות־הברית בהתבודדות מחדש (New Isolationism), כפי שקרה לאחר מלחמת העולם הראשונה, ובמקרה כזה תיאלץ בריטניה להילחם לבדה מול תוקפן אפשרי.⁵¹

תרחיש אחר ומציאותי יותר היה שבריטניה עלולה לאבד את מעמדה כמעצמה עולמית, ולפיכך היא חייבת להתחיל בפיתוח עצמאי של תוכנית גרעינית. ב־1952 ערכה בריטניה את הניסוי הגרעיני הראשון. בתחילה התבססה על מערך אווירי, אך מהר מאוד הבינה שמערך זה איננו שריד, והתחילה להתעניין באפשרות לבנות מערך תת־ימי כדוגמת האמריקנים. אחת הסיבות לפיגורו של הצי הבריטי אחרי בעלת בריתה האמריקנית הייתה היעדר של מוביל בכיר שידחוף את התפתחות הצוללות הגרעיניות, כדוגמת אדמירל היימן ריקובר בארצות־הברית.⁵² השינוי חל כאשר אדמירל לורד מאונטבאטן (Mountbatten) התמנה ללורד הראשון של האדמירליות באפריל 1955. ביוני אותה שנה הוא הבטיח את אישור מועצת האדמירליות לבנות צוללת מונעת בכור גרעיני, וכאשר מונה ידידו אדמירל ארלי בורק (Arleigh Burke) לראש המבצעים הימי של חיל הים האמריקני (CNO), זכה מאונטבאטן לשיתוף פעולה של חיל הים האמריקני ולתמיכתו בפיתוח הצוללות. תוכנית צוללות ה'פולאריס' הוכרזה בדצמבר 1962 בעקבות הסכם נסאו (Nassau Agreement) בין ארצות־הברית לבריטניה, שסיפק את המסגרת הרשמית לשיתוף הפעולה לבניית צוללות ה'פולאריס' הבריטיות ב־1964. היכולת המבצעית הראשונה הייתה בידי הצי המלכותי ביוני, והתבססה על בסיס חיל הים של קלייד (Clyde Naval Base) בחוף המערבי של סקוטלנד. בריטניה אף הצליחה, למורת רוחם של הצרפתים, למקם את מפקדת השליטה על הכוחות הימיים של נאט"ו (The NATO Allied Maritime Command) בנורתווד' (Northwood Headquarters) שבקרבת לונדון.

צרפת

תוצאותיו של "מבצע מוסקטר" ב־1956 יצרו משבר קשה ביחסים שבין צרפת לשאר מדינות הברית הצפון אטלנטית – נאט"ו. ההתערבות האמריקנית והסובייטית במבצע והחלטת האו"ם לאשר את הלאמת התעלה על־ידי מצרים יצרו מציאות קשה אצל מנהיגי הרפובליקה הרביעית. לא די שמצרים הלאימה את תעלת סואץ, אלא שאף התחילה לספק סיוע חומרי ומורלי למורדים באלג'יריה (שהייתה בשליטת צרפת באותה עת), ולצרפת היה נדמה שהבריטים שהיו בעלי בריתם במבצע, בגדו בהם פעם נוספת יחד עם האמריקנים.⁵³

⁵¹ Margaret Gowing, *Britain, and atomic energy 1939–1945*, London: Macmillan, 1964, pp. 94–95.

⁵² Peter Hennessy and James Jinks, *The silent deep: The RN submarine service since 1945*, London: Allen Lane, 2015, p. 138.

⁵³ John B. Hattendorf, *Naval strategy and power in the Mediterranean: Past, present and future*, Routledge, 2000, pp. 202–203.

תוצאות המבצע גם שכנעו את הצי הצרפתי להשתתף באופן פעיל בהגדרה מחדש של מדיניות הביטחון הצרפתית. במהלך מבצע מוסקטר הושפלו קציני חיל הים הצרפתי בכך שהיו תחת פיקוד בריטי, כמו גם מהאולטימטום של האמריקנים באמצעות הצי השישי. לאלה נוסף שיגור ה'ספוטניק' הסובייטי ב-1957, ששינה את תודעתם של מפקדי הצי הצרפתי, שעד אז התנגדו לשלב בכלי השיט שלהם מרכיבים של המערך הגרעיני האסטרטגי שעתיד יהיה לקום, ועתה הבינו שיש להפוך את הצי לחלק ממערך ההרתעה האסטרטגי הצרפתי.

שארל דה גול (Charles de Gaulle) שנבחר בתחילת ינואר 1959 לנשיא הרפובליקה החמישית, תמך בדרישת הצי הצרפתי להגדיר מחדש את מדיניות הביטחון של צרפת. הוא התנגד לא רק למונופול הגרעיני האמריקני, אלא גם לחוסר נכונותם של האמריקנים להתחשב בדעת צרפת בנושאים אסטרטגיים גלובליים, כמו המשבר השני במִצְרֵי פורמוזה ב-1958 והמשבר בלבנון ב-1958. חוסר הנכונות של הצי האמריקני לספק לצרפת כור אורניום מועשר להתקנה בכלי שיט צרפתיים הביא את דה גול לדחות בקשה אמריקנית להציב על אדמת צרפת טילים בליסטיים לטווח בינוני בעלי ראש נפץ גרעיניים (Intermediate Range Ballistic Missiles – IRBMS). הוא אף איים לפרוש מנאט"ו, וב-1959 הוציא את כוחות הצי הצרפתי מהפיקוד המשותף עם הבריטים והאמריקנים בים התיכון. דה גול, שהכיר בחשיבות הצי כזרוע העיקרית של מערך ההרתעה הגרעיני של צרפת, נתן ב-1960, לאחר הניסוי הגרעיני שערכה צרפת בסהרה, "אור ירוק" לצי צרפת לקדם את תוכנית בניית הצוללות הגרעיניות מסוג רדאוטבל (Redoutable) שיצוידו בטילים בליסטיים בעלי ראש גרעיני.

גנרל צ'רלס אלירט (Charles Aillerte), שהיה הרמטכ"ל באותה עת והתאורטיקן העיקרי באסטרטגיה הגרעינית של צרפת, היה חסיד נלהב של דוקטרינת התגמול הגרעיני המסיבי כתגובה לתוקפנות סובייטית גדולה. אלירט לא הסכים לדוקטרינה האמריקנית החדשה של הנשיא קנדי ומזכיר ההגנה מקנמארה שכונתה "התגובה הגמישה" (Flexible Response), ואחת הסיבות לעזיבתה של צרפת את ברית נאט"ו ב-1967 נבעה מהמחלוקת עם ארצות הברית על נטישת דוקטרינת התגמול המסיבי. הצרפתים ראו באימוץ דוקטרינת "התגובה הגמישה" ירידה ברמת המחויבות של ארצות הברית כלפי בעלות בריתה באירופה.⁵⁴ אלירט גם הבין שהאסטרטגיה הגרעינית המודרנית מחייבת מעבר ממערכות שיגור המוצבות ביבשה, או על כלי שיט על-ימיים למערכות המוצבות בכלי שיט תת-ימיים, משום שכלי שיט על-ימיים גדולים יהפכו למטרה עיקרית לתקיפה. אדמירל הנרי נומי (Henri Nomy) מפקד הצי הצרפתי חבר אליו למימוש הזרוע האסטרטגית התת-ימית העתידית של צרפת בתמיכת דה גול, וחיל הים הצרפתי הפך החל מהמחצית השנייה של 1960 למרכיב העיקרי של כוח ההרתעה הגרעיני הצרפתי (Force de Frappe).

⁵⁴ Bruno Tertrais, "A Comparison between US, UK and French Nuclear Policies and Doctrines," CERJ, February 2007, p. 1

כך, ב־1962, לאחר שצרפת העניקה עצמאות למושבותיה בצפון אפריקה, ופתחה במדיניות הפיוס עם שאר המדינות הערביות במזרח התיכון (Rapprochement), סיים הצי הצרפתי את תפקידו כגורם המסייע בהעברת כוחות ולוגיסטיקה לצבא צרפת בקולוניות הצפון אפריקניות. דה גול הורה להעביר את רוב פעילות הצי הצרפתי לאוקיינוס האטלנטי, להפסיק להשתתף בכוח נאט"ו הים תיכוני שהובל על־ידי ארצות־הברית ובריטניה, והוציא את הצי הצרפתי שפעל באוקיינוס האטלנטי ממיקוד נאט"ו. ב־1963 דחה דה גול את הצעתו של הנשיא קנדי לספק לצוללות הצרפתיות, שהחלה בנייתן, טילי 'פולאריס' נושאי ראשי קרב גרעיניים בתנאי שצרפת תיטול חלק בכוח הרב־לאומי (Multi-lateral Force) בפיקוד המפקד העליון של כוחות נאט"ו באירופה (The Supreme Allied Commander Europe – SACEUR).⁵⁵

בעקבות פרישת צרפת מנאט"ו נאלצה מפקדת נאט"ו, שהועברה ב־1952 מבריטניה לצרפת, לפנות את מפקדתה ולהעבירה לבריסל. ב־1966 הוצאו כל הכוחות הצבאיים הצרפתיים מהפיקוד הצבאי המשולב של נאט"ו, וכל כוחות נאט"ו שאינם צרפתיים התבקשו לעזוב את צרפת. צרפת הודיעה על חזרתה להשתתפות מלאה בנאט"ו רק בפסגת שטרסבורג-קהל (Strasbourg-Kehl summit) ב־2009.

ברית־המועצות

לאחר מלחמת קוריאה העריכו הסובייטולוגים האמריקנים שברית־המועצות תרצה לשלוט גם בנתיבי השיט העיקריים כחלק מעליית מעמדה כמעצמה עולמית. להערכתם, היכולות החדשות שהצי הסובייטי ירצה לפתח יהיו בבחינת "תמונת ראי" לאלה של האמריקנים. פורד ורזנברג מסתמכים במחקרם על מגוון ראיונות ומסמכים שפורסמו לאחרונה, וטוענים שהאסטרטגיה הימית הסובייטית מייצגת את אחד המקרים הנדירים בהיסטוריה שבהם סייע המודיעין להוביל אומה לשנות לחלוטין את מערך הפעולות הצבאיות שלה.⁵⁶ עם זאת, בארצות־הברית פותחו פרשנויות מגוונות שניסו להתרחק מהתפיסה האתנוצנטרית האמריקנית בנוגע לסובייטים. דוגמה לכך היא מחקרו ב־1968 של רוברט הריקס (Robert W. Herrick's) על אסטרטגיית הצי הסובייטית. הריקס טען שהדוקטרינה הימית הסובייטית במהותה היא הגנתית ולא התקפית. אנליסטים כמו ג'יימס מקונל (James McConnell) ואחרים במרכז לניתוח ופתרונות ימיים (CNA) חשבו בשנות ה־70 של המאה ה־20 בדומה להריקס. הם קבעו למשל, שהסובייטים לא ישתמשו בכוח הצוללות נושאות הטילים האסטרטגיים שלהם (SLBM) בשלבים המוקדמים של מלחמה עם נאט"ו, לרבות בשלב המהלומות הגרעיניות הראשונות (First Strike), זאת כדי שהכוח יישמר כיכולת "מכה שנייה" או כקלף מיקוח. הניתוח הזה הוביל את חוקרי המרכז לחקר הצי להציע "את הצורך בתקיפה, או איום של הצי האמריקני על כוח הצוללות האסטרטגיות הסובייטיות על־ידי פיתוח יכולות לוחמה נגד צוללות במים הסמוכים לברית־המועצות, ובכך לשפר את השפעת

⁵⁵ .ibid, p. 204

⁵⁶ Ford and Rosenberg, 2005

ההרתעה של הכוח הימי של ארצות־הברית".⁵⁷ על הצלחת האסטרטגיה הזאת והלקחים שרצוי להפיק ממנה מלמד אוון קוטה ממכללת המלחמה הימית האמריקנית במאמרו הקרב השלישי: חדשנות בצי ארצות־הברית במאבק מול צי הצוללות הסובייטיות.⁵⁸

משום שחלה ירידה בפופולריות של "קרבנות הכרעה" מבית מדרשו של מהן כמרכיב עיקרי להשגת עליונות ימית, נבחן מחדש המונח "שליטה ימית" כמושג מתאים יותר לשימוש במאה ה־21. הדיונים על השליטה הימית הביאו להרחבת המושג והתאמתו לתקופת המלחמה הקרה. כך לדוגמה מציע ההיסטוריון הבריטי ג'פרי טיל להתעמק באמצעות התייחסות לשתי צורות עיקריות של שליטה: שליטה ימית בשטח (Control of the Sea by Area) או בזמן (Control of the Sea by Time).⁵⁹ את השליטה הימית בשטח מציע טיל גם כן לחלק לשלוש רמות שונות של שליטה:

1. שליטה מוחלטת – חופש פעולה מוחלט לצד אחד ואילו לצד האחר חוסר יכולת פעולה (למעשה סוג של עליונות ימית).
2. שליטה לצורכי עבודה – היכולת לפעול בצורה חופשית ברמת סמך גבוהה לצד אחד, ואילו לצד השני יכולת לפעול ברמת סיכון גבוהה.
3. שליטה במחלוקת – כל צד פועל ברמת סיכון מסוימת, דבר המחייב להגיע למצב זמני של שליטה לצורכי עבודה כדי לקיים פעילות מבצעית לזמן מוגבל.

לדברי טיל, בתקופת המלחמה הקרה חדל המונח "עליונות ימית" להיות מוביל, ואת מקומו תפס המונח "שליטה ימית". לפיכך נוספו למונח "שליטה ימית" שני ממדים המשלימים זה את זה: "שמירת זכות השימוש בים" (Sea Assertion) ולעומתו "מניעת זכות השימוש בים" (Sea Denial). "שמירת זכות השימוש בים" נועדה לדעת צי ארצות־הברית בשנות ה־70 וה־80 של המאה ה־20 למשימות כמו לאבטח אספקה סדירה לתעשייה של המדינה, לתספק ולתחזק כוחות צבא הפועלים מעבר לים, לאפשר אספקה לכוחות בעלות־הברית בשעת מלחמה, ולאבטח כוחות הפועלים מהים במשימות של הקרנת עוצמה ביבשה (Projection of Power Ashore Role).⁶⁰

מן העבר השני של האוקיינוס לא קפאה ברית־המועצות על שמריה, והחלה לערוך שינויים באסטרטגיה הימית שלה, ובהתאמה, גם בתוכנית בניין הכוח. זיכרונות העבר ממלחמת העולם השנייה, ובמיוחד מפלישת הפתע של הוורמאכט הגרמני לברית־המועצות, היו גורם מעצב בבניית אסטרטגיה רבתי שתמנע כל אפשרות של הפתעה אסטרטגית נוספת. במחשבה המדינית הסובייטית נתפסה המלחמה הקרה כהכנות של "העולם האימפריאליסטי", שבראשו עומדת ארצות־הברית, להשמדת ברית־המועצות, ולכן הייתה ההנהגה הסובייטית נחושה למנוע התרחשות כזאת, וגם הסובייטים כמו

⁵⁷ .ibid

⁵⁸ .Cote, 2003

⁵⁹ .Till, 1984, p. 189

⁶⁰ .ibid, p. 190

האמריקנים בחרו באסטרטגיית ההרתעה הגרעינית ככזו שתבטיח לסכל את התוכנית של האימפריאליסטים. ראימונד גארטוף שהיה באותן שנים עמית מחקר בכיר במוסד ברוקינס (Brookings Institution), כינה את האסטרטגיה בשם "הרתעה שכנגד" (Counter-Deterrence).⁶¹

את חלקו המובהק של הצי הסובייטי באסטרטגיה הזאת, כמו גם בתוכנית בניין הכוח שנועדה לתמוך בה, ניתן לזקוף לזכותו של אדמירל סרגיי גורשקוב – אחת הדמויות המרכזיות בהיסטוריה הימית הרוסית המודרנית. לאחר שהתמנה למפקד הצי הסובייטי ב-1956 בהיותו בן 45, התחיל לקדם תוכנית שאפתנית להפיכת הצי הסובייטי מצי חופי ל"צי מים כחולים". באמצעות סדרת מאמרו שרטט את האסטרטגיה הימית של ברית-ל"מועצות, ובה בעת הוביל את תוכנית בניין הכוח של הצי במשך כשלושה עשורים רצופים, עד הדחתו מהתפקיד ב-1985. הקריירה של גורשקוב מציגה אישיות בעלת יכולת הישרדות וגם סבלנות רבה ביותר תחת שני מנהיגים סובייטיים בתקופה שלאחר סטלין, המעידה על כושרו של נדיר של משחק ב"קלפים" הפוליטיים הנכונים עם הקרמלין. הוא גם שרד את הממסד הביטחוני ששלטו בו אנשי המפלגה הקומוניסטית של תקופת מלחמת העולם השנייה, שרובם ככולם נמנו עם כוחות היבשה של הצבא האדום, היו חפים מכל ידע במרחב הימי, וחלק מהם הפגינו זלזול כלפי יכולותיו של הצי הסובייטי.

גורשקוב הבין את השינויים שהתרחשו בחשיבה המדינית והאסטרטגית בברית-ל"מועצות, והצליח לנצל אותם לקידום תפיסתו בנוגע למרחב הימי.⁶² הוא מונה בתחילת שנות ה-50 של המאה ה-20 למפקד הסובייטי של כוח המזרח התיכון באזור המפרץ הפרסי ובאוקיינוס ההודי. ההיסטוריון הימי האמריקני מקניל אלר (McNeill Eller) טוען שהנסיגה הבריטית בשנות ה-60 מהאזורים שממזרח לתעלת סואץ יצרה ריק שאותו מילאו בהדרגה וושינגטון ומוסקווה. הדבר מצא ביטוי בנוכחות הסובייטית במאוריציוס, והאמריקנית בדייגו גרסייה, ושתי הבריות הבינו היטב את חשיבות נוכחותן באסטרטגיית המזרח התיכון. בבסיס השינויים האלה עמדה ההבנה הסובייטית שהשליטה במרחב הימי תהיה מרכיב חשוב וחינוי בכל התמודדות עתידית בין המעצמות, דבר הדורש פיתוחו של כוח ימי שיהיה מסוגל להתמודד עם האתגר הזה.⁶³ לשינוי בחשיבה האסטרטגית התלווה גם שינוי חד במדיניות החוץ הסובייטית. במוסקווה ראו בתנועה האנטי-אימפריאליסטית ואנטי-קולוניאלית המתעצמת הזדמנות להרחבת השפעתה של ברית-ל"מועצות ושיפור עמדותיה בהתמודדות הגלובלית עם ארצות-הברית. משמעות הדבר הייתה שינוי מהותי בקו העיקרי של מדיניות החוץ הסובייטית שקבע סטלין עוד בשנות ה-30 במאה ה-20.

⁶¹ Garthoff, 1966, p. 110.

⁶² רעיונותיו של גורשקוב בוטאו בספרו העוצמה הימית של המדינה: Морская мощь Советского Союза – Gorshkov, 1979.

⁶³ Arleigh A. Burke, "Foreword to the Soviet Sea Challenge", in Ernest McNeill Eller, The Soviet sea challenge, The USA, 1971, p. 13.

איור 80: אדמירל סרגיי גורשקוב – מפקד הצי הסובייטי 1956–1985

לפי הקו הזה השקיעה ברית־המועצות את רוב מאמציה במדינות המערב ובתחזוקת היחסים עם המדינות שלגבולה, וזאת בהתעלמות כמעט מלאה משאר העולם. מזכירו הראשון של הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית בברית־המועצות, ניקיטה חרושצ'וב (Nikita Khrushchev) (שמינה את גורשקוב למפקד הצי הסובייטי), לא היה מתומכיו המובהקים של חיל הים הסובייטי. אך בכל זאת היה מאוהב בצוללות נושאות טילים אסטרטגיים, וכך אפשר לאחרון להגדיל בתקופתו את צי הצוללות עד שהפך לגדול ביותר בעולם (400) מסוגו. אחרי משבר הטילים הקובני ב־1962 הצטרף גורשקוב למשפילי חרושצ'וב, ואלה שפעלו להדחתו וניצלו את ההזדמנות גם כדי לקדם את בניית הצי הסובייטי כצי מאוזן יותר. גורשקוב חפץ בצי כלי שיט גדול בתור כלי שיפעל באסטרטגיה הלאומית הסובייטית. לשם כך השתמש במשאבים שמוסקווה הקצתה כדי להגדיל את השפעתה במדינות "המתפתחות", אשר הפכו לזירה העיקרית של ההתמודדות עם "היריב הראשי", כפי שכונתה ארצות־הברית בפי אנשי התכנון המבצעי הסובייטי. בעקבות כך נערכו כמה ניסיונות לבנות נקודות אחיזה צבאיות בזירות מרוחקות (לרבות מדינות הגובלות בישראל כמו מצרים וסוריה), אשר הפכו לאחד המרכיבים החשובים ביותר של מדיניות החוץ הסובייטית.⁶⁴

⁶⁴ Franklyn Griffiths, "Forward Deployment and Foreign Policy", in Michael MccGwire (ed.), *Soviet naval developments: Capability and context*, New York: Praeger, 1973, p. 9.

בתנאי הכלכלה הריכוזית הסובייטית נדרש לפעילות הזאת גם מאבק על משאבים מול גורמים אחרים של "המשק העממי", ומול זרועות אחרות של הצבא, בשעה שהצי היה ללא ייצוג הולם בגופים האחראים לגיבוש המדיניות והקצאת המשאבים, כמו הפוליטבירו ומועצת ההגנה.⁶⁵ גורשקוב הדגיש את חשיבות קידומם של אינטרסי המדינה בעיתות שלום, דבר שהצי הסובייטי יכול להשיג בצורה מיטבית הודות ליכולותיו הייחודיות.⁶⁶ לצד קידומם של האינטרסים הלאומיים הצליח גורשקוב לקדם באופן ניכר גם את מעמדם של העומדים בראש הצי הסובייטי במנגנון הממשלתי. עם הזמן, קידומם אפשר להסביר את המדיניות הימית של ברית-המועצות (והעדפתה על המדיניות היבשתית-גאוגרפית) על-פי המודל הביורוקרטי בתורת הארגונים, והיא ראיית הצי הסובייטי בראש ובראשונה כחלק מהמערכת הביורוקרטית של המדינה.⁶⁷

בתקופת שלטונו של ליאוניד ברז'ניב (Leonid Brezhnev), מאמצע שנות ה-60 של המאה ה-20 עד סוף העשור השביעי של המאה ה-20, כתב גורשקוב מאמרים אחדים ובהם הציג את חזונו בדבר ייעודו ותפקידו של הכוח הימי, המורשת הימית של רוסיה והפעלתו המבצעית של הכוח הזה. הוא התמקד בשלושה עקרונות רחבים בעת שיווק רעיונותיו האסטרטגיים:

העיקרון הראשון – רעיונות בנושא עוצמה ימית חייבים להיות מעוגנים בהיסטוריה (דבר בעייתי ביחס להיסטוריה הימית הדלה של רוסיה פרט לתקופתו של פיוטר הגדול). גורשקוב הכביד על קוראיו בקלישאות הרגילות של הדיאלקטיקה המרקסיסטית-לניניסטית של האמת ההיסטורית. שלא במפתיע, נועדו טיעונו ההיסטוריים בעיקר לצורכי פנים כדי להתגבר על הדוגמה החזקה של חשיבות הכוח היבשתי בחברה הסובייטית, ועל כמה עקרונות אידאולוגיים במערכת שנשלטה על-ידי המפלגה. בראייה המרקסיסטית – צי הים הפתוח היה בעיקר הכלי של האימפריאליזם והקולוניאליזם. עקרונות אלה השפיעו גם על תפיסת ההנהגה הסובייטית. אחת הסיבות להתנגדות לבניית נושאות מטוסים הייתה שבאחד המסמכים הרשמיים של המפלגה כונו ספינות אלה "שדות התעופה השטים של התוקפנות". לפיכך היה גורשקוב מחויב בראש ובראשונה להוכיח שדעותיו אינן חורגות מן המסגרות שנקבעו על-ידי "האגף האידאולוגי של הוועד המרכזי". גורשקוב קידם במרץ את הרעיון שכוחות גדולים זקוקים לאוניות מלחמה גדולות, ולכן השתמש בהיסטוריה כהצדקה לבניית צי סובייטי המפתח זהות לאומית שיעדיה הם מעבר למים החופיים הרוסיים.

⁶⁵ Michael MccGwire, "The navy and Soviet oceans policy", in Michael MccGwire and John McDonnell (eds.), **Soviet naval influence: Domestic and foreign dimensions**, New York: Praeger, 1977; James A. Barry, "Soviet naval policy: The institutional setting", in Michael MccGwire and John McDonnell (eds.), **Soviet naval influence: Domestic and foreign dimensions**, New York: Praeger, 1977, p. 134

⁶⁶ Michael MccGwire, "The overseas role of a Soviet military presence", in Michael MccGwire and John McDonnell (eds.), **Soviet naval influence: Domestic and foreign dimensions**, p. 35

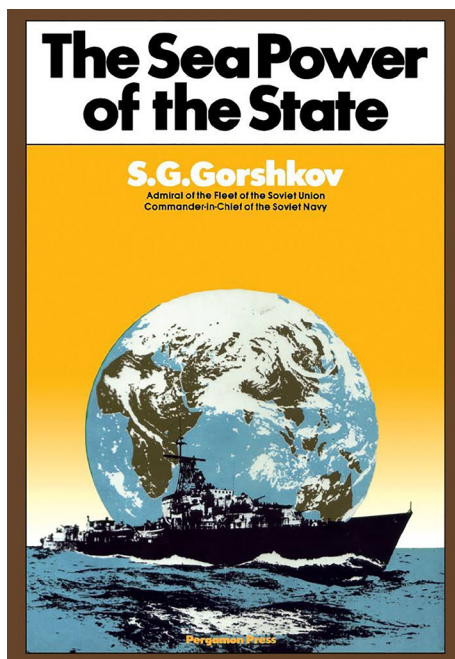
⁶⁷ Barry, 1977, p. 107

העיקרון השני – שאיפות הכוח הימי צריכות להיות מעוגנות היטב בתאוריה ובאסטרטגיה. בין אם היה זה השימוש המוקדם שלו במונח "מדע ימי" בשנות ה-60, או בדיונים מאוחרים יותר על "אמנות הצי", גורשקוב התמקד בהצגת ההתפתחויות הימיות של הסובייטים, וצמיחתה של ברית־המועצות כאומה ימית למסגרת אינטלקטואלית רחבה יותר. בסיוע בעלי ברית שגייס לרעיונותיו בהנהגה הסובייטית, הצליח להפיץ ולהטמיע את תפקידו האסטרטגי של הצי הסובייטי במדיניותה של ברית־המועצות. גורשקוב הציג את עמדתו בחריפות בנוגע למשימות הצי הסובייטי במלחמה, ובהן לתפיסתו תקיפות בטווחים רחוקים של חופי אויב ומבצעים אמפיביים – נושאים שהזנחנו כליל בצי הסובייטי.

העיקרון השלישי – גורשקוב תפס מה שאפשר לכנות "נראות" של הכוח הימי בהאמינו שהרעיונות חייבים להיות מתוארים בתמונות צבע חזקות וסמלים, זאת כדי שייקלטו בקרב ההנהגה הפוליטית והציבור הסובייטי כאחד. בתקופתו נוצרו סרטי תדמית רבים על חיל הים הסובייטי. בהתאם לכך הוא קידם את תפקידו של חיל הים הסובייטי בהפצת ההשפעה הקומוניסטית באמצעות משימות נוכחות ברחבי העולם. לעגינת אוניות מלחמה סובייטיות בנמל זר יש משמעות מדינית רבה, ומטבעה היא איננה מעוררת רגשות שליליים כמו הימצאותם של טנקים סובייטיים, או טילים שהופיעו באותה תקופה במדינות רחוקות. יתר על כן, בניית צי אוניות "מים כחולים" יוצרת הזדמנות מצוינת, גם אם היא לעיתים יקרה, לכפות ברית על ירידים, ולהתעמת בלי להיכנס לקרב עם יריבים.

כתביו של גורשקוב עוררו ויכוח נמרץ בקרב מומחים לצי הסובייטי במערב, כמו גם שיח אסטרטגי על מנהיגים ימיים בעת החדשה ותרומתם ללוחמה הימית במלחמה הקרה. על החשיבות שיוחסה לגורשקוב במערב, ובמיוחד בארצות־הברית, תעיד העובדה שמקבילו – יריבו האמריקני באמצע שנות ה-70, אדמירל אלמו זומוולט, הנחה ב-1974 את מכללת הצי של ארצות־הברית לפרסם באנגלית אסופה של 11 מאמרים של גורשקוב בספר שכותרתו **כוכב אדום זורח בים** (Red Star Rising at Sea). המאמרים חבקו כמה תקופות בהיסטוריה הרוסית – מתקופות הצאר ועד המלחמה הקרה, והציגו תובנות בנוגע לכיוון החשיבה הימית הסובייטית (ראו: איור 81). כמו הכותרת של הספר, הציג גורשקוב את הצורך בצי סובייטי חזק ומאוזן, שיכולותיו מאפשרות לו למלא את משימותיו היטב, הן בעת שלום והן בעת מלחמה. הצי הסובייטי, לדעתו, היה בעל תפקיד חשוב במיוחד בתמיכה במטרות המדיניות של ברית־המועצות והשפעתה במדינות מחוצה לה. לעומת הצי הסובייטי, הציג גורשקוב בכתביו את הצי האמריקני ככלי שנועד למלא את משימות האימפריאליזם של ימי שלום. אנליסטים אמריקנים ציינו שהמניע האמיתי של גורשקוב בבניית הצי הסובייטי היה להגן בפוליטיקה הפנים־סובייטית על עמדת הצי הסובייטי, ולשמור על מסלול הצמיחה והגידול שלו גם כאשר הגיע עידן ההתקרבות האמריקנית־רוסית והפשרת יחסי האיבה, כפי שהתבטאו בהסכמי סאלט (Strategic Arms Limitation Talks – SALT) ומדיניות הדטנט (Détente).

החוקרת ג'סיקה הקיבי (Jessica Huckabey) שכתבה את עבודת הדוקטורט שלה על התפיסות האמריקניות בנוגע לאיום הימי הסובייטי במהלך המלחמה הקרה, מציינת שבסופו של דבר, דמותו של אדמירל גורשקוב כאסטרטג ימי היא עדיין בחזקת פרדוקס:

איור 81: ספרו של אדמירל גורשקוב במהדורה אנגלית על עוצמתה הימית של המדינה

השפעתו על המחשבה הימית היא בו בזמן ניכרת, וגם איננה משמעותית דיה כדי לכלול אותו בחבורת האסטרטגים הימיים הבולטים של המאה ה-20. נוסף על כישוריו הפוליטיים הוא היה מתכנן ובונה כוח מושלם, ובאימוץ "שיטת הסֶלְמִי" הצליח להשיג את מטרות־העל שהציב לעצמו. חוקרים והיסטוריונים התלבטו בשאלה אם גורשקוב הוא "מהן רוסי", או "טירפיץ סובייטי" כדי להעריך את תרומתו ההיסטורית בהתאם לצורת ההתבוננות המערבית בהתפתחותה של האסטרטגיה הימית הסובייטית. מיותר לציין את השפעתו העמוקה של גורשקוב לא רק על החשיבה הימית הסובייטית ועל תפקידו של הכוח הימי, אלא גם על אסטרטגיית הצי האמריקני ותוכנית בניין הכוח שלו במשך המלחמה הקרה. לכן נכון יהיה למצב אותו כאסטרטג ימי חשוב, שכן רעיונותיו היו חשובים ונשקלו בקפידה, הן על־ידי בעלי ברית והן על־ידי אויבים כאחד.⁶⁸

יש להתייחס גם לאסטרטגיית המלחמה המוגבלת שחזרה לקדמת הבמה: התכונה הבולטת של התקופה הזאת היא שלמרות האופי הגלובלי של המלחמה הקרה ניכרה עוצמתם של ניגודי האינטרסים, ולמרות פוטנציאל ההרס האדיר שהיריבים העיקריים היו עלולים לגרום זה לזה, מעצמות קומוניסטיות ודמוקרטיות גדולות לא הביאו את מלוא כוחן הצבאי לידי ביטוי בעימות זה מול זה. חלק גדול מההסבר של הריסון טמון בהשפעה ההרתעתית של עצם "יכולת ההשמדה ההדדית המובטחת" (Mutual Assured)

⁶⁸ Jessica Huckabey, "The Paradox of Admiral Goroshkov", CIMSEC, 1 October, 2014

(Destruction – MAD). האפקט ההרתעתי הזה בשילוב עם גורמים צבאיים ופוליטיים אחרים, הם שסייעו לשמירת המלחמות שהתרחשו הן בקוריאה ובווייטנאם, והן בסכסוכים כמו מלחמת יום הכיפורים ב־1973 במזרח התיכון, כמלחמות מוגבלות, וכך גם הסכסוך האידיאולוגי הבין־גושי נותר מוגבל בהיקפו.⁶⁹

יש מקום לעיין בתהליך ההתפתחות שחל במערך הצוללות האמריקניות כמרכיב דומיננטי ושלישי במספר במערך האסטרטגי האמריקני.⁷⁰ בעשור הראשון לקיומו של הנשק הגרעיני בידי ארצות־הברית, כל כולו היה מבוסס על יכולת נשיאה של מטוסים. הצורך לפתח טילים בליסטיים כאמצעי שיגור (Delivery Systems) זוהה כבר בתחילת שנות ה־50. בתחילה התבסס הפרויקט על פיתוח הטיל הבליסטי לטווח בינוני 'יופיטר' (Jupiter PGM-19) שאמור היה להיות מונע בדלק נוזלי. הטיל תוכנן לשאת ראש גרעיני בעל תפוקה של 1.1 מגה טון, וניהול הפרויקט הופקד בידי חיל האוויר האמריקני. מפקד הצי האמריקני דאז, אדמירל בורק, מינה ב־1955 את אדמירל ראבורן (W. F. "Red" Raborn) לעמוד בראש הפרויקט של התאמת טילי 'יופיטר' (Jupiter Missile) לשימוש הצי האמריקני. הקוטר הגדול שנקבע לטילים אלה נועד לאפשר את הקטנת אורכם בגרסתם היבשתית ולאפשר התקנתם בצוללת. כל צוללת הייתה אמורה להצטייד בארבעה טילים ולשגר אותם בהפלגה על השטח (לא בצלילה).

בסמינר שנערך ב־1956 בראשות מדען הגרעין אדוארד טלר (Edward Teller), שהיה ממפתחי פצצת האטום ואבי פצצת המימן האמריקנית, ובו השתתף גם אדמירל בורק, הצהיר טלר שבתוך כמה שנים אפשר יהיה לפתח ראש גרעיני מימני בעוצמה של אחד מגה־טון שיתאים לטילי 'פולאריס'.⁷¹ עקב הצהרת טלר הורה בורק להפסיק את התוכנית המשותפת עם חיל האוויר, ולהקים תוכנית ייחודית של הצי לפיתוח טיל בליסטי בעל ראש גרעיני שישוגר מצוללת. בורק גם הגדיר שלצורך המשימה הזאת יידרש הצי לבנות כ־40–45 צוללות, שכל אחת מהן תישא 16 טילים מסוג 'פולאריס'. תוכנית הפיתוח התחילה ב־1956 וביולי 1960 הצליחה הצוללת הראשונה בתוכנית, 'ג'ורג וושינגטון' (USS George Washington), לשגר בצלילה טיל 'פולאריס' מדגם A-1 שהונע בדלק מוצק. השימוש בטילים בעלי דלק מוצק אִפְּשֵׁר לצוללת את השיגור מעומק הים (דבר שלא היה אפשרי בתוכנית יופיטר, או בטילי שיוט שהיו בנמצא באותה תקופה), ובכך הוגדלה שרידותה של הצוללת (Submarine Survivability), והתמלאה אחת מדרישות הסף להקמת המערך

⁶⁹ Robert Osgood, "Reappraisal of limited war" in Alastair Buchan (ed.), **Problems of modern strategy**, London: Chatto & Windus, 1970, p. 109

⁷⁰ הטריאדה מתייחסת לשלוש הקטגוריות של מערכות שיגור נשק גרעיני: טילים בליסטיים בין־יבשתיים, טילים בליסטיים המשוגרים מצוללות ומפציצי אוויר אסטרטגיים. David D. Vegun, "Nuclear triad important to America's national security", **US Department of Defense, Lethality**, 24 April, 2019.

⁷¹ Edward Teller, **Memoirs: A twentieth century journey in science and politics**, Cambridge: Perseus Publishing, 2001.

הזה. ב-1961 הסתיים פיתוח ראש גרעיני משדרג מדגם A-2, ולמעשה הותקן על 13 צוללות גרעיניות שהאחרונה שבהן יצאה מהשירות ב-1974.

היות שטווח הטילים היה מוגבל ל-2,500 ק"מ, ודיוק פגיעתם (Circular Error Probable – CEP) הוגבל לחצי אחוז מטווח הירי, נאלץ הצי האמריקני באותה עת להעדיף את דוקטרינת הפגיעה ב"מטרות ערך" כמרכיב עיקרי בהרתעה, ולא ב"מטרות כוח".⁷² כדי להגדיל את שרירותן של הצוללות נבחרו אזורי שיגור הנמצאים מתחת למעטה הקרח של אזור הקוטב הצפוני. במרוץ החימוש שהתפתח הצליחו גם הסובייטים לפתח יכולת כזאת באוקטובר 1961, ושיגרו (אומנם מצוללת בהפלגה על-מימית) טיל עם רש"ק (ראש קרב) גרעיני חי, שנססה בשדה הניסויים באזור נובאייה זמליה (Novaya Zemlya Test Range). ב-1963 הצליחו גם הסובייטים להגיע ליכולת שיגור של טיל בליסטי המסוגל לשאת רש"ק גרעיני (SS-N-5 שגר טיל) מצוללות מסדרת "הוטל" (Hotel class), ובהמשך מסוג "גולף" (Golf Class). יש לציין ששני סוגי הצוללות האלה היו בעלות הנעה קונונציונלית (מצברים נטענים באמצעות מנועי דיזל), מה שפגע בשרירותן ביחס לצוללות האמריקניות שהיו בעלות הנעה גרעינית. רק ב-1967 הצליחו הסובייטים להשלים את בניית הצוללות מסוג "ינקי" (Yankee class) שהיו בעלות הנעה גרעינית (SSBN).

פיתוח צוללת הטילים הבליסטית שינתה את "מגרש המשחקים האסטרטגי". היריב יכול עכשיו להיות מאוים בהרס מובטח מפלטפורמות בלתי נראות האורבות במעמקי האוקיינוסים. כמו כן פיתוח של טילים בליסטיים ארוכי טווח אפשר לצוללות המצוידות בהם לפטרל קרוב יותר לבסיסי הבית שלהם, שם אפשר היה להגן עליהן.⁷³ יכולת "מכה שנייה" באמצעות צוללות חוללה בעצם שינוי בכללי המשחק בתקופת המלחמה הקרה, וזרוע הצוללות הייתה מרכיב מרכזי בתפיסה הזאת. בעקבות השגת היכולת של שיגור תת-מימי של נשק גרעיני, הן אצל האמריקנים והן אצל הסובייטים, וביסוס המערך הגרעיני על שלוש זרועות הפעלה (טריאדה), נשללה מכל אחד מהצדדים האפשרות להשמיד בתקיפה גרעינית ראשונה את יכולות הנשק הגרעיני של היריב מצד אחד, ומצד אחר חדרה לתודעת שני הצדדים תמונת ההרס הנורא שעלול להיגרם מתגובה לתקיפה ראשונה מהסוג הזה. הדבר הביא לכך שבארצות-הברית (וכנראה גם אצל הסובייטים) אומצה דוקטרינה גרעינית חדשה בשם "השמדה הדדית מובטחת". הסובייטים אומנם מעולם לא פרסמו דבר בנוגע לדוקטרינות שלהם, והן נותרו מסווגות, אך מהערות של כמה נציגי הפיקוד הבכיר, ובעיקר מזיכרונות שפורסמו בשנות ה-90 של המאה ה-20 אפשר ללמוד, שהתפיסה הסובייטית אכן הייתה דומה מאוד לזו של ארצות-הברית. הדוקטרינה הזאת שימשה גורם מייצב ומרתיע של המעצמות הגדולות, ולפיה הם גם בנו את כוחם כך שיעמוד (להשערתן) ביכולת לספוג את "המכה הראשונה" (First Strike Attack), ובד בבד לשמור בידיהן כוח שיורי ל"מכה

⁷² מטרות נגד כוח הן רכיבים של תשתית צבאית שבהם מאוחסן נשק ערכי, או בסיסים התומכים ביכולת הפעלת נשק זה. תקיפת מטרות כוח פוגעת במרכיבים אלה ומקפידה להימנע מפגיעה בתשתיות אזרחיות בעלות ערך, בעוד מטרות ערך מתייחסות לתקיפת מטרות ערים חשובות של האויב ואוכלוסייה אזרחית השוהה בהם.

⁷³ Office of naval intelligence, *The Russian navy, A historic transition*, December 2015.

שנייה" שיאפשר יכולת השמדה של התוקף אם יעז להפעיל את "המכה הראשונה". שני הצדדים גם הסכימו ביניהם על צעדים שיפחיתו סכנה של ירי נגדי שגוי של נשק גרעיני באמצעות הקמת קווי תקשורת בין מדינות ומנהיגים.

היסוד החדש שבא לידי ביטוי אצל כוחות חיל הים של ארצות־הברית דומה לרעיונות שהעלה האסטרטג הסיני סון טסו (במאה החמישית לפנה"ס): "העדיפות הגבוהה ביותר במלחמה היא לתקוף את תוכניות האויב" ועצתו שהדבר הראשון שצריך לתקוף הוא "את מה שהם אוהבים".⁷⁴ כפי שהנשיא רייגן ניסח זאת במסמך אסטרטגי מינואר 1987, האסטרטגיה הימית "מאפשרת לארצות־הברית לרתק את כוחות הצי הסובייטיים להגן על צוללות הטילים הסובייטיות ועל גישות הים למולדת הסובייטית, ובכך למזער את איום חמה על אירופה ועל נתיבי האספקה הימיים לאירופה".⁷⁵

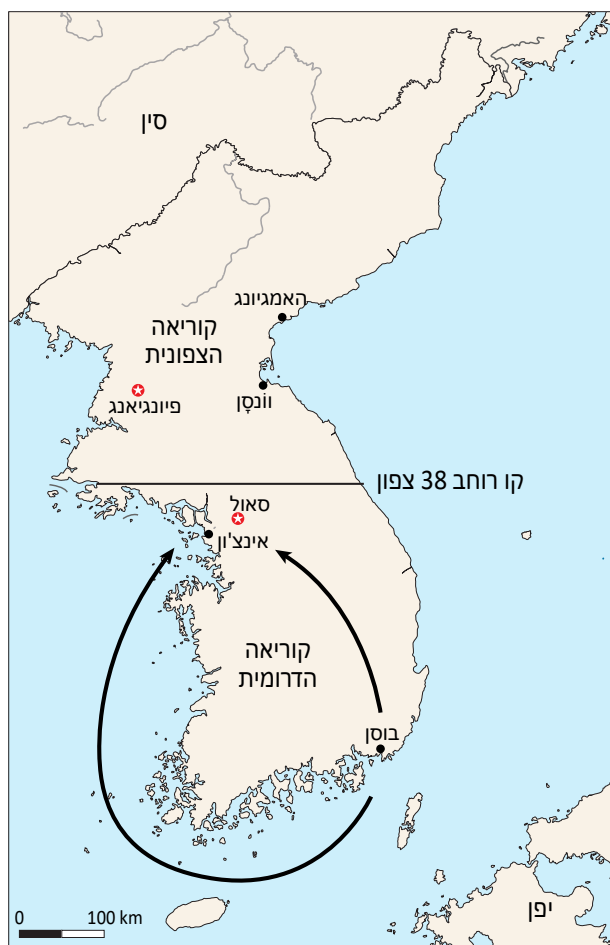
מלחמת קוריאה (1950–1953) ומלחמת וייטנאם (1955–1975) היו בין המלחמות המשמעותיות ביותר בתקופת המלחמה הקרה, על כן ראוי לציין שבמלחמות השתמשו במרחב הימי לצרכים שונים. במלחמת קוריאה אֶפְשְׂרו יכולת ההובלה של צי ארצות־הברית והשגת השליטה בים לכוחות האמריקניים בפיקודו של מק ארתור לבצע נחיתה אמפיבית באינצ'ון (Operation Chromite). המרחב הימי במקרה הזה אֶפְשֵׁר לגנרל מק ארתור את מרחב התמרון הקלסי (The Classical Maneuver Space), לנחות באינצ'ון שמצפון לכוח הצפון־קוריאני, לחסום את נתיבי האספקה שלו, ולחשוף את הצפון־קוריאנים להתקפת נגד של הארמיה השמינית מדרום (ראו: איור 82).

הפעולה הזאת הייתה מורכבת, תנאי השטח היו קשים מאוד, ונראה שאינצ'ון הייתה אתר גרוע לנחיתה אמפיבית – מקום צפוף החסום באי טבעי קטן במרכז המעגן, קל למיקוש וקל לחסימה, אשר אש תותחי אויב המטווחת היטב תוכל להשמיד בנקל כל כלי שיט המתקרב אליו. אם לא די בכך, זה היה אחד המקומות עם נתוני הגאות והשפל הגבוהים בעולם. במבצע שנערך בבוקר 16 בספטמבר 1950 השתתפו כ־230 כלי שיט בנחיתה שהפתיעה את הכוחות הצפון־קוריאניים. חשיבות נוספת לכוחות הצי במלחמת קוריאה התבטאה בנובמבר 1950, כאשר הצטרף הצבא הסיני ללחימה, וחלק מהכוחות האמריקניים מצאו עצמם מכותרים באזורים וונְגְן והאמגיונג (Hungnam), וחולצו במבצע מורכב בידי כוחות הצי.

גם במלחמת וייטנאם השתמשו במרחב הימי, ולכוחות הצי הייתה השפעה מסוימת על מהלכי הקרב. הצי האמריקני מילא את המשימות האלה: השתתפות מטוסים מנושאות המטוסים בהפצצת מטרות בצפון וייטנאם, לאוס וקמבודיה; מצור ימי למניעת אספקת אמצעים דרך הים לכוחות הגרילה; הפגזת מטרות חוף של האויב; הנחתת כוחות אמפיביים של המארינס; פעולה בנהרות לאבטחת השיט המסחרי; סיוע לכוחות צבא דרום וייטנאם ומניעת שיט של כוחות אויב בנהרות; תמיכה לוגיסטית על־ידי העברת אמצעים ואספקה בנהרות; בנייה וניהול תשתיות בכל רחבי דרום וייטנאם, ומתן שירותים רפואיים לכוחות

⁷⁴ Ford and Rosenberg, 2005, p. 393.

⁷⁵ .ibid, p. 394.

איור 82: מלחמת קוריאה – הנחיתה האמפיבית האמריקנית באינצ'ון (Incheon)

המבצעים. כל המבצעים הללו הם חלק מהקטגוריה של "לוחמה חופית" ו"מבצעי לחימה מהים".

התקרית של מפרץ טונקין (Tonkin Bay) ב־1964, הידועה גם בשמה השני "תקרית המשחתת 'מדוקס'" (The USS Maddox incident), היא דוגמה למצב שבו במלחמה מוגבלת שהתנהלה בווייטנאם כשלי תקשורת עלולים להוביל לכך שתקריות ימיות ברמה הטקטית יובילו להחלטות שגויות ברמה המדינית-אסטרטגית. מצב של תקרית ימית מקומית (שגם העובדות לגביה הסתברו כבלתי נכונות) הוביל בסופו של דבר להחלטות שגויות ברמה המדינית-אסטרטגית, והתקרית שימשה מפנה בהיקף המעורבות האמריקנית בווייטנאם. ב־2 באוגוסט 1964 סירה המשחתת האמריקנית 'מדוקס' במפרץ טונקין שבמים הטריטוריאליים של צפון וייטנאם במשימת איסוף מודיעין.

המשחתת הותקפה משלוש ספינות טורפדו של צבא וייטנאם, וניזוקה באופן קל ביותר (קליע אחד של 0.5 אינטש פגע בה). המשחתת קראה לסיוע מטוסים מנושאת המטוסים 'טיקונדרוגה' (USS Ticonderoga), והצליחה לפגוע באחת מספינות הטורפדו התוקפות. ב-4 באוגוסט בעת סיור דומה במפרץ טונקין, דיווחו המשחתת 'מדוקס' ומשחתת נוספת על התקפה שנייה של ספינות טורפדו צפון-קוריאניות, דיווח שהתברר בדיעבד כהפרעות מכ"ם שנעלמו (Tonkin Ghost). בעקבות שתי התקריות האלה ועל סמך דיווח שגוי, אישר הסנאט האמריקני לנשיא לינדון ג'ונסון (Lyndon Johnson) ב-7 באוגוסט לתגבר את הכוח האמריקני בווייטנאם ללא הגבלה. בהמלצת יועציו אישר ג'ונסון תוכנית תקיפה אווירית רחבה בצפון וייטנאם. אוסטרליה, בעלת בריתה הצבאית של ארצות-הברית, נאלצה לחדש את גיוס החובה לצבאה בלחץ אמריקני, ונדרשה לשלוח חיילים וציוד צבאי לווייטנאם. ב-2005 הוסר הסיווג הביטחוני על מחקר היסטורי של הסוכנות לביטחון לאומי של ארצות-הברית, שהגיעה למסקנה ש'מדוקס' אכן נכנסה ב-2 באוגוסט לקרב מול שלוש ספינות טורפדו צפון-וייטנאמיות, אך לא התנהל שום מפגש (Engagement) עם ספינות חיל הים הצפון-וייטנאמיות ב-4 באוגוסט.⁷⁶

העול הכלכלי שהשיתה ההתערבות האמריקנית בווייטנאם על ארצות-הברית המשיך להעסיק את הממשל והחברה באמריקה, או כפי שהיטיב לנתח זאת פול קנדי באומרו שלארצות-הברית יש בעיות טיפוסיות של מעצמה גדולה הכוללות איזון בין רובים, חמאה והשקעות לצמיחה כלכלית.⁷⁷ התחייבויותיה הצבאיות הולכות וגוברות לכל יבשת (מלבד אנטרקטיקה), והעלות הגוברת של המערכים הצבאיים מגבילה מאוד את האפשרויות הזמינות. קנדי השווה את מצבה של ארצות-הברית לזה של בריטניה טרם מלחמת העולם הראשונה, וציין שמפת בסיסי ארצות-הברית דומה לממלכה של בריטניה באותו זמן.⁷⁸

הכישלון האמריקני בכל הרמות במלחמת וייטנאם זרע את הזרעים הראשונים למה שקרוי "מהפכה בעניינים צבאיים", שהתחילה בשנות ה-80 של המאה ה-20 ובאה לידי ביטוי במלחמת המפרץ הראשונה ב-1991. לפי הגישה הזאת, בתקופות מסוימות בתולדות האנושות היו תורות, אסטרטגיות, טקטיקות וטכנולוגיות צבאיות חדשות, שהביאו לשינויים בלתי הפיכים בניהול הלוחמה. יתר על כן, שינויים אלה מחייבים התאמה מואצת של תורות ואסטרטגיות חדשות.⁷⁹

חוסר הנכונות האמריקנית להתערב במדינות שעלו בהן לשלטון משטרים עוינים לארצות-הברית בסוף שנות ה-70 של המאה ה-20 פורש על-ידי אותם משטרים כחולשה אמריקנית ובעקבותיה לסדרה של השפלות כלפי ארצות-הברית. תפיסת השגרירות בטהרן בנובמבר 1979; כניסת ספינות הצי הסובייטי לביסיים וייטנאמיים שנבנו על-ידי ארצות-הברית בעבר ואפשרו לצי הסובייטי לפעול הרחק מנמלי הבית שלו; הפלישה לאפגניסטאן

⁷⁶ .ibid, p. 78

⁷⁷ Kennedy, 1987, p. 535

⁷⁸ .ibid, p. 519

⁷⁹ הנושא נדון בהרחבה בפרק "השפעת הטכנולוגיה על האסטרטגיה".

שאיימה על אחיזה סובייטית באזור האוקיינוס ההודי כולל גישה לקווי האספקה הימיים העוברים באוקיינוס ההודי – אלה הביאו להכרה בדרגי הממשל הבכירים שכוח ההשפעה הצבאי האמריקני הולך ודועך.⁸⁰ בעקבות כך נפגעה תפיסת הציבור האמריקני את מוכנות הצבא ויכולותיו, ולוותר גם בסקפטיות ששררה מאז סיום מלחמת וייטנאם, ולעיתים אף חוסר רצון גמור לעסוק בנושאים צבאיים. פעולות קומנדו מצומצמות שעשו כוחות מיוחדים, כמו חילוץ בני הערובה באיראן, השאירו רושם שלילי ותרמו אף הם למשבר הביטחון העצמי של ארצות־הברית.

עד 1980 הסתיים תהליך הדטנט בין ארצות־הברית וברית־המועצות, והראשונה המשיכה בעקרונות האסטרטגיה רבתי שלה, בתוך כך בניסיון להכיל את ההשפעה הסובייטית המתפשטת ברחבי העולם. כאשר הושבע רייגן לנשיא בינואר 1981 היה הצי האמריקני בתנופת עלייה, והזרעים למה שיהפוך לאסטרטגיה הימית נזרעו זה מכבר.

בהתאם לכך התחיל צי ארצות־הברית בתחילת שנות ה־80 של המאה ה־20 במימוש תוכנית אסטרטגית לבנות את הצי, לאחר קיצוצי תקציב ניכרים שהושתו עליו בתום מלחמת וייטנאם. התוכנית שנתמכה על־ידי מנהיגי הרפובליקנים הייתה מרכיב חשוב במערכת הבחירות של רונלד רייגן לנשיאות ארצות־הברית ב־1980. רייגן, שדגל בעימות צבאי ואסטרטגי גדול יותר עם ברית־המועצות, התייחס לרעיון בניית צי של 600 אוניות כמרכיב חשוב במדיניות הזאת. במהלך מלחמת וייטנאם ועם סיומה החלה ברית־המועצות, שתמכה בצפון וייטנאם, להפעיל את כלי השיט הצבאיים שלה מבסיסים ימיים שנבנו על־ידי ארצות־הברית בדרום וייטנאם. הצי הסובייטי הרחיב את אזורי פעילותו על־פני כל שבעת הימים, ואף העז לפעול בחצר האחורית של ארצות־הברית כמו במפרץ מקסיקו.⁸¹ כמו כן הגבירו הכוחות הסובייטיים את הפריסות והפעילות של חיל הרגלים, השריון וחיל האוויר במזרח אירופה. הסובייטים ניסו לשפר את מערכת השליטה בכוחות (שתמיד הייתה אחת מהחולשות שלהם) באמצעות יצירת שלושת "הפיקודים הראשיים של הזירות האסטרטגיות" (1979), אשר במקרה של מלחמה היו אמורים לרכז את הפעילות של כוחות היבשה ושל הכוחות הימיים בזירות הרלוונטיות. עם זאת, אף במקרה של הפעלת המערכת הזאת היה אמור הצי הצפוני (שבו רוכזה עיקר העוצמה האסטרטגית הימית של מוסקווה) להישאר עצמאי. רייגן, שביקש לעצור את המגמה הזאת באמצעות הגדלת צי ארצות־הברית וכמובן עם מפקדי הצי עצמם, הבחינו ביתרון הגדול ביותר שיצמח מאימוץ התוכנית. כמות האוניות בפועל הגיעה לשיא ב־1987–594 כלי שיט, לפני שפחתה שנית בחדות בסדר הכוחות לאחר תום המלחמה הקרה בשנים 1989–1991. המוציאים לפועל העיקריים של התוכנית הזאת היו מזכירו הצעיר של ממשל רייגן, ג'ון פ' להמן (John F. Lehman), ומזכיר ההגנה של רייגן, קאספר ויינברגר (Caspar Weinberger).

⁸⁰ Baer, 1994, pp. 426–427.

⁸¹ "Soviet Naval Vessels Found in Gulf of Mexico", *The New York Times*, Associated Press, October 5, 1981.

ניתוח אירוע – הפעלת הסגר הימי על קובה במהלך משבר הטילים

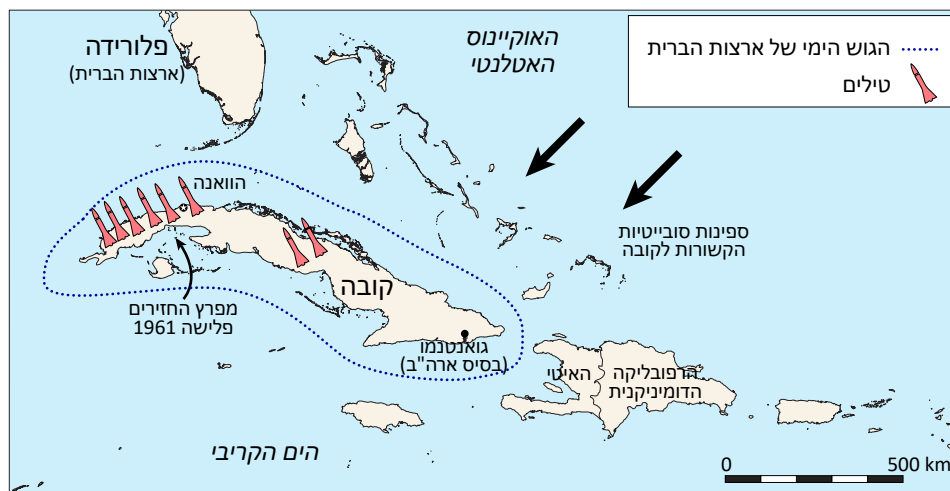
בפרק זה יתוארו האירועים במשבר הטילים בקובה, ויובלט השימוש בסגר הימי כדרך הפעולה שבחר הנשיא קנדי כדי להשפיע על הסובייטים להוציא את סוללות הטילים בעלי ראש הנפץ הגרעיני מקובה, כמו גם ההיבטים המשפטיים של הטלת סגר ימי.⁸²

משבר הטילים בקובה בין ארצות הברית לברית המועצות, הידוע גם כ"משבר אוקטובר" (16–28 באוקטובר 1962) ארך 13 ימים, והתרחש בעקבות טילים בליסטיים סובייטיים בעלי טווח בינוני (2,000–4,100 ק"מ), ראש נפץ גרעיני, ומפציצים בעלי טווח טיסה נרחב, שהוצבו על ידי הסובייטים בקובה. פעולה זאת הייתה מאפשרת לצבא הסובייטי להנחית מכת פתע גרעינית על רוב שטחי ארצות הברית. בקיץ 1961 נהנתה ארצות הברית מיתרון אסטרטגי על ברית המועצות (לסובייטים היו ב־1962 20–40 טילים בין־יבשתיים לטווח ארוך ואילו לאמריקנים 170 טילים), וכמו כן ידעו האמריקנים באמצעות גיחות מטוסי ה־U-2 את מיקומם המדויק של אתרי שיגור אלה. למרות יתרון זה, המשיך ממשלו החדש של קנדי להגדיל את הארסנל הגרעיני האמריקני. ברית המועצות חששה שארצות הברית חותרת לקראת יכולת "מכה ראשונה", והתאמצה להתגבר על נחיתותה הגרעינית באמצעות הצבת הטילים בקובה שהייתה בבחינת "החצר האחורית" של ארצות הברית, מתוך הנחה שאם הצבתם תישמר בסוד, אזי הנשיא קנדי שנתפס בעיני חרושצ'וב כחלש וחסר ניסיון (עקב אי־תגובתו להקמת חומת ברלין), עשוי להשלים עם המצב החדש, וכך תצלח ברית המועצות את האירוע בשלום.

בפגישה סודית בין חרושצ'וב ופידל קסטרו שליט קובה ביולי 1961 הושג הסכם על הצבת הטילים, והחלה בנייה של כמה מתקני שיגור לטילים. ב־14 באוקטובר 1962 הצליח לראשונה מטוס ריגול אמריקני לצלם משטח שיגור טילים גרעיניים במערב קובה, ב־16 באוקטובר בבוקר עדכן היועץ לביטחון לאומי מקג'ורג' בנדי (McGeorge Bundy) את הנשיא קנדי על ממצאי הריגול, ובתגובה החליטה ארצות הברית להטיל סגר ימי על האי כדי למנוע העברה של טילים סובייטיים נוספים (ראו: איור 83). בספר **Essence of Decision** מסביר פרופסור גרהאם אליסון (Graham T. Allison), מומחה למדע המדינה באוניברסיטת הארוורד, את תהליך קבלת ההחלטות בממשל קנדי. הוא פיתח במחקריו שתי פרדיגמות תאורטיות חדשות: מודל התהליך הארגוני (Organizational Process Model) ומודל תהליך קבלת ההחלטות הבירוקרטיה־פוליטי (Bureaucratic Politics Model), המשמשים עד היום להבנת תהליכי קבלת החלטות במדיניות חוץ המתבססת על מודל השחקן הרציונלי.⁸³

⁸² ראו פרק "סגרים ימיים חד־צדדיים". המעוניינים להרחיב את ידיעותיהם במיוחד בהיבטי היחסים הבין־לאומיים של המשבר הזה, מומלץ שיקראו את ספרו המרתק של גרהאם אליסון: Graham T. Allison, **Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis**. Boston: Little Brown. 1971.

⁸³ Graham T. Allison and Philip Zelikow, **Essence of decision: Explaining the Cuban Missile Crisis**, 2nd ed. New York: Longman, 1999.

איור 83: משבר הטילים בקובה – אזור הסגר הימי האמריקני ותנועת הכוחות הסובייטיים⁸⁴

בפרוץ המשבר לא היו בידי ארצות־הברית תוכניות מוכנות מראש משום שהמודיעין האמריקני לא העריך שדרך פעולה כזאת אפשרית, ולכן מרחב האפשרויות שנידונו הוגבל לאחת מהחלופות האלה (ראו: איור 84):

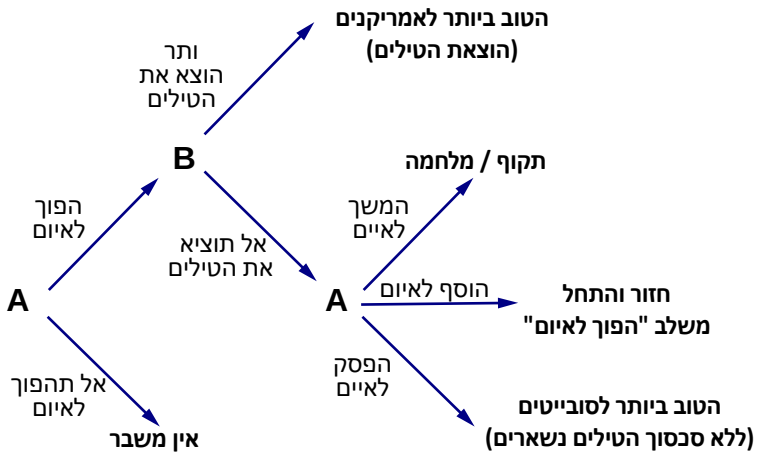
- לא לעשות דבר: הפגיעות של ארצות־הברית לטילים הסובייטיים לא הייתה חדשה.
- להשתמש בדיפלומטיה להפעלת לחץ על הסובייטים שיפנו את הטילים מקובה.
- לפלוש לקובה עם הצבא ולסלק את פידל קסטרו.
- להציע לקסטרו בדיסקרטיות להפסיק את קשריו עם ברית־המועצות, ואם יסרב לפלוש לקובה ולכובשה.
- לתקוף אווירית את כל אתרי הטילים בקובה.
- להטיל סגר ימי על קובה כדי למנוע הגעת טילים נוספים לשטחה.

המלצת המטות המשולבים של ארצות־הברית הייתה תקיפה כוללת של קובה, לרבות פלישה לשטחה מתוך הערכה שהסובייטים לא יתערבו בכוח כדי למנוע את כיבוש קובה בידי האמריקנים. הערכה שנייה שרווחה הייתה שיתכן שהסובייטים לא יפעלו בקובה, אך יגיבו לאירוע בכיבוש ברלין המערבית.

בהיוועצות של הנשיא עם מפקד פיקוד האוויר הטקטי, גנרל וולטר סוויני (Walter Sweeney), השיב האחרון לקנדי: "איני יכול להבטיח את השמדתם המוחלטת של הטילים בתקיפה אווירית".⁸⁵ לפיכך ולאחר בחינת החלופות שעמדו בפניו החליט הנשיא

⁸⁴ האיור מבוסס על: [SlideShare, Cuban missiles crisis revision presentation](#)

⁸⁵ Dan Martins, "The Cuban Missile Crisis the Joint Chiefs", *Naval War College Review*, 71(4), (Autumn 2018), pp. 91–110.

איור 84: "עץ ההחלטות" של הצדדים היריבים בזמן משבר הטילים בקובה

לבחור בתוכנית הימית שהוצעה לו, ולהטיל סגר ימי על קובה החל מה-23 באוקטובר. ב-22 באוקטובר נאם קנדי לפני האומה האמריקנית והודיע על הימצאותם של הטילים בקובה, ועל החלטתו להטיל סגר ימי (בטווח של 500 מיל מקו החוף הקובני), שימנע כניסת חומרי מלחמה לשטחה. אשר לתהליך קבלת ההחלטות, יש לציין את הקמתה של המועצה המנהלת לביטחון לאומי (Executive Council for National Security) שכונתה EXCOMM, ובה אנשי צבא וממשל (אחיו של הנשיא – רוברט קנדי – היה בצוות) כדי לדון במשבר ובטיפול בו. החל מ-23 באוקטובר התכנסה הוועדה לדיונים יומיים בנושא, ובאותו יום אף החלה היערכות של אוניות הצי האמריקני להטלת הסגר.

היערכות לסגר נעשתה בו בזמן שצוללות רוסיות המשיכו לנוע לאזור הסגר, וב-24 באוקטובר נעצרו האוניות הרוסיות קרוב לגבול אזור הסגר. למוחרת איתרו נושאת המטוסים 'אסקס' (USS Essex) והמשחתת 'גירינג' (USS Gearing) האמריקניות את המכלית הסובייטית 'בוקרשט' שנכנסה לאזור הסגר, לא נאותה לעצור, ומנעה מצוות חיפוש אמריקני לעלות על סיפונה לבדיקת מטענה. כדי לא להחרף את העימות קיבל הצי האמריקני מהדרג המדיני הוראה לאפשר למכלית להמשיך בדרכה, אך המשבר לא הסתיים. העבודה על בניית הטילים בקובה הייתה בעיצומה במטרה להופכם למבצעיים ולהעמיד את האמריקנים בפני עובדה מוגמרת. בה בעת העמידו האמריקנים בכוננות בפלורידה כוח של 140 אלף נחתים שהוכן לפלישה לקובה, והמערך הגרעיני האמריקני הועמד בכוננות גבוהה.

משבר הטילים בקובה היה גם רגע מכונן בקריירה של מפקד חיל הים (CNO) באותה תקופה, אדמירל ג'ורג אנדרסון (George W. Anderson), שמנהיגותו בצי ארצות-הברית במהלך המשבר הפכה לתפקיד הבולט ביותר שהעניקה לו ההיסטוריה. ובכל זאת, מערכת היחסים שלו בזמן המשבר עם מזכיר ההגנה רוברט מקנמארה צוטטה כגורם שהביא לסיום בטרם עת של תפקידו כמפקד הצי האמריקני והקריירה הימית שלו. בין האירועים

שהשפיעו על יחסי האדמירל עם מזכיר ההגנה בזמן המשבר היו אלה שהתרחשו ב־23–24 באוקטובר 1962. מחקר היסטורי חדש ומעניין שפרסמה ב־2013 המכללה למלחמה של צי ארצות־הברית ומתבסס על מקורות ראשוניים, מתאר תמונה שונה, ומיטיב לתאר את מערכת היחסים בין דרג מדיני לדרג צבאי במשבר מהסוג הזה.⁸⁶

ההיבטים המשפטיים הקשורים לסגר הימי הם אלה: השימוש במילה "סגר" (Blockade) היה בעייתי שכן לפי החוק הבין־לאומי הטלת סגר היא בבחינת הכרזת מלחמה (Act of War), גם אם הממשל האמריקני לא העריך שברית־המועצות תיגרר ללחימה בעקבות הכרזתו. היועצים המשפטיים חשבו שאפשר למנוע הצהרת מלחמה אם תימצא הצדקה משפטית אחרת המבוססת על אמנת ריו דה ז'נרו להגנת חצי הכדור המערבי (The Rio Treaty for Defense of the Western Hemisphere), ואם חברות האמנה (The Organization of American States – OAS) יתמכו ברוב של שני שלישים בהחלטה מהסוג הזה. מפקד הצי האמריקני ניסח מסמך עמדה שסייע לנשיא קנדי להבחין בין מה שמכונה הסגר (Quarantine) נגד נשק התקפי, ובין סגר שהוא על כל סוגי המטען. בחתירתו להשגת הסכמה בין־לאומית רחבה ככל האפשר להטלת הסגר האמריקני הביא קנדי את הנושא לאישור ארגון מדינות אמריקה הלטינית. אלה אישרו ברוב גדול את הפעילות הצבאית שעליה המליץ קנדי לפי אמנת ריו דה ז'נרו. יתר על כן, מדינות מסוימות מתוך הארגון, כמו ארגנטינה, השתתפו בסגר באמצעות שתי משחתות החל מ־9 בנובמבר, וכן שתי משחתות מוונצואלה ומהרפובליקה הדומיניקנית. זוהי ללא ספק דוגמה ראויה לציין בנוגע לשימוש במרכיבים הבין־לאומיים באסטרטגיה רבתי באמצעות גיבוש קואליציה רחבה של מדינות מיבשת דרום אמריקה, שתמכו בארצות־הברית במהלך אותו משבר.

רק בשנות ה־2000 המוקדמות הגיעו עדויות חדשות על חלקו הימי של המשבר, ובמיוחד תפקידו של כוח הצוללות הסובייטיות ששהו באותה עת באזור. אלה השלימו את התמונה הימית, והמחישו את הפוטנציאל להידרדרות שהיה טמון בה וכיצד הוא נמנע.⁸⁷ ב־1 באוקטובר הפליגו ארבע צוללות סובייטיות מדגם 'פוקסטרוט' (Foxtrot) מבסיסן בחצי האי קולה לים הקריבי להשתתף במאמץ הסובייטי של הצבת הטילים בקובה. צריך לציין שמדובר בצוללות קונונציונליות בעלות מערכת הנעה חשמלית, הזקוקה לטעינת מצברים אחת לתקופה מסוימת, דבר שהקל את המעקב אחר תנועתן. צוללת אחת מתוך הארבע סבלה מתקלה בכל מנועי הדיזל גנרטור שלה, ולא הצליחה להגיע לאזור.

קנדי עצמו תוודרך ב־23 באוקטובר על תנועת הצוללות הסובייטיות. התובע הכללי של ממשלו היה מוטרד בנוגע לצוללות, ובמיוחד מהאפשרות שאחת מהן תאולץ להיעצר כשתיכנס לאזור הסגר, ולכן הנחה להפעיל מאמץ מיוחד בלוחמה נגד צוללות כדי לגלות אותן מוקדם ככל האפשר, לעקוב אחריהן ולגרום להן לעלות על־פני הים, אך גם הדגיש את

⁸⁶ William H. J. Manthorpe. "The Secretary and CNO on 23–24 October 1962", *Naval War College Review*, 66(1), Article 4, 2013.

⁸⁷ Svetlana V. Savranskaya, "New Sources on The Role of Soviet Submarines in The Cuban Missile Crisis", *Journal of Strategic Studies*, 28(2), (2005), pp. 233–259.

הזהירות שיש לנקוט.⁸⁸ מקנמארה הורה לצי האמריקני להבהיר את שיטת הסימון לצוללות סובייטיות שיתגלו באמצעות מטעני נפץ המשמשים לסימון בתרגילים, וכדי למנוע חישוב מוטעה מצד הסובייטים אף הורה ב־25 באוקטובר לפרסם את הנחיות שהופנתה לימאים גם בפרסום בין־לאומי וגם למוסקווה תחת השם "הודעות לימאים" (Notices to Mariners). כותרת ההודעה הייתה "נהלי הזדהות לצוללות העולות להפליג על השטח" (Submarine Surfacing and Identification Procedures). ב־25 באוקטובר דנה המועצה המנהלת לביטחון לאומי בעניין, והנשיא קנדי נראה מוטרד מאירוע שבו יהיה צורך לאלץ צוללת סובייטית לעלות לשטח.⁸⁹

ב־27 באוקטובר התגלתה בתוך אזור הסגר הצוללת הסובייטית מדגם B-59 על־ידי כוח משימה אמריקני של נושאת המטוסים 'רנדולף' (USS Randolph) ו־11 משחתות. כלי השיט האמריקניים זרקו למים מטעני סימון כדי לסמן לצוללת לעלות על־פני המים, אך הצוללת הסובייטית ששהתה רוב הזמן בצלילה עמוקה ללא תקשורת עם מוסקווה, לא הבינה שמדובר בנוהל שהועבר לידיעת כל כלי השיט ולמוסקווה, ומפקדיה תהו אם מטעני הנפץ האלה מסמנים את התפרצותן של פעולות איבה בין הצדדים או לא (ראו: איור 85). מפקד הצוללת הסובייטית ולנטין סביצקי (Valentin Savitsky) סבר שפרצו פעולות איבה (כנראה עקב כך שאחד ממטעני הסימון שהטילו האמריקנים פגע בגוף הצוללת וגרם לחדירת מים מאחד הצינורות שניזוקו), ולפיכך התכוון לשגר טורפדו בעל

איור 85: משבר הטילים בקובה – צוללת רוסית מסוג F בהפלגה על השטח ומסוק אמריקני עוקב אחריה

⁸⁸ .ibid

⁸⁹ Robert Kennedy, *Thirteen days: A memoir of the Cuban missile crisis*, New York: Norton, 1971.

ראש גרעיני ולפגוע באחת המשחתות. יצוין שהצוללת הייתה חמושה בנשק גרעיני טקטי – טורפדו בעל ראש נפץ גרעיני בעוצמה של 15 קילו טונות. בצוללות התעורר יכוח דרמטי: המפקד ולנטין סביצקי וסגן המפקד לעניינים פוליטיים איוון סמיונוביץ' מסלניקוב (Deputy Political Officer Ivan Semenovitch Maslennikov), דרשו לחמש את הטורפדו ולהכינו לירי מבצעי, בעוד הקצין הראשון וסילי ארכיפוב (Vasili Arkhipov) התנגד בנחרצות, והצליח לבסוף לשכנעם להימנע מכך. בשוכם לברית־המועצות תוחקר צוות הצוללת על־ידי כמה גורמים במשרד ההגנה הסובייטי, והמפקד ספג ביקורת על החלטתו לעלות על־פני המים. לא עזרו ההסברים של מפקד הצוללת שקיבול המצברים היה נמוך מאוד, כמו גם אחוז החמצן בצוללת.⁹⁰

סבטלנה סברנסקיה (Svetlana Savranskaya) חקרה את האירוע שהתבסס על מקורות חדשים בנושא תפקיד הצוללות הסובייטיות במשבר הטילים. על סמך ראיות שאספה מראיונות של עדי ראייה, מקורות משניים רוסיים חדשים ומסמכים שפורסמו משני הצדדים, מרחיבה סברנסקיה באופן ניכר את ההבנה האקדמית של הממד הימי של המשבר החמור ביותר שהתרחש במהלך המלחמה הקרה. מסקנתה המובהקת היא שמפקדי הצוללות הסובייטיות תומרנו על־ידי נסיבות טקטיות מורכבות ומאתגרות, כולל תקשורת וציוד לא תקין, מה שהיה עלול לגרום להם יותר מפעם אחת להרהר במציאת מפלט לבעיות אלה בהפעלתו של הנשק הגרעיני הטקטי שהיה על סיפון של הצוללות. בהקשר האמריקני מציינת סברנסקיה שמה מטריד הוא שכוחות ארצות־הברית לא היו מודעים לאיום הספציפי הזה. מחקרה גם מגלה כיצד שרשרת של התפתחויות בלתי מכוונות בים היו עלולות לזרז את פתיחתה של מלחמה גרעינית עולמית בתוך הדגשת הסכנה הקיצונית של המשבר, ואלה דבריה:

נוכחותו של נשק גרעיני על סיפון של הצוללות הסובייטיות הגביר את הסיכון של משבר הטילים בקובה ברמה נוספת. העובדה שהימצאותו של טורפדו גרעיניים בזירה נשמרה בסוד הגדילה בצורה ניכרת את ההסתברות להתרחשותו של אירוע, היות שכלי השיט של הצי האמריקני שעסקו באכיפת הסגר התעקשו להביא לכך שהצוללות הסובייטיות שהתגלו יפסיקו את צלילתן ויפליגו על־פני השטח, דבר שאמור היה כביכול להשפיל את מפקדי הצוללות הסובייטיות. עבור המפקדים הסובייטים שלא היו מודעים למשמעות הנוהלית של הטלת מטעני נפץ למים, סימנו הפיצוצים כאילו המלחמה כבר החלה, דבר שהיה יכול להביאם לדילמה אם להשתמש בנשק היוקרתי שלהם או לאבד את היכולת להפעילו (Use or Lose). מצד שני, אם הנשק היה משוגר, בין אם בצורה מכוונת או לא, ואוניות הצי האמריקני היו נפגעות מטורפדו בעל ראש נפץ גרעיני, ההסתברות שהם היו מתייחסים לירי כזה כאל ירי בכוונה תחילה הייתה גבוהה. הדבר היה עלול להוביל אותם להטלת פצצות עומק גרעיניות, מה שהיה עלול להוביל לתוצאות קטסטרופליות.⁹¹

⁹⁰ .Savranskaya, 2005, pp. 233–259

⁹¹ .ibid

בסיומו של המשבר ב-26 באוקטובר כתב חרושצ'וב לקנדי שהוא מגנה את הסגר הימי, אך מוכן להסיר את הטילים בתנאי שארצות-הברית תתחייב לא לפלוש לקובה. באותו ערב, ללא ידיעת המועצה המנהלת לביטחון לאומי, נפגשו הנשיא קנדי, אחיו רוברט והשגריר הסובייטי בושינגטון אנטולי דוברינין כדי לעבד הסכם לעסקה שלפיה ברית-המועצות תסיר את הטילים מקובה תמורת הסרה מטורקיה של טילי ה'יופיטר' (Jupiter PGM-19) האמריקניים הבליסטיים לטווח בינוני שקנדי הציב שם ב-1961. ב-27 באוקטובר פורסם ברדיו מוסקווה תוכן מכתב נוסף ששלח חרושצ'וב לקנדי שלפיו אפשר להגיע לסיום המשבר תמורת הבטחה אמריקנית לא לפלוש לקובה והסרת טילי 'יופיטר'. קנדי הצליח לשמור על איפוק למרות שטיל סובייטי יירט מטוס ריגול אמריקני מסוג U-2 מעל קובה והרג את הטייס. ב-28 באוקטובר קיבל חרושצ'וב את הצעת קנדי שעליה מסר מזכיר הוועד המרכזי של המפלגה, לאוניד איליצ'יוב בהודעה פומבית ברדיו, ובלי שהודיע על כך לפידל קסטרו. בסוף השבוע הראשון של נובמבר אישר הפנטגון שהטילים בקובה פורקו. הסגר הימי האמריקני הסתיים ב-20 בנובמבר עם הבטחה רוסית שבתוך חודש ימים יוצאו כל צוותי הטילים מקובה.

במהלך המשבר בקובה שקל קנדי כמה חלופות כדי להעריך את האפקטיביות של פעולות ארצות-הברית לצורך הרתעת הסובייטים מפריסת טילים בעלי ראש נפץ גרעיני לטווח בינוני בקובה. קנדי הבין שהיכולת של ארצות-הברית עדיין מאפשרת לה להנחית "מכה שנייה" מובטחת על ברית-המועצות לפי מאזן הכוחות ביניהן, אך טילים סובייטיים בקובה יהפכו את מחיר "המכה הראשונה" הסובייטית ליקרה בהרבה. לדוגמה, "אסטרטגיית הרתעה הגרעינית המורחבת" (Extended Nuclear Deterrence Strategy) של ארצות-הברית שבה היא מתחייבת להגן על בעלת ברית עלולה להיות בסיכון. אם יתקפו הסובייטים את ברלין ויכבשו אותה, תהסס ארצות-הברית מלהפעיל את מחויבותה ולתקוף את הסובייטים בנשק גרעיני כמתחייב על-פי האסטרטגיה הזאת. למרות שהחשש הגדול ביותר של קנדי היה הפוטנציאל לאירוע של טעות אנוש והסלמה בשוגג במשך ההמתנה, הוא זכה לקבל תובנות בנוגע לסובלנות הסיכון של מנהיג ברית-המועצות ניקיטה חרושצ'וב, לאחר קבלת המברק המתפתל של המנהיג הסובייטי הלחץ, לכאורה.⁹² בסופו של דבר הפעילו הגורמים שיקול רציונלי מנקודת מבטם של השניים, שאִפְּשֶׁר לקנדי להעריך את נחישותו של חרושצ'וב, ולבחור בפעולות הסלמה מבוקרות.

קנדי בחר בחלופה המסוכנת פחות שעמדה בפניו (Measured Political and Military Responses), וזאת למרות לחצים שהופעלו עליו מצד ראשי הכוחות המזוינים לתקוף את קובה, והעדיף פעולה צבאית ללא תקיפה ישירה שעלולה להידרדר למלחמה גרעינית, אך לא ויתר על דרישתו להוציא את הטילים מקובה. כאשר מדובר על אסטרטגיה ימית ראוי להדגיש שהסגר הימי הסלקטיבי (Naval Quarantine) היה הפתרון האופטימלי

⁹² Richard Neustadt & Ernest R. May, *Thinking in time: The use of history for decision makers*, New York: The Free Press, 1986, pp. 10–14

למצב כפי שהתפתח.⁹³ הסגר גם אפשר לברית־המועצות לסגת מהאסטרטגיה המסוכנת שנקטה בהציבה טילים גרעיניים בקובה. מאוחר יותר התחייבו הסובייטים להוציא את הנשק ההתקפי מקובה בתמורה להצהרה פומבית של ארצות־הברית שלעולם לא תפלוש לקובה. בצעד חשאי נוסף, שלא נודע לציבור באותה עת, הסכימה ארצות־הברית לפרק את מתקני שיגור הטילים שלה באיטליה ובטורקיה שאיימו כביכול על ברית־המועצות, ועזרו בכך לשכנע את הפוליטבירו לקבל את ההחלטה, ולשמור על מעמדו של חרושצ'וב.

כלקח ממשבר קובה (וכתוצאה מכמה סיבות נוספות כמו אי־יעילות "אסטרטגיית התגמול המסיבי" בבלימת מהפכות בעולם השלישי בהשראת הקומוניזם) זנחה ארצות־הברית את "אסטרטגיית התגמול המסיבי", ועברה ל"אסטרטגיית התגובה הגמישה" (Flexible Retaliation), שאפשרה לנשיא לבחור מבין אפשרויות לא צבאיות, כמו גם אפשרויות צבאיות, כתגובה למשבר, ולהתמודד נגד כל פעולה עוינת עם תגובה מידתית, וזאת מבלי להיגרר ישירות לעימות גרעיני.

ב־1964, שנתיים לאחר המשבר, הודח חרושצ'וב מהנהגת ברית־המועצות. לאחר סיום המשבר החליטו ארצות־הברית וברית־המועצות להקים את "הקו האדום" – קו תקשורת ישיר בין ראשי שתי המדינות שנועד למנוע אי־הבנות והידרדרות למלחמה גרעינית. שנה לאחר המשבר, ב־7 באוקטובר 1963 חתמו ארצות־הברית, ברית־המועצות ובריטניה על האמנה למניעת ניסויים גרעיניים באטמוספירה, בחלל החיצון ומתחת לפני המים, וב־1968 חתמו על האמנה למניעת הפצת הנשק הגרעיני (Non Proliferation Treaty – NPT). כנראה שרק מדינות החוות מצב כה קרוב למלחמה גרעינית מבינות את הצורך באמנות מהסוג הזה. ניהול משבר הטילים יחד עם הפעלת כוח צבאי בצורה מדודה (הסגר סלקטיבי על קובה) נחשבים לאחד מהישגיו הגדולים של ממשל קנדי. תהליך קבלת ההחלטות בממשל האמריקני משמש דוגמה לניהול מדיניות אסטרטגית וטקטית ביחסים בין־לאומיים.

במובנים צבאיים קיבל המרחב הימי בתקופת המלחמה הקרה מעמד נוסף שלא היה לו קודם לכן. עם זאת, רעיונות אסטרטגיים בדבר חשיבותו התפתחו בתקופת המלחמה גם במקומות נוספים וחדשים. תפיסה חדשה וחשובה ביותר שהתפתחה באותה עת הובילה להבנה ולהכרה שיש חשיבות למרחב הימי גם בעיתות שלום ולא רק בימי מלחמה, וכי למדינה אינטרסים במרחב הימי והיא צריכה למצוא דרכים (בהן גם דיפלומטיות) כדי להשיגם.

האסטרטגיה רבתי של ארצות־הברית והאסטרטגיה הצבאית בשני העשורים הראשונים שלאחר מלחמת העולם השנייה אוגדו ופורסמו. לעומתם הצי האמריקני לא הצליח לגבש, להעלות על הכתב ולאשר את האסטרטגיה הימית שלו, ובכך נחשף למאבקי תקציב מתמידים, וכן לחוסר הבנה בנוגע לתפקידו של הצי במדיניות החוץ והביטחון האמריקנית.⁹⁴

⁹³ Bruns, 2018, p. 51

⁹⁴ .ibid, p. 51

בינתיים פותחו בצי האמריקני כלי שיט חדשים, כמו נושאת המטוסים בעלת ההנעה הגרעינית מדגם 'פורסטל', ושוכללו היכולות של שיגור טילים בעלי ראש נפץ גרעיני מצוללות בעלות הנעה גרעינית, דבר שאפשר הן לצוללות והן לנושאות המטוסים יכולת שהייה ממושכת יותר בים. הדבר אכן הבטיח את סיבת קיומו של הצי האמריקני (Raison d' Etre), אך ההתמקדות בבניין הכוח בלבד באה על חשבון הלך המחשבה האסטרטגי והיכולות האינטלקטואליות הצבאיות של קציניו הבכירים. אלה היו אמורים לעקוב אחר השינוי וליישם את התכליות המדיניות (Political Ends) ליכולות לוחמה ימיות (Military Means). העוצמה שריכז בידיו אדמירל היימן ריקובר, אבי ההנעה הגרעינית בצי האמריקני, אפְּשרה לו בשנות ה־60 וה־70 של המאה ה־20 לבנות "צי מחוץ לצי", ולפעול ישירות מול הקונגרס האמריקני כדי לקבל משאבים לתוכניותיו.⁹⁵ אך החלוקה של כוח האדם בתוך הצי האמריקני למגזרים שונים של קציני שטח (Surface), צוללנים (Submariners) וטייסים (Aviators), שכל אחד מהם דואג ונאבק על נכסיו (מאבק סקטוריאלי), החלישו את יכולתו של הצי להוביל לבניית אסטרטגיה ימית שתתאים לשינויים שהתרחשו במרחב הימי, תהליך שאותו צלח הצי האמריקני דווקא בהצלחה בתקופה שלפני מלחמת העולם השנייה.⁹⁶

ניתוח אירוע – מלחמת יום הכיפורים במרחב הימי כמלחמה מוגבלת

לאחר בחינת מאפייני המלחמה המוגבלת במרחב הימי במשבר גרעיני בין שתי מעצמות העל, תיבחנה בתת־הפרק הזה מלחמות שהתרחשו במרחב הימי שלקחיהן השפיעו במישרין או בעקיפין על האסטרטגיה והדוקטרינה הימית ותוכנית בניין הכוח בציים אחרים בעולם. לשם כך נבחרו שתי מלחמות בעלות היבט ימי בולט: מלחמת יום הכיפורים ב־1973 ומלחמת פוקלנד ב־1982.

בתחילת המלחמה הקרה אימצה ברית־המועצות את האסטרטגיה הימית־הגנתית המבוססת על התפיסה של מניעת גישה ימית לקרבת חופיה. כחלק מהאסטרטגיה הזאת פותחו מגוון אמצעי לחימה ימיים כגון מוקשים ימיים וטילי ים-ים מדגם 'סטיקס' SSN-2. באוקטובר 1967 הייתה המשחתת של חיל הים הישראלי אח"י 'אילת' הספינה הראשונה שהוטבעה על־ידי טיל מהדגם הזה ששוגר מספינת 'קומר' מצרית שארבה לה באזור פתח נמל פורט סעיד שבכניסה הצפונית לתעלת סואץ. במלחמת הודו-פקיסטאן ב־1971 ערך חיל הים ההודי שתי תקיפות באמצעות שתי ספינות טילים מסוג 'אוסא' (Osa) שירו טילי 'סטיקס' על בסיס הימי הפקיסטני בנמל קראצ'. תקיפות אלו הביאו להשמדתו של חלק גדול מהצי הפקיסטני, וכן נזקים למתקני תשתית חשובים, כגון מכלי אחסון דלק ומתקנים ימיים.

⁹⁵ הסמכות הצבאית של ריקובר והמנדט שניתן לו מידי הקונגרס היו מוחלטים בנוגע לפעולות הכורים של ספינות הצי האמריקני, אך אישיותו השתלטנית הייתה לעיתים קרובות נושא למחלוקת פנימית בצי האמריקני. הוא היה ראש חטיבת הכורים הימיים, והיה אחראי להחלטה על מיומנות הצוות להפעיל את הכור בבטחה, מה שהעניק לו כוח להוציא מכשירות מבצעית ספינת מלחמה (כלי שטח וצוללות כאחד), סמכות שאותה ניצל בכמה הזדמנויות. הדעה התבססה על כך שלעיתים הפעיל כוח לצבור הישגים. ריקובר פעל ישירות מול הקונגרס וועדותיו להבטחת תקציב כלי שיט בעלי ההנעה הגרעינית בצי ארצות־הברית.

קרב לטקיה ב-1973 (במהלך מלחמת יום הכיפורים והרמדאן) היה זירת הלחימה הראשונה בעולם בין ספינות טילים. בקרב זה הטביע חיל הים הישראלי ספינות סוריות (לרבות סטי"לים) בלי שניזוק, בעודו משתמש באמצעי לחימה אלקטרוניים (Electronic Support Measures), לוחמת-נגד אלקטרונית (Electronic Counter Measures) והטעיות לסוגיהן. לאחר הניצחון שהשיג על הצי הסורי הצליח חיל הים הישראלי באמצעות קרבות טילים נוספים להטביע כמה ספינות מלחמה מצריות, שוב בלי לספוג כל נזק, וכך השיג במזרח הים התיכון עליונות ימית עד סיום המלחמה.⁹⁷

למרות הניצחון של חיל הים הישראלי בקרבות הסטי"לים שהתנהלו במזרח הים התיכון, טען ההיסטוריון הימי ג'פרי טיל שבתום המלחמה לא הצליח מי מהצדדים להשיג עליונות ימית מוחלטת. עוד טען שחיל הים הישראלי השיג שליטה ימית במזרח הים התיכון, מפרץ סואץ וצפון הים האדום, ואילו הצי המצרי הצליח להשיג שליטה ימית בדרום הים האדום, ומנע תנועה של מכליות נפט לנמל אילת.⁹⁸ בעקבות הסגר הזה היו עתודות הדלק של ישראל במצב גרוע, שכן באותה עת התבססו בעיקר על דלק שהגיע במכליות מאיראן לאילת דרך מְצַר באב אל-מנדב.⁹⁹ לא לחיל הים הישראלי כמו גם לא למטוסי חיל האוויר שפעלו משדות התעופה בסיני, הייתה יכולת לפעול באזור מְצַר באב אל-מנדב והם כשלו בהורדת הסגר הימי.¹⁰⁰ על החשיבות שייחסה ישראל להסרת הסגר הימי במְצַר יעיד היעד שהוטל על אלוף (מיל") אהרון יריב, שניהל מטעם ישראל את השיחות עם המצרים על הפסקת האש בקילומטר ה-101 בכביש לקהיר, עליידי השר בלי תיק ישראל גלילי, נאמנה של ראש הממשלה, גולדה מאיר, להשיג בשיחות הפסקת אש יציבה, החלפת שבויים והסרת הסגר הימי המצרי נגד כלי שיט ישראליים במְצַר באב אל-מנדב.¹⁰¹

שיטות הלחימה של הציים שהשתתפו במלחמה היו מגוונות: המצרים הכריזו על שטחים צבאיים סגורים והטילו סגר ימי במְצַר באב אל-מנדב בין התאריכים 13 באוקטובר ל-13 בדצמבר 1973. כמו כן נעשה שימוש במיקוש התקפי במפרץ סואץ (מְצַר יובל) שבהם אף נפגעה מכלית ישראלית שהובילה נפט.¹⁰² לעומתם חיל הים הישראלי הצליח להשיג עליונות ימית במזרח הים התיכון כבר בימים הראשונים ללחימה. למרות שלעבר

⁹⁷ ראה התבטאות ראש הממשלה והרמטכ"ל בישיבת ועדת השרים לביטחון ב-14 לאוקטובר: "רה"מ גב' מאיר: מה שחיל הים עושה במלחמה הזו זה פנטסטי". הרמטכ"ל ר"ל דוד אלעזר: "חיל הים עושה במלחמה הזו כל יום דבר חדש, [...] לפי הגדרתו של חיל הים הוא שומר על נתיבי השיט בים התיכון". פרוטוקול ישיבת ועדת השרים לביטחון סודי ביותר, יד/של ד-14.10.73 (ערב) עמ' 34.

⁹⁸ להרחבת החלק התאורטי בנושא סגר בנקודות משנק ראו אצל: Vego, 2019, Ch. 12, pp. 301–313; Till, 1984, p. 237.

⁹⁹ Richard Remnek, "The Strategic Importance of Bab el Mandeb and the Horn of Africa, Israeli Interests", *Naval War College Review*, XLIII(4), (Autumn 1990), p. 20.

¹⁰⁰ Vego, 2019, p. 308.

¹⁰¹ Asaf Siniver, *The October 1973 war: Politics, diplomacy, legacy, evolving a diplomatic legacy from the war*, London: Hurst & Company, 2012, p. 221.

¹⁰² Till, 1984, p. 236.

הסטי"לים הישראליים נורו 50 טילי 'סטיקס', כולם החטיאו, והסטי"לים הישראליים הצליחו להטביע 14 כלי שיט של מצרים וסוריה. עקב החשש של כלי השיט המצריים והסוריים לצאת מהמעגנים, או להעתיק את מקום עגינתם לנמלי מבטחים, השמידו הסטי"לים באש תותחים מתקני חוף במצרים ובסוריה, וחיל הים הישראלי השיג עליונות ימית במפרץ סואץ. מילאן ויגו מציין כי התקיפות שביצע חיל הים על הבסיסים ומעגנות הצי המצרי במפרץ סואץ ובפורט סעיד, הן על-ידי שייטת 13 והן על-ידי כלי שיט "פגעו בתשתיות הצי המצרי בנמליו, הכריחו את הצי המצרי להרחיק את ספינות הטילים שלהם מהבסיסים, וחזקו את שליטתו של חיל הים הישראלי בים האדום". לדבריו סוג הלחימה שניהל חיל הים שייך לקטגוריה של "מניעה ימית" בתוך תת-קטגוריה המכונה "תקיפת חופי אויב" (Attack on Enemy's Coast).¹⁰³ לאחר שהושגה עליונות ימית באגן המזרחי של הים התיכון, הפליגו הסטי"לים הישראליים עד סיציליה, והרחיקו משחתות מצריות מהאזור בהישענם על אספקה ודלק מאוניות אֶם אזרחיות.¹⁰⁴ מח"י באותה עת אלוף ביני תלם הכריז ש"מלחמת יום הכיפורים הוכיחה לנו כמו גם למדינות ערב את החשיבות הגדולה של נתיבי שיט חופשיים בכל מלחמה כוללת".¹⁰⁵ אלוף תלם גם הזהיר מהסתמכות על ציים ידידותיים בסוג כזה של משימה, משום שציים אלה יכולים להימנע מלהגיש סיוע עקב שיקולים פוליטיים, או בגלל חוסר יכולת לבצע משימה כזאת.¹⁰⁶

מאחר שלישראל לא הייתה באותה עת אסטרטגיה רבתי, הרי שגם חיל הים הישראלי לא פיתח אז אסטרטגיה ימית, אלא תורת לחימה ייחודית שנועדה לאפשר לו להתמודד עם ספינות הטילים שהיו בידי מצרים וסוריה, ולהם טילים בעלי טווח גדול כמעט פי שניים מטווח הטיל הישראלי "גבריאלי". גם הדוקטרינה של חיל הים הישראלי הייתה הגנתית באופייה, ורק בהחלטת רגע של מח"י בנימין (ביני) תלם הפכה החל מפרוץ המלחמה להיות יוזמת והתקפית, כדבריו של אלי רהב: "אלוף תלם הפעיל את ספינות הסער ביוזמה התקפית בזירה הסורית. בכך מתח את גבולות סמכותו מול המטכ"ל, שהגדיר לחיל הים משימות הגנה בקרבת חופי ישראל".¹⁰⁷

הפגנת כוחן של ציי המעצמות (ארצות-הברית וברית-המועצות) באותה תקופה בלטה מאוד (בשיא הלחימה פעלו במזרח הים התיכון 96 כלי שיט סובייטיים), ושברה את השיא של

¹⁰³ Vego, 2019, p. 252.

¹⁰⁴ Till, 1984, p. 237.

¹⁰⁵ Benyamin Telem, "Naval Lesson of the Yom Kippur War", in Louis Williams (ed.) **The military aspects of the Israeli Arab conflict**, Tel Aviv University Publishing Project, 1975, pp. 237–238.

¹⁰⁶ בהקשר לכך ראוי לציין את התייחסותה של ראש הממשלה, גב' גולדה מאיר, כנראה ביחס לוויכוח שהתנהל לגבי הצורך בבניית סטיל"ם לים האדום בו היא אומרת: "אני זוכרת שהיה יבוח ומומחים גדולים אמרו שלא נחוץ לנו צי". והמטכ"ל ראו"ל דוד אלעזר משיב לה: "אילו היה לנו את מה שאנחנו מתכננים לים סוף, ומה שאמור להגיע בסוף השנה (2 ספינות הטילים אח"י "רשף" ואח"י "קשת", ש"ח), היינו מצליחים לחסל שם גם את מאגרי הנפט". פרוטוקול ישיבת ועדת השרים לביטחון סודי ביותר יד/של-ד-14.10.73 (ערב) עמ' 35.

¹⁰⁷ אלי רהב, **קרבות בזירה הימית במלחמת יום הכיפורים, פרק 11 – ניצחון בסבירות נמוכה**, NEWS1.

כל הזמנים.¹⁰⁸ הצי השישי האמריקני פעל בכוח מתוגבר עם שלוש נושאות מטוסים וכוח אמפיבי בראשות האונייה האמפיבית 'איוו ג'ימה' (USS Iwo Jima), שנערך מדרום לכרתים. במצב העדין שהיה לקראת סיום הלחימה בין ישראל למצרים גלש הסכסוך אף להפגנת עוצמה שנועדה להשפיע על שני היריבים העיקריים בסכסוך, ישראל ומצרים. כמו כן נעשה שימוש חריג במערכים הגרעיניים של ארצות־הברית שכונה בשם "המשבר הימי החמור ביותר שהתרחש במהלך המלחמה הקרה".¹⁰⁹ בשעת בוקר מוקדמת של 25 באוקטובר איים המזכיר הכללי הסובייטי ליאוניד ברז'נייב בהתערבות חד־צדדית אם ארצות־הברית לא תצטרף לסובייטים לסיור בקווי הפסקת אש כפי שביקשה מצרים. הסובייטים איימו שישלחו כוחות לאייש את קווי הפסקת האש. באותה עת היו להם במזרח הים התיכון 88 כלי שיט מהם 47 מלחמתיים. הסובייטים שלחו שייטת של שמונה ספינות שנכנסה לנמל פורט סעיך, כולל ספינות נחיתה, הציבו בכוננות 50 אלף חיילים קרביים ו־100 אלף חיילים תומכי לחימה, ומטוסי מיג-25 טסו במשימות סיור בשמי האזור. האמריקנים השתמשו במה שמכונה בתפיסת ההרתעה בשם "הרתעה מורחבת" הגיבו בהעלאת הכוננות הגרעינית האמריקנית (Defense Readiness Condition – DEFCON) לדרגת DEFCON 3, ובזירות אחדות אף לדרגת DEFCON 2, לשם הרתעת כלי השיט הסובייטיים מלהתערב בלחימה. לעומתם הסובייטים רצו להרתיע את ישראל מלהמשיך ולהתקדם לכיוון דמשק בחזית הסורית, וקהיר בחזית המצרית.¹¹⁰

ראש הקתדרה לאסטרטגיה במרכז ללימודי ים אסטרטגיים ובינלאומיים CSIS אנטוני קורדסמן (Anthony Cordesman) טען, שהלקח הימי העיקרי של מלחמת 1973 הוא ההכרה באיום המובהק שמציבים טילי ים-ים (Surface to Surface Missiles) מודרניים על כלי שיט שטח (Surface Vessels). והוסיף שאומנם המלחמה לא זימנה התמודדות בין ספינות טילים לכלי שיט גדולים יותר כגון משחתות ופריגטות, אך ברור שפגיעה בסוג כלי שיט כאלה (לדוגמה, הפגיעה באח"י 'אילת' באוקטובר 1967) עלולה להיות מהלומה כלכלית וצבאית קשה למדינה בעלת צי מלחמתי קטן.¹¹¹ במשמעות זאת נוכל להיווכח במלחמת פוקלנד שבה איבד הצי הבריטי שניים מתוך שישה כלי השיט שלו בעקבות פגיעת טילי אוויר-ים מסוג 'אקסוסט' (Exocet missiles).¹¹²

¹⁰⁸ שם.

¹⁰⁹ Israelyan, 1995, pp. 70–71.

¹¹⁰ DEFCON הוא מדד לדרגת הכוננות של הכוחות הגרעיניים של ארצות־הברית שנבחר על־ידי הדרג המדיני האמריקני לפי חומרת המצב הצבאי. הדרגה הרגילה בעיתות שלום היא DEFCON 5, וככל שהמצב הביטחוני מחמיר היא יורדת. אפשר לקבוע את דרגת הכוננות הזאת לכלל הזרועות הגרעיניות, לאחת מהזרועות, לאזור גאוגרפי מסוים, או אפילו למרכיבים מסוימים בתוך הזרוע עצמה.

¹¹¹ Anthony Cordesman & Abraham Wagner, *The lessons of modern war: volume I: The Arab-Israeli conflicts, 1973-1989*, ch. 2, naval systems, New York: Routledge, Taylor and Francis, 2019.

¹¹² למרות ההישגים המרשימים של חיל הים הישראלי במלחמת יום הכיפורים, טרם בוצע מחקר היסטורי מקיף על הנושא, וראוי שאבן דרך כה חשובה בהיסטוריה של חיל הים הישראלי תזכה למחקר כזה.

ניתוח אירוע – מלחמת פוקלנד כמלחמה מוגבלת בתקופת המלחמה הקרה

מלחמה מוגבלת נוספת שהתרחשה בתקופת המלחמה הקרה הייתה מלחמת פוקלנד ב-1982, שבניגוד לווייטנאם ולקוריאה, הייתה גם הסכסוך הימי המובהק הראשון מאז 1945. אלברטו קול ואנטוני ארנד (Alberto Coll & Anthony Arend) שערכו את הספר על הלקחים בתחום האסטרטגיה, הדיפלומטיה והחוק הבינלאומי מבליטים את חוסר יכולתה של המערכת המשפטית הבינלאומית, ובראשה האומות המאוחדות, לפתור סכסוך מסוג כזה.¹¹³

לורנס פרידמן גרס שמלחמת פוקלנד הייתה הסדרה הגדולה והמורחבת ביותר של קרבות ימיים מאז הקרבות הימיים שהתנהלו באוקיינוס השקט במלחמת העולם השנייה. עם זאת, לדעתו מלחמת פוקלנד היא דוגמה למלחמה מוגבלת: בזמן מוגבל, במקום מוגבל, ביעדים ובאמצעים מוגבלים בין מדינה בעלת נשק גרעיני (בריטניה) למדינה ללא נשק גרעיני (ארגנטינה).¹¹⁴ במלחמה יושמו בלי מְשִׁים אסטרטגיה ימית מודרנית, טקטיקות ומערכות נשק חדשות. חמשת חודשי הלחימה כללו את הפעילות האמפיבית המובהקת ביותר בעולם מאז הנחיתה האמריקנית באינצ'ון, עיר נמל שבקוריאה ב-1950. המבצע חייב הקמת מערך לוגיסטי שידע לשנע אספקה וציוד מנמלי הבית בבריטניה, ששכנו במרחק של יותר מ-7,000 מיל – 3,300 מיל מהבסיס הבריטי הקרוב ששכן באיי אסאנסיין (Ascension Island). מיקום זירת הקרב בטווח 400 מיל מהחוף הקרוב בארגנטינה, הרחק מנתיבי שיט מסחריים, אֶפְשֶׁר להשתמש במרכיבים רבים מתחום האסטרטגיה הימית הקלסית כמו הקרנת עוצמה, הכרזה על אזור לחימה סגור, ורק יעדים פוליטיים ויכולות מבצעיות הגבילו את יישומה.

יש לזכור שהממשלה הבריטית בראשות הרולד וילסון החליטה בנובמבר 1967 לפנות את כל בסיסיה ממזרח לסואץ עד 1971, ולצמצם את מחויבויותיה באזור המזרח הרחוק עקב מצבה הכלכלי. ההחלטה הזאת התקבלה למרות הלחץ של ארצות הברית לשמור על תפקידה של בריטניה ממזרח לסואץ. היא התקבלה על-ידי ממשלת הלייבור לאחר מאמץ ארוך טווח לבחינה מחודשת של תפקידה העולמי של בריטניה מאז 1959, והיא סימנה את סוף עידן בריטניה שלאחר המלחמה. ייתכן שגם ההחלטה הזאת יצרה אצל החונטה הארגנטינאית את הרושם שהזמן בשל למהלך צבאי מהסוג הזה.¹¹⁵

דווקא בתקופה של מלחמה בינאידאולוגית גושית נוצר סכסוך בין שתי מדינות שלא היו יריבות אידאולוגיות מסורתיות. עם זאת, חוקרים בני זמננו מציינים שהרעיון של החונטה

¹¹³ Alberto R. Coll and Anthony C. Arend (eds.), **The Falklands war: Lessons for strategy, diplomacy, and international law**, Part I, Boston: George Allen & Unwin. 1985

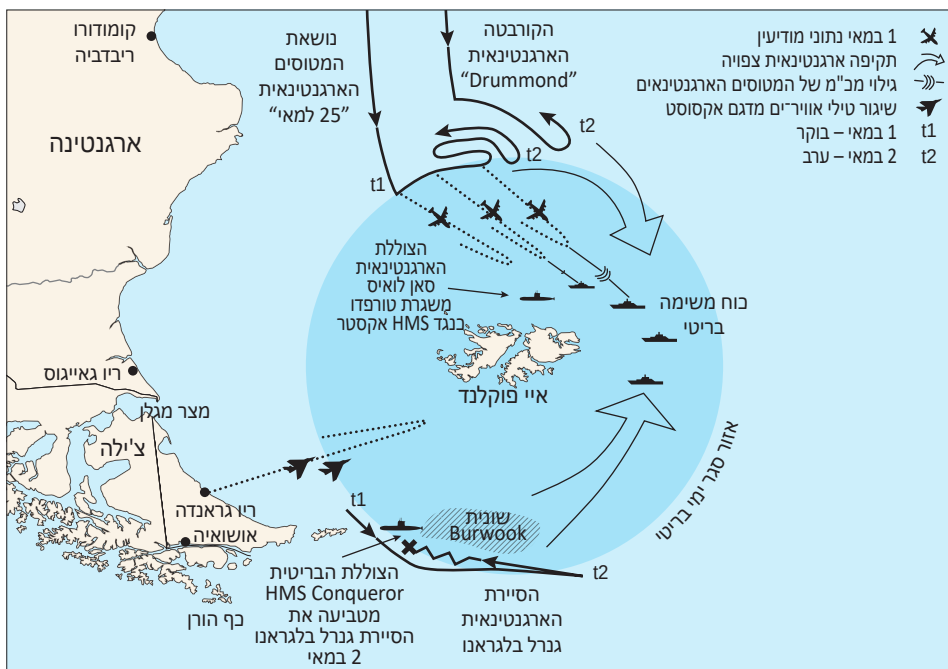
¹¹⁴ Lawrence Freedman, "Reconsiderations: The war of the Falkland Islands, 1982", **Foreign Affairs**, 61(1), (1982), pp. 196–210

¹¹⁵ Saki Dockrill, **Britain's retreat from East of Suez: The choice between Europe and the world?** Hampshire: Palgrave Macmillan, 2002, p. 105

לפלוש לפוקלנד היה לצורך הגדלת הלגיטימיות שלה וכדי לחפות על ביצועים לקויים של החונטה בתחילת 1981.¹¹⁶

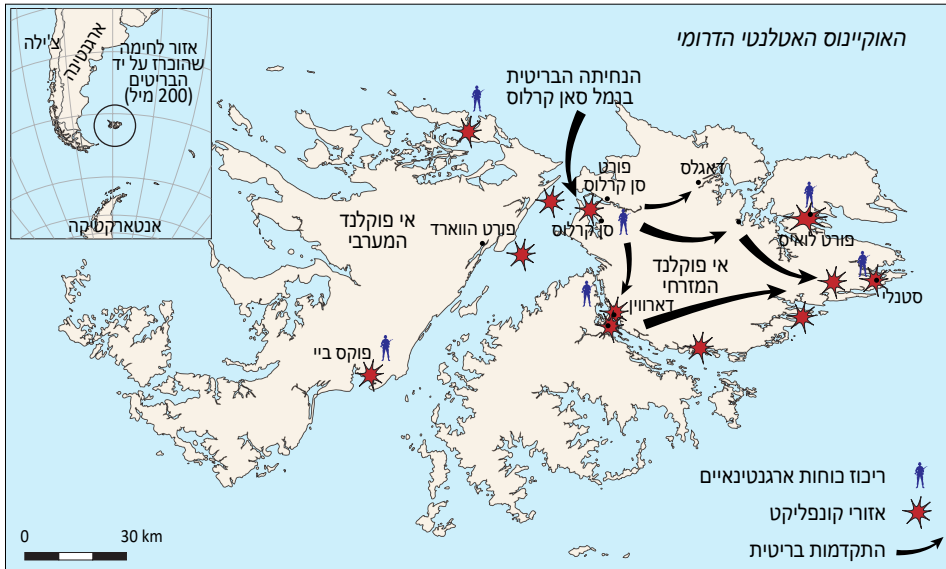
מלחמת פוקלנד נקראה גם מלחמת מאלווינס, או מלחמת דרום אטלנטי (Falklands War, Malvinas War, or South Atlantic War). היא פרצה בין ארגנטינה ובריטניה על השליטה באיי פוקלנד השוכנים בדרום האוקיינוס האטלנטי בקרבת ארגנטינה, אך נמצאים בריבונות בריטית (ראו: איור 86). המלחמה החלה עם פלישה והשתלטות מוצלחות של הכוחות הארגנטיניים ב־2 באפריל 1982 לאיי פוקלנד, והסתיימה בכניעתם לכוחות הבריטיים כעבור עשרה שבועות (ראו: איור 87). ראוי לציין שלממשלת בריטניה לא הייתה דוקטרינה או תוכנית מגירה (Contingency Plan) מוכנות כדי להתמודד עם אירוע מסוג כזה, וכוח המשימה של כוח משלוח יבשתי שהובל ואובטח על-ידי כלי שיט של הצי המלכותי הוקם במהירות, ושונע לאזור הלחימה שנמצא שמונת אלפים מיל מבריטניה.

לאחר שהפעילה בקהילה הבין-לאומית לחץ דיפלומטי נגד ארגנטינה, הורתה ראש ממשלת בריטניה מרגרט תאצ'ר לבנות כוח משימה ימי כדי להשתלט מחדש על האיים. בית הנבחרים הבריטי אישר ב־3 באפריל 1982 את תוכניתה של תאצ'ר, והיא הקימה

איור 86: זירת הלחימה והכוחות המשתתפים במערכה על פוקלנד

Jack Levy, "Domestic Politics and War," in Robert I Rotberg & Theodore K. Rabb (eds.), ¹¹⁶ *The origin and prevention of major wars*, Cambridge: Cambridge Press, 1988, p. 94

איור 87: המערכה על איי פוקלנד, מיקום הכוחות ואזורי הקרבות ביבשה

קבינט מלחמה שהתכנס לראשונה כעבור שלושה ימים. כוח המשימה שנשלח לאיי פוקלנד היה מורכב מכמה כוחות משנה שהגדול בהם היה ממוקם על נושאות המטוסים 'הרמס' (Hermes) ו'אינונסניבל' (Invincible) בפיקודו של אדמירל "סנדי" וודוורד (Sandy Woodward). בסך הכול מנה הכוח הבריטי 127 אוניות שמהן 43 אוניות מלחמה, 22 ספינות אספקה ואוניות עזר של הצי המלכותי ו-62 ספינות סוחר.

החונטה הארגנטינאית, שלא ציפתה שהבריטים יפתחו בפלישה נגדית בהיקף מלא, תכננה את הפלישה לאיים לפרק זמן קצר במטרה להביא את הבריטים לשולחן הדיונים. ארגנטינה ביססה את תביעתה לבעלות על איים אלה מתוקף היותה היורשת של האימפריה הספרדית שהתפרקה במאה ה-19, ואשר גילתה לראשונה את האיים עצמם. בתגובה החלו הבריטים בפעולות צבאיות ב-1 במאי, עד שב-13 ביוני נכנעו הארגנטינאים.

מבחינה חוקית לא בריטניה ולא ארגנטינה הכריזו מלחמה בזמן הסכסוך. הלחימה הייתה מוגבלת לאזור סביב איי פוקלנד וג'ורג'יה הדרומית. התעוררו חילוקי דעות בנוגע לחוקיות הטבעתה של הסיירת הקלה 'גנרל בלגראנו' (General Belgrano) ב-2 במאי בידי הצוללת הבריטית 'קונקוירר' (Conqueror) עקב אי-הסכמה בנוגע לטיבו המדויק של אזור ההדרה הימית (Maritime Exclusion Zone), שהשתרע בטווח של 200 מיל ימי (370 ק"מ) סביב אזור איי פוקלנד. השאלה הייתה אם ה'גנרל בלגראנו' הייתה בנתיב חזרה לנמל בזמן הטבעתה מחוץ לאזור ההדרה או לא. ההכרזה על האזור נעשתה באמצעות הודעה שהועברה דרך שגרירות שוויץ בבואנוס איירס לממשלת ארגנטינה ב-23 באפריל, ובה הבהירה בריטניה שהיא כבר לא רואה את אזור ההדרה של 200 מיל כגבול הפעולה

הצבאית של כוחותיה.¹¹⁷ בניסיון ליישב את המחלוקת אישר ב־2003 מפקד הגנרל בלגראנו, קפטן הקטור בונזו (Hector Bonzo) שספינתו אכן תמרנה באזור, ולא הפליגה מאזור ההדרה, וכי ההוראות שקיבל היו להטביע "כל ספינה בריטית שהוא יכול למצוא". יתר על כן, בונזו הצהיר שה'קונקייירר' מילאה את תפקידה לפי כללי המלחמה המקובלים.

מהן האסטרטגיות הימיות שהופעלו במלחמה הזאת? המבצעים שהפעיל הצי המלכותי הבריטי במלחמת פוקלנד שייכים לקטגוריה של "מבצעי לחימה מהים", הקרנת עוצמה ותקיפה מהים, ובאמצעותם הפעיל מבצעים אמפיביים, מבצעי כוחות משלוח ותקיפת מטרת ביבשה מהים. לאחר הטבעת הסיירת הקלה 'גנרל בלגראנו' השיג הצי המלכותי הבריטי שליטה ימית מלאה באזור. יתר על כן, הצוללת הבריטית 'קונקייירר' המשיכה לסייר באזור שבין איי פוקלנד לחוף הארגנטינאי בעת שהפעילה אסטרטגיה של מניעת גישה מכלי השיט של הצי הארגנטינאי, ואילו הצי הארגנטינאי קיבל הוראה לחזור לבסיסו, ולמעשה הפעיל אסטרטגיה של "צי בפועל". חיל האוויר והאוויריה של הצי הארגנטינאי הפעילו לוחמה "אסימטרית משבשת" באמצעות תקיפות כלי השיט הבריטיים בטילי אוויר-ים ופצצות, בתוך כך שהם מצליחים להטביע שתי משחתות ושתי פריגטות של הצי הבריטי. מילאן יוגו מציין שבצורת לחימה זו הצליח חיל האוויר הארגנטינאי לערער על השליטה הימית שהשיג הצי הבריטי (Contested Sea Control) לאחר הטבעת הסיירת הקלה 'גנרל בלגראנו' בלי שהגיע לקרב ימי כלשהו עם הצי הבריטי.¹¹⁸

למלחמה ולתוצאותיה היו השפעות על מדיניות החוץ של בריטניה בנוגע למעורבותה בסכסוכים גלובליים עתידיים. השינוי שחל שלאחר משבר סואץ של 1956 במדיניותה של בריטניה התאפיין בצמצום מעורבותה ממזרח לתעלת סואץ בפרט, ובעולם בכלל, אך מלחמת פוקלנד היוותה את קו פרשת המים של המדיניות הזאת. ב־1982 האמינו רבים גם מקרב ההנהגה הסובייטית שהמערב איבד הרבה מאוד מהמורל שלו, עד שסופו היה בלתי נמנע ואולי אפילו קרוב. גם הארגנטינאים הניחו הנחה דומה על מנהיגי בריטניה. נראה, שרבים בבריטניה הניחו שתפיסת הארגנטינאים את האיים הייתה עוד צעד בלתי נמנע בדעיכתה האיטית של האימפריה הבריטית. תאצ'ר לא חשבה כך, והטילה על הצי הבריטי את המשימה לשחרר את פוקלנד מהכיבוש הארגנטינאי. בפרק הסיכום לבחינת משבר פוקלנד בראייה של 30 שנה לאחר מצינות ברברי ואובראיין-קאסטרו (Berbéri & O'Brien-Castro) כך:

מלחמת פוקלנד הביאה את מרגרט תאצ'ר ראשת ממשלת בריטניה לשנות את דעתה בקשר למדיניות החוץ שלה. לפני אפריל 1982 לא ייחסה תאצ'ר כל חשיבות למעורבותה האישית במדיניות החוץ של בריטניה, דבר שהתבטא בהמשך הוויתור של בריטניה על האינטרסים שלה ברודזיה ובהונג קונג. לאחר מלחמת פוקלנד עצרה תאצ'ר את הנסיגה במדיניות האימפריאלית הבין־לאומית שלה, והפכה

¹¹⁷ Martin Middlebrook, *The Falklands war, pen and sword military*, Philadelphia: Casemate Publishers, 2012, pp. 109–110.

¹¹⁸ .Vego, 2019, p. 176

להיות גלובליסטית בסגנון אישי (Self-Styled Globalist), דבר שבא לידי ביטוי בהמשך בהשתתפות הפעילה של בריטניה בסכסוכים כמו קוסובו, מלחמת עיראק הראשונה והשנייה.¹¹⁹

אחרי מלחמת פוקלנד היה אך טבעי לשנות כמה הנחות יסוד שעמדו בבסיס האסטרטגיה של מדינות המערב: לפני פרוץ המלחמה הניחו האמריקנים שיש ברית של ממשלות בעלות דעה דומה לחלוטין (Like-Minded Governments) נגד הגוש הסובייטי, וכל סכסוך שיתרחש בתקופת המלחמה הקרה יגרום להפעלת נשק מערבי בשדה המערכה, ומנגד – נשק שסיפק הגוש הסובייטי. כך אירע במלחמות סיני, ששת הימים ויום הכיפורים במזרח התיכון. ישראל הייתה מצוידת בנשק מערבי, ויריבותיה – הממשלות הערביות בנשק סובייטי, וכך גם במלחמת וייטנאם. מלחמת פוקלנד הייתה הראשונה שבה שתי המדינות היריבות היו בעלות בריתה של ארצות־הברית, והפעילו נשק מערבי מתקדם. מחקר שערך הצי האמריקני לאחר מלחמת פוקלנד העלה שבעתיד עלולה ארצות־הברית למצוא עצמה בהתמודדות במלחמות מוגבלות מהסוג הזה נגד מערכות נשק מערביות ולא סובייטיות.¹²⁰

בנוגע לרמה המערכתית יש לציין שמלחמת פוקלנד הייתה מעניינת משום שהייתה גרסה מוקטנת של מלחמה מהסוג שהאסטרטגים הימיים האמריקנים חשבו שייאלצו להילחם בסובייטים בצפון אירופה בכלל, ובים הנורווגי בפרט. עוד יצוין שכוח המשימה הבריטי היה למעשה גרסה מוקטנת של כוח משימה אמריקני (US Striking Force) שייאלץ להגיב לפלישה סובייטית לאחת ממדינות סקנדינביה.¹²¹

מה הייתה התפיסה מאחורי מסך הברזל? מלחמת פוקלנד והפלישה האמריקנית לגרנדה ב־1983 שינו את הערכתה של ההנהגה הסובייטית כלפי מנהיגי המערב שהראו נחישות בהחלטתם. גם אם חסרות עדויות מחקריות כתובות לכך, אפשר להניח שהמנהיגים הסובייטים התרשמו מיכולת ההתארגנות המהירה של כוח המשלוח הבריטי ושליחתו לזירה רחוקה, ומכך למדו גם על יכולתה של ארצות־הברית לעשות מהלך דומה במקרה של משבר שיתרחש באירופה.

לקחים נוספים הם מבחינת בניין הכוח והפעלתו, וכוללים בין היתר את הפגיעות של אוניות השטח מטילים ותקיפות אוויריות (בעיקר של הבריטים); את פגיעות כלי השטח מתקיפה והטבעתה על־ידי צוללות (הסיירת הארגנטינאית 'גנרל בלגראנו'); אתגרים של תיאום תמיכה לגיסטית להקרנת עוצמה שנעשתה במרחק גדול מאוד מבסיס האם בבריטניה; אישור מחדש של תפקיד הכוח האווירי הטקטי, כולל השימוש במסוקים לשינוע גייסות.

¹¹⁹ Carine Berbéri and Monia O'Brien-Castro, **30 Years after: Issues and representations of the Falklands war, conclusions**, Routledge, 2015, pp. 189–190

¹²⁰ Norman Friedman, "Hard Lessons from Small Wars, The Falklands war in retrospect", **defensemedianetwork**, 2 April, 2015

¹²¹ .ibid

מלחמת יום הכיפורים ומלחמת פוקלנד היו שתי דוגמאות למלחמה מוגבלת במרחב הימי. הראשונה מילאה תפקיד בעצירת המהלך הצבאי של הצדדים במערכת היחסים בין שתי מעצמות-העל (ארצות-הברית וברית-המועצות), והשנייה לא השפיעה כלל על הלחימה עצמה.

המרכיב המדיני באסטרטגיה הימית בתקופת המלחמה הקרה

איש הצי הבריטי המלכותי קווין רולנדס מציין:

תפקידו הפוליטי (או הדיפלומטי) של הכוח הימי היה תמיד חשוב, וככל הנראה אף שכיח יותר מפעילותו המלחמתית. תפקיד זה הוא ייחודי לחיל הים, ואין לו אח ורע ביבשה או באוויר. אך בחינת האסטרטגיה הימית חושפת פער ידע שכן רוב הכתבים העיקריים של מהן, קורבט ואחרים משופעים בהכנות לחימה ובניהול הלחימה עצמה בים, ומאפשרים רק הצצה לפעילויות הציים בתקופות שבין המלחמות עצמן. לפני מלחמת העולם השנייה נעשה שימוש במרכיב הדיפלומטי של האסטרטגיה הימית, בעיקר על-ידי אותן מדינות ימיות בעלות שאיפות גלובליות, אשר השתמשו במרכיב זה כדי לכפות, להרגיע ולקדם את הדימויים שלהם.¹²²

ואכן, רק במחצית השנייה של המאה ה-20 – עידן המלחמה הקרה – החלה הדיפלומטיה הימית כחלק מאסטרטגיה ימית רבתי, לעמוד בפני עצמה.

תקופת המלחמה הקרה ומדיניות ההכלה של האמריקנים שהתלוותה אליה הבליטו דווקא את חשיבותו של הצי ככלי למטרות מדיניות. הדבר הביא להתפתחותה של האסטרטגיה הזאת, שחוקריה העיקריים הגיעו מתחומי האקדמיה כמו פרופסור לורנס מרטין (Laurence W. Martin) מאוניברסיטת ניוקסל (Newcastle University), אדוארד לוטווק מאוניברסיטת ג'ורג'טאון באותה עת, קן בות' מאוניברסיטת אבריסטווית (Aberystwyth University) והדיפלומט סר ג'יימס כבל, שכולם בחנו את השימושים בצי האמריקני ככלי מדיני בתרחישי המלחמה הקרה.¹²³

בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה גברו הקולות שקראו תיגר על החשיבה האסטרטגית הימית מבית מדרשם של מהן וקורבט. היסטוריונים אמריקנים דחו את ההנחה שעמדה בבסיס האסטרטגיה של מהן שלפיה פעולות האדם יכולות להילמד מההיסטוריה. ג'פרי טיל טוען שהתעלמותו המכוונת של מהן מחשיבות ההתפתחויות הטכנולוגיות תרמה גם היא לתפיסה שחשיבות העקרונות בבסיס האסטרטגיה הימית של מהן וקורבט – אינה רלוונטית עוד, בנימוק שלא רק אופי הלחימה הימית השתנה, אלא גם חשיבות השימוש בצי לא רק בעת מלחמה.¹²⁴

¹²² Rowlands, 2012, pp. 89–90

¹²³ Hattendorf, 2004

¹²⁴ Till, 1984, p. 60

תפיסה זאת זכתה להכרה רחבה בשנות ה־60 וה־70 של המאה ה־20, והמונחים "שליטה בים" או "הקרנת עוצמה" הפסיקו להיות המרכיבים העיקריים של האסטרטגיה הימית. האסטרטגיה חדלה להיות רק צבאית באופייה, או כפי שהתבטא מפקד הצי האמריקני אדמירל אלמו זמוולט ב־1976:

התעשייה והסחר של ארצות־הברית ייתמכו ויהיו מלווים בתחבורה ימית. הכלכלה של ארצות־הברית דורשת שיהיו לה יכולות ימיות נרחבות. האינטרסים הפוליטיים והמחויבויות של ארצות־הברית דורשים שתהיה לה יכולת של השפעה צבאית גדולה מעבר לים. כל אלה מדגישים את העובדה שצריך כוח ימי אמריקני גדול. המשימה של הצי האמריקני היא לשמור את הים פתוח בשביל מעבר צבאי ומסחרי כאחד.¹²⁵

ג'ון הטנדורף מציין שמתוך 71 תקריות שהתרחשו בתקופה שבין השנים 1975 ל־1984, ב־58 מהן (81%) היו מעורבים כוחות ימיים אמריקניים, ובכל ה־58 היו מעורבות נושאות מטוסים של צי ארצות־הברית. עם תחילת מדיניות הדטנט פחת חשיבותם של מערכי ההרתעה הגרעיניים, ואילו תפקידם של הכוחות הקוונציונליים נעשה מרכזי יותר, וזאת לאחר שבשנים 1946–1975 מילאו כוחות ההרתעה הגרעיניים ובכלל זה הימיים, תפקיד ב־19 אירועים שונים. עם זאת, ראוי לציין שלא היה שימוש פוליטי מפורש בנשק גרעיני למטרות פוליטיות בשנים 1975–1984 (בניגוד למשברים שהתרחשו בשנות ה־60 ובכללם משבר הטילים בקובה).¹²⁶

גם לאחר שארצות־הברית פינתה את כוחותיה מווייטנאם המשיכו להתחולל תהפוכות פוליטיות וביטחוניות במדינות כמו אתיופיה, אנגולה, אפגניסטאן ואיראן. תוצאותיהן הובילו שהמדינות האמריקניות בזירה הבין־לאומית לא הייתה מוצלחת, ובמקרים רבים איבדה ארצות־הברית את ההשפעה ליריבתה – ברית־המועצות. בתקופת נשיאותו של ג'רלד פורד (Gerald Ford) ובהמשך בממשל ג'ימי קרטר, חזרה ארצות־הברית לפעול באמצעות כוחותיה המזוינים כחלק ממדיניות החוץ שלה, ובכלל זה הגדלת השימוש בצי ובצבא האמריקניים ככלי פוליטי. כך לדוגמה נשלחה אוניית המערכה 'ניו ג'רסי' ב־1983 להפיגז יעדי מחבלים באזור בְּיֵרוֹת כאשר נשקפה סכנה לכוח השלום של האו"ם, מה שג'יימס כבל מכנה "כוח ממריץ".¹²⁷ עם סיום המלחמה הקרה העריכה ארצות־הברית מחדש את השימוש בצי האמריקני ככלי דיפלומטי.

בתקופת המלחמה הקרה, כאשר החלו אסטרטגים מערביים לדון בהפעלת הצי למשימות דיפלומטיות, התחיל בגוש המזרחי בהובלת ברית־המועצות תהליך גיבוש דוקטרינה ותוכנית בניין הכוח הימי, שגם להן היה מרכיב דיפלומטי חשוב. אדמירל הצי של ברית־המועצות סרגיי גורשקוב, "האדריכל" של צי המלחמה הקרה של הסובייטים, הוביל אישית את התהליך במשך קרוב לשלושה עשורים (1956–1985), וכתב בסוף שנות

¹²⁵ ibid, pp. 62–63.

¹²⁶ Hattendorf, 2004.

¹²⁷ Cable, 1989, p. 208.

ה־70 של המאה ה־20 את תפיסתו בעבודתו המרכזית תחת הכותרת: **עוצמתה הימית של המדינה**.¹²⁸ תפיסתו התגבשה בתהליך של לימוד, התבוננות וניסיון. גורשקוב היה תלמיד להיסטוריה של חיל הים, פטרויט סובייטי, אך מתבונן, סקרן בעולם המערבי. בדיוניו על התפתחות הצי הסובייטי הביא דוגמאות לשימוש הדיפלומטי המוצלח של המערב בחיל הים כדי לשכנע את מנהיגי ברית־המועצות, שהיו באותה עת ממוקדים בכוח היבשתי, בתועלת של הכוח הימי. גורשקוב הצליח בתקופת כהונתו להפוך את הצי הסובייטי מצי צוללות דומיננטי, שמשימתו העיקרית מניעה ימית, משולבת במערכת הגנה חופית של כלי שיט בעלת תפיסה הגנתית, ל"צי מים כחולים" שעדיין התבסס על צי הצוללות בעלות יכולת אסטרטגית גרעינית. אליו צורפו בהמשך כלי שיט נוספים שאִפְּשרו לברית־המועצות להקרין עוצמה ולהפגין נוכחות במרחבי האוקיינוסים והימים. גורשקוב השתמש בשלושה עקרונות רחבים לשיווק רעיונותיו האסטרטגיים:

1. עוצמה ימית חייבת להיות מבוססת על מורשת היסטורית ומעצמות חייבות להיות בעלות עוצמה ימית.
2. שאיפות לעוצמה ימית חייבות להיות מעוגנות בתאוריה (Naval Science, or Naval Art).
3. רעיונות יכולים להיות מוצגים בצורה המיטבית ביותר באמצעות דמויות בעלות עוצמה ("האופטיקה של עוצמה ימית").

בפיקודו של גורשקוב ניסה הצי הסובייטי לערער על העליונות הימית האמריקנית, גם אם בפועל יכולותיו היו נחותות מאלו של הצי האמריקני (כפי שהתבטא במשבר הטילים בקובה ב־1962). בהדגישו את פוטנציאל העוצמה הרכה של הדיפלומטיה הימית, בנה גורשקוב צי שלא היה רק כוח לחימה אמין, אלא הועבר לאזורי פעולה לא־מסורתיים עם סדר יום שבמרכזו הרחבת ההשפעה הקומוניסטית.¹²⁹ עם זאת, הוא השתמש בידע שלו באסטרטגיה ימית מערבית כדי להציג משימה של "נוכחות קדימה" לצי הסובייטי, שהתרכז עד אז באופן מסורתי בטקטיקות הגנת חוף. גורשקוב הבין באופן אינטואיטיבי שהצי יכול להיות כלי שימושי מאוד במבצעים שאינם מלחמה: "פעולות הפגנה של חיל הים במקרים רבים אִפְּשרו להשיג מטרות פוליטיות בלי להיזקק למאבק מזוין. חיל הים תמיד היה כלי של מדיניות המדינות, עזרה חשובה לדיפלומטיה בתקופת שלום".¹³⁰ הוא קישר עוצמה ימית ליוקרה לאומית: "כוחם של הציים היה אחד הגורמים שעזרו למדינות לעבור לקטגוריית המעצמות הגדולות [...] ההיסטוריה מראה שמדינות שלא היו בעלות כוחות ימיים – לא הצליחו במשך זמן רב להגיע לעמדת עוצמה עולמית".¹³¹ אומנם ברור שכתביו של גורשקוב נכתבו בעיקר לצורכי פנים, והוא היה מודע מאוד ליתרונות הכוח הצבאי בתרחישים שאינם

¹²⁸ Gorshkov, 1979, p. 59.

¹²⁹ Rowlands, 2012, pp. 89–106.

¹³⁰ ibid.

¹³¹ ibid, p. 98–99.

מלחמה, עם זאת, נראה שחזונו היה תגובתי ברובו, ונבע מהסתכלות בהתפתחויות שבמערב.

המלחמה הקרה הייתה תחרות בין שתי מעצמות בעלות אידאולוגיה וכלכלה שונות. במציאות המורכבת שנוצרה בלט הערך האסטרטגי של בריתות רב־לאומיות (ברית נאט"ו, ברית ורשה ועוד) על מרכיבהן הימיים החשובים. הדרכים המגוונות שבחרו ארצות־הברית וברית־המועצות להקים ולנהל את מערכת הבריתות שלהן משקפות את יחסי הגומלין שבין מדיניות, אסטרטגיה ונשק גרעיני במלחמה הקרה. אלה לרבות המרכיב הימי הביאו באופן פרדוקסלי ליציבות, והתווך התת־ימי מילא בהן תפקיד חשוב בקשר לאמינות ושרידות המערכים האסטרטגיים.

סיכום

תקופת המלחמה הקרה הביאה מרכיבים חשובים ביותר לאסטרטגיה הימית. השגת עליונות ימית נשארה אומנם המרכיב המרכזי בחשיבה, אך גברה הגישה הביקורתית בנוגע לרעיונות האחרים של האסטרטגיה הימית של ההוגים הקלסיים, ובמיוחד של מהן. הרעיון המרכזי והחשוב ביותר שהתפתח באותה עת היה שיש חשיבות לים גם בעיתות שלום ולא רק בימי מלחמה, ושלמדינה יש בתקופה הזאת אינטרסים מגוונים במרחב הימי, ועליה למצוא דרכים לממשם.

כמו כן נוספה שורה של כלים חדשים, פיתוחים ומערכות טכנולוגיות מתקדמות בתחומים כגון כלי טיס בעלי יכולות מתקדמות, צוללות, תקשורת רדיו, ולקראת סיומה של מלחמת העולם השנייה גם נשק גרעיני. בהתאם לכך גם עודכנו אסטרטגיות ההפעלה של הציים השונים שהשתתפו במלחמה.¹³²

תקופת המלחמה הקרה הביאה להתפתחות נוספת בחשיבות מרכיבי האסטרטגיה הימית והפעולה במרחב הימי. נותרו על כן החשיבות של השגת עליונות ימית ואבטחת נתיבי השיט (Control Lines of Communication). מושג חדש שתפס מקום באסטרטגיה הימית היה הקרנת עוצמה באמצעות נושאות המטוסים הפועלות הרחק מחופי מדינותיהן, ומסוגלות לבצע משימות תקיפה בעזרת מטוסים וכוח אש שאפשר להפעיל מהם. הכנסתן לשירות של צוללות נושאות טילים בעלי ראש נפץ גרעיני במתארי הפעלה שונים (לרבות מתחת למעטה הקרח של הקוטב הצפוני) תרמה לגיבושה של האסטרטגיה הגרעינית, ובמיוחד למרכיב יכולת "המכה השנייה" ולתפיסת יכולת "ההשמדה ההדדית המובטחת". כל אלה גם יחד הגדילו את חשיבות המרחב הימי. יכולת "מכה שנייה" באמצעות צוללות חוללה בעצם שינוי בכללי המשחק במלחמה הקרה. היכולת של הנשק הזה להיות במצב דינמי במשך כל הזמן – נע ואינו נייח או ממוקם במקום קבוע – העניקה לו שרידות מוחלטת כמעט. רעיון ההרתעה היה נקודת המפתח מאחורי החשיבה האמריקנית, והזרוע הימית הייתה שחקן מהותי ביצירת יכולת ההרתעה הזאת.

טיל בוחן את המשימות המסורתיות לציים חדשים בעידן הגרעיני (Old Tasks for New Navies), וטוען שנוסף לשאלה: האם ציים יוכלו למלא את משימותיהם המסורתיות? עולה גם השאלה שאינה חשובה פחות: האם זה חשוב בכלל שיעשו זאת?¹³³ טיל טוען שדין כזה איננו בחזקת תופעה חדשה שכן רק יבשה הדיו על תורתו של מהן, וכבר נכנסו שינויים טכנולוגיים כמו המטוס והצוללת ששינו את תורתו באופן ניכר. נוכח ההתפתחויות שחלו בעידן הגרעיני השאלה היא: האם עוצמה ימית היא בכלל נחלת העבר? ולכך כמה סיבות: תגובות הכוח הימי איטיות ביחס לכוח האווירי; מלחמות העתיד יהיו קצרות; אמצעים אחרים נכנסו לשימוש, בעיקר תת־ימיים ואוויריים שהחלישו את יכולתו של הכוח הימי להשיג שליטה ימית; נכנסו לשימוש אמצעי תקשורת חדשים באוויר וביבשה שאפשרו למדינה לשלוט במרחבים מרוחקים ללא השגת השליטה בים. לדבריו, הסבירות לקרבות הכרעה בים הפתוח כמרכיב בהשגת עליונות ימית הולכת ויורדת בעת הנוכחית. למרות זאת מפקדי הציים הגדולים (ארצות־הברית וברית־המועצות) מתכששים לכך, ומצהירים שזוהי משימת הצי, ובונים לפי גרסתם את ציי המלחמה שלהם. עוד הוא מציין שכל קרב ימי עתידי יהיה רב־ממדי עם עדיפות לכלים שיפעלו בתווך התת־ימי והאווירי. טיל מציין שבניגוד לתפיסות ההפעלה של הציים המערביים, תפיסת ההפעלה של הצי הסובייטי לא עושה הפרדה ברורה בין נשק קונוונציונלי ללא־קונוונציונלי, ולא מוקדשת תשומת לב מספקת לנושא. להערכתו, ייתכן שציים (כולל ציים גדולים) יבחרו בעתיד באסטרטגיה של "צי בפועל", ישתמשו יותר בסגרים ימיים ובאסטרטגיות של מניעת גישה או הכחשת שטח (A2/AD), כמו באזורי משנק במעברים לאוקיינוס האטלנטי באזור שבין גרינלנד, איסלנד ובריטניה (Greenland, Iceland, and the United Kingdom – GIUK), או חסימת נקודות משנק (Choke Point Control). לפיכך אפשר ליעד את תכלית השליטה בים לארבעה שימושים עיקריים: לאבטחת אספקה סדירה לתעשייה; לתספוק כוחות צבאיים הפועלים מעבר לים; לסיוע באספקה צבאית או אזרחית לבעלת ברית; לאבטחת כוחות ימיים העוסקים במשימת הקרנת עוצמה בחוף.¹³⁴ לדעת טיל, משימת השליטה בים המירה את משימת השגת העליונות הימית בהיותה בעלת שני ממדים משלימים: השימוש בים ומניעת השימוש בים. התכליות של השליטה בים, כפי שטיל רואה הן להבטיח אספקה לתעשייה, ולאפשר תספוק הכוחות הצבאיים של המדינה הפועלים על אדמת אויב.¹³⁵ בנוגע לשליטה הימית עצמה הוא גורס שהיא תלויה זמן ומקום ואינה מטרה בפני עצמה. טיל מכיר בחשיבותו של התפקיד המוטל על הצי והוא להיות מרכיב חשוב המקיים את ההרתעה הגרעינית.

בגוש הסובייטי שמנגד חלה בתקופת המלחמה הקרה מהפכה אמיתית בצי, בדוקטרינה שלו ובעוצמתו, שאותה הוביל יותר מכל אחד אחר אדמירל סרגיי גורשקוב בהיותו הדמות הדומיננטית במחשבה הימית ובאסטרטגיה הימית של המלחמה הקרה. הוא הצליח להשיג

¹³³ Till, 1984, p. 181.

¹³⁴ .ibid, p. 191.

¹³⁵ .ibid, p. 190.

לראשונה דריסת רגל (שהייתה עד זמנו נחלתן הבלעדית של הוגי דעות מערביים, בין אם מאסכולת "מים כחולים" או מאסכולת "הַיִבְּשֵׁת") לגורם סובייטי. לתפיסתו, העוצמה הימית מאפשרת למדינה כלשהי להשתמש ביכולות צבאיות־כלכליות למטרותיה הייחודיות. הגדרתו לעוצמה הימית לא כללה רק את המרכיבים המקובלים של כלי שיט מלחמתיים, סוחר ודיג, אלא הרחיב זאת גם לצדדים הטכניים והמדעיים הקשורים בהם. אין ספק שהגותו של גורשקוב לא רק השפיעה על בניין הכוח של הצי הסובייטי, אלא גם כפתה על ארצות־הברית להגיב בדרך של בניית צי לפי הערכת האיום הימי הסובייטי. קשה לענות על השאלה אם ניתן לכנותו "מהן האדום", או "טירפיץ הסובייטי" לפי הגותו האסטרטגית. הטרגדיה היא שתוכניות בניין הצי הסובייטי השאפתניות שהיו תלויות גם במשאבים כלכליים רבים, היו בין הסיבות שהביאו להתמוטטותה של ברית־המועצות בתחילת שנות ה־90.

החידוש הגדול ביותר שאפיין את החשיבה האסטרטגית בזמן המלחמה הקרה היה הרעיון שהלך והתבסס שלפיו נדרשת אסטרטגיה גם לזמן של מתיחות ושלוש, שתשלב גם מרכיבים מדיניים־דיפלומטיים שבהם יכולות של הקרנת עוצמה, הרתעה וקונוונציונליות וגרעינית.

תפיסת המלחמה המוגבלת ואסטרטגיית ההכלה היו אבן הפינה שהובילה את רעיון האסטרטגיה הימית האמריקנית, והשפיעה על סכסוכים אזוריים כדוגמת מלחמת יום הכיפורים ומלחמת פוקלנד. עם זאת, לנוכח הכישלון האמריקני בווייטנאם איבדה מדיניות ההכלה את חינה בעיני קובעי המדיניות האמריקנים. תחתיה אומצה מדיניות הדטנט – הכרה בברית־המועצות כעובדה קיימת, ודו־קיום איתה.¹³⁶ הרוח החיה בגיבוש המדיניות הזאת היה היועץ לביטחון לאומי ומאוחר יותר שר החוץ האמריקני בממשל הנשיא ניקסון, הנרי קיסינג'ר. בהיותו בעל גישה מדינית ריאליסטית הוביל קיסינג'ר את ארצות־הברית לנהל משא ומתן עם מדינות קומוניסטיות למרות ההבדלים האידיאולוגיים ביניהן. קיסינג'ר קיים מגעים עם יריביה של ארצות־הברית בתקופת המלחמה הקרה (ברית־המועצות, סין וצפון וייטנאם) והפך להיות אינסטרומנטלי בבניית מדיניות הדטנט וביישומה. ההסכם שנחתם במוסקווה במאי 1972 בין ממשלת ברית־המועצות ובין ממשל ארצות־הברית על מניעת תקריות בים הפתוח ובמרחב האווירי שמעליו, אומנם מובהק פחות מההסכמים המטפלים בנשק הגרעיני, אך בהקשר הימי "הצר" היה חשוב, בין היתר מכיוון שהיה אמור למנוע תקריות שעלולות היו לגרום להידרדרות במצב האסטרטגי. למרות זאת, לדטנט היו למעשה מעט מאוד השלכות על האסטרטגיה הימית ועל תוכנית בניין הכוח. מרוץ החימוש המשיך להתקיים למרות ההסכמים השונים כגון הסכמי סאלט.¹³⁷

¹³⁶ דֵטֶנְט (Détente מצרפתית) הוא תהליך של הפסקת מתיחות בין מדינות יריבות.

¹³⁷ בשנות ה־60 התעצם מרוץ החימוש ואיים לצאת משליטה. בניסיון להרגיע את המתיחות ולעצור את ההתחמשות הבלתי פוסקת פתחו הסובייטים והאמריקנים ב־1969 בסבב שיחות שמטרתן הייתה ניסוח הסכם להגבלת נשק. סאלט (Strategic Arms Limitation Talks – SALT) היו שיחות בין ברית־המועצות וארצות־הברית לגבי הגבלת נשק שהובילו לחתימת שני הסכמים: הסכם סאלט-1 שנחתם ב־1972 והסכם סאלט-2 שנחתם ב־1979.

בעניין גיבוש אסטרטגיות מתאימות לתקופת המלחמה הקרה (לרבות אסטרטגיה ימית), הורגש בדמוקרטיית מערביות צורך למצוא מסגרת חיצונית תומכת שתאפשר לציים לנקוט מהלכים של שינוי ופיתוח אסטרטגיות ימיות חדשות כשינוי פרדיגמטי ולא של תוספת, ולכך גויסו מכוני מחקר חיצוניים כמו ראנד, הדסון (Hudson) ואחרים, שסייעו לגורמי הביטחון להתמודד עם הצורך הזה.

אסטרטגיה רבתי ואסטרטגיה ימית לאחר סיום המלחמה הקרה

המלחמה הקרה הסתיימה עם נפילתו של הגוש הקומוניסטי והתפרקות ברית־המועצות החל ב־1988. ב־1989 נסוגה ברית־המועצות מאפגניסטאן, ובנובמבר 1989 נפלה חומת ברלין שהפרידה בין שני חלקי העיר. באמצע 1991 נערכו ברוסיה וכנשיא נבחר בוריס ילצין. באוגוסט 1991 נעשה ניסיון להפיכה צבאית שנועדה למנוע את המשך התהליך, אך נכשלה עקב התערבות כוחות הרפובליקה הרוסית. לאחר שהובהר שהמדינות הבלטיות נחושות לפרוש מברית־המועצות הוחלט על הקמת חבר המדינות העצמאיות תחתיה בסוף דצמבר 1991, אולם בפועל התפרקותה הסופית של ברית־המועצות אירעה באמצע דצמבר, ומאז היא קרויה "הפדרציה הרוסית" (The Russian Federation).

למאורעות אלה היו משמעויות גאואסטרטגיות כבדות משקל שחייבו את שינוי האסטרטגיה רבתי של ארצות־הברית, כמו גם של מדינות הברית הצפון אטלנטית שהוקמה באפריל 1949 כדי להגן על המדינות החברות בה, בין היתר מפני תקיפה של ברית־המועצות. באופן מיידי ניצבו מפקדי הצי האמריקני (כמו מפקדי ציים מערביים גדולים אחרים) בפני שאלות קשות בנוגע לתפקידם נגד יריבים ימיים, שגם אם יתפתחו, יהיו ללא ספק בעלי יכולות נחותות מאלה שהציים הכינו את עצמם להתמודד עימם.¹

על רקע אירועים אלה נאם נשיא ארצות־הברית ג'ורג' בוש האב ב־2 באוגוסט 1990 באספן, קולורדו (Aspen Colorado) והתייחס לשינויים הגאופוליטיים שהתרחשו. הוא התמקד בהתפתחותם של תנאים גאופוליטיים חדשים, ושיקף את רצונו לעצב מחדש באופן מהותי את היציבה (Posture) הצבאית של ארצות־הברית. בהכירו בכך שהסכנה של פלישת ברית־המועצות למערב אירופה כבר איננה איום ממשי, הצהיר בוש שעובדה זאת חייבת להשפיע על הדרך שבה ארצות־הברית תעצב מחדש את כוחותיה, כך שהם עדיין יוכלו לממש את עקרונות "נוכחות קדימה", תגובה להתפתחות משברים ויכולת פָּרָץ (Surge). הנשיא הזהיר מפני קיצוצים נרחבים בתקציב הביטחון, ואתגר את קהל שומעיו

¹ Bruns, 2018, Ch. 5, p. 111

להתחיל בהמשגת הכוח שיידרש בעתיד לארצות־הברית כדי להתמודד עם ההתפתחויות החדשות בעולם.²

הקיץ הקץ על אסטרטגיית ההכלה שהייתה האסטרטגיה רבתי של ארצות־הברית בתקופת המלחמה הקרה. בד בבד התנהל ויכוח של חוקרים בתחום היחסים הבין־לאומיים בנוגע למבנה המערכת הבין־לאומית, ולפיכך גם בנוגע לעקרונות החדשים של האסטרטגיה רבתי האמריקנית בתקופה שלאחר המלחמה הקרה בקשר למדיניות החוץ האמריקנית העתידית.

ב־1997 פרסמו החוקרים בארי פוזן, פרופסור למדעי המדינה במוסד הטכנולוגי של מסצ'וסטס (MIT), ואנדריו רוס (Andrew L. Ross), איש סגל בבית הספר על שם בוש במחלקה ליחסים בין־לאומיים שבטקסס (Texas A&M) מאמר שכותרתו "חזונות מתחרים לאסטרטגיה רבתי אמריקנית" (Competing Visions for U.S. Grand Strategy), והצביעו על ארבע חלופות אפשריות לאסטרטגיה חדשה:³

1. בידוד מחדש (Neo Isolation): אסטרטגיה ששורשיה בתפיסה הריאליסטית ההגנתית של הפוליטיקה הבין־לאומית, השואפת לנתק את ארצות־הברית מהשתתפות פעילה בפוליטיקה בין־לאומית כדי לשמור על ביטחונה הלאומי. הגישה גורסת שמכיוון שאין בתקופה הזאת איומים על ארצות־הברית היא לא צריכה להתערב באירועים המתרחשים מחוץ לשטחה.
2. מעורבות סלקטיבית (Selective Engagement): תומכת בכך שארצות־הברית צריכה להתערב באותם אזורים בעולם אשר עשויים להשפיע בצורה ישירה על ביטחונה ושגשוגה. בהתאם לכך, המעורבות צריכה להיות רק מול אותן מעצמות בעלות פוטנציאל תעשייתי וצבאי מובהק, ולפעול למניעת מלחמה בקרב מדינות אלה. מרבית התומכים באסטרטגיה הזאת האמינו שאירופה, אסיה והמזרח התיכון חשובים ביותר לארצות־הברית. אירופה ואסיה מכילות את המעצמות הגדולות, בעלות ההשפעות הצבאיות והכלכלית הגדולות ביותר על הפוליטיקה הבין־לאומית, והמזרח התיכון הוא מקור האנרגיה העיקרי של הכלכלות העיקריות בעולם המפותח.
3. ביטחון שיתופי (Cooperative Security): השלום למעשה בלתי ניתן לחלוקה. בניגוד לשלוש האלטרנטיבות האחרות, הביטחון השיתופי מסתמך על ליברליזם ולא על ריאליזם. הגישה הזאת מדגישה את חשיבות השלום העולמי ושיתוף הפעולה הבין־לאומי, ומניחה שהצמיחה בממשל דמוקרטי והשימוש במוסדות בין־לאומיים כמו האו"ם, יאפשרו התמודדות עם הבעיות הביטחוניות בעולם, וירתיעו מדינות הנמצאות בסכסוך מלפתוח במעשי אלימות בזירה הבין־לאומית.

² George H. W. Bush, "Remarks at the Aspen Institute Symposium in Aspen, Colorado", *The American Presidency Project*, 2 August 1990

³ Barry Posen & Andrew Ross, "Competing Visions for U.S. Grand Strategy", *International Security*, 21(3), (winter 1996-1997), pp. 5-53

4. ראשוניות (Primacy): פירושה שרק עליונות מכרעת של ארצות־הברית מבטיחה שלום אמיתי. לדברי תומכיה מדיניות החוץ של ארצות־הברית צריכה להתמקד בשמירה על הכוח האמריקני, ובמניעת כל כוח אחר להפוך למתמודד רציני מולה. עם זאת, כמה מתומכיה גורסים שעל ארצות־הברית לפעול כדי להכיל (Contain) את סין, ואילו אחרים גורסים שאין לפעול נגדה. בנוגע למשברים הומניטריים וסכסוכים אזוריים, האסטרטגיה גורסת שעל ארצות־הברית להתערב רק כאשר משברים אלה עלולים להשפיע בצורה ישירה על ביטחונה הלאומי, וגם זאת לפי מתאר המעורבות הסלקטיבית ולא באמצעות אסטרטגיית הביטחון השיתופי. עם זאת ובהתייחס למשמעות פיתוח נשק גרעיני בידי מדינות נוספות, הגישה תומכת במניעה פעילה של תפוצת נשק גרעיני במאפייני פעילות הדומים לביטחון השיתופי.

טבלה 12 מציגה את עיקרי התפיסה של כל אחת מהאסטרטגיות רבתי על־פני מדדי בחינה שונים. אוון מונטגומרי (Evan Montgomery), חוקר בכיר במרכז לחקר אסטרטגיות והערכות תקציביות בארצות־הברית (Center for Strategic and Budgetary Assessments), טוען במאמר שפרסם לא מכבר שההחלטה המשמעותית ביותר במדיניות החוץ העומדת כנראה בעת הנוכחית בפני ארצות־הברית היא אם לשמור על התחייבויות הביטחון הגלובליות שלה, או לסגת מאזורי מפתח. לטענתו, מעצמות ימיות כמו ארצות־הברית מתחרות לעיתים קרובות ובה בעת עם יריבים מרובים באזורים שונים. נסיגה ממחויבות באזור אחד עלולה להשפיע על אזורים אחרים, להקשות להשיג ראשוניות, ומסוכנת לאכיפה, במיוחד בהתחשב בנטייה להשתמש בגישות צבאיות דומות נגד מתנגדים שונים. לדעתו, מעצמות ימיות שמעמדן הבין־לאומי נמצא בירידה (כמו ארצות־הברית), יכולות להגיב בדרכים שונות באזורים שונים כדי לשמור על הראשוניות שלהן, במיוחד כאשר כוחותיהן הימיים מספקים דרכי פעולה מגוונות המאפשרות לגוון את אסטרטגיית ההגנה שלהן, וזאת במקום לזנוח את התחייבויותיהן. מונטגומרי מציע למשל שבמזרח התיכון תפעיל ארצות־הברית במדיניותה נגד איראן ענישה באמצעות אסטרטגיה של מצור ימי ולא אסטרטגיית הכחשת שטח, לא רק משום שאסטרטגיית המצור הימי תצריך פחות משאבים צבאיים, אלא גם משום שהיא עשויה לאפשר לה להימנע מסוגי עימותים שיפגעו במעמדה הבין־לאומי בנוגע לאיומים שהם בעדיפות גבוהה יותר מבחינתה.⁴

פוזן ורוס מציעים שלוש תובנות כלליות:

1. צריך להיות ברור שחלופות אסטרטגיות אלה יוצרות המלצות מגוונות ולא ברורות די הצורך בנוגע לשאלה מתי צריכה ארצות־הברית להשתמש בכוח בחו"ל. לדוגמה, הבידוד החדש מרמז "כמעט אף פעם", ביטחון שיתופי יכול לרמוז "לעיתים קרובות". מעורבות סלקטיבית מציינת ש"הכול תלוי", אך מציעה כמה קריטריונים

⁴ Evan Braden Montgomery, "Primacy and Punishment: US Grand Strategy Maritime Power, and Military Options to Manage Decline," *Security Studies*, 29(4), (2020), pp. 769–796.

גסים לשיפוט. ראשוניות מרמזת על הפעלת כוח בכל עת שצריך להבטיח או לשפר את מצב העוצמה היחסי של ארצות הברית, אך מתירה זאת בכל פעם שארצות הברית מרגישה שנכון לעשות זאת.

טבלה 12: חזון של גישות מתחרות ביחסים בין-לאומיים בתחום האסטרטגיה רבתי

עליונות Primacy	ביטחון שיתופי Cooperative Security	מעורבות סלקטיבית Selective Engagement	בידוד מחדש Neo Isolation	
ריאליזם מרבי חד-צדדי Unilateralism	ליברליזם	ריאליזם של מאזן עוצמה מסורתי	ריאליזם הגנתי מזערי Minimal Defensive	הבסיס האנליטי
עלייה של כוחות מתחרים	שלום שלא ניתן לחלוקה	שלום בין המעצמות	הימנעות מהסתבכות ביחסים של אחרים	הבעיה העיקרית ביחסים בין-לאומיים
שליט יחיד – הגמון	תלות הדדית	מאזן עוצמה	מאזן עוצמה	סדר עולמי מועדף
תמיכה בתוקפנות	תמיכה בתוקפנות	תמיכה בסטטוס קוו	תמיכה בסטטוס קוו	דינמיקה גרעינית
רחב	Transitional	מוגבל	צר	תפיסת האינטרסים הלאומיים
אירו־אסיה התעשייתית והבית של כל מתחרה פוטנציאלי	גלובלית	אירו־אסיה התעשייתית	צפון אמריקה	עדיפויות אזוריות
מניעה בלתי מפלה	מניעה בלתי מפלה Indiscriminate	מניעה מפלה Discriminate	"לא הבעיה שלנו"	תפוצת נשק גרעיני
להרחיב	לשנות ולהרחיב	שמירת מחויבות	נסיגה ממחויבות	היחס לנאט"ו
הכלת התערבות מפלה	להתערב	הכלה התערבות מפלה	להימנע	סכסוך אזורי
הכלה	התערבות כמעט בלתי מפלה	הכלה	להימנע	סכסוך אתני
התערבות מפלה	קרוב להתערבות מפלה	התערבות מפלה	המנע	התערבות הומניטרית
לפי הרצון	לעיתים	מובחן Discriminate	להגנה עצמית	שימוש בכוח
כוח להתמודדות עם שני כוחות סטנדרטיים A Two Power Standard Force	כוח סיור ותקיפה רב-לאומי לתקיפה רב-לאומית מורכבת Reconnaissance Strike Complex for Multilateral Action	כוח תגובה לשתי התפתחויות אזוריות (Two) (MRC's)	כוח הגנה עצמית מזערי	יציבת כוח Force Posture

2. אסטרטגיות אלטרנטיביות אלה יוצרות מבני כוח מגוונים, שניים מהם עשויים להיראות אטרקטיביים בגלל המשאבים שהם חוסכים, אך מנהיגים צריכים להבין שמבני הכוח הללו מגבילים מנהיגים פוליטיים עתידיים, או נכפים עליהם. אי אפשר לשנות במהירות מבנה כוח של בידוד מחדש לצורך ביטחון שיתופי, או התערבות הומניטרית. מבנה כוח המיועד למעורבות סלקטיבית עשוי להתברר כבלתי מספק עבור כל מגוון המשימות הביטחוניות השיתופיות. מבנה של כוחות ביטחון שיתופי אמיתי עשוי לכלול יכולות התערבות רבות יותר מהנדרש למשקל אסטרטגי במלחמות כוח גדולות, אולי בעלות מסוימת ליכולתה של ארצות־הברית לנהל לוחמה בעצימות גבוהה, אלא אם כן תקציב הביטחון יגדל בהתאם. מבנה כוח המותאם לראשוניות מתיר לרוב סוגים של פעולות צבאיות, אך עלול להיות כה מרשים שהוא יגרום למדינות מסוימות להתמודד יותר עם ארצות־הברית.

3. אף שהחלופות אינן כוללות באופן בלעדי הדדיות לרוב אין אפשרות לערבב ולהתאים ללא הבחנה בין אסטרטגיות (כפי ששתי הממשלות שלאחר המלחמה הקרה ניסו לעשות) בלי להיתקל בבעיה. הן מכילות חילוקי דעות מהותיים בנוגע ליעדים אסטרטגיים וסדרי עדיפויות: עד כמה ארצות־הברית צריכה להיות מעורבת בעניינים בין־לאומיים? באיזו דרך להיות מעורבת? מהם האמצעים שיש להשתמש בהם? מה מידת האוטונומיה שיש לשמור עליה? מתי ובאילו תנאים צריך להפעיל כוח צבאי? יש שילובים בלתי אפשריים. אי אפשר לצפות לקצור פירות מהבידוד אם עדיין מתכוונים להגיש סיוע לבעלות ברית כמו ישראל; אי אפשר לנהל מלחמה בשם הביטחון השיתופי בבוסניה–הרצגובינה, ולא לעשות זאת ברפובליקה הגאורגית שבה רוסיה מנסה לערער את היציבות, ועדיין לצפות לכך שמדינות תוקפניות ברחבי העולם יירתעו מתגובה בין־לאומית ממעשי התוקפנות שלהן.

לאחר התפוררות ברית־המועצות והיעדר האיום המוחשי, הפסיק הצי האמריקני כמו ציים מערביים אחרים לעסוק במשימה העיקרית שהייתה אבטחת העליונות הימית (Secure Command of the Sea), ובתחילת שנות ה־90 של המאה ה־20 ננטשו כמה ממדיניותיו ותוכניותיו של ממשל רייגן: המדיניות של "חיל הים של 600 האוניות"; בסיסים של ארצות־הברית ברחבי אירופה וצפון אמריקה צומצמו ונסגרו אט אט; הוצאו מן השירות בצי ארצות־הברית נושאות מטוסים ישנות; הופסקו פעילותן של כל ארבע אוניות הקרב מסוג 'איווה' (Iowa Battle Ship); הופסק פרויקט צוללות התקיפה המתקדמות מסוג Sea Wolf. הרעיון המסדר ב"אסטרטגיה הימית של שנות התשעים" בוטא במסמך מ־1991 שחיברו הצי האמריקני וחיל הנחתים (המארינס), ואישר מזכיר הצי לורנס גארט (H. Lawrence Garrett III), הנקרא בשם "הדרך קדימה" (The Way Ahead).⁵ בהתאם לכך, התחיל הצי האמריקני לגבש אסטרטגיה חדשה שעיקרה השפעה מהים על סכסוכים

⁵ "The Way Ahead" was written by Secretary of the Navy H. Lawrence Garrett III with Chief of Naval Operations, Admiral Frank B. Kelso II and Commandant of the Marine Corps, General A.M. Gray. Citations are from this document as published in The Naval Institute Proceedings, (April 1991)

ביטחוניים המתרחשים ביבשה. הדבר היה כרוך בשינוי מובהק בהתמקדות בחיל הים, אך אימוץ מדיניות המתמקדת בפעולות הקשורות בחוף הים הייתה הגיונית והכרחית. השימוש בכוחות חיל הים במים החופיים לא היה מושג חדש כשלעצמו. אדמירל ויליאם אוונס (William A. Owens) ששימש בשנים 1994–1996 סגן ראש המטות המשולבים האמריקנים כתב:

השפעה על אירועים ביבשה איננה דאגה חדשה של כוחות הצי. אבל בתיאום עם המארינס (או יחידות הצבא הניידות), הרעיון המבצעי החדש של חיל הים הוא מרחיק לכת יותר מהרעיון המסורתי והמוכר של הקרנת עוצמה למושג רחב יותר, המובן יותר כשליטה בשדה הקרב.⁶

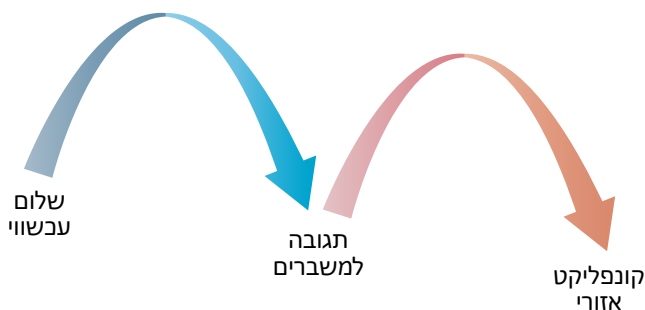
האסטרטגיה החדשה שגובשה ואושרה ונשאה את השם "קדימה מהים", ביטאה למעשה את השינוי היסודי שעבר הצי (ראו: איור 88),⁷ והכניסה מונח חדש בשם "עליונות מבצעית" (Operational Primacy). זאת הוגדרה כ"יכולת לבצע במהירות וביעילות כל משימה שהוטלה על חיל הים, בין אם במשותף עם זרועות אחרות, או עם כוחות קואליציה, ולגבור באופן החלטי על כל אויב שיכול להתנגד לנו".⁸ הפעולה מהים היא בהתאם לשלושת המרכיבים של האסטרטגיה הצבאית הלאומית שהיו באותה עת: מעורבות בימי שלום, הרתעה ומניעת סכסוכים והשגת ניצחון. הצורך של כוחות חיל הים האמריקני להשפיע על האירועים המתרחשים ביבשה היה המשכו של תהליך שנעשה במשרד ההגנה האמריקני בתום המלחמה הקרה, אושר על-ידי מזכיר ההגנה דאז, לס אספין (Les Aspin) ופורסם ב-1993. המסמך כלל את אסטרטגיית הביטחון החדשה (Defense National Strategy) של ארצות-הברית כדי להתמודד עם הסכנות החדשות של עידן המלחמה שלאחר המלחמה הקרה, ובמיוחד עם תוקפנות מצד מעצמות אזוריות המחייבות את הכוחות האמריקניים להיות ערוכים להילחם ולנצח בה בעת בשני סכסוכים אזוריים מרכזיים (Major Regional Conflicts – MRC).

על-פי המסמך, התגובה האמריקנית לסכסוך אזורי גדול תכלול ארבעה שלבים עיקריים: 1. לבלום את הפלישה של האויב; 2. לבנות את כוח הקרב של ארצות-הברית; 3. להביס את האויב באופן מכריע; 4. לספק יציבות שלאחר המלחמה. יכולתם של הכוחות האמריקניים לעצור את תקיפת האויב במהירות לפני שהיריב הגיע למטרה אסטרטגית מרכזית נחשבה למרכזית בהצלחתה של ארצות-הברית. כוח אש מרוכז בתחילת הסכסוך היה הפתרון האמין להחזיק את המפתח להצלחה. יו"ר המטות המשולבים פרסם מטעמו מסמך המתאר את התפיסה המשולבת של הלחימה וכינהו "חזון משותף 2010" (Joint Vision 2010).

⁶ William A. Owens, *High Seas; The Naval Passage to an Uncharted World*, Annapolis: Naval Institute Press.

⁷ למעשה המסמך גובש ב-1992 ועודכן בשנית ב-1994. ראו מאמרו של מפקד הצי האמריקני אדמירל ג'ונסון (Jay L. Johnson) ממרס 1997 בשם: "Forward... From the Sea: The Navy Operational Concept," U.S. Navy, March 1997.

⁸ שם, עמ' 1.

איור 88: מרחב אפשרויות ההפעלה של צי ארצות־הברית על־פי אסטרטגיית "קדימה מהים"⁹

מושגים מבצעיים רחבים מודגשים בחזון המשותף: 1. תמרון דומיננטי, 2. העסקת מטרות מדויקת, 3. לוגיטיקה ממוקדת, 4. הגנה רב־ממדית מלאה. את חוד החנית של האסטרטגיה הזאת אמור למלא הצי האמריקני, ובמיוחד לאמצעים הראשוניים שאותם יהיה אפשר להפעיל במהירות מהים במקרה של משבר. ההסבר לכך הוא שכוחות המשלוח הימיים הפרוסים קדימה הם ניידיים מאוד על נתיבי הים העולמי, והם חופשיים במידה רבה ממגבלות זרות העלולות להפריע לכוחות קרקעיים. נוסף על כך, הם יכולים להיערך מחוץ לטווח של כוחות האויב, ובמקרה שמשנתנה המצב המדיני־צבאי, יהיה אפשר להשיגם ללא הסתבכות כלשהי.

נראה היה כי הצי האמריקני שאף להמציא עצמו מחדש בהתאם לסביבה הביטחונית הבין־לאומית המשתנה כדי להבטיח את תרומתו המכריעה לפעולות עתידיות. השינוי מן האסטרטגיה הימית ללוחמה של מלחמות מחייב הערכה מחודשת של מבנה הצי.

כוחות משלוח ימיים, או כפי שהם מופעלים על־ידי לוחמה אמפיבית, היא דרך "מסורתית" אחת לכוחות הצי להקרין עוצמה מהים בחוף. דרך שנייה היא תקיפת מטרות חוף של האויב הרחק מחופי ארצות־הברית, המבוססת על מטוסים הממריאים מנושאות מטוסים. טיוטת החזון שגובשה לאחר תום המלחמה הקרה הציעה שאסטרטגיית הצי "קדימה מהים" תבטא יכולות של פעולות כירורגיות ומדויקות (Precision Operations), פגיעה חכמה ומדויקת במטרות בחוף (Smart Targeting) וסיוע מסיבי באש מהים (Massed Fires from the sea). אחת הפלטפורמות הימיות החדשות שנועדה להיות מפותחת למטרה הזאת כונתה "אוניית מחסן נשק", והייתה אמורה ליצור יכולות של כוח אש מוקדם, מסיבי ומתמשך כדי להתמודד עם כל תוקפן.

הצורך האסטרטגי של הכוחות הימיים לכוון מחדש את יכולותיהם ואת תפיסותיהם המבצעיות מן הלחימה הפתוחה באוקיינוסים לעבר פעולות על־פני הקרקע, ואשר ההגעה אליהם היא מהים, חיזק את הצורך בפעולות משותפות עם צבא היבשה וחיל האוויר. ההערכה בצי האמריקני הייתה שהאסטרטגיה הימית החדשה מתאימה את עצמה למצב

⁹ על־פי מסמך משרד הצי האמריקני, *Forward... From The Sea*.

מורכב, הן מבחינה בין-לאומית והן מבחינה פנימית (בתוך ארצות-הברית) בנוגע לתקציב הביטחון. הדבר עלול להביא לתחרות בין-זרועית על משימות ומשאבים כפי שהתרחשה בארצות-הברית גם לאחר סיום מלחמת העולם השנייה.¹⁰ להערכת חוקרי אסטרטגיה ימית מסוימים, החל באימוץ האסטרטגיה הימית החדשה "קדימה מהים", לא היה כבר מקום להשתמש במונחים שנטבעו בעבר על-ידי מהן, כגון "קרבות הכרעה" ו"פעולה אוטונומית" של הצי.¹¹ "המהפכה בעניינים צבאיים" שהתממשה בשנים אלה אף היא השפיעה לא מעט על הדוקטרינה של הצי, ובמיוחד בנוגע להכנסת נשק תקיפה מדויק, שימוש מוגדל בנושא התקשוב וההישענות על המודיעין בזמן אמת. גם הנתח מתקציב הצי שהופנה לסוג הזה של המשימות בשנות ה-90 של המאה ה-20 הלך וגדל (ראו: איור 89).¹²

גם הצי המלכותי הבריטי הבין את השינוי שחל במציאות עם קריסת ברית-המועצות, ובתחילת שנות ה-90 של המאה ה-20 החל לחשוב על דוקטרינת הפעלה חדשה.¹³ הפרקים המרכזיים בדוקטרינה כוללים: סביבה ימית; תכונותיו הייחודיות של הים ותכונות הכוחות הימיים; העקרונות הדוקטרינריים של שליטה ימית; הקרנת עוצמה מהים ותמרון ימי. הדוקטרינה קובעת:

הפוטנציאל והרלוונטיות של כוח ימי בעולם המודרני נשאו חשבים כמו תמיד. המרחב הימי מאפשר לבריטניה ובעלות בריתה גישה לאזורי משבר אפשריים. הכוחות הימיים הם מתנייעים (Mobile), מגוונים (Versatile) ובעלי יכולת עמידות (Resilient), ויכולים לשמש ככוח תובלה למערכות ביבשה של בעלות ברית. אפשר להשתמש בכוחות הימיים כאמצעי דיפלומטי, וככוחות משלוח העונים על מצבים מסוכנים המשתנים ומתפתחים בעולם הנוכחי.¹⁴

הדוקטרינה מדגישה את עדיפות התמרון על קרבות התשה, מתמקדת בהפעלת כוחות משלוח, מחדדת את חשיבות השילוביות עם זרועות אחרות של הצבא ומפצירה בקוראים לא להתפס לדוגמות. יש לזכור שהדוקטרינה הזאת נכתבה בצל מלחמת המפרץ הראשונה (1991), ובהוצאה מאוחרת שלה גם ניסתה להתמודד עם אירועי 11 בספטמבר 2001.

גוף נוסף שנאלץ לשנות את האסטרטגיה הימית שלו בתום המלחמה הקרה היה הכוח הימי של ברית נאט"ו, שהכירה באופן היסטורי בערך של ניצול יזום ופרודאקטיבי של הכוח הימי נגד ברית-המועצות היבשתית, בעיקר בצפון האוקיינוס האטלנטי ושלוחותיו המזרחיות (הים הנורווגי והים הבלטי). בשנות ה-80 של המאה ה-20 הנושא המרכזי בתפיסת הפעולה הימית של נאט"ו והאסטרטגיה הימית החופפת של ארצות-הברית היה השימוש

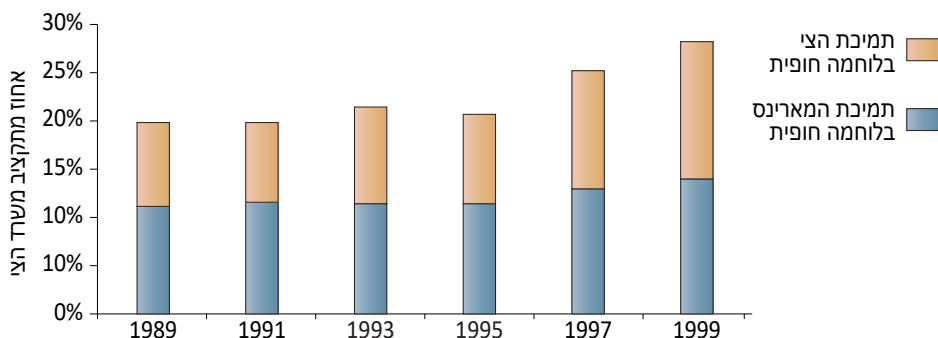
¹⁰ Till, 2018, pp. 250–276.

¹¹ .ibid.

¹² על-פי מסמך משרד הצי האמריקני.

¹³ Ministry of Defence, *British Maritime Doctrine BR 1806*, 1995. [This publication was replaced by JDP 0-10, UK Maritime power (5th Edition) published by DCDC in October 2017].

¹⁴ .ibid.

איור 89: הקצאות מתוך תקציב משד הצי האמריקני (חיל הים ומארינס) בשנים 1989–1999 לפיתוח יכולות האסטרטגיה – "קדימה מהים"

הקדמי של כוחות הצי באזור שצוין לעיל. הדבר נועד לסייע בשמירה על נתיבי השיט על-ידי מניעת הפריצה של הכוחות הימיים הסובייטיים לאוקיינוס האטלנטי, ובמיוחד דרך המעבר בין גרינלנד, איסלנד ובריטניה, ומניעת האפשרות לשיגור טילים בעלי ראש נפץ גרעיני מהצוללות הסובייטיות ליבשת אמריקה. לצי הבריטי היה תפקיד חיוני באסטרטגיה הזאת אף שיכולת העמידה שלו מול הכוחות הימיים הסובייטיים ללא תמיכה מסיבית אמריקנית הייתה מוטלת בספק. בתום המלחמה הקרה פורקו רוב מערכות הפיקוד הימי של נאט"ו, ובראש ובראשונה הפיקוד האטלנטי של בעלות-הברית, ורק ב-2011 עם עלייתו של האיום הרוסי עודכנה האסטרטגיה מחדש. בתקופה שבין נפילת ברית-המועצות ועד חזרתה למשחק הימי בתחילת 2010 קטן סדר הכוחות של כל הציים שהרכיבו את נאט"ו.

בשנים 2011 ו-2014 הן נאט"ו והן האיחוד האירופי בהתאמה, פרסמו מסמכי דרישות מבצעיות מבוססות ביצועים לתחום הביטחון הימי. ב-2011 פרסמה נאט"ו את אסטרטגיית הברית הימית שלה (Alliance Maritime Strategy), שכללה 20 עקרונות בקשר לנושאים הבאים: הסביבה הביטחונית הימית; התרומות הימיות לביטחון נאט"ו; הרתעה והגנה משותפת בתחום הימי; ניהול משברים; ביטחון שיתופי; אבטחה ימית; ההיבטים הימיים של הגישה המקיפה ותפקיד שינוי הברית.¹⁵ האסטרטגיה הימית של הברית הייתה המסמך הראשון שהתפרסם לאחר המלחמה הקרה, ושהתייחס גם למרחב הימי ולתפקידי הצי של נאט"ו.¹⁶

שלוש שנים מאוחר יותר ובהמשך למסמך האסטרטגיה הימית של נאט"ו, פרסם ב-2014 האיחוד האירופי אסטרטגיה ימית מקיפה משלו. היא אומצה בקיץ של אותה השנה והכילה אינטרסים ביטחוניים ימיים נבחרים של האיחוד האירופי; מדינות החברות שלו; סיכונים ואיומים ושלל אמצעי יישום בירוקרטיים; תוכנית פעולה כדי לממשה. האסטרטגיה

¹⁵ North Atlantic Treaty Organization, "Alliance Maritime Strategy", March 18, 2011

¹⁶ ההשלכות של השינויים המפליגים שחלו בנאט"ו על תפקידי הצי שלה למרות שבפועל השתתף הצי במשברים שהתחוללו בים האדריאטי במדינות יוגוסלביה, בלוב ובאירועים נוספים שהתרחשו בעשור השני של המאה ה-21, מחייבים עדכון מסיבי של האסטרטגיה עצמה.

הזאת הייתה פחות צבאית באופייה, ויותר אסטרטגיה ביטחונית ימית (כיוון בהחלט ראוי לאור ההתפתחויות בתחומי ה"כלכלה הכחולה", ביטחון שיט ועוד נושאים חיוניים אחרים).¹⁷ בעוד שילובם של כוחות חיל הים של בעלות-הברית האירופיות וארצות-הברית נמשך ברציפות (למשל, עם פריגטות גרמניות בקבוצות נושאות המטוסים של ארצות-הברית, אימוני צוללות גרמניות עצמאיות עם כוחות ארצות-הברית, והתרגילים הגדולים בקנה מידה גדול באזור ההודו-שקט), סבסטיאן ברונס מתאר שהצי הגרמני עשה ניסיון לנסח מסמכים אסטרטגיים ימיים המתהדהדים עם שתי האסטרטגיות הללו כמו גם עם העקרונות האסטרטגיים של הצי האמריקני. ברונס מציין שבשנים 2014–2016 השתתף בצוות שהתמנה על-ידי מפקד חיל הים הגרמני באותה עת, שכתב מסמך אסטרטגיה ימית לצי הגרמני אך לא פורסם, "אנו מעצבים את הים, יחד, באחריות" (We Shape the Sea, Together, Responsibly).¹⁸ זהו ניסיון מעניין המצביע על הקושי של גורמי צי במדינות שבהן התהליך איננו "מלמעלה-למטה" להביא לאישורה של אסטרטגיה ימית מטעמו של הדרג המדיני מחד גיסא, וכן את השילוב של גורמים הנמנים על מכוני מחקר לצוותים שיגבשו את האסטרטגיה הימית המדינית מאידך גיסא.

עם זאת, המציאות כמו תמיד מתעתעת בנו, ולמרות שהשימוש באסטרטגיות המעודכנות נעשה בכמה זירות לחימה (סומליה, קוסובו שביוגוסלביה לשעבר, מלחמת המפרץ ועוד), עלו והתפתחו במרחב הימי תרחישים חדשים ובלתי צפויים המחייבים תגובה אסטרטגית ודוקטרינרית מתאימה. הפגיעות במשחתת האמריקנית 'סטארק' (USS Stark) במאי 1987, בעת ששייטה במפרץ הפרסי משני טילי אוויר-ים עיראקיים מדגם 'אקסוסט', ובאוקטובר 2000 בנמל עדן במשחתת טילים אמריקנית 'קול' (USS Cole) על-ידי סירת נפץ של ארגון אל-קאעדה, הדגימו את אופי הלחימה החדש שהתפתח במרחב הימי וכונה "לוחמה א-סימטרית". סוג הלחימה הזה חייב גיבוש אסטרטגיה ותורת לחימה חדשים, מכיוון שתוצאותיו יכולות להיות חמורות ובעלות משמעות לעולם שכלכלתו נהייתה גלובלית, והוא עלול להשפיע לרעה על הסחר הימי והביטחון הימי.

לוחמה בטרור הימי (Maritime Counterterrorism)

טרור ימי מאופיין כמאבק אלים המופנה בעיקר כלפי אזרחים, לשם השגת מטרות פוליטיות-חברתיות, ולפיכך גם מושתת על הפעלת לחץ על מדינות וגורמי הממשל שלהן, מתוך חתירה לשינוי מדיניות ואף להפלת המשטר.¹⁹ ללמרות הצעת ההגדרה הזאת, יש עדיין מחלוקת בין החוקרים בנוגע להגדרה המדויקת של המושג "טרור". לדוגמה בשאלה: האם אפשר לתאר מעשי אלימות מסוימים של מדינות כפעולת טרור? (למשל: האם הפצצות

¹⁷ Council of the European Union, "European Union Maritime Security Strategy", June 24, 2014.

¹⁸ Bruns, 2018, p. 267.

¹⁹ בעז גבור, מבוך הלוחמה בטרור: כלים לקבלת החלטות, המרכז הבינתחומי הרצליה, 2003.

השטח הגדולות שנערכו במלחמת העולם השנייה על-ידי בעלות-הברית בערי גרמניה ויפן ופגעו באזרחים רבים היו בגדר מעשה טרור מדינתי?.

כוחו של הטרור הוא תולדה של עליית המדינה המודרנית בעת החדשה שבה השיגה המדינה בלעדיות כמעט מוחלטת על אלימות פוליטית. הבלעדיות הזאת יצרה את התנאים המתאימים לצמיחתו של טרור: אסטרטגיה שאינה יכולה לפגוע באופן ממשי בכוחו של האויב אבל זורעת פחד ובהלה, ופוגעת באופן סמלי במונופול האלימות של המדינה. האפקטיביות של הטרור תלויה במידה רבה בתגובתה של המדינה הנפגעת. כיוון שהלגיטימציה של המדינה המודרנית מושתתת על ההבטחה להעניק ביטחון מלא לאזרחיה, היא מגיבה לעיתים באופן לא מידתי ולא נבון, ובכך היא מעצימה את האפקטיביות של פעולת הטרור.²⁰

אמנת חוק הים של האומות המאוחדות ב-1982 לא כללה את הנושא הזה באמנה למרות חשיבותו לסדר הטוב בים. בקרב גורמי ממשל אמריקני יש חילוקי דעות בנוגע לשאלה: האם אשרור חוק אמנת הים על-ידי ארצות-הברית (Ratification) ישפר את יכולתה להילחם בטרור הימי (כחלק מהשמירה על חופש השיט), או יחשוף את אנשי צייה לתביעות בבתי הדין (Tribunals) השונים הקשורים לנושא?²¹ למרות שעיקרון חופש השיט ועיקרון השוויון (Principle of Equality) מבטיחים למדינות ריבוניות את הסמכות הבלעדית לעצור ולשפוט אנשים הנמצאים על ספינות המניפות את דגליהן, בבסיבות מיוחדות וחריגות רשאית מדינה שלישית (או בעלות בריתה) "להתגבר" על הבלעדיות הזאת, ולפעול נגד ספינות של מדינה אחרת, בעיקר בים הפתוח. מבצעים כאלה זכו לשם "מבצעי התערבות ימית או יירוט ימי" (Maritime Intrediction Operations – MIO). אלה מבצעים ימיים שמטרתם לעכב, לשבש או להשמיד כוחות אויב או אספקה בדרך לאזור העימות עוד לפני שיגרמו נזק לאזרחי המדינה המפעילה את המבצע, או בעלות בריתה. ההיסטוריה הימית עשירה בסגרים ימיים, הטלת אמברגו ועצירת אוניות סוחר בזמני מלחמה, ובמקרים שבין המלחמות התווספו אליהם מבצעים נגד פירטיות וסחר בסמים ובעבדים. כך לדוגמה בשנים 1991–2003 שבהן הטילה מועצת הביטחון על עיראק סנקציות שונות, 42 אלף אוניות תושאלו, 3,000 נעצרו וכוחות חיפוש עלו על סיפון ו-2,200 אוניות הוחזרו לנמל היציאה שלהן או נעצרו. תהליך מבצעי מסוג כזה של לוחמה מכיל שני שלבים: הראשון – התקרבות, עלייה, בדיקה וחיפוש בספינה החשודה בהתנהגות אסורה. השני – כאשר חשדות מוכחים, נקיטת אמצעים, כולל עצירת הספינה או אנשים על סיפונה או שניהם, או תפיסת מטענה. הפרשנות המשפטית של מבצעים אלה נשענת על אמנת האומות המאוחדות לחוק הים וכן על המשפט המנהגי, וכוללת שלוש זכויות שונות: 1. זכות גישה: גישה כדי לאמת דגל, מקום רישום או סימנים אחרים של לאום (אפשר גם לערוך תשאול בקשר). 2. זכות חקירה (UNCLOS סעיף 110 סעיף 2): כוללת עלייה לכלי השיט, בחינת מסמכיו וקביעה שהוא חשוד, דבר המאפשר את עצירתו ופיקוח על המטען והנוסעים.

²⁰ יובל נח הררי, "טרור מהו? מימי-הביניים ועד למאה העשרים ואחת", **זמנים**, 108 (סתיו 2009).

²¹ Jack Goldsmith & Jeremy Rabkin, "A Treaty the Senate Should Sink", **Washington Post**, July 7, 2007.

3. זכות התפיסה: אם נאספו די ראיות לכך שהספינה עוסקת בפעילות בלתי חוקית, אזי יש זכות לספינת המלחמה לעצור את הספינה החשודה, האנשים החשודים הנמצאים על סיפונה, להעמידם לדין, להסגרם, וכן להחרים את הספינה ומטענה.²² חיל הים הישראלי ערך מבצעי התערבות ויירוט ימי רבים שבהם עצר מחבלים ותפס אמצעי לחימה, כל זאת במסגרת מלחמתו בטרור הימי, מלחמה שהתחילה בסוף שנות ה-70 ונמשכת עד ימינו.

בהתאם לכך אפשר להגדיר את הטרור הימי – שימוש או האיום להשתמש באלימות נגד אזרחים ומטרות אזרחיות המבוצעות בים, או מהים, נגד מטרות ימיות הכוללות בין היתר כלי שיט, נמלים, חברות ספנות ומתקנים ימיים, וכל זאת כדי להשיג יעד פוליטי. חשוב לציין שהיכולת הטכנית והמבצעית הנדרשות לביצוע פעולות טרור ימי, ובהתאם לכך ההכשרה הנדרשת כדי להבטיח את הוצאתן לפועל, מחייבות משאבים רבים. המשאבים נדרשים בין היתר לרכישת כלי שיט מתאימים, מיומנויות בתחום הימאות, מומחיות בהפעלת אמצעי לחימה לרבות חומרי נפץ, וכל זאת בסביבה ימית המורכבת יותר מהסביבה היבשתית.²³ החל בתחילת שנות ה-2000 חלה עלייה מתונה אך ניכרת ביותר בהתקפות טרור וברצון לבצע פיגועי טרור במרחב הימי (עם זאת יודגש שהכמות עדיין קטנה באופן ניכר מאלה הנעשים באוויר וביבשה), והם גרמו במערב לחששות שטרוריסטים, בעיקר מיליטנטים הקשורים לרשת הג'האד הבין-לאומית, מתכננים להרחיב את הפעילות המבצעית מעבר לזירות שבהן פעלו עד כה ארגוני הטרור.

הספר הזה עניינו בעיקר נושאים הקשורים לאסטרטגיה ימית, ולכן מטבע הדברים עולה השאלה: האם הטרור הימי ראוי להידון בו בדרך כלשהי? מבחינה היסטורית לא שימש המרחב הימי מקום מרכזי לפעילות טרור, אף שמשחר ימי הציוויליזציות הימיות התאפיין בהימצאותם של נתיבי שיט שבהם עברו סחורות ואנשים. על-פי מאגר הנתונים של תאגיד ראנד, גם בתקופה המודרנית תקיפת יעדים ונכסים ימיים היא רק 2% מכלל האירועים הבין-לאומיים ב-30 השנים האחרונות.²⁴ כמות קטנה יחסית, מכיוון שכוחות הביטחון נאלצו להתמודד עם ארגוני הטרור המסורתיים, כגון שרידי הטרור הפוליטי וקבוצות הטרור בעלות שאיפות לבדלנות ולהסתפחות למדינה אחרת – אירידנטה (Irredentism).²⁵ ראוי

²² הרחה בנושא ראוי: Tsaltas Grigoris, and Gerasimos Rodotheatos, "Maritime Interdiction Operations: A View Through International Law Lens" **NMIOTC**, 2nd Issue (November 2010), p. 45

²³ Akiva Lorenz, "The European Union's Response to Terrorism", **International Institute of Counter-Terrorism**, IDC Herzliya, May 5, 2005

²⁴ Peter Chalk, **The maritime dimension of international security terrorism, piracy, and challenges for the United States**, **Rand Corporation, Project Air Force**, Santa Monica, 2008, p. 19

²⁵ אירידנטה (Irredentism) היא התלכדות קבוצה לאומית המצויה במדינה אחת (לרוב קבוצה שהיא מיעוט), מתוך שאיפה להסתפח למדינה אחרת (בדרך כלל בעלת גבול משותף) שבה לאום זה הוא רוב או מחזיק בשלטון. האירידנטה יכולה להתבטא הן בסיפוח השטח שבו מצויה הקבוצה הלאומית בלבד, והן בסיפוח כולל של המדינה שבה מצויה קבוצה זו. שאיפה זו מבוססת על זהות לאומית אתנית או דתית.

לציין שפיגועי 11 בספטמבר 2001 בארצות־הברית, שגרמו למותם של כ־3,000 בני אדם, נחשבים לפעולת הטרור הגדולה בהיסטוריה, ובעקבותיהם הפכה הלחימה בטרור לאחד האתגרים הביטחוניים של מדינות העולם במאה ה־21.

מחקר של מכון ראנד העלה חמש סיבות עיקריות המסבירות מה הוביל בכל זאת את ארגוני הטרור לפעול גם במרחב הימי: (1) רבות מהפגיעויות (Vulnerabilities) שזוהו על־ידי הפירטים במרחב הימי וגרמו לשיעור גבוה יותר של התקפות חלות גם על ארגוני הטרור. (2) הצמיחה של ארגונים מסחריים המתמחים בספורט ימי והציוד המתקדם שהם מציעים לשוק הפרטי אפשרה גם לארגוני הטרור נגישות קלה, הן לרכישת הציוד, והן להכשרת הטרוריסטים, והכול תמורת משאבים סבירים. (3) תקיפות טרור במרחב הימי יקנו למחבלים אמצעי יעיל ביותר לערעור היציבות הכלכלית ותהליכי הגלובליזציה. שיבוש המנגנון של מערכת "אספקת מטען בדיוק בזמן הנדרש" (Just enough, Just in time) שרובה מתבצעת דרך הים, עלול לגרום לתגובות שרשרת עצומה (Vast and cascading fiscal effects), במיוחד אם הפעילות תפגע בנמל מסחרי גדול. (4) הטרור הימי הוא אמצעי נוסף להפעלת עונש כפוי על קהלי האויב. אוניות נוסעים ומעבורות הן יעד לטרור ימי עקב היותן כלי תעבורה למספר גדול מאוד של אנשים במרחב הימי. חלק גדול ממערכת המסחר הימי נועד להיות נגיש ופשוט ככל האפשר (כדי לשמור על עלויות נמוכות ועל מחזור גבוה), ואין תמריץ לחוקק משטר קפדני (ומפריע) של אמצעי ביטחון. (5) האופי המורכב ביותר של שרשרת האספקה באמצעות מכולות לדוגמה, יוצר שפע של הזדמנויות לגורמי טרור לחבל בהם, או להחדיר דרכן אמצעי לחימה ליעדים על־פני כדור הארץ.²⁶

עם זאת חשוב לחזור ולציין שרמת ההכשרה הגבוהה הנדרשת לכל מי שפועל במרחב הימי והמשאבים הנדרשים כדי לאפשר את רכישת האמצעים לפעולת טרור ימית, הביאו לכך שפעילות הטרור הימית פיגרה בהתפתחותה ביחס לפעולות טרור שבוצעו במרחב היבשתי.²⁷

כך, עם חלוף השנים והפיכת המרחב הימי לבעל חשיבות גלובלית לסחר הבין־לאומי, הוא נהיה אטרקטיבי יותר לפעילותם של ארגוני טרור, ובאופן כללי חלה עלייה בהיקף פעולות הטרור הימיות. לפי בסיס הנתונים של אוניברסיטת מרילנד, בתקופה שבין 11 ביוני 1970 ועד 1 ביולי 2004 התרחשו ברחבי העולם בסך הכול 212 אירועי טרור ימי.²⁸

אפשר להבחין בין פעילות של פירטיות ימית ובין טרור ימי מבחינת אופי התקיפה, שיטות התקיפה והאמצעים ששימשו בתקיפה, כמו גם האזורים שבהם מופעלת פעילות הטרור הימי והפירטיות. למרות שיש דמיון מסוים בין שיטות הפעולה של שניהם (פגיעה בכלי השיט, גניבת המטען הימי ולקיחת בני ערובה), הרי שמטרותיהן שונות: לפעולות טרור יש מניע רעיוני אידאולוגי, ולכן חשוב ליוזמיהן הפרסום באמצעי התקשורת השונים כדי

²⁶ Chalk, 2008, p. 19.

²⁷ Akiva Lorenz, "The threat of maritime terrorism to Israel", **International Institute for Counter-Terrorism**, IDC Herzliya, September 24, 2007.

²⁸ The Global Terrorism Database (GTD).

להפעיל לחץ פסיכולוגי על הממשלים והציבור. לעומת זאת הפירטיות משתמשת ברכוש שלכדה ובבני הערובה למטרות רווח בלבד (אם באמצעות גביית כופר, או מכירת הרכוש שתפסה).

החשש מפני מעשים בלתי חוקיים המאיימים על בטיחות האוניות ועל ביטחונם של הנוסעים והצוותים שבהן גדל במהלך שנות ה-80 של המאה ה-20 עם דיווח על חטיפתם של צוותים, אוניות שהועלו על שרטון בכוונה תחילה, ובהמשך פוצצו באמצעות חומרי נפץ. הנוסעים היו מאוימים ולפעמים נהרגו. זכור במיוחד האירוע באוניית הנוסעים האיטלקית אַקִילָה לָאֵרוֹ (MS Achille Lauro), שנחטפה על-ידי ארבעה טרוריסטים פלסטינים מארגון החזית לשחרור פלסטין באוקטובר 1985 בעת שהפליגה מאלכסנדריה לפורט סעיד שבמצרים. החוטפים השתלטו על האונייה ורצחו נוסע אחד – יהודי אמריקני נכה בשם ליאון קלינגהופר.

אלוף (בדימוס) עמי איילון ואייל חיות מנתחים את הבעיה המורכבת של הגדרת מושג הניצחון במלחמה שמנהלות מדינות דמוקרטיות נגד הטרור, ולהערכתם ההתמודדות עם טרור היא מציאות קיימת שתמשיך ללוות אותנו במשך זמן. לפיכך, המטרה הפוליטית של ממשלה דמוקרטית במלחמה מהסוג הזה צריכה להיות שמירה מתמדת על הביטחון, מתוך הקפדה על רמת חיים גבוהה עבור אזרחיה, ושמירה על ערכי הליבה של החברה שלה, למרות שהסכסוך עצמו צפוי להיות ארוך וממושך. לדעתם, קשה יהיה למגר באופן מוחלט את הטרור, ולכן ההתמודדות איתו דומה למאמצי אכיפת החוק על-ידי משטרה וארגוני אכיפת חוק מדינתיים אחרים, שמטרתם לא לבטל לחלוטין את הפשע אלא להפחיתו לרמה שאפשר לנהלו לצד הקפדה על ערכי החברה. לדעתם, אימוץ הפרדיגמה החדשה הזאת מחייב שינוי פוליטי, צבאי, ואולי הכי חשוב, חשיבה משפטית על המלחמה בטרור ועל משמעות המושג "ניצחון בלוחמה בטרור".²⁹

למרות הכול מיעוט פעילות טרור במרחב הימי (הן בכמות והן בעוצמה) ביחס למרחב היבשתי והאווירי, לא יכול להיות מוסבר בקיומם של "מכשולי כניסה מובהקים", ואף לא בהיעדרה של תועלת טקטית או אסטרטגית. לדעתו של החוקר פטר ליהר (Peter Lehr), איש אוניברסיטת סנט אנדריוס בסקוטלנד, נראה כי הדבר נופל בין שני כיסאות: א. הימשכותם של פעולות טרור בתעופה האזרחית וההד שהן יוצרות. ב. טרור ביבשה כברירת מחדל בנוגע לארגונים שטרם רכשו מיומנות. השימוש בטרור הימי הוא בשלב זה במובן הרטורי-הצהרתי (שגם לו יש ערך). עם זאת כניסתן המסיבית של אוניות נופש שעליהן מפליגים אלפי נופשים יכולה לשמש בעתיד יעד אטרקטיבי לפעולות מהסוג הזה.³⁰

²⁹ Ami Ayalon & Ayal Hayut-man, "Redefining victory in democracy's war on terror", *Lawfare*, February 18, 2020.

³⁰ Peter Lehr, "(No) Princes at the sea: Reflections on maritime terrorism", in Joachim Krause and Sebastian Bruns (eds.), *Routledge handbook of naval strategy and security*, New York: Routledge, 2016, pp. 211–212.

ניתוח אירוע – התמודדות ישראל עם הטרור הימי

פעולות טרור מן הים כגון הנחיתה בחוף תל-אביב וההשתלטות על מלון סבוי ב-1974; הפשיטה הימית בנהרייה ב-1975; אירוע ההשתלטות על אוטובוס הדמים בכביש החוף ב-1979, היו חלק מפעילות הטרור שהופעלה נגד אזרחי ישראל על-ידי ארגונים פלסטיניים (טבלה 13). הדוקטרינה שנבנתה בתקופת כהונתו של אלוף (מיל') זאב אלמוג מפקד חיל הים, ואשר יסודותיה היו: בניית מערך גילוי חופי בעל יכולות גילוי ויירוט מחבלים המגיעים בדרך הים; שיתוף פעולה עם כוחות היבשה והאוויר ליירוט הסירות טרם נחיתתם בחוף; בנייה ופיתוח מודיעין איכותי להתרעה בפני פיגועים מהסוג הזה; פעילות התקפית של שייטת 13 נגד בסיסי היציאה של המחבלים ונטילת היוזמה מידיהם; תפיסת אמל"ח שהובל לבסיסי המחבלים בלבנון על-ידי אוניות חיל הים – כל אלה הביאו להפסקת החדירות לחופי ישראל בדרך הים.³¹ אלוף זאב אלמוג מציין:

חיל הים הפתיע והיכה בהם בכל עת, ובכל אתר שבו הם נערכו או שטו; כ'חוד החנית' בפעילות ההתקפית נגד המחבלים ובסיסיהם הציב חיל הים את שייטת 13 (מתוך תפיסה שנגד טרור יש להילחם עם כוחות קטנים ומיוחדים). בדרך זו הצליח החיל לחסל את בעיית החדירה מהים.³²

מלחמת לבנון הראשונה בקיץ 1982 הביאה לכיבושה של כל רצועת החוף עד בירות, ושללה מהמחבלים בסיסי יציאה קדמיים לפיגועים נגד ישראל. גירושו של אש"ף מלבנון על-פי הסכם התיווך האמריקני, הביא בין היתר לעזיבתם של 8,856 מחבלים ונלווים משטח לבנון לשמונה מדינות שונות. בעקבות יציאת המחבלים מלבנון השתנו מאפייני הטרור הימי נגד ישראל, והחל באמצע שנות ה-80, כאשר הטרור הימי טרם זנח את כוונתו לפגוע מהים בשטח ישראל, הוא ניסה לפעול באמצעות אוניות אֵם שיורידו את הכוח התוקף מחוץ לטווח הגילוי של מערך הגילוי החופי הישראלי. מבצע "אבק דרכים" שבו הורדו חמש סירות מהירות מאוניית אֵם בערב חג השבועות 1990 הוא דוגמה למתאר חדש שחיל הים בפיקודו של אלוף מיכה רם התמודד איתו בהצלחה וסיכלו (ראו: איור 90). טבלה 13 מסכמת את מתארי הטרור הימי, יעדיהם וארגוני טרור שהיו מעורבים בהם, כפי שהתנסה בהם חיל הים.

טבלה 13: דוגמאות למתארי טרור ימי, יעדיהם וארגוני טרור שבצעו אותם

המדדים	דוגמאות מאפיינות
ארגון הטרור	פתח; חזבאללה; חמאס; ארגון הג'האד האסלאמי; איראן שלוחים
יעדים	מטרות אסטרטגיות; שיבוש פעילות נמלים; שיבוש פעילות סחר ימי; פעילות במרחב הקיברנטי סייבר
בסיסים	רצועת עזה; דרום הים האדום; ים התיכון; חופי חצי האי סיני
מטרות	מתקני הפקה בים; כלי שיט צבאיים; אוניות סוחר; נמלים ומטרות אסטרטגיות בחוף
טקטיקה	אוניות אֵם; סירות/ספינות דיג; סירת מתאבדים; הברחת נשק; שימוש בלוחמה היברידיית

³¹ אלמוג, 2018, עמ' 17.

³² זאב אלמוג, מפקד שייטת 13 – הפלגות חיי, כנרת זמורה-ביתן, 2014.

איור 90: מבצע "אבק דרכים" (מאי 1990), נתיב אוניית הגאם מבסיס היציאה עד נקודת ההורדה

חיל הים הישראלי רכש ניסיון רב בלחימה בטרור במרחב הימי בחמשת העשורים האחרונים, ואף פיתח על בסיס הניסיון הזה דוקטרינת הפעלה ומערכות לחימה מהמובילות בעולם.³³

כאמור, החל באמצע שנות ה-80, פנו ארגוני הטרור לבצע פעילויות במרחב הבין-לאומי שבהן בין היתר חטיפת אוניות נוסעים כפיגוע מיקוח (אקילה לאורו באוקטובר 1985), והשתלטות על יאכטות ישראליות במעגנות מחוץ לישראל (הזוג פלצור בלרנקה, קפריסין בספטמבר 1986). פעולות הטרור הימי בשנים 2010–2018 מצביעות על כך שהמאפיינים הגאוגרפיים של הטרור הם התמקדות באזורי המִצְרִים – נקודות משנק – שבהם עוברת אספקה של כ-75% מהדלק העולמי, באזור דרום-מזרח אסיה, האוקיינוס ההודי, הים הערבי ומערב אפריקה. תרחיש זה איננו חדש עבור ישראל, וכבר ביוני 1971 הותקפה המכלית הישראלית "קוראל סי" בדרכה לנמל אילת לפרוק דלק שנרכש באיראן לקצא"א.

הטכנולוגיות המשמשות את הטרור הן ימיות-אזרחיות מתקדמות שניתן לרכוש אותן בשוק האזרחי, או טכנולוגיות צבאיות מתקדמות המסופקות לארגוני הטרור על-ידי מדינות סוררות. טכנולוגיות אלה כוללות בין היתר כלי שיט מתקדמים לרבות צוללות ננס, טילים וכלי טיס בלתי מאוישים. ארגוני הטרור העיקריים הם הארגונים האסלאמיים הקיצוניים הפועלים באזורים השונים, סונים סלפים, סונים הנתמכים על-ידי אל-קאעדה, ארגוני המדינה האסלאמית – דעאש (ISIS), או האסלאם השיעי הנתמכים על-ידי איראן.

³³ הספר הזה עוסק באסטרטגיה ימית. המבקשים להעמיק ידיעותיהם יוכלו לעיין בספרות המפורטת והמרחיבה על האירועים שבפרק הזה הובאו בתמציתיות.

יש סבירות גבוהה שיבוצעו פיגועי טרור מצד ארגונים כמו המורדים החות'ים, אל-קאעדה ודעאש באזור הזה, ומתבססת על כוונות מוצהרות של הארגונים האלה לשבש את תנועת אוניות הסוחר בנתיבי שיט קריטיים. תוצאותיו של פיגוע טרור כזה באזור מפרץ עדן עלולות להשפיע קשות על הסחר והכלכלה העולמיים, שכן באזור נמצאות שלוש נקודות המשנק (הורמוז, באב אל-מנדב ותעלת סואץ), שהתנועה החופשית והבטוחה בהן חשובה ביותר לסחר העולמי, ובעיקר לשינוע דלק וסחורות. מאחר שחלק מהאיומים הופנו גם כלפי ישראל הזהיר בתגובה ראש הממשלה בנימין נתניהו את איראן שכל ניסיון לחסום את מֶצֶר באב אל-מנדב בים סוף ייתקל בקואליציה בין-לאומית בהשתתפות ישראל.

גורמים עיקריים המשפיעים על האסטרטגיה הימית במאה ה־21

בתחילת המאה ה־21 הייתה עדיין ארצות־הברית בהגמוניה בעקבות התמוטטות הגוש הסובייטי וסיום המלחמה הקרה. מדיניות ההכלה האמריקנית, שבדיעבד הוכיחה את עצמה במלחמה הקרה, חיפשה אסטרטגיה רבתי חדשה שתתאים למצב החדש: אירועי הטרור של 11 בספטמבר 2001 יצרו בארצות־הברית בפרט, ובעולם המערבי בכלל, מציאות שחייבה שינויים מובהקים באסטרטגיה רבתי, ובמיוחד באיום האסטרטגי שהטרור מסוגל להשית על דמוקרטיה מערבית. עלייתה של סין בעשור השני של המאה ה־21 כמעצמה ימית באזור האוקיינוס ההודי–שקט (Indian-Pacific Region), ההופכת להיות יריב לצי ארצות־הברית; חזרתו של הצי הרוסי לפעילות באזור הים התיכון והאוקיינוס האטלנטי החל בסוף העשור הראשון של המאה ה־21, כל אלה גרמו לכך שהצי האמריקני מצא עצמו פועל במערכת בין־לאומית שונה במאפייניה. באוקטובר 2017 נשא נשיא סין, שי ג'ינפינג, נאום מכוון בקונגרס המפלגה הקומוניסטית הסינית ה־19 וקבע את היעדים האסטרטגיים של סין לעשורים הקרובים: הפיכתה למעוז הקידמה הכלכלית ולמעצמה שוות מעמד לשאר המעצמות.¹ ואילו נשיא רוסיה פוטין הכריז ב־26 ביולי 2015 על מסמך הדוקטרינה הימית ל־2020: "הדוקטרינה הימית של הפדרציה הרוסית" היא מדיניות ממלכתית מקיפה לשליטה בכל הנכסים הימיים של רוסיה, הצי המלחמתי, הצי הסוחר, כמו גם התשתיות הימיות של רוסיה. הדוקטרינה משקפת את תגובתה של רוסיה לסכסוך עם המערב. העקרונות הבסיסיים של המסמך מבוססים על הדוקטרינה הצבאית שאימצה רוסיה בדצמבר 2014. הסכסוך באוקראינה וההתרחבות מזרחה של נאט"ו הוצגו כ"איומים הגדולים על ביטחון רוסיה", ובהתאם לכך מודגש האיחוד מחדש של קרים עם רוסיה. יתר על כן, המסמך מדגיש את חשיבות היחסים הידידותיים בין רוסיה לסין, ושיתוף הפעולה שלהן באזור האוקיינוס השקט. לדברי סגן ראש ממשלת רוסיה דמיטרי רוגוזין, האסטרטגיה הימית החדשה אמורה לסייע לקרמלין ליצור איזון נגד יעיל להגמוניה האמריקנית בעולם, ולהתנגד לכל ניסיון להרחיב את ההשפעה של נאט"ו במדינות ברית־המועצות לשעבר.²

¹ Full text of Xi Jinping's report at 19th CPC National Congress, Source: Xinhua, Editor ZD, November 3, 2017, p. 5

² Stephen Blank, "Russia's New Maritime Doctrine", The Jamestown Foundation, Euro-Asia Monitor, Vol. 12(151), August 11, 2015

האסטרטגיה הלאומית הביטחונית האמריקנית של 2002 הציבה את הטרור על סוגיו בראש סדר האיומים על ארצות־הברית. בהקשר לכך אומצה ההנחה שטרור עולמי לא יוכל לצמוח ולהתקיים ללא סיוע ותמיכה מדינתית, כולל תמיכה במשאבים.³ בהקשר לכך יצוין שבנאומו לאומה טבע הנשיא בוש הבן ב־2002 (State of the Union Address) את המונח "ציר הרשע" (Axis of Evil) בהתייחסו לקוריאה הצפונית, לעיראק ולאיראן שאותן ציין כמדינות המפתחות נשק להשמדה המונית ותומכות בטרור. אסטרטגיית ההגנה הלאומית (National Defense Strategy) שפרסם רמספלד מזכיר ההגנה האמריקני ב־2005 התבססה על האסטרטגיה הלאומית הביטחונית. הלחימה של צבא ארצות־הברית נגד התקוממויות מקומיות (Insurgencies) בעיראק ובאפגניסטאן שבהן פעל הצבא האמריקני בנסותו לטפל במדינות תומכות טרור, חייבה אותו לצייד את חייליו באמל"ח הנדרשים לכוחות הפועלים במדינות אלה, דבר שהצריך הסטת תקציבים מהפיתוחים היקרים שהיו פרי "המהפכה בעניינים צבאיים".⁴

אנשי מדעי המדינה ובהם גם בארי פוזן התחילו לבחון את השינוי האסטרטגי שבו בחרה ארצות־הברית עם כניסתה למאה ה־21, ואיזו אסטרטגיה רבתי נכון שתאמץ. פוזן גרס שבפני ארצות־הברית ניצבות בתקופה הזאת שתי חלופות של מדיניות חוץ: עליונות שבאמצעותה תוכל לנצל ולהרחיב את היתרון היחסי שלה אחרי המלחמה הקרה באמצעים צבאיים, ומעורבות סלקטיבית שלה יש מרכיבים ליברליים המעניקים לה לגיטימציה בין־לאומית רבה יותר. פוזן טען שמבחינה צבאית ארצות־הברית עדיין שולטת לבדה במרחבים המשותפים של הים, האוויר והחלל החיצון, ושליטה זאת מאפשרת לה להקרין את עוצמתה ברחבי העולם ולמנוע מכל יריב לעשות כך. כמו כן מבטיחה רמה גבוהה של ביטחון לנתיבי השיט והטיס שבשימוש כלל המדינות – דהיינו שמדינות רבות רואות שההגמוניה של ארצות־הברית משרתת גם את האינטרסים שלהן, ובמיוחד האינטרסים הכלכליים. ואולם השליטה הזאת, גלובלית ככל שתהיה, איננה מוחלטת, וקיימות בה כמה נקודות תורפה שבניצולן אפשר יהיה לאתגר את ארצות־הברית. בעשור הראשון של המאה ה־21 היה אפשר להבחין, שיריב עוצמתי פחות במונחים טכניים, כלכליים וצבאיים יכול להתחרות בארצות־הברית, בין אם בלחימה במרכזי אוכלוסייה, או באזורים הרריים כמו באפגניסטאן, ואפילו במרחב האווירי בגבהים מתחת ל־15 אלף רגל, או באמצעות ארגוני טרור.⁵ לפני אירועי ספטמבר 2001 הצטמצם הדיון במדיניות החוץ למחלוקת בין חלופת העליונות למעורבות סלקטיבית; בין גרסה לאומנית (Nationalist) חד־צדדית של ההגמוניה (Unilateral Hegemony) ובין גרסה ליברלית, רב־צדדית שלה. לטענת פוזן, שליטת ארצות־הברית במרחבים מאפשרת לה עמדת מוצא טובה למעורבות סלקטיבית בלבד. לפיכך המליץ לממשל האמריקני לנקוט מדיניות חוץ של "מעורבות סלקטיבית" שהיא גם חסכונית, מבטיחה את האינטרסים של ארצות־הברית, ומאפשרת לזרועות הצבא בכל תרחיש סביר לספק ערבויות ביטחון

³ Bruns, 2018, Ch. 6, p. 180.

⁴ ראו פרק "השפעת הטכנולוגיה על האסטרטגיה" בספר הזה.

⁵ Barry R. Posen, "Command of the commons: The military foundation of US hegemony", *International Security*, 28(1), (2003), pp. 5–46.

למדינות אחרות.⁶ בנוגע לשליטה במרחב הימי מציין פוזן שצוללות התקיפה הגרעיניות של ארצות־הברית ניחנות ביכולת הטובה ביותר של לחימה נגד צוללות, והן כנראה הנכס העיקרי של ארצות־הברית לשמירת השליטה במרחב הזה.⁷ עוד ציין שמאז תום המלחמה הקרה, ומשום שלא נותרו עוד כמעט אויבים ימיים, הצי האמריקני שהיה להוט להראות שהוא עדיין רלוונטי ל"בעיות היום־יום", התחיל לכוון עצמו מתחילת שנות ה־90 של המאה ה־20 להשפיע על עניינים צבאיים בחוף.⁸ ז'ק לוי (Jack Levy) וויליאם תומפסון (William Thompson) מסבירים על סמך מחקר שערכו ב־2010 מדוע לא קמה קואליציית איזון (Balancing Coalition) נגד כוחה הימי של ארצות־הברית. לטענתם, קואליציות מהסוג הזה נוצרות לעיתים קרובות נגד מדינות שצוברות ריכוזים גבוהים של כוח צבאי במערכות יבשתיות אוטונומיות (Autonomous Continental Systems), במיוחד ביבשת אירופה, ולעומת זאת, בדרך כלל אינן נוצרות נגד מדינות שצוברות ריכוזי כוח גדולים ועושר ימי במערכת הימית העולמית (Global Maritime System).⁹

ראוי לבדוק גם שינויים שהתרחשו במרכיב הצבאי של האסטרטגיה הימית של צי ארצות־הברית ומדינות נבחרות אחרות. כזכור, עד תחילת שנות ה־90 של המאה ה־20 הצי האמריקני וציים מערביים אחרים היו בנויים להתמודד עם סוגי הלוחמה הימית המסורתיים, כלומר, שהחזיקו כוחות משימה הנשענים על קבוצת נושאת מטוסים וכלי שיט שטח בעלי יכולות מגוונות הכוללות גם מרכיבי הגנה אווירית ולוחמה נגד צוללות (Carrier Strike Group). בכוח היו בדרך כלל סיירת, שייטת משחתות או פריגטות, אוניית אספקה, ולעיתים גם צוללות תקיפה גרעיניות. כך גם תפיסת ההרתעה הגרעינית האמריקנית והרכיבים הימיים ששירתו את התפיסה הזאת. כלי השיט האמריקניים, ובעיקר הצוללות האסטרטגיות שלהם נועדו לספק את ההרתעה הגרעינית באמצעות היכולות לפגיעה ב"מטרות ערך" ו"במטרות כוח". הכוחות הקונוונציונליים היו מותאמים לעיסוק במלחמה קלסית של השליטה בים ומניעת הים מהאויב. עם זאת, בתקופה שלאחר המלחמה הקרה, השתנה באופן מובהק מגוון האיומים במרחב הימי: שחקנים לא־מדינתיים, ארגוני טרור ומורדים חמושים מאתגרים את כוחות הביטחון הלאומי. שחקנים חדשים אלה שינו את האסטרטגיה שלהם מטרור קונוונציונלי בעוצמה נמוכה לתקיפת מטרות יוקרה וסמלי שלטון. תקריות כמו מתקפות פירטיות אילצו את הכוחות הימיים לבחון מחדש את האופי המשתנה של איומים לא־מדינתיים, כמו גם את הטקטיקות ואת דפוסי הפעולה של השחקנים.¹⁰

בעקבות אירועי ספטמבר 2001 נדרש גם הצי האמריקני להתאים את האסטרטגיה הימית שלו לאסטרטגיה הלאומית הביטחונית (National Security Strategy – NSS)

⁶ .ibid, p. 46

⁷ .ibid, p. 11

⁸ .ibid, pp. 36–37

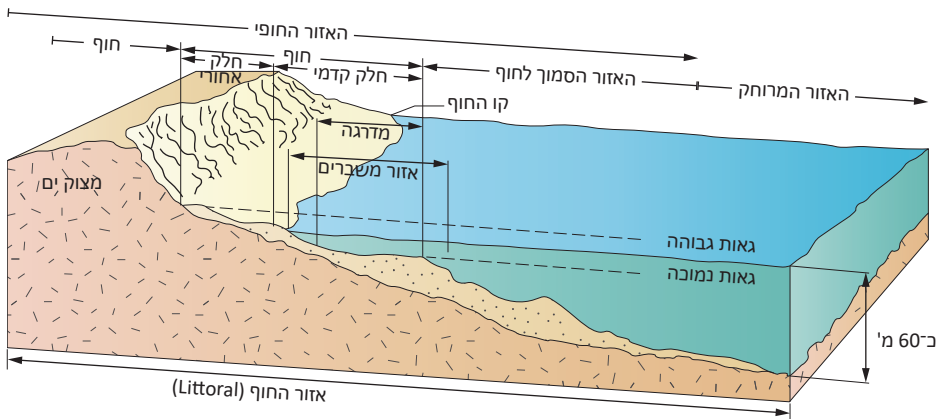
⁹ Jack S. Levy and William R. Thompson, "Balancing on Land and at Sea: Do States Ally Against the Leading Global Power?" *International Security*, 35(1) (Summer 2010), p. 8

¹⁰ Vijay Sakhuj, "Asymmetric Warfare and Low Intensity Maritime Operations: Challenges for Indian Navy", *ORF Occasional Paper*, 5, 2006

ולאסטרטגיית הביטחון הלאומית (National Defense Security – NDS). המסמך הראשון ששיקף את מפת האיומים החדשים שקמו בספטמבר 2001, הופץ כשנה לאחר האירוע. סבסטיאן ברונס העומד בראש המרכז לאסטרטגיה וביטחון ימי (Center for maritime security studies – CMSS) במכון למדיניות וביטחון (Institut für Sicherheitspolitik – ISPK) שבאוניברסיטת קיל שבגרמניה, מציין שבשנים 2002–2008 פרסם הצי האמריקני עשרה מסמכי מדיניות עם כותרות שונות (Vision, Concept, Plan, Strategic Plan,) שהצביעו לדבריו "על חוסר הוודאות הרבה שאפיין את גורמי הצי בנוגע לתפקידו של הצי נוכח אתגרים ביטחוניים כמו אלה שהתרחשו באירועי ספטמבר 2001".¹¹ מילאן ויגו מציין שכבר שנים ספורות קודם לכן מצא עצמו הצי האמריקני מעורב יותר ויותר בלחימה חופית באזורים שבהם התעוררו מתיחויות שאיימו על הסדר הבין־לאומי. דוגמאות לכך הן מלחמת קוסובו (פברואר 1998–יוני 1999) ומלחמות המפרץ (1991, 2003).¹²

לוחמה חופית (Littoral warfare)

המונח "Littoral" (מלטינית "חופי") מתייחס לאזור הימי הנמצא בסמוך לחוף הים (ראו: איור 91). לא קיימת הגדרה אחת מוסכמת לאזור הזה, אם כי צי ארצות־הברית מתחם את האזור מחוף הים (Beach/Shore) ועד עומק מים של כ־60 מטר (200 רגל). חלוקות הדעות לגבי ההגדרה הזאת, ויש הגורסים שההגדרה הנכונה צריכה להתחשב ביכולת הגילוי והנשק של הכוח הממוקם בחוף, ולפיה להרחיב את האזור הזה לטווח של עד 50 מיל מהחוף.¹³

איור 91: האזור החופי ומרכיביו¹⁴

¹¹ Posen, 2003, p. 182

¹² Vego, 2015, pp. 31–32

¹³ US, Department of the Navy, Office of the Chief of Naval Operations, **Naval Doctrine Publication 1: Naval Warfare**, Washington DC, 1994

¹⁴ מקור האזור על־פי: **The littoral zone, Adventure**

ההגדרה המקובלת ללחימה חופית היא: לחימה צבאית הנערכת באזור המדף היבשתי, במים רדודים ובקרבת החוף.¹⁵ היא יכולה לכלול התמודדות עם איומים מגוונים כמו: מיקוש, סוללות תותחנות וטילים הממוקמות באזור החופי, ובמיוחד במשימות נחיתה, או פעולות קומנדו המתבצעות מהים. לפיכך, לחימה חופית דורשת לשלוט ב"אמנות הלחימה" באזורי הים הסמוכים לחוף, בקרבת איים, במים רדודים ומוגבלים לתנועה, בדרך כלל בתוך מדף היבשת והרחק מהים הפתוח והאוקיינוסים, דבר המחייב יכולת טובה של ניווט ותמרון כלי השיט.

סוג הלחימה הזה שונה באופן ניכר מלוחמה ימית בים הפתוח משתי סיבות:

1. עקב המים המוגבלים גם כלי השיט שיכולים לפעול בהם מוגבלים בגודלם, במהירות תנועתם ובממדיהם (בגלל יכולת מוגבלת לתמרון).
2. מאחר שהלחימה קרובה לחוף האויב סביר שהאויב ינצל את יכולותיו מהחוף, וישתמש בכלי שיט קטנים, מהירים וחמושים בטילים.¹⁶

יש להבין היטב את ההבדלים בין מאפייני הלוחמה הימית בים הפתוח ובין מאפייני הלוחמה החופית, שאם לא כן, יקשה על מפקדי כלי השיט וצוותיהם לתכנן את פעילותם ולבצע כראוי.¹⁷ המים הרדודים והמרחב המוגבל מחייבים שימוש בטקטיקות שונות מאשר בים הפתוח. כלי לוחמה של סוג הלוחמה החופי חייב להיות מהיר, זריז, חמוש היטב ובעל יכולת הגנה עצמית. כאשר חיל הים הישראלי הפעיל ספינות טילים בים האדום ובמפרץ סואץ בשנות ה־70 וה־80 של המאה ה־20, הוא פיתח תורת לחימה מיוחדת שעסקה בלחימת סטיל"ים במים מוגבלים, שהייתה ייחודית לזירה הזאת.

מילאן ויגו מציין שלוחמה חופית דורשת שיתוף פעולה הדוק בין הציים השונים המשתתפים בה וקביעת מגנוני מניעת היווצרות תקריות (Deconfliction), כמו גם שיתוף פעולה הדוק עם כוחות אוויר ומודיעין. דוגמה לכך יכולה להיות פעולת צה"ל לפגיעה בתשתיות איראניות באזורי סוריה ולבנון, המחייבת קיום מנגנון כזה עם הצי הרוסי השוהה בקרבת החוף הסורי.¹⁸ עוד הוא מציין שהיכולת של הצד החלש מבחינה ימית לאתגר את הצד החזק יותר בסוג כזה של לוחמה היא גדולה יותר מאשר לוחמה בים הפתוח.¹⁹ המטרות של לוחמה חופית בדרך כלל דומות או זהות לאלה של המלחמה בים הפתוח, כגון השגת עליונות ימית או שליטה ימית, ועם זאת, יש הבדלים ניכרים בדרך השגתן בלחימה חופית.

¹⁵ סיבל מגדיר את המדף היבשתי כ"מושג גאוגרפי המתאר את ההמשך הטבעי של קרקעית היבשה מעבר למים הטריטוריאליים, הוא משתרע מתחת לפני המים, עד לנפילה התלולה למעמקי הים". סיבל, 2010, עמ' 483.

¹⁶ Defencyclopedia, The Ultimate Defence Encyclopedia, "Littoral Warfare: Introduction", 2014.

¹⁷ Vego, 2015.

¹⁸ DE confliction – יצירת מנגנון למניעת התנגשויות או תאונות בין כוחות שונים באזור לחימה מסוים.

¹⁹ Vego, 2019, p. 110.

בניגוד ללוחמה בים הפתוח, השיטה השכיחה ביותר בלוחמה חופית היא פעולה טקטית: הזדמנויות לתכנן ולבצע פעולות ימיות גדולות הן נדירות יחסית.²⁰ עוד טוען ויגו שבמהלך העשור השני של המאה ה-21 התפתחו אזורי דרום-מזרח אסיה, המזרח התיכון (ובמיוחד המפרץ הפרסי ומפרץ עדן), צפון אפריקה, מערב האוקיינוס השקט והים השחור כאזורי מתיחות בעלי פוטנציאל לסכסוכים ומלחמות אזוריות. אם אכן יפרוץ באחד מהם סכסוך, קיימת סבירות גבוהה שהוא יתרחש במימי החופים של האזורים האלה. אומנם שטחם של אזורי החופים אלה הוא בקושי כ-16% מהמרחב הימי, אך הם בעלי חשיבות מכרעת, שכן המוצא כמו גם היעדים של הסחר העולמי מתרחשים בהם, וחשיבותם לרווחתן הכלכלית ולביטחונן של המדינות אולי לא הייתה מעולם כה גדולה מכפי שהיא כיום.²¹

מאחר שלוחמה חופית מתרחשת לפרקי זמן קצרים ברוב המקרים, והשינויים במצב יכולים להתרחש במהירות יחסית, חייבים לבזר סמכויות למפקדי כוחות המשנה.²²

בקיץ 2006 בכינוס הפורום האסטרטגי השנתי של צי ארצות-הברית (Annual Current Strategy Forum) שנערך במכללת הצי למלחמה ברוד איילנד (NWC), קרא מפקד הצי אדמירל מייק מולן (Mike Mullen) לגבש אסטרטגיה אחת משותפת לכלל השירותים הביטחוניים הימיים בארצות-הברית (הצי, המארינס ומשמר החופים) העוסקים בנושא הזה.²³ לאחר קיום כמה משחקי מלחמה שנערכו במכללת הצי בהשתתפות השירותים הללו עלו החלופות העיקריות לעקרונות השונים של האסטרטגיה הזאת, ועובדו בהמשך למסמך האסטרטגיה בשם "האסטרטגיה המשותפת למאה ה-21 – עוצמה ימית" (A) (Cooperative Strategy for the 21st Century Seapower) ואלה עקרונותיה:

- ניצחון של כוח לוחם קדמי (Winning Combat Power Forward) – נובע מאימוץ גישת העליונות (Primacy Approach) ומיקודו למזרח אסיה ולמזרח התיכון.
  - כוח פורץ (Surge Force) – נובע מגישת האיזון מהים כאשר כוחות של הצי והמארינס יהיו ערוכים עם כוחות מינימליים בשני מוקדים המוכנים להתערבות.
  - נחוץ כוח בעל יכולת משולשת (Trimodal Force) שביכולתו למנוע גישה לאזורים ימיים, הכולל צוללות, ספינות טילים, כוחות אבטחה וכוחות להקרנת עוצמה ימית.
  - שליטה ימית (Sea Control) – כלי שיט בעלי יכולת להשגת שליטה ימית בים הפתוח (Blue Water) ושליטת גישה ימית באזור החופי.
  - מניעת מלחמה (Prevent War) – מבוסס על ההבחנה שמשברים בין מעצמות יכולים להיות אירועים בעלי משמעות משבשת למערכת העולמית.
- סיעורי מוחות נוספים (מלבד אנשי הצי, המארינס ומשמר החופים), התקיימו בהשתתפות אנשי אקדמיה ממכללת הצי ומוסדות אחרים, והביאו לגיבושה של האסטרטגיה החדשה, כך

²⁰ Vego, 2015, p. 35.

²¹ .ibid.

²² Vego, 2015.

²³ Posen, 2003, p. 194.

שהיה אפשר להציגה בקיץ 2007 בפני מזכיר הצי דונלד וינטר (Donald Charles Winter), ובאוקטובר 2007 חתמו מפקד הצי, משמר החופים והמארינס על המסמך המלא.²⁴ התהליך שבחלקו השתתפו (ואף הובילו קבוצות דיון) אנשי אקדמיה ממכללת המלחמה של הצי והאוניברסיטה של הצי במונטריי (Naval Postgraduate School Monterey) מדגים את חשיבות תפקידים ומעורבותם של מכוני מחקר מערביים בהיותם גורם מסייע לגיבוש אסטרטגיה ודוקטרינה ימיות.²⁵ "האסטרטגיה המשותפת" מדגישה את חשיבותה של המערכת הגלובלית הבין-לאומית לסחר הבין-לאומי ולביטחון, ומשקפת תהליך חדש שהצי האמריקני לא היה מודע אליו קודם לכן בגיבוש האסטרטגיה הימית שלו (שעד אז נגזרה בעיקר מהתקציב שעמד לרשות הצי). ההכרה בתלות ההדדית שבין הדרישה בעולם הגלובלי לאנרגיה, סחר בהיקף שלא היה לו תקדים, ומידע הם למעשה המאפשר המרכזי (Central Enabler) של האסטרטגיה החדשה. במסמך הודגש שתפקיד הצי הוא לשמור על המערכת הליברלית הבין-לאומית, על העוצמה הימית של ארצות-הברית ולקשור אותה לשגשוג הגלובלי ולקידום ערכי הדמוקרטיה. יתר על כן, האסטרטגיה קידמה ערכים של שיתוף פעולה ואמון הדדי. עם מינויו של אדמירל מולן לראש המטות המשולבים מצאו את ביטויים עקרונות האסטרטגיה במסמכי המדיניות של ממשל הנשיא אובמה.²⁶

קצין הצי האמריקני לשעבר, אל"ם פטר היינס (Peter D. Haynes), מחברו של הספר **Toward a New Maritime Strategy** מבקר את האסטרטגיה השיתופית וטוען כי רבים גורסים שהאסטרטגיה השיתופית לא הייתה עניינית בהתעלמותה ממה שהם חושבים שהוא האיום הגדול ביותר לביטחונה של ארצות הברית – סין. הם מאוכזבים מכך שאסטרטגיה זו איננה מציינת במפורש את סין. לדעתם אסטרטגיה זו מדגישה את נושא חשיבות "העוצמה הרכה", דבר הגורם לה בכוונת מכוון להיות עמומה, ומקשה על הצי במאמציו לאיפיון ולהשיג נשק מתקדם להתמודדות עם איום זה.²⁷

מדינה נוספת שהחליטה על אסטרטגיה שיתופית היא בריטניה, שהאסטרטגיה הלאומית לביטחון ימי (The UK National Strategy for Maritime Security) שגיבשה ב-2014 משותפת לארבעה משרדי ממשלה: הביטחון, החוץ, הפנים והתחבורה.

הצי האמריקני ביקש לחדור ולשלוט על שטח היבשה של היריב במרחק שלעיתים הגיע למאות מילים מקו החוף. מה שמאתגר בלחימה מהסוג הזה הוא אופן ניהול מלחמה ימית קרוב לקו החוף של האויב, סביבת הפעלה חדשה וקשה מאוד עם אתגרים טכנולוגיים גדולים.²⁸ כדברי האנאליסטים הימיים ראלף סטוקס וריצ'ארד תומפסון (Ralph G. Stokes & Richard Thompson):

²⁴ ibid, p. 195.

²⁵ הנושא תואר בפרק "מכוני מחקר מערביים" בספר הזה.

²⁶ ibid, p. 197.

²⁷ Peter D. Haynes, **Toward a New Maritime Strategy, American Naval Thinking in the Post-Cold War Era**, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland, 2015, pp. 239–240

²⁸ William A. Owens, "Joint littoral warfare: Our future", **Johns Hopkins APL Technical Digest**, 14(2), (1993), pp. 90–93

אפשר לאפיין את הלחימה החופית בארבעה מאפיינים ייחודיים: אזור הפעלה מצומצם יותר בממדיו; קירבה ליכולות לא שגרתיות של היריב; מצבים טקטיים צפופים ומפתיעים; אלמנטים סביבתיים שונים ומורכבים. השילוב של התנאים הופך את המשימה ואת הדרישות הימיות בלוחמה חופית למורכבת יותר מאשר במרחבי הים הגדול, ומחייב תפיסות שונות של פעולות וטכנולוגיה מתקדמת כדי להבטיח הצלחה מבצעית.²⁹

פיונה קאנינגהם (Piona S. Cunningham) מאוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון דן בשאלה "אילו אפשרויות יש למעצמות גדולות כדי לסיים סכסוכים עתידיים תוך כדי עמידה ביעדים פוליטיים מוגבלים בלי להיגרר לחילופי מהלומות גרעיניות?" ומשיב שלדעתו שימוש במצור ימי כאופציה לכפייה צבאית (Military Coercion) יכול לשמש חלופה מועדפת ליעד פוליטי מהסוג הזה, ובמיוחד במקרה של עימות מוגבל עתידי בין ארצות־הברית לסין.³⁰ בנוגע למשך ולאופי עימות מוגבל כזה טוען החוקר האמריקני פרופסור יהושע רובנר (Joshua Rovner), שבניגוד להערכת הפיקוד הבכיר בצי ארצות־הברית הגורס כי סכסוך זה יהיה חד ומהיר הרי שלדעתו סכסוך מעין זה יהיה דווקא ארוך ומתיש.³¹

בהתאם לעליית החשיבות של מתאר הלחימה החופית, צי ארצות־הברית מנהל זה שנים אחדות תוכנית פיתוח ובנייה של 32 כלי שיט ייעודיים הנקראים "אוניית לחימה חופית" (Littoral Combat Ship – LCS), והם אמורים לפעול בזירה המתאימה ולהתמודד עימה.³² משימותיו העיקריות של כלי שיט זה הן: "לוחמה נגד צוללות, לוחמה נגד מיקוש המופעלים בטקטיקה של תקיפה משולבת של כלי שיט רבים בעת ובעונה אחת (Mine Countermeasures – MCM) ולוחמת שטח נגד כלי שיט קטנים, לרבות כלי שיט (Boats).³³ הצי האמריקני חווה על בשרו בשורה של אירועים את הנזקים שמיקוש ימי בקרבת חוף יכול לגרום. זה קרה בסדרת אירועים שבהם נפגעו הפריגטה 'סמואל רוברטס' (USS Samuel Roberts) ממוקש איראני ב־1988, הסיירת 'פרינסטון' (USS Princeton) ואוניית הנחיתה האמפיבית 'טריפולי' (USS Tripoli) שנפגעו ממיקוש עיראקי במלחמת המפרץ ב־1991. כלי השיט סבלו מנזקים כבדים מאוד והחזרתם לשירות ארכה זמן ניכר. גם פעולת פינוי המוקשים לאחר סיום מלחמת המפרץ הראשונה הייתה מורכבת

²⁹ Ralph G. Stokes & Richard Thompson, "Naval service and missions in littoral warfare", *Johns Hopkins APL Technical Digest*, 14(2), 1993, p. 103

³⁰ Piona S. Cunningham, "The Maritime Rung on the Escalation Ladder, Naval Blockades in a US-China Conflict", *Security Studies*, 29(4), (2020). pp. 730–768

³¹ Joshua Rovner, "A Long War in the East : Doctrine, Diplomacy, and the Prospects for a Protracted Sino-American Conflict", *Diplomacy & Statecraft*, 29(1), (2018), pp. 129–142

³² במועד כתיבת הספר הזה עולים סימני שאלה רבים לגבי הצלחתו של הפרויקט הן בצד הטכנולוגי, לוח הזמנים והפתרון לדרישות המבצעיות שלשמו הוקם. ראו: David Axe, "It's Official: The U.S. navy's littoral combat ship is a complete failure", *The National Interest*, May 22, 2019

³³ Ronald O'Rourke, "Navy littoral combat ship (LCS) program: Background and issues for congress", *Congressional Research Service*, December 17, 2019

ביותר.³⁴ לפיכך מייעדים האמריקנים את כלי השיט הזה לפעולה באזור החופי נגד מצבי פעולה של שלילת גישה לשטח או אזור בצורתיה השונות (A2/AD). ומאחר שכלי שיט אלה צפויים לפעול באזור החופי מודגשות במאפייניהם גם יכולות לאיסוף מודיעין, פיקוח והשגחה, שליטה והכרת פעילות האויב (Reconnaissance), משימות ביטחון ימי לרבות משימות למניעת פירטיות והברחות אמצעי לחימה. תוכנית בניין הכוח הזאת הקורמת עור וגידים בצי ארצות הברית, אך גם במדינות אחרות כמו הפדרציה הרוסית, מבליטה את חשיבות הלוחמה החופית גם לצי שהוא, כביכול, "צי מים כחולים" כמו הצי האמריקני, ואת השקעת המשאבים שמוקצית למשימה הזאת.

פריבורז האגשהנאס (Fariborz Haghshenass) ממכון וושינגטון למדיניות מחזק את ההנחות שצוינו לעיל: הוא מתאר את התפתחות הלוחמה הא־סימטרית הימית של איראן ומציין שמתום מלחמת איראן–עיראק השקיעה איראן משאבים רבים בפיתוח חיל הים שלה, ובמיוחד חיל הים של משמרות המהפכה (Islamic Revolutionary Guard Corps Navy) במאפיינים ייחודיים רבים. מאפיינים אלה כוללים פריסה של סוללות טילי חוף ניידות, טילים מודרניים נגד ספינות המותקנים על כלי שיט קטנים ומהירים, צוללות למחצה (Semi-submersibles), צוללות ננס, מוקשים ימיים מודרניים, כלי טיס בלתי מאוישים ושיפור מערכות הפיקוד, השליטה, התקשורת והמודיעין. המחבר מסיק מתוכנית בניין הכוח הזה שלמרות היציבה ההגנתית הכוללת של איראן במפרץ הפרסי ובמִצְרַיִם הורמוז, היא עשויה לנקוט פעולות מנע בתגובה לאיום נתפס בהתקפה קרובה. ובמקרה של התקפה בארצות־הברית סביר להניח שהיקף התגובה של איראן צפוי להיות מידתי ביחס לנזק שייגרם לנכסים האיראניים.³⁵

הפדרציה הרוסית התחילה בסוף העשור הראשון של המאה ה־21 בפעילות שמטרתה להפגין את תחיתו של חיל הים הרוסי ואת חזרתו ל"מועדון" של חילות הים המובילים בעולם. הדוקטרינה הימית הרוסית (Russian Naval Doctrine) ממשיכה להתמקד בהרתעה גרעינית ובהגנה רב־שכבתית.³⁶ המודיעין האמריקני מעריך שרוסיה מקדישה תשומת לב מיוחדת להגנה היקפית, במיוחד באזור הארקטי שבו היא מעריכה ששינויי האקלים הגלובליים עשויים לגרום להגדלת הנוכחות הימית הזרה באזור, ובמיוחד בנתיב הארקטי הצפוני.³⁷ בצי הרוסי התחוללה בשנים אלה מהפכה בתפיסה שהביאה אף היא להגברת החשיבות לחימה החופית, המיושמת לתוכנית בניין כוח חדשה ושונה. בהתאם לכך מתכננים הרוסים לזנוח את בנייתן של אוניות מלחמה גדולות כגון סיירות ונושאות מטוסים, ובעזרת חשיבה מבצעית רדיקלית לאפיין, לתכנן ולבנות כלי שיט קטנים יותר מסדר גודל של פריגטה, מצוידים במערכות לחימה מתקדמות הכוללות טילי שיוט לתקיפת

³⁴ Till, 2018, p. 162.

³⁵ Fariborz Haghshenass, "Iran's Asymmetric Naval Warfare", *Policy Focus*, #87, The Washington Institute for Near East Policy, September 2008, vii.

³⁶ יש להבחין בין הדוקטרינה הימית רבתי הרוסית (Russia Maritime Strategy) שנסקרה בתחילת הפרק, ובין הדוקטרינה הימית הרוסית (Russia Naval Doctrine), הנסקרת בחלק זה של הפרק.

³⁷ Office of naval intelligence, 2015.

מטרות חופיות, שיספקו יתרון על אלה של האויב.³⁸ אחיזתה של רוסיה במזרח הים התיכון ובמים החופיים שלו העמיקה בעשור השני של המאה ה-21, ומצאה את ביטויה בדברי מפקד חיל הים הרוסי אדמירל ולדימיר קורולוב. הוא ציין שהצי שולב בלחימה עם תחילת הפעילות הרוסית נגד הטרור בסוריה, ובין היתר רכש ניסיון בשיגור טילי שיוט ארוכי טווח מספינות ומצוללות. לדברי קורולוב, בעשר תקיפות בקירוב שוגרו כמאה טילי שיוט ארוכי טווח, אשר השמידו כשמונים מטרות של "קבוצות חמושות בלתי חוקיות".³⁹ הנשיא פוטין עצמו הנחה ב-2018 את משרד ההגנה לדאוג לקיום נוכחות קבע של כלי שיט נושאי טילים מדגם 'קליבר' בים התיכון,⁴⁰ כדי לטפל, לדבריו, "באיום המתמשך של התקפות הטרוריסטים הבין-לאומיים בסוריה".⁴¹

ללחימה החופית אומץ סוג לחימה שכבר הופעל במלחמת העולם הראשונה על-ידי הגרמנים בקרבת החוף, המכונה "הלוחמה האסימטרית". ראוי לציין שחלק גדול מהאיומים על "הצד החזק" בלחימה הזאת נמצא באזור החופי.

בספרו על המורכבות של הלוחמה האסימטרית המודרנית מציין מקס מנורינג (Max Manwaring), שבעשור השני של המאה ה-21 מתנהלות ברחבי העולם יותר ממאה מלחמות קטנות, אסימטריות ומהפכניות.⁴² הלוחמה המסורתית במרחב הימי התייחסה בעיקר למשימות של אבטחת נתיבי השיט, השגת עליונות ימית, שליטה והגנה על התשתית הימית. עם זאת, הסביבה הביטחונית מאופיינת בשינויים תכופים, ואופי הסכסוך בים אף הוא השתנה שינוי פרדיגמטי. סכסוכים אלה יכולים להיות מסווגים לסכסוכים בין שחקנים מסורתיים (כלומר, מדינות), וסכסוכים בעלי אופי חדש בין מדינות ובין יריבים לא-מדינתיים או תת-מדינתיים. השחקנים הלא-מסורתיים מסתמכים על אסטרטגיות אסימטריות ומשתמשים בכלים מגוונים כמו טרור, לוחמת מידע ואיום בשימוש בנשק להשמדה המונית.⁴³

גם ישראל חוותה מתאר זה של לחימה במלחמת לבנון השנייה ב-2006, באירוע שבו ספינת טילים מדגם סער 5, אח"י 'חנית' נפגעה קשה מטיל חוף-ים שנורה עליה בהפתעה על-ידי ארגון חזבאללה מהחוף הלבנוני.⁴⁴

³⁸ BBC News, "Russian missiles 'hit ISIS in Syria from Caspian Sea", October 7, 2015

³⁹ אתר משרד ההגנה הרוסי, 9 בפברואר 2018; אתר ספוטיניק, 8 בפברואר 2018.

⁴⁰ TACC, "Putin: naval ships with Kalibr missiles will be on permanent watch in the Mediterranean", May 16, 2018

⁴¹ iz.ru, "Ships with 'Calibers' will go on a permanent watch to the Mediterranean Sea", May 16, 2018

⁴² Max G. Manwaring, *The complexity of modern asymmetric warfare*, Oklahoma: University of Oklahoma Press, 2012

⁴³ .ibid, pp. 125–133

⁴⁴ ראו ניתוח והרחבה בפרק "ניתוח אירוע – הסגר על נמלי לבנון במלחמת לבנון השנייה" בספר זה.

פרנסואה וריי (Francois Vrey) מאוניברסיטת סטלנבוש, המחלקה לאסטרטגיה צבאית בדרום אפריקה, טוען שהתגובה הבין־לאומית לאיום הפירטיות החדשה על הסחר באמצעות כוחות משימה באזור מפרץ עדן וקרן אפריקה מוכיחה שהאיום הפירטי הוא אתגר גדול מן הצפוי, במיוחד לנוכח הגידול שחל בסחר הגלובלי. את אי־ההתאמה בין יכולות הלחימה של הכוחות הימיים ובין המעמד הלא־צבאי של קבוצות הפירטים אפשר לייחס לאופי הא־סימטרי של הפעילות בין שני ה"שחקנים". במאה ה־21 מקרה הפירטיות מסומליה אינו הדוגמה היחידה לאופן שבו א־סימטריה בים מקזזת מתנגדים חזקים ומתוחכמים יותר. בתרחיש קרוב יותר למלחמה ימית, איראן עם חיל המשמר המהפכני שלה היא דוגמה לשימוש מכוון בלוחמה א־סימטרית שמטרתה להתמודד עם היתרונות של כוחות חיל הים המתנגדים באזור המפרץ הפרסי. בעוד הפירטים מסומליה לא משתמשים במכוון בא־סימטריה אבל מנצלים את יתרונותיה, איראן החליטה במודע להשתמש באסטרטגיה הזאת. בין אם מדובר באסטרטגיה מכוונת של הצבא או לא, ללוחמה א־סימטרית יש השלכות מורכבות, אם לא מסוכנות, על הכוחות הימיים בעת המודרנית.⁴⁵

הפגיעה שיזמה איראן בקיץ 2019 במכליות נפט במפרץ הפרסי (מיקוש וירי) ללא נטילת אחריות; עצירת מכליות המניפות דגל בריטי שעברו במִצְר הורמוז; הפלת המטוס ללא טייס האמריקני מעל מִצְר הורמוז; הסיכוי להתנגשות בין הצי האמריקני ובין חיל הים של משמרות המהפכה האיראניים באזור מִצְר הורמוז – הם כולם תרחישים שעלולים להידרדר ולהתלקח באחת מנקודות המשנק החשובות ביותר לסוג של לוחמה א־סימטרית ימית, שהשפעותיה על יציבות אספקת הדלק לכלכלות הגדולות במזרח הרחוק עלולות להיות הרות אסון. דווקא בתגובת הצד החזק בהתמודדות (ארצות־הברית) הופעלה לוחמה א־סימטרית באמצעות כוחות הסייבר הצבאיים האמריקניים, שתקפו ביוני 2019 מאגר נתונים בעל חשיבות ששימש את משמרות המהפכה האיראניים כדי לאתר מכליות נפט ותעבורת כלי שיט במפרץ הפרסי שעות לאחר שהאחרונים הפילו מל"ט אמריקני.⁴⁶ מכאן שאסטרטגיה יצירתית יכולה וחיבת למצוא דרכי התמודדות עם מתארים מהסוג הזה, ולא להניח הנחה דטרמיניסטית שהיתרון הוא תמיד למען הגורם החלש.

לוחמה היברידי (Hybrid Warfare)

בתחילת המאה ה־21 נכנס לשימוש בז'רגון האסטרטגי מונח חדש בתחום הלוחמה והוא "לוחמה היברידי" (כלאיים). יש הגדרות אחדות ללחימה כזאת: "תערובת של קטלניות סכסוך מדינתי עם להט והתלהבות קנאית של מלחמה לא סדירה".⁴⁷ הגדרה מרחיבה יותר היא: "אסטרטגיה צבאית המפעילה לוחמה פוליטית ומשלבת לוחמה קונוונציונלית

⁴⁵ Francois Vrey & Mark Blaine, "The role of navies in the contemporary era", in Lisa Otto (ed.), **Global challenges in maritime security**, Cham: Springer, 2013, pp. 191–210.

⁴⁶ Ellen Nakashima & Paul Sonne, "US. military carried out secret cyberstrike on Iran to prevent it from interfering with shipping", **The Washington Post**, August 28, 2019.

⁴⁷ Frank G. Hoffman, **Conflicts in the 21st Century: The rise of the hybrid wars**, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, 2007, p. 38.

עם מאמצים חתרניים המתבטאים בין היתר בלוחמה לא סדירה ולוחמה ברשת (סייבר) עם שיטות השפעה אחרות, כמו חדשות כזב (Fake News), התערבות במערכת בחירות של מדינת היעד, פעולות השפעה על התודעה באמצעות רשתות חברתיות והמדיה כדי להשפיע על התפיסה ודעת הקהל הבין־לאומית". הגורם התוקפן בלחימה הזאת מתכוון להימנע מלייחס לעצמו את הפעילות כדי להתחמק מעונש.⁴⁸ למרות ההגדרות האלה קשת רחבה של חוקרים העוסקים בעניין גורסים שקיים קושי להגדיר בדיוק מהי לוחמה היברידיית מצד אחד, ומן הצד האחר יש הסכמה רחבה שזוהי לוחמה מצויה המציבה בעיות למתמודדים איתה.⁴⁹ לעומת זאת, יש הגורסים שלוחמה היברידיית היא עתיקת יומין, ורק מאפייניה השתנו בתקופה המודרנית, ויש עדויות ללחימה בעלת מאפיינים דומים שהופעלה כבר במהפכה האמריקנית ובמלחמות נפוליאון.

כמה מונחים קשורים נמצאים כעת בשימוש: "אסטרטגיות באזורים אפורים", "תחרות ללא סכסוך", "צעדים פעילים" ו"לוחמת דור חדש". למרות ההבדלים כל המונחים האלה מצביעים על אחד: שימוש בכלים מרובים של כוח והשפעה בדגש על כלים לא־צבאיים כדי להשיג את האינטרסים והמטרות של מדינה התוקפת. הרעיון הבסיסי של לוחמה היברידיית הוא למצוא תחום צר להפעלת פעולה צבאית שתוצאותיה ישפיעו ישירות ברמה הטקטית, המערכתית והאסטרטגית. זאת, יחד עם זיהוי האפשרות להפעיל אותה באזור שבו נוצרה מספיק עמימות המאפשרת למפעיל את הלוחמה להשיג את מטרתו, בלי לפעול בצורה בולטת.⁵⁰

בסיכום עבודה בין־לאומית שערך צוות חוקרים עלה שלוחמה היברידיית כוללת שימוש מתואם באמצעים צבאיים ולא־צבאיים נגד פגיעויות ייחודיות כדי להשפיע על היריב. מפעיל הלוחמה מהסוג הזה יכול להשתמש באמצעים שלו בו בזמן בכלים שונים נגד יעדים שונים בכל רחבי החברה. מהבחינה הזאת לוחמה היברידיית מרחיבה את שדה הקרב, ומנצלת באופן יצירתי את הנטייה הקוגניטיבית שלנו כדי להדגיש את הכלי הצבאי של הכוח, ומאפשרת ליריבים למנף אמצעים לא־צבאיים נגד מערך רחב יותר של יעדים לא־שגרתיים. הפעולה בלוחמה היברידיית, לפחות בתחילתה, נעשית בצורה דו־משמעית מתחת לסיפי הגילוי והתגובה של הגורם נגדו היא מופעלת. בפועל הדבר יכול להקשות מאוד את זיהוי הנחת המוצא של לוחמה היברידיית. יתר על כן, גדלה האפשרות של שחקן לוחמה היברידיית להסב נזק ניכר ליריבו לפני שהיריב יכול להגיב, או אולי אפילו לזהות פיגוע לוחמה היברידיית.⁵¹

Brian P. Fleming, **Hybrid threat concept: Contemporary War, military panning and the advent of unrestricted operational art**, *School of Advanced Military Studies*, United States Army Command and General Staff, May 19, 2011 ⁴⁸

Sean Monaghan (ed.), **Countering hybrid warfare**, *Multinational Capability Development Campaign (MCDC) Project*, March, 2019 ⁴⁹

James Stavridis, "Maritime Hybrid Warfare Is Coming", *Proceedings Magazine, US Naval Institute*, 142(12), (December 2016), p. 1366 ⁵⁰

.Fleming, 2011, p. 26 ⁵¹

אחת הדוגמאות הבולטות ללוחמה הזאת הייתה הלוחמה היברידיה שהפעילה רוסיה בשנים 2014–2015 נגד אוקראינה כדי למנוע ממנה להצטרף לאיחוד האירופי, ושבהלכה סיפחה חלקים גדולים מחצי האי קרים (Crimea). פעולות אלה, שאפשר לפרשן גם כהפעלת קשת רחבה של יכולות חדשות, שאחת מהן גם לוחמה היברידיה, הפנו את תשומת הלב של חוקרים לעבר סגנון הלחימה הרוסי החדש, ועוררו שאלות הנוגעות לביטחון של מדינות נוספות הגובלות עם רוסיה ופגיעותן. רוסיה זיהתה את הפגיעויות המובנות של אוקראינה, שניכרו ביסודות מקרו־כלכליים חלשים ורמות גבוהות של חוב זה, ואליהן הוכנסו פגיעויות שנוצרו במתכוון על־ידי רוסיה בתחום חוזי אספקת הגז, והעברתו בין רוסיה לאוקראינה, ומבנה הלוואות רוסי לאוקראינה. כל זה התבסס על תלות ברמות גבוהות של אוקראינה בגז הרוסי. רוסיה הצליחה להשתמש בכפייה וגם בהסלמה, ובכלי פיצוי ודה־הסלמה – להציע ולבטל הלוואות, להגדיל ולהוריד את מחירי הדלק והאספקה – הכול כדי ללחוץ על הממשלה הפרו־מערבית החדשה בקייב. הדבר נעשה בתיאום עם כלים אחרים כמו פעולות צבאיות על־ידי גורמי מיליציה ולוחמת מידע. הסלמה בכוח צבאי סונכרנה, למשל, עם שימוש בפיצוי או בכפייה באספקה זולה של גז והלוואות, או באיום על החזר חוב של אוקראינה לרוסיה. העמימות מילאה תפקיד חשוב בסכסוך. גם אם אוקראינה הייתה מודעת בחלק גדול מהמקרים לסיכונים הכרוכים בעסקות האנרגיה והכלכלה עם רוסיה, היא לא הייתה מצליחה להבין נכונה כיצד חוזי הגז ומבני הלוואות תוכננו בצורה מכוונת מראש כפיתיונות שרוסיה השתמשה בהם כאשר התעורר הצורך.

היות שהספר הזה עוסק באסטרטגיה ימית, מודגשת בו אופייה של הלוחמה הזאת במרחב הימי ובאזור החופים הסמוכים אליו. יכולות רבות מאלה שפותחו לניהול לוחמה היברידיה בים אפשר להפעיל באזורי החוף, ובסופו של דבר גם עמוק בשטח המדינה. זה יכול להיקרא "לוחמה היברידיה מן הים", ובוודאי הוא חלק פוטנציאלי של הלוחמה היברידיה הימית. הזירה המועדפת לניהול לוחמה היברידיה ימית היא, מן הסתם, באזור החופי. במקום להשתמש בכלי שיט בעלי זיהוי מדינתי (חיל הים), תכלול לוחמה היברידיה ימית את השימוש בכלי שיט אזרחיים (אוניות סוחר, ספינות דיג גדולות, מכליות קלות, כלי שיט קטנים, ואפילו סירות "איטיות" מצוידות במנועים חיצוניים). הכלים המשמשים ללוחמה היברידיה ימית יהיו מאוישים על־ידי מה שניתן לכנות "מלחים כחולים קטנים" – שאינם לובשי מדיום בהכרח. אלה יהיו נטולי סימני זיהוי על בגדיהם, לא יישאו דרכונים, ואם יילכדו יכחישו את היותם חלק מכל צבא מאורגן.⁵²

היתרונות הגדולים של לוחמה היברידיה ימית לפי החוקר בריאן פלמינג (Brian P. Fleming) הם:

לוחמה זו מאפשרת למדינה לנהל פעולות הפחדה, להשפיל ולהרוס יכולות של יריב ללא זיהוי ברור, ופוטרת אותה מחובת האחריות. הדבר מאפשר מרחב פעולה גדול יותר, שכן הוא פטור מביקורת וסנקציות מצד הקהילה הבין־לאומית; לוחמה היברידיה ימית מעניקה יתרון של הפתעה, מכיוון שהאויב אינו חושד ב"חבטות"

שהוא עתיד לספוג (מודיעין מקדים); הטכניקות שלה מעניקות למשתמש שליטה אפקטיבית על הקצב ועל ציר הזמן של האירועים, בהתחשב בעמימות המובנית שלהם; היא הרבה פחות יקרה מאשר בניית פלטפורמות מסיביות לצורך ניהול לוחמה קונונציונלית.⁵³

אדמירל ג'יימס סטוורידס (James Stavridis) מראשוני ההוגים של הלוחמה הימית ההיברידי, מציין במיוחד את מתקני הנפט והגז הימיים כיעדים אטרקטיביים בלוחמה היברידי. היכולת לפגוע קשה או אפילו להרוס מתקנים מהסוגים האלה במפרץ הערבי, למשל, ללא שיוך מדינתי יכול להוות יתרון עצום עבור איראן (דבר שבפועל התממש בקיץ 2019). לדעתו, גם לקוריאה הצפונית יכולות לשבש תשתיות דומות בקוריאה הדרומית, לרבות תשתיות תקשורת תת-ימיות בין יבשות ובין מדינות. תקיפות כאלה עלולות למנוע ממשקיעים זרים להשקיע במקומות מועדים ללוחמה כזאת, ולהשפעות סביבתיות מרחיקות לכת.

ג'פרי טיל בספרו הדהן בעוצמה ימית בעולם הגלובלי מציין שהצי המלחמתי שהוא חלק מהכלים להשיג יעדים פוליטיים, חייב לתרום להתמודדות עם קשת רחבה של פעילויות פשיעה, במיוחד כאשר הן מערערות את הסדר הלאומי, האזורי או הגלובלי – בהן הסחר בסמים, הטרור הבינלאומי והברחת בני אדם הם דוגמאות ברורות. המחיר של עימות קונונציונלי מוביל לכך שמדינות יאמצו טקטיקה האופיינית לשחקן לא־מדינתי במבצעים היברידיים כאלה שבשיטת פעולתם הם אפקטיביים יותר להשגת היעדים של הדרג הפוליטי. זאת היות שהשילוב של פעילויות צבאיות בעלות אופי בלתי רגיל, ופשיעה המתבצעות במרחב שמחצי האי קרים עד למזרח התיכון הוכחו כקשות להתמודדות עבור כוחות רגילים שהיו אמורים להסתגל. גם ציים צריכים להיות מסוגלים להתמודד עם לוחמה היברידי ואתגרים א־סימטריים, בדומה להתמודדות עם הנמרים הטמילים, משמרות המהפכה האיראניים שפועלים בשיטות נסתרות של נחילים כדי להתיש כוחות קונונציונליים, ולהביסם כמו שחוו האמריקנים, הצרפתים ואף הסובייטים בשנים 1950–1998. צי ארצות־הברית פתח במאי 2006 משרד ללוחמה בלתי רגילה (Irregular Warfare Office) מתוך הכרה שלקשת הרחבה של המשימות שענימן צריך להתמודד יש דרישות ייחודיות משלהן, ההופכות את משימותיו הרגילות של הצי למורכבות יותר.⁵⁴ היות שמדובר בסוג חדש של לחימה נדרש לפתח ברמות השונות (אסטרטגית, מערכתית וטקטית) שיטות לחימה המתאימות להתמודדות עימה, ואחד המרכיבים החשובים ביכולות הנדרשות הוא מודיעין שיוכל לספק עובדות מוצקות בנוגע לגורם המדינתי שעומד מאחורי תקיפות מעין אלה.

הלוחמה ההיברידי בכלל, ובים בפרט, היא תוצר של מערכת מרובת פגיעויות (System with Multiple Vulnerabilities). גורמים רבים יכולים להשפיע על פגיעותה של המערכת לרבות קבוצות המתנגדות לנורמות ולערכים של המערכת הגלובלית. לוחמה מהסוג הזה יכולים לנהל גורמים העוסקים בפשע מאורגן, בהברחת סמים, פירטיות וסחר

⁵³ .ibid

⁵⁴ Till, 2018, pp. 44–45

בבני אדם דרך הים. ארגונים כאלה יכולים להתבסס גם על קשרים של ארגוני פשע בין לאומיים, ושחקנים המסווגים כלא־מדינתיים (Non State Actors), והדבר עלול להשית בעיות חמורות בנוגע לשאלה איזה יריב צריך להכיל ואיזה להביס. יתר על כן, לא רק הקושי לזהות מיהם הגורמים הפועלים בלחימה הזאת מאתגר, אלא גם אי־היכולת לעמוד על כוונותיהם של ארגונים אלה, כמו גם ההיערכות של הכוחות המדינתיים הנדרשים להתמודד עימם בהצלחה.⁵⁵ עם העלייה במרכיב הלחימה ההיברידיית גבר החשש מיכולת הגורמים הפועלים בשיטתה לפגוע בסדר העולמי בכלל, ובשיטת החופשי שבבסיסו עומדת הגלובליזציה. בסתיו 2019 מוקשו מכליות אחדות שעגנו במפרץ עומאן בידי כוחות לא מזוהים וגרמו להן נזק, דבר המצביע על כך שהלוחמה ההיברידיית במרחב הימי הולכת וצוברת תאוצה בשני העשורים הראשונים של המאה ה־21, ומצליחה לשרת את האינטרסים והמטרות של ארגונים או כוחות המפעילים לוחמה כזאת בלי לשאת בתוצאות הפעלתם.⁵⁶

לאחר תקופה קצרה שבה מינפה סין באזור ים סין הדרומי באמצעות צבאה הימי המכונה "כוח הים השלישי" (Third Sea Force) לוחמה מוגבלת בעלת מטרות אסטרטגיות, פוליטיות וצבאיות מצומצמות אך מצטברות, נכנסה גם ארצות־הברית ללחימה הזאת, והחלה למלא תפקיד מרכזי בסכסוך של ים סין הדרומי.⁵⁷ הצי האמריקני מגיב במבצעי חופש שיט כדי לסמן את אי־הסכמתו להכרזה הסינית על תחום המים הכלכליים שלה. לכידתו של הרכב התת־ימי הבלתי מאויש (Unmanned Underwater Vehicle – UUV) של הצי האמריקני באזור הזה סימנה את תחילת הלוחמה ההיברידיית האמריקנית שם.⁵⁸ ארצות־הברית יכולה לערוך באזור פעולות סיכול (Interdiction Operations), ולסמן נוכחות מעורפלת באזור המחלוקת, אולם מכיוון שים סין הדרומי אינו חלק מ"הטריטוריה הביתית" של ארצות־הברית, היא איננה מחויבת להשיג שליטה מלאה עליו כדי להפעיל לוחמה מהסוג הזה. הצי הסיני משתמש בצי הדיג הלאומי למטרות גאופוליטיות כחלק מהאסטרטגיה של סין לתבוע את ריבונותה על ים סין הדרומי. השירות הימי הסיני מאיים על כוחות משמר החופים של וייטנאם ושל הפיליפינים, וסין משתמשת באוניותיה לקדם את מטרותיה הריבוניות. תרחיש עתידי של לוחמה סינית היברידיית בים סין הדרומי העלה האדמירל האמריקני ג'יימס סטוורדיס.⁵⁹

⁵⁵ .ibid, pp. 38–39

⁵⁶ .Stavridis, 2016

⁵⁷ אחד הכלים החשובים ביותר של בייג'ינג – המיליציה הימית שלה או "גברים כחולים זעירים", שווה ערך ימי ל"גברים ירוקים קטנים" שהופעלו על־ידי פוטין ביבשה במשבר עם אוקראינה על חצי האי קרים – מציע להם פרסים גדולים תוך איום על הכוחות האמריקניים שמנסים לפעול באזור ולאטגר את הסינית, ואף מדינות נוספות כמו הפיליפינים, לאחר פסיקת בית הדין הבין־לאומי בהאג נגד סין בהקשר לשיטת המדידה של המים הכלכליים בים סין הדרומי.

⁵⁸ Terri Moon Cronk, "Chinese seize U.S. navy underwater drone in South China sea", **US Department of Defense**, December 16, 2016

⁵⁹ .Stavridis, 2016

בתחילת המאה ה־21 חל גידול במבצעי תקיפת מטרות בחוף באמצעות טילים מדויקים המשוגרים מכלי שיט בים כנשק מנגד (Stand Off), דבר שאיננו מותיר ספק לגבי חשיבות המרכיב הזה – זה נכון לשימוש שעשו בו האמריקנים וגם הרוסים (נגד מטרות בסוריה). עם זאת, מבצעים אמפיביים שהיו מאז ומתמיד בשלב הקריטי של החפת הכוחות והתמודדות בין הכוח הנוחת מהים ובין המגינים בחוף, מאותגרים בעת הנוכחית בצורה קשה יותר מכיוון שטילי קרקע-אוויר (SAM) וטילי חוף-ים נגד אוניות השתפרו באופן ניכר המאפשר להם לאיים על אוניות ומטוסים בטווחים הגדולים מ־200 מיל מהחוף, ואף יותר. מצב זה יכול לאפשר לכוח המגן בחוף להשתמש בכמות קטנה יחסית של כוחות כדי להגן על אזורים ארוכים של קו החוף, ולהגביל באופן מובהק את אפשרויות התוקף לנקוט מבצעים אמפיביים.⁶⁰ לפיכך, אסטרטגים ימיים מטילים ספק ביכולת להוציא אל הפועל מבצעים גדולים מהסוג הזה, שהיו שכיחים במלחמת העולם השנייה בנחיתה בנורמנדי ביוני 1944, או בנחיתה באינצ'ון ב־1950.⁶¹ גם בריאן קלארק וג'ס סלומן (Bryan Clark and Jesse Sloman) מהמרכז להערכות אסטרטגיה ותקציב האמריקני, גורסים שיש לשנות הן את הגישה האסטרטגית, והן את תפיסת ההפעלה של מבצעי נחיתה. בעיקרם את הצורך בפריסת כוחות משלוח לבסיסים באזורי מחלוקת, משם יוכלו להוציא פעילויות תקיפה אוויריות, פשיטות ותמיכה בלוגיסטיקה בטווחים קרובים יותר לשטחי האויב, ויהיו בעלי שרידות טובה יותר מאלו של כוחות הנוחתים בחוף מהים.⁶²

לעומת מבצעי נחיתה אמפיביים עלה בשני העשורים האחרונים דווקא ערכם של "מבצעי כוחות משלוח" כדרך להשגת המרכיב המדיני או הפוליטי של האסטרטגיה באמצעות כוחות צבאיים. החל מתחילת שנות ה־90 של המאה ה־20 מסתמנת עלייה במבצעי כוחות משותפים שאפשר לנמקם בשתי סיבות עיקריות:

1. שינוי היציבות במערכת הבינ־לאומית – סוף עידן הדו־קוטביות
2. גלובליזציה – לאירועים באזור אחד יש השפעה גדולה יותר גם באזורים אחרים יותר מבעבר.

טבלה 14 מציגה את ההבדל בין צי מודרני תחרותי ובין צי בתר־מודרני שיתופי בחתך של סוגי המבצעים השונים שצי זה מבצע. יש הבחנה נוספת שהתפתחה במאה ה־21 בין "מבצעי כוחות משלוח" ובין "לוחמת כוחות משלוח" (Expeditionary Warfare). לוחמת כוחות משלוח אפשר לשייך למלחמות הפלופונסיות, מלחמת קוריאה, מלחמת פוקלנד ולשתי מלחמות עיראק (1991 ו־2003). בנוגע לממד הימי של מבצעי כוחות משלוח יצוין שאפשר כי לאלה לא תידרש מעורבות כוחות ימיים, אך מקרים כאלה הם נדירים

⁶⁰ Bryan Clark, and Jesse Sloman, **Advancing beyond the beach: Amphibious operations in an era of precision weapons**, Center for Strategic and Budgetary Assessment CSBA, November 15, 2016.

⁶¹ Geoffery Till, 2018, p. 276.

⁶² Clark & Sloman 2016.

באופיים, שכן הם מבוצעים בדרך כלל במרחק רב.⁶³ למבצעים מהסוג הזה בדרך כלל שני מאפיינים: אופן הביצוע הצבאי והמטרה הפוליטית שלשמה הם מופעלים. אופן הביצוע הצבאי יכול לכלול את המרכיב הימי, במיוחד כאשר נדרש לפעול הרחק משטח המדינה המפעילה אותם; הם מבצעי התערבות (Interventions) בעלי משך קצר (מלחמת עיראק ואפגניסטאן), אם כי לאחר מכן הם עשויים להישאר באזור למשך תקופה ארוכה ולנהל לוחמת כוחות משלוח נגד התקוממויות מקומיות (Insurgency) במשך זמן ממושך עד לייצוב המצב. במקרה כזה הם יתבססו על היכולות האינטגרטיביות של כוחות המשלוח, ובמקרים שבהם המצב ביבשה איננו יציב הם יתבססו על "בסיסים ימיים צפים" של כלי שיט מיוחדים למשימה מהסוג הזה.

טבלה 14: מבצעים מהים: צי מודרני תחרותי לעומת צי בתרמודרני שיתופי

צי בתרמודרני שיתופי Post Modern Collaborative	צי מודרני תחרותי Modern Competitive
מבצעי כוחות משלוח Expeditionary Operations	מבצעים אמפיביים
בניית יכולת ימית Maritime Capacity Building	תמרון מבצעי מהים Operational Maneuver from the Sea
צורות אחרות של תקיפת יבשה מבוססת על כלי שיט Other Forms of Sea – Based Land Attack	מבצעים הומניטריים והיענות לאסונות טבע Humanitarian and Disaster – Response Operations

הצלחתם של מבצעי כוחות משלוח ימיים מצריכה כמה יכולות המופעלות בשלבי הפעולה השונים: בניית תמונה של אזור הפעולה; תובלה ימית אסטרטגית (Strategic Transportation); הגנה על כוח ההתערבות (Force Protection); יכולת הובלת הכוחות לחוף והגדלה מהירה של כמות היחידות הלוחמות (Force Insertion and Extraction) ובגמר הפעולה להסיגן לאחור; הקרנת עוצמה בחוף עצמו; תמיכה לוגיסטית מהים בכוחות הפועלים בחוף (Sea Based Logistical Support).⁶⁴

מושג נוסף במבצעי כוחות משלוח הוא השילוביות (Joint Operations) – המידה שבה נדרש סיוע מזרועות אחרות של הצבא למבצעי כוחות משלוח, אם באמצעות סיוע אווירי, או בלוחמת השטח על היבשה. היות שיש יתרון מדיני לייצאה למבצע שמשתתפים בו גם כוחות ממדינות נוספות (כוחות קואליציה), הרי שבמבצעים משותפים (Combined Operations) נחלק הנטל בין כמה מדינות, גם אם מבחינת יעילות הלחימה מחייב הדבר ולעיתים גם פוגע ביעילות הפעולה (לדוגמה מלחמת עיראק הראשונה).

סוג נוסף של מבצעי כוחות משלוח ימיים הוא בניית יכולת ימית במדינה שעליה (או חלקים ממנה) השתלט כוח המשלוח. כזה היה למעשה חלק ממשימת כוחות הקואליציה בעיראק ובאפגניסטאן: להכשיר כוחות מקומיים שיוכלו להשתתף בייצוב השלטון החדש.

.ibid 63

.ibid 64

לנוכח הכישלונות האמריקניים בעיראק ובאפגניסטאן יש במערב נטייה להפסיק את הפעילות הזאת, ודווקא בפדרציה הרוסית, בשטחים שבהם הייתה התערבות רוסית (אוקראינה וסוריה) היא התרחבה.

הסוג האחרון של מבצעי כוחות משלוח הוא משימת סיוע הומניטרי ותגובה לאסונות. לדוגמה פעילות השייטת הגדולה של חיל הים אז ב־1953 העניקה השייטת בפיקודו של אל"ם שלמה אראל, סיוע לנפגעי הרעש באיי יוון. קבוצות מלחים וקצינים חילצו מאות נפגעים מבין ההריסות, העבירו פצועים קשה ליבשת, וקיימו במשך יומיים את הקשר היחידי בין האיים שנפגעו ובין יוון.

עוד לא נס ליחם של מבצעי כוחות משלוח גם באסטרטגיה הימית בת ימינו. עם זאת, האכזבה מהתוצאות הפוליטיות של מבצעי כוחות משלוח גדולים באפגניסטאן ובעיראק, לצד האגרסיביות שבה פועלת רוסיה במרחב הימי, גרמו למדינות אחדות באירופה, שבנו יכולות מהסוג הזה לנטוש את הפעילות ולהתמקד בהגנת חופי מדינותיהן נגד מבצעים כאלה המיוחסים לחיל הים הרוסי.⁶⁵

מהו החלק הצבאי של האסטרטגיה שעניינה בלחימה נגד הטרור הימי במאה ה־21? לצד המרכיב הצבאי של האסטרטגיה הימית נעשה שימוש גדל והולך עם השנים גם במרכיבים אחרים של האסטרטגיה הימית כמו המרכיב הבין־לאומי, הממד המדיני־דיפלומטי והממד הכלכלי. דוגמה לשימוש במרכיב הבין־לאומי במלחמה בטרור הימי היא האספה ה־14 של הארגון הימי הבין־לאומי שהתכנסה בנובמבר 1985, ובה הציעה ארצות־הברית לנקוט כמה צעדים כדי למנוע פעולות בלתי חוקיות אלה, הצעה שזכתה לתמיכה נרחבת. ההחלטה שאומצה באספה נגעה לנקיטת צעדים למניעת מעשים בלתי חוקיים המאיימים על בטיחות האוניות, ביטחון נוסעיהן ואנשי הצוות, והיא פורסמה ב־1986 מטעם ועדת הבטיחות הימית של הארגון. למרות שפיגועי הטרור של ספטמבר 2001 בארצות־הברית לא נשאו אופי ימי, הם הובילו להעמקת החקיקה והאסדרה (הרגולציה) הבין־לאומית בנושא, לרבות הצטיידות האוניות באמצעים שיאפשרו להן להודיע מוקדם ככל האפשר על ניסיון השתלטות של ארגוני טרור.

הממד הצבאי־ימי החדש של האסטרטגיה גובש על־ידי צי ארצות־הברית, והמסמכים הראשונים לגביו התחילו להתפרסם כשנה לאחר אירועי 11 בספטמבר. במהלך העשור שלאחר מכן פרסם חיל הים האמריקני לא פחות מ־14 "מסמכי פסגה" (Capstone Documents), תשעה מהם בזמן כהונת הנשיא בוש הבן. למסמכים היה אופי הצהרתי ושל כוונה אסטרטגית (חלקם נותרו מסווגים ואינם זמינים לעיון וניתוח), וכמותם כמעט פי שניים מבשנות ה־90. כמות גדולה זאת שיקפה למעשה את האיזודאות הרחבה שאפיינה את תפקידו של הצי האמריקני בהתמודדות עם המשמעויות הפוליטיות והצבאיות של תקיפות 11 בספטמבר, בנסותו לפתח את הסיפור הימי ולהרחיבו בנוגע לשימוש בכוח הימי כדי להילחם בטרור. הצי האמריקני השתתף בוויכוח שהתנהל בקרב גורמי ביטחון בארצות־

⁶⁵ G. O'Dwyer, "Sweden, Finland, sharpen amphibious readiness in Baltic", *Defense News*, September 6, 2015.

הברית בשאלה: האם נדרש לתכנן מלחמה ארוכה, א־סימטרית, נגד טרוריסטים ושאר שחקנים היברידיים או לא־מדיניים, או שמא לצורך כך אפשר להסתפק במבצעי כוחות משלוח? לדעת סבסטיאן ברונס שחקר זאת, ריבוי המסמכים משקף גם את מדיניותו של מזכיר ההגנה האמריקני דונלד רמספלד להעניק בכירות לדרג האזרחי של הפנטגון על הדרג הצבאי. ריבוי זירות וצורך בהתערבות הניע את רמספלד להגדיר ב־2001 את האסטרטגיה האמריקנית שכונתה "אסטרטגיית 4-1-2-1",⁶⁶ שלפיה, על ארצות־הברית להצטייד ביכולת להגן על אדמתה מצד אחד, להיות מסוגלת להרתעה אפקטיבית בארבע זירות אחרות מהצד האחר, להכריע בבירור בשתיים מהן, ולהשיג ניצחון מוחץ (החלפת משטר) באחת. להשקפה הזאת היו השלכות ישירות על בניין הכוח, תפיסת ההפעלה והאמצעים שנדרשו להתאמה למציאות החדשה המתהווה, כפי שניסח זאת רמספלד: "היערכות לעתיד תחייב אותנו לחשוב בצורה שונה ולפתח את סוג הכוחות שיכולים להסתגל במהירות לאתגרים חדשים ולנסיבות בלתי צפויות".⁶⁷

בהתאם לקו החשיבה הזה אמור היה צי ארצות־הברית להגדיל את כמות כלי השיט שברשותו כדי לעמוד בהנחיות מזכיר ההגנה מצד אחד, ולמצוא פתרונות לצרכים המבצעיים החדשים של לוחמה חופית מן הצד האחר. תפיסה זו נוסחה בהמשך כמסמך תפיסות הפעלה גלובליות (Global Concept of Operations) ל־2003.⁶⁸ ברונס מציין את ריבוי הגורמים במטה הצי (OPNAV) שעסקו בנפרד בגיבוש האסטרטגיה הימית בשנים 2003–2002 ויצרו בלבול ויריבות בירוקרטית בין גורמים שונים במטה הצי בראשות אדמירל ורנון קלארק (Vernon E. Clark) מפקד חיל הים האמריקני. רק בתום כהונתו של רמספלד ב־2006, ולאחר מינויו של אדמירל מולן למפקד חיל הים, חזר התכנון של האסטרטגיה הימית לתלם. כך תהליכי התכנון עברו אופטימיזציה, וב־2006 התפרסם מסמך תפיסת ההפעלה של חיל הים (Naval Operations Concept) שהוביל ב־2007 למסמך הידוע בשמו "אסטרטגיה ימית משותפת למאה ה־21 בנושא העוצמה הימית".⁶⁹

צרפת נדרשה לנושא האסטרטגיה הימית הצרפתית בפרסום ב־2015 בנושא הטרור והפירטיות וציינה כך:

צרפת מוגדרת בשמה כיעד מועדף לקבוצות הטרור הבין־לאומיות העיקריות. בניגוד לפירטיות, כלי שיט צרפתיים נתפסים גם הם כיעד מועדף לתקיפה, ובמיוחד אוניות הצי הצרפתי. אומנם האיום הוא גלובלי, אך קיימים אזורים הנמצאים בסיכון

⁶⁶ Mike Mullen, "Global concept of operations", **US Naval Institute, Proceedings Magazine**, April 2003.

⁶⁷ Donald Rumsfeld, "21st Century Transformation": Remarks given at the National Defense University, Washington, DC., 31 January 2002, as cited in Robert Work, **The littoral combat ship: How we got here, and why**, Washington, DC: Pentagon, Undersecretary of Navy, 2014, 4.

⁶⁸ Work, 2014, p. 3.

⁶⁹ Bruns, 2018, Ch. 6, pp. 181–182.

גבוה אם בעקבות קרבנם לאזורי סכסוך, או עקב מיקומם הגאואסטרטגי המיוחד כמו מְצָרִים צרים, נמלים ואזורי המתנה שלהם ונתיבי שיט אסטרטגיים.⁷⁰ בנוגע לתרחישי התקיפה האפשריים בצרפת נכתב במסמך שהם מגוונים וכוללים בין היתר:

שיבוש באספקת האנרגיה של צרפת, לקיחת אזרחים צרפתיים כבני ערובה, שימוש בנשק קינטי נגד כלי שיט צרפתי, או הרס על-ידי חומרי נפץ שהוחבאו במכולה, והסתננות של אנשי ארגוני טרור, נוסעים או מהגרים בלתי חוקיים.⁷¹

המסמך מצביע על יעד תקיפה אטרקטיבי בדמות אוניות הנוסעים הענקיות השטות לאחרונה בהיקפים הולכים וגדלים בים התיכון. האסטרטגיה הימית הצרפתית קובעת ארבעה תחומים שבהם צריכה צרפת לרכז מאמצים:

- פיתוח מנגנון של חילופי מודיעין בתחום הימי עם עוד גורמים ומדינות.
- אופטימיזציה של מערכות הבידוק המפקחות על עליית נוסעים ואנשי צוות למטוסים, על תנועת כלי רכב ומשאיות.
- הגברת שיתוף הפעולה עם גורמים מהמגזר הימי הפרטי, לרבות שירותי הנמלים.
- הטמעת פתרונות טכנולוגיים חדשים לאבטחת אוניות ומשא, ובתוך כך הערכת מצב מתמדת לגבי התפתחות האיום עם גורמים מדינתיים ואחרים ברחבי העולם הקשורים למרחב הימי.⁷²

בריטניה מציינת במסמך האסטרטגיה הימית הביטחונית שלה שבהערכת הסיכונים שנעשתה לקראת כתיבת המסמך נמצא שהטרור הימי מוערך כסיכון הראשון (מתוך שישה סיכונים) לשנים 2015–2014 (The Maritime Security Risks for 2014–2015).⁷³ בהתאם לכך גם נקבע כיעד מספר 5: "להגן על המשאבים ועל אוכלוסיית בריטניה והשטחים מעבר לים מפני פעילות בלתי חוקית ומסוכנת, כולל פשע מאורגן וטרור חמור".⁷⁴ המשך המסמך הוא דוקטרינת הפעולה של הצי המלכותי, חיל האוויר ויחידות מארינס מיוחדות למתאר זה.⁷⁵

סנקציות כלכליות נגד גורמים תומכי טרור נכנסו לפעולה לאחר שהתבררו מהם מקורות המימון של גורמי טרור בכלל, ואלה הפועלים בים בפרט, ומיהם הגורמים הפועלים בסיוע לטרור (ראו: איור 92 ו-93). כך למשל הודיע הממשל האמריקני בקיץ 2018 שיפעל נגד אונייה איראנית ששייטה במשך חודשים ארוכים בדרום הים האדום בסמוך לחופי

⁷⁰ France Premier Ministre, 2015, pp. 22–23.

⁷¹ .ibid

⁷² .ibid, p. 23

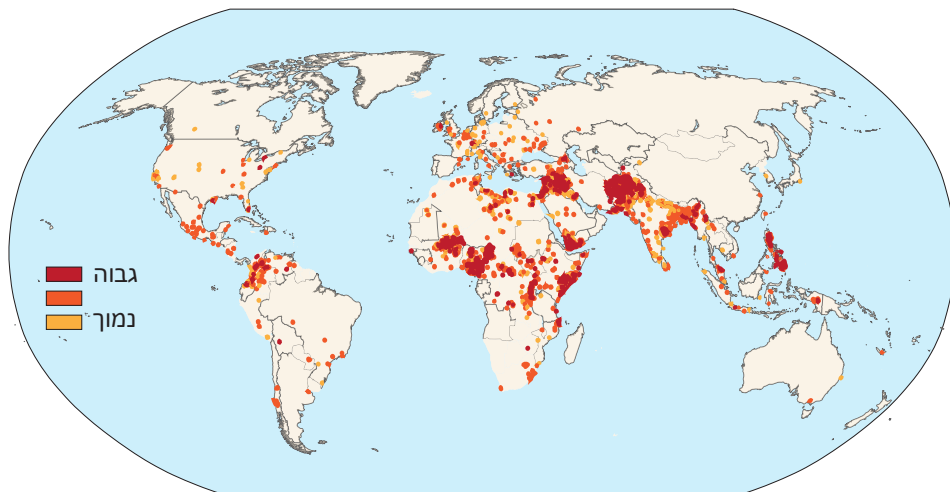
⁷³ .UK Government, 2014, p. 19

⁷⁴ .ibid, p. 33

⁷⁵ .ibid, p. 35

תימן, שעל־פי מידע מודיעיני סיפקה סיוע צבאי ניכר למורדים החות'ים בתימן.⁷⁶ האונייה "סאוויז" (Saviz) זוהתה כבר בתקופת ממשלו של הנשיא אובמה כמסייעת לטרור הימי, ואף נכללה ברשימת כלי השיט שעליהם הטילה ארצות־הברית סנקציות, אך הוצאה מהרשימה כחלק ממאמציו להגיע ב־2015 להסכם הגרעין עם איראן. ממשל הנשיא טראמפ, שפרש מהסכם הגרעין עם איראן באופן חד־צדדי, חידש כחלק מהרחבת הסנקציות על איראן בנובמבר 2018 את הסנקציות נגד האונייה האיראנית "סאוויז" שזוהתה כ"אוניית האם" המוצבת בים האדום, ומסייעת למורדים החות'ים לתקוף אוניות אזרחיות וצבאיות, ומגדילה בכך את פעולות הטרור הימי באזור מפרץ עדן ומְצַר באב אל־מנדב. הסנקציות ימומשו גם בנוגע לפעילות הנמלים באיראן, ענפי הספנות והספנות, ושאר החברות המסונפות אליה. ישראל היא אחת המדינות שחוותה בשנות ה־70 של המאה ה־20 פעולות טרור שיזמו ארגונים פלסטיניים, הפיקה במהירות לקחים ולמדה כיצד להתמודד עימם בהצלחה ניכרת.⁷⁷

אזור 94 מתאר את ארבע הדרכים העיקריות שעל־פי הניסיון הישראלי יש לנקוט כדי להילחם בטרור בהצלחה: מודיעין, דוקטרינת הפעלה מתאימה, אמצעים טכנולוגיים והפעלת כלי מדיניות מתאימים.

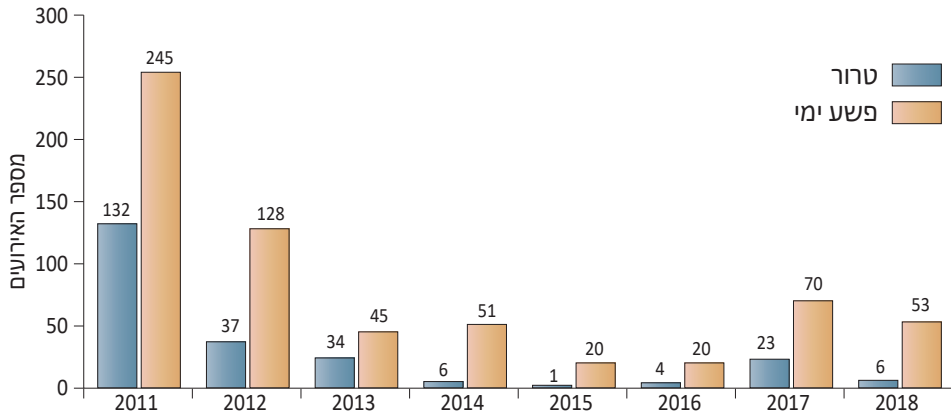

איור 92: תקיפות טרור ברחבי העולם ב־2017: מוקדים ורמת אינטנסיביות⁷⁸

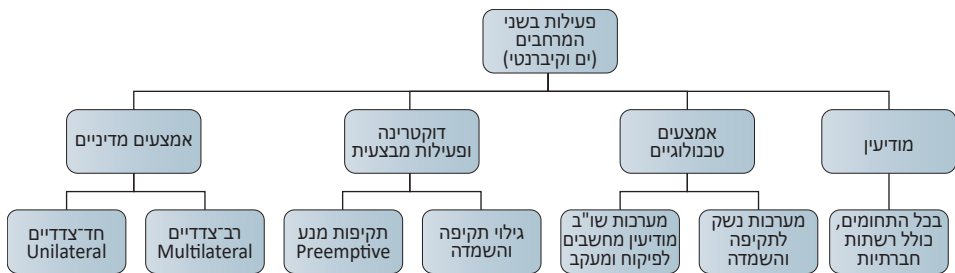
⁷⁶ Adam Kredo, "Trump to sanction Iranian ship identified in facilitating terror strikes", *Washington Free Beacon*, August 14, 2018.

⁷⁷ ראו הרחבה על המקרה הישראלי בפרק "ניתוח אירוע – התמודדות ישראל עם הטרור הימי" בספר זה.

⁷⁸ Global Terrorism Database.

איור 93: תקיפות טרור כחלק מכלל הפשיעה הימית באוקיינוס ההודי בשנים 2011–2018

איור 94: דרכי פעולה ללחימה בטרור במרחב הימי והקיברנטי

סיכום

איום הטרור על הסדר הימי, הגם שהופעתו במרחב הימי התעכבה ביחס לטרור היבשתי, הולך וצובר תאוצה. מאחר שהפעילות במרחב הזה גדלה בעקבות הגלובליזציה הוא נהיה כר פעילות אטרקטיבי ביותר למימוש מטרותיו הפוליטיות של הטרור. שיטות לחימה א-סימטריות והיברידיות עם הצגת התוצאות באמצעי התקשורת השונים מאפשרות לטרור להשיג את מטרותיו הפוליטיות, החברתיות והכלכליות. פעילות הטרור הימי במרחב הנוסף – המרחב הקיברנטי – מציבה אותה כאיום אסטרטגי על השלום והשגשוג העולמי.

על רקע השינויים במאפייני המרכיב הצבאי של האסטרטגיה הימית התחילו אף אסטרטגים והיסטוריונים ימיים להידרש לנושא, ובדקו את הסתגלותם של ציים למציאות החדשה. נוסף על כך, הם ניתחו את המערכת במאה ה-21 שמאפיינה העיקרי הוא הגלובליזציה לצד מאפיינים נוספים כמו דינמיות גבוהה וההיררכיה שאיננה קבועה בה. בהתאם לכך מציע טיל שיטה לסווג את ציי המלחמה (Taxonomy) לשלושה סוגים

עיקריים: צי מלחמה "מיושן", צי מלחמה מודרני וצי מלחמה בתר־מודרני (טבלאות 15, 16, 17).⁷⁹ מטבע הדברים, לא נדון בצי מלחמה מיושנים.

לפי טיל, מאפייני מדינה מודרנית כוללים ייצור תעשייתי המוני, תחרותיות מונעת על־ידי ציפיות ריאליסטיות המשמשות במאבק של מי מקבל מה, מתי וכיצד משאבים, טריטוריה, כוח והשפעה מתחלקים. לעומת זאת, מדינה בתר־מודרנית יעילה הן מבחינה כלכלית והן מבחינה חוקתית, מתבססת על מידע עדכני בנוגע למצב הכלכלי, פתוחה לשיתופי פעולה בין־לאומיים, ומכירה בקיום תלות הדדית.⁸⁰

החלוקה איננה מצביעה על היותו של צי בתר־מודרני "טוב יותר" מצי מודרני, אך משקפת את הראייה המערבית המזהה את תזוזת המשימות והמבצעים שציים מערביים מבצעים בתחילת המאה ה־21. תזוזה מהגישה המסורתית של עליונות ימית ושליטה ימית להתמודדות עם אופייה החדש של הלוחמה הימית, כפי שהיא נצפית בעיני החוקרים הימיים בתקופתנו.

טבלה 15: חלוקה דיכוטומית למאפיינים של צי מלחמה

צי בתר־מודרני	צי מודרני
ציים לא מסורתיים	ציים מסורתיים
ציים לא קונוונציונליים	ציים קונוונציונליים
ציים המשתפים פעולה ביניהם (Collaborative)	ציים מתחרים (Competitive)
ציים מכווני מערכת	ציים מכווני מדינה

טבלה 16: מאפייני צי מלחמה מודרני

משימות הצי	האסטרטגיה הנגזרת מהמשימות
שליטה ימית (Sea Control)	אימוץ הגישה המהינית והכנות להתמודדות צי נגד צי (לחימה סימטרית)
הרתעה גרעינית והגנה מפני טילים בליסטיים (Nuclear Deterrence & Ballistic Missile Defense)	שמירת יכולות הרתעה גרעיניות בים לרבות כלל אמצעי התמיכה במשימה הזאת כמו הגנה בפני טילים בליסטיים
הקרנת עוצמה מהים (Maritime Power Projection)	איננה תומכת בהתערבות כוחות ליברליים (עיראק, אפגניסטאן), ולכן איננה בונה צי של כוחות משלוח משותפים אלא יכולות אמפיביות עצמאיות
שמירת הסדר הבלעדי בים (Exclusive Good Order at Sea)	התמקדות בהגנה על ריבונות המדינה והאינטרסים שלה בתחומי ה־EEZ, והיעדר נטייה להשתתף בכוחות משימה משותפים ללחימה בטרור ופירטיות ימית
שימוש תחרותי ב"ספינות תותחים" כדי לסייע לדיפלומטיה באמצעות, סיוע, שכנוע הרתעה וכפייה (Competitive Gun Boat Diplomacy)	הימנעות מלהיכנס לשותפות בתחומים כמו: Global Maritime Partnership

⁷⁹ Geoffrey Till, "Maritime strategy in a globalizing world", *Orbis*, 51(4), (2007), pp. 569–575.

⁸⁰ *ibid*.

טבלה 17: מאפיינים של ציי מלחמה בתרמודרניים (Post Modern Navies)

משימות הצי	האסטרטגיה הנגזרת מהמשימות	דוגמאות
שליטה ימית (Sea Control)	המטרה זהה לזו של ציי מודרני, אך הפעילות מצומצמת יותר בים הפתוח ורבה יותר במים החופיים, כי אופי האיום באזור זה שונה ומאתגר יותר. בדרך כלל לא מדובר על מלחמת ברירה אלא מלחמת צורך, מכיוון שקיים חופש שיט, והשליטה שונה במהותה מהמסורתית.	פעילות צי ארצות הברית במפרץ הפרסי; פעילות חיל הים הישראלי במלחמת לבנון השנייה
מבצעי כוחות משלוח (Expeditionary Operations)	מכיוון שרוב המשברים מתרחשים ביבשה יש חשיבות לפעולה של הצי מהים לסייע לנעשה ביבשה, ולכן ההדגש לכוח הוא לא "מה הכוח יכול לעשות בים", אלא "מה הוא יכול לסייע מהים".	הכוח הרב־לאומי מול חופי סומליה; כוחות משלוח צרפתיים או בריטיים לאזור האוקיינוס השקט-הודי
מבצעי שמירת יציבות או סיוע הומניטרי (Stability Operations/ Humanitarian Assistance)	דומה למדי לפעילות כוח רב־לאומי, ולעיתים הצי משתמש באותן יכולות, שבעיקרן פעולות לרווחת תושבי האזור, ואפשר לכנות גם אסטרטגיה של פילנתרופיה של ספינות תותחים.	הכוח נגד פירטיות וסמים במפרץ עדן
שמירת הסדר הטוב והכולל בים (Inclusive Good Order at Sea)	הגלובליזציה זקוקה לסדר טוב הן במרחב הימי והן ביבשה. מדינות חופיות חלשות אינן מסוגלות לקיים רגולציה וכן תנועה חופשית ובטוחה של אנשים וסחורות. במקרים של פירטיות, סמים, תפוצת נשק וטרור בין־לאומי הציים ממלאים תפקידי שיטור והפעלת כוח שונה מאשר במלחמה.	הכוח נגד פירטיות וסמים במפרץ עדן
דיפלומטיה ימית משותפת (Cooperative Naval Diplomacy)	מתמקדת בהשגת תמיכת דעת קהל, תקשורת והפצת עקרונות ליברליים ברחבי העולם.	הסיוע לקורבנות הצונאמי ב־2004

לפי גישתו של מהן, על־פי תהליכים שהתרחשו בעבר יש ניסיון לחזות מגמות בעתיד, נובל להצביע על שש סוגיות שהמאה ה־21 כנראה מזמנת בתחום האסטרטגיה הימית:⁸¹ הסוגיה הראשונה קשורה לתחזיות של מדינות השואפות וגם בעלות היכולת להיות מעצמות ימיות בעשורים שיבואו. נקודת המוצא הטובה היא לזכור את הדגש של תוקידידס (Thucydides) להיבטי "כבוד", "פחד" ו"אינטרסים", ולבחון עד כמה דחפים כאלה אכן מאפיינים שתיים מהמדינות בעלות השאיפות בתחום הזה – סין והודו. יש לזכור ששאיפות לחוד, והיכולת לממשן לחוד, והשתיים לא תמיד עולות בקנה אחד. המרכיבים של עוצמה ימית לפי מהן הם אומנם מדדים יעילים כדי להגדיר אם למדינה מסוימת יש כל התנאים המקדימים להשיג עוצמה ימית, אך בימינו אפשר להוסיף להם גם מדדים כמו: צמיחה כלכלית, יכולת פיסקלית, תחכום טכנולוגי, חברות בארגונים בין־לאומיים ומנהיגות

⁸¹ Mahan, 1902

אסטרטגית. אלה הם התנאים הבסיסיים להצלחה במרחב הימי. ככל שהדבר נוגע להודו וסין, הרי ניתוח אירועים היסטוריים מצביע על הקשיים שחוו מדינות בעלות אוריינטציה יבשתית כאשר הן רוצות להפוך למעצמות ימיות.

הסוגיה השנייה בוחנת את תהליך חלוקתה מחדש של העוצמה הימית בין מעצמות עולות במאה ה־21: אם אכן יעלו בעשורים הקרובים מעצמות ימיות חדשות (כדוגמת סין והודו), נשאלות השאלות: האם עלייתן תוביל בהכרח לסכסוכים ימיים אלימים כפי שחוונו בעבר? האם הסבירות לפריצת מלחמה בעתיד גדולה יותר עקב עלייתן המתמשכת במשך זמן של מעצמות ימיות חדשות, או האם הגאוגרפיה, הנשק הגרעיני והתלות הכלכלית ההדדית הגוברת, ירסנו לחצים אלה?

הסוגיה השלישית בודקת את השאלות: האם סין, על־פי התפיסה של האסטרטג הצבאי הסיני סון טסו (Sun Tzu), תחפש להשיג ניצחון ללא מלחמה?⁸² האם סין עלולה לשגות בהערכת התגובה האמריקנית לגבי פעילות תוקפנית שהיא נוקטת, כפי ששגו בכך בעבר כמה אויבים של ארצות־הברית? אילו פעולות יכולה ארצות־הברית לנקוט כדי להניא או להרתיע מדינות כמו סין מלהשתמש בכוח?⁸³

הסוגיה הרביעית נדרשת לבחון את השאלות: מה עשויה להיות זירת ההתמודדות האפשרית (בהנחה של פריצת סכסוכים או משברים)? האם הזירה יכולה להיות בכל שוליה של "אירו אסיה": האוקיינוס הארקטי, הים הבלטי, הים השחור, המפרץ הפרסי, האוקיינוס ההודי ומערב האוקיינוס השקט? יש לזכור כי בעבר התחיל הסכסוך במקום אחד אך התפשט במהירות לזירות אחרות. התבטאויות של בכירים אמריקנים בעת האחרונה מרמזות על כך שיש לראות שתי זירות אלה כישות אחת, או כפי שהם מכנים אותה "זירת האוקיינוס השקט-הודי" (Indian Pacific Region).

הסוגיה החמישית קשורה לממד הבין־לאומי של האסטרטגיה הימית של המאה ה־21. לפי ניסיון העבר, בריתות ושותפויות אחרות יהיו חיוניות כדי לשמר את השלום, ואם יידרש – גם לניהול המלחמה. מסתמן שארצות־הברית תנצל בריתות קיימות, ואף תנסה ליצור מערך חדש של בריתות. סין ללא ספק, תנסה להפעיל תערובת של כפייה צבאית ותמריצים כלכליים כדי להילחם בארצות־הברית ובבעלות בריתה, וכמו כן תיאלץ להקים מערך בריתות שישמור את מקורות האנרגיה המרוחקים שלה ואת אבטחת נתיבי השיט שהם משוגעים בהם לסין. לפיכך ייאלצו הסינים לכרות בריתות חדשות בדרום היבשת האסייתית כדי לאפשר פריסה קדמית של הצי הסיני בנמלי מפתח באזור.

הסוגיה השישית תעסוק מן הסתם במאפיינים האפשריים של הלוחמה הימית העתידית במרחב הימי עצמו. אלה ידרשו לבחון את המשמעויות של אבטחת השליטה בים, או לפחות השליטה בזירה מסוימת באמצעות הפעלת הצי, הקרנת עוצמה מהים או

⁸² התייעדופים על־פי תורתו של סון טסו הם (מהטוב לגרוע): להכריע את האויב ללא כל קרב, לסכל את האסטרטגיה של האויב, לכרות בריתות נגדו, להתעמת איתו בשדה הקרב ולהטיל עליו מצור.

⁸³ Graham T. Allison, **Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?** New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2017.

מבסיסים ימיים ליבשה שבה פועלים כוחות יבשה בסיוע אווירי, וכן ניהול מערכה כלכלית ולוגיסטית באמצעות מניעת (Interdicting) חופש השיט הזה מהאויב. לצד ההיבט של התפיסה תיכונת בדיקה מתמדת כיצד ועד איזה גבול ההתפתחות וההפצה של טכנולוגיות חדשות (כגון נשק מנגד ארוך טווח ומדויק, הלוחמה הקיברנטית, מערכות בינה מלאכותית ומערכות הפועלות בחלל, רשתות מחשבים) יכולות לשנות, להפוך לבלתי אפשריות כספית, או אפילו להחליף את המשימות המסורתיות בלוחמה המודרנית של המאה ה-21.

היות שהעתיד תמיד משטה בנו, ראוי יהיה להידרש לסוגיות אלה, ובמיוחד לשאלות ולדילמות שהן מציגות.

האתגרים החדשים במרחב הימי משפיעים על התפתחותן של האסטרטגיות הימיות של הציים הגדולים בעת המודרנית, וכן על תוכנית בניין הכוח הימי. המגמות המתפתחות באסטרטגיות הימיות בנות זמננו לא מבשרות על חזרתן של הצורות הקלאסיות של לוחמה ימית כמו "קרבות ההכרעה" מבית מדרשו של מהן, שהיו נפוצות במלחמות העולם. המעצמות הגדולות כמו ארצות הברית, סין ורוסיה מנסות להתאים את האסטרטגיות הימיות שלהן למציאות המתפתחת, וציים עולים אחרים כמו של הודו, מנסים באמצעות האסטרטגיה הימית לעצב את תוכנית בניין הכוח והדוקטרינה שלהם. גם מדינות שהיו בעבר בעלות הגמוניה ימית כמו בריטניה, צרפת ויפן מנסות לבנות אסטרטגיה ימית שתמשיך לשמור אותן כשחקנים פעילים במרחב הגלובלי, אם באמצעות אסטרטגיות של שיתוף, או בדרכים אחרות. למרות הקביעה הזאת, עדיין נשאלת השאלה: האם עליית כוחות ימיים חדשים במאה ה-21 כגון סין והודו, והמאבק המחרף בין המדינות על המשאבים הנמצאים בים, עלולים להוביל על-פי "קללת תוקידידס" לעימותים אלימים בדומה לאלה שהיו בתקופות קודמות בהיסטוריה?⁸⁴ תופעת מרוץ החימוש הימי שהייתה אחת הסיבות לפרוץ מלחמות העולם הראשונה והשנייה הופכת למציאות קיימת בדרום מזרח אסיה ובמזרח; פעולותיה של סין במרחב ים סין הדרומי המתריסות נגד ביסוסן על סדר המשפטי, מאתגרות את פעולותיו של צי ארצות הברית באזור הזה ב"מבצעי חופש שיט", ועלולות להוביל להתלקחות מקומית.⁸⁵ פעולותיה של סין באזור מקרינות על הציים של המדינות האחרות באזור (יפן, וייטנאם והודו), ודוחפות אותן להקצות משאבים לפיתוח יכולותיהן הצבאיות, לרבות בציי המלחמה שלהן. פרופסור ג'יימס הולמס ופרופסור יושי יושיהרה (James Holmes and Toshi Yoshihara), המכללה הימית למלחמה ארצות הברית, מכנים את האסטרטגיה שסין מפעילה באזור הזה בשם "אסטרטגיית אזורי

⁸⁴ קללת תוקידידס (Thucydides Curse) היא מושג בתחום מדע המדינה המתאר מצב שבו כוח כלכלי עולה קרא תיגר על המעצמה המובילה. רוב המצבים שנחקרו הסתיימו בסופו של דבר בעימות בין שני הכוחות. אחד המקרים הראשונים היה עלייתה של אתונה והפחד שהיא החדירה בספרטה, שהפכו את המלחמה לבלתי נמנעת". המשפט נכתב על-ידי ההיסטוריון היווני תוקידידס בנוגע לסיבת פרוץ המלחמה הגדולה בין אתונה לספרטה במאה ה-5 לפנה"ס, ומאז נעשה בו שימוש לתיאור מצב דומה בתחום היחסים הבין-לאומיים.

⁸⁵ זוהי גם מסקנתם של קאוורלי ודומברובסקי במאמרם Jonathan D. Caverley and Peter Dombrowski, *Cruising for a Bruising: Maritime Competition in an Anti-Access Age*, *Security Studies*, 29(4), (2020b), pp. 671–700.

אפורים" (Gray Zones Area Strategy), אשר מבוססת על יצירת "מראית עין" של ריבונות שנויה במחלוקת על איים, המרחב הימי שסביבם והמרחב האווירי שמעליהם. באסטרטגיה הזאת מפעילה סין אמצעים ימיים צבאיים ושאינם צבאיים לשם כפייה על אחרים שיעשו את רצונה בתחום הימי.⁸⁶

כל העדויות מצביעות על כך שסין תמשיך לנצל את העוצמה הטכנולוגית שפיתחה בעשורים האחרונים כדי לפתח אמצעי לחימה מתוחכמים יותר כמו מוקשים ימיים, צוללות בעלות חתימה אקוסטית נמוכה יותר, חיישנים מתוחכמים יותר, מערך טילים מאיים יותר ושיטת לחימה באזורי מים חופיים. כמו כן, בשנים האחרונות פיתחה סין אסטרטגיות שנועדו לפגוע בפעולתן של מערכות טכנולוגיות אמריקניות או לנטרלן, אם באמצעות לוחמה במרחב הקיברנטי, או לוחמה אלקטרונית אחרת כשיטת לחימה חסכונית שנועדה לאתגר את יתרונו האיכותי והכמותי של הצבא האמריקני. לאחרונה התרבו הקולות המתריעים שהבעיה המרכזית שתעמוד בפני האמריקנים אם יתפתח עימות בין הצדדים תהיה בעריכת מבצעים שבהם התקשורת בין כוחותיהם תהיה "משובשת או בהיעדר תקשורת" (Degraded or Denied Communications Environment – D2CE).⁸⁷ כל אלה ימשיכו להיות מיועדים לערער על ההגמוניה האמריקנית ששררה מתום המלחמה הקרה, ויהיו מלווים בשימוש במנופים גאופוליטיים וגאו-כלכליים כלפי מדינות האזור שעלולות להעבירם לצד של סין (לדוגמה, מקרה הפיליפינים בסכסוך שהתפתח בים סין הדרומי), או להביאם "להישאר על הגדר" (Hedging) כפי שנקטו חלק מחבר מדינות דרום-מזרח אסיה (The Association of Southeast Asian Nations – ASEAN) בסכסוך הזה.

לצד התפתחויות אלה מדינות סוררות כמו קוריאה הצפונית ואיראן לא יחסו כנראה להמשיך ולאתגר את המעצמות הימיות, ובמיוחד ארצות-הברית, בסדרת מעשי אלימות במרחב הימי כמו הטבעת הקורבטה של הצי הדרום קוריאני "צ'יאונג" (ROKS Cheonan) בנובמבר 2010, או הפגיעה של כוחות משמר המהפכה האיראנית במכליות והפלת מל"ט אמריקני ביוני 2019.

בניית יכולת ימית (Maritime Capacity Building)

בניית יכולת ימית ובניית סיוע הומניטרי קשורות לציים בתרמודרניים משום שהן מחייבות שיתוף פעולה עם ציים אחרים (ולא תחרות) כדי להשיג יכולת זאת או למלא את המשימה. אפילו הצי החזק ביותר בעולם – צי ארצות-הברית – מודה שאין ביכולתו להגן על המערכת הבין-לאומית מול כל האיומים שעומדים בפניו, ולפיכך הוא זקוק לשיתוף פעולה של בעלות ברית ושותפים בעלי יכולת להשתתף במשימות מהסוג הזה.⁸⁸ בניית יכולת ימית עוזרת

⁸⁶ James R. Holmes & Toshi Yoshihara, "Deterring China in the 'Gray Zone': Lessons of the South China sea for US alliances", *Orbis*, 61(3), (2017), p. 339

⁸⁷ Travis K. Suggs, *Overcoming degraded communications under A2AD: A doctrinal solution*, Naval War College, Newport, R.I. 2014

⁸⁸ Till, 2018, p. 299

לשותפים לשפר את יכולות ההגנה והיכולת הביטחונית שלהם, כמו גם את עמידותם, ולכן תורמת לביטחון הברית. בניית היכולת הימית יכולה להכיל סוגים שונים של תמיכה, החל בייעוץ אסטרטגי במגזר הביטחון ובניית מוסדות, המשך בפיתוח כוחות מקומיים דרך חינוך והכשרה, או ייעוץ וסיוע בתחומים מיוחדים כמו לוגיסטיקה או הגנת סייבר. דוגמאות לבניית יכולת ימית כזאת מוצאים בשיתוף הפעולה של הצי האיטלקי והצי הלווי במשימה של מניעת מעבר של פליטים בדרך הים לאירופה, או בבסיסים הימיים המוקמים בשטחן של מדינות שונות במפרץ עומאן ובמפרץ הפרסי על-ידי ארצות-הברית, בריטניה, צרפת והודו כדי לאפשר הגנה על תעבורת הנפט מאזור זה לארצות היעד.

סיוע הומניטרי ותגובה לאסונות טבע (Humanitarian Assistance and Disaster Response)

הסיוע ההומניטרי כולל סיוע של הצי המלחמתי במקרים של אסונות טבע המתרחשים ברחבי העולם. טיל מצוין שלמרות שהצי האמריקני שילב משימה זאת לאסטרטגיה הימית שלו רק ב-2007, הרי שבין השנים 1970–2000 השתתף הצי האמריקני ב-366 אירועים שבהם הושיט סיוע הומניטרי למדינות שונות שאסונות טבע פקדו אותן.⁸⁹ גם במגפת הקורונה שלח חיל הים האמריקני את אוניית בית החולים שלו (USNS Comfort) לעגון בעיר ניו-יורק כדי לסייע וגם לאשפז באונייה נדבקים מהנגיף.⁹⁰ יש לציין כי שייטת 1 של חיל הים הישראלי פעלה במשימה דומה כבר באוגוסט 1953 באזור קפלוניה, איתקה וזקינתוס שם התרחשה סדרת רעידות אדמה בעוצמה של 7.2 בסולם ריכטר. מפקד השייטת, אל"ם שלמה אראל וצוותו, חשו לסייע לתושבי המקום במזון ובסיוע רפואי, וזכו להערכה ולהוקרה מצד ממשלת יוון בעקבות הגעתם המהירה לאזור, והסיוע שהגישו לנפגעים.⁹¹ על החשיבות שמייחס נשיא ארצות-הברית ג'ו ביידן לנושא ניתן לראות בהוראה שהוציא למשרד ההגנה האמריקני לכלול תרחישים הנובעים משינוי אקלים באסטרטגיה הביטחונית החדשה (National Defense Strategy) שתיכנס לתוקף ב-2022, במשחקי המלחמה שהפנטגון עתיד לקיים.⁹² גם בתחום מדעי המדינה חוקרים בולטים כמו איש מדעי המדינה מאוניברסיטת פרינסטון, רוברט קיהון (Robert Keohane) דורשים לחקור את שינויי האקלים. לדבריו: "כדיסציפלינה, אנו אנשי מדעי המדינה נמצאים במקום הטוב ביותר לנסח מחדש את נושאי האקלים בדרכים שאפשר לתמרץ אותן. אנחנו יכולים לעשות זאת

⁸⁹ .ibid, p. 300

⁹⁰ Keshia Clukey, "Hospital ship USNS comfort being deployed to New York", [gcaptain.com](https://www.gcaptain.com), March 18, 2020.

⁹¹ אראל, 1998, עמ' 157–176.

⁹² Paul Mcleary, "Biden Orders Pentagon To Include Climate Change In New Strategy & War Games", [Breaking Defense](https://www.breakingdefense.com), January 27, 2021.

בצורה מעוררת דמיון ומתמשכת משום שזוהי האחריות שלנו וההזדמנות הגדולה שלנו בתחום התמחות".⁹³

השפעת הגלובליזציה בת זמננו על האסטרטגיה הימית

גלובליזציה היא חיבור של חלקים שונים בעולם בעקבות התרחבותן של פעילויות תרבותיות, כלכליות ופוליטיות בין־לאומיות. בצד הכלכלי עסקי, הגלובליזציה מתייחסת לשינויים בעולם ממצב שהיינו מתרחקים ממדינות עצמאיות לעבר עולם משולב יותר, שבו חל שינוי מחברה הקשורה למדינה יחידה לחברה שמרחיבה את פעילותה בכמה מדינות, ולפיכך יוצרת תהליך המאפשר העברה של מוצרים, טכנולוגיה, מידע ומשרות מעבר לגבולות של מדינות ותרבויות. לפיכך אפשר לומר שעל־פי הגלובליזציה, תלות הדדית כלכלית והתפשטות הטכנולוגיה הפחיתו את חשיבותה של הגאוגרפיה כמרכיב באסטרטגיה רבתי. במונחים כלכליים, גלובליזציה מתארת תלות הדדית שנוצרת בין מדינות ברחבי העולם המועצמת באמצעות סחר חופשי. הגלובליזציה היא תופעה חברתית, תרבותית, פוליטית ומשפטית. מבחינה חברתית היא בונה קשרי גומלין רבים יותר בין אוכלוסיות שונות; מבחינה תרבותית היא מייצגת חילופי רעיונות, ערכים וביטוי אמנותי בין תרבויות, ותומכת בהתפתחותה של תרבות עולמית יחידה; מבחינה פוליטית היא מעבירה את תשומת הלב לארגונים בין־לאומיים ובין־ממשלתיים כמו האו"ם או ארגון הסחר העולמי (World Trade Organization – WTO); מבחינה חוקית היא משנה את אופן יצירת החוק הבין־לאומי ואכיפתו. לצד ההתפתחויות הטכנולוגיות שחלו במחצית השנייה של המאה ה־20, בעיקר בתחומי התקשורת והמחשוב שקשרו בין יצרנים לצרכנים ביבשות שונות, ההתפתחויות באמצעי התחבורה בים הובילו לכך שמחירי ההובלה הימיים הוזלו בצורה ניכרת, ההובלה הימית התייעלה יותר, והסחר בין המדינות השונות גדל. הסכנה בגלובליזציה היא שמפולת כלכלית במדינה אחת (שסיבותיה יכולות להיות מגוונות) עלולה ליצור "אפקט דומינו" בכל רחבי העולם.

אחד הגורמים העיקריים שהשפיעו על אופיו הגלובלי של העולם בימינו הוא התפיסה המדינית הנשענת על עקרונות הנאו־ליברליזם.⁹⁴ שתי מלחמות העולם של המאה ה־20 הוכיחו שסדר עולמי הבנוי על העמדת מדינת הלאום במרכז איננו מתיישב עם השאיפה לשלום וביטחון. בעקבות המשבר שאליו נקלעו מדינות הרווחה שניסו לכוון דגם של "ליברליזם רך", במחשבה שיביא בחשבון לא רק את האינטרסים של בעלי ההון אלא גם את אלה של העובדים – ניסיון שלא עלה יפה והסתיים באינפלציה גואה, באבטלה ובקיפאון כלכלי – הבשילו התנאים לגישה חלופית. הממשלות באותן מדינות התחילו לחפש תחליף לתפיסה הכלכלית הקינסיאנית (Keynesian Economic Theory), שהובילה את החשיבה

⁹³ Robert O. Keohane, "The global politics of climate change: Challenges for political science", The 2014 James Madison Lecture, American Political Science Association, Princeton University, 2015, p. 5.

⁹⁴ .Fuchs, Christian. "Antiglobalization". *Britannica*

הכלכלית מאז תום מלחמת העולם השנייה.⁹⁵ לבסוף הגיעו למסקנה שמעורבותה העמוקה של הממשלה בענייני ניהול הכלכלה היא עיקר הבעיה, ושכוחות השוק יפעלו בצורה הטובה ביותר ולתועלת הכלל אם הממשלה תצמצם את מעורבותה. מילטון פרידמן (Milton Friedman), חתן פרס נובל לכלכלה ב-1976, היה אחד הדוברים הבולטים של הנאור ליברליזם מאז שנות ה-60 של המאה ה-20. תרומתו לתאוריה והשפעתו על המדיניות הכלכלית בעידן ראש ממשלת בריטניה בשנות ה-80, מרגרט תאצ'ר, ונשיא ארצות-הברית בשנים 1981–1988 רונלד רייגן, הייתה רבה. במישור התאורטי טען פרידמן למען ערכים ליברליים מרכזיים, כדוגמת זכות הפרט לבחור את דרכו ללא כפייה של המסגרת שבה הוא נמצא, כגון המדינה. הליברליזם, שהפך למגמה מרכזית בכלכלה העולמית מאז שנות ה-70 של המאה ה-20, מקדש את התחרות החופשית ואת כלכלת השוק, ומשתלב היטב ברוח הגלובליזציה והשווקים הבין-לאומיים של ימינו.

ב-2000 ציינה קרן המטבע הבין-לאומית (International Monetary Fund – IMF) ארבעה מרכיבים עיקריים המאפיינים את הגלובליזציה: סחר ועסקאות (Transactions), תנועות הון והשקעות, הגירה ותנועה של אנשים והפצת ידע.⁹⁶ צמצום הרגולציה וההפרטה היו העקרונות העיקריים של הגלובליזציה, ומדינות מתפתחות נאלצו "לטובתן" להיפתח לסחר חוץ והשקעות הון חיצוני. האימוץ המהיר של התפיסה החדשה הביטיח מערך מרשים של תועלות חברתיות ופוליטיות מן העת שנפלו מחסומי הסחר, ושווקים בין-לאומיים נפתחו. כוחה של מדינת הלאום הלך לכאורה ודעך, והתחזית הייתה שהלאומיות והגזענות יעלמו, והכלכלה ולא הפוליטיקה היא שתעצב את האירועים שיתרחשו בעולם. שווקים חופשיים ודמוקרטיים חופשיים יהפכו לנורמה בעולם בעל תלות הדדית ללא סיבה למלחמות, ומוחזקים יחד ב"קסם האינטרס העצמי הנאור" (Enlightened Self-Interest). היות שהסחר הוא אחד מארבעת המרכיבים העיקריים של הגלובליזציה, וחלקו הארי מתבצע במרחב הימי, הרי שהמרכיב הכלכלי באסטרטגיה הימית נהיה אחד מאבני הראשה של האסטרטגיה הימית במאה ה-21.

לפי האמור, מדינות רבות מגדילות במאה ה-21 את ציי המלחמה שלהן כדי לאבטח את הסחר הימי נגד מגוון רחב של איומים החל בפירטיות הימית, טרור ימי ועבור למשברים אזוריים כמו המתרחש במפרץ הפרסי או ים סין הדרומי, ומציבים איום על הסחר החופשי. חלק ממשומות אלה אפילו נערכות על-ידי כוחות משותפים, אם כדוגמת הכוחות הפועלים באזור מפרץ עדן וקרן אפריקה, או באמצעות בריתות אזוריות ושיח אזורי כדוגמת "הדיאלוג המרובע" (Quadrilateral Security Dialogue). הגדלת ציי המלחמה למשימה הזאת ופיתוח של טכנולוגיות חדשות לכלי השיט, משולבים בסוגיות מורכבות של מאבק על

⁹⁵ הרחבה בכלכלה הקינסיאנית ראו: ג'ון מיינארד קיינס, **התאוריה הכללית של תעסוקה, ריבית וכסף**, הוצאת מאגנס, מוסד ביאליק וידיעות אחרונות, 2006.

⁹⁶ International Monetary Fund. "Globalization: Threats or opportunity." 12 April 2000: IMF.

תקציב לאומי בקבלת החלטות על־ידי מנגנון ממשלתי מורכב ולובי מצד גורמים משפיעים ורשות מחוקקת.⁹⁷

סבסטיאן ברונס, ראש המרכז לאסטרטגיה ימית וביטחון במכון לביטחון לאומי של אוניברסיטת קיל, טוען בספרו **האסטרטגיה הימית האמריקנית והביטחון הלאומי** (US Naval Strategy and National Security), שאת הנראות (Visualization) של הביטחון הלאומי אפשר לייחס להסתכלות רחבה יותר, ולעיתים כמתמודדת עם גישות מתחרות ברעיונות הסדר העולמי. חזיונות מתחרים כאלה משכנעים במיוחד לאחר שינויים מובהקים בסביבה הבין־לאומית, ומדינה כמו ארצות־הברית התוהה בנוגע לעתידה חייבת לשנות ולבחור באסטרטגיה רבתי מתאימה. כלומר, הצי האמריקני, שתמיד צריך להצדיק את קיומו ואת הרלוונטיות שלו בנוגע לאסטרטגיה רבתי של המדינה, נאלץ לפעול באמצעות המסד הפוליטי, ולצפות למצב שבו מוסדות הממשל הנשיאותי יתעדפו את תוכניות הביטחון הלאומי האמריקני.⁹⁸ תאוריות מתחרות מהסוג הזה הן השיטות העיקריות שבאמצעותן נעשה ניסיון להסביר את מדיניות החוץ והביטחון האמריקנית.⁹⁹ עקב מורכבותו של הנושא ניסו אנשי מדעי המדינה ויחסים בין־לאומיים לבנות מודלים שיסבירו את ההתנהגות או המדיניות של מעצמה כמו ארצות־הברית בתלות בגורמים נוספים. כך לדוגמה, נבנה מודל דיכוטומי המנסה לקשור בין מדיניות נאו־ליברלית לעומת ריאליזם פוליטי מצד אחד, ובין הנכונות לשתף פעולה (Cooperation) לעומת שאיפות לבידוד מהצד האחר. המודל הזה מאפשר למשל למפות את התנהגותה של ארצות־הברית בתקופת ממשל טראמפ, הנובעת ממדיניות כלכלית הגנתית (Protectionism) המנסה להשתמש במגבלות כמו מכסים כדי לשפר את מצב התעשייה (לרבות החקלאות) של ארצות־הברית, ולהגן עליה מפני תחרות זרה. הדבר ניכר בביטויים של הנשיא כגון "ארצות־הברית תחילה" המיושמת להטלת מכסי מגן על ייבוא מסין, כמו גם מדיניות בדלנית בקשר למערכת היחסים עם מדינות נאט"ו ולהפסקת המעורבות האמריקנית במזרח התיכון. גם את הרצון של בריטניה לפרוש מהאיחוד האירופי (Brexit) אפשר לפרש כסוג של מדיניות בדלנית.¹⁰⁰

סדר היום הבסיסי של הגלובליזציה במאה ה־21 הוא יצירת פרדיגמה חדשה של מאמץ ימי משותף שצריך לכוון, בניגוד להתנהגות הימית התחרותית שהייתה נחלת הגלובליזציה הראשונה של סוף המאה ה־19. מכיוון שהדבר משפיע על המדינה וצורת התנהלותה, הגלובליזציה לטוב ולרע היא העובדה המרכזית של הסביבה האסטרטגית הימית של ראשית המאה ה־21. גורמים שאינם מאמינים בגלובליזציה וחושבים שהיא מזיקה לדרך

⁹⁷ Hattendorf, 2013.

⁹⁸ Bruns, 2018, p. 39.

⁹⁹ ibid, p. 39.

¹⁰⁰ כדאי גם לזכור כי לצד שתי גישות אלה צמחה צורה חדשה של אידיאליזם. מדובר בגישה שדגלה בכך שהיחסים הבין־לאומיים צריכים להיות מונעים על־ידי אמונות אתיות וחוקיות (ונתפסה לרוב כנאיבית). לאחרונה צצה גישה חדשה של אידיאליזם שנקראת קונסטרוקטיביזם. הרעיון המרכזי של הגישה הוא שהמציאות היא השתקפות של ערכים, רעיונות וזהות חברתית. השחקנים העיקריים הם ארגונים ופעילות על־לאומית.

חייהם, לביטחון שלהם, לאמונותיהם ולעתידם, יראו בסחר ימי מפותח מקרה שבו רק צד אחד יכול להרוויח, ואילו השני – רק להפסיד (Win-Lose), ובכל מקרה לא מצב של רווח הדדי (Win-Win). קיימת גם קבוצה מסוג שלישי של "הבלתי משוכנעים", המטילים ספק בהנחות שעומדות בבסיס הגלובליזציה, ספקנים בנוגע לעתידה, או אפילו בנוגע לאפשרות היעלמותה.

טיל מונה חמישה מאפיינים לגלובליזציה במאה ה־21: מערכת ללא גבולות, דינמית, המתבססת על המרחב הימי (Sea Based System), בעלת פגיעויות רבות, ארעית ובת חלוף (An Impermanent System).¹⁰¹ לדעתו, היתרונות של הגלובליזציה ברורים: חלוקת עבודה בין־לאומית אינטנסיבית המאפשרת ייצור זול ויעיל יותר, וצמיחה כלכלית מהירה במדינות רבות. ערכי היסוד של הגלובליזציה הביאו להתפתחותה של "חברה עולמית" המצמצמת את יכולתן של המדינות לנקוט פעולה עצמאית, והיא מבוססת על הסחר הימי הבין־לאומי.¹⁰² משמעות הדבר היא שללוחמה הימית המודרנית יש ממדים רבים יותר, כפי שהדבר משתקף באסטרטגיה הימית אם בעבר לכל אחד מהצדדים הייתה אסטרטגיה אחת ברורה, הרי שבמאה ה־21 יש קהלים רבים שרואים ושופטים את הלגיטימיות של שימוש באסטרטגיות מנוגדות בעת סכסוך מזוין. בכל מדינה בתקופה המודרנית יש מגוון של קהלים מקומיים הכוללים בין היתר מחוקקים, אמצעי תקשורת, קבוצות אינטרסים ספציפיות והציבור הרחב. אלה יכולים ללבוש צורה במדינות שונות בקבוצות אינטרסים שונות, ועד לחברות רב־לאומיות מודרניות גופים בין־לאומיים.¹⁰³

טיל מרחיב על הקשר שבין הגלובליזציה למצב האסטרטגי החדש ומאפייניו של מצב

זה:

גלובליזציה היא אחד הגורמים העיקריים להבנת המצב האסטרטגי החדש. מצב זה מאופיין בעלייה חדה של העברת נכסים מוחשיים (Tangible) ובלתי מוחשיים, באי־שוויון חדש בין מדינות ובתוכן, בהגברת הלחץ על המשאבים והשפעה מובהקת על הסביבה. גלובליזציה זאת, שהיא גורם צמיחה, תורמת לתלות ההדדית הגוברת של מדינות ומשבשת את מושגי המרחב והזמן. עם זאת, פיתוח הסחר הימי מעדיף את הופעתם של איומים רוחביים הממוקדים, או משתמשים באוניות כחלק מפעילות בלתי חוקית.¹⁰⁴

מאחר שהמאה ה־21 מתאפיינת במערכת גלובלית רחבה, שיתוף פעולה נעשה מרכיב הכרחי נוסף בגיבוש האסטרטגיה הימית. אפשר לטעון שאחד המרכיבים הבסיסיים בחשיבה הזאת הוא שבפועל קיימת נוכחות בלתי פוסקת בים, ומנקודת המבט הגאוגרפית

¹⁰¹ Till, 2018.

¹⁰² Till, 2007, pp. 569–575; Brain R. Posen, "Stability and change in U.S. grand strategy", in R. M. Lloyd (ed.), **Economics and maritime strategy: Implications for the 21st century**, A workshop sponsored by the William B. Ruger Chair of National Security Economics, Newport, Rhode Island, 2006.

¹⁰³ Hattendorf, 2013.

¹⁰⁴ France Premier Ministre, 2015, p. 4.

אפשר לראות את האזורים הימיים השונים מחוברים זה לזה (לדוגמה, הפיכתו של הפיקוד השקט האמריקני לפיקוד הודי-שקט). במונחים גאופיזיים אלה, להבדיל מהמושגים הפוליטיים-משפטיים של ריבונות וצורות אחרות של שיפוט ימי, הימים והאוקיינוסים הם טרנס-לאומיים. למדינות הימיות אינטרסים דומים, או אפילו זהים בחשיבות הים כגון הסחר מעבר לים, גילוי משאבי טבע בים והשימוש בהם, וכמו כן חופש התנועה הימי והאווירי מעל הים לצורך ניווד סחורות ואנשים.

היות שהסחר הימי הוא "קטר הרכבת" של הגלובליזציה, חופש השיט בנתיבי השיט כולל נקודות המשנק נעשה יסוד מרכזי בכל אסטרטגיה ימית, גם אם קשה להפריד בה בין החלק ההצהרתי לחלק המעשי. בהקשר זה יצוין שגם אם קיימות יריבויות קשות בין מעצמות ימיות כמו ארצות-הברית, סין, רוסיה והודו במאה ה-21, אף לא אחת מהן מעוניינת להיגרר לעימותים צבאיים בים (בניגוד למה שהתרחש במאה ה-20). עם זאת סין מאתגרת את חופש השיט באזור ים סין הדרומי, ומאלצת את הצי האמריקני לבצע מבצעים ייחודיים בתחום (ראו: איור 95).

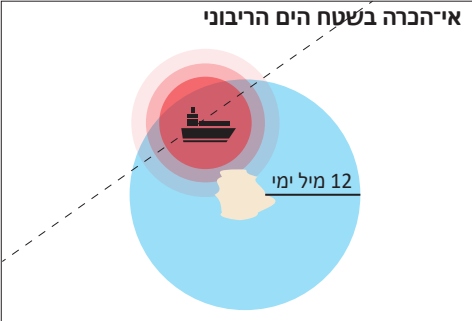
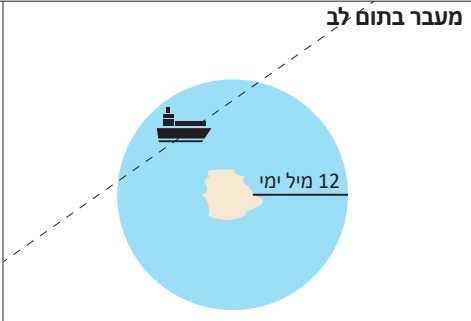
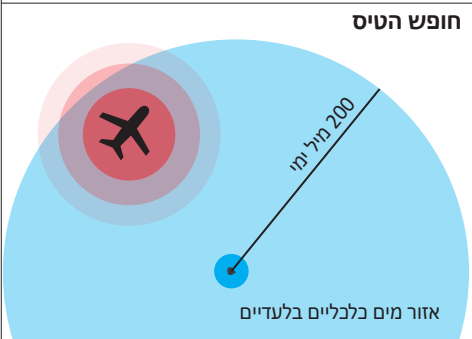
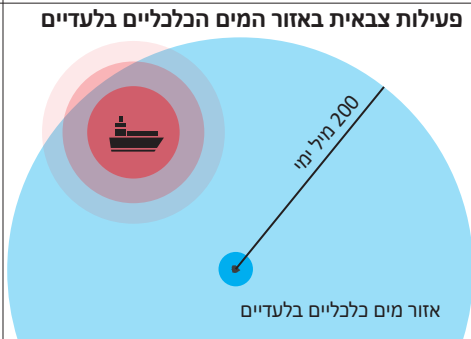
כריס רחמן (Chris Rahman) מהמרכז הלאומי האוסטרלי למשאבים וביטחון באוקיינוסים שבאוניברסיטת וולונגונג (University of Wollongong) באוסטרליה, טוען שהציים, שיעודם הוא להגן על הסחר של מדינותיהם, עוסקים דווקא בסוגיות כמו כיצד להתמודד עם אימים כגון פירטיות, טרור ימי, תביעות טריטוריאליות, סכסוכים בתחום השיפוט, דיג לא חוקי, העברות פליליות (Criminal Trafficking) וסכסוכים על פירוש אמנת חוק הים¹⁰⁵, ולא ביעדים קלסיים של האסטרטגיה הימית.

עקב חשיבותו של המרחב הימי בתקופת הגלובליזציה המבוססת על תנועת סחורות נרחבת במרחב הזה התחילו למצוא את ביטויים באסטרטגיות הימיות של מדינות מערביות נושאים כמו חשיבות ההון האנושי והחשיבות האקולוגית של האוקיינוסים והימים. דוגמה לכך מוצאים באסטרטגיה הימית הביטחונית של האיחוד האירופי (European Union) הם בעלי היבט סביבתי מובהק: האחד, משאבים טבעיים משותפים ובריאות סביבתית, והשני, שיפור המוכנות לשינוי אקלים.¹⁰⁶

ההיסטוריון הימי האמריקני ג'ון הטנדורף מציין שהיסטוריונים ימיים הבוחנים את תפקידם של הציים המלחמתיים באסטרטגיה הימית בת זמננו עדיין נוטים להדגיש יותר מן הנדרש את המאמץ שהצי צריך להפעיל כדי להשיג שליטה באמצעות הפעלת כוח צבאי ימי. אך מתעלמים מן הדרכים "הפחות זוהרות", אך החשובות אף יותר, שתאפשרנה לכוחות הימיים לשמור על שליטה ימית באמצעות בחירת דרכים המתאימות לציים הפועלים

¹⁰⁵ Chris Rahman, "The geopolitical context" in Thomas G. Mahnken (ed.), **Indo-Pacific maritime security in the 21st century**, Newport: US Naval War College and Lowy Institute for International Policy, 2011, pp. 1–9.

¹⁰⁶ Responding together to Global Challenges, **European Union maritime security strategy: A guide for stakeholders**, September 2014.

<p>אי-הכרה בשטח הים הריבוני</p> 	<p>מעבר בתום לב</p>
<p>סלעים ושוניות הנחשפים בזמן שפל מחוץ למים הריבוניים לא יוצרים אזור מים ריבוניים משל עצמם. כלי שיט זרים יכולים לעסוק בכל פעילות בסמוך להם.</p>	<p>לכל כלי השיט קיימת זכות המעבר בתום לב במים הריבוניים, אך אסור להם לעסוק בפעילות צבאית, איסוף מודיעין או בפעילות אחרת הסותרת את המעבר. מעבר בתום לב יכול להיות שימוש בזכות זו בסביבת כל סלע או אי.</p>
<p>חופש הטיס</p> 	<p>פעילות צבאית באזור המים הכלכליים בלעדיים</p>
<p>מדינה יכולה להגביל תעבורה צבאית או אזרחית במרחב האווירי שמעל המים הריבוניים שלה. כלי טיס צבאיים רשאים לטוס מעל המרחב מחוץ למים הריבוניים.</p>	<p>אי שעליו חיים תושבים יוצר מסביבו מים כלכליים. החוק הבין-לאומי אינו מתיר למדינות את הזכות להגביל פעילות צבאית ב-EEZ.</p>

איור 95: מבצעי חופש שיט (Freedom of Navigation Operations) במים ריבוניים ובמים כלכליים בלעדיים

בעינות שלום. דרכים אלה כוללות בין היתר פעולות ימיות שאינן קשורות ללוחמה ימית במובנה הקלסי, ומסתמכות על המרכיבים שאינם צבאיים באסטרטגיה הימית.¹⁰⁷ לדוגמה, בעת הנוכחית קל ביותר להשיג יעדים אסטרטגיים שבעבר הושגו על-ידי סגר או מצור ימי באמצעות סנקציות כלכליות כגון הגבלות כספיות בין-לאומיות (Monetary Restrictions) ואמברגו על סחר ימי, במקום קרבות הכרעה ימיים, או תפיסת מטענים בים. תחת מצור או סגר ימי חד-צדדי אפשר להשית על היריב המדינתי סנקציות מכוח החלטה של מועצת הביטחון של האו"ם (או באופן חד-צדדי על-ידי מעצמה ימית כמו ארצות-הברית). ואם בכל זאת נדרש להפעיל כוח ימי למשימת סגר ימי, למשל, אז רצוי שהוא יגובה בהחלטה של האו"ם, הן מבחינת הלגיטימיות שלו והן מחינת הפעלת הכוח, שלאכיפתו נדרשים כוחות

¹⁰⁷ Hattendorf, 2013.

ימיים גדולים (ראו כדוגמה את הפעלת הכוח הימי המשותף הפועל במפרץ עדן הן נגד הפירטיות הימית, הברחות הסמים והן נגד הטרור הימי).

פרופסור טימוטי הויט (Timothy Hoyt), מרצה במחלקה לאסטרטגיה ימית במכללה הימית למלחמה בארצות-הברית, מציין שעל הכוח הימי בעידן הגלובליזציה להיות בקשר הדוק עם היתרונות הכלכליים הקשורים לים ולמסחר הימי. לפיכך, האסטרטגיות הימיות בתקופת הגלובליזציה חייבות לכלול הן את המלחמה והן את השלום, משום שלכוחות הימיים יש אינטרס מרכזי שהסדר הכלכלי, הסחר הימי והשימוש באוקיינוסים לא יופרעו, שכן הם חיוניים לשמירה על הבסיס הכלכלי של שגשוג לאומי וביטחון לאומי. לפיכך בפיתוח של אסטרטגיה ימית בתקופה הזאת כל צי חייב לבחון נושאים חשובים שאינם בהכרח צבאיים אלא גאוגרפיים, כלכליים ודיפלומטיים כדי שהאסטרטגיה הזאת תפעל להשגת סדר טוב בים בעשורים הקרובים.¹⁰⁸

דוגמה לרב-משימתיות של האסטרטגיה הימית במאה ה-21 מוצאים באסטרטגיית "מחרוזת הפנינים" של סין (China's String of Pearls Strategy). קומודור סורי (Commodore Suri) איש הצי הודי המנתח את מניעי הסינים בבניית נמל גוואדר שבפקיסטן כחלק מ"מחרוזת הפנינים", מציין שהיה אפשר לטעון כי הבסיס התאורטי לגישה הזאת מקורו בגישה הריאליסטית ביחסים בין-לאומיים. מנגד, אי אפשר להתעלם מכך שהאסטרטגיה הזאת היא חלק מיוזמת "החגורה והדרך" הסינית שהיא גלובלית במהותה. היוזמה נועדה לקדם את הקישוריות של יבשות אסיה, אירופה ואפריקה ואת הים הסמוך שלהן כדי לשפר את הפיתוח הכלכלי.¹⁰⁹ דוגמה נוספת לעניין הזה היא האסטרטגיה של האיחוד האירופי שמדגישה בעיקר את האלמנט הכלכלי, וטוענת שהים והחופים שלאורכו משמשים מנוף של הכלכלה (Directorate-General for Maritime Affairs and Fisheries). אם כך, הדרישות של ניהול הסדר הכלכלי העולמי בימי שלום מחייבות גישה רחבה יותר ומשתפת יותר, כולל שימוש בקואליציות, שיתוף פעולה והסכמים בין-לאומיים, וכן משא ומתן של מסגרות משפטיות חדשות לסדר טוב בים.

לצד הרווחה שמביאה הגלובליזציה לאנושות יש לה היבטים שליליים: טרור, תפוצה ושימוש פוטנציאלי בנשק להשמדה המונית, פעילות פלילית בין-לאומית והגירה בכפייה – הם איומים ממשיים על הביטחון העולמי, ומרחב ימי פתוח הוא כר נוח לפעילות שצוינה לעיל. הגלובליזציה יצרה סביבה שבה טכנולוגיות צבאיות מקדמות שהיו פעם נחלתן של מעצמות, בעלות תשתית מחקר ופיתוח וייצור ייחודיים, הפכו במאה ה-21 נגישות אפילו

¹⁰⁸ Timothy D. Hoyt, "The United States and maritime strategy: A parochial view from Newport", in Richmond M. Lloyd (ed.), *Economics and maritime strategy: Implications for the 21st century*, Proceedings A Workshop Sponsored by the William B. Ruger Chair of National Security Economics, Newport, Rhode Island, 6–8 November, 2006, pp. 25–31

¹⁰⁹ Gopal Suri, "China's 21 Century Maritime Silk Road Old String with New Pearls?" In Gautam Banerjee (ed.), *Strategic discourse on the people's republic of China*, New Delhi: Vivekananda International Foundation, 2016, pp. 63–92

למדינות ללא תשתית כזאת, ולשחקנים לא־מדינתיים (Non States Actors).¹¹⁰ לפיכך, זיהוי אינטרסים משותפים של מדינות והיתרונות של שיתוף פעולה בסביבה הימית יכול להוביל לפעילות משותפת שהיא חשובה כל כך למאבק מהסוג הזה.¹¹¹ היבט מעניין של גלובליזציה והפרטת משימות הביטחון שעליהן אחראית המדינה הוא התפתחותה של התעשייה הביטחונית הפרטית בנוגע להגנה על הסחר הימי מפני פירטיות וטרור ימי. התעשייה הזאת חזרה לקדמת הבמה בעשורים האחרונים, תחילה באפריקה, ובהמשך בעיראק ובאפגניסטאן, שם פעלו אלפים ועשרות אלפים של עובדי חברות קבלן של הממשלה במשימות בניית תשתיות וטיפול באוכלוסייה האזרחית והיה צורך להגן עליהם. פטריק קולן וקלוד ברובה (Patrick Cullen & Claude Berube) שאיגדו אסופת מאמרים בהיבט הימי, ובמיוחד בנושא הפירטיות הימית, מציינים שלמרות התפתחותה של התעשייה הזאת עד כה נעשתה עבודה אקדמית מועטה על תפקיד הביטחון הפרטי בסביבה הימית. לקונה זאת באה יותר ויותר לידי ביטוי ככל שהאיום של פירטיות, טרור ומעשים אחרים של אלימות פוליטית ימית גרמו למדינות חופיות וגורמים מסחריים כאחד לשקול את השימוש בגורמי ביטחון פרטיים, כדי לצמצם את הסיכונים שהם פועלים בהם.¹¹²

עודד גור לביא, שפרסם מטעם המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית **מודל ומתודולוגיה מוצעים לאסטרטגיה ימית לישראל**, מפנה את תשומת הלב למסמך "האסטרטגיה הימית המשותפת של ארצות־הברית למאה ה־21 – עוצמה ימית" שהופץ במרס 2015. המסמך משקף, לדעתו, מגמה שביטחון ימי יושג בצורה הטובה ביותר על־ידי מיזוג פעילויות ביטחון, הן פרטיות והן ציבוריות, בקנה מידה עולמי מתוך מאמץ שיביא פתרון לכל האיומים הימיים. בסביבה הדינמית של היום, כאשר הסחר הימי העולמי מתרחב, האוכלוסיות גדלות, התחרות על אנרגיה ומשאבי טבע גדלה, וטכנולוגיות צבאיות מתקדמות ומתרבות על־פני האוקיינוסים דרך חוף הים, נחוצה יותר מאשר בעבר קיומה של אסטרטגיה ימית רחבה.¹¹³ כך המושג "ביטחון ימי" הורחב ומשלב איומים צבאיים עם איומים כלכליים, אקולוגיים והומניטריים.¹¹⁴ טימוטי הויט טוען שדעיכתו של האיום הבין־גושי, כפי שהיה בזמן מלחמות העולם והמלחמה הקרה, ואינטרסים של מדינות רבות בביטחון ימי ויציבות כלכלית, מגבירים את ההזדמנות לחלוקת הנטל והרחבת שיתוף הפעולה בתחום הימי. בלשוננו:

היציבות הכלכלית והביטחון הימי מחייבים שיתוף פעולה בין־לאומי ותחזוקת המשפט הבין־לאומי. סגולות שיתוף הפעולה ובניית הקואליציה, הימנעות מעימות,

¹¹⁰ U.S. Department of Defense, *Quadrennial Defense Review 2014*, 4 March, 2014

¹¹¹ Rahman, 2011, pp. 1–9

¹¹² Patrick Cullen & Claude Berube, *Maritime private security: Market responses to piracy, terrorism and waterborne security risks in the 21st century*, Part II, The emergence of private anti-piracy escorts in the commercial sector, New York: Routledge, 2012

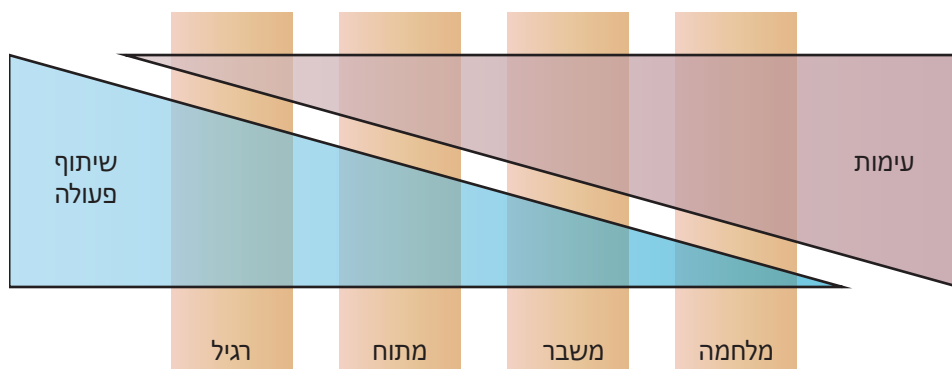
¹¹³ גור לביא, 2017.

¹¹⁴ Masala and Tsetsos, 2013

מגישה חד-צדדית או מבדלנות, הן ברורות: הטבות כלכליות רבות יותר לכל המשתתפים במערכת הבינלאומית, ויציבות משופרת במרחב הימי.¹¹⁵

כדי לקדם את החשיבה האסטרטגית בנושא שיתוף-עימות שבין מדינות במרחב הימי, מציע ג'פרי טיל מודל המציג את השיתוף-עימות (Conflict Cooperation) בין ציים על מרחב מצבים אסטרטגיים: החל במצב נורמלי, עבור דרך מצב של מתיחות (Strain), מצב משבר וכלה במלחמה. לפי המודל הזה (ראו: איור 96), ככל שיחריף המצב הביטחוני, כך תקטן הנכונות לשיתוף הפעולה בין ציים, וחוזר חלילה.¹¹⁶

טיל גורס גם שבמובנים רבים לאסטרטגיה ימית ולכוח ימי בעידן הנוכחי יש תרומה ישירה לפתרון סכסוכים המתנהלים ביבשה.¹¹⁷ תפקידים נוספים בימי שלום שיש לספינות צי מלחמתי בתוך אסטרטגיה ימית הם הדיפלומטי והבינלאומי. כך הציים יכולים למלא תפקיד חשוב להרגעה וחיזוק בריתות דו-צדדיות, כמו גם בקרב ארגונים בינלאומיים ברחבי העולם בשיתוף פעולה תומך. במעמד כוחות ימיים מתונים יכולות המדינות לתרום ליציבות הבינלאומית ולשמור על נוכחותה ויוקרתה של המדינה בזירה הבינלאומית על-ידי שיתוף פעולה עם גורמים נוספים להשגת ביטחון משותף. שיתופי פעולה בין ציים שכיחים ביותר, ומאפשרים לאנשי חילות הים השונים להיות מרכיב חיוני בקידום שיתופי פעולה בין לאומיים בין מדינות שונות. בהיבט זה מתחדדים ההבדלים בין צי מודרני לצי בתר-מודרני, כפי שמוצג בטבלאות 18 ו-19.¹¹⁸

איור 96: מרחב העימות-שיתוף פעולה בתלות במצב הביטחוני (רגיל/מתוח/משבר/מלחמה) מתוך ספרו של ג'פרי טיל

¹¹⁵ Hoyt, 2006.

¹¹⁶ Till, 2018, Ch. 2, p. 58.

¹¹⁷ Till, 2007, pp. 569–575; Till, 2018.

¹¹⁸ הדבר איננו בהכרח דיכוטומי: צי יכול להשתייך בהיבטים מסויימים ל"צי מודרני", ובאחרים ל"צי בתר-מודרני".

טבלה 18: משימות צי והאסטרטגיה הנגזרת ממשימות אלה – מאפייניו של צי מלחמה מודרני

משימות הצי	האסטרטגיה הנגזרת מהמשימות	דוגמאות
שליטה ימית (Sea Control)	מאמצת את הגישה המְהֵינִית וההכנות להתמודדות צי עם צי (לחימה סימטרית)	התפיסה האוסטרלית מ־2000
הרתעה גרעינית והגנה מטילים בליסטיים (Nuclear Deterrence & Ballistic Missile Defense)	שומרת על יכולות הרתעה גרעיניות בים לרבות כלל אמצעי התמיכה במשימה הזאת כמו הגנה בפני טילים בליסטיים.	ארצות־הברית ורוסיה
הקרנת עוצמה מהים (Maritime Power Projection)	איננה תומכת בהתערבות כוחות ליברליים (עיראק, אפגניסטאן), ולכן איננה בונה צי של כוחות משלוח משותפים, אלא יכולות אמפיביות עצמאיות.	בריטניה וצרפת
שמירת הסדר הבלעדי בים (Exclusive Good Order at Sea)	מתמקדת בהגנה על ריבונות המדינה והאינטרסים שלה בתחומי ה־EEZ, ואינה נוטה להשתתף בכוחות משימה משותפים ללחימה בטרור ובפירטיות הימית.	סין (בעד פתיחת שווקים בין־לאומיים, אך סגירת שווקיה)
שימוש תחרותי ב"ספינות תותחים" כדי לסייע לדיפלומטיה באמצעות סיוע, שכנוע הרתעה וכפייה (Competitive Gun Boat Diplomacy)	נמנעת מלהיכנס לשותפות בתחומים כמו Global Maritime Partnership.	רוסיה באוקראינה

טבלה 19: משימות צי והאסטרטגיות הנגזרת מהן, מאפייניו של צי מלחמה בת־מודרני

משימות הצי	האסטרטגיה הנגזרת מהמשימות	דוגמאות
שליטה בים (Sea Control)	המטרה דומה לזו של צי מלחמה מודרני, אך הפעילות מצומצמת יותר בים הפתוח ורבה יותר במים החופיים. אופי האיום באזור הזה שונה ומאתגר יותר. בדרך כלל לא מדובר על מלחמת ברירה אלא מלחמת צורך, ומכיוון שקיים חופש שיט השליטה שונה במהותה מהמסורתית.	פעילות צי ארצות־הברית במפרץ הפרסי; פעילות חיל הים הישראלי במלחמת לבנון השנייה
פעילות באמצעות כוח רב־לאומי (Expeditionary Operations)	מכיוון שרוב המשברים מתרחשים ביבשה יש חשיבות לפעולה של הצי מהים לסייע לנעשה ביבשה, ולכן ההדגש לכוח הוא לא "מה הכוח יכול לעשות בים", אלא "מה הוא יכול לסייע מהים".	הכוח הרב־לאומי מול חופי סומליה; כוחות משלוח צרפתיים/בריטיים לאזור האוקיינוס השקט-הודי
מבצעי שמירת יציבות/סיוע הומניטרי (Stability Operations/ Humanitarian Assistance)	די דומה לפעילות כוח רב־לאומי, ולעיתים משתמש באותן יכולות, שבעיקרן לפעול לרווחת תושבי האזור, ואפשר לכנות גם "אסטרטגיה של פילנתרופיה של ספינות תותחים".	הכוח נגד פירטיות וסמים במפרץ עדן וקרן אפריקה

משימות הצי	האסטרטגיה הנגזרת מהמשימות	דוגמאות
שמירת סדר טוב וכולל בים (Inclusive Good Order at Sea)	הגלובליזציה זקוקה לסדר טוב הן במרחב הימי והן ביבשה. מדינות חופיות חלשות אינן מסוגלות לקיים רגולציה ותנועה חופשית ובטוחה של אנשים וסחורות בגלל פירטיות, סמים, תפוצת נשק וטרור בין־לאומי. במקרים כאלה ציים ממלאים תפקידי שיטור והפעלת כוח שונה מאשר במלחמה.	הכוח נגד פירטיות וסמים במפרץ עדן
דיפלומטיה ימית משותפת (Cooperative Naval Diplomacy)	מתמקדת בהשגת תמיכת דעת קהל, תקשורת והפצת עקרונות ליברליים ברחבי העולם.	הסיוע לקורבנות הצונאמי ב־2004

באמצעות קשרים אלה מטופחים חילופי כוח אדם, שפה, הכשרה תרבותית, כמו גם תרגילים מבצעיים, ובכך הציים יכולים לעזור להפחית את המתחים ביחסים הבין־מדינתיים ולמנוע אי־הבנות ומחלוקות.

עם זאת, בחלוף עשור לגיבוש האסטרטגיה המשולבת מ־2007 של צי ארצות־הברית, ותחילת ממשלו של הנשיא טראמפ, חלה עליית מדרגה של ממש ב"מלחמת הסחר" בין ארצות־הברית לסין, והפכה מהצהרות שונות של ממשל טראמפ על הצורך לצמצם את הנזקים שמערכת הסחר העולמית מסיבה לארצות־הברית, לנקיטת צעדי מדיניות מכריעים שכבר נותנים את אותותיהם בכלכלת העולם. הצעד הראשון במלחמת הסחר נעשה במרס 2018 לאחר שארצות־הברית הטילה מכס בשיעור של 10% על ייבוא פלדה ושל 25% על אלומיניום. תחילה החריגה ארצות־הברית ממכסים אלו בנות ברית קרובות כגון האיחוד האירופי, קנדה ומקסיקו, אך לאחר שלושה חודשים ביטלה מהן את ההחרגה מהמכס החדש. הדבר הביא לכך כי מדינות הבינו שמלחמת הסחר אינה תחומה רק למאבק כלכלי־פוליטי בין ארצות־הברית לסין וליריבות אסטרטגיות נוספות, וייתכן שהממשל בארצות־הברית אכן נחוש לשנות את כללי המשחק שעיצבו המוסדות הבין־לאומיים, שהיא עצמה הקימה לאחר מלחמת העולם השנייה.

לפיכך ערכו הכלכלנים כמה ניסיונות לאמוד את הנזק הכלכלי של מלחמת הסחר שנפתחה. החלפת המהלומות הכלכליות בין המעצמות מלווה בגל של תחזיות המביעות חשש שגלישה להטלת מכסי מגן תערער את היציבות במערכת הבין־לאומית, ואף תגביר את הסבירות לעימותים אלימים ברחבי העולם. בעוד החשש שמדיניות הטלת מכסי מגן תפגע בצמיחה הכלכלית מגובה בתשתית מחקר תאורטית ואמפירית מוצקה שזוכה לקונצנזוס בקרב הממסד הכלכלי, הרי שהמחקרים הרבים שבחנו אם סחר בין־לאומי תורם לשלום אינם מציגים תמונה אחידה. לכן יש קושי להציג עדויות אמפיריות חד־משמעויות שיגבו את החשש שמלחמת הסחר היא בהכרח גורם מערער שמגביר את הסבירות לסכסוכים אלימים במערכת הבין־לאומית. עם זאת, המחקר בנושא בהחלט יכול לעזור

לזהות את המשתנים החשובים שנדרש להתמקד בהם כאשר מנסים לנתח את השלכות האסטרטגיות שעלולות להיות לנסיגה ממשית בתהליכי גלובליזציה.¹¹⁹

למרות האמור לעיל, קשה להצביע על מובהקות וממצאים חד־משמעיים המלמדים שמלחמת הסחר וירידה אפשרית בנפח הסחר יגבירו את הסבירות לעימותים אלימים. ואולם למרות המחלוקות המחקריות, המחקר מציג בכל זאת ממצא עקבי שיכול לסייע באחת ההשלכות החשובות הצפויות מעליית המתח סביב סוגיות סחר: כמעט כל המחקרים הכמותיים מדווחים על קשר חיובי, כנראה, דו־כיווני ומובהק בין סחר ובין קיומן ועוצמתן של בריתות והסכמי סחר. הסכמי סחר של מדינות וקיום נפח סחר ניכר הם אמצעי של מדינות להביע את מחויבותן לברית. ממצאים עקביים אלה יכולים להצביע על כך שהתגברות מלחמת הסחר ופגיעה רצינית ומכוונת מצד ארצות־הברית בסחר עם בעלות בריתה באירופה, באסיה ובאמריקה עלולים להצטרף לגורמים אחרים שיגבירו את החשש אצל בעלות בריתה בנוגע למידת מחויבותה אליהן (לדוגמה, מדינות ברית נאט"ו באירופה).¹²⁰

יתר על כן, לעיתים ההיסטוריה טורפת את הקלפים באירועים שאיש לא חזה, וגורמת לשיבושים בסחר העולמי בעוצמות שאיש לא שיער. משברים כלכליים עולמיים, כמו המשבר של 2008, או מגפת הקורונה של 2019, היכו בגלובליזציה וגרמו לתנודתיות רבה מאוד בנפח המסחר.¹²¹ המשבר הכלכלי העולמי של 2008, הקרוי גם משבר "האשראי העולמי", היה משבר פיננסי גלובלי חריף שהיכה בעולם בשנים 2008–2009. תחילתו בקיץ 2007 כאשר פרץ משבר פיננסי בארצות־הברית שהתפשט לכל רחבי העולם. בספטמבר 2008 החריף המשבר עם התמוטטותם של כמה גופים פיננסיים בין־לאומיים גדולים. המשבר, שהחל בסקטור הפיננסי, התגלגל ב־2008 לכלכלה הריאלית והתבטא, בין השאר, בירידה בנתוני צמיחת התוצר ברחבי העולם, בסחר העולמי ובנתוני האבטלה. מרבית המדינות המפותחות נכנסו למיתון במחצית השנייה של 2008, ובקרב המדינות המתפתחות נרשמה האטה ניכרת בקצב הצמיחה. הוא נחשב בעיני רבים לחמור ביותר שחל בכלכלה העולמית מאז 1929. שלושת הלקחים ממשבר הסחר הימי שבאו בעקבות המשבר הכלכלי הזה היו:

1. תחזיות: כל אלה המנסים לפתח תחזיות עתידיות לגבי הסחר הימי צריכים להיות זהירים וצנועים בתחזיותיהם. הסבירות שהנתונים המשוערים באמת יושגו לא קיימת כמעט, ובכל זאת יותר מדי גורמים משפיעים על התוצאות.
2. הוכחות: יש סיכון של הסתמכות בלעדית על תפיסות לא מבוססות, ועל הצהרות כלליות אך לא מוכחות ולא על עובדות קשות ומעקב צמוד אחר התפתחויות,

¹¹⁹ ניצן פלדמן, "השלכות גאואסטרטגיות של מלחמת הסחר: דיון תאורטי", **הערכה ימית אסטרטגית רבתי לישראל 2018/2019**, שאול חורב ואהוד גונן (עורכים), המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, ינואר 2019, עמ' 153.

¹²⁰ Nuzan Feldman & Tal Sadeh, "War and third-party trade", **Journal of Conflict Resolution**, 62(1), (2018), pp. 119–142.

¹²¹ David Guerrero & Jean Paul Rodrigues, "The waves of containerization shifts in global maritime transportation", **Journal of Transport Geography**, 34, (2014), pp. 151–164.

כפי שמתרחשות בפועל. יתר על כן, יש יותר מדי תחזיות המבוססות על דגמים מורכבים אך לא מוכחים, ומעט מדי המתחילים להיות קפדניים וקשים במחקר "מלמטה–למעלה".

3. שקיפות המידע: הקרובים ביותר לסחר הם בעלי הסיכוי הגדול ביותר לשמור על המידע שברשותם כמסווג, ובמידה מסוימת להפיץ גם מידע שקרי. עקב אכילס זה נחשף במשבר בכך ששרר חוסר אחידות מוחלט בדיווחים של ארגונים בין־לאומיים ומומחים ממגזרים שונים, וגרם לחוסר יכולת השוואה בין נתונים ולהטעייה מכוונת.¹²²

בנוגע למשבר הכלכלי בעקבות התפשטות נגיף הקורונה ראוי לזכור שמפגשי ציוויליזציות גרמו לא אחת להפרה קיצונית של האיזון בין בני האנוש ובין הנגיפים.¹²³ כך לדוגמה הביאה פלישת המונגולים למערב את הרקע לפריצתה של המגפה השחורה שנמשכה כחמש שנים (1347–1351) וגרמה למותם, לפי הערכות שונות, של בין 75–200 מיליון בני אדם באירופה ובאסיה. המגפה החלה ככל הנראה במרכז אסיה בערבות מונגוליה, ומשם התפשטה דרומה לסין, ומערבה למזרח התיכון ולהודו. נראה שמקור הגעתה לאירופה היה תולדה של המצור שהטיל הצבא המונגולי על העיר קאפה (Crimean Port City of Kaffa) במאה ה־13, שהייתה אז בשליטת בני גנאה בחצי האי קרים, וחלק מחייליו חלו בדֶבֶר. המצור לא צלח, אך אוניות של גנאה שיצאו מקאפה הפיצו את הדֶבֶר בכל נמל באגן הים התיכון שאיתו סחרה גנאה. סברה אחרת היא שחולדות שהגיעו עם החיילים המונגולים העבירו את המחלה.¹²⁴ בהמשך, כדי לנסות למנוע את המגפה הורו לכל כלי שיט לעגון מחוץ לנמל במשך 40 ימים (תקופת הדגירה של המחלה), ואחריהם ללא מקרי מוות או מחלה הניף כלי השיט דגל צהוב שמשמעו "אני בריא". רופא היה עולה לסיפון של כלי השיט, מוודא שאין חולים ומאשר לכלי השיט לעגון. כדי להגביר את יעילות הבידוד דרשו מכל כלי שיט עוגן להציג תעודת בריאות המאשרת שבנמל האחרון לא הייתה התפרצות של המגפה. המילה קרנטינה (Quarantine – הסגר) מקורה בצמד המילים באיטלקית "Quaranta giorni" שפירושו "ארבעים יום". הדגל הצהוב ותעודת הבריאות נשארו בתוקף עד ימינו, אם כי הנהלים הותאמו לאפשרויות התקשורת כיום.

אשר לתקופתנו: המגפה שפרצה בסוף 2019 בעיר ווהאן שבסין שבדיעבד הסתברה כמגפת קורונה, השפיעה מיידית על הסחר הבין־לאומי. בדוח שפרסמה הוועידה של האו"ם לסחר ופיתוח (United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD) ארבעה חודשים לאחר פריצתה, הזהיר הארגון מפני פגיעה של 50 מיליארד

¹²² Gustaaf De Monie, Jean-Paul Rodrigues, & Theo Notteboom, "Economic cycles in maritime: Shipping and Ports: The path to the crisis of 2008", *Integrating Seaports and Trade Corridors*, Ashgate, 2011, ch. 2, p. 18

¹²³ עירד מלכין, "מה ההיסטוריה מלמדת אותנו על מגפת הקורונה?" הארץ, 16 למרס 2020.

¹²⁴ William H. McNeill, *The impact of the Mongol empire on shifting disease balances 1200–1500*, Plagues and Peoples, Anchor Books Editions, 1998, pp. 161–208

דולר בשרשרת הייצור העולמית בעקבות השבתת הייצור בסין עקב התפרצות הקורונה.¹²⁵ "מפני שסין נהפכה למרכז ייצור מרכזי לפעילות של עסקים עולמיים רבים האטה בייצור משפיעה על כל מדינה שתלויה בספקים מסין", נכתב בהודעה לעיתונות שלוותה לפרסום המחקר על-ידי האו"ם. באפריל 2020, סך הכול הפגיעה העולמית בכל הענפים הוערכה על ידי ועידת האו"ם לסחר ולפיתוח לשני טריליון דולר. בסין שבה התגלה לראשונה נגיף הקורונה, ואשר היא גם הכלכלה השנייה בגודלה בעולם, התכווץ הסחר בחדות בחודשיים הראשונים ב-2020, והייבוא למדינה הואט לאחר שהקורונה גרמה לשיבושים ניכרים בפעילות עסקים, לפגיעה בשרשרת האספקה העולמית ולהאטה בפעילות הכלכלית.¹²⁶ לאחר ירידות תלולות במחצית הראשונה של 2020, סחר המוצרים והשירותים העולמי זינק ברבעון השלישי של 2020, ומגמה זו נמשכת במחצית הראשונה של שנת 2021. באזורים רבים של העולם, אוניות המכולה פוקדות את הנמלים בכמות של טרום המגפה ואפילו למעלה מזה. עם זאת, מגזר השירותים בספנות, ממשיך לדשדש מאחור בגלל ההשפעות של ענף התיירות והנסיעות.¹²⁷

לעומת זאת, מזכיר ההגנה האמריקני ד"ר מארק אספר (Mark T. Esper) וראש המטות המשולבים גנרל מארק מילי (Mark A. Milley) נאלצו בהחלטה חריגה להורות לצי ארצות-הברית, שהוא ללא ספק הצי החזק בעולם, להשאיר כוחות משימה המורכבים מנושאות מטוסים ואוניות ליווי בלב ים, כדי להימנע ממצב שווירוס הקורונה ינטרל את צוותיהן אם ייכנסו, כפי שתוכנן לנמל הבית שלהן, כשם שנטרל את נושאת המטוסים 'תאודור רוזוולט' (USS Theodore Roosevelt), ואילצה להיכנס לנמל גואם קודם לכן.¹²⁸

החשיבה האסטרטגית במאה ה-21 – מסקנות עד כאן

מלחמות העולם הראשונה והשנייה הרחיבו ושינו את רעיון האסטרטגיה כמו גם את חשיבות המרחב הימי. העוצמה הימית של בריטניה במלחמת העולם הראשונה, העוצמה הימית המשותפת של בריטניה וארצות-הברית במלחמת העולם השנייה ועוצמת הכוח הימי של נאט"ו בזמן המלחמה הקרה, העלו תרומה יוצאת דופן ומובהקת ביותר למאבק היבשתי באירופה ובאזורים ימיים אחרים, כמו בים התיכון וזירת האוקיינוס השקט. יתרה מכך, כפי

¹²⁵ ועידת האו"ם לסחר ולפיתוח (UNCTAD) נוסדה ב-1964 כגוף בין-ממשלתי קבוע. הוועידה היא הגוף המקצועי העיקרי של העצרת הכללית של האומות המאוחדות העוסק בנושאי מסחר, השקעות ופיתוח ומטרתו המוצהרת היא "להביא למקסימום הזדמנויות מסחר, השקעות ופיתוח של מדינות מתפתחות, ולסייע להן במאמציהן להשתלב בכלכלה העולמית על בסיס שיוויוני".

¹²⁶ Abudi Zein, "Short-terms effects of the coronavirus outbreak: What does the shipping data say?", UNCTAD Transport and Trade Facilitation Newsletter N°85, Article No. 48, First Quarter, 2020.

¹²⁷ Impact of the COVID-19 pandemic on trade and development, recovering, but unevenly, United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), March 31, 2021.

¹²⁸ LaGrone Sam, "Milley: Truman strike group will stay at sea until carrier Nimitz ready to deploy", USNI News, April 14, 2020.

שנוכחו לדעת מנהיגי מדינות שעוצמתן היבשתית הייתה גדולה מהימית (נפוליאון, היטלר ולאחרונה גם נשיא סין שי ג'ינפינג), ללא השגת עליונות ימית קיימות מגבלות על היכולות הצבאיות שלהן ביבשה, כמו גם על היכולות הכלכליות והפוליטיות.¹²⁹

עד אמצע המאה ה-20 נטתה כתיבה על אסטרטגיה ימית להתמקד ביכולות צבאיות בים. רק במחצית השנייה של המאה ה-20, עם הכניסה לעידן המלחמה הקרה, עלתה חשיבותו של המרכיב הדיפלומטי, ובמקרים מסוימים אף כמרכיב העומד בפני עצמו. החידוש הגדול ביותר שאפיין את החשיבה האסטרטגית באותה תקופה היה הרעיון שהאסטרטגיה חייבת גם לתת פתרונות למצב של שלום (גם אם הוא שלום המבוסס על מאזן אימה כפי שהיה בתקופת המלחמה הקרה). כבר אז היה ברור שלמונח "אסטרטגיה ימית" יש שני מרכיבים – האחד, המרכיב הפוליטי-מדיני שנועד להשיג אינטרסים של המדינה ולשמור עליהם וכן לשמר את מעמדה הבין-לאומי; והשני, המרכיב הצבאי, כך שבשעת הצורך הצבא יילחם וינצח. עם זאת, גם הלחימה הימית שינתה את אופייה (The Character of Maritime Warfare), וקרבות הכרעה ימיים כמו אלה שהתרחשו במלחמת העולם הראשונה והשנייה, דוגמת קרב יוטלנד ב-1916 (שדווקא לא הסתיים בהכרעה) וקרב מידווי ב-1943, ההסתברות להתרחשותם בימינו היא נמוכה ביותר.

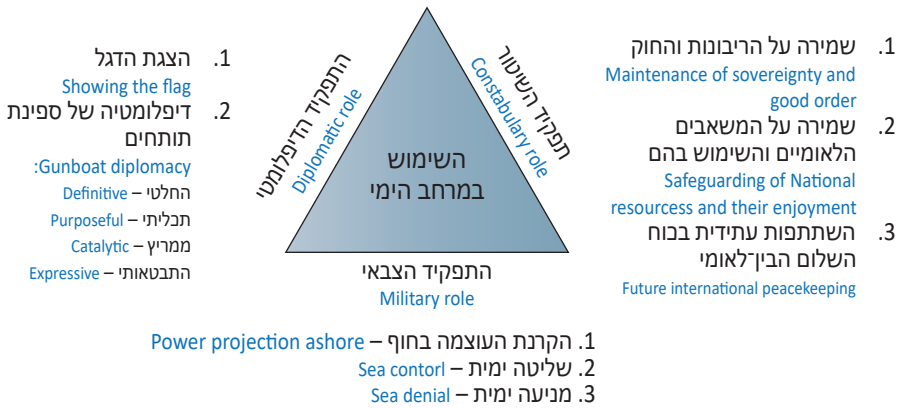
בבואנו לבחון את אופי הלוחמה הימית בתחילת המאה ה-21 מבחינים שגדלו המשימות והתפקידים של ציי מלחמה בעיתות שלום, והן הפכו לחלק מאסטרטגיה רחבה יותר שכוללת יותר ויותר רכיבים בעלי אופי דיפלומטי, ואף רכיבי שיטור.¹³⁰ איור 97 מציג את "משולש השימוש במרחב הימי", ולפיו רואים את מגוון התפקידים של ציים מלחמתיים במאה ה-21. אסטרטגיה ימית מודרנית איננה רק אסטרטגיה של כוחות הצי, או האסטרטגיה של הכוח הימי. תפיסה לאומית של אסטרטגיה ימית מובילה להבנה ולמשמעות של האסטרטגיה הימית בתחום רחב של כמה וכמה היבטים נוספים. אלה כוללים בין היתר את הביטחון הכלכלי, הסביבתי, החברתי והפוליטי של מדינה.¹³¹ בהתבסס על הרעיון של שיתוף פעולה בין ציים במקום עימות (Confrontation) למען מטרה משותפת שהיא "שמירה על הסדר הטוב בימים", הוקמו מסגרות לכוחות רב-לאומיים. אלה אִפְּשְׁרוּ להם לשתף פעולה ולהתמודד עם תרחישים כמו: פירטיות, טרור ימי, הברחת סמים, הפצת נשק ונגד שחקנים לא-מדיניים כגון שלוחי מדינה וסוגי לוחמה חדשים כמו לוחמה א-סימטרית ולוחמה היברידית. כך אפשר לומר שבמאה השנים האחרונות השתנה בצורה ניכרת המושג של הפעלת כוח ימי בתקופת שלום, והיא הביאה להכרה שכוח ימי הוא לא רק צבאי ומלחמתי, והמושג ביטחון ימי בן זמננו (Contemporary Maritime Security) הוא רחב יותר. המונח כולל בין היתר קהילה ימית, משאבים לאומיים, צורות ממשל והתייחסות למרחב הגאוגרפי. מרכיבים אלה קשורים זה לזה וצריכים להיות בראש מעייניהם של מנהיגי מדינות אם הם

¹²⁹ Gray, 1998, pp. 32–46.

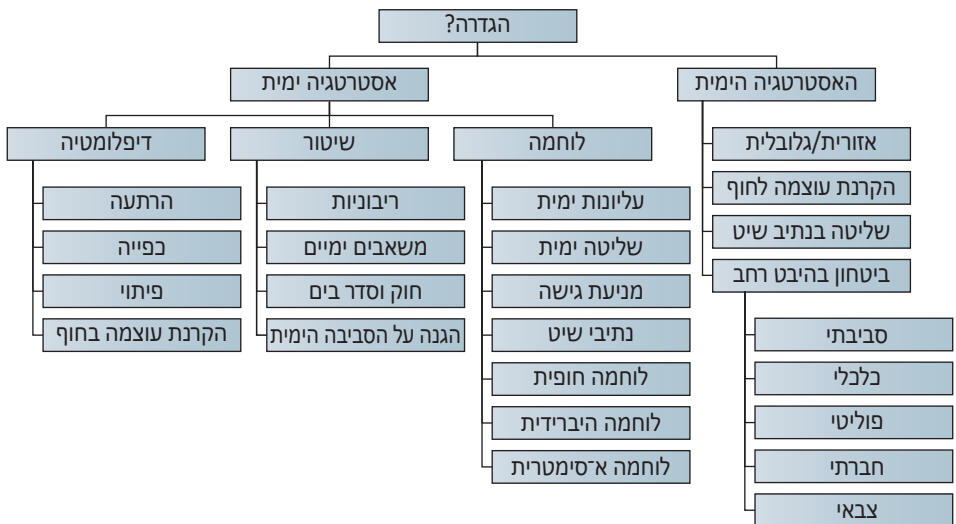
¹³⁰ עדות לכך אפשר למצוא על הכתוביות של חולצות ה-T של מלחי נושאות המטוסים האמריקניות שעליהן מוטבע הכיתוב "90,000 Tons of Diplomacy".

¹³¹ Joint Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade, *Australia's maritime strategy*, The Parliament of the Commonwealth of Australia, 2004.

חוצים להשיג את הביטחון הימי הנדרש. לכל המרכיבים האלה יש תפקיד באסטרטגיה הימית בת זמננו (ראו: אירוס 97 ו-98).¹³²

איור 97: משולש השימוש בן זמננו במרחב הימי ותפקידים אפשריים לצי מלחמתי

איור 98: מרכיבי אסטרטגיה ימית במאה ה-21¹³³

¹³² ראו הסקירה בפרק הראשון בספר שעניינו הצורך בהרחבת המודעות הימית מעבר להיבטים ביטחוניים-צבאיים.

¹³³ האיור מבוסס על: Joint Standing Committee on Foreign Affairs, Defence and Trade, 2004, p. 12.

העוצמה הימית בעידן הבתר־מודרני ובעידן הגלובליזציה אמורה להשתלב בצורה הדוקה בניצול היתרונות הכלכליים הקשורים לים ולמסחר הימי. המסחר והשימוש באוקיינוסים חיוניים לשמירה על הבסיס הכלכלי של שגשוג לאומי וביטחון לאומי, אסטרטגיה ימית תומכת הן באינטרס הלאומי והן בטובת החברה והפרט.¹³⁴ עדות לכך היא עלייתו של הצי הסיני, הן בגודלו והן במשימות שהוא מבצע, התומכים באסטרטגיה הלאומית של סין, כפי שבאה לידי ביטוי בין היתר ב"יוזמת החגורה והדרך". קאוורלי ודומברובסקי מדגישים שבעידן הזה, השוואה בין כוח האש של ציי שתי מדינות שונות כבר אינה משקפת את היקף ההשפעות הפוליטיות הבין־לאומיות של עוצמה ימית, ויש להוסיף להן גם את היכולות האזרחיות העומדות לרשותן. בהקשר ליכולות אלה הם מציינים שסין הגדילה בעשור האחרון את חלקה בתחום בניית אוניות סוחר לכדי שלישי משוק בניית האוניות העולמית, תשתית הנמלים של סין גדולה יותר ומתקדמת יותר מזו של ארצות־הברית, ונוסף על כך, לעיתים קרובות תשתית הנמלים האמריקנית מופעלת ונמצאת בבעלות חברות זרות, לרבות כאלה שבסיסן בסין.¹³⁵ לפיכך, הדרישות לניהול הסדר הכלכלי העולמי בימי שלום מחייבות גישה רחבה יותר, הכוללת שימוש בקואליציות, הסכמים בין־לאומיים והקמת מסגרות משפטיות חדשות כדי לשמור על הסדר הטוב בים. לסיכום, החשיבה האסטרטגית במאה ה־21 ללא ספק עלתה מדרגה, ואסטרטגיה ימית חדשה נחוצה כדי לעמוד באתגרי הסדר העולמי החדש. עד כמה מורכבת האסטרטגיה הזאת אפשר להתרשם מאיור 98.

שתי תפיסות מרכזיות מאפיינות את החשיבה האסטרטגית הימית במאה ה־21: האחת משקפת רעיונות נאו־ליברליים שמתאפיינים בחשיבה על גלובליזציה ותלות הדדית – דבר שלטענת תומכי התפיסה אמור להוביל לשיתופי פעולה בין המעצמות הגדולות. השנייה משקפת תפיסה ריאליסטית שלפיה המערכת ההגמונית בהנהגת ארצות־הברית שאפיינה את העשור הקודם הולכת ונחלשת. מחליפה אותה לטענתם מערכת המאופיינת במרכיבים רב־קוטביים – דבר שעלול להוביל לחוסר איזון במערכת הגלובלית, ולחידוש התחרות במערכת עצמה.

בשני העשורים שחלפו מאז המלחמה הקרה נהנתה ארצות־הברית מעליונות מלאה בים, עם זאת, הצי הרוסי (במיוחד בים התיכון), החל ב־2008 בהדרגה להחזיר לעצמו את השליטה באגן המזרחי של הים התיכון. כמו כן, התגברות עוצמתה הכלכלית של סין בשנים האחרונות, שלוותה בפיתוח הצי הסיני וגידול בכמות כלי השיט שלו לצד שינוי במשימותיו, ובמיוחד ככוח מניעה איתן הפועל בטווחים רחוקים מעבר למימי החופים של סין, מחזירים לסדר היום האסטרטגי את חשיבות השליטה בים במאה ה־21.¹³⁶ השינויים המואצים בסדר העולמי, המתבטאים בהתבססותן של מעצמות אסימטריות כדוגמת הודו וסין, האתגר שבפניו ניצב פרויקט האינטגרציה האירופית, התוקפנות הרוסית, הכלכלה

¹³⁴ Hoyt, 2006.

¹³⁵ Caverley & Dombrowski, 2020a, p. 587.

¹³⁶ Robert C. Rubel, "Talking about sea control", *Naval War College Review*, 63(4), (2010), pp. 38–47.

העולמית המתארגנת מחדש, המזרח התיכון המתהווה מחדש ואתגרים רבים אחרים כולם מאופיינים בתחושת אי־ודאות בנוגע לסטטוס קוו המתהווה בפני תהליכים רוויזיוניסטיים רבים המתאגרים אותו.

עדויות שונות מראות שחשיבותו של המרחב הימי במאה ה־21 תימשך וכנראה אף תגדל. המעצמות הגדולות שהן ארצות־הברית, סין ורוסיה (ובמידה מסוימת גם הודו), מפתחות אסטרטגיות ימיות חדשות ותוכניות בניין כוח שאפתניות כמו זאת של הצי הרוסי בים השחור שהתעצם בשנים האחרונות בצורה מרשימה.¹³⁷ למרות השינויים האסטרטגיים המובהקים שהתרחשו, יש עדיין תאורטיקנים הטוענים שטרם נס ליחם של תפיסות מבית מדרשם של ראשוני ההוגים כמו מהן.¹³⁸

מרוץ החימוש הימי שפסק עם תום המלחמה הקרה חזר ונהיה רווח במרחב ההודי-אסייתי, ופעילויותיה של סין במרחב ים סין הדרומי ואף המזרחי מקריבות על הציים של המעצמות האחרות באזור (יפן, וייטנאם והודו), וגורמות להן לפתח במרץ רב את ציי המלחמה שלהן. עדויות מראות שסין, ואולי גם יריבים אחרים של ארצות־הברית כמו איראן, יוכלו לצלל את השינוי הטכנולוגי ההולך ומתפתח. זה יוכל להתממש על־ידי מוקשים חכמים יותר, צוללות חשאיות, חיישנים מתוחכמים יותר, מערך טילים מאיים, יותר ובכך לערער על השליטה האמריקנית בים בעשורים הבאים, או לפחות באזורים בעלי חשיבות גאופוליטית וגאואסטרטגית גבוהה. בנוגע למערכת הבין־לאומית שעברה ממצב של מעצמה הגמונית אחת למערכת רב־קוטבית, שבמרכיב הימי שלה חל גידול מובהק אצל כל אחד ממרכיבי המערכת, גדלים הסיכויים לעימותים אלימים, כפי שחווינו בתקופות דומות בהיסטוריה.

סוגיה נוספת שדורשת תשומת לב היא הממד הבין־לאומי של האסטרטגיה. כמו בעבר במאה ה־21 נוצרות במרחב הימי בריתות ושותפויות אחרות החשובות לשימור השלום, ואם יש צורך בכך, חשובות לניהול עימותים ברמות שונות של עוצמה (Low/High Intensity Conflicts). כך לדוגמה נוכל לטעון שארצות־הברית תנסה להקים עם מדינות באזורי מתיחות מערכת בריתות (כמו הברית המרובעת באזור השקט-הודי), ולתעדף זירת פעולה באזור אסטרטגי חדש (אסיה). מנגד נוכל לטעון שסין תנסה בוודאות גבוהה להשתמש בתערובת של כפייה צבאית ותמריצים כלכליים כדי להוציא משיווי משקל את בעלות־הברית האמריקניות, ובמיוחד באזור מזרח ודרום־מזרח אסיה. סין תנסה באמצעות עוצמה רכה לגייס בעלות ברית באזור, ובעזרתן לקבוע הסדרים לאורך אזור דרום אסיה כדי לתמוך בנוכחות הימית שלה שם. מדינות רבות באסיה ישתדלו שלא לנקוט צעד למרות זיקתן הברורה יותר למערב (כמו סינגפור), ובמיוחד כדי לא לעורר את "זעמה" של סין.

בניגוד לתפיסה הריאליסטית ביחסים בין־לאומיים שלפיה יש חוסר יציבות במאזן הכוחות העולמי (עולם אנרכי) ויש צורך שהמדינה תדאג לעצמה, עומדת התפיסה הנאו־ליברלית ששלטה בעולם המערבי בעשרות השנים האחרונות, ותומכת בזכות שיתופי פעולה בין־

¹³⁷ Johannes Riber Nordby & Matthew Dal Santo, "Russia's naval strategy in the Black Sea and the Mediterranean", *The Interpreter*, Lowy Institute, 22 Nov 2016

¹³⁸ Rubel, 2010

לאומיים ופיתוח קשרי מסחר שיובילו לתלות הדדית ויסירו את האפשרויות לקונפליקטים (גלובליזציה). לפי הגישה הזאת, האלמנטים המובהקים ביותר שמאפיינים את תחילת המאה ה־21 הם חשיבה במונחים רחבים יותר: רעיונות של מרחב ימי משותף; שיתופי פעולה בין מדינות במרחב הימי לרווחת העולם; שיפור הסחר והגלובליזציה (אלמנטים נוספים). מגמות של איומים משותפים, כמו טרור ופירטיות דחפו מדינות שאפשר להגדיר כיריבות ליצור שיתופי פעולה. כאמור, נדרשת ערנות לכך שבעשור השני של המאה ה־21 יש נסיגה בגישה הנאו־ליברלית למען גישות בדלניות (Isolationist) והטלת מכסי מגן על הסחר הגלובלי, שהביטוי להן מצוי באמרה "ארצות־הברית תחילה", או מדיניות הברקזיט (BRXIT). אין ספק שגישות אלה אם ימשיכו, ישפיעו על הממדים המדיניים והדיפלומטיים של האסטרטגיה הימית בצורה זו או אחרת.

בכל האסטרטגיות הימיות אפשר להבחין בגידול במרכיב הדיפלומטי במשימות הציים,¹³⁹ וגם במרכיב הכלכלי באסטרטגיה הלאומית רבתי (סנקציות כפי שמפעילה ארצות־הברית על איראן, או כוח רך כפי שמפעילה סין ב"יוזמת החגורה והדרך"). ההימנעות מלהפעיל כוח כאמצעי ראשון נהייתה מובהקת (ראו מדיניות ארצות־הברית במפרץ הפרסי מול איראן). חדירת התקשורת לשדה הקרב (בכל הרמות) מחייבת לראות לא רק את תוצאות האירוע מבחינה צבאית, אלא כיצד הוצג בתקשורת ההמונים (לדוגמה, תמונת חיילי הצי האמריקני שסיירו במימי המפרץ הפרסי, נשבו בידי הכוח הימי של משמרות המהפכה האיראניים וצולמו כשהם מתייפחים בבכי).

על חשיבות שיתוף הפעולה בין הגורמים השונים במדינה שיש להם זיקה לביטחון הלאומי הימי (National Maritime Security) מעיד מסמך האסטרטגיה הימית הבריטית שפורסם ב־2014. במסמך שני עקרונות מפתח שעל־פיהם גובשה האסטרטגיה הלאומית הבריטית לביטחון במרחב הימי: אינטגרציה ושיתוף פעולה. שרי הביטחון, החוץ, התחבורה והפנים החתומים על המסמך מצהירים שיקדמו כלים בממשל הבריטי לקידום שיתוף פעולה ולהגברת היעילות. הם גם מציינים שבכוונתם לעבוד באופן גלובלי עם בעלי ברית ושותפים, כולל תעשייה וציבור, כדי להשיג את היעדים המשותפים שנקבעו באסטרטגיה הזאת.¹⁴⁰ ראש ממשלת צרפת בפתיח לאסטרטגיה הימית הצרפתית מ־2015 ציין: "אבטחת ים ואוקיינוסים כרוכה בהגברת שיתוף הפעולה בין מדינות וארגונים אזורים. זהו ההקשר שבו האיחוד האירופי אימץ אסטרטגיה לביטחון ימי ב־24 ביוני 2014".¹⁴¹ גם האסטרטגיה הימית ההודית מ־2015 מדגישה את חשיבות שיתוף הפעולה עם ציים ידידותיים בזו הלשון:

¹³⁹ גם בהנחיות הביניים לאסטרטגיית הביטחון הלאומי של ארצות הברית (Interim National Security Strategic Guidance) שהפיץ הנשיא ביידן מודגש כי: "ארצות הברית תעשה שימוש מושכל ואחראי בבחירת אסטרטגיית הביטחון הלאומי שלה, לרבות השימוש האחראי בצבאה, תוך כדי העלאת ערך השימוש בדיפלומטיה ככלי ראשון בשימוש". *The White House, Interim National Security Strategic Guidance, March 3, 2021, p. 13*.

¹⁴⁰ *UK Government, 2014, p. 11*.

¹⁴¹ *France Premier Ministre, 2015*.

חיל הים יפעל ביעילות לשיתוף פעולה עם כוחות ימיים ידידותיים באזור האוקיינוס ההודי ומעבר לו באמצעות ביקורי נמל, אינטראקציות דו־צדדיות, יוזמות אימונים, תרגילים מבצעיים וסידורי תמיכה טכנית כדי לבסס מסגרת שיתופית המקדמת הבנה הדדית ומשפרת את הביטחון והיציבות באזור.¹⁴²

הודו יכולה להוביל מהלך של שמירה על סדר במרחב הימי המבוסס על היענות לחוק הבין־לאומי (Rule Based Order at Sea), ולהתמודד עם אתגרים משותפים ואבטחת האינטרסים החופפים של צרפת, יפן ואוסטרליה הרחוקה יותר, וכן של ארצות־הברית ששיעור האתגרים שהיא צריכה להגיב להם כבר גדולה מאוד. לאחר שהודו חתמה על הסכמים לחילופי לוגיסטיקה עם צרפת וארצות־הברית, עליה למצוא דרכים לחתום על הסכמים דומים עם שותפים אסטרטגיים אחרים באזור, כמו אוסטרליה ובריטניה, למקסם את ההזדמנויות להגביר את נוכחותה, וליצור יתרונות באזור האוקיינוס ההודי.¹⁴³

סיכום ביניים של המאה ה־21 מעיד על האסטרטגיה רבתי בכלל והאסטרטגיה הימית בפרט, שהפכו לרחבות יותר: הן אינן מבילות בצורה דיכוטומית רק מושגים כמו מלחמה או שלום, צבא או כלכלה, אלא משלבות מאפיינים מגוונים ורבים היוצרים אינטראקציה ביניהם. זה מצריך הבנה טובה יותר של מרחב האפשרויות, כדי להשתמש בעת הצורך במרכיב המתאים לאופי האירוע. הרעיון המרכזי של חשיבה אסטרטגית במאה ה־21 הוא בנוגע לשילוב עמוק יותר של סוגי אסטרטגיות מגוונות. במאה הזאת, למרות ההתפתחות המהירה מאוד שאין לה אח ורע בהיסטוריה האנושית שחלה בהכנסתן לשימוש של טכנולוגיות חדשות ורב־הממדיות של הטכנולוגיות האלה, טרם צמחו הוגים בולטים בדומה למאה הקודמת שיצליחו לגבשן ולבנות אותן על יסודות אינטלקטואליים כפי שעשו פורצי הדרך בתחילת המאה ה־20. האסטרטגיה מפותחת בדרך כלל בידי גורמי הממסד עצמו, ובחלק מהמדינות מסתייעת במכוני מחקר שונים, אם כדי להציג "איפכא מסתברא", או כדי לגייס מוחות של אינטלקטואלים שלא בהכרח הם בנמצא בממסד הביטחוני, ואם יש – עדיין נדרש להעלות את הגיגיהם על הכתב בצורה מתודית ושיטתית. האסטרטגיה הימית בת זמננו כוללת הרבה יותר מאשר הכנת כוחות חיל הים ללחימה, או שימוש בהם בעימות שמתפתח. היא משלבת עוצמה ימית עם גורמים אחרים של עוצמה לאומית (National Power), כמו גם שיתופי פעולה עם מדינות ידידותיות ובעלות ברית. אסטרטגיה ימית בת זמננו במדינות העולם המערבי מתארת כיצד תופעל העוצמה הימית במרחב הימי כדי להגן על אורח החיים של המדינה, וכיצד תשולב עוצמה זאת באופן מצרפי לעוצמה של מדינות דומות אחרות (Like Minded States), כדי להגן על המערכת הגלובלית שבאמצעותה נשמרים הצמיחה והשגשוג העולמי ולקיימה.

142 Indian Navy Naval Strategic Publication (NSP) 1.2 October 2015 **Ensuring Secure Sea: Indian Maritime Security Strategy**.

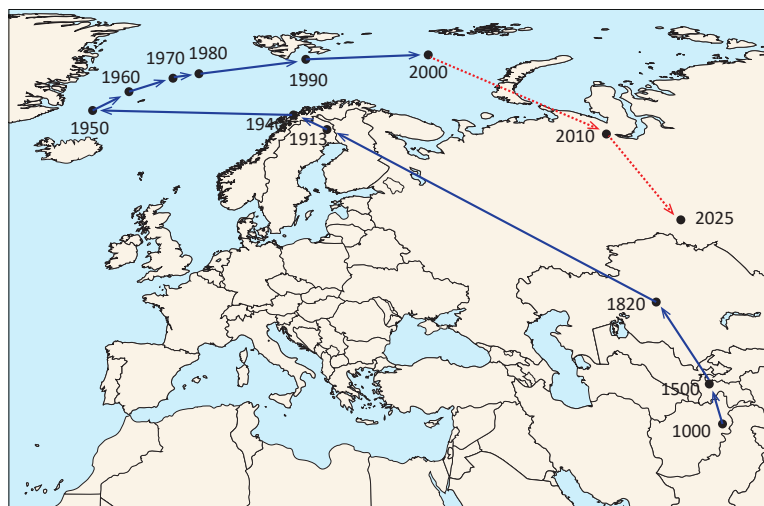
143 Darshana M. Baruah, "Strengthening Delhi's Strategic Partnerships in the Indian Ocean", **Center for New American Security**, October 23, 2019.

התפתחויות ושינויים בזירה הגלובלית שהביאו לשינויים באסטרטגיה הימית של מדינות

בזירה הבין-לאומית ראוי להדגיש שנמשכת ואף מתעצמת ההקצנה ביחסים בין ארצות־הברית ובעלות בריתה, ובין סין ורוסיה שבהן רואה ארצות־הברית כוחות רוויזיוניסטיים המבקשים להקים "עולם העולה בקנה אחד עם המודלים הסמכותניים שלהם".¹⁴⁴ חוקרים שונים בתחום מדעי המדינה מצביעים נוסף לכך, על התרבות המנהיגים בעולם המזלזלים בערכי הדמוקרטיה הליברלית, ושואפים לשליטה מוחלטת בפוליטיקה, בכלכלה, במערכת המשפט ובתקשורת. מנהיגים אלה עלולים להוביל את העולם לעיצוב עתיד שונה שבו העולם הגלובלי, תעשיות טכנולוגיות העליות, הידע והנאורות שהתפתחו בעשורים האחרונים, יידרדרו חזרה לעידן הסמכותנות (Age of Authoritarianism).¹⁴⁵

בתחום הכלכלה הגלובלית נמשכת המגמה של שינוי הדרגתי במרכז הכובד הכלכלי מהמערב לכיוון מזרח אסיה, והוא נובע מהעלייה בחשיבות האזור הזה כמשמעותי ביותר להתפתחות הכלכלה העולמית (ראו: איור 99). מרכז הכובד היה ב־300 השנים האחרונות במערב אירופה, ולאחר מכן במקום כלשהו בין אירופה לארצות־הברית, קרוב לוודאי שבאמצע המאה הנוכחית הוא ישכון באסיה. בשלב הנוכחי העולם נמצא בתקופת מעבר לעולם שבו הכלכלות המתפתחות של סין, הודו ושווקים מתעוררים אחרים הפכות לכוחות הדומיננטיים בתמונה העולמית.

איור 99: תנועת מרכז הכובד הכלכלי בין השנים 1000 ל-2025 (כולל תחזית)¹⁴⁶

¹⁴⁴ Mike Eckel, "Pentagon chief calls Russia, China 'Revisionist Powers'", [RadioFreeEurope](#) .Radio Liberty, January 19, 2018

¹⁴⁵ Der SPIEGEL Staff, "Rise of the autocrats, liberal democracy is under attack", [Spiegel](#) .Online, 13 Jun 2018

¹⁴⁶ האיור מבוסס על: McKinsey Global Institute Analysis

תופעה זו אפשרה לארצות המתפתחות בדרום-מזרח אסיה לצרוך חלק גדל והולך של הייבוא העולמי, והביאה להגדלה בשיעור ניכר של תנועת הסחר העולמי שם. איור 100 מציג את השינוי בתוצר הלאומי הגולמי ב-2017, וממנו למדים על הצמיחה בתוצר הלאומי הגולמי במדינות מזרח ודרום-מזרח אסיה. לצד התפתחויות אלה מתחדדת ההבנה שהמגמה הזאת מלווה במדדים שליליים למערכת האקולוגית, כגון זיהום ופליטת גזי חממה מסוכנים.

ההתרחשויות העולמיות בעשור האחרון הובילו מומחים מתחום מדעי המדינה למסקנה שבעשור הזה השתנתה סביבת הביטחון הבין-לאומית, והומרה מעידן שלאחר "המלחמה הקרה", שבו ארצות-הברית הייתה מעצמת-על במבנה חד-קוטבי, למצב חדש ושונה המתבטא, בין היתר, בחידוש תחרות על העוצמה עם שתי מעצמות נוספות – סין ורוסיה. לפי האמור, חלק מהחוקרים מציינים שהמערכת הבין-לאומית עברה למצב רב-קוטבי (Multi Polar System). העולם הרב-קוטבי הוא חלופה קיצונית לעולם החד-קוטבי כיוון שהוא מתבסס על קיומם של כמה מרכזים עצמאיים וריבוניים של קבלת החלטות אסטרטגיות ברמה הגלובלית.

עם זאת, יש לזכור שהעולם הרב-קוטבי אינו מעיד על חזרה למערכת הדו-קוטבית שהייתה בתקופת המלחמה הקרה, שכן לא קיים כיום כוח אסטרטגי או אידאולוגי יחיד שיכול לאתגר בצורה רצינית את ארצות-הברית.

בתקופת ממשלו של הנשיא אובמה נעשתה הערכת מצב מדינית שנועדה לזהות היכן סובלת ארצות-הברית "מעודף משקל" ו"מתת-משקל" במחויבויותיה הבין-לאומיות, כל זאת מתוך הבנה של האילוצים הפיסקליים שלה בהקצאת משאבים. התברר ש"עודף

איור 100: הגידול בתוצר הלאומי הגולמי ב-2017 באחוזים על-פי מדינות ויבשות

משקל" שלה הוא באירופה ובמזרח התיכון ו"תת־משקל" באסיה. התת־משקל נבדק לפי מגוון רחב של ממדים בהם הדיפלומטיים, הצבאיים, הכלכליים והמוסדיים. מסתיו 2011 פרסם ממשל אובמה שורה של הצהרות המעידות על כך שארצות־הברית תרחיב ותגדיל את תפקידה המובהק באזור אסיה-השקט (Asia Pacific), בעיקר בחלק הדרומי של האזור, וכינה את המדיניות "איזון מחדש" (Rebalancing), ולעיתים גם בשם "הציר לאסיה".¹⁴⁷ המטרה שעמדה בבסיס השינוי הייתה להקדיש מאמץ רב יותר כדי להשפיע על התפתחות הנורמות והכללים באזור הזה, במיוחד כאשר סין הופכת למעצמה אזורית בעלת השפעה רבה יותר. אומנם מדיניותו של הנשיא אובמה זכתה לתמיכה רבה בארצות־הברית ובמדינות האזור, אך עדיין נותרו על כן שאלות על המטרות האסטרטגיות של התוכנית והמשאבים הזמינים ליישומה. מרכיבי התוכנית היו אמורים לכלול בין היתר הסכמים של "שיתופי פעולה כלכליים טרנס־אטלנטיים" (Trans-Pacific Partnership – TPP), ארגון מחדש של פעילות הצבא, ובמיוחד הצי האמריקני לאזור הזה, וחברות אמריקניות במוסדות אזוריים מרכזיים. בעוד סוכנויות הממשל האמריקני השונות עשו כל אחת בתחומה מאמצים להרחבת המעורבות האמריקנית באזור, לא גובשה תוכנית אסטרטגית אחודה המכוונת את המאמצים האלה למטרות הלאומיות.¹⁴⁸ אחד התחומים הבולטים ביותר של חוסר העקביות במדיניות הזאת הוא ההגדרה המשתנה של אופן ניהול הכוח וההשפעה העולים של סין על־ידי ארצות־הברית, שמצד אחד העבירה ב־2009 מסר של כיבוד האינטרסים של סין, ומהצד האחר הגדירה ב־2012 את סין כאיום ביטחוני ניכר לארצות־הברית, בדומה להגדרתה את איראן.

פול קנדי מחברו של הספר **עלייתן ונפילתן של המעצמות הגדולות**, מעיר שהאיומים המאיימים על השליטה של הצי האמריקני במרחבים מזכירים את אלה שהתרחשו בסוף המאה ה־19, וגרמו לירידת בריטניה ממעמד של מעצמה עולמית מובילה. האיומים האלה גרמו לעומס רב על הצבא הבריטי שהוצב למלחמות יבשה בלתי פוסקות בחוץ לארץ, וצמצום בעוצמתה הכלכלית של בריטניה ביחס למדינות אחרות כמו ארצות־הברית וגרמניה.¹⁴⁹ אומנם ארצות־הברית הפיקה עד לאחרונה יתרונות כלכליים, פוליטיים וצבאיים אדירים מיכולתה לשלוט במרחבים, מתוך התבססות על צבא חזק ויציב במיוחד. עם זאת, יש הטוענים שכיום אבד הכלח על האסטרטגיה הזאת עקב עלייתם של מוקדי עוצמה חדשים המתגרים את ארצות־הברית פוליטית, הן על־ידי שחקנים מדינתיים, והן על־ידי שחקנים לא־מדינתיים. חולשות כלכליות ופיסקליות בארצות־הברית מאלצות אותה

¹⁴⁷ Jeffrey Goldberg, "The Obama doctrine, The U.S. president talks through his hardest decisions about America's role in the world", *The Atlantic's Politics & Policy Daily*, April 2016 Issue.

¹⁴⁸ Michael J. Green, Zack Cooper, & Rapp M. Hooper, "Defense: Explaining and Resourcing the Rebalance", in Michael J. Green & Nicholas Szechenyi (eds.), *Pivot 2.0 – How the administration and congress can work together to sustain American engagement in Asia to 2016*, A report of the CSIS Asia program, Center for Strategic & International Studies, 2015, pp. 6–7.

¹⁴⁹ Kennedy, 1987, p. xxiii.

להחליט בין פיתוח עוצמה ימית והקרנתה כיום ובין השקעה בגורמי העוצמה לטווח הארוך. פתרון הדילמה הזאת מחייב שינוי הגישה האמריקנית כלפי השליטה במרחבים (Control of the Commons Security). במקום לנסות לשלוט ברציפות באמצעות נוכחות קבועה אזורית, ארצות־הברית צריכה לאמץ אסטרטגיה ברחבת יותר בשם "ביטחון המרחבים" (of the Commons Security).¹⁵⁰

בארי פוזן טוען שכיום אפשר לאחד את ארבע האסכולות (בידוד מחדש, מעורבות סלקטיבית, ביטחון שיתופי ועליונות) לשתיים בלבד: אסכולת "ההגמוניה הליברלית" (Liberal Hegemon) שנוצרה עקב מיזוג של עליונות וביטחון שיתופי, ואסכולת "האיפוק" (Restraint) שנוצרה ממיזוג של נאו־בידודנות (New Isolation) ומעורבות סלקטיבית.¹⁵¹ אסכולת ההגמוניה הליברלית" מעדיפה סדר עולמי שבו ארצות־הברית היא ההגמון, ומשתמשת ביתרון הכוח שלה כדי ליצור מערכת בין־לאומית ליברלית, ולעיתים משתמשים בכוח לאכיפה או להפצת ערכים ליברליים (כמו זכויות פרט, סחר חופשי ושלטון החוק). ארצות־הברית שואפת לשמור על כוח צבאי בעליכות הכרעה, לפיכך מתחרים פוטנציאליים אפילו לא ינסו להתמודד בזירה. על־פי האסכולה הזאת, ארצות־הברית שומרת על רשת רחבה של מחויבויות הנשענות על בריתות קבועות ברחבי העולם, ומשתמשת בהן כדי לקדם את הכוח ההגמוני ולשמור עליו, והן כדי לחזק מערכות פוליטיות ליברליות מתפתחות. לדברי פוזן, באסטרטגיה רבתי מהסוג הזה צפויים לקום על ארצות־הברית איומים משלושה מקורות עיקריים: מדינות כושלות, מדינות סוררות (Rogue States) ומתחרות ליברליות עמיתות (Liberal Peer Competitors).

"אסכולת האיפוק" ממליצה לארצות־הברית לצמצם באופן ניכר את התחייבויות הביטחון שלה בחוץ לארץ, ולהימנע במידה רבה ממעורבות בסכסוכים בין־לאומיים. אמריקה תנצל את מה שפוזן מכנה עמדה אסטרטגית "טובה להפליא": "היא עשירה, רחוקה מכוחות גדולים אחרים ומוגנת על־ידי הרתעה גרעינית עוצמתית. מעצמות גדולות אחרות חלשות יותר מארצות הברית, ובסבירות גבוהה, יתמודדו עם אותם לחצים להתגונן כמו ארצות הברית".¹⁵² תומכי האיפוק האסטרטגי טוענים, לפי הגישה הריאליסטית, שמדינות הן בעלות אינטרסים משל עצמן, ויפעלו לפי האינטרסים האלה כדי להשיג איזון נגד גורמים תוקפניים במערכת הבין־לאומית. עם זאת, כאשר הדבר אפשרי, קיימות מדינות המעדיפות שמישהו אחר "יעשה את העבודה עבורן", ומעבירות את הנטל הכספי למדינות אחרות כדי שהן יוכלו לשאת בעלות האיזון. תומכי האיפוק מדגישים גם את כוחו ההרתעתי של נשק גרעיני, שמייקר נמרצות את המחיר של עימותים בין מעצמות גדולות, מעודד זהירות ולא מתגמל תוקפנות. תומכי האיפוק רואים בלאומנות כוח רב־עוצמה, כזה שהופך את

Sameer Lalwani & Joshua Shiffrin, "Whither Command of the Commons? Choosing Security Over Control", *New America Foundation*, 2011, p. 20 ¹⁵⁰

Barry R. Posen, *Restraint: A new foundation for U.S. grand strategy*, New York: Cornell University Press, 2016, p. 9 ¹⁵¹

.ibid, pp. 87–123 ¹⁵²

המדינות לעמידות יותר בפני כיבוש חיצוני, וכך הופך את המערכת הבין־לאומית ליציבה יותר. בהסתמכם על האסטרטג קארל פון קלאוזביץ, הם טורחים להדגיש שהכוח הצבאי הוא כלי בוטה, יקר ובלתי ניתן לחיזוי, ולפיכך יש להגביל את השימוש בו להזדמנויות נדירות ולמטרות ברורות.

"אסכולת האיזון בחוץ לארץ" (Offshore Balancing) שגובשה על־ידי אנשי מדע המדינה ג'ון מארשהיימר (John Mearsheimer) וסטפן וואלט (Stephen Walt), ממליצה לארצות־הברית להימנע ממעורבות גדולה בענייני ביטחון מעבר לים פרט למצב שבו יש חשש שמדינה אחרת מבססת הגמוניה באחד משלושת האזורים האסטרטגיים המרכזיים בעולם: מערב אירופה, צפון־מזרח אסיה והמפרץ הפרסי.¹⁵³ האסטרטגיה הזאת דוגלת בנוכחות מופחתת ניכרת מעבר לים לעומת ההגמוניה הליברלית.

בדומה לביקורת כלפי תאוריות ואסכולות אחרות במדעי המדינה, ובמיוחד בנוגע ליכולתם של מודלים לשקף את המציאות בצורה מדויקת, יש ביקורת כלפי האסכולות הללו. בדוח שכתב המרכז ללימודים אסטרטגיים ובין־לאומיים עבור הקונגרס האמריקני, ניתנו המלצות על ארבע פעולות להתמודדות עם השינויים האסטרטגיים שהתרחשו:

1. לעדכן את האסטרטגיה הלאומית של ארצות־הברית ביחס לאסיה, ולתאם אותה עם בעלות בריתה ושותפיה.
2. להגביר את המאמצים כדי לחזק את השותפות ואת יכולות השותפים האסטרטגיים להתמודד עם המצב החדש.
3. לשמר ולהרחיב את הנוכחות הצבאית האמריקנית באזור אסיה–האוקיינוס השקט.
4. להאיץ פיתוחן של יכולות ותפיסות הפעלה חדשניות עבור כוחותיה כדי להתמודד עם המצב החדש.

גורם נוסף שהשפיע על האסטרטגיה הימית של חלק מהמדינות היה "משטר האזור הכלכלי הבלעדי" של 1982, המעניק למדינות השוכנות לחוף ימים זכויות ריבוניות על המשאבים הטבעיים ועל השליטה בפעילויות הקשורות למשאבים באזור מחד גיסא, תוך שימור זכויות המעבר החופשי מאידך גיסא, שהפך בשלושת העשורים האחרונים במהירות להיות משטר מהפכני. המטוטלת בין הגישות של "הים פתוח" ל"ים הסגור" נעה בעוצמה לכיוונו של "הים הסגור". התפתחות הטכנולוגיה התת־ימית, כמו גם גילוי משאבי טבע בעומק הים בתחום המים הכלכליים של המדינות השונות והשימוש בהם הביאו לעלייה נוספת בחשיבותו של המרחב הימי, ובהתאם לכך גרמו למדינות רבות ברחבי העולם לפתח אסטרטגיה ימית חדשה שהותאמה לשינויים במרחב הימי שלהן.

אחת המדינות (ולא היחידה) שעליה השפיע משטר האזור הכלכלי היא צרפת. כך לדוגמה ב"נייר לבן" (White Paper) שפרסמה צרפת באפריל 2013 וכותרתו "הביטחון

והביטחון הלאומי" (Defense and National Security), מצוינת עדיפות עליונה להגנה על הטריטוריה הלאומית והאזרחים הצרפתיים בחוץ לארץ.¹⁵⁴ ובלשון המסמך:

הטריטוריה הלאומית של צרפת התרחבה מחוץ לאירופה לטריטוריות מעבר לים, ורוב הנכסים בחו"ל משתרעים באוקיינוסים ההודי והשקט העשירים מאוד במשאבים, שבהם מתגוררים כ-1.5 מיליון אזרחים צרפתיים.¹⁵⁵

המשמעות הגאוככלכלית היא שאזורי דיג נרחבים, מינרלים ומשאבי אנרגיה מצויים באזורי המים הכלכליים של צרפת באוקיינוס השקט (62%) ובאוקיינוס ההודי (24%), המחייבים את צרפת להגן על האינטרסים שלה באמצעות הצי הצרפתי וכוחות נוספים המוצבים באזור. לדבר מוביל להצהרת מחויבותה של צרפת כמעצמה ריבונית וכשחקנית בביטחון האוקיינוס ההודי והאוקיינוס השקט.¹⁵⁶

יש מדינות המדגישות באסטרטגיה הימית שפיתחו את האלמנט הביטחוני, ולפיו אפשר לסווג כמדינות המאמצות אסטרטגיה של מניעה, המעדיפה גישה דינמית לנושאי בטיחות וביטחון ימיים (Maritime Safety & Security). שמירה על נושא הביטחון הימי מוגדרת כמניעה ומלחמה בכל הפעילויות המכוונות העוינות לאינטרסים של המדינה. האסטרטגיה הזאת תלויה בעוצמה ימית כלכלית של המדינה, כפי שמשקפים ביחסי כוחות בינה ובין יריבותיה. לעומת מדינות מהסוג שצוין לעיל יש מדינות המדגישות יותר את אלמנט שיתוף הפעולה והתפיסה הליברלית, ולפיכך גם מכונות מדינות הפועלות באמצעות אסטרטגיה של שיתוף.¹⁵⁷

פעולות משולבות מהסוג הזה של כוחות ימיים משותפים לשמירת הסדר הבין-לאומי בים (Combined Maritime Forces – CMF) המתבצעות לדוגמה בידי כוחות רב-לאומיים במפרץ עומאן, בצפון הים הערבי ובמפרץ עדן נגד טרור ופירטיות, הן התפתחויות חשובות שהתרחשו במאה ה-21. ביוני 2006 התחיל האדמירל האמריקני מייק מולן לקדם את הרעיון של שותפות גלובלית ימית (Global Maritime Partnership – GMP) להגנה על דרכי סחר מפני טרור ימי, הפצת נשק להשמדה המונית ולהשגת ביטחון ימי מקיף. הרעיון הביא את צי ארצות-הברית לעבור מאסטרטגיה שהתמקדה במשימות אחרות לאסטרטגיה של שיתוף פעולה שנעשה עם שחקנים אחרים כדי להשיג את המטרות והאינטרסים שלה. "אסטרטגיה שיתופית של המאה ה-21 – עוצמה ימית" זוהי האסטרטגיה הימית האחרונה (מ-2015) של הצי האמריקני. למרות שמדינות שייכות בדרך כלל לאחת משתי קטגוריות אלה, יש גם כאלה שבהן קיים שילוב בין אסטרטגיה של מניעה ובין אסטרטגיה של שיתוף.

¹⁵⁴ Republic French, **French White Paper, Defence And National Security, foreword by François Hollande President of the French Republic**, 2013, pp. 19–20

¹⁵⁵ .ibid, p. 47

¹⁵⁶ .ibid, p. 13

¹⁵⁷ התפיסה הליברלית במערכת הבין-לאומית טוענת שיש אפשרות לשיתוף פעולה בין המדינות. תפיסה זו מדגישה את מקומם של מוסדות בין-לאומיים, על-לאומיים וחוצי לאום, כמו גם את מקומם של שחקנים שאינם מדינתיים והשפעתם על המערכת הבין-לאומית. כמו כן הליברליזם מדגיש את השפעת המשפט והחוק הבין-לאומי על אפשרויות השלום.

כאמור, ב־2015 התעדכנה האסטרטגיה השיתופית של צי ארצות־הברית מ־2007 עקב התעצמות הצי הסיני, הדאגה מהמסלול המדיני הלעומתי שבו בחרה הפדרציה הרוסית וקשיים במדיניות מניעת תפוצה של הנשק הגרעיני מול איראן וקוריאה הצפונית. במסמך החדש הובאו שבע משימות (הגנת המולדת, הרתעה מפני התפתחות משבר, תגובה למשבר, הבסת תוקפנות, הגנת המרחב הימי, חיזוק שיתופי פעולה, אספקת עזרה הומניטרית ותגובה למצבי אסון), לצד חמישה תפקידים (Functions) שהוטלו על הצי (גישה לכלל המרחבים, הרתעה, שליטה ימית, הקרנת עוצמה וביטחון ימי). האסטרטגיה הזאת ספגה ביקורת על כך שהיא מתמקדת יותר מדי בתפקידים במקום במשימות. חסרה הדגשה על הגנת המערכת (Defending the System), ולעומת זאת מתוארת "הפגנת שרירים" בכל האמור להגנת האינטרסים של ארצות־הברית במרחב הימי.¹⁵⁸ לפיכך נראה שאסטרטגיה זאת היא מכוונת יותר כלפי גורמי פנים בארצות־הברית, ופחות כלפי המערכת הבין־לאומית המשתנה במהירות.

מהי זיקת האסטרטגיה לאסטרטגיות רבתי אחרות? אפשר לציין בחיוב שהיא נבנתה "מלמעלה–למטה", ושואבת את הגדרת חלק מיעדיה ממסמך המטות המשולבים שפורסם ב־2013 בשם: "תפיסת הגישה המבצעית המשולבת לגישה ותמרון במרחב הגלובלי". האסטרטגיה גם משלבת את המשימות היבשתיות במשימות הימיות, ומדגישה את המשימה של "גישה לכל המרחבים" (All Domain Access), ובכך משלימה את הפער שאפיין את מסמך האסטרטגיה שפורסם ב־2007.¹⁵⁹ החלק הרביעי של האסטרטגיה הימית של 2015 מתווה גם את הקשר שבין האסטרטגיה ותוכנית בניין הכוח של שלושת השותפים לעריכתה: חיל הים, המארינס ומשמר החופים. בהתייחסו לאתגרים העומדים בפני מבצעי האסטרטגיה הזאת בעבר ובעתיד, טוען ג'פרי טיל שבהמשך לגיבוש האסטרטגיה הימית של 2015 יש צורך חיוני לכתוב דוקטרינה מתאימה "כהצהרה מנחה" (Guiding Statement) של החשיבה האסטרטגית, אשר תהיה מסוגלת להתמודד עם הלחצים הפנימיים והחיצוניים שיתפתחו עם הזמן. דוקטרינה כזאת תביא לידי ביטוי ניסיון נוסף שנצבר במהלך הפעילות המבצעית של שלושת הגורמים שהיו שותפים לכתיבת האסטרטגיה, והיותה של הדוקטרינה "בת חלוף" (Evanescent), מאפשר לה להתמודד עם אתגרים מהסוג הזה בעוד האסטרטגיה איננה כזאת.

בנוגע לפדרציה הרוסית – מאז תחילת גל הרפורמות האחרון בכוחותיה המזוינים של רוסיה ב־2009, המסר של ההנהגה הרוסית הוא שחיל הים הרוסי סיים את תקופת המשבר, חוזר לגדולתו ומסוגל למלא משימות המתאימות לצי של מעצמה גדולה. הדבר מתבטא בשני אירועים בולטים:

¹⁵⁸ Geoffrey Till, "The new U.S. maritime strategy: Another View from Outside", *Naval War College Review*, 68(4), (2015), Article 5. p. 2.

¹⁵⁹ .ibid

1. סיפוח סווסטופול (Sevastopol), השגת שליטה רוסית על עיר הנמל, סיפוח קרים שהיא גם נמל הבית של הצי הרוסי לים השחור, ובקרבתה שוכנות מספנות של הצי הרוסי וממלאות תפקיד חשוב בתחזוקתו.
2. הרחבת משימות הצי בשש זירות הפעולה שלו (האוקיינוס האטלנטי, הארקטי, אנטרקטיקה, האוקיינוס ההודי, הים הכספי והאוקיינוס השקט) מתוך מתן עדיפות לנוכחות קבועה של הצי הרוסי בים התיכון, והעצמת כוחו בזירת האוקיינוסים הארקטי והאטלנטי.

ראוי לציין שהצמצום בהכנסות מהייצוא הרוסי, שכ־80% מהן מבוססות על ייצוא מקורות אנרגייה על סוגיה השונים, והסנקציות שהטיל המערב על רוסיה בעקבות פלישתה לחצי האי קרים, תרמו להעמקת המשבר בכלכלה הרוסית. הדוקטרינה הימית החדשה של הפדרציה אושרה על־ידי הנשיא פוטין ביולי 2015, ובה מפורטים האסטרטגיה של הצי הרוסי, משימותיו ותוכנית בניין הכוח שלו. הדוקטרינה הזאת החליפה את הקודמת מ־2001. המסמך מתבסס על מסמך האסטרטגיה הלאומית הביטחונית החדשה שפורסם ב־2014, ומשקף את השפעת המשבר עם אוקראינה ואת תגובת רוסיה לעמדות ארצות־הברית ונאט"ו בסכסוך הזה. הוא מציב לתוכנית בניין הכוח של הצי הרוסי שלושה יעדים:¹⁶⁰

1. בניית כוח קטלני יותר (More Lethal Force)
2. חיזוק בריתות וצירוף שותפים חדשים (Strengthen Alliances and Attract New Partners)
3. רפורמה במשרד ההגנה כדי לשפר את ביצועיו וזאת במחיר סביר יותר.

בהתאם לכך צפוי שמדי פעם תנסה רוסיה לתקוע טריז בין מדינות האיחוד האירופי ובין עצמן במטרה לפגוע באחדותן. רוסיה תמשיך להשפיע על מדינות ברית־המועצות לשעבר, הן באמצעות הפעלת "עוצמה רכה", והן באמצעות "עוצמה קשה". כמו כן תמשיך גם בהתערבות באוקראינה, במדינות הקווקז ומרכז אסיה, ותתנגד לכל ניסיון של הרחבת ההשפעה של נאט"ו במדינות ברית־המועצות לשעבר.

מסמך הדוקטרינה הימית הרוסית מ־2015 נוגע לארבעה שטחי פעולה ושישה אזורי פעולה גאוגרפיים. ארבעת שטחי הפעולה הם: פעילות ימית, תחבורה ימית, מדע ימי ופיתוח משאבים מינרליים. אירופה תישאר במוקד הפעילות הכלכלית הרוסית מתוך התמקדות רוסית בשוקי אירופה בקשר לייצוא משאבי האנרגיה שלה. ששת האזורים הגאוגרפיים הם: האוקיינוסים: האטלנטי, הארקטי, השקט, הים הכספי והאוקיינוס ההודי, והים התיכון, שלדברי סגן ראש הממשלה הרוסי דימטרי רוגוזין (Dmitry Rogozin), אירועים מעורבים רבים מאוד התרחשו באזור לאחרונה, ולרוסיה יש בו עניין רב.¹⁶¹ הדבר משקף את רצונה של רוסיה להרחיב את שליטתה באזור הארקטי בהבינה שהשטח הזה חיוני לעתידה הכלכלי

¹⁶⁰ Studies Institute, Russia Maritime, "The 2015 Maritime Doctrine of the Russian Federation", RMSI Research, 3. US Naval War College, January 1, 2015

¹⁶¹ President of Russia, Events, "The Kremlin, Russian Federation Marine Doctrine, Vladimir Putin held a meeting to discuss the new draft of Russia's Marine Doctrine", July 26, 2015

והביטחוני. ב־20 ביולי 2017 אישר נשיא רוסיה ולדימיר פוטין את מסמך "יסודות המדיניות של רוסיה בתחום הפעילות הימית הצבאית לתקופה שעד לשנת 2030"¹⁶² ועליו נכתב:

כמו המסמכים הקודמים, מסמך זה קובע את תפקידו של הצי במסגרת מדיניות הביטחון של רוסיה, את יעדיו ואת כיוונו העיקריים של בניין הכוח הימי, ואת היקפה הגאוגרפי של פעילות זרוע הים. המסמך כולל גם את תיאור האיומים האפשריים. בפועל נקבע כי מקור האיום העיקרי בים הם ארצות־הברית ונאט"ו, אשר שואפות לעמדה דומיננטית באוקיינוס ולעליונות מוחלטת בים.¹⁶³

הצי הרוסי בים השחור השתנה בשנים האחרונות לפי תוכנית בנייה אינטנסיבית, והצוללות היו בראש סדר העדיפויות. רוסיה אינה יכולה למנוע מאוניות נאט"ו לנווט בים השחור, על כן היא רואה בנוכחות של צי מערבי איום על הביטחון הרוסי. הצוללות מאפשרות למוסקווה דרך יעילה לאיזון הנוכחות הימית המורחבת של המערב.

מאז פרסום מסמך הדוקטרינה הרוסית האחרון המשיכה רוסיה במעורבותה בסוריה, בחשה במערכת הבחירות בארצות־הברית, והציגה (חלקם לא בהצלחה רבה) חצי תריסר אמצעי לחימה חדשים, כולל טיל שיוט מונע באנרגייה גרעינית וטורפדו על־קולי. נוסף על כך, אמנת כוחות הגרעין לטווח הבינוני והקצר (Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty) קרסה, והאמנה החדשה להפחתת נשק אסטרטגי (START) עומדת בפני עתיד לא ברור. בהתחשב בהתפתחויות האחרונות – יחד עם הידרדרות נוספת בקשרים עם ארצות־הברית, ושיקולים צבאיים מלקחי הלחימה בסוריה ובאוקראינה נראה, שהגיעה העת שרוסיה תעדכן את הדוקטרינה הצבאית שלה, ובכלל זה גם את הדוקטרינה הימית.¹⁶⁴

בנוגע למעצמה הימית העולה סין – האסטרטגיה הסינית לרוב הייתה ממוקדת בגבולות היבשתיים של המדינה, ויצירת עומק אסטרטגי על־ידי התכנסות פנימה ושימוש בשטחי היבשה הגדולים שלה. בסוף המאה ה־20 ותחילת המאה ה־21 נפתחה סין והפכה ליצואנית גדולה. עקב זאת היא הגדילה באופן ניכר את היקף הסחר הימי. בשנים האחרונות הרחיב חיל הים הסיני את פעילותו בתדירות, משך, מורכבות ומרחק מהיבשת. סין מבצעת שיוט קבע באוקיינוס ההודי כמו גם תרגילים ימיים ופעולות מעבר לשרשרת האיים הראשונה באופן שוטף.¹⁶⁵ היא מקיימת באופן פעיל אסטרטגיה של מניעה, אסטרטגיה תוקפנית יותר וצבאית יותר במדיניות ובפעילויות שהיא עורכת, ובאזורים השונים שעליהם היא טוענת לבעלות טריטוריאלית רואים מגמה של עלייה עקבית בנוכחות הצי הסיני. במהלך שלושת העשורים האחרונים השתנה התחום הימי מאזור פריפריאלי לאחד החשובים ביותר למנהיגים הסינים. הזרזים המשפיעים ביותר לשינוי זה היו סוף המלחמה הקרה

¹⁶² צבי מירקין, "יסודות המדיניות הימית של רוסיה כהמשך למסורת הביוורקרטית־הצבאית הסובייטית והרוסית", **הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2017/18**, מרכז חיפה למחקרי מדיניות ואסטרטגיה ימית, 2018, עמ' 121–128.

¹⁶³ שם.

¹⁶⁴ Dara Massicot, "Anticipating a new Russian military doctrine in 2020: What it might contain and why it matters", **War on the Rock**, September 9, 2019.

¹⁶⁵ גור לביא, 2017.

והפיכת המערכת הבין-לאומית לעולם גלובלי קשור התלוי בסחר ימי. כאמור, במשך שנים הייתה סין מקובעת באופן פנימי ליבשת, דבר שנבע גם ממערכת יחסים מתוחה ביבשה עם המדינות שבהם גבלה סין: ברית-המועצות והודו וכן כלכלה ריכוזית. היעלמותה של ברית-המועצות, התפתחות צמיחה כלכלית שהונעה על-ידי מרכיב הייצוא שזכה לעידוד הרפורמות של "הדלת הפתוחה" בשנות ה-80, וצמיחת מרכזי האוכלוסייה לאורך קו החוף, הניעו את מנהיגי סין להפנות את מבטם לכיוון הים. בהתאם לכך נקשרה סין יותר ויותר למערכת הסחר והכלכלה הבין-לאומית, ובעשור האחרון כ-85% מהסחר הסיני מתבצע דרך הים. אזור ים סין הדרומי נהיה אזור שנוי במחלוקת, בעיקר על משאבי אנרגיה ודגה. ב-2010 הפכה סין לזמן קצר למדינה בעלת המספנות הגדולות ביותר בעולם לבניית אוניות סוחר (בכורה שנטלה ממנה קוריאה הדרומית).

מאז 2013 עם עליית שי ג'ינפינג לשלטון, חלו בסין שינויים פנימיים רבים. "יוזמת החגורה והדרך" שהושקה על-ידו בסוף 2013 אומנם הוצגה כתוכנית כלכלית (ולכן גם כונתה בשם "יוזמה"), אך בחלוף הזמן, הקצאת המשאבים העצומים לתוכנית והתבהרות יעדיה, היא הפכה למעשה לאסטרטגיה רבתי חדשה המשקפת את החזון שיש לסין כלפי עצמה ומעמדה הרצוי במערכת הבין-לאומית. התוכנית נועדה לעצב את הסביבה הבין-לאומית באופן שייטיב עם היעדים האסטרטגיים ארוכי הטווח של המדינה. זוהי גישה "מלמעלה-למטה" שנמשכה במשך תקופה ארוכה, ומטרתה לגייס ולשלב את כל המשאבים הפנימיים והמכשירים של הכוח הלאומי (לא רק צבאי, אלא גם דיפלומטי, כלכלי, אינטלקטואלי, תרבותי ופוליטי). במובן הזה "יוזמת החגורה והדרך" משקפת מאמץ ארוך טווח (אמור להתגשם ב-2049 כשימלאו 100 שנה לרפובליקה העממית של סין), אשר משלבת את כל המרכיבים שצוינו לעיל, ומשתמשת בכל היתרונות שלה כדי להשיג תוצאה חיובית. השחקנים הכלכליים של סין, המשאבים הכספיים, ארגונים בבעלות המדינה, דיפלומטים, מומחי אבטחה, אינטלקטואלים ותקשורת, כולם נקראים להצטרף למאמץ בהנהגת ההנהגה. במילים אחרות, "יוזמת החגורה והדרך" היא אסטרטגיה רבתי, המתאמת ומתווה נתיב למגוון גדול של משאבים לאומיים כדי להשיג מטרה פוליטית, אשר שי ג'ינפינג הגדיר במילים "חלום סין של התחדשות הגדולה של העם" והעלייה ללא הפרעה של סין.

השאלה שנשאלת בנוגע למעצמה העולה היא: האם יש לסין אסטרטגיה ימית מוצהרת וברורה, והיכן אפשר למצוא אותה? למרות שהאסטרטגיה הימית עדיין מתגבשת, החליטה סין על כמה סדרי עדיפויות כלליים, כולל המשך השימוש בסחר הימי, הגדלת כוחה הימי ושאיפתה להשפעה פוליטית גוברת בסוגיות הימיות. אסור להניח שסין היא שחקנית ממושמעת, שכן קיימים תחומים שבהם מתנהלת תחרות מול שחקנים ימיים רבים אחרים, אבל דווקא בתקופה של גיבוש אסטרטגיה ימית תיתכן מידה מסוימת של השפעה ומעורבות מצד שחקנים חיצוניים. הרובד הגבוה יותר המנחה את האסטרטגיה הימית נמצא ב"מסמך

ההגנה הלבן" של סין (Defense White Paper), שהופץ ב-2015.¹⁶⁶ במסמך זה כתוב: "יש לנטוש את המנטליות המסורתית כי היבשה חשובה מהים, ויש להקדיש חשיבות רבה לניהול הים והאוקיינוסים והגנה על הזכויות והאינטרסים הימיים".¹⁶⁷ מסמכי ההגנה הלבנה של סין אינם תמיד קלים להבנה, ולעיתים הם מציינים כוונה עתידית ולא תוכנית לביצוע. עם זאת, המסמך מ-2015 לא רק מאשר את מה שמנהיגי סין חשבו זמן מה, אלא גם מחזק אותם יותר לרעיון של סין כמעצמה ימית גדולה. המסמך משקף גם את כל שלושת היסודות שמגדירים אסטרטגיה: יכולות, פעולות וסיפורים, כלומר מה סין יכולה לעשות, מה היא עושה בפועל, ומה הרציונל שהיא מציעה ליכולותיה ולפעולותיה, ובכלל זה גם רכיב ימי המקשר את המסמך לאסטרטגיה הימית של סין. יכולות הן הדבר הקל ביותר למדידה, הן עבור הסינים והן משקיפים מבחוץ, אבל אלה לבדן אינן מהוות אסטרטגיה.

ראוי לציין שהסינים עשויים לחפש יכולות הקשורות במרכיב הדיפלומטי של האסטרטגיה לרבות שיפור ושיווק ההיבט התדמיתי שלה. לדוגמה, תוכנית בניין כוח נושאות המטוסים הסינית: לסין תוכנית להשלים את בנייתן של 4–5 נושאות מטוסים (שאחת מהן כבר פעילה). נושאות מטוסים כאלה יכולות להיות טרף קל לצוללות התקיפה האמריקניות, וההסבר היחיד לבנייתן הוא שתדמית ויוקרה של צי המפעיל נושאות מטוסים חשובות לבייג'ינג מעבר לתועלת המבצעית שלהן. הפעילות הימית של סין נתמכת על-ידי הסיפורים שלה – צבאיים ואזרחיים כאחד. ההיבט הצבאי הוא כמובן הדגש הרב על פעילות סעד הומניטרי וסיוע לאזורי אסון כולל פעולות נגד פירטיות. עם זאת, פיתוח תשתיות ממשיות ב"יזמת החגורה והדרך" מאפשר לכוח הימי הסיני להשתמש בהן במשימת הקרנת עוצמה.

הגידול בחשיבותם של האינטרסים הימיים הסיניים סייע לצי הסיני להמשיך ולהגדיל את תדירות מבצעיו, משךם וטווח פעולתם מנמלי סין, בהתאם למסמך האסטרטגי החדש של 2015 בשם: "ההגנה בים הפתוח". תחת ג'ינפינג קבעה סין לעצמה מטרה להפוך למעצמה צבאית גלובלית, והראתה את נכונותה לאתגר את שליטתה של ארצות-הברית בים הפתוח, בין היתר באמצעות בנייה מסיבית של אוניות, הפעלה של נושאת מטוסים וצי צוללות, פיתוח יכולות בתחום הטילים, ביצוע משימות הרחק מחופיה של סין והקמת בסיס צבאי ראשון מחוץ לגבולותיה, בג'יבוטי. חיל הים הסיני הפגין נחישות לאתגר את ארצות-הברית בים סין המזרחי ובים סין הדרומי. המסמך האסטרטגי (2015) משקף את השינוי הדרמטי באסטרטגיה הסינית שדגלה עד כה בשליטה על הים המקומי, ואת הגידול בהשפעה הכלכלית והדיפלומטית של סין ברחבי העולם. בכך שונתה העדיפות שנתנה סין בעבר לכוחות היבשה. סין נוטשת למעשה את המנטליות המסורתית שהיבשה חשובה מן הים, ומייחסת חשיבות גוברת לניהול הפעילות בים ובאוקיינוסים, ולהגנה יעילה של זכויותיה הימיות והאינטרסים שלה. להתאמת יכולות הצי למשימות אלה סין מפתחת כוח ימי מודרני ההולם את תפיסת הביטחון הלאומי שלה.

The State Council Information Office of the People's Republic of China, *China's Military Strategy*, May 27, 2015 ¹⁶⁶

.ibid ¹⁶⁷

אנליסטים סינים החלו לאחרונה להתבטא שהאוקיינוס ההודי הוא חלק מהאסטרטגיה הימית הלאומית הגדולה של סין.¹⁶⁸ במידה מסוימת התבטאויות כאלה משקפות את השקפתה של הממשלה הסינית, או את סוג הרעיונות בסוגיות ימיות הנידונות בחוגים של בכירים סינים. באוקיינוס ההודי פעולותיה והאסטרטגיות של סין שונות באופן מהותי מאלה שבים סין המזרחי או בים סין הדרומי. זהו האזור שבו היכולות הימיות המצומצמות של סין באות לידי ביטוי, ולכן היא מעדיפה להדגיש בו אירועי ביטחון לא־מסורתיים, כגון לוחמה בפירטיות. פעולות מהסוג הזה מאפשרות לצי הסיני לשהות לתקופות ממושכות באוקיינוס ההודי, לבקר בנמלי שכנותיה של הודו (כמו סרילנקה) ולערוך תרגילים צבאיים עם הצי הפקיסטני. קשה להסביר את הנוכחות של צוללות סיניות באוקיינוס ההודי, אם כי סין אינה מתביישת להשתמש ביוקרה כשיקול חשוב, אך גם העלתה טעמים בלתי סבירים כמו אנטי־פירטיות, לוחמה בטרור, הומניטריות ואסונות.¹⁶⁹ מסמך ההגנה של סין מ־2015 קובע את תחילתה של אסטרטגיה ימית עבור סין, אבל תהליך של הגדרת אסטרטגיה – איזון יכולות, פעולות, סיפּרים במזרח ובדרום סין הימיים כמו גם באוקיינוס ההודי – הוא מתמשך. בעוד סין עוקבת כנראה אחרי השיטות הנבדקות של כוחות עולים אחרים וים גדולים של העבר, ובמיוחד של ארצות־הברית, אין ספק שהיא מעוניינת להבדיל עצמה מכוחות אחרים באסטרטגיה הימית שלה, כפי שהיא מתכננת בכל התחומים האחרים.

הודו, יריבתה האסטרטגית של סין, עדכנה אף היא את האסטרטגיה הימית שלה בסוף 2015 לאחר שעלה לשלטון ראש ממשלתה החדש נרנדרה מודי (Narendra Modi). ראש הממשלה ההודי ניצל את ביקורו באי סיישל ובמאוריציוס במרס 2015 כדי להדגיש שחוף הים באוקיינוס ההודי נמצא בראש סדר העדיפויות של הודו. בדבריו במאוריציוס הניח תוכנית של חמישה עקרונות המגלמים את מדיניותה של הודו והאינטרסים שלה באוקיינוס ההודי:¹⁷⁰

1. הודו תעשה כל מה שיידרש כדי לשמור על שטח תת־היבשת שלה ואת שטחי האיים שבריבונותה כדי להגן על האינטרסים הימיים שלה. מאז הפיגוע במומביי בסוף נובמבר 2008, מודעת הודו היטב לאפשרות של מתקפות הטרור המגיעות דרך הים. כמו כן גוברת המודעות למשמעות האסטרטגית הגוברת של אזור האוקיינוס ההודי בפוליטיקה העולמית. לפיכך תפעל לשיט בטוח ויציבות פוליטית באזור האוקיינוס ההודי, שהם ערובה לשגשוגה הכלכלי.

¹⁶⁸ Jaco Jabin Jaco, "Does China have a maritime grand strategy" in *China Analysis, Grand designs: Does China have a grand strategy?* The European Council on Foreign Relations (ECFR), 2017, pp. 7–8.

¹⁶⁹ Abhijit Singh, "China's military base in Djibouti: Strategic implications for India", *War on the Rocks*, August 21, 2017.

¹⁷⁰ C. Raja Mohan, "Modi and the Indian ocean: Restoring India's sphere of influence", *Asia Maritime Transparency Initiative*, Center for Strategic & International Studies, June 18, 2015.

2. הודו תתמקד בהעמקת שיתוף הפעולה הביטחוני עם השותפים האזוריים, ובמיוחד עם איי סיישל ומאוריציוס כדי לחזק את יכולות ההגנה של שתי מדינות אלה, ולקבוע דריסת רגל אסטרטגית במקומות קריטיים בדרום מערב האוקיינוס ההודי.

3. הודו תיצור מסגרת רב־צדדית לשיתוף פעולה ביטחוני באוקיינוס ההודי נגד הטרור והפירטיות, וכן להתמודדות עם אסונות טבע. מודי הביע תקווה שמאוריציוס, סיישל ומדינות אחרות יצטרפו ליוזמה הביטחונית המשולשת שיש כבר להודו עם המלדיוויים וסרי־לנקה. הרצון ההודי להשיג גישה למתקנים אסטרטגיים בסיישל ובמאוריציוס מוגדר על־ידי אנליסטים כסטייה מובהקת מהתנגדותה המסורתית לבסיסים צבאיים זרים, והם מצביעים על אפשרויות עתידיות לדריסת רגל אסטרטגית מורחבת של הודו.

4. המדיניות הימית של מודי היא פיתוח כלכלי בר־קיימה (Blue Economy).

5. נסיגה מהגישה האמביוולנטית של הודו בנוגע לשיתוף פעולה עם מעצמות אחרות באוקיינוס ההודי. אומנם חובתן של מדינות האוקיינוס ההודי להיות האחראיות העיקריות לשלום, ליציבות ושגשוג באזור, אך יש חשיבות לשיתוף פעולה עם ארצות־הברית באזור באמצעות דיאלוג, תרגילים, שותפויות כלכליות ומאמצי בניית יכולותיה. עיקרון זה הובע בעת ביקורו של נשיא ארצות־הברית ברק אובמה בהודו בהודעה משותפת שלו ושל מודי על חידוש הסכם מסגרת ההגנה שלהם, וחתימה על מסגרת רחבה להרחבת שיתוף הפעולה באוקיינוס ההודי ובאסיה הפסיפית.

עיקרי המדיניות הזאת מובעים במסמך האסטרטגיה הימית רבתי ההודית שפורסם ב־2015 (Ensuring Secure Seas: Indian Maritime Security Strategy), ואשר מבשר את החשיבה האסטרטגית הימית המתפתחת בהודו ואת יציבת כוחה (Force Posture). יחד הם מהווים חישובים חשובים בגלגל האסטרטגיה רבתי של הודו. נוסף על כך, המסמך צופה שהודו תאמץ אסטרטגיה של כוח משימה ימי המבוסס על נושאות מטוסים עם ההרתעה הגרעינית בים. הרחבה של הסדר כזה תהיה כרוכה בחזון של חיל הים לפתח עצמו ככוח משלוח שבסופו של דבר יעזור להודו להגיע למעמדה הרצוי כמעצמה מרכזית באזור ההודי-פסיפיק (שקט), ולהציג את הקשר בין הודו והאוקיינוס השקט. בכך גם להרחיב את אזורי העניין של הצי ההודי (הראשיים והמשניים), מה שמשקף את רצונה של הודו להיות שחקן בעל מגוון תפקידים גדול יותר באזור. לדוגמה, הים האדום, שהיה אזור בעל חשיבות משנית, נהיה באסטרטגיה של הצי ההודי לשנת 2007 לבעל חשיבות ראשית. גם מפרץ עומאן, דרום מערב האוקיינוס ההודי ומזרח אפריקה הפכו לאזורים ראשיים בראיית הצי ההודי.

בארצות־הברית מתקיים תהליך סדור של גיבוש ויצירת מדיניות ואסטרטגיה לאומית על רבדיה השונים (Tiers) החל בקביעת האינטרסים הלאומיים, המשך דרך קביעת המדיניות הימית (Making Maritime Policy), קביעת עדיפויות והקצאת משאבים, עבור

דרך קביעת האסטרטגיה והמדיניות הצבאית וכלה באסטרטגיה ימית בתהליך המתרחש על-ידי ממשל חדש הנכנס לתפקיד בארצות-הברית.¹⁷¹

לאחר שלבי ההתארגנות של ממשל טראמפ פרסם הבית הלבן בדצמבר 2017 בחתימת הנשיא את מסמך "אסטרטגיית הביטחון הלאומית של ארצות-הברית".¹⁷² בפועל נראה שלמרות האמור במסמך המשיך נשיא ארצות-הברית למעשה, ואפילו במהירות יתר ליישם את מדיניות קודמו בתפקיד בנוגע לצמצום מעורבותה של ארצות-הברית באזורים מסוימים בעולם אם הנוכחות הזאת איננה משרתת את האינטרסים שלה. הדבר התבטא בהחלטת טראמפ להוציא את הכוחות האמריקניים מהמזרח התיכון, והכרזה בסוף דצמבר 2018 על פינוי מהיר של הכוחות משטחיה המזרחיים של סוריה בנימוק שהושג ניצחון על כוחות המדינה האסלאמית (ISIS). בהמשך להודעת הנשיא ולאחר התנגדותו למהלך הזה, הודיע מזכיר ההגנה ג'ים מאטיס (Jim Mattis) על התפטרותו, שנכנסה לתוקף בתחילת פברואר 2019.

בהמשך למסמך 2017 פרסם משרד ההגנה בינואר 2018 מסמך חדש של "אסטרטגיית ההגנה הלאומית" בחתימת מאטיס, ובו המוטיב המוביל הוא "השחזת חוד היתרון התחרותי של צבא ארצות-הברית" (Sharpening the American Military Competitive) (Edge).¹⁷³ אסטרטגיית ההגנה הלאומית מכירה בכך שהסביבה הביטחונית הגלובלית נהייתה מורכבת יותר, כפי שמתבטא באתגרים לסדר הבין-לאומי ובהופעתה מחדש של תחרות אסטרטגית ארוכת טווח בין מדינות. שינוי זה מחייב, לדעת הפנטגון, הערכה ברורה של האיומים בפניהם עומדת ארצות-הברית, הכרה בכך שאופי הלחימה משתנה ובצורך להתאים את התנהלות הפנטגון עצמו. לפי המסמך, האתגר המרכזי להמשך השגשוג והביטחון של ארצות-הברית הוא התחדשות התחרות האסטרטגית ארוכת הטווח מצד כוחות רוויזיוניסטיים (Revisionist Powers), כמו גם רצון של סין ורוסיה לעצב עולם העולה בקנה אחד עם המודל האוטוריטרי שלהן (Authoritarian Model) המאפשר להן להטיל וטו על ההחלטות הכלכליות, הדיפלומטיות והביטחוניות של מדינות אחרות.

מסמך "אסטרטגיית ההגנה הלאומית" מציין את הדברים האלה:

1. שינוי בסביבה האסטרטגית בדמות היחלשות עמידותו של הסדר הבין-לאומי (Resilient, but Weakening International Order) שהתפתח מאז תום מלחמת העולם השנייה. סין ורוסיה מערערות את הסדר הבין-לאומי מתוך המערכת עצמה, מנצלות את עקרונות הסדר הזה למטרותיהן, אך אינן מהססות לתקוף את עקרונותיו של סדר זה וכלליו.

¹⁷¹ Till, 2018, p. 401

¹⁷² The White House, *National Security Strategy of the United States of America*, (December 2017).

¹⁷³ Department of Defense, *Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America*, Sharpening the American Military's Competitive Edge

2. יש למשטרים סוררים כמו קוריאה הצפונית ואיראן חלק בערעור היציבות באזורים שונים בעולם באמצעות ניסיונותיהם לפתח נשק גרעיני ואמצעי השיגור שלו (טילים בליסטיים), ומתן חסות לארגוני טרור.
3. הכוחות הרוויזיוניסטיים ומשטרים סוררים מתחרים על-פני כל ממדי הכוח בשעה שהם משקיעים מאמצים מוגברים בד בבד עם הימנעות מכניסה לעימות מזוין. הם עושים זאת באמצעות הרחבת מרכיבים של כפייה לחזיתות חדשות, הפרה של עקרונות ריבונות, ניצול עמימות וטשטוש מכוון בין המטרות האזרחיות והצבאיות.
4. בשנים הקרובות מתפתחים אתגרים ליתרון הצבאי של ארצות-הברית המייצגים שינוי נוסף בסביבת הביטחון העולמית. לאחר שנים של עליונות בכל מרחבי הפעולה הרי שכיום כל מרחב פעולה נמצא בתחרות: המרחב האווירי, הקרקעי, הימי, החלל והמרחב הקיברנטי.
5. יש שינויים המתחוללים בסביבה הביטחונית ומושפעים בין היתר מהתקדמותה המהירה של הטכנולוגיה ומאופייה המשתנה של המלחמה. בין הטכנולוגיות החדשות מפורטים מחשוב מתקדם, ניתוח של "מסדי נתונים גדולים" (Big Data Analysis), בינה מלאכותית, אוטונומיה, רובוטיקה, אנרגייה מכוונת (Directed Energy), אמצעים על-קוליים (Hypersonic) וביד-טכנולוגיה. שליטה בטכנולוגיות אלה חשובה כדי להילחם ולהשיג ניצחון במלחמות העת החדשה.
6. טכנולוגיה מסחרית חדשה תשנה את החברה, ובסופו של דבר את אופי המלחמה. התפתחויות טכנולוגיות רבות יגיעו מהמגזר המסחרי, דבר שמגלם סכנות, מכיוון שתתאפשר גישה קלה ליריבים ולשחקנים לא-מדינתיים, מה שישפיע על השחיקה ביתרון הקונונציונלי שהיה לארצות-הברית בעבר. לפי הבחנה זאת, יש צורך לשמור על היתרון הטכנולוגי של ארצות-הברית מה שמצריך שינויים בתרבות התעשייה, מקורות ההשקעה ובהגנה על בסיס החדשנות הלאומית (National Innovation System).
7. נחוץ לבחון את פיתוח הטכנולוגיות על-ידי משרד ההגנה לפי מדד הרלוונטיות שלהן לשדה הקרב, ושיפור הביצועים של המערכות ייבחן בקיצור משך הזמן והרלוונטיות שלהן. מדד ההצלחה אינו תלוי בשאלה מי המדינה שמפתחת ראשונה טכנולוגיה מתקדמת לשדה הקרב, אלא מי המדינה שמשלבת אותה טוב יותר ומהר יותר בשדה הקרב. לפי האסטרטגיה הזאת קבע לעצמו משרד ההגנה יעד בפיתוח מערכות של ביצועים יוצאי דופן על חשבון הכנסת הטכנולוגיה לשימוש בזמן, ולכך נדרש שינוי בתרבות העסקית של משרד ההגנה.
8. נחוץ לחזק את ההבנה ששטחה של ארצות-הברית איננו עוד אזור חסינות המוגן על-ידי מרחבי הים, אלא יעד מועדף לתקיפה, אם באמצעות גורמי טרור המבקשים לתקוף את אזרחיה, פעילות זדונית נגד יעדים פרטיים (כולל אנשים בודדים), מסחריים או תשתית ממשלתית, ואם על-ידי חתרנות פוליטית וחברתית. איומים

חדשים מתעוררים בד בבד עם הגברת הקישוריות הדיגיטלית של כל תחומי החיים: עסקים, ממשל וצבא, ויוצרים פגיעות מובהקות.

9. נחוץ לחזק בריתות וליצור חדשות על בסיס של כבוד הדדי, אחריות, סדרי עדיפויות, אֶחָרְיִיתִיּוּת (Accountability), הרחבת מנגנוני ההיוועצות האזוריים, תכנון משותף והעמקת יכולת שיתוף הפעולה המבצעי (Interoperability). בתחום חיזוק בריתות קיימות ויצירת בריתות חדשות מצוינת בין היתר החשיבות בהרחבת הבריתות באזור הימי המשותף של האוקיינוסים ההודי והשקט (Expand Indo-Pacific Alliances and Partnerships), חיזוק נאט"ו ויצירת קואליציות ארוכות טווח (Enduring Coalitions) במזרח התיכון.

10. הביטחון וההגנה במרחב הפיזי (Defense and Security), כולל בחלל ובמרחב הקיברנטי, ימשיכו להיות חיוניים הן במרחב הווירטואלי והן במרחב הפיזי. הדרישה להגנת אזרחי המדינות השונות תעלה בחשיבותה עקב הגידול באוכלוסיית העולם, שינוי אקלים, חוסר במשאבים וחוסר יציבות בזירה הבין־לאומית.

יש לציין שהחלטותיו של הנשיא טראמפ להסיג את כוחותיו מהמזרח התיכון, ויחסיו המתוחים עם מנהיגי האיחוד האירופי פועלים בניגוד ליעד שמתווה הפנטגון בנושא. כדי להגיב לאתגר הרוסי במערב אירופה וסקנדינביה, הרחיבו האמריקנים את גבולות פעילותו של הצי השני לאזור שמצפון לסקנדינביה וחוג הקוטב הארקטי, והודיעו שההרחבה הזאת משקפת את אסטרטגיית ההגנה הלאומית החדשה שהוביל מאטיס, המסמלת את החזרה ל"תחרות כוח גדולה של מעצמה" (Great Power Competition). לדברי מפקד חיל הים האמריקני, אדמירל ג'יימס ריצ'רדסון (James Richardson), הקמת הצי השני "תגביר את הגמישות האסטרטגית של ארצות־הברית להגיב מחוץ הים המזרחי לים ברנטס באמצעות סיוורים ופעילות מבצעית במקום ובזמן הנדרש"¹⁷⁴.

לקראת השלמת כתיבת הספר בשלהי שנת 2020, פרסמו הצי האמריקני, חיל הנחתים ומשמר החופים אסטרטגיה ימית תלת־שירותית (Tri-Service Maritime Strategy). שכותרתו; "יתרון בים" (Advantage at Sea). האסטרטגיה מייצגת שינוי משמעותי בחשיבה הביטחונית המודרנית בארצות־הברית הנובעת מהכרה בהשפעה הגוברת שהתחרות האסטרטגית, במיוחד עם סין, תפעל בשנים הקרובות. האסטרטגיה מזהה שלושה שלבים: תחרות יום־יומית (Day to Day Competition), סכסוך (Conflict) ומשבר (Crisis), וקוראת לשילוב ושיתוף פעולה רחב יותר של השירותים הימיים של ארצות הברית בכל אחד מהשלבים.

האיחוד האירופי היה עסוק ב־2018 בשלושה אתגרים עיקריים: במזרח – גיבוש תגובה לאפשרות של פלישה רוסית למדינות הבלטיות; בדרום – התמודדות עם זרם הפליטים המגיע לחופי מדינות האיחוד שלחוף הים התיכון; במזרח הים התיכון – במשבר הבלתי פתור בקפריסין.

¹⁷⁴ Sam LaGrone, "Navy Reestablishes U.S. 2nd Fleet to Face Russian Threat; Plan Calls for 250 Person Command in Norfolk", USNI News, May 4, 2018

שלושה נושאים מרכזיים נידונים בפרק הדן בחשיבות האסטרטגיה הימית במאה ה־21:

1. בניגוד למהן וקורבט שנזקקו לבעלי ברית בדרג המדיני כדי לקדם את תפיסתם (טדי רוזוולט והלורד הראשון של האדמירליות פיישר בהתאמה), קיימת בתחילת המאה ה־21 מודעות רחבה יותר בקרב המנהיגים (רוסיה, סין, הודו ועוד) לחשיבותו של המרחב הימי, ולפיכך גם לצורך בגיבוש אסטרטגיה ימית מתאימה. במשך שנה אחת (2015) התפרסמו אסטרטגיות ימיות מעודכנות של ארצות־הברית, רוסיה, סין והודו ששיקפו את מידת החשיבות המיוחסת לנושא.
2. ברוב המקרים נקבעו בשלב הראשון האינטרסים של המדינה, מדיניות שעוצבה על־ידי הדרגים הבכירים ביותר, והיישום שלה לאסטרטגיה ימית היה תהליכי.
3. כאשר עמדה האסטרטגיה בפני הקצאת המשאבים הנדרשים כדי לאפשר את מימושה, נתגלו קשיים לא מבוטלים.¹⁷⁵

עסקנו בחשיבה האסטרטגית בתחילת המאה ה־21 במדינות שונות בעולם מתוך התמקדות במעצמות ימיות, ויישום חשיבה זאת במדיניות באמצעות הגדרת האינטרסים והערכים הלאומיים, ובהמשך לאסטרטגיה רבתי ואסטרטגיה ימית. בכמה מדינות כמו רוסיה, היה קשה לזהות אסטרטגיה ימית כתובה (כנראה משום שהאמצעים למימושה היו לוטים בערפל), אך מצאנו למדיניות הימית ביטוי בדוקטרינה מוצהרת.

David B. Larter, "US Navy to add 46 ships in five years, but 355 ships won't come for a ¹⁷⁵ long time", **DefenseNews, Federal Budget**, February 12, 2018

סוף דבר

במאה ה-21 חשיבותו של המרחב הימי ממשיכה לגדול, והמגמה הזאת, כנראה, תימשך כל עוד יימשך תהליך הגלובליזציה, יתרחב הסחר הימי, יגדל השימוש במשאבים המופקים מהים, ויימשך הגידול באוכלוסייה השוכנת לחופי המדינות השונות. זאת ועוד, החיבוריות הנדרשת בין המדינות השונות בעידן של מהפכת המידע תחייב להמשיך ולהגדיל את נפח התקשורת העוברת בכבלי התקשורת התת־מימיים. כפי שמסתמן, קצב ייצור המזון המופק ביבשה לא יצליח בעשורים הבאים להדביק את קצב הגידול של אוכלוסיית העולם, דבר שיחייב פיתוח של החקלאות הימית כמקור מזון נוסף לאוכלוסיית כדור הארץ. גם המערכת האקולוגית תמשיך להישען על המרחב הימי, המהווה את המקור העיקרי ליצירת החמצן באוויר, שהרי מחצית מהחמצן באטמוספירה מקורה בתהליכים המתרחשים במרחב הימי.¹

נוסף להכרה בעליית חשיבותו של המרחב הימי בכלל, והצורך להבין ולהפנים את השינויים במערכת האקולוגית של המרחב הזה, חשובות לא פחות הבנתם והפנמתם של השינויים הגאופוליטיים, הגאואסטרטגיים והגאוככלכליים המתרחשים באזור ישראל בשני העשורים הראשונים במאה ה-21. עיקרם של שינויים אלה הם: המזרח הים התיכון, המפרץ הפרסי ודרום הים האדום נמצאים במצב של חוסר יציבות. ארצות־הברית – המעצמה הגדולה ביותר, צמצמה את נוכחותה והשפעתה הימית במזרח הים התיכון למען תגבור כוחותיה בדרום מזרח אסיה, ובוחנת את הצורך במעורבותה לפי שיקולי עלות ותועלת. בעקבות "הסכמי אברהם" שבין ישראל למדינות המפרץ, הועברה ישראל מתחום האחריות של הפיקוד האירופי האמריקני (European Command – EUCOM) לתחום האחריות של פיקוד המרכז האמריקני (Central Command – CENTCOM). ישראל חייבת לדעת לנצל את היתרונות של הקשר עם פיקוד המרכז האמריקני, ובמיוחד את היתרון שהדבר יכול להקנות לחיל הים הישראלי בכל הקשור לשיתוף פעולה עם הצי החמישי לגבי אזורים במפרץ עדן והמפרץ הפרסי בהם מתנהל שיט של אוניות ישראליות ויכולותיו של חיל הים הישראלי לפעול בהם היא מוגבלת.²

¹ האחראים העיקריים לייצורו של החמצן בים הם הפיטופלנקטון (Phytoplankton) שהם למעשה מעין צמחים קטנים החיים במי הים. קיימים אלפי מינים וגודלם נע בין חצי מיקרון לאלף מיקרון. לבד מנושא ייצור החמצן חשיבותו של הפיטופלנקטון במארג המזון הוא גדול. הם היצרנים הראשונים ותחתית שרשרת המזון. בתהליך הפוטוסינתזה הם מייצרים חמצן לנשימה וקולטים פחמן.

² Shaul Chorev, Douglas J. Feith, Gary Roughead, Set Cropsey R, Jack Dorsett, "Why does US Central Command now include Israel? – opinion", *The Jerusalem Post*, January 28, 2021

לעומת ארצות־הברית, הפדרציה הרוסית מנצלת את חוסר היציבות הזה, מגבירה את נוכחותה והשפעתה באזור מזרח הים התיכון והמזרח התיכון כולו, והופכת להיות הגורם הדומיננטי באזור. סין מפעילה במיזם "יוזמת החגורה והדרך" אסטרטגיה גאו־כלכלית, ומשתמשת ב"כוח רך" כדי למצב את עצמה כמעצמה משפיעה באזור הכולל נקודות משנק חשובות הן לסחר הימי שלה עם אירופה, והן לייבוא מוצרי אנרגיה. מתחזקים מעמדה והשפעתה של איראן באזור, והיא נכונה לקיים מדיניות של הליכה על הסף (Brinkmanship) במערכה שהיא מקיימת מול ארצות־הברית בנוגע לתוכניתה הגרעינית. הכללתה של ישראל בפיקוד המרכז האמריקני מאפשרת שיתוף פעולה טוב יותר נגד איראן, וגם לחיל הים הישראלי יתאפשר חיזוק הקשרים עם הצי החמישי הנמצא בפיקוד המרכז האמריקני.

לאחרונה החל להתגבש ציר הכולל את רוסיה, טורקיה ואיראן, ובמובן מסוים גם סין. סביב קפריסין מתפתח אזור מתיחות ועימות עם טורקיה, והיעדרה של ארצות־הברית מהאזור, והחולשה שמפגינים האיחוד האירופי ונאט"ו, מאפשרים לטורקיה להעמיק את המחלוקת בנוגע למים הכלכליים, ניצול מקורות האנרגיה והשפעה אזורית טורקית המרחיקה עד לחופי לוב.³ בולטים מדיניותה המתריסה של טורקיה כלפי נאט"ו, וניסיונה לקבוע עובדות חדשות בתיחום גבולותיה הימיים, במיוחד בנוגע להסכם עם לוב שתוקע טריז בינה ובין מצרים, ישראל, יוון וקפריסין.⁴ ואחרון, אך לא פחות חשוב, הוא הגנת הסביבה הימית, נושא שתפס מקום מרכזי בשיח הציבורי הישראלי, לרבות ההתנגדות להקמת אסדת ההפקה של "לווייתן" במקומה הנוכחי, והתגובה הציבורית לאסון האקולוגי שהתרחש בפברואר 2021, שבו זוהמו חופי ישראל בכמות עצומה של זפת שמקורו כנראה בדלק ששוחרר לים מכלי שיט ששייט מערבית לחופי ישראל.⁵ עם זאת, אתגרים חדשים עולים בביטחון הימי, משותפים לכלל המדינות השוכנות לחופי הים התיכון וכוללים בין היתר נושאים כמו: הגנת הסביבה, השמירה על המערכת האקולוגית (Ecosystem), אימוץ מדיניות "כלכלה כחולה" למיצוי מושכל, בר־קיימה ומוסדר של המשאבים הכלכליים בים ומניעת זיהום הים והאוויר. כל אלה צפויים לקבוע את החשיבה האסטרטגית שאמורה להציע פתרון לאתגרי הביטחון הימי שיעסיקו את המדינות השוכנות לחופי הים בעתיד הנראה לעין. אתגרים אלה (הזדמנויות ואיומים), מחייבים ראייה מקיפה שתשלב את כל ארבעת התחומים של הביטחון הימי – העוצמה הימית, הסביבה הימית, הפיתוח הכלכלי והביטחון האנושי כדי לספק לאזרחי ישראל ביטחון ימי.

³ Yiannis Baboulias, "Greece Accidentally Steered into a Foreign-Policy Crisis", **Foreign Policy**, February 3, 2020

⁴ להרחבה מומלץ לעיין בפרסום של הוועדה המשותפת למכון הדסון ולמרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית באוניברסיטת חיפה: Chorev Shaul, Feith Douglas, Cropsey Seth, Roughead Gary, Dorsett Mike, **The Eastern Mediterranean in the new era of major-power competition: Prospects for U.S.- Israeli cooperation**, University of Haifa – Hudson Institute Consortium on the Eastern Mediterranean, September 2019, pp. 11–32

⁵ Adam Rasgon, "Israel's beaches are littered with tar after mysterious oil spill", **The New York Times**, February 23, 2021

אבי האסטרטגיה הימית המודרנית, אלפרד מהן, עמד על חשיבותם של מרכיבים גאוגרפיים כגון מבנה החוף של המדינה, זמינות הנמלים, חשיבותם של הנהרות לשיט, פוריות הקרקע, קרבה לנתיבי השיט, נוחות הגישה לים הפתוח וכן הלאה בעוצמה הימית של מדינה.⁶ שיקולים של גאוגרפיה מעין אלה עדיין מעצבים את עמדתה של המדינה בנוגע לים, ומעצבים את סדר היום האסטרטגי שלה.⁷

מהבחינה הזאת מצבה הגאוגרפי של ישראל במזרח התיכון הוא כפי שפרייליך מכנה זאת "גאוגרפיה כחלום בלהות אסטרטגי".⁸ דימויה של ישראל ל"אי יבשתי" בנוגע לקשרי הסחר שלה עם העולם נמצא בשיח הפוליטי של מנהיגיה במינון כזה או אחר, למן הקמתה (דברי בן־גוריון בטכס סיום קורס חובלים ב־1950: "ציודנו, מזוננו, מסחרנו נישא על גלי הים"; דברי נתניהו במשבר הקורונה "רוב האספקה לישראל מגיעה דרך הים – מוצרים, חומרי גלם, כולל מזון").⁹ לפיכך, משימה לאבטחת שיט חיוני לישראל הייתה אמורה להיות מאז ומתמיד אינטרס מרכזי של ישראל. היא אף נהייתה מורכבת יותר בסחר של ישראל עם מדינות אסיה, שהיה תלוי במעבר בנקודות משנק כמו מֶצְרֵי טיראן, תעלת סואץ ומֶצְרֵי באב אל־מנדב. בשנות ה־50 וה־60 התבטא הדבר בזכות השיט במֶצְרֵי טיראן ובתעלת סואץ, והחל בתחילת שנות ה־70 של המאה ה־20 גם במֶצְרֵי באב אל־מנדב. אחת העילות לפרוץ שתי המלחמות שניהלה ישראל בשני העשורים הראשונים לקיומה ("סיני" ו"ששת הימים") הייתה מניעת חופש השיט במֶצְרֵי טיראן ואיסור השיט הישראלי בתעלת סואץ.¹⁰ תקופת ה"סכסוכים בעצימות נמוכה" (LIC – Low Intensity Conflicts),¹¹ או תקופת המערכה שבין המלחמות (מב"ם) שבה נמצאת ישראל כיום, הייתה יכולה לשמש הזדמנות מצוינת לגיבוש אסטרטגיה ימית לישראל, אם לא במובנה הרחב אז לפחות במובנה הצר.¹² גיבושה היה מאפשר לזהות מחדש את האינטרסים של ישראל במרחב הימי לאחר כמה

⁶ Till, 2018.

⁷ .ibid

⁸ Freilich, 2018, p. 17.

⁹ בנימין נתניהו, **דף הפייסבוק של ראש הממשלה**, 11 במרס 2020.

¹⁰ הרחבה בנושא ראו במונוגרפיה שכתב שפנייה, 2017.

¹¹ סכסוך בעוצמה/עצימות (LIC – Low Intensity Conflicts) נמוכה מתייחס לרמה של פעולות איבה, או שימוש בכוח צבאי ברמה נמוכה ממלחמה קונוונציונלית, או מלחמה כללית מלאה. במושג נכללים מבצעי שמירת שלום, לוחמה בטרור, סיוע למדינות זרות להגנה פנימית, מילוי חובות אמנה בין־לאומיות, סיוע לרשויות אכיפת החוק הזרות ומבצעי קומנדו. המונח נכנס לשימוש בצבא האמריקני לאחר מלחמת וייטנאם.

¹² המונח מב"ם (מערכה בין מלחמות) הוא מונח ישראלי שמשמעותו "המערכה שמנהלת מדינת ישראל במאה ה־21 באמצעות צה"ל וקהילת המודיעין נגד התעצמות מדינות אויב, ובהן איראן וסוריה וארגוני טרור דוגמת חזבאללה וחמאס, כדי לסכל פעילות התקפית שלהם". היא כוללת מכלול פעולות חשאיות בחתימה נמוכה, ובהן סיכולים ממוקדים, תקיפות חיל האוויר הישראלי, לוחמת סייבר ופעולות של יחידות מיוחדות ולוחמי "המוסד". שמה של מדיניות זו נגזר מכך שהיא מתנהלת בין המבצעים הצבאיים הגלויים והמלחמות שמנהלת ישראל נגד אויביה. במערכה זו מקפידה ישראל על יכולת הכחשה.

שינויים מובהקים: מלחמת יום הכיפורים; הנסיגה מחצי האי סיני; אובדן מקורות אנרגייה משדות הנפט במפרץ סואץ מצד אחד ומאיראן עם עלייתו של משטר חומייני לשלטון, מהצד האחר; חתימת הסכם השלום עם מצרים שלווה בעזיבת בסיסי חיל הים בשארם א-שייח' ומפרץ סואץ; מלחמת האזרחים בלבנון והניסיון לשתף פעולה עם הנוצרים בלבנון שלמרכיב הימי היה חלק חשוב בהיווצרותו; התגברות הטרור הימי בתחילה מחופי לבנון ובהמשך מהפזורה הפלסטינית במדינות צפון אפריקה. ניתוח ההשפעות החיצוניות הללו לצד השפעות פנימיות (מודל גיבוש אסטרטגיה ימית), היה מאפשר לקבוע יעדים לגיבוש אסטרטגיה ימית לישראל במתכונת המצומצמת או המורחבת. למרבה הצער, ההזדמנות לא נוצלה, אם בגלל חוסר נכונות במערכת הביטחון לקיים תהליך כזה, או בגלל רצונו של חיל הים לבנות תוכנית רב-שנתית לבניין הכוח, לאשרה ולזכות בתקציב למימושה, שבחר לא להתמקד בתהליך גיבוש האסטרטגיה, ופנה ישירות לתוכנית בניין הכוח.

אלוף זאב אלמוג, שהוביל את תוכנית בניין הכוח של חיל הים בצורה יסודית ונחרצת החל ב-1979 ועד סיום תפקידו כמח"ב ב-1985, מציין במאמרו על אודות הכוח הימי של ישראל שפותח ונבנה לאחר מלחמת יום הכיפורים (1973) את השפעת "המעגל השלישי" על תוכנית בניין הכוח של חיל הים שהוביל:¹³

הזירה הימית שלאחר מלחמת יום הכיפורים השתנתה באופן ניכר, והאיומים מצד הים התעצמו משמעותית. הסד"כ הימי של האויב גדל בשיעור מסיבי, וחל בו שיפור ניכר ברמת הטכנולוגיה וההיערכות בחופיו. כתוצאה מהתבוסה שנחלו הציים המצרי והסורי במלחמה, החלו הם וציים ערביים אחרים להצטייד ברכש מואץ של אמצעים ימיים חדישים שהתפתחו בזירה העולמית ונעשו זמינים לערבים.¹⁴

אלמוג מסביר את היתרונות שמעניק העומק האסטרטגי הימי לישראל: "העומק האסטרטגי הימי של ישראל יאפשר הנחתת אש וכוחות בעורף שטחי האויב הקרוב, והרתעת האויב הרחוק; שְׁהִיָּיה מחוץ לשטחים הפגיעים והמאוימים מצד הטק"ק (טיל קרקע-קרקע), ויכולת להתייצב ולשוטט הרחק מחופינו".¹⁵ גם הראייה האסטרטגית כיצד לטפל בטרור הימי מנותחת באופן מעמיק (ולמעשה, הצליח חיל הים להוציא תפיסה זאת מהכוח אל הפועל היטב). עם זאת, רוב המסמך מתמקד בסופו של דבר בתהליך בניין הכוח ולא בגיבוש האסטרטגיה הימית במובנה הרחב. חסר בו ניתוח בנוגע לזירות הפעולה של חיל הים (הים התיכון והים האדום) בשאלות: מה האתגרים העומדים בפני חיל הים עם התפתחות האיום ממעגל שני ושלישי? מה יכולה להיות תרומתו הייחודית של החיל? מה הלקחים מחופש השיט בים האדום במלחמת יום הכיפורים? אילו אינטרסים יש לישראל באזור הזה? מה עתידו של צי הסוחר הישראלי? אילו מרכיבים באסטרטגיה רבתי של ישראל חיל הים יכול לחזק? לדעת מחבר הספר הזה, גם אילו נערך ניתוח מהסוג הזה, סביר שהדרג המדיני לא

¹³ המושג "מעגל שלישי" במאמר זה איננו מתייחס לטווח של מעגל זה מישראל, אלא לתקופה בחיי חיל הים מאז הקמתו.

¹⁴ אלמוג, 2018, עמ' 12.

¹⁵ שם, עמ' 22.

היה מתעניין בו כיוון שהיה עסוק באותה עת בתוצאותיה של מלחמת לבנון, בשיקום כלכלת ישראל ובמיזם הלאומי של מטוס "הלביא" שהעסיק את הצמרת הביטחונית בישראל עד ביטולו ב־1987 על־ידי ממשלת ישראל.

לקראת מועד השלמת כתיבת הספר התרחשו שני אירועים חשובים שתהיה להם בוודאי השפעה בעתיד על המרחב הימי הכללי ועל של ישראל בפרט: הראשון, הרחבתה של זירת ההתמודדות החשאית בין ישראל לאיראן שהתנהלה עד כה במרחב היבשתי והאווירי גם למרחב הימי. השני, השפעת מגפת הקורונה (COVID-19) על תהליך הגלובליזציה.

במשך השנים האחרונות התנהלה מלחמה חשאית ברחבי המזרח התיכון שנועדה לבלום את השפעתה הצבאית של איראן באזור, ולבלום את מאמציה לעקוף את הסנקציות האמריקניות על תעשיית הנפט שלה. מ־2019 שולב חיל הים הישראלי בהתמודדות בזאת באמצעות פגיעה בספינות המספקות דלק איראני לסוריה. בפברואר ומרס 2021 הגיבו האיראנים בתקיפת אוניות סוחר בבעלות או בחכירה ישראלית ששיטו במפרץ הפרסי (Helios Ray) ובים הערבי (Lori).¹⁶ אין ספק שאופרטיביות אלו פעולות ישראליות נועזות ומוצלחות המיוחסות לשייטת 13, הזוכות לשבחים רבים של הדרג הצבאי הבכיר.¹⁷ עם זאת, הן דוגמה מובהקת לקבלת החלטות במערכת הביטחון הישראלית שהתנהלה מבחינה אופרטיבית בלבד בלי לבחון את המשמעויות האסטרטגיות הרחבות שיש לפעילות כזאת. יצוין שהתגובה המיוחסת לאיראן נערכה באזורים רחוקים מישראל שבהם מוגבלת יכולת המענה של חיל הים הישראלי, ולעומת זאת היא חושפת את השיט הישראלי בים האדום, במפרץ עדן ובמפרץ הפרסי לסיכונים שישראל מתקשה להתמודד עימם.¹⁸

בנוגע למגפת הקורונה, נראה שהשפעתה תחול על קצב תהליך הגלובליזציה (אם כי לא על המגמה הכללית), ובמועד כתיבת הספר הזה עדיין מוקדם להעריך את עוצמתה. יש לזכור שאומנם הסחר העולמי גדל בעשורים האחרונים בהתמדה, אך בשונה מהסמכות של המוסדות הגלובליים השולטים בו. אנו חיים למעשה בעולם חצי־גלובלי שבו השווקים גלובליים, אך מוסדות האסדרה (רגולציה) עדיין לאומיים ברובם. נוכל לשער שלמגפה תהיה השפעה ניכרת על הפעילות במרחב הימי בכללותו שתחייב את התאמת האסטרטגיה הימית הביטחונית של מדינות רבות למציאות החדשה המתפתחת.

¹⁶ Gordon Lubold, Benoit Faucon and Felicia Schwartz, "Israeli strikes target Iranian oil bound for Syria campaign against ships, using mines, shows an expansion of hostilities in the mideast", *The Wall Street Journal*, March 11, 2021

¹⁷ עמוס הראל, "הרבה יותר מ־12: ישראל תקפה עשרות מכליות, האיראנים הפסידו מיליארדים", *הארץ*, 19 למרס 2021.

¹⁸ Gordon Lubold, Benoit Faucon and Felicia Schwartz, "Israel's shadow war with Iran moves out to sea", *The New York Times*, March 26, 2021.

ישראל טרם פיתחה וגיבשה מדיניות לאומית למרחב הימי, ולא אסטרטגיה רבתי.¹⁹ ההסתכלות הייתה בעיקרה חופית, וכך גם הסמכויות החוקיות וכלי התכנון.²⁰ ישראל הוכיחה בעבר שבמרחבים אחרים כמו המרחב הקיברנטי והחלל, המודעות הביאה לגיבוש תוכנית, תקציבים והתעניינות ציבורית שמיצבו את ישראל בתחומים אלה בקדמת הבמה הבין־לאומית.

רוחב היריעה שהספר הזה מתיימר להציג הוא בבחינת יתרון וחסרון כאחד: היתרון הוא ביכולת לאגד בכפיפה אחת את החלק המושגי והחלק ההיסטורי של האסטרטגיה הימית ממלחמת העולם הראשונה ועד העשור השני של המאה ה־21, ובשער השלישי לעסוק גם בישראל. דָּא עָקָא, זוהי גם נקודת התורפה של הספר בגלל חוסר היכולת להעמיק בכל אחד מהנושאים שכלולים בו. לפיכך מומלץ לאלה המעוניינים להרחיב את ידיעותיהם באחד מהנושאים שנסקרו בספר בתמציתיות לעיין במקורות המצוינים (בהערות השוליים, במראי המקום ובהפניות בפרקים השונים). חשוב להדגיש שהספר איננו מתיימר לשמש מחקר היסטורי, דבר החשוב בפני עצמו, ובמיוחד בנוגע להיבטים הישראליים שבו. מן הראוי שיגדל היקף המחקרים מהסוג הזה הנערכים במרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, הן על־ידי חוקרים כמו גם הסטודנטים הלומדים בתוכנית של "ביטחון לאומי ואסטרטגיה ימית". מפתיע הוא שעד היום לא נערך מחקר היסטורי מקיף על חלקו של חיל הים במלחמת יום הכיפורים, למשל. מחקרים מהסוג הזה מן הראוי שיערכו בשיטות אקדמיות מקובלות, ויוכלו עם השלמתם לשמש גם כמקרי בוחן (Case Studies) שמהם גם אפשר ללמוד ולהפיק לקחים, כפי שהדבר נעשה במרכזי מחקר אחרים בעולם המערבי בתחום הזה, וחלקם צוינו גם בספר.

כחוט השני מובא בספר הצורך החיוני לקיים הבחנה מושגית בין "אסטרטגיה ביטחונית ימית" ובין "אסטרטגיה ימית" במשמעותה המצומצמת (Naval Strategy), או במשמעותה הרחבה (Maritime Strategy), וזאת למרות שהמונחים קשורים זה לזה. נוסף על כך, חשוב שהמונח "ביטחון ימי" (Maritime Security) שבמשמעותו המודרנית מכיל עוד מרכיבים למה שמכונה "הגנה ימית צבאית" (Maritime Defense) כולל בין היתר ביטחון אישי (Human Security), פיתוח כלכלי והסביבה הימית – יובן ויופנם.

במבוא לספר הודגשו שתי המטרות העיקריות שהובילו לכתיבתו: האחת, לאפשר לכל המתעניין באסטרטגיה ודוקטרינה ימית במובנם הרחב, אם במסגרת לימודים אקדמיים, או כחלק מהרצון להרחבת אופקים בתחום הזה, להביאם בצורה מרוכזת בספר אחד בשפה העברית, כולל עיון בפעם הראשונה גם במקרה הישראלי. המטרה השנייה, לחזור ולהסב את תשומת הלב הציבורית בישראל שאי אפשר להתעלם מהשינויים המפליגים שמתרחשים בעשורים האחרונים במרחב הימי של ישראל, ואשר לטיפול בהם (או הזנחת

¹⁹ גור לביא, 2017.

²⁰ הצעת חוק "אזורים ימיים" נמצאת על שולחן הכנסת מאז יולי 2014. היא נועדה לעגן את הזכויות והסמכויות של ישראל במימי החופים, במים הפנימיים, באזור הסמוך ובאזור הכלכלי הבלעדי. נכון לכתיבת המאמר עברה ההצעה קריאה ראשונה וממתניה לאישור בקריאה שנייה ושלישית בכנסת.

הטיפול) יכולות להיות השלכות מכרעות על ביטחונה של ישראל וחוסנה. זאת ועוד, הדרך הנכונה להתמודד עם הנושא מחייבת גיבושן של מדיניות ואסטרטגיה למרחב הימי, שיאפשרו לישראל שימוש מיטבי במרחב הימי מצד אחד, והגנה על מרקם החיים העדין שבו מהצד האחר, כפי שנעשה בעשורים האחרונים בהצלחה במדינות ימיות רבות במערב אירופה ובארצות־הברית, או כפי שנאמר במקורותינו: "אם יאמר לך אדם: יש חוכמה בגויים – תאמין [...]".²¹

חוקרים מתחום מדעי המדינה הבוחנים את יכולתן של ממשלות בישראל לבצע תהליכים מהסוג הזה אינם אופטימיים, ומזהים דפוס התנהגות של הדרג המדיני בישראל המתאפיין בהימנעות מגיבוש אסטרטגיה ביטחונית לאומית ואישורה בממשלה (בניגוד למעשהו של בן־גוריון ב־1953). הסיבה מוסברת כך:

תהליך מסוג זה מתנגש בצרכים הפוליטיים של הדרג המדיני, וכי במערכת פוליטית קואליציונית, ראשי ממשלה כמו גם שרי חוץ וביטחון, אינם מעוניינים להיות מחויבים על־ידי תהליכים שבהם יהיו חייבים להציג בפני ממשלתם ניתוח שיטתי של יעדי ישראל והאמצעים הנדרשים להשגתם [...] בהירות אסטרטגית מטבעה מעודדת מחלוקות ויוצרת סיכונים פוליטיים, לעומת זאת דו־משמעיות יכולה להיות חיובית, ולאפשר לראשי ממשלות לשמור על יציבות קואליציונית.²²

בנוגע לסיכויים שהמטכ"ל של צה"ל, שהוא גוף בעל השפעה מכרעת על גיבוש אסטרטגיית ביטחון לאומית, יגבש אסטרטגיה כזו, סבור דימיטרי אדמסקי: "המטכ"ל נוטה בדרך כלל לצמצם בעיות אסטרטגיות מורכבות לרמה של קושיות טכניות שיש לפותרן מהר בשל לחצי הזמן".²³ למרות שתי הבחנות אלה אני סבור שאפשר גם להחדיר לתודעת הדרג המדיני את ההכרה בחשיבותו של המרחב הימי לביטחונה של ישראל. חלק מההכרה הזאת מוצאים כבר בדברים שנשא ראש הממשלה לשעבר בנימין נתניהו בטכס הגעת הצוללת אח"י "רהב" לישראל:

אזרחי ישראל צריכים לדעת שישראל היא מדינה חזקה מאוד, ושאנו עושים ונעשה הכל כדי להגן עליכם, בכל מקום ובכל זירה: בעולם הקינטי ובעולם הקיברנטי, עם מערך הסייבר שאנו בונים באוויר ומעל האוויר בחלל, בקרקע ומתחת לקרקע מול איום המנהרות, ובים ומתחת לים, עם צי הצוללות.²⁴

דברים אלה משקפים הכרה בחשיבות ממד אחד (מתוך ממדים רבים שתוארו בספר הזה) של המרחב הימי – הממד המעניק לישראל את העומק האסטרטגי שלה.

הלוחמה המתמשכת נגד הטרור, ובכלל זה הטרור הימי וארגונים בתחום החרם נגד ישראל (כפי שבאו לידי ביטוי באירוע ה'מאווי מרמרה'), מחייבים את קובעי המדיניות

²¹ מדרש איכה רבה פרשה ב' סימן יג.

²² Freilich, 2018, p. 7.

²³ אדמסקי, 2012, עמ' 192.

²⁴ יונתן הללי ונועם אמיר, "נתניהו בטקס אח"י רהב: 'הצי שלנו משמש להרתעת האויבים ששואפים להשמידנו'", מעריב, 12 בינואר 2016.

והמפקדים הבכירים להבין ולהפנים, שסוג חדש של מלחמה הוא מאבק מתמשך ללא נקודת סיום קבועה. כך המטרה הפוליטית שעל-פיה מוגדר הניצחון אינה עוד מציאות אחרת, עתידית להשגה, אלא יש לשמור על מציאות נוכחית ורציפה.²⁵ הניצחון בהתמודדות במרחב הימי עם הלחימה מהסוג הזה מחייב מחקר יסודי ומתמשך על הפעילויות והיוזמות של שחקנים בין-לאומיים כדי להתמודד עם מרכיבי הביטחון הימי בני זמננו. ניתוח אירוע ה'מאוי מרמרה' הדגיש את חשיבות תפקידה של התקשורת בעיצוב תפיסת הניצחון. בכל גיבוש של אסטרטגיה ימית בת זמננו (ויישומה בדוקטרינה מתאימה), חשוב שתהיה התייחסות למרכיב החשוב הזה.

הגישה השלטת בקרב בכירים במסד הביטחוני הישראלי, אשר הפכה זה מכבר למרכיב בתרבות האסטרטגית הישראלית, שלפיה לכל בעיה בתחום האסטרטגיה קיים פתרון טכנולוגי, היא גישה מסוכנת משום היותה חד-ממדית, דוחה חלופות מתחום הדוקטרינה ועלולה לגרום להפתעות.²⁶ הדבר מחייב הבנה והפנמה שטיב הלוחמה הימית משתנה, ויריבי ישראל מפתחים שיטות לוחמה ימיות חדשות מתחום הלוחמה הא-סימטרית וההיברידי ומשתמשים בה. הפתרון בים (כמו גם ביבשה) מחייב יצירתיות ושימוש במגוון רחב של גישות שנסקרו בספר הזה, לרבות שימוש ב"עוצמה חכמה" המשלבת בין "עוצמה רכה" ל"עוצמה קשה". כמו כן נדרש למצוא איזון מתאים בהבאת פתרון בין ההסתמכות על המרכיב הטכנולוגי ובין המרכיב התפיסתי, מה שדורש השקעה טובה בהכשרת העוסקים במערכת הביטחון הישראלית בכלל, ובחיל הים בפרט.

בנוגע לחוסר המודעות בישראל למרחב הימי וחשיבותו, או בלשון המחמירים "עיוורון למרחב הימי", ישראל יכולה ללמוד משינוי מודעות שחל במדינות כמו סין ופורטוגל, שאומנם הייתה להן בעבר מורשת ימית אך היא הסתיימה. במקרה הסיני, באה אל קיצה המורשת הזאת במאה ה-15 וסין הפכה למדינה "יבשתית". למרות זאת באמצעות כלכלה מתעצמת ומנהיגות יוזמת הצליחה סין לאחר שהנהגתה זיהתה נכונה את האינטרסים שלה במרחב הימי, לקבוע מדיניות ולהכתיב אותה "מלמעלה-למטה". המדיניות הפכה ל"רנסנס ימי" באמצעות "יוזמת החגורה והדרך", בניית צי מלחמתי שיערוב לקיום היוזמה, חברות ספנות ענקיות והתעשיות הימיות. האסטרטגיה שגובשה מקושרת ובעלת ערך להגנת האינטרסים האסטרטגיים והכלכליים של המדינה בים סין הדרומי, ובעת ובעונה אחת לשאיפותיה האסטרטגיות שמגולמות ב"יוזמת החגורה והדרך".

פיתוח "המודעות למרחב הימי" הישראלי צריכה לפיכך להיעשות בשני היבטים עיקריים: האחד – תפיסתי, והשני – מעשי. בהיבט התפיסתי, פיתוח המושג, בין היתר על-ידי בחינה השוואתית של יישום המושג מודעות המרחב הימי בין מדינות, תוך זיהוי שונות ודמיון ביניהם וניתוח הגורמים לכך. ונוסף על כך, להמשיך ולבחון היבטים אזוריים בפיתוח

²⁵ Ami Ayalon, Ayal Hayut-man, "Redefining victory in democracy's war on terror", *lawfare*, February 18, 2020.

²⁶ כזאת הייתה ההפתעה בהיפגעותה של אח"י 'חנית' במלחמת לבנון השנייה: הספינה הייתה אומנם מצוידת בחליפת לחימה אולטימטיבית להתגוננות נגד טילים, אך נפגעה מטיל חוף ים של החזבאללה.

התפיסה. בהיבט המעשי, נכון לבחון את מידת הישימות של הרעיון ככלי קבלת החלטות, לדוגמה ב"רשות הים", אם זו תקום. כמו כן, בשל מאפייני המרחב הימי, נחוץ שיתוף פעולה אזורי שעשוי להוות דווקא נושא מתאים לקידום צעדים בוני אימון (Confidence Building Measures) בין מדינות האגן המזרחי של הים התיכון. בכל מקרה, הקושי במעבר ממצב "עיוורון למרחב הימי" ל"מודעות למרחב הימי" איננו ייחודי רק לישראל, ולכן רצוי גם לבחון כיצד התמודדו מדינות אחרות עם בעיה זו.

ראוי שהמדינה תתחיל בהקדם בתהליך סדור של גיבוש "מדיניות ואסטרטגיה ימית" לישראל המבוסס על זיהוי האינטרסים של המדינה לטווח ארוך ותקבע את היעדים הלאומיים שלה. אף שחיוני שמדיניות זאת תהיה ארוכת טווח, ראוי שתיערך בזהירות רבה, ובמיוחד בנוגע ליכולת לזהות מגמות ארוכות טווח. הספר הזה הצביע על לא מעט מקרים שבהם ניסו לזהות מגמות ארוכות טווח כדי להסתמך עליהן בבניית האסטרטגיה הימית, אך "שר ההיסטוריה" בחר מדי פעם לתעתע בנו, ו"לטרופ את הקלפים" כפי שקרה לא אחת במאה ה-21 באירועים שאיש לא חזה. משברים עולמיים, כמו המשבר הכלכלי של 2008, או מגפת הקורונה של 2020, שאיש מהגורמים שעסקו בנושא לא הביא בחשבון, ובמועד כתיבת הספר – איש לא יְשׁוּכְנֵנו. אין משמעות הדבר שהדרך המועדפת היא התנהלות מגיבה לאירועים (מדיניות הננקטת בישראל ועל סיבותיה עמדנו בספר). כל אסטרטגיה ימית המפותחת מחייבת שיהיו בידי העושים במלאכה מנגנוני ניטור ובקרה (כפי שקיימים בבריטניה למשל), כדי שסייעו להם לזהות מוקדם ככל האפשר תפניות אסטרטגיות שלא נחזו (הזדמנויות כמו גם איומים), ואליהן יותאמו המדיניות והאסטרטגיה הימית.

מן הראוי להתייחס לשינויים שהתחוללו באחרונה במרחב הימי של ישראל, ולבחון את השפעתם על המדיניות והאסטרטגיה הימית של ישראל לכשתפותח. משטר האזור הכלכלי הבלעדי של 1982, המעניק למדינות השוכנות לחוף ימים זכויות ריבוניות על המשאבים הטבעיים ועל השליטה בפעילויות הקשורות למשאבים באזור מחד גיסא, ושימור זכויות המעבר החופשי מאידך גיסא, הפך בשלושת העשורים האחרונים במהירות למשטר מהפכני. המטוטלת בין הגישות של "הים פתוח" ל"ים הסגור" נעה בצורה מובהקת לכיוונו של "הים הסגור", כאמור. צפוי שמדינות ירחיבו את זכויות השימוש שלהן במים אלה וישתמשו בטענות מטענות שונות להרחבת הזכויות שיש להן במים הריבוניים, ולצמצום חופש השיט בהם. הראיה היא אירוע שהתרחש בנובמבר 2019 כשטורקיה חתמה על מזכר הבנות עם ממשלת ההסכמה הלאומית הלובית לעניין האזור הכלכלי הבלעדי ימי בין הממשלות. התייחסו עלול לשנות את כללי המשחק בזירה הימית במזרח הים התיכון, והוא בעל משמעות גאואסטרטגית בכלל, ולישראל שנתבי השיט שלה חוצים אזור זה, בפרט. גם הרשות הפלסטינית מתוך הבנת חשיבותה הפוליטית של ריבונות על שטח במרחב הימי, הפתיעה את ישראל (ומצרים), ופרסמה בספטמבר 2019, בעת כינוס העצרת הכללית של האו"ם, את האזורים הימיים שלה שכללו הגדרה של המים הטריטוריאליים, המים הסמוכים והאזור הכלכלי הבלעדי עד לטווח של 200 מילים ימיים. גם הסכסוך המתמשך בין ישראל ללבנון על תיחום הגבול הימי ביניהן, וההעברה של האי טיראן מריבונות מצרית לסעודית בלי לבחון את משמעויותיה לישראל מבחינה ביטחונית, ממחישים שאמרתו של

בן־גוריון "שם אין שלנו ולא שלנו", כבר איננה עומדת במבחן המציאות. כל מה שנותר לישראל לעשות הוא לזרז את אישורו של חוק האזורים הימיים של ישראל, להגיע לגישור עם לבנון באמצעות האמריקנים על הסדרת תיחום הגבול הימי, ולהקים מוקד ידע הבקיא בהתפתחויות החלות במשפט הימי, כדי שלפני שתתקבל החלטה מדינית לתמוך בבקשתה של מצרים להעברת האי טיראן לבעלות סעודית – יובנו כלל המשמעויות מכך.

בנוגע לספנות הישראלית – מצבה של ישראל בעשור השני של המאה ה־21 הוא בכי רע. אומנם צי הסוחר הישראלי התפתח מאז קום המדינה בצורה מרשימה בהקשר של אוניות, אך ב־2004, במסגרת גל ההפרטות שהוחל על המשק הישראלי, החליטה המדינה למכור את אחזקותיה ב'צים' ל"חברה לישראל" מקבוצת האחים עופר, אם כי שמרה בידיה את "מניית הזהב". כידוע, ישראל משנה בהדרגה את פניה ממדינת רווחה שמעורבת במידה ניכרת בחיי הכלכלה והחברה למדינה נאו־ליברלית (גם אם לא במלואה), שמצמצמת את תפקידיה ואת סמכויותיה, ומעבירה אותם לשוק הפרטי ולמגזר השלישי. השאלה הנשאלת היא: האם נכון שבנושאי ליבה מסוימים תפריט את עצמה המדינה לדעת? במועד כתיבת הספר הזה, מתוך סך כול הפקידות של אוניות את נמלי ישראל (6,400), רק 4% הן של אוניות ישראליות, ובצי הסוחר הישראלי מפליגות רק 34 אוניות (שיא שלילי), שמהן רק שש אוניות מפליגות בהנפת דגל ישראל. שיעור יורדי הים שהגיע לשיא בשנות ה־70, והם מנו יותר מ־2,000 יורדי ים ישראלים (קצינים ודרוגים), הצטמצם לשיא שלילי של 110 ימאים בלבד, שאינם מסוגלים אפילו לאייש מחצית מהתקנים של אוניות בשליטה ישראלית.²⁷ מצער הדבר, שגם במקרה הזה (כמו בחוק האזורים הימיים שצוין לעיל), חוק "מס תפוסה", שהונהג זה מכבר על־ידי מדינות רבות בעולם, טרם אושר בישראל – דבר המחמיר את מצבה של הספנות הישראלית.²⁸ בעת כתיבת הספר נמצא המשק הישראלי בעיצומו של משבר הקורונה, המתבטא בין היתר במחוסרי עבודה רבים מאוד, אך מאפשר גם ביצוע שינויים מבניים גדולים בענף התעסוקה. ייתכן שעם תום המשבר והצורך למצוא תעסוקה למאות אלפי המובטלים תיווצר הזדמנות היסטורית לתקן שגיאה זאת.

על חיוניותם של נמלי ישראל אפשר לעמוד בהתייחסותו של ראש הממשלה בנימין נתניהו בנסותו להרגיע את הציבור מהסתערות על מדפי המרכולים בזמן משבר הקורונה.²⁹ ואכן, נמלי ישראל הצליחו (למעט אירועים בודדים) לשמור על אווירת "עסקים כרגיל" ולהמשיך לטעון ולפרוק אוניות המגיעות לישראל ויוצאות ממנה. אך אם יוחלף המתאר של מגפה באירוע ביטחוני כמו ירי רקטות וטילים על ישראל, סביר שאוניות סוחר שאינן מניפות

²⁷ זבה, 2019.

²⁸ שיטת "מס התפוסה" היא שיטה חלופית נוספת לחישוב ההכנסה החייבת במס של חברות הספנות. על־פי השיטה מחושבת ההכנסה החייבת בהתאם לתפוסת כלי השיט שהחברה מפעילה, הנקבעת בהתאם לאמנה בין־לאומית ב־1969. המעבר לחישוב המס לפי תפוסה צפוי לפי הערכות להביא להקטנת חבות המס של חברות הספנות. עם זאת, הדבר צפוי למנוע בריחה של חברות ספנות ישראליות לפעילות בחו"ל ולחזק את הספנות הישראלית.

²⁹ בנימין נתניהו, דף הפייסבוק של ראש הממשלה, 11 מרס 2020.

דגל ישראל, או אינן בבעלות ישראלית, יפסיקו לפקוד את הנמלים.³⁰ עמדתי היא שנמלים וצי סוחר המיועדים לתובלת אספקת חיונית לישראל בחירום, הם חלק מתשתית לאומית שמדינה כמו ישראל חייבת לשמור בידיה בצורה זאת או אחרת נוכח מצבה הייחודי. אך תיתכן גם קביעה אחרת, אולם היא חייבת להתקבל כחלק מגיבושה של אסטרטגיה ימית לישראל, ולאחר שהובנו כל המשמעויות.

בתקופתנו נדרש להבין את האופן שבו התפתחו דפוסים מבוססים על שיתוף פעולה בין לאומי, בריתות, פעולות רב-לאומיות וכדומה. אלו כוללים מגוון של שותפים מדינתיים לצד חברות פרטיות ושחקנים לא ממשלתיים אחרים, כמו חברות ספנות, תעשיות ביטחוניות, חברות אנרגייה גדולות, חברות דיג בים הפתוח, ארגוני סביבה, ארגונים לזכויות האדם וקבוצות אחרות.³¹ צי מלחמתי שהיה רגיל בעבר להתמודד עם צי מדינתי יריב עלול כמו חיל הים הישראלי למצוא עצמו מתמודד עם ארגונים ללא שיוך מדינתי כמו תנועת ה-BDS, תנועה שהחלה לפעול ב-2005 ביוזמתם של 171 ארגונים פלסטיניים, ומטרתה בעימות ימי (כמו כל עימות אחר) להעלות לתודעה התקשורתית את פעילותה. ברוב המקרים הצליח חיל הים הישראלי להתמודד בהצלחה עם משטים ימיים מהסוג הזה, אך נכשל באירוע ה'מאווי מרמרה'. כוח ימי המאומן למשימה שמרכיביה צבאיים יתקשה להתמודד עם משימה מהסוג הזה הנופלת בקטגוריות של משימות שיטור.

ואחרון, אך לא פחות חשוב, העלייה במודעות הציבורית ובמערבותו (המוצדקת) להגנת הסביבה של המרחב הימי: הדבר התבטא בשנים האחרונות בבולטות בנוגע למיקום אסדת ההפקה של שדה "לווייתן" שרווח בשיח הציבורי הישראלי. נכונות הגורמים המתנגדים לנקוט צעדים חריפים כגון התקנה עצמאית של מתקני ניטור, פעולות מחאה ציבוריות ועוד, נבעה מחוסר במדיניות ממשלתית בעניין, חוסר שקיפות והחלטות המתקבלות אִדְהוּק ללא איזון מתאים בין כלל הדרישות. בריבונותה של ישראל בים התיכון יש רצועת חוף שאורכה פחות מ-200 קילומטר, ורק חלק קטן ממנה עומד לרשות הציבור. הטכנולוגיה המודרנית מאפשרת להעתיק חלק גדול מהתשתיות התופסות שטח לאורך רצועת החוף, ולעיתים מסכנות את האוכלוסייה המתגוררות בסמיכות לה, ללב ים למקום שקרוי "איים מלאכותיים". הטכנולוגיה הזאת התפתחה עד מאוד בשנים האחרונות, ולפיכך נכון יהיה לנצל את ההזדמנויות שנוצרו לאחר מגפת הקורונה (גידול בשיעור המובטלים, עצירת הצמיחה הכלכלית והצורך להחזיר את המשק לצמיחה), לקדם את הנושא, לפנות שטחים גדולים יותר לאורך חוף הים לרווחת תושבי ישראל, ולדאוג לשימור הסביבה הימית.

בספר זה הצבענו על דוגמאות אחדות בעולם המערבי (ובכלל זה גם בישראל), שבהן מכוני מחקר ומוסדות המתמחים בתחום האסטרטגיה הימית, המאוישים בין היתר בחוקרים בעלי התמחויות אקדמיות המוכוונות מדיניות, מסוגלים לסייע לגופים הצבאיים במילוי המשימה בדומה למדינות שונות כמו ארצות-הברית, בריטניה, צרפת והודו המגבשות את האסטרטגיה הימית שלהן. למרות ש"אין הנחתום מעיד על עיסתו", מן הראוי שהממסד

³⁰ Chorev and Gerson, 2020.

³¹ .ibid

הממשלתי בישראל ינצל את ההזדמנות וייעזר באוניברסיטת חיפה במרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, ובמרכזים דומים כדי לתמוך בתהליכי חשיבה לפני קבלת החלטות, כמו כן יסתייע בו כמוקד ידע חוץ ממשלתי לתהליכי חשיבה אסטרטגית בקשר למרחב הימי. המרכז איננו אמור לשמש תחליף לגורמים מקצועיים בממסד הממשלתי ולעבודת המטה הנערכת בהם, אך פרט לשימוש ביכולת המקצועית של האקדמיה, יהיו גם מי שמביעים דעה שונה, שקשה להשיגה במוסדות ממשלתיים בעלי היררכיה ברורה.

ולסיום, אשתמש בציטוט שהביא בפנינו מורנו להיסטוריה בבית הספר לקציני ים בעכו, ד"ר מאיר שש ז"ל, שנלקח מנאומו המפורסם של פריקלס, שהנהיג את אתונה במשך 40 שנה במאה החמישית, והיה ממניחי היסודות לתור הזהב של העיר: "אכן דבר כביר הוא השלטון בים". המשפט משקף את החשיבות שייחס פריקלס לעוצמה הימית כפי שתפס אותה, והיא באה לידי ביטוי בכמות הגדלה והולכת של כלי השיט שהפליגו בנתיבי הסחר של המרחב הימי, והיו מקור העושר והשגשוג הכלכלי.

טבלאות עזר

רשימת מונחים וקיצורים

A2/AD	Anti-Access/Area Denial	מניעת גישה / הכחשת פעולה באזור מסוים
AAW	Anti-Air Warfare	לוחמת נגד באוויר
ABM	Anti-Ballistic Missile	טיל ליירוט טילים בליסטיים
AEW	Airborne Early Warning	מערכת מוטסת לאתראה מוקדמת
AFB	Air Force Base	בסיס חיל האוויר
AIP	Air Independent Propulsion	מערכת הנעה (לצלולות) המאפשרת פעולה במעמקי הים ללא תלות באוויר הנמצא באוויר הפתוח
AIPAC	American Israeli Political Action Committee	הוועדה הפוליטית האמריקנית-ישראלית (השדולה הישראלית בארצות הברית)
AIS	Automated Identification System	מערכת זיהוי אוטומטית
ASB	Air-Sea Battle	קרב אוויר-ים
ASATR	Archipelagic Status and Transit Regimes	כללי ההפלגה והמעבר על-פי המשפט הבין-לאומי באזור מרובה באיים
ASCM	Anti-Ship Cruise Missile	טיל שיוט נגד כלי שיט
ASEAN	The Association of Southeast Asian Nations	איגוד המדינות בדרום-מזרח אסיה
ASW	Anti-Submarine Warfare	לוחמת נגד צוללות (נצ"ל)
AWACS	Airborne Warning and Control System	מערכת אתראה ובקרה מוטסת
BBAG	Battleboats Action Group	קבוצת לחימה של ספינות מלחמה
BDS	Boycott, Divestment and Sanctions	תנועת החרם הבין-לאומי נגד ישראל
BMD	Ballistic Missile Defense	מערכת הגנה מפני טילים בליסטיים
BRI	Belt and Road Initiative	יוזמת החגורה והדרך הסינית
C4I	Command, Control, Communications, Computers and Information	פיקוד, בקרה, תקשורת, מחשבים ומידע

C4ISR	Command, Control, Communications, Computers, Intelligence, Surveillance and Reconnaissance	פיקוד, בקרה, תקשורת, מחשבים, מודיעין, מעקב וזיהוי
CG	Guided Missile Cruiser	סיירת טילים מונחים
CENTCOM	The United States Central Command	פיקוד המרכז של צבא ארצות־הברית
CIA	Central Intelligence Agency	סוכנות הביון המרכזית של ארצות־הברית
CIC	Command Information Center	מרכז ידיעות קרב (מי"ק)
CINC	Commander in Chief	מפקד העליון
CIWS	Close-In Weapon System	מערכת נשק לטווח קצר נגד טילים (וולקן – פלנקס)
CMC	Commandant Marine Corps	מפקד חיל הנחתים האמריקני
CNA	Center for Naval Analyses	מרכז לניתוחים אסטרטגיים ימיים (Think Tank)
CNO	Chief of Naval Operations	ראש המבצעים של הצי האמריקני (בעל הדרגה הגבוהה ביותר בצי האמריקני)
CENTCOM	US Central Command	פיקוד מרכז של ארצות־הברית
CMF	Combined Maritime Forces	שותפות ימית רב־לאומית לשמירת הסדר הבין־לאומי בים
CONOPS	Concept of Naval Operations	תפיסת הפעלת הצי (האמריקני)
CPG	Contingency Planning Guidance	הנחיות לתכנון במצב חירום
CS	Subsoil and seabed of the continental shelf	קרקעית הים והמדף היבשתי
CSCAP	The Council for Security Cooperation in the Asia Pacific	המועצה לשיתוף פעולה ביטחוני באסיה הפסיפית
CS-21	A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower	אסטרטגיה משותפת (להשגת) עוצמה ימית במאה ה־21
CS21 R	2015 'refreshed' version of CS21	גרסה מעודכנת מ־2015 לאסטרטגיה משותפת (להשגת) עוצמה ימית במאה ה־21
CSI	Container Security Initiative	יוזמת לאבטחת מכולות ימיות
CSIS	Center for Strategic and International Studies	מרכז ללימודים אסטרטגיים ובין־לאומיים (Think Tank)
CTC	Counter Terrorism Committee	ועדה ללוחמה בטרור
CVW	Carrier Air Wing	מסגרת ארגונית מבצעית בנושאת מטוסים, שבה מאוגדים מספר טייסות של מטוסי קבועי כנף ומסוקים
DARPA	Defense Advanced Research Projects Agency	הסוכנות למחקר פרויקטים מתקדמים (של הפנטגון)
D2CE	Degraded or Denied Communications Environment	סביבת תקשורת משובשת, או שבה נשללת תקשורת

DEFCON	Defense Readiness Condition	מצב כוננות של זרועות ההפעלה הגרעיניות בארצות־הברית
DHS	Department of Homeland Security	המשרד להגנת המולדת האמריקני
DOD	Department of Defense	משרד ההגנה האמריקני (הפנטגון)
DON	Department of the Navy	משרד הצי האמריקני
DOT	Department of Transportation	משרד התחבורה האמריקני
DPG	Defense Planning Guidance	הכוונה לתכנון ההגנה
DR	Disaster Relief	סיוע לאוכלוסייה הנפגעת מאסונות טבע
EBO	Effects-Based Operations	מבצעים מבוססים אפקטים
EC	European Community	הקהילה האירופית
EEZ	Exclusive Economic Zone	אזור כלכלי בלעדי
EU	European Union	האיחוד האירופי
EUCOM	The United States European Command	הפיקוד האירופי של צבא ארצות־הברית
EW	Electronic Warfare	לוחמה אלקטרונית

טבלת שמות כלי שיט מלחמתיים באנגלית ובעברית

שם עברי	רשימת כלי שיט ותיאורם	קיצור אנגלי	מונח אנגלי
נמ"ט (נושאת מטוסים)	כלי שיט ענק בעל מסלולי המראה ונחיתה. החדשה שבכלי שיט אלה היא בעלת הנעה גרעינית ונושאת עשרות מטוסי תקיפה, לוחמה אלקטרונית, מטוסי שו"ב (שליטה ובקרה) ומסוקים.	CVN	Aircraft Carrier
נמ"ט (נושאת מטוסים) בינונית	נושאת מטוסים בינונית, קטנה יותר מנושאת מטוסים רגילה ונושאת פחות מטוסים, אלא בעיקר מסוקים ומטוסי סיוע בעלת הנעה קובוונציונלית.	CVV	Aircraft Carrier, Medium
רפפת אמפיבית	כלי רכב או שיט הנע על־גבי כרית אוויר בים ועל החוף ומונע במדחפים כמו מטוס. נושא חיילים, ציוד וכלי רכב ומשמש לפעולות נחיתה "יבשות" הודות ליכולת לנוע על חוף שטוח.	LCAC	Air-cushioned Landing Craft
אוניית תקיפה אמפיבית – רב־תכליתית	אוניית התקיפה האמפיבית שהחליפה למעשה את אוניות נושאות הגייסות שמהן הורדו אסדות נחיתה לחי"ר ורק"מ במרחק מהחוף, ואת אוניות הנחיתה הגדולות שהגיעו עד החוף. בציים שונים קיימים סוגים שונים בהתאם לגודל, שיטות העברת הכוחות לחוף, טכנולוגיות פריקה והעמסה, סוגי כלי הנחיתה והיכולת לשאת מסוקים.	LHD	Amphibious Assault Ship – Multipurpose

שם עברי	רשימת כלי שיט ותיאורם	קיצור אנגלי	מונח אנגלי
אוניית תקיפה אמפיבית – רב־תכליתית	ספינת תקיפה אמפיבית רב־תכליתית המסוגלת באמצעות מסוקים או מטוסים ממריאים אנכית להוביל כוחות משלוח של המארינס לחוף אויב.	LHA	Amphibious Assault Ship – General Purpose
ספינת תקיפה אמפיבית – מסוקים	כלי שיט למטרת לוחמה אמפיבית הנושא אסדות נחיתה ומסוקים, לעיתים גם רחפות אמפיביות ומשמש להנחתת כוחות קרקע וקומנדו בחופי נחיתה מסוגים שונים. יכול לשאת גם מטוסים ממריאים אנכית. קיימים כמה סוגים לפי גודל ומשימות עיקריות.	LPH	Amphibious Assault Ship – Helicopter
אוניית מבדוק אמפיבית	כלי שיט גדול ללוחמה אמפיבית הנושא בבטנו אסדות נחיתה ומסוגל לנהל ולסייע לפעולות נחיתה ובהמשך פעילות קרקעית.	LPD	Amphibious Transport Dock
נושאת מטוסים ללוחמה נגד צוללות	נושאת מטוסים/מסוקים קטנה יותר בעלת ייעוד ייחודי ללוחמה נגד צוללות ונושאת כלי טיס בעלי מערכות גילוי ומערכות נשק בהתאם.	ASW	Anti-submarine Warfare Carrier
לוחמת שטח, לוחמה נגד צוללות ולוחמה נגד מטוסים	מגוון הפעולות המבוצעות על־ידי כלי שיט שטח בכל אמצעי הלחימה נגד מטרת שטח כדי לפגוע בהן ולהשמידן. בד בבד קיימות לוחמה נגד צוללות, לוחמה נגד מטוסים ולוחמה נגד טילים.	ASuW ASW AAW AMW	Anti-Surface Warfare Anti-Sub Warfare Anti-Air Warfare Anti-Missile Warfare
סירת משורינת	חלק מהסירות בציים השונים בסוף המאה ה־19 ותחילת המאה ה־20. חוזקה בלוחות שריון על־מנת להפחית נזקים מפגיעת תותחי האויב ובכך השיגה יתרון טכני/טקטי יחסי.		Armoured Cruiser
כלי שיט תת־ימי אוטונומי	כלי שיט קטן יחסית, צוללת זעירה, המסוגל לפעול עצמאית מתחת למים, ללא מפעיל אנושי, כרובוט בעל תכנות מוקדם או בשליטה מרחוק או מונהג עצמאית לחלוטין על בסיס סנסורים המותקנים בו ומערכת מחשוב מתאימה. הדגם המתקדם והמשוכלל הוא כלי תת־ימי בלתי מאויש.	AUV UUV	Autonomous Underwater Vehicle Unmanned Underwater Vehicle
צוללת גרעינית נושאת טילים גרעיניים	צוללת בעלת הנעה גרעינית המסוגלת לשגר טילים בליסטיים בעלי ראש קרבי במצב צלילה.	SSBN	Ballistic Nuclear
אוניית מערכה	אוניית מלחמה גדולה מאוד ומשורינת בעלת סוללת תותחים עיקרית מקליבר גדול. בשלהי המאה ה־19 ותחילת המאה ה־20 הייתה הכוח הימי העיקרי והמכריע והייתה חיונית לכל צי ששאף לשלוט בימים.	BB	Battleship

שם עברי	רשימת כלי שיט ותיאורם	קיצור אנגלי	מונח אנגלי
סיירת מערכה	סיירת מערכה, דומה מאוד לאוניית מערכה, אך בעלת שריון דק יותר, מערכת סוללות תותחים בקליבר קטן יותר, אבל בעלת מהירות גבוהה יותר.		Battlecruiser
קבוצת קרב נושאת מטוסים	כוח משימה או תקיפה ימי שבמרכזו נושאת מטוסים וסביבה כלי שיט רבים מסוגים שונים: סיירות, משחתות ופריגטות, אוניות אספקה ושתי צוללות תקיפה גרעיניות למשימות ליווי להגנה, תקיפה ואספקה.	CVBG	Carrier Battle Group
נושאת מטוסים בהנעה גרעינית	נושאת מטוסים בעלת הנעה גרעינית הנושאת מטוסי תקיפה קבועי כנף.	CVN	Carrier, Fixed Wing Aircraft, Nuclear
אוניית סוחר בעלת מערכת שיגור מטוסים	אוניית סוחר בעלת מבנה סיפון ומגננון המראה מיוחד להמראת מטוסים קבועי כנף.	CAM ship	Catapult Aircraft Merchant Ship
קורבטה	אוניית המלחמה מסדר גודל הקטן ביותר. קטנה מפריגטה אך גדולה מספינות סיור וסטי"לים (ספינת טילים).		Corvette
סיירת	אוניית המלחמה הגדולה בצי, למעט נושאת מטוסים ואוניות לוחמה אמפיביות. נושאת מערכות נשק רבות ומגוונות המאפשרות ביצוע משימות שונות.		Cruiser
משחתת	אוניית מלחמה מהירה בעלת כושר תמרון ושהייה ארוכה בים. משמשת ליווי והגנה נגד תקיפות מטווחים קצרים יחסית לכלי שיט גדולים, שיירות, וקבוצות קרב.	DD	Destroyer
אוניית מערכה מסוג דרדנוט	הדגם נקבע עליידי האונייה הראשונה בשם זה של הצי הבריטי. סוג של אוניית מערכה מתקופת מלחמת העולם הראשונה, בעלת שריון מוגבר מהמקובל ובעלת כוח אש ניכר הודות לסוללות תותחים בעלות אותו קליבר גדול.		Dreadnought
נושאת מטוסים מלווה	נושאת מטוסים קטנה ו"פשוטה" שנבנתה על בסיס גוף אוניית סוחר, ולכן בעלת ביצועים פחותים בכל התחומים: גודל, מהירות, מערכות נשק וכדומה. הייתה זולה ומהירה לבנייה ונועדה לסגור פערים בצורך בנושאות מטוסים. שימשה בעיקר לליווי והגנת שיירות.	CVE	Escort Aircraft Carrier
ספינת תקיפה מהירה	כלי שיט מלחמתי קטן, מהיר וזריז בתמרון ובעל יכולת תקיפת מטרות שטח בטילים, תותחים או טורפדו. כלי פעיל בעיקר בקרבת חופים ובמים מוגבלים היות שאינו בנוי להפלגה ולחימה בים פתוח.		Fast attack craft

שם עברי	רשימת כלי שיט ותיאורם	קיצור אנגלי	מונח אנגלי
פריגטה	כלי שיט מלחמתי בגדלים שונים ובעל מערכות נשק שונות המאפשרות ביצוע משימות שונות. קטנה ממשחתת.		Frigate
פריגטה מהירה	פריגטה עם דגש על מהירות ויכולת תמרון, אם כי דומה לפריגטה קלה.	FF	Fast Frigate
סיירת טילים מונחים	סיירת שחלק ממערכות הנשק שלה הם טילים מונחים.	CG	Guided Missile Cruiser
סיירת טילים גרעינית	סיירת טילים מונחים בעלת הנעה גרעינית.	CGN	Guided Missile Cruiser, Nuclear
משחתת טילים גרעינית	משחתת הנושאת טילים מונחים נגד מטרת שטח ונגד מטוסים.	DDG	Guided Missile Destroyer
פריגטת טילים	פריגטה הנושאת טילים מונחים נגד מטרת שטח ונגד מטוסים.	FFG	Guided Missile Frigate
צוללת גרעינית נושאת טילי שיוט לתקיפת מטרת בחוף	צוללת בעלת הנעה גרעינית שיועדה במקור לשיגור טילים בליסטיים והוסבה לשיגור טילי שיוט מהצמ"טים האנכיים שיועדו לטילים הבליסטיים	SSGN	Guided-Missile Submarine
ספינת תותחים	ספינת מלחמה שבתחילת ההיסטוריה הימית המודרנית הייתה חמושה בתותחים למטרות הפגזת חוף בלבד. עם התפתחות מערכות הנשק הפכה לכלי שיט מהיר למטרת תקיפות כלי שיט אויב במים מוגבלים.		Gunboat
אוניית הוד מלכותה	כלי שיט השייך לצי של בריטניה הגדולה.	HMS	Her Majesty's Ship
אוניית בית חולים	אונייה שיועדה העיקרי הוא לשמש מתקן צף לטיפול רפואי או בית חולים צף בקרבת אזורי מלחמה. פגיעה באוניית בית חולים היא לפשע מלחמה.		Hospital Ship
צוללת תקיפה קונוונציונלית או גרעינית	צוללת תקיפה המתוכננת למטרות גילוי, תקיפה והטבעה של צוללות, אוניות מלחמה שטח ואוניות סוחר של האויב באמצעות טורפדו או טילים.	SSK SSN	Hunter-Killer Submarine
נחתת	כלי שיט קטן או בינוני בעל תחתית שטוחה המוביל כוחות חי"ר לנחיתה בחוף	LCI	Landing Craft
נחלקים טנקים נמ"כ – נושאת מכוניות	כלי שיט קטן או בינוני המוביל כלי רכב/רק"ם לנחיתה בחוף. אוניית נחיתה להובלת רכב/רק"ם לנחיתה בחוף.	LCT LST	Landing Ship Tank
נושאת מסוקים	אוניית תקיפה אמפיבית בעלת סיפון ויכולת לאכסון, המראה ונחיתה של מסוקים.	LHD	Landing Helicopter Dock

שם עברי	רשימת כלי שיט ותיאורם	קיצור אנגלי	מונח אנגלי
נושאת מסוקים ייעודית	אוניית תקיפה אמפיבית המיועדת בעיקר לנשיאת מסוקים וכלי טיס נוספים הממריאים ונוחתים אנכית.	LPH	Landing Platform (Helicopter)
אונייה נושאת גייסות	אוניית תקיפה אמפיבית המעמיסה ומובילה כוחות לנחיתה.	LPD	Landing Platform Dock
נושאת מטוסים קלה	נושאת מטוסים קטנה יותר בגודלה ועליה פחות מטוסים מנושאת מטוסים סטנדרטית.	CVL	Light Aircraft Carrier
סיירת קלה	אוניית קרב קטנה או בינונית אך בעלת שריון גוף וסיפונים כמו לסיירת גדולה		Light Cruiser
אוניית לחימה במים חופיים	כלי השיט המלחמתי החדיש ביותר. מיועד למשימות ממוקדות במי חופים בעיקר ללוחמת שטח, נגד צוללות ונגד מוקשים. בעל כושר תמרון ומהירויות גבוהות. קטן בגודלו מפריגטה אך גדול מספינות סיוור.	LCS	Littoral Combat Ship
מטוס סיוור ימי	מטוס כנף קבועה בעל יכולת שהייה ארוכה, ומשמש למטרות סיוור אוויריים מעל הים, גילוי וזיהוי מטרות ולוחמה נגד צוללות, לעיתים גם נגד כלי שטח ומשימות חיפוש והצלה.	MPA	Maritime Patrol Aircraft
זורעת מוקשים	ספינה קטנה המשמשת לזריעת מוקשים מבוקרים בעיקר כהגנה בפתחי נמלים.		Mine Planter
שולת מוקשים	כלי שיט המצויד באמצעים לגילוי והשמדת מוקשים ימיים.	MCM	Minesweeper
סטי"ל – ספינת טילים	ספינת טילים/סיירת טילים – היא ספינת מלחמה קטנה מהירה כמושה בטילים נגד ספינות וגם בתותחים. בהיותה קטנה יותר מאשר ספינות מלחמה אחרות כמו משחתות ופריגטות, ספינות טילים פופולרית בקרב מדינות המעוניינות להקים חיל ים בעלות נמוכה.	MGB	Missile Boat
	ספינת מלחמה קטנה יחסית שלא הייתה מהירה ולא משורינת בחזקה, אך נשאה תותחים גדולים באופן לא יחסי לגודלה. שימשה כמה חילות ים משנות ה־60 של המאה ה־19 ועד סוף מלחמת העולם השנייה.		Monitor (warship)
ספינת סיוור	ספינה המיועדת לסיוור באזור החוף, או בנהרות גדולים לצורך שמירה על ביטחון האזור והגנתו.	PB	Patrol Boat
ספינת סיוור טורפדו	ספינת טורפדו למשימת סיוור וללחימה במים חופיים.	PT	Patrol Torpedo Boat

שם עברי	רשימת כלי שיט ותיאורם	קיצור אנגלי	מונח אנגלי
אוניית מערכה של כיס	כלי שיט בעלי דחי דומה לזה של סיירת, אך מצוידים בתותחים בעלי קוטר גדול יותר ("11 לעומת רוב הסיירות הכבדות שהיו להן תותחים בקוטר 8"). נבנו בגרמניה כדי לעקוף מגבלות באמנות הצי השונות (וויינגטון 1922, לונדון 1930). הידועה בהם הייתה הביסמארק.		Pocket Battleship
אוניית סוחר חמושה	אוניית סוחר הנושאת מערכות נשק מוסוות בחיפוי לוחות מתקפלים. יועדה בין השאר לתקיפה בהפתעה צוללות שעלו על-פני המים לתקוף בתותח.		Q-ship
אונייה נושאת מטוסי ים	כלי שיט מתקופת שתי מלחמות העולם שנשא מטוסי ים. היה יכול לשלוח ולאסוף אותם מהמים ללא צורך במסלול המראה, ושימש לתצפית ואף לתקיפות.		Seaplane Tender
צוללת	כלי שיט מגדלים שונים המסוגל לפעול מבצעית מתחת לפני הים. בעל הנעה קונוונציונלית או גרעינית ומערכות נשק שונות נגד צוללות ונגד כלי שיט שטח ולעיתים גם נגד מטרת חוף.		Submarine
צוללת תקיפה קונוונציונלית	צוללת תקיפה בעלת הנעה קונוונציונלית המבוססת על מנוע חשמלי, המונע על-ידי חשמל ממצברי הצוללת, שנטענים מעת לעת על-ידי מנועי דיזל	SSK	Conventional-Powered Attack Submarine
צוללת טילי שיוט	צוללת הנושאת ומשגרת טילי שיוט כמערכת נשק עיקרית, נגד כלי שיט שטח ומטרות חוף למרחקי גדולים. יכולה להיות גם בעלת הנעה גרעינית.	SLCM	Cruise Missile Submarine
צוללת תקיפה גרעינית	צוללת תקיפה למטרות כלליות בעלת הנעה גרעינית ומצוידת בין היתר בטורפדו וטילי נגד כלי שיט שטח, או טילי ים-חוף	SSN	Ship, Submersible, Nuclear
רכב תת-ימי	כלי שיט זעיר המיועד לנשיאת צוללים מכלי האם ליעד הפעולה בתנועה תת-ימית	SDV	Swimmer Delivery Vehicle
אוניית אספקה	אונייה גדולה, בדרך כלל חסרת יכולת לחימה אך בעלת מערכות נשק להגנה בלבד. תפקידה לתמוך בצי בלחימה באספקה, תדלוק, תיקונים, חלקי חילוף, השלמת תחמושת ועוד. היא חלק מכוח משימה ימי.	AOR	Support Ship
אוניית מחקר	אונייה מכל סוג או גודל המשמשת למחקר ימי ואוקיינוגרפי הכולל מיפוי קרקעית הים, הידרוגרפיה, חיפוש מחצבים, מחקרי ביולוגיה ימית, חילוץ תת-ימי ועוד. במקרים רבים שייכת למכוני מחקר אזרחיים או ממשלתיים.		Survey Ship

שם עברי	רשימת כלי שיט ותיאורם	קיצור אנגלי	מונח אנגלי
סט"ר – ספינת טורפדו	ספינה קטנה ומהירה הנושאת טילי טורפדו המשוגרים מצינורות או מטילי צד לפגיעה באוניות שטח. אזור הפעילות העיקרי שלה הוא במימי חופים ומים מוגבלים.	PT	Torpedo Boat
אונייה להובלת גייסות	אונייה נושאת גייסות לפני עידן אוניות הלחימה האמפיבית. הובילה חי"ר לקרבת חוף הנחיתה ושם ירדו לנחתות קטנות. בתקופת מלחמת העולם השנייה הוסבו אוניות סוחר לנושאות גייסות.		Troopship
טרירמה	כלי שיט מתקופת הציים העתיקים, בעיקר פניקים, יוון ורומא. כללה שלש שורות משוטים ולפעמים מפרש מרובע אחד או יותר. שימשה גם כספינת מלחמה לנגיחת ספינות האויב.		Trireme
רכב תת־מימי לא מאויש	כלי רכב המסוגלים לפעול מתחת למים ללא נוסע אנושי.	UUV	Unmanned Underwater Vehicle
רכב תת־מימי נשלט מרחוק	רכב תת־מימי לא מאויש נשלט מרחוק על־ידי מפעיל באמצעות קשר עם הרכב.	ROUV	Remotely Operated Underwater Vehicle
רכב תת־מימי אוטונומי	רכב תת־מימי לא מאויש הפועל בצורה אוטונומית על־פי תכנות מראש של משימתו	AUV	Autonomous Underwater Vehicle

רשימת מקורות נבחרים

- אבן, שמואל וסימן־טוב, דוד (2011). **לוחמה במרחב הקיברנטי: מושגים, מגמות ומשמעויות לישראל, המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS):** אוניברסיטת תל־אביב.
- אדמסקי, דימיטרי (2012). **תרבות אסטרטגית וחדשנות צבאית: השפעת התרבות האסטרטגית על המהפכה בעניינים צבאיים ברוסיה, בארצות הברית ובישראל.** בן שמן: מודן הוצאה לאור: מערכות.
- אלמוג, זאב (1985). "הזירה הימית של ישראל – הערכה ולקחים". **מערכות**, 299 (יולי-אוגוסט), עמ' 10–18.
- אלמוג, זאב (2007). "זרוע הים במלחמת שלום הגליל". **מערכות**, 413, עמ' 11–19.
- אלמוג, זאב (2014). **מפקד שייטת 13 – הפלגות חיי.** שוהם: כנרת זמורה־ביתן.
- אלמוג, זאב (2018). **הכוח הימי המודרני של ישראל: שפותח ונבנה לאחר מלחמת יום הכיפורים.** אריה אידן (עורך). רמת גן: המכון לחקר מלחמות ישראל.
- אלרון, זאב וברונפלד, שאול (2019). "המטכ"ל מול חיל הים בעשור עגום 1953–1962". **יסודות**, 1, עמ' 127–163, צה"ל: המחלקה להיסטוריה.
- אקשטיין, שלמה, זילברבר, בן ציון ורוזוביץ, שמעון (1988). **תהליכי הפרטה בישראל – הפרטת חברות בישראל ובעולם.** רמת גן: אוניברסיטת בר־אילן.
- אראל, שלמה (1985). "הזירה הימית במלחמת העולם השנייה – לקחים היסטוריים, טכנולוגיים ואסטרטגיים". **לקחים, מערכות**, 300–301, עמ' 15–21.
- אראל, שלמה (1998). **לפניך הים – סיפורו של ימאי, מפקד ולוחם.** תל־אביב: משרד הביטחון הוצאה לאור.
- אראל, שלמה (2003). "הים כעומק אסטרטגי". **מערכות**, 388, עמ' 46–49.
- בובן, זאב וארקין, דן (2003). **רפא"ל, ממעבדה למערכה.** אהרון לפידות (עורך), תל־אביב: נ.ד.ד. מדיה.
- ביוור, אנתוני (2014). **מלחמת העולם השנייה, הוצאת ידיעות ספרים.**
- בן־גוריון, דוד (1950). **חזון ודרך.** כרך שלישי. תל־אביב: הוצאת מפלגת פועלי ארץ־ישראל.
- בן מתתיהו, יוסף (1968). **קדמות היהודים – נגד אפיון.** א"י שטיבל, תל־אביב.
- ברונפלד, שאול (2017). "המהפכה בעניינים ימיים – שייטת הסטי"לים". **בין הקטבים – סוגיות עכשוויות באומנות המערכה**, 14 (דצמבר), המטה הכללי – חלק ג', עמ' 33–57.

- גולן, שמעון (2013). **מלחמה ביום הכיפורים, קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים**. משרד הביטחון, מודן.
- גור לביא, עודד (2017). **מודל ומתודולוגיה לאסטרטגיה ימית רבתי בישראל**. אוניברסיטת חיפה: המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית.
- גנור, בועז (2003). **מבוך הלוחמה בטרור: כלים לקבלת החלטות**. הרצליה: המרכז הבינתחומי הרצליה.
- דיין, משה (1965). **יומן מערכת סיני**. תל-אביב: עם הספר.
- דיין, משה (1976). **אבני דרך**. הוצאת דביר.
- דיקסיט, אבינש וניילבאף, בארי (2006). **תורת המשחקים**. תל-אביב: הוצאת משכל, ידיעות אחרונות.
- הרמן, צבי (1978). **הכובשים בים נתיבה – תולדות הספנות העברית**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- הרצל, בנימין זאב (1961). **אלטנוילנד: ארץ עתיקה חדשה: רומן**. חיפה: חברה להוצאת ספרים.
- וייס-מעודי, שרה (2010). "דיני הים", בתוך רובי סיבל (עורך), **משפט בינלאומי**, האוניברסיטה העברית, המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי.
- ויצטום, דוד (2018). **תחילתה של ידידות מופלאה? הפיוס בין ישראל לגרמניה, 1948–1960**. תל-אביב: שוקן.
- זק, גרשון (1948). פקודת יום 29 נובמבר, 1947. **חיל הים**, חוברת ו' (דצמבר), עמ' 14.
- חבס, ברכה (1949). **הספינה שניצחה – קורות יציאת אירופה תש"ז**. תל-אביב: מערכות.
- טבנסקי, ליאור (2011). "לחימה במרחב הקיברנטי: מושגי יסוד". **צבא ואסטרטגיה**, 3(1), עמ' 65–80.
- טל, אליעזר (2002). **מבצעי חיל הים במלחמת העצמאות**. מהדורה שנייה מורחבת, עמותת חיל הים, ספרי מורשת ימית ישראלית.
- טל, ישראל (1996). **ביטחון לאומי – מעטים מול רבים**. תל-אביב: דביר.
- טל, דוד (2008). **תפיסת הביטחון השוטף של ישראל, מקורותיה והתפתחותה 1949–1956**. באר שבע: המכון למורשת בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- יפתח, שמעון (1950). **עקרונות המלחמה מאת קארל פון קלאוזביץ**. תל-אביב: מערכות.
- ירקוני, הלל (2009). **הים האנייה ועם ישראל**. חיפה: פרדס הוצאה לאור.
- כהן-הטב, קובי (2019). **המהפכה הימית – אחיזת היישוב היהודי בים ובחופי ישראל 1917–1948**. ירושלים: יד בן צבי.
- כ"ץ, יצחק (1993). "ההפרטה בישראל: 1962–1987". **מדינה, ממשל ויחסים בין-לאומיים**, 35, עמ' 133–145.
- לונץ, רמי (1999). "הסטי"ל מרעיון להכרעה בים". **מערכות**, 362, עמ' 16–25.
- מבקר המדינה (תשע"ד–2014). "הגנה על מתקנים להפקת גז ונפט בים". **דוח שנתי 64 ב'**, עמ' 21–37.
- מהן, אלפרד תיר (1985). **השפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה, 1660–1783: פרקים נבחרים**. יהודה ואלך (עורך), ברוך קורות (תירגם מאנגלית), תל-אביב: הוצאת מערכות.

- מרידור, דן ואלדדי, רון (2018). **תפיסת הביטחון של ישראל: דוח הוועדה לגיבוש תפיסת הביטחון של ישראל (ועדת מרידור) ובחינתו בחלוף עשור**. מזכר 182. תל־אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- נאור, מרדכי (2007). **ההעפלה, 1934–1948**. תל־אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור.
- נאור, מרדכי (2019). **הכ"ג – שליחות עלומה**. רשת צומת ספרים.
- נח הררי, יובל (2009). "טרור מהו? מימי הביניים ועד למאה העשרים ואחת". **זמנים: רבעון להיסטוריה**, 108, עמ' 10–21.
- סיבל, רובי (2010). **משפט בינלאומי**. ירושלים: המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי ע"ש הארי ומיכאל סאקר, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- סלושץ, נחום (1957). **האי פֿליא**. תל־אביב: הוצאת דביר.
- עדן, שמעון (2000). **אנשי הברזל על ספינות עץ**. רעות: א' מלצר.
- ענבר, אפרים ושמיר, איתן (2013). **'כיסוח הדשא' – האסטרטגיה של ישראל להתמודדות עם סכסוכים מתמשכים בלתי פתירים**. רמת גן: מרכז בגין־סאדאת בס"א למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר־אילן.
- צבאג, שמואל (1997). **מושגי יסוד ביחסים בין־לאומיים – עצמה ביחסים הבין־לאומיים**. תל־אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- קובנר, רותם (2005). **המערכה הנשכחת: מלחמת רוסיה–יפן ומורשתה**. תל־אביב: הוצאת מערכות, משרד הביטחון והוצאה לאור.
- קינן, צבי (2005). **במבט לאחור – סיפור אישי**. הרצליה: הוצאת גבעול.
- רונה, אריה (2007). "קרב לאט'קיה 1973 – קרב הטילים הראשון בלחימה הימית המודרנית". בתוך: אריה שמואלביץ' (עורך), **זירת קרב – קרבות הכרעה בארץ ישראל**, תל־אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 315–322.
- רונה, אריה (2016). **האם תורתו של מהן (A.T. Mahan) תקפה לזמננו?** המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית.
- רונה, אריה (2020א). **הים שלנו – עיונים באסטרטגיה ים תיכונית**. קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה והמרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה.
- רונה, אריה (2020ב). **ספנות בכתבי הגניזה הקהירית**. קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה והמרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה.
- רונה, אריה (2021). **מערפל אופרטיבי לניצחון אסטרטגי – קרב יוטלנד 1916**. קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה והמרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה.
- שאבר, מוחמד (1993). "המצור על באב אל־מנדב". **מערכות**, 332, עמ' 68–70.
- שורק, אמוץ (2009). **תלם בים. סיפורו של אלוף בני תלם**. אחווה.
- שטייניץ, יובל (2003). "הים כעומק האסטרטגי של ישראל". **מערכות**, 383, עמ' 6–11.

- שי, אהרון (2005). "אימפריה בשקיעה; הממד הבריטי של המלחמה". בתוך: רותם קובנר, **המערכה הנשכחת: מלחמת רוסיה-יפן ומורשתה**, הוצאת מערכות, משרד הביטחון והוצאה לאור.
- שי, שאול (2016). "המערכה על מיצרי טיראן – מבצע ירקון". בתוך: שאול שי (עורך), **60 שנה למלחמת סיני – אסופת מאמרים**, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), המרכז הבינתחומי הרצליה.
- שילוני, בן-עמי (1997). **יפן המודרנית: תרבות והיסטוריה**, הוצאת שוקן.
- שלינג, תומאס (1981). **חימוש והשפעה**. ברוך קורות (תירגם מאנגלית), תל-אביב: משרד הביטחון, מערכות.
- שפנייר, בני (2017). **חמישים שנה למלחמת ששת הימים: חופש השיט במקצרי טיראן בראי משפט היים – תם ולא נשלם**. קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה והמרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה.
- שפנייר, בני (2019). **בדרכי שלום – בחינת הסכסוך על הגבול הימי בין ישראל ללבנון בראי משפט היים**. קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה והמרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה.
- שש, מאיר (1991). **המערכה על הימים – תולדות העוצמה הימית**. תל-אביב: משרד הביטחון והוצאה לאור.
- תוקידידס (1959). **תולדות מלחמת פלופונסוס**. א"א הלוי (תרגם מיוונית והוסיף הערות). א' פוקס (הקדים מבוא). ירושלים: מוסד ביאליק.
- Akehurst, Michael (1975). "Custom as a Source of International Law". *British Yearbook of International Law*, 47(1), 1–53.
- Alessandri, Emiliano, & Colombo, Silvia (2010). "Maritime Commerce and Security in the Mediterranean and Adjacent Waters". *Documenti Istituto Affari Internazionali*, 10, (26 December).
- Allison, Graham T. (1971). *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston: Little Brown.
- Allison, Graham T. (2017). *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Allison, Graham T., & Zelikow, Philip. (1999). *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, 2nd edition, New York: Longman.
- Andidora, Ronald (1991). "Admiral Togo: An Adaptable Strategist". *Naval War College Review*, 44, pp. 52–62.
- Antrim, Caitlyn (2016). "Indian Ocean Security: Development in the Ocean Law, Trade and Resources". In: Yoachim Krause & Sebastian Bruns (eds.), *Routledge Handbook of Naval Strategy and Security*, London: Routledge, Ch. 7, pp. 88–102.
- Asada, Sadao (2006). *From Mahan to Pearl Harbor: The Imperial Japanese Navy and the United States*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Azaryahu, Maoz (2008). "The Formation of the "Hebrew Sea" in Pre-State Israel". *Journal of Modern Jewish Studies*, 7(3), pp. 251–267
- Baer, George W. (1994). *One Hundred Years of Sea Power the U.S. Navy, 1890–1990*. California: Stanford University Press.

- Ball, Desmond (1985–86). "Nuclear War at Sea". *International Security*, 10(3), pp. 3–31.
- Barry, James A. (1977). "Soviet Naval Policy: The Institutional Setting". In: Michael MccGwire, John McDonnell (eds.), *Soviet Naval Influence: Domestic and Foreign Dimensions*.
- Bassani, Joseph A. (2005). *Saving the World for Democracy: An Historical Analysis of America's Grand Strategy in the 21st Century*. Norfolk, VA: Joint Forces Staff College.
- Bayram, Salih (2015). "Whose Story Won? Public Diplomacy and International News Coverage of the 2010 Gaza Flotilla/Mavi Marmara Raid". *International Relations* 12(45), pp. 39–60.
- Ben Meir, Yehuda (1995). *Civil Military Relations in Israel*. New York: Columbia University Press.
- Benbow, Tim (2016). "The Future of Naval Conflict". In: Joachim Krause & Sebastian Bruns (eds.), *Routledge Handbook of Naval Strategy and Security*, Routledge, New York, Ch. 3, pp. 27–43.
- Ben-Haim, Yakov (2018). *The Dilemmas of wonderland: decisions in the age of innovation*. Oxford: Oxford University Press.
- Berbéri, Carine, & O'Brien Castro, Monia (2015). *30 Years After: Issues and Representations of the Falklands War, Conclusions*, Routledge.
- Bijker, Wiebe, Hughes, Thomas P., & Pinch, Trevor (1994). *The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*. Cambridge: MIT Press.
- Bluth, Christoph (1992). "Anglo-American Relations and the Falklands Conflict". In: Alex Danchev (ed.), *International Perspectives on the Falklands Conflict*. London: Palgrave Macmillan, pp. 203–223.
- Booth, Ken (1977). *Navies and Foreign Policy*. 1st Edition, New York: Croom Helm Ltd.
- Booth, Ken (1979). *Navies and Foreign Policy*. New York: Holmes & Meier Publishers.
- Booth, Ken (1985). *Law, Force and Diplomacy at Sea*. Allen & Unwin, Winchester, Mass.
- Brick, M. J. (2020). "Coalition perspectives on strategy". In: Nathan K. Finney (ed.), *On Strategy: A primer*, Army University Press, Ch. 16, pp. 197–207.
- Brodie, Bernard (1959). *Strategy in the Missile Age*. Princeton: Princeton University Press.
- Bruns, Sebastian (2018). *US Naval Strategy and National Security, The Evolution of American Maritime Power*. New York: Routledge.
- Bueger, Christian (2015). "What is maritime security?". *Marine Policy*, 53, pp. 159–164.
- Bueger, Christian (2017). "Effective Maritime Domain Awareness in the Western Indian Ocean". *Policy Brief*, 104 (June), pp. 1–12, Institute for Security Studies – ISS.
- Bueger, Christian, & Edmunds, Timothy (2017). "Beyond sea blindness: A new agenda for maritime security studies". *International Affairs*, 93(6), pp. 1293–1311.
- Burke, Arleigh A. (1971). "Foreword to the Soviet Sea Challenge". In: Ernest McNeill Eller, *The Soviet Sea Challenge*.

- Buzan, Barry, Waeber, Ole, & De Wilde, Jaap (1998). *Security: A New Framework of Analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- Cable, James (1981). *Gunboat Diplomacy 1919–1979: Political Applications of Limited Naval Force* (3rd ed.) London: Palgrave Macmillan.
- Cable, James (1989). "Limited War at Sea". *Navies in Violent Peace*. London: Palgrave Macmillan, pp. 16–31.
- Castex, Raul (1994). *Strategic Theories, Selections translated and edited with an introduction by Eugenia C. Kiesling*, Naval Institute Press, Annapolis.
- Caven, Brian (1990). *Dionysius: War-lord of Sicily*. New Haven: Yale University Press.
- Caverley, Jonathan D., and Dombrowski, Peter (2020a). Too Important to Be Left to the Admirals: The Need to Study Maritime Great-Power Competition, *Security Studies*, 29(4), (2020), pp. 579–600.
- Caverley, Jonathan D., and Dombrowski, Peter (2020b), Cruising for a Bruising: Maritime Competition in an Anti-Access Age, *Security Studies*, 29(4), pp. 671–700.
- Charter of the United Nations*. (1945). Action with respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression, Ch. VII, Article 51.
- China's Military Strategy. (2015). *Beijing: State Council Information Office of the People's Republic of China*.
- Chircop, Aldo (2015). "The International Maritime Organization". In: Donald Rothwell, Alex Oude Elferink Karen N. Scott, and Tim Stephens (eds.), *The Oxford Handbook of The Law of the Sea*, ch. 19, pp. 416–448, Oxford University Press.
- Chorev, Shaul, Feith Douglas, Cropsey Seth, Roughead Gary, & Dorsett Mike (2019). *The Eastern Mediterranean in the New Era of Major-Power Competition: Prospects for U.S. – Israeli Cooperation*. University of Haifa – Hudson Institute Consortium on the Eastern Mediterranean.
- Clausewitz, Carl von. (1976). *On War*. (Trans. and ed. Michael Howard and Peter Paret), Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Clausewitz, Carl von. (1993). *On War*. (Trans. by Michael Howard and Peter Paret). New York: Alfred A. Knopf.
- Cohen, Eliot (2004). "Change and Transformation in Military Affairs". *Journal of Strategic Studies*, 27(3), pp. 395–407.
- Cohen, Eliot A., & Gooch, John (2005). "Failure to Learn: American Antisubmarine Warfare in 1942". In: *Military Misfortunes: The Anatomy of Failure in War*, New York: Free Press.
- Cohen, Eliot A., Bacevich, Andrew J., & Eisenstadt, Michael (2008). *Knives, Tanks, and Missiles: Israel's Security Revolution*. Washington: Washington Institute for Near East Policy.
- Coll, Alberto R. & Arend, Anthony C. (2017). *The Falklands War: Lessons for Strategy, Diplomacy, and International Law*. Boston: Allen and Unwin.

- Conroy, Hilary (1983). "Meiji Imperialism: 'Mostly Ad Hoc'". In: Harry Wray and Hilary Conroy (eds.), *Japan Examined: Perspectives on Modern Japanese History*, 136–140. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Corbett, Julian S. (1904). *England in the Mediterranean: A Study of the Rise and Influence of British Power Within the Straits*, London, New York & Bombay: Longmans, Green, and Co..
- Corbett, Julian S. (1988). *Some Principles of Maritime Strategy*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Cordesman, Anthony & Wagner, Abraham (2019). *The lessons of modern war: Volume I: The Arab-Israeli conflicts, 1973–1989*. Naval systems, New York: Routledge, Taylor and Francis.
- Coté, Owen R. (1996). *The Politics of Innovative Military Doctrine: The U.S. Navy and Fleet Ballistic Missiles*. PhD diss., Massachusetts Institute of Technology.
- Coté, Owen. R. (2003). *The Third Battle Innovation in the U.S. Navy's Silent Cold War Struggle with Soviet Submarines*. Naval War College Newport Papers (16), Naval War College Press, Newport.
- Crowl, Philip A. (1986). "Alfred Thayer Mahan: The Naval Historian". In: Peter Paret, Gordon A. Craig and Felix Gilbert (eds.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, New Jersey: Princeton University Press, 444–478.
- Cunningham, Piona (2020). "The Maritime Rung on the Escalation Ladder: Naval Blockades in a US-China Conflict", *Security Studies*, 29(4), pp. 730–768.
- Danilovic, Vesna (2005). *When the Stakes are High, Deterrence and Conflict among Major Powers*. The University of Michigan Press Ann Arbor.
- Dater, Henry M. (1995). "Tactical Use of Air Power in World War II: The Navy Experience". *Military Affairs*, 14(4), pp. 192–200.
- Davenport, Tara (2015). "The Archipelagic Regime". In: Donald R. Rothwell, Alex G. Oude Elferink, Karen N. Scott, Tim Stephens (eds.), *The Oxford Handbook of the Law of the Sea*, Ch. 7, pp. 134–159, Oxford University Press.
- De Diviis, Valerio (2012). *Maritime Terrorism, International Organization for Migration*. IOS Press.
- Deist, Willhelm (1990). "The Rearmament of the Wehrmacht". In: Militärgeschichtliches Forschungsamt (eds.), *Germany and the Second World War*, pp. 388–391, Oxford, U.K.: Clarendon 1.
- Dietrich, Schindler & Jiri, Toman (2004). *The Laws of Armed Conflicts*. 4th ed. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Dinitz, Simcha (2000). "The Yom Kippur War: Diplomacy of War and Peace". In: Prasanna P. Kumaraswamy (ed.), *Revisiting the Yom Kippur War*, pp. 104–126, London: Frank Cass.
- Dockrill, Saki (2002). *Britain's Retreat from East of Suez The Choice between Europe and the World?* New York: Palgrave Macmillan.

- Dombrowski, Peter, & Demchak, Chris C. (2014). "Cyber war, cybered conflict, and the maritime domain". *Naval war college review*, 67(2), pp. 70–96.
- Doswald-Beck, Louise (ed.) (1995). *San Remo manual on international law applicable to armed conflicts at sea*. Grotius Publications, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dunne, Tim (2013). "The Sad State of Maritime Blindness". *Cutting the Bow Wave*. pp. 43–46, The Magazine of The Combined Joint Operations from the Sea Centre of Excellence.
- Engelke, Peter, Aronsson, Lisa, & Nordenman, Magnus (2017). *Mediterranean Futures 2030. Toward A Transatlantic Security Strategy*, Atlantic Council.
- Evans, David C., & Peattie, Mark R. (1997). *Kaigun: Strategy, tactics, and technology in the Imperial Japanese Navy, 1887–1941*. Maryland: Naval Institute Press.
- Feldman, Nizan, & Sadeh, Tal (2018). "War and Third-party Trade". *Journal of Conflict Resolution*, 62(1), pp. 119–142.
- Feldt, Lutz (2016). "The Complex Nature of Today's Maritime Security Issues: A European Perspective". In: Joachim Krause and Sebastian Bruns (eds.), *Routledge Handbook of Naval Strategy and Security*, Ch. 2, pp. 11–26, London and New York: Routledge.
- Felker, Craig C. (2007). *Testing American Sea Power: U.S. Navy Strategic Exercises, 1923–1940*. College Station: Texas A & M University Press.
- Finkel, M. (2019). "Conservatism by choice (stability) – A necessary complement to innovation and adaptation in force design". *Defence Studies*, 19(4), pp. 392–409.
- Ford, Christopher A., & Rosenberg, David A. (2005). "The Naval Intelligence Underpinnings of Reagan's Maritime Strategy". *Journal of Strategic Studies*, 28(2), pp. 379–409.
- Freedman, Lawrence D. (1982). "Reconsiderations: The War of the Falkland Islands, 1982". *Foreign Affairs*, 61(1), pp. 196–210.
- Freedman, Lawrence (2013). *Strategy, a History*. Oxford: Oxford University Press.
- Freilich, Charles D. (2012). *Zion's dilemmas: How Israel makes national security policy*. New York: Cornell University Press.
- Freilich, Charles D. (2018). *Israeli national security: A new strategy for an era of change, foreign policy response, diplomacy in support of strategic partnership*. Oxford: Oxford University Press.
- Freund, James C. (1963). "The Revolt of the Admirals". *The Airpower Historian*, 10(1), pp. 1–10.
- Fuqea, David C. (1997). "Task Force One: The Wasted Assets of the United States Pacific Battleship Fleet, 1942". *Journal of Military History*, 61(4), pp. 707–734.
- Garthoff, Raymond L. (1996). *Soviet Military Policy: A Historical Analysis*. London: Faber & Faber.
- Giarra, Paul S. (2017). "The Navy and Nation Need a Maritime Strategy". *Proceeding Magazine*, 143(12), 1,378.
- Giles, Gregory F. (2009). "Continuity and change in Israel's strategic culture." In: Jeannie L. Johnson, Kerry M. Kartchner and Jeffrey A. Larsen (eds.), *Strategic culture and*

- weapons of mass destruction: Culturally Based Insights Into Comparative National Security Policymaking*, pp. 97–116, Initiatives in Strategic Studies: Issues and Policies.
- Golan, Galia. (1982). "The Soviet Union and the Israeli Action in Lebanon". *International Affairs*, 59(1), pp. 7–16.
- Goldstein, Lyle J., John B. Hattendorf & Yuri, M. Zhukov (2005). "The Cold War at Sea: An International Appraisal Introduction". *Journal of Strategic Studies* 28(2), pp. 151–156.
- Gorshkov, Sergei G., Neely, T. A. (Trans.), & Preston, H. (ed.) (1974). *Red Star Rising at Sea*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Gorshkov, Sergei (1979). *The Sea Power of the State*. Naval Institute Press, Annapolis.
- Grant, Reg G. (2011). *Battle at Sea: 3,000 Years of Naval Warfare*. New York: Penguin.
- Gray, Colin (1992). *The Leverage of Sea Power: The Strategic Advantage of Navies in War*. New York: Free Press.
- Gray, Colin (1998). "The Leverage of Sea Power". In: Eric Grove and Peter Hore (eds.), *Dimensions of Sea Power*, pp. 32–46, Yorkshire: The University of Hull Press.
- Gray, Colin (2002). *Strategy for Chaos: Revolutions in Military Affairs and the Evidence of History*. London: Routledge.
- Gray, Colin (2006). 'Strategic Culture as Context', *Out of the Wilderness, Prime Time for Strategic Culture*. Prepared for: Defense Threat Reduction Agency Advanced Systems and Concepts Office.
- Gray, Colin (2007). *War, peace and international relations: An introduction to strategic history*. New York: Routledge.
- Gray, Colin S., & Barnett, Roger, W. (eds.) (1989). *Seapower and Strategy*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Green, Michael J., & Szechenyi, Nicholas (eds.) (2015). *Pivot 2.0 – How the Administration and Congress Can Work Together to Sustain American Engagement in Asia to 2016*. A Report of the CSIS Asia Program, Center for Strategic & International Studies.
- Grigoris, Tsaltas, & Gerasimos Rodotheatos (2010). "Maritime Interdiction Operations: A View Through International Law Lens". *NMIOTC MIO Journal*, 2nd Issue, pp. 45–48.
- Griffiths, Franklyn (1973). "Forward Deployment and Foreign Policy". In: Michael MccGwire (ed.), *Soviet Naval Developments: Capability and Context*, pp. 9–15, Praeger, New York.
- Grissom, Adam (2006). "The Future of Military Innovation Studies". *The Journal of Strategic Studies*, 29(5), 905–934.
- Grove, Eric (1998). "Principles on Maritime Strategy". In: Eric Grove and Peter Hore (eds.), *Dimensions of Sea Power*, Yorkshire: The University of Hull Press.
- Grove, Eric (2005). *The Royal Navy Since 1815, A New Short History*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Grotius, Hugo (2004). *The Free Sea*. Liberty Fund Inc., Carmel IN.

- Gowing, Margaret (1964). *Britain, and Atomic Energy 1939–1945*. London: Macmillan.
- Grygiel, Jakub J. (2005). "The Dilemmas of US Maritime Supremacy in the Early Cold War". *Journal of Strategic Studies*, 28(2), pp. 187–216.
- Guerrero, David & Rodrigues, Jaean-Paul (2014). "The Waves of Containerization Shifts in Global Maritime Transportation". *Journal of Transport Geography*, 34, pp. 151–164.
- Haines, Steven (2016). "The Influence of Law on Maritime Strategy". In: Daniel Moran and James Russell (eds.), *Maritime Strategy and Global Order, Markets, Resources, Security*, pp. 239–260. Washington DC: Georgetown University Press.
- Hastings, Max (2011). *All Hell Let Loose: The World at War 1939–45*. London: Harper Press.
- Hattendorf, John B. (2000). *Naval History and Maritime Strategy, Collected Essays*. Krieger Pub. Co. Malabar FL.
- Hattendorf, John B. (2004). *The Evolution of the U.S. Navy's Maritime Strategy, 1977–1986*. Newport: Rhode Island Center for Naval Warfare Studies.
- Hendrickson, Jon K. (2014). *Crisis in the Mediterranean: Naval Competition and Great Power Politics, 1904–1914*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Hennessy, Peter & Jinks, James (2015). *The Silent Deep: The RN Submarine Service since 1945*. London: Allen Lane.
- Hansen, Kenneth P. (2005). "Raeder Versus Wegener: Conflict in German Naval Strategy". *Naval War College Review*, 58(4), pp. 81–108.
- Herring, George (2008). *From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations since 1776: The History of the United States*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Herwig, Holger H. (1980). *Luxury Fleet the Imperial German Navy 1888–1918*. London: Allen and Unwin.
- Hobson, Rolf (1996). *The German School of Naval Thought and the Origins of the Tirpitz Plan 1875–1900*. Institut for Forsvarsstudier.
- Hoffman, Frank G. (2007). *Conflicts in the 21st Century: The Rise of the Hybrid Wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies.
- Hough, Richard Alexander (1968). *Death of the Battleship*. New York: MacMillan Company.
- Hoyt, Timothy D. (2006). "The United States and Maritime Strategy: A Parochial View from Newport". *Orbis*, 51(4), pp. 577–584.
- Hunt, Michael H. (2004). "ideology." In: Michael J. Hogan and Thomas G. Paterson (eds.), *Explaining the History of American Foreign Relations*, pp. 221–240, New York: Cambridge University Press.
- Iliopoulos, Ilias (2009). "Strategy and Geopolitics of Sea Power throughout History". *Baltic Security & Defence Review*, 11(2), pp. 5–20.
- Israelyan, Victor (1995). *Inside the Kremlin During the Yom Kippur War*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

- Jakhu, Ram, & Pelton, Joseph (eds.) (2017). *Global Space Governance: An International Study*. Springer Press, 2017
- James, D. Clayton (1986). "American and Japanese Strategies in the Pacific War". in: Peter Paret, Gordon A. Craig and Felix Gilbert (eds.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, Princeton, NJ: Princeton University Press, pp. 703–732.
- Johnston, Alastair (1995). "Thinking about Strategic Culture". *International Security*, 19(4), pp. 32–64.
- Kahn, Herman (1961). *On Thermonuclear War*. Princeton: Princeton University Press.
- Kahn, Herman (1962). *Thinking about the Unthinkable*. New York: Horizon Press.
- Kaplan, Fred (2020). *The Bomb, Presidents, Generals and the Secret History of Nuclear War*. Simon & Schuster, New York.
- Katzenbach, Edward L. (1958). "The Horse Cavalry in the Twentieth Century", *Public Policy*, 8, pp. 120–149, University Press of America, Lanham, Md.
- Kelly, Patrick J. (2011). *Tirpitz and the Imperial German Navy*. Indiana University Press, Bloomington.
- Kennedy, Paul (1976). *The Rise and Fall of British Naval Mastery*. Penguin UK.
- Kennedy, Paul (1987). *The Rise and Fall of the Great Powers, Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York: Vintage Books.
- Kennedy, Paul (1991). *Grand strategies in war and peace*. New Haven: Yale University Press.
- Knox, MacGregor, & Murray, Williamson (eds.) (2001). *The Dynamics of Military Revolution, 1300–2050*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kober, Avi (2011). "What Happened to Israeli Military Thought?". *Journal of Strategic Studies*, 34(5), pp. 707–732.
- Kopeć, Rafał (2016). "The Determinants of the Israeli Strategic Culture". *Review of Nationalities*, 6(1), pp. 135–146.
- Kraska, James (2007). "The Law of the Sea Convention: A National Security Success-Global Strategic Mobility Through the Rule of Law". *George Washington International Law Review*, 39, pp. 543–572.
- Kraska, James (2009). "Grasping the Influence of Law on the Sea power". *Naval War College Review*, 63(3), pp. 113–135.
- Kuzin, Vladimir & Chernyavskii, Sergei (2005). "Russian Reactions to Reagan's 'Maritime Strategy'". *Journal of Strategic Studies*, 28(2), pp. 429–439.
- Kyle, Keith (2011). *Suez: Britain's End of Empire in the Middle East*. London: I.B. Tauris.
- Lahav, Pnina (2010). "A small Nation goes to War, Israel's Cabinet Authorization of the 1956 War". *Israel Studies*, 15(3), pp. 61–86, Special Issue: The Making of Israel Foreign Policy, Guest Editors: Gabriel Sheffer and Natan Aridan.

- Lambert, Nicholas A. (1998). "The Royal Navy in the Last Long Peace". In: Eric Grove and Peter Hore (eds.), *Dimensions of Sea Power*, pp. 145–151, Yorkshire: The University of Hull Press.
- Lambert, Nicholas A. (2002). *Sir John Fisher's Naval Revolution*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Lambert, Nicholas A. (2012). *Planning Armageddon: British Economic Warfare and the First World War*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lambert, Nicholas A. (2016). "The Pax Britannica and the Advent of Globalization". In: Daniel Moran and James Avery Russell (eds.), *Maritime Strategy and Global Order: Markets, Resources, Security*, pp. 3–32. Washington DC: Georgetown University Press.
- Layton, Peter (2013). *Big Thoughts: Grand Strategy and Alternative Maritime Strategies*. A maritime school of Strategic thought for Australia perspectives – Sea Power Centre – Australia.
- Leach, John D. (1978). *Pompey the Great*. London: Routledge.
- Lehr, Peter (2016). "(No) Princes of the sea: Reflections on Maritime Terrorism, The Future of Naval Conflict". In: Joachim Krause and Sebastian Bruns (eds.), *Routledge Handbook of Naval Strategy and Security*, Ch. 15, pp. 202–214. London: Routledge.
- Levy, Jack (1988). "Domestic Politics and War." In: Robert I. Rotberg and Theodore K. Rabb (eds.), *The Origin and Prevention of Major Wars*, pp. 79–100. Cambridge: Cambridge Press.
- Lindberg, Michael and Todd, Daniel (2002). *Brown-, Green- and Blue-Water Fleets: The Influence of Geography on Naval Warfare, 1861 to the Present*. Praeger Publisher, Westport CT.
- Luttwak, Edward N. (1974). *The Political Uses of Sea Power*. John Hopkins University Press, Baltimore.
- Luttwak, Edward (1983). *The grand strategy of the Soviet Union*. London.
- Luttwak, Edward (1993). *The Endangered American Dream: How To Stop the United States from Being a Third World Country and How To Win the Geo-Economic Struggle for Industrial Supremacy*. New York, Simon & Schuster.
- MacKenzie, Donald A. (1993). *Inventing Accuracy: A Historical Sociology of Nuclear Missile Guidance*. Cambridge: MIT Press.
- Mackinder, Halford J. (2004). "The Geographical Pivot of History (1904)". *The Geographical Journal*, 170(4), pp. 298–321.
- Mahan, Alfred Thayer (1902). *Retrospect and Prospect; Studies in International Relations, Naval and Political*. Boston: Little, Brown, and Company.
- Mahan, Alfred Thayer (1911). *Naval Strategy Compared and Contrasted with the Principles and Practice of Military Operations on Land*.
- Mahan, Alfred Thayer (1987). *The influence of Sea Power upon History, 1660–1783*, New York: Dover.

- Maiolo, Joseph (2014). "Did the Royal Navy Decline between the Two World Wars?". *The RUSI Journal*, 159(4), pp. 18–24.
- Manthorpe, William H. J. Jr. (2013). "The Secretary and CNO on 23–24 October 1962". *Naval War College Review*, 66(1), Article 4.
- Manwaring, Max G. (2012). *The Complexity of Modern Asymmetric Warfare*. Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- March, David (2012). "Theory into Practice: German Surface Raider Strategy". *World at War*, 26, pp. 40–47.
- Marder, Arthur (2014). *From the Dreadnought to Scapa Flow: Volume II: To the Eve of Jutland 1914–1916*. Annapolis: Seaforth Publishing.
- Masala, Carlo, & Tsetsos, Konstantinos (2013). "The Maritime Dimension of the European Union's and Germany's Security and Defence Policy in the 21st Century". *ISPSW Institut für Strategie- Politik- Sicherheits- und Wirtschaftsberatung*, 229, pp. 1–44.
- Masataka, Chihaya (1993). "An Intimate Look at the Japanese Navy". In: Donald M. Goldstein and Katherine V. Dillon (eds.), *The Pearl Harbor Papers: Inside the Japanese Plans*, pp. 312–372, Dulles, VA: Prange Enterprises.
- Michael MccGwire and John McDonnell (eds.) (1977). *Soviet Naval Influence: Domestic and Foreign Dimensions*, New York: Praeger Publishers.
- McCullough, David (1992). *Truman*. Simon & Schuster, New York.
- McNeil, William H. (1998). *Plagues and Peoples, The Impact of the Mongol Empire on Shifting Disease Balances 1200–1500*. Anchor Books Editions.
- Mearsheimer, John, & Walt, Stephen M. (2016). "The Case for Offshore Balancing, Foreign Affairs, A superior US Grand Strategy". *Foreign Affairs*, 95(4), pp. 70–83.
- Metrick, Andrew, & Hicks Kathleen H. (2018). *Contested Seas: Maritime Domain Awareness in Northern Europe*. New York: Center for Strategic and International Studies, Rowman and Littlefield.
- Metz, Steven, & Johnson, Douglas V. (2001). *Asymmetry and U.S. Military Strategy: Definition, Background and Strategic Concepts*. Pennsylvania: Strategic Studies Institute, US Army War College.
- Middlebrook, Martin (2012). *The Falklands War*. Philadelphia: Casemate Publishers.
- Moran, Daniel, & Russell, Avery James (2016). "Introduction". In: Daniel Moran and James Avery Russell (eds.), *Maritime Strategy and Global Order: Markets, Resources, Security*, Washington DC: Georgetown University Press.
- Morgenthau, Hans Joachim (1978). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- Motte, Martin (1996). "L'epreuve des Faits: ou la Pensee Navale Française face a la Grande Guerre". *Revue Historique des Armées*, 2, pp. 97–106.

- Mullen, Mike (2003). "Global Concept of Operations", *US Naval Institute Proceedings Magazine*, April.
- Murray, Williamson (1989). "Naval Power in World War I". In: C. S. Gray and R. W. Barnett, (eds.), *Sea power and Strategy*, London: Naval Institute Press.
- Naveh, Shimon (1995). "The Cult of the Offensive Preemption and Future Challenges for Israeli Operational Thought". *Israeli Affairs*, 2(1), pp. 168–187.
- Neustadt, Richard & May, Ernest R. (1986). *Thinking in Time: The Use of History for Decision Makers*. New York: The Free Press.
- Newmyer, Jacqueline (2010). "The Revolution in Military Affairs with Chinese Characteristics", *The Journal of Strategic Studies*, 33(4), pp. 483–504.
- Nordquist, Myron H., Nandan, Satya, Rosenne, Shabtai, & Lodge Michael (eds.) (2002). *United Nations Convention on the Law of the Sea, 1982: A Commentary*. The Hague: Kluwer Law International.
- Offer, Avner (1989). *The first World War: An Agrarian Interpretation*. Oxford: Oxford University Press.
- O'Hara, Vincent (2009). *Struggle for the Middle Sea: The Great Navies at War in the Mediterranean Theater, 1940–1945*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Osgood, Robert (1970). "Reappraisal of Limited War". In: Alastair Buchan (ed.), *Problems of Modern Strategy*, London: Chatto & Windus.
- Osthagen, Andreas (2020). Maritime boundary disputes: What are they and why do they matter? *Maritime Policy*, 120, pp. 104–108.
- Owens, William A. (1993). "Joint Littoral Warfare: Our Future". *Johns Hopkins APL Technical Digest*, 14(2), pp. 90–93.
- Owens, William A. (1995). *High Seas, The Naval Passage to an Uncharted World*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Paparone, Christopher, & Davis, William (2012). "Exploring Outside the Tropics of Clausewitz, Our Slavish Anchoring to an Archaic Metaphor". In: Celestino Perez Jr., Fort Leavenworth (eds.), *Addressing the Fog of COG Perspectives on the Center of Gravity in US Military Doctrine*, pp. 65–80, KS: Combat Studies Institute Press.
- Peter Paret, Gordon A. Craig and Felix Gilbert (eds.) (1986). *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Princeton: Princeton University Press.
- Park, Seong-yong (2012). "The Sea Power of the Republic of South Korea". In: Geoffrey Till and Patrick Bratton (eds.), *Sea Power in the Asia-Pacific: The Triumph of Neptune?* pp. 144–165, New York: Routledge.
- Patalano, Andrea (2016). "Maritime Strategy in the South China Sea". In: Daniel Moran and James Avery Russell (eds.), *Maritime Strategy and Global Order: Markets, Resources, Security*, pp. 120–149, Washington DC: Georgetown University Press.
- Patterson, A. Temple (1966). *The Jellico Papers*. Vol. I, London.

- Payne, Richard J. (2013). *Global issues*. New York, New York. Pearson.
- Pearlman, Wendy, & Atzili, Boaz (2018). *Triadic Coercion, Israel's Targeting of States that Host Non-States Actors*. New York: Columbia University Press.
- Pelz, Stephen E. (1974). *Race to Pearl Harbor: The Failure of the Second London Naval Conference and the Onset of World War II*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pendley, William T. (2008). "The new maritime strategy: a lost opportunity". *Naval War College Review*, 61(2), pp. 61–67.
- Peri, Yoram (1985). *Between battles and ballots; Israel military in politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peri, Yoram (2006). *Generals in the cabinet room: How the military shapes Israeli policy*. Washington DC: United States Institute of Peace.
- Petersen, Michael B. (2015). "Maritime Doctrine of the Russian Federation". Anna Davis (Trans.), *Russian Maritime Studies Institute*, Naval War College, Newport RI.
- Pierre, Andrew (2002). *Coalitions building and maintenance: The Gulf War, Kosovo, Afghanistan, and the war on terrorism*. Washington, DC: Georgetown University Institute for the Study of Diplomacy.
- Pilster, Ulrich, & Böhmelt, Tobias (2011). "Coup-Proofing and Military Effectiveness in Interstate Wars, 1967–99". *Conflict Management and Peace Science*, 28(4), pp. 331–350.
- Pocock, John G. A. (1957). *The Ancient Constitution and the Feudal Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Posen, Barry R. (1984). *The Sources of Military Doctrine: France, Britain, and Germany between the World Wars*. New York: Cornell University Press.
- Posen, Barry R. (2003). "Command of the commons: the military foundation of US hegemony". *International Security*, 28(1), pp. 5–46.
- Posen Barry R. (2006). "Stability and Change in U.S. Grand Strategy". In: Richmond M. Lloyd, and William B. Ruger (eds.), *Economics and Maritime Strategy: Implications for the 21st Century*, Newport, Rhode Island.
- Posen, Barry R. (2016) *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*. New York: Cornell University Press.
- Posen, Barry, & Ross, Andrew (1996–1997). "Competing Visions for U.S. Grand Strategy", *International Security*, 21(3), pp. 5–53.
- Rahman, Chris (2011). "The Geopolitical Context". In: Thomas G. Mahnken (ed.), *Indo-Pacific Maritime Security in the 21st Century*, pp. 1–9. Newport: US Naval War College and Lowy Institute for International Policy.
- Refaat, Ashraf M. (1995). "How the Egyptian navy fought the october war". *US Naval Institute, Proceedings*, Vol. 121/3/1,105.

- Remnek, Richard (1990). "The Strategic Importance of Bab el Mandeb and the Horn of Africa, Israeli Interests". *Naval War College Review*, 43(4), pp. 6–30.
- Roberts, Anthea Elizabeth (2001). "Traditional and Modern Approaches to Customary International Law: A Reconciliation". *American Journal of International Law*, 95(4), 757–791.
- Roehrs, Mark D., & Renzi, William A. (2004). *World War II in the Pacific*. New York: M. E. Sharpe.
- Ropp, Theodore (2000). *War in the Modern World* (Revised ed.). Baltimore: Johns. Hopkins University Press.
- Rosen, Stephen P. (1994). *Winning the Next War: Innovation and the Modern Military*. Cornell University Press.
- Roskil, Stephen Wentworth (1962). *The strategy of sea power: its development and application*. London: Collins.
- Rothwell, Donald, Oude, Alex G., Scott, Karen N., & Stephens, Tim (eds.) (2015). *The Oxford Handbook of the Law of the Sea*. Oxford: Oxford University Press.
- Rovner, Joshua (2018). "A Long War in the East: Doctrine, Diplomacy, and the Prospects for a Protracted Sino-American Conflict". *Diplomacy & Statecraft*, 29(1), pp. 129–142.
- Rowlands, Kevin (2012). "Decided Preponderance at Sea-Naval Diplomacy in Strategic Thought". *Naval War College Review*, 65(4), pp. 89–106.
- Rubel, Robert C. (2010). "Talking about Sea Control". *Naval War College Review*, 63(4), pp. 38–47.
- Russell, Alison Lawlor (2016). "The Implications of Cyberspace for Naval Strategy and Security". In: Joachim Krause and Sebastian Bruns (eds.), *Routledge Handbook of Naval Strategy and Security*, Ch. 14, pp. 189–201, London: Routledge.
- Russell, Alison Lawlor (2017). *Strategic A2/AD in Cyberspace*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ryan, Paul (1981). *First line of Defense; The US Navy Since 1945*. Stanford: Hoover Institution Press.
- Sadeh, Eligar (2010). "Toward National Space Strategy". *Astropolitics, The International Journal of Space Politics & Policy*, 8(2–3), pp. 73–112.
- Sadeh, Eligar (ed.) (2013). *Space Strategy in the 21st Century: Theory and Policy*, Routledge.
- Sagan, Scott Douglas (1993). *The Limits of Safety: Organizations, Accidents, and Nuclear Weapons*. Princeton: Princeton University Press.
- Savranskaya, Svetlana V. (2005). "New Sources on the Role of Soviet Submarines in the Cuban Missile Crisis". *Journal of Strategic Studies*, 28(2), pp. 233–259.
- Scammell, Geoffrey V. (1997). *The First Imperial Age, European Overseas Expansion c. 1400–1715*. London: Routledge.
- Scharf, Michael (2014). "Accelerated Formation of Customary International Law". *ILSA Journal of International and Comparative Law*, 20(2), pp. 305–341.

- Scherer, John (1978). "Soviet and American Behavior During the Yom Kippur War". *World Affairs*, 141(1), pp. 3–23.
- Schivardi, Fabiano (2016). "Middle Sea: The Mediterranean". In: Daniel Moran and James Avery Russell (eds.), *Maritime Strategy and Global Order: Markets, Resources, Security*, pp. 91–120, Washington DC: Georgetown University Press.
- Schumacher, Mary (1987). *Trident: Setting the Requirements, Case Study C15-88-802.0*. Harvard: Harvard University.
- Schwartzwald, Jack L. (2012). *Nine Lives of Israel*. North Carolina: Mackfarland & Company.
- Shaw, Malcolm (2008). *International Law*. (6th ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Shalom, Zaki (1999). "Lyndon Johnson's Meeting with Abba Eban, 26 May 1967 an Introduction". *Israel Studies*, 4(2), pp. 221–236.
- Shelala, Robert M. (2014). *Maritime security in the middle east and north Africa: A strategic assessment*. Center for Strategic and International Studies.
- Siniver, Asaf (2012). *The October 1973 War: Politics, Diplomacy, Legacy, Evolving a Diplomatic Legacy from the War*. London: Hurst & Company.
- Sloan, Elinor (2000). "Canada and the Revolution in Military Affairs: Current Response and Future Opportunities". *Canadian Military Journal*, 1(3), pp. 7–14.
- Sloan, Geoffrey, S. (2000). "Sir Halfords J. Mackinder; The Heartland Theory Then and Now". *Journal of Strategic Studies*, 22(2–3), pp. 15–38.
- Smith, Perry M. (1989). *Assignment Pentagon: Pentagon: A Guide to the Potomac Puzzle Palace*, Brassey's Publishing, Washington.
- Sokolov, Boris V. (1994). "The Role of Lend-Lease in Soviet Military Efforts, 1941–1945". *Journal of Slavic Military Studies*, 7(3), pp. 567–586.
- Solomon, Yahuda (1960). "The Inge Toft Controversy". *The American Journal of International Law*, 54, pp. 340–398.
- Speller, Ian I., & Tuck, Christopher (2001). *Amphibious warfare, Strategy and Tactics*. Spelmount.
- Spinardi, Graham (1994). *From Polaris to Trident: The Development of US Fleet Ballistic Missile Technology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stavridis, James (2016). "Maritime Hybrid Warfare Is Coming". *Proceedings Magazine, U.S. Naval Institute*, 142(12), 1,366.
- Steel, Nigel, & Hart, Peter (2004). *Jutland 1916: Death in the Grey Wastes*. London: Cassel.
- Stille, Mark (2014). *The Imperial Japanese Navy in the Pacific War*. Oxford: Osprey Publishing.
- Stokes, Ralph G., & Thompson, Richard (1993). "Naval Service and Missions in Littoral Warfare". *Johns Hopkins APL Technical Digest*, 14(2), pp. 102–111.
- Sumida, Jon Tetsuro (2000). *Inventing Grand Strategy and Teaching Command: The Classic Works of Alfred Thayer Mahan Reconsidered*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

- Swope, Kenneth M. (2015). "Manifesting Awe: Grand Strategy and Imperial Leadership in the Ming Dynasty". *Journal of Military History*, 79(3), pp. 597–634.
- Telem, Benjamin (1975). "Naval Lesson of the Yom Kippur War". In: Louis Williams (ed.), *The Military Aspects of the Israeli Arab Conflict*, Tel Aviv University Publishing Project.
- Teller, Edward (2001). *Memoirs: A Twentieth Century Journey in Science and Politics*. Cambridge: Perseus Publishing.
- Terdoslavich, William & Marble, Sanders (2002). "High Seas Fleet: Was the Strategic Concept of the German High Seas Fleet Sound?". In: Benjamin Frankel, Robert J. Allison and Denis E. Showalter (eds.), *History in Dispute*, vol. 9, pp. 139–145, World War II: Second Series. St. James Press, World History in Context.
- Zakheim, Dov S. (2012). *The United States Navy and Israeli Navy, Background, current issues, scenarios, and prospects*. CAN Analysis & Solution.
- Tikowara, Hesibo, & Robert, Francis Sidney Grant (1907). *Before Port Arthur in a Destroyer; The Personal Diary of a Japanese Naval Officer*. London: J. Murray.
- Till, Geoffrey (1979). *Air Power and the Royal Navy, 1914–1945, A Historical Survey*. London: Jane's Publishing Company.
- Till, Geoffrey (1984). *Maritime strategy and the nuclear age*, 2nd Edition, London: Macmillan Press.
- Till, Geoffrey (2018). *Seapower: A guide for the twenty-first century*. London and New York: Routledge.
- Treves, Tullio (2015). "Historical Development of the Law of the Sea". In: Donald Rothwell, Alex Oude Elferink, Karen N. Scott, and Tim Stephanss (eds.), *The Oxford Handbook of the Law of the Sea*, Oxford: Oxford University Press.
- Tripp, Charles (2013). *The Power and the People: Paths of Resistance in the Middle East*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tritten, James J., & Donolo, Luigi (1995). *A Doctrine Reader: The Navies of United States, Great Spain*. Naval War College Press, Newport.
- Turk, Richard W. (1987). *The Ambiguous Relationship: Theodore Roosevelt and Alfred Thayer Mahan*. Westport: Greenwood Press.
- Van Bynkershoek, Cornelius, Van Deman Magoffin, Ralph, & Brown Scott, James (2013). *De Dominio Maris Dissertatio*. Gale: Making of Modern Law.
- Van Creveld, Martin (1985). *Command in war*. Harvard: Harvard University Press.
- Van Creveld, Martin (2002). *The Sword and the Olive: A Critical History Of The Israeli Defense Force*. New York.
- Van der Vat, Dan (1991). *The Pacific Campaign: The U.S.–Japanese Naval War 1941–1945*. New York: Touchstone.
- Van Hoofft, Paul (2020). "All-In or All-Out: Why Insularity Pushes and Pulls American Grand Strategy to Extremes". *Security Studies*, 29(4), pp. 701–729.

- Vardi, Gil-li (2008). "Pounding their Feet, Israeli Military Culture as Reflected in Early IDF Combat History". *Journal of Strategic Studies*, 31(2), pp. 295–324.
- Vego Milan (2009). *Naval Classical Thinkers and Operational Art*. Newport: The Naval War College.
- Vego Milan (2015). "On Littoral Warfare". *Naval War College Review*, 68(2), pp. 30–68.
- Vego Milan (2019). *Maritime Strategy and Sea Denial, Theory and Practice*. Routledge, Taylor & Francis Group, London.
- Waever, Ole (1995). "Securitization and DE securitization". In: Ronnie D. Lipschutz (ed.), *On Security*, pp. 46–86, New York: Columbia University Press.
- Wegener, Wolfgang (1989). *The Naval Strategy of the World War*. Holger H. Herwig (Trans.), Naval Institute Press, Annapolis.
- Whomersley, Chris (2016). "The South China Sea: The Award of the Tribunal in the Case Brought by Philippines against China—A Critique". *Chinese Journal of International Law*, 15(2), pp. 239–264.
- Widen, Jerker J. (2012). *Theorist of Maritime Strategy, Sir Julian Corbett, and his Contribution to Military and Naval Thought*. Farnham and New York: Ashgate, Routledge.
- Willmott, Hedley Paul (1982). *The Barrier and the Javelin: Japanese and Allied Pacific Strategies, February to June 1942*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Wills, Steven (2015). "Clausewitz and Corbett are Now too Much". *CIMSEC, Center for International Maritime Security*, 5 March.

עניינו של ספר זה הוא המרחב הימי, האסטרטגיה הימית והנושאים המשיקים להם. חשיבותו של המרחב הימי במאה ה-21 ממשיכה לגדול, והמגמה הזאת, כנראה, תימשך כל עוד תימשך הגלובליזציה, יתרחב הסחר הימי, יגדל השימוש במשאבים המופקים מהים, ויימשך הגידול באוכלוסייה השוכנת לחופי הים של המדינות השונות.

הים כמרחב מגלם עבור האנושות ארבעה תפקידים עיקריים: הוא משאב, תווך של תעבורה וסחר, תווך של מידע והעברת רעיונות ותווך לשליטה. נוסף להכרה בעליית חשיבותו של המרחב הימי בכלל, יש צורך להבין ולהפנים את השינויים המתחוללים במערכת האקולוגית של מרחב זה.

כחוט השני לאורך הספר מודגשת החיוניות להבחין הבחנה מושגית בין "אסטרטגיה ביטחונית ימית" (Maritime Security Strategy) ובין "אסטרטגיה ימית" במשמעותה המצומצמת (Naval Strategy), או במשמעותה הרחבה (Maritime Strategy), וזאת אף-על-פי שהמונחים קשורים זה לזה. נוסף על כך, חשוב שיובנו ויזכו להכרה המרכיבים הנוספים שיש למונח "ביטחון ימי" (Maritime Security), הכולל במשמעותו המודרנית את המרכיבים הבאים: ביטחון לאומי המתבסס על עוצמה ימית, הביטחון האישי (Human Security), הפיתוח הכלכלי בסביבה הימית והבטיחות במרחב הימי (Safety in the Maritime Domain).

שתי מטרות עיקריות עמדו לנגד עיני המחבר בכתיבת ספר זה: האחת, להביא בפני כל המתעניין בנושאים אסטרטגיה ודוקטרינה ימית במובן הרחב, אם במסגרת לימודים אקדמיים, או כחלק מהרחבת אופקים בתחום, בכפיפה אחת מרוכזת בשפה העברית. השנייה, לחזור ולהסב את תשומת הלב הציבורית בישראל שאי אפשר להתעלם מהשינויים המפליגים המתרחשים בעשורים האחרונים במרחב הימי של ישראל, ולמקם את הנושא בשיח הציבורי, שכן לטיפול בהם (או להזנחתו) יכולות להיות השלכות מכריעות על ביטחונה של ישראל וחוסנה. במרכז הספר מובאת הטענה כי הדרך הנכונה להתמודד עם המצב מחייבת גיבושן של מדיניות ואסטרטגיה למרחב הימי, שיאפשרו לישראל שימוש מיטבי במרחב הימי מצד אחד, והגנה על מרקם החיים העדין שבו מהצד האחר, כפי שנעשה בהצלחה במדינות ימיות מערביות רבות. המחבר פורש דוגמאות אחדות מן העולם המערבי, המתארות כיצד מכוני מחקר ומוסדות המתמחים בתחום האסטרטגיה הימית, המאוישים בין היתר בחוקרים מומחים אקדמיים עם מוכוונות למדיניות (Policy Oriented) סייעו לגופי הממשל במילוי המשימה.

על אודות המחבר

פרופסור שאל חורב הוא קצין צה"ל בדרגת תא"ל (בדימוס), שכיהן במהלך שירותו בחיל הים, בין היתר, כמפקד שייטת הצוללות, כמפקד שייטת ספינות הטילים וכסגן מפקד חיל הים. בשנים 2007–2015 כיהן בתפקיד ראש הוועדה לאנרגייה אטומית. כיום הוא עומד בראש המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, ראש "מרכז עזרי לחקר איראן ומדינות המפרץ" וראש "קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה" באוניברסיטת חיפה. חורב הוא המוביל וראש התוכנית ללימודי תואר שני – מוסמך אוניברסיטה ב"ביטחון לאומי ואסטרטגיה ימית" בבית הספר למדעי המדינה שבאוניברסיטת חיפה.

המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית
Maritime Policy & Strategy Research Center

מערכות
בית החוכן המקצועי של צה"ל
לצבא ולביטחון לאומי

9 789657 437933